

Pezenhoffer Antal
A MAGYAR NEMZET TÖRTÉNELME
V. kötet

Volt tanítványaimnak a Vas utcában nagy szeretettel ajánlom

PEZENHOFFER ANTAL

A MAGYAR NEMZET TÖRTÉNELME

(A mohácsi vésztől napjainkig)

TÖRTÉNELMI APOLOGETIKA

V. kötet

2002

Szabó Dénes beleznai plébános kezdeményezése alapján
A kéziratok másolását és megóvását döntő részben Takács I. Vilmos végezte

A kötet Köröndi József anyagi támogatásával jelent meg.

ISBN 963 8283 00 9 Ö
ISBN 963 8283 05 X

Lektorálta: Flandera Mihály

Kiadja: „Béke és Igazság Pilisszentléleki Modell” Alapítvány
Út, Igazság, Élet Kiadója, Pilisszentlélek
Felelős kiadó: dr. Szeifert Ferenc,
az Alapítvány kuratóriumának elnöke

Szedés, tördelés: Palásthy Bt., Balatonfüzfő
Nyomda: OOK Press Nyomda, Veszprém
Felelős vezető: Szathmáry Attila

Thököly Imre

A felkelés előzményei

A Wesselényi-összeesküvés résztvevőinek megbüntetésével nem fejeződött be a lázadás. Mivel fő talaja a Felső-Tisza mellékétől északra fekvő, s akkor még majdnem teljesen protestáns 13 megye, továbbá a Hajdúság és a tiszántúli Bihar és Szatmár megye volt, ezek legmesszebb lévén Bécstől és legközelebb az erdélyi „Részek”-hez, nemcsak protestantizmusuk, hanem fekvésük miatt is különösen alkalmasak voltak a lázadás folytatására. Innen, ha baj volt, könnyű volt átvonulni bujdosónak az erdélyi hittestvérekhez, hol a fejedelem felekezeti rokonszenvből is, meg egyéni nagyravágyásból is, ha nem nyíltan, hát titkon, mindig pártjukat fogta. De a törökök is mindig támogatták a „bujdosókat” még akkor is, mikor a császárral hivatalosan békében éltek.

Említettük, hogy éppen a fő rebellesek a Wesselényi-összeesküvésben is e vidékre valók voltak. Ezek a pozsonyi idézésre se jelentek meg, hanem átmentek az erdélyi részre bujdosónak és szökött jobbágyokból, a részint a török, részint a német hadak elől családi tűzhelyét elhagyott népből, a végvárak fizetetlen őrségeiből és az állandó háborúk, menekülések miatt a rendszeres munkától úgy is már teljesen elszokott és félig már újra nomáddá vált környékbeli magyar lakosságból könnyű volt nekik csapatokat szervezniük még akkor is, ha – részint erdélyi, részint francia pénzből – fizetni csak néhanapján tudták őket.

A semminél ez is jobb volt nekik, ami pedig hiányzott, pótolta a zsákmány, a préda. Hiszen szinte rendszeres foglalkozásuk volt a kereskedők, a harmincadok és a közeli katolikus főurak kastélyának és birtokainak, no meg a papoknak és a kolostoroknak a kirablása, bár e legutóbbiakat nem nagyon rabolhatták egyszerűen azért, mert ezen a vidéken messze földön egyébként se lehetett papot vagy kolostort találni. Ahol alapítottak is klostrot a katolikus földesurak, azok lakói is már régen elmenekültek, ha ugyan meg nem gyilkolták őket.

„A bujdosók szokásai közé tartozott – írja Agyal Dávid Thököly Imre életrajzában (I., 75. o.) – a vadászat egészen békés katolikus urakra is. Azoknak elfogatása igen jó üzletnek ígérkezett. Tudjuk, hogy a török világban divatban voltak az ilyen üzletek. Egy jómódú török foglyot, kit az övéi előreláthatóan nagy áron fognak kiváltani, magyar részről igen kívánatos tulajdonnak tekintettek. Azonban a bujdosók magyar katolikus urakat használtak fel árucikknek. Bethlen János mély megbotránkozással beszéli, hogy a bujdosók Barkóczy Sándort majdhogy el nem adták a töröknek.” (A mi „hazafias” közönségünk, mely a bujdosókban fennkölt hazafias hősokeket lát, minderről mit sem tud. Pedig ugyancsak fontos adalék a bujdosók jellemének és lelki értékének megismerésére.)

Nagyban hozzájárult a bujdosók számának megrögződéséhez az is, hogy az 1670-es, 80-as években a bécsi haditanács nagy létszámapasztást hajtott végre a magyar végváriak között, s utána a sok megélhetését veszített katona természetesen nem jobbágnak ment vissza, mert hiszen annál sokkal többnek tartotta már magát és annál sokkal kényelmesebb élete is volt. Könnyű elképzelni, hogy a könnyebb vitézi élet után nehéz azonnal földet túró kulivá válni. Az elbocsátott, kenyérüket veszített végvári katonaság nagyobb részében inkább a bujdosókhoz csatlakozott tehát. Így tovább folytathatták régi kényelmes foglalkozásukat, a harcot, s ráadásul még hazafias hősokké is lettek.

Ezekről a végvári létszámapasztásokról Takáts Sándor „Magyar küzdelmek” című művében hosszú értekezést közöl „Kísérletek a magyar haderő feloszlására” címen a 183-317. oldalon. Takáts joggal emeli ki, hogy Lipót alatt véget nem érő, állandó bujdosó világnak, melyet mi magyar szabadságharcoknak tekintünk, egyik legfőbb oka ez a végvári létszámcsökkentés volt. Arra természetesen Takáts külön nem mutat rá, hogy ez más szóval azt jelenti, hogy nem a bécsi „elnyomás”, nem az akkori viszonyokkal való elégedetlenség, nem a magyar hazaszeretet, hanem sokkal prózaibb dolog: a megélhetés okozta ezt a „szabadság-

harcot”. Azt azonban még Takáts is hangsúlyozza, hogy eddigi történetíróink annak oka között, hogy felkelőink, szabadsághőseink táborához oly tömegesen csatlakoztak, ezt az okot nem is említették, pedig ez volt a fő ok. (Nem említhették, mert a felkelések eszményítésére ez az ok bizony nem nagyon alkalmas, sőt vele egyenesen ellentétben áll.)

A hazafias fájdalomnak tehát édeskevés köze volt ahhoz, hogy Lipót uralma ellen a magyarok ezrei álltak ki és ragadtak fegyvert, mert hiszen a legtöbbjük tulajdonképpen nem fegyvert ragadott, hanem csak azt az alkalmat ragadta meg, hogy a már évtizedek óta kezében levő és megélhetését jelentő fegyvert ne kelljen letennie és helyette ne kelljen kenyerét arca verítékével keresnie.

Ugyanezek a vitézek épp oly szívesen szolgálták volna fegyverükkel továbbra is a császárt, sőt sokkal szívesebben, mert bár tőle is nagyon keservesen kapták meg bérüket (a haditanács éppen azért szánta rá magát a létszámcsökkentésre, hogy a megmaradó kevesebbet rendesebben tudja fizetni), de annál mégiscsak többet kaptak és rendszeresebben, mint a felkelő vezérektől.

A vallás már jóval nagyobb szerepet játszott e harcokban mint a haza, de ez is csak a gyűlölet és a fanatizmus, nem pedig az igazi vallásosság megnyilvánulása volt. Honnan is tanulták volna ezek a végvári vitézek az önlegyőzésben, az ösztönök megfékezésében álló igazi vallásosságot? Az ilyen eldurvult, félnomád népnek – a biztos hajlékról és megélhetésről nem is beszélve – még az élete se volt soha biztonságban. A folytonos harcban is szükségképpen eldurvult, elállatiasodott, érthető tehát, hogy elsősorban nem a haza, sőt nem is a valóság, azaz nem eszmények voltak a mozgatói, hanem a legprimitívebb ösztönök: a betevő falat, a bosszú, a zsákmány és a hámból való időnkénti kirugás. (Mindig, mikor lehetett, mert hiszen úgymint ritkán lehetett.)

Hogy valaki eszményekért élhessen, azokért áldozatot hozzon, sőt értük esetleg életét is odaadja, ahhoz bizonyos szociális életszínvonal, műveltség és bizonyos fokú anyagi gondatlanság szükséges. Hol voltak azonban ettől a bujdosók, természetesen nem a vezéreket, hanem a tömegeket értve? Hogy maguk a vezérek is milyen lelki tulajdonságokkal bíró emberek voltak, azt már eddig is bőven láttuk minden felkelésben s még bővebben látjuk majd ezután.

„Az elbocsátott végbeliek ezreiben a bujdosók ügye nem remélt támaszt nyert” – írja Takáts a jelzett helyen. „Azután a fölkelőkhöz igyekeztek azok a végbeliek is, akiket ugyan megtartottak, de akiknek fizetéséről nem gondoskodtak, s így úgyszólván kényszerítették őket, hogy a bujdosókhoz álljanak. Nem kell hinnünk, hogy mindezeket azok az eszmék terelték a felkelők táborába, amelyeket a bujdosók főbb emberei hirdettek. (Érdekes, hogy még Takáts is csak azt írja, „hirdettek”, nem pedig azt, hogy hittek bennük, vagy lelkesedtek értük.) Az éhező végbeliek legtöbbje a megélhetés módját kereste. De ezenkívül németgyűlöletük is bosszúért lihegett. Az elbocsátásuk miatt érzett szégyen és düh ugyanis a németek iránt való gyűlöletüket még jobban fokozta.” (Azért haragudtak tehát a „németre”, mert elbocsátotta őket, nem pedig azért, mert az alkotmányt nem tartotta meg, vagy mert hazájukat elnyomta.)

Minket eddig mindig úgy tanítottak, hogy csak sehonnai bitangok és jellemtelen hazáárulók lettek labancok, most pedig az derül ki – mégpedig egyik legnagyobb kuruc érzelmű történetírónk megállapítása alapján –, hogy éppen ellenkezőleg: kuruc csak az lett, aki a labancoknak nem kellett.

A magyar katonák anyagilag olyan nagy csapásnak, erkölcsileg pedig olyan nagy szegyenek tartották magukra, hogy nem lehetnek továbbra is labancok, azaz a császár katonái, hogy emiatti dühükben és bosszújukban lettek csak kurucok, vagy pedig egyszerűen csak azért, mert más választásuk nem volt. Nem pedig azért tehát, mert hazájukat elnyomva látták, s „lángoló hazaszeretetükben” segíteni akartak az ezer sebből vérző, kizsákmányolt hazán.

Az igazi ok az volt, hogy a „kizsákmányoló” eddig őket is fizette az idegenből idehozott pénzből, most pedig ezt a fizetést részben beszüntette, mert tovább már nem bírta.

Ha pedig itt valaki azt kérdezi, hogy ha ezek a magyar végváriak ilyen sokra értékelték a császári szolgálatot és ennyire ragaszkodtak hozzá, akkor Bécs miért nem becsülte meg jobban őket és miért nem fizette őket rendesen, sőt miért bocsátotta el őket még szolgálatából is, azt felelem, hogy azért, mert senki se szokott zsoldosokat tartani még akkor is, mikor nincs rájuk szüksége, s különösen akkor nem, amikor nincs rájuk pénze. De magyar zsoldosai egyébként is csak akkor ragaszkodtak az udvarhoz, illetőleg a bécsi kenyérhez, mikor más (protestantizmusuk miatt) hozzájuk közelebb álló kenyéradót nem találtak.

Hogy becsülhette volna meg a magyar végváriakat az udvar, mikor biztosan sose számíthatott rájuk? Mikor ők csak akkor és csak addig szolgálták a bécsi (egyébként pedig szerintük a papoktól dajkált) királyt, míg rászorultak, mikor protestánstól nem kaptak kenyeret. Mikor azonban királyuk a legjobban rájuk szorult volna, akkor máshoz álltak, s egyenesen koronás királyuk ellen harcoltak, mert épp akkor más is adott nekik kenyeret. Akár Bocskai jött, akár Bethlen, akár Rákóczi György, akár Thököly, akár I., akár II. Rákóczi Ferenc, ők mindjárt hátat fordítottak királyuknak, s a felkelőknek adták át a várakat, melyeket királyuk számára kellett volna védeniük. Ők akkor rögtön az új csillag felé fordultak. Azért, mert az protestáns volt és ők is protestánsok voltak.

Csak az imént láttuk, hogy egyik legvitézebbjük, s aki még csak protestáns se volt, s ezért mindig labanc érzelmeiről volt híres: Barkóczy István volt az, aki elvette Stahrenberg kardját, sőt még a körmöci aranyak elrablására is készséggel ajánlkozott. Még Széchy Mária Ferenc-rendi papjának, P. Cziráknak se volt annyi esze, hogy úrnőjét visszatartotta volna az összeesküvéstől, ellenkezőleg, cimborált vele és a rosszban volt tanácsadója. Pedig P. Cziráky e tekintetben annyira nem volt kivétel, hogy Bécsben már azt kellett megállapítaniuk, hogy Magyarországon még a papok se hűségesekek.

A fentebb idézett helyen Takáts Sándor azt is írja, hogy a bécsi haditanácsban a Barkóczy-ezredről sose tudták bizonyosan, hogy mellettük harcol-e vagy ellenük, tehát, hogy azt a pénzt, amit zsoldjára és municiójára költenek, nem ellenségüknek küldik-e.

Az Inquisitions Comission egyik jelentésében (szintén Takáts Sándor adata) az található Barkóczy Istvánról, hogy egyszer, mikor a kelletténél többet ivott (pedig de sokszor ivott többet!), ezt mondta: „Ha a feleségemnek az esze nem állna utamban (még szerencse, hogy ha neki magának nem is, de legalább a feleségének volt magához való esze, de az meg Barkóczy érdeme, hogy ha mindig nem is, de legtöbbször hallgatott a feleségére), már régen a felkelőkhöz repültem volna!” De ha ilyen volt a katolikus Barkóczy, milyenek lehettek a kálvinista Petneházyak?

Hogy bízhattak volna hát Bécsben az ilyen magyarokban? Bécsben – mint az Inquisitions Comissio jelentése bizonyítja – mindezt tudták (újabb bizonyíték, hogy nem is voltak olyan „tökkelütöttek”, mint mi gondoljuk), s Barkóczyt mégis ezredessé tették, végig meghagyták fontos állásában és küldték neki a fegyvereket, municiót, felszerelést, zsoldot, tisztí fizetéseket, neki magának a nagy ezredesi fizetést, s mivel a tisztek kinevezése is az ezredes hatáskörébe tartozott, ezt a jogot is nála hagyták, s mindezt csak azért, mert legalább a felesége okos volt. Mi mégis amiatt panaszkodunk, hogy Bécs a magyarokban sose bízott?

A király szolgálatából a kurucokhoz való átállás valóban nemcsak a becsülettel (hiszen a katonai eskü megszegése volt, tehát Barkóczyt még ettől a becstelenségtől is a feleségének kellett visszatartania), hanem az okossággal is ellenkezett. Ezt még a nem okos, csak vitéz Barkóczy is annyira tudta, hogy mint látjuk, nem azt mondta, hogy a felesége hazafiatlansága, hanem, hogy a felesége esze állt útjában. Nem szégyen-e azonban, hogy magának az ezredes úrnak abból az annyira szükséges észből nem volt elég, s ami volt is belőle, az ital sokszor még azt a keveset is elvette?

Voltak természetesen olyan tisztek is, akiknek nemcsak a vitézségük volt legendás s becsületük szeplőtelen, hanem ész dolgában se szorultak rá a feleségükre. Ilyen volt például Kiss Balázs, akiről Takáts (Magyar küzdelmek, 240. o.) azt írja, hogy „e század egyik legkiválóbb és legvakmerőbb huszártiszte volt, de állandóan hű maradt a császárhoz”. Az ilyeneket aztán természetesen meg is becsülték Bécsben.

Lipót például a Barkóczy-ezredből Nagyszeghy Gábornak, Dombó Györgynek, Nagy Istvánnak, Juhász Benedeknek, Győry Istvánnak, Kiss Péternek, Pap Mátyásnak, Alvinczy Jánosnak és Lászkay Miklósnak 1673-ban Kállón, Nagygéresen, Királyhelmeceken, Balkányon, Bogdányban, Agárdon, Kisfaludon, Kemecsen, Szernyén és Bercelen birtokokat adományozott és az adománylevélben „hősöknek” nevezi őket. Pedig nemcsak magyarok, hanem még kálvinisták is voltak.

Molnár János pedig, akit Takáts „a nagy labanc” névvel illet, mikor Bécsset kellett védeni a török vad ostroma ellen, vakmerő dolgokat vitt végbe. Thököly ellen pedig oly hévvel és oly vitézül harcolt, hogy még Thököly katonai irodáját is zsákmányul ejtette. 1686. január havában szolgálataiért ő is 10.000 forint értékű birtokot kapott a királytól. (Mutatja a Habsburgok és az egyébként igénytelen, sőt kopottan járó Lipót nagystílúságát, mert az akkori tízezer forint mai értékben vagy tízmillió kommunista forintnak felel meg.)

Végtelenül elszomorító azonban s megmagyarázza, miért voltak a felkelések idején legtöbbször még a katolikusok is a felkelők pártján, hogy ez a legendás vitézségű, hős és igazi magyar huszártiszt, mikor jutalmul ezt a nagy uradalmat kapta hálás királyától, külön kérte, hogy a neki adományozandó birtok valahol Nagyszombat tájékán legyen, mert – mondta – keleten, a kurucok között, olyan gyűlölt a neve, hogy ott még élete sincs biztonságban. Kelet-Magyarországon például már 1672-ben még a császár zsoldjában álló végváriak is úgy viselkedtek, hogy szeptember 16-i dátummal fennmaradt a haditanács egy aktája, mely azt állapítja meg, hogy nem fizetést, hanem kötelet érdemelnének.

A most említett okok miatt kezdődött el az ország keleti felében az áldatlan kuruc-labanc világ, nem pedig azért, mert a hazát vagy a lelkiismereti szabadságot elnyomták. Nem is volt Bécsnek módja akkor ahhoz, hogy ezeken a vidékeken bárkit vagy bármit is „elnyomjon”. Magyarország e részében azt csináltak akkor az emberek, amit akartak. Azért verődtek össze bandákba és csináltak felkeléseket, mert még ezt is meg lehetett tenni.

Az igaz, hogy országgyűlés már régen nem volt, de hát közben háború is volt, akkor pedig harcolni, nem pedig tanácskozni szokás. A vasvári béke után pedig olyan zavarosak lettek az állapotok, s olyan paprikás a hangulat, hogy ilyenkor a nemzetet országgyűlésre hívni össze csak a bajok növelése, nem pedig megoldása lett volna. Az országgyűléstől a királynak nem lett volna félnivalója, hiszen a nemzet akkori törvényes képviselőjének nagy része már régen katolikus volt, s így az országgyűlés meghozta volna azokat a törvényeket, amelyeket akár a török elleni védekezésre, akár a zavarok megszüntetésére, akár a törvényes rend és jogbiztonság helyreállítására szükségesek voltak. De mit használt volna mindez, mikor a kisebbség forradalmi volt és egyenesen virtusnak tekintette, hogy azoknak a törvényeknek ne engedelmeskedjék, melyek nem voltak ínyére. Hiszen ez a forradalmi kisebbség – melyhez akkor, sajnos, még Zrínyi is csatlakozott – 1662-ben, mikor legutoljára volt országgyűlés, tüntetően kivonult onnan s utána nyíltan hirdette, hogy annak az országgyűlésnek a határozatait, melyről ő kivonult, nem kötelezők ránézve, sőt az ott megszavazott adót se fizeti.

Ez a protestáns kisebbség azóta még féltelenebb, még forradalmibb lett, s azon a két tanácskozáson, melyet Lipót azóta megkísérelt vele, nyíltan megmondta, hogy neki nem országgyűlés kell, hanem sérelmei orvoslása. Tehát tulajdonképpen törvényteleniséget kívánt, mert hiszen az alkotmány előírása, a magyar szabadság követelménye volt, hogy a király országgyűlés nélkül s még inkább annak ellenére, tehát a nemzet megkérdézése nélkül semmit ne csináljon.

Minden baj oka tehát tulajdonképpen az volt, hogy az elégedetlen, de nagyszájú és mindenkit terrorizálni tudó kisebbség mást akart, mint maga az országgyűlés, melyben ekkor már a katolikusok és ezért az uralkodóházzal való egyetértést kívánók voltak az irányadók.

Igaz volt az a sérelem is, hogy a lázadás elnyomására és megbüntetésére a király idegen sereget hozott az országba, de hát erre a célra nem állíthatott fel magyar sereget, mikor a pénzt nem Magyarország adta hozzá s mikor – mint láttuk – a magyarokban nem bízhatott, még az okos feleségű, s ezért mindig labanc Barkóczyban sem. De az elégedetlenkedők egyébként is minden áron a törököt akarták behozni az országba, s a király minél tovább tűrte személye gyalázását és a Czobor-féle gyűlölet kifakadásait, lázadó alattvalói csak annál vakmerőbbek lettek.

Az idegen sereget a király nem jókedvűből hozta ide, mert hiszen sokkal többbe került neki, semhogy könnyen rászánta volna magát idehozására. Hiszen éppen azért, hogy e sereg behozásával járó sok költséget elkerülhesse, tűrte olyan hihetetlen sokáig a lázadást, alattvalói gyalázkodásait és a törökökkel való ismételt cimborálását, noha Panajotti révén a dolgot már rég megtudta. Ezért várt a rendcsinálással még azután is, mikor már Zrínyi is, Nádasdy is és Széchy Mária is bevallott mindent.

Az eredmény azonban az lett, hogy mivel nem jött büntetés, a lázadók újra kezdték az egészet, sőt még tovább mentek, mert most már még Zrínyi is megkezdte a törökkel való cimborálást, amit ő eleinte még nem tett, Rákóczi pedig végül már ütközetet is vívott a „németekkel”.

Az is igaz, hogy a végül mégis ide küldött sereg eltartásának költségeit az ország népére rótták ki, mégpedig az országgyűlés megkérdése nélkül, ámde mindkettő a legtermészetesebb dolog. Akit büntetni kell, attól senki sem szokta megkérdeni, hogy hozzájárul-e, s a kárt, amit a bűnösök okoznak, mindig velük szokták megtéríttetni. Lipót alatt még így is három nagyszabású lázadás (Wesselényi-, Thököly-, Rákóczi-féle) volt egymás után. Mi lett volna hát még akkor, ha még a Wesselényiüket leverő sereg költségeit is az örökös tartományok népével fizettették volna meg, vagyis ugyanazokkal, akik leverték, s így azokat büntették volna, akik rendet csináltak, nem pedig azokat, akik fellázadtak.

Pedig hát – ki hinné? – a költség felét még így is az örökös tartományokból fedezték (Angyal Dávid: Thököly Imre, I., 41. o.), s csak a másik felét vetették ki Magyarország népére. Mikor tehát mi mégis ez adó és amiatt panaszkodtunk, hogy az országgyűlés megkérdése nélkül vetették ki, épp úgy fest, mintha valaki, aki részegen ment haza és ekkor botjával készakarva összetörte a konyhában az összes edényt, utána amiatt szidná „gonosz” feleségét, mert nincs edény, amelyben főzön vagy mert tőle mer kérni pénzt újak vásárlására.

Kívülálló s ezért tárgyilagos és éppen nem Habsburg-párti megfigyelők is nem abban látják ez időben az ország baját, mert szabadsága el van nyomva vagy az ország idegenektől van kiszipolyozva, hanem abban, hogy szabadsága túl nagy; lakói azt tesznek, amit akarnak. Szerintük azért gyöngé, bevétel nélküli és elesett az ország, mert nincs benne sem rend, sem törvény, sem fegyelem.

Hogy is lehetett volna pénze, tehát ereje annak az országnak, melyben egész nagy országrészekben már évtizedek óta nincs közbiztonság, nem fizetnek adót, s akkor, mikor az ország lakossága úgyis kétségbeesetten kevés, munka helyett a fiatal férfiak ezrei töltik idejüket fegyveres csatározásokban, s akik miatt még a szorgalmas munkásemberek se tartják érdemesnek a földművelést és az állattenyésztést, mert hiszen nem tudhatják, ki aratja le azt, amit vetettek és valamelyik éjjel nem hajtják-e el idegenek azokat az állatokat, melyek felnevelésével és takarmányuk megtermesztésével ők vesződtek.

Angyal Dávid: Thököly Imre c. munkája szerint (I., 35. o.) olyan kor volt ez, amelyben „a fejedelmi hatalom a legtöbb európai monarchiában megerősödik a rendek hatalmának rovására és az örökös tartományokban is gyöngül a rendek befolyása, bár az állami központosítás itt nem sikerül oly mértékben, mint Franciaországban”. (Azért nem sikerült olyan

mértékben, mert itt Lipót működött, aki csak megengedhető eszközökkel dolgozott, ott pedig XIV. Lajos, aki nem válogatott az eszközökben, hanem egyedül csak a célt nézte.)

„Battista Nani velencei követ 1658-ban azt jelenti kormányának, hogy a magyarok csupán a bányák jövedelmét és a királyi címet engedik át a császárnak, egyébiránt néhány család osztozkodik a hatalmas királyság maradványaiban.” (Angyal Dávid: Thököly Imre, I., 36. o.)

Mi tehát azt hisszük, hogy Lipót uralma alatt túrhetetlen volt a magyar nyomor és a bécsi törvénytíprás és önkény, ugyanakkor pedig a bécsi velencei követ, aki pedig nem volt a Habsburgok embere, azt jelenti haza kormányának, hogy a magyar szabadság már szinte paroxizmusba megy át s a királynak (tehát Lipótnak) lassacskán már csak a címe marad meg.

Hogy a királyi cím mellett még a bányák jövedelmét is „átengedtük” a királynak, az igazán nem sokat számít, hiszen a végvárak fenntartását és az ország török elleni védelmét is „átengedtük” neki. Hogy pedig azoknak a hajdan híres bányáknak jövedelme, amit kegyesen átengedtünk a királynak, mennyi volt, azt hamarosan meglátjuk majd a Rákóczi-kor tárgyalásakor, mert akkor ezek a bányák Rákóczi Ferenc kezébe kerültek s ő azt panaszolja az országgyűlésnek, hogy semmit se jövedelmeznek.

Igaz, hogy a fogyasztási adót, az accizát, melyből a megszálló sereg költségeit szerették volna fedezni, előzetes országgyűlési megszavazás nélkül vetette ki az ország népére Lipót kormánya, ami eddig még sose fordult elő a „Habsburg elnyomás” történetében (de éppen ebből láthatjuk, mennyire nem volt nálunk a Habsburgok alatt elnyomás), ámde még gondolatnak is képtelenség az a kívánság, hogy Lipót előbb hívja össze azokat a rendeket, akik felázadtak ellene és adófizetés felkínálásával a töröknek ajánlották fel az országot s aztán tőlük kérdezze meg előbb, hajlandók-e az ő lázadásukat leverő hadsereg eltartásához kegyesen hozzájárulni és mennyivel.

Ha egyszer itt lázadás történt, abból már természetesen következnek, hogy szükség van a lázadókat fékentartó és megtorló seregre. De hogy szükség van-e erre a seregre, s ha igen, mekkora legyen ez a sereg és hajlandók-e eltartásához hozzájárulni és mennyivel, azt nem azoktól szokták megkérdezni, akik fellázadtak.

De egyébként is látni fogjuk, hogy az a Thököly, aki e „felháborító alkotmányértések” megtorlására és az „elkobzott magyar szabadság visszaszerzésére” fogott állítólag fegyvert, sokkal inkább önkényesen, a rendek megkérdezése nélkül vetett ki adót annak a seregnek fenntartására, amellyel ezt a szabadságot állítólag vissza akarta szerezni. Thököly ezen eljárásában valóban minden becsületos magyar joggal felháborodhat (de mégse háborodik fel miatta), de nem Lipót eljárásán.

Az ekkor behozott fogyasztási adó (az acciza) rettenetességéről és halhatatlan törvénytelenségéről is szinte rémeket mesélnek történelemkönyveink. Pedig az egész rémségből csak annyi igaz, hogy fogyasztási adó addig még nálunk nem volt, s most mégis országgyűlés nélkül vetették ki az országra. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy csak nálunk nem volt eddig még. Mégpedig csak azért nem volt még, mert nálunk Nani, a velencei követ szerint csak a királyi cím volt meg, de nem a tényleges királyi hatalom.

Egész jól ismerték akkor már a fogyasztási adót a nyugati országokban, például a Habsburgok örökös tartományaiban is. (Ha ezt is megírták volna történelemkönyveink, mennyire elmaradt volna az olvasók felháborodása!) Kissé furcsa kívánság ugyanis, hogy az örökös tartományok lakói fizessenek, mi azonban ne, mégpedig azért ne, mert mi voltunk a „kizsákmányoltak”, azok pedig, akik ezt az adónemet már rég megszokták, a „kizsákmányolók”.

Való azonban az, hogy mi e korban olyan nagy urak voltunk, hogy még most se kellett volna fogyasztási adót fizetnünk, ha történetesen fel nem lázadtunk volna túlságos jómódban és szabadságunkban. Azt kívánni azonban, hogy még akkor se fizessünk, mikor már a töröknek kínáltunk adót, sőt még a mi lázadásunk okozta költségeket is ne csak fele részben, hanem egészen az örökös tartományok lakói fizessék meg, egy kissé már csakugyan sok lett volna a jóból.

Pedig hát éppen azért rótták ki ránk az adót fogyasztási adó alakjában, mert még ekkor is féltek tőlünk. Ezért a portákra kivetett alkotmányos adót nem merték felemelni, hanem helyette olyan adót hoztak be, melyet a magyar addig nem ismert s melyet nem is mint adót fog fizetni, hanem csak egyes fogyasztási cikkek megdrágulása következtében közvetve fizeti. Ez a leplezett adó sokkal igazságosabb is volt, mint a megszokott, a porták után fizetett tulajdonképpeni adó, mert ezt csak a jobbágy fizette, míg a fogyasztási adó szükségképpen érintette a nemest is, sőt mivel jobban és többet fogyasztott, mint jobbágysága, aránylag jobban nehezedett a nemességre, mint a jobbágyságra. (Éppen ezért háborodott fel miatta annyira a nemesség.)

De egyébként is ha ez adó behozásának történetét például Paulernél elolvassuk (II., 241-247. o.), egyáltalán nem önkényesség vagy elnyomás jut eszünkbe, hanem valóban az, amit a velencei követ jelentett haza: hogy a magyarok a királyuknak már csak a királyi címet hagyták meg. Azt juttatja eszünkbe, hogy a mi őseink még e „botrányos” lipóti elnyomás alatt is mennyivel szabadabbak voltak, mint mi vagyunk a jelenkorban. Nem őket kell sajnálnunk miatta, hanem inkább azt a bécsi udvart, amely „elnyomta” őket. Őseink miatt ez üggyel kapcsolatban bizony egy kissé szégyellnünk is kell magunkat.

Megtudjuk ugyanis, hogy Bécsben először a rendes, szokásos adóra gondoltak, nem pedig a nálunk még nem ismert fogyasztási adóra. Körülbelül kétfélmillióra lett volna szüksége az államnak, de ebből az összegből tőlünk, magyaroktól, csak annyit kértek, hogy legalább azt a sereget, melyet az összeesküvés miatt kellett ide vezényelni, mi tartsuk el. Megtudjuk Paulertől, hogy az, amit mi hallatlan sérelemnek és egyenesen elviselhetetlen tehernek tartottunk, ti., hogy itt az országban sereg tartózkodjék és annak fenntartási költségeit mi viseljük, az örökös tartományokban már rég megszokott dolog volt akkor is, ha a nép nem vétkezett, nem esküdött össze és nem cimborált a törökkel.

Megtudjuk, hogy a magyar nemesség azon a címen tiltakozott a terv ellen, hogy ő nem hajlandó arra, hogy „a király társaiból, szabad emberekből rabszolgákká legyen”. Tehát első sorban nem a zsebe, hanem az önérzete miatt tiltakozott. De viszont a magyar nemességnek mi címen volt nagyobb önérzete, mint az osztrák nemességnek? Mi címen kívánt ő még mindig „a király társa” lenni, mikor az osztrák nemesség, mely őt állítólag elnyomta, már rég „rabszolga” volt? S miért gondolta azokat, akik valójában rabszolgák voltak, mégis az ő elnyomóinak, kizsákmányolóinak? Vagy ha ahhoz joga volt is, hogy királya külföldi alattvalóinál több joga legyen, ezt a több jogot miért azon a címen követelte, hogy vele ne gyerek módjára bánjanak? Hiszen valójában úgyis ő nyomta el az osztrák nemességet, mikor a közös terhekből még a ráeső részt se vállalta s nem fizette soha.

Megtudjuk, hogy Bécs a magyar nemesség tiltakozásával szemben azzal mentegetőzött, hogy hiszen azt, amit a katonaságnak fizetnek, nem viszik ki az országból, hanem itt bent marad, mert a katonák itt költik el s így visszakérül azokhoz, akik fizették.

Megtudjuk, hogy az új adót országgyűlés nélkül ugyan, de éppen nem a nemzet tudta és megkérdése nélkül hozták be. A 33 legmegbízhatóbbnak gondolt magyar urat meghívták Bécsbe, hogy ott megpuhítsák őket, hogy az új adóba beleegyezzenek. De hát még ezek a „legmegbízhatóbbak” is csak olyanok voltak, hogy például Batthyány Kristóf meg se jelent. Azt üzentte vissza, hogy a török miatt nem mehet. Balassa Bálint (világos, hogy nem a költő) nem üzent semmit, csak nem ment el, tehát ő még a mentegetőzést is feleslegesnek tartotta. Egy harmadik (Egresdy) meg azért nem érkezett meg, mert útközben Pozsonyban állítólag rosszul lett.

Akik megjelentek, mindnyájan készeknek nyilatkoztak a dologra, de amikor felszólították őket, nyilatkozzanak, mennyit hajlandók áldozni, kitérő választ adtak. Erre a bécsiek szükségesnek tartották megköszönni a megjelenést és a megjelentek „jóindulatát” és minél hamarabb abbahagyni a tanácskozást. Attól féltek ugyanis, hogy ha még sokat tanácskoznak velük, még az elméleti felajánlástól is visszalépnek. Így legalább azt joguk volt közölni az

országgal, hogy képviselői az adóemelést elfogadták, ha tényleg nem fizettek is, de ha még sokáig tanácskoznak, még ezt se mondhatják.

De azt a császárnak szóló feliratot, melyet elibük terjesztettek, még így is csak öten írták alá a megjelentek közül. Ez ötnek „nagylelkűségétől” aztán Lipót miniszterei úgy meghatódtak, hogy jutalmul mindegyiknek elismerő levelet akartak küldetni Lipóttal. Erről azonban hamarosan lemondtak, mert mikor a konkrét megajánlásra került sor, rögtön látniuk kellett, hogy ezek „készsége” is csak formáság. Ezek csak udvariasabbak vagy féltékenyebbek voltak a többinél, de fizetni ők se voltak jobban hajlandók, mint a többiek.

Mivel azonban a pénzre sürgősen szükség volt, mert az élelmiszerkészlet, mellyel a katonaság még rendelkezett, s melyet osztrák pénzből fedeztek, már fogytán volt, kénytelenségből megbízták a megyéket, hogy hajtsák be, amit „törvénytelenül” (a nemzet beleegyezése nélkül) rájuk kivetettek. Így keletkezett tehát az az annyit felhánytorgatott törvénytelenül kivetett adó, tehát nem zsarnokságból, nem rosszakaratból, hanem kénytelenségből, mert törvényesen vagy legalább félig törvényesen legjobb akaratok ellenére és ismételt könyörgések után se sikerült kivetniük. Ez a kivetés bizony mindent bizonyít, csak a magyarok iránti gyűlöletet nem. Azt azonban, amit Nani velencei követ megállapított, feltétlenül bizonyítja.

Az adót azonban még így is csak kivetették, de meg nem fizették. Hiszen ha azt akarták, hogy meg is kapják azt, amit kivetettek, akkor behajtásukat nem a megyékre kellett volna bízni, hanem a katonaságra. Bécs a megyékre bízta. Thököly a katonáira bízta, s ezzel nemcsak azt bizonyította be, hogy Lipót minisztereinél sokkal okosabb volt, hanem azt is, illetőleg csak azt, hogy náluk sokkal lelkiismeretlenebb, sokkal kíméletlenebb, sokkal zsarnokibb volt, és a magyarokat még náluk is sokkal kevésbé szerette.

De bolond is lett volna, ha a bécsiéknél kíméletesebb lett volna, mikor így is szeretett szabadsághős lehetett belőle, akinek hamvait ország-világra szóló fény és pompa közepette nyolclovos díszhintón szállíttatta haza Késmárkra „hálás” nemzete.

Az ország annyira nem fizette s a megyék annyira nem szedték a törvénytelenül kivetett adót, hogy Bécs hamarosan kénytelen volt leszállítani a felére. De annak ellenére, hogy a pénz helyett gabonát és takarmányt is elfogadtak, még ezt a felét is annyira nem fizették, hogy ezért voltak kénytelenek behozni helyette az accizát, a fogyasztási adót, de azt is csak a borra, a sörre, a pálinkára és a húsrá. A húst kivéve tehát, melyet se a jobbágy, se a nemes úgy sem vett, hanem csak eladott, mert hiszen a maga juhát, disznáját, marháját, baromfiját fogyasztotta, csak élvezeti cikkekre volt kivetve fogyasztási adó, ez pedig semmiképpen se lehetett csapás vagy az ország megterhelése. Mert hiszen, ha a magyarság ekkor úgy se fogyasztott, az accizával tehát Bécs úgy se nyert semmit; ha pedig nem így volt, akkor az egész Lipót-ellenes „hazafias” hírverés hamis.

Bor, sör, pálinka nem szükséges dolog. A magyarságnak, ha annyira terhes volt ez az új adó, egyszerűen csak le kellett volna mondania az ivásról és már elintézte volna az egész „sérelmet”, sőt még csúffá is tehetné volna a „németet”. A mi őseinknek azonban eszük ágában se volt semmiféle lemondás. Ők továbbra is enni-inni akartak, mégpedig bőségesen, a lemondást pedig csak az „elnyomó” németektől várták.

Hogy még ebben az oly keservesnek tartott korszakban is milyen jó világ volt Magyarországon, mutatja az, hogy csak borfogyasztási adóból évi egymillió forint bevételt vártak a bécsiek. Ilyen bőségesen fogyasztott a hegy levéből az „elnyomott, kiszípolyozott” ország!

Világos azonban, hogy a fogyasztási adó, az acciza se sokáig volt érvényben Magyarországon, mert mi a Habsburgok alatt mindig olyan urak voltunk, hogy ellenünkre vagy beleegyezésünk nélkül csak legfeljebb ideiglenesen lehetett valamit csinálni s a „törvényteleniségeknek” hamarosan pusztulniuk, elkövetőiknek pedig legalábbis bocsánatot kérniük kellett. Nem hiába csináltunk tehát az acciza ellen akkora hazafias hírverést, hogy történetírásunk még most is visszhangzik attól a felháborodástól, melyet közvéleményünkben az effajta „galád törvényteleniségek” felkeltettek!

Thököly felkelése előtt a legnagyobb magyar sérelem azonban mégse az acciza volt, hanem az, hogy Lipót végül egészen nyíltan eltörölte a magyar alkotmányt, Ampringen Gáspár személyében az ország élére az országgyűléstől választott nádor helyett Bécsből kinevezett kormányzót állított, s az ország kormányzását egy nyolctagú, felében magyar, felében idegen kormánytanácsra, a guberniumra bízta.

Ez igaz, de az is igaz, hogy Lipót erre a lépésre csak a Wesselényi-összeesküvés miatt és utána szánta el magát. Akkor, mikor már az ország nádorában annyira keservesen csalódnia kellett, hogy még maga a nádor is összeesküvő lett, franciákkal, törökökkel próbált királya ellen szövetkezni, és így éppen az lett az országban az összeesküvők vezére, akinek a törvénytesség feletti örökös lett volna a kötelessége.

Kérdem: Lehetett-e ezek után tiszteletben tartani a nádori méltóságot? Aztán ne felejtjük el azt se, hogy ez az alkotmányfelfüggesztés is csak ideiglenes volt; egy rövid kis epizód, kivétel a nemzet alkotmányos életében, melyet a nemzetnek az alkotmányosság és törvény útjáról való letérése kényszerített ki a királyból s olyan rövid ideig tartott, hogy még Lipót uralkodásának is csak egytized részére terjedt ki.

De még ez a rövid alkotmányfelfüggesztés se volt teljes és egyáltalában nem jelentette az alkotmány teljes eltörlését még ideiglenesen se. (Például az egész magyar alkotmány alapja, az autonóm megyei hatáskör és hatalom ekkor is érintetlenül maradt.)

„Szóban forgott eleinte – írja Angyal Dávid (Thököly Imre, I., 37. o.) – a megyei jogkör megszorítása, a királyi tábla, a nyolcados törvényszékek, az országos főtisztviselők eltörlése, a kancellária átalakítása és a Tripartitum átdolgozása. Tehát nem csupán a központi hatalom erősítésére gondoltak, hanem újabb és talán a fejlettebb jogérzetnek megfelelőbb intézmények felállítására is. Azonban a tervekből nem maradt meg egyéb, mint a nádorság hatalmi körének átruházása egy többtagú kormánytanácsra.”

Közel se volt tehát olyan nagymérvű és veszélyes ez az alkotmányfelfüggesztés, mint lehetett volna és mint a nagy kuruc átkozódás után gondolnánk.

Pedig az összeesküvésen, tehát a magyar nemesség részéről elkövetett alkotmány sértésen kívül Lipót mentségére még azt is felhozhatjuk, hogy ő az abszolutizmus korában élt és ez időben minden országban divat volt és a kor szellemével járt együtt a rendek hatalmának megtörése vagy legalább megszükitése. Akkor ez volt a modernség, ez a haladás, és azt is mondhatjuk, hogy sehol se lett volna rá akkora szükség, mint éppen nálunk, ahol Nani, a bécsi velencei követ szerint a királyi hatalom (éppen ekkor az abszolutizmus korában!) csak a címre szorítkozott, de a valóságos hatalom nem a király, hanem a rendek kezében volt.

Káros volt az országra ez a túltengő rendi hatalom, hisz az adóemelés állandó megakadályozásával és a nemesi adómentesség fenntartásával tulajdonképpen az ország modernizálását és fejlődését akasztotta meg. De ha nem lett volna túltengő Lipót idejében, akkor is ósdi lett volna már, mert hiszen a középkori állapotokat rögzítette meg s tartotta fenn nálunk egészen 1848-ig. Függetlenségünkre és nemzeti önértetünkre ugyan káros, de gazdasági életünkre, fejlődésünkre és szociális állapotainkra nagyon előnyös lett volna, ha Lipót sokkal alaposabb alkotmányeltörlést, illetőleg változtatást hajtott volna végre. Erre még a fentebb közölt Angyal-idézet is céloz.

Ha Lipót éppen koronázási esküje miatt nem lett volna olyan nagy tekintettel a magyar alkotmányra még akkor is, mikor eltörölte, akkor az ósdi középkori magyar alkotmány helyett, melyet a magyar nemesség még legkisebb részletében is oly féltve őrzött, „a fejlettebb jogérzetnek megfelelőbb intézményeket” honosított volna meg. Ezeknek azonban emiatt el kellett maradniuk. Ha akarnánk tehát, sokkal jobban bírálhatnánk Lipótot azért, mert csak olyan keveset változtatott a magyar alkotmányon (és hogy a nemzetnek kedvében járjon, még ezt is hamarosan eltörölte), mint azért, hogy egyáltalán változtatott.

Lipót ezt a gyökeresebb változtatást annál inkább megtehetette volna, mert hiszen az alkotmány megtartásánál még jobban megesküdült arra, hogy Magyarországot igazságosan, cél-

szerűen és a nemzetre eredményesen kormányozza. Ez a kötelessége pedig a középkori alkotmány gyökeres megváltoztatását követelte volna meg. A nemesi kiváltságok tiszteletben tartása, például az adómentesség, s az, hogy nemeseket ítélet előtt nem volt szabad letartóztatni, ellenkezett az igazságossággal; az adóemelést megakadályozását és a patriarchális (tiszteletből végzett, tehát fizetés nélküli) rendi hatóságok a középkor elmúlta után még hosszú évszázadokon át való fenntartása megakadályozta a modern állami élet kifejlődését és a tárgyilagos, különösen pedig a gyors igazságszolgáltatást.

Mást kívánt tehát Lipót koronázási esküjének a betűje és mást az értelme, a szelleme. Ezért habozott olyan sokáig, melyiket válassza a kettő közül, s még az összeesküvés hatására és következtében is ezért tudta magát elszánni csak a legkisebb változtatásra, s ezért helyezte még ezt is olyan hamar hatályon kívül.

Lipót ugyanis már 1681-ben országgyűlést hívott egybe, Eszterházy Pál, a Miklós fiának személyében már ekkor nádort választott, s már ekkor eltörölte az országgyűlés hozzájárulása nélkül kivetett adókat és Ampringen Gáspár guberniumát is.

Lipót, aki kissé lelkiismeretesebb ember volt esküje megtartásában, mint akkori vagy jelenlegi gáncsolói, úgy érezte, hogy esküjének nemcsak az értelmét, hanem a betűjét is meg kell tartania még akkor is, ha úgy látszik, mintha a betű az értelemmel ellenkezne. Ő tehát még Ampringen kinevezésekor se ezen a címen határozta el magát az alkotmány felfüggesztésére, hanem azon az alapon, hogy az alkotmánynak a királlyal egyenrangú tényezője, a rendek, megszegték ezt az alkotmányt, mikor részt vettek Wesselényi összeesküvésében, mikor franciával, törökkel szövöttek, felségsértést, hűtlenséget, hazaárulást követtek el, s így az alkotmányra letett eskü most már őt se kötheti. Az alkotmány csak akkor alkotmány, csak úgy érheti el célját, ha mindkét fél megtartja. Ha a király akkor is megtartaná, ha a rendek, a másik fél úgy viselkedik, mintha éppen a meg nem tartás lenne a kötelessége, azaz ha az uralkodó büntetlenül hagyná és tehetetlenül tűrné a hűtlenséget, felségsértést, a királyi tekintély tönkretételét, a központi hatalom semmivé válását, az az alkotmány karikatúrája lenne és az anarchia szentesítése.

Lipót azonban önhatalmúlag tisztán tanácsosai szavára még így se akarta jogát az alkotmány megsértésére megállapítani, hanem előbb egy héttagú egyházi bizottság elé terjesztette a dolgot, mely három jezsuita, három más szerzetes és egy világi pap hittudósból állt. Ez a bizottság egyhangúlag (!) úgy döntött, hogy a történetek után a császár nincs kötelezve annak az alkotmánynak a megtartására, melyet a magyar rendek már oly feltűnően megszegtek. Mivel ellenvetésül felhozták azt is, hogy nem az egész nemzet volt összeesküvő, hűtlen vagy lázadó, tehát a felmentő véleményt hamis alapon állva adták a kérdéses hittudósok, Lipót egy újabb, még több tagból álló egyházi bizottság elé terjesztette a kérdés e részét is. Ez az újabb bizottság is ugyanúgy döntött, mint az első.

Persze a mi Szilágyi-történelmünk (illetőleg Acsády) nincs megelégedve a hittudósok döntésével, sőt ezt a döntést egyszerűen csak „jogeljátszásnak” nevezi. Bár becsmérlő jelzőkkel nem meri illetni a dolgot, világosan tudunkra adja, hogy szerinte papi köntörfalazás volt az egész, mert hiszen nem az egész magyar nemzet, hanem „csak egy része fogott fegyvert”. Abba kapaszkodik, hogy a császár elé terjesztett jelentésében még Lobkowitz is kénytelen elismerni, hogy csak a „magyarok nagyobb része vett részt a felkelésben”. Azt azonban nem veszi észre, hogy „egy rész” és „nagyobb rész” nem mindegy.

Ha a magyaroknak csak kisebb része vett volna részt a Wesselényi-összeesküvésben, helyes lenne az érv, ha azonban a nagyobb része, akkor már nem. Acsády nem veszi észre, hogy nem a hittudósok voltak kénytelenek köntörfalazni, hanem ő. Világos ugyanis, hogy olyan összeesküvésről, hűtlenségről vagy lázadásról, melyben a nemzet kivétel nélkül minden tagja részt vesz, nem is lehet szó, mert hiszen nem milliókból, hanem csak százakból álló tömeg se akarhat száz százalékban ugyanazt. A dolog természetével jár tehát, hogy itt csak átlagról, csak általánosságban beszélhetünk, nem pedig olyan többségről, mely kivételt nem tűr.

Akármilyen általános és népszerű legyen is egy mozgalom, egy pár külön, vagy egy pár lekenyerezett vagy ha más nem: egy pár nem egészen épelméjű ember mindig akad, aki a többitől különböző utakon jár. Ha tehát azt kívánjuk, hogy a nemzet mennyiségtanilag minden tagja vegyen részt egy mozgalomban, lehetetlenséget kívánunk. Világos tehát, hogy erről komoly emberek között még szót ejteni is kár. Arról tehát, hogy a Wesselényi-összeesküvésben is így volt-e, ez az egyházi bizottság nem is tárgyalhatott.

Hogy azonban a nemzet zöme volt az, mely hűtlen volt, a lázadással rokonszenvezett és támogatta, az kétségtelen. Hiszen az ország többsége akkor még protestáns volt, mégpedig fanatikus protestáns, de viszont láttuk azt is, hogy azért a katolikus és mindig labanc Barkóczy is velük tartott, hiába volt neki okos legalább a felesége. Láttuk, hogy benne volt az ország minden főrangú méltósága: a nádor is, az országbíró is, a horvát bán is, hiába voltak mindnyájan katolikusok. Láttuk, hogy még a Barkóczyakból se csak egy volt benne.

De a Zrínyiekből se csak Péter volt benne, hanem Miklós is. Nemcsak Bory vett benne részt katolikus léteire is, hanem testvére is és Leszenyei Nagy se egy volt benne, hanem kettő is. Nemcsak Wesselényi maga, hanem még a felesége is; nemcsak a katolikus Zrínyi Péter maga, hanem szintén katolikus felesége is; nemcsak a szintén katolikus I. Rákóczi Ferenc maga, hanem hasonlóképpen katolikus felesége, Zrínyi Ilona is. Ha pedig még az is eszünkbe jut, hogy nemcsak a nádor, az ország világi fejedelme, hanem még Lippay primás, az ország egyházi feje se volt büntetlen a dologban, akkor már igazán el kell némulnia minden olyan véleménynek, hogy nem az ország esküdött össze és lett hűtlen a királyához, hanem csak egy része, csak egyesek.

De a Szilágyi-történelem önmagát is megcáfolja, mert ő is (és minden más magyar történelem is) úgy beszél az összeesküvésről, mint a magyarság, a magyar nemzet hazafias mozgalmáról, mellyel még az utókor magyarjai is azonosítják magukat. Milyen következetlenség tehát, hogy ha céljai úgy kívánják, akkor éppen a „hazafias” történetírás érvel azzal, hogy csak a nemzet egy része tartott az összeesküvőkkel. Hiszen, ha igaza lenne, akkor Acsády maga cáfolná meg azt, hogy Lipót elnyomta a nemzetet. Csak nem mondhatjuk azt, hogy Lipót korában csak a nemzet egy töredéke volt hazafias? Ezt legfeljebb csak labancok mondhatnák, de nem Szilágyiék.

Hogy a formája is mennyire más volt ennek az Ampringen-féle „alkotmánytipró” guberniumnak, mint a kortes történetírás beállítja, azt már felállításának módjából, az eléje tűzött feladatokból és célkitűzéseiből is láthatjuk. Nem megtorlás, nem is büntetés, annál kevésbé rémuralom volt a célja az új rendszernek, hanem a nemzet bajain való segítség. Ezt azonban az adott helyzetben csak a kormány kezét minduntalan megkötő régi rendszer hatályaon kívül helyezésével lehetett elérni.

A király ezeket a célokat tűzte Ampringen kormánya elé: 1. Gondoskodjék a katolikus vallás érdekeiről. 2. Gondoskodjék a közbékéről és a nyugalomról; akadályozza meg a már egészen divattá vált züggyüléseket és a törökkel való cimborálásokat. Támogassa a haditanácsot, mozdítsa elő a kereskedést, ellenőrizze a súlyokat és a mérlegeket, vessen gátat a pénzérmék ingadozásának és tartson tisztaságot a városokban. 3. Ítéljen a lázadók felett és kísérelje meg a barátságos kiegyenlítést. Gondoskodjék az özvegyek és az árvák érdekeiről. 4. Gondoskodjék a hadsereg élelmezéséről és az adó kivetéséről, tartson rendet a végházakban és akadályozza meg a katonai kicsapongásokat. 5. Támogassa a kamarát és a kincstár érdekeit, a közigazgatást pedig úgy intézze, hogy belső megelégedéssel szemlélhesse a lakosság.

Ilyen utasításokkal nem rémuralmat szoktak bevezetni és gyakorolni. Igaz, hogy a rémuralmat is kegyes hangú utasításokkal szokták leplezni. Az Ampringennek adott utasításokban azonban csak kegyesség van. Ez feltűnő és érthetetlen, ha kitarunk amellett, hogy Lipót rémuralmat akart bevezetni és az országot akarta megfélemlíteni. A szép szavaknál azonban sokkal fontosabbak a tettek, a szónál a gyakorlat. Hogy ez Lipót esetében valóban kegyes

akart lenni, mutatja már azoknak a személyeknek az összeválogatása is, akikből a gubernium állt.

A kormány fejéül azért szemelték ki Ampringent, mert Magyarországon született és vitéz hírnevet vívott ki magának, ami a magyaroknál igen sokat számít és tekintélyt ad. Ampringen Németországban a svédek ellenében tüntette ki magát, de vitézül harcolt nálunk is a szentgotthárdi ütközetben, sőt harcolt a törökök ellen még Kandiában is.

De Ampringen arról is ismert volt, hogy igen szeretett magyar módra enni-inni, lakmározni. Emiatt remélték, hogy Magyarországon és a magyarok körében hamarosan népszerű lesz. Valóban, már pozsonyi beiktatásán a magyar nemesség számára egymás után rendezte a fényesebbnél fényesebb lakomákat. Mindenesetre nem olyan jelenség, mellyel rémuralmat vagy bosszúhadjáratot szoktak bevezetni. Azt se gondolhatjuk, hogy csak ravasz mesterkedésből történt ez, mert mindenki tudta, aki Ampringent ismerte, hogy ez az ő természetéből folyt.

De Ampringenről azt is tudta mindenki, hogy kényelemszerető. Egyébként is 54 éves volt már, ami abban az időben már öregkort jelentett, mert ezt a kort akkor a felnőttek fele se érte meg. Ki látott azonban olyan rémuralmat, melyet aggastyánra bízna, s ráadásul kényelemszeretőre? Zsarnokok nem szoktak kényelemszeretők lenni, de rémuralom és kényelemszeretet egyébként is összeegyeztethetetlen fogalmak. Aki rémuralmat tervez, az megvalósítását nem ősz hajjú, evő-ivó, adomázó Ampringen Gáspárokra szokta bízni.

Ampringenről egyébként még Lipót-ellenes törvénykönyveink is elismerik a jóakaratot. Angyal Dávid például „a nálunk többször elrágalmazott (!) Ampringenről” ír (I., 38. o.). Ő egyenesen „törődött egészségűnek” mondja. (Csak nem tartjuk a gonosz bécsi kormányt annyira ostobának, hogy törődött egészségű embert küld a megfélemlíthetetlen magyarok elnyomására?) „Komoly becsvágygal látott feladatához” – írja tovább Angyal – és „jóindulatát, természetes mérsékletét és politikai okosságát” emlegeti.

„Ampringen a nem magyar államférfiak között az első volt, aki felszólalt az országra rótt adók és másnemű terhek ellen” – állapítja meg ugyanő. Mindezzel – azt hiszem – kétségtelenül bebizonyítottuk, hogy nem a lázadás „megbosszulása”, hanem egyedül az ország bajain való segítség volt Lipót célja, de az elavult középkori alkotmány helyett modernebb eszközökkel akarta elérni. Jóakarátának kétségtelen bizonyítéka, hogy ilyen jólelkű, magyarkedvelő emberre bízta.

Célt azért nem érhetett el, mert az új kormány éppen lelkiismeretessége és a magyarokhoz való alkalmazkodása miatt már az elején is csak félrendszabályokhoz nyúlt, sőt inkább tizedrendszabályokhoz. Lipót néhány év múlva fel is oszlatta, mert látta, hogy célját nem éri el vele, s mert a dolog azoknak, akiken segíteni akart vele, nem tetszett.

Amit Angyal mond, ugyanazt mondja a Szilágyi-történelemben Acsády is, csak Angyalnál elfogultabban és nagyobb rosszakarattal: „Mikor Ampringen Magyarország kormányzója lett – írja (VII., 321. o.) –, még csak 54 éves volt, de maga az udvar mondotta róla, hogy rokant és nem sokáig él. Részeges, lusta, a magyarok iránt elfogult, de természetből jóindulatú ember volt s annyit mindenesetre értett a maga dolgához, mint a bécsi hatalmasok a magukéhoz, sőt egyben túltett rajtuk: becsületesebb volt náluk.”

Egy kis kritika alkalmazásával jól megítélhetjük a valóságot Angyal Dávid következő megállapításából: „Battista Nani jelentéséből láttuk, hogy az udvar leginkább az országból befolyt jövedelem csekélyisége miatt neheztelt Magyarországra. Valóban, az örökös tartományok 1670-ig többet költöttek a magyar végvárokra, mint amennyi jövedelme volt az udvari kamarának Magyarországból, kivált, ha a bányák és más kamarai birtokok jövedelmét nem vesszük tekintetbe. Ez az állapot mutatja leginkább az akkori fejedelmi hatalom gyöngeségét.”

Látjuk tehát, hogy Lipót alatt nem rémuralom volt, hanem éppen ellenkezőleg: a fejedelmi hatalom volt túlságosan is gyenge. Nem a fejedelem zsákmányolta ki az országot, hanem

a túl szabad, a közért áldozatok vállalására nem hajlandó rendek (tehát az ország) zsákmányolta ki a fejedelmet.

„A mondott évben beállított visszahatás a pénzügyek terén nyilatkozott a legnagyobb erővel. Gyarapítani a kincstár jövedelmeit a honvédelem céljaira, magában véve nem lett volna igazságtalan törekvés magyar szempontból sem: tudjuk, hogy Eszterházy Miklós is már javasolta, hogy a nemesek a régi rend szerint szavazzák meg jövedelmeik kis részét a haderő tartására. De a kincstár jövedelmeit gyarapítani a most szándékba vett módon és arányban és hozzá még az országos önállóság megsemmisítése céljából, ez már a fejedelmi hatalom oly kiterjesztése volt, amire ugyanez évekből nem találunk példát az örökös tartományok történetében. Az örökös tartományok rendeitől időnként kérte a császár az adót és a mennyiségre nézve alkudozott velük oly szelídséggel, mely figyelemreméltónak látszott egy XVII. századbeli szemlélő előtt (Zorzi). Magyarországon azonban egyszerűen adópátenseket hirdettek ki, mint Csehországban a század húszas éveiben. És ami a mennyiséget illeti, látni fogjuk, hogy igaza volt Pufendorf svéd követnek, aki azt írja jelentésében, hogy a magyaroktól annyit csikarjanak ki, amennyit csak lehet.” (Angyal, I., 40. o.) Csak az volt a baj, hogy nem lehetett.

Azt meg, hogy az udvarnak a magyar bányákból mennyi jövedelme volt, illetőleg mennyi nem volt, már említettük.

Az előbb idézett ellenséges vagy legalábbis nem baráti forrásból származó jelentés is csodálkozik, milyen türelemmel és jóindulattal alkudozik az udvar az örökös tartományok rendjeivel a fizetendő adó nagyságáról. Az imént láttuk, hogy ez az alkudozás ugyanakkor a magyar rendekkel is megvolt, mégpedig velük már nem is csak jóindulattal és türelemmel, hanem egyenesen félelemmel (természetesen nem a rendek, hanem az udvar részéről) és kedveskedéssel. Hogy aztán végül az adó kivetése mégis önkényesen történt, annak egyedül az volt az oka, hogy a magyar rendek sokkal fölényesebbek voltak, mint az osztrákok, s a császárral még csak alkudozni se voltak hajlandók.

De ha így áll a dolog, akkor bizonyára nem beszélhetünk hatalmi túlkapásról és elnyomásról, ha ahogy lehetett, úgy próbáltak az országtól annyit kicsikarni, amennyit tudtak, kivált mikor ez az annyi akkor se volt annyi, hogy önkényről és elnyomásról beszélhetnénk. Hiszen az adó még azt a fokot sem érte el, amennyi az örökös tartományok terheihez viszonyítva méltányos lett volna.

Igaz, hogy a csonka, elpusztult és a törökök portyázásaitól újra meg újra kirabolt ország teherbíró képessége aránylag is kisebb volt, mint az örökös tartományoké, ámde ez csak a jobbágyokra vonatkozik, nem pedig a nemesekre, s különösen nem a főnemesekre. De egyébként is, ha valaki szánalomra méltó, az az adó kivetésben méltánylandó körülmény ugyan, de az irgalomnak, nem pedig a jognak vagy a kötelességnek az alapján. Azok, akik koldusok, könyörögni szoktak, nem pedig követelni és lázadozni. Lipót magyar alattvalói általában, hogy szinte állandóan lázadásban voltak, maguk cáfolták meg vele koldus voltukat.

A magyar pszichét mindenhez lehet hasonlítani, csak a kolduséhoz nem, s ezért a magyar mindent tud, csak könyörögni nem. Ezért az, aki igazi magyar ember, koldus voltára nem is hivatkozik soha. Magyar ember koldus voltából nem csinál érveket s különösen nem akkor, mikor idegenekkel tárgyal. A magyar, ha koldus, akkor is úgy viselkedik, mintha úr volna. A szegénységünkkel tehát mi nem érvelhettünk akkor, mikor adóalkudozásokról volt szó. Ha annyira szegények voltunk, akkor miért kényszerítettük az udvart arra, hogy sereget hozzon az országba leverésünkre? Csak nem gondoltuk, hogy majd ennek a költségeit csak az osztrákok fizetik?

De az alkotmányos sérelmek valótlanlanságán kívül a felekezeti is csökkentek a Thököly felkelését közvetlenül megelőző időben. 1675-ben Lipót több végvárnak vallásszabadságot adott. 1675. március 18-án pedig meghagyja, hogy nem kell fenyegetni a prédikátorokat, kivált a Felvidéken. Angyal Dávid (I., 53. o.) is megállapítja, hogy „1675-ben az ellenreformáció heve csökkenni kezd”.

Nem az önkényuralom és elnyomás elleni védekezés vagy a magyar haza szeretete volt tehát az oka a Lipót alatti kuruc-labanc világnak, hanem ennél sokkal józanabb, realisabb, közönségesebb dolgok: a végvári katonaság létszámapasztása, a föld népének a sok menekülés miatt szinte nomáddá válása, a keserves földet túró munkától való elszokása, ami miatt igen sokan szívesebben éltek harcból, portyázásokból, zsákmányolásból, mint munkából. A föld művelésétől – érthetően – az is elvette a kedvüket, hogy az állandó háborúk, polgárháborúk és a török rablásai miatt igen sokszor fáradtak már hiába s aratta le más azt, amit ők vettek. Mivel a császár elbocsátotta szolgálatából, a földet túrni meg nem volt érdemes, de kedve se volt hozzá, a nép más megélhetés után nézett: felkelő lett.

A jobbágy elszokott már az egyhangú mindennapi élettől és a földesúrnak járó robottól, a kismemességet pedig a földművelés bizonytalanságán kívül a kénytelenség tette felkelővé.

A Wesselényi-összeesküvés felszámolása idején a törvényszék elé idézés elől elmenekült hazájából a megtorlástól való félelmében s bűnei tudatában. Itthon ezért mint makacstól távollétében halálra ítélték, birtokait pedig elkobzásra. Ha továbbra is úr akart maradni, mit tehetett mást, mint hogy bujdosóvezér, kuruc vezér lett? Így, ha vagyona nem is, de úri mivolta, úri foglalkozása, parancsoló hatalma és hatásköre megmaradt és önmaga honfitársai, de különösen hittestvérei előtt még azzal a nimbuszal is körülvette magát, hogy eszméért, hitéért és hazájáért harcol, tehát hős.

Hogy vallásának nem a pozitív részéért harcol, hanem csak azért, ami tagadás, ami destruktív benne, tehát tulajdonképpen a hitetlenségéért kardoskodik és hogy küzdelmében a hazájáról se lehet komolyan szó és a szabadságról se, mert hiszen a töröktől kéri Magyarország új királyának kinevezését és adót kínál neki „szabadsága” fejében, arra már nem volt hajlandó gondolni, mert akkor neki magának is látnia kellett volna következetlenségét és hogy önérzete alaptalan. Hiszen ha az eszét használta volna, mint Barkóczy István, illetőleg annak is csak a felesége, akkor úgyse lett volna kuruc.

Hogy ezeket a „szabadsághősöket” mennyire önző okok és mennyire az egyéni érvényesülés vezette, jól mutatja például az a versengés, melyet eleinte a bujdosók a vezérkedésért folytattak egymás között, és az a gyűlölet, melyet emiatt egymás irányában éreztek.

Vezérük akart lenni először is Apafi, az erdélyi fejedelem. Ő mindenben a felekezeti célokat nézte ugyan és szíve teljesen a kálvinizmusé volt, de ingyen azért még ő se akart tenni semmit még a felekezetéért sem. Csak nem bolondult meg – gondolta –, hogy a más kosarába szedje az „eperjét”. Bár a török portán csak nagyon óvatosan pártolta a bujdosókat (nyíltan nem is pártolhatta őket, hiszen maga is cseléd volt) és attól a segítségtől is, melyet tőle kaptak, ugyancsak felkopott volna a bujdosók álla, de azért mégiscsak pénzébe kerültek s ezt a pénzt nem volt hajlandó nekik ingyen adni.

Mivel mindig sógora, Teleki Mihály gondolkodott helyette s mindig az ő szemével látott és mivel a császár, sőt még a nyugati protestáns hatalmak miatt se volt célszerű számára, hogy a török pártján mutatkozzék, félig a háttérben maradt és maga helyett Telekit tette a bujdosók fejévé. De hogy mennyire csak másodrendű volt neki a haza, sőt még a kálvinizmus is, mutatja, hogy arra, hogy a bujdosók tőle függenek, sokkal nagyobb volt a gondolja, mint arra, hogy boldoguljanak.

Hogy Petrőczyt, a bujdosók tőle többé-kevésbé független vezérét, úgy megalázta, sőt le is csukatta, az is Apafi hiúsága, féltékenysége miatt volt. De lecsukatta később Szalay Pált és Klobusiczky Pált is, mert kálvinista létükre vissza akartak térni elhagyott királyuk hűségére és mert az előbbi egyébként is egyedül Thököly megbízásából és Apafi külön felhatalmazása nélkül járt Bécsben, hogy a fegyverszünetről tárgyaljon.

Hogy Petrőczy lecsukatása ellenkezett a magyar nemesi szabadsággal, tehát a magyar alkotmánnyal, azzal ugyan Apafi nem sokat törődött (mivel pedig ezt az alkotmányt most ő, nem pedig Lipót szegte meg, látjuk, hogy most nem törődik az alkotmány sértéssel a magyar történetírás és a „hazafias” magyar közvélemény se). Mihelyt a bujdosók nem az ő érdekei-

nek megfelelően cselekedtek, átkozta őket, hogy „a föld nem hordoz nehezebb terhet az háládatlan embereknél” (Angyal: Thököly, I., 70. o.). Mint láthatjuk, neki se valami jó véleménye volt a „hazafias” protestáns hősökről.

Mikor a bujdosók Wesselényi Pált választják vezérükké, bár ezt alázattal és Apafi hiúságához alkalmazkodva tették, s bár ez a Wesselényi természetesen egy protestáns Wesselényi volt, a valóságban mégiscsak mint Teleki alvezére működhetett, de még így is csak úgy, hogy előbb reverzalist kellett kiállítania, hogy Apafihoz mindig hűség marad.

Maguk az erdélyi rendek pedig önzésben még fejedelmükön is túltettek. A somlyai kapitánynak, Olasz Ferencnek például meghagyták, hogy ha Wesselényi feleségének Hadadról távoznia kellene, Somlyón csak akkor adjon neki szállást, ha oda csak kis kísérettel megy.

A magyar felkelésekben állandóan a sátán szerepét játszó franciák lengyelországi követük révén most is megkezdték szokott működésüket, sőt Béthune márki, a követ, egyenesen azt a biztatást kapta a neki hízelgő bujdosóktól, hogy őt teszik majd magyar királlyá. (De olcsó lett a szegény magyar korona!)

Béthune a magyar koronát annál inkább megkívánta és elnyerését annál inkább lehetségesnek tartotta, mert hiszen feleségének a testvére is királyné lett: neki Sobieski János volt a férje. Csodálkozhatunk-e tehát, hogy madame Béthune is hasonló reményeket táplált? De azt is jól láthatjuk, hogy ezek a bujdosó magyar „hősök” is mennyivel kevesebbet adtak a magyar alkotmányra, mint Lipót. Honnan tudták ők azt ugyanis előre, hogy a szabad királyválasztó magyar nemzet kit fog Lipót után királlyá választani? Hogy merték hát Szent István koronáját előre elígérni Béthunének?

Az azonban nagyon bántotta Béthunét, hogy a bujdosók állandóan veszekedtek. Ezért olyan vezért akart nekik, aki tekintélyével rendet tud csinálni köztük, ha egyszer a hazaszerezettük nincs akkora, hogy az csinálna köztük rendet. Erre Telekit ő is alkalmasnak tartotta. Teleki azonban kijelentette, hogy „meg se mozdul addig, míg a franciák a múltra nézve bizonyos pénzbeli ígéreteit ki nem elégítik, a jövőre nézve meg kezességet nem vállalnak a maga és a családja biztosítása iránt, ha a vállalkozás kudarccal végződnek” (Szilágyi, VII., 340. o.). Csak ilyen önzetlen hazaszerező volt tehát ő is.

Béthune végül 1678. február 16-án meg is kötötte vele a szerződést, „melyben összes magánkívánságai teljesítetnek”. Teleki olyan tüntetően mutatta, hogy a hazáért semmit se hajlandó kockáztatni, hogy a szerződésben Franciaországgal még arra is kezességet vállaltattott, hogyha a harcok folyamán esetleg német fogságba esnék, kiváltja. Szerencsére (de ezeknek a hazájukat áruló bujdosóknak a szerencsétlenségére) a franciák még önzőbbek, főként pedig okosabbak voltak, mint ők, s így szerződéseket csak kötöttek a magyar bujdosókkal, meg azonban már nem nagyon tartották, a pénzt pedig különösen nehezen adták még akkor is, ha kötelezték rá magukat, hogy adnak, bár ezt is ritkán tették.

Mivel Teleki szintén okos volt ugyan és akkor már tekintélyes is, de egyáltalán nem volt hadvezéri tehetsége, s ezért mint a bujdosók vezére, semmi eredményre nem tudott rámutatni, Wesselényi pedig fiatal is volt és sem olyan gazdag, sem olyan tehetséges nem volt, mint az ifjú Thököly Imre, ez lassacskán kiszorította mindkét vetélytársát, s mivel bátor, tevékeny katona és gyors hadvezér volt nagy kezdeményező erővel, olyan hadi sikereket mutatott fel, hogy hírneve előtt mind Wesselényi, mint Teleki kénytelen volt háttérbe szorulni.

Teleki irigy szemmel nézte ifjú vetélytársa előretörését, de háttérbe szorítása elviselését könnyebbé tette számára az, hogy éppen akkor özvegygé lett lányát a gazdag Thökölynek szánta, Thököly pedig volt olyan okos, alkalmazkodó és álnok, hogy úgy viselkedjék, mintha neki is ilyen szándékai lennének, noha esze ágában sem volt Teleki vejévé lenni. Később pedig már akkora volt a hatalma és a tekintélye, hogy Telekivel már nyíltan is szembeszegülhetett.

Hogy a bujdosók vezére lehessen, természetesen Thökölynek is reverzalist kellett adnia s benne égre-földre esküdni, hogy ő is megmarad Apafi alattvalójának és élete végéig hűsé-

ges lesz hozzá. Thököly természetesen kiállította a reverzálist és letette a nagy esküket, mert jövődö karrierjéhez ezek akkor még elengedhetetlenek voltak. Egyébként azonban azt tartotta, hogyha az ember gyereke kénytelenségből esküt tesz, abból még egyáltalán nem következik, hogy azt akkor is meg kell tartania, mikor további érvényesülésének már útjában van.

Thökölynek az anyja ugyanis Gyulaffy-lány volt, ennek anyja pedig Bethlen-ivadék és Thököly apai ágról származó terjedelmes magyarországi birtokain kívül anyja és nagyanyja révén még Erdélyben is nagy uradalmakkal bírt. E birtokok révén Apafinak is alattvalója volt, s ha őt magára haragítja, könnyen elveszthette volna erdélyi birtokait.

Apafi kapzsiságával szemben azonban Thököly igen hamar kimutatta foga fehérljét. Az apátlan-anyátlan, hazáját vesztett, bujdosóvá vált gyereket, aki Magyarországon minden jószágát elvesztette (de ott legalább apja hűtlensége és árulása miatt) és aki protestáns hitsorsos is volt, Apafi igyekezett erdélyi jószágából is kiforgatni. Ekkor még nem azért, mintha oka lett volna már haragudni a fiatal gyerekekre, hanem egyszerűen csak azért, mert igen jószágszerető ember volt, és ha a jószág sok és nagy, gazdája gyerek és árva, az ember maga pedig fejedelem, világos, hogy eszébe jut, hogy azokat a jószágokat jó volna megszerezni.

Igaz, hogy azok a jószágok protestáns jószágok voltak, de hát hiszen Apafi is az volt, s így nála is a tiszta evangélium szolgálatában maradnak. Apafi egyébként is a Bibliát olvasta s azt ugyancsak szorgalmasan olvasta, de mint protestáns, maga magyarázta. Nem volt tehát lelkiatyja, mint Lipótnak, akinek abba is joga lett volna beleavatkozni, hogy azt a Bibliát így kellene érteni vagy úgy.

Így történt aztán, hogy Thököly későbbi életében sokszor emlegette szóban is meg írásban is, hogy Huszot torkon verve vette el tőle Apafi Mihály. Már 1673. június 13-i levelében ezt írja Teleki Mihálynak: „Legkisebb dolgomban sem mehettem elő. Mióta az Úristen ez hazába (Erdélybe) behozott, semmi tekintet nem látván az üdvözült édes apámuramnak (azaz mit sem vetve óriási „hazafias” érdemeire), sem pedig az én ügyefogyott, számkivetett voltomnak, de leginkább világos igazságomnak”.

A protestáns erdélyiek tehát a haza és a vallás hősének tartották Imre apját, Thököly Istvánt, de ez azért a legkisebb akadályja se volt annak, hogy hozzájuk menekült árva fiát meg ne fejjék, ha tudják. Okulhatnának belőle azok, akiknek annyi panaszuk van a Ferdinándok és Lipótok ellen (akik pedig egy magyart se forgattak ki vagyonából, ha csak nem volt hűtlen és áruló, sőt még akkor se nagyon, ha az volt) és olyan rózsásaknak tartják az erdélyi állapotokat és az ottani nagy magyar szabadságot.

Pedig, hogy Thököly esete mennyire nem kivétel Erdélyben, elég csak anyai őséire, Gyulaffyra gondolnunk. Az is a Habsburg Magyarországról ment Erdélybe, mert azt hitte, hogy ott nagyobb a magyar szabadság, s láttuk, hogy mint már erdélyi alattvaló, hogyan visszakívánta az elhagyott Habsburg Magyarországot, s azt a Habsburg királyt, akivel elégedetlen volt addig, míg meg nem tapasztalta, milyen az olyan uralkodó, aki nem Habsburg.

Még jellemzőbb azonban, ami utána történt. Apafi és Teleki hamarosan kénytelen volt már túrni Thökölynek az övékétől független hatalmát, hiszen már a török is őt pártolta velük szemben és már egyenesen Magyarország „királyává” tette. De egyébként is sokkal tehetségesebb és hatalmasabb volt már, semhogy a siker reményében beléje köthettek volna.

Mihelyt azonban Bécs falainál megtört a török hatalma s emiatt Erdély se volt már olyan védtelen szolgája, akivel kutyamódra bánhatott és mihelyt a törökével együtt Thököly napja is lealkonyodott, Apafi igazi önző, jellemtelen és gyáva módra rögtön előállt, hogy a lebukott oroszlánba, akibe eddig nem mert belekötni, most belerúgjon.

„A bécsi változástól (kezdve) – panaszkodik Thököly 1684-ben – egy emberem, egy pénzjövödelmem ki nem jöhetett (Erdélyből), se bé nem mehetett.” Tehát most már nem ezt vagy azt a jószágot próbálta tőle elszedni az éhes fejedelem, hanem most már minden erdélyi vagyonát zár alá helyezte. Pedig hát csak az a bűne volt Thökölynek, hogy mint Apafi, ő is a most már lebukott török táborában volt.

Apafi azonban hamarosan még ennél is tovább ment. 1685. február 22-re Fogarasba országgyűlést hívott össze, hogy „törvényszék elé személyes megjelenésre szólítsa fel Thökölyt a hűtlenség és a közrend megzavarásának vádja alatt” (Angyal, II., 123. o.). (És mi mégis Lipótot tartjuk önzőnek és erőszakosnak!)

Thököly természetesen nem jelent meg, hanem erdélyi jószágigazgatója képviselte ott helyette érdekeit. Az országgyűlésen vádiratot olvastak fel ellene, mely szemére hányta, hogy Erdélyben nevelkedett Apafi kegyelmének szárnyai alatt s mégis erős kötelező levele ellenére egykori alattvalóságát versengésre, függését hánytorgatott függetlenségre s esküvel fogadott hűségét nyílt ellenségeskedésre változtatta. Azt követelte most tőle Apafi, hogy térítse meg a magyar ügyre fordított összes költségeit. Ez természetesen egyáltalán nem volt csupán eszmei követelés, mert hiszen ott voltak Apafi birtokában Thököly összes erdélyi jószágai.

Thököly képviselője, mint számára egyedüli menedéket, az ügy tárgyalásának elhalasztását kérte s a gyűlés ezt hajlandó is lett volna megadni, de a fejedelem megtagadta a kérést. Felolvasták aztán Thökölynek Gyulafehérvárott 1679-ben adott reverzálisát, az erdélyi portai követek nyilatkozatait Thökölyről és Thököly elfogott leveleit.

„Nehéz lett volna – írja még Angyal Dávid is (II., 125. o.) – ez iratokkal szemben tagadni azt, hogy Thököly megszegte a gyulafehérvári reverzalist, s hogy kivált a portánál ártani törekedett Apafinak.”

Ki is mondta az országgyűlés Thököly bűnösségét, és hogy birtokait lefoglalja. Természetesen hazaárulás, hűtlenség (Apafi iránt) és esküszegés címén. Mint látjuk, a magyar történetíró is kénytelen megállapítani Thököly felsorolt bűnei valóságát. Ilyen megtisztelő volt tehát a véleménye az erdélyi országgyűlésnek Thököly jelleméről és viselt dolgairól, akit mi nemzeti hősünknek tartunk. Még kétségbeejtőbb azonban, hogy joggal volt róla ilyen lesújtó a vélemény.

Ahogy az egyik magyar történetíró (Pauler) azt volt kénytelen elismerni, hogy Zrínyi, Nádasdy és Frangepán hazafias hőseink, még enyhébb bíróság előtt se tudták volna magukat sikerrel mentetgetni, úgy kénytelen most egy másik magyar történetíró (Angyal Dávid) azt elismerni, hogy Thökölynek is „nehéz lett volna” Apafi elleni álnok fondorlatait és esküszegését tagadnia.

Hitvány, kapzsi és önző volt tehát Apafi is, de épp oly tagadhatatlan, hogy önző és hitszegő volt Thököly is. Mi, magyarok, azonban egyedül csak Lipót (meg 48-ban Ferenc József) „hitszegéseiről” tudunk, pedig már az maga is, hogy Lipótnak olyan emberek voltak a magyar ellenségei, mint Apafi és Thököly (meg Zrínyi Péter és társai) elégtételt jelent Lipót számára.

Thököly családja és ifjúkora

Thököly Imre kétségtelenül a leggyöngébb jellemű és erkölcsileg legnagyobb kifogások alá eső „szabadsághősünk” valamennyi „kartársa” között, pedig hát alkalmunk volt már látni, hogy ez igen nagy megbélyegzést jelent, mert Bocskainál, Bethlennél, Rákóczi Györgynél, Zrínyi Péternél, Nádasdynál még különbnek lenni se jelent még semmi különösebb jót.

Thököly a legkevésbé magyar is volt köztük, de semmiképpen se a legtehetségtelegebb. Láttuk, hogy a Bocskaiak, Bethlenek és Rákócziak se voltak valami mintajellemek, s bizony bennük is csak úgy tombolt az önzés, az erkölcsi gátlástalanság. Ők is elsősorban mindig a maguk érdekeit nézték, csak aztán a felekezetet és csak a felekezet után végre a hazát. Még náluk is önzőbbnek lenni tehát nem valami könnyű dolog.

De öbennük mégis volt valami nagystílűség, mely megóvta őket a közönséges jellemtelenségektől, következtelenségtől és elveikkel való egészen nyílt szembehelyezkedéstől, bár Bocskainak vagy Bethlennek a Habsburg házba való beházasodási tervéről már ezt se mondhatjuk.

Thököly azonban olyanokat is tett, illetőleg akart tenni, melyek az elvekkel, melyekért állítólag küzdött, nyílt ellentétben voltak. Nála egészen nyilvánvaló, hogy önérdékét akkor is el akarta érni, ha ez hirdett elvei ellenére volt, s míg elődei mentségére legalább azt fel lehet hozni (sajnos, csak ezt lehet felhozni mentségükre), hogy igaz, hogy nem voltak önzetlenek és elsősorban a maguk érvényesülését akarták, de a haza érdekei szerencsére mindig összeestek magánérdekeikkel, s így mégiscsak a haza nyert fellépésükkel. (Láttuk azonban, mennyire nem igaz még ez se.) Thököly mentségére legtöbbször még ezt se lehet felhozni még akkor se, ha a fegyveres felkeléseket a hazára hasznosaknak gondoljuk. Még a Habsburg-gyűlölőknek is el kell ismerniük, hogy Thököly érdekei nem mindig estek össze a nemzet érdekeivel, s hogy Thököly ilyenkor is gátlás nélkül követte a maga érdekeit.

Thököly Imre a Felvidéken Rákóczi György után a leggazdagabb, de még nála is pénzeesebb lutheránus főúrának, Thököly Istvánnak egyetlen fia volt. Apja iszákos és buja, de fő felekezeti ember s mint ilyen, fő rebellis is volt.

A fentebb már idézett, Hollandiában megjelent francia protestáns „Geographie Moderne” Magyarország történetét ismertette Lipót korától többek közt ezt írja (491. o.): „On priet le Chatan de fort Kus on Koesemar appartenant au comte Etienne Teleki. Signeur Hongrois, riche de 300 mille gouldes de rente. On lui enleva les 3 filles et on les mit dans les convents pour y etre éleuvéés dans la religion Romaine. Il en mourut de chagrin.” (Beveszik (Lipót csapatai) Kus vagy Kuesemarck várát, mely Teleki István magyar főúré volt és aki olyan gazdag volt, hogy 300 ezer arany évi jövedelme volt. Elveszik tőle 3 lányát, kolostorba viszik, hogy ott a katolikus vallásban neveljék őket. Belehalt emiatti keserűségébe.)” Ez a „Geographie Moderne” egyébként a gróf Brunswick család martonvásári könyvtárából való (csoda, ha katolikus mágnásaink se gondolkoztak katolikus módra?) s 1945-ben egyik tanítványom találta ott a trágyadombon az orosz vöröskatonák garázdálkodása eredményeként.

Tudvalevő, hogy Thököly Imre, még a vár körülvétele előtt idejében elmenekült, s állítólag, hogy apjáért és lánytestvéreiért bosszút álljon, lett belőle a magyar szabadságnak és a vallásgyakorlás szabadságának világhírű, dicső hőse. Mindnyájan ismerjük a szép történelmi festményt is, „Thököly Imre búcsúját”, s mindenkit meghat a képen az apa, a haldokló aggasztán, amint menekülő fiának utolsó búcsút int.

Ilyen felemelő és megható képeken nevelkedett az én hazafiságom is, s nevelődik ma is az ifjúság állítólag a magyar haza szeretetére, valójában azonban királyai és a katolikus vallás és főpapság gyűlöletére még akkor is, ha ő maga is katolikus. Hiszen én is az voltam, sőt egyenesen szerzetes gimnázium volt az, ahol így neveltek.

Ne kapaszkodjunk most bele abba, hogy nem „Kus vagy Koesemarck”, még csak nem is Késmárk várában történt mindez, hanem Arva várában, mely szintén a Thökölyeké volt és a Wesselényi-összeesküvés felszámolása idején Thököly István ebben a Késmárknál biztosabb várban tartózkodott s várta meg a császár seregeit. A „Geographie Moderne” e kis tévedése ugyanis itt nem számít, bár ez is mutatja a felekezeti propagandát kommunista módra űző külföldi protestáns szerző „szakavatottságát”, és „hítelreméltóságát”.

A Thökölyeknek a nemesi előnevük volt „késmárki”, s azért tette a külföldi szerző az ostromot is Késmárkra. (Árvavára meg úgy került Thököly kézre, hogy Thököly István anyja (tehát Imre nagyanyja) Thurzó György nádor lánya volt, Arva vára tehát Thököly anyai öröksége volt.)

Késmárkot már csak azért is kár volt a felekezeti műnek előhozni, mert eszünkbe juttatta vele, hogy a tiszta evangéliumhoz oly görccsösen ragaszkodó protestáns Thökölyek mennyire messze csúsztak a jezsuiták karmai közt vonagló Lipótnak még Wortleyné szerint

is „rendkívüli” kegyességétől és irgalmasságától. Késmárk története ugyanis igen sok keserű dolgot jegyzett fel a Thökölyek kielégíthetetlen pénzvágýáról, zsarnokságairól és a jobbágyok kiuzsorázásáról, tehát Lipótétól annyira hátrányosan elütő természetéről. Minderről bővebb értesületeket szerezhet az esetleg tamaskodó érdeklődő Angyal Dávid „Thököly Imre” c. első kötetéből.

A Thökölyek tehát csak a fanatikus katolikusgyűlöletben követték azt, amit ők tiszta evangéliumnak gondoltak, de a pozitív oldalában, vagyis a jóban már annál kevésbé. A késmárki polgárok ezen elnyomása és kizsákmányolása egyébként annál feltűnőbb, mert hiszen ők is épp oly protestánsok voltak, mint uraik, a Thökölyek. De velük szemben a kiuzsorázott protestáns késmárki polgárság megint csak hol kereshetett és találhatott volna másutt menedéket, mint csak a egyes Habsburgoknál. (Lásd Angyal idézett művét.)

De viszont nemcsak a késmárki protestáns polgárok protestáns földesurakkal szemben, hanem maguk a protestáns földesurak, a Thökölyek is érezték a Habsburgok kegyességét. Thököly István nagyapja, Thököly Sebestyén, még csak lókereskedő volt, de eretnek volta a Habsburgok birodalmában nem volt akadály annak, hogy bárói méltóságot ne kapjon. A grófságot viszont István, Thököly Imre apja kapta meg tőlük. Rögtön látni fogjuk, hogyan hálálta meg nekik. Nem is olyan nagy szégyene ez Thököly Istvánnak, mert hiszen később azt is látni fogjuk, hogy „nagy Bercsényi Miklós” ugyanígy csinált. Láttuk és még látni fogjuk, milyen hálások voltak a Habsburgok, s különösen mennyire az volt I. Lipót. Mint láthatjuk, a magyar lázadók és „szabadsághősök” már kevésbé voltak ismertek erről a szép tulajdonságról.

Ha Thököly s általában a magyar protestánsok is hálások lettek volna, sőt nem is kellett volna egyenesen hálásnak lenniük, hanem csak legalább nyílt árulással nem fizettek volna a jótettért, ha nem hívták volna ők maguk ide Bethlent és társait s velük a törököt, franciát, svédet (a harmincéves háborúban), akkor nem kellett volna panaszkodniuk Lipót „kegyetlen protestánsüldözése” miatt, mert az lázadóüldözés volt, nem pedig protestánsüldözés, de még így is nagyon is félnék és jósággal tele üldözés volt, nem pedig kegyetlen.

Azt is hasból írja a „Geographie Moderne”, hogy ennek a Thököly Istvánnak évi 300.000 arany jövedelme volt. Mert igaz ugyan, hogy Rákóczi után a Felvidék leggazdagabb főura volt, de a jövedelme azért mégis „csak” egyszázezer arany volt, sőt nem is arany, hanem csak tallér, ami pedig nagy különbség. De ez természetesen épp annyira nem fontos, mint az, hogy Árva várából is Késmárkot csinált ez a külföldi protestáns forrás. Csak a protestáns hírverés tudományos színvonalára vet fényt.

A lényeg az, hogy ez a protestáns propaganda szolgálatában álló francia mű is és az egész magyar történetírás is úgy állítja be ezt a Thököly Istvánt, Imrének az apját, mint derék, ideális hazafit és tiszteletreméltó protestáns hitvallót, akivel Lipót vérlázító igazságtalanságot követett el, mégpedig tisztán csak azért, mert protestáns volt. Ezért mi magyarok úgy tudjuk, hogy Lipót és Thököly István ellentétében Thököly István képviseli az üldözött erényt és Lipót a gonoszságot.

Mikor ugyanis Thököly Istvánt Lipót nevében felszólították, hogy fogadjon várában német őrséget, hazafias lelke visszautasította ezt a Magyarország függetlenségével és Lipót koronázási esküjével ellenkező követelést, s kérte, hogy hagyják őt nyugodtan meghalni, mert más bűne őneki nincs, mint csak az, hogy protestáns, az pedig Magyarország törvényei szerint nem bűn. Meg is halt nyugodtan, még mielőtt a császár csapatai a várat elfoglalták.

Mikor a magyar diák ezt a történelmet tanulja vagy a magyar felnőtt a magyar történelemben olvassa, világos, hogy kénytelen azt hinni, hogy igaz is az, amit tanul vagy olvas. Emlékszem, hogy diákkoromban, de még fiatal pap koromban is, milyen fájő sebet ütött ez a dolog a szívemben, mely magyar is volt meg katolikus is, s mely még gyönyörű festményen is kénytelen volt látni, hogy a jelen esetben a két érzélem összeegyeztethetetlen. Nem lehet egyszerre mint a kettőt választani: vagy magyar, vagy katolikus.

Az igazság pedig az, hogy Thököly István valóban ezt válaszolta ugyan királya megbíztjának felszólítására, de hazugul válaszolta. Nem az igazság beszélt belőle, mikor a fenti választ adta, hanem a megátalkodott, gonosz hazaáruló, s az erkölcsi gátlástalanságot és az evangélium iránti engedetlenséget egy vallás, a protestantizmus leple alá rejtő vallástalanság és erkölcstelenség. Vele szemben az emberi becsületet és a tiszta evangéliumot egyaránt Lipót képviselte.

Ne legyen ez a megállapításom senki számára meglepő, hiszen a kommunisták is a munkásvédelem, a dolgozók érdekeinek megvédése és a béke gyönyörű jelszava alá rejtették erkölcsi nihilizmusukat. Amit Thököly István nagyapjáról, Sebestyénről mondtam, hogy a protestantizmusából csak a katolikusgyűlöletet, a dacot és az ellenzékiiséget gyakorolta, a pozitívumot, a kereszténységet nem, még sokkal jobban vonatkozik Thököly Istvánra (s még nála is jobban a még nála is híresebb Thököly Imrére).

Nemcsak Angyal Dávidnak, a katolicizmus javára bizonyára nem elfogult protestánsként keresztelkedett zsidó történetírónak, Thököly Imréről írt életrajzában találhatjuk meg, hanem Pauler Gyulának a Wesselényi-összeesküvésről írt monográfiájában is (I., 93-94. o.), no meg Szekfüben is, hogy Thököly István és barátja és jószágai igazgatója, Keczer Ambrus, mindketten buzgó lutheránusok voltak (talán katolikusgyűlölők, nem pedig buzgók!); mindketten szerették a poharazást, úgyhogy mindkettejük kedves embere, a bornemissza Vittnyédy, elmondhatta, hogy „isznak annyit, amennyit akarnak, de betegek is lesznek rá oly mértékben, amelyben nem akarják” (Vittnyédy levelei, Történelmi Tár, XVI., 45. o.).

„István gróf minden gond nélkül egész átengedhette magát csúnya szenvedélyének, melyet közben-közben lakmározás, vadászat, zene, tánc és bujálkodás (!) váltottak fel, ámbár már 43 éves volt és hét év előtt (1659-ben) elhunyt neje (Gyulaffy-lány) után három leánynak és egy fiúnak, a később oly híressé vált Imrének apja volt” (Pauler, I., 94. o.).

Ilyen ember volt tehát magánéletében a „gonosz” Lipóttól állítólag egyedül csak protestáns vallásáért oly kegyetlenül üldözött nagy és nemes hazafi, Thököly István.

Mivel Lipót magánéletét két kötettel előbb már bőven ismertettük, kellőképpen össze tudjuk hasonlítani a két embert, s így már meggyőződhattünk róla, hogy Lipót, a „zsarnok”, milyen toronymagasságban állt erkölcsileg Thököly István, a protestáns hős fölött.

De hát nemcsak magánbűnei voltak Thököly Istvánnak. Csak ezekért még nem üldözte volna Lipót protestáns létére se. Aki Paulernek a Wesselényi-összeesküvésről írt kimerítő művét olvassa (mely természetesen összeesküvéspárti és Lipót-ellenes ugyan, de tudományos és tárgyilagos és történelmi kútfőkkel, nem pedig hazafias szövegekkel dolgozik), az napnál világosabban látja, hogy Thököly István volt a Wesselényi-összeesküvés egyik legfőbb tényezője, s ami a legfontosabb, az ő pénze (de természetesen csak kölcsönben) tette lehetővé a törökkel való cimborálást.

Egész nagy vagyona s vele járó hatalma az összeesküvés szolgálatában állt. Míg élt, semmi se történt nélküle. Zrínyi, Frangepán, Nádasdy szerepe semmi volt az övéhez képest akkor, mikor a Habsburgok hatalmának megtöréséről, az ellenük való gyűlöletről volt szó. Nem Zrínyiék nyerték meg őt a „hazafias” ügynek, hanem Zrínyiék fogadták el az ő eszméit és csatlakoztak aknamunkájához. Thököly István mégis ágyban halt meg, Zrínyiék pedig a bitón.

Thököly István nemcsak hitsorsosa, hanem egyúttal legbizalmasabb barátja is volt annak a Vittnyédynek, aki Lipótot el akarta fogni. Az a Petróczy pedig, akinek várában fogva akarta tartani, Thököly István sógora volt. (A sógor várára egyébként csak azért volt szükség, mert magának Thökölynek a várai kissé távolabb voltak Bécstől, s így erre a célra nem voltak annyira alkalmasak, mint a Vág menti Kasza vára, mely a sógoréé volt.)

Nemcsak az állandó részegeskedés és az undok bujálkodás volt tehát Thököly István bűne azon a „bűnén” kívül, hogy protestáns volt, mint maga ezt oly nagyképpű ártatlansággal hangsúlyozta és amely állítását a magyar történetírás oly buzgalommal terjeszti és a magyar

közönség oly naivul elhiszi, hanem a hűtlenség, felségsértés, hazaárulás, törökkel cimborálás, sőt a felség életére való törés éppen egy olyan király ellen, aki még a fanatikus protestáns Wortleyné szerint is a világ egyik legjobb embere volt, s akinek Thököly István, mint Árva megye főispánja, még külön is hűséggel tartozott, melyet azonban oly galádul megszegett, hogy nemcsak királya koronája ellen tört, hanem még szabadsága, sőt talán élete ellen is. S melléje még az a rút hálátlanság is tetézte, hogy éppen ez a Lipót volt az, aki Thököly István-nak a grófi rangot adományozta.

Sajnos, még azt se fogadhatjuk el Thököly István mentségére, hogy mivel Lipót a törvény ellenére német őrseget akart tenni Thököly várába, Thököly ellenállása legalább ezen a címen jogos és hazafias dolog volt. A német őrség befogadását ugyanis Lipót csak akkor és csak azért követelte, mert és mikor már a kezében voltak a Thököly István hűtlenségét, lázadását, felségsértéseit és a Lipót elleni merényletét és a törökökkel való cimborálását bizonyító adatok. Nem Lipót, hanem Thököly és társai szegték meg az alkotmányt, mely természetesen nemcsak a király, hanem az alattvalók számára is ír elő néminemű kis kötelezettségeket, hiszen ezek a nagy „hazafiak” egész Magyarországot a török évi 60.000 talléros adófizetőjévé akarták tenni. (Szalay, V., 107. o.)

Lázadó alattvalói tehát Lipótot egyenesen rákényszerítették arra, hogy Árva várát megszállja. A „kényszerítés” szót annyira szóról szóra kell érteni, hogy Lipót a fegyveres erőt nem is akkor hozta az országba, mikor az összeesküvésről először szerzett biztos adatokat. Még csak akkor se, mikor másodszer. Ha az összeesküvők legalább harmadszorra abbahagyták volna hűtlenkedésüket, idegen sereg még akkor se jött volna be az országba, s Thököly István és társai még akkor is büntetlenül úszhatták volna meg a dolgot.

Lipót tehát egyenesen rá volt kényszerítve, hogy fegyveres erőt küldjön az országba. Ha azonban kénytelen volt az országot megszállni, csak idegen csapatokkal szállhatta meg, hiszen nem szállhatta meg ugyanazoknak a csapataival, akik összeesküdtek és a törökkel szövettek ellene. Még ha lettek volna is megbízható magyar csapatok, Lipót nem tudhatta, melyek azok, és a felkelés története éppen eléggé bizonyítja, hogy sokszor még a legmegbízhatóbbnak látszó hívei is a felkelőkhöz álltak. (Wesselényi nádor, Zrínyi Péter, aki maga hangsúlyozta, hogy addig még egy Zrínyi sem volt hűtlen, aztán később Bercsényi Miklós, akinek ősei éppen feltétlen hűségükkel tértek el a többi magyartól, aztán Forgách Simon, Károlyi Sándor, Vak Bottyán stb.)

Egyébként pedig, ha nem ellenkezett a magyar alkotmánnyal és a magyar király koronázási esküjével, hogy idegenből hozott pénzen fizesse a magyar végvárak őrsegeit és idegen pénzen és idegen vérrrel úzze ki végül a törököt az országból, akkor bizonyára nem ellenkezett vele az se, ha méltatlan, hazájuk ügyét kislelküen eláruló és a törökkel szövetkezni akaró hitvány alattvalói ellen is ugyanezen idegen csapatokkal védje meg magát és az országot. Ugyanezen magyar alattvalói egyébként (köztük még Wesselényi, a tényleges nádor is) már 1667 elején felajánlották a francia királynak, hogy zsoldosait, tehát idegen katonaságot, hajlandók befogadni váraikba (Szalay, VI., 110. o.). Látjuk tehát, hogy a Lipót elleni „hazafias” érvek egy cseppet se érnek többet, mint a kommunista hírverés érvei.

Ezen összeesküvők és lázadók a szultán „rabszolgája”, Apafi Mihály, erdélyi fejedelem révén (aki mint engedelmes rabszolga, akkor is ott volt magyar csapataival a török seregben, amikor az Bécs és vele az egész kereszténység ellen indult) igyekeztek maguknak a török kegyét megszerezni. Apafi egy ügyben Telekit és Bethlen Miklóst (aki, mint láttuk, már Zrínyi Miklós körül is megpróbált sátánkodni) küldte hozzájuk s ők természetesen mint fő hazaárulónál, ekkor is elsősorban annál a Thökölynél jártak, akinek állítólag semmi más bűne nem volt, mint csak az, hogy protestáns volt szegény.

Még Thököly István ezen erdélyi összeesküvő társai is, akik – jellemző! – később, mikor Erdély Habsburg kézre került, mindketten Habsburg-pártiak lettek, tehát szintén csak ilyen meggyőződéses „hazafiak” voltak (mivel a Bethlenek mind és a Telekiek ekkor szereztek

grófi címüket is), mert akkor már ez volt érvényesülésükre az előnyösebb, lesújtóan nyilatkoztak arról, amit az annyira „ártatlan” Thökölynél tapasztaltak. Ahogyan Thököly életmódján és erkölcsin még Vittnyedy is megbotráncozott, ezek az erdélyi látogatók is Circe-barlangnak, büntanyának nevezik Késmárkot, s Bethlen azt írja, hogy a tiszteletükre adott lakomákon Teleki és ő józanok voltak, de házigazdájuk soha.

„Thököly különben – írja jellemzően és íranta igazán megható jóakarattal (mert hiszen mert volna csak másképpen írni róla!) Pauler – jó eszű (de a jó eszét jóra is kellett volna használnia!), nemes szívű (!), a hazáért lelkesülő (török cimborasággal és részegeskedés és bujálkodás közepette „lelkesedett”) magyar ember volt (olyan túlságosan nagy magyar nem lehetett, mert hiszen tótok és szászok közt élt, lutheránus volt, nem pedig kálvinista, s családja is annyira idegen eredetű, hogy egyik névrokona, mint rác vezér és ellenségünk szerepel a magyar történelemben), akire Teleki is sokat adott (hogyne adott volna sokat, hiszen az évi 100.000 tallér jövedelem nem megvetendő összeg még akkor se, ha nem csinálunk is belőle 300.000-et és tallérból aranyat), habár profetizálta, hogy mind őt, mind Ambrus barátját (Keczer) bizonyosan el fogja vinni az ördög.” (Látjuk, hogy cáfolja meg itt maga Pauler is azt, ami jót előbb mondott.)

Láttuk, hogy nem vitte el őket az ördög. Csak a várát vitte el Lipót, azt is csak Thököly halála után, de – milyen iróniája a sorsnak! – mi mégis Lipótból csinálunk ördögöt miatta. Meg kell hagynunk, hogy furcsa egy „nemes szív” lehetett ez a Thököly István szíve, még ha a becsületes Pauler nevezi is annak. Isten mentse meg hazánkat mindig az olyan „jó magyaroktól” és „nemes szívektől”, akikről még hittestvéreiknek és ivócimborájuknak is az a megtisztelő véleménye van, hogy barátjával együtt hamarosan el fogja vinni őket az ördög. (Ezt az mondta róla, aki szintén összeesküvő és protestáns volt.)

Abban az egyben igaza van a Geographie Moderne-nek, hogy Thököly Istvánnak híres Imre fián kívül volt három lánya is, és az is igaz, hogy mind a három katolikus lett. Nevetséges azonban az az állítás, hogy kolostorba hurcolták őket, és hogy jámbor, gondos, buzgó, jó és hithű apjuk emiatti bánatában pusztult el. Thököly István aránylag fiatalon, negyvenes éveiben halt meg ugyan, de nem a Lipót kegyetlen protestánsüldözése miatti „chagrin”-ban, hanem a sok kicsapongás, részegeskedés és bujálkodás miatt. Nemi kicsapongása és alkoholizmusa ugyanis már negyvenes éveiben valóságos aggastyánná tette. Ezt nálunk minden történetíró tudja. A Geographie Moderne ellenkező véleménye is egész bizonyosan csak amiatt a több ezer kilométeres távolság miatt keletkezett, mely íróját és az írás helyét, Amsterdamot, tőlünk elválasztotta.

A leányaival szemben alkalmazott valláskényszer miatti keserűségében már csak azért se halhatott meg Thököly István, mert akkor, mikor meghalt, leányai még ott voltak körülötte és akkor még senki nem tudhatta róluk, hogy valamikor katolikusok lesznek. Ha apjuk halála után csakugyan zárdába vitték volna őket, igen jót tettek volna velük, mert a három fiatal lányra semmiképpen se lehetett jó hatással az, hogy „Circe-barlangban” nevelkedtek. Ha ugyanis annyit joggal fel is tehetünk, hogy az apában – minden züllöttsége ellenére is – volt annyi jóérezék, hogy viselt dolgait lányai előtt leplezni igyekezett, azaz nem akarta őket tudatosan rontani, ez nem jelenti még egyúttal azt is, hogy ez a törekvése sikerült is. Nem is szólva arról, hogy az, aki sose józan, az leplezni se tud, még akkor se, ha egyébként az erre irányuló jószándék megvolna benne.

Annyit tudunk, hogy Thököly István egyik leánya, Éva, aki Esterházy Pál felesége lett, idősebb korában maga is bevallotta, hogy férjét meg akarta mérgezni. A másik lánya, Kata, annyira rabja volt táncsenvedélyének, hogy Pápan még a szülési fájdalmak is tánc közben érték. Alig lehetett elég gyorsan átvinni a szomszéd szobába, hogy József nevű fiát ne ott a táncteremben a mulatók szeme láttára szülje meg.

Bizonyára az ilyen Geographie Moderne-féle hazugságok elhívése miatt tartotta magyar protestáns alattvalói iránt oly végtelenül kegyetlennek Wortleyné is azt a Lipótot, akiről sze-

mélyes tapasztalatból tudta, mennyire jó egyébként. A legfelháborítóbb azonban ebben a külföldi protestáns műben az az állítás, hogy Thököly Istvántól, a jó apától, a természetes szülői jogokat, sőt a természet legelemibb törvényeit lábbal tapodva ragadták el leányait és belőlük a „hitet” kiölve kényszerítették őket egy olyan vallásra, mely apjuk, akinek ennek megszabására egyedül volt joga, se testének, se lelkének nem kellett.

Láttuk, hogy az igazság az, hogy a lányokat nem apjuk mellől, tehát nem apjuk törvényes hatalmát és szülői jogait megsértve vitték kolostorba, hanem apjuk halála után, mikor már apátlan-anyátlan árvák voltak, akiknek nem volt nevelőjük. Az árva lányok gyámságát emiatt vette kezébe maga a császár, amihez bizonyára megvolt a joga. A lányoknak egyébként tulajdonképpen nem lett volna már semmi vagyonuk, mert az imént láttuk, hogy felség-sértés esetében a feleség és az árvák vagyონrészét is el lehetett kobozni s a pozsonyi törvényszék ezt mondta ki.

Lipót azonban rendkívül jó gyám lehetett, mert meglepetve tapasztaljuk, hogy a Thököly-lányok apjuk hűtlensége miatt nemcsak vagyontalanok nem lettek, hanem a leggazdagabb és legelőkelőbb katolikus főurak léptek fel náluk kérőkként (Évát – láttuk – maga a nádor, Esterházy Pál vette feleségül), és a Thurzó-javak is, az árvák anyai öröksége, egész napjainkig utódaik kezén maradtak.

A Geographie Moderne tehát galádul félrevezette olvasóit és gyalázatosan megrágalmazta Lipótot. Egyszerű kommunista ízű propagandát üzött a protestantizmus mellett és a Habsburgok ellen, nem pedig tudományt, geográfiát vagy történelmet tanított modernül. Ki gondolná ugyanis az ő leírása után, hogy az apjuktól erőszakkal elszakított Thököly-lányok ennyire jól jártak?

De meg kell állapítanunk azt is, hogy a hírverés szerint annyira nemes lelkű apa éppen nem volt nemes lelkű ember, és leányait csakugyan mellőle szakították volna el, amikor kolostorba vitték, akkor is jó, sőt szükséges dolgot tettek volna, mert Circe-barlangból vitték volna ki őket, nem pedig meleg szülői otthonból. Lipóték annyira nem voltak zsarnokok, a protestáns vallást annyira nem üldözték, sőt a katolicizmust is annyira nem terjesztették erőszakkal, hogy – ki gondolná? – még csak apjuk halála után se vitték kolostorba a lányokat, noha apátlan-anyátlan árvák voltak. Thököly Kata például (a nagy táncos), már apja halála évében, 1670. november 15-én férjhez ment, tehát nem is lehetett kolostorban (meg is látsozt a táncszenvedélyén).

Az igazság mindössze csak annyi, hogy mind a három Thököly-lányt katolikus főúr vette el, s noha apjuk hűtlenségéért vagyonukat elkobozták, mind a háromnak a vőlegénye olyan gazdag, mint maguk a Thökölyek voltak még akkor, mikor még nem estek nótába. A három közül két vőlegény egyenesen gazdagabb volt a Thökölyeknél. A három lány közül kettőt ugyanis Esterházy vett el, egyet pedig egy gersei Pethő. Hogy mind a három vőlegény katolikus volt, semmiképpen se lehet feltűnő, hiszen Magyarországon a Thökölyekhez hasonló gazdagságú főúr nem volt más, mint csak katolikus. Ha tehát rangjuknak, főképpen pedig vagyonuknak megfelelően akartak férjhez menni, csak katolikus férfihoz mehettek. (Thököly Évából, Esterházy Pál feleségéből egyenesen hercegné lett. Más herceg akkor még nem is volt magyar ember. Hiszen Bécsben még a Rákócziak hercegi rangját is csak egy-egy személyre korlátozva adták meg.)

Hogy maguk a lányok is mindhárom katolikusok lettek, az már férjhezmenésükből következett. Akkor ugyanis még mindenki komolyan vette a hitet s ezért vegyes házasságot nem kötöttek. Ha a jegyesek különböző vallásúak voltak, az többnyire áttérést jelentett egyúttal. Hogy a Thököly-kisasszonyok nem kényszerből lettek katolikusok, azt mutatja életük és végrendeletük. Életükben búcsúkra jártak, végrendeletükben kolostorokat alapítottak.

Thököly István egyetlen fia, Imre, csak 13 éves volt, mikor apja meghalt. Neki apja bünei miatt tulajdonképpen nem maradt öröksége. Ahogyan azonban leánytestvérei apjuk vagyonának elkobzása ellenére is megkapták az őket illető örökségrészt, egész biztos, hogy

Imre se marad koldus, ha itthon marad. De ő erősen protestáns érzelmei miatt is (ennyire fiatal korban az elvek még igen sokat számítanak), meg az anyai örökség miatt is, mely Erdélyben volt, inkább a menekülésre szánta el magát. (Menekülnie nem kellett volna, hiszen annyira gyerek volt még, hogy senki se foghatta rá, hogy részes volt apja bűnében.)

Thököly Imre azonban 13 éves korában se volt már az az ideális gyerek, amilyenek az emberek ilyenkor még lenni szoktak. Ravasz, okos, egyedül csak a hasznot néző fiú volt ő már ekkor is, aki erre- meg arrafelé is egyszerre biztosítani akarta magát. Az ember ugyanis nem tudhatja előre, hogy alakul a sors és minek veszi majd inkább hasznát. Ezért 1671. január 10-én (1657-ben született), mikor atyja perében még nem ítélték, s így apja javai még jogilag őt illették, úgy írt levelet Rottalnak, mintha a Habsburg király hűséges alattvalója volna.

„Nagyságodat, mint kegyelmes uramat, alázatosan kérem, tekintvén az élő Istent és kegyes árvaságra jutott ügyemet, őfelsége, az mi kegyelmes koronás királyunk előtt méltóztassék dolgainknak jó segítője lenni.”

Az alakoskodás tehát Thökölyvel már úgyszólván veleszületett. Gondolhatjuk ugyanis, mennyire szívből jöhetett ez a levél s mennyire őszintén emlegethette ő benne „őfelségét, a mi kegyelmes koronás királyunkat”. Hiszen ő, aki apja házában anyai tivornyának és még rosszabbnak is tanúja volt, vajon hallhatott-e a szülői házban apjától vagy Vittnyédytől vagy Keczer Ambrustól e „kegyelmes koronás királyra” mást, mint szitkot és rágalmat? Thököly tehát már 13 éves korában is nagyszerűen tudott érdekből hazudni, színészkedni és külsőleg mást mutatni, mint ami lelkében lakott.

Ezek után már azon se csodálkozhatunk, hogy 18 éves korában Thököly Imre már meglett hadvezér is tudott lenni, mert világos, hogy nemcsak a hadvezetéshez, hanem a 13 éves korban való politikai hazudozáshoz is tehetség is kellett a jellemtelenség mellé.

A Thököly család nem volt sem régi, sem előkelő, se magyar. Neve magyar hangzásának látszik ugyan, de ez csak véletlen szerencse volt Thököly számára. Olyanforma volt ez is, mint Thaly Kálmán neve, melyet még a magyarnál is magyarabbnak gondolnánk, valójában pedig a Pozsony melletti német Marienthalból (Máriavölgyből) való származására, tehát német eredetre vall (lásd: Veszprém: Thaly Kálmán élete). Eredetileg a Thököly-név is Thekeli volt. A család nemesi előneve is eredetileg „thekelházi” volt, s csak később vették fel a „készmárki” predikátumot. Kevéssel Imre letűnté után II. Rákóczi Ferenc idejében szerepelt egy másik Thököly is, egy híres rác kapitány, aki már ellenségünk volt. Azt mondják, hogy a Muraközben is egész gyakori a Thököly név, pedig ott a lakosság teljesen idegen nemzetiségű (szláv).

Thököly dédapja, Sebestyén, még nemesi származású se volt, de már ő is nagyon gazdag. Vagyonát lócsiszársággal szerezte. Maga ez a mesterség se valami nagyon nemes, a jó Sebestyén pedig különösen annyira nemtelenül gyakorolta, hogy 1559-ben még az a szégyen is megesett vele, hogy valami foglalkozásával járó kihágás vagy csalafintaság miatt megköttözve vitték Sempréről Pozsonyba. (Angyal: Thököly Imre, I., 5. o.)

A pénznek azonban már akkor se volt szaga, s ezért Thököly Sebestyén még effajta szépségfoltok ellenére is igen tekintélyes emberré vált már a Felvidéken, sőt Bécsben az udvar előtt is, mert az mindig kölcsönre szorult s pénzt nálunk akkor elsősorban Thököly Sebestyéntől lehetett szerezni. Feleségül is Dóczy-lányt kapott már, azaz előkelőt.

Készmárk városát már Sebestyén megszerezte, de a városi polgárokon úgy zsarnokoskodott és úgy ki akarta őket forgatni jogaikból, hogy nevét még századok múlva is gyűlölettel emlegették az egész környéken. Mikor felesége 1591-ben fiút szült, és a nagy eseményt ágyúdörgés adta tudtul Készmárk alattvalóinak, egyik polgár megjegyzésére, hogy „kis megváltó született”, a másik bosszúsán azt válaszolta: „Igen, de ördög az apja”. Valóban, nemcsak az apja, hanem újszülött fia is a készmárkiak ördöge lett, mert „rosszabb időket nem értek a készmárkiak, mint Thököly István urasága alatt”. (Angyal, I., 17. o.)

Imrének tehát nemcsak az apja, hanem a nagyapja is István volt, és ahogyan apja, a második István agyonitta (és agyonbujálkodta) magát, úgy látszik, hogy már nagyapjának is megvolt ugyanez a hibája, mert ahogyan apja kora rebelleit itatta-etette (Vittnyédyt, Keczer Ambrust, Bethlen Miklóst, Teleki Mihályt stb.), úgy itatta már nagyapja is a maga kora rebelisének, Rákóczi Györgynek a fővezérét, Kemény Jánost.

Keménynek fogadalma volt, hogy szombaton nem iszik bort, de bizony Thököly István házában „a sok szép szók, kénálások, köszöntgetések, az bor és muzsika s a jó izgató: az örög” hatása alatt Kemény is megszegte fogadalmát.

Thököly Imrének már édesapjától kezdve minden őse rebellis volt. Dédapja Bocskaival tartott, nagyapja, István, Bethlennel és Rákóczi Györggyel, tehát egy életben két nagy lázadásban is részt vett, apja, a másik István, láttuk, a Wesselényi-összeesküvés egyik fő korifeusa és pénzkölcsönzője volt, ő maga, Imre, meg már maga a kuruc vezér, sőt az ükunokából, Imre mostohafiából meg egyenesen a kuruckirály, II. Rákóczi Ferenc lett. A „magyar szabadság” szempontjából tehát ugyancsak dicső a család. Kár, hogy ivott, bujálkodott és jobbágyokat zsarolt melléje. (Szerencse, hogy ez utóbbiakat történetíróink elhallgatják.)

E legutóbbi, különösen visszataszító és a katolikus erkölcsstanból egyenesen „égbekiáltóan” nagynek tartott bűn is családi tulajdonság volt a Thökölyekben. Sebestyén például a lengyel Laszkyaktól szerezte meg (elég erőszakos és csalafinta módon) Késmárkot. „E változás nem tetszett a késmárkiaknak” – írja Angyal Dávid (I., 8. o.). „Laszky kegyes uruk volt, s ritkán is fordult meg köztük. Elhagyta őket az okosság, mikor alig titkolt ellenszenvvel, sőt egy részük nyílt támadással fogadta az új várurat, kinek származása nem gerjesztett bennük tiszteletet, s ki kapzsinak volt híresztelve. Meg is lakoltak ezért. Thököly alig hogy biztosnak érezte magát új fészkeben, bosszút akart állani a hajdani rangjához tartozókon és tüntetőleg villogtatta újdonaúj úri hatalmát. A polgárok nemsokára jogtalan pénzkövetelések és személyes szabadságuk durva megsértése miatt emeltek panaszt.”

Ami a fiát, az idősebb Thököly Istvánt illeti, még rosszabb lett, mint az apja volt, pedig láttuk, hogy már azt is „ördögnek” tartották és mondták a késmárkiak. „Rosszabb időket nem értek a késmárkiak – írja Angyal Dávid (I., 17. o.) – mint Thököly István urasága alatt. Jobbágyainak tekintette őket. Nem elégedett meg az évi adóval, melyet pontosan fizettek, mivel azt hitték, hogy csakis ezzel tartoznak az uraságnak, hanem borát mérette velük, a városi malom jövedelmét követelte tőlük, vendégeit szállásoltatta náluk, mesterembereikkel ingyen dolgoztatott, személyes szabadságukat semmibe vette.”

„Egész kis háború kezdődött a várúr és alattvalói között. Thököly gyalogságot hozat árvai jószágaiból, s Abaffy András, az árvai kapitány, szívesen hozta őket. Ismételten fosztogatták az árvaikat e polgárokat, s a prédából jutott egy rész Abaffynak is. 1648-ban kezdődött e háborús állapot, s eltartott jó ideig. A késmárkiak ezalatt sokat szenvedtek, de megtagadtak minden jogtalan követelést, s még a jogosat is, bizonyára nem mindig daczból, hanem olykor pénztelenség miatt. Azonban 1648 vége felé Thököly erélye lankadni kezdett, megelégteli Abaffy hadi vállalkozásait, ennek nem nagy öröme. Egészsége is hanyatlott, de főleg az a megfontolás lágyította szívét, hogy viselt dolgai rossz vért szülnek Bécsben, miből végre is családjának kára lehet.” Tehát a protestáns városi polgárok jogait is a Habsburgok védték meg protestáns földesuruk ellen.

De nem volt külön atyjánál az ifjabb Thököly István, Imre apja se, az, aki iránt a mi történetírásunk oly nagy rokonszenvvel viseltetik. „István még apja életében tevékeny részt vett – írja Angyal Dávid (I., 21. o.) – a Késmárk elleni küzdelemben, s most atyja halála után némileg folytatta azt.” „Ki voltak jelölve a felek tulajdonának határai a papiroson, de a város nemsokára határok megsértése miatt panaszkodott. Nemcsak vagyoni sérelmekről volt szó, a várúr emberei a polgárokkal gyakran kötekedtek, sőt komolyan összetűztek s a csatárennen halott is maradt.” „Thököly a birtokába jutott házából földesúri hatósága alatt egy kis Késmárkot alapít a városiak kárára és bosszantására. A városiak panaszaik nem szűnnek meg.” Stb.

A katolikus Habsburgok nem úgy bántak a protestáns Thökölyekkel, mint ők szintén protestáns késmárki alattvalóikkal. A család mind a négy egymás után következő feje fellázadt „kegyelmes koronás királya” ellen, az egyik, mint láttuk, egymás után kétszer is. Mindig fellázadtak ugyanis, mikor alkalom volt, s az egyiknek kétszer is lévén alkalma, világos, hogy kétszer lázadt fel. Noha a lázadással egyébként fejvesztés és vagyonelkobzás jár még akkor is, ha nem zsarnok a „zsarnok”, hanem csak az alkotmány előírását hajtja végre, a Thökölyeknek mégis minden alkalommal nemcsak a fejük maradt meg a nyakukon, hanem még a vagyonuk is csorbítatlan maradt, sőt mindig nagyobb lett.

Még a rangjuk is – pedig csak attól a „kegyes koronás királytól” kaphatták, aki ellen mindig fellázadtak – úgy növekedett, hogy lócsiszárból előbb nemesek, aztán bárók, végül grófok lettek, sőt még királyok is, igaz, hogy e legutóbbit már nem a Habsburg királynak, hanem a török császárnak, tehát a keresztény császár és „kegyelmes koronás királyuk” elleni lázadásuknak köszönheték. (De a láncraverést is, mert a töröktől végül ezt is megkapta a hajdan szintén láncravert lócsiszár ivadéka. Ott végezte tehát, ahol édesapja kezdte.)

A kegyelmes Habsburgok alatt nemcsak protestáns vallása, hanem még Bocskaihoz való csatlakozása se volt akadály a számára, hogy a szemtelen üzérkedéséért megkötözve előállított lócsiszár „tekelházi” előnévvel magyar nemességet ne kaphasson Bécstől, sőt Késmárk urává ne lehessen. Fiának két újabb rebelliója pedig nem lett akadály a számára, hogy az unoka már gróf és Árva megye örökös főispánja ne lehessen.

Thököly Sebestyén fia először csak egy Hoffmann-leányt vett el, másodszor azonban már egy Thurzó Katalint, s azok az utódai, akik a családot tovább plántálták, ez utóbbiaktól származnak. Imre anyja, mint már említettük, Gyulaffy-lány volt, s anyai ágon egyúttal Bethlen-ivadék is. Imrében tehát volt már elég magyar vér is. Hogy a magyar kálvinisták mégis „tót királynak” tartották és így is csúfolták, annak fiú ágon való származásán kívül főként lutheránus vallása volt az oka.

A lutheránus felekezet, mint ma, már akkor is nemzetiségi jellegű volt. A Thökölyek birtokai is tót és német vidékeken feküdtek, papjaik és bizalmi embereik pedig nemcsak németek vagy tótok voltak, hanem többnyire egyenesen idegenből ide származott külföldiek. Pedig a Thökölyek eredetileg kálvinisták voltak. Csak Imre nagyapja cserélte át kálvinista felekezetét lutheránusra, bizonyára a felvidéki idegen környezet és lelkészek hatása alatt.

Imrék négyen voltak életben levő testvérek, de egyedül csak ő volt fiú, s így érthető, hogy korán előregedett és elbetegedett apjának elkényeztetett szemefénye volt. Hogy milyen úr volt már gyerekkorában Thököly Imre, akkori protestánsaink pedig mennyire messze estek a demokráciától és milyen jól tudtak talpat nyalni, láthatjuk abból, hogy mikor apja felekezeti tanácsadójának hosszas rábeszélésére végül részánta magát arra, hogy elváljék fiától és beadja az éppen akkor megnyílt (királyi engedély nélkül nyílt meg, de azért mégse lett belőle semmi baj) eperjesi lutheránus kollégiumba, 1668. január 22-én este érkezett meg, s ő, a tízéves gyerek, már másnap délre meghívta magához ebédre az egész tanári kart.

Az természetesen másnap, pontosan a kitűzött időre, mély alázattal és teljes számban meg is jelent, s az igazgató, Pomarius Sámuel, aki természetesen egy szót se tudott magyarul, nem is született hazánkban, hanem Thököly felekezete Magdeburgból hívta ide nem magyar, hanem lutheránus kultúrát terjeszteni és a „német” elnyomás ellen küzdeni (mert természetesen német létére éppoly Habsburg-ellenes volt, mint akármelyik magyar kálvinista), „egy hódolattól áradó beszédben üdvözölte az iskola leggazdagabb patrónusának fiát”. (Angyal, I., 28. o.)

Másnap, január 24-én ment a gyerek először iskolába. Azaz dehogy ment! Vitték, akármondani: vonult. Érte ment a lakására Vittnyédy, Keczer András, Fehérpataky, a gondnokok és a felügyelők, azaz az egész magyarországi lutheránus felekezet zászlóvivői, aztán az egész tanári kar, és úgy kísérték be a gyereket először az iskolába, aztán a tanterembe, ahol aztán a magdeburgi igazgató egy újabb nagy hódoló beszédet tartott tiszteletére, mely-

ben bemutatta jövőd tanárainak és tanulóársainak „a két haza (Magyarország és Erdély, mert mindkettőben egyaránt voltak nagy uradalmi) és az evangélikus vallás ifjú nagy reményét”.

Csoda aztán ezek után, hogy Thököly Imre életében végig oly nagy szerepet játszott lutheránus felekezeti szerepe, de más protestáns előkelőségek életében is ugyanilyen nagy szerepet játszik a mai napig?

A tízéves Thököly-gyerekek egyébként „egész kis udvart tartott” Eperjesen, bár ugyancsak rövid ideig volt az iskola „büszkesége”, mert apja, aki rögtön megbánta, hogy elbocsátotta maga mellől, hamarosan újra visszahívta maga mellé bálványát.

Régebben láttuk már, hogy a szintén lutheránus Thurzó György nádor fia, aki egyébként szintén Imre volt, diákkorában ugyanilyen imádásban részesült. Pedig ő nem is itthon, hanem Heidelberg egyetemén tanult. Őt ugyanis ott egyenesen az iskola igazgatójává választották meg már diákkorában. Mivel ezt nemcsak vele, hanem egy akkor még szintén protestáns Forgách-fiúval is megtették, szintén Németországban, láthatjuk, hogy ez a vagyon és előkelő származás iránti ízléstelen hízelgés az akkori protestáns életben egyáltalán nem volt kivétel.

Igazán csodálkozunk kell, hogy főuraink mindeme túlaradó felekezeti hízelgések ellenére is mégis újra katolikusok lettek. Azok lettek még a Forgáchok is, sőt később az lett egy időre még maga Thököly Imre is. Igaz, hogy e legutóbbi nem ingyen, de ez a mondottak után érthető is, mert hiszen láthatjuk, hogy protestáns se ingyen volt, mert hát nemcsak a vagyon, hanem a megtiszteltetés is csak valami. Az is jólesik az embernek.

De azt is könnyű megértenünk, miért csak rövid időre lett Thököly katolikus. A katolikus Egyház és képviselői, a papok részéről ekkora tömjénezést bizony az előkelőségek se kaptak soha. Széchy Károly Zrínyi életrajzából meg a Takáts Sándortól közölt adatokból sok részletet megtudhatunk a két Zrínyi-fiúnak: Miklósnak és Péternek a grazi, majd nagyszombati jezsuita kollégiumban való tanulásából. De ott nemcsak ilyen ízléstelen hízelgéseknek nem találjuk semmi nyomát, hanem még annak is alig, hogy a többi tanulótló akár csak valamiben is megkülönböztették volna őket. Pedig hát a Zrínyi-fiúk is voltak olyan gazdagok, mint Thököly István egyetlen fia, hogy a család múltjáról és a származás előkelőségéről ne is beszéljünk.

De Esterházy Pál még gazdagabb is volt Thököly Imrénél, nádor fia is volt (később maga is nádor, sőt birodalmi herceg lett), de hogy vele mennyire nem tettek semmiféle kivételt a nagyszombati jezsuita kollégiumban, azt naplójának idevonatkozó bejegyzéseiből egyenesen elképedve kell megállapítanunk:

„Volt akkoriban egy Vaskó nevű preceptorom. Ez igen kegyetlen ember lévén igen-igen gyakran vert meg, sokszor egy nap háromszor is. Végre kiadtak azon esztendőben rajta.” (Bubics–Merényi: Herceg Esterházy Pál, 94. o.) Világos, hogy ez a Vaskó nem volt jezsuita.

Még ennél is jellemzőbb és többet mondó azonban a következő: „Volt akkor egy Ignatius nevű portáriusa a collegiumnak, aki énvelem igen barátságos volt és gyakorta adott fölöstökömöt s uzsonnát nemcsak énnekem, hanem azoknak az úrfiaknak is, kik velem voltak, úgymint Draskovits Miklós és János uramiéknak, Veselényi Ádámnak, Csáki Zsigmond és Pálnak és a többieknek is” (92. o.).

Ezeket a dúsgazdag és előkelő „úrfiakat” tehát a jezsuita kollégiumokban olyan katonás egyszerűségben és annyira egészen a többi egyszerű halandó módjára nevelték, hogy egy-egy külön uzsonnával vagy „fölöstökömmel” örök hálára lehetett őket kötelezni még egy egyszerű portásnak is. S milyen cécókat csináltak ugyanekkor a Thököly-gyerekekkel Eperjesen! Mégis azonnal hazavitte onnan az apja, míg az Esterházyakat végig otthagyták.

Thököly Imre bámulatos korán fejlődött testileg is meg szellemileg is. De nem is lett volna jó, ha nem így lett volna, mert Apafi már akkor Máramaros megye főispánjává tette, mikor még nyolcéves se volt. (Míg megnő, Teleki lett helyettese, akiről Csáky István már akkor megmondta, hogy az ő kezéből aztán már többet ki nem lehet venni azt a főispánságot. Nem is lehetett.) Megint csak jellemző azonban a nagyzolásra, melyhez szoktatták, hogy nem

volt elég a máramarosi cím és rang, hanem környezete emellett még Árva megye főispánjának is nevezte, noha ez a cím nem illette meg, mert apja ezt a rangot a király félrevezetésével szerezte meg, s ezért a király kemény kifejezések kíséretében megfosztotta tőle.

Akit tízéves korában hódoló beszédben üdvözölnek azok, akiknek tanítaniuk, nevelniük és szerénységre szoktatniuk kellett volna, aki már 13 éves korában a maga ura lesz és magának kell magáról gondoskodnia, annál érthető, ha korán lesz értelmileg is fejlett. Ebből következik az is, hogy Thököly erősen férfias jellem lett, hogy nagyon tudott tekintélyt tartani és parancsolni, azaz úr és vezér lenni. De látni fogjuk, hogy előnyös tulajdonságai mellett a mindezzel természetszerűleg együttjáró árny is: az elbizakodottság, a dölyf, a hirtelen harag és ilyenkor a kegyetlenség és bosszúállás, a zsarnoki hajlam is éppúgy megtalálható benne. A korán a maga lábán járásból (no meg bizonyára az apjától, nagyapjától örökölt vérből és az apai házban látott rossz példából is) folyt iszákossága s gyakori dorbézolása is.

Egyébként nagy tehetségű ember volt az ifjú Thököly, önálló és következetes, éles eszű, nagy testi és szellemi erőkifejtésekre képes és nagy munkabírási. Nagy volt szellemi érdeklődése is. Érdekelte a tudomány, szeretett olvasni, sőt írni is. Naplót vezetett, igen sok levelet írt. Szerette a pompát és a fényűzést, de volt gazdasági érzéke is. Szerette és megfogta a pénzt, és ahhoz is igen jól értett, hogyan kell megszerezni. Született diplomata is volt, olyan Bethlen Gábor-féle. Éppoly színész mint ő, sőt talán még nála is nagyobb, ha ugyan ez egyáltalán lehetséges. Éppoly tág lelkiismeretű és erkölcsileg gátlástalan, mint ő, vagy talán még nála is jobban, bár ez is ugyancsak nem egykönnyen lehetséges.

Eleinte nagy eredménnyel csapta is be és vezette orruknál fogva a bécsieket, de csak azért, mert ők erkölcsileg toronymagasan álltak felette, sőt véletlenül éppen olyan naivul becsületes embereket használtak fel a vele való tárgyalásokra, akik még elképzelni se tudták, hogy az a fiatalember, aki ilyen jólelkűnek mutatja magát és ennyire előzékeny, hajlékony, jóakarátú és udvarias, még álnok is lehessen, s olyan cinikus, hogy a jólelkűséget csak megjátssza azért, hogy tárgyalófeleit becsaphassa.

Éppen emiatt azonban később, mikor már kiismerték és újra meg újra meggyőződtek róla, mennyire nem lehet semmit se adni a szavára, sőt még az esküdözésére sem, már vele szóba állni se tartották érdemesnek, s akár mondott, akár ígért valamit, nem számított semmit előttük. Nem is számíthatott. Valóban még lelkiismeretlenebb, erkölcsileg még gátlástalább volt, mint Bethlen Gábor, s kevés emberről mondhatjuk el annyira, mint róla, hogy egész életében egyedül csak a maga érdekei és érvényesülése volt minden gondolatának, szavának és tettének rugója.

Ha hasznosnak látszott számára, képes volt szövetségeseit, szavát, esküjét, híveit, hazáját, sőt még imádott felekezetét is megtagadni. Mindegy volt neki: keresztény vagy török, magyar vagy német, lutheránus vagy akár jezsuita, csak érvényesülését mozdítsa elő. Minden jezsuitát, sőt minden katolikust, sőt minden kálvinistát is utált; felekezetét, ahol lehetett, mindig a legnagyobb buzgalommal támogatta, de ha arról volt szó, hogy fejedelem lehet vagy maradhat-e, akkor még felekezete elárulására is minden további nélkül kész volt.

Némileg hadi tehetségében és harci módszereiben is hasonlított Bethlen Gáborhoz. Mint annak, neki is volt hadvezéri tehetsége is. Mint az, ő is a merész, gyors hadműveleteknek, az ellenség meglepésének volt barátja és gyakorlója, és közéleti sikereit diplomáciai színészkedéseinek kívül elsősorban ennek köszönhette. Bethlen nagystílűsége azonban nem volt meg benne. Diplomáciaiailag is csak behízelgő modorával és udvariasságával, no meg példátlan erkölcsi nihilizmusával vette le lábukról ellenfeleit, s bár bizonyos naivságról és hiszékenységtől Bethlen se volt ment, Thökölyben Bethlen e gyarlósága már olyan nagy fokban volt meg, hogy mikor hatalma és befolyása már semmi se volt, még akkor is hatalomnak gondolta magát s ezért sokszor egészen megmosolyognivalóan viselkedett.

Ekkor tűnt csak ki, hogy valójában nem nagy diplomata és az emberi lélek tökéletes ismerője volt, hanem csak behízelgő, szinte ellenállhatatlan modorú ember, de természetesen

csak azok iránt, akiket meg akart nyerni magának, mert környezetéhez és alantasaihoz egyébként kíméletlen, elbizakodott, hányaveti volt, s ezért nem is szerették.

Ugyanilyen kisztílú volt a hadvezéri tehetsége is. Találékony, gyors és merész volt, de nem igazi hadvezér, hogy a magasabb haditudományokról ne is beszéljünk. Nagyobb seregeket nem tudott vezetni, nagyobb ütközeteket nem tudott intézni. Úgy látszik, ennek maga is tudatában volt, mert a császári vezérekkel való megütközés elől – ő, aki annyira szerette a hadi kezdeményezést – még akkor is kitért, ha serege kétszer akkora volt, mint azoké. Kurucai, mikor kitérő hadmozdulatokat végzett, azt szokták róla mondani, hogy „német büzt érez”. Ezt annyira nem szenvedhette az orra, hogy még a vidéket is messze elkerülte, ahol a császáriakkal való megütközésre alkalma lett volna.

Egyébként egészen megmagyarázhatatlanok ezek a kuruc orrok. Hiszen láttuk, hogy az eperjesi kollégiumban már tízéves korában a magdeburgi Pomarius Sámuel forgolódott körülötte s így a német büzhöz már ekkor hozzászokhatott az orra. Akkor azonban az orra egyenesen szerette ezt a német „büzt”. Legbizalmasabb embere, Absolon, szintén német volt, sőt ő is Németországból szakadt ide hozzánk. Mivel pedig Absolon mindig vele volt, tulajdonképpen mindig német büzt kellett volna éreznie az orrának. A megmagyarázhatatlannak látszó dolognak azonban egész egyszerű a magyarázata: a „német” helyett értsünk egyszerűen „katolikus”, s mindjárt érthető lesz minden. Thököly és kora protestánsai a katolikus helyett mindig németet mondtak. A katolikus magyarok aztán el is hitték nekik, hogy a mi felkelőink csak németellenesek, sőt hiszik még ma is rendületlenül. Pedig csak katolikusellenesek voltak.

A legnagyobb fokban le kell néznünk a hadvezéri tehetségét annak, akit evés közben az asztalnál tud megrohanni az ellenség („a német”), vagy akinek oly gyorsan kell menekülnie, hogy még zsebeiben titkos iratokkal tele dolmányát is hátra kell siettében hagynia. Ilyesmi pedig Thökölyvel nemegyszer előfordult, s nemcsak pályája vége felé, már elesett állapotában, hanem akkor is, mikor még fiatal és hatalma tetőfokán volt. Mindez azt bizonyítja, hogy nemcsak szervezett kémrendszere nem volt, hanem még csak előőrsei se, se elővédje. Lehet, hogy ennek nemcsak a hadvezéri tudomány hiánya, hanem a kényelem, a gondtalan és túl sok lakmározás, evés-ivás és tivornyák is okai voltak. Thököly nagyúrnak született és kényelemhez szokott.

Thököly tehát se nagyszabású hadvezér, se nagystílú diplomata nem volt. Csak ügyes, jómodorú, és erkölcsileg gátlástalan tárgyalófél és eredeti, merész és bátor portyázó. Sikereinek a fő titka azonban a szerencséje volt. Ezért mikor ez elhagyta – pedig elég hamar elhagyta –, sőt szerencséjére határozott szerencsétlenségre változott, egyenesen legeredménytelenebb és legszánandóbb sorsú szabadsághősünk lett belőle, akinek sorsán még az se tudott változtatni, hogy lemondva minden jellemről, sőt szeméremről, még élete egyetlen eszményét, a protestantizmust is megtagadta. Becsületét úgy próbálta megmenteni, hogy halála előtt kijelentette, hogy nem meggyőződésből, hanem csak érdekből lett katolikus, s ezért visszatér protestánsnak. Azt azonban elfelejtette, hogy ezzel maga ismerte el, hogy addig, míg az érvényesülésre reménye volt, mennyire becsstelen volt.

Rákóczi borzalmas vádjai Thököly ellen

Thököly kétségtelenül az a szabadsághősünk, akit valamennyi között legkevésbé lehet követendő példaképpül az ifjúság vagy akár a közönség elé állítani. Maga a mostohafia, ez a másik, nála sokkal nagyobb szabadsághős, vallomásaiban egyenesen mint mindenre képes, sátáni elvetemültségű embert állítja szemünk elé. Ismeretes Rákóczi önéletrajzának az az elbeszélése, hogy gyerekkorában a munkácsi várban anyjának, Zrínyi Ilonának ágyába, hol két gyermeke vele együtt hált, egyszer egy rendkívüli nagyságú kígyó mászott be. Ez a szokatlan esemény Rákóczi Vallomásaiban (akadémiai kiadás az eredeti nyelven, 8. o.) a következő elmélkedésre ad alkalmat:

„Akár véletlenül történt ez, Uram, akár azért, mert Te rendelted így, az idők folyamán megtudtuk, hogy anyánk, a te szolgálód, csakugyan kígyót vett ágyába férje személyében, akivel azonban utolsó sóhajtásáig oly türelemben, alázatosságban és házastársi, sőt azt merném Neked, Uram, mondani, szolgálai engedelmisségben élt, hogy valóban joggal lehetne a házassági erények példaképének tartani.”

A gyermek nem bírálja s nem is illik, hogy bírálja anyját, és így érthető, hogy anyjának második férje iránti viselkedését Rákóczi úgy fogja fel és úgy méltatja, ahogyan anyja emlékére nem sértő, sőt megtisztelő. Látni fogjuk azonban, hogy Thököly és Zrínyi Ilona házastársi viszonyát realisabb és Zrínyi Ilonára kevésbé megtisztelő módon is fel lehet fogni, mégpedig ez az utóbbi az igazságos, tárgyilagos felfogás, nem pedig Rákóczi Ferencé, a jó gyermeké. De még az ő Vallomásaiból is kivehető, hogy ő is teljesen tisztában volt azzal, hogy anyjának mostohaapjához való viszonya nagyon is gyarló és kifogásolható.

De folytassuk Rákóczi Vallomásait: „Ez esetről való emlékezőm homályos bár, de föl merem említeni. Ezeket az összes körülményeket ugyanis annyiszor hallottam ismételni mind a komornától, mind nálam négy évvel idősebb néném-től, hogy frissen megtartottam emlékezetemben. Végtelen jóság, a te védő jobbod műve volt, hogy ez a kígyó (nem félek ugyanis még a te színed előtt is e néven nevezni mostohaapámat) nem árthatott nekem sem testemben, se lélekben, pedig gyakran megpróbálta az egyiket is meg a másikat is, hogy engem, házam utolsó ivadékát, megsemmisítsen és az örökös joggal házamat illető várakat és erősségeket magának megkaparintván elérhesse és birtokába vehesse Magyarországot és koronáját (melyre áhítozott). Erre irányultak összes tanácsadóinak, kivált a lutheránusok javaslatai, akik engem, mint egyetlen gyermeket, a család igazhitűsége zálogának tekintettek, vagy elveszíteni vagy lutheránussá tenni vágytak.”

„De boldog lennék, Uram, érettebb ítélőképességgel fel tudtam volna akkor Neked ajánlani mindazokat a nyomorúságokat, sanyarúságokat, melyeknek életem kilencedik évéig ki voltam téve, azért, hogy a tönkregyengített gyermeki életerő elpusztuljon.”

„Kedvelt volt előttük az az ürügy, hogy engem minden újtukra és háborús vállalkozásukra magukkal vigyenek, hőségben és fagyban egyaránt, gyakran szomjazva, még gyakrabban éhezve és fázva. Anyám ugyanis gyöngéden szeretett, és mivel kínjaimról részben nem tudott, részben nem hitte el őket, részben nem állt hatalmában, hogy segítsen rajtuk, férje minden kívánságába beleegyezett.” (Itt már látjuk, hogy Zrínyi Ilona még fia előadásában se tekinthető eszményi anyjának.)

„Egyedül csak Te oltalmaztál, mikor ide-oda hurcoltak hol a törökök, hol a tatárok seregében, akik nagyapámnak (II. Rákóczi György) ellenük való hadviselése miatt házam iránt gyűlölettel valának. Gyakran kísértettek fondorlatosan arra, hogy vallomásomat elhagyjam, bár nevelőm, Badini János, aki igazi keresztény és Irántad és irántunk is odaadó ember volt, erejéhez képest védelmezett. És én is... De irtalmazz, Uram, mert nem tudom, mit mondok. Te bennem voltál, védelmeztél, kegyelmed erősítette gyengességemet és így a hitben állhata-

tosan megtartottál.” (Zrínyi Ilona miatt tehát akár újra protestánsná tehetnék volna a Rákócziakat.)

„De még hatásosabb orvosságokat is adtál: Te adtál erőt, hogy ellenállhassak az említett szenvedéseknek, Te fedtél be, mikor dideregve feküdtem a földön hótól befedve, Te üdítéssel fel egy korty vízzel, mikor szomjaztam, egy falat kenyérrrel, mikor éheztem és mindezek ellenére egészséges maradtam és gyöngye testem megerősödött.”

„Aztán kamarásom, Kőrösi György hűségét tették próbára kastélyt és terjedelmes birtokokat ajánlva neki, ha engem megmérgez. De itt is megvédett a te jobbold. Borzadva utasította ugyanis vissza az ajánlatot, s mivel Te, az árvák atyja, megoltalmaztad az ő hűségét és gondosságát és éberségét is megnövelted, végül is ő lett a szakácsom és mindenem, mert az éhség és a szükségesség hiánya mind gyakoribb lett.”

„Bécs ostroma idején – anyámat Léva várában hagyván – én is ott voltam a magyarok pozsonyi táborában, noha veszedelmes hasmenésekben szenvedtem és az orvosi kezeléstől is meg voltam fosztva (mostohaapám orvosaihoz ugyanis nem akartak folyamodni azok, akik életben akartak tartani), de a te gondviselésed, Istenem, segítségemre volt és meggyógyultam. A török bécsi veresége után Thököly hanyatt-homlok menekült, bár senki sem üldözte. (Így szégyenítet meg ugyanis a gonoszokat, Örök Bölcsesség.) Még most is jól emlékszem, amint egy sötét éjjel a rám eső nagy sátor majdnem agyonnyomott, mint mostohaapám egyik szolgájával meg is történt, ami megaláztatásomra nagyszerű alkalom lett volna, ha Téged, megtestesült Alázatosság, már jobban ismertelek volna, mint korom engedte. Folytatván menekülésünket, a semptei kastélyba érkezve anyámhoz csatlakoztam, míg a sereg Esztergom felé kanyarodott el, mi pedig sietve egyenesen a felsőmagyarországi részek felé tartottunk és így megkönnyebbülhettem engem gyöngyöden szerető anyám oldalán egész addig, míg mostohaapám meg nem érkezett. A tél a különböző utazásokkal telt el, melyekben természetesen nem hiányoztak nyomorúságaim, bár irgalmasból, árvák gyámola, napról napra csökkentette szenvedéseimet a megszokás.”

„Győzvén tehát Bécsnél a németek, mint említettem, s azután Párkányánál is, Thököly dolgai közeledtek a bukás felé. Szorongatott bennünket a német sereg, mely Schultz tábornok vezérlete alatt állt, aki a hadászatban, de különösen a magyar harcmódor ismeretében mester volt. Ő üldözvén bennünket, hol pusztaságokon, hol mocsarakon át kóboroltunk, de mindig jobban apadván a sereg, Munkács várunkban kellett biztonságot keresnünk. Noha Magyarország minden vára között ez volt a legbiztosabb, Thököly itthagynván anyámat, akár tanácskozás, akár segítségkérés céljából jónak látta Nagyváradra, ebbe az Erdélyt környező hegyek lejtőin elfekvő török erősségbe menni. Én akkor még nem tudtam, de Te, Uram, tudtad, amit később egyik bizalmas tanácsadója közölt velem, hogy akkor elhatározta, hogy engem is magával visz, hogy ha a török (akiknek ügye, mint mondtam, mind rosszabbul állt) hűségében kételkednének, engem kezesként a törököknek adjon és Konstantinápolyba küldjön.”

„Már a felügyelettemmel megbizottak megkapták a parancsot az útra való készülődésre; anyám jajveszékélek és szemrehányások között beleegyezését adta; itt volt az indulás napja, én pedig, az áldozat, örültem, mert áhítoztam a lovaglást. Minden poggyászt itt kellett ugyanis hagyni és engem már néhány hónappal előbb lóra ültettek. De tanítómesterem, Badini, nálam jobban tisztában lévén velem, mi vár rám, Hozzád folyamodott, Uram, nem állván semmi más eszköz rendelkezésére, hogy engem az örvénytől visszatarthasson, és míg Thököly anyámnak utoljára istenhozzádot mondott, a templomba megy és a káplánnal is igazi engesztelő áldozatot mutatott be Neked. És valóban kieszközölte részemre irgalmadat, mert Thököly szinte egy pillanat alatt megváltoztatván szándékát, alighogy vége volt a szent áldozatnak, eltávozott és engem anyámnak meghagyott.” (8-11. o.)

Aki nem annyira vallásos, hogy megbotránkozzék azon, hogy Zrínyi Ilona átengedte fiát Thököly protestáns, sőt erőszakkal hitehagyásra bírni akaró befolyásának, annak legalább azon kell megbotránkoznia, hogy a fiatal gyereket hagyta a harcot folytató katonai táborba

cipelni, ott nemcsak a hadi változások veszélyeinek, hanem az idő viszontagságainak és a harci élet nélkülözéseinek is kitenni. Mint láthatjuk, csak egy hajszál mentette meg, hogy a kis Rákóczi ott el nem pusztult, noha családja utolsó sarjadéka volt. No de most nem Zrínyi Ilonáról, hanem Thökölyről van szó.

A Vallomások idézett részéből láthatjuk, mi volt Rákóczi véleménye Thökölyről nemcsak gyerekejjel, hanem élemedett korában is, mikor Vallomásait írta. De nemcsak Rákóczi véleményét láthatjuk az idézetből, hanem a valót, a tényeket is, mert bizonyára senki se mondhatja tárgyilagosan, hogy mindebből egy szó se igaz. Pedig hát mégis mondja, illetőleg mondta, mégpedig majdnem az egész magyar történetírás.

A zsidóból (noha tiszta katolikus alföldi paraszt városban, Kunszentmártonban született) protestánsná keresztelkedett Angyal Dávid (akinek protestantizmusát történelmi műveiből állapítottam meg, ahonnan pedig, ha tárgyilagos tudós lett volna, nem lehetett volna megállapítani) Thököly Imre életrajzában ilyen érvekkel cáfolja Rákóczi Vallomásainak állításait:

„Nem értjük, hogy a protestáns Rákóczi miért lett volna kevésbé félelmetes Thökölyre nézve, mint a katolikus.” Mindössze tehát csak ennyi Angyal Dávid cáfolata arra, hogy Thököly és emberei protestánsná akarták átnevelni a gyermek Rákóczit, noha ezt a felnőtt Rákóczi egész határozottan állítja.

Angyal Dávid egészen kezdetleges érvelésére azt feleljük, hogy Thökölyék bizonyára nem azért akarták hitehagyásra bírni a gyermek Rákóczit, hogy kevésbé legyen félelmes rájuk, mert hiszen Rákóczi világosan megmondja, hogy erre a célra a láb alól való eltevés szolgált volna és Rákóczi önéletrajza ezt is egész világosan és nyíltan állítja. A hitehagyásra való rábírás egyedül felekezeti fanatizmusukat akarta szolgálni, nem pedig a Rákóczi-vagyon megkaparintását.

Egyébként annyira egyetértünk Angyal Dávid megállapításaival, hogy egyenesen azt állítjuk, hogy a protestáns Rákóczi anyagi szempontból egyenesen félelmetesebb lett volna Thökölyre, mint a katolikus, mert akkor ő is gátlástalanabban és az eszközöket kevésbé válogatva, tehát „tehetségesebben” törekedett volna az önérvényesülésre és a vagyonharácsolásra, s az ilyen ellenfél bizonyára sokkal kellemetlenebb, mint az, akinek erkölcsi gátlásai és lelkiismeretfurdalásai is vannak.

Tapasztalhatta ezt Thököly (de életrajza megírása közben maga Angyal Dávid is) protestáns ellenfelein is: Telekin meg Apafin. A katolikus II. Rákóczi Ferenc ugyanis olyan kíméletlen eszközöket, mint Thököly e protestáns ellenfelei használtak, sose alkalmazott volna ellene. De hát akkor miért akarta Thököly – kérdezzük most már még nyomatékosabban – mégis protestánsná tenni Rákóczit? Azért – feleljük –, mert a gyűlölet és a fanatizmus sose gondolkodik. Az mindig buta és mindig butít.

De Thököly, Angyal Dávid és társaik, zsidók, protestánsok és kommunisták, egyébként is jobbnak gondolják magukat a „klerikálisoknál” s még ma is azt hiszik, hogy nem ők azok, akik szerint a cél szentesíti az eszközt, hanem a klerikálisok vagy legalábbis élcapatuk, a jezsuiták. Azért akarták tehát protestánsná áttéríteni a kis Rákóczit, mert nem akarták, hogy majd a jezsuiták neveljék, akarom mondani „kerítsék karmaikba”.

„Ami a gyilkosság szándékát illeti – folytatja Angyal –, Thaly sem akarja elhinni, hogy Thököly gonosz szándékból vitte volna mostohafiát pozsonyi táborába. A gyermek szerette a katonásdit, s mint tudjuk, Zrínyi Ilona se volt szószólója az asszonyos nevelésnek (!). Rákóczinak valóban nem ártott a tábori élet, a pokoli szándék nem éppen pokoli ügyességgel volt végrehajtva.”

Megint igazán kezdetleges egy érv! Ha a gyilkossággal kísérletező ügyetlenül csinálja a dolgát, akkor még egyszerre a gyilkosság szándéka alól is felmentjük? Sőt akkor már annak sincs semmi akadályja, hogy egyenesen gáncs nélküli lovaggá, sőt – Uram bocsá’! – nemzeti hősünné tegyük, illetőleg meghagyjuk már megszerzett effajta babéraiban?

Aztán talán érv az, hogy „Thaly sem akarja elhinni” a vádat? Hiszen Thaly protestáns el-fogultságában valóságos protestáns Himalája Angyal Dávid szelíd dombvidéke mellett és Thaly éppen arról híres, hogy azt, ami a protestáns vagy a protestantizmusért is harcoló sza-badsághősökre bántó, sose hiszi el, ami azonban a Habsburgokra, főpapokra vagy a jezsui-tákra sértő, azt mindig és rögtön elhiszi.

De látni fogjuk, hogy Thököly egyébként is olyan messze csúszott a becsülettől, hogy jellembeli értéktelenségét még Thaly is kénytelen nemcsak elhinni, hanem kemény szavakkal még meg is bélyegezni. Amivel tehát Angyal Dávid érvel, azzal csak azért lehetett érvelni, mert akkor még történetírásunk nem volt annyira tisztában Thökölyvel, mint ma már tisztá-ban van.

„Súlyt kell helyeznünk arra – folytatja Angyal –, hogy Zrínyi Ilona úgy beszél Thököly-ről, mintha gyermekeinek vér szerinti atyja volna, kitől azok sok jót várhatnak.” Ez szintén rendkívül gyöngé érv, mert látni fogjuk majd bővebben, hogy Zrínyi Ilonában a nála 14 évvel fiatalabb daliás Thököly iránti szerelem az illendőnél jobban elnyomta a gyermekei iránti anyai szeretetet (ezt még Rákóczi Vallomásainak idézett részéből is észrevehettük, bár-mennyire igyekszik is a jó gyermek anyja cselekedeteit jóakaratóan magyarázni).

Zrínyi Ilona bizonyára azért beszél úgy Thökölyről, mintha gyermekei vér szerinti atyja volna, akitől sok jót várhatnak, mert észre kellett vennie, mennyire nem így volt (hisz ha ezt kisfia és cselédsége annyira észrevette, akkor a gyermek anyja ne vette volna észre?) és a szerelmes asszony és a szerető anya ellentétét és a kettő egymás elleni vívódását így akarta lelkiismeretével elintézni. Egészen kétségtelen ugyanis, hogy bár Zrínyi Ilona szerető szívű anyja is volt egyúttal, mégis jobban volt szerelmes feleség, mint szerető anyja.

„Úgy látszik – érvel tovább Angyal –, hogy már 1685 előtt is eszébe juthatott a fejedele-mnek (Thökölynek), hogy Rákóczira ráruházhatná nevét, ha ő maga utódok nélkül halna meg.” Hát ez bizony megint csak gyöngé érv a fiú azon határozott vádja ellenében, hogy őt mostohaapja el akarta tenni láb alól. Gyöngé érv lenne még akkor is, ha Thököly nem lett volna az a ravasz róka és az a megtestesült színeskedés, ami valójában volt.

Egy Rákóczira (sőt az akkor egyetlen Rákóczira) talán csak nem kitüntetés és a mostoha-apa részéről talán csak nem a végtelen apai szeretet jele, mely minden ellenkező gyanút, sőt biztos érvet is eloszlat, ha fiát a Rákóczi helyett a Thököly lócsiszárok „előkelő” nevével ru-háztatja fel? Éppen ellenkezőleg: nem éppen az jut-e e terv hallatára eszünkbe, hogy Thököly ezzel is csak azt akarta elérni, hogy a Rákóczi-vagyon és a Rákóczi-várak Thököly vagyonná és Thököly-várakká váljanak, csak most már nem az utolsó Rákóczi elpusztításával, hanem örökbefogadásával?

„S ha Thökölytől nem származhattak a pokoli tervek – halljuk tovább –, tanácsosaitól sem eredhettek, kiktől nehéz elhinnünk, hogy ily dologhoz uruk jóváhagyása nélkül fogtak volna.” Ez már igaz, feleljük, s ezt még akkor is elhihetnénk, ha Thököly nem lett volna olyan ellentmondást nem tűrő és haragjában annyira félelmetes ember, mint amilyen a való-ságban volt.

Ha Thököly tanácsosai arra mertek volna gondolni, hogy a kis Rákóczi Ferencet meg-mérgezzék, ezt egész bizonyosan csakis Thököly egyenes parancsára tehetnék. Ha tehát An-gyal meg tudná cáfolni ezt a gonosz szándékot Thökölyre magára vonatkozólag, akkor valóban meg volna cáfolva tanácsosaira vonatkozólag is. Ahogyan azonban Thökölyre vo-natkozólag cáfolni próbálja, az még kísérletnek is gyenge.

Angyal Dávid azonban azt is megmagyarázza, hogy keletkezett ez a Thökölyre annyira sértő, de szerinte alaptalan hiedelem: „A Rákóczi-ház egy-egy hű emberének bizonyára nem tetszett Zrínyi Ilona házassága, mely annyira súlyosbította az árvák helyzetét. Ez érzés, kap-csolatban a vallásos antagonizmussal, érthetővé tenné a ragaszkodó szolga képzelő gyanako-dását. Vegyük ehhez a kor babonás hiszékenységét. Hisz 1678 elején Gubasóczy kancellár valóban hitte, hogy az akkor bölcsőben fekvő Rákóczit meg akarják mérgezni. Pedig akkor

Thököly embereiről még nem lehetett szó. Ki tudja, minő hírek benyomása alatt beszélhették el Kőrössy vagy mások uruknak gyermekkori történetét, s képzelhetjük, hogy mennyire módosult e történet a Rákóczitól évek múlva Szent Ágoston stílusában írt önéletrajzában. Szent Ágoston is kiemeli a pogány atya és a keresztény anya érzületeinek különbségét. E példakép hatását is számba kell vennünk a Confessiones említett helyeinek bírálatában.”

„Azt se hihetjük, hogy Rákóczit Thököly túsul akarta vinni a váradi basához. Úgy nem történhetett a dolog, mint a Confessiones leírja. Ha Thököly valóban számba vette volna azt, hogy a töröknél kétségbeesetten rosszul áll a dolga, otthon maradt volna s nem hurcolja el magával mostohafiát, hogy az is török kézre jusson. Rákóczi is megjegyzi, hogy Thököly csakhamar lemondott e tervéről, s így bizonyos, hogy nemigen ragaszkodott ahhoz.”

Hát az bizonyos, hogy „nemigen” ragaszkodott hozzá, mert végeredményben mégse vitte magával a gyereket. Nem is azzal vádolja Rákóczi a mostohaapját, hogy csakugyan elvitte magával a törökhöz, hanem csak azzal, hogy még erre is képes lett volna, még ezt is komolyan tervezte. Ezzel kapcsolatban maga Rákóczi is említi anyja panaszait, sőt jajveszékélésait, ezt tehát a kis Rákóczi nem jóemberei „meséje” után írja. Ha tehát a házaspár már a kisfiú előtt is veszekedett egymással a mostohaapa e terve miatt, képzelhetjük, mi folyhatott le közöttük akkor, mikor kettesben voltak.

Ha a nyakas Thököly mindezek ellenére mégis egész az utolsó pillanatig ragaszkodott tervéhez, hogy a gyermeket a törökhöz magával viszi, de az utolsó pillanatban mégis visszariadt tőle, bizonyára nem lelkiismeretből, hanem a közvélemény felháborodásától való félelmében történt. Világos, hogy Thököly nem tudhatta előre, hogy Váradon a törökök bilincsekkel várják, mert ha tudta volna, nem ment volna hozzájuk. Azt azonban nagyon is tudta, mert mindenképpen látnia kellett, hogy a török haragszik rá. Ő lovalta ugyanis bele ebbe a számára oly végzetessé vált háborúba, viszont ő maga semmi erőfeszítést se tett érdekében. A gesztenyét velük kapartatta ki a tűzből, mikor pedig látta, hogy megégették a kezüket, a legkisebb hajlandóságot se mutatta arra, hogy következetesen kitarson mellettük.

Azt nem tudhatta, hogy a törökök ki akarják adni Bécsnek, de azt mindenképpen tudnia kellett, hogy a törökök haragszanak rá és hogy részéről engesztelésre van szükség. Ha a gyereket azért vitte magával még háborúiban is mindenüvé, hogy megmérgezés nélkül is elpusztuljon, ilyen szándékkal vitte magával a törökhöz is. Esetleg arra gondolt, hogy a törökök haragját le tudja vezetni azzal, hogy túszként náluk hagyja. Tudjuk, mennyire szerették a törökök az effajta túszoikat. Hiszen alig volt erdélyi fejedelem, akár kegyben volt náluk, akár nem, akivel szemben egy-egy trónkövetelőt maguknál nem tartottak volna azért, hogy sakkban tarthassák vele.

II. Rákóczi György engedetlensége miatt úgy is gyűlölték és ellenségüknek tekintették a törökök az egész Rákóczi-házat (ezt mint láttuk, maga Rákóczi is nagyon kiemeli Vallomásaiban), s Thököly a gyermek magával vitelével talán arra is gondolt, hogy nem is kell majd neki magának kínálnia, hanem a törökök fogják tőle – most, hogy meglazult köztük a jó viszony – követelni, sőt erőszakkal elvenni a gyermeket, s így nemcsak ő maga szabadul meg tőle (de a vagyona viszont, ami miatt az anyját egyedül elvette, a kezében marad még akkor is, ha a gyermek már nagykorú lesz), hanem a közvélemény felháborodásának levezetésére még azt is felhozhatja majd, hogy ő nem akarta odaadni, hanem a törökök erőszakkal vették el tőle. (Igaz, ekkor is joggal mondhatták volna neki, miért vitte hozzájuk magával. Éppen ez a megoldás okozta, hogy végül mégis elállt tervétől.)

Ami nem a részleteket, hanem az ügy egészét illeti, a lényeg az, hogy Rákóczi nem gyanúról beszél, hanem tényeket állít, amelyeket Angyal Dávid, Thaly, Márki Sándor, sőt az egész régebbi magyar történetírás annak ellenére, hogy az, aki állítja, ugyancsak jelentős és „hazafias” szempontból ugyancsak megbízható egyéniség, egyszerűen nem hiszi el, de ezen álláspontja védelmére nem tud felhozni más érvet, mint csak lélektanit, azt ti., hogy Rákóczi állítása valószínűtlen.

A mi történetírásunk tehát még Rákóczinak se hisz, ha Thököly ellen szól. Csak ezen az alapon azonban nem lehet egy nagyészű, jellemileg kiváló és rendkívül szavahihető tanúnak, az egész magyar történetírás talán leglegendásabb hőséne tanúvallomását egyszerűen mesének nyilvánítani. Hát ennyire lenézik ők az ő bálványozott Rákóczijukat és csak ennyit adnak a szavára?

Ezt látva, sajnos, az jut eszünkbe, hogy Rákóczi is úgy járt, mint a többi, nála sokkal alantasabb jellemű forradalmár: csak addig hittek neki, csak addig adtak a szavára, míg maga is élesztette a tüzet, amelyet meggyújtott; míg egy követ fűjt Bécs gyűlölőivel. Mihelyt Bécs egy másik, még nála is nagyobb gyűlölőjéről mond kellemetlen dolgot s vele a „hazafias” hírverés hatását csökkenti, mindjárt elfelejtik, hogy aki ezt állítja, a nemzet eszményképe. Most nem tekintik semmi másnak, mint csak elfogult, egyoldalúan befolyásolt, „felekezeti” előítéletek hatása alatt álló, tehát semmiképpen se szavahihető gyerekeknek, noha csak az él-mény származott Rákóczi gyerekkorából, de meglelt férfikorában, élettapasztalatokkal terhelt akkor állítja, mikor már bőségesen alkalma volt arra, hogy a dolognak utána gondolhasson, gyerekkori felfogását ellenőrizze, bírálat alá vegye s elválaszthassa belőle a valóságot a gyerekkori hiszékenységtől és egyoldalúságtól.

Kétségtelen, hogy a nagy ember is ember, s így az is tévedhet, mert ő is alá van vetve az emberi tökéletlenségeknek. A nagy ember is lehet elfogult, egyoldalú, kritikátlan. Még inkább lehetséges az, hogy megcsalja az emlékezőtehetsége. Rákóczi Vallomásainak már nem egy állításáról állapította meg még a „hazafias” szellemű történetírás is, hogy téves, hogy Rákóczi rosszul emlékezik, illetőleg, hogy felfogása nem tárgyilagoss.

Hogy mennyire nem lehet Rákóczi minden állítását készpénznek venni, láthatjuk onnan, hogy még saját apja koráról se volt még sejtelve se. Azt írja, hogy nem volt még negyven éves, mikor meghalt, mikor a valóság az, hogy még 30 se sokkal múlt el. Aztán olyan Habsburg-ellenes rágalmatokat is előad seregszám, mint történeti tényeket, amelyekről ma már még Angyal Dávid, sőt Thaly Kálmán is elismerné, ha élne, hogy gyűlöletből fogant nevetséges mesék csupán.

Ámde mindez meg is tépázta már Rákóczi Ferenc eddigi, szinte legendás dicsőségét. Azok számára azonban, akik előtt Rákóczi dicsősége, tehát vele szavahihetősege is még ma is eredeti fényében ragyog, nem lehet Rákóczinak Thökölyre megbélyegző állításaival olyan könnyedén elbánni, mint Angyal Dávid, Thaly Kálmán és Márki Sándor megpróbálta. Nem lehet azonban Rákóczi ezen állításával oly könnyedén elbánni még ma se és még annak se, aki már jól tudja, hogy Rákóczi nagyon is emberi gyarlóságokkal teli ember volt és korántse minden szava szentírás.

Igaza van Angyal Dávidnak, hogy abban a korban túl könnyen elhitték valakiről, hogy ellenségei meg akarták mérgezni. Ha azonban Angyal tárgyilagossá lett volna, akkor nem Gubasóczy püspököt hozta volna fel kora e téren való hiszékenységeinek bizonyítására, hanem a protestánsokat, mert elsősorban nekik volt szokásuk, hogy minden „hazafit”, aki váratlanul halt meg, a katolikusokkal, illetőleg a Habsburgokkal mérgeztették meg: Bocskait is, Bethlent is, Thurzó Imrét is, sőt mint láttuk, még Zrínyi Miklóst is, s látni fogjuk, hogy még Széchenyi Istvánt is, sőt láttuk, hogy már II. Lajos királyunkat is.

Azonban abból, hogy régente mindenkiről olyan könnyen elhitték, hogy ellenségeinek mérge, tűre vagy fegyvere küldte a másvilágra, abból még igazán nem következik, hogy ugyanezt a gyermek Rákóczi is feltételezi mostohaapjáról és gyámjáról. Ha Thökölyről tesz fel ezt s nemcsak suttogják, hanem egész nyíltan beszélnek a gyermek környezetében, sőt a gyermek gondozói, tehát tulajdonképpen a mostohaapa alkalmazottai ezt annyira bizonyosra veszik, hogy külön főznek a számára és inkább éhezni hagyják orvos nélkül, mintsem mostohaapja orvosával kezeltesék: az bizony már abban a korban se volt természetes vagy akár csak gyakori dolog. Ennek már nagy okának kellett lennie, s ez bizony erre a mostohaapára nagyon megsegélyező.

Abban a házban, melyben így gondolkodnak, igen sok mindent kellett látni, észrevenni a mostohaapában, tetteiben, viselkedésében, jellemében, mire az alkalmazottak ilyen veszedelmes meggyőződésre eljutottak. Kivált mikor az a mostohaapa magyar szabadsághős volt. Nem tehetjük fel ugyanis, hogy Rákóczi környezete nem „hazafiasan” gondolkodott. Hiszen nemcsak Rákócziból magából lett hazafias hős, hanem az volt már az anyja is, sőt az volt már a dédapja is. Hogy a mostohaapját, annak ellenére, hogy ebből a szempontból annyira beillett a családba, mégis orgyilkosként kezelték a család régi, hű alkalmazottai, annak nagy okának kellett lennie.

Igaz, hogy Rákóczi Szent Ágoston Vallomásai hatására és utánzásaként írta meg a maga Vallomásait; az is igaz, hogy Szent Ágostonnak is csak az anyja volt igazhitű, az apja azonban pogány volt. De ha valaki pogány, abból még nem következik, hogy elvetemült gyermekgyilkos is egyúttal, még kevésbé, hogy rablógyilkos (Rákóczi vádja Thököly ellen tulajdonképpen ezt jelenti, mert hiszen egyedül a vagyona miatt akarta a kis Rákóczit eltenni láb alól).

Szent Ágoston nem is mond semmi rosszat apjáról pogánysága ellenére se. Thököly azonban nem is volt pogány, hanem csak eretnek, s az eretnek Thökölyről ezt az annyira megbecstelenítő dolgot az a Rákóczi jegyezte fel, aki a mi hazánk eretnekeit nemcsak nem gyűlölte, hanem egész életét annak szentelte, hogy nekik e hazában a katolikusokkal teljes egyenjogúságot szerezzen, sőt az eretnekek érdekében még arra is kapható volt, hogy a saját katolikus vallásának éppen legderekabb és éppen legtudósabb papjait, a jezsuitákat, egyenesen kiűzze Magyarországról. (Protestáns lelkészt, tanítót vagy tanárt egyetlenegy se üzött ki. Azokat csak védte, pártolta még akkor is, ha külföldiek voltak.)

Látni fogjuk majd, hogy Rákóczi történetírója, Márki Sándor, egyenesen azt írja, hogy Rákóczi kurucai kilencetized részükben protestánsokból kerültek ki. Fel lehet-e hát tenni erről a Rákócziról, hogy mostohaapját, azt, akit az ő jó anyja egyenesen imádott, neki pedig a szabadsághősségekben dicső elődje volt, gonoszlelkűnek tartsa, sőt rabló- és orgyilkossággal vádolja csak azért, mert nem volt katolikus? Nem egészen bizonyos-e, hogy a vádra más, ennél sokkal nagyobb okának is kellett lenni?

Igaz, hogy Rákóczi gyerekkorában látta utoljára Thökölyt. Amit tehát róla ír, az régi, gyerekkori emlék, a gyerekkor benyomásain alapszik. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy ezeket a gyerekkori emlékeit és benyomásait már érett férfikorban, negyvenes éveiben vetette papírra és öntötte formába, mégpedig úgy, mintha nem is embereknek, hanem magának Istennek írna, aki maga az örök igazság (így is hívja e művében Istent), aki mindent tud és aki nemcsak a rágalmozást, hanem másnak még a könnyelmű megítélését is tiltja, s még az ellenszövegetet is előírja.

Fel lehet-e tenni, hogy mindez Rákóczinak mégse jutott eszébe? Nem, sőt Rákóczi – mint a Vallomások idézéséből láthattuk – akkor, mikor Thökölyről ilyen rosszakat ír, egyenesen külön hivatkozik a felebaráti szeretet keresztény kötelességére. Hogy tehát nevelőapjáról és a szabadsághősségekben elődéről mégis így írt, csak azért történhetett, mert tudta, hogy igazat ír.

Ha Rákóczi állításait történetírói tárgyilagosság szempontjából kritika alá kell vennünk, akkor legfeljebb abban a tekintetben alkalmazhatnánk a kritikát, hogy nem szépítette-e a valót Thököly esetében, vagyis valóban megmondott-e róla minden rosszat, nem pedig abban az irányban, hogy nem volt-e túl szigorú hozzá s nem hitte-e el túl könnyelműen és túl hiszékenyen az ellene szóló cselédpletykákat.

Thököly ugyanazt az ügyet szolgálta, ugyanazokat az eszményeket vallotta, ugyanazon Habsburgok, sőt ugyanazon Lipót ellen küzdött fegyveresen a magyar „szabadságért”, aki ellen Rákóczi. Thököly Rákóczi előfutára volt a szabadságharcban, hiszen Rákóczi csak azt a zászlót vette fel újra, melyet a szerencsétlenség Thököly kezéből kicsavart. Nézhetett-e tehát Rákóczi olyan embert, mint Thököly, igen fontos ok nélkül ellenszenvvel?

Újra hangsúlyozom, hogy ezek a Thököly elleni borzalmas vádak nem a gyermek Rákóczi feljegyzéseiben találhatók, hanem a meglett, a már szabadsághősi szerepe utáni, sőt a már

megtört, már a Thökölyéhez hasonló sorsra jutott s ráadásul akkor már a legmagasabb erkölcsi színvonalra emelkedett Rákóczi feljegyzéseiben.

Rákóczi akkor, mikor Vallomásait írta, éppen elég érettséggel és ítélőképességgel rendelkezett ahhoz, hogy meg tudja bírálni gyermekkori emlékeit, el tudja bennük választani a komolyat a komolytalantól, a megokoltat az alaptalantól, de amikor már erkölcsi emelkedettséggel is bírt ahhoz is, hogy le tudja győzni tudatos vagy tudat alatti ellenszenvét s ne vezetesse tollát ellenszenvtől, gyűlölettől vagy bosszútól.

Tudnia kellett Rákóczinak azt is, hogy az ő Vallomásait Habsburg-ellenes emberek fogják olvasni akár Magyarországon, akár külföldön, ezek pedig nemcsak örülni nem fognak annak, amit Thökölyről írt, hanem a legkellemetlenebb lesz számukra. Azt tehát könnyű lett volna feltételezni róla, hogy a Thökölyt kompromittáló dolgokat elhallgatja még akkor is, ha valóságukról meg van győződve, de azt semmiképpen se, hogy annak ellenére írta meg őket, hogy a tárgyilagos igazságot nem fedték.

Hogy Rákóczinak az eretnekek iránti ellenszenvje idősebb korára megnövekedett vallássossága ellenére is mennyire mérsékelt volt, azt meglepetve láthatjuk onnan, hogy még Vallomásai megírása idején, sőt még élete utolsó éveiben is éppen olyan hangon és eszmevilággal írta diplomáciai ajánlatait Európa protestáns hatalmaihoz, például a brandenburgi választóhoz és őket még ekkor is ugyanazon a hangon lovalta a Habsburgok elleni fellépésre és a magyar protestánsok „elnyomásának” megakadályozására, hogy el se hinné az ember, mikor olvassa, hogy mindezt katolikus ember írja, sőt olyan katolikus ember, aki üres óráiban Szent Ágoston-i Vallomásokat is írogat.

Éppen nem az eretnek elleni ellenszenv mondatta tehát Rákóczival azt, amit Thökölyről megírt, hanem éppen ellenkezőleg: e Thökölyre megbecstelenítő dolgok közlése részéről csak úgy történhetett meg, hogy az igazság ereje legyőzte benne azt a sok természetes és politikai akadályt, mely egyértelműen azt sugallta neki, hogy e dolgokról jobb lenne hallgatnia. Senki se teheti fel, hogy Rákóczinak az volt az érdeke, hogy Thököly becsületét rontsa s befeketítse azt, aki ugyanazt a szerepet játszotta nemzete életében, melyet ő, mégpedig ugyanazon király ellen, aki ellen ő és közvetlenül öelötte.

Az ellenkező már sokkal jobban érdeke lett volna Rákóczinak. Egy szabadsághősre nézve semmiképpen se lehetett kellemes megállapítani, milyen becstelen volt az az ember, aki kevéssel öelötte játszotta ugyanazt a szerepet és aki éppúgy azt állította magáról, hogy nemzete igazságaért, jogáért, szabadságaért küzd, mint ő, és akihez az ő anyja olyan olthatatlan szerelemmel ragaszkodott, hogy a kedvéért még gyermekeit is kész volt elhagyni.

Rákóczi azzal, hogy Thökölyről ilyen megbecstelenítő dolgokat ír, közvetve még anyja emléke ellen is vétkezik, mert bizonyára nem valami előnyös egy nőre, ha olyan elvetemült emberbe szerelmes oly nagyon, mint amilyennek Rákóczi Thökölyt lefesti. Pedig láttuk, hogyan védi, hogyan kíméli anyját. Lehetetlenség tehát, hogy mostohaapjáról mégis megírta volna azt, amit megírt, ha csak az igazság és az erkölcsi érzéke okozta felháborodás nem kényszerítette volna rá. Ha Rákóczi csak tévedésből feketítette volna is be igazságtalanul mostohaapja emlékét, még akkor se lehetne védeni, mert akkor is olyan könnyelműség, meg gondolatlanság, tehát lelkiismeretlenség volna, melyre nincs mentség.

Ismétlem: Ha azt állítaná valaki, hogy Rákóczi Vallomásaiban szépíti Thököly jellemét és sok megbecstelenítő dolgot, amit tudott, elhallgatott róla, annak lenne lélektani oka. Hiszen akkor, mikor Vallomásait írta, Thököly már nem élt és minden nemes lelkű embertől tiszteletben tartott mondás: De mortuis nil, nisi bene (A halottakról ne mondjunk semmit, ha jót nem tudunk róluk mondani). Thököly pedig nemcsak halott volt akkor már, hanem tetteiért meg is bűnhődött: hazáját elvesztette, idegenben nyugvó halott volt.

Hogy igazi keresztény módjára Rákóczi is mennyire megbocsátott már neki és a kapott rosszat mennyire jóval fizette neki vissza, a kuruc kor története azt is bizonyítja. Mikor az or-

szág ura lett, visszaadatta az akkor még élő Thököly elkobzott vagyonát s a magáéból is nagy pénzüsszegeket küldött neki a számkivetésbe.

Ha mindezek ellenére mégis akkor, mikor bizalmasan, sőt magának az Örök Bölcsességnek írt, mégis úgy írt róla, ahogyan fentebb idéztük, akkor egészen nyugodtak lehetünk, hogy megvolt neki rá a maga oka. De így aztán még hatástalanabbakká válnak azok a szerencsemosdatások, melyeket Thaly, Angyal, Márki és társaik a „tudomány” nevében megkíséreltek.

Nem győzünk rajta csodálkozni, mi mindent lehet annak a sokat emlegetett tudománynak a nevében elkövetni. E tudomány alapján még azt is el lehet hinni, sőt természetesnek tartani, hogy egy hatéves gyermeket, családja egyetlen és utolsó sarját és nagy vagyonát, mint gyám, egyelőre kezében tartó apja csakugyan egyedül csak azért viszi magával hadjáratba, csatákban, ütközetekbe, azaz állandó életveszélybe (mert hiszen láttuk, hányszor kellett magának Thökölynek is dolmánya hátrahagyásával hirtelen menekülnie), sokszor betegen, nemcsak anya nélkül, hanem éhezve, fázva is és sokszor úgy, hogy télvíz idején, hóesésben, a szabadba kellett hálnia, hogy „megedződjék”. (Az imént láttuk, hogy ugyanezt a Thököly Imrét, aki családjának szintén utolsó sarja volt, hogy óvta még a széltől is az apja, s mennyire nem akarta, hogy „megedződjék”. Láttuk, hogy még iskolába se akarta elereszteni maga mellől, s mikor mégis eleresztette, már hónapok múlva vissza is hívta.)

Az a Thököly, akit éppen az ellenkező elvek szerint neveltek, s akinek nem is ártott ez a kényeztetés, mert hiszen mégis erős, egészséges, bátor ember és jó katona lett belőle, lehetlenség, hogy csak azért vitte magával a kis Rákóczit még a táborba is és engedte, hogy még hóesés idején is a pusztá földön és a szabadban háljon, hogy megedződjék.

Még ennél is naivabb az a magyarázat, hogy minden csak azért történt, mert maga a gyermek is nagyon szerette a katonásdit. Tessék elolvasni Rákóczi Vallomásainak fentebb idézett, keserű visszaemlékezésekkel tele részét még egyszer, s akkor látjuk, mennyire nem szerette a gyermek Rákóczi ezt a katonásdit. De egyébként is mindenkinek első pillanatra is látnia kell a nagy különbséget egy gyermek katonajátéka között, vagyis mikor a katonaparádét élvezzi, s aközött, amiket a gyermek Rákóczinak kellett Thököly táborában elszenvednie. Sajátságos, hogy Angyal Dávid olvasta Rákóczi Vallomásait s mégis azt hiszi, hogy ilyen érvekkel tisztára lehet mosni Thökölyt Rákóczi vádjai alól.

Érdekes, hogy maga Thököly így emlékszik meg végrendeletében egykori mostohafiáról, Rákócziról: „Méltóságos felsővadászi Rákóczi Ferenc fejedelemnek eddig is hozzám való relációjához képest, amennyiben édesanyját feleségül vévén el, kezem alatt nevelkedett egy darab ideig, ebben a bujdosó állapotomban sok-sok jóakarattal élvén velem való jóléteért... minden jussomat ökegyelmére legálom.”

Thököly tehát meg volt elégedve Rákóczival – meg is lehetett –, de Rákóczi, mint látjuk, annál kevésbé volt megelégedve övele. Thököly végrendelete újabb bizonyíték arra, hogy ha Rákóczi részéről Thököly irányában elfogultság uralkodott volna, akkor ez az elfogultság sokkal inkább Thököly javára nyilvánult volna meg, mint kárára.

Rákóczi annak ellenére, hogy a fent ismertetett bűnökkel vádolta, olyan bűnökkel, melyek Thökölyt egyenesen elvetemült gonosz ember, sőt egyenesen gonosztevő képében mutatja be, tetteiben Thökölyt iránt csak jót mutatott.

Jót tett vele, de mikor bizalmasan, Isten színe előtt írt róla, csak a legrosszabbat tudta róla mondani. Ha Vallomásaiban is dicsérné, joggal kételkedhetnénk szavai igazságában, arra gondolva, hogy csak azért dicsér, mert fátyolt akar vetni a múltra, s a „de mortuis nil, nisi bene” alapján nem az igazság, hanem a megbocsátás alapjára helyezkedik. De ha már megtörtént megbocsátása és iránta már sokszor tanúsított jótettei ellenére is bizalmasan így ír róla, akkor egészen kétségtelen, hogy Rákóczinak igen lesújtó véleménye lehetett Thökölyről és e lesújtó véleményében igen bizonyos lehetett. Aki ezt a véleményt mégis hamisnak gondolja, annak mind Rákóczi ítélőképességéről, mind keresztény felebaráti szeretetéről nagyon lekicsinylő véleménnyel kell lennie.

Thököly áttérése

Thököly jellemtelenségét vallási hovatartozandóságával való csereberéje meggyőződés nélküli, tisztán önző érdekből történt vallásváltoztatása is élesen bizonyítja. Mivel a vallásváltoztatások megítélése terén igen nagy zűrzavar van a közvéleményben, szükségesnek tartok előbb néhány elvi megállapítást tenni.

Azért, mert valaki ősei vallását elhagyja, mi nem tartunk senkit becstelennek. Éppen ellenkezőleg: Lehetnek olyan esetek, hogy azért kell valakit becstelennek vagy legalábbis gyöngye jelleműnek tartanunk, mert nem hagyja el ősei vallását. Ha ugyanis valaki meggyőződne arról, hogy ősei vallása téves, egy másik vallásban viszont megtalálná az igazságot, de mégse csatlakoznék hozzá anyagi vagy érvényesülési okok miatt, vagy volt hittestvérei elítélésétől való félelmében, a rokonsága kedvéért vagy egyszerűen kényelmi szempontokból, azt már el kellene ítélnünk.

E legutóbbi nem becstelenség, hanem csak emberi gyöngeség, de mégis igen nagy bűn, mert egy ember életében az igazságnál fontosabb dolog nem lehet. Az igazság szolgálata minden ember legszentebb kötelessége. Kényelmet legfeljebb a mellékes, kis jelentőségű igazságokkal szemben engedhetünk meg magunknak, de nem a magunk és embertársaink örök sorsát eldöntő, tehát a legfontosabb igazságokkal szemben.

Hogy Thököly – legalábbis a katolicizmussal szemben – meggyőződéses protestáns volt, azt nem lehet vitatni. Bizonyítja ezt nemcsak végrendelete, hanem egész élete is. Meggyőződése szerint nemcsak protestáns volt, hanem kifejezetten lutheránus is. Vallásossága elsősorban negatívumban, azaz a katolicizmus elleni lenézésben és az ellene való küzdelemben nyilvánult meg ugyan, és abban, hogy becstelenségnek és megvetendő dolognak tartotta, hogy egy protestáns katolikus legyen, sőt még azt is, hogy csak megalkudjék vele, de mint akkor még a protestánsok közt is majdnem mindenki, benne is megvolt a pozitív hit is, vagyis nemcsak azt, ami a protestantizmusban hitetlenség, tagadás és a katolicizmussal szemben ellenzékiesség, vette komolyan, hanem azt is, ami tényleg hit, ami pozitív kereszténység benne. Ezért nemcsak a katolicizmussal állt szemben, hanem a kálvinizmussal is.

Igaz, hogy furcsa hit volt az, amely egész szépen összefért azzal a sok ivással, tivornyával, hazudozással és esküszegéssel, sőt a gyermek Rákóczival szemben már egyenesen gonosztevőre valló bűnökkel, de hát ha nem is egészen ennyire bántó módon, de ilyenforma volt a hite a többi híres felekezeti hősnek, Bocskainak, Bethlennek, angliai Erzsébetnek, Gusztáv Adolfnak, Rákóczi Györgynek is.

Talán azzal magyarázható meg a dolog, hogy a protestánsnak nem kell gyónnia, lelki dolgokban nem kell magát a gyóntató, tehát egy érdektelen ember vezetésének alárendelnie, sőt nemcsak lelkiismeretét, hanem még hitét is tulajdonképpen minden protestáns önállóan alakítja ki magában és Istenével egymaga intéz el mindent. Nem csoda hát, ha Thököly és társai vallásosságukat, azaz Istenhez való viszonyukat kényelmesen intézték el.

Láttuk, hogy Thököly még a gyermek Rákóczi elleni borzalmas bűneit is mennyire elfelejtette már arra, mire végrendeletet írt, tehát mikor már a halál küszöbén állt. Amire Rákóczinak még visszagondolnia is kín volt, ugyanazt, azaz Rákóczi feletti nevelőapai szerepét, ő maga egyenesen jóleső önrizzettel említi meg. Ami erkölcsileg ránézve tehetetlen jelentett, azt ilyen könnyen elfeledte s azt hitte, hogy mások is és maga a gyermek is, aki mindennek szenvedő alanya volt, épp úgy elfeledte már, mint ő, sőt élete ebből a korából ő is csak jóra emlékszik.

Aki ismeri az emberi lelket, tudja, hogy átlag minden ember ilyen. Mássá lenni csak lelki vezetéssel (amely ellen azonban minden protestáns hevesen tiltakozik a lelkiismereti szabadság és lelki nagykörúsága nevében) és kemény, keserves, egész életén át tartó önneveléssel lehet, ami még a lelki vezetés elfogadásánál is terhesebb, s ezért száz ember közül 99 vagy

legalább 90 nem is gyakorolja még akkor se, ha katolikus. Lipót császár azonban gyakorolta és császár létére még a lelki vezetőt is elfogadta, és azok a lelki tucatemberek (köztük a „hazafias” történetírók), akik ennél sokkal gőgösebbek, illetőleg sokkal kényelmesebbek, azért látják mindezt Lipótban fogyatékoságnak, nem pedig erénynek, mert másképp nem tudnák magukat menteni önmaguk előtt, hogy miért nem követik Lipótot a jóban ők is.

Hogy Thököly milyen nagy protestáns volt, azt mutatja, hogy még akkor is, mikor már rég lebukott, s mikor már azon is túl volt, hogy a török megbilincselte, az udvarnak tett békeajánlataiban még mindig ott volt a követelés, hogy „a jezsuiták ne maradhassanak az országban” (Angyal: Thököly Imre, II., 154. o.). Pályája elején pedig, mikor a bányavárosokat elfoglalta, azzal a megokolással taszította vissza a katolicizmust e városokban régi jogtalan, templomtalan és nyilvános vallásgyakorlattól teljesen megfosztott állapotába, amelyet néhány évvel előbb Lipótnak sikerült megszüntetni: „mivel a magyar nemzet leginkább és majdnem egyedül a protestáns templomok elfoglalása és a protestáns istentisztelet eltiltása miatt fogott fegyvert” (Angyal, I., 187. o.).

A bányavárosokban való viselkedése világosan mutatja azt is, hogy Thököly a gyakorlatban éppúgy nem állt a vallásszabadság alapján, mint ahogyan a katolikus Egyház elméletben nem állt azon. Ha a bányavárosokban azelőtt minden templom protestáns kézben volt, akkor szerinte ezután is mindegyiknek protestáns kézben kell maradnia, s ha eddig katolikus pap nem tartózkodhatott e városok falai között, akkor ezután se tartózkodhat. Ha eddig nem lehetett végig katolikus temetési menet a város utcáin, akkor ezután se mehet. Ő „leginkább”, sőt „majdnem egyedül” ezért fogott fegyvert, nem pedig a nemzeti elnyomás megszüntetésére.

De kérдем: Nem annak elismerése-e ez egyúttal, hogy nemzeti sérelmek nem is voltak? Ha lettek volna, vagy említhető jelentőségűek lettek volna (illetőleg olyan természetűek lettek volna, melyeken abban az időben egyáltalán segíteni lehetett volna), akkor lehetetlenség, hogy Thökölyt „majdnem egyedül” csak a protestantizmus sérelmei érdekelték, hogy majdnem egyedül csak ezek miatt lett felkelő.

Nos hát ez a Thököly, akinek eszméi, elvei és céljai között ennyire eldöntő, sőt úgyszólván kizárólagos szerepet játszott felekezetének érdeke, már Zrínyi Ilona feleségül vétele előtt, részint, hogy a gazdag özvegyet biztosabban megkaphassa feleségnek, részint, hogy Béctől előnyösebb békefeltételeket kapjon, már foglalkozott a katolikus vallásra való áttérés gondolatával (Angyal, I., 196. o.). De világos, hogy meggyőződése ellenére, egyedül csak a maga számára előnyök szerzése céljából s azzal a törekvéssel foglalkozott, hogy ha már ezt a meggyőződésével ellenkező, vele protestáns hittestvérei neheztelését magára vonó és előttük becsületének elvesztésével járó lépést megteszi, akkor legalább a vele szerzendő előnyök minél nagyobbak legyenek. Lehet-e azonban jellemről, sőt a legelemibb becsületről szó az ilyen emberben? Thököly elsősorban nem a hazájáért, hanem a felekezetéért harcolt, de a felekezeténél is jobban önmagáért, a haszonért.

Akkor még nem lett az áttérsi tervéből semmi. Részint mert meggyőződését túl drágán akarta eladni, részint mert katolikus részről a vallásváltoztatást nem voltak hajlandók tőle megvásárolni. Katolikussá lenni ugyanis nem lealjasodást jelent, melyre az ember csak megfelelő ellenérték ellenében hajlandó, hanem megtiszteltetést, erkölcsi felemelkedést és dicsőséget, melyet csak annak adnak meg, aki meg is érdemli. Aki ellenárat kér érte, már ezzel is elárulja, hogy nem felemelkedni, hanem lealacsonyodni akar.

Bécsben csak annak örültek volna, ha Thököly a katolicizmus magaslatára tudott volna felemelkedni, de nem annak, ha protestáns meggyőződését lett volna hajlandó ellenérték fejében eladni. Ilyen ajánlat Bécsben nem örömet okozott, hanem visszataszító hatást keltett. (Világos, hogy Thököly akkor, mikor ez irányban ajánlatait tette, nem úgy beszélt, mintha lépését érdekből tenné. Hiszen akkor ő maga ismerte volna el becsstelen voltát, ezt pedig még Thököly se tehette meg. Csak az a szemtelen alkudozás, melyet folytatott, árulta el lépése tisztátalan indítóokait.)

Thököly effajta aljasságának második jelentkezése Munkács ostroma alatt nyilvánult meg. Akkor Thököly (Rákóczi Vallomásai szerint) Zrínyi Ilona káplánját, Bárkányi Ferencet, aki Ferenc-rendi szerzetes volt, akarta Lengyelországon át Rómába a pápához küldeni azzal az ajánlattal, hogy hajlandó megtérni, sőt ezután „az eretnekek megtérítésében nem kisebb buzgalommal járni el, mint felkelése tartalma alatt a katolikusokkal eljár” (13-14. o.).

Láthatjuk tehát, hogy Thököly ajánlatai megtevése alkalmával nemcsak nem jelezte, hogy csak érdek vezeti, hanem olyan kifejezéseket használt és olyan kijelentéseket tett, melyek egyenesen katolikus meggyőződésre vallottak.

Rákóczi szerint a követ el se mehetett Rómába, mert a titkos levél Thököly a munkácsi várban tartózkodó két fanatikus lutheránus bizalmasának, Absolon Dániel és Radics András kezébe került (látjuk, hogy két legbizalmasabb embere közül egyik se volt magyar), s ők, hogy a dolgot megakadályozzák, inkább árulással a német kezébe juttatták a várat. Mindketten ugyanis egyedül csak a katolicizmus ellen harcoltak. Inkább „a német” kellett tehát nekik, mint egy katolikus Thököly.

Sok történetíró Rákóczi ezen állítását mendemondákon alapulónak tartja. Lehet, hiszen mi is említettük, hogy Rákóczi állításai sokszor alapulnak mendemondákon (elsősorban pedig Habsburg-ellenes elfogultságon). Azonban a dolognak csak a két lutheránus árulására vonatkozó része vonható esetleg kétségbe, de ami Thököly áttérési szándékát illeti, az egész bizonyosra vehető. Annál inkább elhithetjük ezt, mert sem Rákóczi, sem informátorai a hírt teljesen az ujjukból nem szophatták, és mert Thököly harmadik és e téren utolsó szándékáról, sőt ekkor már az áttérés (sajnos csak áttérés volt, nem megtérés) tényleges megtörténtéről is egészen kétségtelen történeti bizonyítékaink vannak.

Thaly Kálmán „Rákóczi-emlékek Törökországban” című művében a 166-169. oldalon eredeti francia szövegében is közli azt az Emlékiratot, melyet ő a galatai St. Benoit kolostorban megtalált és amely azt bizonyítja, hogy Thököly Imre 1703. május 18-án „fit profession de la Religion Catholique et détesta en meme temps les erreurs de Luther dans les quelles il avait en le malheur d'estre élevé”, azaz „letette a katolikus hitvallást és ugyanakkor megtagadta Luther tévedéseit, melyekben szerencsétlen volt születni”.

A katolikus hit megvallásáról és régi eretnekségének megtagadásáról Thököly írásbeli reverzalist adott a fent jelzett kelettel, sajátkezűleg aláírta, pecsétjét rányomta és az aláírás és pecsét hitelességét Ferriol, a francia király portai követe is aláírásával bizonyította. Az Emlékirat hangsúlyozza, hogy e reverzális eredetije megvan és megtekinthető. Thököly áttérése tehát annyira bizonyítva van, hogy jobban nem is volna lehetséges.

Ez a Thaly Kálmán megtalálta Emlékirat a francia kormány részére készült és azt hangsúlyozza, hogy Thököly megtérése egyelőre még csak titokban történt meg. Thököly ugyanis ünnepélyesen kijelentette, hogy szívének már nincs más vágya, mint csak az, hogy Törökországot elhagyhassa és a kereszténység körében végezhesse be napjait. A francia követ az Emlékirat szerzőjének kijelentette, hogy a király elrendelte, hogy francia hajó menjen Thökölyért és 12 tagú kíséretéért és hogy az utazás költségeire utalványozzanak ki 3-4000 aranyat, ha Thököly a pápától megkapja az engedélyt, hogy előtte Rómában tehesse le a nyilvános hitvallást, melyre vonatkozó kívánságát Thököly kifejezte.

A francia követ titkára el is utazott Rómába, azonban ott nem talált a fejedelem kívánságának teljesítésére olyan készséget, mint várták. (Íme a bizonyíték fent említett kijelentése, hogy katolikussá lenni kitüntetés, melyhez legfeljebb az Egyház köthet ki feltételeket, nem pedig a megtérő.) Azonban még ez se kedvetlenítette el Thökölyt, folytatja az említett francia Emlékirat, és ha nem sikerül Törökországot elhagynia, jobb szeretne inkább ott nyilvános bizonyosságot tenni az Egyházba való visszatéréséről, mint abban a kellemetlen helyzetben tovább is megmaradni, melyet neki nyilatkozata nyilvánosságra hozatalának elhalasztása okozna.

Az, hogy Thököly – folytatja az Emlékirat – a Nagyúr (a szultán) országaiban fejedelmi, sőt királyi címet élvez, nem lenne akadálya annak, hogy keresztény területre költözzék át: ő már régen csak abban keresi dicsőségét, hogy a király (a francia király) hű lelkes szolgájává legyen s ma már nem óhajt mást, mint csak azt, hogy az ő alattvalója lehessen. Mindenesetre sokkal jobban szeretne „Thékély gróf” lenni Franciaországban, mint az erdélyi fejedelemség tényleges birtokosa lenni, s bár érzelmeiről nem vagyunk teljesen tájékozva, mindig fennkölt viselkedése és nemes és kellemes társalgása alapján (említettük, milyen jó modorú volt Thököly és mennyire mesterien tudott képmutatóskodni) úgy látjuk, hogy megváltoztatta régi eszméit s nincs más vágya, mint hogy lelke nyugalomával és üdvösségével törődjék.

Csak az a baj, hogy Törökországból kiszabadítani nem könnyű. Azok a gyakori változások ugyanis, melyek a portán történnek, még olyan ügyben is legyőzhetetlen nehézségeket okoznak, melyeket az ember már elintéztnek gondolt. A fejedelem gyöngékedése egyébként se nagyon engedi meg neki, hogy keresztény területre utazzék, s ha ez lehetővé válnék is részére, nem tudván többé a lábán megállni, nem jelenhetne meg többé a pápa vagy más uralkodók előtt megfelelő testtartásban.

A követ úr attól fél, hogyha a fejedelem megtérése itt jutna nyilvánosságra, a törökök fellelve a vallás ellenségeitől, ezt ürügyként használnák fel arra, hogy megfosszák 10-12.000 forintos évjáradékától, melyet a Porta parancsára elég rendszeresen fizetnek neki. Bizonyára ez az oka, hogy öexcellenciája (a követ) jelenleg még nem tartotta megfelelőnek megtérése nyilvánosságra hozatalát. Azonban, ha a fejedelem kapna máshonnan valami támogatást és így abban a helyzetben lehetne, hogy időről időre ajándékokat tudna adni a portai tisztviselőknek, könnyen megtarthatná évjáradékát akkor is, ha nyilvánosságra jutna megtérése.

Nem kellene nagy összegek kielégítésére, hisz feleség és gyermek nélkül van (Zrínyi Ilona akkor már nem élt) s emberi számítás szerint úgy sem élhet már tovább pár évnél. Mivel eddig is egyedül Franciaországhoz kapcsolta ügyét, s ahhoz akarja kapcsolni ezután is, azért egyedül innen várja azt a segítséget, melyre szüksége van. A királynak megvan hozzá a lehetősége, hogy segítsen rajta anélkül, hogy ezzel pénzügyeit megterhelné. Reméli, hogy öfelsége ráveti irtalmas tekintetét és lehetővé teszi, hogy nyilvánosságra juthasson megtérése.

Mindezzel szemben azonban megtalálták Thökölynek halála előtt csak tíz nappal írt végrendeletét is, melyben (a 13. pontban) arra kéri Rákóczit, hogy Magyarország vagy Erdély valamelyik kulcsos városának lutheránus templomában temessék el. Ez arra vall, hogy két évvel előbbi titkos megtérése nem volt őszinte, vagy ha igen, azóta megbánta vagy pedig kiábrándította az, hogy semmi haszna se lett belőle. Ha ingyen kellett megtérnie, nem érte meg számára, hogy hitfelei előtt elvesse becsületét.

Thököly Nikodémiában 1705. szeptember 10-én, sőt külfelirata szerint szeptember 13-án, titkára, Komáromy János szerint már haldoklása óráiban kelt pótlékot (codicillust) csatolt előbbi végrendeletéhez. Ennek borítékára halála előtt alig néhány órával már megtörni készülő szemmel és reszkető kézzel ezt írta: „Holtom után szakassza fel Komáromy Uram, Szöllösi és Szkárosi uram és effectuálják, amit benne megírtam”.

E végrendeleti pótlékban többek közt ezt írja (latinul): „Sok megbeszélést tartottam a Jézus Társasági tisztelendő atyával és ezekben azt mondták nekem, hogy ha itt, ezekben a török területeken nem volna biztonságos részemre a lakás, az ő segítségével Francia- vagy Olaszországban biztos, tisztos és nyugodt életet élhetek. Ezekben azonban ő nem tartotta meg ígéretét és adott szavát. Tehát nem tartván meg a feltételeket, nem kell megtartani a szerződést sem, én pedig megvallom, hogy vele sohase tárgyaltam őszintén. (Tehát mint mindig, ekkor is színészkedett, álnokoskodott.) Mindazoknak tehát ellentmondok, mindazokat visszavonom és megsemmisítem halálom esetére és kijelentem Isten és ember előtt, hogy én a megnevezett atyát ezekkel becsaptam. Ünnepelesen felszólítom azért bizalmas embereimet, kik udvaromban vannak, hogy sem a temetést, sem haldoklásomban a szertartásokat ne engedjék meg

a katolikus atyáknak végezni. Isten engem úgy segéljen. Ez az utolsó akaratom.” (Századok, 1874., 583. o.)

Mindezt Angyal Dávid Thököly életrajzában így adja elő (II., 272. és köv. o.): „Thököly nem volt megelégedve a francia kormányval. Ferriol – így panaszkodik 1701-ben – tíz tallérvnyi segílyt sem szerzett számomra a francia udvartól, mióta ott azt hiszik, hogy hasznomat nem vehetik.” Konstantinápolyban többször találkozott Ferriollal. Egyszer leveleket mutatott neki, melyekben nővérei kérik, hogy fogadja el a császár amnesztiáját. Thököly el akarta hitetni a követtel, hogy nincs teljesen elhagyatva. Szeretett volna francia hadihajón kimenekülni Törökországból, hogy valahol XIV. Lajos védelme alatt bevárhatná az események kedvező fejleményét. Ferriol megjegyzé, hogy ha Isten sugallatából a katolikus egyházba vétetné föl magát, tisztességes s dicső menedéket találna Franciaországban vagy a pápai államban. „E szavak, beszéli Ferriol, meglepték, s megígérte, hogy gondolkozni fog róla.” „A galatai jezsuiták már ekkor kísértették Thökölyt.”

Így mer 1889-ben írni kétharmad részében katolikus közösség számára egy olyan magyar történetíró, akinek műve a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Történelmi Társulat kiadásában jelent meg, tehát egyoldalúságon és felekezeti szempontokon már csak emiatt is kötelessége lett volna felülemelkedni. Angyal Dávid szerint tehát a jezsuiták a kísértők, a sátánok és Thököly Imre az ártatlan, a megtévesztett, a rosszra kísértett áldozat.

Mintha egy protestánsnak katolikussá lenni bünt, megtévesztést, szegényt jelentene, melyet azonban mégis elsősorban nem a kitérő követ el, hanem a „kísértők”, az őt megkörményező papok. Hogy ez a „kitérés” esetleg meggyőződésből is történhet, nem pedig csak aljasságból, az még lehetőségként se jut a magyar történetíró eszébe. Pedig csak az imént látuk, hogy még maga Thököly is nyíltan kijelenti, hogy „becsaptam a megnevezett atyát”, vagyis még ő is elismeri, hogy ő volt a gonosz, ő használt becsstelen eszközöket, nem pedig a jezsuita atya.

Még szomorúbb, hogy Angyal Dávid, Thaly Kálmán és társaik akkor még majdnem teljesen szabadon garázdálkodhattak a magyar történettudományban, mert elfogultságukért és protestáns egyoldalúságukért, sőt katolikusgyűlöletükért sose részesültek büntetésben, megszégyenítésben (éppen ezért mertek ennyire szemtelenül garázdálkodni), mert akkor még úgyszólván senkinek se fájt az ilyesmi, mert alig volt valakinek katolikus önérzete, s akinek volt is, nem merték még nyilvánítani, módjuk se volt még hozzá, hogy különösen a Magyar Tudományos Akadémia vagy a Történelmi Társulattal szemben felszólaljanak.

Ehhez nem éreztek magukban megfelelő tudományt, meg sajnos tapasztalták, hogy a közvélemény is a támadók mellett áll. Látták, hogy a közvélemény se tárgyilagos s egyébként is minden ellenvéleményt sikerrel lehet letorkolni és elnémítani a hazafiatlanság és a felekezeti béke megbontásának vádjával.

A katolikus önérzet és vele a tárgyilagos magyar történetírásra való figyelmeztetés első fecskéje volt Fraknoi Vilmos felszólalása Thaly már említett, a nevenségesség határain mozgó jezsuita gyűlölete s ebből folyó hiszékenysége ellen, majd Dudek kritikája Acsády művére. Ezek az igazság ereje folytán megsemmisítő hatással voltak magukra a tudomány bűnöseire (lásd a Zsidó lexikon Acsádynál), de a szélesebb magyar közvélemény nem sok tudomást vett róluk.

De halljuk tovább Angyal Dávidot Thököly megtérésével kapcsolatban:

„Rendházunk főnöke, Braconnier atya, sokszor meglátogatta a száműzöttet Kis-Ázsiában is. A Ferrioltól megpendített eszme ilyenkor sokszor szóba került. Braconnier megígérte Thökölynek, hogy lehetővé teszi utazását Franciaországba vagy Olaszországba. Thökölynek viszont meg kellett(!) ígérnie a kitérését és úgy látszik, mintha Braconnier meg nem elégedett volna a pusztá ígérettel.”

Angyal Dávid tehát úgy állítja be a dolgot, mintha a „kísértő”, ha talán nem is éppen kinnpaddal, de legalábbis kutyakorbácsolással kezében működött volna, a szegény, megkínzott

Thököly pedig tehetetlenül báb lett volna a kezében, mert igyekezett ugyan védeni a becsületét a „kísértővel” szemben, de az hajthatatlan volt s így „meg kellett ígérnie a kitérést”.

„A jezsuiták azt híresztelték (megint micsoda kifejezés!), hogy Thököly kitért (kár, hogy nem azt írta: kikeresztelkedett). Annyi bizonyos, hogy Braconnier 1704 végén Rómába utazott, állítólag Thököly menekülésének elősegítése végett. De útjának jó eredményét hiába várta Thököly.” (Láttuk már, hogy az, amit Angyal „bizonyosnak” mond, annyira nem volt bizonyos, hogy nem is Braconnier atya, hanem Ferriol titkára utazott Rómába. Láthatjuk belőle azt is, hogy a jezsuita atya Thököly megtérésének csak lelki részével foglalkozott, nem pedig azon feltételek teljesítésével, melyeket megtéréséhez Thököly kikötött. De láttuk, hogy ezt se kikötötte, hanem csak mint óhaját fejezte ki. Maga mondja, hogy „becsapta” a jezsuita atyát.)

Aztán közli Angyal Thököly végrendeletének már említett codicillusát, melyben megtérését visszavonja, s a történetíró a kérdést azzal zárja le, hogy „befejtette élete munkáját, utolsó tollvonásával védelmezvén hű protestantizmusa hírnevét”. Ez is micsoda nyílt színvallás a protestantizmus mellett a magyar történetíró részéről! Úgy tesz, mintha Thököly részére dicsőség lenne az, hogy már megtörtént áttérése ellenére is halála előtt újra protestánsnak vallotta magát. Pedig hát ez semmi más nem jelentett, mint hogy Thököly maga ismerte el, hogy nem megtért, hanem csak a hitet akarta eladni, hogy Braconnier atyával nem őszintén (tehát álnokul) tárgyalt, sőt hogy őt egyszerűen „becsapta”.

Angyal Dávid azonban ebből semmi más nem lát, mint csak azt, hogy Thököly „hű protestáns” volt és megvédte „hírnevét”, protestáns becsületét. Ha a protestantizmus is azonosítaná magát Angyal Dávid felfogásával, akkor bizony furcsa egy dolog lenne az a protestáns becsület és hűség, kivált mikor a protestáns „hős” maga hangsúlyozza, hogy „én a megnevezett (jezsuita) atyát ezekkel becsaptam”.

Thaly Kálmán, aki látta, olvasta és leírta a most ismertetett Emlékirat szövegét, s akkor már megkapta Fraknóitól az említett leleplezést és szellemi fricskát is, e tekintetben már nem mer tovább is mesterkedni, hanem ő is nyíltan elismeri a tényt és határozottan pálcát tör Thököly felett. Ő maga is megállapítja e szabadsághősünk jellemtelenségét. Így ír:

„A szerencsétlen bujdosó fejedelem természetesen pótvégrendeletében más színben igyekszik feltüntetni a dolgot, állítván, hogy a jezsuiták megcsalták, mert nem teljesítették feltételeit.”

Nem igaz. Thököly nem azt írta, hogy a jezsuiták csapták be őt, hanem azt, hogy ő „csapta be” a jezsuitákat. Az igaz, hogy Thököly feltételei nem teljesültek, de ő ezeket nem is mint feltételeket, hanem mint óhajokat adta elő. Ha feltételeként adta volna elő őket, a jezsuiták szóba se álltak volna vele. A jezsuiták részéről tehát becsapásról szó se lehetett.

Hogy Thököly óhajai nem teljesültek, az még nem bizonyítja, hogy a jezsuiták nem is akarták teljesíteni őket, mert éppúgy lehet az is, hogy akarták, de nem tudták. De ezeket ők nem is tekintették soha feltételeknek, hanem csak melléktényezőknak, melyeket megpróbáltak eltávolítani az útból, hogy Thököly útjából a megtérés anyagi akadályát elhárítsák. De az is lehet, hogy több jeltől közben ők is észrevették, hogy Thököly nem volt jóhiszemű tárgyalófél, azaz, hogy „becsapta” őket. Világos, hogy így igazán meg is szüntették érdekében való fáradozásait. Azt, hogy túlláttak Thököly álnokságán, az annyira szemfülesnek tartott jezsuitákról még protestáns alapon állva is joggal feltehetjük.

„Ez áll” (ti. hogy Thököly megtérésének feltételeit nem teljesítették) – folytatja Thaly. „De hátha a tény, a hitcserélés ténye már előzetesen – bár egyelőre titokban – megtörtént? Annyi bizonyos, hogy a haldokló Thököly Imre lelkére ónsúllyal nehezedett valami – talán az az 1703. május 18-i reverzális; s ez íratta vele utolsó napjaiban azt a végső agóniája idejéig rejtegetett zárt codicillust, melyet csak halála után rendelt felbontani. Ebben aztán, meghisszük, hogy lelke meggyőződésből, igazán vallja „nuncquam se sincere tractasse” a jezsuitákkal és mint lutheránus kívánt meghalni.”

„Ez azonban magán az elkövetett tényen (hogy ti. történelmünk e fényes tehetségű, de jellemre nézve nem éppen ideális feddhetetlenségű alakja vallását árucikként volt kész eladni) alig változtat, alig változtathat (a közbevetett mondatot is Thaly írta). E felfogásunkat ki kellett jelentenünk, ámbár sajnáljuk, hogy éppen mi, akik Thököly végrendeletét és codicillusát napfényre hoztuk, éppen mi akadtunk rá a véletlennek sajátságos intézkedéséből e reá nézve oly terhelő tartalmú Emlékiratra és nekünk kell letörölni segítenünk jelleméről az ideális vonást. De ráakadtunk és kiadtuk. El nem hallgathattuk! Mert barátunk, Rákóczi, barátunk Thököly: de legnagyobb barátunk az igazság!” A történetírónak – gyakran még a szimpátiák rovására is – ezt kell nyomoznia! (Thaly: Rákóczi-emlékek Törökországban, 172. o.)

Nekünk Thalynek ez az önértékelés, felkiáltójelekkel megtömött, öndicsérel kijelentésére önkéntelenül is Rákosi Mátyásék jutnak eszünkben, akik a sors kegyéből Magyarország urai, a magyar nép nagy vezetői és bölcs tanítói lettek és akik mikor „tervkölcsonük” első húzásának ideje elérkezett, majdnem felrobbantak a nagy önértékelésről, hogy ezt a húzást csakugyan meg is tartják s ebből azt a büszke következtetést vonták le, hogy az ő ígéretük olyan, mint a kőszikla, melyre mindig bizton lehet építeni.

Az még csak eszükbe se jutott, hogy ennek a kötvényhúzásnak a megtartása a lehető legtermészetesebb dolog, s aki abban, hogy ez valóban meg is történt, olyan nagy dicsőséget lát, önmaga állítja ki magáról az erkölcsi szegénységi bizonyítványt.

A régi „úri” világban egy kormánynak még álmában se jutott eszébe, hogy még az is érdem és dicsőség, hogy ha sorsolások kötvényeket bocsát ki, akkor, mikor ennek előre megszabott ideje elérkezik, valóban sorsol is. Rákosiék azonban ezt a maguk nagy dicsőségének tekintették. De hogy minden ígéret ellenére maguk is mennyire nem számítottak arra, hogy valóban lesz is húzás, s hogy milyen nehezükre is esett a megtartása, mutatja, hogy mindegyik siettek is gondoskodni róla, hogy a következő húzás az esedékes időnél jóval később történjék. Előbb tehát elnevezték magukat „kőszikláknak” azért, mert először valóban húztak és valóban akkor húztak, mikor ígérték, aztán (illetőleg ugyanakkor) a második húzás idejét már ki is tolták, azaz bebizonyították, hogy ők mennyire nem voltak kősziklák. De hát könnyű volt nekik, mert ki mert volna akkor e szegényekre rámutatni, s különösen ki tudta volna az ő uralmuk alatt az erre való rámutatást sajtó útján nyilvánosságra is hozni?

Láthatjuk, hogy Thaly Kálmán is milyen nagy dicsőséget lát a maga számára abban, hogy nemcsak azokat a kútföket hozza nyilvánosságra, melyek a protestantizmus és a szerinte értelmezett hazafiság mellett szólnak, hanem – nyíltan megmondja, hogy nagy „sajnálattal” bár és „szimpátiája” ellenére, de – az ellene szólókat is. Megállapítja ugyan, hogy Thököly jellemtelen volt, aki a vallását árucikként cserélte, de azért neki Thököly mégiscsak „barátja” (azt elfelejti, hogy madarat tolláról, embert barátjáról!), de hát ő mégis olyan nagy hős és olyan tárgyilagos történetíró, hogy neki az igazság még a barátjánál is előbbrevaló! Szegény magyar történetírás, de még inkább szegény katolikus egyház és szegény Habsburgok és talán még náluk is szegényebb jezsuiták, akiknek becsülete az ilyen történetíróktól függ!

De leginkább ezt a reklámozott igazságszeretetet ne csak hirdette, hanem gyakorolta volna Thaly! Az igazság azonban neki is csak úgy volt előbbrevaló barátainál, felekezeténél és a Habsburgok gyűlöleténél, mint amilyen megingathatatlan szikla volt Rákosi Mátyásék ígérete.

Hogy a valóságban csak mennyire tudta Thaly alárendelni „barátait” az igazságnak és mennyire nem őszintén kell venni nagy igazságimádó fogadkozásait, azt láthatjuk már onnan is, hogy rögtön azután, hogy „barátját”, Thökölyt hitdicséretéért elítéli, Angyal Dávid most közölt és elfogultságával felháborodásunkat kiváltó megállapításairól így ír:

„Nevezetes, hogy Thököly legújabb életrajzírója, Angyal Dávid, e kérdésre nézve, ámbár egészen más és nem ilyen bőven csurgó forrásokból merítve, a miénkhez egészen hasonló eredményre jutott.” Aztán idézi belőle, hogy a jezsuiták hogyan „kísértették” Thökölyt stb.

Az az emlékirat, melyet a St. Benoit kolostor levéltárában Thaly megtalált, világosan bizonyítja, hogy nem a jezsuiták kísértették Thökölyt, hanem Thököly kísértette a jezsuitákat. Sőt nemcsak kísértette, azaz megpróbálta őket félrevezetni, hanem valóban be is csapta, amit egyébként Thököly végrendeletének codicillusa még az Emlékiratnál is világosabban bizonyít, hiszen itt Thököly önmagával szemben egyenesen a „becsapás” megbecstelenítő kifejezését használja.

Ezt a pótvégrendeletet már Angyal is jól ismerte, de mégse volt akadálya annak, hogy a „kísértőket” mégis a jezsuitákban ne lássa. Thaly pedig, aki nemcsak maga volt az, aki ezeket a Thökölyt kompromittáló kútföket felfedezte, tehát mindenki másnál alaposabban áttanulmányozta és emiatt úgy érzi, hogy követ is kell vetnie Thökölyre, ha még úgy „barátja” is; nemcsak Angyal Dávidot nem tartja szükségesnek megróni azért, hogy a jezsuitákkal szemben határozottan Thököly pártjára áll, tehát egyenesen hamisítászámba menő egyoldalúságot követ el, hanem még ezek után is úgy találja, hogy Angyal megállapítása azonos az övével. Tehát alighogy megállapítja az igazságot és ezt nagy pátozzsal és öndicsérrel nyilvánosságra hozza, rögtön utána egyúttal le is tagadja és vissza is vonja azt, amit egy pillanattal előbb, mint az igazság fenntartás nélküli szolgája, hirdetni még kötelességének tartotta.

Az Emlékiratról oly világosan beszél, hogy még Thaly is kénytelen nyíltan és határozottan elismerni, hogy Thököly 1703. május 18-án nem „ígéretet tett az áttérésre”, mint Angyal írja, hanem tényleg áttért, letette a katolikus hitvallást, megtagadta eretnokségét, erről aláírásával és pecsétjével megerősített reverzális is adott, mégpedig nemcsak a jezsuitáknak, hanem Ferriol francia követnek is és hogy a keresztény országba való áttelepülésről és ott számára tiszteletes megélhetésről való gondoskodás nem magának a megtérésnek, hanem a megtérés nyilvánosságra való hozatalának volt csak a feltétele, mégpedig egyedül csak az Emlékiratban megnevezett okok miatt, melyeknek azonban magához a megtérés tényéhez és őszinteségéhez semmi közük se volt. Ha tehát ezek a feltételek nem teljesülnek, akkor Thökölynek legfeljebb ahhoz lett volna joga, hogy a megtérés nyilvánosságra hozatalához tagadja meg beleegyezését, de nem ahhoz, hogy magát a megtérést vonja vissza.

Angyal Dávid azonban az igazság nyílt megsértésével nem Thököly áttéréséről, hanem csak erre tett ígéretéről beszél, Thaly pedig, annak ellenére, hogy nagyképpen megállapítja, milyen nagy szerelmese és rendíthetetlen bajnoka ő az igazságnak még akkor is, ha „barátai”, például Thököly ellen szól ez az igazság, ahelyett, hogy ezért Angyal Dávidot megszegyenitene vagy legalább „tévedésére” rámutatna, azt állapítja meg, hogy Angyal is ugyanazt mondja, amit ő.

Az Emlékiratból azonban még az is világosan kitűnik, hogy még Thököly megtérésének nyilvánosságra hozatala is csak az esetben függött az említett feltételektől, ha Thököly az áttérés miatt elvesztené a törököktől addig fizetett évdíjat. Az Emlékirat még azt is világosan megmondja, hogy Thököly nemcsak megtérését nem tette függővé attól, hogy keresztény országba való költöztetését kieszközöljék neki, hanem még a megtérés nyilvánosságra hozatalát se. Hiszen nyíltan kijelentette, hogy ha Törökországban kell maradnia, akkor is szeretné minél előbb nyilvánosságra hozni megtérését.

Még az is világosan benne van az Emlékiratban, hogy Thökölynek tulajdonképpen nem is kell már se pénz, se rang, se más földi előny, mert most már csak lelke üdvösségével törődik. A jezsuita „kísértő” tehát egyedül csak azért vette fel az Egyházba Thökölyt. Bizonyára Thököly is erre gondolt, mikor pótvégrendeletében azt a kemény kifejezést használja önmagával szemben, hogy ő az őt megtérítő jezsuitát „becsapta”.

Ez a Thaly által megtalált Emlékirat mindenestre feltűnően megerősíti mindazt, amit mi itt és már a Wesselényi-összeesküvés lelkész vádlottjainak a börtönben való megtérésével kapcsolatban állítottunk. Azt mondtuk, hogy náluk nemcsak kényszerről, hanem még érdek-megtérésről se lehetett szó. Láthatjuk, hogy Thökölyvel kapcsolatban egyenesen tanuk előtt aláírt és lepecsételt okmányunk van annak valóságáról, hogy ha a pap észreveszi, hogy a val-

lászvaltoztatás oka az érdek, nem veszi be az illetőt az Egyházba és hogy a pap egy ember megtérésekor – legyen az az ember bármely szellemóriás vagy bármily nagy földi hatalom – nem viselkedhet úgy, mintha az Egyházra lenne kitüntetés vagy szerencse, ha az illető ember tagjává lesz, nem pedig megfordítva. Nem is szólva arról, hogy Krisztus Egyháza holmi alkudozásokat folytasson az illetővel megtérése fejében.

Most a Thaly felfedezte francia Emlékirat világosan bizonyítja, hogy ez nemcsak üres elmélet, hanem a gyakorlatban is mindig így volt. És ha így volt még a királyi címmel bíró Thökölyvel is és abban a Törökországban is, ahol egy jezsuita éppen nem képviselt hatalmat és éppen nem állt mögötte a császár, mennyivel inkább így lehetett a lipótvári börtönökben, ahol a Wesselényi-összeesküvés rab lelkészeit látogatták Lipót jezsuitái!

Ez a Thaly által felfedezett Emlékirat világosan bizonyítja, hogy az Egyház csak megtérőket vett és vesz fel kebelébe, nem pedig áttérőket vagy kitérőket, s annál kevésbé olyanoikat, akik még ezt az áttérést is „feltételekhez” kötik.

Azt megteheti az átvevő pap, és felebaráti szeretetből illik is, hogy megtegye, hogy ha a megtérőt lépése miatt anyagi vagy egyéb földi kár éri, a kárt igyekszik fölöle elhárítani vagy a lehetőséghez képest legalább csökkenteni.

Még az is lehet, hogy olyan embert se utasít el, aki lépését egyenesen attól a feltételtől teszi függővé, hogy anyagi kár ne érje. Ha ugyanis valaki nem olyan nagy hős, hogy meggyőződését még akkor is kövesse, ha utána éheznie vagy koldulnia kellene, vagy legalábbis, noha addig jólétben élt, igénytelen egyszerűségben kell élnie megtérése miatt. Ebből még nem következik, hogy lépését nem meggyőződésből teszi. Nem mindenki hős ugyanis, sőt az átlagember sose az. A tapasztalat azt bizonyítja, hogy az emberek átlaga csak akkor képes követni meggyőződését, ha ez tőle nagy áldozatokat nem kíván.

Nem bűn tehát egy felebarátunk útjából elhárítani azokat az akadályokat, melyek megnehezítik útját az igazság követésében, hanem felebaráti szeretet. Ha azonban valaki jobb helyzetbe akar kerülni áttéréssel, sőt ezt egyenesen áttérése feltételül köti ki, ott már nyilvánvaló az érdek s a nemtelen lelkiület. Az ilyen áttérni akaróval még a tárgyalás, a szóbaállás is megalázó lenne az Egyházra, tehát a Egyház képviselőjére, a papra is.

A Thaly által felfedezett Emlékirat nagyszerűen mutatja, hogy Thököly esetében se volt hajlandó az Egyház és képviselője, a jezsuita, ezt a rá nézve megalázó szerepet játszani. Thököly becstelen szerepet játszott, de ez csak azért volt lehetséges számára, mert alakoskodott, sőt a jezsuitát egyenesen „becsapta”.

De ha a jezsuita még Kis-Ázsiában, a török uralma alatt is ennyire megtartotta az Egyház szabályait és ennyire megvolt benne a katolikus önérték, el lehet-e képzelni, hogy a lipótvári kazamatákban, I. Lipót birodalmában, ahol állítólag mindenhatók voltak a jezsuiták, sőt állítólag egyenesen a császár szoptatós dajkái voltak, egyszerű falusi prédikátorokkal és iskolamesterekkel szemben, akik ráadásul még a törökkel cimboráló aljas hazaárulók és felségsértők, lázadók is voltak, a jezsuita egyszerre megfedkedzik mindenről s részint erőszakkal szózza a nyakukba az üdvözülés kincsét és az Egyházba való belépés kitüntetését, részint alkudozik velük a feltételekről, s fűt-fát ígér nekik, csak hogy hajlandók legyenek elfogadni az Egyház rájuk tukmált kitüntetését?

A börtönlátogató jezsuiták semmiképpen se ígérhették ott a börtönben a lelkész foglyoknak, hogy ha megtérnek, kegyelmet kapnak. Ez ugyanis nyilvánvaló jele lett volna az érdek-megtérésnek.

Thököly maga is nyíltan elismeri, hogy ő volt a jellemtelen férfi, nem a jezsuiták. Nyíltan megmondja, hogy becsapta őket, hogy álnokul, nem őszintén, hátsó gondolattal tárgyalt velük, amit ők nem is sejtettek. Ő valóban előnyt várt az áttérésekből, de ezt előttük eltitkolta. Ha nem titkolta volna el, nem kellett volna azt írnia, hogy becsapta őket.

Nagyon együgyű azonban az az okoskodás, mellyel ki akarja magát beszélni és bebizonyítani, hogy őt nem köti az, amit aláírt, megpecsételt, s ráadásul olyan előkelő tanú előtt,

mint a francia követ. Nem igaz az az állítása, hogy nemcsak ő, hanem a jezsuiták se tartották meg szavukat. Ők annyira megtartották, hogy ezt még Thaly is kénytelen hangsúlyozni.

„Hogy Thököly kis-ázsiai számkivetéséből – írja Thaly – Francia- vagy Olaszországba vágyott; hogy ez iránt a jezsuitákkal – hite megtagadása árán – egyezkedésre lépett, codicillusában maga bevallja.” (Igen, de ezt csak ő maga állítja. Az Emlékiratban ennek nyoma sincs. A jezsuiták voltak olyan jó emberek, hogy ha erre megkérte volna őket, áttérési szándékának bejelentése nélkül is éppúgy megpróbálták volna, sőt talán még jobban, mert akkor legalább látták volna, hogy becsületes ember, s őszintén beszél velük.) „S hogy a jezsuiták a kitűzött feltételeket (mondtuk már, hogy szó se volt ott kitűzött feltételekről) kieszközölni komolyan törekedtek: annak Braconnier atya e célból történt 1704-es Rómába utazása mellet legjellemzőbb, legkétségtelenebb bizonyítéka maga ezen, mint látszik, Colbertnek szánt emlékirat. (De az Emlékirat szerint nem a jezsuita utazik Rómába.) Hogy célt nem értek, nem rajtuk, hanem Thököly egyénisége politikai súlyának csökkenésén múlt. A pápa nem akart miatta a bécsi udvarral kellemetlenségbe keveredni, s XIV. Lajos sajnálta tőle a penziót (ő is azért sajnálta, mert Thököly akkor már nem jelentett semmi hatalmat, tehát ingyen dobta volna ki az állam pénzét). Elhajította, mint a már kifacsart citromot.” (Thaly: Rákóczi-emlékek, 170. o.)

Nem igaz tehát Thököly mentsége, hogy a jezsuiták nem teljesítették áttérése feltételeit, s így ő se köteles tanúk előtt adott szavát megtartani. A jezsuiták mindent elkövettek, hogy Thököly óhaja teljesüljön s így nem rajtuk múlt, hogy fáradozásuk eredménytelen maradt.

De a lényeg nem is ez, hanem az, hogy Thököly megtérése feltételek nélkül történt. Nem a megtérés maga, hanem nyilvánosságra hozatala volt feltételekhez kötve. Ez is csak azért, mert a nyilvánosságra hozatal Thökölynek egyenesen kárára lehetett volna (láttuk, hogy az Emlékirat ki is fejtette, hogy miért), s a jezsuitáktól a felebaráti szeretet kívánta, hogy Thökölynek legalább kára ne legyen megtéréséből.

Úgy látszik azonban, hogy Thököly, a megtérésén fáradozó jezsuiták viselkedésén annyira látta a magáét toronymagasságban meghaladó erkölcsi magaslatot, életszentséget, katolikus meggyőződést és öntudatot, hogy nemcsak magát a megtérést, hanem még nyilvánosságra hozatalát se merte előttük nyíltan feltételekhez kötni. Úgy látszik, attól félt, hogy akkor a jezsuiták szóba se állnak vele, legalábbis a megtérésről nem.

Mivel azonban ő maga mindenben csak önérdékét nézte és semmit ingyen nem csinált, a ravaszság és színészség pedig mindennapi kenyere volt, már második természetévé vált s akkor is kitört belőle, mikor észre se vette: azt a vágyát, hogy Törökországból a keresztény Európába kerülhessen és hogy a szultántól kapott évdíjának e lépésével valószínűleg együttjáró elvesztése helyett hasonló, de más megélhetési forrásra tehessen szert, emellett fejedelmi méltóságát is megtarthassa s mindig nagy hiúságát is kielégíthesse, önzését azzal az ügyes kívánsággal leplezte, hogy őszentsége maga a pápa előtt Rómában szeretné letenni az ünnepélyes hitvallást és ünnepélyesen a nyilvánosság előtt tagadni meg eretnokségét. Úgy viselkedett, mintha ezt a nagy ünnepélyességet nem hiúsága kívánná, hanem hajdani eretnokségének nagy utálatát.

A jezsuiták a nemes indítóokok miatt helyeselték és támogatták szándékát, de ehhez meg kellett szerezni részére az engedélyt Törökország elhagyására, ez pedig egyúttal a szultántól kapott évdíj elvesztését is jelentette. Mivel az évdíjat meggyőződésének nyilvánosságra hozatala, tehát az igazság szolgálatáért vesztette volna el, világos, hogy a jezsuiták felebaráti kötelességüknek érezték, hogy rajta legyenek, hogy emiatt anyagi kár ne érje, sőt egyenesen nyomorba ne jusson, tehát más forrásból (a francia királytól) szerezzenek neki legalább ugyanakkora évdíjat.

Maga Thököly azonban olyan ravasz volt, hogy nemcsak megtéréséhez, hanem megtérése nyilvánosságra hozatalához se kötött semmiféle feltételt. Neki, mint meggyőződését követő, sőt azért bármilyen nagy áldozatra vállalkozó hősnak, nem volt kikötése. Még szerény

kívánsága is csak az, hogy lépése őszinteségének és a katolikus hit igazságában való immár lángoló hitének bizonyítására és hogy lépése a keresztény közvéleményre is építő hatással lehessen, maga a pápa őszentsége előtt Rómában tehesse le a hitvallást. (Csakis erre értheti Thököly azt, hogy ő a jezsuita atyát becsapta.)

Mikor Thököly e lépésre elszánta magát, ügye a lehető legreménytelenebb volt. Beteg volt már. Hogy még egyszer nyilvános szerephez juthasson, beszéltesse magáról, s így hiúságát, szereplési vágyát, megalomániáját, dicsőségvágyát kiélhesse, emberileg már nem volt reménye. Viszont a kiábrándult ember fáradt idegzetével testestől-lelkestől megunt már a kis-ázsiai egyhangú életet és a keresztény és európai ember részére különlegesen terhes, nyomasztó török környezetet és életviszonyokat.

Ezért egyelőre nem volt más vágya, mint csak az, hogy más környezetbe kerülhessen, hogy életviszonyaiba változást hozzon. A francia követtel baráti és politikai összeköttetést tartott fenn; itthon élő nőtestvéreivel levelezett s azok már mind a hárman rég katolikusok voltak. Felesége, Zrínyi Ilona is katolikus volt, s Thököly reverzálisa aláírása előtt csak három hónappal halt meg.

Bizonyára Zrínyi Ilona is próbálta már térítgetni, ha nem is erőteljesen vagy feltűnően. Férje sokkal önállóbb, erősebb egyéniség volt, ugyanis és sokkal jobban uralkodott felesége felett, semhogy ezt nyíltan csinálhatta volna. Feleségének azonban jezsuita volt a lelkiatyja s így a rend tagjai bizonyára néha jártak is hozzájuk. Felesége betegsége alatt és halála előtt minden bizonnyal.

Ezek hatása alatt juthatott eszébe Thökölynek a maga megtérése. Ez azonban erős, sőt egyenesen fanatikus protestantizmusa miatt nem lehetett könnyű dolog. Hiúságát különösen bánthatta, hogy becsülete volt hittestvérei előtt elveszik miatta. Ma is így van ez, hát még akkor! Láttuk, hogyan beszéltek az akkori protestánsok megtérése miatt Báthory Zsófiáról, pedig ő nem volt született protestáns, s csak kényszer hatására tért át.

Thököly számára csak két fontos dolog volt: a vagyon, illetőleg a fejedelmi hatalom és a dicsőségvágy, a hiúság. Ez a dicsőségvágy nála teljesen felekezeti jellegű volt. Csak protestantizmusa szolgálatában és általa akart dicsőséget. A „hitehagyás” szégyenét venni magára és éppen hitfelei előtt veszteni el becsületét, nála mindennél nagyobb áldozat volt tehát. Annyira protestáns szellemben nevelkedett s egész életpályája annyira protestáns színezetű volt, hogy becsülete több dolgot, mint a pápistává levést és a jezsuitákkal való paktálást, el se tudott képzelni. Még kevésbé tudta elképzelni, hogy effajta aljasság más indítóokból, mint érdekből, tehát szintén aljasságból történhessék.

Mivel addigi élete nem állt másból, mint alakoskodásból, olyan diplomatizálásokból, melyekben a szavak, aláírások, szerződések, sőt eskük sose voltak mások, mint az igazi szándék elleplezésére szolgáló eszközök, most utoljára még egyszer eszébe jutott, hogy érintkezésbe lép ezekkel a felesége révén megismert jezsuitákkal, de az természetesen még mint lehetőség se jutott eszébe, hogy ez komolyan és becsületesen is történhetne. Még másokkal, még protestáns hittestvéreivel se folytatott soha őszinte tárgyalásokat. Hogy juthatott volna hát ez eszébe éppen a jezsuitákkal? Tárgyalhatott-e ő jezsuitával másképp, mint álnokul; azért, hogy becsaphassa?

A jezsuitákat használta fel tehát arra, hogy Törökországból való szabadulás és a környezetváltozás utáni vágyát elérje. Azon befolyás révén gondolta ezt, melyet a francia udvarra gyakoroltak. Felajánlotta nekik megtérését ennek fejében. Tapasztalt, okos diplomata volt azonban, aki a felesége révén velük való érintkezése közben már észrevette, hogy azok egészen más emberek, mint ő eddig protestáns nevelése és környezete miatt gondolta, s rögtön látta, hogy megtérését náluk nem lehet feltételekhez kötni és általában ebbe önző dolgokat nem lehet belekeverni. Ezért diplomáciai művészetével a hitvallás letétele érdekében a római pápához való utazást találta ki céljának a Törökországból való szabadulásnak az elérésére.

Természetesen arra is gondolt, hogy ez esetleg a valóságban is meg fog történni. Ez esetben a hitcserére is hajlandó lett volna. Ő diplomáciai játékait éppen úgy, mint Bethlen Gábor, mindig úgy játszotta, hogy egyszerre két vasat tartott a tűzbe, arra számítva, hogy amelyik majd beválik és használhatónak mutatkozik, azzal fog majd élni. Bethlen is a török embere volt, de ő se őszintén, s minél idősebb s minél nagyobb úr lett, s minél jobban megismerte a törököt, annál kevésbé. Ezért mindig jóban akart lenni a Habsburg császárral is.

Bethlen őszinte törökbarát később már egyáltalán nem volt, de őszinte protestáns igen. De azért sose annyira, hogy ha igen nagyot nyert volna vele, akkor ne protestantizmusát lett volna képes teljesen meg is tagadni. Ezért őszinte volt, mikor II. Ferdinánd udvarában kérőként jelentkezett. Annál inkább az volt, mert hiszen a Habsburg-lány kezével egyúttal Magyarország kormányzóságát is kérte. Ha ezt megkapta volna, el lehet hinni, hogy még a pápistaságra is kapható lett volna.

Szegény Thököly igényei ekkor már nem voltak ily nagyok. Nem terjedtek túl a Törökországból való megszabadulás, a keresztény és európai környezetbe jutás és az évdíj megőrzésére való törekvésen. Valószínű, hogy ha ezt elérte volna, át is tért volna, áttérése őszinteségének színlelése mellett is kitartott volna, misére járt és gyónt volna. Meggyőződése úgyse volt soha, s protestáns meggyőződése, mely még a legnagyobb volt benne, se volt akora, hogy érvényesülésének valaha útjában állhatott volna.

Az nagyon bántotta volna önéretét, hogy hitfelei előtt a becsülete elveszett, sőt állandó gyalázásuk tárgya lesz, de ennél azért mégiscsak fontosabb volt számára, hogy az ozmán pokolból végre kijuthasson és ennek ellenére évdíja is megmaradjon. Hiúságát egyébként is pótolta volna az a nagy céció, hogy annak a világraszóló ünnepélynek, melyről egész Európa beszélt volna, s melyben még maga a szentséges római pápa is részt vett volna, ő lett volna a főszereplője.

Elmondhatta volna magáról, hogy pápista lett ugyan, de úgy, hogy dicsőséget hozott vele magára és a Thököly névre. Ezzel a késmárki kriptában nyugvó ősei szellemét is kiengesztelte volna, hiszen azoknak is még a protestánsságuknál is nagyobb ideáljuk volt a földi nagyság és dicsőség. Hogy most egy Thököly az egész keresztény világ figyelmének középpontja és olyan nagy ember lett, hogy maga a római pápa kezébe teszi le a hitvallást, mikor áttér, és az egész kereszténység arról beszél, az ősei szellemének is tetszett volna, mert Thököly-dicsőség lett volna.

Valószínű, hogy maga a pápa is éppen elsősorban ezért nem teljesítette kívánságát. Nem sérthette meg kedvéért a császárt. Nem is a pápának, hanem a császárnak lett volna igaza, ha a pápa a megtérő Thökölyt a császár elé helyezi. Nem lett volna helyes dolog egy, a törvényes ura s ráadásul még a katolicizmus ellen lázadót a törökkel minden addigi magyar „szabadsághósnél” nyíltabban és szemtelenebbül cimborálót, azt, aki a törököt egyenesen Bécs és a keresztény Európa elleni támadásra ösztökölte és ezért még a protestáns közvélemény előtt is megvetett lett, így kitüntetni.

Thökölynek csendes bűnbánatban és szerény visszavonultságban kellett volna megülnie azt, hogy végül megtalálta az igazságot, nem pedig ország-világra szóló ünnepségek közepette. Ünnepélyes fejedelmi fogadtatása a Habsburg-császárra egyenesen arcucsapás lett volna, mert világos, hogy Thököly, mint fejedelem jelent volna meg Rómában a pápa előtt, mert hiszen másképp nem lett volna értelme a nagy szertartásosságnak. Thököly éppen azt akarta, hogy mivel tényleg már régen nem volt fejedelem, legalább e révén s még egyszer utoljára az lehessen, mégpedig az egész világ előtt.

A következmény aztán ugyancsak meg is mutatta, milyen okosan tette a pápa, hogy felkínálkozását egyáltalán nem fogadta hasonló készséggel. Hogy azonban a terv Thököly részéről nem volt merő alakoskodás, sem rosszhiszeműség még annak ellenére se, hogy ő maga így állítja, azt láthatjuk onnan, hogy áttérése élete mélypontján, tehát a földi dicsőségből már kiábrándulva, felesége halála után, tehát megrendült lelkiállapotában történt.

Feltűnő, hogy – s ez semmiképp se lehet véletlen – éppen pontosan felesége halálának negyedéves fordulóján adta ki reverzálisát megtéréséről (május 18-án, Zrínyi Ilona pedig február 18-án halt meg). Ha csak csálni és csak álnokoskodni akart volna, akkor erre bizonyára nem szemeli ki katolikus és öt annyira szerető feleségének a halála napját.

Azonban Thököly sorsában áttérése után hamarosan nagy javulás állt be. Fiának, Rákóczi Ferencnek napja itthon felragyogott, Rákóczi pedig ő iránta nagy jóakaratot mutatott: visszaadta birtokait, pénzt küldött neki s azt is remélhette, hogy Rákóczi, mint Magyarország ura, az erdélyi fejedelemséget neki fogja majd átengedni, annál is inkább, mert Thököly öreg, beteg és gyermektelen lévén, a fejedelemség úgy is hamarosan megint visszaszállt volna Rákócziúra. Abban azonban, hogy újra erdélyi fejedelem lehessen, nagyban akadályozta volna Thökölyt most már katolikus vallása.

Mikor a reverzálisat a jezsuitáknak aláírta, reménytelen volt a helyzete s a katolikus Franciaországban szándékozott megtelepülni. Most azonban joggal ébredt fel benne megint a hatalom- és dicsőségvágy. Valami nagy katolikus meggyőződése áttérése után is bajosan lehetett, ellenben a dicsőség- és hatalomvágy lelkének eltörölhetetlen alapvonása volt és maradt. Ezért meg akarta kímélni emlékét a magyar protestánsok előtt a hittagadás szégyenfoltjától. Ezért írta meg végrendelete codicillusát. De azt, hogy lutheránus templomban temessék el, már törzsvégrendeletébe is beleírta. A becstelenséget azonban, amit elkövetett, annyira érezte és szégyellte, hogy végrendelete codicillusát csak halála után engedte felbontani.

Angyal Thököly őszinte, önzetlen protestáns meggyőződésének bizonyítékát, s így a protestantizmus dicsőségét látja abban, hogy Thököly végül mégiscsak mint protestáns akart meghalni. Azonban itt is a protestáns egyoldalú elfogultság, nem pedig a tárgyilagos történetíró beszél belőle. Hogy ugyanis Thököly e végső döntésének valóban a protestáns vallási meggyőződés volt az oka, az csak lehetséges, de éppen nem bizonyos. Arról pedig ne is szóljunk, hogy lehet-e egy vallásra dicsőség az, ha olyan híve tér vissza hozzá, aki maga állapítja meg magáról, hogy álnoksággal csinált valláscserét és hogy a katolikus papot becsapta.

Az, hogy Thököly visszavonta már írásban megörökített megtérését (melynek meggyőződésből történt voltát is aláírásával bizonyította) egyszerűen csak azért is történhetett, hogy protestáns hitfelei felháborodását és megvetését leszerelje. Aztán meg visszavonhatta tisztán azon bosszúsága miatt is, hogy nem kapott meg semmit se abból, amit érte várt. Erre egyébként nyíltan hivatkozik is, sőt a protestantizmusra való visszatérésének okát ő maga is egyedül ebben jelöli meg. Nem értem, hogy a protestantizmusra ilyen indítóokból való visszatérés hogy lehet dicsőség a protestantizmusra.

Gonosz, rosszelkű emberek mindent önzésből, mindent haszonért tesznek, s ha számításukban csalódnak, úgy felbosszantja őket, hogy miatta teljesen a bosszú vágya foglalja el lelküket. Thököly is megtér, de mikor a halálos ágyán látja, hogy nincs semmi haszna belőle, mert mégis az ozmáni pokolban kell meghalnia, hogy hitfelei előtt jó hírnevét ingyen el ne vesse, kijelentette, hogy nem őszintén tért meg és visszatér. Ez azonban még nemcsak azt nem bizonyítja, hogy hívő lutheránus volt, hanem még azt se, hogy kevéssel előbb nem valóban meggyőződésből lett-e katolikus. Nem azt mondom, hogy így volt, hanem azt, hogy ez is lehetséges s legalább olyan valószínű, mint Angyal magyarázata, aki Thököly protestantizmusának dicsőségét hozza ki belőle, mert elfogultsága nem engedi meg számára, hogy az érem másik oldalát is lássa.

Mind pótvégrendeletében, mind a jezsuitáktól a francia kormány részére szerkesztett Emlékiratból jellegzetesen meg lehet állapítani az igazi, a hamisítatlan Thökölyt a maga minden álnokságával, furfangosságával, elpusztíthatatlan derültségével és naivságával együtt.

Ahogy végrendeletében szinte dicsekszik, hogy ő Rákóczi nevelőapja volt és nem is gondol arra, hogy nevelt fia micsoda megvetésre méltó dolgokat ír majd Vallomásaiban az ő nevelőapai szerepéről és hogy erről a tőle dicsekedve emlegetett szerepről milyen keserves emlékei vannak ennek a híres nevelt fiúnak, ugyancsak derekasan bebizonyítja, milyen

könnyen elaltatható volt az ő lelkiismerete és milyen fogyatékos az erkölcsi érzéke: hogy mennyire nem voltak neki lelki kínjai még a legborzalmasabb bűnök miatt sem; mennyire könnyen és véglegesen el tudott ő mindent intézni Istenével, hitével, lelkiismeretével és hogy ezzel is mennyire bebizonyította erkölcsi gátlástalanságát.

Ugyanezt látjuk pótvégrendeletében is, mikor oly természetességgel ismeri el, hogy megtéréséről nem jóhiszeműen tárgyalt a jezsuita atyákkal és hogy „becsapta” őket. Úgy látszik, hogy ez szerinte érdem, mert hát ez csak azt bizonyítja, hogy hitfelei nem csalódtak benne s belül mindig megmaradt „evangélikusnak”. De hát – érvel – ő mégsem becstelén, mert hiszen a jezsuita atyák se tartották meg azt, amit neki ígértek. Nem gondol rá, hogy ez annak az elismerése, hogy ő a vallásváltoztatását egyszerűen üzletnek tekintette.

Nem veszi észre, hogy ő még mint üzletfél se menthető, mert rosszhiszeműleg tárgyalt, míg üzletfelei nem; a feltételek nem a jezsuiták rosszakarata, illetőleg jóakarata hiánya, hanem rajtuk kívül álló okokból nem teljesültek, és a feltételek nem feltételek voltak, hanem részéről a legnagyobb szerénységgel előadott óhajok, melyekről maga hangsúlyozta a legjobban, hogy nem feltételekként állítja fel őket, s egyébként se magára az áttérésre, hanem csak az áttérés nyilvánosságra hozatalára vonatkoznak.

Természetesen nem gondolt arra, hogy a későbbi történetírásnak még az Emlékirat is a kezébe kerül majd, melyet a jezsuiták az ő ügyében a francia udvarhoz intéztek s ebből majd megtudja az utókor, hogy ő a velük való tárgyalásaiban nem is kívánt semmi mást, mint csak azt, hogy maga a pápa előtt tehesse le a hitvallást, s természetesen ezt is egyedül csak azért, hogy a katolikus igazság dicsősége annál fényesebben ragyogjon. Hogy ő még Törökországot is egyedül csak azért akarta elhagyni, hogy a katolikus igazságnak ezt az elégtételt megadja. Hogy nemcsak megtérését, hanem még ennek nyilvánosságra hozatalát se kötötte semmiféle feltételhez, mert azt is kijelentette, hogy ha ottmarad Törökországban, megtérését akkor is minél előbb nyilvánosságra akarja hozni, mert ő most már nem is törődik semmi mással, mint egyedül csak lelke üdvösségével.

De látni fogjuk, hogy Thököly ügyes, színészkedő modorával, előzékenységével és udvariasságával olyan jó benyomást tett francia tárgyalófeleire, hogy rögtön megnyerte őket magának. Ugyanígy jártak a jezsuita atyák is, akik az Emlékiratban külön hangsúlyozzák Thököly méltóságos és megnyerő fellépését és társalgását, bár óvatosságból azért azt is megjegyzik, hogy e véleményük helyessége mégse egészen bizonyos, mert a lelkébe természetesen nem látnak. (De bölcsek s minden eshetőségre előre gondolók voltak ezek a jezsuiták!)

Hogy az a jellemtelen Thököly, akit itt mi megismertünk s később még jobban megismertünk, nem tudott arra a magaslatra felemelkedni, hogy igazi meggyőződéses katolikus válhasson belőle, nem szégyen, hanem egyenesen hízelgő a katolicizmusra. Oda ugyanis csak igazságszerető, egyeneslelkű és önzetlen emberek valók.

Az pedig még hízelgőbb a katolicizmusra is, meg a jezsuitákra is, hogy ők sem a haldokló, sem a már halott Thökölyhez, aki babonáságában és protestáns tudatlanságában annyira félt ettől, nem is próbáltak odamenni, hanem szó nélkül engedték át a protestantizmusnak, melyhez (bár a jezsuiták tudta nélkül) tartozni akart és amelyre olyan kevés dicsőséget hozott.

Thököly, aki csak rágalmakból ismerte a jezsuitákat, azt hitte, hogy ők lelket és meggyőződést pénzen vesznek. Mivel ilyen nevelésben részesült, a katolicizmust se tudta másképp elképzelni, mint csak olyan emberek társaságának, akiknek meggyőződése nem is lehet, hanem csak azért lettek és maradtak Róma hívei, mert korlátoltak voltak vagy mert megvásárolták őket. Ki is csak azért tartanak mellette, mert érdekeik úgy kívánják.

Az igazság azonban az volt, hogy ő volt az, aki ilyen érdekember volt (de az bizonyos, hogy semmiképpen se korlátolt) és környezete és elváratai voltak ilyenek. Épp ezért azt hitték ők el oly könnyen a jezsuitákról és a katolikusokról is ugyanezt, s azért tartották ezt annyira magától értetődőnek, mert az ő felfogásmódjuk és lelkiviláguk volt ilyen.

Thököly például, ha megfelelő ellenértéket kapott volna, hajlandó lett volna eladni magát a katolicizmusnak és éppen ezért lépett érintkezésbe a jezsuitákkal. Hisz láttuk, hogy erre már régebben is tett kísérletet. Mikor azonban látta, hogy ilyesmit a jezsuitáknak még elő se lehet hozni, akkor azzal a ravasz és álszent kívánsággal leplezte önzését, melybe azonban dicsőségvágy, sőt még némi őszinteség és kegyelet is vegyült, hogy maga a pápa előtt szeretné letenni a katolikus hitvallást és előtte szeretné megtagadni eretnekségét.

Mikor aztán látta, hogy a pápa e kívánságától nem hatódik meg annyira, mint remélte, és így se azok az anyagi és földi előnyök (Törökországból való szabadulása, francia évdíj stb.), melyek lelkében ezzel össze voltak kapcsolva, nem valósultak meg, sem az ünnepélyes, nyilvános és fejedelmeket megillető pápai fogadtatástól hiúsága és dicsőségvágya nem kapta meg kielégítését (annyira lealkonyult már akkor ugyanis csillaga és annyira elhalványult már fejedelmi széke visszaszerzésének reménye, hogy már csupán a külsőség is jól esett volna hiúságának s még ez is dicsőséget jelentett volna részére), s mivel hamarosan utána viszonyai is úgy alakultak, hogy az ellenkező oldalról nagyobb előnyöket remélhetett: legalább protestáns hittestvérei becsületét akarta visszaszerezni és az ő megvetésüket akarta magától elhárítani azzal, hogy pótvégrendeletében visszavonta, amit tett és hangsúlyozta „hithűségét”.

Viszont ugyanaz, ami a protestánsok részéről becsületet hozott neki, azok részéről, akiknek reverzálisát adta és akiket oly aljasul becsapott, becstelenséget jelentett számára. Annyira érezte ezt, hogy kitudódását élve nem is merete megvárni, s nagy gondja volt rá, hogy csak halála után tudóják ki. De hogy a protestantizmushoz való végső visszatérésében is mennyire csak a hiúság vezette (hogy ne tartsák hitfelei hitehagyottnak), azt a mód és kifejezések, melyekben visszatérését végrendeletében tudtul adja azoknak, akiknek ezzel kedvében akart járni, feltűnően elárulják. Ebből is jól láthatjuk, milyen könnyen kormányozható volt a lelkiismerete, mert csak az önelégültség és a jócselekedet jóleső tudta érezhető ki e codicillusból, a büntudatból vagy szegyenből azért, mert ősei hitét elhagyta, semmi.

Láttuk, hogy történetírói is csak a szépet, a nemeset, a felemelőt veszik észre a protestantizmushoz való végső visszatérésében, a becstelent nem. Hiába szegyejlte e lépést ő maga is annyira, hogy csak halála utánra engedte meg nyilvánosságra hozatalát, se Angyal Dávid, se Thaly a szegyet nem veszik észre. Ők csak attól hatódnak meg, hogy Thököly mégiscsak mint „evangélikus” akart meghalni. Pedig hát azt, amivel Thököly e végső „megható” lépését megokolja (hogy egyedül csak azért tér vissza, mert nem kapta meg azokat az anyagi előnyöket, melyeket katolikussá lététől várt), éppen nem adnak okot erre a nagy meghatódásra.

A pápa tartózkodó viselkedése Thököly kívánságával szemben, annak ellenére, hogy Ferriol titkára Rómába utazott ez ügyben, korántsem tulajdonítható egyedül csak annak, amivel Thaly elintézi, hogy ti. nem akart Thököly miatt a császárral ujjat húzni. Hiszen XI. Ince halála után a pápák nem is voltak jó viszonyban a császárral, mert inkább francia érdekeket szolgáltak.

Thököly hívős kezelése elsősorban azért történt, mert a pápa azt akarta vele hangsúlyozni, hogy az Egyház csak meggyőződésből megtérőket fogad el; amiatt hasonló esetekben hajlamos a gyanakodásra is, és hogy a megtérő ne azt várja, hogy az Egyház tekintse kítettetésnek magára nézve az ő megtérését, hanem ő tekintse magára nyereségnek, hogy az Egyház tagja lehet.

Székely Nándor zsidó származású író, aki „A messziről jött ember” című regényében megtérését leírja, szintén tapasztalta ugyanezt. Sáralfán (Vácott) lakott, és mikor megtérése ügyében mint hitközségi tanító és rabbinövendék-féle felkeresett egy kanonokot, az szeretettel és barátságosan fogadta ugyan, de mikor hitoktatás céljából másodszor és ismételten fel kellett keresnie, úgy vette észre, mintha terhére volna. A kanonok hol nincs otthon, hol megvárakoztatja, hol hidegen fogadja. Később tudta meg tőle, hogy ez mind készakarva és azért történt, hogy próbára tegye, őszinte szándék vezet-e és van-e benne kitartás, hogy hajlandó-e még áldozatokat is hozni, megaláztatásokat is eltűrni, hogy katolikus lehessen. (Félreértés el-

kerülése végett megjegyzem, hogy Székely megtérése nem a zsidóüldözések idejében volt. Akkor a zsidók megtérésének érdekjellege annyira nyilvánvaló volt, hogy velük szemben az Egyház tartózkodása egyenesen szükségszerű volt.)

Thököly megtéréseivel kapcsolatban Molnár-Tóthnak, ennek a nőismerősei tömeges meggyilkolása miatt világhírűvé vált rákosszentmihályi, rendkívül intelligens református kereskedőségének az esete jut eszembe. Nem mintha Thökölyt erkölcsileg egy színvonalra akarnám helyezni ezzel az áldozatai holttestét légmentesen bádoghordókba forrasztó elvetemült gonosztevővel, hanem azért, mert a börtönben a Szociális Missziótársulat tagjai ezt a Molnár-Tóthot is látogatták, katolikus hitvédő olvasmányokkal látták el, s ezek hatása alatt felébredvén lelkében a meggyőződés, azt a kívánságát fejezte ki, hogy katolikus szeretne lenni. Még Bangha Bélát is felkereste levelével, hogy megköszönje neki azt a hitet, melyet neki könyveivel megszerzett.

Letartóztatásban levő egyének vallásváltoztatását tiltja a törvény, de Molnár-Tóth katolikus pártfogói kijárták, hogy ő kivételképpen követhette meggyőződését s megtérhetett a börtönben is. Mikor azonban halálra ítélték, kegyelmi kérvényét elutasították s a siralomházban utoljára felkereste a pap, a legdurvább sértések közepette kergette el maga mellől.

Vajon miért? Talán csak nem azért, mert egyedül azzal a szándékkal tért meg, mert abban bízott, hogy a papok még az akasztófától is megmentik majd? Nem. Egész bizonyos, hogy azért tért meg, mert a katolicizmus igazságát belátta, azaz meggyőződésből. Ezt egész akkori viselkedése bizonyítja.

Lehet, sőt valószínű azonban, hogy lépésében az is szerepet játszott, hogy emiatt a közérdeklődés középpontjába került, sok papi, illetőleg apácatanácsadója volt, az újságok írtak róla, s ő arra is gondolt, hogy ezek a papok, akikről ő, mint protestáns, azt gondolta, hogy ezek Magyarország tulajdonképpeni urai, esetleg még az akasztófától is megmentik.

(Protestánsok és szociáldemokraták azt hitték s ma is azt hiszik, hogy a régi világban Magyarországon a papok voltak az urak, s azt gondolják, hogy a papok a bőrükből ugranak ki örömiükben, ha egy tévelygő báránnyt vissza tudnak vinni az elhagyott akolba s ezért e célból mindenre képesek.)

Mondom, egész bizonyos, hogy Molnár-Tóth meggyőződésből lett katolikus. Az ember azonban, s kivált az olyan gonosz ember, mint amilyen ez a Molnár-Tóth volt, gyarló, önző. Elsősorban érdekeit nézi s az érdek még legnemesebb tetteit is megmérgezi. Még akkor is, ha ő maga nem veszi észre, s magát már egészen jónak és önzetlennek gondolja. Az átlagember önzése mindig már itt e földön várja a jutalmat tettéért, vagy legalábbis itt e földön is, s akár akarja, akár nem, neki ez a földi jutalom sokkal fontosabb, mint a másvilági.

Képtelen jót tenni akkor, ha a jutalom nem már itt a földön jön. Ő nem tudja elképzelni, hogy őt az Isten akkor is szereti, ha engedi, hogy felakasszák, noha bűneit már igazán és őszintén megbánta. Ezért aztán, mikor már ez a Molnár-Tóth is látta, hogy mégiscsak akasztják és már a siralomházban van, akkor már nemcsak nem kellett neki a mennyei jutalom hírnöke, hanem egyenesen éktelen düh fogta el láttára. Nem tudott önzetlen lenni, nem tudott a kereszténység magaslatára emelkedni.

Diákot is találtam, aki romlott, züllött élete miatt érettségi előtt néhány hónappal nyolcintöt kapott. Szinte lehetetlen volt már, hogy segíteni tudjon magán, de mivel nagyon kinőtt már az iskolából, még lehetetlenebbnek látszott előtte, hogy ismétljen s így még egy ráadás évet is mint diák töltsön el. Ezért magabaszállt, eljött hozzám, bűnvallomást tett és élete tökéletes megváltozását ígérte. Valóban tökéletesen meg is változott, s attól kezdve csak tanult és imádkozott. El is érte, hogy csak háromból bukott meg a nyolc helyett. De – sajnos – mit se nyert vele, mert így is éppúgy ismételnie kellett volna az osztályt, mintha nyolcból bukott volna. Erre aztán abbahagyta a rossz elleni küzdelmet s még züllöttebb lett, mint volt. (Rá is ért a nyáron, mert nem kellett pótvizsgára készülnie.) Én tudom a legjobban, mennyire megbánta ez a fiatalember minden bűnét és mennyire őszintén megjavult. Mivel azonban Isten

egyelőre megjavulása ellenére is tovább büntette, azzal állt rajta bosszút, hogy csak azért is eladta magát újra a sátánnak, mégpedig még jobban, mint előbb.

Molnár-Tóth is azt akarta, hogy a papok ne csak az örök üdvösséget szerezzék meg számára, hanem az akasztófa elengedését is. Ez a diák pedig azt kívánta, hogy én ne csak becsületes, erkölcsös és szorgalmas emberré tegyem, hanem az ismétléstől is megmentsem (próbáltam is, de a tanárok meg akarták büntetni azért a sok bűnért, amit önmaga és öellenük elkövetett s végleges megjavulását se akarták elhinni).

Thököly se elégedett meg csak az örök üdvösséggel (ennyire önzetlen nem tudott lenni), hanem az örök üdvösség mellé még az oszmán pokolból való kiszabadulást, francia évdíjat és olyan világraszóló római cécót is kívánt, melynek ő legyen a középpontja, mint fejedelem, a pápa pedig a vezetője. Mivel a papok ezt nem tudták vagy talán nem is akarták neki biztosítani, megharagudott, megsértődött, s csak azért is mint protestáns halt meg.

Úgy tett, mint Molnár-Tóth, s az én diákom, s mint hasonló esetben a legtöbb ember tesz. Mert az önzést, mely tulajdonképpen egyet jelent az önfenntartó ösztönrel, tehát minden élőlény legerőszakosabb élettörvényével, csak az tudja lelkéből kiirtani, aki egész életében ezzel foglalkozik, ezt tekinti életcéljának. Ezt eléri egyes igazi keresztények, papok és jezsuiták (természetesen ők se mind), de természetesen nem a Molnár-Tóthok, nem az elzülött, terhelt, rosszhalamú diákok és nem a Thököly Imrék.

Mindez azonban éppen nem bizonyítja, hogy Thököly Imrének még az áttérése is képmutató volt (noha ezt még ő maga is így mondja). Megbántott hitfelei kiengesztelésére ugyanis most már Thököly számára is az volt az előnyösebb, ha azt állítja, hogy megtérése álnokul történt. Annyi bizonyos, hogy ha a katolikus Egyházba való visszatérése meggyőződésből történt és őszinte volt, ez az őszinteség és meggyőződés nem volt mély. De hát annyira mély meggyőződés, mint itt szükséges lett volna, úgymint ritkaság, s átlagemberekben nem is fordul elő, csak nagyobb egyéniségekben, értékesebb lelkekben.

Thököly se volt átlagember, de csak szellemi tehetségek, az éles ész, ügyesség, elevenesség, az elpusztíthatatlan életerő s életkedv terén, jellem és erkölcs terén azonban még az átlagot se ütötte meg. Nem meglepő tehát, ha áttérésében ő is könnyűnek találtatott, de ez még nem azt jelenti, hogy maga az áttérés is álnok volt. Ezzel természetesen nem azt mondom, hogy nem volt álnok, hanem csak azt, hogy éppen nem bizonyos, hogy az volt. Csak valószínű. Hogy mély és minden kritikát kibíró nem volt, az bizonyos.

Thököly megtéréseben valószínűleg az önzés volt a fő tényező, s csak tudat alatt játszott némi halvány kis szerepet – felesége és a jezsuita atyákkal való érintkezés hatása alatt – az örök élettel való törődés és az erény szeretetének is némi nyoma, melyet a megalázottság, a betegség, a velejáráó szenvedések és a halál közelsége váltott ki belőle. Nem tudott azonban olyan magaslatra emelkedni, hogy önzetlenül tudjon valamit cselekedni. Mikor tehát végül kijelentette, hogy mégis csak mint „evangélikus” akar meghalni, csak az az érdekember kerekedett benne felül, aki mindig is volt. Ezért a legnagyobb természetességgel állapítja meg, hogy ő a történelem után már nem is maradhat katolikus, mert „violatis conditionibus violentur et pacta”.

Azaz kijelenti, hogy én nem megtérni akartam, hanem csak hitemet akartam kellő ellenszolgáltatások ellenében elcserélni. Mivel pedig az ellenszolgáltatásokat nem kaptam meg, világos, hogy a hitsere is érvénytelen. Maradok lutheránusnak, akinek születtem, s ezt tőlem semmiféle katolikus nem veheti rossz néven. Molnár-Tóth felháborodik, hogy őt annak ellenére is kivégzik, hogy katolikus lett és Bangha atyával levelezett, s ezért, hogy ő ezt a papot, aki az ő kivégzését megtérése ellenére is eltűri, elkergeti magától, természetesnek tartja.

Az elzülött diáknak se kell az az Isten, aki őt legőszintébb megjavulása ellenére is osztályisméltésre kényszeríti. Thököly is természetesnek tartja, hogy abban a katolicizmusban, mely tőle ingyen kívánta a megtérést, mely elfogadta tőle, hogy letegye a hitvallást és megtagadja eretnokségét, de viszonzásul nem adott semmit, ne tartson ki. Hiszen ő áttéréseivel volt hitfelei gyűlöletét és megvetését vontatva volna magára, s józan ésszel csak nem lehet azt kíván-

ni, hogy valaki ilyen kellemetlenségeket vállaljon teljesen ingyen, a legkisebb ellenszolgáltatás nélkül.

Hogy másvilág is van és ott is lehet ellenszolgáltatást kapni, mégpedig kissé nagyobb és tartósabbakat a földieknél, Thököly azt se tagadta, hiszen hívő lutheránus volt, s akkor még mindenki hitt a másvilágban.

A katolikus hit meg a protestáns hit (és a Molnár-Tóthok és elzüllött katolikus diákok hite) abban különbözik egymástól, hogy az egyik komoly hit, míg a másik komolytalan. Csak emlegetjük, de komolyan nem vesszük. Ha komolyan vennénk, akkor a Thököly, Molnár-Tóth és az elzüllött diákféle esetek nem fordulhatnának elő.

Nem vesszük komolyan, de azért mégis azt hisszük, hogy komolyan vesszük. Molnár-Tóth gyónik és áldozik és Banghának ír leveleket; az elzüllött diák szakít rossz barátaival, éjjel-nappal tanul, imádkozik és templomba jár. Thököly is ugyanakkor, mikor kijelenti, hogy a jezsuitákkal álnokul tárgyalt és egyszerűen becsapta őket, ezért (sőt – úgy látszik – éppen azért) hú lutheránusnak vallja magát, lutheránus templomban kíván nyugodni és meghatva mondja: „Hoc est ultimum meum testamentum”, s a legnagyobb jóhiszeműséggel mindjárt meg is esküszik rá.

Lélektanilag és emberileg tanulságos, mert megható ezzel kapcsolatban Thököly utolsó óráinak lefolyását is közölni. Szeptember 13-ára virradó éjjel inasai felzörgették álmából titkárát, Komáromy Jánost. Thököly küldte őket érte. Mikor Komáromy odament hozzá, ágya mellé ültette, s egy ideig csak nézett rá, de nem szólt semmit. Aztán elkérte tőle az asztalán álló kis ezüst ládikót, kinyitotta és kivette belőle tizedikén írt és lepecsételt, említett pótvégrendeletét. Tartsátok közelebb a gyertyát, mondta. Micsoda rossz gyertya ez, hogy nem ég jól. Nem látok nála. Pedig a gyertya nagyon is jól égett, csak Thököly nem látott már, mert közel volt már a halála és a szeme kezdett már megtörni. Komáromy azonban kívánságára még egy gyertyát tett oda.

Thököly rá akarta írni a codicillusra, hogy holta után „szakasszák fel”. De az írás már nem nagyon sikerült, mert keze reszketett. Most meg a tollban kereste a hibát, s másikat kért s végül mégis sikerült ráírnia, amit akart, a végére pedig: „Ad Nicodemiam 13. Septembris 1705. E. Thököly”. Aztán szó nélkül visszaadta az egészet Komáromynak. Komáromy utána „sok szép szentírásbeli vigasztalásokkal” bátorította, imádkozott vele „s az ágya mellett térdre esvén, halálra vált embert illető szép imádságot mondván előtte, ő is, szegény, botlás nélkül elmondá”.

Ezután Komáromy magára hagyta a beteget és levelet kezdett írni(!). (Egy hívő katolikus nem hagyta volna most se magára. De hát látszik, hogy Komáromy is csak olyan keresztény volt, mint Thököly és egyéb hittestvérei. Hitt, de azért terhére volt a haldokló. Idegesítette a halál.) Később, mivel az ágy felől nem hallott semmi neszt, odament és látta, hogy már nem él. Reggel három óra volt.

Bár végrendeletében, mint láttuk, azt kérte, hogy valamely magyarországi vagy erdélyi kulcsos város lutheránus templomában temessék el, a szultán Komáromy előterjesztésére azt válaszolta, hogy temessék el ott, ahol meghalt. Eltemették hát ott.

Ilyen hálás volt a török annak, aki egész életében az ő szekerét tolt. Bár azt is meg kell jegyeznünk, hogy Thököly ezt a szekeret is mindig csak érdekből tolt s egy cseppet se volt a törökök iránt nagyobb szeretettel ő se, mint azok voltak öiránta. „De hát ki is szerethetné az ördögöt?” – kérdi Szent Ágoston.

Ilyen tehát az ember sorsa és ilyen az olyan ember halála, aki bár hisz, mert úgy nevelték, de nem komolyan hisz; aki nagystílú bár, de élete utolsó leheletéig ösztöneinek és érdekei szolgálatának él; aki Istennel és a másvilággal is törődött (hiszen láttuk, hogy elsősorban felekezete érdekeiért harcolt), és csak virtusból, vetélkedési kedvből imádkozott szívesen, de csak társadalmi illemből és formaságból; azért, mert akkor még az istentelen embernek igen rossz híre volt, aki maga erejéből nem tudott elszakadni a földtől, hanem megvárta, míg az

szakadt el tőle; akinek soha eszébe se jutott, hogy amit tett, abból valamit még kárhozthatni is lehetne, de az se, hogy örök bíró is van a világon, aki számon kér bennünket cselekedeteinkért, és hogy ez az Isten ítélőszéke előtt való megjelenés igen nagy dolog, melyre bűnbánattal kell készülnünk.

Kellemes dolog úgy élni, mint Thököly élt, mert az ilyen életfilozófiájú ember ösztöneit szabadon kielégítheti, az élet örömeit szabadon élvezheti, sikerei vannak, mert hiszen azokra bármily eszközökkel törhet, és szerinte – és sajnos, még a történetírás szerint is – ami sikerül, az már jó és dicsérendő is egyúttal. Ezért lelkiismeretfurdalásai sincsenek soha, mert hiszen „violatis conditionibus violentur et pacta”.

Ezzel szemben azonban senkinek se olyan keserves a halála, mint az ilyen embereknek. Még akkor is keserves lenne a haláluk, ha egyszerű, józan érvelésüket még a másvilágon is elfogadnák. Halálukkor ugyanis összeomlik minden, amiben bíztak és amiért éltek; a test, a föld és mindazok az örömök és előnyök, melyek vele járnak. Mi lesz azonban akkor, ha csak haláluk után tudják meg, hogy érveléseiket az örök bíró kineveti?

Thököly lelkiismeretlensége

Aljas és cinikus hitcseréjében s annak minden gyalázatossága ellenére oly könnyed lelkiismeretlenséggel való elintézésében Thököly a legnagyobbat teljesítette ugyan e nemben, de hasonló, e nemben kisebb teljesítményei is özönnel vannak. Teleki előtt megalázkodott és hízelt neki, míg rászorult és míg ki volt neki szolgáltatva. Ekkor még a lányának is udvarolt, mert látta, hogy ezzel az apja kedvében jár. Mikor azonban fölébe kerekedett, nem törődött vele s nem kellett már neki sem ő, sem a lánya.

Nem nagy mentsége Thökölynek, de tény, hogy maga Teleki se volt nála semmivel se különb, sőt még a bujdosók egyéb vezérei se nagyon. A legcsúnyább tülekedés folyt köztük a vezérségért, mert világos, hogy mindegyikük önmagát tartotta rá a legalkalmasabbnak és hogy mindegyikük jobban szerette önmagát, mint a hazát, s csak úgy volt hajlandó felszabadításán fáradozni, ha ez az ő vezetésével, az ő dicsőségére, és ami ezzel már velejár: az ő hatalomra jutásával és meggazdagodásával történik.

Hogy Apafi mennyire a maga szolgálatába akarta állítani a mozgalmat és mennyire egyedül a maga érdekei szempontjából nézte az egész „hazafias” és felekezeti ügyet, már láttuk. Annnyira észrevették ezt a bujdosók is, hogy az erdélyieket egyenesen azzal vádolták, hogy „az mi vérünkkel kereskednek” (Angyal: Thököly Imre, I., 209. o.). Mivel nem voltak hozzászokva a megalázkodáshoz és ezért eleinte nem nagyon alkalmazkodtak Apafi és az erdélyiek érdekeihez, bizony sokat kellett részükről szenvedniük. „Nem volna oly szív, ki meg nem esnék s nem szomorkodnék rajtuk. Feleségünket, apró gyermekeinket, akiknek vagyon, lóháton hordozzuk kevés portékánkkal együtt” – panaszkodnak (206-207. o.).

Az a nagy bűnük volt ugyanis, hogy szabad embereknek gondolva magukat, Apafi előzetes engedélyének kikérése nélkül választottak maguknak Wesselényi Pál képében vezért. Erre Apafi kijelentette, hogy Wesselényi az ő engedélye nélkül nem hagyhatja el Erdélyt és az ő szolgálatát, sőt egyenesen sereggel akart menni a bujdosók ellen. Ment is volna a valóságban is, ha nem félt volna a költségektől, s még inkább az emiatt keletkező bonyodalmaktól.

Ezért úgy próbálta megszerezni s azután kezében tartani a bujdosók feletti hatalmat, hogy Thökölyt küldte a nyakukra „főgenerális képének”, mert az igazi generális, mint tudjuk, az ő esze, keze és sógora, Teleki volt.

Ezt az engedélyt se szívesen tette ugyan, de kénytelen volt, mert hiszen éppen Teleki alkalmatlansága miatt választották meg vezérüknek a bujdosók Wesselényi Pált. Teleki bele-

egyezett Thököly kinevezésébe, mert akkor még azt remélte, hogy veje lesz, s akkor még igazán nem sejtette, hogy nemcsak lányát nem veszi el, hanem teljesen ki fogja majd szorítani a nyeregből.

A bujdosóknak azonban nem kellett Thököly. Részint azért nem, mert Wesselényit nagyon szerették, részint mert önérzetüket, szabadságszeretetüket nagyon bántotta, hogy nem ők maguk szabják meg, ki legyen a vezérük. Hiszen éppen azért hagyták el hazájukat, mert szabadok akartak lenni és a maguk és hazájuk sorsát maguk akarták irányítani.

„Jó lélekkel csak meg kell vallanunk – mondták –, hogy mivelünk sokat szenvedett, nyomorgott önagysága (Wesselényi), s minket sok búsulásával és költségével tartogatott, oltalmazott.” Apafinak pedig megírták: „Lelkünkre behatott fájdmunkat vegye kegyelmes füleiben s ne terheljen tovább bennünket Thököly uram személyével, sem fizetett szolgálai, sem annál inkább jobbágyi nem lévén, törvénytelen, erőszakos generálist szabadságunk ellen, valahová tévesen Nagyságod bennünket, Isten minket úgy segéljen, be nem veszünk és nem agnoscalunk” (209-210. o.).

Thököly ugyanis nagyon jó modorú ember és csupa kedvesség és előzékenység volt ugyan, de csak ahhoz és akkor, akitől és amikor valamit várt, tehát nem akárkivel és főként nem ingyen. (Ekkor például még Apafihoz és Telekihez volt nagyon előzékeny.) Egyébként azonban – mint elkényeztetett egyetlen gyerek szokta – túl önérzetes, dölyfös, elbizakodott és hányaveti volt (például az egyszerűbb bujdosókhoz), ha pedig indulatba hozták, akkor egyenesen brutális és kegyetlen.

Ezért a bujdosók nem tudták megszeretni, kivált a jólelkű, barátságos és nem kevély Wesselényi után, akit Thököly lekicsinyelve csak „az jó Pál uram” néven emlegetett. (Apafi pedig mindkettőjüket csak úgy emlegette, hogy „a két gyerek”. Wesselényi is fiatal volt ugyanis. Mivel Thököly még Wesselényinél is fiatalabb volt, fennhéjázása és elbizakodottsága csak növelte az ellenszenvet, melyet a bujdosókban keltett.)

„Az fő generális képi” tehát nem kellett a bujdosóknak, s ezért Thököly úgy jelent meg körükben, hogy titkos elfogatóparancs volt a zsebében Apafitól Wesselényi letartóztatására. Ez természetesen megint csak azoknak a nemesi kiváltságoknak nagy „tiszteletben tartását” jelentette Apafi részéről is meg Thököly részéről is, melyek megsértése miatt hagyták el állítólag a bujdosók Lipót Magyarországot. De ők Lipótra ezt csak ráfogták, mert ő egy magyar főurat se fogott el ily módon és annyira jogos ok nélkül, mint Apafi Wesselényi Pált.

Hogy Thököly erre az alkotmány sértő szerepre vállalkozott (egy magyar főúr ítélet előtti letartóztatására s ráadásul ennyire álnok módon s ennyire törvénytelenül, mert Wesselényi Pál nem vétkezett), sőt „szabadságharcosi” működését éppen ezzel kezdte, csak azokat lepi meg, akik túlságosan komolyan veszik a felkelők hazafias hírveréseit, nem ismerik a felkelő vezérek jellemét és a felkelések történetét.

Pedig Thököly nemcsak tervezte, hanem el is fogta Wesselényit. Hívei azonban hamarosan kiszabadították. Szegény Wesselényi utána sokáig bujkált a Rézalján Thököly elől, végül megunva ezt a keserves életet, mégis inkább Thökölyt választotta, mint Apafi Erdélyét, s önérzetét megtörve, Thököly előtt földig alázkodva s neki – ami a legfontosabb volt – a vezérséget átengedve, bocsánatot kapott tőle s egyelőre jóban lettek egymással.

De Thököly – szintén még pályája elején – még Balassa Imre elfogásával is megsértette azt a magyar nemesi szabadságot, melynek oltalmára állítólag fegyvert fogott. Egyébként ugyanaz a Balassa Imre az, akivel Wesselényi nádort láttuk már győzködni, azaz a Felvidék legnagyobb latorja, aki természetesen szintén bujdosóvá s így szabadsághőssé és az alkotmány védelmezőjévé lett. Látjuk tehát, kik voltak azok, akiknek annyira fájt Magyarország „elnyomása”, s kik és miért nem érezték jól magukat Lipót Magyarországon. Thököly természetesen Balassát is hamarosan szabadon bocsátotta, mert világos, hogy nem latorsága miatt tartóztatta le, hanem mint vetélytársát.

Apafi Thökölyt olyan feltétellel tette meg 1679 júniusában Teleki helyettesévé a bujdosók élén, hogy „lelke idvessége” és erdélyi jószágai elvesztése fejében (vajon a kettő közül melyiknek elvesztése lehetett fontosabb Thökölynek?) kötelezte magát, hogy Apafihoz „igaz és hív” lesz, Telekivel, mint „előttejárójával tökéletes correspondentiát tart”, azaz tőle függetlenül és jóváhagyása nélkül semmit sem cselekszik.

„Míg Wesselényi Pált – hangsúlyozza még Angyal is Thökölyről (I., 214. o.) – teljesen meg nem alázta, addig tüntetőleg kiemelte erdélyi hazafiságát”, de „kezdettől fogva nem volt hajlandó a krasznai mandátumból reá háruló kötelezettséget teljesíteni”, azaz már kezdettől fogva úgy tárgyalt Apafival meg Telekivel is, mint Nikodémiában a jezsuita atyával: rosszhiszeműleg, becsapási szándékkal, azzal az elhatározással, hogy esküjét és reverzálisát csak addig tartja meg, amíg rá lesz kényszerítve, azaz míg Apafitól függetleníteni nem tudja magát. Ez a törekvése részint szerencséje, részint tehetsége, részint erkölcsi gátlástalansága miatt (például egyszer hogy az ellenséget meglephesse, a megáradt Sajón való átúszásra olyan kíméletlenséggel kényszerítette katonáit, hogy három belefulladt) nagyon hamar sikerült.

Már az 1680. január 8-án tartott szoboszlai gyűlésen őt kiáltották ki a magyar had fővezérévé és „az jó Pál uram” volt az, aki ezt a vezérré választó okmányt elsőnek aláírta. Már azaz, hogy Thököly e választást Apafi tudta és megkérdése nélkül fogadta el, elszakadt Apafi hűségétől (hogy Telekivel, mint előttejárójával való tökéletes correspondentiáról ne is szóljunk), megszegte az Apafinak adott reverzalist és önként vállalta a megszegőre abban foglaltatott átkot.

De mivel csak a szegény embert húzza még az ág is, nem pedig a kurucok hamarosan hírnevessé lett vezéré, ezzel Thököly csak a „lelke idvességét” játszotta el (amire a gyakorlatban úgy se adott semmit), nem pedig a magyar hazafiak rokonszenvét. Sőt nem játszotta el most már még a másik, lelke üdvösségénél szintén fontosabb dolgot, erdélyi birtokait se. A nyomorult Apafi ugyanis a már hatalmassá vált vetélytárs birtokaihoz, noha most már törvényesen és igazságosan tehetne volna, nem mert nyúlni, már csak a török miatt se, akitől mint tudjuk, a szerencsés Thököly nemsokára még a magyar királyi méltóságot is megkapta.

Thököly esküszegésének megállapítására és vele erdélyi birtokai elkobzására – nem éppen valami magyaros módra –, mint láttuk már, csak akkor került sor, mikor Thököly csillaga már lehanyatlott és mikor már őt is húzta még az ág is, mert ő is szegény ember volt már, sőt mikor már Váradon Achmed pasa vasra verette, kezeit hátra kötöztette, hatodmagával szekekre rakatta, de előtte már még meg is lökdöste, mikor a vár hídján nem lépegetett elég szaporán a „bágyadozó” kuruckirály (Angyal, II., 148. o.).

Ekkor, de csak ekkor rúgtak bele a döglött orszlánba az erdélyiek is és úgy csaptak rá, mint a döggkeselyűk. Ha azonban emiatt túlságosan megsajnálánk a „bágyadozó” kuruckirályt, Teleki a maga mentségére joggal felmutathatná előttünk Thököly 1678 elején kelt levelét, melyben ez áll: „Életünk fogytáig Teleki uramtól el nem állunk”. (Angyal, I., 167. o.)

De az a Thököly, aki csak így bánt még protestáns hitfeleivel is, noha a protestantizmus volt élete fő, sőt talán egyetlen eszménye, gondolhatjuk, hogyan csapta be a bécsieket és a szegény katolikusokat. Hiszen hitfeleivel csak azért bánt így, mert érdekei úgy kívánták (s csak nem lehet tőle azt kívánni, hogy csak azért, mert vetélytársai magyarok és protestánsok, még érvényesüléséről is lemondjon?!), a katolikusoknak azonban elvileg is ellenségük volt, nem pedig csak érvényesülése miatt.

De láttuk, hogy még a jezsuitákkal való tárgyalásaiban is kész volt feláldozni érdekeiért még felekezetét is, pedig tudjuk már, hogy felekezete sokkal fontosabb volt neki, mint hazája vagy a szabadság.

Jellemzi Thökölyt, az embert, hogy mihelyt a Felvidék ura lett, folyvást zaklatta elkobzott (de most egyelőre visszaszerzett) birtokain élő volt alattvalóit, fenyegetésekkel kényszerítvén őket követeléseit teljesítésére. (Ebben, láttuk, csak ősei példáját követte.)

A rimaszombatiak az év elején az egri basa segítségét kérték Thököly ellen és Ibrahim aga, a basa főkajmakámja, megírta a magyar vezérnek, hogy „lehetetlen kívánsággal terheli kegyelmed az jobbágyokat” (Angyal, II., 173. o.). Thököly tehát még a töröktől is leckét kapott a szociális érzékből és a felebaráti szeretetből. Pedig hát ez még pályája legelején volt, mikor még csak a főgenerális „képi” volt.

Nagyon tanulságos, hogy őt még se támadta soha a „pártos” kommunista történetírás, sőt egyik legnagyobb magasztalója volt. Antiszociális tetteiről gondosan hallgatott. Holló a hollónak nem vájja ki ugyanis a szemét. A kommunizmus még a jobbágysanyargatást se vette észre vagy szó nélkül megbocsátotta annak, akinek megvolt az a nagy érdeme, hogy legalább nemcsak a szegény emberrel bánt csúnyán, hanem a papokkal is, azaz, aki „haladó” ember volt.

Ugyanide tartozik és ugyanekkor történt az is, hogy mikor Zólyomot ostromolta, „az útja közben összetoborzott parasztokat küldötte a veszélyesebb pontokra” (Angyal, I., 183. o.). Erre harcedzett kurucaink alkalmasabbak lettek volna, de azokat sajnálta, mert elvesztésükkel hadi erejét gyöngítette volna. Hadiereje csorbíthatatlan fenntartása fontosabb volt neki, mint a szegény parasztok élete. Pedig hát mindezeket a lesújtó dolgokat az az Angyal Dávid állapította meg róla, akiről láttuk már, milyen felháborítóan elfogult Thököly javára.

Azt is szintén Angyal Dávid írja, hogy ugyanekkor „azon volt, hogy elrémítse az ostromoltakat a házuk lángba borításával”. Azzal tehát nem törődött, hogy magyar, sőt protestáns tulajdont borít lángba, magyar vagyont pusztít vagy magyarok inségét okozza vele. Pedig kegyetlennek lenni nemcsak a magyarhoz vagy hitfeleinkhez, hanem még ellenségeinkhez se szabad.

Neki nem voltak gátlásai akkor, mikor érvényesüléséről és céljai eléréséről volt szó. Érvényesült is pályája elején meglepő gyorsan és eredménnyel.

Zólyom után a három legfontosabb bányaváros: Selmecebánya, Körmöcbánya és Besztercebánya elfoglalása került sorra. Mivel gyorsan kellett cselekednie (addig, míg a császári sereg meg nem érkezik, mert láttuk, hogy ez elől azonnal visszavonult még akkor is, ha számban jóval kisebb volt az ő seregénél): intést küldött hozzájuk, hogyha ellenállni merészelnének, akkor „várostok hamuvá fog égettetni, magatokat pedig gyerekeitekkel együtt kardélre hányjuk”. S nem mi, hanem Angyal Dávid teszi hozzá, hogy „a városok jól tudják, hogy e török ízű fenyegetéssel komolyan kell számolniuk” (I., 184. o.), tehát valóban nem csak üres fenyegetésről volt szó.

Bizony a „tökkelütött” Lipót e tekintetben nem versenyezhetett volna a nála sokkal „tehetségesebb” Thökölyvel, mert az ő papok dajkálta lelkeinek erkölcsi gátlásai ilyen fenyegetéseket nem engedtek volna meg. De ha megengedtek volna, a városok akkor is fityültek volna rá, mert jól tudta volna, hogy úgyse fogja őket végrehajtani. Thökölyről azonban (akár később Rákosi Mátyásékról) mindenki tudta, hogy nem kukoricázik. Érvényesült is mind Thököly, mind Rákosiék. Thököly fenyegetéseire a bányavárosok is rögtön megadták magukat s bár csak rövid ideig (míg a császári sereg meg nem érkezett) garázdálkodhatott bennük, e rövid idő alatt is mérhetetlen összegeket zsarolt ki tőlük és nagy értékeket szállított el belőlük.

Bécs megrémült. Thököly nagy szerencséje és sikerei (melyeket, akár a kommunisták, egyedül lelkiismeretlenségének köszönt) félrevezették. Nem is sejtették Bécsben, milyen kis erővel rendelkezik ez a diadalmas Thököly; hogy Erdélyben is féltékenykedtek, és hogy akkor még főnöke, Teleki se támogatta hadműveleteit, Magyarországon pedig „a megyék nem sereglettek a felkelők táborába” (Angyal, I., 189. o.).

Thököly hadereje valójában jelentéktelen volt, hogy a császári vezér, Würmb, könnyűszerrel mindjárt vissza is foglalta a bányavárosokat. Azonban, mivel a vasvári béke is éppen lejárobán volt, Bécsben attól féltek, hogy a török nem hosszabbítja majd meg s ezért tanácsosnak tartották, hogy akár áldozatok árán is legalább Thökölyt elvonják oldala mellől, hogy ha kiüt a háború, ennyivel is könnyebb dolguk legyen.

Nem is sejtették, hogy ezzel alig könnyítik meg dolgukat. Hiszen Thököly tulajdonképpen nem jelentett erőt: Erdély nem támogatta, Magyarországon pedig még kevésbé kellett valakinek. Arra pedig legkevésbé gondoltak, hogy ha Thökölyt lekenyerezik, az még éppen nem jelenti azt, hogy ő az ellenszolgáltatások zsebrerakása után meg is tartja majd a megállapodást.

Később már ezt is megtudták, de ekkor még nem tették fel róla, hogy inkább a törökkel tart, mint velük vagy hazájával vagy a kereszténységgel, igazi célja pedig egyedül csak a maga hatalma és érvényesülése. Nem tudták akkor még, hogy a törököt nemcsak vissza nem tartja, hanem – még ha százszor egymásután esküszik is hűséget a királynak „lelke idvességére” – még arra is képes, hogy egyenesen ő fogja a támadásra bujtani, ha azt remélheti, hogy Magyarország királya, vagy legalább tényleges ura lesz általa. Nem tudták még, hogy minden egyedül csak attól függ, melyik felet gondolja erősebbnek: a törököt vagy a kereszténységet, s Thököly bizony ekkor még a törököt gondolta erősebbnek.

Mondom, minderre akkor még nem gondoltak Bécsben, hanem azt hitték, hogy Thököly is olyan szerény és kis igényű, mint ők, főképp pedig, hogy amit aláír, éppúgy megtartja, mint ők. Tehát megint csak az volt Bécs végzetes hibája, hogy a magyarban sokkal jobban bízott, mint szabad lett volna. Sokkal többet adott a szavára, sokkal becsületesebbnek gondolta, mint valójában volt. Ezért felajánlották hát neki a kiegyezést.

Thököly természetesen kapva kapott rajta. Rendkívül megörült a nagy megtiszteltetésnek, hogy a császáriak szöbe állnak vele, sőt őt kérik a megbeszélésre. Önmaga előtt ugyanis közel se volt olyan becsülete, mint a bécsiek előtt. A bécsi ajánlatra azonnal odaküldte hát megbízottját, Szalay Pált, de természetesen olyan utasítással, hogy rendkívül alázatos és udvarias legyen ugyan külsőleg, de használja ki a bécsiek ijedelmét s annál önézetesebb és nagyobb igényű legyen akkor, mikor nem külső udvariasságról, hanem a megegyezés feltételeiről lesz szó, hogy az udvarban láthassák, milyen erős ellenféllel van dolguk.

A bécsi ajánlatnál nagyobb szerencse nem érhetne volna Thökölyt, mert a közeledő császári sereg elől, mely a tőle harc nélkül kiűrt bányavárosok megszállása után természetesen őt kezdte volna üldözni, éppen szüksége volt a fegyverszünetre. De seregének, mely természetesen élelmiszerral nem volt ellátva, mert hiszen ahhoz Thökölynek nem volt pénze, s ha lett volna, akkor is sajnálta volna erre elkölteni, igen nagy szüksége volt jó téli szállásokra. Az eddigiek ugyanis Bihar megyében már nagyon ki voltak élve és a közeli török basák sarcolásai miatt is igen terhesek és veszteségesek voltak.

A becsületes, ostoba Bécs Thököly hitvány kis csapatait könnyűszerrel szétszórhatta volna, de azt hitte, hogy jóindulatával lekenyerezi a lázadót és elvonja a török oldaláról. Ezért Thököly mindkettőt megkapta tőle, amire szüksége volt: a fegyverszünetet is és a jó téli szállásokat is Bereg és Ung megyében. S melléje még olyan udvariasak is voltak hozzá, hogy még követének, Szalaynak a kiadásait is megfizették. Hogy Thököly meg ne sértődjék, Lipót még mentegette is magát, hogy követét most még személyesen nem fogadhatja ugyan, de majd, ha véglegesen megkötik a békét, még ezt a kintüntetést is megkapja.

Thökölynek tehát csóstül hullt az áldás a nyakába. Elcsigázott, éhező seregének különösen aranyat értek a pompás, még ki nem élt új téli szállások, melyeket éppen az ellenség hozott neki oda az ölébe, s ahol a tél folyamán kipihenhették és összeszedhették magukat. Nem csoda, hogy e sok szerencse közepette ekkor merült fel először lelkében „a kísértés”, hogy még a „hitét” is felajánlja, csak hogy Bécs teljes bizalmát minél jobban megnyerje és így az udvart lekenyerezze magának.

Könnyűszerrel megtehette volna ezt is, hiszen akkor visszakozhatott volna, amikor szükségesnek látta, emiatt bosszankodó hitfeleit pedig bármikor megnyugtathatta, hogy hiszen nem őszintén tárgyalt, hanem csak a jezsuitákat akarta becsapni, az pedig nem bűn, hanem kötelesség, mert azok is becsapják a tiszta evangélium követőit, mikor tehetik. A legrosszabb esetben pedig csinált volna „pótvégrendeletet”, melyben megállapította volna, hogy „violatis

conditionibus violentur et pacta”: Bécs nem teljesítette az ő feltételeit, tehát neki se kell teljesítenie a velük kötött szerződést. Ha pedig Bécs csakugyan teljesíti a feltételt, azaz sikerül legalább Magyarország egy része végleges urává lennie, az úgyszólván kárpótolja mindenért, s akkor elhagyott hitfelei se gyalázní fogják már, hanem kedvében jární. Felekezetének is csak haszna lesz ugyanis abból, ha ő lesz Magyarország ura, még akkor is, ha arra már külsőleg nem lesz már „evangélikus”.

Ettől kezdve majdnem állandóan folytatódtak a tárgyalások Bécs és Thököly között. Az udvarnak ugyan eszébe jutott, hogy nem az ő kötelessége „a felkelők jóllétéről gondoskodni”, hiszen „ez annyi volna, mint keblünkön melengetni a kígyót”, de azért Thököly kurucainak a téli szállásokat mégis később is újra meg újra csak megadta.

Jellemző, hogy a tárgyalásokban a protestantizmusnak Magyarországon adandó jogokról és Thököly magánérdekeiről volt szó egyrészt és Magyarország tönkretéveséről és szabadsága elvesztéséről másrészt, de az utóbbit is természetesen Thököly kívánta, nem pedig az udvar. Thököly „legfőbb kívánsága” ugyanis az volt, „hogy az ország fizessen évi adót a portának”.

Thököly magánérdekei azt kívánták, hogy a török kegyét is megszerezze, illetőleg ezt is továbbra is megtartsa (és Apafival, mint vetélytársával szemben is megtartsa), ezt pedig enélkül nem remélhette. Neki ki kellett mutatnia a töröknek, hogy még Apafinál is nagyobb barátja. Mivel tehát e tekintetben magánérdekei ellenkeztek az ország érdekeivel, világos, hogy hazáját áldozta fel, nem magát. (De azért mivel protestáns volt és Habsburg-ellenes, Budapest egyik legszebb utcája mégis az ő nevét kapta, s az utcát e dicső névtől még a kommunista uralom se fosztotta meg, sőt ha Thököly a sovínisza Magyarországtól nem kapta volna meg már ezt a kitüntetését, akkor a kommunistáktól bizonyosan megkapta volna.)

Gróf Zrínyi Jánosnak, Zrínyi Ilona öccsének, tehát Thököly jövendő sógorának, aki közvetítője volt az udvarnál, Prágában 1680. április 3-án kelt és a bécsi állami levéltár hungaricái közt levő, Thökölynek írt levele szerint az udvar hajlandó volt a protestáns istentisztelet szabadságát néhány város kivételével az egész országban helyreállítani, Thökölynek apja elköszönt jószágai visszaadásán kívül még más birtokokat is adományozni, ha nem is egészen annyit, mint amennyit Thököly telhetetlensége kért, neki az országos adót is elengedni és a lengyel indigenátust is megszerezni, „hogy azonban az ország a portának évi adót fizessen, abban az udvar nem fog megnyugodni akkor sem, ha mindennek vesznie kell” (Angyal, I., 218. o.).

Ennyire magyar és ennyire önzetlen volt Magyarország irányában Lipót! Olyan drága volt neki Magyarország függetlensége, becsülete és önérzete, olyan szent volt neki koronázásakor letett esküje, hogy annak védelmében még létét is hajlandó lett volna feláldozni. De viszont ennyire nem volt ugyanez drága a magyar szabadsághősnek. Neki nem volt magyar önérzete. Neki előbbreváló volt maga, mint a hazája. De azért mi, magyarok, mégse haragszunk rá. Ellenkezőleg! Büszkeségünk.

Aztán az udvar részéről Szelephényi vette kezébe a tárgyalások fonalát. Ő Sebestyén Endre (címzetes) erdélyi püspököt (mert hiszen láttuk, hogy a protestáns Erdély tényleges katolikus püspököt nem tűrt meg, s ha az udvar mégis kinevezett ilyent, az csak címzetes püspök maradt, számkivetésben élt s nem léphetett Erdély területére) küldte Thökölyhez követül. (Az ilyen erdélyi püspökök ráérték az ilyesmire, mert hiszen mint püspökök nem múködhattak, mert ennek lehetőségétől megfosztotta őket az erdélyi „vallásszabadság”, melyre mi annyira büszkék vagyunk és melyről azt hisszük, hogy megelőztük vele az egész művelt világot és példát adtunk vele egész Európának.)

„A püspök – írja Angyal Dávid – egyszerű jó magyar ember volt, aki éppoly alaposan gyűlölte a német minisztereket és tábornokokat, mint bármely kuruc tiszt.” (Tehát megintcsak azt kell látnunk, hogy az udvar, mely állítólag sose bízott a magyarban (állítólag még akkor se, ha „émelyítően” aulikus volt), túlságosan is bízott bennünk még akkor is, ha

az ellenségei voltunk. Ilyen kuruc érzelmű magyart nevezett ki erdélyi püspökké (de a kálvinista Erdélynek még ez se kellett), sőt éppen ilyen magyarokat küldött nevében a lázadókkal tárgyalni és érdekeit „megvédeni”).

Két hibája volt Sebestyén püspöknek. Az egyik, hogy még ő is inkább volt kuruc, mint katolikus, a másik, hogy egész együgyűen naiv és jóhiszemű volt. Ő azt hitte, hogy Thököly is éppoly becsületes magyar ember, mint ő. Az első fogyatékosága szégyen katolicizmusára és szellemi önállóságára. A második becsületére válik katolicizmusának és püspök voltának, de szégyene intelligenciájának, emberismeretének és diplomáciai képességeinek. Látni fogjuk majd, hogy becsapta és mennyire orránál fogva vezette Thököly (aki minden volt, csak jó magyar ember nem) ezt a jó magyar ember püspököt és vele gazdáját, Szelepchényi primást és megbízóját, az udvart is.

A ravasz Thököly mindent elkövetett, hogy a püspök rokonszenvét megnyerje, ami a püspök kuruc szimpátiája és naiv, hiszékeny volta miatt nem is volt nehéz. A püspök, ez a jámbor, egyszerű lélek (ezért dőlt be a kurucok szolamának s ezért gondolta azt, hogy mint magyar embernek, legalább olyan közel kell állnia lelkéhez a kurucoknak, mint az udvarnak) nem is sejtette, hogy még akkora körmönfonság, képmutatás és álnokság is lehetséges, mint amilyen Thökölyben volt. Mindent elhitt neki, amivel szédítette.

Thököly azzal kezdte, hogy mikor Sebestyén püspök megérkezett hozzá, fényes fogadtatást rendezett neki. Pécsy Gáspárt száz lovassal küldte elébe és nagy ebéddel várta. Azonnal „protectionalis levelet” is adott neki, mely jószágait a kurucok pusztításaitól mentesítette. Olyan előzékeny volt hozzá mindenben, és számtalan apró kedveskedéssel és szívességével úgy elkápráztatta, hogy a püspök teljesen az ő embere lett s meg van róla győződve, hogy Thökölynél jobb magyar ember és becsületesebb protestáns bajosan van még az országban.

Ne botránkozzunk meg azon, hogy kedveskedésekkel még egy püspökre is lehetett hatni. A hiúság ugyanis olyan emberi gyarlóság, melytől hogy valaki teljesen ment legyen, nem püspöknek, hanem szentnek kellene lennie, Sebestyén Endre azonban csak „jó magyar ember” volt és becsületes lélek, de éppen nem szent. Látjuk, hogy még mint pap se olyan volt, amilyeneket Lipót udvarában szerettek. Ha olyan lett volna, Angyal Dávid nem dicsérné annyira.

Kedveskedésekkel az ilyen Sebestyén-féle püspökökre még jobban lehet hatni, mint az egészen rossz emberekre, mert azok maguk is álnokok és önzők révén, partnereikben is gondolnak az ilyesmire, s így nem hatódnak meg olyan könnyen kedveskedéseiktől, tehát hiúságuk révén nem lehet olyan könnyen megfogni őket, mint az olyan „jó magyar ember” püspököket, akik a kurucokkal is éppen azon fogyatékoságuk miatt rokonszenveztek, hogy túlságosan hiszékenyek voltak és nem tudtak önállóan gondolkodni: nem tudtak más véleményen lenni, mint a környezetük.

De Sebestyén püspök azért így se hoz szégyent a püspökökre, mert nála is csak gyarlóságról van szó, nem jellembeli hibáról. Csak bécsi megbízóit kell sajnálnunk miatta. De hogy nem árulta el vagy nem képviselte kellően egyháza, hazája vagy királya érdekeit, azt még Angyal Dávid előadásában is látnunk kell. „Hogy kételkedhetett volna – írja még ő is (I., 222. o.) – a derék ifjú (Thököly) őszinteségében, aki így fogadkozott: Tudja Isten, egy esztendő is, ha módom lett volna benne, három órára rövidíteném, hogy annál inkább is mennél hamarabb keresztény királyomnak és uramnak udvarolhatnék.” (Horthy is minden papnak s legitimista magyarnak állandóan ezt mondogatta. Mikor aztán a király – ebben bízva – jött, rálövetett.)

Láthatjuk, milyen színész volt Thököly s milyen képmutatásra volt képes már akkor, mikor még csak „derék ifjú” volt, tehát olyan korban volt, mikor más rendes emberek még tele vannak idealizmussal, egyenességgel, becsületességgel s a szívük a nyelvükön van. Így aztán nem csoda, hogy Thököly megbízhatóságáról, jóindulatáról, a kereszténységhez való őszinte

hűségéről, a király, a katolikus egyház és szolgálóinak megbecsüléséről Sebestyén püspök a legáradozóbb jelentéseket küldte Bécsbe.

Thökölynek azonban ez se volt elég, hanem maga is egymás után küldte a hízogó és színeskedő leveleket Szelephényihez is és Caprarához, a császári tábornokhoz is. Szelephényi természetesen tapasztaltabb és józanabb volt, mint Sebestyén (nem is tartják történetíróink olyan jó magyar embernek, mint őt, sőt, láttuk, hogy Szilágyi egyenesen sátánként festi le), de azért még ő is így írt Lipótnak: „Kételkedtem eddig ígéréteikben, de mivel Thököly sajátkező aláírásával hűséget ígér felségednek, nem hiszem, hogy megcsaltnánk”.

Látjuk tehát, hogy még a mi történetíróinktól annyira gonosznak festett és „vén rókának” mondott, évtizedes diplomáciai múltra tekintő, tapasztalt Szelephényi is csak naiv, ártatlan gyerkőcnek számított az akkor még csak húszas évei elején levő és éppen ezért Apafitól „gyereknek” mondott Thököly, a magyar „szabadsághős” minden képzeletet felülmuló rókasága mellett.

Még Szelephényi is azt hitte, hogy Thökölynek legalább a „sajátkező aláírása” bizonyíték amellet, hogy igazat állít. Valójában nemcsak Thököly sajátkező aláírása, hanem még örök „idvességére” letett esküje se volt biztosíték. Hiszen „violatis conditionibus violentur et pacta”, és láttuk, hogy a kondíciók violálását Thököly még akkor is meg tudta állapítani, ha úgy megtartották őket, hogy jobban már nem is lehetett. Másrésztől pedig – ha érdekei úgy kívánták – a kondíciókkal ő akkor is előállt, mikor egyáltalán nem is voltak. Apafinak például minden kondíció nélkül tette le a hűségesküt, mégis megszegte. Nikodémiában pedig nem a megtérést kötötte feltételekhez (mert az feltételek nélkül már meg is történt), hanem egyedül csak megtérése nyilvánosságra hozatalát.

A Thaly felfedezte Emlékirat szövegéből még azt is láthatjuk, hogy Thököly megtérése nyilvánosságra hozatalával se azért vártak, mintha akár csak ez is a feltételekhez lett volna kötve, hanem mert esetleges rossz következményét, a török évdíj elvesztését igyekeztek vele lehetőleg megakadályozni. A török évdíj elvesztése egyébként a megtérés nyilvánosságra hozatala esetén se volt bizonyos. De egészen felesleges itt a szót szaporítani, hiszen láttuk, hogy Thököly a maga pótvégrendeletében maga is nyíltan kijelentette, hogy maga a megtérés is rosszhiszemű volt, a jezsuitákat ő „csapta be”, és így az, hogy ő violálták a feltételeket, részéről csak ürügy, mégpedig részéről egészen rosszhiszemű ürügy.

A magyar „hazafiak”, az Egyház és a Habsburgok egyéb ellenségei bámulják Thököly bámulatos tehetségét, hogy mindenki eszén túljárt. Én azt hiszem, velem együtt minden jóézésű és tárgyilagos ember, Thököly jellemtelenségét és alávalóságát bámulom, illetőleg – mert az ilyesmit nem bámulni szokás – megvetem. Nem annyira ész kellett ugyanis ehhez, hanem jellemtelenség, az erkölcsi érzék teljes hiánya.

Az is jellemző, hogy ez a végtelenül udvarias és szóban a jóindulattól szinte csöpögő Thököly közben szorgalmasan égette és vadul pusztította az osztrák örökös tartományok népet, mikor csak módjában volt, és ezért az udvari körök előtt kezdte is elveszteni a becsületét. Az udvar előtt azonban ekkor is éppen azok „az egyházi főméltóságok” (Angyal, I., 227. o.) fogták pártul Thökölyt, akik nem is sejtették, hogy Thököly őket lelkében mily mérhetetlenül gyűlöli és megveti. Azt hozták fel ott mentségére, hogy „e sajnos vétség Thököly akarata ellen” történt és ő majd „meg fogja büntetni azokat”, akik elkövették őket. Ezek a Thökölytől gyűlölt, de érdekéből körülhízelt egyházi főméltóságok ugyanis lehetetlennek tartották, hogy ez az előzékeny, finom, jóakarattal teli, a királyt és őket oly nagy tiszteletben tartó fiatalember tudatosan maga küldi csapatait Ausztriába égetni és pusztítani ugyanakkor, mikor nekik hízeleg.

Hogy nem tehetségtelenségük, Thökölyvel szemben való értelmi alsóbbrendűségük, hanem erkölcsi magasabbrendűségük miatt gondolkodtak így az ő papi tárgyalófelei, azt láthatjuk abból, hogy a náluk sokkal gyagyább és együgyűbb, de kálvinista Apafi már sokkal tapasztaltabb, akarom mondani sokkal körmönfontabb, rafináltabb volt náluk. Őt Thököly

nem tudta befogni, ő túllátott Thököly eszén. Apafi nagyon is lehetségesnek tartotta, amit a főpapok nem tartottak annak.

Angyal Dávid azt írja, hogy gyanakodó szemmel nézte Thökölynek a törökkel való érintkezését, „kivált azért, mert sohasem volt biztos abban, hogy Thököly híven tudósítja-e az üzenetek tartalmáról” (Angyal, I., 229. o.).

Látjuk tehát, hogy Thököly, ha nem is híven, de egyelőre még tudósította Apafit. Hiszen alattvalója volt még és csak az imént tett neki esküt örök „idvességére”. Mivel pedig üdvössége bár nem (de azzal úgyse sokat törődött), de erdélyi jószágai (melyekkel annál többet törődött) Apafi keze ügyében voltak, nyíltan most még nem merte megszegni ezt az esküt.

Szorgalmasan tudósította tehát Apafit mindarról, amit a töröknek üzent és amit üzeneteire válaszul a töröktől kapott, de Apafi volt annyira okos, hogy teljesen tisztában volt vele, hogy e tudósítások alapján az igazságot ő még éppúgy nem ismeri, mintha Thököly nem tudósítaná. Sőt Apafi a neki hűséget esküdött Thökölytől még a bécsi udvar előtti becsületét is féltette, mégpedig joggal.

„Thökölynek is gondja volt arra – állapítja meg (természetesen kútfők alapján) Angyal –, hogy elidegenítse az udvart Apafitól.” Tehát Apafit Thököly Bécsben is állandóan rágalmazta. Mindez azon „idvességére” letett esküje ellenére, hogy Apafinak mindig hűséges alattvalója marad.

Apafi tehát nem hitt Thökölynek, ő átlátott a szitán. Senki se mondhatja, hogy azért, mert tehetségesebb volt az egyházi főméltóságoknál, császári tábornokoknál és bécsi minisztereknél (mert ezt a nagyon is szimpla Apafiról még a legnagyobb Habsburg-gyűlölők se mondják), hanem azért, mert nem volt olyan becsületes lélek, mint a főpapok és a bécsi tábornokok, s ezért önmaga lelki silánysága után ítélte meg másokat is. Erre is sok bizonyítékunk van. Mindenki tudja például, hogy amit Teleki tett, azt Apafi is tette. Teleki pedig – még Angyal Dávid szerint is – rosszhiszeműleg viselkedett a felkelés költségeit fedező franciákkal:

„Teleki február 16-án Kőváron szerződést kötött Révérenddal (a francia megbízottal), melyben különösen a saját érdekeiről gondoskodott. Béthune úgy látta, hogy Teleki túlcsigázza követeléseit, mert tudja, hogy a franciák reá szorulnak. Ellenben Teleki a franciákat vádolta, mondván, hogy fősvénységük maholnap proverbiumba (közmondásszámba) megy. Én – úgymond – többet költöttem az ügyre, mint amennyit a franciák adni akarnak (milyen önzetlen volt ez a Teleki!), három vagy négyszáz arannyal ki nem indulhatok.”

„Végre Béthune kénytelen volt április 16-án megerősíteni a kővári szerződést (mert Teleki önzése még a franciák közmondásszámba menő fősvénységénél is erősebbnek bizonyult), melynek értelmében Teleki táborba szállításától számítva ezer magyar forint havi fizetést kapott. Április végén Révérend átadta Telekinek a havi fizetésen kívül még kikötött (!) kétezeröttszáz aranyat és most Teleki elszánta magát (de addig nem), hogy a franciák csapataival átkeljen a Szamoson” (Angyal, I., 169-170. o.). Szegény haza! (A bujdosók szerint ugyanis tőlük függött a haza sorsa.)

Így aztán már értjük, miért volt olyan nagy a vetélkedés Teleki, Wesselényi Pál és Thököly között a bujdosók feletti annyira pompás jövedelemmel járó vezérségért! De azt is értjük már, miért engedte át Teleki ezt a tőle kiharcolt jó koncot oly nehezen Thökölynek s még így is csak azért, mert akkor még azt hitte, hogy Thököly a veje lesz s így az átengedett konc úgysis a családban marad.

Azt is értjük már, miért nem hittek – a naiv udvarral és a naiv főpapokkal oly éles ellentétben – Apafi és Thököly örök üdvösségére letett esküjének se. Miért tették fel róla, hogy hamisak azok a jelentések is, melyeket ez ideig még küld nekik a törökkel való tárgyalásairól?

Azért, mert ők maguk is olyan fából voltak faragva, mint Thököly, a főpapok és az udvar emberei pedig egész más fából, keresztény fából (pedig állítólag Thököly volt az „evangélikus”). Azért, mert Bécsben még komolyan vették a szót, még inkább az esküt, meg az örök

üdvösséget, Erdélyben és a bujdosóknál (tehát hazafias körökben) azonban nem. Azért, mert az erdélyiek ott, ahol havi ezer aranyról volt szó (és melléje még ráadásnak adott kétezeröttszázról), ők maguk se igen zavartatták magukat az örök üdvösséggel (pedig Isten látta a lelküket, hogy azért abban is hittek), annál kevésbé holmi becsületbeli dolgokkal s ezért állapították meg olyan könnyen, hogy Thököly se nagyon zavartatja magát ilyesmivel.

De ha így áll a dolog, akkor az udvarról és embereiről meg a magyar „egyházi főméltóságokról” ugyanezen az alapon ostobaságuk ellenére is rendkívül megtisztelő véleménnyel kell lennünk, mert azt itt becsületnek kell neveznünk. Aki ugyanis ellenfelétől nem tud feltenni becstelenséget vagy álnokságot, az maga se lehet becstelen vagy álnok. (Az ellenkezőt már kevésbé mondhatjuk, mert ha valaki ellenfeléről feltételezi az ilyesmit és ezért állandóan résen van, az lehetséges, hogy csak tehetséges, de nem szükségképpen maga is becstelen vagy álnok.)

„Teleki ezért – folytatja Angyal (I., 229. o.) – tanácsosabbnak tartotta fölváltva fenyegetéssel és édesgetéssel (ez egészen világos bizonyíték arra, hogy ők is éppúgy tudtak színeskedni és becsapni, mint Thököly!) alkalmazkodásra bírni Thökölyt. Somlyón le akarta beszélni arról, hogy fegyverszünetet, esetleg békét kössön az udvarral. Vigyázzon Thököly, valószínűleg így hangzott Teleki egyik érve, a németet még senki sem csalta meg.” (Lám, ők az udvart még okosabbnak, még körmönfontabbnak, még becstelenebbnek tartották, mint magukat! Ilyen az ember! Annyit azonban láthatnak belőle a „hazafiaink”, hogy azért Lipót miniszterei se lehettek egészen annyira tehetségtelenek, mint ők gondolják.)

„Thököly azt hitte, hogy őt e tekintetben nem kellene félteni. (Mint láthatjuk, még nagy pártfogója, Angyal is ezt gondolja róla. De mi is!). Külön megígérte, hogy a porta és Apafi beleegyezése nélkül nem fog békét kötni és hogy bármily körülmények közt nem fog megfeledezni Erdély érdekeiről. Az erdélyi politika hivatalos szólásmódjai szempontjából lehetetlen volt e nyilatkozatot megtámadni, noha mindenki ismerte Thököly ígéretének értékét” (Angyal, I., 230. o.).

Ilyen megtisztelő véleményük volt Thököly becsületességéről az erdélyieknek, de életrajzírójának, Angyal Dávidnak is, noha látjuk, egyébként igen hűséges hittestvér ez az életrajzíró.

Közben az udvar, mely ekkor még Thökölyt sokkal többre becsülte s ezért azt hitte, hogy neki valóban az alkotmány és az ország függetlensége fáj, nem pedig csak érvényesülni akar mindenáron, hogy leszerelje, 1681-re végre összehívta az országgyűlést. Azt hitték (a nainak), hogy Thököly (az a nemes lelkű ifjú, akinek ők ismerték) megőrül majd neki.

Ugyanakkor azonban 1681. február elején a moszkvai cár megkötötte a törökkel a radzini békét. A török ereje tehát felszabadult. Azt pedig láttuk már, hogy a vasvári béke is lejáróban volt. Így tehát Thökölynek alapos reménye lehetett arra, hogy háborús bonyodalmak következnek, ekkor pedig sokkal nagyobbá lehet a török révén, mint amennyit Bécestől még a legjobb esetben is várhat. Hiszen tudjuk, hogy a török nemsokára valóban királlyá tette, ezt pedig Bécestől bajosan várhatta.

Thököly tehát ekkor – élve a jó lehetőséggel – e célból is érintkezésbe lépett a törökkel. Kifejtette nekik „a nemzeti uralkodót óhajtó magyarság érzéseit” (Angyal, I., 232. o.), figyelmeztette a nagyvezért, hogy ő volt a kajmakám akkor, mikor Bécs Zrínyiéket lefejeztette. Felszólította, legyen vérük bosszulója, sit vindex sanguinum ipsuorum. Ugyanaz a Thököly beszélt így, aki nemrég Sebestyén püspöknek azt mondogatta, hogy ő olyan lelkes híve koronás királyának, Lipótnak, hogy még az esztendőt is három órára rövidítené le, csakhogy keresztény királyának és urának mentől hamarabb udvarolhasson!

„Május 30-án a budai basa értesítette Thökölyt, hogy a nagyvezér elfogadja a magyarság szolgálatait.” „És mindez – botránkozik meg még Angyal is (I., 233. o.) – a fegyverszünet alatt történt, melyet Caprara azért kötött meg kedvező (természetesen Thökölyre kedvező) feltételek mellett, hogy a béke ügyén lendítsen.” (Lipótnak tehát még harcedzett, kemény tá-

bornokai is annyira a naivságig becsületesek voltak, hogy Thököly az orruknál fogva tudta őket vezetni.)

Esterházy Pál 1681. augusztus 14-én ezt írja Thökölynek: „Maga kegyelmed sokszori követsége által kegyelmes urunknál, őfelségénél, sollicitálta (szorgalmazta) a nemes országnak gyűlését.” Mikor aztán Thököly kegyelmes ura, őfelsége, végül összehívta az országgyűlést, természetesen Thököly volt az, aki a most említett külpolitikai változás és a belőle számára folyó remények miatt oda se nézett az összehívott országgyűlésre, sőt még Caprarától részére olyan jóindulattal engedélyezett fegyverszünetet is felbontotta, mégpedig éppen akkor, mikor az országgyűlés tárgyalásai megkezdődtek Sopronban (Angyal, I., 234-235. o.).

Pedig természetesen meghívták oda őt is, sőt magát az országgyűlést is éppen az ő kedvéért hívták össze. Ezért valósággal könyörögtek, udvaroltak neki, hogy jöjjön. Thököly nem ment és híveit se engedte.

„Kétszer is küldött a király útlevelet – írja Angyal – Thököly követei számára, hogy jelenjenek meg az országgyűlésen a bujdosók kívánságainak elintézése végett”, a nádor pedig titkárát küldte hozzá és harmadszor is kiállította az útlevelet követei számára, sőt még a fegyverszünetnek Thökölytől való felmondása után is írogatott neki (ő ajánlotta ugyanis annyira az udvarnak az országgyűlés összehívását, mint az ország minden bajának egyedüli hathatós orvosságát, s ezért rendkívül restellte, hogy annyira szégyenben maradt), de hiába.

A legjellemzőbb azonban az, hogy a nemzet még ma is csak arról tud, hogy az udvar volt az, amely a nemzetet mindig hitegette, sőt becsapta. A magyar közvélemény természetesen azt se tudja, hogy valójában miért nem kellett Thökölynek az összehívott országgyűlés. Hogy azért nem, mert a viszonyok úgy alakultak, hogy ő most már többet várhatott a töröktől, mint „keresztény királyától és urától”. Az maga helyett vagy mellett királlyá semmiképpen se tehetett, de a török hamarosan azzá tette.

Thököly hol azzal okolta meg az országgyűlés visszautasítását, hogy nem talált senkit, aki vállalta volna a követséget s ezért nem tudott oda követet küldeni (s ezzel egyúttal azt „bizonyította”, hogy az ország mennyire el van keseredve Lipót ellen), hol pedig azt válaszolta, hogy „a felségnek már az országgyűlés előtt kellett volna biztosítania vallásos és egyéb szabadságainkat” (Angyal, I., 235. o.). Pedig hát mindezt a király alkotmányosan csak az országgyűlés révén biztosíthatta, de józan ésszel nem is gondolhatta senki, hogy Lipót ez irányú jóakarátát majd az országgyűlés fogja megakadályozni.

Az igazság tehát az volt, hogy a lázadó alattvaló, mikor királya teljesíti kívánságát, orvosolni akarja a nemzet tőle hánytorgatott sérelmeit s szinte könyörög neki, hogy vegyen ő is részt ebben a tervezett alkotmányos orvoslásban, cinikusan fűgét mutatott neki s azt felelte: Most már nem kell. Miért nem orvosolta előbb. Nyeregben érezte ugyanis már magát s magánérdekét, nagyravágyása kielégítését a török kezében most már kecsagetőbbnek látta, mint az udvarában.

Hogy ennek az udvarnak ő alattvalója volt s épp akkor is állandóan azt hangsúlyozta, hogy tőle való függő viszonyát mennyire elismeri s az iránta való tisztelet és engedelmesség tisztán becsületből is mennyire fontos nála, az nála egyáltalán nem számított.

A legbámulatosabb azonban az, hogy Thököly még ezek után se vesztette el az udvar bizalmát. Nemcsak azért, mert az udvar is megijedt a töröktől, mert hiszen akkor még nem sejtette, hogy milyen fényes győzelmet arat hamarosan felette, hanem azért is, mert még mindig „oly lekötelező előzékenységet fejtett ki az alkudozások külső formáiban, annyira szívén látszott viselni a béke ügyét (tehát annyira éppúgy a békét használta ütőkártyának, mint lelki rokonai, a későbbi kommunisták), hogy folyvást táplálta az ellenfél reményét” (Angyal, I., 235. o.).

Mikor már még a bécsiek is kénytelenek voltak észrevenni álnokságát, szőszegését és minden képzelhető felülmúló önzését, nagy jóakarattal még akkor is úgy ítélték meg, mint

egy „állhatatlan, elkapatott fiatalembert, akit erős csábítások tereltek a rossz útra” s így nem szabad túl szigorúan megítélni. Pedig hát nem a törökök csábították őt, hanem ő volt a törökök csábítója, mert százsorta körmönfontabb volt náluk.

Én magam csak azon ámulok, hogy lehetett ez a fiatalember annyira tapasztalt s olyan jó emberismerő, hogy tudhatta fiatalsága ellenére is annyira jól, hogy önmegalázással, előzenéséssel, minden képzeletet és várakozást meghaladó tiszteletnyilvánításokkal, látszólagos bizalommutatással és közlékenységgel mindenkit le lehet venni a lábáról?

De az ember – ha csak moral insanytiben nem szenved – nem ezt (ti. az okosságot) bámulja Thökölyben, hanem azt a példátlan jellemtelenséget, mely erre a viselkedésre éveken át képessé tette s azt a bámulatos önuralmat (a rossz érdekében!), hogy sátáni szerepét oly ügyesen és annyira az őszinteség látszatával tudja játszani, hogy még a vele tárgyaló tapasztalt emberek is meg voltak róla győződve, hogy szívből jön nála minden, amit mond.

Pedig látni fogjuk majd, hogy a maga környezete előtt tárgyalásai közben is nemegyszer tett cinikus vagy lekicsinylő megjegyzéseket tárgyalófeleire. De talán éppen az, hogy idegrendszere feszültsége ekképpen időnként kiengedett, tette képessé arra, hogy utána aztán, mikor az udvar embereivel tárgyalt, megint teljes sikerrel tudta folytatni színészi szerepét.

Érdekes, hogy Béccsel éles ellentétben Erdélyben azonnal tisztában voltak vele. Ott sose hittek neki, hanem vagy gyűlölték, vagy hasonló álnoksággal bántak vele. (De azt azért még a ravasz Teleki is elhitte neki, hogy elveszi majd a lányát, tehát azért őt is be tudta csapni.)

Hiába zajlott le tehát az 1681. évi soproni országgyűlés; hiába jelent ott meg Lipót személyesen és koronáztatta ott meg harmadik feleségét; hiába „semmisíté meg Lobkowitz rendszerének maradványait”; hiába állította vissza az alkotmányt; hiába törölték el hivatalosan is Ampringen Gáspárnak arra már gyakorlatilag úgy is megszűnt „guberniumát” s az esztergomi érsek helytartói méltóságát is; hiába választottak nádort is Esterházy Pál személyében (aki a felkelők pártfogása miatt mindjárt olyan nagy szégyenbe is került) és – ami pedig a legfontosabb volt – mert az érdekeltek zsebére volt előnyös; hiába törölték el az új adókat, „az országgyűlés tárgyalásai és eredményei csekély befolyással voltak Thököly magatartására. Konstantinápoly felé fordult ugyanis figyelme” (Angyal, I., 232. o.).

Pedig az 1681. évi országgyűlés által még a protestantizmus „megrongált hajója is kijavított itt-ott”, mint a protestánsok maguk is elismerték. De persze ők megelégedve nem voltak, mert felekezetük hajdani „fényét és épségét nem nyerte vissza”. Ezzel azonban el is árulták, hogy nekik nemcsak sérelmeik orvoslása, hanem a hajdani „fény” kellett, vagyis uralkodni akartak vallásukkal a magyar tereken.

Ezeket a régi időket azonban többé már senki sem hozhatta vissza, mert meghaladta őket az idő. A XVII. század végén már más világ volt, mint a XVI. században. Pedig hát Erdélyben és a Felvidéken a városokban uralkodtak a protestánsok még ekkor is, mégpedig sokkal jobban, mint amennyire a katolicizmus az országban – minden királyi és főpapi támogatás ellenére – uralkodott.

De hát még ez a tisztán labancokból álló (mert hiszen a kurucok nem vettek részt rajta), tehát elsősorban katolikus országgyűlés még a protestáns felkelők teljes tartózkodása és szőszegő viselkedése ellenére is „kijavította itt-ott a protestánsok megrongált hajóját”, mennyi engedményt szerezhetett volna a protestantizmus, ha ott Thököly követei és hívei is megjelentek, követelözthettek, sőt kivonulásukkal fenyegetözthettek volna! Hiszen akkor még senki se sejtette, hogy pártfogójuk, a török, már rokkant.

De, mint mondtuk, azért az udvarban mégsem ártott Thökölynek, hogy noha úgy tett mindig, mintha vágyai netovábbja az országgyűlés összehívása lett volna, mikor e kívánságát teljesítették, mégis visszautasította. Ellenkezőleg: 1681. november 13-án a Bécs nevében vele tárgyaló és Strassoldótól azzal vádolt Saponarolától, hogy vagy ügyetlenségéből vagy hűtlenségéből inkább Thököly érdekében alkudozott, mint a császárában, még jobb feltételekkel kapott fegyverszünetet, mint azelőtt. Most Ung, Bereg, Ugocea és Szabolcs megyét kapta téli

szállásul az erre annyira rászoruló csapatai számára. Most azért, mert ezzel akarták a török oldaláról elvonni.

„Az udvar – mondja Angyal – azt hitte, hogy nemsokára tapasztalni fogja előzékenysége jó hatását.” Thököly hálája azonban az volt, hogy Géczy Istvánt, Radics Andrást és Tunyogi Sámuelet a portára küldte a nagyvezérhez szóló levéllel. Szóban pedig azt kérték követei a nagyvezértől, nevezze ki Thökölyt Magyarország fejedelmévé. (Micsoda hazaáruló kérés! Milyen „szabadsághős” az, aki annyira lenézi hazáját és annyira nem tartja önállóknak és függetlennek, hogy még csak nem is egy más ország fejének, a szultánnak, hanem egyenesen a nagyvezérnek, tehát a szultán rabszolgájának kezébe teszi le azt a jogot, hogy Magyarország és a magyar nemesek fölé fejedelmet állíthasson!)

„Két év alatt – mondták követei a nagyvezérnek – az egész ország meg fog hódolni és az új fejedelem évi adófizetésre kötelezi magát” (Angyal, I., 251. o.). A követektől küldött levélben pedig így írt Thököly a török nagyvezérnek: „Fenségednek (nem a szultánnak, hanem a nagyvezérnek!) lábaihoz borulva alázatosan kérem pártfogását a bujdosók kívánságai érdekében, hogy így egyedül fenségednek tulajdoníthassam minden előmeneteletem.”

A maga nevében beszél tehát, nem a bujdosókéban, s ezzel a nemzeti szabadsággal is ugyancsak elbánik. A maga egyéni előmenetelét emlegeti, nem az országét. A levél kelte egyébként Berettyóújfalun, 1681. november 14.

Ugyanakkor (!) Saponarola közvetítésével Lipóttól „csak” ősi jószágai visszaadását kérte és azonkívül még Murány várát, Lipcsét és még a Szepességben is új birtokot. Ezenkívül még a felső-magyarországi tábornoki méltóságot, vallási engedményeket és még az eddigiéknél is nagyobb területeket csapatai téli szállására. De Bécsnek is tudtára adta, hogy a porta ki-elégítését (tehát hazája területének még az eddigiéknél is nagyobb megcsonkítását) is szükségesnek tartja.

Mivel tudta, hogy Bécsnek van annyira jó diplomáciai szolgálata, hogy az ő a törököknek tett ajánlatai nem lehetnek titokban előtte, erre vonatkozólag is „megnyugtatta” az udvart. Követeit – mondta – csak azért küldte a portára, mert ott Apafi megrágalmazta, befeketítette. E rágalmakat kellett ott megcáfolnia. Mivel ugyanis a császár öfelsége kegyét eddig nem sikerült bizonyosan megszereznie, addig, míg ez teljesen nem sikerül, a törököt se idegenítheti el magától. „Különbön egyszerűen a német kard alá tenné a nyakát”, ezt pedig a császár se kívánhatja tőle.

Kérte öfelségét, méltóztassék minél előbb elfogadni ajánlatait és biztosítani kegyéről, mert a török őt állandóan kísérti, ajánlatokat tesz neki s fél, hogy ha ez ajánlatokat elfogadja, elveszti öfelsége kegyét, ha viszont visszautasítja, a török részéről egyenesen az élete forog veszélyben.

Aztán ne feledjék a császár tanácsadói, hogy időközben a franciák is ostromolhatnák javaslataikkal és ő „nem bírna nekik ellenállni”, ha a „császár előbb kegyéről nem biztosítja”. „Édesgetni és rémítgetni akarta az udvart” – írja Angyal. „A tényeket úgy csoportosította, mintha áldozata és nem elvtársa volna szövetségeseinek (a törököknek), s mintha az udvar jóindulata kiragadhatná visszas helyzetéből.” (Angyal még azt is hozzáteszi, hogy „őt”, de ezt leheltem, mert magyartalan.)

„Esterházy nádor – írja Angyal (I., 254. o.) – mint törvényes közvetítő a trón és a nemzet közt, 1682 elején Nagyszombatba hívta Thököly követeit s kész lett volna néhány főméltósággal együtt a tárgyalások megindítása végett Besztercebányára utazni, de Thököly, bár „ezeknek hallására be nem dughatta füleit”, nem akart országos bizottságokkal alkudozni, mivel azok előtt főleg országos sérelmek elintézéséről lett volna szó, s mivel ez az út a diplomáciai játék folytatására nem látszott alkalmasnak.”

Látjuk tehát, hogy még a Thököly javára annyira elfogult Angyal is nyíltan elismeri, hogy Thökölyt az ország sérelmei nem érdekelték, sőt számára egyenesen kényelmetlen volt, ha ezek tárgyalására akartak áttérni. Ő maga akart érvényesülni, magának akart előnyöket

szerezni, s ebben az ország sérelmeinek orvoslása csak akadályozta volna. No meg az ő álnok lelkének titkai is voltak, melyeket még saját emberei előtt is lepleznie kellett, annál inkább az ország hivatalos megbízottai előtt.

Mivel tudta, hogy Bécs is alkudozik a törökkel, hogy a lejáráó vasvári béke meghosszabbítását kialakítja tőle, attól félt, hogy Lipót átengedi a töröknek Szatmárt, Ecsedet „a Tiszán túl való földdel”, sőt hogy „sok illetlen conditiókra kész reá menni, csak végezessen a portával”.

Természetesen nem azért félt ettől, mintha hazáját féltette volna (mert hiszen láttuk, hogy ő nem várakat kínált csak a töröknek, hanem az egész országot adófizetőként), hanem az aggasztotta, hogy ha Lipót megegyezik a törökkel, akkor ő két szék közül a pad alá esik és se innen, se onnan nem kap majd semmit.

Ezért ütötte a vasat Bécsben is, hogy ott is biztosítsa magát. „De – írja Thököly levele alapján Angyal – e nyugtalanságát csillapította az a gondolat, hogy a porta bizonyára szívesebben fogadja az ő kezéből egész Magyarországot, mint Leopoldéból a néhány megyét.”

Igen ám, de a török tudta, hogy „Leopold” komoly tárgyalófél és ereje is van hozzá, hogy megadhassa, amit ígér, míg Thököly jellemtelen is, meg senki is. Könnyen lehetséges tehát, hogy a török többre becsül néhány megyét Lipót kezéből, mint az egész országot Thökölyéből. Ezért nem érezte magát biztosnak a dolgában Thököly, s ezért tartotta a vasat melegen Bécsben is.

Félelme azonban alaptalan volt. Bár a magyar szabadsághős lelkiismeretfurdalás nélkül adta volna a töröknek akár az egész országot is, csak hogy a maga fejedelemségét biztosítsa és a „pogánynak” átengedett ország királya ő legyen, a hozzánk állítólag annyira rossz Lipót, a mi „elnyomónk” sokkal jobb magyar volt nála. Ő visszariadt attól, hogy megyék átengedésével vásárolja meg a törökkel való béke meghosszabbítását. Ez csak kísértésként merült fel lelkében, de a kísértést legyőzte.

Ez a lelki győzelem igazán becsületére válik Lipótnak, mert ugyanakkor nyugaton is érzékeny veszteségek érték. Elvesztette Strasburgot, Casalet, sőt ebben az időben a törökök még Stájerbe is betörték már; azt is kifosztották s Lipót nagy bajai közepette ráadásul még teljesen pénz nélkül is állott. „A császár – a Thököly-párti Angyal írja ezt így – mégis el volt szánva meg nem vásárolni a török békét a magyar terület csorbításával, noha az udvar egy hatalmas pártja (melyhez az anyacsászárné is tartozott, akire Lipót egyébként nagyon hallgatott, noha mint láttuk, csak mostohaanyja volt) nem idegenkedett volna ilyen áldozattól.”

Azért nem idegenkedett volna ettől az áldozattól ez a nagy udvari párt, mert – sajnos – azt kell mondanunk, hogy ez a párt állt a józan ész alapján. Olyan készületlen állapotban és olyan bizonytalan külpolitikai állapotok közepette, mint amilyenben akkor a Habsburgok voltak, a józan ész alapján mindenképpen el kellett volna kerülni a török háború kitörését. Hiszen Thököly és a protestantizmus „jóvoltából” a magyarság is a török oldalán vett volna részt ebben a háborúban. De a békeszerető Lipótnak másképp is mindig az volt a fő törekvése, hogy alattvalóit megkímélje a háború borzalmaitól, vér- és vagyonpusztításától.

A Haditanács „Opinion”-ja is az volt a „Caprarische Relationen”-re 1682 elején, hogy „még ha öfelsége Isten segítségével győzelmet aratna is, országai nagy pusztulása nélkül ez mégse volna lehetséges”.

Angyal megbotránkozik a Haditanács e véleményén, arra azonban nem gondol, hogy például a Szilágyi-történelem is milyen felháborodással ír a magyar nép azon szenvedéseiről, melyeket Lipót felszabadító háborúja okozott, és azokról az elviselhetetlenül nagy adóterhek-ről, melyekkel ez járt és ezeket mind mint Lipótnak a nemzet ellen elkövetett bűneit adja elő.

Ha Lipót ki akar térni a háború elől, akkor a koronázási esküre hivatkozunk, mely megtiltja a királynak, hogy az ország területéből bármit is elidegenítsen (bár ugyanezt – érdekes – a szabadsághóstól nem veszi zokon), ha pedig eredményes háborút indít az ország területi ép-sége védelmére, sőt egyenesen visszaszerzi a régi, egész Magyarországot, akkor nem ezért

adózunk neki elismeréssel, hanem csak azon a sok szenvedésen botránkozunk, amin emiatt a magyar népnek át kellett esnie. Utána még II. Rákóczi Ferenc felkelését is ezzel okoljuk meg s még azt is jogosnak tartjuk, hogy a nép a felszabadító háború szenvedései miatt királya ellen fegyvert fogott.

Mi tehát nemcsak azt követeljük királyunktól, hogy országunkat felszabadítsa és idegen erővel szabadítsa fel, hanem egyúttal még azt is, hogy a magyar nép páholyból, mégpedig párnázott páholyból nézhesse végig hazája felszabadítását. Magyarország szabaduljon fel, a hadszíntér ne itt legyen és a felszabadító csapatok az örökös tartományok népét éljék ki. (Pedig hát nemcsak minket, hanem azokat is kiélték.)

Mi – úgy látszik – azt akartuk, hogy a felszabadító háború értünk folyjon, de nem velünk, sőt még csak ne is nálunk.

Mi nem vagyunk megelegedve Lipóttal, csak Thökölyvel. Pedig hát Lipót, minden békeszeretete és a józan ész és a nagy udvari párt ellenére, akkor is olyan jó magyar volt és olyan komolyan vette koronázási esküjét, hogy Magyarország területéből bárminek átengedésébe még a török háború elhárítása céljából se volt hajlandó beleegyezni. Mikor Saponara Thököly ismertetett békefeltételeit közölte, köztük azt is, hogy ha Bécs őt ki akarja elégíteni, akkor a törököket is ki kell elégíteniük, még Angyal szerint is (I., 255. o.). „Szelid iróniával jegyzi meg az udvar, hogy a porta eddig még adót sem kért a császártól, de ha kérni találna, őfelsége elvárta Thökölytől, hogy segíteni fogja az udvart e méltánytalan követelések elhárításában.”

Wesselényi és társainak összeesküvése azért történt, mert az udvar békét kötött a törökkel, mikor az elégedetlenek háborút akartak volna. Mikor pedig az udvar háborút indít, mikor győzködik a törökkel, hadat szervez és fizet és évtizedeken át tartó háborúkat indít felszabadulásunkért, akkor meg azért ragad fegyvert a nemzet, mert szerinte nem lehet már bírni a sok szenvedést és adót. Ki tudott volna hát a magyar elégedetleneknek eleget tenni?

A legérdekesebb azonban az, hogy a mi történetírásunk akkor is jogosnak tartja a magyar felkelést vagy összeesküvést, mikor azért tör ki, mert a király békét kötött a törökkel (a Wesselényi-összeesküvés), és akkor is, mikor nem kötött, hanem felszabadító háborút folytatott, de nem eredményeset (Bocskai), sőt még akkor is, mikor háborúja eredményes volt s az országot dicsőséggel felszabadította (II. Rákóczi Ferenc). Mi egyformán jogosnak, megokoltnak és dicsőnek tartjuk azt a szabadságharcot is, meg ezt is, meg emezt is.

Thököly eközben természetesen a francia királlyal is szerencsét próbált, vele is tárgyalásokba kívánt bocsátkozni. Világos, hogy az se utasította el, mert hiszen bármikor kitörhetett a spanyol örökösödési háború, s akkor Lipót hatalmának gyengítésére, ereje egy részének lekötésére igen alkalmas lett volna Thököly. Thököly aztán ugyancsak felhasználta a maga előnyére ezt a nagy felkapottságát Saponarával, a császár megbízottjával való tárgyalásaiban.

A porta az erdélyi fejedelemséget kínálja neki – mondta –, de ígéri a magyarországit is. A francia király hercegi ranggal és uradalmakkal kínálja akár Francia-, akár Lengyelországban. Beláthatja – mondá neki –, hogy ilyen körülmények közt most már a császár részéről se elégedhet meg annyival, mint eddig még megelegedett volna. Most már tőle is kénytelen nagyobb rangot kérni, és mivel a ranghoz vagyoni is kell, mert másképp nem élhet rangjának megfelelően, a császártól is kénytelen hozzá megfelelő területeket is kérni. (Angyal: Thököly, I., 256. o.)

„Saponara – mondja Angyal – kénytelen volt elhinni a mondottakat”, s így a hercegi cím megszerzését ígérte neki. Mivel Thököly állandóan Esterházy nádor iránta való ellenséges érzelme miatt panaszkodott neki, felhívta a figyelmét, hogy ha hercegséget kap, rangban meg fogja előzni Esterházyt. (A végén mégis Esterházy lett német birodalmi herceg, Thököly pedig – mint maga kifejezte magát – „az ottmán pokolban” pusztult el Ázsiában. Végeredményben tehát mégiscsak az sül ki, hogy okosabb volt az, aki megmaradt a becsület és a kötelességteljesítés útján, mint az, aki a lázadás útjára lépett s így akart érvényesülni.)

De a nemzet is okosabb lett volna, ha Esterházyra hallgatott volna, nem pedig a Thökölyekre és Rákócziakra, s ha ő is a királyához való hűség útján (mely egyúttal a becsület útja is volt) kereste volna boldogulását, nem pedig lázadások révén, még ha ezeket a lázadásokat szabadságharcoknak nevezte is. Hiszen a történelem azt mutatja, hogy a szabadságharcok egész sora ellenére is csak Habsburg-alattvalók maradtunk, ha pedig azok maradtunk, világos, hogy többre mentünk volna, ha hűséges, derék alattvalók maradtunk volna, nem pedig esküszegő, alkotmánytipró lázadók.

Thökölynek tetszett a császár emberének ígéretése és a hercegi cím megcsillogtatása. Hiszen nála hiúbb és címre, rangra, fényre többet adó ember kevés volt. Még környezetében is azt beszélték, hogy Saponara „angyali nyelven beszél”. (Thököly bizalmasának, a nagy lutheránus Fajgelnek 1682. április 26-i levele.)

Pedig hát Saponarának nem kellett volna annyira komolyan venni Thökölyt, hisz sikere tulajdonképpen csak látszat volt s csak bolond nagy szerencséje miatt látszott olyan nagy hatalomnak. Ha nem maga a császár adta volna neki a téli szállásokat, serege már rég szétzillett volna. Az 1680. év folyamán a francia királytól úgyszólván semmi támogatást se kapott, 1681-ben pedig Lajos drágakövekkel kirakott arcképén kívül mindössze csak 8000 aranyat, mikor Thökölynek csak portai követsége 4000 aranyába került. (A követségek általában rendkívül költségesek voltak, különösen a töröknél, ahol igen sokat számított a keleti pompa, ha a követek tekintéllyel akartak fellépni és ahol megvesztegetésekre, „borravalókra” is mindig sokat kellett költeni. A mi török követségeink költségeihez azonban mi soha egy fillérrel se járultunk, azt mindig teljesen a bécsi udvar fizette. A mi történetírásunk azonban erről se beszél soha. Az csak arról tud, hogy mi Bécs gyarmata voltunk.)

A portán természetesen Thököly se sajnálhatta a pénzt, hiszen sorsa végeredményben attól függött, mennyire barátai a basák, azokra pedig csak a fényűző fellépéssel és – még inkább – a pazar „ajándékokkal” lehetett hatni. Thököly már 1682. április végére elérte, hogy a törökök Budán nagy pompa közepette ünnepelték, az utcán pedig már ekkor „éljen a magyar király” kiáltásokkal üdvözölték.

Ennek hatására természetesen Thököly is még jobban felült a lóra s amire Béccsel való eddigi tárgyalásaiban csak halványan célzott, most nyíltan kimondta, hogy azt a sokat emlegetett adót a töröknek ő akarja fizetni, mint fejedelem. Most ugyanis már néhány felső-magyarországi megyét is kért a maga részére a királytól, hogy azok jövedelméből fizetni tudja ezt a török adót. Hogy Béccset megijessze, úgy beszélt, hogy már meg is kapta a budai pasa parancsát, hogy csatlakozzék a török sereghez.

Eközben megtetszett neki Zrínyi Ilona, illetőleg nem Zrínyi Ilona, hanem az árvái nevén lévő mérhetetlen uradalmak és erős várak. Maga Zrínyi Ilona ugyanis bajosan tetszhetett meg neki, hiszen mondtuk, hogy ő már első férjénél is idősebb volt, mostani kéréje pedig egyenesen 14 évvel volt fiatalabb nála. Annál jobban megtetszett azonban Thököly Zrínyi Ilonának. Láttuk már, hogy anyósa, Báthory Zsófia, keményen meg is róttá érte, amiért összeadta magát vele, noha nemcsak lázadó és eretnek volt, hanem olyan fiatal is, hogy majdhogynem fia lehetett volna Zrínyi Ilonának. Ezért Báthory Zsófia életében nem is lehetett erre a házasságra még csak gondolni se. De Báthory Zsófia 1680-ban meghalt és a házasság utána csakhamar létrejött.

Thököly tehát szégyenletes érdekházasságot kötött, de láttuk, hogy ha érvényesülésről és olyan nagy vagyonról volt szó, mint a jelen esetben, csinált ő még ennél sokkal jellembevágóbb dolgokat is. Mivel tulajdonképpen nem maga Zrínyi Ilona volt olyan gazdag, hanem a Rákóczi-árvák, s így a nagy vagyon ezek gyámságával járt, az pedig a császártól függött, házasságukhoz a császár engedélyét is kikérték. A császár az engedélyt megadta, de jellemző rájuk is, meg arra is, milyen „zsarnok” volt a császár, és ezért alattvalói mennyire „rettegtek” tőle, hogy már az engedély megérkezése előtt megesküdték. Mikor aztán utólag megérkezett a császár engedélye is, Thököly és hívei gúnyolódva fogadták (Tört. Tár, 1887., 763. o.).

Báthory Zsófia, aki a vagyonnal rendelkezett és aki a vagyon Báthory részének tulajdonosa is volt, unokái gyámságát nem is anyjukra, Zrínyi Ilonára bízta, akiben ő nem találta meg azt az erkölcsi emelkedettséget, melyet unokái nevelőjétől elvárt, hanem Lipót császárra. Az annyira „gonosz” és a magyarokban állítólag annyira nem bízó Lipót azonban maga helyett mégis a gyermekek anyját tette meg gyámjukká, s ezt az oly nagy hatalmat jelentő tisztséget akkor is meghagyta kezében, mikor Thököly neje lett, mikor tehát valójában a felkelő vezér lett a gyám. A hála, mint láthatjuk, az volt érte, hogy kiröhögtek érte.

Az is hozzájárul Thököly jelleme és diplomáciai „művészete” kiismeréséhez, hogy mikor emberei elfogták Strassoldo császári vezér levelét, melyben a megyéket és a várak parancsnokait Thököly kétszínűsége miatt vigyázatra inti (aminél okosabbat és megokoltabbat Strassoldo nem is cselekedhetett volna), az – úgy látszik – magát ártatlannak és mindig őszintének és egyenesnek tartó Thököly iszonyúan megsértődött és adta a megbántottat. (Ezzel újabb bizonyítékot szolgáltatott hihetetlen kétszínűségére és bámulatosan könnyen kormányozható lelkiismeretére.)

Kijelentette Saponarának, hogy e miatt a levél miatt híveit, akik nem hajlandók eltérni vezérük becsületének kétségbe vonását és emiatt igen ingerült lelkiállapotban vannak, már nem tudja féken tartani. Ő nem erőszakosan, hanem szépszerével akarta a közjót (!) előmozdítani, de Strassoldo effajta gyanúsítgatásokkal megbontja a békét s így ellensége a felség szolgálatának.

Most tehát ő legnagyobb sajnálatára kénytelen engedni felháborodott híveinek (az igazság az, hogy hívei örültek, ha elbizonytalanodott vezérük néha-néha egy kis fricskát kapott, de ha Thökölynek igaza lett volna és hívei valóban háborogtak volna, akkor is csak Thököly egy szavába került volna s rögtön csend lett volna, annyira félték tőle), ezért felmondja a fegyverszünetet és megkezdi a hadműveleteket. Nem tehet másképp, mert hálával tartozik híveinek, hiszen nekik köszöni minden szerencsését.

Így aztán az önérzetes Thököly egy csapásra négy legyet is ütött. Először is sikerrel megvédte azt a „becsületét”, ami sose volt. Másodszor e nagy önérzeteskedésével azokat, akik szomorú tapasztalataik alapján végre kételkedni kezdtek becsületességében, újra megerősítette megbízhatóságában, őszinteségében és jóakaratóban. Úgy látták ugyanis, hogy ilyen nemes önérzete nem lehet becstelen embernek. Harmadszor nehéz helyzetbe hozta Strassoldót, mert minden számítása ellenére hirtelen hadműveletekre kényszerítette. Végül negyedszer nagyszerűen meg tudta okolni, miért szegi meg a fegyverszünetet és azt a békeszeretetet, melyet állandóan a száján hordott ugyan, melynek azonban éppen az ellentéte lakozott szívében, amelyet mihelyt érdekei úgy kívánták, e kitalált ürügy nélkül is megszegett volna.

Az ellenségeskedést igazán ügyesen és szerencsésen kezdte meg. Elfogta gróf Herbersteint több tisztjével és 80 emberével együtt, amint Kassára tartottak és az ottani császári helyőrség számára négyhavi zsoldot vittek magukkal. Ezzel Thököly megint egy csapásra három legyet ütött: 1. Előkelő foglyokat szerzett, akik kibocsátásáért később nagy összeget tudott szerezni. 2. A foglyoknál lévő négyhavi zsold az övé lett. 3. Nagy összegtől fosztotta meg az ügyis mindig pénztelen császárt, s elérte, hogy a kassai őrség most se jutott hozzá zsoldjához, pedig fizetlensége miatt már eddig is nagy volt közte az elégedetlenség s emiatt rossz a harci szellem.

De ugyanez időben eperjesi volt iskolatársától és protestáns hittestvérétől, Szirmay Andrásztól, aki Németországban járt és ott hadmérnöki tanulmányokat is végzett, megtudta, mik a kassai vár gyenge pontjai. Erre vonatkozólag a foglyul ejtett német tiszteket is kikérdezte (ez már a negyedik nagy előny volt, melyet Herbersteinék elfogásával szerzett), akik közül az egyik (Krug) egész áruló módon (bizonyára, mert protestáns volt) szolgálatára volt e tekintetben.

Így szerzett értesülései alapján elhatározta, hogy csellel, rajtaütéssel és meglepetéssel megveszi Kassát. Mivel előtte ügyis területeket kért Lipóttól a Felvidéken tervezett fejede-

lemségéhez, gondolta, hatalmas nyomatékot ad majd szavának, ha máris több lesz hatalmában, mint amennyit előbb kért és előre lesz már fővárosa is. A rajtaütés sikerült.

Persze a fontos vár kézrekerítése nem ment volna olyan könnyen, ha a lakosság többsége nem lett volna protestáns s így nem húzott volna inkább a felkelőkhöz, mint a királyhoz. Aztán iszonyú fenyegetőzéseivel a város lakosságát úgy meg is rémítette, mint előbb a szintén kezére kerített bányavárosok népét. A fő érve azonban az volt, hogy már közelednek segédcsapatai, a törökök. A kassaiak nagyon jól tudták, hogy ez igaz is. A kettejük közös erejének – érvelt – úgy se állhatnak majd ellent. De ha csak akkor adják majd meg magukat, mikor már a törökök is megérkeztek, akkor már nem ő lesz a feltételek megszabója, hanem a törökök, s akkor eljövendő sorsukért magukra vessenek.

Ez ugyancsak hatásos érv volt és a kassaiak siettek is magukat minél előbb megadni. Igaz, hogy így is 60.000 forintot kellett fizetniük a töröknek, hogy tőle is megváltsák magukat (mert hamarosan valóban megérkeztek), de világos, hogy ezt nem Thököly fizette ki helyettük, s így nem sokkal jobban, sőt bizonyos tekintetben rosszabbul jártak, mintha magának a töröknek adták volna meg magukat, nem is szólva arról, hogy a vár még a török ellenében is tarthatta volna magát. Thököly azonban mindezzel nem törődött. Örült neki, hogy övé lett a Felvidék legnagyobb városa és kulcsa, s vele együtt kezébe került az itt székelő kamara, tehát az egész Felvidék ott kezelt állami jövedelme.

Hogy fejedelemségét megszilárdítsa és maga mellett hangulatot csináljon, teljesen kommunista módra tudatos rágalmakat terjesztett az udvar ellen. Július 16-i kiáltványában azzal vádolta, hogy a sérelmek elintézését a jövő országgyűlésre halasztotta (s ezt ő merte mondani, akit nem lehetett elcsalogatni arra az országgyűlésre, melyet a kedvéért hívtak össze!). Aztán, hogy amit a múlt országgyűlésen végeztek, az udvar azt is alig engedi kihirdetni. (Ebben se volt igaza, amit maga is elárul azzal, hogy még saját maga is csak az „alig” szó kíséretében meri állítani.) De ha igaz lett volna, annak is egyedül csak ő lett volna az oka, mert ő ezzel az országgyűléssel csúnyán becsapta az udvart. Ő követelte az országgyűlést, s mikor végre megvolt, neki nem kellett, pedig követői – ha elmentek volna – szinte uralkodhattak volna ott, hisz ekkor volt iránta az udvar a legengedékenyebb.

Még a neki átengedett téli szállásokra vonatkozóan is azt állította, hogy velük az udvar az ő vesztére tört. Pedig egész mozgalma kezdeti sikereit ezeknek köszönte s ezek átengedése volt az udvarnak önmaga ellen elkövetett legnagyobb bűne. De ha Thököly panasza jogos lett volna, az udvar eljárása akkor is természetes lett volna, mert hiszen – mi tagadás benne – az udvarnak nemcsak joga, hanem legegységesebb kötelessége lett volna önmaga iránt, hogy a felkelők és Thököly „vesztére törjön”. Melyik az a józan eszű kormány, mely nem tör az ellene keletkezett felkelés vesztére?

Legnagyobb hatással azonban az a rágalma volt, hogy az udvar az ő tudta nélkül (tehát úgy látszik, hogy az udvarnak már erre is tőle kellett volna engedélyt kérnie) internunciust küldött a portára. Azzal akarnak – hánytorgatta – a császárnak nyugalmat szerezni, hogy el akarják adni a töröknek a magyar szabadságot. Tudjuk, hogy ennek éppen az ellenkezője volt igaz. Lipót semmit se adott el, semmit se akart Magyarországból odaadni a töröknek, ellenben Thököly nemcsak az ország egy részét akarta eladni a töröknek, hanem az egész országot, s nemcsak akarta, hanem akkor már el is adta.

Hiába volt azonban Thököly híresztelése aljas rágalom, mindenki elhitte, amit kiáltványa állított. A Felvidék keleti fele egészen protestáns volt ugyanis, ott a hatalom is Thököly kezében volt már, és az ország e része akkor már török megszállás alatt is volt.

Mindenütt elkeseredve és szitkozódva beszéltek, hogy a császár az örökös tartományok nyugalma kedvéért át akarja engedni a töröknek még az Érsekújvártól Nagyszombatig terjedő területet is, úgyszintén a tiszántúli megyéket is. Meghódolunk mindnyájan a töröknek, erősködtek, s inkább önként fizetünk neki adót, mintsem megvárjuk, hogy eladjanak neki bennünket, mint a rabokat vagy az oktalán állatokat (Angyal, I., 269. o.).

Így nyugtatták meg a maguk lelkiismeretét az ország elárulásáért. Ez akkor éppen Thökölynek és a töröknek alkalmas hangulat volt. Természetesen nem is keletkezett véletlenül, de létrehozásában sokkal nagyobb borzadállyal kell néznünk a benne megnyilvánuló sátáni-ságot és pokoli lelkiismeretlenséget, mint a politikai ügyességet és tehetséget, mely kétségtelesen szintén felfedezhető benne.

Saponara a maga és Zrínyi János, Thököly sógora nevében és aláírásával kénytelen volt már három nap múlva, július 29-én ellenkiáltványban közölni az országgal, hogy a király nem akar átengedni a töröknek egy talpalatnyi területet se. Az emberek azonban még ezután is jobban hittek Thököly kiáltványának, s aki császáréban hitt is, megmondani az se merte, mert mint hazaárulóba, beléje fojtották volna a szót.

1682 szeptemberében Thököly a török segítségével Füleket, a Felvidék legnagyobb és legerősebb várát is elfoglalta és foglyává tette a parancsnokot, Koháry Istvánt. Nem Koháry adta fel a várat, hanem a protestáns lakosság és várórség. Ezért az őrség szabadon elvonulhatott, de Koháry, a „mindig hű”, inkább a rabságot és Thököly haragját választotta, mint a meghódolást. Ha ő is a vár protestáns őrségével és lakosságával tart, vagy legalább hagyja magát megfélemlíteni s beleegyezik a vár feladásába, a vagyonát is megtarthatta volna. Így azonban mindenét felprédálták. Ezen azonban nem botránkoznak meg a magyar történetírók, sőt meg se említik. Nekik ugyanis csak Zrínyi Péter és neje, a magyarul nem is tudó Frangepán Katalin, meg Nádasdy vagyonának felprédálása fáj, de nem a „csömörletig” aulikus Koháry Istvánoké.

A török vezéré lett többek között Koháry 60.000 tallért érő asztali készlete. Itt is főképp törökökből állt ugyanis az ostromló sereg, oldalukon azzal a Thökölyvel, aki, mint láttuk, teljesen sikerrel háborította fel az országot törvényes királya ellen annak híresztelésével, hogy át akarja adni az ország egyes részeit a töröknek. Azonban Thökölyn kívül ott volt még a Füleket ostromló és elfoglaló török táborban – szégyenszemre – a nyomorult Apafi Mihály (és természetesen sógora és esze, Teleki Mihály) is, akinek Thököly nemrég megesküdött, hogy engedélye nélkül semmit sem fog csinálni. Most kénytelen volt szegény Thököly megbüntetése helyett még egyenesen az ő „kosarába szedni az eperjét”. Itt, a füleki táborban történt ugyanis Thökölynek a törököktől iszonyú céccal Magyarország királyává való kikiáltása.

Apafi, a török szolgája, még ennek is kénytelen volt tanúja lenni, pedig állítólag a „szabad” Erdély fejedelme volt. S ráadásul ugyanekkor a felkelők közül még azok is, akik eddig még kitartottak Apafi mellett s most is az ő, nem pedig Thököly táborában jelentek meg török parancsra Füleknél, például Kende Gábor és Szepessy Pál, most áttértek a felkelő naphoz és Wesselényi Pál kivételével, akinek Thököly emiatti dühében megüzente, hogy nem kívánja többet látni, testületileg vonultak át Apafitól Thököly táborába.

Az erdélyiek természetesen élesen kikeltek ellenük. „Mobile vulgus” (az állhatatlan csőcselék) – mondta rájuk megvetőleg egyikük. A hazafias magyar diák pedig láttára kénytelen azt gondolni (ha talán nem is mondani), hogy ő nem ilyeneknek gondolta a bujdosók leggerincesebbjeit. „Csak legalább elbúcsúztak volna ezek a magyar önagységától – mondta másikkuk –, mert hiszen éppen eleget költöttünk rájuk.”

Mert jól láthatjuk belőle az ez időben Lipót részéről gyakorolt nagy protestáns „elnyomást”, azt is tanulságos lesz megemlíteni, hogy ebben a híres füleki végvárban, melyet Lipót, nem pedig a nemzet pénze tartott fenn és amelyben a parancsnok is ilyen nagy katolikus volt, épp úgy volt kálvinista templom és lelkész is, mint katolikus, tehát a protestánsok teljes vallásszabadságot élveztek és joguk volt a nyilvános vallásgyakorlatra. (Vajon miért álltak mégis rögtön az ellenség, sőt a török oldalára? Hiszen nekik nem voltak sérelmeik. Bizonyára azért, mert Füleken nemcsak kálvinista, hanem katolikus templom és pap is volt, s az ő felekezeti önérzetüket még ez is sértette. Ők csak kálvinista vallásgyakorlatot akartak. Nekik még az is sérelmes volt, hogy katolikus vallásgyakorlat is volt. Kevéssel előbb ugyanis még az se volt.)

De azt se hagyhatjuk szó nélkül, hogy az a többségében kálvinista őrség, mely parancsnoka háta mögött, sőt ellenére, az ellenséggel paktált és Koháryt azzal fenyegette, hogy ledobja a vár fokáról a mélységbe, éppen a várban levő kálvinista lelkészt választotta ki arra a szerepre (s ő természetesen vállalta is ezt a szerepet), hogy nevében Apafi táborába menjen azzal az üzenettel, hogy „a keresztyéneknek átadják magukat” (Angyal, I., 274. o.).

Úgy látszik, azzal nyugtatják meg magukat, hogy hiszen a „keresztyéneknek” adják meg magukat, nem a töröknek, tehát ők jó hazafiak is, meg jó keresztyének is, s az ő könnyen megnyugtatható keresztyén lelkiismeretük ettől mindjárt meg is nyugodott. (Azt is láthatjuk belőle, milyen „ártatlanok” lehettek azok a protestáns lelkészek, akiket kevéssel előbb a pozsonyi törvényszék elé idéztek, s hogy mennyire nem használt nekik a megijesztés.

Tanulságos az a korlátolt felekezetiesség is, mellyel, mivel ők maguk kálvinisták voltak, nem a lutheránus Thökölyt (aki pedig szintén „keresztyén” volt), hanem a kálvinista Apafit látták csak annak a megbízható „keresztyénnek”, akinek a várat átadhatják.

De nem kevésbé jellemző az is, hogy erre az undok, gyáva, hazá- és keresztyénáruló szerepre a fülekiek éppen kálvinista papjukat tartották a legalkalmasabbnak, továbbá, hogy papjuk vállalta is ezt a szégyenletes szerepet, s ezzel bebizonyította azt is, hogy hívei az árulást tőle tanulták; hogy már előtte is ilyen szellemben szokott nekik prédikálgatni.

De azért a mi közvéleményünk, történetírásunk és hazafias nevelésünk még ma se győződéssel csodálkozik azon a lelkiismeretlen „gázságon”, hogy a második pozsonyi törvényszék elé protestáns prédikátorokat és iskolamestereket idéztek, s még ma is szentül meg vannak róla győződve, hogy azoknak semmi más bűnük nem volt, mint csak az, hogy protestánsok voltak, tehát a törvényszék felállításának oka csupán főpapi mesterkedés volt a protestantizmus kiirtására. Ezért mindjárt nagy pátozzal azt is hozzátesszük, hogy protestánsnak lenni az ország törvényei szerint nem volt bűn, tehát ezt nem lett volna szabad büntetni. Ilyen törvénytörő volt tehát az az átkozott Lipót, akit a jezsuiták „dajkáltak”.

Mikor aztán a füleki és egyéb tanulságok hatása alatt – akkor, mikor már nem a törökök voltak az urak az országban – egy-egy várból, városból kiűzték a protestáns lelkészt, emiatt is micsoda panasz van és milyen felháborodás tombol még ma is, s mennyit emlegetik megint a „törvénysértést”, sőt a királyi eskü megszegését! Mintha bizony egy király köteles lenne ilyen árulókat tartani váraiban és országaiban (mert hiszen világos, hogy ha az őrség királyi volt, ők pedig a őrség lelkészei voltak: a király fizette őket), s éppen ellenkezőleg nem az lenne-e a kötelessége maga, alattvalói, a hazá- és a keresztyénység iránt egyaránt, hogy a hűtlenség és a lázadás fészket ne maga melengesse, hanem elpusztítsa.

Ha nem Lipót lett volna a királyunk, ezek a protestánsok és lelkészeik nem úgy bűnhődtek volna, mint Lipót idejében bűnhődtek. Hogy bűnhődtek például az angol katolikusok néhány katolikus löporösszeesküvése miatt, pedig azt nem papok tervezték, csak katolikusok, de azok se csináltak, tehát nem is ártottak semmit, mert hiszen a tervezésen túl sohase jutottak. Mégis az egész angol katolicizmus bűnhődött miatta, az angol protestánsok pedig annyira élvezték és élvezik ma is ezt a bűnhődést, hogy még ma is legkedvesebb nótájuk a „Remember, the fifth september!”.

Hogy milyen kevés gyakorlati értelme volt annak, hogy a füleki vár kálvinistái „a keresztyéneknek” adták meg magukat, nem pedig a töröknek, azzal ma már mindenki tisztában van, de tisztában lehetett volna már akkor is. Hiszen azoknak a „keresztyéneknek” is, akiknek a füleki vár kálvinistái megadták magukat, akár a lutheránus Thökölyt, akár a kálvinista Apafit értjük rajtuk, egyaránt a török volt a parancsoló uruk.

Ez a török például annak ellenére, hogy éppen Fülek bevétele öröme tette nagy szertartásossággal és fényes külsőségek közepette Thökölyt Magyarország királyává, mivel a kezébe került vár nem lehetett az övé (Thökölyévé kellett lennie, mert hiszen nem cáfolhatta volna meg rögtön, hogy Thököly lett Magyarország királya), a keresztyéneknek átengedni pedig nem akarta, mert ezt dőllye és a „hitetlenek” elleni megvetése és gyűlölete nem enged-

te, ott Thököly szeme láttára romboltatta le. A török vezér azonban még így is és annak ellenére is, hogy Koháry 60.000 talléros evőkészlete is az övé lett, nem pedig Thökölyé, hogy szegény Apafit ne is említsük, még külön 100.000 tallért is követelt a muzulmánok „vérdíjául”. Azok ugyanis ingyen nem ontották vérüket azért, hogy a hitetlenek számára foglaljanak el várat, még ha ezt a várat éppen a hitetlenek elleni gyűlöletükben mindjárt lerombolják is.

A koronázási cécó alatt egyébként köntöst, kardot, botot, zászlót és koronát is raktak a törökök Thökölyre, illetőleg adtak a kezébe, s mindegyik jelvényt más-más basa adta át neki vagy rakta rá, hogy a dolog annál ünnepélyesebb legyen. Aki a köntöst adta rá, így szólott hozzá: „Thököly Imre, vedd e köntöst, melyet a mi leghatalmasabb és győzhetetlen császárunk küld neked annak jeléül, hogy magyar királynak választott, és tudd meg, hogy aki töled e köntöst elveszi, a császár vállairól tépi le.”

Világosan megmondta tehát ez a basa, hogy Thököly Imre, a dicső magyar szabadsághős, eljátszotta Magyarország szabadságát és függetlenségét, mert szabad és független nemzet (mint a magyar volt egész Thököly „szabadsághősi” szerepéig) maga választja és koronázza meg királyát, nem pedig egy idegen császár választja azzá, ha ez az idegen császár mégoly hatalmas és „legyőzhetetlen” is. Sőt a dolog annál sértőbb Magyarország szabadságára és függetlenségére, minél hatalmasabb és legyőzhetősebb ez a császár, mert hiszen annál kevésbé tudja vele szemben megőrizni az ország függetlenségét.

Ahol egy idegen császár „választja” a magyar királyt, ott Magyarország függetlenségéről vagy szabadságáról nem beszélhetünk. Ez azonban a mi „hazafiainknak” sose fájt. Nekik csak Bécs fájt. Pedig hát mi Bécsbe sose küldtünk adót, hanem onnan küldtek nekünk állandóan „türkische Hilfe”-t. Természetesen ez onnan se jöhetett egészen ingyen, mert a nemzetek közti viszonylatban az ilyesmi lehetetlen, de a magyar hazafiság szerint még ez is Bécs gonoszságának a jele volt, nem pedig a józan ész követelménye.

Thököly sokkal okosabb és józanabb volt annál, semhogy tisztában ne lett volna a helyzettel (bár azt igazán nem tudhatta még akkor, hogy a gyámoltalan papok dajkálta Lipót milyen hamar le fogja „tépni” az ő vállairól a királyi köntöst, ha még annyira magának a török császárnak a vállairól tépi is le és azok a török császári vállak mégoly hatalmasak és győzhetetlenek voltak is). Ezért a királyi címet nem vette fel, hanem egyelőre megelégedett azzal, hogy csak Magyarország fejedelme legyen. Egyelőre ez is éppen elég emelkedés volt neki.

Világos azonban, hogy ezt nem a töröknek mondta (nem is merte volna mondani), hanem csak az országnak. Nem akart irigyeket és nem akart pöffeszkedőnek látszani. Éppen elég gögös volt enélkül is, irigye pedig enélkül is volt elég. Sokkal okosabb volt annál, semhogy ne tudta volna, hogy nem a cím a fontos, hanem a valóság, s neki a valóságos magyar királysághoz több reménye van akkor, ha a címet, illetőleg egyelőre önmegtagadást gyakorol, bármennyire nehezére essék is. Főképpen pedig azért volt szükség erre az önmérséklésre, mert tudta, hogy ha a királyi címet is felveszi, akkor Bécset tovább már nem áltathatja, hanem végleg eltaszítja magától. Ezt pedig nem akarta.

Hogy önmérséklése mennyire nem szerénységből, hanem tisztán érdekből történt, mutatja, hogy rögtön „királlyá” tevése után újra érintkezést keresett Saponarával, s tudtára adta, hogy „az elődök példáját mindenben követni akarván” még a történetek után is kész békét kötni a császárral, de természetesen most már nem a régi, hanem a mostani rangjának, helyzetének és hatalmának megfelelő feltételek alapján.

Egyébként utána újra elfoglalta a bányavárosokat. Nem csodálkozhatunk, hogy ez sikerült neki. Hiszen most már ott volt mellette a török sereg is, hatalma tehát most már nemcsak látszat volt, mint eddig. A környező királyi kézen levő várak pedig olyan elhanyagolt állapotban, őrségük, fizetlensége miatt, olyan rossz hangulatban volt, hogy Caprara örült, hogy az őrségek előre kivonultak belőlük, mert így legalább kevesebb kár érte a kincstárat, mintha az ostromot megvárták volna.

Thököly igazi fegyvere azonban még most is inkább álnokságában volt, mint fegyverében, mert a török rögtön Fülel elintézése után nagy diadallal hazament. (Csak az volt a baj, hogy ezt előre senki se tudta. Pedig gondolhatta volna. De mint kudarcok után szokott lenni (különösen nálunk), most is mindenki már azt hitte, hogy vége mindennek és előre belenyugodott abba, amire kényelemszeretetében és bőre féltése miatt ráfogta, hogy elkerülhetetlen.)

Esterházy Pál nádor azonban a török távozása után elég erősnek érezte magát a bányavárosok visszafoglalására s csak az udvar engedélyét várta a támadás megindítására. Az engedélyt azonban nem kapta meg. Thökölynek ugyanis, aki maga tudta a legjobban, mennyire senki lett ő a török hazavonultával, feltétlenül fegyverszünetre volt szüksége, s mivel ezt most már az őt mindig jobban kiismerő és így mindig kevésbé kímélő udvartól másképp nem kapta volna meg már, úgy zsarolta ki tőle.

Az üzente Bécsbe, hogy ha fegyverszünetet kötne vele, szívesen visszaadja a bányavárosokat egészen önként. Ha azonban fegyverszünetet nem kap, a török, hogy a császár kezébe ne kerüljenek, el fogja pusztítani a bányákat. (Világos, hogy ezt a törökök távozásának ellenére is megtehették, mert hiszen a török várak őrségei télre is itt maradtak.) Hogy ennek ne ő legyen az oka, azért küldi ezt a figyelmeztetést. De üzenetével egyidejűleg Petrőczy Istvánt 2000 lovassal beküldte Sziléziába pusztítani és égetni, hogy diplomáciájának ezzel adjon határozott támogatást (Angyal, I., 283. o.), s az udvart a bányák elpusztításával való fenyegetésen kívül (melyet természetesen nem ő tenne, hanem a török, melyről azonban ő nem tehet, bár egyébként a császárnak igen nagy tisztelője) még ezzel is megrémítse. Lipót ugyanis kissé jobban sajnálta alattvalóit, mint Thököly a jobbágyait vagy általában a magyar népet.

Meg is kapta a fegyverszünetet (de semmiképpen se kapta volna meg, ha a királyi címet használta volna), s ha nem is szívesen s nem is mindjárt, mint ígérte, de azért a bányavárosokat is kiürítette. Ez bizonyítja, mennyire győnge volt, de azt is mutatja, hogy még mindig mennyire félre tudta vezetni az udvart. Ha ugyanis látták, hogy gyenge (márpedig ezt látniuk kellett), nem lett volna szabad kímélni, hanem fel kellett volna használni a jó alkalmat, hogy a török magára hagyta és addig, míg kitavasodik s a török visszajön, megsemmisíteni.

Hogy mennyire nem érdemelte meg az udvar kíméletét, mutatja akkori viselkedése. Végtelen hiúsága miatt nem bírta már tovább a szerénységet és önmérséklést, s még mielőtt a bányavárosokat kiürítette, Körmöcön olyan aranyakat veretett, melyeken mint király szerepel. Ezzel is legalább két legyet akart ütni egy csapásra. A tőle veretett pénzek egy részét ugyanis a francia király tiszteletére verette s azt vésette rájuk: „XIV. Lajos, Magyarország védője” (Szalay: Magyarország története, V., 185. o.). Ezzel akart magának hiúsága kielégítésén kívül francia aranyakat szerezni „a védőtől” és XIV. Lajos erszényét a maga számára megnyitni.

Hogy ezzel a török mellett most már egy második hatalmas „védőt” is szerzett a „független” és „szabad” Magyarországnak, az Thökölyt éppen nem zavarta. Pedig olyan államnak, mely magát függetlennek tartja és szabad akar maradni, még egy védője se lehet, nem kettő, és különösen nem szerezhet neki „védőket” és éppen hatalmas védőket az, aki ennek az országnak állítólag éppen a függetlenségéért és szabadságáért ragadott fegyvert. Azt is elfelejtette, hogy ezzel a magyar alkotmányt is ő szegte meg, mert addig, míg az ország független volt (s addig, míg ő nem lett a „király”, az volt), Körmöcön csak a magyar király nevére és nevében lehetett aranyat veretni. Nem vertek ott aranyat addig, még a német császár nevére se soha. Nem is túrtük volna.

Thököly a bányavárosok feletti újabb uralmát rövidsége ellenére is felhasználta a lakosság újabb megszarolására is, s ezenkívül 9000 aranyat még „kölcsön” is vett a körmöciektől és a selmeciektől azzal a „szigorú” (risum teneatis, amici!) kötelezettséggel, hogy majd árvai jószágai jövedelméből téríti vissza őket, majd ha jószágait sikerül visszafoglalnia. Gondolhatjuk, milyen képet vághattak a kölcsönadók ehhez a kötelezvényhez. Pedig a szerencse most is annyira kedvezett Thökölynek, hogy nemsokára jószágai visszafoglalása is sikerült.

Nem lepődünk meg rajta nagyon (s talán még a selmeciek és körmöciek se lepődnek meg), hogy a „kölcson” a jó Thököly Imre azért így se fizette vissza soha. Egész bizonyos, hogy ezt Thököly akkor is nagyon jól tudta, mikor kötelezvényét aláírta. Minden bizonnal tudták ezt a selmeciek és a körmöciek is, mert ők – protestánsok lévén – okosabbak voltak vagy pedig az emberi gyarlóságot sokkal jobban ismerték, mint a papoktól dajkált udvar emberei, s így azt is igen jól tudták, hogy emberek, kivált Thököly-féle emberek között nemcsak a gyarlóság, hanem még a hitványság és a cinizmus se ritkaság.

De hát hiába tudták mindezt, akkor se tehettek mást, mint hogy kölcsön adnak és Thököly kötelezvényéhez még jó képet is vágnak. A hatalom ugyanis Thököly kezében volt és őt megsérteni nem volt tanácsos, annál kevésbé megharagítani.

Így aztán a szegény körmöciek még 1704-ben Thököly szabadsághős utódánál és mostoha-fiánál, II. Rákóczi Ferencnél is könyörögtek (mert hiszen a császárhoz csak nem mehettek panaszukkal) „kölcsonadott” pénzükért, de természetesen nála is hiába. Egyébként láttuk, hogy Rákóczinak is milyen megtisztelő véleménye volt szabadsághős elődjéről! Ez is hozzátartozik Thököly jellemének megismeréséhez, bár az eddig tapasztaltak után már nem háborít fel bennünket, mert egyáltalán nem tartozik Thököly botrányosabb jellemtelenségei közé.

Így aztán természetesen azon se botránkozunk, hogy Thökölyt ez a kötelezvénye végrendelete megírásakor és a halálos ágyán se bántotta. Hogy háborgatta volna lelkiismeretét ez a csekélység, mikor még a kis Rákóczi láb alól való eltevesére irányuló kísérletei se bántották, sőt ő csak arról tudott, hogy ő a gyermeknek jó mostohaapja volt, s mikor még a jezsuiták „becsapásával” való piszkos hitcseréjét is oly könnyedén elintézte azzal, hogy „violatis conditionibus violent et pacta”.

Thököly a fegyverszünet megkapása után arra törekedett, hogy az ideiglenes fegyverszünetből (mert először természetesen csak ezt kapott) végleges fegyverszünet legyen és hogy Lipót hivatalosan is elismerje azon magyar területek urának, melyek tényleg hatalmában voltak. E célja elérésére – megint rendkívül ügyesen – az udvarnak a török háborútól való rettegését használta fel. (Emberi számítás szerint joggal rettegetett is ettől az udvar, hiszen nyugaton is háború kitörésére kellett számítani, s ha keleten a török háború kitör, akkor különösen számíthatott a nyugati, a francia háború kitörésére is.)

Követei útján Bécs arra a kérésére, mit kíván uruk, adta az önzetlent (Bécsben természetesen akkor még nem tudtak a körmöci pénzverésről). Az most mellékes, felelték követei, most a török a fontos. Az ő uruk a portától függ, s ezért nagyon óvatosnak kell lennie. De hát akkor miért jöttek, kérdezték tőlük. Békét közvetíteni, mondták, a császár és a porta között és egyúttal őfelségével fegyverszünetet is kötni, ha őfelségének úgy tetszik. Ne higgye ugyanis az udvar, hogy a magyar nem akar szabadulni a töröktől.

De Thököly önérzete most már úgy megnőtt, hogy most már azt is kezdte követelni, hogy a császár hivatalosan is fogadja követeit, amire eddig még nem mert gondolni. Mind ez, mind a törökkel való közvetítés elfogadása, ha nem is nyíltan, de mégiscsak Thököly fejedelmi méltóságának elismerése is lett volna. Erre azonban Bécs még mindig nem tudta magát elszánni.

Ekkor azonban már volt az udvarban olyan párt is, amely azt tartotta, hogy ha már a török békéért áldozatot kell hozni, akkor inkább Thököly vegye hasznát ezeknek az áldozatoknak, mint a török. Az a Thököly, aki az udvart oly gyalázatosan becsapta és kihasználta, és aki a törököt nemsokára Bécs ellen vitte! De hát az udvar, mint láthatjuk, csak olyan „magyargyűlölő” volt, hogy még az olyan magyart, mint Thököly, is jobban szerette, mint a törököt, s külön gondja volt arra, hogy ha már engednie kell, akkor ne a török, hanem a magyar – még akkor is, ha protestáns és a rókák legrókébbika – vegye hasznát. Hej, ha a protestáns és „hazafias” magyarok is követték volna ezt a becsületes eljárást a német-török viszonylatban!

Mivel azonban Thököly fejedelemségének elismerése Lipót felségjogainak megcsorbításával járt, sőt koronázási esküjével is ellenkezett, mert Magyarország megcsorbítását és da-

rabokra szagztatását is jelentette (noha minden „hazafias” felkelő szíve vágya volt), az udvar nem könnyen szánta rá magát erre a lépésre. Az ügyes Thököly azonban tudta, mit csináljon. Írt Bécsben levő követeknek, hogy november 16-ánál tovább ne várjanak még akkor se, ha küldetésük nem jár eredménnyel és az udvar nem enged. A követek megmutatták uruk levelét s kijelentették, hogy nagyon sajnálják a dolgot, de mivel ők szolgák, kénytelenek engedelmeskedni és a tárgyalásokat megszakítva hazamenni.

Erre aztán az udvar úgy megijedt, hogy megkapták a végleges fegyverszünetet, Thököly megkapta Felső-Magyarországot egész a Garam folyóig s a császár búcsúzóul az olyan régóta hiába várt kihallgatást is megadta Thököly követeknek.

Pedig hát dehogyan szakította volna meg ő véglegesen a tárgyalásokat, ha nem kapja meg, amit kér! Az egész ugyanolyan üzleti fogás volt, mint mikor a falusi szatócs hagyja kimenni a vevőt, hogy az lássa, hogy ennél olcsóbban már semmiképpen se adhatja az árut, ha azonban a vevő tényleg elmegy, akkor utána kiált, hogy jól van, hát vigye csak azon az áron.

Thököly is így tett volna, de nem volt rá szüksége, hogy ő küldje vissza a bécsi üzletből megsértődve kivonulni készülő követeket. Itt az udvar volt az, mely túl hamar megijedt Thököly kivonulást emlegető követek állítólagos szándékától, s nem engedte őket kimenni. Thököly trükkje tehát rögtön és tökéletesen bevált s még az erkölcsi győzelem is az övé lett. S mindez azért, hogy a háború a törökkel ki ne törjön.

Mint okos ember, nem bizakodott el azonban, nem feszítette túl a húrt. Mintha legalább erkölcsileg az udvar győzött volna, követével külön hálaíratban köszöntette meg a császárnak a nagy kegyet, hogy fogadni s mennyire megtisztelni méltóztatott. Mindez természetesen egyedül csak azért történt, hogy a császár előtt bebizonyítsa, milyen hűséges alattvaló s mennyire méltó a császár kegyére.

El is sikerült érnie még azt is, hogy a császári csapatok mellett az ő csapatai is bent maradhettek a bányavárosokban. Ez azzal a fogással sikerült neki, hogy nem kérte, hanem úgy ajánlotta fel, hogy „a török elleni oltalmul” maradjanak ott. Mivel azonban ezek a török elleni oltalmul ott tartott csapatai neki pénzébe kerültek, még azt is sikerült elérnie, hogy az udvar ezen a címen még havi 3000 forint (!) fizetésre is kötelezte magát. Thököly aztán ezt úgy köszönte meg, hogy hívei előtt gyerekes hetvenkedéssel és éretlenséggel azzal dicsekedett, hogy neki a császár havonta 3000 forint „adót” fizet! Látszik, hogy maga is csodálkozott azon, hogy az udvart még erre is rá tudta venni.

Esterházy Pál nádor ekkor már rég tisztában volt Thökölyvel s már állandóan hangsúlyozta, hogy kár minden percért, amit a vele való tárgyalásban eltöltenek. De például Szelephényi érsek, akit pedig történetírásunk, mint láttuk, rókának tartott, még mindig hitt neki és pártolta. Láthatjuk belőle, hogy főpapjaink között még a leggyarlóbb is – mert történetíróink Szelephényit nem is gyarlónak, hanem gonosznak mondják – mennyire naiv és jólelkű, Thökölyhez viszonyítva pedig egyenesen a jólelkű hiszékenysége megtestesülése volt.

Thököly ugyanis megint túl hamar kimutatta, mennyire nem lehet adni a szavára, mennyire nem számít neki a fegyverszünet, ha az céljai elérésében csak egy cseppet is akadályozza, mennyit lehet adni az ő békeközvetítésére a törökök felé és hogy csak mennyire „akarnak szabadulni a töröktől a magyarok” (már ti. az olyan magyarok, mint ő).

Közben ugyanis híveivel Kassán gyűlést tartott, s mivel oda a derék, nagy katolikus Joanelli nem ment el (de Sebestyén püspök nemcsak elment, hanem egyenesen elnökségre is vállalkozott ott), Thököly – fegyverszünet ide, fegyverszünet oda – bosszúból ezért Joanellit ostrom alá fogta várában, Dunajecen. Hiába figyelmeztették a fegyverszünetre, sőt hiába mozgósította az udvar, még a Thökölyvel jóban lévő Sobieski János lengyel királyt is közbenjárásra, Thököly bevette a várat és Joanellit fogságra vetette. Utána Likava környékén is 22 császári muskatérost mérszároltatott le, szintén a fegyverszünet dicsőségére és más hasonló kegyetlenségeket is elkövetett. Mindezekről azonban a mi közvéleményünk semmit se tud.

Ez csak az tudja, hogy a Habsburgok nem tartották meg sose a szavukat, sőt még koronázási esküjüket sem.

A törökökkel való béke közvetítésére való ígérését meg úgy tartotta meg Thököly, hogy noha a portán Caprara, Lipót embere, külön megüzente Thököly megbízottjának, hogy szívesen venné, ha meglátogatná, ezt meg is ígérte, szavát mégsem tartotta meg, sőt a vele való találkozást is kerülte. Ellenben Thököly megbízásából ügyvivője azt a hírt terjesztette a portán, hogy a magyarok végleg „megunták már a német regimentet” s mennyire szeretnének a töröknek behódolni (Angyal, II., 17. o.).

Aztán Thököly hírnökei egymás után hozták a portára a hírt és uruktól a leveleket, hogy milyen gyengék a császáriak és milyen könnyen el lehetne velük bánni. Hogy követeit Bécsben fogadta a császár, Thököly még azt se dicsekvésre, hanem a császár kicsúfolására használta fel. Azzal hencegett a töröknek, hogy a császár előtt az ő követei „német vérbe mártott kardjukkal” övezve jelentek meg.

Az udvar azonban, noha mindezt tudta, mert hiszen portai követe mindent jelentett neki, még mindig hitt abban, hogy Thököly otthagyja a törököt és melléje áll. Ezért el akarta kerülni, hogy ő taszítsa el magától, nehogy még ezzel is erősítse a pogányt. Pedig hát Thökölyt a bécsiek nem is taszíthatták volna el jobban maguktól, mint amennyire őt az anyatejjel magába szívott Habsburg-ellenszenvé és felekezeti gyűlölete már eleve eltaszította tőlük. Előzékenysége se jóakarátának, hanem csak annak a gyűlöletnek a bizonyítéka volt, mellyel irántuk viseltetett, hiszen ennek is csupán a becsapás, sőt a hátuk mögött való kicsúfolás volt a célja. Thököly sokkal őszintébben és sokkal nagyobb jóakarattal tudott tárgyalni a törökökkel, mint keresztény királyával, aki az ő apját gróffá tette. Pedig még Bethlenről is ennek az ellenkezőjét állapítottuk meg.

Mindezen annál inkább csodálkoznunk kell, mert hiszen a portán annyira más viszonyok uralkodtak, mint a keresztény udvarokban, hogy Thökölynek még azt is nagy kegynek kellett tekintenie, hogy a nagyvezér végre ki tudta eszközölni számára, hogy követei a szultán előtt „arccal a földre borulhassanak” (Angyal, II., 18. o.). Igaz, hogy a nagyvezér másrésről olyan jóakarattal is volt Thökölyhöz, hogy „kegyes volt neki megígérni, hogy le fogja rombolni Bécs várát a magyarok kedvéért” (Angyal, II., 23. o.).

Lehet, hogy Thököly ezt el is hitte (nem azt, hogy le akarja rombolni, mert azt könnyű volt elhinni, hanem azt, hogy le is tudja majd rombolni). Látni fogjuk, hogy Thököly csak Bécsben volt annyira furfangos, ellenben a török irányában túlságosan is hiszékeny és naiv volt.

Éppen emiatt a tulajdonsága miatt volt annyira vakmerő is, s mivel eleinte nemcsak vakmerő volt, hanem szerencsés is, ennek köszönte minden sikerét. De ez volt az oka teljes végső bukásának is. A szerencse ugyanis csalóka, s naivsággal nem lehet tartós, világraszóló sikereket elérni.

Az igazság az, hogy Thököly egész életén át gyerekes derülátással nézte a jövőt. Még öreg korában is, mikor már régen senki volt. Hiszen láttuk, hogy azért írt hiába a francia királynak is, ezért írták meg érdekében hiába a jezsuiták a Thaly által felfedezett Emlékiratot is és ezért nem valósult meg még az a vágya se, hogy maga a pápa kezébe tehesse le a katolikus hitvallást. Naivságát mutatja az is, hogy a törökökben annyira bízott. Hiszen annyira rosszul ismerte őket, hogy végül ő volt az, aki Törökországot az „ottomán pokolnak” nevezte, s neki vált élete egyetlen vágyává, hogy kiszabadulhasson belőle.

Thököly naiv, szinte égbekiáltó bűne azonban az, hogy a szó szoros értelmében ő lovalta bele a törököt abba, hogy Bécs, s ezzel az egész keresztény Európa ellen menjen. Az ő fiatalos derülátása igen rózsás színben látta a török „legyőzhetetlen” erejét, Bécszet pedig sokkal gyengébbnek gondolta, mint amilyen volt, mert Lipótot és környezetét is a maga lelke szerint ítélte meg. Látta, mennyire mások, mint ő, mivel pedig magát igen okosnak tartotta, Lipótot és tanácsadóit szükségképpen kétségbeejtően tehetetleneknek kellett tartania.

Ő maga egészen gyerekes derűlátással és vakmerőséggel ment minden valamire való erő, felkészültség és pénzügyi megalapozottság nélkül Magyarországnak Lipóttól való elhódítására, s mivel látta, hogy Bécs még vele szemben is mennyire félénk, nem gondolhatott másra, mint csak arra, hogy az udvar talán még őnála is gyengébb. Miatta terjedt el a bécsi „papi uralom” gyengeségének híre a törökök körében is.

Megfeledkezett róla, hogy a császár és környezete nem tehetetlen, hanem csak keresztény, s mint ilyen, szükségképpen békeszerető. Ezért fél a vérontástól. Minden igazi keresztény ember szükségképpen fél is minden háborútól, mert az százezrekre hoz mérhetetlen szenvedéseket és ezekre nézve jár hirtelen halállal, melyről pedig a katolikus a mindenszentek litániájában azt imádkozza, hogy tőle „ments meg, Uram, minket!” Igazi keresztény ember szemében az, hogy a háborút megnyeri, még nem teszi a vérontást jóvá. Még megengedhetővé se. A kereszténynek legfeljebb a védekező háború van megengedve, még az is csak akkor, ha nagy értékek forognak kockán. Dicsőségvágyból, mint Nagy Frigyes, keresztény ember nem indíthat háborút. Még nemzeti dicsőségért se.

Hol volt azonban Thököly Imre az igazi kereszténységtől? Így nem csoda, ha nem értette meg Bécsset, s annak félénkségében, engedékenységekben nem látott mást, mint csak gyöngeséget, noha – nagy tisztelettel – csak jóságot és kereszténységet kellett volna benne megállapítania. Ilyen erényekhez azonban Thökölynek nem volt érzéke, de sajnos a történetírás is éppúgy nem keresztény, mint Thököly nem volt az. Ez is csak tunyaságot, tehetetlenséget, félénkséget, sőt bárgyúságot hajlandó látni ott, ahol az igazi kereszténységet kellene nagy tisztelettel (mivel egyébként nagy ritkaság) megállapítani.

Az emberek szeretik szidni a papokat, hogy „miért engedik meg” a háborút. Ők ugyanis csak arról tudnak, hogy a papok megáldják a fegyvereket ahelyett, hogy ezt hirdetnék: ne öl! Mikor tehát az Egyház elleni ellenszenvükről kell tanúságot tenniük, akkor nekik minden háború bűn, még a védekező is. Mikor azonban nem kortesszólamokban, hanem politikában, a történelemben, azaz a valóságban (pedig bizonyára ez számít, nem pedig a szép szólamok) tapasztalják az Egyházra hallgató politikusokban a háborúellenességet; mikor azt látják, hogy a szerzetesektől „orránál fogva” vezetett Lipót csak akkor kapható a háborúra, mikor erre egyenesen rákényszerítik, s hogy elkerülhesse, úgy megalázza magát, hogy még egy Thökölynek állítólag német vértől pirosuló kardú követeit is hajlandó maga elé bocsátani, akkor ez rájuk nem felemelő hatással van, hanem undorító nekik.

Még most is undorodnak, pedig most már rég tudják, hogy ez a Lipót aztán akkor, mikor a háborút mégis rákényszerítették, olyan győzelmet aratott és kardjával is akkorát vágott, hogy az egész világ szája tátva maradt tőle. Ő, a félénk, a tehetetlen, a tehetségtelen lett az, aki végleg megtörte Európában a török igát, és valósággá tette azt, amire csak néhány évvel előbb még a mi hős Zrínyi Miklósunk is, mint lehetlenségre gondolt, és amihez a mi tehetséges Mátyás királyunk se mert még hozzákezdeni se, pedig egyébként ugyancsak nem félt a háborútól, mert ő is csak olyan keresztény volt, mint Thököly. A mi történetírásunk azonban nem ezt a nagy teljesítményt bámulja, s nemzetünk nevében nem ezért hálálkodik, hanem csak azon utálkodik, hogy milyen nehezen lehetett ezt a papoktól dajkált, gyáva, nyálkás, tehetetlen Lipótot ebbe a neki örök dicsőséget hozó török felszabadító háborúba belekényszeríteni.

Ez a történetírás még ebben is nem Lipót, hanem Thököly dicsőségét veszi észre; még itt is az ő érdemeit állapítja meg. Nem szégyell arra hivatkozni, hogy ha Thököly a maga nagy derűlátásával és a bécsiek gyengeségének állandó hangoztatásával és gúnyolásával bele nem viszi a nagyvezért a háborúba; ha rá nem veszi arra, hogy megtámadja Lipótot és egyenesen Bécs ellen vonuljon, a gyáva és tehetetlen Lipót minden áron megvásárolta volna a békét s hazánk ki tudja, még meddig török iga alatt marad. Felszabadulásunk tehát – mondják – akarat ellenére is tisztán Thökölynek, nem pedig Lipótnak köszönhető.

Ebben is van valami igazság, feleljük. De azért józaneszű és egészséges erkölcsi érzékű embernek mégse kell magyarázni, mennyire cinikus ez a magyarázat. Csak úgy köszönjük Thökölynek Magyarország török hatalma alól való végleges felszabadulását, ahogyan Júdásnak „köszönjük” azt, hogy Krisztus urunk megváltott bennünket. Tagadhatatlan ugyanis, hogy ha ő el nem árulja mesterét, az egész megváltásból nem lett, nem lehetett volna semmi. Érthetetlen tehát, hogy Júdás a kereszténységtől mégse kapott szobrot vagy templomot, de – úgy látszik – annál érthetőbb, hogy Thököly kapott érte a magyar nemzettől hálából budapesti utcát, mégpedig ugyancsak előkelőt.

Thököly gonoszsága, magyar- és keresztényárulása olyan messzire ment, hogy még Bécs vára erődítményeinek rajzát is megszerezte és 1682-ben be is küldte a portának (Angyal, II., 20. o.). Nemcsak Thököly ellenségei, hanem maguk a hívei is híresztelték, hogy Szirmayt és Jálnokyt (természetesen mindketten Thököly hitfelei voltak és ugyanazok, akiket a jó Lipót kihallgatásra bocsátással is kitüntetett) elsősorban e katonai rajzok megszerzése céljából, tehát kémeknek küldte Bécsbe követségbe. (Angyal, II., 21-22. o.) Hogy milyen nagy szerepet játszott Thököly a török e nagyszabású rablóhadjáratában, mutatja, hogy a nagyvezér még közvetlen elindulása előtti éjjel is magához hívta tanácskozássra.

De Thököly az álnokság, a jellemtelenség és árulás valóságos megtestesülése, még ez időben is állandó tárgyalásokban volt Béccsel. Most már természetesen csak azért, hogy félrevezesse vagy legalább védekező előkészületeit késedelmessé tegye. Tizenhárom vármegyét kért a királytól a római szent birodalom fejedelmének és a „részek” urának címével, s nem is csak a maga, hanem utódai számára is, hogy a bécsiek elhiggyék, hogy csakugyan komolyak ajánlatai s meg ne tudják, hogy neki már nem megyék kellene, hanem a török jóvoltából övé már az egész ország, de el van már határozva az is, hogy maga Bécs pedig a töröké lesz.

Sátánóságában azonban annyira ment, hogy Lipót főségét még most is elismerte. Arra is kötelezte magát, hogy háború esetén seregei csatlakoznak majd Lipót seregeihez, sőt halála után fiú utódok hiányában fejedelemsége is visszaszáll Lipótra. Hogy Magyarország sorsának intézésébe az alkotmány szerint a magyar nemeseknek is van néminemű kis beleszólási joguk, és hogy holmi szabad királyválasztás is van és mindig volt minálunk, tehát az alkotmányt és a magyar szabadságot ezzel ő szegte volna meg legjobban, mert hiszen a nemzet sorsáról a nemzet megkérdezése nélkül akart intézkedni, az nem jutott Thököly eszébe. De azoknak a „hazafiaknak” se, akik Thökölyt hősnak tartják s tiszteletére utcát neveztek el.

Bécsben még ekkor is olyan komolyan vették Thököly ajánlatait, hogy csak azt akarták lealkudni tőle, hogy amit kér, csak a maga számára kérje s ne foglalja bele fiúutódait is. Kétségtelen az is, hogy Thökölynek ezen alkudozásaival nem egyedül csak a félrevezetés volt a célja, hanem bizonyos tekintetben komolyan is alkudott; nemcsak az udvart akarta becsapni (ami a fő cél volt), hanem arra az esetre is biztosítani akarta magát, ha mégis a császár győzne. Ez esetben a törököt akarta becsapni. Ezért az udvarnak állandóan azt hangsúlyozta, hogy ő csak kénytelenségből és a törökök becsapása céljából van a törökök mellett, igazi szándékai azok, amelyeket a császár előtt hangoztat, s mikor majd élete veszélyeztetése nélkül teheti, azonnal a kereszténység ügye mellé áll, jelenleg azonban még színlelni kénytelen. Az udvarban ekkor már nem hittek ugyan neki feltétlenül, de mégis ekkor is lehetségesnek tartották, hogy a töröknek hazudik, nem nekik, s ez esetben nagy előnynek tekintették, hogy a török bizalmasa tulajdonképpen az ő emberük, s világos, hogy vigyáztak arra, hogy „ostobaságukkal” ne maguk taszítsák el maguktól.

Hogyne kellett volna hinniük Thökölynek, s hogy hihették volna, hogy ő a szekerét már teljesen a törökökhöz kötötte, sőt hogy még a töröknél is nagyobb török, mikor követeinek (akiket azért küldött Bécsbe, hogy a vár erődítményeit az ellenség számára megszerezzék), a tárgyalások folyamán uruk számára még az aranygyapjas rend megszerzésére is gondjuk volt, mert uruk azt kérte, hogy az udvar ezt a kitévést is szerezze meg részére (akkor még éltek ugyanis a spanyol Habsburgok is és ez a legnagyobb keresztény kitévést adományo-

zása még nem a császár, hanem az ő joguk volt). Mikor az udvar részéről figyelmeztették, hogy az aranygyapjú csak katolikusnak adományozható, azt felelte, hogy megkapta már Ruyter, a holland tengernagy is, pedig az is protestáns. (Nem volt igaza, mert az nem az aranygyapjat, hanem az elefánt rendjelet kapta meg a protestáns dán királytól.)

Aztán Németországban levő uradalmakat is kért arra az esetre, ha mégis a török győzne, s kérelmét azzal indokolta meg, hogy a francia király is megígérte neki, hogy gondoskodni fog róla, ha a császár győzne, s emiatt hontalanná válna. A császár pedig nem lehet kevésbé nagylelkű, mint a francia király. Annyira kétségtelen, hogy Thököly csak abban az esetben állt volna oly nyíltan a török mellé, hogy ezt még Bécs előtt se tagadhatta volna le, ha látta volna már, hogy a török győzelme bizonyos. De az is bizonyos, hogy mihelyt megtudta volna, hogy a császáriak a győztesek, rögtön kérte volna „érdemei” jutalmát, mint aki akkor is az ő ügyüket szolgálta, mikor a törökök körül forgolódott.

Csak azért kellett Thökölyt mégis egészen rosszhiszemű tárgyalófélnek tekintenünk a császáriakkal szemben, mert ő egész bizonyosra vette a törökök győzelmét, tehát egész határozottan a törökök érdekében dolgozott. Hisz láttuk, hogy még Bécs erődítményeinek rajzát is megszerezte számukra.

Világos azonban, hogy a bécsiek még akkor se taszíthatták el készakarva maguktól az annyira udvarias s magát oly őszinte kereszténynek kijátszó fiatalembert, ha bizonyosan tudták volna, hogy áruló, sőt kém. A végén nem is hittek már neki, de hogy kedvében járjanak, még Sárospatak várát is önként átadták neki. Thököly annyira ment vakmerőségében, illetőleg annyira adta a hű alattvalót, hogy még a császáriak haditervébe is beleszólt. Azt tanácsolta Lipótnak, hogy seregei Gyömré messzebb ne jöjjenek be az országba. Ezt részint azzal okolta meg, hogy félti a császári seregeket a töröktől, részint pedig, hogy ő ez esetben könnyebben el tud majd pártolni a töröktől és így a császári sereghez könnyebben tud csatlakozni.

Persze annyi eszük azért a bécsieknek is volt, hogy ebben a tekintetben nem Thököly tanácsaihoz igazodtak, bár a végeredmény az lett, hogy még Győrig se jöttek be az országba. Thököly még azt is el tudta érni, hogy a bányavárosokból a német őrség kivonuljon és a király teljesen neki engedje át őket. Ezt a kívánságát azzal indokolta, hogy másképp nem tudja ott a császár katonáit a török rosszindulatától megvédeni. Mikor aztán megkapta a városokat, első dolga volt, hogy elmozdította a katolikus bányavezetőséget és protestánsokat ültetett a helyükbe. Úgy látszik azonban, mintha ezzel nem felekezete érdekeinek szolgálata, hanem egyszerűen csak a zsarolás lett volna a célja, mert amelyik katolikus fizetett neki, azt meghagyta állásában. E módon is 4050 forintot (abban az időben igen nagy összeget) szerzett.

Hogy Thököly mennyire a törökök iránt volt tárgyalásaiban őszinte, az udvart pedig mennyire becsapta, az egészen nyilvánvalóvá vált, mihelyt a Bécs ellen induló török az ország határait átlépte. Thököly ekkor már egész nyíltan színt vallott. Mielőtt valahova a török sereg megérkezett, Thököly biztosai megelőzték és elrendelték a magyarság felkelését. Természetesen nem a védekezés érdekében és a király zászlaja alatt, hanem a török mellett. Világos ugyanis, hogy ekkor már szó se lehetett arról, hogy valaki a török ellen keljen fel. Thököly kiküldött és a török útját előkészítő emberei még azt se tűrték el, hogy valaki akár csak semleges is maradjon és tartózkodó magatartást tanúsítson. Ezeket megsarcolták és vagyonekrobzásra ítélték.

Thököly biztosai úgynevezett hódolóleveleket is osztogattak. Ezek kezkeskedtek azok személyi biztonságáért és vagyonáért, akik „Thököly fejedelem hűségéhez hajolnak”. De akik nem akartak színt vallani, azokat „magoknak és gyermeküknek utolsó veszedelmével és minden lakóhelyüknek hamuval való hagyásával” rémítették. Meg se érkezett tehát még a török, már ilyen világ volt az országban. Mi volt hazaárulás, ha még ez se? Aki nem fogadta el az oltalomlevelet, annak természetesen jaj volt. Az ilyen természetesen már előre el is menekült s ezért csak kastélyát, birtokait, állatait, termését és gazdasági épületeit vethette prédá-

ra Thököly. De aki elfogadta, sőt akár egyenesen kérte az oltalomlevelet, azért az se sokat nyert.

Pozsony városa például elfogadta Thököly oltalomlevelét, tehát királyával szemben elkövette a hűtlenség bűnét, de azért Géczy Zsigmond, Thököly teljhatalmú biztosa, 300 lovasa élén mégis bebocsátást követelt és kapott a város falai közé. Velük aztán természetesen más kurucok, sőt törökök is bevonultak és ott olyan garázdálkodást csaptak, hogy térdig gázoltak a bortócsákban s noha ilyen bőven kapták a bort, mégis felgyújtották a várost és egész utcák leégtek.

Mivel Géczy 300 lovasa élén csak így tudott vagy csak így akart rendet csinálni, Thököly rajtuk kívül még 300 német zsoldost is küldött a városba. (Ebből megtudhatjuk, hogy ennek a kuruckirálynak is voltak német zsoldosai is. Ez még csak meglepetés se lehet számunkra, mert láttuk, hogy Bethlen Gábor és I. Rákóczi György is tartott német zsoldosokat, sőt sokkal fontosabbnak tartotta őket, mint magyar katonáit. Sokkal többre is kerültek, mint a magyarok. De ha német zsoldosok nélkül még a magyar szabadsághősök se lehettek el, tehát ha még ők is tartottak idegen katonaságot az országban, mi címen háborodunk fel rajta annyira, ha királyaink is tartottak?)

Nem a pozsonyiakat féltette annyira Thököly aggódó gondoskodásával, hanem azért próbálta megakadályozni a további pusztítást, mert ő is meg akarta zsarolni a várost, egy már elpusztított városon azonban még ő se vehetett volna meg sokat. Pozsonyt azonban még így se sikerült megsarcolnia, mert török szövetségeseinek túlságosan is alapos bécsi veresége miatt neki is túl hamar takarodnia kellett onnan.

Thököly azonban volt olyan önző, hogy noha sorsát most már teljesen a törökhöz kötötte és nyíltan színt vallott mellettük, fegyveresen még háború legelején, tehát még a török veresége előtt se támogatta a pogányt. A gesztenyét a tűzből csak velük akarta kikapartatni. Mikor pedig a törökök Bécs alatt pórul jártak, minden ütközet nélkül, őket teljesen cserben hagyva vonult vissza. Szokott ravaszágával velük is úgy bánt, mint az udvarral: visszavonulása után újabb segédcapatokat kért tőlük, mintha visszavonulása oka ereje gyengeségében rejlett volna, s mintha csak most akarná őket igazán segíteni.

A török küldött is neki csapatokat, de tatárokat. Ezek aztán olyan rablást, pusztítást, égetést vittek végbe az osztrák határszéleken, hogy az udvar üzent neki, hogy ha azonnal abba nem hagyja ezt a barbár hadviselést, rendeletet küldenek a szatmári és ecsedi császári helyőrségnek, hogy ők is így tegyenek Thököly környékbeli birtokaival. Thököly azonban mégse hagyta abba a pusztítást, mert az adott helyzetben ez volt az egyedüli fegyver a kezében, mellyel a királynak árthatott. De ha akarta volna, akkor se hagyhatta abba, mert ha katonáit nem hagyta volna szabadon zsákmányolni, akkor kénytelen lett volna fizetni őket.

Nagyszombat városa is oltalomlevelet válthatott Thökölytől s most Pozsony vidékéről a császáriak elől kereket oldván ide érkezett 300 „vitézével” Géczy Zsigmond. Július 18-án vonult be a városba ünnepélyesen. A város nagy hódolattal fogadta, s rémületében mindjárt fel is esküdött új urának. Géczy amiatti örömeiben, hogy még a „kis Róma”, a pápistaság legerősebb fellegvára is ilyen könnyen megtagadta koronás katolikus királyát, ékes beszédet tartott a nagyszombatiaknak. Szemükre hányta, hogy a császáriak iránt azelőtt „gyalázatos adózásra, contributióra, accizára” kötelezte magát a város és „csaknem Isten gyanánt imádták őket az a föld” (náluk sokkal jobban „Isten gyanánt imádták” a császárt Thököly vele való tárgyalásai közben). De hol vannak? – kérdezte tovább. „Miért nem oltalmazzák meg most kegyelmeteket? Nagyon jól tették tehát kegyelmetek, hogy urunk önagsága hívségére hajlottak, mert már régen a szél fújna a város helyét, ha ez a kékpáncélos legény (és itt szerényen magára mutatott) annyit nem fáradt volna. De befejezem már – mondta –, mert nem illik, hogy kérkedjem.”

Két hét múlva aztán megjelentek Nagyszombatban Thököly biztosai is, akik a várostól 3000 forint sarcot kértek és kaptak. Pedig a város önként hódolt meg s már előtte Thököly oltalomlevelét is kiváltotta. Ez is hitszegés volt tehát. Ha Thököly írása és szava ért volna vala-

mit, nemcsak életükbe, hanem vagyónukban se lett volna szabad semmi kárt szenvedniük, tehát sarcot se lehetett volna rájuk kivetni.

Pár nap múlva aztán maga a dicső fejedelem is belovagolt, de már aznap tizenegy órakor el is hagyta a város területét. Alighogy kilépett onnan azonban, tűz ütött ki (bizonyára nem véletlenül), s mivel szárazság volt és szél fújt, a tűz rettenetes hirtelenséggel terjedt. A házak udvarai ugyanis zsúfolva voltak takarmánnyal, de állatokkal is, mert a fosztogató kurucok, törökök, tatárok elől az egész határból a városba vitték a takarmányt és oda hajtották az állatokat.

Természetesen Nagyszombat is kulcsos város volt, kapui pedig mikor lettek volna gondosabban bezárva, mint ezekben a váltságos időkben, mikor az egész környék tele volt kóborló fosztogatókkal? A tűz miatt kiütött nagy zűrzavarban azonban sokáig nem találták a kulcsokat, de azokat nem is lehetett olyan könnyen előteremteni, mert a kapunyitás és zárás igen fontos dolog lévén, s tőle a város sorsa függvén, több hivatalos egyén együttesen kellett hozzá, akiket a nagy zűrzavarban nem lehetett együtt azonnal előteremteni.

Képzeltetik hát a pánikot a menekültekkel felduzzasztott lakosságú, takarmánnyal telezsúfolt városban, a tűztől megvadult és kötelékeiket elszaggatott száguldó barmok közepette! Másnap reggel 1500-nál több holttestet temettek el, de maga Nagyszombat városa 4000-re becsülte halottai számát, tehát ugyanannyira, mint a Szent Bertalan éj párizsi halottai voltak. Mikor végre fel tudták törni a város egyik kapuját, akkor meg a tüzet bámulni az egész környékről odaseregglő kurucok és törökök-tatárok használták fel a jó alkalmat, benyomultak és kifosztották a várost, sőt még lakói közül is sokat elhurcoltak és eladtak török rabságra. (Angyal Dávid, II., 44-45. o.)

De még e rémes szerencsétlenség ellenére és utána is panaszkodik az egész évi termésével és állatállományával elpusztult város, hogy a kurucok még így se kímélik. „Megkeményedett szívük még sem szánakozik – mondja panaszevelük –, vendégeskedésre, ajándékozásokra kényszerítenek bennünket, sőt Isten segedelme által a tűznek rettenetes volta elől is megmaradott kevés marháinkat irgalom nélkül elhajtani merészelik.”

Erre még Thököly is megszánta őket és gondoskodott oltalmukról, de mivel az érseki uradalom nem tudta teljesen beszolgáltatni azt a gabonamennyiséget, melyet Thököly rá kivetett, újra megharagudott és büntetésül ellepte a várost Semsey Pál katonáival, akik hatalmas fosztogatáshoz láttak. Még Petneházy is megsokallta végül a dolgot, de mivel parancsolni ő se tudott nekik (minden forradalom csak a „reakciókkal” tud elbánni, de nem a „szabadsághősökkel”, de aztán túlságosan is). Végül úgy segített a városon, hogy kihirdette, hogy jönnek a németek és lengyelek. Erre nyomban kitakarodtak a „vitéz fosztogatók”, állapítja meg Angyal (II., 46. o.), nem pedig én. Pedig hát ezzel még ő is elismeri, hogy milyen „vitézek” voltak azok a dicső kurucok.

Ennyi mindent köszönhetett tehát Nagyszombat városa annak a „kékpáncélos szegénylegénynek”, aki olyan szerény volt, hogy érdemeivel nem akart „kérkedni”. Pedig természetesen és szerencsére csak egész rövid ideig tartott Nagyszombatban ez a kuruc uralom.

A játszmát veszett Thököly

Tudjuk, milyen csúfos és megsemmisítő vereséget szenvedett a török Bécs falai alatt. Az pedig az eddigiek után csak természetes, hogy Thököly éppen nem erőltette meg magát, hogy pórul járt s ezért most már értéktelenné vált szövetségesén segítsen. Bár utána Bécsben ezt is úgy tüntette fel, mint az ő érdemét, melyért szokása szerint jutalmat kért, de mivel most már Bécsset akarata ellenére is rákényszerítette a háborúra és ez a háború sokkal nagyobb sikert hozott Bécsnek, mint bárki várta volna, Bécs most már nem sokat törődött Thököly ajánlataival.

Jól tudták Bécsben, hogy Thököly érdemeiről szó se lehet. Thököly a török szövetségese volt, de senkinek se volt ő annyira szövetségese, hogy miatta magát feláldozta volna vagy akár csak kockáztatta volna, akármilyen kötelezvényt írt is alá. Ő jó modora, nagy ügyessége, főként pedig példátlanul vastag bőre ellenére végeredményben mégis mindent ostobán csinált, mert a fő dolgot elhibázta. Mindenben csupán az érdek vezette, mégis a maga szempontjából is helytelenül ítélte meg a helyzetet. Mindenképpen azt akarta szövetségésének, aki az erősebb és aki győzni fog, s mégis az lett az eredmény, hogy ahhoz kötötte szekerét, aki a vesztes lett. Így aztán hiába volt minden fondorlat, szőszegés, hazaárulás, erkölcsi gátlástalanság: felsült mindörökre.

Hogy aztán a Thökölytől szövetségésnek választott, alul maradt fél Thököly hazájának, a „keresztényiségnek”, sőt Európának is esküdt ellensége volt, akivel cimborálni magyar és keresztény embernek mindig szégyen volt, az Thökölynek szerencsétlenségén vagy inkább ostoba baklövésén kívül még nagy szégyene és jellembeli hibája is. Tisztességes, önzetlen, igazi magyar ember a török mellé még akkor se állott volna, ha valóban ő lett volna az erősebb fél s így ő győzött volna. Hát még ha azokat az álnokságokat, hazugságokat, becsapásokat és szőszegéseket is nézzük, melyek közepette Thököly e kétszínű és jellemtelenségében egyenesen páratlan játéka folyt!

Thökölynek még a török végleges veresége előtt észre kellett vennie, hogy megváltozott körülötte a világ. Pozsonyt ugyanazon „mesterfogással” akarta a keresztény fővezértől, Lotaringiai Károlytól a maga számára megszerezni, mint ahogyan a bányavárosokat az udvartól megszerezte. Követet küldött hozzá, hogy ha fegyverszünetet köt vele és neki adja Pozsonyt (fejedelmi székvárosának szánta), akkor ezzel a várost a háború borzalmaiktól megkímélné.

Lotaringiai Károly azonban se Thökölynek nem hitt, sem a török jövődő pozsonyi pusztításaitól előre nem ijedt meg. De Thökölyt se akarta büszke elutasítással megsérteni, hanem (úgy látszik, nem beszélni szokott ő, hanem tenni), válasz helyett egész addig magánál tartotta Thököly követét, míg Bécs és vele a törökök sorsa el nem dőlt, s így Thököly üzenete tárgytalanná nem vált. Fegyverei adták meg a választ Thökölynek. „Ez volt Thököly politikájának első nagyobb kudarca” – írja Angyal Dávid. „Eddig olyan jól sikerült fogásai nem állották ki a nagy európai válság próbáját.” Ő a politikában is éppúgy, mint a harctéren, csak a „kis háborúnak” volt „mestere”.

Emberei is ilyen kisstilűek voltak, teszem hozzá én. Bécs portai követei akkor már régen észrevették a török hatalmának meggyengülését és erre vonatkozó jelentéseiket egymás után küldözgették haza. Thökölynek a portára küldött emberei azonban olyan szűk látókörűek voltak, hogy éppen ellenkezőleg látták a helyzetet. „Úgy látjuk – vélekedtek –, hogy az török potentia már Isten rendeléséből (!) annyira előre ment, hogy emberi mód szerint alig resistálhatni neki”. A legérdekesebb azonban, hogy ebben ők – keresztény létükre – az Isten akaratát látták. Az ő jelentéseik alapján kötötte Thököly a szekere rúdját a törökhöz és ezért volt politikai céljainak alapja, hogy Magyarországnak évi adót kell fizetnie a szultánnak.

Igazán csodálkozunk kell bolond szerencsén, hogy e politikai felfogása ellenére se lett hazaáruló, hanem magyar szabadsághős lehetett belőle s megmaradhatott ennek egész mai napig.

Thököly a törökök bécsi tönkretéve után is még egymás után intézte a kiáltványokat a magyarokhoz. Hogy nem kell megijedni, a török hatalma sokkal erősebb annál, semhogy márról holnapra összeomolhatna. Ebben igaza is volt. Ez a megállapítása éles észre vall, de természetesen csak olyan értelemben, hogy a török hatalmának teljes összeomlásához kell még vagy száz esztendő, mint ahogyan világhatalommá válásához is kellett legalább ennyi, de nem azt értve, hogy a török Magyarország függetlenségére és területi épségére is még sokáig veszélyes lehessen, azaz hogy támadólag is felléphessen.

Hogy ennek ideje már elmúlt, bizonyára azzal tisztában volt. Most ugyanis már még jobban vigyázott, hogy a maga részéről semmit ne áldozzon, semmit ne kockáztasson a veszett ügyért. De a háború elején történt nyílt színvallása után most már a törökök mellett kellett maradnia, mert nyugat felé eljárszotta már minden becsületét.

Hiába csalogatták azonban a törökök, nem ment táborukba. Elsősorban most már bizonyára azért nem, mert félt tőlük. Félt, hogy bosszút állnak rajta a tőle kapott rossz tanácsért s így a miatta szenvedett vereségért. Oka is volt a félelemre, mert a megszegyenült nagyvezér egymás után fojtatta meg dühében mindazokat a basákat, akiket a kudarcban hibásnak tartott. Később maga a nagyvezér is ugyanezen sorsra jutott. Azon pedig nem is lehetett vitatkozni, hogy valamennyiük között a leghibásabb Thököly volt. Ő lovalta bele őket a támadó háborúba optimizmusával, őmiatta nem várták meg a vasvári béke lejártát se, pedig már nem sokáig kellett volna várniuk, s így miatta kezdték a háborút is szószegéssel.

A félhold bécsi megszegyenülése után természetesen magyar hívei is egymás után fordítottak hátat Thökölynek, hiszen eddig se meggyőződésből, hanem csak érdekből, később pedig már egyenesen kényszerűségből csatlakoztak hozzá. Thököly dühében azt válaszolta az elpártolóknak, hogy „megismertetjük azokkal magunkat, akik ennek az kevés ideig tartó (!) változásnak alkalmatosságával mivelünk is megismertették magukat”.

De hát fenyegetése természetesen csak üres hetvenkedésnek bizonyult, mert az a változás, melyet Thököly „kevés ideig tartónak” gondolt, illetőleg mondott (mert ez még nem jelenti azt, hogy így is gondolkodott), még ma is rendületlenül tart és Thökölynek „maga megismertetése” helyett azt kellett megismernie, mennyire rosszul számított, s hogy akkor, mikor a törökkel szövetekezett, nemcsak bűnösen, hazafiatlanul és kereszténytelenül, hanem ostobán is járt el. E legutóbbi eshetett neki a legrosszabbul, mert magát mindig igen okosnak tartotta, s az okosság neki mindig sokkal fontosabb volt, mint akár a haza, akár a kereszténység, akár a becsület.

Láttuk már, hogy bántak vele a törökök Nagyváradon. Láttuk, milyen álnokul és becstelenségül fogták el, milyen durván bántak vele a fogságban. Igaz, hogy később megbánták, hogy átengedték magukat szenvedélyeiknek, sőt hamarosan szabadon is bocsátották, de nem bűnbánatból, nem is irgalomból, hanem tisztán önérdékből csak azért, mert belátták, mennyire ostobán cselekedtek s mennyire csak maguknak ártottak vele.

Először ki akarták szolgáltatni Bécsnek, de Bécsnek a már lebukott és kisedet játékait már eljátszott Thököly nem volt már érték. Az ő kiszolgáltatása már csak magánjellegű epizód lett volna a háború történetében s legfeljebb csak személyi bosszújuk kielégítésére lett volna jó, az pedig Lipótot sose vezette. Az tehát, hogy Thökölyt kiadják-e vagy nem, a béke feltételein alig változtatható volt. A semmiért meg nem akarta a török elviselni azt a ségyent, melyet volt hívének az ellenség kezébe szolgáltatása jelentett volna számára.

Az a mód azonban, mellyel Thökölyvel fogságában a törökök bántak, elidegenítette tőlük még azokat a magyarokat is, akik egyébként még a történet után is kitartottak volna mellettük. Thököly zászló volt itt Magyarországon: a kelet, a török felé tájékozódó magyarok képviselője a király (vagy mint ők mondták: a németpártiak) ellenében. Nem lett volna a tö-

rök részéről okos dolog, ha ezt a politikai irányzatot éppen ő törölte volna ki a magyar nép lelkéből egyszer s mindenkorra.

A katolikus nyugattal, sőt még a koronás királlyal szemben is inkább az iszlámmal szövetkező, akkor tipikusan protestáns észjárásra ugyancsak kiábrándító, mert számára a legteljesebb megvetést kifejező módon ajánlotta fel a török Bécsnek a rab Thökölyt. A szultán kutyájának nevezte, mely ha a szultán úgy akarja, felkel vagy lefekszik; behúzza a farkát meghunyászkodva vagy az ellenségre rohan; csahol vagy csöndben van.

Eb, mely csak azért van, hogy gazdáját szolgálja, de magában véve nem érték. Jogai sincsenek, tehát a gazdájának sincs becsületbeli kötelessége iránta. Szerződést se szoktunk vele kötni, tehát ha mégis kötöttünk, az csak annyiban kötelez bennünket, mintha egy kutyával kötnénk ilyet. Ha már nincs többé szükségünk rá, elpusztítani, elemészteni vagy az ellenségnek kiszolgáltatni tetszés szerint és minden lelkiismeretfurdalás nélkül lehet.

Mikor azonban Bécsben azt kívánták, hogy ha Thököly a töröknek valóban ilyen értéktelen jószág, akkor minden nagyobb ellenérték nélkül szolgáltatassák ki, erre már a törökök nem voltak hajlandók. Ekkor egyszerre belátták, hogy nekik Thököly még most is többet ér, mint a bécsieknek. Ezért megállapították, hogy Thököly kutya ugyan, de a padisah kutyája, és ha a viszonyok megváltoznak, még könnyen lehet, hogy a padisahnak még olyan szolgálatokat is tehet, mint egy dühös oroszlán.

Ők tehát Thökölyt csak azért akarták kutyaként kezelni, mert azt hitték, hogy a bécsiek még mindig olyan áron veszik majd tőlük, mintha még mindig oroszlán, azaz hatalom volna. Vagy pedig azt hitték, hogy a bécsieknél is olyan fontos a bosszú, a gyűlölet és a megalázás, mint náluk. Mikor látták, hogy a bosszú náluk nem szerepel, tehát csakugyan csak egy értéktelen kutyát vennének át tőlük, akkor már szemükben nem volt semmi értelme a dolognak, mert nekik ennél mégis többet ér. Náluk ugyanis még újra oroszlán is lehetett belőle.

Csak azért nem került tehát Thököly szégyenszemre Bécs kezére (mely felségsértéseiért, hűtlenségéért és hazaárulásáért lefejeztethette volna) és ezért kapta vissza a törököktől hamarosan még a szabadságát is. Oroszlánna azonban sose változott többet. Legfeljebb néhány hétre, mikor a zernyesti ütközetét megnyerte s erdélyi fejedelem lett belőle. De ez már csak múló fénysugár volt „az ottomán pokolban” eltöltött és befejezett későbbi szomorú kutyaéletben. A kutya ugyanis, még ha a hatalmas padisah kutyája is, mégiscsak kutya. Érdekes, hogy maga Thököly ezt sokkal jobban tudta, mint bármely más kuruc, s ez is azt mutatja, hogy mégiscsak csak ő volt köztük a legokosabb.

Mikor ugyanis a zernyesti győzelem után fejedelemmé választására Gyulafehérvárra összehívta az erdélyi rendeket, az „országgyűlést” Gyulafehérvár helyett csak a Szeben melletti kis Keresztyén-szigeten tudták megtartani, mert a környéken „bizonyos német sereg bolondozott”. Ha Thökölyéket még ez az állítólagos kis „bolondozás” is ennyire meg tudta zavarni terveikben, láthatták volna belőle, mennyire ingatag alapokon áll és mennyire rövid ideig tartó lesz vezérük uralma: Thököly bujdosótársai mégis rögtön leborotváltatták szakállukat annak öröme, hogy végre egyszer s mindenkorra végeszakadt hosszú bujdosásuknak. Csak Thököly volt köztük olyan okos, hogy nem sietett annyira szakálla eltávolításával, hanem egyelőre még várt egy kissé ezzel az annyira áhított, a bujdosás végét jelképező művelettel. A krónikás ezt azzal okolja meg, hogy tanult róka volt már s előtte forgatta a világi dolgok változását. Csakugyan túlságosan hamar meg kellett volna újra növesztenie azt a bujdosósakállt, ha ekkor leborotváltatta volna.

Pedig hát nem kellett volna éppen „tanult rókának” lenni, hanem csak egy csepp józan-ság és előrelátás kellett volna hozzá, hogy az akkori bujdosó ne higgye el olyan könnyen, hogy már nem bujdosó. Thököly társaiból azonban, mint látható, még ez a kis józan-ság is hiányzott. De hogy maga Thököly valóban tanult róka volt és maradt; hogy a sok csalódás, megaláztatás, keserűség ellenére is csak személyes érvényesülésének élt mindig; hogy ezért képes volt elvet, vallást, hazát, becsületet, hitet, szót, esküt, mindent feláldozni; hogy a gye-

rekesen naiv lelkiület, mely elhitette vele, hogy csak ő okos, partnerei mind együgyűek s mely a kudarcok közepette is megőriztette vele örök derülését s hogy miatta egész haláláig azt hitte, hogy ő még most is a régi hatalom és tényező a politikában, ekkori viselkedése is bizonyítja.

Például ő, a hajdani magyar „király” („a hatalmas császár”, sőt a nagyvezér kinevezése alapján) a később pár hétig erdélyi fejedelem, számkivetésben egy időben az oláh vajdaság elnyerésére is törekedett. Igaz, hogy az, hogy az oláh vajdai székbe kerüljön, igazán a legkisebb összefüggésben sincs Thököly állítólagos és szerinte tőle soha meg nem tagadott magyar és protestáns eszményeivel (az oláhok talán még azt se tudták, mi az a protestantizmus), de igenis összefüggésben volt a kuruc király valóságos céljával, az érvényesüléssel.

Ámde a magyar „hazafias” történetírást ez se zavarja. Hisz mi sem könnyebb, mint megállapítani, hogy erre a méltóságra is egyedül csak azért törekedett, hogy majd oláh vajdasága is megkönnyítse neki az erdélyi fejedelemség megszerzését, ez pedig az imádott magyar szabadság visszaszerzésének rég bevált eszköze. Thököly tehát az oláh vajdasággal is egyedül csak örök eszményét szolgálta volna, nem pedig önérdékét.

Hogy azonban ez állítólagos örök eszménye érdekében hogy tudott színészkedni, alakoskodni és képmutatószkodni, nagyszerűen mutatja viselkedése, mikor a viszonyok úgy hozták magukkal, hogy Bankován oláh vajdával, akit vajdai székéből ki akart túrni, találkoznia kellett.

Kölcsönösen utálták egymást, hiszen vetélytársak voltak, de mindkettejük annyira okosnak tartotta magát és olyan naivnak a másikat, hogy azt hitte, hogy egyedül csak ő tudja, amit tudnia kell, de a másik nem. Ezért kölcsönösen olyan találkozást rendeztek, mintha egymást a rajongásig szeretnék.

Thököly naplójában azt írta e találkozásról, hogy „e nyárias és barátságos beszélgetésben volt hites (tehát még esküdöztek is benne) atyafiság-fogadás is közöttük, csókolózás között (!)”.

Gyönyörű jelenet lehetett, de talán az ott játszott szerep egy oláh vajdához mégiscsak jobban illett, mint ahhoz a magyar szabadsághóshöz, aki a mi ifjúságunk szemében mint a magyar erkölcs, becsület és egyenes szókimondás képviselője szerepel, és aki éppen e szép tulajdonságai miatt bukik el mindig a bécsi cselszövés, lelkiismeretlenség, hitszegés és „ármány” áldozataként.

Ha azonban meggondoljuk, hogy a mi nagy Mátyás királyunk épp ily nagy csókolózást csapott azzal a Frigyes császárral, akit ő egy cseppet se utált kevésbé, mint Thököly Brankován vajdát, akkor már nem is olyan meglepő és Thökölyre se annyira szégyen ez a csókolózás.

Magában véve aprólékos dolog, de hozzájárul a szereplők jellemének helyes megismeréséhez a következő kis epizód is.

1686. december 10-én XIV. Lajos francia király felhatalmazta emberét (Giardinit), hogy a nagyvezérnek 30.000 tallért ígérjen, ha Thökölyt Erdély fejedelmévé teszi (ezzel ugyanis nagy kellemetlenséget okozott volna ellenfelének, a császárnak). A francia követség azonban azon a véleményen volt, hogy célszerűbb lenne ezt az összeget inkább a tatár kánnak ígérni. Mivel azonban Thököly épp akkor azzal a tervvel foglalkozott, hogy Erdély helyett inkább a moldvai vajdaságot szerzi meg (mert erre egyelőre nagyobb reménye volt), megkérdezte a franciáktól, hogy XIV. Lajos ígérete erre az esetre is felhasználható-e. A francia király természetesen azt válaszolta, hogy csak Thököly erdélyi fejedelemsége esetén fizet, de így is csak akkor, ha Erdély már tényleg hatalmában lesz.

Érdekes, hogy mikor már nyilvánvaló lett, hogy Thököly a töröknek csak kutyája s mikor már látnia kellett, hogy Bécsben sem tartják már ennél többnek, még akkor se hagyta abba a Bécsnek való hízélgést, azaz a nyugat és a kelet felé való egyidejű álnok politikai játszmát. Annyira naiv volt, hogy még mindig azt hitte, hogy Bécsben még most is éppúgy hisznek neki, mint hajdan és különösen, hogy Bécs őt még most is éppoly fontos politikai tényezőnek tekintí, mint mikor még töretlen volt a török hatalma, s tőle, mint a magyarságot a

török oldalára állítani tudó s így a császárra nézve végzetessé válható tényezőtől kellett Bécsnek rettegnie.

Az 1689. évi újévre például boldog új esztendőt kívánt a nádornak is, meg Széchenyi György esztergomi érseknek is (Angyal: Thököly Imre, II., 211. o.). Az érseknek azt írta, hogy mostani száműzetésében is szolgálatot kíván tenni „a keresztyén római egyháznak” (valójában egy életcélja se volt olyan határozott és világos – kivéve természetesen a maga érvényesülését – mint éppen ennek a keresztyén római egyháznak a tönkretétele). „Újjászületnék – írja a másíknak –, ha hercegséged színe előtt feshetném nyomoromat, pedig nem jó a hasztás. Ütni kellene még a forró vasat.”

Bécsben ezek alapján azt hitték, hogy Thököly Lipót lábai elé akar borulni, hogy hazajöhessen. Hiszen 1690-ben is, mikor a császári seregek már Nisben voltak, ajánlattal fordult ez ügyben Veterani tábornokhoz. Veterani azt felelte neki, hogy mérsárolja le a nikápolyi török őrseget és szolgálta vele a várat keresztyén kézre, azaz tegyen valami olyat, ami végleg elzárja előtte azt az utat, hogy a törökkel újra jóban lehessen, azaz bizonyítsa be kétségtelenül, hogy őszintén beszél.

Még ennél többet is megtennék – felelte vissza Thököly –, ha a császár elismer Erdély fejedelmének. Thököly tehát még most is ugyanaz volt, aki régen. Most is kapható volt mindenre, de semmire se ingyen, s az ár, amit kért, most is ugyanolyan nagy volt, mint akkor, mikor még a Felvidék ura volt. Az esze tehát még kisebb, naivsága még nagyobb volt, mint gondolták, mert még most se vette észre, hogy ő most már közel se ér annyit se Bécsnek, se a portának, mint hajdan még ért, az erdélyi fejedelemségtől pedig, melyről a császár még régebben sem volt hajlandó vele tárgyalni, most már még annál is messzebb volt, mint Makó Jeruzsálemtől.

Keresztyénszigeti fejedelemmé választása után, mint láttuk, volt annyira „tanult róka”, hogy tudatában volt „az világi dolgok változásának”, s tudta, hogy ezzel a megválasztással még nemcsak fejedelemsége nincs biztosítva, hanem még hazátlanságának a vége sem. Ezért, hogy a német sereg „bolondozása” ellen biztosítsa magát, mindjárt a zernyesti ütközet után Bécsbe küldte az ütközetben elfogott Doria ezredest és híveivel együtt „öfélése” kegyeibe ajánlva magát, maga kínálta fel, hogy felkoncolja a vele egy táborban küzdött török erőt (így köszönte volna meg a törököknek, hogy a fejedelmi székbe segítették, vagyis hogy végre élte célját elérhette) és egyesül a császári seregekkel (tehát az ott „bolondozó” németekkel), de persze ismét csak nem ingyen. Ajánlata egyedüli oka az volt, mert most már neki is látnia kellett, hogy a németek erőteljesebben „bolondoznak”, mint a törökök, akiktől ő eddig érvényesülését várta. Feltétele pedig az, hogy a császártól többet kapjon, mint a törököktől.

Ellenzolgáltatásul olyasmiket kért Lipóttól, amik helyett csak lenező mosolyt kaphatott válaszul, hiszen olyan gyerekes naivságról tett vele tanúságot, mely azt bizonyította, hogy teljesen elszakadt a realitások világától, képzeletbeli, álomvilágban él, nem lehet tehát komoly tárgyalófélnek tekinteni.

Csak az esetben hajlandó ugyanis a vele levő törököket felkoncoltatni és utána a császár seregéhez csatlakozni, ha a császár pártfogása alatt erdélyi fejedelem maradhat. De ha a császár erdélyi serege – folytatta – nem olyan erős, hogy őt fejedelemségében a török ellenében megvédhesse, akkor engedje meg neki, hogy a törökkel kiegyezhessék, vagyis hogy hajdani pártfogóit még egyszer, de most már utoljára becsaphassa.

Ha a törökök e becsapására nem lesz szükség, mert a császár serege meg tudja Erdélyben védeni, akkor ezeknek az ő érdekében majd sikeresen „bolondozó” német seregeknek zsoldjához és fenntartásához neki ne kelljen hozzájárulnia, hanem teljesen a császár fizesse őket.

Ez azonban még nem volt elég. Azt is kéri, hogy a címe ne csak erdélyi fejedelem, hanem római birodalmi fejedelem is legyen (furcsa, hogy egy magyar szabadsághősnek éppen ez annyira fontos), s ezt a címet nemcsak a maga, hanem utódai számára is kéri (mikor nem is voltak utódai), tehát örökösnek akarja (tehát fityült volna a magyarok szabad királyválasz-

tó jogára), s hogy a cím ne csak cím, hanem valóság is legyen, még Erdély esetleges elvesztése esetén is megfelelő uradalmat is kér Németországban. Ezenkívül, hogy katonailag is megfelelő legyen a rangja, tábornaggyá való kinevezését is kéri.

Kéri továbbá azt is, hogy öfelsége adja neki vissza összes magyarországi családi jószágait, de ezenkívül még a Rákócziak összes birtokát is (milyen hűséges gyámjuk volt a Rákóczi-gyerekeknek, hiszen ezek akkor még természetesen javában éltek!), de mindezen kívül még azokat a birtokokat is, melyeket egy régebbi tanácskozás alkalmával még Saponara ígért neki meghódolása esetén.

Kéri azonkívül még az egész árvai, hajdani Thurzó uradalmat is. Igaz, hogy ennek csak egy része volt a Thökölyké, nagyobb része pedig a többi Thurzó örökösé, de reméli, hogy öfelsége e birtokostársait majd kegyesen kárpótolni fogja más birtokokkal. Mindezeket úgy kéri öfelségétől, hogy végleges birtoklásukra a lengyel király és rendek is kezességet vállaljanak (!).

Kéri továbbá még azt is, hogy öfelsége szerezze vissza neki mindazokat a lengyelországi birtokokat is, melyeket családjá ott hajdan bírt. És ezt a sok mindent Thököly akkor kérte, mikor hatalma és vele befolyása úgyszólván már teljesen megsemmisült.

Még igazán szép, hogy Thökölynek ezen önzetlenségét oly fényesen bizonyító és a magyar alkotmánnyal és szabadsággal a legkisebb összefüggésben se lévő, sőt vele ellentétben álló sok magánérdeke mellett végül, de csakugyan csak végül, még az is eszébe jut, hogy ő valaha mégiscsak szabadsághősnek indult és mintha e tekintetben a nemzet előtt néminemű kortesfogásokat is alkalmazott volna.

Ezért örök, szent eszményeinek megfelelően végül tisztelettel azt is kéri, hogy Magyarország szabadságai is állíttassanak vissza olyan mértékben, mint amilyenben Lipót koronázásának idején voltak. Ez azt jelentette, hogy Lipót magyar koronája ne legyen örökös, fiát tehát ne illesse meg születésénél fogva a korona. (Thököly fiát azonban megillessa a német fejedelemség, magának tehát többet követelt, mint amennyit a császárnak és apostoli magyar királynak meghagyni hajlandó.)

Mivel azonban Lipót koronázásakor a magyar szabadság egy cseppet se volt jobb állapotban, mint akkor, mikor akár Bocskai, akár Bethlen, akár Rákóczi György, akár maga Thököly fegyvert fogott azért, mert ezt a szabadságot nem szabadságnak, hanem tűrhetetlen elnyomásnak tartotta, az a Thököly, aki most még többet követelt, mint valaha, nemzeti szempontból ugyancsak leszállította igényeit.

Ki látott olyan szabadsághóst, akinek minden kívánsága csak annyi, hogy működése eredményeként a szabadság legalább kisebb ne legyen, mint amekkora volt, mikor fegyvert fogott állítólag azért, mert e szabadságnak nyomát se találta? Kell-e ennél világosabb elismerés, hogy az ő fegyverfogására semmi szükség se volt? Hiszen maga ismeri el, hogy a magyar szabadságból teljesen elég annyi, amennyi akkor volt belőle, mikor ő szabadsághősnek fellépett?

Eszményeinek elárulása és szabadsághősi mivolta megtagadásának vádja alól tehát Thökölyt még az se mentheti fel, aki még a moldvai vajdaságra való törekvését is hajlandó neki megbocsátani azon a címen, hogy végeredményben ez is csak eszköz lett volna a kezében fő célja, az erdélyi fejedelemség s ennek révén a magyar szabadság és alkotmányosság visszaállítására.

Lipót egyébként azt válaszolta ajánlatára, hogy elfogadása sértené Istentől neki adott méltóságát. Veleszületett irtalmassága folytán azonban hajlandó lenne neki megkegyelmezni, ősi jószágait visszaadni, sőt ezeken kívül még egyéb kegyekre is méltatná, ha megbizonyítaná hűségét és csakugyan felkoncolná a vele lévő tatár és török kánokat. Thököly azonban erre csak az előbb felsorolt sok és nagy ellenérték fejében lett volna hajlandó. (Ha nem a papok dajkálták volna azt, akivel tárgyalt, akkor a bécsiek megígérték volna neki mindazt, amit kért, s mikor már felkoncolta volna pogány szövetségeseit, nem adtak volna neki semmit,

vagyis ők is úgy jártak volna el vele, mint ahogyan Thököly velük eljár, mert hiszen ő mindig rosszhiszeműen ígért. Veterani s „bolondozó” német csapatai egyébként oly hamar kiverték Thökölyt és törökjeit Erdélyből, mégpedig most már végleg, hogy Thököly kíséretének egyik tagja, Almásy István, hamarosan már oláh földön írja naplóját s azt jegyzi bele, hogy „igen szomorúan visszajöttünk”.

1687. március 28-án Gyuláról Thököly már ezt írja pártfogójának és lelkiismeretlen felbujtójának, XIV. Lajosnak (bár Thökölyt igazán nem kellett felbujtani): „Az ottomán pokolban nyomorultan és siralmasan élek”. A legsiralmasabb és legjellemzőbb azonban az, hogy levelét a francia király, úgy látszik, meg se kapta, mert a francia illetékesek a kifacsart citromot, a magyar szabadsághóst, már arra se tartották érdemesnek, hogy levelét rendeltetési helyére eljuttassák (Angyal: Thököly Imre, II., 195. o.). Emberei, a vele együtt a törökhöz állt és ettől kezdve török földön élő magyarok 1694-ben már „sok rendbeli, Istenüket és urukat megbántó zúgolódásokra” fakadtak. Hiszen az elmúlt télen és nyáron csak egyhavi zsoldjukat kapták meg és félmeztelenül vészelték át a telet. Thököly katonái most már visszakíváncskoztak a császár azelőtt annyira megvetett és türhetetlennek tartott kenyerére, mert csak akkor tudták megbecsülni ezt a kenyeret, mikor már megismerték, milyen a más kenyere.

A galambvári kurucok hadnagya elfogta az ottani béget, levágott annyi törököt, amennyit tudott, aztán kurucaival együtt visszatért a császár hűségére. Harmadnapra utána már az újpalánki kuruc őrség is átpártolt. Daróczi András kapitányt a maga kurucjai kötözték meg s vitték magukkal törvényes királyuk seregébe, ha ugyan igaz, hogy meg kellett kötözni, hogy oda vihessék (Thököly hallotta ezt ugyanis így), mert az bizonyos, hogy Daróczi utána nemcsak vissza nem szökött a kurucokhoz, hanem olyan jól érezte magát új helyén a császári seregben, mint aki önként ment oda. Ha azonban katonái ellenére, megkötözve vitték volna oda, akkor a császáriak lefejezték volna, mint árulót.

Mikor ezek a kurucok átmentek, török rabokat is vittek magukkal. Thökölynek küldött üzenetükben tettük okául azt jelölték meg, hogy a török nemzet még a kutyánál is alattvalóbbnak tartotta őket, s mikor a tatárok elrabolták tőlük cselédeiket, a török vezér még „egynéhány pénzét” is sajnálta tőlük, hogy visszaváltsa őket. (Angyal, II., 238. o.)

Szegény Thököly 1704-ben már ezt írja nevelt fiának, Rákóczinak: „Istenért kényszerítem keresztyénségre és fiúi szeretetere, ebből a tűzből engem eripiálni igyekezzék” (Angyal, II., 270-271. o.). Láttuk, hogy Thököly annyira tűzben és pokolban érezte magát ott, a törökök között, akiket pedig maga választott szövetségeseinek és akiknek hatalma alatt jobb kézben levőnek látta volna „imádott” hazáját, mint a katolikus Lipót jogara alatt, hogy egyetlen földi ideálját, imádott lutheri felekezetét is kész lett volna eladni (el is adta már) és még a római pápa és a jezsuiták annyira gyűlölt „uralmát” is kész lett volna magára venni, ha kiségitik abból a pokolból, melyben élnie kellett, és lehetővé teszik számára, hogy újra keresztyének közt lehessen.

Tudjuk, hogy nem sikerült neki a kiszabadulás. Ott kellett köztük meghalnia. Írva vagy onnan ugyanis, hogy ki mivel vétkezik, azzal bűnhődik. Láttuk már, hogy holttestének még Konstantinápolyba való szállítását se engedték meg a törökök, nem is szólva végrendeleti óhaja teljesítéséről, hogy szállítsák haza Magyarországra valamelyik lutheránus kulcsos városba.

Kevéssel halála előtt, 1705. augusztus 18-án is milyen alázas, szolgálai hangon ír haza a hajdan annyira gögös, elkényeztetett fiatalember Bercsényinek: „Méltóságos Gróf Úr!” – szólítja meg cselédmódra. „Fiaurát”, Rákóczit pedig, megint csak szolgamódra, csak mint a „méltóságos fejedelmet” emlegeti levelében. Azért írja levelét, mert a méltóságos fejedelem mellett „édes Gróf Uramban lévén minden bizodalمام”. Levelében „obtestálja” (rimánkodva kéri) Bercsényit „igaz magyarságára”, és figyelmezteti, hogy „az szent Isten is úgy áldja meg”, ha „innen minél hamarabb való szabadulásomban jó hathatós eszköz leszen, hogy hátra maradt nyomorult életemet tölthessem én is édes nemzetem között”. (Thaly: A Bercsényi

család, II., 429. o.) De azért – saját bevallása szerint – még utána is becsapta azokat a jezsuitákat, akikkel segíteni akart magán.

Alázatosan, szinte koldus módjára viseli magát s keserű sorsában csak egy vigasztalja: hogy hazájáért jutott ebbe a nyomorult helyzetbe, vagyis hogy ha mindene elveszett is, de a becsülete megmaradt. Rákóczinak és Bercsényinek joggal írhatott így, mert hiszen ők is éppúgy szolgálták a „becsületüket”, mint ő (később a sorsuk is ugyanaz lett). De önmaga miatt is így kellett írnia, mert még önmaga előtt is elismerte volna még azt is, hogy bizony a becsülete is elveszett, sőt éppen az veszett el legjobban, sőt becsülete nem is volt sose, még ideális ifjú korában se, akkor elkeseredésében egyenesen el kellett volna dobnia magától az életet.

„Az hosszas bujdosást és szenvedést – írja – azért az hazáért és igaz ügyért felvettem, ki nek felszabadulásában kegyelmetek most munkálkodik. Egyébiránt ha azt (a hazát és az igaz ügyet) nem néztem volna: találtam volna én is kenyeret és bujdosásimban, szenvedéseimben könnyebbiséget.”

Őszintén sajnáljuk a már megtört, élete utolsó hónapjait élő Thökölyt, de az igazság (melyet neki magának nem is mondtunk volna meg szemébe, mert kegyetlenségnek találtuk volna), a nemzet és a történelmi tanulság érdekében nem hagyhatjuk szó nélkül, hogy nagyon hamisan vigasztalta magát. (Ezt magának a végső hónapjait élő Thökölynek is meg kellett volna mondani, sőt legjobban éppen neki kellett volna megmondani, ha remény lett volna rá, hogy magabaszállásra és bűnbánatra készíti. De láttuk, hogy erre igen kevés remény lett volna. Mivel tehát csak keserűséget okoztunk volna neki haszon nélkül, inkább hallgattunk volna.)

Hamisan vigasztalta magát. Becsapta önmagát is éppúgy, mint tárgyalófeleit is mindig. Önmagát kevélysége miatt, hogy ne kelljen elismernie azt, ami rá annyira szégyen volt. Az igazság ugyanis az volt, hogy nem a hazáért, nem az igaz ügyért „vette fel” a bujdosást és a szenvedést, hanem a haza és az igaz ügy ellenére egyedül nagyravágyásból és a római anyaszentegyház iránti gyűlöletből, melyhez még koronás királya iránti gyűlölete is járult, akit szintén csak azért gyűlölt, mert pápista volt, noha jóságát ugyancsak alkalma volt megismerni.

Az se igaz, hogy talált volna ő kenyeret és enyhülést, ha a hazát nem nézte volna, mert hiszen annyira nem nézte a hazát, sőt – ami pedig neki sokkal fontosabb volt – még a felekezését sem, hogy a „kenyerért” és „könnyebbiségért” még azt is eladta, a lelkével foglalkozó jezsuita atyát is „becsapta”, mégpedig (a vele kötött paktumból ezt egész jól láthattuk) tisztán csak a kenyérért (a francia királytól szerzendő évdíjért) és a könnyebbiségért.

Mindezt maga ismeri el pótvégrendeletében s mégis még önmagával is el tudta hitetni, hogy mindent a hazáért és az igaz ügyért csinált és hogy a becsületének az áldozata. Ennyire gyarló az ember, s természetesen nemcsak Thököly, hanem az átlagember. Ezért kell szerénynek és alázatosnak lennünk, hogy ne tudjuk még önmagunkat is becsapni, mert az örök bírót még akkor se tudjuk becsapni, ha ezt nemcsak Braconnier jezsuita atyával tudjuk megtenni, hanem még önmagunkkal is.

Ezért küld Krisztus egyháza a halálos ágyunkhoz egy idegen, a mi ügyünkben nem érdekelt, tehát lelkünket tárgyilagosan megítélni tudó embert, a gyóntatóatyát, hogy az megismeresse velünk a tárgyilagosságot. Ezért kívánja tőlünk, hogy ez az ember ne csak a halálos ágyunkhoz tudjon odamenni, hanem mi menjünk hozzá a gyóntatószékbe már akkor, mikor még tudunk menni és tárgyalni vele a lelkünkről és lelkünk fogyatékoságairól, a bűneinkről.

De ez persze senkinek se kényelmes, Thököly őseinek különösen nem volt kényelmes. Ezért ők már régen megtagadták az engedelmisséget, magából az Egyházból is kiléptek. Inkább vállalták az „eretnek” nevet, de természetesen ezért a névért se önmagukban, hanem az Egyházban keresték a hibát. Ráfogták, hogy az Egyház vétkezett a felebaráti szeretet ellen, mikor nekik ezt a nevet adta, nem pedig ők azzal, hogy az Egyházból kiléptek. S Thököly nemcsak kitarított emellett az eretnekség mellett, hanem még fegyvert is ragadott érdekében. De azért természetesen mégis azt hitte, hogy a felebaráti szeretetet ő gyakorolja.

Jellemző azonban, hogy a végén mégis megtagadta a fegyverrel védett eretnokséget és visszatért az elhagyott akolba. A legszomorúbb azonban, hogy „sub conditionibus”, csak feltételek alatt, mégpedig tisztán anyagi feltételek alatt tette ezt. És Thököly mégis meg volt róla győződve, hogy ő csak azért szenved, mert a hazáért és az igaz ügyért küzdött, s noha ezek elárulásával könnyen segíthetett volna magán, így nem akart magán segíteni, tehát becsületének áldozata. Pedig mennyire akart moldvai vajda lenni, s mennyire nem rajta múlt, hogy mégse lehetett. De természetesen ezt elfelejtette, s azt is, hogy Moldva nem a magyar haza. S mennyire lett volna még pápista is, ha teljesítik a „conditióit”.

Abban az egyben igaza volt Thökölynek, hogy ő is ugyanabban munkálkodott mint Bercsényi, a „méltóságos gróf úr”, és „fiaura”, Rákóczi, a „méltóságos fejedelem”, bár ők közel se annyira gyarlóan, önzően és jellemtelenül, mint ő. (De míg Thököly legalább azért küzdött fegyverrel az eretnokségért, mert maga is annak nevelkedett, Bercsényi és Rákóczi katolikus, sőt jezsuita nevelésű létükre tették ugyanezt, ebben tehát az ő bűnük még nagyobb.)

Rákóczinak és Bercsényinek – látni fogjuk majd, hogy még a hazának is szerencséjére – éppúgy nem sikerült ez a „munkálkodás”, mint Thökölynek nem sikerült. Látni fogjuk majd, hogy ennek köszönhetjük, hogy a haza egyelőre még egész Trianonig, 1918-ig megmaradt. Mivel azonban rebellisek és koronás királyuk iránt ők is hűtlenek lettek, később nekik is éppúgy kellett bűnhődniük, mint előttük Thökölynek, és nekik is idegen földön és éppoly keserűen, az ottomán pokolban kellett meghalniuk, mint elődjüknek, Thökölynek.

Thököly és a vallásszabadság

Láttuk már, hogy Thököly mozgalmának a vallásszabadsághoz semmi köze sem volt. Thököly éppúgy a vallási türelmetlenség álláspontján állt, s ha tehetné, éppúgy, sőt sokkal jobban elnyomta a katolikusokat, mint Lipót a protestánsokat. Thököly korában a közvélemény még vallásos alapon állt, komolyan hitt, akár protestáns volt, akár katolikus, vallásszabadságot tehát épp ezért nem ismerhetett, annál kevésbé „tisztelhetett” másnak a vallási meggyőződését. (A tévedést nem lehet tisztelni.)

A katolicizmus a vallásszabadság helytelenségét hirdette, amint ma is azt hirdeti. A protestantizmus elméletben nem vallotta, nem hirdette a türelmetlenséget, de gyakorolta, mégpedig kíméletlenebbül gyakorolta, mint az elméletben annak alapján álló katolicizmus. A gyakorlatban azért járt el kíméletlenebbül, mert forradalom volt, a forradalom pedig mindig kíméletlenebb, mindig erőszakosabb, mindig nagyobb gyűlölettel lép fel, mint az, aki az eddigi rend alapján áll, s így nem kíván változtatni, újat hozni, legalábbis törvénytelen eszközökkel nem.

Lipót idejében a vallásszabadság a protestantizmus szájában csak jelszó, csak keretszólam volt; propagandafogás, melyet természetesen csak olyan országokban alkalmazott, ahol a katolicizmus volt uralmon s így a vallásszabadságból a protestantizmusnak lett volna előnye. Teljesen ugyanaz volt a mentalitása s ennek következtében eljárása is, mint a kommunizmusnak, mely a gyülekezési szabadságot, szólásszabadságot, sajtószabadságot csak ott és csak addig emlegette, ahol és amíg a marxista eszmék terjesztése elé gördített akadályt a szabadság megszorításával.

Mikor megtörtént már az, amit „ők felszabadulásnak” mondtak, nemcsak megszorították, hanem teljesen eltörölték akár a gyülekezési, akár a politikai szabadságot, akár a sajtószabadságot, akár a szólásszabadságot, ha ezeket a marxizmus ellenében vagy akár csak az istenhit védelmére akarták felhasználni. A mi „népi demokráciánkban” nemcsak sajtószabadság nem

volt, hanem engedély nélkül még az írógépen való sokszorosítás is szigorúan tilos volt három példányon felül.

De a kommunisták nemcsak abban nem túrtak szabadságot, hogy valaki az övékével ellenkező eszméket hirdessen vagy az ő eszméiket támadja, cáfolja, hanem még azt se túrték el, hogy valaki a kommunizmus irányában semleges legyen. Megkövetelték mindenkitől, hogy javukra pozitíve is állást foglaljon és mindenki az ő eszméiket hirdesse, terjessze; még az is, akiről tudták, hogy a meggyőződése más.

A kommunizmus uralma alatt (pedig hangsúlyozták, hogy ez még nem is volt kommunizmus, hanem csak szocializmus, haladás a kommunizmus felé) még egy papnak se lehetett nagyobb bűne, mint ha azt mondta, hogy ő nem politizál. Mindenkinék, még a papoknak is politizálniuk kellett, mégpedig a kommunizmus, tehát legalább közvetve a materializmus, az istentelenség mellett. (Hiszen aki a kommunizmus terjedését, megszilárdulását szolgálta, az egyúttal az istentelenséget is szolgálta.)

Hazánkban a katolikus Habsburgok uralma alatt a protestantizmus is sokkal nagyobb szabadságot élvezett, mint ugyanakkor a világ bármely protestáns uralom alatt lévő államában a katolicizmus, nem véve ki e szabály alól még a mi Erdélyünket se, noha az szerintünk a vallásszabadság mintaországa volt. Pedig a protestáns erdélyi fejedelmek nem voltak teljesen függetlenek a katolikus Habsburgoktól, továbbá nekik már csak azért se lett volna szabad korlátozniuk az erdélyi katolikus kisebbség szabadságát, mert hiszen szinte abból éltek, hogy az anyaország protestáns kisebbségének vallásszabadságot és a katolikusokkal egyenlő jogokat követeljenek.

Számos protestáns országban még ma is tilos jezsuitáknak működni. A kultúrában egyébként előljáró Svédországban katolikus ember még ma se lehet állami hivatalnok, tehát nem lehet még állami elemi iskolai tanító se. Angliában még ma is csak az anglikán államvallás püspökei tagjai a lordok házának, katolikus püspök egy se, még a bíboros westminsteri érsek se.

A szabadság hazájának tekintett Svájcban Zürich kantonban (de például Basel kantonban is) a katolikus vallásnak még a XX. században se volt adókiadó joga, sem államsegélye, mert e jogokat illetőleg a kedvezményeket helyette az úgynevezett ókatolikusok mindössze csak néhány száz tagot számláló felekezete élvezte. (Ők megadják e jogokat a katolikusoknak is, de katolikusoknak – példátlan képmutatással – csak azokat az ókatolikusokat tekintik, akik az Egyháztól a pápai tévedhetetlenség dogmájának kimondása miatt elszakadtak. Az igazi katolikusok százezreiről tehát még azt se voltak hajlandók tudomásul venni, hogy vannak.)

Thököly idejében se volt vallásszabadságuk a katolikusoknak egyetlen protestáns uralom alatt álló államban se, lett légyen az akár a Skandináv államok, akár Németalföld, akár Anglia, akár a „szabad” Svájc, akár a katolikus Habsburg császár névleges uralma alatt álló bármely, egyébként még oly tizedrangú német protestáns fejedelemség, akár pedig a mi Erdélyünk.

A Habsburg Magyarországon se volt ugyan teljes vallásszabadság a protestánsok részére Thököly idejében, de azért mégis több lehetőségük volt az életre és több joggal és nagyobb szabadsággal rendelkeztek, mint akár Erdélyben, akár bárhol másutt a világon a katolikus kisebbség. Katolikus kisebbség nem is volt sehol másutt, mint csak olyan országban, mely (vagy melynek egyes részei) egy ideig katolikus uralom alatt álltak. Ahol ez nem fordult elő, onnan a katolikuság már rég teljesen ki volt irtva, tehát nem is volt kinek vallásszabadságot adni. De azért még külön is bevették a törvénybe, hogy katolikusnak lenni tilos.

A magyarországi protestáns kisebbség fő sérelme és baja nem az volt, hogy üldözték, hanem az fájt neki, hogy a nemrég még majdnem teljesen protestáns főurak egész rövid idő leforgása alatt majdnem teljesen katolikusok lettek. Akkor ugyanis egy országban még annyira

minden a főuraktól függött, hogy joggal félhettek attól, hogy a magyar protestantizmus teljesen meg fog semmisülni.

Mivel a főurak megtérítése természetesen nem erőszakos behatással, nem a szabadság sérelmével, nem kényszer hatása alatt, még csak nem is nyomásra történt (nem is történhetett, mert hiszen egy magyar nemes mindig annyira szabad volt, hogy azt nem lehetett kényszeríteni, hát még egy százezer holdakkal rendelkező főurat), főuraiknak a régi egyházba való visszatérése nem a vallásszabadság ellenére, hanem éppen annak alapján jött létre.

Egy nagy uradalommal vagy iparvállalatokkal rendelkező egyén vallásváltoztatása még ma is jelentős hatással van a gazdaságilag tőlük függő ezrek eszmevilágára még akkor is, ha kenyéradójuk egyébként e tekintetben semmi igényel sem lép fel velük szemben (nem is léphet fel ma már). Az 1930-as évek nagy munkanélkülisége idején például a csepeli Weiss-Manfréd gyárban az egyik német birodalmi lutheránus igazgató a munkát kérő munkanélkülit azzal fogadta, hogy alkalmazza, ha protestáns lesz. (Olyan ember jött hozzám emiatt panaszzal, akivel ez megtörtént.) Még a kommunizmus első éveiben is volt Pesten olyan építési vállalkozó, aki baptista propagandát folytatott és a munkát kérők közül először a baptistákat vagy a baptistává lenni hajlandókat, aztán az egyéb protestánsokat vette fel s csak ezek hiányában a katolikusokat.

A Lipót-korabeli földbirtokosoknak jobbágyaikra való befolyása azonban még hasonlíthatatlanul nagyobb volt, mint a mai munkaadóké. Hiszen akkor még minden föld a nemeseké volt. Ami a falué, a községé volt, az is a földesúré volt. A jobbágyok vagy a mezővárosok polgárai mind az uraság telkein laktak. Ezért a papház is a földesúré volt, sőt tulajdonképpen még a templom is. Hiszen az is az ő telkén állt, sőt többnyire ő is építette.

Világos tehát, hogy a főur vallásváltoztatása esetén csak úgy lehetett volna továbbra is fenntartani az egyes vallások addigi birtokállományát, ha külön törvényt hoztak volna e célból a földesúri jogok, tehát a magántulajdon korlátozására. Ilyesmi azonban még hallatlan dolog lett volna. A katolicizmus javára és érdekében soha és semmiféle államban nem is történt meg ez soha. Erdélyben azonban a protestantizmus érdekében megtörtént s megtörtént az anyaországban is minden Habsburg uralom ellenére, de természetesen csak Bocskai, Bethlen és Rákóczi György fegyveres fellépése következtében. Fegyverrel azt is ki lehet vívni, ami egyébként törvénytelen, mert egyszerűen megállapítják, hogy ez a törvényes, s jaj annak, aki ellentétes véleményt hangoztat. *Vae victis!*

Nálunk tehát sose történt semmi olyan a protestantizmus ellen, ami a mienknél sokkal nagyobb fokban és sokkal kíméletlenebbül állandó gyakorlat ne lett volna a katolikusok ellen protestáns országokban. Milyen korlátlanul érvényesült például a katolikus Írországban a teljesen protestáns földesurak földesúri joga a katolikus lakosság ellenében. Az ottani hitehagyottá vált földesurak protestáns kézbe adták a falu templomát és protestáns prédikátort tartottak benne (illetőleg tartattak benne a jobbágyokkal) akkor is, ha ezek a jobbágyok mindnyájan katolikusok voltak. Mint ahogyan Írországban valóban mind azok voltak.

Ellenben nálunk a katolikus ellenreformáció korában a protestantizmus hívó állományának sértetlen megőrzésére olyan, a földesúri jogokat és a magántulajdont csorbító intézkedéseket hoztak be és iktattak törvénybe, melyek sehol, se nálunk, se külföldön nem voltak megtalálhatók a katolikus hitűek védelmére. Ezek a törvények elméletben ugyan nemcsak a protestáns vallás birtokállományát védték, hanem a katolikusokat is, de ez csak elméletben volt így, a gyakorlatban a protestánsok érdekeit védték és csak a katolikus földesurak jogait és magántulajdonát sértették.

Mikor ugyanis e törvényeket hozták, a Habsburg Magyarországon már alig voltak protestáns földesurak, s akik voltak is, azoknak még kivételesen se voltak katolikus jobbágyaik. Hiszen akkor még a katolikus földesurak jobbágyai is csupa protestánsokból álltak, hogy lehetnek volna hát éppen a protestáns földesurak jobbágyai katolikusok? Ez még nagyobb fokban áll Erdélyre, és éppen ezért voltak az elméletben igazságosoknak látszó erdélyi

vallásügyi törvények is annyira álnokok s a gyakorlatban annyira katolikusellenesek. (A törvény elméletben védte volna a katolikus jobbágy vallásszabadságát is protestáns földesura ellenében, de a valóságban nem védhette, mert olyan katolikus jobbágyok, akiknek protestáns földesuruk volt, se Magyarországon, se Erdélyben nem voltak.)

Az igaz, hisz a dolog természetéből következik, hogy akkor még a hatalmasok sokkal könnyebben és gyakrabban függetlenítették magukat a törvények hatálya alól, mint ma, s így ezek a földesúri jogokat és a magántulajdont sértő törvények, melyeket egyébként is csak fegyverrel tudtak kicsikarni az uralkodóháztól és az országtól, a gyakorlatban nem voltak teljes fokban érvényben. Akkor nehezebb volt még ugyanis a közlekedés, rosszak voltak az utak, s így a visszaélések nem jutottak oly könnyen az ellenőrző közegek tudomására. De a várakkal rendelkező kiskirályok egyébként gyakran készakarva is függetlenítették magukat még más, fontosabb törvények hatálya alól is.

Érthető tehát, ha ilyen, a magántulajdonba ütköző, egészen újszerű, semmiféle más országban nem ismert, az illető földesúrnak, sőt magának a királynak a meggyőződésével is ellenkező és csak fegyveres erőszakkal s ráadásul az ősellenség, a török segítségével kikényszerített törvényeket, melyeket ráadásul még a három rend elseje, a főpapság nem is fogadott el sose, hanem éppen ellenkezőleg: ünnepélyesen tiltakozott ellenük az országgyűlésen, nem tartották meg mindig azok, akiknek jogait és meggyőződését sértette. Kétségtelen az is, hogy maguk a hatóságok se mindig siettek végrehajtani s megbüntetni azokat, akik áthágták őket.

Ezeket a protestantizmus érdekében hozott törvényeket azonban mégis sokkal jobban végrehajtották, mint gondolnánk. A törvények végrehajtói ugyanis azok a megyék voltak, ahol a köznemesség volt az úr, az a köznemesség, mely megmaradt protestánsnak. A főurak mindenhatósága ellenében pedig ott volt az országgyűlés, ahol a köznemesség és a városok követői többségükben protestánsok voltak és sérelmeikkel olyan hangosan s erőszakos, forradalmi módon léptek fel, hogy egy-egy főúrnál, sőt bizonyos tekintetben még a főurak összességénél is nagyobb hatalmat jelentettek.

Az ellenreformációnak, illetőleg Lipót idejében élő, újra katolikusá lett főuraknak ekkor már nem azzal a jámbor katolikus nyájjal volt dolguk, mellyel dédapjuknak a XVI. században akkor, mikor jobbágyaikat protestánsá tették, hanem erőszakos, fanatizált, féktelen forradalmi tömeggel, mely tele volt gyűlölettel, nagy szája volt, nem ijedt meg a maga árnyékától, s ezért nem volt tanácsos vele kikezdeni.

De ugyanezen időben a nép kipusztulása miatt, de különösen akkor, mikor a török kivérese után olyan holdak millióinak újraművelés alá fogására került sor, melyek addig parlagon heverték, a munkáshiány is igen nagy volt, s ezért s földesurak jobbágyaikat nemcsak magukra nem haragíthatták, hanem egyenesen hízelegniük kellett nekik, hogy földjeiket ott ne hagyják és más gazdát ne keressenek maguknak.

Az új gazdát természetesen nem is kellett keresniük, mert egyszerre tíz helyen is várták őket tárt karokkal. Emiatt földesuraink ez időben nemcsak törvényteleniséget nem mertek elkövetni a protestantizmus ellen, hanem még azt se merték végrehajtani a katolicizmus érdekében, amihez a törvény jogot adott volna nekik. Például egyenesen segítették jobbágyaikat új protestáns templomok építésében és új lelkesítő állások szervezésében, erre a célra telket adtak nekik stb.

Hangsúlyoznunk kell, hogy ez időben nem a vallásszabadságért folyt a küzdelem, hanem a vallási uralomért. Nem őszinte meggyőződésből, hanem kortesfogásból nevezte a protestantizmus ezt a küzdelmet propagandájában vallásszabadság követelésének. Amint Bocskai, Bethlen, Rákóczi György nem azért küzdött, hogy igazi vallásszabadság legyen, vagyis hogy győzelmük esetén majd ne csak a protestáns, hanem minden katolikus is teljesen szabadon követhesse vallási meggyőződését, hirdethesse a saját vallását, építhessen templomokat, állíthasson fel kolostorokat, iskolákat és a katolikus egyház is teljesen szabadon alkalmazhassa a

szellem fegyvereit meggyőződése terjesztésére, azaz egészen szabadon téríthessen (de természetesen csak szellemi eszközökkel), hanem egyedül csak azért, hogy a maguk kálvinista vallási meggyőződését juttassák uralomra, illetőleg ha már ott van, ott meg is tartják, tehát hogy más vallásnak ne engedjen teret.

Ha a faluban eddig csak protestáns lelkész s templom volt, akkor ott ezután se lehessen katolikus templom. Ha eddig nem volt ott kolostor, ezután se legyen. Épp így tett Thököly is. Nem engedtek ebből soha az erdélyiek se, noha (illetőleg éppen ezért, mert) az országban a Székelyföld egy részét kivéve egyáltalán nem volt akkor katolikus egyházi szervezet vagy templom. Az erdélyi vallásszabadság azt jelentette, hogy ahol eddig nem volt, ott ezután se legyen.

Természetesen teljesen ugyanez volt Thököly „vallásszabadsága” is. Hiszen még utána a katolikus Rákóczi is a meglévő birtokállomány megtartásának alapján állt, csak míg ő csupán protestáns pártfeleinek nyomására állt ez elv alapján, addig Thököly protestantizmusának és vérmérsékletének megfelelő kíméletlenséggel és vad energiával.

Az az elv azonban, hogy ahol jelenleg nincs katolikus templom, iskola vagy kolostor, ott ezután se lehet, éppen merő ellentéte a vallásszabadságnak. Ha pedig ezt éppen a katolicizmus mélypontja idején mondják ki, akkor, mikor úgyszólván sehol sincs ilyen katolikus intézmény, akkor a legvérlázítóbb zsarnokság és egyúttal undok képmutatás, farizeizmus és a szép elvek megcsúfolása, a világ becsapása. Így volt például a protestáns uralom alatt álló Erdélyben elejétől végig.

Az a vallásszabadság, melyet Thököly és követői írtak zászlajukra, csak az ő hitfeleiknek jelentett szabadságot. Tehát épp olyan volt, mint a kommunisták hozta „felszabadulás”. Ha pártfelei között nem lettek volna kálvinisták is, sőt nem azok lettek volna köztük többségben, ez a Thökölytől hozott „vallásszabadság” nem terjedt volna ki még a kálvinistákra se, hanem csak a lutheránusokra, az ő felekezetére szorítkozott volna. Ez a „vallásszabadság” a katolikusoknak csak úgy jelentett s hozott vallásszabadságot, ahogyan a kommunisták „felszabadulása” a földbirtokosoknak, kulákoknak, reakciósnak, vallásosoknak hozott felszabadulást. Csak arra volt jó, hogy bebizonyítsa, mennyire nincs új a nap alatt és lényegében mennyire azonos a protestantizmus és általában minden forradalom a kommunizmussal, a ma forradalmával.

A felforgató erők a történelem folyamán mindig két jellegzetes tulajdonságukról ismerhetők fel: az egyik, hogy céljaik elérésére bűnös eszközöket használnak fel (például hogy a meglévő törvényeket nem tisztelik (hiszen éppen ebben áll a forradalom), és hogy mindig hazudnak vagy a hazugság legalábbis rendes eszközeik közé tartozik), a másik, hogy mindig szélsőségesek, mindig terrort alkalmaznak, fő mozgatójuk pedig mindig a gyűlölet. Mind a két jellegzetesség ellentéte annak, amit szabadságnak hívunk és feltűnően megtalálható Thököly mozgalmában.

Hazug kortesfogás volt szájában a vallásszabadság hangoztatása, mert a valóságban a szabadságot egyedül csak a maga vallására értette s a katolicizmusnak elnyomást és üldözést hozott ugyanakkor, mikor szájával neki is szabadságot hirdetett, mert hiszen a szabadságot (köztük a vallásszabadságot) mindenkinek ígérte. Szakasztottan úgy volt ekkor is, mint a kommunizmusban, melyben szintén a szabadság (így általánosságban, tehát megszorítás nélkül és mindenki számára) volt a jelszó, de a valóságban csak a kommunizmus számára volt szabadság és minden másra, ami tőle eltért, sőt még a kommunizmus „elhajlásaira” is, például egy időben a trockizmusra vagy a titóizmus híveire (Rajk) olyan hajtóvadászatot tartottak, mint a bélpoklosokra, mert a metéllyel azonosították.

Thököly egész nyíltan megmondta, hogy felkelése egyik fő célja a jezsuiták Magyarország területéről való kitiltása. Hogy ez a cél merőben ellenkezik a vallásszabadság alapfogalmával, kétségtelen. Milyen vallásszabadság az, melyben az a fő cél, hogy az ellenfelet erőszakkal megfosszák legértékesebb szellemi élcsapatától? A Thököly athnáméját megelőző

szultáni oklevél még azt is tartalmazta, hogy Thököly halála után az ország szabadon választhat magának királyt, „de nem a katolikusok közül” (Szalay: Magyarország története, V., 231. o.).

De hát akkor szabad királyválasztás volt-e ez? Tagadhatatlan, hogy a török jobban szerte a protestánsokat, mint a katolikusokat, s ha a kettő közül választhatott, mindig a protestánsokat választotta. De azért mégis egész kétségtelen, hogy a megszorítás csakis Thököly egyenes kívánságára kerülhetett bele abba a szultáni oklevélbe. És történetírásunk ezt hogy elhallgatta! Talán csak nem azért, mert tárgyilagossá volt ez a történetírás?

Nagyon megtisztelő a katolicizmusra és nagy szégyen a protestantizmusra, hogy azok, akik az ország függetlenségét eljátszották és hazájukat török hűbérré akarták tenni, ennyire katolikusgyűlölő protestánsok voltak. De még ha ez magára Thökölyre nem is volna szégyen, annyi egészen bizonyos, hogy a vallásszabadság elvére mindenképpen szégyen, ha egy vallás követőit, mégpedig éppen azon vallás követőit, mely akkor is már 700 éve volt vallása a magyar nemzetnek és hívei akkor is uralkodó többségben voltak az országgyűlésen, tehát a nemzet alkotmányos képviselőjében, egyszerűen hatalmi szóval zárják ki azok közül, akik Magyarországon királyok lehetnek.

Ez a katolikusok megbélyegzését jelenti, mert ez a kizárás csakis azért történhetett, mert a katolikusokat szellemi belpoklosoknak, a nemzetre káros elemnek tekintették. Az azonban egyenesen komikum, illetőleg az állandó hazudozás arcátlan megnyilvánulása, hogy a vallásszabadság hirdetése közben jártak el így. Azt is jól láthatjuk belőle, hogy Thököly mozgalmának nemcsak a jezsuitákra haragudott, hanem magára a katolicizmus is, s nagyon is tisztában volt vele, hogy jezsuitizmus és katolicizmus azonos fogalmak. Nem a jezsuitákat zárták ki a magyar királyjelöltek közül, hanem a katolikusokat.

Magyarország királyai addig mindig katolikusok voltak. A szabály alól még kivétel se volt. A magyar alkotmány elő is írta, hogy aki nem katolikus, az nem is lehet magyar király. Thököly „alkotmánya” azt írta elő, hogy magyar király minden vallás tagja lehet, csak a katolikus Egyházé nem.

S ne mondja senki, hogy ez csak annak visszahatása, reakciója volt, hogy előbb meg a katolikus Egyház zárta ki a magyar királyi méltóságból a másvallásúakat. A magyar katolikusok ugyanis ezt a törvényt akkor hozták, mikor az egész ország katolikus volt, tehát tulajdonképpen nem zártak ki onnan senkit.

Azután azt se feledjük, hogy a katolikus Egyház nem hazudott akkor, mikor ezt csinálta, mert nem a vallásszabadság elvének hangoztatása közben csinálta azt, amit csinált, hanem mindig azt hangsúlyozta, hogy a katolikus Egyház Krisztus egyedüli képviselője a földön, tehát egyedül üdvözítő. A törvény tehát, hogy Magyarország királya csak katolikus lehet, tulajdonképpen azt jelentette, hogy a magyarok királya csak az lehet, aki a helyes úton jár s így alattvalóit is a helyes úton vezetheti.

Thököly minden vallást jónak tart (mert a vallásszabadság elve ezt jelenti), de azért a királyi méltóságból kizár egy vallást, mégpedig éppen azt, amelyhez eddig a magyar királyok valamennyien tartoztak, de amelyhez a nemzet képviselője többségében Thököly idejében is tartozott. Ez a tény egymaga egyenesen nevetségessé teszi azt az igyekezetet, mely Thököly mozgalmát a vallásszabadság elvével akarja kapcsolatba hozni és ezzel mozgalmának eszményi jelleget akar adni. Pedig hát az egész magyar történetírás ezt tette s teszi még ma is.

Hogy ezt a maszlagot a magyar történetírás, sőt az egész magyar irodalom terjesztette, a magyar közvélemény pedig teljes egészében (még katolikus részében is) bevette, szégyenletes példája az emberi befolyásolhatóságnak és önállóság hiánynak. Szégyen ez még a magyar közvélemény protestáns részére is, mert még protestáns alapon állva is egyoldalú elfogultságot, a tárgyilagosságnak és az igazságszeretetnek a hiányát jelenti és az önállótlanúság bizonyítéka. Mit szóljunk azonban közvéleményünk katolikus részének befolyásolhatóságához és önállótlanúságához, különösen, ha azt is meggondoljuk, hogy a magyar közvélemény elsősorban katolikusok közvéleménye, mert ha műveltebb, vezetőjében számarányuknál na-

gyobb tényezőt jelentenek is benne a protestánsok és a zsidók, kétségtelen, hogy azért a magyar értelmiségnek és vezetőelemnek is katolikus a többsége.

Pedig hát nemcsak Thökölyre vonatkozik e szégyenletes megállapításunk, hanem arra az Erdélyre is, melynek „ideális” vallásszabadsága egyenesen fő nemzeti büszkeségünké vált. Annak ellenére is azzá válhatott, hogy az erdélyi országgyűlés is kimondta, hogy a fejedelemmé megválasztott I. Rákóczi Ferenc választása csak az esetben marad érvényben, ha nem fog áttérni a katolikus vallásra. Ugyanaz az erdélyi országgyűlés, mely a vallásszabadságot törvénybe iktatta és az erdélyi négy bevett vallást egymással egyenrangúnak nyilvánította, a katolikus Báthory Istvánt és Zsigmondot egyaránt rákényszerítette a katolikus vallása elleni cselekedetre, s Bethlen Gábor özvegyétől se tűrte el, hogy katolikus lehessen, noha a meggyőződése az volt. A felekezeti egyenlőség szabályát tehát nem egyszer, kivételképpen szegte meg a protestáns uralom alatt álló Erdély, hanem rendszeresen, mindig.

Az erdélyiek továbbá nem azt mondták ki, hogy minden vallás egyenrangú (mert a vallásszabadság elve ezt követelte volna), hanem csak azt, hogy a négy bevett vallás (a katolikus, a kálvinista, a lutheránus és az unitárius). Ugyanakkor a görögkeletieket és görög katolikusokat, annak ellenére, hogy az ország lakóinak egyenesen többségét tették ki, az erdélyi alkotmány egyszerűen nemlétezőnek tekintette csak azért, mert többnyire jobbágyok voltak. Ugyanakkor milyen hévvel védték Magyarországon ugyanezen jobbágyok vallásszabadságát s kedvükért még a földesúri, tehát nemesi jogokat is hogy megcsonkították csak azért, mert a Habsburg ország jobbágyai protestánsok voltak.

Erdély a szombatosokat is hóhérolta és börtönözte, sőt egy időben (Bethlen Gábor) még az unitáriusok templomait is elvette és a kálvinistáknak adta, pedig ők protestánsok voltak, csak a protestantizmus nem sztálini, hanem trockista vagy titói szárnyához, elhajlásához tartoztak, azaz mert protestáns „revizionisták” voltak.

Maga a törvény is hamis, hazug és álnok volt tehát. De az erdélyi protestánsok még ezt a hazug törvényüket se tartották meg, mert a törvényben a katolikus is ott volt a bevett vallások között (természetesen nem önként, nem protestáns meggyőződésből került oda, hanem csak a Habsburgok hatalmától való félelem miatt, no meg azért, mert Bécsben a protestánsok érdekében a vallásszabadság elve alapján érveltek és követelöztek), de ez is csak maszlag volt.

Láttuk, hogy erdélyi fejedelem korában még Báthory István is csak titokban mert misére járni, a nyilvánosság előtt kálvinista prédikátort hallgatott s láttuk, hogy Báthory Zsigmond, Bethlen Gábor özvegye és II. Rákóczi György fia esetében is mennyire nem volt egyenrangú a katolikus vallás a bevett protestáns felekezetekkel, vagyis mennyire nyilvánvaló lett, hogy ez valóban csak a Habsburgok szemének kiszűrésére lett törvény Erdélyben, nem pedig meggyőződésből, s hogy minden erdélyi protestáns egyedüli célja az volt, hogyan játssza ki. A tetszetős elv csak álnokságból, hazugságból került bele az erdélyi törvénykönyvbe.

„Vallásszabadság” volt Erdélyben, de törvényben mondták ki, hogy a fejedelemmel annyira nem szabad katolikusnak lennie, hogy ha az lesz, még már megtörtént megválasztása is érvénytelenné válik. Aztán hogy a katolikus vallás Erdélyben „szabad” ugyan (milyen hazug játszás a szavakkal), de püspöke nem lehet, papnevelő intézete se és jezsuitái se lehetnek. (Ez ebben az időben, mikor a piarista rend még nem volt, illetőleg hazánkban még nem volt ismert, azt jelentette, hogy Erdélyben a katolikusoknak középiskoláik se lehetek.)

Vallásszabadság volt Erdélyben, de erdélyi katolikus gyermeknek nem volt szabad jezsuitává lennie, s ha kiszökik az országból és mégis az lesz, nem szabad többet hazájába visszatérnie még akkor se, ha magyar nemes az illető. S nekünk mindez annyira „szabadság” volt, hogy történetnarráink még akkor is, ha katolikusok, sőt többnyire még akkor is, ha egyenesen szerzetesek voltak, nagy hévvel és szent tüllel évszázadokon át magyarázták még a katolikus ifjúságnak is, hogy a mi Erdélyünk, azaz bocsánat: a protestánsok Erdélye, milyen úttörő volt a vallásszabadság kimondása és megvalósítása terén, s ez milyen nagy dicsőség minden felvilágosult ember előtt.

Tehát még katolikusaink is a protestánsok dicsőségével büszkélkedtek azon a címen, hogy ha talán nem is egészen annyira, mint a dicső kálvinisták, de hát azért mégis ők is csak magyarok, s így a protestáns magyarok dicsősége az ő dicsőségük is. Nekünk is dicsőségünk volt tehát az, hogy ők minket hazug jelszavak alatt elnyomtak.

Önkéntelenül is a gladiátorok császárüdvözlése jut eszembe: Ave caesar, morituri Te salutant. Üdvözlégy császár! Hódolatukat fejezik ki előtted egyebek között azok a buta katolikusok is, akiket halálra szántál, szabadságuktól megfosztottál, de akik mégis hálásak neked, mert tehetségeddel, illetőleg hazug jelszavaiddal évszázadokon át úgy félre tudtad őket vezetni, hogy együgyűségükben csak azért mert álnokul ezt hirdetted nekik, maguk is elhitték, hogy tőled szabadságot élveztek. Te ugyan mindig üldözted őket, de ők olyan szolgálalekkek voltak, hogy szabadságnak gondolták az üldözést, annyira nem érezték.

Az elnyomott, gyűlölt, megrágalmazott, szellemileg halott, önrzert nélküli katolicizmus évszázadokon át csókolgatta, mert szabadságnak gondolta azt a korbácsot, mellyel rabszolga hátát kétszáz éven át verték!

Nem a vallásszabadságért harcolt tehát Thököly se, hanem a maga vallásának uralmáért és a maga vallásával ellenséges katolicizmusnak az elnyomásáért. Közte és a római egyházi inkvizíció között csak az volt a különbség, hogy a római egyház azt mondta s mondja még ma is, hogy ő egyedül üdvözítő, s mint ilyen, kötelessége mindent elkövetni (mindenen természetesen minden megengedetett, minden törvényeset értünk), hogy az emberek elkárhozását megakadályozza. Ellenben Thököly s általában „szabadsághőseink” uralma alatt (akár hazafias szabadsághősök ezek, akár nemzetközi kommunisták) a katolikus egyház szabadságát az a protestantizmus (vagy az a marxizmus) igyekezett minden megengedett és meg nem engedhető eszközzel elnyomni, amely akkor is azt hirdette és ma is azt hirdeti, hogy minden vallás jó (illetőleg a marxizmus, hogy minden vallás rossz, de a legrosszabb és a legveszedelmesebb természetesen a római katolicizmus) és mindenki üdvözülhet a maga módjára (csak katolikus módra nem).

A másik különbség az, hogy a római Egyház akkor, mikor nem hajlandó az emberek tettségére bízni, hogy mit higgyenek, s ha teheti, ez irányban bizonyos kényszert is alkalmaz, ezt legalább meggyőződésből, becsületesen és nyíltan teszi, tehát úgy is beszél, ahogyan cselekszik, a protestantizmus ellenben mindig a vallásszabadság képmutató, álnok, hazug és szemforgató hangoztatása közepette tette ugyanezt, gyakorolta a kényszert, tehát egészen másképpen beszélt, mint ahogyan cselekedett. Teljesen úgy járt el tehát, mint korunk kommunizmusa: hazugul.

Az említett szultáni oklevélben még az is benne van, hogy „azon gonosz magyarok, akik eddig Felső-Magyarország s a vallás (!) ellenei voltak, elmozdítandók, püspökök, plébánosok egyaránt”. A szultán oklevele tehát még azt is egészen világosan kimondja, hogy ha Thököly lesz az ország ura, akkor nemcsak a jezsuiták, hanem a „püspökök és plébánosok is egyaránt” bűnhődni fognak, tehát e hazában nem lesz számukra hely. Ők is ugyanolyan „gonoszok” tehát, mint a jezsuiták.

Láthatjuk azt is, hogy a szultán oklevele a valláson egyedül csak Thököly vallását, vagy ha a szót egész tágan értelmezzük, legfeljebb a protestantizmust érti. Egész világosan megmondja azt is, kiket ért azokon „a gonosz magyarokon”, akik „elmozdítandók”. A „püspökök, plébánosok egyaránt” azért mozdítandók el, mert „a vallás ellenei voltak”. Azt gondolná az ember, hogy ezek a Thököly-idejebeli magyar püspökök és plébánosok kommunista materialisták voltak, mert hiszen azok „a vallás ellenei”. De hát láthatjuk, hogy nem, hanem csak protestánsellenesek voltak. A töröknek és Thökölynek azonban csak a protestantizmus „a vallás”. Egészen kétségtelen ugyanis, hogy a jezsuiták és a katolikus püspökök és plébánosok csak annak voltak ellenei.

Pedig hát olyan szabadsághőssel és a vallásszabadságnak olyan hirdetőjével szemben, amilyen Thököly volt, nemcsak minden püspök és plébános volt kénytelen „gonosz magyar”

lenni, hanem minden becsületes katolikus hívő, sőt ha már akkor se lett volna anakronizmus a vallási elfogulatlanság, minden becsületes protestáns is. Világos tehát, hogy csak legfeljebb olyan katolikust lehetett volna mentesíteni a tisztségéből való elbocsátás alól, ki hitének, egyházának, papjának árulója volt. Hogy aztán – kellő ellenszolgáltatás fejében – maga Thököly is ismételtelen felajánlotta a maga felekezetének és meggyőződésének elárulását, vagyis azt, hogy ő maga is milyen katolikussá, azaz milyen „gonosz magyarrá” válik, az külön lélektani érdekesség s jellemző a kommunista, a forradalmi erkölcsökre már ezelőtt háromszáz évvel ezelőtti kiadásukban is.

Hogy Thököly mennyire nem a vallásszabadság hőse, hanem csak elfogult katolikusgyűlölő protestáns, sőt egyenesen lutheránus felekezeti ember volt, mutatja, hogy mikor Kassát az előbb említett módon hatalmába kerítette, nemcsak a jezsuitákat űzte ki onnan azonnal, hanem a város összes templomait a lutheránusok kezébe adta (Szalay, V., 230. o.). Értsük meg tehát: nem megszüntette Kassán felekezete addigi „üldözését”, még csak nem is egyrangúvá tette felekezetét a katolicizmussal, hanem egyeduralkodóvá tette, a város kivétel nélkül minden templomát a kezükbe adta, tehát a katolikusoknak még egyetlen templomot se hagyott meg.

Még ennél is feltűnőbb, hogy ugyanígy bánt el még a protestáns „testvér”-felekezettel, a kálvinizmussal is. Még feltűnőbbnek találjuk mindezt, ha azt is megtudjuk, hogy Kassán a legutolsó magyar népszámlálás mindössze a város 5,4 százalékát találta csak lutheránusnak, míg 8,2 százalékát kálvinistának. Pedig még ha elhisszük is, hogy Kassán a protestánsok azért vannak ma már olyan kevesen, mert a Habsburgok hajdan üldözték őket, arra már semmiképpen se gondolhatunk, hogy a lutheránusok azért vannak még a kálvinistáknál is sokkal kevesebben, mert őket ugyanezek a Habsburgok még a kálvinistáknál is jobban üldözték. A „német” vallást (a lutheránust) csak nem üldözték még a „magyar” vallásnál is jobban azok, akiknek fő céljuk itt állítólag a németesítés volt?

Annak a Thökölynek és annak a Thököly-pártnak, mely azonnal így járt el, mihelyt kezébe került a hatalom, volt-e joga a vallásszabadság nevében beszélni és felekezete üldözése miatt panaszkodni? S eljárását látva, nem kell-e megállapítani még a vaknak is, hogy nem a vallási kényszer és a vallásszabadság „felvilágosult” eszméjének egymással való küzdelméről volt itt szó, hanem egyszerűen csak arról, hogy ki uralkodjék itt és melyik nyomhassa el a másikat: a katolikus-e vagy a protestáns? A két küzdő fél között a különbség csak az volt, hogy az egyik, a katolikus fél legalább hirdette is, amit cselekedni akart, míg a másik hazug volt és álnok, álürügyeket hozott fel. Maga se hitte tehát, amit mondott, s ajkán a szó a félrevezetés eszköze volt.

A másik különbség pedig az, hogy a katolikus legalább nemcsak vallási téren volt becsületes és igazmondó, hanem a magyar alkotmány szempontjából is. Ő legalább koronás királyára támaszkodhatott, akinek hűséget esküdött, míg a protestantizmus, illetőleg Thököly az alkotmányt, a törvényt és a hazát emlegette ugyan, de az ország és a kereszténység évszázados ellenségére támaszkodott, azzal szövetekezett, eladta neki az ország függetlenségét és évi adót ígért neki, csakhogy azt a gyűlölt másik vallást elnyomhassa.

Pedig amit most megállapítottunk, nemcsak legjellemtelenebb szabadsághősünk, Thököly mozgalmára vonatkozólag igaz, hanem nála nagyobb elődei valamennyiére: Bocskairra, Bethlenre és Rákóczi Györgyre is. Az ő idejükben ugyanis Kassán és úgyszólván minden magyarországi városban (magyart nem mondhatok, mert hiszen ezek a városok majdnem mind németek voltak) teljes volt még a lutheránus egyeduralom oly értelemben, hogy területükön a katolikusoknak (és a kálvinistáknak) nemcsak templomuk nem volt egy se és városi szabályrendelet értelmében nem is lehetett, hanem nyilvános jellegű katolikus (vagy kálvinista) istentiszteletet még magánházakban se lehetett tartani, még katolikus (vagy kálvinista) temetési menet se vonulhatott végig a városban. (Pedig akkor még így kísérték ki a temetőbe a halottakat.) Történelmi analfabetizmusról tenne azonban tanúságot az, aki azt hinné, hogy

mikor Bocskai, Bethlen vagy Rákóczi György hadai előzönlötték ezeket a városokat, akkor mindjárt szabad lett ott a katolikusok nyilvános istentisztelete, vagy akár csak temetése, s akkor mindjárt szabad volt nekik templomépítéshez készülni.

Pedig hát azt gondolná az ember, hogy mivel ezek a dicső szabadsághősök Erdélyből, a vallásszabadság hazájából jöttek, s így állítólag a haladott, felvilágosultabb szellemet képviselték, az elmaradott Habsburg Magyarországot és ezeket a katolicizmust teljesen elnyomó német protestáns városokat elfoglalva első dolguk volt megmagyarázni nekik, hogy a hitet nem lehet és nem is szabad kényszeríteni, első dolguk volt leckét adni nekik a vallásszabadság fennkölt eszméjéből, önkritikára kényszeríteni őket felvilágosult protestáns emberre nézve nagy szégyent jelentő eddigi maradi magatartásuk miatt és ha sikerült őket felvilágosítani és „haladóbbá” tenni: közreműködésükkel, ha nem: erőszakkal minden városban legalább egy templomot, ha mindjárt a legkisebbet is, visszaadni azoknak a katolikusoknak, akik végeredményben a városnak úgyis minden templomát építették. Hadd imádják Istenüket ők is a maguk módjára. Hiszen ezeknek a városoknak a népe ma már, miután ezt megengedték nekik (csak természetesen nem Bocskai és nem Bethlen), úgy is már mind óriási többségükben katolikusok.

Nem. Sem Bocskai, sem Bethlen, sem Rákóczi György ezt meg nem engedték a katolikusoknak. E városok katolikusai akkoriban már azért is igen hálások lehettek volna, ha nem kaptak volna vissza egy templomot se, de legalább azt megengedték volna nekik, hogy a maguk telkén és pénzén városukban legalább egy nyilvános kápolnát építhessenek. Nem. Sem Bocskai, sem Bethlen, sem Rákóczi György ezt nemcsak meg nem engedték nekik, hanem még csak az se jutott eszükbe, hogy még ez is lehetséges; annál kevésbé, hogy ez a vallásszabadság elvéből egyenesen következik.

Hiszen kommunistáinknak se jutott eszükbe, hogy ha egyszer „alkotmányunk” a vallásszabadságot mindenkinek biztosítja, de még a párt programja is az emberek magánügyének tekinti azt, hogy hisz-e vagy templomba jár-e, akkor ebből az következik, hogy a szülőnek nem kell senkitől engedélyt kérnie arra, hogy gyermekét hittanra járassa, de a papnak se arra, hogy hívei gyermekeivel, ha ők ezt akarják, egyesületekben is foglalkozhassék, általában, hogy minden törvényesen megengedett eszközt felhasználhasson arra, hogy azt a vallási meggyőződést, melyet ő igaznak és hasznosnak tart, terjessze.

Amilyen sajtóságos az, hogy a mi kommunistáinknak nem jutott eszébe, hogy ha egy diák ministrálni akar vagy ha egy tanító kántor is akar lenni, az az ő magánügye, melybe az állam nem avatkozhat, és hogy a vallásszabadság és a sajtószabadság elvéből egyaránt következik az is, hogy az Egyház is annyi könyvet, folyóiratot, újságot adhasson ki, amennyit akar, illetőleg amennyit tud és amennyit hívei megvásárolnak, éppoly sajtóságos az is, hogy se Bocskainak, se Bethlennek, se Rákóczi Györgynek, se Thökölynek nem jutott eszébe, hogy Kassán vagy bármely más városban egy szabadsághősnek éppen a hatalomról akkor leszoruló katolikusok jogait kellett volna és lett volna kötelessége megvédeni, ha elvei valóban elvek lettek volna, jelszavai pedig nemcsak egyszerű csalétek, csalások és hazugságok lettek volna az emberek félrevezetésére, hanem komoly, igazságos férfiak becsületes meggyőződése.

De hát hiába, semmi se új a nap alatt. A hamis próféták háromszáz, sőt még több évvel ezelőtt is ugyanolyanok voltak már, épp olyan volt a lelki beállítottságuk, eljárás módjuk és érvényesülési formájuk, mint manapság. De az emberek még most se látnak tisztán, még mindig nem tanulták ki fogásaikat, még mindig nem okultak, még mindig hisznek a forradalmi jelszavaknak.

Láttuk, mennyire okos, előrelátó, állandóan tervekkel foglalkozó, mindig elsősorban a maga érdekeit néző politikus volt Thököly. Iszonyú nagynak kellett tehát lenni benne a katolikusgyűlöletnek, hogy ez még okosságától és szokott előrelátásától is megfosztotta. Neki ugyanis Kassán, ha másért nem, önérdékből, s ha végleg nem is, legalább eleinte mérsékelni

kellett volna magát katolikusgyűlésében. A befolyásos főurak ugyanis akkor már mind, de vagy fele részben már a tömegek is katolikusok voltak. Mennyivel jobban meg tudta volna ezeket nyerni mozgalmának vagy legalábbis iránta való ellenszenvüket mennyire mérsékelni tudta volna, ha illendőségből legalább eleinte és legalább látszatra a gyakorlatban is a vallásszabadság alapján állt volna; ha Kassáról nem űzi ki azonnal a jezsuitákat (hiszen ott az ő uralma alatt és a hadijog alatt úgyse mertek volna mukkanni se, tehát veszélyesek se lettek volna a protestantizmusra) és ha legalább egy templomot meghagyott volna a katolikusok kezében. Uralma megszilárdulása után úgy is nyugodtan és minden nagyobb baj nélkül elvehetné volna tőlük azt is. De hogy az annyira okos, ravasz, ellenségének hízelegni is tudó, sőt szerető Thökölynek még ennyi mérséklet se jutott eszébe, vagy ha igen, még ennyire se volt képes, bizonyítja, milyen féktelen volt benne, illetőleg híveiben az Egyház elleni gyűlölet.

Pedig nemcsak Kassán járt el így, hanem mindenütt. Kassa legalább Kelet-Magyarországon volt s ezért hosszabb ideig maradt birtokában. A bányavárosokról azonban már elfoglalásukkor is tudta, hogy nem tarthatja meg őket.

Hogy iszonyúan megzsarolta őket, az is érthető abból, hogy tudta, hogy úgy se maradnak a kezén, nem neki lesz tehát belőle kára, ha később majd emiatt nem tudnak adót fizetni. De hogy még ezekben is és egészen rövid uralma ellenére is azonnal megszüntetett minden katolikus istentiszteletet, már éppen nem érthető dolog. Hiszen lábbal tiporta vele saját fennen hirdetett elveit és elidegenítette vele magától a már meghódított és a még meg nem hódított katolikusokat. Tudhatta, hogy Bécsbe is elmegy a híre s így a maga hitelét és az ígéreteiben való bizalmat is csökkentte vele. Viszont felekezetének se lehet haszna belőle, mert hiszen úgymint nekikára megint a császár fog parancsolni bennük és ő most már Thököly példájára hivatkozva járhat el ugyanígy a protestantizmus kárára.

Mégis, láttuk, hogy nemcsak a katolikus istentiszteleteket szüntette meg a bányavárosokban is, hanem még a katolikus bányatiszteket is elmozdította állásukból és csupa lutheránust ültetett helyükre (Angyal, II., 31. o.). Hogy az elmozdított katolikusok egy része újra visszakerülhetett állásába, de csak nagy összegek lefizetése után, az bizonyára nem azt bizonyítja, hogy Thököly mégse volt akkora katolikusfaló, hanem inkább azt, hogy önzése (esetleg időnkénti pénzzavara) még felekezeti meggyőződésénél is nagyobb volt. Kiskereskedelmi méretekben tehát már ekkor kezdte árulni felekezeti meggyőződését, melyet később – nagykereskedelmi alapon – egy tételben és végleg is hajlandó lett volna eladni (mégpedig akkor már elég szerény áron), ha akadt volna rá vevő.

Még inkább kommunista módra viselkedett azonban Thököly Nagyszombat elfoglalásakor. Itt már nem nyomta el benne az ész a gyűlölet és a szenvedély, mint régebben Kassa elfoglalásakor. De itt se sok köszönet volt benne. Itt a ravasz ész és a gyűlölet együttműködött és hozott létre még nagyobb gonoszt. Innen, a „kis Rómából”, nem űzte ki egyszerűen a jezsuitákat, hanem helyette „csak” 32.000 arany (!) hadisarcot vetett ki rájuk.

Hogy milyen lehetetlenül nagy összeg volt ez, láthatjuk onnan, hogy magára a városra csak 3.000 forintot vetett ki (meg is kapta). Nyilvánvaló tehát, hogy itt elsősorban nem a pénzszerzés, hanem a jezsuiták kiűzése volt a célja, de itt már nem nyíltan, hanem ravasz álnoksággal csinálta a dolgát. Tudnia kellett, hogy a jezsuiták ekkora összeget nem tudnak előteremteni, ezért emiatt fogja majd őket kiutasítani a városból, de csak azután, mikor már a pénz egy részét előteremtették és átadták. Tehát pénzt is szerez, a jezsuitákat is elűzi és még a katolikusoknak is mondhatja, hogy nem ő űzte ki őket, hanem csak azért érte őket ez a sors, mert nem fizették meg a rájuk kivetett hadisarcot. Miatta maradhattak volna, hanem ők macskakodtak és tagadták meg a fizetést. Ezért elvette mindenüket, amijük volt, amit pedig elvinni nem tudott, feldúlta (Angyal, II., 43. o.).

Mindez azonban nem volt elég. Thököly megbízottai, Keczer András és Gerhard György (természetesen mindketten lutheránusok) maguk elé idézték az esztergomi főkáptalant is, mely akkor tudvalevőleg Nagyszombatban székelt (mert Esztergom Thököly védőjének, a tö-

rök birtokában volt és az Egyház képviselői nem szolgálhattak egyszerre két úrnak is, mint Thököly és a protestantizmus, s ezért elmenekültek onnan), s tőlük újabb 30.000 arany váltságdíjat követeltek azon a címen, hogy prédikátoraikat ők is ilyen áron váltották ki a gályarabságból.

Így aztán megint csak eszünkbe kell jutnia a Thököly és a kommunista lelkivilág közti hasonlóságnak. A kommunisták is (kivált a zsidó kommunisták) bosszút lihegtek a nyilasoktól kapott szenvedéseikért, s mivel a bosszú, a düh és a gyűlölet nem gondolkodik s gátat se tűr maga előtt, de várni se tud: nemcsak tényleges kínzóikon, még csak nem is minden nyilas, hanem átlag minden keresztényen bosszút álltak, mert mindegyiket egyformán bűnösnek tartották.

Thököly és protestáns hitfelei, mint láthatjuk, szakasztottan így gondolkodtak és így viselkedtek. Thökölyék a gályarabjaikat akarták megbosszulni, mert természetesen azt, hogy árulásukért, hűtlenségükért, felségsértésükért és hazaarulásukért (a törökkel való szövetségükért) kapták büntetésüket, kínzásban pedig egyáltalán nem részesültek, a vére pedig egyiknek se folyt ki, nem vették tekintetbe. Sőt még azt se tudták elképzelni, hogy nekik bűnük egyáltalán lehessen. Világos tehát, hogy lelkészeik szerintük egyedül csak a pápista és főpapi gonoszság áldozatai lettek.

Mivel azoknak, akik elítélték őket (bár azok is csak 5%-ukat büntették, de azokat se halállal), nem árhattak, mert nem voltak a kezükben, de egyesek már nem is éltek közülük, bosszút álltak helyette általában a papokon, de elsősorban az olyan papokon, akiken lelkészek egy kicsit keresni is lehetett. Mi köze volt az esztergomi kanonoknak a protestáns lelkészek gályára viteléhez, akik büntetésüket egyébként is izgatásért és hűtlenségükért kapták?

De természetesen az se volt igaz, hogy Thökölyék 30.000 aranyat fizettek gályarabjaik kiszabadításáért. Lipót ingyen bocsátotta őket szabadon. Egy fillért se kért vagy kapott a protestánsoktól szabadon bocsátásukért. Mire gályára jutásuk egyéves évfordulója elérkezett, már egy se volt közülük gályán.

Ha azonban igaz lett volna az, hogy a protestánsok tényleg lefizettek váltságdíjuk fejében 30.000 aranyat, ezt akkor is a külföldi protestánsok adták volna, nem pedig a magyar protestánsok. Hisz róluk a külföldi protestáns hírverés úgy is azt híresztelte, hogy ők szegény, Lipóttól mindenükből kifosztott koldusok.

Az igaz, hogy gyűjtöttek a magyar gályarabok részére a külföldi protestánsok és gyűjtésük sokat is eredményezett, de nem a kiváltásukra gyűjtöttek, mert mondtam, hogy erre nem volt szükség. Eleinte bizonyára a kiváltásukra gyűjtöttek, mert – önmaguk után ítélve meg Lipótot is – nem is álmodtak arról, hogy még ingyen szabadonbocsátás is lehetséges. De aztán, hogy váltságdíjra nem volt szükség, természetesen nem adták vissza a már begyűlt pénzt, hanem helyette útiköltségre, felruházásukra, nyomoruk enyhítésére, illetőleg fájdalomdíjként kapták azt, amit a gyűjtés eredményéből csakugyan megkaptak. Mindez azonban természetesen nem volt akadály annak, hogy ennek fejében éppen az az esztergomi főkáptalan fizessen, amely Thököly kezébe került és hogy az a gályarabok helyett éppen Thökölynek fizessen.

Igaz ugyan, hogy még az esztergomi főkáptalan se volt olyan gazdag, hogy a 30.000 aranyat ki tudta volna fizetni, hanem minden kétségbeesett erőfeszítésére is csak 12.000-et tudott előteremteni, de azt se aranyban, hanem csak forintban, de Thököly emberei, jól tudva, hogy a külföldi protestánsok se adtak annyit a gályarabok részére, amennyit ők állítottak, és belátva, hogy a főkáptalannak csakugyan nincs több pénze, végül ennyivel is megelégedtek, kivált mikor 2.000 forint „ajándékot” is sikerült tőlük kicsikarniuk.

Thököly maga egyébként olyan nagy úr volt, hogy az alkudozásokat és a zsarolásokat nem maga végezte. Említtettük már, hogy még egy napig se időzött a város falai között, hanem miután nagy fénnel belovagolt, s a tanács tagjai hajadonfővel, rabszolgai alázattal (nehogy újabb zsarolás jusson még eszébe) vonultak elébe és kísérték természetesen az érsek

palotájában levő lakására (a kommunisták is elsősorban az egyházi épületeket kedvelték), egész nagyszombati tartózkodása arra szorítkozott, hogy tüntetően részt vett a katolikusoktól elvett és a lutheránusok kezébe adott főtemplomban tartott lutheránus istentiszteleten és prédikáción. (Ennyire vallásos ember volt. Ha egy katolikus ember olyan rossz és annyira lelkiismeretlen, mint Thököly, annak nem kell se templom, se pap, se mise, s a jezsuitákat, a papokat épp úgy vagy talán még jobban utálja, akár Thököly maga.)

Thököly e nagy „vallásossága” se lephet meg bennünket, hiszen kommunistáink is állandóan azt hangoztatták, hogy ők nem bántják senki vallási meggyőződését, éppen csak hogy ők nem hisznek benne. Ők meghagyják a vallás szabadságát, éppen csak azt kívánják meg, hogy az Egyház is hagyja meg a vallástalanság szabadságát is.

Thökölytől még szép volt, hogy ő legalább csak lutheránus istentiszteleten vett részt s nem mókázott, mint Bethlen Gábor, aki éppoly gyűlölője volt a római hitnek, mint Thököly, mégis, mikor Pozsonyt elfoglalta, a maga kálvini istentisztelete mellett még misét is tartott és azon is részt vett. Úgy látszik, következetes akart lenni s ezzel akarta bebizonyítani, hogy valóban a vallásszabadság és a különböző vallások egyforma megbecsülésének alapján áll. Ámde ez nála is csak ilyen külsőségekben állt (ezekben is csak nagy ritkán), arról azonban eszébe se jutott gondoskodni, hogy például az addig kizárólagosan protestáns városokban a katolikusoknak is lehessen most már istentiszteletük vagy Erdélyben is lehessen püspökük. Sőt éppen az ő felkelése alatt szenvedett borzalmas kínhalált a három kassai vértanú, s ő volt az, aki nem is nyomoztatott a gyilkosok után. Így aztán Bethlen pozsonyi misehallgatása majdnem ellenszenvesebb előttünk, mint Thököly türelmetlen protestáns egyedulalma.

Thököly Nagyszombatban még olyan külsőségekkel se törődött, mint Bethlen Pozsonyban. Ebben a kivételesen katolikus városban is annyira nem a vallásszabadság alapján állt, hanem türelmetlenül protestáns alapon, hogy a város katolikus vezetőségét minden engedelmes hadisarcikrovás, megalázkodás és hajadonfővel való tisztelgés ellenére is azonnal elcsapta és helyette új vezetőséget nevezett ki protestánsokból. Az se volt elég, hogy a jezsuitákat elűzte, hanem a pálosok és a bencések templomát is átadta a maga felekezetének, tehát gyakorlatilag őket is éppúgy elűzte a városból, mint a jezsuitákat (Angyal, II., 43. o.). Pedig annyit még protestánsainknak is el kell ismerniük, hogy Nagyszombat már akkor sem volt protestáns város, sőt még csak protestáns többségű se, tehát Thököly ezt a sok templomot nem azért adta hitfelei kezébe, mert az igazság, azaz számarányuk folytán illette meg őket.

Ezek után aztán már nem is szükséges sok szót vesztegetnünk arra, hogy Thököly nem a vallásszabadság alapján állt. Csak azt jegyzem még meg, hogy Thököly annyira nem is protestáns, hanem egész korlátoltan lutheránus felekezeti gondolkodású és ennek megfelelően eljáró magyar „szabadsághős” volt, hogy emiatt még a kálvinistáknak is sok jogos panaszkodásuk volt ellene. Bizalmas emberei mind lutheránusok voltak, mégpedig fanatikus lutheránusok s mind szabadsághős, ő maga is mindenütt a maga szorosán vett hitfeleit támogatta és juttatta befolyáshoz nemcsak a katolikusokkal, hanem még a kálvinistákkal szemben is (Angyal, II., 69. o.). Világos azonban, hogy katolikusellenessége „kissé” nagyobb volt, mint kálvinistaellenessége.

Thököly embereinek katolikusellenessége annyira a naivsáig ment, hogy kálvinista követé, Sándor Gáspár, 1693-ban ezt mondta a francia, tehát katolikus követnek, Castagneresnek: „Az angliai király is kuruc valláson vagon. Kegyelmes urunk (ti. Thököly) dolgaiban nem fog szemtelenül keménykedni”. Pedig hát „az angliai király” bizony „kuruc vallása” ellenére is „szemtelenül keménykedett” egyszerűen azért, mert neki is (éppúgy, mint maguknak a kurucoknak) a legfőbb vallása mégiscsak az önérdek volt, és emiatt éppen akkor a „bigott” Lipót szövetségese volt.

Ha még magában az okos és ravasz vezérben, Thökölyben is ennyire legyőzte az ész szavát a felekezeti egyoldalúság és gyűlölet, könnyű elképzelni, milyenek lehettek e tekintetben követői, a protestáns tömegek, különösen pedig a vad, félnomád, az évtizedek óta tartó partizánságban eldurvult hajdúk. Számátalan adatot hoztunk már fel annak bizonyítására, mennyire nyíltan forradalom és a gyakorlatban mennyire vallástalanság volt mindegyik magát hazugul magyar szabadságharcnak nevező protestáns felkelésük. Ugyanezt kell mondanunk és talán az eddigiéknél még fokozottabb mértékben arról a protestáns uralmi harcról is, melyet Thököly vezetett.

Láttuk, hogy ezek az „elnyomás” ellen küzdő „hős” protestánsok éppen nem úgy viselkedtek, mint ahogyan szegény, védtelen elnyomottak szoktak, hanem mint amilyen az indulatok áráján hánykódó, fékevesztett tömegek szokása, melyeket csak egy indulat vezet: a bosszú és a gyűlölet. Láttuk, hogy ez a gyűlölet még elfajult és perverz is volt és milyen állatiasan vad dühvel szedte áldozatait. Említettük, hogy sokszor még a gyöngye karhatalom is meghátrálni volt kénytelen e vad gyűlölet elől és még a templomokat visszafoglalni akaró hatóságoknak is menekülniük kellett előle.

Az e korban folyó kegyetlen protestánsüldözés tudatával még ma is tele van az ország. Ha azonban a protestánsok erre vonatkozó vádjait kissé szemügyre vesszük, látnunk kell, hogy mindössze csak arról van szó, hogy egyes földesurak (közel se mind, sőt nem is a többség), egyes szabad királyi városokban pedig a király, földesúri jogaiknál fogva s mert ez akkor a világon mindenütt, ahol a földesúr vagy a király katolikus volt, így volt, nálunk is megpróbálták katolikus kézbe venni a templomot és nem voltak hajlandók katolikus létükre is protestáns lelkeszt tartani benne továbbra is.

Mondom, ezt itt-ott megpróbálták, nem pedig, hogy ezt meg is tették, mert hiszen a protestáns tömegek végtelen dühe és mindenre való elszántsága miatt a legtöbbször nem merték végrehajtani szándékukat, hanem csak a sérelmeinek s az ebből folyó nagy felháborodásnak oka többnyire csak ilyen kísérletek, illetőleg csak tervek voltak, nem pedig tényleg végre is hajtott tettek. Hiszen az egész kesergés és propagandahadjárat éppen azért volt, hogy ezekből a tervekből ne legyenek tettek. A közvélemény azonban felületességében azt hiszi, hogy itt tettekről, tényleg megtörtént sérelmekről van szó.

Ezzel szemben, mikor az 1781. évi országgyűlésen, tehát Thököly felkelésének idején a protestánsok felekezeti sérelmeiket nagy hangon és elégtételt követelve előadták, ugyanezen országgyűlés katolikus rendjei a következő ellensérelmekkel válaszoltak:

„Az ágostai és helvét hitvallásuk 1662 óta összekereségtél sérelmeik első pillanatra némi súllyal látszanak bírni, de ha összehasonlíttatnak azokkal, melyeket a katolikusok szenvedtek, éppen semmisnek fognak mutatkozni... A bujdosók és élükön lelkészeik, bőven elköveték mindazt, amit a katolikus vallás gyűlölete képes megfogyanhatni az elvetemedett lélekben. A gyűlölet által vezéreltetve mind a megyékben, mind a szabad városokban és mezővárosokban a legérdemesebb katolikusokat is kirekesztették a hivatalokból, ki a céhekből. Szolgául sem fogadtak katolikusokat, hanem ha kész volt hitének megtagadására. Az ágostai és helvét hitvallású alispánok nem ismertek mértéket a büntetésben, ha saját lelkészeiken ejtett sérelmet voltak megfenyítők: a mieink bármit és bármennyit szenvedtek, nem kaptak elégtételt.”

Ezen állítások igazságát az avatatlan alig akarja elhinni. Pedig hát az ország közigazgatása nem a bécsi központi kormány, hanem a megyék kezében volt, s ott volt az igazságszolgáltatás első fóruma is. Az ügyek legalább háromnegyed része végleg itt dőlt el. Mármost képzelhetjük, mit törődtek a bihari vagy Felső-Tisza menti kálvinista megyei hatóságok azzal a Béccsel, melytől majdnem ezer kilométer távolságra voltak, s mellyel akkor a leggyorsabban lóháton lehetett közlekedni, az állandó háborúk, lázadások s a közbiztonsági állapotok leromlása miatt pedig sokszor sehogy.

Hogy milyen erős volt e vidéken a protestantizmus még ebben az időben is, láthatjuk abból, hogy az 1681. évi országgyűlésen megjelent hatvan megyei követ között (pedig láttuk,

hogy Thököly hívei ott meg se jelentek) csak 33 volt katolikus, 14 kálvinista, 13 lutheránus, a városok követei között pedig 33 katolikus mellett 16 volt lutheránus és 2 kálvinista. Városaink azonban sokkal protestánsabb jellegűek voltak ekkor még annál, mint amilyenre követeik vallási számarányából következtethetnénk, mert a városokra ekkor már e tekintetben bécsi nyomás nehezedett a katolicizmus érdekében. Kereskedelmük címén ugyanis a városok álltak még legjobban a központi kormány befolyása alatt. A város belső ügyeiben azonban sokkal nagyobb volt a protestáns befolyás, mint az országgyűlési követek megválasztásában. Ebben a tekintetben azért engedtek jobban az udvarnak, hogy tőle könnyebben szerezhessenek privilégiumokat, szabadalmakat.

Hogy a megyei hatóságok nemcsak tudtak, hanem mertek is szembeszegülni az udvarral, azt mutatja az 1662. évi országgyűlésen s még inkább az országgyűlés után való viselkedésük, melynek határozatait egyszerűen visszaküldték Bécsbe a királynak, mint törvényteleneket és érvényteleneket azért, mert ők az országgyűlésről kivonultak s így nélkülük jöttek létre. Még azzal se elégedtek meg, hogy ők ezeket az országgyűlési határozatokat nem vették tudomásul, azaz hogy csak passzíve viselkedtek velük szemben, hanem kihívóan még vissza is merték őket küldeni Bécsbe. Sőt ők még többet is akartak: külön követtel akarták visszaküldeni. Követük nem is azért nem jutott el Bécsbe, mert ők meggondolták magukat vagy megijedtek tettük következményeitől, hanem mert Wesselényi nádor ijedt meg s ő akadályozta meg a követ elindulását.

„A superintendensek válópereket a mieink (tehát a katolikusok) ellen az ő székeik előtt indítottak. Lelkészeik eltöltötték híveiket az egyházainkba való járástól, bálványimádó címmel illetvén bennünket s pénzt mindamelllett a mieinktől is szedvén. Katolikus nem vehetett jószágot, lakást az övéik között.” (Az még a Horthy-korban is mindennapos volt, hogy ha egy faluban plébániát akartunk felállítani – mert említettem már, hogy szákszámra vannak még ma is falvak, melyekben csak kálvinista lelkészség van, noha a lakosság feles, sőt katolikus többségű – vagy templomot akartunk építeni és erre a célra a faluban telket akartunk venni, a legnagyobb elővigyázatossággal, titokban kellett intézni a dolgot, mert ha a szándék a faluban kitudódott, majdnem lehetetlenné vált a telekvásárlás, mert a kálvinisták – hogy a katolikusok tervét megghiúsítsák – megvették előlük a telkeket. Inkább többet ígértek érte, csak katolikus kézbe ne kerüljön s templom ne épülhessen. Különösen, ha az a telek szép, központi helyen volt.)

„Nem léphetett házasságra, temetése nem történhetett harangszó mellett, szertartásaink kíséretében. Fő-főkatolikus családok sírboltjai feltörtettek, a holttestek megcsonkítottak, kifosztattak, kihányattak; jobbágyaink ellenünk lázítottak; a hitvallásunkon levő megyei bírák s egyéb hivatalnokok megcsúfoltattak, öreik agyonlövették. Felsőged biztosai eljárásukban fegyveres kézzel akadályoztattak, felsőged más tisztei megverettek, kínoztattak, gyilkoltattak s vallásunk megvetésére homlokaikra vésett keresztekkel az országúton hagyattak ebeknek és bestyéknek martalékául. Felsőged katonái közeledésének hírére, akkor is, ha békés járatban voltak, zászlót emeltek.” (Tehát a megye közfelkelést hirdetett ellenük.)

„A töröktől még ezelőtt néhány hónappal katolikus plébánosok ellen segítség kéretett.” (Tehát a környékbeli basákhhoz, bégekhez fordultak, hogy üzzék el a katolikus papot a faluból. A legaljasabb keresztényárulás és hazaárulás is volt ez egyúttal. S mi még mindig azt hisszük, hogy a gályarabok ártatlanok voltak, azaz nem volt más bűnük, mint csak az, hogy protestáns lelkészek voltak. S ezt még ma is hiszi úgyszólván minden művelt magyar katolikus is.)

„Nemesek (ti. katolikus nemesek) leborotvált bajusszal, szakállal, hajjal közcsúfságra kitették (de protestáns nemesek királyaitól megkövetelték, hogy még csak letartóztatni se merje őket még akkor se, ha felségértésükre és hazaárulásukra vannak bizonyítékok a kezében), néhányan nyelve levágatott, mások rabokul eladattak a töröknek, többen – köztük urak is – kegyetlen halállal kivégeztettek; számos mezővárosok és falvak felgyújtattak, lako-

saik közül több száz tűzzel-vassal emésztetett.” (Az előbbi kötetben láttuk, hogy protestánsaink maguk is kiemelik, hogy mi, katolikusok, nemeseiket nem térítettünk erőszakosan, mert azoktól féltünk. Most láthatjuk, hogy ők még a katolikus nemeseiktől se félték. Ők még azokat is merték még meggyalázni is. Ők nem félték a nemesi kiváltságokat védő törvények megszegésétől sem.)

„Az egyházi, a szerzetes személyek ellen még dühösebben dulakodtak. A plébánosok jószágaitól, vagyonuktól megfosztattak (ez még a kommunizmus alatt is csak olyan időszakokban történt meg, mikor még nem állt helyre a forradalomtól meglazult rend), mindenféleképpen gúnyoltattak, mások kegyetlenül megverettek, megsebesítettek, mások télvíz idején egy ümögben a lovak mellett hurcoltattak, mások fogságra vettettek, szabadságukat csak tetemes váltságdíj mellett kapták vissza. Mások meztelenül faluról falura cipeltettek; mások szeméremtestükre kötött félmázsányi kövekkel, testükre vetett farkasbőrökkel utcáról utcára hurcoltattak, táncolásra, tűzön átugrásra korbáccsal kényszerítettek; mások csalánba, bogáncsokba, tüskékbe göngyöltettek; mások kutakba vettettek, mások megnyúztattak, mások kezeiken, lábaikon megpatkoltattak; mások a török végekben eladattak; mások pellengér alatt felkoncoltattak; mások más halálennel kivégeztettek, név szerint egy plébános az egyházban a szétroncsolt oltárhoz köttetett, feje felett a protestáns lelkész által a képek és szentek tisztelete ellen irányzott hosszú, szitkozódó beszéd mondatott (tehát nem egy esetben egyenesen lelkészi vezetés mellett történtek az ilyesmik, de a gályarabok azért természetesen mind ártatlanok voltak), melynek berekesztése után a fogoly a piacra vitetett, a felgyújtott oltár töredékei közé dobottot hét sebbel, hajánál fogva ki a mezővárosból hurcoltatott, mellbe lövetett és félholtan eltemettetett. Mások méreggel elveszítetttek, mások hátán dohányt vágattak, agyukat, fejüket fatörzshöz sújtották, másokat másnemű kegyetlenséggel öltek meg.” A következő fejezetben majd a nevét is közöljük azoknak, akikkel így kegyetlenkedtek.

„Nincsen iszonyatosság, melyet egyházakon, oltárokon, feszületeken, képeken, kelyheken, ostyákon elkövetni elmulasztottak volna. Szóval a katolikus vallás annyira megnyirbáltatott, kiirtatott, hogy Liptóban a katolikusoknak csak két egyházuk van (ma is csak fele katolikus a megyének; láthatjuk azonban azt is, hogy e borzalmakat többnyire tótok követték el, nem magyarok), holott a protestánsok negyvenhatal bírnak. Szatmárban és Szabolcsban, ha a szatmári, ecsedi és böszörményi erősségeket leszámítjuk (ezekben a papot a helyőrség számára maga a császár tartotta és fizette), katolikus papot, egyházat sehol sem találhatni; Zemplénben, Ungban, Beregben, Ugocsában és Abaújban vajmi kevés pap és vajmi számos a prédikátor; Szepesben, Tornában, Gömörben, ha elvonatkozunk a királyi városoktól és némely mezővárostól, ritka a plébános, s akik vannak, azok is rejtekben (!) kénytelenek lappangan. (Ki hinné a nagy protestánsüldözés közepette?) Veszprémben, Zalában ha kifogjuk a végeket és Muraközt, csak öt plébános van (a ma több mint kilencven százalékban katolikus Zalában!), prédikátor tizenhat. Somogyban egyetlenegy plébános sincsen (!), prédikátor körülbelül száz, Baranyában szintén nincs plébános, a prédikátorok száma ötvenre megyen.” (Szalay, V., 200-204. o.)

Mindezek rémmesébe illő dolgok és szinte hihetetleneknek látszanak. Ezért történetírásunk, mint komolytalanokat és az igazsággal nyilvánvalóan ellenkezőket nem is szokta őket komolyan venni. Vagy nem szól róluk semmit, vagy pedig megállapítja róluk, hogy nyilvánvalóan kitaláltak vagy legalábbis erősen túlzások. Természetesen nem is kell s nem is lehet őket úgy érteni, mintha mindeme rémségek minden akkori plébánossal megtörténtek volna, mert hiszen ilyen értelmezés valóban képtelenség.

Kétségtelenül igaz azonban, hogy az itt felsorolt esetek mindegyike legalább egy-egy esetben megtörtént, az egyik itt, a másik ott, de viszont annyi az elsorolt eset, hogy számuk még így is ijesztő sokra megy. Ilyesmiket merőben kitalálni s ráadásul az országgyűlés nyilvánossága előtt előadni lehetetlen, hiszen az országgyűlésen minden megye, minden vidék

képviselve volt a maga követével, mégpedig, mint láttuk, majdnem felerészben egyenesen protestáns követével, akik a hazugságokat könnyen leleplezhatték volna.

De az maga, hogy egész nagy megyékben, mint például Somogy, Baranya, Fejér, Veszprém, Komárom, s ráadásul az ország nyugati felében fekvő megyékben, olyanokban, melyek ma 70-80 százalékban katolikusok, egyáltalán nem is volt a katolikus Egyháznak semmiféle szervezete s egyetlen egy lelkesítő állomása – ha csak kivételesen valamely királyi végvárban a katonaság védelme alatt nem –, ez már egymaga is bizonyítja azt a rémes terrort, melyet a protestantizmus hazánkban még Lipót uralma alatt is kifejtett, mert ilyesmi véres forradalmi terror nélkül el se képzelhető.

Pedig hát bizonyára azt se lehet a magyar országgyűlésen egyszerűen csak hazudni, hogy egész Zala megyében csak öt plébános van, Somogyban, Baranyában pedig egy se. Mindez egyébként más történelmi adatokból is megállapítható, s azóta nem egy történelmi mű meg is állapította már. Ugyanez az illető megyék még ma is meglehetősen gyér plébániáinak alapítása évéből bármely egyházmegyei sematizmusból is megállapítható.

Nemcsak Erdélyben, hanem még a Habsburg Magyarországon is úgyszólván minden katolikus vidéki plébánia a XVIII. század második feléből és a XIX. századból származik, sőt igen sokszor a XX. századból. I. Lipót idejében tehát még nem létezett.

Hogy azonban valaki bele ne kapaszkodhasson abba, hogy ez az 1681. évi országgyűlésen benyújtott katolikus sérelemjegyzék neveket és helyeket nem említ, közlünk e kor protestánsainak katolikusgyűlöletéről, állati dühéről és kegyetlenkedéséről tanúskodó konkrét, név és hely szerint megemlített adatokat is.

A következő fejezetben felsorolt gyilkosságokat és rémtetteket mind Thökölynek a „vallásszabadságért” folyó, nálunk oly tiszteletreméltónak tartott mozgalma követte el. Az adatok Szelephényi esztergomi érseknek Magyarországnak az 1684. év körüli vallási állapotairól Rómába a pápának adott jelentéséből valók, tehát katolikus belső használatra készültek s így a propaganda nem játszhatott bennük szerepet. Ha ugyanis nem volt szükség arra, hogy a kommunisták például Sztálin számára csináljanak hazug kommunista propagandát, akkor arra se volt szükség, hogy Magyarország primása a pára számára csináljon a magyar protestánsok ellen valótlán katolikus hírverést.

Szelephényi jelentése kéziratban a rozsnyói püspöki levéltárban található és a Magyar Sion közölte 1868. évi évfolyamában.

Thököly hadainak papkínzásai és gyilkolásai

Láttuk, hogy Bethlen a „vallásszabadságért” való küzdelmének egyik áldozata, a kassai vértanúk egyike, Kőrösi Márk esztergomi kanonok volt. Thököly vallásszabadságért való küzdelmének is volt egy esztergomi kanonok áldozata, Dobis István Szvetenczy Miklós pálos szerzetes társaságában. Akit tehát vele együtt megöltek, az se jezsuita volt, hanem pálos, tehát annak az egyetlen szerzetesrendnek a tagja, mely még alapításában is magyar volt. Láthatjuk, hogy az állítólagos magyar szabadságharcosok a pálos szerzetest is éppúgy gyűlölték, mintha ő is nemzetközinek elrágalmazott jezsuita lett volna. Nemcsak a jezsuitát gyűlölték tehát ők, hanem a papot, a papi ruhát, s ezt még akkor is, ha magyar nemzeti jellege is volt egyúttal.

Dobis és Szvetenczy Bozsokon voltak, mikor Thököly csapatai odaértek, mert Bozsok egyházi birtok. Mindkettőjüket a szó szoros értelmében agyonverték a gonoszok és elvetemültek féktelen gyűlöletével, s mivel utána holttestüket mezítenre vetköztetve dobták a vár árkába, valószínű, hogy az ő meggyilkolásukba is belekeverték azt a nemi perverzitásukat is,

melyet már a kassai vértanúkkal szemben is gyakoroltak és melyet már azóta is oly sokszor láttunk. Szabállyal van tehát itt dolgunk, nem kivétellel. Láthatjuk belőle, hogy tulajdonképpen kik voltak a mi „szabadsághőseink” a „vallásszabadságért” folytatott „nemes” harcukban.

A két vértanú megalázott holttestét csak egy hét múlva földelték el jeltelen sírba. Az ő esetükben senki se mondhatja, hogy nem egyedüli bűnük volt, hogy katolikusok, illetőleg, hogy papok voltak. Azt se foghatja rájuk senki, hogy lázadók vagy hazaárulók voltak. Még akkor se, ha Thököly valóban a hazáért harcolt volna, mert hiszen ők Thököly ellen se csináltak semmit, legfeljebb nem rokonszenveztek vele. De ezt is csak papi mivoltukból lehet sejtetni, s csak azért, mert józan eszű pap nem (sőt katolikus se) rokonszenvezhetett olyan jellemű emberrel és olyan katolikusgyűlölővel, mint Thököly volt.

Mégis, melyik protestáns, sőt melyik katolikus magyar ember nem hallott még a magyar gályarabok vértanúságáról és az ellenük elkövetett kegyetlen igazságtalanságról, ellenben melyik katolikus, sőt melyik pap hallott valaha és tud arról, hogy a magyar katolikus papságnak van egy Dobis és egy Szvetenczy nevű vértanúja is? Még arról se tud nálunk senki, hogy Thököly vitéz szabadságszerető kurucai akár csak egy paphoz is hozzányúltak.

Hogy a magyar katolicizmus milyen „jól” ért hősei és vértanúi reklámozásához, nagyszerűen mutatja a Kollányi Ferenc írta „Esztergomi kanonokok” című mű, melynek 283. lapján megtaláljuk ugyan Dobis István nevét, s hogy 1668. április 17-től 1678-ig volt esztergomi kanonok, de ez a vaskos mű is mindössze csak 8 sort szentelt neki, melyből egy sor esik arra, hogy „lázongók által Balassa Imre parancsára megöletett”. Az ember még azt hiheti, hogy megérdemelte. Pedig Kollányi is pap volt.

Láttuk már, hogy ez a „szabadsághősünk”, ez a Balassa Imre is, aki megölette a vértanúkat, országosan híres lator volt. Láthatjuk azt is, hogy nem véletlenül, nem a közlegények fegyelmezetlen garázdaságából történt a gyilkosság. Kollányi művéből egyébként azt is megtudhatjuk, hogy a vértanú kanonok színmagyar volt (mert a Nyitra megyei, jelenleg is tiszta magyar Nagykéren született, továbbá, hogy magyar nemesi családból származott. Ha tehát a felkelők papi méltósága adta nemességével nem törődtek, legalább nemesi vérével kellett volna törődniük. Hiszen állítólag a magyar törvények megtartásáért szálltak sikra (mert Lipót állítólag nem tartotta meg őket). E törvények szerint pedig bűne törvényes megállapítása és a törvényes ítélet kimondása előtt Dobist még lezárnuk se lett volna szabad, nem meggyilkolniuk.

A gyilkosság egyébként 1678. november 11-én történt s külön talán nem is kell hangsúlyoznunk, hogy Thököly sose büntette meg a gyilkosokat, sőt nem is nyomoztatott utánuk. Nem látott tehát tettükben semmi különöset (mindjárt látjuk a sok hasonló esetből, hogy a dolog nem is volt különleges), de igazságtalant vagy megtorlás után kiáltót se. Balassa Imre egyébként is barátja volt Thökölynek s legfeljebb a vezérség miatt vetekedtek eleinte egymással, de nem egymás kihágásai miatt.

Thököly „szabadságharcának” ezen első két pap vértanúját, sajnos, még nagyon sokan követték. Amint a kommunisták elsősorban azokat a papokat üldözték, akik a legbuzgóbbak voltak, ezért legnagyobb befolyásuk volt a népre és így céljaik legnagyobb akadályai voltak, ugyanezt a jelenséget tapasztaljuk Thököly katonáiban is.

Ilyen kiváló s ezért vallási tekintetben a protestánsokra is vonzó hatással levő pap volt Paskori Ambrus pribilinaí plébános. (Hogy itt is és a következőkben is nem valami magyar nevekkal találkozunk, ne csodálkozzunk rajta. Ne feledjük, hogy a szláv Felvidéken vagyunk. Ne feledjük, hogy magát Thökölyt is tót királynak csúfolták a kálvinisták.) A protestánsok megtérítéséért bosszút lihegő „szabadsághősök” meglepték, elfogták, felhurcolták egy hegytetőre és ott meggyilkolták. Ugyanígy járt Konacszy Tamás, bodafalvai plébános is, akinek élete feláldozása előtt kegyetlen kigúnyoltatás alakjában előbb még emberi önértetét is fel kellett áldoznia.

Tranoscius János csak papnövendék volt még a bécsi Pázmáneumban és szünidejét töltötte otthon, a Felvidéken, mikor a felkelők kezébe került és a vallásszabadság dicsőségére kötél általi halálban részesült.

A szklenói plébánost nem ölték meg egészen, csak úgy agyonkínózták és úgy megalázták, hogy ennek következtében eszében megzavarodott és hamarosan bele is pusztult a kínok és a szégyen okozta idegösszeroppanásba.

Bohuss György, mosóci plébánost a „vallásszabadságért” lángoló tömeg szidalmi és gúnykacaja közepette a piacra kísérték, ott tüntetőleg megkorbácsolták, aztán fejét vették.

Senecsek György, tótrónai plébánost, szintén úgy összeverték és megkínózták, hogy belepusztult.

Csernely János, puchói plébánosnak azért kellett meghalnia, mert éppen búcsújárásról vezette haza híveit, mikor a „szabadsághősök” falujába érkeztek. Fanatizmusukban arra akarták kényszeríteni, hogy mondja utánuk a tőlük kívánt Szűz Máriát becsmérítő kifejezéseket, s mivel erre nem volt hajlandó, halállal lakolt. Képzeltük, hogy halála nem olyan gyorsan és nem annyira fájdalom nélkül következett be, mint jelenleg a gonosztevőkkel az amerikai vilámmosszékben történni szokott.

Hunkay György ratkói plébános vesztét az okozta, hogy a ratkói tiszteletes asszony haragudott rá. Meg is üzenté neki előre, hogy órái meg vannak számlálva. Sajnos a fenyegetés nem volt üres dolog, mert egyik éjjel ismeretlen tettesek berontottak a plébániájára és végeztek vele.

A lipiói plébánost titkon, az éj leple alatt, a szomszédos szentiváni majorba hurcolták és ott lefejezték. Pribilínán a már említett megyyilkolt plébánosnak még az utóda is ugyanezen sorsra jutott, mert épp oly derék és kiváló pap volt, mint az. Először váltságdíjat követeltek tőle s bár ezt is lefizette, mégis halált kapott a vallásszabadság nevében harcoló gonosztevőktől.

A turobeci plébános, egyúttal kerületi esperes ugyancsak vértanúhalált halt.

A füzéri plébánosra különösen haragudtak Thököly hajdúi, mert példás élete és buzgalma igen sok protestáns megtérését eredményezte. Elhurcolták tehát és börtönbe vetették. Két hónap múlva kihurcolták börtönéből, késekkel összeszurkálták és véres testét összekötözve kidobták a patak partjára, de természetesen meztelenre vetköztetve. Lehet, hogy lemeztelenítésében most nem a perverzítás volt az ok, hanem csak az volt vele a céljuk, hogy a szűnyogok jobban csipkedhessék. Így feküdt ott aztán több nap és több éjszaka. Végül érte mentek, magukkal hurcolták Eger felé és a város közelében, Szükén, végül lefejezték. Vadállati tettük maradványát, a véres hullát, otthagyták temetetlenül, míg néhány jobbérzésű lélek meg nem könyörült rajta és gallyakkal be nem fedte.

A nádasdi plébánosról viszont azt beszélték a környéken, hogy szintén elhurcolták és az olsói patak hídjánál, Misle mellett, nyakig a földbe ásták, később pedig leszelték a fejét.

Mindezek hallatára az olvasó bizonyára összecsapja a kezét s felkiált: Hogy lehetne mindez igaz, hiszen rémmesébe illő és ezekről az esetekről soha senki se hallott s még maguk a katolikus papok se tudtak róluk. Hát annyira élehetetlenek, sőt annyira hülyék a katolikus papok, hogy ugyanakkor, mikor protestáns „kartársaik” szinte a gályarabok dicsőítéséből éltek s olyan reklámot csináltak nekik, hogy nincs olyan katolikus, aki négy polgári iskolát elvégzett és ne hallott volna róluk és őszintén ne sajnálkozott volna rajtuk legalábbis csendesen szégyenkezve a maga papjai kegyetlenségén és fanatizmusán (de azt persze egyikük se tudja, hogy az elítélt lelkészeknek még tíz százaléka se került gályára, s még az a néhány, aki odakerült, se volt ott még egy évig se), ők megmagyarázhatatlan közönnyel, sőt gyügeséggel nemcsak reklámra nem használják fel az ő igazi vértanúikat, hanem még ők maguk se tudnak arról, hogy nekik milyen vértanúk vannak?

Nincs ezen csodálkozni való – feleljük –, hiszen írva vagyon, hogy e világ fiai a maguk nemében sokkal okosabban járnak el, mint az Isten fiai szoktak. Lám, a kommunisták is mi-

lyen okosak! Ők is mekkora hírverést csináltak az ő Belojaniszuknak meg a Rosenberg házaspárnak! De a protestánsok épp ily hírverők, ők épp ily okosak.

A katolikus papok azonban e tekintetben talán kissé túlságosan is Isten fiainak bizonyultak. Mert nemcsak Thököly idejében volt így. A Bácskának a szerbektől való legutóbbi (1944-es) megszállásakor is egész sereg katolikus pap szenvedett ott vértanúhalált. Ezek a papok sokkal inkább a magyarság vértanúi voltak, mint a katolicizmuséi. Bácskában ugyanis a katolicizmus magyar vallás, mert kálvinisták ott nincsenek. Akik vannak, itt még azoknak is a fele sváb.

Dr. Petrányi Ferenc óbecsei prépostplébános volt. A régi bácskai jólét tükröződött életében. Olyan fényes plébánialakban lakott, mint talán senki az országban. Apja kecskeméti, anyja iszáki volt. Ő maga kétméteres és másfél mázsás óriás. Maga a megtestesült jólét, kedély, jókedv, vendégszeretet.

A rácok bevonulása előtt menekülni akart (a többi pap mind elmenekült), de a rác pápa, aki testi-lelki jóbarátja volt, erősködött: Franci, maradj, életemet adom érted. Garantálom, hogy nem fog bántani senki. Maradt. Egyébként egy évvel előbb kinevezték kalocsai kánonoknak is, de azt se fogadta el, mert ő Óbecsén nagyobb úr volt.

Aztán a rác partizánok a pincében napokon át tartó „kezelés” után kezét-lábát összekötözve kétszer egymás után (mert az elsőre még nem halt meg) ledobták a városháza második emeletéről. Holttestét ganajos kocsin vitték ki a temetőbe. Hatvanöt éves volt.

Virágh István horgosi plébános már 82 éves volt. Ő is a természet kegyeltje volt. Ő is kétméteres férfiszépség volt fiatal korában, de a modora is elbűvölő volt. Valósággal megbabonázta az embereket. Társadalmilag közkedvelt, dédelgetett egyéniség volt, született lángelme, nagy műveltségű, kiváló újságíró és szervező. Tüneteményes szónok.

Neki az volt a szerencsétlensége, hogy a horgosi rác tanító fogadalmat tett, hogy ha életében még egyszer visszakerül, az első magyar papnak, akivel találkozik, leszeli a fejét. Virágh Ferenc volt az, akivel először találkozott. A műút melletti árokban találták meg az út egyik oldalán a fejét, a másikon a testét.

Köves István a szerb többségű Mozsoron volt plébános. 46 éves volt. Bajai elemi iskolai igazgatónak a fia. Ő elmenekült, de Jánoshalmán a szerb partizánok elfogták. Egy partizántanyára vitték, kasztrálták, szeméit kiszúrták, majd orrát és füleit levágták. Aztán így vakon és meztelenül kellett azt a kocsit, melyen a partizánok ültek, Mozsorra behúznia. Utána ott a pincében megint annyira kínozták, hogy velőtrázó ordítása miatt még a szomszédban lakó rácok is könyörögtek, hogy ne bántsák már. Végül lábánál fogva felakasztották és tüzet gyújtottak alája.

Varga Lajos, 53 éves, szegedi születésű moholi plébánosnak, aki szintén szép, magas ember volt és igen jó szónok, havas novemberben ütlegelések és a rácok röhögése közepette és meztelenül kellett levennie a faluban kitűzve lévő országzászlót, utána pedig karóba húzták, de úgy, hogy a kihegyezett országzászló volt az a karó. A zászló hegye állítólag a feje tetején jött ki. Ugyanakkor állítólag olyan tömegmészárlást végeztek a rácok a moholi magyarok, Vargha Lajos hívei között is, hogy 790 volt az áldozatok száma.

Ködmön Józsefet pedig, aki csak 34 éves volt, Baranya megye szerbektől megszállt részében, Hercegszöllősön akasztották fel a szerbek a kálvini lelkészekkel egyetemben, mert itt a magyarság vegyes vallású s így a faluban kálvinista lelkész is volt és van.

Nálunk azonban még ezeknek a magyarságuk miatt vértanúhalált halt plébánosoknak se csinált senki propagandát. Igaz, hogy nem is lehetett volna, mert utána kommunizmus volt s nem tűrték volna, kivált az első években, mikor még Titó érintetlen bálvány volt, de később, Titó kegyvesztettsége után már lehetett volna. A feltűnő azonban az, hogy nem is suttogtak a dolgról még ekkor se, mert egyszerűen nem is tudtak s ma se tudnak róla, kivéve a kalocsai főegyházmegye papságát, az is csak azért emlegette őket, mert személyes ismerősei, barátai, volt iskolatársai voltak az áldozatok.

Így járnak azok a magyar vértanúk, akik nemcsak a magyarságnak, hanem egyúttal a katolikus Egyháznak is vértanúi. Thökölynek mint nemzeti hősnak nevét egy főútvonal viseli Pesten, a bácskai vértanú plébánosokról pedig soha még csak nem is hallottak a pestiek, noha kortársaink voltak.

Szelepcshényi jelentése is hangsúlyozza, de az akkori zavaros viszonyok közepette magától értetődő is, mert hiszen az adatok összegyűjtése csak részben s tökéletlenül történhetett meg, hogy a megnevezettekén kívül még nagyon sok volt a névtelen áldozat is, s Thököly emberei még nagyon sok más plébánost vagy rokonságát, házanépét, cselédségét koncolták fel, vagy kinozták össze, vagy tették őket egész életükre nyomorékokká, vagy zsaroltak ki belőlük váltságdíjakat.

Még érthetőbb, hogy a legtöbb helyen e rémes dolgok hallatára meg se merték várni a plébánosok (különösen pedig a szerzetesek) Thököly hadainak megérkezését, hanem elmenekültek vagy bujkáltak előlük erdőkben, vadonokban. Thököly felkelése tehát még akkor is a katolicizmus kipusztulását eredményezte volna a tőle megszállott vidékeken, ha tényleg egy papot se bántottak volna. Hiszen a papoknak és a szerzeteseknek már jövedele hírére menekülniük kellett és a templomot és a népet pásztor nélkül hagyniuk.

Mennyire más volt a protestantizmus „üldözése” az Egyház és a Habsburgok részéről! Pedig hát ez állítólag hivatalosan folyt. Ebben az üldözésben, mint Bársony püspök és testvére példája mutatja, nem az „üldözők” kinoztak és gyilkoltak (nem is tudnak a protestánsok egyetlen tőlünk megkínzott prédikátorra se hivatkozni), hanem őket kinozták és gyilkolták meg az „üldözöttek”. Előlük – jól tudva, hogy mennyire nem veszélyesek – nem is menekültek az „üldözésre” kipécézett protestáns lelkészek, hanem forradalmilag szembeszálltak velük, az „üldözés” után pedig éveken át hársogtak az országgyűlésen az „evangélikus státus” szitkai, hogy hogyan mertek az ő törvényes jogaik megsértésére még csak kísérletet is tenni. Ezért király, nádor, prímás, főpapok, katolikus rendek mást se tettek, mint őket csillapították, mert el se tudtak képzelni nagyobb nemzeti csapást, mint hogy az evangélikusok faképnél hagyják az egész országgyűlést s aztán utána majd Bécsbe küldött forradalmi követekkel küldjék vissza a királynak azokat az „érvénytelen” törvénycikkeket, melyeket távollétükben az országgyűlés majd hoz.

Ha pedig a király, látva, hogy felesleges és több bajt hoz, mint hasznot, emiatt nem hívta össze az országgyűlést, mikor végül mégis összehívta, akkor az országgyűlésen, de már előbb mind a 63 megye minden gyűlésén is mást se lehetett hallani, mint hogy a király nem tartja meg azt, amire megesküdt, s hogy ezértők a király szavára még annyit se adnak, mint a kiskutya farkára. Meg hogy ha a királynak nem számít az eskü, akkor joguk van hozzá, hogy nekik se számítson.

Viszont a katolikus rendek meg olyan türelmesek és békeszeretőek (vagy talán inkább málék) voltak, hogy még azokat a borzalmakat is, melyeket az imént felsoroltunk s melyeket mindjárt folytatunk is még, mert egyhamar nem lehet a végükre érni, csak akkor és csak azért adták elő az országgyűlésen, mert a protestánsok is előálltak sérelmeikkel s nem akarták, hogy úgy lássék, mintha sérelmeik csak nekik volnának. Ők tehát csak azért hozták elő ezeket a papgyilkosságokat és papkínzásokat, hogy a protestánsok ne olyan türelmetlen, forradalmi hangon adják elő a maguk „sérelemit”. Nem csoda aztán, hogy történetíróink eddig ezeket a katolikus sérelmeket el se hitték, mondva csináltaknak gondolták őket.

Mikor egyszer Bársony püspök Lancsovich György apát és Nedeczky Ferenc jezsuita atya társaságában útnak indult, a váradi kálvinista lelkész titkon jelentette a dolgot a szomszédos hajdúknak. Azok lesből rájuk törtek, kirabolták, félholtra verték mindhármukat és kocsijukat rájukdöntve otthagyták őket.

Petróczy Tamás németi plébánosra a házában törtek rá, kirabolták, összeverték, fején két helyen is megsebesítették, aztán magukkal hurcolták. Őt a vértanúháláltól a török vezér men-

tette meg, de természetesen nem ingyen, hanem 75 forint váltságdíj lefizetése ellenében, mert természetesen a török is keresni akart rajta. Petróczy úgy koldulta össze a 75 forintot.

A kereset, a pénz a kuruc katolikusüldözésben egyébként is nagy szerepet játszott. Vradniczky Balázs, szebeni (ez persze nem az erdélyi Szeben) plébánost például ötnapi kínzás után csak úgy bocsátották szabadon, hogy kezeseket állított, hogy a rá kirótt 300 forint váltságdíjat majd kifizeti.

Mixus János, antali plébánost hónapokon át kínozták börtönében, körmeit is felhasogaták, míg végre jóakarói előteremtették a 250 forintban kiszabott váltságdíjat s visszakapta szabadságát.

Kmety György, benófalvi plébánost vérbírótság elé állították (a kommunista Kínában is népbírótság elé állították a kommunisták a katolikus misszionáriusokat), vagyonekobbzásra s azon kívül még 300 forint megfizetésére ítélték. Vajon mi lehetett a bűne? A legrosszabb esetben az, ami a gályarab prédikátoroknak, csak azzal a különbséggel, hogy ő nem koronás királya ellen lázadt fel, mint azok, és nem hazája és a kereszténység ellenével cimborált, hanem a lázadókkal és török bérencekkel szemben tartott ki törvényes királya hűségében. Valószínű azonban, hogy kínzói és megzsarolói erre a „bűnére” nem is hivatkoztak, hanem nem is titkolták, hogy csak az a bűne, hogy a római Egyház papja.

Oroszarovics János, bátai plébános, akire különösen fáj a foguk, annyira ügyes vagy annyira szerencsés volt, hogy sose találták, mert mindig kisiklott a kezük közül. Mivel azonban őt magát nem bántották, csalódásuk okozta dühükben kirabolták és feldúlták a plébániát, otthon maradt szolgáját pedig meg is gyilkolták. (Hűséges ember lehetett, mert ha velük együtt ő is szidta volna a gazdáját, bizonyára nem bántották volna.) Később magát a plébánost is sikerült mégiscsak elfogniuk. Hogy mit csináltak vele, képzelhetjük, bár maga a krónika nem szól róla. Okos, ügyes hívei azonban a szomszédos török parancsnokhoz fordultak érdekében és lefizették neki érte a szokásos 75 forintos vérdíjat. Erre aztán a kurucok uruk és parancsolójuk, a török, szigorú meghagyására kénytelenek voltak szabadon bocsátani.

Hamula György szenográdi plébánost, akinek szintén rossz híre volt a kurucok előtt (tehát szintén derék pap lehetett), egyik utazása alkalmával fogták el. Neki nagyobb baja nem lett belőle, mint csak az, hogy jól összeverték.

Sztorovitz János, nádasdi plébános nem menekülhetett, mikor a kurucok jöttek, mert nagybeteg volt. Betegsége se mentette meg azonban a félholtra veréstől és háza teljes kirablásától.

Érthető, hogy ilyen körülmények között a Thököly által uralt Felvidéken csakhamar lámpával kellett keresni egy-egy katolikus papot. Hiszen aki élt még, az is bujdosott. Az ottani katolikusoknak tehát Thököly ugyancsak meghozta a „vallásszabadságot”. Láttuk az 1681. évi országgyűlés katolikus rendjeinek sérelmeiből, hogy még ekkor is, tehát az összes Ferdinánd és a leggazabb Lipót hírhedt „véres üldözései” és gályára küldései után is milyen bőségben voltak a protestáns lelkészek még hazánk nyugati vidékein is; de láttuk már ezt a jelenlegi statisztikai adatokból is. A katolikusok protestánsüldözése tehát ilyen veszélytelen volt.

Thököly mindössze pár éves szabadságharcosi működése után azonban még azon a Felvidéken is, ahol az Egyház aránylag már a legjobban meg volt újra szervezve, hiszen ez a Felvidék mindig Habsburg-uralom alatt állt s ott a török se garázdálkodott, papok hiányában már licenciátusok végezték a kereszteléseket és a temetéseket és tartottak mise helyett litániákat. Thököly kurucjai azonban még a licenciátusoknak se kegyelmeztek.

Blahó Ádámot például, aki a pap nélküli bogorrai plébániát látta el licenciátusként, szintén elfogták, teljesen kirabolták, megkínozták, gyötörték, többek között nemi szerveinél fogva felakasztották, s csak akkor bocsátották végül szabadon, mikor lefizette nekik a kért váltságdíjat.

Csagányi Györgyöt csak azért fogták el és kínozták meg, mert protestánsból lett rendkívül buzgó katolikussá. Ő is csak úgy tudott megszabadulni, hogy összekoldulta a 200 forintban megállapított váltságdíjat.

Gálóczi Györgyöt, aki nem licenciátus, hanem felszentelt pap volt és a már egyszer említett bodófalvának volt immár a második vértanú plébánosa, anyja szeme láttára kínozták, verték, fejét két helyen is meglékelték. Hogy az öregasszony ne ordítson annyira, végül azoknak a fáklyáknak egyikét dugták a szájába, melyek fényénél „dolgoztak”.

Forstner Bernát rózsahegy plébánost halálra ítélték, Thököly azonban az utolsó pillanatban megkegyelmezett neki. (Ez arra vall, hogy a véres cselekmények, melyeket ismertünk, nem visszaélésként, garázdálkodásból történtek, hanem hivatalosan, Thököly tudtával és ellenőrzésével.)

Forstner káplánját, Jevlozovszky Jánost, az oltártól, mise közben hurcolták el. Ahogy volt, misemondó ruhában, a csöcselék gúnykacaja között a város piacára vitték s ott nyilvánosan összeverték.

Hrahonszky Bélát a pribinai parókiának immár harmadik vértanú plébánosát (ebből láthatjuk legjobban, mennyire nem szórványosan fordultak elő ezek az esetek) az első alkalommal hiába keresték a kurucok. Másodszor megtalálták és véresre verték. Össze is akarták kötni és elhurcolni, de mivel lefizette nekik a kívánt 150 forintot, otthon hagyták.

Joachini Béla, nádasfalvi plébánost a papi cingulusával kötötték ló farkához.

Martinovszky János, németlipcsei plébános négyszer egymás után volt a kurucok börtönében. Valahányszor kiszabadult onnan, teste mindig tele volt sebhelyekkel, otthonát pedig természetesen minden hazatérése alkalmával feldúlva, kifosztva, sőt egyszer még felégetve is találta.

Skertecz György plébánost Thököly halálra ítélte, később azonban 400 forint lefizetése ellenében halálos ítéletét száműzetésre változtatta.

Simkó somosi plébánosra azonban olyan dühös volt a kuruc vezér, hogy felvitette a templomtoronyba s onnan sajátkezüleg taszította le. Természetesen szörnyethalt. Akinek ez hihetetlennek látszik, figyelmeztetjük, hogy még a Thökölynél kissé úribb II. Rákóczi György is megfenyegette ezzel nem is a katolikus papot, hanem saját lelkészét, mégpedig a híres Apáczai Cserét, a magyar irodalom büszkeségét.

Ivák Lőrinc szentlőrinci plébánostól előbb 450 forintot csikartak ki „szabadsághőseink”, aztán felvitték a hegytetőre és testét összezúzták.

Miczenbach György szklenői plébánost titokban vitték el egy magányos hegyre s ott öt kuruc kereszt alakban kifeszítette. Teste tele volt véraláfutásokkal, mikor kiszabadult a kezükből.

Hlavacz Jakab szucsányi plébánoson szintén 400 forint váltságdíjat vettek meg, de azért a szakállát is kitépték.

Világos, hogy ezek után menekült, bujdosott minden pap, aki Thököly uralma alatt még élt. Erre adta fejét Máriássy István turányi plébános is, de mégis a kurucok kezébe került, s csak vagy ötven sebbel a testén került ki onnan.

Mednyánszky Istvánt megkorbácsolták, összeverték, így sebesülten csalánba dobták, lerondították, aztán szabadon bocsátották. (A lerondítást a kommunisták is megcsinálták még Zardavecz püspökkel is. Olyantól hallottam – tanítványomtól –, aki látta, mert együtt volt vele a börtönben.)

Összekínozták és váltságdíjat fizettettek még Vladilánszky Eusztách, Allempach Miklós, Kapetry István, Länger Ágoston s Duletkó Gergely plébánosokkal is.

Kapry János, Szelerensics Mihály, Hanula György, Temeskay Mihály, Szabados János, Miskovics János, Rebkey János, Ráhay János, Kolossy György, Horvátovics Ferenc, Kalocsay István, Andrisovics Ferenc, Maurer András, Bartasovics Ferenc, Sima Mihály, Sikó Mátyás, Soltész Mátyás és Bantovics János plébánosok elmenekültek, földönfutóvá lettek,

üresen maradt plébániájukat pedig feldúlták és kifosztották. Képzeltük, mi lett volna a felvidéki katolicizmusból, ha ott Thököly maradt volna a végleges úr.

Jezsuita vértanúkról még nem is volt szó, pedig képzeltük, mi lehetett a sorsuk, ha még egyszerű falusi plébánosokkal is így bántak. Úgy látszik azonban, hogy ők hamarabb s így sikeresebben elmenekültek. Bizonyosan csak egy névtelen jezsuita vértanúságáról tudunk, akit úgy megnyomorítottak, hogy behalt sebeibe. „Csak” megkínzásban azonban jezsuitáknak is bőven volt részük. P. Balogh Valentint, aki Rozsnyón működött, bebörtönözték, megkínnozták, fogait kiverték. Raraff Ferenc és Berzeviczy Henrik atyát szintén foglyul ejtették. Hogy mi lett velük, nem tudjuk. Vértanúságuk több, mint valószínű, mert azóta nincs hírluk. Ugyanezt kell mondanunk P. Forcius Jánosról és egy másik névtelen rendtársáról is.

A ferencesek homonnai kolostorát még 1672-ben feldúlták, őket magukat pedig bántalmazták. Az elmenekült Kriszt Agricolát és Szokol Paulint elfogták, összeverték, misézőkelyhüket elvették és ivásra használták a kurucok. A náluk levő szent olajat pedig puszkájuk tisztogatására. Összeverésük és kifosztásuk után megkötözve Nagymihályra vitték őket. Itt Barkóczy Sándor pártjukat fogta, 18 tallér váltságdíjat lefizetett értük, s az ő pártfogásával visszamehettek Homonnára a kolostorukba. Úgy látszik, e szabadsághősöknek csak ekkor jutott eszükbe, hogy a vallásszabadság tulajdonképpen ezt kívánja.

Azonban hajlamaikon csak nem tudtak uralkodni, s 1676-ban újra rátörtek erre a szerencsétlen homonnai kolostorra. Kulcsár Gergelyt, a kvadriánt, és Kecskeméthy Gellért atyát lovaik farkához kötötték és szaladás közben még ostorcsapásokat is adtak nekik, kolostorukat és templomukat pedig most már végleg megsemmisítették, mert felgyújtották.

A pálosok kolostorait szintén elpusztították. A rendtagok közül ketten: Szpelcsényi György és Török Márton vértanúhalált halt, Duniczky Gergely, Fejérváry Imre, Lányi László, Nerudis Ferenc, Pakilovics László, Szigethy Ferenc, Szovenyi Ágoston és Vilder Gábor pedig fogságot és kínzást szenvedtek hitükért. Bizonyára még mások is, akiknek nevét nem jegyezték föl. De az is könnyen meglehet, hogy a Thököly uralma alá került területen nem is volt a megnevezetteknél több pálos.

Szpelcsényi György, a vértanúhalált halt pálos, nem Szpelcsényi volt, hanem Csepellényi György. Ő a legnevezetesebb a kuruc világ pap vértanúi között, akinek szenttéavatásáról is szó van. Jellemző a katolikus adatgyűjtés felületességére, hogy még Csepellényi nevét is csak elferdítve őrizte meg. Hány olyan megkínzott lehet tehát, akikről egyáltalán nem szereztek tudomást.

Csepellényi György 1626-ban született a Trencsén megyei Dicső községben mind apai, mind anyai ágon magyar nemesi családból. Anyja is szent életű volt. A fiú már 16 éves korában pálos szerzetes lett. Rendkívüli jámborsága miatt a pálos rendben a szerzetesnövendékek nevelésével bízták meg. Egykorú feljegyzések szerint zoborhegyi szerzetescellája ablakában olyan jó barátságban volt az erdei madarakkal, mint hajdan Assisi Szent Ferenc. Még Jézus és Mária szent nevének kimondására is megtanította őket.

Szent buzgalma a Zoborhegy madaraitól a Felső-Tisza vidékének eretnek magyarjaihoz vitte. Először Mezőkövesd, majd Eger környékén ezeket térített meg közülük, s úgy látszik, neki köszönhető, hogy mindkét város környékén ma is katolikus a magyarság. E nagy bűnéért azonban lakolnia kellett, mikor hazánkban megindult a „vallásszabadsághért” a harc. Thököly kurucjai nem Jézus és Mária szent nevének tiszteletét tanulták meg tőle, mint az erdő ártatlan madarai, hanem őt tanították meg mőresre azért, mert nem maradt meg végig az erdő madarainak társaságában, hanem a magyar föld emberlakóival is merészelt foglalkozni.

Hatvannapos kínzás után 1674-ben, negyvennyolc éves korában vértanúhalállal fejezte be életét. Holtteste 1689 óta a sátoraljaújhelyi pálos (később piarista) templomban nyugszik. Szenttéavatási eljárását is ugyanezen évben már megindították. De mivel II. József a pálos rendet feloszlatta, később nem volt már, aki törődjék az üggyel. Legújában ismét akadtak, akik foglalkoztak vele. Azt a katolikus azonban, sőt majdnem azt mondhatnám, hogy még

azt a katolikus papot is lámpával kell keresni, aki csak hallott volna is valaha valamit Isten tiszteletreméltó szolgájáról, Csepellényi Györgyről, mint a magyar katolicizmus vértanújáról. Nálunk még a katolikus papság is csak protestáns vértanúkról tud, annak ellenére, hogy valójában ilyen vértanúk csak a propagandában vannak.

Ennyi gyilkosságot és papok ellen elkövetett kegyetlenséget sorol fel teljes név és hely szerint Szelephényi római jelentése. Pedig, hogy mennyire nem teljeseek az adatok, azt könnyűszerrel meg lehet állapítani.

Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban található Illyés István székely származású kanonoknak, Illyés András erdélyi püspök testvérének a kézírásos naplója, mely az 1650-1711-ig terjedő időközt öleli fel.

1650-ben Csíkszentgyörgyön született a naplóíró. Az eddigiek után olvasóink számára nem lehet újdonság, hogy mivel katolikus volt és pap akart lenni, el kellett hagynia a vallásszabadság terén egyébként tündöklő érdemeket szerzett erdélyi hazáját, mert otthon papnak nem tanulhatott. 1668 októberében a Szepességbe utazott, de már 1670. március 25-én onnan is Pozsonyba kellett távoznia „ob insurgentes illarum partium bellicos tumultus”. (Naiv ember számára érthetetlen a dolog, hiszen insurrenció és háborús zavarok azokban az országrészekben ekkor állítólag a vallásszabadság kivívása céljából törtek ki. Miért kellett tehát onnan elmenni egy olyan székely fiúnak, aki meggyőződése szerint Istent akarta szolgálni s emiatt Erdélyből már úgy is távoznia kellett? Az igazság az, hogy a Felvidéken azért volt felkelés, hogy a katolikusok ott is olyan sorsra jussanak, mint amilyen Erdélyben volt már osztályrészük.)

Pozsonyban Illyés István a Szent Imre papnevelő növendéke lett, ahol Parádi Péter, pozsonyi kanonok volt a prefektusa, aki – jegyzi meg zárójelben a napló – később „anno 1683 tumultu Thökolyano per Kuruczios – sic factiosi illi vulgo vocabantur – intra eiusdem civitatis promontoria deprenensus mense aug. occisus est”.

Tehát még ezt a Parádi Pétert is meggyilkolták a kurucok, pedig csak a szőlőhegybe ment ki a városból. Szelephényi jelentésében azonban az ő nevét hiába keressük a kurucok és Thököly pap vértanúi között. Ennyire messze van tehát a teljességtől Szelephényi Rómába küldött jelentése.

Mikor a naplóíró már plébános volt Nagyszegen 1683 júliusában (tehát egy hónappal előbb, hogy Parádi kanonokot meggyilkolták) rátörtek plébániaházára „kuruczii, seu rebelles aliquod Thököliani”, hogy megkínózzák („me ad torturam quesitum”). Isten különös kegyelméből azonban nem tudták megtalálni. De összetörtek mindent. Az összezúzott feszületre célozva így dicsekedtek: „Megöltük az Isteneteket!” (Ezt magyarul írja a latin napló.)

Ugyanezen 1683. évben Szereden „mutati habitu sacerdotali delitescbam” (papi ruhámat elváltoztatva lappangtam).

Nagyszerűen mutatják mindezek azt a vallásszabadságot, melyet Thököly Magyarországra hozott. Pedig a naplóból jól látható, hogy mind Parádi kanonoknak, Illyés Istvánnak is egyedüli bűne az volt, hogy katolikus pap volt. Mindketten színmagyarok voltak. Thököly mozgalma ellen egyikük se csinált semmit. De Szelephényi jelentése se tud semmit se Parádi Péterről, se Illyés István üldözéséről. (Jellemzésül azt is érdemes megemlíteni, hogy 1690-ben a töröcsvári csatában Illyés egyik sógora, Bálint Pál is hősi halált halt Thököly, a törökök és a tatárok ellenében hazájáért küzdve. Láthatjuk, mennyire a vallásért is küzdött a hazája mellett.)

Igaz, hogy Krisztus jegyese, az igazság oszlopa és erőssége, a katolikus Anyaszentegyház ereje, igazsága és végső győzelme tudatában joggal fölényeskedhet és az emberi eszközök fel nem használásának fényűzését is megengedheti magának. De a rágalmakkal ennyire nem törődni, a bántalmakat ennyire békével tűrni, a tömegek felvilágosítását, a hírverést, a propagandát, az öndicsérést, sőt még az önvédelmet is ennyire elhanyagolni s ennyire csak

Isten másvilági igazságszolgáltatására hagyatkozni, mint ebben az esetben látjuk, mégiscsak sok a jóból. Ez már kötelességmulasztás, sőt gyűgeség.

Mikor az a pár törökkel cimboráló és koronás királya ellen lázadást szító protestáns prédikátor a hazaárulásért méltán megérdemelt halál helyett csak gályarabságot kapott büntetésül, de ezt is csak azért, mert lázadó daccal egyszerűen szemükbe vágta bírának, hogy sem kivándorolni, sem lelkészi állásából lemondani nem hajlandó, az egész világ protestánsága olyan felháborodást, olyan világpropagandát csapott (olyanformán, mint a zsidók Dreyfusnek, a kommunisták pedig a Rosenberg-házaspárnak), hogy Lipót erkölcsileg szinte rá volt kényszerítve arra, hogy elengedje a büntetését még ennek a pár megbüntetettnek is.

De azért a protestáns felekezeti propaganda még ma is a vértanúknak megtett lelkészek magasztalásából s az őket állítólag ért igazságtalanságon való felháborodásból él. Pedig láttuk, hogy nem vallási meggyőződésük miatt kerültek bíróság elé és hazaárulásban való bűnösségük egész kétségtelen. Bőségesen megérdemelt büntetésük elengedése se volt meggyőződésük megtagadásához kötve, sőt még lelkészi pályájuk abbahagyásához sem, mert hiszen külföldön ezt is tovább gyakorolhatták volna.

Ezzel szemben Thököly és embereinek papgyilkolásai és kínzásai nemcsak a külföld, hanem még hazánk közvéleménye előtt is teljesen ismeretlenek még ma is, sőt még a mai magyar papság se tud róluk. Hogy egy poros levéltárban mégis maradt róluk feljegyzés, még azt is egyedül csak annak köszönhetjük, hogy velünk szemben a protestánsok mindig sérelmeiket hangoztatták és reklámozták, s így – nehogy végleges meggyőződéssé váljék, hogy sérelmeik csak nekik vannak – a katolikus egyház is rákényszerült arra, hogy ő is összeírja sérelmeit, hogy a protestánsoknak válaszolni tudjon.

A magyar katolikus egyház még erre is csak a XVII. század végén szánta rá magát, tehát százötven évvel később, hogy a protestánsok sérelmeik hangoztatását elkezdték, de még ekkor is csak kénytelenségből, mert hiszen a protestánsok egész országgyűlési szereplése nem állt másból, mint sérelmeik aprólékos feljegyzéséből, hánytorgatásából és kortes célokra való felhasználásából.

Mivel azonban a katolikusok a maguk sérelmeit csak védekezésből hozták elő, a hangból pedig, melyen előhozták, teljesen hiányzott a dühnek, a bosszúnak, a felháborodásnak, a türelmetlenségnek, s ami ezzel gyakorlatilag egyértelmű: a meggyőződésnek az ereje és támadó heve, alig értek el vele hatást már akkor is, mikor e sérelmeket előadták, utána pedig hamarosan nemcsak az ország, hanem még ők maguk is teljesen elfeledkeztek róla. A jó öreg Szelephényi egész Európát átfogó propagandahadjárat helyett a pápának küldte el őket. Annak a pápának, akít igazán felesleges volt arról meggyőzni, hogy a protestantizmus rossz és bűnös eszközökkel dolgozik.

Aztán ezek az oly sokat jelentő és a magyar protestantizmusra olyan szégyenletes adatok ott feküdtek az összes püspöki levéltárak közt legeldugottabb roznsnyói levéltárban. Még csak meg se nézte őket soha senki. Az esztergomi érsek hajdani fontos adatgyűjtéséről még az esztergomi levéltárban sincs egykori másolat. 1868-ban, tehát kétszáz évvel később, végül felelevenítette őket a Magyar Sion című folyóirat. Mivel azonban ez csak papoknak járt, még most is csak a papok vettek róla tudomást, illetőleg még a papok közül is csak azok a kevesek, akik a Magyar Siont járatták. Kétségtelen, hogy a szélesebb katolikus közvélemény akkor se szerzett róluk tudomást, illetőleg még a papok közül is csak azok a kevesek, akik ilyesmiket el is szoktak olvasni. Végül Meszlényi Antal újra felelevenítette őket a Magyar Kultúrában, de megint csak olyan folyóirat olvasói részére, akiknek úgy se volt szükségük katolikus propagandára.

Sokszor hallottam már a csodálkozást: hogy lehet, hogy a mohácsi vész után a magyar katolicizmus szinte észrevétlenül múlt ki, enyészett el? Hogy lehet, hogy a régi Egyház és képviselői részéről még csak a nyomát is alig találjuk valami védekezésnek, ellenállásnak, az életöszton valami nyomának? Ezt a kérdést egyszer már tárgyaltuk, de a Thököly-féle ke-

gyetlen papüldözés, illetőleg az emiatti katolikus keserűségnek teljes feledésbe menése, sőt az egykorú kútfőkből való szinte teljes hiánya (mintha meg se történt volna), szintén választ ad erre a kérdésre.

Pedig ha még az aránylag kis területre szorító és rövid ideig tartó Thököly-uralom is ennyi vértanút adott az Egyháznak, ennyi halált, kínzást, gyötrelmet, megcsúfolást és anyagi kárt okozott a papságnak, gondolhatjuk, hogy a vallási forradalom első, XVI. századi, az egész ország területén való jelentkezése és szinte egy évszázadon át való tombolása mennyivel több kegyetlenkedéssel, vértanúsággal, anyagi kifosztással, szenvedésekkel, megkínzásokkal, lelki kínokkal járhatott a papságra nézve.

Teljesen feledésbe ment azonban, mert feljegyzések nem maradtak róla. Nem volt, aki elpanaszolja őket, a tetteseket legalább a történelem ítélőszéke előtt felelősségre vonja és elmarasztalja, még kevésbé, aki propagandára használja fel. Az Egyház ellenségei gonoszságának és az egyháziak miatta való sok szenvedésének még a levéltárakban is alig van nyoma. A hivatalos helyen való panasztevéshez vagy legalább a magánúton való feljegyzéshez is kell ugyanis bizonyosfokú szabadság, ráérés vagy kedv, ami csak akkor található meg, ha az üldözés, a szenvedés nem totális. A reformáció idejében sokkal nagyobb volt az Egyházhhoz hű papok és szerzetesek üldözése, nyomora, ínsége, elesettsége, semhogy idejük, módjuk vagy kedvük lett volna mindannak feljegyzésére, megörökítésére, amin átestek, ami érte őket. Aki nagyon szenved, annak nincs kedve írni. De tolla, tintája, ceruzája sincs hozzá, hogy írógépről ne is beszéljünk.

Akkor nem volt még Szelepchényi, aki erről adatokat gyűjtött volna, hiszen még püspökeink se voltak, mert ottmaradtak a mohácsi csatában, utódaik pedig évtizedeken át nem voltak. Akik később voltak is, csak politikusok vagy diplomaták voltak. Csak a címük volt püspök, székhelyükön se laktak, nem is lakhattak, mert ott a török volt az úr, megélhetésüket is az állami szolgálat adta, nem pedig a lelkipásztorkodás. Magát a püspöki címet is az államnak, illetőleg a királynak tett szolgálataikért nyerték, nem pedig lelkipásztorkodásukért.

De még ha akkor is lett volna olyan esztergomi érsek, aki úgy törődött volna az Egyház sorsával, mint Szelepchényi, feljegyzéseket akkor se készített volna, mert mi nem támadni, hanem csak védekezni szoktunk, és józan ésszel akkor még senki se gondolhatta, hogy száz év múlva már a protestánsok lesznek azok, akiknek sérelmeik lesznek; hogy arra már ők lesznek itt a vádlók és mi a vádlottak, vagyis, hogy az Egyháznak kell majd magát mentenie a protestánsok ellen elkövetett kegyetlensége miatt.

Ha ugyanis valaki nem vádol, az nem szégyen, sőt erény, mert a bántalmak békével, némán tűrése krisztusi parancs, krisztusi tulajdonság. Az azonban, ha valakit bűnnel vádolnak, bűnösnek nyilvánítanak s a vád ellen nem tud védekezni, az már csakugyan szégyen. Még a XVII. század főpapja, Szelepchényi se gyűjtött volna adatokat az Egyház korabeli képviselőinek szenvedéseiről, ha már az elmúlt évszázad történetéből és saját tapasztalataiból nem tudta volna, hogy a protestánsok viszont gyűjtenek adatokat az Egyház ellen, s ezért neki, mint a magyar egyház fejének, ezek ellen védekeznie kell. Ezért és egyedül csak ezért vannak Thököly korából az Egyház üldözésére adatok.

De hogy ezek az adatok is csak a levéltárban vannak meg, de a köztudatba sose mentek ki, hogy a magyar közvélemény sose tudott róluk, annak megint csak az Egyház e krisztusi szellemének, a sose támadásnak, a bántalmak békével tűrése szellemének, a csend, a hallgatás, az ismeretlenség kedvelésének, a jutalmat és az ellenfél megbüntetését is egyedül csak Istentől, az örök bírótól várásnak, az önzés háttérbe szorításának s ezért a reklám és a propaganda teljes elhanyagolásának a szelleme az oka.

Ezért nem maradtak adatok az egyháziak XVI. századi szenvedéseiről, ezért lehetett az Egyházat szinte nyomtalanul kiirtani a magyar terekről, s ezért maradtak az Egyház Thököly alatti szenvedéseiről tényleg összegyűjtött adatok is csak holt levéltári anyag, melyet csak védekezés céljából, becsületből, csak rákényszerítve állított össze az Egyház, nem pedig táma-

dó célzattal propaganda céljából és kortesfogásul, mint az ellenfél. Ezért nem jutottak el az adatok a közvéleménybe, még a katolikus közvéleménybe se, s ezért lett a sorsuk a feledés.

Láthatjuk, hogy a kommunizmus e tekintetben is mennyire rokon a protestantizmussal. Benne is mennyire elsőrangú szerepet játszik a propaganda, még akkor is, ha az, amit állít, merőben ellentéte az igazságnak. Mint a protestantizmus, a kommunizmus is fel tudta korbácsolni a tömeg szenvedélyeit, felháborodását, gyűlöletét az ellenfél ellen, s ahogyan a protestantizmus az izzó gyűlöletet, felháborodást még a katolikusokban is fel tudta és tudja még ma is korbácsolni Lipót ellen s még velük is el tudta és tudja hitetni, hogy gonosz vagy legalábbis ellenszenves ember volt s ártatlanokat üldözött (gályarabok), éppúgy tudott propagandával a kommunizmus is még a nyugati államokban is sok sikert elérni, s még ott is olyan ezres tömegeket az utcára vinni, akik szentül hittek is abban, amiért tüntettek.

Szomorú mindez, de azért mégis jó, hogy így van és semmiképpen se kell miatta szégyenkezni például a katolicizmusnak. Aki ugyanis szokott Bibliát olvasni, annak a magyar katolicizmus viselkedésében feltétlenül rá kell ismernie Krisztus tanaira és az Evangélium szellemére. Krisztus se értett a propagandához, s nyilvánvaló, hogy azért nem értett hozzá, mert nem is akart érteni hozzá, mert szellemével ellenkezett.

Milyen megvetéssel beszél az Evangélium például azokról, akik erényeiket kürtölik az utcán, azaz, akik propagandát csinálnak maguknak. Az Evangélium azt a benyomást teszi ránk, mintha Krisztus, tehát a jó ellenségei, elsősorban az önmagukat kürtölők, a reklámozáshoz értők lennének. Krisztus se került volna a keresztre, ha értett volna az önreklámozáshoz vagy – mert érteni bizonyára értett volna hozzá, ha akart volna – nem vetette volna meg.

Természetesen nagy a különbség a magunk személyének vagy eszméink reklámozása között. Eszméket nemcsak szabad, hanem kell is reklámozni. Mikor Krisztus azt mondta tanítványainak: „Elmenvén az egész világra, tanítsatok minden nemzetet”, finomabb, neme-sebb fokban bár, de tulajdonképpen tanai reklámozását parancsolta meg nekik. Ámde kétségtelen, hogy az önreklámozást nehéz teljesen különválasztani eszméink reklámozásától, mert eszméink győzelme személyünk győzelme is egyúttal. Az emberrel veleszületett gyarlósága miatt legtöbbször még akkor is így van ez, ha az eszmék hirdetője megvan róla győződve, hogy ő csak az ügyet nézi, nem önmagát. Ezért van aztán, hogy az, aki bírja Krisztus igazi szellemét és csakugyan szerény, önzetlen és alázatos szívű, akinek valóban egyedül csak Isten dicsősége a célja, az még az Evangélium reklámozásához se ért, mert csöndben és ismeretlenségben akar elégni az Úr oltárán.

Ezért voltak Krisztus igazi követői mindig halkak, szótlanok és az ismeretlenség kedvelői, s ezért volt a propaganda mindig Krisztus elleneinek, a világ fiainak kenyere, fegyvere és szaktudománya. Már a farizeusok és a papi fejedelmek is sikerrel használták a nép igazi megváltója ellen, ezért értettek olyan jól hozzá a protestánsok is s tudtak annyira elterjeszteni történelmi hazugságokat nemcsak hitfeleik, hanem még a katolikusok körében is az Egyház ellen. Ezért tudta ugyanezt napjainkban Hitler és Sztálin talán még náluk is jobban tökélyre vinni. Nekik nem kellett ellenségeiket titkon kínozni meg és titkon tenni el láb alól. Ők még azt a fényűzést is megengedhették maguknak, hogy akiket megkínóztak, ők maguk dicsérték a nyilvánosság előtt kínzóikat és hóhéraikat, s ország-világ előtt maguk hangoztatták bűnös, elvetemült voltukat és a maguk becstelenségével szemben ők maguk magasztalták zsarnokaik tiszta erkölcsseit.

A protestantizmus természetesen ilyen tökélyre még nem vitte az ellenség elintézését, s talán ekkora lelkiismeretlenség se volt még benne. De hogy önmaga reklámozásához ő is nagyon jól értett és a propagandában otthonos volt, azt éppen eléggé bizonyítja a történelem, akár a világ történelméről van szó, akár csak a magyarokéről.

Pedig hát szabályként állíthatjuk fel, hogy aki a propagandára sokat ad és igen jól ért hozzá, az mindig a jó ellensége. Az igazságnak és az igaz embernek ellenben mindig az volt és az is lesz a legbiztosabb ismertetőjele, hogy nem életrelvő, nem tud magán segíteni. Az,

amit Izaiás próféta mond és ami Krisztusban oly feltűnően teljesült, de amit az Egyháznak üldözői ellenében való viselkedésében is olyan feltűnően látunk és amit a Thököly-kor pap vértanúinak oly csodálatos névtelensége és ismeretlensége is némán (de az Evangélium szellemének ismerői számára oly beszédesen) hirdet: „Úgy vitetett a megölésre, mint a bárány”, a jó emberre mindig állni fog. A bárány tudvalevőleg védtelen s gyenge, s még csak jajveszékelné se szokott. Nem is nagyon tud.

A mozgalom forradalmi jellege és erkölcsi silánysága

Ezt már az is éppen eléggé bizonyítja, ahogyan a papokkal és szerzetesekkel elbánt. Akik olyan gyűlölettel és vadállatias kegyetlenséggel tudtak viselkedni emberekkel, és éppen papokkal, mint az imént láttuk, azokról nem kell külön bizonyítani, hogy nem lehettek se jók, se a szabadság bajnokai, se nemzeti hősök. Azok semmiképpen se kerülhettek ki a magyarság javából, még az átlagból se, hanem csakis a söpredékből. Ugyanezt számtalan más jelenség is bizonyítja.

A mozgalom fő oka a kereszténység ellensége, a török volt, aki itt zavarokat akart, hogy ellenfelét, a kereszténység világi fejét, a császárt gyengítse. A második oka XIV. Lajos francia király, Lipót másik ellenfele, aki a Habsburgok spanyol örökségének vagy legalább egy részének megszerzésére készült már régóta, s aki első nevezetes képviselője volt annak az irányzatnak, mely a becsület és erkölcs kérdéseitől függetlenítette politikáját s így igazi, komoly hite a másvilágban és az örök bíróban éppúgy nem volt, akár azoknak a protestánsoknak, akiket katolikus létére és katolikus ellenfelével szemben szövetségeseivé választott.

A harmadik oka Thököly önérdéke volt, aki vissza akarta szerezni apja hazaárulása miatt elkobzott apai örökségét, mert felkelés nélkül erre nem lehetett reménye. Mikor pedig bolond szerencséje miatt e törekvésében sokkal nagyobb és gyorsabb sikereket ért el, mint remélhetett, fejedelmi, sőt királyi vágyai támadtak. A tömegeket a franciáktól kapott pénz szerezte meg neki, a jó alkalmat és lehetőséget pedig az, hogy kevéssel előtte ezrével váltak kenyértelemné a végvári katonák, mert ez időben nagy létszámcsökkentést hajtott végre köztük.

A török vész és az állandó belső zavarok miatt úgyse volt érdemes földművelést űzni; a nép terményei, állatai, sőt még hajléka se volt biztonságban sose, az állandó menekülések miatt pedig egész megszokta már a nép a félnomád életet. A rendszeres kemény munkától már rég elszoktak az emberek, s így a harc a legmegfelelőbb életmód volt számukra még akkor is, ha zsoldot nem kaptak rendszeresen. A hiányzó zsoldot pótolta a hadizsákmány és kényelmesebb megélhetést adott, mint a föld túrása. Bizonytalanabb se volt, mint az. Akkoriban a földműves életében már egyáltalán nem volt ritkaság, hogy nem ő aratta le azt, amit ő vetett el, s hogy nem az övé lett az a ló vagy tehén, melyet ő nevelt.

Akinek pedig még így se lett volna kedve a kurucokhoz való csatlakozásra, azt odavitte a fenyegetés, a terror és a fegyveres kényszer. A „hazaáruló labancokat” mindenki megvetette, s nemcsak jószáguk volt közpréda, hanem házuk is előbb-utóbb lángok martaléka lett. Még életük se volt biztonságban.

Még Teleki Mihály is, aki mégiscsak komolyabb, érettebb, főként pedig békésebb hajlamú ember volt, mint Thököly, úgy vette át a kuruc sereg vezérletét, hogy 1678. július 4-i sóvári kiáltványában keresztény hitére fogadta (csak azt a „kereszténységet” ne keverték volna bele dolgaikba ezek a kurucok! De hát minden rossztól elválaszthatatlan a hazudozás!), hogy aki vele és társaival tart, azt nem fogja baj érni a szövetséges had részéről; de aki támaszát megvonja táborától, a közügytől, az nem magyar, az a magyarnak ellensége, annak vagyona

fel fog perzseltetni, személye, ha kézre kerül, keservesen lakolni. (Szalay: Magyarország története, V., 183. o.)

Látjuk tehát, hogy nemcsak azokat fenyegették, akik szembezállnak, ellenségesen lépnek fel velük szemben, hanem még azokat is, akik semlegesek! Mint minden forradalom, különösen pedig a kommunisták szokták, egyszerűen a jóval, a hazafisággal azonosították magukat, s még azokat is hazaárulónak, becstelennek nyilvánították, akik nem „politizáltak”. Mindenkinek „politizálnia” kellett, már akkor is, mint a kommunizmusban, azaz nyíltan csatlakoznia a forradalomhoz. Aki semmit se csinált, az már azt árulta el magáról, hogy „ellenforradalmár”, „reakciós”, a nép ellensége, németbarát, hazaáruló. A hazaárulók pedig rettegjenek. Világos tehát, hogy még az is kénytelen volt melléjük állni s kurucként viselkedni, aki teljesen tisztában volt a mozgalom káros és bűnös voltával, mert csak a csatlakozás vagy a pusztulás közt választhatott.

Az ország e részének, a Tiszántúlnak és a Felvidék keleti felének királyukhoz hű lakói a császári seregekben hiába bíztak volna, mert az ország e részében nem voltak találhatók, csak egy-egy nagyobb várban. Oda kellett tehát menekülnie annak, aki királya és vallása mellett kitarított, de ezzel viszont ott kellett hagynia házáat, földjét, állatait, gazdasági felszerelését, tehát nincstelenné válnia. Ha ez a császári sereg időnként megjelent is falujukban, mihelyt kivonult onnan, már ismét ki voltak szolgáltatva a gerilla jellegű harcot folytató kurucok bosszújának, annál is inkább, mert ez a bosszú nekik rablást, azaz hasznot, megélhetést jelentett, tehát a kurucok nemcsak el nem nézték „az árulást”, hanem – hogy zsákmányolhassanak – még arra is ráfogták, aki távol állt tőle.

Hogy a mozgalom oly rohamosan terjedt, egyáltalán nem bizonyítja se azt, hogy a nép el volt nyomva, tehát se a nép elkeseredését a múlt miatt, se lelkesedését az állapotok megváltoztatására. Hiszen még a Thököly-párti Angyal is (I., 187. o.) hangsúlyozza, hogy Thököly „rövid idő alatt minden erőfeszítés nélkül” azért foglalhata el Lipcsét, Sasköt, Revistyét, Breznóbányát, Korponát, Divényt, Bácsot, Kékköt, mert a „rosszul fizetett őrségek” meg sem várták az ostromot, hanem többnyire előre kiszöktek a várból már Thököly közeledtének hírére. Így aztán egyszerűen mindenkinek, aki e vidéken lakott, Thököly mellett kellett „lelkesednie”.

Annyira nem volt ez a harc eszményi se vallási, se nemzeti szempontból, hogy szinte szabály volt, hogy ha a császári őrség megvárta az ostromot és feladta a várat, mindjárt be is lépett Thököly seregébe. Mit is csinálhatott volna mást? Ha éhen nem akart pusztulni, csak ezt az utat választhatta. Még az is nemegyszer előfordult, hogy a fizetetlen, éhező német őrség meg se várta, hogy Thököly serege a vár alá érkezzék, hanem egyenesen üzent Thökölynek, hogy vegye át kuruc szolgálatba. Így volt ez például Szádvárott és Tornában (Szalay, V., 170. o.). A diósgyőri császári őrség pedig már régebben egyszerűen börtönbe vetette királyához hű kapitányát és úgy állt át a kurucokhoz. Ezeknek az árulásoknak azonban elsősorban mégse a fizetlenség volt az oka, hanem az őrség protestáns vallása.

A diósgyőriek például, mikor árulásuk megtörténte után a császári sereg megjelent és ostromolni kezdte őket, hogy büntetést mérjen rájuk, rögtön kibocsátották börtönéből kapitányukat és az ugyanott sínylődő nyolc papot, akik közül hét világi pap, egy pedig jezsuita volt, s ezeket küldték az ostromlókhoz alkudni. (Ki gondolná, hogy ezek a „magyar hazafiak” ennyire nyíltan protestáns felekezeti emberek voltak?)

Kegyelmet kaptak és szabad elvonulást, kivéve a fő cinkosokat, akiket kivégeztek. Tizenötön voltak ezek, de egy se volt köztük magyar, hanem mindegyik zászlójához hűtlenné vált császári német katona.

Látjuk tehát, hogy ezek a „hazafias” átállások mennyire nem voltak „hazafias”, hanem protestáns eredetűek, ha ugyan nem tisztán csak könnyelműség, kalandvágy vagy rosszaság volt az okuk.

De hogy a császáriak csak németeket végeztek ki, hogy csak őket találták „főbűnösöknek”, a magyar hűtleneknek ellenben még azt is lehetővé tették, hogy Thököly táborába menjenek, ismét csak fényes bizonyítéka annak, mennyire nem volt ott magyargyűlölet. Mivel a magyarnak jobban elnézték a lázadást, mint a németnek, legfeljebb magyar rokonszenvről beszélhetünk, mert hiszen a császár koronás magyar király is volt, s így a lázadó magyarok éppúgy felségsértők voltak, mint a német zsoldosok.

Becsületünkre válik azonban, hogy a főbűnösök németek voltak ugyan, a kiváló várparancsnok azonban, aki inkább vállalta a bilincseket, mint a hűtlenséget, magyar ember volt. Korláth volt ugyanis a neve. Ez is, de még inkább az, hogy börtönében a környéken összefogott (s gondolhatjuk, hogyan megkínzott!) nyolc pap volt a társa, világosan mutatja, hogy nem hazafias mozgalom volt ez, hanem forradalmi és hogy ezek a kurucok nem voltak mások, mint XVII. század végi magyar kommunisták, akik elsősorban a „klerikális reakció” elenségei voltak.

Ezért nem kellett nekik a királyuk, ezért nem számított nekik a hűségre letett eskü. Lelkiismereti aggályaikat pedig (ha ugyan ismertek ilyeneket s nem csináltak mindenképp viccet) azzal intézték el, hogy király helyett császárnak csúfolták (az a magyar pedig, aki király helyett császárnak engedelmeskedik, hazaáruló).

Az persze nem zavarta őket, hogy ez a magyar király már akkor is császár volt, mikor őket szolgálatba vette s mikor ők felesküdték neki, sőt akkor is császár volt már, mikor a magyar országgyűlés nagy fény és lelkesedés közepette magyar királynak is megkoronázta, sőt az apja és a nagyapja és a dédapja és az ükapja is császár is volt már s a magyar országgyűlések ennek ellenére is mindegyiküket magyar királlyá koronázták. Miért nem jutott hát eszükbe már ekkor ez a kifogás?

Ez a diósgyőri eset egyébként még Thököly fellépése előtt történt, tehát tulajdonképpen a Wesselényi-összeesküvés történetéhez tartozik. De annak, amit vele kapcsolatban megjegyeztünk, csak annál nagyobb a bizonyító ereje. A Wesselényi-összeesküvést ugyanis tudvalevőleg katolikus főurak csinálták. A kisebb rangú szereplők azonban, mint láthatjuk, még ekkor is annyira protestánsok, illetőleg bolsevisták voltak, mint a későbbi kurucok a lutheránus Thököly alatt.

Ezek a diósgyőri vár börtöneiben sínylődő katolikus rab papok ugyanakkor sínylődtek a diósgyőri vár börtöneiben, a vár nedves, földalatti odúiban, mikor a protestáns lelkészek a gályákon. Kettejük közt csak az a különbség, hogy ezek a katolikus papok valóban hitük áldozatai voltak, míg a gályarabok nem: azok a hitükön kívül még királyhűségükért, tehát érényükért bűnhődtek, míg a gályarabok hűtlenségükért és a törökkel való cimborálásukért.

No meg hát az is a különbség, hogy a gályarabok keserű sorsáról és a velük elkövetett „igazságtalanságokról” mindenki tud, míg a diósgyőri pap rabok sorsáról, az ő igazságtalan üldözésükről senki se. A protestáns gályarabok sorsa mindenkit részvétre hangol, a velük történt igazságtalanságon mindenki megbotránkozik, még a katolikusok is, míg a protestáns fanatizmus és tényleges igazságtalanság katolikus pap áldozatain senki se szánakozik. Hogy szánakozzék vagy botránkozzék rajta, mikor nem is tud róla, még a katolikusok se?

Látjuk tehát, hogy Thököly mozgalmához tömegesen csatlakoztak még idegenek is, de hogy semmiféle magyar hazafias felkelésnek szükségét nem érezték még a protestánsok se, tehát még ők se meggyőződésből vagy – annál kevésbé – lelkesedésből csatlakoztak hozzá, arra is sok adatunk van.

Torna megye (a mai Abaujtorna egy része) még most is protestáns többségű. Gondolhatjuk tehát, milyen protestáns lehetett ez időben! Mégis a mozgalom lelegején Petrőczy, Szuhay, Kende és Szepessy ilyen szemrehányást intéztek az itteni nemességhez nagyidai táborukból: „Mire vélni nem tudjuk ily nagy hidegségét, hogy ugyan magát, nemzetét, a hazát szánni, magát feleszmélni nem tudja, s az mely alkalmatosságot Istentől még belső házában

való titkos imádságban is óhajtván kívánt s most szeme előtt áll, két kézzel kapni nem tudja Nagyságtok” (Angyal, I., 58. o.).

Hogy Thököly a bányavárosokat oly gyorsan feladta, annak magyarázatául is azt hozza fel Angyal, hogy „a megyék nem sereglettek a felkelők táborához” (I., 189. o.).

Ezen annál inkább csodálkozhat a jámbor, hazafias olvasó, mert hiszen láttuk, hogy Thököly milyen kegyetlen fenyegetéssel „lelkésítette” az embereket erre a csatlakozásra.

Jellemző az is, hogy mikor Thököly csapatai téli szállásul a maga óriási előnyére megkapja a császáriaktól Bereg és Ung megyét, Apafi azzal a megokolással tiltja meg nekik, hogy Debrecen környékét elhagyják és hogy a németektől kapott téli szállásokra költözzenek, mert attól fél, hogy a kurucok onnan „át fognak szökдösni a császáriakhoz” (Angyal, I., 198. o.).

De kérdés: Nincs-e ellentmondás aközött a két állítás között, hogy a császáriak a kurucokhoz szöknek, a kurucokat meg attól kell féltetni, hogy a császáriakhoz szöknek? Nem. A dolog magyarázata az, hogy többségében állhatatlan, kitartást, szótartást nem ismerő, ingtag, csélcsap nép volt ez a zsoldosnép, akár az egyik párton volt, akár a másikon. Ott volt az igazsága, ahol jobb volt a dolga. A császár hitén nem volt jó dolga, mert rendszertelenül fizették. Ezért lett könnyen kuruc még akkor is, ha német volt. Mikor azonban már kuruc lett, akkor hamarosan belátta még a magyar, sőt a protestáns is, hogy ennél azért mégiscsak jobb, megbízhatóbb volt a császári kenyér.

Könnyű belátni, hogy Thököly – még ha a császárnál megbízhatóbb jellem is lett volna, de hol volt ő attól? – nem adhatott több és jobb kenyeret, mint maga a római császár. Legfeljebb ígérhetett. Bolond volt azonban, aki ígéreteit elhítte s ezért keservesen csalódott. Bár lehet, hogy rögtön az átállás után kis időre Thökölytől többet kapott, mint addig a császártól.

Hogy kik és miért lettek kurucok, azt egyszerűen láthatjuk Józsa István tályai plébános és egri kanonok esetén. Katonából lett pap ez a Józsa, s katona, sőt kalandor maradt egész életére. Mint pap, természetesen a császár pártján kezdte, de pap korában is inkább katonának érezte magát, mint papnak. „A pápa generálisa” címmel ruházta fel magát, de persze ebben is a „generálison” volt a hangsúly, nem pedig a „pápán”. 1675-ben például német hadaival Debrecen egyik legnagyobb zsarolója volt.

De az ilyenfajta ember természetesen állhatatlan, nem bírja sokáig egy párton, de különösen nem a komoly, tisztességes emberek pártján. Mikor a császáriak követnek küldték az erdélyiekhez, nem papi ruhában ment, hanem vitézi öltözetben, sastollas kalppal, párdücbört vett nyakára, oldalán aranyos karddal, vörös sarkantyús török csizmában és huszonegy szolga kíséretében. Világos, hogy ez a nagyzó ember nem maradhatott meg végig labancnak.

A császáriak félték tőle, mert látták, hogy nem közibük való. De elidegeníteni se akarták maguktól, mert a tömegeknek (természetesen nem a királyuk mellett kitartó tömegeknek) imponált, s mivel tényleg vitéz is volt, a népszerűsége igen nagy volt. Olyanforma ember lehetett, mint a Dózsa-lázadás idején a ceglédi pap, Nagybotú Mészáros Lőrinc. Angyal is azt mondja róla, hogy „a fosztogatók és a földönfutóvá lett jobbágyok előtt” (I., 178. o.) örvendett nagy kedveltségnek. A kurucok iránti vonzalmát már labanc korában is annyira kimutatta, hogy a császáriak Eperjesen már fogságba is vetették.

Az ilyen „ártatlan” fogságra vetéseket a mi történetírásunk mindig azzal a keserűen vádoló megjegyzéssel szokta kísérni, hogy hát Bécsben sose bíztak az igazi magyar emberben, még ha még olyan császári érzelmű volt is (bár igazi magyar ember császári érzelmű öszerintük nem is lehetett). Az igazság azonban többnyire az volt, és Józsa esetében is az lett, hogy a bécsiek jobban bíztak a magyarban, mint szabad lett volna.

Józsában se bíztak már, de még mindig bíztak benne annyira, hogy a börtönből kieresztették, s Józsa ezt a bizalmat természetesen azzal hálálta meg, hogy hamarosan valóban átállt a kurucokhoz. Tette egyetlen mentsége, hogy csakugyan közibük való volt. Nagy hasznát is vették neki új bajtársai, mert „hadratermettségének több jelét adta” (Szalay, V., 187. o.).

Józsa természetesen a kurucokat is igen hamar megunta s visszatért régi bajtársaihoz, de természetesen úgy, hogy előbb biztosította magát a kegyelemről. Nem valószínű, hogy a lelkiismeretfurdalás vezette volna tettében, mert hiszen ilyesmit – amilyen bolondos ember volt – aligha ismert. Hiszen láttuk, hogy még Thökölyt se bántotta a lelkiismeret még öreg korában se, sőt még a halálos ágyán se. Nemcsak az éveken át tartó és a magyarság számára oly nagy szenvedésekkel járó polgárháború előidézéséért vagy hazájának és hazája függetlenségének a töröknek való eladásáért vagy a török gőzhengernek a kereszténységre való zúdtításáért nem, hanem még tisztán érdekből történt aljas hitcseréjéért se és a kis Rákóczi Ferenc elleni gonosz mostohaságáért se.

Az ilyen Józsa-féle csélcsap embernek mindig a mozgás, a változatosság kell, mert véreből van az állhatatlanság, a nyugtalanság, és mert csak akkor tudta megbecsülni a császár kegyelme, mikor már elvesztette. Mivel azonban ilyen Józsa-féle papnak legfeljebb csak a kurucok előtt lehetett tekintélye, de nem a császári tisztek előtt, nem lephet meg bennünket, hogy visszatérése nem volt végleges, s hogy utána megintcsak a kurucokhoz állott. A császáriak azonban utána nemsokára elfogták, mégpedig – jellemzően a kuruc papokra! – a szeretőjénél való mulatozás közben Göncruszánkán. Hogy pap létére szeretője is volt, az a mondottak után már természetes. Aki az elvek, az eszmék világában ennyire nem tudta magát kormányozni, hogy tudott volna az magának parancsolni az ösztönök világában? Az örökös szüesség nem olyan gyerekjáték, hogy még a kuruc Józsa Istvánok is gyakorolni tudnák.

Józsa 1679. január 20-án megvesztegette öreit, rávette őket, hogy ők is álljanak át a kurucokhoz és velük együtt újra megérkezett a „hazafiak” táborába. Hogy Józsnak, a császáriak foglyának még börtönében is hogy lehetett annyi pénze, hogy vesztegetni tudott, azt nem tudom. Azt azonban mindenképpen látnom kell belőle, hogy azok a gonosz császáriak megintcsak jobban bíztak a magyarokban, mint szabad lett volna, s ugyancsak jól bánhattak velük még akkor is, ha olyan sok volt már a rovásukon és olyan jellemtelen gazemberek képviselték őket, mint Józsa.

Ez a Józsa azonban gazembersége mellett olyan tehetséges és életrevaló is volt (igen gyakran jár együtt a kettő), hogy április végén 3000 emberével váratlanul megrohanta és el is foglalta Selmecbánya városát, ezt a gazdag bányavárost és a kamara minden ott található aranyát, ezüstjét elzsákmányolta. Bizonyára a szeretőjének is jutott belőle. Mivel azonban tisztában volt vele, hogy a hatalmába kerített várost hosszabb ideig nem tarthatja, megsemmisítette az aknaművet, felgyújtatta a várost és átcsapott Sárosba és Szepesbe újabb és ismét csak sikeres kalandokra. Késmárkot 3000 forintra sarcolta meg, Bártfát és Kisszebent Barkóczy labanc hadainak szeme láttára fosztotta ki.

Jellemző azonban, hogy ugyanakkor, mikor Selmeceket kifosztotta, egyúttal – pap létére – a jezsuitákat is kiűzte a városból. Azoknak tehát ő is éppoly ellenségük volt, mint Thököly lutheránusai. Bizonyára igen jó jel a jezsuitákra, de már kevésbé a protestánsokra és a magyar „hazafiakra”.

A katolicizmus igazát ugyanis az bizonyítja a legjobban, hogy az ilyen Józsa-féle „hívei” éppúgy nem szeretik, akár a protestánsok vagy a kommunisták. Ellenben nemcsak a kommunista kommunista meggyőződésű akkor is, ha gazember (sőt éppen akkor a legjobban), hanem így van a protestáns is. Például Thököly jellemtelensége is mennyire nem volt akadály annak, hogy még a halálos ágyán a legfanatikusabb protestáns ne legyen s még a halálos ágyán is ne hangsúlyozza „hithűségét”. Az olyan katolikusok, mint Thököly volt, a halálos ágyukon vagy igazán megtérnek s elismerik bűnös voltukat, vagy pedig elkergetik maguk mellől a papot és káromkodva, átkozódva halnak meg, mint Molnár-Tóth.

Lehet azonban az is, hogy a selmeci jezsuitákat nem is maga Józsa, hanem csak protestáns kurucok üzték ki, hiszen ezek nem papok, sőt még csak katolikusok se voltak. Pap generálisuknak – igaz – igen nagy tekintélye volt köztük, de csak azért, mert tudták, látták, hogy ő se „klerikális”, s az ilyesmit neki sincsenek ellenére. Egyébként is minden forradalmi vezér

csak addig és csak azért népszerű, mert és amíg ugyanazt akarja, amit a tömeg. A tömeg akaratával ellenkezőt neki sohase szabad akarni.

Valószínű azonban, hogy a pap Józsa nemcsak katonái kedvéért, hanem szívből kergette el a jezsuitákat, hiszen ugyanakkor Selmeceen még a templomok szent edényeit is elrabolta. De azért „jóakarátát” és „vallásosságát” is megmutatta, mert az elrablott holmit visszavásárlásra mindjárt fel is ajánlotta. Hogy aztán ez vallásosság volt-e benne vagy pedig csak pénzvággy, azt döntse el az Olvasó.

Azonban egy olyan igazi kurucnak, mint Józsa volt, olyan változatos az életpályája, hogy még az se lep meg bennünket, hogy később megint csak visszapártolt a császáriakhoz. A bosszút lihegő kurucok megbocsátották neki a szeretőt, a szent edények elrablását, a jezsuiták kiűzését egész bizonyosan még örömmel is vették tőle, mulasztásait is örömmel látták, de ezt a „hazafiatlanságot” már nem tudták elnézni neki.

Bosszút lihegve hajtóvadászatot rendeztek ellene, s mint ahogy Ocskayt is el tudták fogni ugyanemiat és mint ahogyan Hitler is ki tudta szabadítani fogságából Mussolinire, nekik is sikerült Józst háromszázadmagával körülkeríteniük. Józst aztán lenyakazták, de nem egyedül, hanem hatvan labancársával egyetemben, akik között bizonyára Józsnál derekasabb és tiszteletreméltóbb emberek is voltak.

Büszkék lehetünk tehát, ha „hazafiak” vagyunk, mert lám, voltak katolikusok, sőt papkurucok is, mégpedig a leghetésebbek és legvitézesebbek közül valók. De hogy maga a kuruc ügy mennyire nem lehetett szent ügy, mutatja, hogy csak ilyen pap volt a leghíresebb kuruc pap. Azt, hogy labancá vált, nem lehet pap voltának tulajdonítani, mert hiszen melyik az a kuruc, aki nem lett vagy legalább nem akart labanc lenni? Hiszen éppen a kurucok legnagyobb büszkeségei lettek azok (Ocskay, Bezerédi) vagy akartak azok lenni (Béri Balog Ádám, Bottyán). Ellenben milyen más papok voltak azok, akiket a kurucok nem szerettek, hanem megkínóztak és megölték (a Csepellényiek például)!

Józsa személye is bizonyíték arra, hogy nem eszményi okokból, nem önzetlenségéből, nem nemes hazaszeretetből lettek Thököly idejében a magyarok kurucok, hanem vagy kénytelenségéből, vagy munkakerülésből, vagy rablási vágyból, vagy nagyravágyásból, vagy pazarló, fényűzési hajlamból és nagyzolásból, vagy a természetükből folyó nyugtalanságból és a változatosság igényéből. De épp emiatt éppoly könnyen ott is hagyták a kuruc ügyet, mint amilyen könnyen követték.

Thököly még a híres Petneházy Dávid kuruc-protestáns ezredesről is azt írja 1679 júliusában írt levelében, hogy Józsaival egyetértenek. Ezért, mikor Józsa átállt a labancokhoz, Thököly úgy megjáé, hogy Petneházynek kötelezvényt adott, hogy majd ha sikerül visszacsereznie a Thököly-jószágokat, azokból egy falut neki és utódainak adományoz, hogy „annál készebb szívvel kövesse kötelességét” (Angyal, I., 211. o.).

Mekkora lehetett a hazafiság és önzetlenség abban a táborban, melyben még egy Petneházyt is így kellett „kötelessége követésére” lelkesíteni, s melyben még az ő megbízhatóságában is kételkedni kellett! Egyébként később Petneházy is a keresztény seregben harcolt (vitézül) a török ellen, tehát ő is labanc lett.

Bizonyítja az ország „rossz” szellemét az is, hogy Thököly 1682 szeptemberében hirdett közfelkeléséből is olyan sokan elmaradtak (Thököly szerint részint „vakmerőségtől viseltetvén”, részint „az nemes vármegyék conniventíája (elnézése) miatt”), hogy Thököly büntetésül, hogy a „vakmerőségtől” elvegye a kedvüket, az elmaradók jószágainak elkobzását rendelte el. Mekkora lehetett a hazafias lelkesedés ott, ahol még Thököly rémes fenyegetései s még rémesebb egyénisége ellenére is hanyagok a megyei hatóságok és „vakmerők” az emberek?

S ha így volt akkor, mikor Thököly csillaga még fent ragyogott, sőt mindig feljebb ment az égen, gondolhatjuk, mekkora lehetett „a hazafias lelkesedés” akkor, mikor csillaga már lehányatlott, a törökök csúfos bécsi veresége után!

„Mink ide, Kegyelmes Uram”, írja neki 1684. május 18-án Besseney Zsigmond kisvárdai kapitány, „nagy óhajtozva, szívünk szakadásával várjuk az Evangéliumot (Isten bölcsen provideálván az Nagyságod dolgairól) Izdenczy uram megérkezése alkalmatosságával.” Bécsben járt ugyanis akkor Izdenczy, hogy a királlyal a békéről tárgyaljon s a béke megkötésének híre lett volna a szegény kurucok számára az a szívük szakadásával áhított Evangélium, melyet ők nem kaptak meg. (Az evangélium szó tudvalevőleg annyit jelent, mint jó hír.)

„Másként is, Kegyelmes Uram, ez a föld majd kétségbe való esésre jut.” Szegény Besseney azért teszi hozzá úgyszólván minden mondatához külön-külön a „Kegyelmes Uram”-ot vagy a „Nagyságod”-at, mert nagyon fél, szegény, hogy Thököly méregbe talál jönni az ő nagy kedvetlenségük és békevágyuk miatt. Thökölynek ugyanis csak akkor kellett a béke, ha neki is hasznot hoz és ezt Besseney is nagyon jól tudta. Ezért szúrta bele levelébe azt is, hogy „Isten bölcsen provideálván az Nagyságod dolgairól”. (Angyal, II., 97. o.) Látjuk tehát, hogy Thököly még legmegbízhatóbb emberei se lelkesedéssel, hanem csak kénytelen-ségből, szívük ellenére szolgálják az ügyet.

Ugyanakkor Ung megye kijelenti, hogy tábori szekereket, lisztet, marhát nem nagyon tud adni, mert Szalánczy hajdúi annyira kiélték a megyét, hogy „nemcsak az szegénység, de még az nemesség közül is koldulással kénytelenítettek éleketek táplálni, az kik el nem buj-dostak – alig maradott meg harmada is kicsiny vármegyénkbeli szegénységnek” (Angyal, II., 98. o.). Pedig hát a nép állítólag azért fogott fegyvert, mert a császár alatt nagy volt az adó és mert az idegen zsoldosok nagyon kiélték őket. Most Thököly alatt a bőrükön tapasztalták, milyen kevés volt a császár adója és hogy az ő zsoldosai mennyire kevéssé élték ki őket.

Később már a magyar lakosság még tiszta protestáns vidékeken is nemcsak támogatást nem adott a kuruc hadaknak, hanem egyenesen ellenségesen viselkedett velük szemben. „A debreceniek a fergeteges, hideg időben be nem bocsátották a hadakat, s csak a tiszteknek adtak szállást. Berettyóújfalui helységbe (mely ma is 90%-ban kálvinista) fegyvert fogott Petneházy katonái ellen s megharcolt a túlnyomó erővel.” (Ez mutatja, mekkora keserűség gyűlhetett már fel a nép lelkében.)

Berekbőszörmény lakossága (ma is úgyszólván száz százalékban kálvinista) mind egy szálíg Lövey Ádám hadára támadott s a töröktől kért oltalmat a kurucok ellen. (Mástól nem kérhetett.)

A törökhöz folyamodtak más helységebeliek is saját véreik ellen... Porubszky János Geszten (ez is tiszta református falu ma is) kénytelen volt abbahagyni „az élés és szekér executióját”, mert a parasztok a legkisebb fenyegetésre Váradra (tehát a törökhöz) futottak panaszkodni. (Azért védte meg őket a török, mert ha a kurucok kifosztották őket, akkor a töröknek nem tudták adójukat megfizetni.) Ugyanez okból nem kaphattak egy szekeret Harsányban és Szalontán. (Mindkettő tiszta református ma is.)

A földhöz ragadtak nyomorukban keveset törődtek azzal, hogy melyik fél katonáitól tapasztatnak, de a nemességben is alig volt áldozatkészség a hanyatló ügyért. Midőn a táborba szállás ideje elérkezett, Döry András alispán így nyilatkozott a sárospataki kapitány előtt: „A Borsod megyei nemések megesküdtek, hogy fel nem ülnek, se nem fizetnek” (Angyal, II., 129. o.). Ezek a Borsod megyei nemések is kálvinisták még ma is.

A ma is lutheránus többségű Túrócban a nemesség egy része semhogy a Thököly hirdette felkelésnek engedelmeskedjék, inkább Szlabina várába menekült a kuruckirály bosszúja elől, s mint Angyal írja (II., 99. o.), jobb szeretett volna a nádor felhívásának engedelmeskedni inkább és a török ellen vonulni.

„Ott az emberek – írja a szintén lutheránus Ottlik Thökölynek – plusz palatinizálnak (a nádorhoz húznak), mint hungarizálnak.” Ottlik csak arról feledkezik meg (lehet, hogy nem is feledkezett meg, hanem csak nem mert Thökölynek úgy írni, ahogyan gondolkodott), hogy nem Thökölyvel s vele a törökkel tartani volt „hungarizálás”, hanem a nádorral tartani, s ép-

pen azért „palatinizáltak” még a túróci lutheránus nemesek is, mert hungarizálni, főként pedig „kristianizálni” akartak.

Pedig Thököly milyen derülátóan, milyen ügyesen és milyen meggyőzően érvelt még akkor is, mikor már minden tárgyilagos embernek látnia kellett volna, hogy már nem remélhet! Ő egyre bizott és biztatott, írja Angyal. Sem a terület pusztulása, sem a magyarság részvétlensége, sem a tőle elpártolók növekvő száma, sem a külföld pártfogásába vetett bizalom eredménytelensége el nem csüggesztette.

Kiáltványt tett közzé, melyben gyalázta azokat, akik „nemzetüket megtagadják (!). Figyelmeztette őket, hogy mihelyt a német erőt vesz az országon, mindjárt leszáll majd újra a magyarok becsülete. Az ő ügye egyáltalán nincs veszve, mert az ottomán birodalom eddig még csak csatákat veszített, de háborút soha. A német ügye nagyon rosszul áll, sokat veszített Buda alatt (elég szomorú, hogy ott a németeknek kellett vesztenie, mert még ott se a magyar harcolt), szövetségesei elhagyják és vesztét el nem kerülheti”.

„Vegyen azért ki-ki például bennünket – írja nagy szerényen –, mert közelít az idő, mikor szívesen jönne már Thököly pártjára, de magának tulajdonítsa, ha akkor már nem kap majd kegyelmet.” Láthatjuk tehát, hogy hazáról szó sincs, hanem csak önérdekről, arról, hogy ki-ki magát biztosítsa. Thököly is csak azért hajszolta a már tönkretett, kimerült magyarságot a további küzdelembe, s ráadásul a már megvert török mellé, hogy fejedelemségét megtarthassa vagy ha azt nem lehet, legalább ősi jószágait.

Máskor viszont hazafias szólamait pufogtatta. Pedig nagyon furcsa volt a németszidás éppen Thököly szájából, aki maga is lutheránus, tehát német vallású volt, akinek a magyaroknál sokkal lelkesebb hívei éppen a felvidéki lutheránus németek voltak, bizalmi emberei (Absolon, Fajgel) pedig még Németországból származtak. Nem németellenes volt Thököly, hanem katolikusellenes.

Ha a „német” nem katolikus, hanem lutheránust jelentett, annyira németpárti volt ő, hogy a lutheránus és német Eperjesről nemcsak a katolikus papokat, hanem még a kálvinista lelkészt is kiutasította, pedig kálvinista hívei igen megharagudtak érte. Mivel ezt neki előre tudnia kellett, mekkora magyarellenesség lehetett benne, hogy mégis megtette!

Egyik legbizalmasabb embere, Lang Márton eperjesi német kereskedő és Buchholtz György volt, aki szintén idegenből jött és kereskedő volt, de aztán Thököly alatt késmárki lutheránus lelkész (!) lett belőle. Thököly még a tokaji hajdúk parancsnokává is német embert tett (Angyal, II., 143. o.). Nemsokára le is lötték aztán a hajdúk, de elsősorban nem azért, mert német volt, mert hiszen a lutheránus német nekik se nagyon számított „németnek”, hanem mert ők is Lipóthoz húztak már. Nagyon unták már ugyanis a lázadást, s mert a török ügyet ők is veszett ügynek tartották már.

Andrássy Péter is Thököly híve lett (hiszen ha megmaradt volna királya hívének, legfeljebb bujdosni mehetett volna), de rögtön furcsán kezdte magát érezni Krasznahorka várában, mihelyt ingadozni kezdett Thököly hatalma és már labancok is kezdtek nyargalászni a környéken. Atyja, Miklós, még kedvetlenebbül tűrte Thököly uralmát s Angyal szerint (II., 132. o.) valószínű, hogy ők maguk hívták váruk alá Schultz császári tábornokot. Annyi azonban egészen bizonyos, hogy Schultz a király pártján levő magyar Gombos Imrével együtt ellenállás nélkül foglalta el Krasznahorkát és utána a vár egész őrsége esküt tett Lipótnak.

Még a fő kuruc, a protestáns Petróczy, Thököly rokona is kegyelmet kért és kapott már Caprara tábornoktól, de miközben a labanc tábor felé tartott, nagyobb kuruc erő került útjába, s így mit tehetett mást, mint hogy jó képet vágott a dologhoz és köztük maradt (Angyal, II., 149. o.).

Thököly hamarosan oda jutott, hogy a magyarok jobban gyűlöltek, mint a németet hajdan. Mikor 1686. április 24-én Mercy tábornok Szeged alatt meglepte és megverte a törököt, melynek táborában Thököly és kurucai is harcoltak, a török seregben harcoló magyarok legfőbb vágya az volt, hogy Thökölyt kézre kerítsék és a császáriaknak átadhassák. Nem volt

könnyű dolog, mert a szaladók közt állítólag ő volt a legelső (Angyal, II., 166. o.). El is hihetjük, mert ha már hősi halált akart volna halni, bizonyára nem a török oldalán akart.

Még később, 1688. július 11-én, mikor Corbelli alezredes Nagyváradon elfogta Thököly ottani képviselőjét, Bige Györgyöt, a Corbelli ezredében szolgáló magyarok olyan dühvel támadtak erre a Bigére, hogy az alezredes alig tudta megvédeni a felnyársalástól a magyaroktól török pribékek szidalmazott foglyot.

Hogy a kuruc világ közel se volt az az eszményi, önzetlen, tisztalelkű, hazafias küzdelem, amelynek a mi közvéleményünk gondolja, azt nemcsak az ímmel-ámmal való, sőt többnyire egészen kényszerű csatlakozás, a bajban pedig az ügy azonnali elhagyása bizonyítja, hanem az a lanyhaság, hogy ne mondjam, gyávaság is, mellyel a kurucság a harcokban viselkedett.

Például Bécs ostromakor, pedig akkor még nem történt meg a török sereg veresége, s így minden ok meg lett volna az önbizalomra, sőt Thököly éppen azért vette rá a törököt a támadó háború megindítására, mert bizonyosra vette a török győzelmet, Lotaringiai Károly Lubomirszkyt mindössze csak 600 lengyel lovassal küldte Harsányi kálvinista kuruc vezér 3000 égető és fosztogató kuruca, törökje és tatárja ellen, mert azt hitte, hogy ők is csak pár százannak, de ezek a lengyelek még így is úgy tönkrevették őket, hogy vezérükkel, Harsányival egyetemben 300 halottjuk maradt a csatatéren. (Angyal, II., 42. o.)

Azt meg már említettük, hogy Nagyszombat kuruc megszállásakor olyan rablást és fosztogatást csináltak, hogy vezérük, Petneházy is megsokallta, de mivel parancsolni nem tudott nekik, úgy segített magán (úgy látszik, jól ismerte s ezért csak ennyire becsülte őket), hogy kihirdette, hogy jönnek a németek és a lengyelek. „Erre nyomban kitakarodtak a vitéz fosztogatók”, gúnyolódik rajtuk még Angyal is (II., 46. o.). Ugyanő (II., 56. o.) azt írja, hogy Thököly „csapatainak értékét jól ismerve előre tudta, hogy az csak vereséget szenvedhet, de számos és oly jól felkészült hadsereggel szemben rendes ütközetben nemigen használható.”

„Thököly fegyverei – írja később (II., 102-103. o.) – föl nem tartóztatták Schultzot, ki a kassai tanácskozás alatt átvonult a Szepességen, visszaszerezvén Késmárkot. Midőn tovább haladt, Palocsából Láczy hadnagy hajdúival együtt elszaladt, még mielőtt a felé siető drago nyosokkal találkozott volna. Ottlik György szavai szerint Schultz látván, hogy Thököly hada csak préda után leselkedik és „a német büzt kerüli” (látjuk, hogy maguk a kurucok vezetői is csak lenéző gúnnyal beszéltek csapataik önzéséről, komolytalanságáról és gyávaságáról), szeptember 8-án virradatkor elindulva Tárcáról Kisszebennek tartott.”

„Thököly még hetedikén két ágyút, elegendő port, golyót, harminc muskatérost és száz-húsz talpast küldött a várba, melyet Besseney kapitány s Rác Ádám hadnagy gondjára bízott. A városon kívül négyszáz lovas élén Petneházy táborozott, de „hamar megoldotta a kereket”, mint a Schultz alatt harcoló magyarok mondták, Eperjesre futván, Thökölyhez.”

„Besseney elég sűrűn lövetett, de Schultz ágyúi is „valóban dongatták” a várost, melybe estefelé tízes golyók is hullottak. Néhány ház és csűr összeégett, csak a nagy eső mentette meg a várost. Ekkor a toronyból eltűnt a vörös zászló s helyébe fehérét tűztek ki az ostromlottak, alkudozni óhajtván Schultzcal, de a tábornok föltétlen megadást kívánt. A várból újra lőttek, mire Schultz a kapu alá rendelte a gyalogságát, mely tíz óraker este már megvette a várat csupán nyolc muskatéros halálának árán (!). Besseney a falon leereszkedve még idejében elmenekült.”

Az is érdekes és tanulságos, ami hamarosan utána történt. „Thököly – írja Angyal (II., 103. o.) – több mint hétezer főnyi tábort gyűjtött Eperjes alá támadásra készülvén. A jól értesült Schultz meg akarta előzni... A hírvivők félrevezetése végett eleinte a Bártfa felé vezető úton haladt, de csakhamar visszafordult. Gombos kapitány vezette a sereget jórészt félreeső utakon. Thököly biztosan érezte magát Eperjes ágyúinak védelme alatt. Nagyobb biztonság végett a város előtti hegyen egy sánca katonákat küldött ágyúkkal. De az első lövések tüzelése nem hozta zavarba Schultzot, ki a fárasztó éjjeli menet után reggel Eperjes előtt termett.”

Az előhad, amely Thökölyt megtámadta, csak egy század vasasból és egy század drago-nyosból állt, mert Schultz ötezer főnyi derékhada csak később érkezett meg; Thököly serege pihent volt, Schultzé halálra fáradt, hiszen egész éjjel erőltetett menetelésben jöttek; Thököly ott volt Eperjes vára ágyúinak védelmében, de tábora a kétszáz főnyi előőrstől mégis úgy megzavarodott, hogy „széjjel futott”, s minden, még a vezér ruhái és levelezése is a támadó-ké lett.

Bizony szégyen arra a 7000 főnyi seregre, melyet két századdal lehet így megverni. Nemcsak hazafiság nem éltetheti az ilyen sereget, hanem még az átlagos férfias önértetet és becsületességet se tehetjük fel róla. Az ilyen sereg zöme csak söpredék lehetett.

Kevésssel utóbb, a 119. oldalon megint ezt olvashatjuk: „14-én éjjel Schultz megtudta, hogy Thököly Iglóban van. A tábornok rögtön lóra ültette az előhadát s most ismétlődött az eperjesi vereség. Veterani kétszáz lovasa (Eperjesnél is ő vezette azt a szintén kétszáz főnyi előhadat, mely Thökölyt meglepte) s Barkóczy huszárjai (látjuk, hogy a németek mellett mindenütt dicső szerepet játszanak a becsületes, királyuk oldalán harcoló magyarok) megri-asztják a majdnem hétezer főnyi ellenfélt, mely az első meglepetés után nem bírta magát rendbeszedni. Barkóczy huszárjai elfoglalták Thököly és Nádasdy poggyászát. Egy ezüst író-készletben megtalálták a győzők Thököly titkos levelezését a chifrek kulcsával együtt.”

Ezek az esetek, melyek mint látjuk, egymás után ismétlődtek, nemcsak Thököly katonai képzettségének és hadvezéri tehetségének hiányát bizonyítják, hanem serege léhaságát, gyá-vaságát és söpredék voltát is. Ilyen nagy számbeli fölény mellett még a vezér hanyagsága vagy tehetetlensége esetén se lett volna szabad az ütközetnek ilyen csúfosan végződnie. Hát még ha elfogadnánk a mi történetírásunk felfogását is és elhinnénk, hogy a labancok viszont csupa gyáva, haszonleső, élheterlen hazaárulók voltak! Kik voltak akkor a kurucok, akiket még ezek a labancok is meg tudtak verni s ráadásul huszadrésznyi erővel?

Később Miskolcnál ver meg Terzi alezredes csetneki és Ragály János szentendrei kapi-tány (megint ott van a vitéz idegen mellett a vitéz magyar is) száz német lovassal és 200 hu-szárral 500 kurucot úgy, hogy aki közülük nem maradt ott a harctéren, mindjárt át is állt a labancokhoz. Később maga Petneházy is átállt. Láttuk egyébként, hogy ezt már Józsa idejé-ben meg akarta tenni, csak Thököly hízelgése, ígéretei és Józsa véres vége odázták el egy időre.

Azok a kurucok, akik még ezután is kitarottak Thököly mellett, az avatatlan szerint bi-zonyára a legnyakasabbak és legvitézebbek voltak, s mivel ekkor már nem volt vesztenivaló-juk, azt gondolnánk, hogy ezek küzdöttek a legrettenthetetlenebbül. A valóság azonban az, hogy minden ellenkező várakozás ellenére annyira ismertek voltak gyávaságukról, hogy a tö-rökök közt általános volt a vélemény, hogy Thököly seregének semmi hasznát se lehet venni. „A kihaja meg is üzente a királynak (természetesen Thököly ez a király): parancsolja meg a kurucoknak, hogy meg ne fussanak, mihelyt a puska végét látják, mert nekik ez a szokásuk” (Angyal, II., 240. o.).

Említettük, hogy a mindig „németet” szidó Thököly hívei között milyen sok volt a né-met, csak persze az „evangélikus” német, és hogy a császár német zsoldosai közül is milyen sokan álltak át hozzá és harcoltak seregében (a császár zsoldosai közt is sok volt a protestáns, hiszen nem az ügyért, hanem pénzért harcoltak).

Érdekes, pedig tagadhatatlan, hogy ezek a német kurucok sokkal bátrabbak voltak, el-szántabban és nagyobb meggyőződéssel védték a „magyar szabadságot” és küzdöttek a „né-met” ellen, mint a tulajdonképpeni kurucok, azaz a magyarok. Például a német lakosságú Lőcse még akkor is javában kitart Thököly mellett, mikor a magyar kálvinista nemesek már rég otthagyták. A szintén német Eperjes is Feldmayer nevű „kuruc” parancsnokával (aki egyébként sziléziai volt, tehát nemcsak anyanyelvében, hanem még származásában se volt magyar) és Fleischhacker nevű szintén kuruc bírójával az élén valóban hősieesen védte a vá-rost Schultz ostromló serege ellen.

„Nem a zsoldosok (azaz Thököly katonái) voltak a legelszántabbak a két hónapig tartó ostrom alatt. A többiek lelkesebbek voltak vallásuk és városuk védelmében” – írja a protestánsná keresztelkedett Angyal (II., 133. o.).

„Az őrség vakmerő kirohanásai is támogatták a portyázók munkáját; Schultz nem kapott választ, midőn ismételt felszólította a várost a megadásra.” Pedig most senki se bélyegezte volna gyávaságnak a megadást, mert Schultz sose rendelkezett akkora sereggel, mint akkor, mikor Eperjest ostromolta. Ebben a lutheránus városban megismétlődött a magyar Eger példája.

„Az eperjesi asszonyok köveket és forró vizet hordottak a bástyákra.” Feldmayer csak akkor kezdett alkudozni, mikor élelmiszere is és puskapora is elfogyott, pedig katonái az egész ostrom alatt alig kaptak zsoldot. A város német polgársága is példát mutatott az áldozathozatalra. A sajtójából adott össze egyhavi zsoldot. Előlegképpen adta csak ugyan, de így is önzetlenség kellett hozzá, mert igazán nem tudhatta, hogy ezt az előleget valaha visszakapja-e. Hát még ha azt is meggondoljuk, hogy Thököly volt az, akinek az előleget adták. Nem olyan ember volt ő, aki akkor is fizetett, ha elkerülhetett.

Várostromok alkalmával többnyire a lakosság szokta elveszíteni a kedvét, az szokta megenni a nélkülözést, az akar minél előbb szabadulni az állandó életveszélyből. Ez érthető is, mert azt csak nem kívánhatjuk, hogy a polgárság bátrabb legyen, mint a hivatásos katonaság, s az idegei erősebbek legyenek, mint a harchoz hozzászokott hadfiaknak. Eperjesen, hogy a lakosság protestáns német volt, Thököly alatt megfordítva volt. Itt a magyar kurucok voltak azok, akik a város elszánt német polgárait a fehér zászló kitűzésére kényszerítették.

„Thököly katonái” voltak azok, akik „egy kis kaput megnyitottak a württembergi herceg hadosztálya számára s az ágyúkat a város ellen fordították” (Angyal, II., 135. o.). Érdekes azonban, hogy mikor már megtagadták magukban a kurucot (ami felfogásuk szerint a magyart jelentette), akkor se tagadták meg még magukban a protestánst, mert a württembergi herceg és hadosztálya is protestáns volt.

Tehát még arra is volt gondjuk, hogy a császári seregből is protestánsokkal paktáljanak. Még a császár seregében se volt nekik mindegy, hogy ki az a „német”. A császár ostromló seregében ott voltak Barkóczy és Gombos magyar huszárjai is, de Thököly kurucjai nem ezeket eresztették be a várba. A württembergi németek, mivel protestánsok voltak, előbbre valók voltak nekik, mint a katolikus magyar huszárok. Azokhoz közelebb állt a szívük, azokkal jobban megértették egymást. De azért magyar szabadsághősök voltak.

Ugyanakkor, mikor Eperjes, Érsekújvár is császári kézre került. Megint csak jellemző dolog azonban, hogy ez az Eperjesnél sokkalta fontosabb és erősebb Érsekújvár, ahol a császári seregnek csak magyar kurucokkal volt dolga, nem pedig vegyesen magyar és német védőkkel, mint Eperjesen, sokkal könnyebben került „a német” kezére, mint Eperjes. (Angyal, II., 135. o.)

* * *

Az a sok rablás, fosztogatás, égetés és kegyetlenkedés, melyet Thököly kurucjai elkövettek, még állhatatosságuknál és gyávaságuknál is jobban bizonyítja erkölcsileg alantas voltukat, forradalmi jellegüket, s így végeredményben a mai kommunistákhoz való hasonlóságukat. Már a Szilágyi-történelem (VII., 350. o.) hangsúlyozza, hogy „a nemesség nem csatlakozott ugyan Thökölyhez, de a parasztság tömegesen özlött zászlói alá (már ti. a rendszeres munkától már elszokott és félig már nomáddá vált parasztság, melynek régi foglalkozását folytatni már nem volt érdemes, mert munkája eredményét úgyis elrabolták tőle). Néha a mozgalom egyenesen a nemesség ellen irányult, s például Túrócban összefogdosták és kirabolták a nemeseket, felverték a városokat”.

Hogy lehet mindezt megérteni, ha a kuruc mozgalom a harc szeretetéből, a bátorság szelleméből fakadt? Hogy lehet, hogy a nemesek nem szerették hazájukat, csak azok a jobbágyok, akiknek akkor még semmi joguk se volt benne, sőt akkor még csak arról se volt szó,

hogya a jövőben legyen? Hogy lehet, hogy csak a jobbágyok „özönlöttek tömegesen” Thököly zászlói alá azért, hogy nemes uraiknak, akik maguk a kisujjukat se mozdították érte, visszaszerezzék Lipóttól állítólag elkobzott szabadságukat?

Ennek vagy az volt az oka, hogy a nemeseknek nem kellett sem jog, sem szabadság; hogy csak a jobbágyoknak kellett az a szabadság, mely akkor még nem lehetett az övék, hanem csak uraiké, ha kivívták nekik, hogy csak nekik volt szükségük arra, hogy uraik minél szabadabbak legyenek és minél több joggal rendelkezzenek.

Vagy pedig az volt az ok, hogy maguk a nemesek nem érezték semmi jogfosztást, ők Thököly nélkül is szabadnak érezték magukat. Ők nem tudtak arról, hogy tőlük bárki bármilyen jogot elvett volna, a jobbágyok pedig azért lettek oly tömegesen Thököly katonái, mert a császár létszámcökkentés miatt elbocsátotta őket szolgálatából.

Hát az meg hogy lehet, hogy még a jobbágyoknak is csak az alja özönlött Thököly zászlói alá; a jobbágyoknak az a része, melynek életeleme a fosztogatás és a rablás volt, és sokkal szívesebben élt abból, mint a föld túsásából?

A nagyon egyszerű magyarázat az, hogy nem hazafias mozgalom volt ez, nem alkotmányos szabadságharc, hanem szociális mozgalom forradalmi alakban: a tömeg lázadása a műveltebb, jobb módú elem ellen; a nincstelének harca a földért, illetőleg a könnyű megélhetésért; a műveletlen, durva tömeg rohama azok ellen, akiknek többje volt, mint nekik, akikől volt mit elvenni.

Később, mivel a vezérük maga gróf volt, s ezért szégyellt volna egyszerű rablócsapat élén állni, komolyabbá vált a mozgalom, s legalább elméletben az alkotmány és a protestantizmus védelmezőjeként szerepelt, de hogy lényegében az elégedetlenség, a fegyelmezetlenség, a munkakerülés, a más vagyonának kívánása, tehát a romboló, forradalmi hajlam volt a lényege, alapjában véve tehát azonos volt a XIX. század szociáldemokráciájával és a XX. század kommunizmusával (csak két-háromszáz évvel előbbi, tehát kezdetlegesebb kiadásban), azt kétségtelenül bizonyítja tömegeinek elejétől végig forradalmi módra való viselkedése, pap- és egyházellenessége, féktelensége, rablása, fosztogatása, égetései.

Hogy ezek a „szabadsághősök” hogyan bántak a katolikus papsággal, plébániákkal, kolostorokkal, láttuk. Az e tekintetben elkövetett tömeges kihágások egymagukban is kétségtelenül bizonyítják, hogy nem hazaszeretet és vallásszabadság, hanem vallásgyűlölet és egészen alantas indulatok vezették a résztvevőket.

Világos, hogy ezek a nemtelen indulatok nemcsak a papokkal és a szerzetesekkel szemben nyilvánultak meg.

Még Angyal is ezt írja (I., 224. o.): „A háború, vagyis jobban mondva az égetés, fosztogatás és sarcolás a fegyverszünet alatt sem szűnt meg. Mennél tovább tartott a felkelés, annál számosabbak voltak az úgynevezett szabad csapatok és annál bajosabb volt a régi tiszteket is eltiltani a kalandozástól.”

Látjuk tehát, hogy igazi hamisítatlan forradalmi módra – mert még a mai kommunistáknak is becületükre válnék ez a leleményesség! – milyen szalonkifejezést találtak ezek az analfabéták, bárdolatlan durva fosztogatók a maguk számára: szabadcsapatok. Éppen olyan szellemes, ügyes kifejezés, mint a hittannak az iskolából való ravasz, de a legféktelenebb erőszakkal való kiirtása, a „szabad hittan” kifejezés. A kuruc korban az olyan csapatokat, melyek fizetést nem kaptak, tehát tisztán a zsákmányolásból éltek, amelyeknek tehát nem is lehetett megtiltani a fosztogatást s ezért felelősségre se lehetett vonni őket érte, „szabadcsapatoknak” nevezték.

Aki nem ismerős a helyzettel, azt gondolhatná, hogy ezek a szabadcsapatok voltak a kurucok legválogatottabb, legmagasabb erkölcsi színvonalon álló, magukat egyedül és tisztán a „szent” szabadság ügyének szentelő, tehát legönzetlenebb alakulatai. A valóság azonban az, hogy csak azért voltak „szabad” csapatok, mert nekik minden szabad volt. Egyébként a dolog nem volt újság, mert hiszen láttuk már, hogy már Bocskainak is voltak szabad hajdúi.

Lehet-e szánandóbb szegénységi bizonyítványt kiállítani Thököly részére, hogy még Angyal is csak így tudja védeni (II., 41. o.): „Kara musztafa bajosan küldhetett volna Thökölynek más csapatokat, mint tatárokat, a védtelenek e vitéz kínzóit.”

Vagy: „A lotaringiai herceg visszafordulásának hírére az égetés, fosztogatás munkája újabb lendületnek indult az osztrák határszélen. Az udvar megüzente Thökölynek, hogy a szatmári és az ecsedi császári őrségek el fogják pusztítani az uradalmait, ha abba nem hagyja az égetést. Thököly azonban abba nem hagyhatta, mert zsákmányolás nélkül seregének élelmezése költségesebb és hiányosabb lett volna, s más módon képtelen volt ártani ellenségének.”

De aki csak így tud ártani ellenségének, szabad-e annak háborút indítania, s ha mégis megteszi, tekinthetjük-e megbecsülendő ellenfélnek vagy nemzeti hősnak? Még akkor se bocsáthatná meg ezt a hadviselési módot a történetírás Thökölynek, ha kénytelenségből s csak védekezésül csinálta volna, mert meg nem engedhető, bűnös eszközöket sose szabad használni. De hát Thököly és a török támadó fél volt, nem pedig védekező, sőt a törököt is egyedül Thököly lovalta bele a támadásba.

Aztán: „Thököly a kalauzokon kívül még alig ötszáz főnyi magyar csapatot rendelt a török-tatár had mellé, meghagyván e csapat vezetőinek, hogy a magyar területen óvják meg a rabságtól a föld népét. Talán sikerült e feladat, de már az osztrák területen „a pogányság oly pogány módon bánt a néppel”, mint Ottlik, a magyar csapat vezetője mondá, hogy Ottlik saját érzékenysége kiemelése végett tőlük függetlenül próbálta égetni Ausztriát.”

Ehhez csak azt tesszük hozzá, hogy magából Angyal művéből is kitérünk, hogy nemcsak az osztrák néppel bántak így, hanem a magyar népet se sikerült (láttuk, hogy Angyal szerint is csak „talán” sikerült) Thököly tatárjaitól megoltalmazni, sőt ezek nemcsak hazánk területét is pusztították, hanem – mint láttuk – még a rabszolgavásárookra is ezeket hurcoltak el a mi népünkől is. Ki hiszi el, hogy a tatár csak az osztrákot bántotta? Hiszen Ausztria területére a háború első heteit kivéve nem is volt módjuk betörni!

De éppen eleget kellett szenvednie a magyar népnek nemcsak a tatárok, hanem Thököly magyar csapatainak fosztogatásaitól és zsarolásaitól is. Angyalnál például (II., 99. o.) ezt olvashatjuk: „Vagy másfélezer lovas és gyalogos kuruc lepte el Túróc megyét (tehát ráadásul még protestánsokat), közülük néhány száz főnyi csapat június hetedikén megtámadta Szklabinát, a többiek szerte barangolván elfogták s megsarcolták a hegyek közt bujdosó nemeseket, kifosztottak egyházakat, kastélyokat, nemesi lakókat és jobbágyházakat. Lekaszálták a vetést és annyi embert hurcoltak el, hogy pusztán maradtak a falvak és a városok. Maga Ottlik is sajnálta, hogy hívek és nemhívek (tehát kurucok és labancok) egyaránt szenvedtek és hogy a jobbagsággal ily rosszul bánt a kurucság, de a kóborlókat nem fékezheték a biztosok.”

Ungvár ostromakor örömmel jelentik az ostromló lutheránus vezérek, hogy „Isten segítette őket” a kálvinista templom felgyújtására és hogy a jezsuita kolostor is ég. Utána pedig Kende Gábor kálvinista kuruc vezér maga írja, hogy nagyon szívesen szabadulna azoktól a tatároktól, kiket a törökök segítségére adtak (Angyal, II., 100-101. o.).

Zólyom megye 1684. július 2-án azt jelenti Pálffy Károlynak, hogy a megyei felkelésnek otthon kell maradnia a lakosság védelmére, mert a megyét ellepte az ellenség, mely az erdőkben rejtekezve kivált a bányahivatalnokokra leselkedik és az elfogottakat kínzásokkal nagy váltságdíjak lefizetésére kényszeríti (Angyal, II., 102. o.).

1692 végén, mikor Petrőczy a kurucok részére teletetésre kapott vidék pusztasága miatt panaszkodott, így válaszolt neki a kihaja: „Isten tudná a dolgotokat megorvosolni. Micsoda helyet adjunk az hadnak, hisz valahol eddig voltatok, mindenütt elpusztították a földet.” (Angyal, II., 232. o.)

Mikor a nagyvezér 1693. október 18-án kihallgatáson fogadta Thökölyt, még ő is szemrehányást tett neki, hogy „miért nem igyekszik szabadulni a földönfutó tolvajoktól, kik a ku-

rucokhoz szegődtek s a föld népét sanyargatják?” (Angyal, II., 236. o.). Thököly válasza: „Nem vagyok pártfogója a gonosztevőknek”, bizony igen gyöngye kis mentség volt s éppen nem jelentett orvosságot a bajra.

Még a Thököly iránt jóindulatú, sőt vele cimboráló Sobieski János, lengyel király is ezt írja haza 1683. december 6-án feleségének: „Thököly rászedett. Az első pillanattól fogva, hogy Felső-Magyarország földjére léptem, Szádvártól kezdve idáig nyomról nyomra ellenségeskedéssel találkoztam. Minden faluból, minden bokorból reánk lönek. Nemesek, pórok, katonák, megannyian üzőbe vesznek bennünket, mintha farkasok volnánk.”

Néhány nappal később pedig, az ország határán, így ír feleségének: „Semmi kétség, hogy a németeknek másképp kellene magukat viselniük a magyarok iránt. (E németellenes kijelentés értékét le kell szállítanunk, ha arra gondolunk, hogy azelőtt Sobieski is éppúgy a francia király zsoldjában volt, akár Thököly.) De az is áll, hogy ez a nép (természetesen a magyar) gonosz és kegyetlen” (Szalay, V., 264. o.).

Így ír tehát Sobieski a magyar népről. Így Lipót sose írt volna. E lesújtó vélemény miatt csak azzal vigasztalhatjuk magunkat, hogy nem a magyar nép volt „gonosz és kegyetlen”, hanem csak Thököly népe volt ilyen, azaz a magyarságnak az az alja, mely királya ellen fellázadt és a törökkel cimborált.

Mikor Thököly 1690. évi hadjárata után Erdélyből oláh földre menekült, katonái ott is úgy pusztítottak és égettek, hogy miatta az oláhok jelszava az lett, hogy a kuruc az ellenség. Oly dühvel fordultak ellenük (pedig hát ők, az évszázados török uralom alatt, nem nagyon lehettek elkényeztetve e tekintetben), hogy 1691 februárjában Bődöni Balázst kísérőivel együtt meglepték és felkoncolták, sőt elkeseredett dühükben még holttestüket is elégették. Megölték Bertóhtyt is, akivel a francia követ 7000 tallért küldött Thökölynek. (Angyal, II., 249. o.) Ilyen előzmények után történt Thökölynek Brankovich oláh vajdával való már említett „szívélyes” csókolózása. Vajon nem ekkor és ezért kezdődött az erdélyi oláhságnak a magyarok iránti ellenszenvé?

Ugyanide tartozik az a véres kegyetlenség is, mellyel a kurucok a kezükre került császári katonákkal és tisztekkel bántak. A mi történetírásunk természetesen csak azokról a szintén kegyetlen visszatörölésokről tud, melyekkel a császáriak Thököly kegyetlenségére válaszoltak. Mivel Thököly kegyetlenségéről se hallgat teljesen, úgy beszél, mintha a kuruc kegyetlenségek csak a császáriak visszaéléseinek megbüntetései lettek volna. Ha így történt volna, akkor se lehetne menteni, mert ha az ellenfél „vadállatias”, abból, ha erkölcsi alapon állok, még nem következik, hogy nekem is szabad hasonlóan vadállatiasnak lennem; még kevésbé, hogy kell.

Azt azonban a hadijog még ma is megengedi, hogy a háborúban a hadsereg ellen fegyvert fogó polgári lakosságot nem mint katonaságot kell kezelni. Ezeket, ha kézre kerülnek, fel kell kötni s bizony még ma is éppúgy felkötik őket, mint hajdan, vagy még jobban. Még akkor is, ha emiatt tömegesen kell akasztani. Lásd például a Horthy-hadsereg viselkedését Újvidéken, ahol még ennél is sokkal több történt.

Ha Thököly kurucainak azokra az állatias kegyetlenségeire gondolunk, melyeket például a papok ellen tömegesen elkövettek, akkor nagyon is megértjük, ha ezek hatására a császári vezérek ilyenkor nem mint katonákkal, hanem mint gonosztevőkkel bántak velük, ha kezükre kerültek. Jogos visszatörölés-e azonban ilyenkor az, ha ezek a banditamódra viselkedő partizánok is meggyilkolnak minden ellenséges reguláris katonát, ha kezükbe kerül?

Thököly kurucjai nagyrészt a jobbágytelkeiket és urukat elhagyó parasztokból kerültek ki. Fegyverfogatásukkal fellázadtak koronás királyuk ellen is és királyuk hadserege ellen harcoltak. A legtöbbnek ruhája és fegyvereinek kezdetlegessége is bizonyította, hogy nem katonák, hanem polgári egyén. Ha most mindehhez hozzávesszük még azt is, hogy olyan égetést, pusztítást, rablást, kegyetlenkedést követtek el mindenütt, hogy – mint az imént láttuk – még saját vezetőik is szégyelltek s még a törökök is felháborodtak rajta, éppen nem lehet csodál-

kozni, ha az a reguláris csapattiszt, aki még látja a felégetett falvak tüzét, hallgatja a hajléktalan nép siránkozását, látja a megcsonkított holttesteket, megkínzott embereket, dühében és felháborodásában sorra felkötötte őket. Kivált mikor alig remélhette, hogy ennél enyhébb esz-közökkel vissza tudja őket riasztani a további rémtettektől.

Ezek a császári tisztetek tehát még akkor is, mikor kegyetlenkedtek, szigorúan a hadijog alapján jártak el. Nem hadifoglyokat végeztettek ki, hanem a katonaság ellenében fegyvert fogó polgári egyéneket. Még ezeket se csak azért, mert lázadók voltak, hanem mert rablók, fosztogatók, gyűjtogatók, kegyetlenkedők és gyilkosok is. Hogy a kurucok nemcsak partizánok, hanem ilyen partizánok voltak, láttuk, hogy még saját vezéreik is bizonyítják.

Az azonban, hogy mi ezeket a kivégzéseket igazságosaknak és törvényeseknek tartjuk, még nem jelenti azt, hogy helyeseljük is. Tudjuk ugyanis, mennyire igaz a közmondás: *Summun jus, summa injuria*. A legnagyobb igazságosság sokszor a legnagyobb igazságtalanság. Az, ami elméletben igazságosság, a gyakorlatban sokszor igen nagy helytelenség. Nemcsak igazságosnak kell lenni, hanem méltányosnak és emberségesnek is. Lehet, hogy a kuruc háborúban voltak esetek, mikor még az emberséges szív is úgy látta, hogy köteles szigorúnak lenni, az is kétségtelen azonban, hogy sokszor még a közérdekkel se ellenkezett volna az önmérséklés és megbocsátás.

Hogy ezeknek a császári tiszteteknek legfőbb ura, Lipót, olyan ember volt, akinek nem kellett a méltányosságot és emberségességet mástól tanulnia, mert hiszen éppen az volt a legfőbb baja, hogy túlságosan is emberséges és megbocsátó volt, azt tudjuk. Világos azonban, hogy tábornokai nem voltak mind és mindig olyanok, mint császári uruk. Ezt se lehet túlságosan zokon venni, mert hiszen katonák voltak, akik az állandó harcban eldurvultak, főként pedig, mert ők személyesen tapasztalták a kurucok gaztetteit, kegyetlenségeit. Nekik tehát nehezebb volt szelídnék maradniuk, mint Lipótnak ott a messze Bécsben.

Kobb tábornok például 1676-ban kegyetlenül kivégeztetett négy nemest, akik „a tiszai megyéket lázítási céllal beutazták”. A hadijog szerint kétségtelenül jogos és megokolt kivégzések voltak ezek még a legszigorúbb szemmel nézve is, mert hiszen nyilvánvaló, hogy nem hadifoglyokról, hanem polgári személyekről volt szó, akik királyuk ellen lázították a népet, s ráadásul háború alatt lázították a hadsereg ellen. Világos, hogy ekkor és ilyen körülmények közt holmi nemesi szabadságok (például hogy ítélet előtt nem lehet őket letartóztatni) se számítanak. Egyenesen együgyűség lett volna ekkor ilyesmikkel bajlódni s ilyen „kiváltságok” megszegésétől félni.

Nálunk azonban senki se tudja – mert ez nemigen illene bele a „hazafias” propagandába –, hogy ez a Kobb tábornok mégis figyelmeztetést kapott császárától, hogy hasonló kegyetlenségek elkövetésétől ezután tartózkodjék (Szalay, V., 174. o.). Görgey 48-ban nem kapott dorgálást Kossuthtól, mert egy Zichy gróftól tárgyalás nélkül kivégeztetett, pedig Görgey nem is tábornok, hanem még csak őrnagy volt akkor, mikor ezt csinálta, sőt tette annyira tetszett Kossuthnak, hogy elsősorban ezért kapta tábornoki kinevezését.

Ezt a Zichyt még Görgey se vádolhatta azzal, hogy lázított a honvédség ellen. Azonban, ha tette volna, akkor is csak törvényes koronás királya mellett „láztott” volna. De látni fogjuk majd, hogy Görgey Budavár bevételekor nyílt parancsban adta ki, hogy foglyot nem szabad ejteni, azaz, hogy azokat az osztrák katonákat is fel kell koncolni, akik megadják magukat. Ezt a magyar történetírás ma már szégyelli, de Kossuth nem szégyellte. Ezért se kapott tőle dorgálást Görgey. Mi csak arról tudunk, hogy a honvédség milyen hős és Görgey milyen nagy hadvezér volt.

Történelemlétkönyveink mint a Thököly-kor legvérlázítóbb kegyetlenségét bélyegzik meg Spork tábornoknak azt a rémtettét, hogy Árvában 1672. november 25-én egyszerre 24 falusi bírót akasztottak fel, Pikát pedig nyársra húzatta. A legtöbb könyvünk még háborzongató illusztrációt is közöl e vérlázító mézárításokról. Arra természetesen nem gondol a mindezeken szörnyűlködő magyar diák, hogy milyen derék vitéz katona volt egyébként ez a Spork; hogy

közlegényként kezdte katonai pályáját s tisztán önmaga erejéből futott meg ilyen fényes katonai karriert; hogy részt vett már a szentgotthárdi győzelemben is, mégpedig ott is a legvitézbebbek közé tartozott (miközben a Zrínyiek s általában a magyarok, akiknek a hazájáról volt szó, távollétükkel tüntettek).

A szentgotthárdi ütközet előtt például, kalapját levéve, ilyen katonásan imádkozott: „Uram, ha bűneink miatt nem vagyunk méltók arra, hogy mellénk állj és segíts bennünket, csak arra az egyre kérlek, hogy legalább ezeket a pogány kutyákat se segítsd. Ha legalább annyit megteszel a kedvünkért, többet már nem is kérek, mert a többit elintézzük majd mi!” Az eredmény azt mutatta, hogy el is intézték. Mégpedig nem Spork hathatós közreműködése nélkül.

Arra se gondolnak a felháborító illusztrációkon borzongók és szörnyülködők, hogy mi váltotta ki ebből a becsületes Sporkból ezt a kegyetlenséget. Az, hogy alig hogy Kobb serege Árvából kivonult, a vár körül lakó „evangélikus pórok” (tehát a polgári lakosság) azonnal felkeltek, Pika Gáspár vezérlete alatt megrohanták és bevették Árva várát és a környéket dúlták, rabolták, gyilkolták a katolikusokat, sőt még azokat a protestánsokat is, akik nem akartak velük tartani.

Azok a megyei tisztviselők, akik el tudtak menekülni, Trencsénbe szaladtak és Sporktól kértek segítséget. Spork erre Árvába vonult, leverte a garázdálkodókat és utána rendezte ezt a véres megtorlást. Bizonyára csak azért, hogy a megvadult lutheránusokat megfélemlítse. Amint ugyanis előbb Kobb seregének kivonulása után rögtön megkezdődött a katolikusgyilkolás, előre lehetett látni, hogy e véres megtorlás nélkül újra kezdődött volna most is, mi-helyt Spork serege is kiteszi onnan a lábát.

Mind a 24 kivégzett falusi bíró részt vett a véres felkelés megszervezésében, sőt mivel mindegyikük hatósági személy volt, bizonyára elrendelésében és a békés hajlamúak kényszerítésében is. Mivel a bűnös falvakat meg kellett büntetni, ha nem akarták azt, hogy újra kezdjék a dolgot, Spork elrettentésül szükségesnek tartotta, hogy minden faluból legyen legalább egy halálraítélt. A mi honvédeink tisztjei Újvidéken ugyanilyen okokból nem 24, hanem ezernyi szerbet gyilkoltak meg, s nem is csak azokat, akiknek bűnös voltáról bizonyítékuk volt, hanem kivétel nélkül mindenkit, mert egyedüli céljuk az elrettentés volt. S ők, amit tettek, nem is 250 évvel ezelőtt tették, hanem felvilágosult korunkban. (E tömeggyilkosságok megtorlásaként kellett aztán a szerbek Bácskába való bevonulásakor meghalniuk az előbb említett katolikus magyar papoknak. A szerbek e tettét már megint nem lehet semmivel se menteni, mert olyanokat büntettek, akik teljesen ártatlanok voltak abban a bűnben, melyet megbüntetni akartak, s akkor már rémítésre se volt szükség, mert hiszen akkor már rég mukanni se mertek ott a magyarok.)

A Spork szigora után következő események sajnos megmutatták, milyen jól ismerte ez a tábornok az ottani helyzetet, mert kisült, hogy a helyzet még veszélyesebb, a fanatizált lutheránus lakosság dühe és vadsága még nagyobb volt, mint Spork gondolta. Még Spork kegyetlensége is kicsiny volt ugyanis ahhoz, hogy az árvai lutheránusokat megfélemlíthette volna.

Alighogy továbbvonult, „újra fejet emelt az evangélikus pórság, az Árva-várhoz közelebb eső katolikus helységeket pusztította, lakosaikat sanyargatta, s az ellenük küldött Pálffy- ezredből négyszáz (!) embert leöldösött” (Szalay: Magyarország története, V., 152. o.). Megdöbbenő elszántságra és fanatizmusra vall ez az „evangélikus” (de éppen nem evangélimi) gyűlölet, de ismét csak rá kell mutatnunk, hogy a „magyar függetlenségnek” és a „vallásszabadságnak” ezek a „hős” harcosai nem magyarok voltak. Ilyen fanatizmusra talán a magyar nép nem is képes.

Lehet, hogy egyes olvasóink olyan megértéssel viseltetnek az „evangélikus pórok” iránt tót létükre is, hogy mentségükre így érvelnek: Az árvai evangélikusok e visszaütése bizonyítja a legjobban, mennyire helytelen volt Spork véres bosszúja. Megfélemlíteni, mint látjuk, nem tudta a népet, hanem csak bosszúját keltette fel s csak még dühösebbé tette. Ha Spork nem lett volna annyira kegyetlen, a nép visszaütése is elmaradt volna.

Erre az érve az válaszolom, hogy ugyanilyen joggal és logikával azt a következtetést is levonhatnánk az esetből, hogy Sporknak még kegyetlenebbnek kellett volna lennie, mint amilyen volt. Akkora fanatizmussal és gyűlölettel szemben, mely az árvai „evangélikusokat” feszítette, Spork megtorlása enyhe volt. Neki még kegyetlenebbnek kellett volna lennie, ha eredményt akart elérni. Lám, Horthy honvédségének rendszabálya Újvidéken eredményes volt, de egyedül csak azért, mert ők nemcsak 24, tényleg lázító szerbet küldtek a másvilágra, hanem vagy 4-5000 ártatlant is. Pedig hát a szerb is épp úgy szláv, mint a felvidéki tót. Tudjuk, hogy tud is olyan fanatikus lenni és úgy gyűlölni, s van annyira bátor is, mint az. Ezért Árvának bizonyára elég lett volna – mondjuk – 240 kivégzés is, de „csak” 24 – látjuk – nem.

Fanatikus, mindenre elszánt, megvadult tömeget még sose lehetett elnézéssel, engedékenységkel lecsillapítani, mert az, amint maga elnézést, megbocsátást nem ismer, ugyanezt ellenfeléről se tudja feltételezni, s ha mégis tapasztalja, csak gyengeségre tudja magyarázni, s így csak vérszemet kap tőle. Hogy forradalmi tömegek hogy viselkednek akkor, ha a fegyveres erő gyenge, azt éppen eléggé bizonyítja a forradalmak története.

Mindezt azonban csak az ész, jog és az igazság meg a forradalmak története mondja, de nem az Evangélium, a szeretet és a megbocsátás. Ez akkor is túr, szeret, felejt és elnéz, ha előre tudja, hogy csak neki lesz kára belőle. Spork nem helyezkedhetett erre az álláspontra, mert ő nem a maga nevében járt el s nemcsak a maga életéért volt felelős. Ezért foglalt helyet a két álláspont közti középúton és 240 – tehát minden faluban 10 – helyett csak 24-et végeztetett ki. Mivel ez csak félrendszabály volt, ezért volt elégtelen. Lipót egészen evangéliumi volt, ezért nem túrt meg huszonnégy kivégzést se.

Hogy mennyire meg lehet fékezni ezeket a kegyetlenkedő kurucokat, s általában hogy mennyire meg lehet fékezni minden emberi bosszúállást, dühöt vagy elkeseredést, ha az, aki rendszabályozni akar, mindenre képes, azt világosan mutatja a mi „népi demokráciánk” példája. A kommunisták nem tüntettek a kegyetlenségükkel, mint Kobb, Spork vagy Carafa. Ők nem nyilvánosan kínoztattak vagy végeztettek ki, hanem csak az Andrassy úton vagy más rejtett helyeken; nem is hirdették kegyetlenségüket, hanem inkább titkolták s letagadták. Mégis mindenki tudta, hogy ez a kegyetlenség van, mindenki rettegett tőle, s annak ellenére, hogy – mint az 1956-os szabadságharc megmutatta – nem volt még rendszer, melyet a lakosság olyan széles rétegei és oly nagy fokban gyűöltek volna, mint ezt (érthető is, hiszen a parasztot földjétől, az iparost műhelyétől, a kereskedőt üzletétől, a háztulajdonosokat házuiktól, a hívőket hitüktől, a régi rendszer hivatalnokait állásuktól, a nyugdíjasokat nyugdíjuktól fosztották meg), mégis milyen csendben szolgált mindenki, mennyire tudott magán, haragján, szenvedélyén, igazságérzetén uralkodni mindenki; mennyire tartózkodtak az emberek minden hangos bírálattól; mennyire nem volt lázadás, hanem még hangos elégedetlenség se; hogyan zúgott a taps Sztálin vagy Rákosi nevének minden említésére s mennyire egészen kivételesen fordult csak elő, hogy – tanyákon vagy eldugott faluban – egy-egy kommunistát meggyilkoltak! Még az 1956-os szabadságharc se tört volna ki, ha Hruscsov nem bírálta volna a már meghalt Sztálint, ha nem hozta volna nyilvánosságra és nem bélyegezte volna meg Sztálin nem egy borzalmas bűnét; ha emiatt nem enyhítettek volna a régi terroron, s nálunk például nem kísérleteztek volna előtte az enyhébb Nagy Imre kormánnyal.

A kuruc korban azonban a császári tábornokok nem erkölcsi nihilisták, hanem jólelkű emberek voltak, akikből csak kénytelenségből tört ki a felháborodás a felkelők kegyetlenségei és gáztettei miatt. Ez azonban éppen emiatt csak időnkénti múló harag jellegével bírt, melynek helyét rögtön utána elfoglalta a megbánás és a felkelőknek való kedvezés. Így aztán nem csoda, ha rémületet nem tudnak kelteni; ha a lázadók nem félték tőlük, hanem dacoltak velük.

Miért kellett volna a lázadóknak megrémülniük Lipót tábornokaitól, mikor azok még így is állandóan kapták a figyelmeztetéseket, sőt dorgálásokat Bécsből szigorúságukért? Kobb például az említetten kívül máskor is kapott dorgálást a császártól szigora miatt (Szalay, V.,

165. o.), sőt a Haditanács arra is parancsot adott neki, hogy a kurucokat rendes hadifogolyként kezelje és ha fogságba kerülnek, a hadifoglyokat megillető bánásmódban részesítse.

Ezt természetesen sokkal könnyebb volt Bécsből elrendelni, mint azoknak, akik rémtetteiket napról napra látták, a gyakorlatban is megvalósítani. A bécsi utasítás azonban olyan komoly volt, hogy mivel ennek ellenére is történtek a rabló, fosztogató, égető, kínzó kurucokkal szemben a császári tisztek részéről véres megtorlások, „a vérengző tisztek a franciák ellen (tehát a nyugati harctérre) küldettek s a helyükbe jöttek utasítást vettek, bánjanak emberségesen a magukat megadókkal, a hadifoglyokkal úgy, mint keresztény ellennel bánni szokás” (Szalay, V., 16. o.).

Gondolhatjuk, hogy nem lehetett fontos ok nélkül, hogy Kobb még ezek után a császári rendeletek után is egymás után karóztatta vagy adatta át bitónak az elfogott s meggyőződése szerint másképpen meg nem fékezhető kurucokat. De Leopold most másodízben elmozdította tisztéből az irgalmatlant, Würbent léptetvén helyébe (Szalay, V., 17. és 179. o.). Azonban – sajnos – a mi közvéleményünk csak Kobb kegyetlenségeiről tud, a kurucok gonoszságairól azonban, melyek erre okot adtak, nem. Arról még kevésbé, hogy a jó császár mennyit dorgálta érte tábornokát még így is, s hogy őt is és más szigorú tisztjeit is még el is mozdította vagy büntetésből a francia harctérre helyezte érte.

De nemcsak magának Lipótnak jó szívérol szerezhettünk tudomást még a „hazafias” szellemű magyar történetírásból is, hanem tábornokaiéről is. Angyal Dávid írja például (II., 152. o.), hogy mikor Thököly emberei Kassát a császári seregeknek feladták, „Caprara még szökevényeknek is megengedte a hazamenetelt, ha nem akartak újra szolgálatba lépni”. Pedig hát Thököly azon katonáit, akik letett esküjük megszegésével a császári seregből szöktek át a lázadók táborába, egész nyugodtan föbe lövethette volna, mert ezt hasonló esetben még ma, a XX. században is megteszik. Nem is mernék ma az ilyen árulók kijelenteni, hogy nem akarnak régi, elhagyott zászlójuk alá visszatérni. Ilyesmi csak Lipót kegyessége mellett volt elképzelhető.

Ellenben a Lipóttal homlokegyenest ellenkező lelkületre, a kárörvendő bosszúállás szellemére, még akkor is, mikor a bosszút csak nyílt szerződésszegéssel lehetett gyakorolni, Thököly részéről nem egy példát találunk még Angyal Dávidnál is. Mikor például Csicsvát, Barkóczy várát a labancok szabad elvonulás feltétele alatt Thökölynek megadták, Thököly felhőborító szerződésszegéssel a magát megadó őrségből tizenöt embert azon a címen, hogy ezek kurucokból lettek labancok, tehát megszegették a kuruc zászlóra letett esküjüket, kegyetlenül karóba húzatott (Angyal, II., 100. o.). A gyűlölet olyan nagy volt benne irántuk, hogy még az adott szó szentségét is legyőzte benne. Pedig azáltal, hogy őket nem hagyta szabadon elvonulni a többivel, ő maga is elkövette azt a bűnt, amiért őket karóba húzatta, mert ezáltal ő is megszegette a szavát.

De ezek a kurucból lett labancok legalább felhozhatták „bűnük” mentségére, hogy ők csak a lázadásra tett esküjüket szegték meg, s „esküszegésükkel” csak annak a koronás királynak a hűségére tértek vissza, mint bűnbánók, aki iránt már születésüknél fogva hűséggel tartoztak. Thököly azonban milyen mentséget tudott volna felhozni maga mellett azért, hogy az őrségnek szabad elmenetelt biztosít, s aztán egy részüket mégis nemcsak szabadon elmenni nem hagyja, hanem egyenesen karóba húztatja, azaz kínhalállal végezteti ki?

Talán csak nem azt, hogy ő akkor, mikor a velük kötött szerződést aláírta, még nem tudta, hogy árulók is vannak köztük? Az igazság az, hogy Thökölynek erről a szerződés aláírása előtt kellett volna meggyőződnie. A szerződés aláírása után már nem is lett volna szabad kutatnia, hogy vannak-e köztük ilyenek. Aláírása ugyanis azt jelentette, hogy ezt nem fogja kutatni.

Angyal Dávid és általában „hazafias” történetírásunk úgy intézi el a dolgot és úgy próbálja megmenteni a kuruc becületet, hogy nem Thököly szószegésén, bosszúállásán és kegyetlenségén háborodik fel, hanem helyette azt hangsúlyozza, hogy „csak azokat bántotta

közülük, akik azelőtt kurucok voltak”. Ugyanis „külföldön ekkor azt híresztelték, hogy Thököly adott szava ellenére az egész őrséget kegyetlenül felkoncoltatta”.

Mivel tehát – mint ilyenkor általában gyakori – még többet híresztelnek, mint ami igaz volt, történetírásunk megcáfolja ezt a többet, s ezzel azt a látszatot kelti, mintha az egész külföldi híresztelés rágalom lett volna, s így Thököly bűne helyett azt tudja meg a jámbor „hazafias” olvasó, hogy az a gonosz osztrák – szokás szerint – most is hogyan megrágalmazta a szabadságukért küzdő magyarokat!

Pedig hát ha Thököly nem az egész őrséget mészároltatta le, hanem – szava és aláírása ellenére – „csak” tizenötöt küldött közülük a másvilágra, ezzel még igazán nincs rendben a dolog s még egyáltalán nincs tisztára mosva Thököly vagy a kurucság becsülete. Tudvalevő ugyanis, hogy ilyesmiket még a pogány török is csak kivételesen szokott elkövetni. Aztán azt se szabad elfelejteni, hogy az a külföldi híresztelés nemcsak túlozta, hanem enyhítette is Thököly bűnét, mert az az egész őrségről szólt ugyan, de nem karóba húzásáról, hanem csak „felkoncoltatásáról”. Akit felkoncolnak, az rögtön meghal, tehát nem kínhalállal hal meg. A karóba húzás azonban ez utóbbit jelenti.

Thököly csicsvai szöszegése és kegyetlenkedése előbb volt, mint Kassa bevétele Caprarától, s láttuk, hogy a kassai őrségben is voltak „szökevények”, tehát szöszegő árulók, s ezek ráadásul nem a lázadóknak adott szavukat szegték meg (amelyeket nem bűn, hanem egyenesen kötelesség megszegni). Caprara azonban ezeket Thököly akkor már megtörtént „példaadása” ellenére is nemcsak fel nem nyársaltatta, hanem még csak arra se kényszerítette őket, hogy újra császári szolgálatba álljanak.

Állítsuk egymás mellé a két jelenetet és szemléltetően látjuk a Habsburg-becsület és a kuruc becsület közti ellentétet. Csicsva várának labanc őrsége 1684. június 10-én Thököly kezességére, hogy az őrség szabadon elvonulhat, megadja magát a kurucoknak és Thököly utána a „szabad elvonulók” közül 15-öt nyársra húzat. Ez az egyik jelenet. A másik pedig az, hogy Kassa kuruc őrsége 1685. október 25-én szintén szabad elvonulás feltételével adja meg magát Caprara császári tábornoknak. A várból való kivonuláskor „Géczy, Thököly udvari kapitánya lovagol a menet élén ötszáz lovassal. Következett Petneházy az abaúji nemesekkel szép lovakon s fényes öltözetben. Petneházyt Fajgel Péter követte a majdnem ezer főnyi gyalogsággal, s végül mentek Thököly német zsoldosai”, köztük bántatlanul azok is, akik a császári seregből szöktek át Thökölyhez.

Caprarának tehát nem jutott eszébe, hogy a szavát megszegje, noha hivatkozhatott volna Thököly egy évvel ezelőtti gyalázatos szöszegésére. Az is felkelthette volna haragját, hogy a megadás előtt csak egy héttel a kassai kurucok egyik ágyúgolyója a 28 éves Frigyes württembergi herceget szaggatta szét.

De nemcsak Thököly követett el becsstelenséget a császáriakkal szemben egy évvel előbb, hanem még ugyanez a kassai kuruc őrség is, mégpedig csak két héttel előbb.

Abban a küldöttségben, melyet Caprara a vár feladásának feltételeiről tárgyalni hozzájuk küldött, többek közt ott volt az a lutheránus Ottlyk is, aki nemrég még kuruc ezredes volt, de visszapártolt királyához.

Kassa kurucjai annyira állatias indulatemberek voltak, hogy mikor ezt az Ottlykot meglátták, minden katonai szabályról, illemről megfeledkezve azonnal rárohantak, megbilincselték s fogolyként visszatartották a várban. Azonnal ki is végezték volna, ha Caprara borzalmas fenyegetései meg nem ijesztették volna őket. S Caprara mindezek után volt az elvonuló őrséghez oly lovagias.

Még csak azt se hozhatjuk fel itt a kurucok mentségére, hogy a kilengéseket műveletlen, felelőtlen tömegeik követték el. Hiszen a csicsvai kegyetlenség Thököly egyenes rendeletére történt, Kassán pedig Thököly legrangosabb és legbensőbb hívei: Fajgel Péter, Géczy István, Keczer András, Bezzegh György, Szalay Pál, Dobay Gábor, Tunyogi Sámuel és Petneházy Dániel intézkedtek.

Még Thököly naplójában is (107. o.) ilyeneket olvashatunk: „Elevenen 32 németet karóztattak fel végbeli uraim, áldassék Istennek az ő szent neve, ki az erőtlének által is véghez viszi az maga dicsőségét” (Angyal, I., 154. o.). Thököly tehát egyenesen lutheránus vallásos-ságot csinált hadai szöszegéseiből és kegyetlenkedéseiből. Pedig hát láthatjuk, hogy még csak arról sincs szó, hogy ezeknek a németeknek azonkívül, hogy „németek”, azaz Lipót katonái voltak, valami más bűnük is lett volna (például az, hogy raboltak vagy kegyetlenkedtek).

A kurucok például csupán azon a címen, hogy Kobb tábornok kegyetlenkedéseit visszafizessék (pedig hát láttuk, hogy az ő kegyetlenkedései is csak visszafizetések voltak), „Kereszteshez közel a Vereshalmon az elfogott német tiszteteket – harmincketten voltak – egy rendbe állítva mind felkarózzák, kalapját is mindegyiknek a fejére szegezik s csak egyet bocsátanak el közülük avégett, hogy Kassára ez irtóztató dologról hírt vihessen” (Szalay, V., 179. o.).

Már most képzelhetjük, mit gondolhattak a magyarokról – ha Thökölyt a magyarsággal azonosították – ezeknek a Thökölytől kivégeztetett német tisztnek hitvese, szülei, testvérei, gyerekei, rokonsága, mikor sorsukat otthon megtudták! Képzeljük el annak a tábornoknak, tisztikarnak és legénységnek a lelki állapotát, hangulatát, akikhez ez az egyedül életben maradt tiszt a kurucok üzenetével megérkezett. Lehet-e ezek után ettől a Kobbtól vagy Sporktól zokon venni a megtorlást és a kegyetlenséget?

Igaz, hogy a kereszténység nem ezt kívánta, sőt egyenesen tiltotta, de Kobb és Spork katoná volt, fegyveres katonák ezreinek élén állt, akik azért jöttek ide Magyarországra, hogy védjék itt a jogrendet, a jót és az igazat, és megbüntessék a lázadást, a becstelenséget és a rablásokat. Az olyan katonaság, mely az ilyen keresztesi rémtetteket eltűri, tekintélyét vesztené, sőt neveltségessé, gúny tárgyává válnék.

Láttuk, hogy a kurucok Józsaival is milyen röviden és milyen alaposan elbántak, s akkor is nemcsak vele egymagával, hanem egyszerre hatvan társával. A császáriakat ugyanez a Józsa nem egyszer, hanem egymás után többször árulta el, s ők mégiscsak börtönben tartották érte, nem pedig kivégezték. De „féktelen bosszúvágyukban” még a börtönben is csak úgy vigyáztak rá, hogy megszökhetett, sőt éppen azért szökhetett meg, mert mint rabnak is sok pénze volt, s azzal őreit meg tudta vesztegetni. Még a börtönben is ilyen jó dolga volt tehát nálunk még az olyanfajta díszpéldány magyaroknak is, mint amilyen ez a Józsa volt. Biztosítok róla minden lelkes hazafit, hogy például a most említett Ottlyk a kurucok kassai börtönéből nem tudott volna megszökni, s különösen nem úgy, hogy még börtönében is lehetett volna pénze arra, hogy őreit megvesztegesse.

Spankaut is e kor egyik legkegyetlenebb császári vezérének tartja történetírásunk. Ahogyan ő Debrecen lakosságával bánt, az már a kuruc világban is az egyik leghatásosabb propagandafegyver volt a császáriak ellenében és a felkelés igazságos voltának, a túrheterlen német elnyomás bizonyítására. De hogy ez is inkább propagandafogás lehetett, mint valóság, azt következtethetjük abból, hogy Strassoldo, aki Spankau halála után főparancsnok lett, 1676. február 20-i kiáltványában még a debreceniek e nagy sérelméről is ilyen fölényesen írhatott:

„A lázadás csak a dühös lélek makacssága és Debrecenre támaszkodik. Debrecen a zsákmány raktára, a gonoszok menhelye, a segédhadak széke. Ez okon kellett őket itt is bolygatni, de a lakosság vagyona, iskoláik, templomaik (természetesen a kálvinista iskolák és templomok, mert hiszen katolikus iskola és templom Debrecenben ekkor még nemcsak nem volt, hanem nem is lehetett) semmi kárt sem szenvedtek a királyi hadaktól.” (Szalay, V., 172. o.)

Vajon a kurucok is a tiszta lelkiismeret ilyen fölényével válaszolhattak volna az Egyház és a papság sérelmeire? Vajon a katolikus Egyház, kolostorai és papjai se „szenvetdek semmi kárt” a kuruc hadaktól?

De a kuruc propaganda egyéb fogásait is ugyancsak fényesen megcáfolja Strassoldo ezen kiáltványa: „Boldog, aki más kárán tanul”, kezdi, „aki pedig a maga veszedelme után sem okosodik, a legboldogtalanabb. Ilyennek mutatta magát Felső-Magyarország, mely egymás

után annyiszor pártolt el koronás királyától, mert ezzel kapcsolatban sose kapott segítséget az erdélyiektől anélkül, hogy valamely keresztény vár vagy város egész környékével egyetemben pogány kézre ne jutott volna. A pogány tombol örömeiben, hogy önmaga alatt vágja a fát a magyar.”

„Végveszélytek elhárítására küldötte hozzátok seregét a császár. Nem tagadom, hogy e sereg súlyosan nyomja a szegényt: fuvar, eleség, szállás sok kell, de a törökök, a pártos magyarok, amikor és ahol lehet, sokkal többet zsarolnak. A harag, a neheztelés az ország e pestiseire korántsem nyilatkozik azonban olyan élesen, mint a királyi hadakkal szemben, melyeket pedig egyedül csak a polgárháború megfékezésére hozott ide a fejedelem. Szeretnétek Magyarországtól távol látni e hadakat? Semmisítsétek meg azokat, akik ellen behoztuk őket.”

„Vessen el inkább országunk, mintsem a német bírja, mondjátok. De nem gondoljátok meg, mit beszéltek, és nem is sejtitek, hova jutnátok, ha országotokat a török bírná. Azért tartjátok oly nehéznek a keresztény igát, mert a pogány igáját még nem kóstoltátok. Pedig tudhatnátok, hogy két megye többet adózik a töröknek, mint tizenhárom a császárnak. De a török legalább – mondjátok – nem háborgat bennünket vallásunk szabad gyakorlatában. Persze nem háborgat, mert mellette vagytok. Fordulnátok azonban úgy öllene, mint most a császár ellen, majd meglátnátok, mi lenne a vallásotokból.”

Strassoldo kiáltványa ezen állításainak igazságát magának Thökölynek is hamarosan alkalma lett tapasztalnia. Láttuk már, milyen kíméletlen módon és milyen álnokul fogta el a török még őt magát is, mikor azt hitte, hogy Bécsnek való kiszolgáltatásával a maga baján enyhíthet, s több haszna lesz belőle így, mintha magyar királyként szerepelteti. Láttuk, hogyan bilincselte meg azt, akinek kevéssel előbb még koronát küldött. Láttuk, hogy fogságban is csak azért nem maradt örökre (például mint hajdan Török Bálint), mert a török az ő elfogásával nem érte el azt a célt, amit vele elérni akart. Később a reizeffendi már csak ezzel tudja menteni a kuruc vezért az ellene dühöngő vezér előtt: „Ez az ember csak olyan ennek a birodalomnak, mint egy madárka, az ki ha egy fára száll, annak egy levelecskéjével befedeződik.” A török azonban olyan önző volt, hogy még ez a kis igénytelen „madárka” is terhére volt már, s még ezt is túl költségesnek, túl igényesnek találta.

„Semmi dolgotok nincsen más a kérésénél – mondta hidegen Thököly fogadásakor a kihája –, csak mindenkor der, der, der. Az apa is megunja a fiát, ha mindenkor kér.” A sok keserű tapasztalat hatására nem csoda, ha Thököly végül már a következő jellemző szavakban fejezi ki véleményét szövetségeséről és pártfogójáról: „Törökkel livin dolgunk, az ki ökör alatt is borját kereshet”. (Angyal, II., 232-233. o.)

Az is előfordult, hogy Thökölynek úgy kellett kihallgatásra mennie a nagyvezér elé, hogy nem ment, hanem vitték, mert a köszvény úgy elgyötörte, hogy mindkét felől tartani kellett, mikor Ali köntösét meg kellett csókolnia. És Ali bizony nem éppen a legnagyobb kímélettel egymás után háromszor is intette, hogy ne betegeskedjék állandóan. Dsáfer szerdár pedig 1694 nyarán azt hánytva szemére, hogy mikor fizetés és élés kell, akkor azt mondja, hogy ennyi s amannyi a hadnak a száma, mikor pedig a császár (szultán) szolgálatja kívánja, akkor meg mindig az sül ki, hogy nincs hada (Angyal, II., 239. o.). Tehát Thökölyt egyenesen csalással vádolja. Amennyire Thökölyt ismerjük, azt hiszem, oka is lehetett az effajta gyanúra.

Hogy e gyanút nemcsak a török szűkmarkúsága, hanem Thököly lelkiismeretlensége is okozta, mutatja, hogy 1690 tavaszán is az a hír volt elterjedve felőle, hogy több emberre kért fizetést a nagyvezértől, mint amennyit az ellenőrzésül hozzá küldött portai biztosnak meg tudott mutatni, s a nagyvezér ezt nagyon zokon vette tőle. (Angyal, II., 213-214. o.)

Még Angyal is azt írja (I., 208. o.), hogy Thököly szándékai tisztaságában még hívei se bíztak. Angyal e Thökölyre vérig sértő megállapítását azzal próbálja ugyan enyhíteni, hogy ezt teszi hozzá: „mivel lutheránus volt” (hívei pedig kálvinisták). Azonban világos, hogy ezt

a Thökölyre nagyon sértő helyzetet csak ezzel még nem lehetett megmagyarázni. Az akkori egyoldalú felekezeti gondolkodás mellett a kálvinista kurucok tettek ugyan sok megjegyzést Thököly lutheránus voltára is, de világos, hogy csak ezért még nem tartották volna megbízhatatlannak és érdekembernek, ha egyénileg ennek épp az ellenkezőjét tapasztalták volna benne.

Kálvinista hívei nem azért nem bíztak Thököly szándékainak tisztaságában, mert lutheránus volt, nem pedig mint ők, kálvinista, hanem mert felekezeti elfogultságukban azt a jellemgyöngöseséget és önzetlenségihiányt, mely oly feltűnően megvolt benne, hogy nem lehetett észre nem venniük, lutheránus voltával hozták kapcsolatba.

Angyal Dávid ugyanekkor Thököly „szertelen önértetű” is emlegeti. S a szertelen önértetű Thökölyre az se éppen hízelgő, hogy a szavára nemcsak átlag a kálvinisták, hanem közvetlen hívei se adtak semmit. Mikor például ügye jó állásáról híveinek örvendetes híreket mondott, „ezek kételkedtek valóságukban, ha nem láthatták az illető leveleket” (Angyal, II., 69. o.).

„Hívei tudták a legjobban – mondja ki ugyanitt Angyal egész nyíltan –, hogy Thököly nem barátja az igazmondás politikájának.” Ámbár itt újra csak meg kell állapítanunk Angyal Thököly iránti jóindulatát. Itt ugyanis nem arról van szó, hogy Thököly a politikában nem volt igazmondó (ami még nem is volna olyan nagy szégyen), hanem arról, hogy hívei, a környezete se hitt a szavának. Ha valaki a híveivel is úgy viselkedik, mint a politikában ellenségeivel szokott, az már egészen más. Ott már nagy baj van.

Szirmay András nevezi Thökölyt (ezt is még Angyal írja) „a színlelés csodálatos mestérének (simulandi mirus artifex)”. Tehát nemcsak színész volt, hanem olyan csodálatosan nagy színész, amilyent még keveset hordott a föld.

Thököly és a magyar szabadság és alkotmány

Láttuk, hogy a valóságban a többi szabadsághősünk se nagyon mozdította elő hazánk szabadságát vagy függetlenségét, ha elméletben még annyira hangoztatta is. Azonban olyan szöges ellentétben egyik se volt vele, annyit egyik se vétkezett ellene, annyira egyik se csúfolta meg, mint Thököly. A többiek is a török alattvalói voltak és maradtak, és ha győztek volna, velük együtt az ország és a magyar nemzet is elvesztette volna függetlenségét és önrendelkezését még elméletben és hivatalosan is (ami a Habsburgok alatt sose történt meg), azonban olyan nyíltan és határozottan török cselédnek egyik se vallotta magát, mint Thököly Imre: az egész országot a török adófizetőjévé tenni egyik se akarta, csak ő. 40.000 tallér évi adót ajánlott fel a portának, s ezt, mint láttuk, még Béccsel való tárgyalásaiban is hangsúlyozta, mint Béccsel szemben is feltételét. Láttuk, hogy emiatt a bécsi kormány tréfás fölényvel volt kénytelen Magyarország függetlenségére hivatkozni.

Nem tudjuk, hogy nevéssünk vagy bosszankodjunk-e azon, hogy a magyar történetírásban és a magyar közvéleményben a magyar függetlenség bajnoka és a magyar szabadság harcosaként szerepelhet évszázadokon át olyan ember, akit a magyar függetlenség oly megalázó kifejezésekkel tett Magyarország királyává a szultáni athnámé és aki később, mikor nagy nehezen és néhány heti időtartamra Erdély fejedelmévé sikerült lennie, „Isten kegyelméből a fényes portától kinevezett erdélyi fejedelemnek” írta magát (Angyal, II., 218. o.), noha Erdélynek addig mindig az volt a fő büszkesége, hogy noha a szultán hűbérese és adófizetője volt, maga választotta fejedelmét, nem pedig a szultán nevezte ki föléje.

A szultán 1682. augusztus 10-én kelt athnáméja, mely Thökölyt Magyarország királyává tette, így szól: „Késmárki Thököly Imre, kinek vége boldog legyen, követet küldött portánk-

hoz: felséges ajtóküszöbünknek, melyen a paradicsom lótuszvirága nő, szolgálatait felajánlotta és könyörgött nekünk, hogy öt évenkénti 40.000 piasterért Magyarország urául ismerhessük, melynek lakosai azon éppen, mint Erdélyei, mindenha boldog szolgálaink közé számíttatnak.”

Thököly tehát a szó szoros értelmében megvette, mégpedig a szultántól megszabott áron Magyarországot, illetőleg még jobb kifejezéssel: bérbe vette. Látjuk egyúttal azt is, hogyan beszél a szultán arról az Erdélyről, melyet a magyar közönség előtt úgy emlegetnek, mint amely a Habsburgok alatt Magyarországból egyedül őrizte meg a függetlenségét.

„Kérelmét – folytatja a szultán – meghallgattuk és Felső-Magyarország és a hozzá tartozó helyek uradalma azon feltétel alatt adományoztatott neki, hogy irányunkban szófogadó és alázatos legyen.” (Szalay, V., 231. o.)

Ezek után igazán csak természetesnek tarthatjuk, hogy a törökök Béccsel való béketárgyalásaikban (akkor, mikor már Thökölyt szabadrólra helyezték és elhatározták, hogy nem fogják kiadni), mikor a bécsiek a béke feltételei közé Thököly kiadatását is bele akarták venni, egyszerűen azzal tértek ki a dolog tárgyalása elől, hogy „Thökölyre nem érdemes annyi szót vesztegetni”, hisz őt a porta „egy kutyánál többre nem becsüli”. Máskor pedig, hogy „ama gonosztevő nem méltó arra”, ti. hogy Bécs a kiadatását kérje, s így vele az időt húzzák (Angyal, II., 202. o.).

A bécsi és az utána következő nagy keresztény győzelmek után természetesen már hiába kért Thököly a töröktől segédcapatokat. Azt felelték neki, hogy maguknak sincs elég s a hatalmas császár dolga előbbrevaló, mint Thökölyé. Thököly a törökök érvét azzal cáfolta meg, hogy az ő birodalma is a hatalmas császár birodalma (Angyal, II., 117. o.), ami segítséget tehát neki a hatalmas császár ad, azt magának adja. Ez az érv igaz is volt. Csak azt nem értem, miért akarjuk mi mégis erőszakkal azt megállapítani, hogy Thököly a magyar függetlenségért küzdött és a magyar szabadság hőse volt?

Képzelnék el már most, mi lett volna belőlünk, ha Thököly „szabadságharca” sikerrel járt volna. Ez először is azt jelentette volna, hogy hazánkban a török alól való felszabadulása, tudja Isten, mennyi időre elhalasztódott volna. Pedig hát láttuk már, hogy a török alatt akkor már egészen tűrhetetlen volt a helyzet, mert nyugaton Érsekújvár, keleten Nagyvárad és vele akkora terület, mint fél Erdély, török uralom alá került és ki volt téve a török csapatok rablásainak. Hiszen éppen ez az akkor már egészen lehetetlenné vált helyzet okozta a Wesselényi-összeesküvést, mely úgy akart a bajon segíteni, hogy az egész országgal nyíltan a törökhöz akart csatlakozni, hogy így kegyét megszerezve ellenségéből barátta tegye és az ország külső függetlenségének nyílt feladása árán (melyet Bécs felé sose tettünk meg) legalább azt a belső függetlenséget, az önkormányzatot megmentse, melyet Erdély élvezett.

Az összeesküvők azonban elfelejtették, hogy ez a lehetőség az ő idejükben már meghaladott dolog volt. Erdélyben azt a szabadságot, melyet élvezett, csak azért tartotta tiszteletben a török, mert ellensúlyul Erdély nyugati határán ott volt a vele egyforma hatalmú keresztény magyar király. Emiatt Erdély nem volt kiszolgáltatva a török kénye-kedvének, mert ha az megszegte Erdély jogait vagy szabadságát, ott volt az erdélyiek számára az ütőkártya, hogy ebben az esetben a török helyett a magyar király, azaz a „német” barátságát keresi. Ezért nem volt tanácsos a török számára az Erdélynek megadott szabadságjogokat bolygatni vagy megcsorbítani. Ezt a török legfeljebb akkor tehette volna meg, ha fel volt már készülve az egész kereszténység elleni háborúra. De ha viszont erre készült, akkor se volt addig, míg a kereszténységgel el nem bánt, kívánatos számára, hogy Erdélyt ellenségévé tegye.

A Wesselényi-összeesküvés alatt azonban, s még inkább Thököly korában már más volt a helyzet. Érsekújvár elvesztése a Felvidék déli, éppen legtermékenyebb részére, Nagyvárad elvesztése pedig Erdély sorsára volt döntő hatással. Váradot mindig Erdély kulcsának tekintették, s ezért volt a várad kapitány Erdélyben a legfontosabb politikai erőtenyező. Mikor Várad elveszett, lényegileg Erdély szabadsága is elveszett. Láttuk, hogy Erdélyt ekkor már

még attól is csak a szentgotthárdi béke mentette meg, hogy nyíltan pasalikká ne alakítsák át s így a török birodalomba nyíltan is be ne kebelezzék. De Apafi Erdélye már így se volt az, ami még Bethlené vagy Rákóczi Györgyé volt. Apafit már csakugyan a törökök nevezték ki, nem pedig az erdélyiek választották. Az adó is több lett, mint azelőtt, a portán pedig sértő lenézéssel bántak az erdélyi követekkel.

De ha oda jutottunk már, hogy a török előtt csak ennyi tekintélye volt az erdélyi fejedelemnek, Magyarország részére pedig egész nyíltan a szultán „nevezett ki” királyt, s azért éppen Thökölyt, mert „könyörgött” neki, fizetett is neki érte és megígérte, hogy „szófogadó és alázatos” szolgálja lesz, s mindez annak ellenére történhetett meg, hogy Magyarországnak megvolt a megkoronázott királya, sőt az egyúttal az egész kereszténység feje is volt, képzelhetjük, milyen mélyre jutottunk volna mi és milyen magaslatra a török dolyf, ha Thökölynek, aki a törököt Bécs megtámadásába belelovalta, sikerült volna célját elérnie s Bécsnél az oszmán valóban diadalmaskodott volna.

Ki hiszi el, hogy a török, akiről maga Thököly mondja, hogy még az ökor alatt is borjút keres, s akinek a gyaurokkal szemben oly jellegzetes tulajdonsága volt a dolyf és az elbizakodottság, Thökölynek, akit még mindkettőjük megalázottsága idején is a szó szoros értelmében kutyába vett s olyan gazembernek nevezett, aki nem érdemli meg, hogy vele időt töltsenek, Thökölynek végleges hatalmat és bizonyos fokú függetlenséget adott volna, nem pedig azt a szófogadást és alázatosságot gyakoroltatta volna vele, melynek feltétele alatt az athnámét adta neki.

Ha Bécs hatalma teljesen összeomlott volna, Magyarország Balkánra és hódító hadjárataiban a szinte évente nyugat felé menetelő török seregek felvonuló területe lett volna. Így magyarsága lassacskán úgszólván teljesen kipusztult volna. Részint, mert népünk a könnyen hozzáférhető, sík területeken lakik s lakott már akkor is; részint mert szolgasághoz nem lévén szokva, büszke és önértetes, a szomszédságában lakó szlávoknál, oláhoknál, rácoknál, valachoknál igényesebb, kulturáltabb lévén, kevésbé bírta volna a rabszolga-, sőt állati életet, mint azok.

A töröknek már Thököly előtt is sikerült a magyarságot két részre bontania: Erdélyre és a királyi Magyarországra, és így erejét megosztva meggyengítenie (történetírásunk ahelyett, hogy ezen siránkozna, ezt üdvös állapotúnak, hazafias hőstettnek tekinti). Thököly győzelme esetén hazánk még több részre szakadt volna. Láttuk, hogy athnáméja már Thökölyt se Magyarország, hanem csak Felső-Magyarország királyává tette. Esterházy Pál nádornak, aki Thökölynél gazdagabb és tekintélyesebb magyar úr volt, szintén felkínálta a török a királyi méltóságot (Angyal, II., 52. o.).

Ha Esterházy nem lett volna olyan okos, jellemes, önzetlen, keresztény és jó magyar, mint amilyen volt (de persze a mi „hazafias” történetírásunk, azért, mert mindig a király oldalán volt, csak hazafiatlanságáról, s mivel viselkedése jutalmául herceg lett, csak önzéséről tud), hazánk már ez időben négy részre szakadt volna, mert természetes, hogy Esterházy királysága mellett azért Thököly is meg tudta volna tartani a maga királyságát továbbra is, egy nyugati sávot pedig bizonyára továbbra is meg tudtak volna tartani az országból a Habsburgok is. (A negyedik rész pedig a török birodalomba bekebelezett rész lett volna.)

De ha ekkor még nem is, bizonyára erre a sorsra jutott volna az ország Thököly halála után, mert neki tudvalevőleg utódai nem voltak. (Zrínyi Ilonának született tőle gyermeke, de idéetlenül.) Könnyű tehát elképzelni, milyen versengés lett volna itt főuraink között halála után az ő megürült kolduskirályi „méltóságáért”, és e versengés nyomában milyen pusztulás!

A végső eredmény valószínűleg az lett volna, ami Trianonban ért bennünket: az ország délszláv, északi szláv, oláh és egy nyugati, osztrák uralom alatt álló részre bomlott volna, s mikor végre a XIX. század folyamán a török alóli felszabadulás a balkáni államokkal együtt, vagy azoknál esetleg talán valamivel hamarabb is bekövetkezett volna, csak Jugoszlávia, a cseh-szlovák állam, Románia és Ausztria kezdett volna itt új, független állami életet.

Ezeknek az államoknak még a magyar irredentizmussal se lett volna valami sok bajuk, mert népünknek csak gyér maradványai lakták volna már ezeket az országokat: a síkságot lakó, harcias, uralkodáshoz szokott, büszke magyar nép arra már nagyrészt kipusztult volna, mert nem tudott volna tovább élni abban a környezetben és olyan életviszonyok között, melyek a tót hegyipásztoroknak, kóbor oláhoknak és a vad rácoknak megfelelő vagy legalább tűrhető volt.

Arról azonban, hogy Thököly itt egy nagy, az egész történelmi Magyarország területére kiterjedő, független, szabad és virágzó Magyarországot tudott volna a török „pártfogása” alatt alapítani, még beszélni se lehet. Pedig láttuk, hogy sok uralkodói tehetséggel rendelkezett és olyan ravasz és gyöngye jellemű is volt, hogy azt a 40.000 piasztert, mellyel hazáját a szultántól megvette, adott szava ellenére se fizette volna egy perccig se tovább, mint ameddig kénytelen lett volna.

Abban is egészen nyugodtak lehetünk, hogy az a szófogadás és alázatosság, mellyel a szultánnak örökre elkötelezte magát, se képezte volna a legkisebb akadályát se annak, hogy a szultán igáját azonnal le ne rázza magáról, mihelyt tehetette. Csak az volt a baj, hogy a szultán egy olyan világhatalom ura volt, melynek megtörésére még egy Hollós Mátyás se érezte magát elég erősnek, nem egy Thököly, akinek, mint lutheránusnak, mint láttuk, még a kálvinista kurucok se voltak megbízható hívei.

Az egész ország eladását látva az már csak természetes, hogy kurucaink az ország egy részének elajándékozását a töröknek fel sem vették. Úgy látszik, hogy mivel koronázási esküjében csak a király esküszik meg az ország területi épségének megőrzésére, azt hitték, hogy ők ugyanerre nincsenek is kötelezve hazájuk irányában. Nekik csak az a kötelességük, hogy mint királyuk feljebbvalói, e tekintetben őt ellenőrizzék s „esküszegését” időnként nagy kárörömmel megállapítva megtagadják neki az adófizetést, sőt ellene fegyvert fogjanak.

Angyalnál (I. 68. o.) olvashatjuk, hogy csakhamar még a magyarországi bujdosók erdélyi elvbarátai (és protestáns hittestvérei) is arra a meggyőződésre jutottak, hogy Báthory Zsófia fején találta a szöveget, mikor „újtörököknek” nevezte el őket. „Az erdélyieknek úgy tetszett – folytatja –, hogy a bujdosók már minél többet átengednének a magyar területből a töröknek, csak hogy pápistává ne legyen az ország, csak hogy ők hazamehessenek, hogy kiváltságaik épségben maradjanak, s hogy az ország önrendelkezési joga (?) úgy-ahogy meg legyen mentve.

Élénk rosszállással szól Bethlen János Forgách Miklósról és Szepessy Pálról, kik nem pirulnak a töröknek oly diadalt óhajtani, hogy Szatmárban, Ecseden, Patakon, Kassán, Pozsonyban és Bécsben székelhessenek a basák és a vezérek, mert ők előbb nem remélik a magyarok testi és lelki szabadságának biztosítását... Erdélyben nagyon gyanús színben tűnt fel a bujdosók barátsága Sziliktár Mehemed, váradi basával, Erdély telhetetlen zsarnokával” stb.

Ezzel a nagy hazafiak tehát oda jutottak, hogy azt gondolták, akkor lesz szabad a magyar, ha a Sziliktár Mehemedek nemcsak Váradon, hanem még Pozsonyban és Bécsben is urak lesznek.

* * *

Hogy a magyar alkotmánynak állítólag oly féltve őrzött sarkalatos pontját, a vallásszabadságot, hogyan tartotta tiszteletben Thököly is, emberei is, azt már bőven láttuk. Hogy mennyire nem érdekelte őket az 1681. évi országgyűlés se, pedig állítólag egyik legnagyobb nemzeti sérelmük akkoriban az országgyűlés meg nem tartása volt, azt is láttuk már. Nagyon tanulságos azonban, hogy Thököly éppen azokat az alkotmány sértéseket követte el Lipót kormányánál sokkal élesebb és sértőbb módon, melyeket akkor mindenki a nemzet legfőbb sebeinek tekintett: az önkényes adókövetést és a megyék önkormányzati jogának semmi-bevevését, például az adónak a megyék mellőzésével való behajtását.

A nemesi családok vagyonának törvénytelen lefoglalása, a nemesi szabadság megsértése, nemesek törvényes letartóztatása Thököly részéről szinte mindennapos volt.

Nagy különbség volt ugyanis a szelíd, haragudni nem is tudó, aggályos lelkiismeretű, mindig büntől rettegő s ezért magatartására vonatkozólag állandóan a papjait kérdező Lipót és a dölyfös, elbizakodott, lelkiismeretlen fiatalember, Thököly között, aki nem kért senkit, ellentmondást nem tűrt; aki tekintélye és hatalma fékezését senkitől és semmi tekintetben se tűrte; akinek erkölcsi gátlásai nem voltak, hanem tettei egyedüli irányítója érvényesülése volt és akinek bosszúja és haragja rettenetes volt.

Világos, hogy Thökölynek a Felvidék elfoglalása után vissza kellett adnia a bujdosóknak az ottani jószágait, melyeket a bécsi kormány büntetésül lázadásukért és hűtlenségükért elkobzott. Hiszen ez volt a mozgalom fő célja, s ez a vagyon úgyszólván kivétel nélkül protestáns vagyon volt. Ámde ezen elkobzott birtokok jövedelme volt a szepesi kamara úgyszólván egyetlen bevételi forrása, mely Kassa elfoglalásával Thököly kezére jutott. Thökölynek pedig még nagyobb szüksége volt a minél több bevételre, mint a császárnak. Ezért nem átalotta feleleveníteni az „elmúlt boldogtalan idők” leggyűlöletesebb rendszabályát.

Mivel a tőle hirdetett közfelkelésnek sokan nem engedelmeskedtek, „kamarája kiküldé a végrehajtókat, kik járásokként foglaltak, pénzbírságokat szabtak a megyei jogkör megvetésével és mindenképp a legnagyobb szigorral (Angyal, I., 289. o.). (Ez a Habsburgok alatt még a legnagyobb elnyomás idején se történt meg, kivéve II. József uralmát, mely azonban a magyar protestánsoknak mégis édes volt.)

A repartitio, az acciza, már a gyűlölt múlt emlékei közé tartoztak. De Thököly katonaságának is élnie kellett, s most az ő kormánya ellen fordultak a régi parasztok. Szabolcs megye demecseri gyűléséből október 10-én ezeket írja Thököly kamarájának: „Az önagsága feles hada is beszállván Kállóban, Tokajban, Kisvárdában és Ibrányban, vármegyénket maguk között fölsoztották és elviselhetetlen pénz, búza, gabona, fűszerszám és minden kigondolható onusokkal (terhekkel) és victuálékkal (élelmiszerekkel) hetek és hónapszámra annyira onerálják (terhelik) az szegénységet, hogy az töröknek való hódolásnak kvótáját és az előbb való repartititót is meghaladjá.”

Lipót ellen a legnagyobb panaszt a repartitio okozta és éppen e panaszok miatt ő ekkor már a nemzet e sérelmét meg is szüntette. S íme, alig telik el utána néhány év, már újra a nemzet nyakán van ugyanez a teher, csak az előbbinél sokkal nagyobb mértékben és sokkal kíméletlenebbül végrehajtva annak részéről, aki éppen e panaszok címén bontotta ki „a szabadság” zászlaját.

Az 1683. január 13-án tartott kassai gyűlésen még nem mertek ellenkezni a követek Thököly túlzott követelései, „azonban itt sem folytak simán a dolgok, és ha Thököly fenyegetései nem lohasztják az ellenzéki tüzet, már Kassán is kitört volna a viszály”. (Angyal, II., 6. o.)

„A rendek most nemzeti fejedelemmel állottak szemben, mégpedig olyanal, aki méltóságát az alkotmányos formákért és a nemesi szabadságokért küzdött harcban szerzé meg. De mi történt? Mennél kevésbé voltak hajlandók a rendek elviselni a mindinkább gyarapodó állami terheket, annál kevésbé volt hajlandó a fejedelem tisztelni az alkotmányos formákat.” (Angyal, II. 5. o.)

Tehát még Angyal is nyíltan elismeri, hogy Thököly rögtön lábbal tapodta azt, amit zászlajára írt. Mihelyt azt az alkotmányt neki kellett volna megtartania, nem pedig azt követelnie, hogy miért nem tartja meg a Habsburg király, rögtön elviselhetetlen teher lett neki ez az alkotmány. De honnan vette akkor a jogcímet és az erkölcsi alapot arra, hogy ennek az alkotmánynak a védelmezőjeként szerepeljen?

A tény Angyal is elismeri, de a következtetést már nem vonja le belőle. De különösebb elítélő szava sincs rá. Sőt most, hogy az alkotmányt Thököly, a történetíró nagypapa kedvence szegi meg, nem pedig a büntetlenül, mert „hazafiasan” szidható Habsburg, a magyar történetírás már nem is az alkotmány, hanem – egymás után kétszer is – csak „az alkotmányos formák” megszegéséről beszél. A Habsburgok a magyar nemzetnek úgyszólván istenségeként emlegetett és magasztalt sérthetetlen alkotmányt, a magyar szabadság megtestesülését

szegték meg mindig. Thököly csak az „alkotmányos formákat”. Neki nem lehet tehát nagy bűne, mert formásokat megszegni végeredményben jelentéktelen dolog.

Aztán Habsburgjaink – éppen azért, mert a szentséges szent alkotmányt és a rá letett esküjüket szegték meg – hogyan rettegték a mi három évenként, sőt régebben (mikor még veszélyesebbek, mert protestáns többségűek voltak) évenként esedékes országgyűléseinktől! De nem is csoda, mert láttuk, milyen szabad szája volt ott mindenkinek, hogyan vonták ott felelősségre az ország vezetőit, sőt magát a királyt is! Hogyan vágta oda a királynak, hogy előbb kell nádort választani s csak azután királyt, mert nekik a nádor fontosabb! Hogyan hányták a király szemére esküje megszegését és hogyan fenyegetőztek! Hiszen éppen emiatt félt a király és kormánya az országgyűléstől és éppen emiatt nem tartotta meg mindig pontosan az összehívást előíró törvényt.

El kell ismerni, hogy olyan szabad országgyűléseket, mint ezek a mieink voltak, nem sokat találunk a világtörténelemben, mert hiszen a rendeket mindenütt fékezte az uralkodó személye, erős akarata és hatalma, mely Lengyelországot kivéve (mely meg is bűnhődött érte) mindenütt nagyobb volt, mint nálunk.

Ezzel ellentétben Thököly sose félt az országgyűléstől (de Bocskai, Bethlen, a Rákócziak, Kossuth, a nyilasok és a kommunisták se). A kassai országgyűlésen például nyoma sincs a rendek fölényességének, sőt még öntudatának se. Egész jól látható, hogy itt is sokallják a terheket. Hiszen melyik országgyűlés nem sokallta őket még akkor is, ha nevetségesen csekélyek voltak!

Nyíltan felszólalni, nyíltan tiltakozni azonban nem mertek ellenük, s mikor szavazásra került a dolog, mindig megszavazták mindent, mert érezték, tudták, hogy most olyan úrral van dolguk, aki nem tűr ellentmondást, és akivel kikezdeni nem tanácsos.

Az a terror és megfélemlítés érezhető rajtuk, mely minden forradalomnak jellegzetes vonása a „reakcióval” szemben, s amely jelszavakkal dolgozva és ezeket hangoztatva rögtön népellenességet vagy hazaárulást emleget s rögtön el is ítél mindenkit, aki nem ellentmond – mert ilyesmi forradalom idején nem is lehetséges –, hanem nem lelkesedik elég hévvel vagy nemcsak nem lelkesedik, hanem mellette még gondolkodni is próbál.

Az 1683 májusában tartott tályai gyűlésen már ennek ellenére se viselkedett egészen szolgamódra és szavazógépként a magyar nemesség. Részint, mert már a múlt évben is elégedetlenkedve távozott Kassáról, mert az a némaság és szolgálomosság, melyre ott volt kényszerítve, kissé túlságosan megféküdte a gyomrát; részint, mert most még annál is nagyobb terhek viselését kívánták tőle, mint Kassán, Thököly hatalma viszont azóta kisebb lett.

Szabad véleményt nyilvánítani azonban még a megcsökkent hatalmú Thökölyvel szemben se lehetett. Ő még most is megkövetelte, hogy a gyűlésen az történjék, amit ő akar, és hogy amit ő a nemzettől kér, azt neki a nemzet meg is adja. Nem tűrte, hogy a nemzet mondja meg, mennyit vállal a terhekből (a Habsburgok négyszáz éve alatt mindig a nemzet mondta meg), hanem ő szabta elébe, mennyit kell fizetnie.

A Habsburgok négyszáz éve alatt alig fordult elő, hogy az országgyűlés ugyanannyi adót szavazott volna meg, mint amennyit a király kért, hanem annak mindig csak bizonyos részét, de még azt is csak bizonyos feltételek alatt, bizonyos sérelmek orvoslása esetén, mintegy ezek ellenében adott szolgáltatásként. Egész ingyen tehát még a kevesebb adót se adta soha az ország.

A mi országgyűléseink mindig szabad testületek voltak, melyek akkor és annyit adtak, mikor és amennyit akartak. Mivel azonban ha még szabadabbak lettünk volna, azaz, ha semmi nyomás se lett volna, akkor semmit se szavaztunk volna meg soha, azért gondoltuk mi magunkat még a Habsburgok alatt is elnyomottaknak. Thököly országgyűlésein azonban, tehát olyan időben, mikor a nemzet állítólag felszabadult az idegen nyomás alól és állítólag szabadon élhette független állami életét, az országgyűlések szabadságának nyomát se találjuk.

Először is a török Thökölyt a nemzet megkérdése nélkül „nevezte ki” Felső-Magyarország királyának. Nemcsak azért volt ez nagy alkotmányos sérelem, mert a nemzet megkérdése nélkül és egy idegen uralkodó részéről történt, hanem azért is, mert az alkotmány értelmében csak Magyarországnak lehet királya, nem pedig külön Felső-Magyarországnak, s ráadásul akkor, mikor már az egész országnak volt megkoronázott királya. Ez tehát Magyarország egysége és területi sérthetlensége elleni gonosztett volt.

Ha a magyar rendek ezek után legalább a veszett fejsze nyelét meg akarták volna menteni és az alkotmányosságnak legalább a látszatát meg akarták volna őrizni, a legkevesebb az lett volna, hogy mikor most Kassára, majd Tállyára összehívták őket, ezt a kinevezést, ezt a török athnámét terjesszék legalább utólag eléljük. Az állítólag szabaddá lett országot már előzetesen meg se kérdezték, mit szól hozzá, akar-e külön felső-magyarországi királyt, s ha igen, csakugyan Thökölyt akarja-e (mert legalább ennyit a török még Erdélyben is megkérdezett, mégpedig előzetesen, nem pedig csak a fejedelem kinevezése után).

Ha már a kinevezés feltételeibe és új királyuk hatáskörének megállapításába előzőleg nem is szólhattak bele, legalább annyit szerettek volna tudni, hogy mik ezek a feltételek, és ezeknek legalább forma szerinti és utólagos elfogadásával szerettek volna jobb képet adni a dolognak.

Ezért a rendek már Kassán a legtermészetesebbnek tartották, hogy Thököly athnáméját az országgyűlés előtt felmutassa. A veszett fejsze nyele lett volna csak ez, mert a magyar nemzet sose ismert még olyan királyt, akit más ültetett a nyakára. De hát mit csinálhattak mást? Annyi bizonyos, hogy már így is sokkal nagyobb szolgák lettek, mint amikor még Lipót alattvalói voltak.

Thököly azonban még ennyire se volt hajlandó sem Kassán, sem Tállyán. Mikor a rendek az athnáméját kérték tőle, azt felelte: Nincs nála, nem tudja megmutatni. De hát miért nem volt nála? Hogy mert a nemzet képviselője elé állni nélküle? Hát annyira nem számított semmit az a nemzet, melynek hozzászólása nélkül lett királya, hogy annak még utólag se volt szabad vagy legalábbis nem volt szükséges tudnia, hogy „királya” milyen feltételek alatt kapta a szultántól az országot és mire kötelezte magát az ő tudtuk nélkül a szultán irányában?

Az athnámé országgyűlési tárgyalására vonatkozólag még Angyal Dávid is így ír (II., 6. o.): „Úgy halljuk, üzené az ingerült fejedelem, hogy némelyek bectelen emlékezettel voltak az athnáméről, mintha annak semmi haszna sem volna.” (Vajon mi címen volt „ingerült”? Szabad-e egy, a magyar alkotmányért és az alkotmányos szabadságért küzdő szabadsághősnek ingerültnek lennie, ha a nemzet is bele akar szólni sorsa intézésébe, sőt mikor nem is beleszólni akar, mert ebbéli igényeit már leszállította, hanem csak azt szeretné tudni, hogyan intézkedtek tudta nélkül a sorsáról?)

„A rendek tárgyalni szerették volna az athnámét. Nem mintha lehetségesnek hitték volna módosításokkal emelni annak gyakorlati értékét, hanem úgy érezték, hogy a magyar közjog lényeges átídomítása nem oly ügy, melyet a nagyvezír és Thököly elintézhetnek az ország hozzájárulása nélkül. Thökölynek azonban alkalmatlan volt ez a kívánság. (Vajon miért?) Nem hordozhat mindenhova ily fontos okiratot s nem is szokás a dolognak megállapodása előtt az olyat közönséggé tenni, válaszoló a rendeknek.”

Látjuk tehát, hogy Angyal is elítéli Thököly eljárását. De azért mégse tudja megállni, hogy még ebben is ne mentegesse. „Nem úgy értjük üzenetét – mondja –, mintha ügyére nézve ártalmasnak találta volna a közzétételt, hanem azt akarta mondani, hogy az okirat alkotmányos tárgyalása akkor lesz helyén, ha az ország valamennyi megyéje neki fog hódolni.” (Furcsa, hiszen Thökölyt csak Felső-Magyarország királyává tette meg az athnámé, nem pedig az ország valamennyi megyéjévé.)

Angyal Thököly mentésére azt feleljük, hogy mindezt nem Thököly mondta a maga mentségére, hanem csak Angyal, mint zsidó védőügyvéd mondja helyette. Másodszor, hogy mint védőügyvédi érvelés is kétségbeejtően gyenge, mert hiszen ha a király csak akkor lenne

kötelezve az alkotmány megtartására, ha már az egész országot ő uralja, akkor történelmünk nem lenne és nem is lehetne hangos Habsburg királyaink koronázási esküje megszegésének vádjától. Hiszen akkor egész Thököly koráig egy Habsburg se esküdhetett volna meg a magyar alkotmány megtartására. I. Ferdinándtól kezdve ugyanis mindegyikük azt felelhetette volna a nemzet hitlevelét és a koronázási eskü letevését kérő kívánságra, hogy „ez majd akkor lesz helyén, ha az ország valamennyi megyéje (tehát a török megszállás alatt levők is) meg fognak hódolni”.

Mikor pedig végül a török kiűzése után ennek is eljött az ideje, akkor meg a király Thökölynél kissé több joggal mondhatta volna azt, hogy a törököt nem ti űztétek ki, az ország területét nem ti foglaltátok vissza, hanem én. Még csak nem is közösen csináltuk a dolgot, hanem én egyenesen a ti ellenetekre csináltam meg. Mikor én Budát már rég visszafoglaltam, a ti „honleányotok”, Zrínyi Ilona, még mindig velem szemben és a töröknek védte Munkács várát. A nemzet nagyobb része engem az ország visszafoglalásában nemcsak nem támogatót, hanem először Thököly alatt fegyveresen, később pedig lélekben, passzivitással és szabotálással a török oldalán az ország integritásának visszaszerzése ellen dolgozott.

Történetírástok még ma is mellettük és ellenem csinál propagandát, s úgy adja elő a dolgot, mintha a nemzet érdekeit nem én, hanem Thököly és ez a törökpárti nemzet szolgálta volna. Csak akkor szólhatnátok tehát bele joggal a dologba, ha az ország visszaszerzése is közös munkánknak, a király és a nemzet közös erőfeszítésének (úgy mint ezt a magyar alkotmány szelleme, sőt betűje is előírja) eredménye lett volna. Az egész ország visszaszerzése azonban nélkülölte, sőt egyenesen ellenetekre történt. (Ilyen „hazafiasak” és ilyen okosak voltak a mi szabadságharcaink!)

Külön el kell ítélnünk Thökölynek azt a nemzet képviselőre végtelenül sértő kifejezését, hogy az athnámé azért nincs nála, mert ő ilyen fontos okiratot nem hordozhat magával „mindenhová”. Milyen lebecsmérlését és megsértését jelenti a nemzet képviselőnek ez a „mindenhova” szó! Természetes, hogy nem vihette Thököly az athnáméját „mindenhova” magával, de ha a nemzet képviselője, az országgyűlés elé megy, akkor nem „akárhová” megy. Mikor lehet tőle megkívánni, hogy magyar királyi kinevezésének okmánya vele legyen, ha még akkor se, ha a nemzet képviselője elé megy, s ott először akar mint király bemutatkozni? Ide jutott tehát a magyar szabadság és éppen szabadságharca győzelme idején?

Thököly vagy a szultántól kapta magyar királyságát, vagy pedig a magyar nemzettől, vagy a kettőtől közösen. Ha csak a szultántól – pedig kétségtelen, hogy egyedül tőle kapta –, vége a magyar szabadságnak, alkotmánynak és függetlenségnek még akkor is, ha egy „alkotmányvédő szabadsághős” által és miatt van vége.

Ilyenkor azonban, hogy vakulhasson a magyar, hogy a labdacacs mégse legyen annyira keserű, s ha a lényeg el is vészett már, legalább a látszat megmaradjon s a nemgondolkodók – pedig száz ember közül hány gondolkodik önállóan? – ne vegyék észre, hogy baj történt, legalább alkotmányosdi komédiát szoktunk játszani s a dolgot legalább utólag terjesztjük a nemzet képviselője elé.

Ha tehát Thököly legalább az alkotmányos formaságoknak (mint Angyal mondja) megőrzésére törekedett volna, elsősorban neki magának kellett volna mindent elkövetnie, hogy ha nem is alkotmányosan, de legalább alkotmányos formaságok között legyen belőle magyar király, azaz, hogy athnáméját az országgyűlés is tárgyalja. Hiszen úgy is olyan kellemes dolog volt, hogy előre tudhatta, hogy elfogadja.

Csalás lett volna ez is, mert se a kassai, se a tállyai gyűlés nem volt igazi országgyűlés, és egyébként se csinálhatott mást, mint hogy a szultán kinevezését elfogadja és változatlanul fogadja el. Ahogyan ugyanis a rendek tudták, megkérdése és beleegyezése nélkül jött létre az athnámé, éppúgy nem volt hatalmuk rajta változtatni se. A látszat azonban ez esetben az lett volna, mintha a gyűlés szabadon döntött volna és önként határozott volna, s így Thököly uralmához legalább az alkotmányosság látszatát adta volna.

Thököly azonban olyan gögös volt, s a nemzet jogaihoz, szabadságához, általában az alkotmányhoz annyira nem volt semmi érzéke, hogy mindezt teljesen feleslegesnek tartotta. Ő a kassai gyűlést is, meg a tállyait is csak azért hívta össze, hogy a nemzetből minél több katonát, eleséget, takarmányt, fuvar- és pénzt kicsikarjon, és hogy az esedékesé váló török adót megfizettesse vele, nem pedig, hogy a hatalmat vele megossza és az ország urává való kinevezését vele is megismertesse és elfogadtassa és így törvényessé és alkotmányossá tegye. Ha ugyan alkotmányosságról egyáltalán szó lehet olyan király esetében, akit a törökök szultánja nevezett ki a nemzet élére, s éppen olyankor, mikor volt már törvényes és megkoronázott királya az országnak.

Thököly nem tűzte ki a gyűlések napirendjére királysága törvényes vagy törvénytelen voltának megtárgyalását, s mikor a nemzet képvisellete mégis érdeklődni merészelt utána, illetőleg csak azt kérte tőle, hogy legalább mutassa meg királyi kinevezését, hogy ők is láthassák, hogy csakugyan új királyuk van-e és milyen feltételekkel, azt felelte, hogy nem teheti, mert az athnámé nincs nála, mert hát azt csak nem kívánhatják tőle, hogy „akárhová” magával vigye. És a szabad magyarok e rab országgyűlése természetesen még ezt a választ is tudomásul vette. Merte volna csak tudomásul nem venni! Azt azonban értjük, hogy Thököly szégyellte athnáméját az országgyűlésnek megmutatni. Hiszen láttuk már, mit tartalmazott!

„Ha Thököly fenyegetései nem lohasztják az ellenzéki tüzet” – írja Angyal (II., 6. o.), s ezzel ő maga állapítja meg, hogy a szabadsághős és alkotmányvédő Thököly első dolga volt, hogy fenyegetni kezdte a nemzet képviselét, tehát a nemzetet –, „már Kassán is kitört volna a veszély. Mind a két gyűlésen türelmetlenül kérték a fejedelmet, hogy terjessze eléjük a Füleken kapott athnámét. Talán azok se emlékeztek biztosan az athnámé pontjaira, akik előtt Füleknél kihirdették azokat.”

Híre terjedt, hogy a portának fizetendő adó 40.000 tallérnál többre rúg. S ami még fontosabb, mindenki hallotta, hogy a porta az athnámé szerint köteles átadni Thökölynek az elfoglalt várakat. S mi történt az utolsó hadjáratban? Ónodot megrongálta, Füleket pedig egészen lerontotta a török, s a két várban talált ágyúkat a maga számára lefoglalta. (Sőt – természetesen hozzá én – még Füle lerombolásával is lusta volt maga bajlódni. Még ezt is Apafi embereinek kellett elvégezni helyette. Elrendelte, hogy addig haza nem mehetnek, míg el nem végezték.) Ezenkívül még 9000 tallért is kizsarolt belőlük, vagy – mint az erdélyiek magukat kifejezték – „ennyit ránta rajtunk” (Szalay, V., 232. o.). De ha már kezdetben csak ennyire tartja meg athnáméja pontjait a török, mit fog majd később tenni? – gondolhatták joggal a rendek. Nem fogja-e kénye-kedve szerint nemcsak sarcolni, hanem még nyesegetni, mindig kisebbre szorítani a Thökölynek meghagyott területet, sőt egészen magáénak tekinteni?

A Thökölytől „felszabadított” magyarság képviselétének azonban annyira nem volt szabadsága, hogy nemcsak tudomásul kellett vennie azt az athnámét, melyet nem is látott s így feltételeit se ismerte, s így bele kellett nyugodnia abba, hogy egy idegen hatalom állítson fölébe királyt tudta és megkérdezése nélkül, hanem nagy hajlongások között még csókolgatnia is kellett azt a kezét, mely legegységesebb alkotmányos szabadságától fosztotta meg. Egyebek között például 4000 forintot kellett megszavaznia annak a követségnek a költségére, mely a rendek nevében (!) a nagyvezérhez ment, hogy neki az athnámét megköszönje (!), azaz azért hálálkodni, hogy a rendeket teljesen kisémmizte (Angyal, II., 8. o.).

Íde jutott a híres magyar nemzet rögtön, mihelyt „szabad” lett! De hát úgy kellett neki! Miért tartotta magát elnyomottnak, sőt rabszolgának akkor, mikor királyával egyenrangú félként tárgyalhatott, sőt ha őt magát talán nyíltan nem is, de tanácsadóit, minisztereit még szidalmazhatta és fenyegethette is. Nem is szabadság, hanem szabadosság, tehát a szabadságnak már egyenesen dekadensséget jelentő foka volt az, amivel nemzetünk addig bírt, és ha ő ezt mégis szolgásgátnak tartotta, érthető, hogy akkor lett igazi szolga, mikor kivívta azt, amit szabadságnak gondolt és hirdetett.

Thököly a tállyai gyűléstől, melytől nem volt hajlandó eltérni, hogy az ő királyi kinevezésének bírálatába bocsátkozhassék vagy feltételei iránt akár csak érdeklődhessék is, amelynek tehát semmiféle jogot nem volt hajlandó adni, „megkövetelte” (Angyal használja ezt a szabadsággal annyira ellenkező kifejezést), hogy annak az évi adónak, melynek fizetésére ő az ország megkérdezése nélkül az ország nevében elkötelezte magát, „első ízben való törlesztésére ajánljanak meg bizonyos összeget”. A Thököly alatt „szabaddá” vált országgyűlésnek tehát rögtön arról kellett tárgyalnia, mennyi adót fizessen egy idegen hatalomnak.

„A tizennyolc megye és kilenc szabad királyi város követői kénytelenek voltak (Angyal használja ezt az országgyűlésre annyira sértő kifejezést) ötvennégyezer forintot megajánlani, vagyis az adóösszegnek nagyobb felét. Thököly kölcsönadta a pénzt a megyéknek, s midőn több megye nem tartotta meg a határidőt, a késedelmes megyék tisztviselőit jószágaik elkobzásával figyelmeztette Thököly az elvállalt kötelezettségre” (Angyal, II., 8. o.).

Koboztak el jószágot valaha a Habsburgok azért, mert a magyar nemes hivatalát hanyagul látta el? Pedig láthatjuk, hogy nem is csak fenyegetésről van szó, hanem tényről. Thököly az ilyen megyék tisztviselőinek a jószágait valóban mindjárt el is kobozta. A Habsburgok uralma alatt sose folyt be pontosan az országgyűlésen megszavazott adó. Ha háromnegyed része befolyt határidőre, akkor Bécsben már nagyon boldogok voltak. De hogy a jószágait kobozzák el azoknak a köznemeseknek, akiket a megye tisztviselőiül választott, mégpedig azonnal, mielőtt a fizetési határidő lejárt, arra Bécsben soha még gondolni se mertek. Most, mielőtt „szabad” lett, ezt is rögtön megkapta a magyar nemesség.

Mivel azonban Thököly és vele a török uralma már csak rövid ideig tartott, szolgásguk nem tartott annyi ideig, hogy legalább okulhattak volna rajta. Amint aztán megint Bécs lett az úr és visszajött a boldog „elnyomatás” és „szolgaság” ideje, a nemzet rögtön el is felejtette s ma sem emlékszik már másra, mint csak Bécs esküszegéseire és alkotmánytiprásaira s az onnan gyakorolt elnyomásra.

Thököly tehát athnáméját nem volt hajlandó a rendek tárgyalása alá bocsátani, sőt nekik még csak megmutatni se, mert hiszen azt „akárhová” nem viheti magával, ellenben a tudtuk nélkül vállalt török adóra „kénytelenek voltak” 54.000 forintot neki megajánlani, sőt – ami még ennél is terhesebb – a megszabott határidőre pontosan meg is fizetni. Thököly azonban nemcsak ennyit követelt a Tállyára összegyűlt rendektől.

Kívánt tőlük még 20.000 főnyi katonaság számára szekereket, két hónapra lisztet és húst, s ezenkívül még azt is, hogy vonuljon hadba személyesen is az egész nemesség. Amint kommunistáink akkor, mikor már nagy hadi készülődéseikre pénzre volt szükségük, békekölcsönt jegyeztettek a néppel, mert a kóros hazudozást úgy megszokták, hogy még véletlenül sem tudták nem az ellenkezőjét mondani annak, amit gondoltak és ami az igazság volt: Thököly is a béke nevében kívánta ezt a nagy hadi készülődést és a teljes nemesség hadbavonulását: „A békességhez jó reménysége lévén önagyságának”. Ez volt Thököly megbízottainak megokolása a nagy hadi készülődések követelésére.

A rendek, mivel egy évvel előbb Kassán is igen sokat lenyeltek már, Tállyán már mégis megpróbálták Thökölynek megmutatni, hogy az országgyűlés önálló és szabad testület; hogy a fejedelemnek nem kiszolgáló személyzete, hanem neki az ország kormányzásában egyenrangú társa. Ezért Mácsay János, Döry András, Gyürky Pál, Gyulay János és Kubinyi Menyhért, mint választmányi tagok által Thököly tanácsosainak kívánságára azt felelték, hogy lehetetlen felkelniük, mert nincsenek lovaik, nincsen pénzüik se; azonkívül jelenleg a mezei munkával vannak elfoglalva. Egyébként is, ha hadra kelve elhagynák otthonukat, a szomszédos szatmári, ecsedi, pataki, szendrői, murányi, likavai, árvai és más német erősségek támadásainak védtelenül lennének kitéve birtokaik. Mégis megajánlanak azonban négyszáz szekeret, négyezer köböl búzát és hatszáz vágómarhát.

Szerények voltak tehát. Nem azt felelték, hogy azért nem adnak, mert nem akarnak (mert hiszen szabadok és függetlenek, s így ezt is megtehetnék), hanem azért, mert nem tudnak ad-

ni. Azt se mondták, hogy egyáltalán nem adnak, hanem csak azt, hogy annyit nem tudnak adni, amennyit Thököly kíván tőlük.

Egyébként a Habsburg országgyűléseken is így szoktak tenni. Ott azonban még ennyi készséget is csak akkor mutattak, ha ők is kaptak valamit ellenértékül a királytól, azaz ha egyes felekezeti vagy nemesi sérelmeiket orvosolták. De míg az osztrák „elnyomás” alatt tartott országgyűléseken annak kijelentése után, hogy nem tudnak fizetni semmit, de azért mégis hajlandók ennyit meg ennyit fizetni, ha ez meg ez megtörténik, nagy alkudozás keletkezett, melyben a király végül nagy nehezen elérte a kért adó felét vagy negyedét, most a Thököly kivívta szabadság idején egész másképpen történt minden.

Thököly iszonyúan felháborodik a tőle szemtelennek tartott válaszra, s esze ágában se volt a rendekkel tárgyalni, alkudozni, s ezzel elismerni (amit a Habsburg császár mindig elismert), hogy ő az országgyűlésnek nem parancsol, hanem az tőle független és vele egyenrangú tényező, s ezért annyi adót ajánl meg, amennyit akar. Thököly válasza „az országnak” (így szokták magukat nevezni, azaz magukat küldöikkel azonosítani a rendek, mégpedig joggal) tárgyalás és alku helyett (ami a Habsburgok válasza szokott lenni) a következő volt: „Kegyelmek eddig sem munkálkodott velünk s talán gyermeknek tart”.

Látjuk tehát, hogy Thököly az alkotmányosan uralkodó, az ország jogait és szabadságát tiszteletben tartó s ezért az adót nem terrorral, hanem alkudozásokkal, ígéretésekkel és barátságos tárgyalásokkal megnyerni próbáló királyokat (tehát Habsburg királyainkat is) lenézi, sőt egyszerűen éretlen gyerekeknek tartja.

„Tizenkét esztendeje, hogy bujdosom.” Mintha bizony a bujdosás jogcím lenne arra, hogy az országgyűlést valaki megfoszthassa szabadságától és legegylemibb jogaitól. De Thököly „bujdosása” egyébként is egyszerűen csak abból állt, hogy egyelőre csak erdélyi birtokai jövedelméből élt (mely egymagában is sokkal nagyobb volt, mint a Tállyán összegyűlt rendek bármelyikének birtoka vagy jövedelme). A tállyai gyűlés idején azonban, vagyis arra, mire Thököly keserves „bujdosásának” ideje már elérte a tizenkét évet, már magyarországi jószágai nagy részét is rég visszaszerezte.

„Azért Isten úgy segítjen, valaki fel nem ül, nemcsak jószágaival, hanem életével is fog fizetni. Gyermeknek tart? Én már kiköltem abból és megmutatom, hogy ura és fejedelme vagyok a hazának.”

„Idegenek előtt való becsületemet nem engedem, hanem meg fogom oltalmazni. Magam vetem ki minden megyére, mennyit tartozik adni. Talán azt gondolja kegyelmek, hogy a kassai gyűlésen felajánlott egynéhány pénz segített? Kegyelmek eloszolhat, már nincsen semmi dolga, már nem kérjük kegyelmeket, hanem magunk biztosai által határozzuk meg mindegyik megyének illetőségét” (Szalay, V., 244-245. o.).

Látjuk tehát, hogy Thököly csak szolga országgyűlést volt hajlandó elismerni. Ő nem azért hívta össze a rendeket, hogy vele mint egyenrangú fél tárgyaljanak s a tárgyalások folyamán esetleg vele ellentétes véleményük is lehessen, hanem azért, hogy ott neki engedelmesskedjenek, éljenezzenek, hízelegjenek és ország-világnak tudtára adják, hogy Thököly akarata az ország akarata. Thököly fejedelmi „becsülete” (melyből tehát még ha akarna, akkor se engedhetne) sérelmének tekintette, ha eltűri, hogy az ország kevesebbet ajánljon meg, mint amit ő tőle kíván, s hogy az ország gyűlése ne tartsa hazafias kötelességének azt, amit ő annak tart. A Habsburgok alatt a magyar országgyűlések azt tekintették a nemzet „becsületének”, hogy sose ajánljanak meg annyit, amennyit a király kér. Akkor ez volt az évszázados gyakorlat.

De olyan hangon is beszélt, mint kocsmai verekedések alkalmával az a legény, akinek azt mondták, hogy tejfeles szájú. Pedig hát mindaz, amit mondott, mind az a hang, melyen mondta, egyszerűen minden alkotmányosságnak, minden nemzeti jognak merev tagadása volt. Az olyan fejedelem, aki az országgyűléstől nem tűr bírálatot, aki ott nem tűr ellenvéleményt, kényúr, zsarnok. Amit Thököly itt mondott, az homlokegyenest ellentétben állt mind-

azzal, ami a magyarnak valaha szent volt, amit jognak, függetlenségnek, alkotmánynak, szabadságnak nevezett.

Ezért soha Habsburg király ilyen hangot magyar országgyűléssel szemben nem használt. Nemcsak azért nem, mert volt gyerekszobája, ahol nevelésben részesült s ezért indulatait nem engedte szabadon kitörni, részint, mert azok a magyar királyok, akik koronázási esküt tettek le, jól tudták, hogy ők nem korlátlan urai a nemzetnek, s ha annak képviselőjével, az országgyűléssel így beszélnek, akkor a magyar alkotmányt tagadják meg, zsarnoknak jelentik ki magukat. Mivel pedig koronázásukkor megesküdték, hogy nem lesznek azok, az ilyen viselkedéssel csakugyan elkövették volna azt az esküszegést, amelyet a magyar közvélemény – igazságtalanul – oly sokszor mégis szemükre hányt.

Ha Habsburg király üzent volna valaha ilyen hangon akármelyik magyar országgyűlésnek, olyan tiltakozás, olyan felzúdulás, olyan forradalmi hangulat keletkezett volna, hogy királynak és kormánynak azonnal visszakoznia kellett volna és elégtételül azonnal fel kellett volna áldoznia azt a bizalmi emberét, aki ezt a helyrehozhatatlan baklövést elkövette.

Csodálatos (dehogyan csodálatos, hiszen a terror mindent megmagyaráz!), hogy a tállyai gyűlésen Thököly gőgös, a gyűlést végig sértő kijelentésének éppen az ellenkező lett a hatása. Itt erre a hangra nem Thököly, hanem az országgyűlés ijedt meg, a követek kértek és nyertek bocsánatot (Szalay fejezi így ki magát) azért, mert szabad testületnek képzelték magukat és azt merték gondolni, hogy az adót ők ajánlják meg, nem pedig uruk parancsát hajtják csak vele végre, mikor fizetik. Oda jutottak tehát – és szabadságharc kellett hozzá, hogy ide jussanak –, hogy egy magyar nemesi gyülekezetnek bocsánatot kellett kérnie azért, mert azt merete hinni, hogy szabad és az adót ő ajánlja meg.

Vajon mi lehet az oka a Habsburgok és Thököly országgyűlései közti ezen éles különbségnek? Hogy lehet, hogy a Habsburgok, akik az akkori világ legnagyobb hatalma voltak, félték tőlünk, Thököly azonban, aki csak egy akkor már tizenkét éve „bujdosó”, állítólag birtokait vesztett magyar főúr volt, nem félt? Hogy lehet, hogy a Habsburgoktól mi sem féltünk, Thökölytől azonban igen?

Nagyon könnyű megmondani: az, hogy a Habsburgoknak lelkiismeretük volt s ezért voltak erkölcsi gátlásaik, s ezt a magyar rendek is nagyon jól tudták, míg Thökölynek nem voltak, mert lelkiismeretlen volt és a magyar rendek ezt is nagyon jól tudták. Tudták, hogy a Habsburgokat lehet a magyar alkotmányra és a rá letett esküjükre figyelmeztetni, Thökölyt azonban nem lehet, mert ő erre semmit se ad, de a figyelmeztetésre olyan méregbe jön, hogy jaj lesz a figyelmeztetőnek. Azt is jól tudták, hogy a Habsburgok fenyegetéseitől közel se kellett annyira megijedni, mert náluk a fenyegetés és a fenyegetés végrehajtása között nagy út van, Thököly azonban nemcsak fenyeget, hanem azonnal tesz is, ha megvan hozzá a lehetősége.

A Habsburgok alatt 400 hosszú éven át számtalanszor volt alkalmunk tapasztalni, hogy ők igazságtalanul, csak azért, hogy rémítsenek, senkit se fognak legyilkolni, sőt még csak börtönbe se vetni vagy vagyonából kifosztani, de koronázó esküjüket se fogják soha tudatosan megszegni. De Thökölyről ezt már senki se vehette biztosra, de igen az ellenkezőjét. Ezért félték az országgyűlésektől mindig a Habsburgok, s sose mi, s ez volt az oka annak is, hogy Thökölytől viszont az országgyűlés félt.

Ezért történt az is, hogy Thököly hetvenkedésére az országgyűlés nem megbotráncozott és tumultusban tört ki, hanem elnémult, sőt bocsánatot kért és – milyen kegy! – kapott. Aztán Thököly biztosai már másnap, május 27-én meghagyták a megyéknek, hogy június 6-án (tehát ugyancsak hamar) ezernégyszáz szekér (nem pedig hatszáz, mint a gyűlés megajánlotta), tizennégyezer köböl liszt (nem pedig a rendektől emlegetett négyezer), ezernégyszáz vágómarha (nem pedig hatszáz, mint a rendek szerették volna) Vizsolynál készen álljon a hadak számára, Ónod, Tokaj, Kálló felépítéséről pedig ingyenmunkákkal gondoskodjanak (Szalay, V. 245. o.).

Sajnos, azt kell mondanunk, hogy sokkal előbbre lenne hazánk, ha Habsburg királyaink is így bántak volna a magyar rendekkel, mert akkor legalább nem a töröknek (mint Thököly uralma alatt), hanem saját magunknak és a kereszténységnek lett volna haszna az áldozatokból. Bizonyára meg is tudták volna tenni, ha akarták volna, mert akaratuk végrehajtására akkora erőforrások bizonyára nekik is rendelkezésükre álltak, mint Thököly Imrének. De a Habsburgok nem tették, mert ez az eljárás mód ellenkezésben állt volna azzal a magyar alkotmánnyal, melyre ők megkoronázásukkor esküt tettek. Szomorú (de sajnos, az ilyesmi nem éppen ritka az emberi életben s így a népek történetében se), hogy mégis ők lehettek „hírhedtek” a magyar alkotmány és rá letett esküjük megsértéséért, nem pedig Thököly. Sőt, ő a magyar „hazafias” hírverésben a tőlük megsértett alkotmány megvédője és jogaiba való visszahelyezője lett.

„Inkább az Allah, mint a „Wer da” volt a kálvinista magyar nemesek jelszava a Wesselényi-összeesküvés idejében. Alig hogy Thökölyben megkapták azonban a bécsi király helyett új urukat, a szultánt, illetőleg hitfelüket, Thökölyt, egymást érik panaszaik az új uralom kezsérségével szemben. A hódoltság eddig is sokat szenvedett – mondották a rendek Kassán –, de a fejedelem önagysága szerencsés (milyen őszintén mondhatták a kassai rendek!) felavatása óta sokkal súlyosabban terhelik bírságokkal, szokatlan adókkal és mindenféle önkényel” (Angyal, II., 18. o.).

Pedig hát a törökkel cimborálás protestáns hazaárulásának fő érve éppen az volt, hogy ha behódolunk neki, ha adófizetést vállalunk és nyíltan elismerjük urunknak, sokkal jobb dolgunk lesz, mint eddig, mert akkor mint már alattvalóit, épp úgy megkímél majd bennünket, mint Erdélyt.

„Heves megye február 23-i gyűlésén az alispán előterjeszté, hogy Fülel végvára elpusztítása óta a köznép egyedül a török hatalmában bizván a taxákat, adókat nem fizeti s nem tördök a megyei tisztek rendeleteivel. Thököly egyik követe 1682 vége körül a fejedelem sérelmeinek elsorolása után megemlíti, hogy némelyek, kik eddig a fölkeléshez csatlakoztak, látván az athnámé semmibe vételét (arra céloz, hogy a török semmibe vette azokat a jogokat, melyeket Thököly Magyarországnak abban megadott), Lengyelországba menekültek, inkább akarván a száműzetést túrni, mint a túlkapásokat” (Angyal, II., 18. o.).

Hogy a nemesi szabadságokat, például, hogy nemes felett csak az országgyűlés ítélhet, vagy hogy nemes embert az ítélet előtt nem szabad letartóztatni, hogyan tartotta meg Thököly, azt láttuk már azokból a fenyegetésekből, melyekben vagyonek kobzást, sőt halált ígért azoknak, akik fel nem kelnek s parancsainak nem engedelmeskednek. Thököly tehát nemcsak a nemesek kiváltságaira nem adott semmit, hanem még életüket is statáriálisan fenyegette. A magyar törvények szerint vagyonek kobzásra is csak az országgyűlés ítélhetett, Thököly azonban nemcsak az egyháziaktól és a király hűsége mellett kitartóktól kobozta el egészen önkényesen javaikat, hanem még a maga követőitől is, ha felkelési parancsainak nem engedelmeskedtek vagy csapatai élelmezéséhez nem járultak hozzá olyan arányban vagy olyan gyorsan, mint ő megszabta.

Mikor pedig a törökök bécsi veresége után Thököly hitele is nagyon leszállt, hívei pedig tömegesen tértek vissza a király hűségére, egyenesen kegyetlenséggel akarta a tőle való elpártolás tömegdivatját megszüntetni. „A felséged hűségére visszatérőket, akik hirtelenében nem tudtak biztosabb helyre vonulni, elfogatja és felakasztatja” – írja Esterházy Pál nádor 1684. január 15-én a királynak írt levelében Thökölyről. Még olyan nagy urat is, mint amilyen Homonnay Zsigmond volt, képes lett volna Thököly kivégeztetni, ha Sobieski kancellárja 1684. január 10-én nem figyelmezteti, hogy a gróf a lengyel király védelme alatt áll és kivégzését a király személye megvetésének tekintené (Szalay, V., 270. o.). Milyen szabadság az, melyben egy magyar főnemeset egy idegen hatalom fenyegetőzésének kell a törvénytelen kivégzéstől megmenteni?

Az úrhatnám Thököly

Mikor Erdélyből 1690. október 25-én a bozzai szoroson át Thököly Oláhországba volt kénytelen menekülni, „fejedelemségének mintegy zálogául sok erdélyi nemességgel és főemberrel” kísértette magát a száműzetésbe. Tehát sok magyar előkelőségnek csak azért kellett hazáját elhagynia, hogy Thököly bujdosása előkelőbb legyen. Többeket erővel vitetett el (Angyal, II., 222. o.).

Thököly tehát csak úgy tombolt nemcsak a nemesi kiváltságok, hanem még a magyar alkotmány, sőt az egyszerű emberi jogok állandó megsértésében is. Hol van az a magyar törvény, melynek alapján nem egy „szabadsághős”, aki pár hét tartalmára erdélyi fejedelem lett, hanem akár a koronás király is kényszeríthetne egy magyar nemeset arra, hogy hazáját elhagyja? Hiszen a magyar nemes éppen emiatt hazája határain túl még királya oldalán se volt köteles katonáskodni!

Thököly ezt nagyzsolásból tette, mert most már, hogy annyira lecsúszott, hogy még Erdély szélén se tudta már magát tovább tartani, legalább azzal akarta fitogtatni fejedelmi mivoltát oláh földön, hogy a fejedelmi szék helyett legalább az előkelő magyar nemesek minél nagyobb tömege legyen kíséretében, illetőleg „udvarában”. Mivel magának az országnak már nem lehetett tovább fejedelme, legalább az ország minél több és minél nagyobb előkelőségének akart ország nélkül is és idegenben is ura lenni.

Dölyfében és bosszújában hatalmát még külföldről is éreztetni akarta azokkal, akik nem követték, hanem otthon maradtak. Mikes Pált Oláhországból visszaküldte a Székelyföldre, hogy ott megbüntesse a „hütlenekeket”, s Mikes ott nevében három nemeset fel is akasztatott (Angyal, II., 222. o.). Tudjuk, hogy nemesembert egyáltalán nem is volt szabad felakasztani, csak lefejezni. Thököly tehát egyenesen tüntetni akart vele, mennyire semmit se ad ő a törvényre vagy az alkotmányra. Nem túlzunk, ha azt állítjuk, hogy Thököly pár éves „szabadságharca” alatt többet és nagyobbat vétett a magyar törvények és az alkotmány ellen (hogy „szabadságról” ne is beszéljünk), mint az összes Habsburg együttvéve 400 éves uralmuk alatt.

Azoknak a szegény erdélyi nemeseknek és főnemeseknek aztán, akiket Thököly Erdélyből való kiszorulása miatt hazájuk, vagyonuk és családjuk elhagyására kényszerített, utána vele együtt kellett bujdosniuk. Pedig gondolhatjuk, hogy ha a török még magát Thökölyt is csak kutyának tekintette, melyet akkor rúghat orron, korbácsolhat meg vagy taposhat el, mikor akarja, milyen sorsa lehetett a vele bujdosásra kényszerített nemességnek, Erdély legelőkelőbb családjai sarjainak.

Már előzőleg is ott barangoltak napokig „a Gyula és Jenő között való pusztaságokon, ligeteken”, zsákmányolással és apró hadi kalandokkal töltvén az időt, de többnyire rosszul érezték magukat. „Igen sokat éhezünk, koplaltunk”, beszéli egyikük (Angyal, II., 226. o.). Hogy milyen sorsuk volt, mutatja Horváth Ferenc kapitány esete, aki 80 katonájával azzal a megokolással szökött meg Thökölytől, hogy nem akart olyan uraknak szolgálni, akik elveszik a kurucok becsületes keresményét. Ez arra vall, hogy még az a zsákmány se maradhatott az övék, melyet harc közben kerestek (Angyal, II., 241. o.).

Cserei ötven társával szintén megszökött, pedig Thököly háromszáz emberét csak arra használta, hogy a szökéseket megakadályozza (Angyal, II., 244. o.). Ha a megszökötteket elfogták, természetesen kivégezték őket „árulásukért”. Meg kell hát hagyni, hogy ugyancsak nagy szabadságot élveztek akkor azok a magyarok, akik a „szabadsághős” udvarához tartoztak! Mikor ország már nem volt, Thökölynek akkor is volt még udvara és felségjoga is. Legalábbis hóhérolás tekintetében.

„Gyűléseztek, zsbongtak az nagy szükség miatt.” Valóban „az szegin erdélyiek igen holtak az iszonyú szokatlan sanyarúság és nyughatatlanság miatt”. (Angyal, II., 244. o.)

1692. november elsején összegyűltek néhányan Szendrő mellett és elhatározták, hogy folyamodványban kérni fogják a fejedelemtől (de fene nagy úr volt még mindig) elbocsátásukat. Kevés kivétellel valamennyi erdélyi aláírta a folyamodványt. Az aláírásokat gyűjtők Macskássy Boldizsárt is megszólították, ki megrémülve kérde tőlük: „Az hatalmas Istenért, mint csináltok?!” (Így rettegetek a magyar szabadsághóstól a legelőkelőbb erdélyi nemesek!) „Bizony engemet lődöztettek meg, mert azt tudják, hogy mind én dolgom.”

Elkeseredésük azonban olyan nagy volt, hogy a folyamodványt mégis átadták Thökölynek. Thököly most már nyakaztatni nem mert miatta, de viszont kérésüket se teljesítette. Úgy tett, mintha mi se történt volna vagy mintha mindent elfelejtett volna. Elmondhatjuk, hogy annyi szabadsága se volt azoknak a magyar nemeseknek, akik a környezetében éltek, mint a Habsburgok alatt a legutolsó jobbágnak, mert annak legalább a szabad költözködési joga mindig megvolt.

Két évvel előbb azonban, 1690 végén, mikor a környezetéhez tartozó Haller József végső elkeseredésében s a sok jogtalanság miatt, melyben addig már részesültek, azt kezdte mondogatni társainak, hogy lelövi Thökölyt, s természetesen akadtak közöttük olyanok, akik ezt beárulták Thökölynek. Ő hirtelen haragjában agyonlövette érte Erdély egyik legelőkelőbb családjának e sarját (Angyal, II., 244. o.). Pedig hát tudvalevő, hogy effajta fecsegések csak a legriktább esetben fednek igazi szándékot, tehát hogy ezt Thökölynek besúgták, szintén sokkal inkább Thököly környezetének jellemtelenségét, mint jogérzékét és urához való ragaszkodását bizonyítja.

Olyan zsarnokság, mint Thököly e tette, nemigen fordult még elő a magyar történelemben. A Habsburgoknak még azt se tudjuk megbocsátani, hogy Rákóczit külföldi börtönbe szállították (de ott is csak úgy őrizték, hogy megszökhetett), és hogy vele szemben olyan ember tanúvallomását is elfogadták, aki nem volt magyar nemes, Thökölynek azonban még egy erdélyi főúr közönséges lelövését is úgy megbocsátottuk, hogy még magát a dolgot is teljesen elfeledtük. Vajon száz érettségizett vagy akár egyetemet végzett magyar ember közül hány tud Thököly e gyilkosságáról?

Általában mennyivel előkelőbb úriemberek voltak a Habsburgok, mint a mi szabadsághőseink vagy akár erdélyi fejedelmeink! Erdélyben ugyanis nemcsak Thököly volt ilyen állatias indulatember. Ott még az is előfordult, hogy a fejedelem sajátkezűleg nem aláírt, hanem ölt. Báthory Gábor például „Szebenben a toronyból ugratott le lázadókat, egy lovászmesterét agyontaposta lovával” (Szilágyi: Erdélyország történelme, II., 109. o.). De még II. Rákóczi György is sajátkezűleg lökött volna le a várfalról (mert megfenyegette vele) nem kisebb embert, mint Apáczai Csere Jánost, ha be nem fogja a száját. De csak az imént láttuk, hogy maga Thököly is sajátkezűleg lökött le a mélységbe a várbástyáról egy katolikus papot.

Mivel Erdélyből kiszorulta után is még mindig 1841 alattvalót számlált Thököly (Angyal, II., 241. o.), „a portán szemére hányták ellenségei, hogy a császár (szultán) részéről kapott pénzt és élelmet nem hadaira, hanem magára és cselédeire költötte”.

Mint majdnem minden protestáns, ő is nagy gazdasági érzékkel bíró, takarékos és a pénzzel bánni igen jól tudó ember volt, aki kiadásairól és bevételeiről mindig pontos számadást vezetett. Időnként azonban a hámból kirúgni is szeretett, nagy barátja volt a mulatozó-soknak, „gyakori vendégeskedések és huzamos pohároknak” is, s így nem csoda, hogy az erdélyi nemesség, melyet a vele való bujdosásra kényszerített, kisémmizett voltában és nélkülözései közepette mindezt nem jó szemmel nézte.

Később a fentebb említett félénk Macskássyt se tartotta már vissza a rettegés, hogy Inczédyvel és még harminc társával ott ne hagyja Thökölyt és haza ne szökjék mellőle. Hívei nyomorát látva Thököly, így mentette magát: „torkig adósságban vagyok, mindenemet elköltöttem, még a feleségem egyet-mását is zálogba vetettem”. Állítása közül legalábbis ez a leg-

utóbbi valóban igaz volt, csak az a baj, hogy ez nem Thököly önzetlenségének bizonyítéka, hanem épp az ellenkezőnek!

A sok tivornya, ivás és lakmározás következményeként Thököly már ifjú korában is sokat „kornyadozott”, mert gyomra gyöngye volt a nagy megterhelésekre. Csúzzal, reumával, köszvényel is sok baja volt. (Tudvalevő ez is a sok húsevés, tehát a túl jó élet következménye.) Sok testi baja és szenvedése mellett még azt a szegyet is meg kellett ernie, hogy a nikápolyi magyar kolónia néhány előkelőbb tagja azt a felterjesztést intézte a portához, hogy Thökölyt ne vigyék közibük, mert „ők úgy is szükséget látnak, s tapasztalták az előbbi években, hogy a portától kiosztott élelét és költséget nagyrészt a fejedelem udvartartása nyelte el” (Angyal, II., 263. o.).

Thökölynek később Konstantinápolyban már az volt a mellékjövendelme, hogy borát mérette ki házában, akár igazhitűek voltak a vásárlók, akár gyaurok. Egy francia barátjának pedig azt szokta mondogatni, mint életbölcsséget, hogy a bort borral kell legyőzni. Ő maga – mondja a francia – ekkor már egészségi állapota miatt nem gyakorolhatta ezt az életbölcsséget, de maga helyett két hívét emlegette, mint legendás ivókat. Magának a franciának is többnyire huszonnég órára volt szüksége, mire Thököly vendégszeretetének következményeit ki tudta heverni. (Láttuk, hogy Thököly ebben csak apját – aki szintén „szabadsághős” volt – utánozta.)

Hogy még e honvágytól gyötört, testében-lelkében beteg, megrokkán és sorscsapásoktól megalázott „szabadsághősben” is mekkora volt még mindig a gög, bosszúvágy és gyerekes kötekedési hajlam, azt mutatja a következő kis apróság.

1700-ban gróf Oettingen Farkas volt Lipót követe Konstantinápolyban, s ekkor a császári seregek fényes győzelmei és a passzarovici béke után meglehetősen nagy úr is volt ő ott. Ő akadályozta meg, hogy Thököly Konstantinápolyból a Magyarországhoz közelebb fekvő Nikápolyba mehessen, sőt még Konstantinápolynál is messzebb, Kis-Ázsiába akarta továbbítani Thökölyt, de ez akkor még nem sikerült neki.

Mikor Oettingent visszahívták és 1700. október 11-én kíséretével kivonult Konstantinápolyból, Thököly elhatározta, hogy „nagy bosszút tesz rajta”. Az út mentén, melyen a követ átvonult, egy szép sűrű lombú fa alatt sátrat állíttatott fel s feles számú szolgálkkal, mint ahogyan ahhoz illett, aki nagy úrnak tartotta magát, odavonult. Mikor a követ kocsija elvonult a sátor mellett, kísérete figyelmeztette Oettingent, hogy ki van ott. Erre Oettingen megállíttatta kocsiját, feltette a szemüvegét (öreg volt már), s úgy nézte Thökölyt, aki mozdulatlanul ült sátrában. Oettingen nem tudta elképzelni, hogy került oda Thököly s miért ül ott: tiszteletből-e vagy csak kíváncsiságból, vagy pedig az ő bosszantására. Ez utóbbi azonban nem jutott eszébe, mert azt hitte, hogy Thököly csak azért nem áll föl, mert köszvényes, s így, ha akar, se tudna felállni. Csak később tudta meg, hogy utána egész Konstantinápoly Thököly vakmerőségéről s az osztrák követtel való kibabrálásáról beszélt, mert Thököly utána fünekfának dicsekedett, hogy Oettingen „csaknem megette mérgében kezét-lábát”, mikor őt sátrában ülve meglátta.

Csekélység, de jól lehet belőle látni, ki volt Thököly, s egyúttal azt is, miért lett belőle szabadsághős. Azért, mert nagyravágyó volt és beszélgetni akart magáról. Azért, mert „csak azért is!” típusú ember volt. Azért, mert magánál nagyobb urat ismerni nem akart, ha pedig megalázták, nem tudta eltűrni, hogy ő maradjon alul s az utolsó szó ne az övé legyen. Természetesen vannak előnyei is az ilyen természetnek, s van valami imponáló vonása is. Nagyon sok magyar szenvedésébe, igen sok könnybe-vérbe, pusztulásba, alkotmányzegésbe került azonban a magyar nemzetnek ez a Thököly (és 400 éven át a többi Thökölynek) „csak azért is” viselkedése, még így is, hogy mozgalmuk nem sikerült. Mi lett volna azonban belőlünk, ha még sikerült volna az, amit akartak!

Zrínyi Ilona, a nő és honleány

Thököly híres nejeről is kell mondanunk itt pár szót. Hiszen ő is „dicső” alakja történelmünknek, egyik leghíresebb, legismertebb magyar nő, sőt a jó magyar honleány állítólagos örök példaképe. Ifjúságunkat arra tanítják, hogy amit ő, a gyenge nő, munkácsi várának éveken át tartó, megrettenthetetlen védelmével tett, párját ritkítja a világtörténelemben, a magyar szabadságszeretetnek pedig örök példaképe. Büszkék lehetünk rá, hogy nemcsak az erős magyar férfiak, hanem a gyöngé nők is szembe mertek és tudtak szállni az osztrák önkénnyel.

Soha meg nem hajolt ez a büszke, bátor magyar nő. Soha senki félni nem látta. Még akkor sem, mikor Munkács ostroma alatt egyik szolgálóját oldala mellett tépte szét egy gránát. De az asszonyi hűség örök példaképe is egyúttal, aki elvek tekintetében is egy volt férjével, a számkivetésbe is követte, s ott halt meg vele együtt idegen földön, s csak évszázadokkal később kerültek vissza „szent tetemei” az édes magyar haza földjébe dicső férjével és még dicsőbb fiával egyetemben. A nemzet kegyelele róttá le iránta ezt a végső kötelességet. Nézzük meg kissé közelebről, ki volt ez az állítólag legnagyobb magyar asszony, a hazaszeretetben minden magyar nő örök példaképe.

Született Ozalj várában, Horvátországban, a magyarság települési helyétől messze, idegen nyelvterületen. Ebből már következtethetjük azt is, kik lehettek dajkái, s hogy bölcsőjében aligha a „Cserebogár, sárga cserebogár” hangjai mellett szokott álomba szenderedni. Születési helye azt is mutatja, hogy mikor már kikerült a bölcsőből és esze nyiladozott, akkor se környezhette magyar szó és magyar emberek. Láttuk, hogy még anyja, Frangepán Katalin se tudott magyarul, érzelmei pedig egyenesen magyarellenesek voltak.

Azt nem mondhatjuk, hogy Zrínyi Ilonában nem is volt magyar vér, mert hiszen láttuk, hogy egyik nagyanyja Széchy-lány volt. Kétségtelen azonban, hogy nemcsak környezete s a légkör, melyben született és lánykorát töltötte (mely elég hosszú volt, mert nem ment korán férjhez), volt idegen, hanem a vére is túlnyomóan idegen volt: horvát és olasz.

Apja, Zrínyi Péter, horvát származású (ő Verbovácon született), de nemcsak származásában volt horvát, hanem hajlamok, érzelmek és anyanyelv szempontjából is. Kétségtelen, hogy nem volt annyira magyar gondolkodású, mint nagy költő bátyja, Miklós. Míg az a magyar, ő a horvát irodalom ünneplé alakja: a bátyjától magyarul írt Zrínyiászt ő horvátul írja meg. Zrínyi Miklós a Zrínyiászban azt írja róla, hogy „mind magyar, mind horvát”, tehát még ő se mondja magyarnak még akkor se, mikor magyarul ír róla és dicsőíteni akarja.

Hogy Zrínyi Péternek, Zrínyi Ilona apjának érzelmei, hajlamai, társasága, baráti köre mennyire horvát volt, mutatják azok a nevek, melyek a Wesselényi-összeesküvés ismertetésekor vele kapcsolatban szerepeltek: Forstall, Borkovits, Tattenbach, Frangepán, Bukováczy, Csolnics, Pogledics, Beriszlavics, Ivanovics, Bargigli, Mallinics, Kamenian, Csernkóczy, Gottal, Szeverovics, Tomasi, Lahn stb. Talán az egyedüli magyar nevű ember, akiről vele kapcsolatban hallottunk, Sárkány János, de láttuk, hogy ez csak véletlenül és messzi magyar vidékről menekült hozzá, illetőleg nem is hozzá, hanem bátyjához, s csak azért, mert Magyarországon a törvénnyel összeütközésbe került.

Zrínyi Ilona anyja, Frangepán Katalin – pedig anyánktól sokkal jobban függnek érzelmeink s legelső, egész életünkre döntő hatással bíró benyomásaink – még távolabb állt a magyar néptől és a magyar nemzeti érzéstől, mint apja. Frangepán Katalin már nem „mind magyar, mind horvát” volt, hanem egészen horvát. Amennyiben pedig nem volt egészen horvát, akkor is inkább olasz volt, mint magyar. Ő a magyar népet és nyelvet egészen idegenül, hogy ne mondja: ellenséges szemmel nézte. Ő is szerepel az irodalomban is, de csak a horvát irodalomban: egy horvát imakönyvet írt és adott ki. A horvát írók dicsekedve emlegetik, mint erősen horvát asszonyt.

Majdnem bizonyos, hogy magyarul nem is tudott, legfeljebb néhány szót. Férje például vele mindig horvátul levelezett, s Pauler Gyula (A Wesselényi-összeesküvés, I., 11. o.) azt írja, hogy neki kezébe került ugyan Zrínyi Péternének egy Széchy Máriához írt magyar levele is, de ezt idegen kéz írta, csak az aláírás Frangepán Katalin írása. De a levélhez utóirat is van függesztve, amely már Zrínyi Ilona anyjának keze írása s ezen utóirat már horvát. Kétségtelen bizonyítéka ez annak, hogy Frangepán Katalin nem tudott magyarul. Mivel Széchy Mária bajosan érthette a horvát szót, az, hogy Frangepán Katalin ennek ellenére is azt, ami csak a magyar íródeák távozása után jutott eszébe, mégis horvátul függeszti hozzá a magyar levélhez, kétségtelen bizonyítéka annak, hogy Frangepán Katalin nem szeretett, de egyáltalán nem is tudott magyarul beszélni.

Ezek után könnyű elképzelnünk, milyen kuruc-magyar érzelmű lehetett az a Zrínyi Ilona, aki – már túl a huszadik évén – elhagyva horvát hazáját, horvát környezetét, horvát cselédségét, horvát családi körét és magyarul nem is tudó horvát anyját, elkerült Felső-Magyarországra és a magyar Rákóczi család tagja lett.

Ha valakinek az eddig felhozottak még nem lennének elegendők annak bizonyítására, hogy Zrínyi Ilona nevelése nem lehetett magyar, még azt is hozzátehetem, hogy a Wesselényi-összeesküvés kapcsán sokat emlegetett Vittnyédy, Zrínyi Miklós költő bizalmasa, kötelességének érezte arról gondoskodni, hogy Zrínyi Péter egyetlen fia, János, Zrínyi Ilona testvére, magyarul is tanuljon, „mert szégyen volna, mondta, ha nem tudna”. Jól láthatjuk e megjegyzésből, milyen állapotok uralkodhattak magyar szempontból Zrínyi Ilona szüleinek házában.

Vegyük mindehhez hozzá még azt is, hogy a leánygyermek iskolázottsága és világlátottsága sokkal kisebb (s különösen kisebb volt ezelőtt 300 évvel), mint a fiúgyermekké. Ha tehát még a magasabb iskolákba való járás és egyéb okok miatt lánytestvérénél Magyarországon és a magyarok között sokkal sűrűbben forgolódo Zrínyi fiúnál is attól kellett félnie az ezzel törődő magyar embernek, hogy nem tanul meg magyarul, képzelhetjük akkor az akkori szokások szerint többnyire az anyja szoknyája mellett ülő és horvát cselédek közt felnövő Zrínyi Ilonának e tekintetben való állapotát.

Lehet, hogy Zrínyi Ilona valamit tudott már magyarul akkor is, mikor horvát hazájából 24 éves korában horvát anyja mellől a magyar környezetbe került, de hogy tökéletesen semmiképpen se beszélhette nyelvünket, az bizonyos. Egyébként ne feledjük, hogy a Felvidéken a jobbágyság és a cselédség révén tótul legalább valamit a magyar főurak és családtagjaik is mind tudtak (látni fogjuk ezt például majd Bercsényinél), úgy-ahogy pedig a horvátot is megérti a tót. Lehet, hogy Zrínyi Ilona fiatalasszony korában eleinte csak így tudta magát megértetni új környezetével.

Hát akkor a magyar gondolkodásmódot, a magyar hazafias érzelmet, a nemzeti függetlenségünkért és alkotmányunkért való lelkesedést honnan tanulta volna Zrínyi Ilona? Anyjának semmi köze se volt hozzánk, apjának se túl sok. Láttuk, hogy Zrínyi Péter se hazaszeretetből lett összeesküvő, hanem nagyravágyásból, illetőleg nyughatatlan természete miatt. Láttuk, hogy maga se igen tudta, hogy tulajdonképpen mit is akar vele.

Mikor II. Rákóczi Ferenc 1704. január 18-án Miskolcra a horvátokhoz kiáltványt intézett, hogy ügyének őket is megnyerje, kiáltványában többek közt arra is hivatkozott, hogy anyja után ő is „horvát vér” (Szalay: Magyarország története, VI., 142. o.). Rákóczi tehát egyszerűen horvátnak tartja és mondja az anyját, Zrínyi Ilonát.

Egész bizonyos, hogy a Horvátországból hirtelen Sárospatakra átültetett fiatalasszony viselkedésével, szokásaival, beszédével, magyar kiejtésével (mikor már a magyart folyékonyan beszélte) még akkor is az idegen benyomást tette volna környezetére, ha magyarul nem is tudó anyja nem látogatta volna oly sűrűn és tartósan új otthonában.

Rákóczi most idézett megjegyzése is azt juttatja eszünkbe, hogy Zrínyi Ilona eleinte nem is tudott magyarul. Hiszen láttuk, hogy azt, hogy ő is tudjon magyarul, még Vittnyédy se tar-

totta fontosnak. Még ő is megelégedett azzal, hogy legalább a János tudjon. Bizonyára a cse-csemő Rákóczi kisgyerekkori visszaemlékezéseinek folyománya, hogy ő az anyját egyszerűen csak „horvát vérnek” mondja, tehát idegennek, nem magyarnak tartja.

Igaz, hogy Zrínyi Ilona férjhez menetele után ugyancsak magyar környezetbe került, s ettől kezdve egész Munkács feladásáig abban élt, sőt férje és környezete, később pedig második férje is Habsburg-gyűlölő rebellis volt, ámde ez maga még éppen nem jelent magyarságot. Hiszen láttuk, hogy szintén rebellis apjának is teljesen idegen volt a környezete, de még inkább magyarul nem is tudó, de azért mégis rebellis anyjáié. Láttuk, hogy éppen ez a magyarul nem is tudó Frangepán Katalin volt a Zrínyi-családban a legrebelligebb: hogy tulajdonképpen ő kezdett el mindent, s ő már akkor megkezdte a franciákkal való cimborálást, mikor a Felső-Tisza vidékének magyar kálvinistái erre még nem is gondoltak.

Zrínyi Ilona családi körében tehát a rebelligség semmiféle összefüggésben se volt a hazaszeretettel vagy a magyarsággal. De ha összefüggésben lett volna vele, akkor is hamarosan kigyógyult volna belőle, mert ott volt mellette és felette anyósa, Báthory Zsófia, a Habsburg-pártiság megtestesülése, aki, míg élt, a vagyon ura volt, s nemcsak e címen, hanem szellemi és erkölcsi fölénye révén is irányította nemcsak őt, hanem férjét is.

A nagyvonalú anyós hamarosan kiábrándította fiát is, menyét is a rebelligségből, de még inkább kiábrándította őket a keserű valóság és eltévelyedésük következményeitől való félelem. Ezért Zrínyi Ilona, mint I. Rákóczi Ferencné, ha kezdett is Sárospatakon magyar szokásokat felvenni és magyarul kifogástalanul megtanulni (hisz értelmes, eszes asszony volt), a rebelligséget nem tanulhatta meg, s ha igen, alkalma volt idejében kiábrándulni belőle. Éppen elég oka volt rá. Kétségtelen, hogy ha módunkban volt megállapítani, hogy Zrínyi Ilona nem volt magyar, éppígy megállapíthatjuk róla azt is, hogy nem volt „hazafias” se. Zrínyi Ilona rebellis érzelmeire semmi bizonyíték sincs, az ellenkezőre azonban van.

Mivel a Rákóczi-Báthory uradalmak az erdélyi „Részekben” és az anyaországnak is Erdély felé eső vidékein voltak, érthető, hogy a Wesselényi-összeesküvés után rögtön megkezdődő kuruc betöréseknek és portyázásoknak legjobban ki voltak téve. A Rákóczi-várak e vidéken nagy akadályai voltak a bujdosók hadműveleteinek, viszont, ha Báthory Zsófia (az ő halála után pedig Zrínyi Ilona) melléjük állt volna, vagy akárcsak jóindulatú semlegességet tanúsított volna irántuk, ez a kuruc ügynek igen sokat használt volna.

El is követtek a bujdosók Báthory Zsófia megnyerésére mindent, hízélgést és terrort egyaránt. De egyik se használt. „A nagy emlékezetű Báthory család utolsó sarja lévén – válaszolta neki Zsófia, ez az igazi nagyasszony – nem akarom magamat állhatatlansággal megjegyeztetni” (Angyal, I., 260. o.).

De nemcsak az öreg fejedelemasszony volt ilyen hűséges a királyi házhoz és ennyire erősen kurucellenes érzelmű, hanem menyé, Zrínyi Ilona is. Óhozza is hiába intézett Wesselényi Pál, a Thököly előtti kuruc vezér, tűzzel-vassal fenyegető terrorfelhívást, hogy ne válassza külön ügyét a bujdosókétól, Zrínyi Ilona bizony különválasztotta.

Tekintve, hogy viszonzásul „uradalmi, név szerint a Hegyalja, már nagyrészt el voltak pusztítva (Szalay, V., 177-178. o.), Zrínyi Ilona e viselkedését nem lehet egyszerűen csak az udvartól való félelemmel, tehát érdekléssel és politikai óvatossággal magyarázni. Az alanyi érdek sokkal jobban kívánta volna a bujdosókkal való jó viszonyt, mint ingerlésüket. A Rákóczi vagyoni érdeke azt kívánta, hogy a bujdosókkal jóban legyenek. A kurucokkal való jó viszony hátrányait Bécsben egész szépen el lehetett volna intézni úgy, hogy az udvarnál is fenntartották volna az alázatos összeköttetést, az esetleges bécsi panaszokra pedig a vádak tagadásával és kedveskedéssel válaszoltak volna, illetőleg a kényszerhelyzetre való hivatkozással menthették volna magukat.

Zrínyi Ilona ekkori viselkedése azonban éppoly nagy aulikus meggyőződésre mutat, mint Báthory Zsófiáié. Aulikus elveiért még áldozatokra is hajlandó ő is. Egyenesen kuruc megvetést kell látnunk benne. Ha egyedül csak érdekből vagy félelemből tartott volna ki az

udvar mellett még anyagi kára ellenére is, kétkulacos politikát űzött volna, vagy ha kitartott volna királya mellett is, ezt mint elvet nem hangsúlyozta volna annyira éppen a bujdosók előtt, akik ezt kihívásnak, bosszantásnak, sőt hazaárulásnak vették.

Hogy mennyire császárpárti volt a család, magát Zrínyi Ilonát sem véve ki, azt mi sem mutatja jobban, mint hogy fiának, II. Rákóczi Ferencnek apja nevét adta ugyan, de a császár személye iránti tiszteletből a Ferenc mellett Lipót névre is kereszteltették. Keresztapának is a császárt kérték fel, aki teljesítette is kipróbált híveinek e kérelmét.

Akkor még ott, a teljesen kálvinista Felső-Tisza mentén, egyébként is annyira protestáns felekezeti jellege volt a kuruc mozgalomnak, hogy katolikus család nem is lehetett híve. Akkor még nem volt dicséret dolog a hitközönyösség, s nemcsak Báthory Zsófia, hanem Zrínyi Ilona is ragaszkodott a hitéhez. Neki is éppúgy volt gyóntatóatyja, mint anyósának, s ez a gyóntatóatyja nála is éppúgy jezsuita volt, mint annál.

Hogy nemcsak az anyós terrorja, hanem magának Zrínyi Ilonának egyéni meggyőződése és hajlama is oka volt a kurucellenességnek, mutatja, hogy anyósa halála után, mikor már teljesen a maga ura volt, sőt mikor már elöntötte lelkét a fiatal Thököly iránti asszonyi szerelme, még néhány héttel a Thökölyvel való esküvője előtt is felemelte szavát azért, mert Thököly Munkács várába protestáns lelkészt vitt. (Jellemző nemcsak Zrínyi Ilona hitűségére, hanem Thököly erőszakos protestánspártolására is.)

Sokatmondó Zrínyi Ilona tiltakozásának megokolása: „Keresztény katolikus hitünk ellen s mind öfelsége koronás királyom hite és akarata ellen nem cselekedhetünk, mert félünk Isten ítéletétől és öfelsége haragjától” (Angyal, I., 262. o.). Zrínyi Ilona tehát még mint Thököly lázadóvezér menyasszonya se volt rebellis, sőt külön hangsúlyozza, hogy nemcsak öfelségétől fél, hanem Istentől is, tehát nemcsak félelemből, hanem meggyőződésből is rebellisellenes és királpárti.

Mikor Thökölyvel már annyira barátkozgatott, hogy nála sokkal szigorúbb erkölcsi fel fogású anyósa megbotránkozott rajta, s azt írta neki, hogy „ha szegény édes fiam élne, ezt megpökné” (Angyal, I., 262. o.). Bár kurucpárti történetírásunk ezt azzal próbálja kimagyarázni, hogy csak az udvar félrevezetésére és esetleges gyanúja leszerelésére történt mindez, ez azt még így is feltétlenül bizonyítja, hogy Zrínyi Ilona egész addig míg csak Thököly iránti szerelme le nem vette a lábáról és szerelme fölébe nem kerekedett vallásosságának, nemcsak kuruc érzelmű nem volt, hanem – ha mi is annak a rosszakaratnak megfelelő kifejezést használjuk, mellyel történetírásunk a királpártiságot kezeli – azt kell mondanunk, hogy Zrínyi Ilona eleinte az udvar kémje volt ott a rebellis, kálvinista Hegyalján.

Teljesen aulikus érzületét az is bizonyítja, hogy az udvar engedélyétől tette függővé Thökölyvel való házasságát, legfőképpen azonban az, hogy fiának, II. Rákóczi Ferencnek az ön-életrajza szerint Thökölyvel egyenesen az udvar kedvéért lépett házasságra, mely így akarta Thökölyt leszerelni, illetőleg felfogásmódját megváltoztatni. Az udvarban tehát nagyobb labancnak tartották Zrínyi Ilonát, mint amekkora kurucnak Thökölyt gondolták. Azt hitték, hogy Thökölyt könnyebb lesz labanccá tenni, mint Zrínyi Ilonát kuruccá. Ebben – sajnos – tévedtek, azonban az, hogy Zrínyi Ilona fia ennyire erősnek tartotta anyja királyhűségét és annyira nagyra gondolta a bécsiek benne való bizalmát, így is igen sokat jelent.

Thököly személye azonban forradalmi változást hozott létre Zrínyi Ilona lelkében. Nem mondhatjuk, hogy elveiben, mert hiszen az elvekhez a dolgoknak semmi köze, s ennek ellenére se mondhatjuk, hogy Zrínyi Ilona ettől kezdve királyellenesség és lelkes kuruccá vált volna. Ő egyszerűen csak az ura pártján volt, ami pedig egy asszonyban egészen természetes még akkor is, ha nem szerelmes az urába annyira, mint Zrínyi Ilona Thökölybe szerelmes volt. Hiszen saját fia állapítja meg róla, hogy második urához valóságos rabszolgánői szerelem fűzte.

Zrínyi Ilona már első férjénél, I. Rákóczi Ferencnél is idősebb volt, de mikor Thökölyhez férjhez ment, már 40 éves volt és „csekély” 14 évvel volt idősebb vőlegényénél. Tudva-

levő, hogy az asszonyok sose annyira rabjai a szerelemnek, mint abban a korban, melyben Zrínyi Ilona ekkor volt. Thökölynél pedig el se lehet képzelni hódítóbb férfit, s ráadásul ekkor még csak húszas éveiben volt. Egykorú leírás szerint „szép, helyes termetű uraság volt, gyönyörű veres és fehér orcájú... kiálló és kövér szemű” (Angyal, II., 67. o.).

De a daliás termetű férfinak lelkileg is megvolt minden, ami a nőknek imponál, tehát hódítani tudott: büszke, öntudatos fellépés, parancsolni akarás és tudás, nagy rábeszélő képesség, alkalmazkodni tudás, bámulatosan jó modor, hízelgés és elsőrangú színészi képesség, aztán színes képzelet, nagy optimizmus, a boldog jövő színes ecsetelése, dicsekvés és szédítés. Láttuk, hogy még Lipót tábornokait is az ujsa köré tudta csavarni, a naiv Sebestyén püspökről nem is szólva. Hogyne tudta volna hát ujsa köré csavarni és rajongójává tenni a szerelmes Zrínyi Ilonát!

Bár Zrínyi Ilona se volt csúnya asszony 40 éves korában se, de annyi bizonyos, hogy Thökölynek elsősorban nem az ő női szépsége tetszett s kellett, hanem az a mérhetetlen vagyon és a vele járó befolyás, melyet jegyese, mint a Rákóczi-árvák gyámja, a kezében tartott, s melynek megszerzése annyira előnyös volt Thököly érvényesülése előmozdítására és nagyra törő tervei megvalósítására.

Thököly egyébként is sokkal realisabb gondolkodású: főként pedig sokkal anyagiasabb volt annál, semhogy női bájak vihették volna a házasságba. A szerelemben s az asszonyok körében is sokkal járatosabb és tapasztaltabb volt annál, semhogy szerelmi házasságot köthetett volna vagy akár csak megengedhette volna magának, hogy házassága ne érvényesülése szolgáltatásban álljon.

Köthetett-e szerelmi házasságot az, akinek tulajdonságai között ismerősei szemében a felelőtlenség színészi képesség tűnt fel a legjobban s látszott benne a legjellegzetesebbnek? El lehet-e képzelni, hogy Thököly ezen feltűnő tulajdonsága éppen házasságából maradt volna ki, s aki sose úgy viselkedett, ahogyan gondolkodott, éppen mint völegény lett volna őszinte?

Zrínyi Ilona csodásan jó „parti” volt, de egyúttal annyira idős is volt ahhoz, hogy Thököly felesége lehessen, hogy szükségképpen mindenkinek arra kellett gondolnia, hogy házasságában Thökölyt egyedül csak az érdek vezeti. Mivel Zrínyi Ilona részéről lutheránus volta és kurucsága is akadály volt, Thököly erre is gondolt, s mint „simulandi mirus artifex”, mint a színlelés egyenesen csodálatos mestere, megjátszotta Zrínyi Ilona előtt a naiv hős szerelme, s úgy viselkedett, mintha bolondul szerelmes volna, élete boldogsága egyedül csak Zrínyi Ilona viszonzszerelmétől függne, s úgy lesné szájából az igent, mint az életet. (Ezt is megerősíti fia is, nem ugyan Vallomásaiban, hanem a „Historie des Révolutions de Hongrie”-ban.) Fiatalságán, hatalmán, férfias szépségén kívül bizonyára ez is nagyban hozzájárul ahhoz, hogy Zrínyi Ilona mint nő, egész életére rabja lett. Thököly pedig büszke volt a szerencsés hódításra s a nagyszerű „partira”, s utána öntetszergősen kérdezgette híveitől, mit szólnak az emberek a házasságához. „Örülök nagyságod szerencséjéért” – válaszolták neki.

Zrínyi Ilona a szó szoros értelmében rabszolgája lett a fiatal és szép férfinak, s más célja nem volt már többé életének, mint csak az, hogy néki kedvében járjon. A szerelem az anyai érzelmeket is háttérbe szorította benne. Fia, Rákóczi Ferenc (mint fiútól illik is, mikor anyjáról beszél) Vallomásaiban igyekszik a dolgot olyan jóakarattal magyarázni, amennyire csak lehet, s anyjának Thökölyhez való nagy ragaszkodását, mint a hitvesi hűség felülmúlhatatlan példáját próbálja felfogni. Hiába dicséri azonban anyjában a hitvesi szeretetet, hangjából így is kiérződik, hogy ezt ő se erénynek, hanem fogyatéknak, mégpedig kiütköző fogyatéknak tartja benne.

Hiszzen láttuk, hogy mikor kígyót talált anyja ágyában, ez a kígyó azonnal Thökölyt jutatta eszébe. Annyira nem tartja igazságtalannak ezt a Thökölyre annyira sértő hasonlatot, hogy ezt a gondolatát nyíltan kimondani se átgallja. De ha anyja annyira ragaszkodott ehhez

az ágyába csúszott, fia szerint undok hullóhöz, vajon tekinthette-e akkor anyja részéről a hozzá való ragaszkodást erénynek?

Láttuk, mennyire önző, mennyire jellemtelen, mennyire álnok, mennyire tisztán érdekes ember volt Thököly. Azt az asszonyt, aki ilyen férjet annyira szeret, vonzalmában nem a nemesebb magasabbrendű hitvesi szeretet vezet, hanem a nyers, a tisztán érzéki szerelem, a test vonzódása a testhez még a lelkiek ellenében is. Ez is emberi dolog ugyan és egyik alkat-eleme a hitvesi szeretetnek, de bizonyára nem a legnemesebb alkateleme, s nem ez az, ami a hitvesi szeretetet tiszteletreméltóvá teszi. Ellenkezőleg: éppen ez az a része, mely a legalsóbb rendű benne, hiszen ebben az állatokkal vagyunk közösek. Zrínyi Ilonát, a nőt, anyát és honleányt tehát profanizálja ez.

Igaz, hogy Thököly törvényes férje volt Zrínyi Ilonának, neki tehát őt szeretni, mégpedig érzékileg is szeretni nemcsak joga volt, hanem kötelessége is. Az is kétségtelen azonban, hogy Zrínyi Ilona majdhogynem anyja lehetett volna második férjének. Hisz akkoriban a lányok már 15 éves korukban mentek férjhez, ő pedig 14 évvel volt idősebb férjénél. Ha egy ilyen nőben látunk ilyen nagy szerelmet egy olyan férfi iránt, aki fia helyett a férje lett, bizonyára nem a tisztelő bámolat, hanem sokkal inkább a lenézés és ellenszenv jut eszünkbe. Hát még ha arra is gondolunk, hogy ennek az idős asszonynak néminemű kis vagyonkája is volt s ez a kis vagyonka játszott is néminemű kis szerepet abban, hogy az a fiatal férfi, akihez aztán ő oly maghatóan nagy „hitvesi” szeretettel ragaszkodott, elvette!

A hitvesi szeretetnek az érzéki, tehát az állati szeretet is része, mégpedig nagyon fontos része (hiszen fő célja éppen utódok létrehozása). Kétségtelen azonban, hogy bár legerőszakosabb, mert állati ösztönön alapuló része, nem a legnemesebb, nem a magasabbrendű része. Éppen ellenkezőleg. Az eszményi nőben nem ezt az érzéki szeretetet bámuljuk és dicsérik a férje iránt, kivált ha a férj még 14 évvel fiatalabb is nála, hanem azt dicsérik benne, ami nem természetes, nem velünk született, nem ösztöneinkből folyó, hanem amit az emberi lélek, az akarat, az erkölcsi érzék s a jószág hoz benne létre.

Például ha ez a hitvesi szeretet akkor is megingathatatlanul tovább tart, ha az a szeretett férfitest tőle távol, például a harctéren van, viszont más, hozzá közeleső férfitestek semmi hatással sincsenek rá, mert az állatot teljesen háttérbe szorítja a szellem és a lelki szeretet, melyet a lélek, a jószág hoz létre.

Vagy például akkor tiszteljük ezt a hitvesi szeretetet, ha a betegség vagy szerencsétlenség csúffá tette, minden testi vonzóerejétől megfosztotta a szeretett személyt: ha fiatalból törődött, erősből gyöngé, szépből csúnya, egészségesből beteg, jól keresőből nyomorgó lett, de a szeretet akkor is változatlan marad.

De Zrínyi Ilona akkor, mikor másodszor is férjhez ment, anyja is volt már, s két árvája is volt, és az a nagy vagyon, ami miatt „megtetszett”, éppen ezek az árváké volt. A hitvesi szeretetnek az anyai szeretet is egyik alkatrésze, s bár ez is ösztönös s így állati is, de nem olyan durva fokban, mint a férj iránti érzéki szerelem. Ez önző, az önzetlen, mert hiszen nem önmagára, hanem a gyermekre irányul és sokszor önmegtagadást kíván, tehát az önzéssel egyenesen ellenkezik.

Ez az oka, hogy egy nőben a férje iránti érzéki szeretet összeütközik az anyai szeretettel és nála erősebbnek bizonyulva azt legyőzi, senki se tekinti ezt dicséretes s így követendő dolognak, hanem szégyenletesnek vagy legalábbis kirívó emberi gyarlóságnak. Ha az a nagy vagyon, ami miatt Thököly Zrínyi Ilonát elvette, Zrínyi Ilona tulajdona lett volna, nem pedig árváié, akkor is nagy emberi gyarlóságnak kellene tartanunk részéről, hogy ezt a vagyont érzékisége kielégítésének szolgálatába állította és naivul elhitte, hogy az a fiatal férfi őt nem e vagyon miatt vette el, hanem azért, mert fülig szerelmes bele. Mivel azonban a vagyon nem Zrínyi Ilonáé volt, hanem I. Rákóczi Ferenc árváié, erkölcsileg sokkal szigorúbban kell megítélnünk a dolgot. Zrínyi Ilona ugyanis e furcsa férjhezmenetelével árvái vagyonát, sőt fia állítása szerint még hitét, sőt életét is veszélyeztette.

Lehet-e azonban dicsérni azt az anyát, aki mint nő, nőiessége legalantasabb elemei, érzéki szerelme kedvéért gyermekei sorsát, jövőjét, sőt még életét is ilyen komolyan veszélyeztette? Ha azt elhihetjük is, hogy Zrínyi Ilona Thökölyt olyan gonosznak nem tarthatta, hogy a vagyon kedvéért még az árvák életére is tör majd, legalább azt, hogy a hitére törni fog, tudnia kellett. Hiszen az ímént láttuk, hogy már vőlegény korában protestáns lelkeszt vitt Munkácsba menyasszonya megkérdezése nélkül, sőt tiltakozása ellenére.

Zrínyi Ilonának tehát látnia kellett, hogy az ő második férjhezmenetele gyermekeinek az igaz hitben való nevelését komolyan veszélyezteti. Hogy őszinte, komolyan hívő katolikus léte mégis megtette ezt a lépést, csak azért történhetett, mert az érzékiség egyelőre háttérbe szorította benne mind a hitéhez való ragaszkodást, mind az anyai szeretetet és a vele járó kötelezettségeket.

Igaz, hogy a végén az árvák hite mégse szenvedett csorbát, mert Rákóczi Ferenc anyja második férjhezmenetele ellenére is hívő, sőt vallásilag művelt katolikussá lett, azonban ne feledjük, hogy ez mindenki érdeme, csak anyjáié nem.

Ha Thököly hatalmon marad (márpedig Zrínyi Ilona természetesen mindent elkövetett, hogy ottmaradjon), mostohafia is az ő keze alatt marad. Rákóczi csak azért került már tízéves korában jezsuita iskolába, mert ugyanekkor már a Thökölyé helyett a császár gyámsága alá került. Ha nem így történt volna, egészen bizonyos, hogy Rákócziból sose lett volna az a hívő katolikus, amilyenek Vallomásaiban mutatkozik. Thököly keze alatt könnyen lehetett volna belőle még protestáns is. Családi vagyonát is bajosan szerezhetné vissza valaha, legalábbis addig, míg Thököly élt, bajosan.

Katolikusnak legfeljebb talán amiatti dacában maradt volna meg külsőleg, hogy a protestáns Thököly vagyonából oly igazságtalanul kifosztotta. Az ilyen katolicizmus azonban csak külsőség. Az igazi katolicizmus sokkal magasabb dolog, semhogy csupán dac vagy elkeseredés tarthassa életben.

De a Rákóczi-árvák annak ellenére, hogy a császár már fiatal koruktól kezdve zárdában, illetőleg jezsuita iskolában neveltette őket, még így se lettek olyan katolikusok, mint amilyenekké ebben a vallásos barokk korban válniuk kellett volna.

Látni fogjuk majd, hogy Júlia, a leány, mennyi keserűséget okozott anyjának, de maga Rákóczi is csak nagy csalódásai után, idősebb korában lett vallásos. Előbb hívei kedvéért, tehát politikai érdekből maga adott át katolikus templomokat protestáns célra és ő volt az is, aki a jezsuitákat Magyarországról kitiltotta s így a magyar ifjúságot megfosztotta attól a neveléstől, melyben Lipót jóvoltából maga is részesült, s amelyet ő nagyra is értékelt.

De vallásossága még idősebb korában is inkább csak jámborkodás volt, melyet ekkor is hátrább helyezett érvényesülésénél, fejedelmi ábrándjainál. Még ekkor is szemrebbenés nélkül szövetkezett volna (próbálkozott is vele) olyan protestáns fejedelmeknek a magyar trónra juttatásával, akik alatt vége lett volna a magyar katolicizmusnak. Látni fogjuk majd, hogy magyar fejedelemsége idejében vallásilag sokszor milyen cinikusan viselkedett, s kijelentéseiben e tekintetben például még a szintén nem nagyon vallásos Forgách Simon is megbotránkozott.

Ami pedig Zrínyi Ilonát illeti, csodálkoznunk kell, hogy noha olyan erős volt benne a katolikus meggyőződés és a hitéhez való ragaszkodás, hogy volt ereje még imádott vőlegénye megbántásával is tiltakozni annak túlbuzgó protestantizmusa ellen (sajnos, mikor már a vőlegény a férje lett, már nem merte s nem tudott tiltakozni még sokkal fontosabb dolgok miatt se), noha oly buzgó volt, hogy fia Vallomásai szerint esténként lefekvés után szokatlanul sokáig szokott ágyában térdelve imádkozni; hogy férjének jellemtelen, de ennek ellenére is fanatikus lutheránus tanácsadói is kénytelenek voltak katolikus papot keresni részére (Angyal, II., 173. o.), s noha még kint a száműzetésben is törekedett férjét megtéríteni: Thököly iránti érzéki vonzalmában mégis olyan győnge volt, hogy képes volt szeretett gyermekeit ennek a katolikusgyűlölő protestáns embernek a hatalma és a nevelése alá adni.

De férjhezmenetelével Zrínyi Ilona nemcsak árvái hitét, hanem még vagyonát is komolyan veszélyeztette, mikor ezt a vagyont arra használta fel, hogy általa ilyen fiatal és ilyen szép vőlegényt szerezzen magának. Tudnia kellett, hogy Thököly nem az az ember, aki a már tényleg kezében levő vagyont kiadja valaha, vagy hogy azt tőle el lehet majd venni. Thököly sikerei esetén tehát Thökölyé maradt volna az árvák vagyona.

Ettől azonban, szerencsére, nem nagyon kellett félni, mert okos embereknek látniuk kellett, hogy Thököly hatalma egészen bizonytalan lábon áll, sikereit inkább a véletlennek, mint tényleges erejének köszöni. Ha azonban Thököly elbukik, akkor elveszik az árvák vagyona is, mert azt Thököly, mint a gyermekek gyámja, illetőleg Zrínyi Ilona, mint a gyermekek anyja, a lázadás szolgálatába állította.

Hogy ezt a vagyont a Rákóczi-árvák ennek ellenére is visszakapták, az nem Zrínyi Ilona érdeme, hanem Lipóté és azoké a jezsuitáké, akik őt „dajkálták”. Thököly és Zrínyi Ilona (ő nem szívesen ugyan, de azért, mert női gyöngeségében nem volt önálló akarata) ezt a nagy Rákóczi-vagyont a török ügy szolgálatába, annak megakadályozására fordította, hogy Magyarország a török iga alól felszabaduljon (olyan bűn, amit a Duna minden vize se tud róluk lemosni).

Igaz, hogy az igazság követelte azt, hogy az árvák vagyonukat visszakapják, mert hiszen ők gyerekek voltak még, mikor gyámjaik e vagyonnal visszaéltek, s mivel ők maguk nem voltak hűtlenek, nem is lehetett őket a hűtlenség következményeivel sújtani. Aki azonban ismeri a történelmet s a történelem tanúsága folytán az embereket, tudja, hogy a jelen esetben száz uralkodó közül kilencven elkobozta volna ezt a vagyont, mert a csábításnak, a jó alkalomnak nem tudott volna ellenállni.

Ugyanakkor a török felszabadító háború következményeként mennyire üresek voltak Lipót kincstárai s mennyire kellett neki ez a pénz! Aztán azt is mondhatta volna, hogy nem neki kell ez a vagyon, hanem jótékony célra adja: a kereszténység ügyének és Magyarország felszabadításának szenteli. Még azzal is érvelhetett volna, hogy nem is igaz úton szerzett, hanem rablott vagyont ad most ő jótékony célra. Hiszen történelmünk eddigi folyamán éppen eléggé láttuk már, hogy szereztek a kálvinista Rákócziak nagy vagyonukat. Már az öreg Rákóczi Zsigmond is és György is.

Láttuk, hogy Rákóczi György közmondásos gazdagsága ellenére is a maga céljaira költötte még Bethlen Gábor síremlékének az árát is, s még azt a pénzt is, amit Bethlen Gábor a nagyenyedi iskola alapítására hagyott, s csak mennyi győzködés, mennyi fenyegetőzés árán tudta végül nagy nehezen Bethlen István visszaszerezni tőle. Mi lett volna hát a Rákóczi-árvák vagyonából, ha Bécsben nem Lipót ült volna, hanem egy lutheránus Thököly vagy egy kálvinista Rákóczi!

A mi történetírásunknak azonban mégis egyetlen elismerő szava se Lipót ezen önuralma és igazságossága dicséretére. Mivel abban igaza van, hogy nem az árvák maguk fordították örökségüket rossz célra, hanem gyámjaik, s így nem lehet azt büntetni, aki nem vétkezett, egészen megfélemedezik arról, hogy az igazságot elméletben megállapítani és tényleg gyakorolni igen nagy különbség, a történelem pedig nem az elméletek tudománya.

Elméletben III. Károly is nagyszerűen gondoskodott lánya, Mária Terézia örökségéről s a gyakorlatban mégis mi lett belőle? Pedig Mária Terézia örökségére legkevésbé lehetett ráfogni, hogy bűnös úton szereztek, sem azt, hogy elrablása előtt bűnös cél szolgálatába állították. Carlyle és társai mégis nem Nagy Frigyeset és rablótársait ítélik el azért, hogy e vagyont elrabolni akarták és megkaparintására véres háborúkat indítottak, hanem III. Károly együgyűségén gúnyolódtak, aki ahelyett, hogy erős hadsereget és telt kincstárat (amilyen Nagy Frigyesnek volt) hagyott volna lányára, helyette szerződésekkel biztosította lánya részére azt, amit hagyott neki és amely szerződésére fűtyültek azok, akik aláírták.

Most azonban a mi történetírásunk (de természetesen a külföldié is) a legmagától értetődőbb dolognak tartja, hogy a Rákóczi-árvák visszakapták örökségüket. Még csak az kellene,

gondolják, hogy ne kapták volna vissza! Hiszen az árvák nem vétkeztek, tehát nem is lehetett őket büntetni. Ellenkezőleg. Még azért is Lipótot vádolják, hogy ezek a Rákóczi-birtokok természetesen igen lezüllöttek Thököly több évi gazdálkodása és a tőle okozott állandó belső harcok, hadi pusztítások, égetések, rekvirálások, igénybevételek miatt. Úgy írnak, mintha ez is mind Lipót bűne volna, s mintha még az árvák vagyonában esett károkat is meg kellett térítenie.

De térjünk vissza Zrínyi Ilona anyai kötelességeire. „Ha a vallás különbségét leszámítjuk – írja Angyal (II. 162. o.) –, mely különben a házasság után viszályra nem adott okot (de persze nem azért, mert Thököly lett kisebb lutheránus, mint addig volt, hanem azért, mert Zrínyi Ilona lett teljesen akarat nélküli rabnője férjének), Zrínyi Ilona Milton Évájával elmondhatta férjének, hogy te vagy az én törvényem. A szerencse fordultával leginkább attól tartott, hogy valamikor elrekesztik férjétől, pedig, úgymond, kész vagyok elmenni, ha gyalog is, valahun hallok kegyelmedet lenni.”

Zrínyi Ilona nem mint rokonszenves, hűséges hitves, hanem mint egy ellenszenves, szerelmes nőstény, minduntalan férjéhez röpi, melléje bújt, s mint Rákóczi Vallomásaiból láthatjuk, még harcaiban, a háború viszontagságai közepette is vele volt. Mindenüvé kísérte, mint az árnyék.

A negyvenes éveiben levő asszonynak ez az „odaadó” szerelme húszas éveiben levő férje iránt még akkor se volna valami felemelő, ha nem lett volna ott a két gyermek, a történelmi nagy család sarjai, akiknek (illetőleg a vagyonuknak) ő maga is köszönte nagy boldogságát. Ha férje utáni mászkálásaiban magukra hagyta őket, akkor is vétkezett ellenük, mert így te apjuk, se anyjuk nem volt szegényeknek. Ha pedig a táborba is odavitte őket, s így életüket is veszedelemnek tette ki, csak még nagyobb volt a vétke.

Gyöngé, beteges szerelmében még azt is elnézte az imádott férfinak, hogy a gyenge, kis pöttöm Rákóczit, a nagy család utolsó sarját, mint felnőtt katonát kezelje, táborában tartsa, az anyai ápolástól és a szeretet melegétől megfoszza, éhségnek, fagynak, betegségnek, járványoknak, életveszélynek kitegye, mert mint a fia is írja, nem felesége, hanem szolgálója volt férjének.

„Hogy megedződjék” – volt rá a mentség. Bár akarta, de megakadályozni még azt se tudta volna, hogy lelkiismeretlen férje a fiát magával vigye a török táborba és esetleg maga helyett túsznak Konstantinápolyba küldje. Pedig hát erre még férje se mondhatta, hogy vele csak a gyermek edzése a célja.

Mint láttuk, Zrínyi Ilona még férje szerencséjének lealkonyulásától is elsősorban azért félt, hogy akkor férjét el fogják tőle szakítani. Ez meg is történt már Munkács ostroma alatt, utána pedig azért, mert a szerelmes asszonyt Bécsbe internálták. Azonban az ekkor már ötven éves, de még mindig vagy még jobban szerelmes asszony nem bírta sokáig az imádott férfi nélkül, s mivel a zernyesti csatában Thököly fogságába esett Heissler tábornok szabadon bocsátása ellenében Lipót hajlandó volt férjéhez ereszteni, boldogan sietett újra karjai közé. Pedig az özv Thökölynek nemcsak a felesége kellett, sőt bizonyára elsősorban nem az. Feleségén kívül ugyanis még 25.000 aranyat is kívánt a tábornokért, s ezenkívül még azt, hogy három tekintélyes hívének otthon maradt felesége a jószágait visszakapja. Végül aztán úgy egyeztek meg, hogy kap 10.000 forintot és Zrínyi Ilonát.

Erre aztán a „mintahitves” boldogan repült urához s képes volt akkor még gyermekkorban levő fiától búcsúzatlanul elválni úgy, hogy soha az életben többet nem is látták egymást. Egyébként Rákóczi is azt írja, hogy az ő lelkében se okozott semmi különösebb megrázkódtatást anyja távozása. Igaz, hogy anyja megpróbálta megszerezni az engedélyt, hogy fiát is magával vihesse, de mivel ezt Bécs nem engedte meg (bizonyára azért, hogy ha majd megnő, nehogy „szabadsághősnek” küldje haza a török, de az is lehet, hogy a gyereket is jobban sajnálták, mint saját anyját), ment a fia nélkül. Zrínyi Ilonára az, hogy gyermekét magával akarta vinni Törökországba, még sötétebb árnyakat vet, mint az, hogy búcsú nélkül elhagyta.

Úgy látszik, hogy e kísérletével a gyarló anya a lelkiismeretét akarta megnyugtatni és lépését a történelem előtt igazolni. Azt azonban elfelejtette, hogy ha fiát is magával viszi, fiának és a Rákócziaknak is sokkal többet árt, mint ha örökre elválik tőle és Bécsben hagyja. Mert ugyan milyen sors és milyen jövő várt volna a kis Rákóczira a törökök között? Hol és hogyan fejezte volna be akkor az életét?

Fiát ezzel a család nagy vagyónától is örökre megfosztotta volna. Pedig e vagyon nélkül a Rákóczi név varázsa is ugyancsak megcsappant volna. Ha mint szabadsághős valaha még hazajöhetett volna (amire szintén nem volt már a legkisebb remény se, mert hiszen a török hatalma már sokkal jobban meg volt törve, semhogy Magyarország újabb meghódításáról álmodhatott volna), akkor is tisztán csak török erőre támaszkodhatott s mint a török ügynöke jöhetett volna (II. Rákóczi Ferenc fia, mint látni fogjuk, már csak így próbálkozott), a török azonban Magyarországot és őt azonnal elejtette volna, mihelyt a Habsburgokkal békét kötött).

A törökök bizonyára ott tartották volna maguk közt a Rákóczi-gyereket vagyona nélkül is, mert „nem lehessen tudni”, mikor lehet rá szükség s mikor lesz érdekében a fényes portának, hogy egy (természetesen egyedül csak a magyarság, nem pedig a porta érdekeit szolgáló) „szabadságharc” élére állítsák. De hát éppen ez lett volna a legnagyobb szerencsétlenség a szerencsétlen gyermekre, mert éppen emiatt a hátsó gondolat miatt nem lehetett volna többé kieszközölni a töröktől, hogy kieresse karmai közül s megengedje neki, hogy hazájába vagy akár a keresztény Európa valamelyik más részébe visszatérhessen. Bécsből igazán nem kívánhattuk volna, hogy éppen ő váltsa ki a törökök hatalmából.

Az se valami épületes dolog, ahogyan a hazáját, gyermekeit örökre otthagyo, akkor már hatvanadik éve felé közelgő Zrínyi Ilona viselkedett, mikor férjével együtt az ázsiai Nikodémiába internálták. Angyal Dávid, úgy látszik, annyira szégyellte a dolgot, hogy azt, amit most közölni akarunk, majdnem 600 oldalas Thököly-életrajzában meg se említi és a Szilágyi-történelem is mellőzi, Szalay-Barótiból azonban (A magyar nemzet története, III., 448. o.) ezt is megtudhatjuk, de azért természetesen ez a mű is azt írja Zrínyi Ilonáról, hogy „valóban, mint a magyar nő példaképe áll előttünk” (III., 408. o.).

A dolog Komáromy Jánosnak, Thököly már említett titkárának a leírása szerint úgy történt, hogy mikor Thököly, felesége és udvaruk életük és megalázottságuk ezen utolsó állomására megérkeztek, ott mindjárt az első nap olyan „jó magyar vendégséget csaptak”, hogy a zajra összecsendült városi és hajós nép ugyancsak „csodálkozott a magyar muzsika zengésén, a bő borivásokon és táncolásokon”. Maga a fejedelemasszony kiválóan jó kedvet mutatott, s még Komáromyt is egyre biztatta, mert ő betegsége miatt nem tudott vagy nem akart táncolni.

Bár „hazafias” történetírásunk mindezt azzal magyarázza ki, hogy az egész nagy muri csak azért volt, hogy a száműzöttek a bábész idegenek előtt szívük nagy fájdalmát elleplezzék, maga Zrínyi Ilona pedig egyedül csak azért mutatott olyan túl jó kedvet, hogy Thököly az ő szomorúságát szemrehányásnak ne vegye azért, hogy mint az ő hűséges felesége, oda jutott, hogy ebben az eldugott ázsiai fészekben kell életét befejeznie, azonban – nem tehetünk róla, de – mégis furcsálljuk a hazájától, „szeretett” gyermekeitől megfosztott, hajdani daliás férje helyett pedig egy köszvényes, magával tehetetlen férjet viszontlátott öregasszony részéről ezt a nagy táncolhatnámot.

A ráadott magyarázatot pedig semmiképpen se találjuk megfelelőnek, mert ha a magával tehetetlen Thököly betegsége és fájdalmai mellett még el is volt keseredve, akkor a táncoló, kurjongató, de még mindig egészséges öreg feleség éppen az ellenkező hatással lehetett rá, mint a magyar „hazafiak” gondolják. A bábész nikodémiaiak előtt pedig semmi szükség se volt arra, hogy Konstantinápolyból, sőt Európából való eltávozásuk keserűségét titkolják, mert mit törődtek azok az ő keserűségükkel? A nikodémiaiak bizonyára nem is sejtették, hogy ez az utazás Thökölyéknek olyan nagy keserűség volt, melyet külsőleg titkolni kell.

Thököly egyébként, mint láttuk már, ott a számkivetésben is hasznat húzott Zrínyi Ilona nagy szerelméből, mert pénzzavarában az ő ékszereit rakta zálogba. Viszontszerelme azon-

ban még ez elesett állapotában is oly mérsékelt volt felesége számára, hogy mikor Zrínyi Ilona 1703. február 18-án meghalt, egyszerűen Komáromyra bízta, hogy kívánságához képest temesse el az elhunytat a konstantinápolyi jezsuiták templomában. Ő maga még a temetésre se ment el. „Nem igen bírt utazni – teszi hozzá magyarázatul Angyal (II., 267. o.) –, s talán átallott is engedélyt kérni az útra.”

Bizony nem valami lángoló szerelem jele az iránt, aki kész volt elmenni „ha gyalog is, valahun hallom kegyelmedet lenni”.

Hogy Thököly „nemigen” bírt utazni, nem ok, mert hiszen még Angyal szerint is bírt, csak „nemigen”. Azaz felesége temetésénél fontosabb dolognak kellett volna történnie, hogy utazzék. Komáromy egy szóval se mondja, hogy Thököly ez időben tehetetlen lett volna s így nem tudott volna utazni, ha akart volna.

Egyébként látjuk, hogy az igazi ok Angyal szerint is inkább az volt, hogy nem szívesen kért engedélyt az útra. De hát miért nem? Arra bajosan gondolhatott, hogy ha kér, se kap engedélyt. De neki már csak a látszat és udvari emberei kedvéért is meg kellett volna próbálkoznia az engedélykéréssel. Azt nem lehet érteni, hogy a császári követet szemével dőlyfösen végigmérő hajdani kuruckirály szégyellte, hogy neki még arra is engedélyt kell kérnie, hogy felesége temetésére elutazhassék, világos azonban, hogy ha a feleség szeretett feleség lett volna, akkor ennek ellenére se „átallotta” volna kérni ezt az engedélyt.

Vagy talán azért nem kellett neki az a temetés, mert a jezsuiták templomában volt. Ez is lehetséges, bár furcsa lenne, mert hiszen ez időben Thököly is katolikus volt, sőt nagy buzgalmában akkor minden vágya az volt, hogy maga a pápa előtt tehesse le a katolikus hitvallást és tagadhassa meg eretnekségét. Annyi azonban mindenképpen bizonyos, hogy Zrínyi Ilona iránti szeretetének nagyobbnak kellett volna lennie, mint a katolikus temetés iránti utálatának.

Végeredményben Zrínyi Ilonáról megállapíthatjuk, hogy ő alig nevezhető magyar származású, magyar vérű vagy magyar anyanyelvű nőnek. Emiatt ugyan éppoly nyugodtan lehetett volna a legnagyobb kuruc, mint ahogyan Fleischhacker, az eperjesi bíró, Lang, az eperjesi kalmár, Buchholtz, a kereskedőből lett késmárki prédikátor vagy az idegenből ide szakadt Absolon, Fajgel, Feldmayer és társaik a legnagyobb kurucok voltak, de Zrínyi Ilona még csak kuruc se volt, mégpedig egyszerűen azért nem volt az, mert ő nem volt lutheránus vagy kálvinista.

Ő csak azért és annyiban lett kuruc, mert a kuruckirály volt a férje, s így a kurucok vesztesége vagy győzelme miatt az ő vesztesége vagy győzelme is lett, a maga kárát pedig senki se akarhatja. Különösen pedig azért, mert ő a férjének nemcsak felesége, hanem valósággal rabszolgája, bolondja volt. Így és ezért lett aztán Zrínyi Ilona idegen vére és származása ellenére is a legnagyobb magyar honleány a magyar nő örök példaképe.

Mint Munkács úrasszonya is nem a hazájáért tette, amit tett, mert akkor a mi felfogásunk szerint (s az ő felfogása szerint is, mert felfogása teljesen egyezett a miénkkel egész addig, míg a szerelem meg nem zavarta) éppen az ellenkezőjét kellett volna tennie annak, mint amit tett. Ő mindent egyedül s férjéért tett. Annak akart kedvében járni.

Még azt se fogadhatjuk el, hogy Munkácson nemcsak a szerelmes asszony védekezett, hanem a gyermekei vagyonát féltő és őrző anya is. Hiszen rámutattunk már, hogy gyermekei vagyonát és érdekeit éppen azzal kockáztatta, hogy szembeszállt a császári fegyverekkel s ráadásul éppen akkor, mikor férje ügye már menthetetlen volt. Gyermekei vagyonát éppen ezzel tette ki az elkobzás veszélyének. Annyira tisztán férje érdekei vezették tehát munkácsi dacolásában, hogy éppen Munkács védelmével árulta el legjobban gyermekei érdekeit.

Hogy a Rákóczi-vagyon még így se veszett el, egyedül csak annak köszönhető, hogy férje ellenfele az a Lipót volt, akit a papok, illetőleg a kereszténység elvei irányítottak; akinek cselekedeteit nem az érdek döntötte el, hanem a keresztény erkölcsi törvények.

Munkács „hős” védője

Zrínyi Ilona Munkács védelmével semmiféle különleges vagy akár említésre érdemesebb dolgot nem cselekedett. Munkácsi szereplését mint a világtörténelem egyik leghősiesebb, egyenesen legendás teljesítményét csak a politikai pártcéloktól vezetett, egészen egyoldalú hírverés magasztalhatja.

Munkács vára védelméhez, bár állítólag három éven át tartott, semmiféle különleges elszánás vagy hősiesség nem volt szükséges, nagy bátorság se kellett hozzá, mert a vár élelmi-szerekkel bőségesen több évre el volt látva, de az ellenség se zárta körül annyira, hogy élelmiszert, ha szükség lett volna rá, nem lehetett volna oda beszállítani. Őrsége még több is volt, mint kellett volna, s egyébként is szinte bevehetetlen volt, mert a környező mocsarak miatt az ostromló sereg még megközelíteni se tudta.

Ezért tulajdonképpen nem is ostromolták, csak körülzárták, de az „ostromló” sereg kis száma miatt a körülzárás is csak olyan volt, hogy az őrség az „ostrom” alatt is egész kényelmesen érintkezhetett a külvilággal minden irányban. Nyugat felé a kurucokhoz szító német lutheránus városokkal (Eperjes), kelet felé Thököly seregével és a törökkel. A várbeliek még a környező uradalmak termését learatni is többnyire nyugodtan kijárhattak az „ostromlott” várból (Angyal, II., 169.).

Munkács várának az ostrommal való hároméves dacolása nem a kurucok vagy Zrínyi Ilona hősiességére példa, hanem a török hitványságára. Történetírásunk tele van felháborodással amiatt, hogy a Habsburgok milyen galádul cserbenhagyták Szigetvárot a mi Zrínyi Miklósunkat, Temesvárot Losonczy Istvánunkat, Újzerinvárában pedig a másik Zrínyi Miklósunkat. A vád azért igazságtalan, mert mind a hármát százezres török seregek ostromolták s így felmentésükre is százezres seregekre lett volna szükség, amit összehozni (kivált még a vár eleste előtt) nem volt könnyű dolog. Mikor pedig (Szigetvár esetében) tényleg összehozták a szükséges sereget, a Habsburg császár nem tehetett róla, ha a sereg nem volt hajlandó a vár alá menni, mert hiszen csak a sereg egy részének volt ura, tehát csak egy részének parancsolhatott. A többiek csak szívességből jöttek, s így parancsolni nem lehetett nekik.

Egész más volt az eset Munkáccsal. Munkácsot csak egészen kisszámú német sereg zárta (ezért tudtak ennek ellenére is érintkezni a külvilággal), viszont Thököly – érthető – mindent elkövetett, hogy a töröktől segítséget szerezzen a vár felmentésére. „Abbul a várbul – írja a szerdárnak – országokat hódíthatnék”. Zrínyi Ilona és a várbeliek is meg voltak róla győződve, hogy a török hatalma még töretlen és ebben a meggyőződésben védekeztek és várták állandóan a felmentő török sereget.

Ha a török csak a kisujját lett volna hajlandó érdekükben megmozdítani, segíthetett volna rajtuk, hiszen a mindössze pár ezer főnyi körülzáró sereget könnyűszerrel szétszórhatta volna, de hát még a kisujját se volt hajlandó megmozdítani. Jellemző a helyzetre, hogy nem Thököly vagy a törökök küldtek segítséget a „szegény” ostromoltaknak, hanem Zrínyi Ilona volt az, aki az ostrom alatt férje haderejének növelésére tekintélyes haderőt küldött. Hogy ezt a vár körülzárása ellenére is meg tudta tenni, szintén mutatja, milyen lehetett az a körülzárás (hogy ostromról ne is beszéljünk).

Az ostromot Caprara kezdte, de egészen kis erővel. Emellett még amiatt is tele van panaszokkal, hogy se elég lőszert nem kap, se emberei nincsenek kellően ellátva. Közben azonban még Caprara e kis seregére is másutt volt szükség, s ezért még ezt is elvezényelték onnan. Az ostromzár fenntartására nem is maradt ott más, mint csak némi lovasság. Ezért az a műszaki tisztikar, mely az ostromot intézte, nem is mert a vár körül maradni, hanem a szomszédos Szerednyére és Ungvárra vonult. A vár körülzárása csak olyan volt, hogy a tö-

röknek még arra is volt lehetősége és kedve, hogy (segítség helyett) dicséreteket, drága selyemköntösöket meg keszkenőket küldjön be a várba ajándékba.

Hogy mennyire ártatlan kis ostrom lehetett ez a munkácsi, azt legjellemzőbben abból láthatjuk, hogy a három évi ostrom alatt a védők közül mindössze csak hatan estek el (Angyal, II., 168. o.), pedig a védők szinte zsúfolva voltak a várban. A mi történetírásunk azonban nem ezt írja meg, hanem Zrínyi Ilona nagy bátorságának kiemelésére csak azt közli, hogy egyik szolgálóját mellette szaggatta szét egy gránát. Ha ez igaz, akkor majdnem azt kell mondanunk, hogy ezen a szolgálón kívül a háromévi ostrom alatt mást nem is öltek meg azok a gránátok.

A meglepően kevés áldozatot nemcsak az ostrom lanyha vitele, a lőszer hiánya és rossz minősége, hanem az is magyarázza, hogy a környező mocsarak miatt az ostromlók ütegei nem tudták a várat kellően megközelíteni. Ez azonban világosan bizonyítja, hogy Munkács védelméhez semmiféle különös hősiességre, bátorságra, elszántságra vagy kitartásra nem volt szükség. Itt nem lehet az egri nőkre gondolnunk, akik ott sürgölődtek férjük vagy apjuk mellett az ostromolt bástyákon és forró vízzel, szurokkal öntötték nyakon az ostromlórakon felfelé nyomuló törököket.

Ezt egyébként – mint láttuk – Thököly idejében is megtette nem ugyan Zrínyi Ilona, hanem az Eperjest védő, Habsburg-gyűlölő lutheránus németek (szász asszonyok). Munkácson ilyesmi már csak azért sem történhetett meg, mert hiszen soha nem is próbálta senki megmászni a falakat. Zrínyi Ilonának nem kellett ott sűrögnie-forognia a várfalak veszélyeztetett pontjain, mert azokat három év alatt soha senki nem is veszélyeztette.

Nem azon kell tehát csodálkoznunk, s nem arra kell magyarázatot adnunk, miért nem adta fel a várat három évig a „hős asszony”, hanem inkább arra kell felelnünk, miért adta fel egyáltalán. „Élelem és lőszer még elég volt 1687 elején” – írja Angyal (II., 169. o.). „Augusztusban még mindig telve voltak az éléskamrák” – folytatja (II., 170. o.). „Az bizonyos, hogy az átadás után is találtak még eleséget a várban” – fejezi be (II., 173. o.).

Ezért aztán, hogy Zrínyi Ilona „legendás” hősiessége mégis megmaradjon a Habsburg-ellenes mindenkori magyar hazaszeretet ébrentartására, a kurucok úgy magyarázzák meg a vár feladását, és Rákóczi is úgy adja elő Vallomásaiiban, hogy Thököly üzenetet küldött feleségének a várba, hogy küldje el egy papját Rómába az üzenettel, hogy csókolgatja a pápa „szentséges lábait”, szeretne katolikus lenni s úgy szolgálni neki ezután az eretnekek ellenében, mint ahogyan eddig az eretnekséért buzgott, de természetesen csak akkor, ha kieszközli neki, hogy a császár elismeri felső-magyarországi fejedelemségét.

A várnak azonban – mondja a hír – Zrínyi Ilona mellett két fő védője: Radics Endre és Absolon Dániel volt. Mindketten Thököly régi bizalmi emberei és mint ilyenek, fanatikus lutheránusok. Ők tehát, hogy azt a nagy szégyent, hogy uruk érdekből pápistává lesz, megakadályozzák, pazarolni kezdték az élelmiszert. Ami megmaradt, azt is eldugták, hogy Zrínyi Ilona ne tudhassa, hogy van, s közben mindent elkövettek, hogy a várat az ellenség kezére játsszák. (Az ellenség természetesen Magyarország koronás királya és török alóli felszabadítója volt.) Ezért tehát e két lutheránus árulása következtében kellett aztán a hős asszonynak feladnia a várat.

Nem valószínű a dolog még akkor se, ha maga Rákóczi is így hitte. Ő ugyanis akkor, mikor mindezek történtek, még gyerek volt. Bár ő is ott volt az ostromlott Munkácsban, tanuskodása mégse sokat számít, mert bizonyára se anyja, se Radics vagy Absolon nem tőle kértek tanácsot. Hogy azonban, mint jó fiú, szívesen elhitte azt, ami anyja dicsőségére szolgált, illetőleg szégyenét menti, nagyon is érthető. Semmiképp se következhet azonban belőle az, hogy mivel ő elhitte, mi is elhihetjük, annál kevésbé, hogy el is kell hinnünk. Még Angyal Dávid se hitte el még Rákóczinak se.

Absolon egyébként se lehetett akkor már olyan nagy felekezeti hős, hiszen utána rögtön úgy átvált a jezsuitáktól dajkált császár oldalára, hogy ettől kezdve akár a császár kémjének is nevezhetnénk. Még ha az áttérés formásága részéről nem is történt meg, kell-e ennél nagyobb

elárulása a protestantizmusnak? Miért botránkozott volna meg hát Thököly „árulásán” annyira? A mi tamaskodásunk fő oka azonban az, hogy Zrínyi Ilonát éppen nem kellett árulással rákényszeríteni a vár feladására.

A további ellenállásnak nem volt már értelme. Carafától pedig, aki Caprara után az ostrom vezetését átvette, olyan kedvező feltételeket kapott, hogy jobbakat nem is várhatott. Az átadásra a fő ok az volt, hogy az őrség elégedetlenkedett, szökdösött, a megadást követelte. Hármezezen voltak ugyanis, s ennyi ember zsoldját Zrínyi Ilona már nem győzte fizetni.

Igaz, hogy ha azok a kurucok olyan nagy hazafiak lettek volna s hazájukat olyan önzetlenül szolgálták volna, mint ahogyan a késő utókor hiszi róluk, a hazát e válságos helyzetében ingyen is szolgálhatták volna (kivált mikor ennivalójuk, mint láttuk, bőven volt). Nem egy olyan ostromról tudunk a világtörténelemben, mikor az őrség nemcsak fizetés nélkül, hanem még korgó gyomorral is kitarzott, például a La Rochellet védő hugenották, s mint majd látni fogjuk, Rákóczi szabadságharcában is nem a kurucok, hanem a Lipót mellett harcoló labancok és 48-ban a várakat Ferenc Józsefnek védő osztrákok, vagy például Buda várában Henczy.

De hát Thököly kurucjai nem voltak ilyen hősök, sőt nem is voltak még olyan nagy protestánsok se. Pedig nekik még ingyen se kellett volna szolgálniuk, mert a Rákóczi-javak elég kezességet adtak arra, hogy járandóságukat utólag kamatostul megkaphassák. Bár azt is kétkellem, hogy maga Zrínyi Ilona is lett volna olyan önzetlen kuruc, hogy ezt nekik megígérte volna. Ezt már csak azért se tehette, mert hiszen éppen olyan jól tudta, mint mi, hogy Munkács várának további tartásához a hazaszeretetnek semmi köze se volt. Thökölynek s a töröknek tartották volna azt meg, nem a hazának. Zrínyi Ilona eddig is csak azért tartotta, mert Thökölyt valóban szerette. (Hogy a „hazát” is szerette annyira, mint Thökölyt, már bajosan hihetjük.)

Nem hazaszeretet volt a Munkácsban való kitarás, hanem a legfelháborítóbb dolog és a haza érdekei ellen a legnagyobb vétek. Nincs elszomorítóbb, mint azt látni, hogy a politikai propaganda még ebből a nagy bűnből is hazaárulás helyett hazafiságot, szégyen helyett dicsőséget tudott csinálni. Csak azért sikerült ez neki, mert elhallgatta és elhallgatja, hogy kik mellett és kik ellen védte az a Zrínyi Ilona olyan hősieen azt a Munkácsot. A török mellett és az ellen a felszabadító keresztény sereg ellen, mely hazánkban az évszázados török világot dicsőségesen megszüntette, az ország területi épségét, a történelmi Nagymagyarországot újra visszaállította, a töröktől vállainkra vett „rabigát” (Kölcsey Himnusza) lerázta, Magyarországot újra szabad országgá tette, Ázsiát pedig újra visszaszorította Ázsiába.

Ez időben az egész keresztény Európa legjava idejött (még a protestánsok java is), hogy ezért a nagy célért harcoljon. Idegenek ezrei ontották vérüket s maradtak itt örökre a magyar földben. Ugyanekkor itthon akadtak olyan gyászmagyarok – élükön Zrínyi Ilonával, a „honleánnyal” –, akik e hősi felszabadító harchoz, mely még az idegen keresztényeket is tette lelkesítette, nemcsak nem csatlakoztak, hanem a török rabiga további fenntartásáért küzdöttek.

Szégyent hoztak ezek legnagyobb nemzeti büszkeségünkre (mellyel pedig még ma is dicseszünk és kurucaink is dicsekednek), hogy a magyar évszázadokon át keleti védőbástyája volt a kereszténységnek, s hogy nekünk köszöni a nyugat, hogy zavartalan nyugalomban fejlődhetett, s kultúráját, gazdasági élete fejlődését, békéjét ázsiai hordák nem zavarták. Zrínyi Ilona férje volt e gyászmagyarok vezére és – bár csökkent a szégyenét, hogy csak férje kedvéért – ő maga is ezen ázsiai hordák oldalán „hősködött” Munkács várában.

Szomorú és nagy nemzeti szégyen, hogy a Bécs ellen törő török hordák soraiban ott volt Thököly is híveivel, hogy férje miatt Zrínyi Ilona is az ő győzelmüket kívánta. De ott volt Apafi s vele Erdély is, bár róluk nem olyan bizonyos, hogy lélemben is ott voltak. Thököly azonban annyira lélemben is ott volt, hogy egyenesen ő volt az oka, hogy a török ebbe a háborúba belement.

Igaz, hogy a magyarság, mely Thököly és Apafi révén a török támadó háború és Bécs ostroma megkezdésekor úgyszólván 90 százalékban saját hazája, a kereszténység és Európa ellen a török mellett volt, mindjárt a bécsi kudarc után elvonult a török oldaláról. Ezt azonban – sajnos – érdemnek nem tekinthetjük, mert a győzelmes félhez még akkor is oda szokás állni, ha ellenfél volt azelőtt. Csak akkor lett volna ez érdem, ha az átállás már akkor bátran, önzetlenül és fenntartás nélkül megtörtént volna, mikor még a harc kimenetele bizonytalan volt.

Bécs csúfos ostroma és vele a törökök csillagának végleges lehanyatlása azonban már 1683-ban volt, s ettől kezdve a török minden évben egymás után kapta a nagyobb-nál nagyobb csapásokat. 1686-ban végül Buda is elesett. Zrínyi Ilona azonban csak 1688-ban adta fel Munkács várát, tehát a török bécsi kudarc után még öt, sőt Buda felszabadulása után is még egy évig tevélegesen pártolta a törököt és gátolta a keresztény sereg végleges győzelmét. Pedig hát ekkor már rég a leghalványabb reménye se volt annak, hogy a törökök még egyszer Felső-Magyarországba juthassanak. Nem is jutottak többet soha oda.

A mi korlátolt, együgyű hazafiságunk azonban nem a makacsságon és ostobaságon botránkozik, hanem abbahagyását még 1688-ban se tudja árulás nélkül elképzelni. Azt hiszi, hogy Zrínyi Ilonának nem az a szégyene, hogy három éven át küzdött Munkácsban Magyarország és a kereszténység felszabadítása ellen, hanem az, hogy csak három évig s nem tovább. Láttuk, hogy Zrínyi Ilona csak azért tartott ki három évig, mert nem akarta ura ügyét elhagyni. Ezért őt feleségi mivolta és szerelme emberileg menti is. Mivel mentsük azonban azok ostobaságát és elfajultságát, akik az ő emberi és asszonyi gyarlóságaiból hősiességet, dicsőséget, hazafiságot és követendő példát csináltak s csinálnak még ma, háromszáz év múlva is?

A magyar diák, sőt még a felnőtt is könnyes szemmel nézi Madarász: „Zrínyi Ilona feladja Munkács várát” című festményét, melyen a szép, méltóságos tartású, bánatában is nemesen viselkedő özvegy, mint a megvádolt és megalázott ártatlanság áll az őt kísérő gögös idegen fegyveresekkel háta mögött őt kihallgató ellenszenves külsejű, kopaszfejű német hivatalnokok előtt.

A történelmi valóság nem egészen egyezik a képpel. Azok a gögös, fegyveres katonák és azok a kopasz leltározók okosabbak voltak és igazabb, sőt magyarabb ügyet képviseltek, mint a megtört, szép özvegy, aki egyébként – mint már rámutattunk – származásban és vérségiileg se volt sokkal magyarabb, mint az őt körülvevő ellenszenves németek. A magyar nemzet és nép érdekeit is sokkal inkább képviselték és védték ők, mint Zrínyi Ilona.

De az özvegynek magánügyi szempontból se lehetett ez idegenek ellen panasza, mert ugyancsak előnyösen úszta meg a dolgot s azoknak a kopasz leltározóknak a ceruzájával nagyon meg lehetett elégedve. Ő szerelmében kockára tette árvái vagyonát, mert három éven át dacolt törvényes koronás királya hadaival. Igaz, hogy az anya és a gyám bűnéért nem lehetett volna igazságosan elkobozni az árvák vagyonát, mert a szülő bűnéért nem bűnhődhet a gyermek, de hol találunk a történelemben olyan győztes sereget, mely nem a „vae victis!” elvét gyakorolja, hanem helyette csak igazságot oszt, s kivált mikor a legyőzött ellenfél három álló éven át tette már próbára türelmét? Az pedig talán még az igazsággal se ellenkezett volna, ha legalább az ostrom költségeit s azt a kárt, melyet ez a háromévi feltartóztatás az ország felszabadításában a hadvezetőségnek okozott, Bécs az árvák most végre elfoglalt vagyonából térítette volna meg.

A vár felszabadításának feltételei között szerepelt az árvák vagyonának sértetlen tiszteltben tartása, s így a bécsi udvarnak nem érdeme, hanem egyszerűen kutya kötelessége volt így eljárni, hallom a feleletet. Igen, válaszolom, de Thökölynek is egyszerűen kutya kötelessége lett volna Csicsó várának feladásakor az őrséget békében elvonulni engedni. De ő a kutya kötelessége ellenére is lemészároltatott közülük tizenötöt. Látjuk aztán majd azt is, hogy Rákóczi se tartott meg olyan várfeladási feltételeket, melyeket tábornokai már elfogadtak, s a császáriak csak ezek ellenében adták meg magukat.

Láthatjuk tehát, hogy éppen nem annyira magától értetődő, ha valaki a szavát megtartja és a „kutya kötelességét” teljesíti. A török is hányszor de hányszor mérsárolta le olyan magyar vár őrségét, mely a szabad elvonulás feltétele alatt adta meg magát s a török az őrség e feltételét elfogadta! Egyébként is, ha Munkács ostromlói a bosszú vezette volna, nem kellett volna feltétlenül elfogadniuk Zrínyi Ilona feltételeit, mert – ha már tudtak várni három évig – nem kellett volna most már sokáig várniuk a feltétel nélküli megadásra se. Mutatja ezt az is, hogy amit az ostromlók nagyon akartak, most el tudták érni.

Thököly például külön meghagyta nejének, hogy a törököktől kapott fejedelmi jelvényeit, melyek mint legbiztosabb helyen, a munkácsi várban voltak, semmiképpen se szolgáltatassa ki a császáriaknak. Zrínyi Ilona természetesen mindent meg is kísérelt, hogy férje e kívánságának megfelelhessen, de Carafa erről még csak tárgyalni se volt hajlandó. Thököly, mondta, nem számít. Ő polgári halott, akiről még csak tárgyalni se lehet. A szerelmes asszony pedig, aki sírva olvasta ezeket a férjére olyan lesújtó szavakat, kiszolgáltatta a fejedelmi jelvényeket.

Ha Carafa az árvák vagyonát vagy annak legalább egy részét is így követelte volna azon a címen, hogy elkobzásának Thököly és Zrínyi Ilona, a gyermekek gyámjai az okai, mert ezt a vagyont a kereszténység és Magyarország ellen használták fel, Zrínyi Ilonának előbb-utóbb ebbe is csak bele kellett volna nyugodnia. Zrínyi Ilonának Thököly előbbre való volt, mint gyermekei. Rámutattunk már, hogy ezt nemegyszer bebizonyította. Ha tehát Carafa arra rá tudta kényszeríteni, hogy még férje oly fontosnak tartott kívánságát is megszegje, akkor árvái érdekeinek megszegésére még jobban rá tudta volna kényszeríteni, ha akarta volna.

Érdekes fényt vet Thököly jellemére, hogy feleségét külön felhatalmazta arra, hogy az ostromlókkal alkura lépjen, csak arra kérte, hogy az alkupontok őróla is szóljanak (az önző és hiú Thököly). A szerelmes feleség azonban erre vonatkozólag egyáltalán semmit se tudott el-érni, mert az alkupontok mindenről szóltak, csak férjéről nem.

Azt se felesleges megemlíteni, mert sok embernek felnyitja a szemét, hogy az alkupontokból azt is megtudhatjuk, hogy még ennek a Munkács várát oly „hősiesen” védő kuruc őrségnek is tekintélyes része német zsoldosokból állt. Tehát még a kurucok is megszegték azt a magyar törvényt, hogy a magyar várakban idegen katonaságot tartani tilos.

Joggal kérdezhetjük tehát, hogy ha a törvény ellenére még a lázadók is tartottak szolgálataukban Magyarországon idegen csapatokat az ország területén, akkor mi az oka, hogy csak a magyar királynak nem volt szabad tartania, akinek – mellesleg – minden évben készen kellett lennie egy-egy „szabadságharcra” is?

Azt tehát, hogy ő miért tartott idegen csapatokat is, értjük. Azt is értjük, miért akarták a lázadók, hogy ne tartson. De hogy miért tartottak idegen csapatokat még a lázadók is, mikor tudvalevő, hogy a magyarnál jobb katona nincs a világon, magyar katona pedig bőségesen állt rendelkezésükre, mert hiszen az egész ország „szívvel-lélekkel” a lázadók mellett állt, s úgy gyűlölte a németet, hogy talán még ingyen is szívesen szolgált volna ellene, azt már se-hogy se értjük. De tudjuk, hogy még ha pénzért szolgált, akkor is mindig olcsóbban szolgált a magyar, mint a német zsoldos. Érthetetlen tehát, hogy inkább kétszer annyit fizettek, de mégis német zsoldos is kellett, mégpedig minél több, Bocskainak is, Bethlennek is, Rákóczi Györgynek is, Thökölynek és Rákóczi Ferencnek is.

Nem voltak tehát annyira gonoszok azok az „átkozott” németek, akár katonák voltak, akár a császár tisztviselői, mint a Madarász-kép mutatja. Zrínyi Ilonának se kellett annyira megtörtnek lennie, mint a képen látszik, mert aránylag igen olcsón úszta meg a dolgot. A bánásmóddal is nagyon meg lehetett elégedve. E legutóbbit még a mi „hazafias” történetírásunk is kiemeli, annyira kifogástalan volt. Ezen annál inkább csodálkozhatunk, mert hiszen éppen a „véres” Carafa, történelmünk egyik legmegrálgalmazottabb alakja volt Zrínyi Ilona „német” ellenfele, illetőleg tárgyalófele.

„Thököly és pártján maradt híveinek Munkácsban talált vagyonát a kamara elkobozta – írja Angyal (II., 175. o.) –, de Zrínyi Ilonát és gyermekeit nem sújtotta vagyonbeli büntetés”

(tehát nemcsak az árvákat, hanem még magát Zrínyi Ilonát sem). Ez utóbbi pont végrehajtását Carafa szorgosan ellenőrizte. „A Rákóczi-árvák tulajdonát nem szabad bántani – írja a kamara adminisztrátorának –, mivel ők semmit sem vétettek. Ne mondassák rólam, hogy szavamat megszegtem.”

Azt is írja Angyal ugyanitt, hogy „a tábornok vigyázott hírnevének tisztaságára”. Acsády a Szilágyi-történelemben (VII., 477. o.) mégis azt írja, hogy „az udvar elfogadott mindent, de azzal a határozott feltevéssel, hogy nem tart meg semmit (!). Rákóczi Ferencet pappá, Júliát apácává akarta nevelni, az anyát pedig kolostorba zárni. Mihelyt Carafa e szándékról értesült, valóban nem közönséges eréllyel követelte (ezt utóbb maga Rákóczi Ferenc is kiemelte) az egyezés lelkiismeretes megtartását”.

„Gondolják meg – írta Bécsbe –, ha megszegik a szerződést, senki sem fog többé a császáriak szavában bízni. Becsületem és adott szóm van benne lekötve” – mondotta. Kétségkívül neki is része volt abban, hogy az udvar tartózkodott a szerződés tervezett megszegésétől. Zrínyi Ilona egy bécsi apáca kolostorba költözött ugyan, de leányából nem neveltek apácát, s habár fiától elválasztották, ezt sem bujtatták szerzetesruhába.

Mindez bizony – ha még Angyal és Acsády is így beszél – becsületére válik Carafának. A bécsi udvar ellen emelt vád azonban természetesen rosszakarattal vegyes tudatlanságon alapul. Abban az udvarban, melyben állítólag a jezsuiták uralkodtak, nem lehetett szó olyan szándékról, mely a két Rákóczi-árvából akarata ellenére szerzetest és apácát akart csinálni. Serdülő korában Rákóczi maga akart jezsuita lenni és ezt ő maga adja tudunkra Vallomásai-ban. Ugyanő írja azt is, hogy egyedül csak azért nem lett az, mert a jezsuiták felvilágosították, hogy neki nem ez a hivatása és lebeszélték róla. Thököly bizonyára nem így csinált volna, ha jezsuita lett volna. De Acsády, Angyal és Szilágyi se. Úgy látszik, ezért állítják a bécsi udvarról is az igazság ellenkezőjét.

Angyal azt írja, hogy Munkács vára feladásának feltételei értelmében Zrínyi Ilona „gyermekai gyámsága Leopoldra szállott át s ő maga Bécsbe internáltatott”. Láthatjuk tehát, hogy az udvar nemcsak szerződésszegést nem követelt el, hanem a Zrínyi Ilonától elfogadott feltételekből még annyit se hajtott végre, amennyihez joga lett volna. Hogy az árvákat apáca- és szerzetesruhába akarta „bujtatni” (ezek is milyen sértő, pimasz kifejezések, kivált, ha éppen egy protestánsra keresztelkedett zsidó használja őket) és természetesen ennek megfelelően szerzeteseknek is akarták őket nevelni, merő rémkép. Valakit akarata ellenére szerzetesnek nevelni bűn, ellenkezik az emberi jogokkal és az Egyház törvényeivel. Ilyen szándékot éppen Lipót udvarától feltenni képtelenség.

Igen, Rákóczi Júliát apáca kolostorban, Ferencet pedig jezsuita kollégiumban nevelték, de ezt arra érteni, hogy az egyiket apácának, a másikat jezsuitának nevelték, mosolyra keltő együgyűség. Ebben a korban minden művelt jobb módú katolikus fiú (nemcsak Rákóczi, hanem a Zrínyi fiúk is, Bercsényi is, Hadik András is) jezsuita kollégiumban, minden jobb módú katolikus leány zárdában nevelkedett (többnyire ma is abban nevelkedik), de ezt csak az magyarázhatja szerzetesruhába bujtatásnak, aki protestáns vagy zsidó (vagy – mint Angyal vagy a Ballagiak – egyszerre mind a kettő), aki a katolikus családi szokásokban, nevelésmódban teljesen járatlan.

Azok a lányok, akik zárdában tanultak, vagy azok a fiúk, akik jezsuita kollégiumban tanultak, nem jártak apáca-, illetőleg szerzetesruhában, nem is nevelik őket szerzetesnek, annál kevésbé kényszerítik rá őket. Pappá lenni, életünket Isten szolgálatába állítani kitüntetés, melyre nem kényszeríteni szokás, hanem megtiszteltetés, ha alkalmasnak találunk bennünket rá. Az Angyalok, Acsádyak, Szilágyiak és Ballagiak azonban a katolicizmusra sértő felekezeti gögjükben és elfoglaltságukban alantas foglalkozásnak tartják a szerzetességet, s ezért el se tudják képzelni, hogy egy fiatal, kivált ha még előkelő és gazdag is, kényszer nélkül szánja rá magát.

Azokban az önéletrajzokban is, melyeket a kommunisták a kezükbe került parasztfiatalokkal írtattak a párt számára, mindennapi dolog, hogy az illető azt írja, hogy mivel az iskolában jó tanuló volt, „a pap” mindenáron papot akart belőle nevelni, de hát ő erre nem volt hajlandó. E legutóbbit elhiszük, az előbbit annál kevésbé. Én legalábbis sok ezer tanítványom közül egyből se akartam papot nevelni, s amelyik az akart lenni, nekem meg se mert mondani. Úgy neveltem ugyanis, hogy szerénytelenségnek, elbizakodottságnak tartotta, hogy ő ilyen nagy kitüntetésre mer gondolni s magát ennyire kiválónak tartja. Mint előbb megjegyeztem, Rákóczival jezsuita tanárai ugyanígy jártak el.

A katolikus szülők sokkal jobban ismerik a helyzetet is és gyermekeik szerzetes- vagy apácanevelőit is. Másképp nem adnák gyermekeiket szerzetesiskolába. Mert ők természetesen még a vallásos korban se voltak azért annyira jámborak, hogy fiaikból szerzeteseket, lányaikból apácákat akartak volna nevelni. Ha effajta „elnevelésre” gyanakodtak volna, semmiképpen se küldték volna gyermekeiket tanulásra és nevelkedésre zárdába. Pedig hát régente mégis minden értelmiségi szülő odaküldte. Még Voltaire is jezsuita kollégiumban, a forradalmár Danton is szerzetesi iskolában nevelkedett.

Legfeljebb tehát arról lehetett szó, hogy a bécsi udvarban hallatszottak olyan hangok is, hogy politikailag előnyösebb lenne, ha a Rákóczi gyermekek úgy tűnének el a szereplés színpadáról, ha kolostorba vonulnának s el is kellene követni mindent, hogy az erre való hajlam felébredjen bennük. Láthatjuk azonban, hogy Carafa még ez ellen is tiltakozott. Mint gondolat vagy legfeljebb mint vágy merült ez fel Bécsben talán egyesekben, nem pedig mint kényszerítéssel is végrehajtható terv az egész bécsi kormányzatban.

Hogy mint ilyen is, csak mennyire kisszámú és jelentéktelen ember agyában merült föl, mutatja, hogy nemcsak valóság nem lett belőle, hanem még kísérlet se. A dolog ugyanis elsősorban az árvák gyámjától, a császártól függött, az pedig a jezsuiták tanácsai szerint igazodott, s mint láthatjuk, az ő udvarában „mindenható” jezsuiták is éppúgy gondolkodtak, mint azok, akik Rákóczi nevelői voltak, s akik őt e tervétől még annak ellenére is egyenesen lebeszélték, hogy önként merült fel lelkében. Rákóczi későbbi élete aztán ugyancsak megmutatta, mennyire okos volt ezeknek a jezsuitáknak a tanácsa, s hogy Rákóczi mennyire nem volt jezsuitának való.

Hogy milyen gavallér úriemberekből állt a bécsi udvar és hogy alkalmazottai, sőt még a vadállatnak megrágalmazott Carafa is, és hogy milyen igazi úr módjára viselkedtek a főúri magyar hölgyel még annak ellenére is, hogy Thököly, „a polgári halott” felesége lett és ő maga is három éven át dacoskodott törvényes királyával és cimborált hazája, királya és a kereszténység ellenségeivel, azt mutatja az a fényes főúri hintó, és az a megtisztelő bánásmód, mellyel Munkácsról Bécsbe kísérték és az az ezer forint, melyet útiköltségül kölcsönképpen rendelkezésre bocsátottak.

Zrínyi Ilona és gyermekei nagyrészt saját uradalmaikon át utazhattak egész Bécsig, és így szállás, lóváltás, abrakolás nagyrészt nem jelentett nekik külön költséget. Viszont akkorig száz forint évi (nem havi) fizetésből úri módon meg lehetett élni. Láthatjuk tehát, milyen bőkezűséget jelentett a Zrínyi Ilonának útiköltségül adott ezer forintos kölcsön. Carafa azonban az ezer mellé még újabb kétezer utalványoztatott ki részére (Angyal, II., 175. o.).

Zrínyi Ilona a kölcsönt azért kapta, mert megesküdött (per juramentum assecuriret), hogy semmi pénze sincs. Ez ugyancsak megcáfolja azt a legendát, melyet még a Vallomásait író Rákóczi is komolyan vesz és hirdet, hogy Munkács várában mérhetetlen kincs volt felhalmozva, mely azonban nagyrészt elkallódott a császári biztosok és Kollonits (!) kezén.

Az igazság az, hogy nem volt annak a kornak még egy olyan tisztakezü embere, mint Kollonits. Ha tehát ő a Munkács várában felhalmozott mérhetetlen kincsből csak annyit adott vissza a Rákóczi-árváknak, amennyit visszaadott, akkor Rákóczi egészen nyugodt lehetett abban, hogy annál több, mint amit megkapott, nem is volt. Még arra se volt senki alkalmasabb Kollonitsnál, hogy a kincseknek mások kezén való elkallódását is megakadályozza.

Láthatjuk, hogy az igazság az, hogy Zrínyi Ilonának Munkács vára elhagyásakor még annyi pénze se volt, hogy útiköltségre elég lett volna. Rákóczi persze mindezt nem tudta. Ő nem is sejtette, hogy anyja megesküdött, hogy egy vasa sincs, és hogy ez az eskü meg is maradt a levéltárban a történelem számára. Rákóczi azt hitte, hogy az ő kincseit Kollonits sikasztotta el.

Hogy ez a gavalléros udvariasság a császáriak részéről nem kivétel vagy elszigetelt eset volt, azt meg az mutatja, hogy mikor nemsokára utána Zrínyi Ilonát eleresztették férjéhez, megint csak ezt a nagy előzékenységet, udvariasságot, sőt megtiszteltetést tapasztalhatta az ügyét intéző császáriak részéről, noha ügyét most már természetesen nem Carafa intézte.

„Zrínyi Ilona fejedelemasszony, írja a Rákóczi-ház egyik tisztje, az egykori tarcali jegyző, király öfelsége kegyelméből német vitézek kíséretével 1692-i februárius első napján Tokajba érkezvén és ottan másnap processiózván (tehát valóságos díszmeneteket rendeztek vele a „német vitézek”) onnan Erdélyen által Moldvába, mindenütt tisztességéhez képest útját folytatván érkezik békével urához a Duna mellett lévő Újpalánka nevű helybe, holott méltóságos Thököly Imre ötödmagával, úgymint: Sándor Gáspárral, Petróczy Istvánnak, Madács Péterrel és Horváth Ferencsel, magához hasonló szakállas főrendűekkel fogadván Zrínyi Ilona asszonyt, azok közül a nagy zokogó sírás közben alig tudhatta sok esztendőktől fogva nem látott hitves urát igazán kiismerni.” (Szalay, V., 498. o.)

Zrínyi Ilonának tehát nem lehetett panasza az udvarra. Nincs is levele, akár fiatalabb, akár idősebb korában kelt, melyben ne a legnagyobb tisztelet és alattvalói hódolat hangján emlékeznék meg Lipótról. Hogy Munkácson, szegény, mégis három évig dacolt felséges királya és a kereszténység seregével, annak oka csak az volt, hogy másképp nem mert volna szerelmes ura színe elé kerülni. Aztán meg az is, hogy ez a dacolás abban a bevehetetlen várban és amellet a gyöngye ostrom mellett semmi áldozattal nem járt. Férje szemében tehát egyenesen vérlázító lett volna, ha mégse vállalkozik rá s a várat csak egy cseppet is előbb feladja.

Hogy aztán az utókor és a mi „hazafias” nevelésünk ebből olyan eget rengető hőstettet és annyi önzetlen hazafiságot csinált, hogy még ma is meghatódik tőle a be nem avatott, az a mi kortes történetírásunk egyik legostobább teljesítménye. Szerencse (vagy szerencsétlenség, ahogy felfogjuk), hogy azok a kiskorú és felnőtt gyerekek, akik ezt a „hős” várvédelmet még ma is oly hazafias lelkesedéssel szemlélik, észre se veszik, hogy önfeledt bámulatukkal hazánknak a török alóli felszabadításának akadályozását és a kereszténységgel való szembehelezkedését ünneplik. A „hőslelkű” Zrínyi Ilona ugyanis a hazánkat felszabadító keresztény sereg ellen védte oly „hősi bátorsággal” és „hazafias” lelkesedéssel Munkács várát.

Az utolsó Zrínyiek

Zrínyi Katalin

A két Zrínyi testvérnek: Péternek, a Wesselényi-összeesküvés áldozatának és bátyjának, Miklósnak, a költőnek, a legnagyobb Zrínyinek, egyaránt egy-egy fia, Miklósnak pedig még egy, Péternek két lánya volt. Péter egyik lánya volt az a Zrínyi Ilona, aki mint Thököly felesége messze idegenben, pogány földön, Kis-Ázsiában halt meg. Nem hazaszeretete, hanem egy férfi iránti tisztességes, de nem tiszteletreméltó szerelme miatt.

A másik Zrínyinek, a kiválóbbnak, a nagyobbaknak, a költőnek, Miklósnak, Zrínyi Katalin volt a leánya. Ez nem olyan neves, nem olyan hős, mint az Ilona. Ő ugyanis „csak” apáca lett, s hírneves apja történetírójának, Széchy Károlynak (akinek tollából csak úgy burjánzik az illetéktelen és a tudóstól méltán elvárt tárgyilagosságot oly bántóan zavaró kálvinista elfogultság) a kifejezése szerint „a bécsújhelyi karmeliták kolostorában a szomorú lemondás fátylában hervadt el”.

Honnan tudja Széchy Károly, hogy ez a lemondás „szomorú” volt? Tompa is kálvinista volt, mégpedig prédikátor s „Máriához”, midőn zárdába készült című költeményén szintén meglátszik a szerzetesi élet magaslatára felemelkedni nem tudó kálvinizmus, de azért neki mégse volt a kolostori élet annyira sajnálni való, mint Széchy Károlynak.

De Tompa nem tudós volt, hanem költő, akinek végeredményben költői joga volt lelki élményeit vetni papírra és úgy írni, ahogy érzett. Széchy Károlynak, a történetírónak, azonban kötelessége lett volna, hogy megmaradjon a hűvös, tárgyilagos igazságnál és így a történetíró szent hivatását árulta el, mikor írásába belevitte a kálvinista alanyiságát. Ezt kellene mondanunk róla még akkor is, ha mint magyar történetíró nem olyan olvasóközönségnek írt volna, mely többségében katolikus.

Mi egyáltalán nem tartjuk szomorúnak, hogy Zrínyi Miklós egyetlen leánya és a hős Zrínyi család utolsó, még élő sarja apácázárdában, karmelita (tehát a legszigorúbb fegyelmű) kolostorban halt meg, sőt nagyon is stílszerűnek tartjuk és örvendetesnek találjuk. Rámutatunk már, hogy a mi dicső Árpád-házunk utolsó sarja, III. Endre egyetlen leánya szintén zárdában „hervadt el”.

Mi szépnek, felemelőnek, költőiesnek, meghatónak, sőt nagyon hasznosnak is tartjuk az ilyen „elhervadást”, ha legdicsőbb családunk úgy halnak ki a földről, mint az Árpádok vagy a Zrínyiek. A nagyok nagyokat is vétkeznek. Különösen áll ez a Zrínyiekre, akik nagyok voltak és hősök, de nagyon meg voltak bennük a nagyok és hősök szokott, veszedelmes tulajdonságai is: a gög, az összeférhetlenség, az elbizakodottság, a dac, a nagyravagyás, az urat nem ismerés, a külön utakon járás, a nem alkalmazkodás, a különység és a túlzott sértődékenység. Erre a túlzott öntudatra, mely nem alkalmazkodik senkihez, hanem elvárja, hogy mindenki hozzá alkalmazkodjék, vall a Zrínyi család mindkét jelszava: „a Sors bona, nihil aliud” (csak jó szerencse legyen, semmi másra nincs szükségünk) és a „Nemo me impune lacesset” (senki fia énvelem büntetlenül nem fog kibabrálni). A büszkeség nem egyéni, hanem családi tulajdonság volt a Zrínyiekben.

Büszkeségüket menti, hogy volt mire. Nemcsak büszkén beszéltek, hencegtek, hanem büszkén tettek, cselekedtek is. Csakugyan nagy emberek voltak, még Péter is. De a büszkeség vitte a vérpadra Pétert és tette meddővé a nála még nagyobb Miklósnak a vitézi életét is. Ezért aztán csak írásai mutatják tehetségét, de nem a tettei. Nagy hadvezéri tehetsége és politikai éleslátása büszkesége, túlzott érzékenysége miatt nem tudott érvényesülni a saját maga nagy elkeseredésére és nemzetünknek, sőt az egész kereszténységnek a nagy kárára. Ő nem pennájával, hanem szabályjával szeretne volna nevét maradandóvá tenni. Kortársai is ezt várták tőle. Túlzott önérzete volt az oka, hogy nem tehetette.

Milyen felemelő látvány tehát, hogy leánya, aki utolsó, még élő tagja ennek a nagy családnak, eltemetkezik az ismeretlenségbe (még azt se tudjuk, mikor halt meg), az igénytelenségbe, az Úrnak és az embereknek való névtelen szolgálatba, hogy engesztelje Istent mindazokért a bűnökért, melyeket a Zrínyiek elkövettek és az emberek elkövetnek, s ami miatt a Zrínyi család tagjai annyit szenvedtek: a dacért, az elbizakodottságért, a büszkeségért, a szereplési viszketegért, a túlzott ambíciókért.

Bár éppen a Zrínyiekben ez a heves, lobbanékony vérmérséklet inkább délszláv és olasz vonás volt, mint magyar tulajdonság, de kétségtelen, hogy nemcsak a Zrínyieknek, hanem nekünk, magyaroknak is sajátságunk ez a büszke féktelenség (például a Balassáknak és a Homonnay-Drugetheknek. Ez utóbbiak szintén idegen eredetűek ugyan, de ők már semmiképpen se voltak annyira idegen vérűek is, mint a Zrínyiek). Tehát nemcsak az utolsó Árpád-, hanem az utolsó Zrínyi-lány is magyar tulajdonságunknak tekinthető bűneinkért engesztelte Istent önkéntes elsorvadásával a zárda homályában, magányában és ismeretlenségében, a nagyravágyás és a gőg ellentétében.

Zrínyi Katalin karmelita apáca volt. Akik a karmelita apácák életét ismerik, tudják, hogy Zrínyi Katalin nemcsak jelképesen, hanem tényleg vezetelt. Az utolsó Zrínyi valóban lassú tűzön égett el az Úr oltárán.

A karmeliták a legszigorúbb életű apácák. Aki karmelita apáca lesz, az valóban lemond a világról, minden kényelméről és örömről. A karmelita zárdában a Zrínyi grófok lánya nem maradhatott továbbra is úri kisasszony.

Zrínyi Ádám

Zrínyi Miklósnak, a költőnek a fia, Katalin testvére Zrínyi Ádám volt. Ő fiatalon, még nőtlenül, dicső Zrínyi módra halt meg: a szalánkeméni véres, de dicsőséges végű ütközetben halt hősi halált. Ő valóban ott esett el a harc mezején, ott folyt ki az ifjúi vér szívéből. 1691. augusztus 29-én volt ez, tehát éppen a mohácsi csata (165.) évfordulóján.

Egy Zrínyi se volt, aki oly dicsően fejezte volna be életét, mint ez az Ádám. Még a szigetvári hős se. Igaz ugyan, hogy a szigetvári hős nemcsak egy egyszerű tiszt volt az ütközetben, mint Zrínyi Ádám Szalánkeménnél, hanem egy nagy eseménynek, mely a török szultánok legnagyobbikának halálát is okozta, fő tényezője, de a szigetvári hős kirohanása nem járt eredménnyel, Zrínyi Miklós életáldozata hiábavaló volt. Szalánkeménnél azonban, mely a világtörténelem egyik legvéresebb ütközete volt, nem folyt hiába a hősök vére, tehát Zrínyi Ádámé sem: ők győzelmet arattak. Ott a „fűjő paripák” valóban „a kivivott diadalra száguldtak” Zrínyi holttestén át.

Továbbá a szigetvári hősnek nagy hőstette mellett nagy bűnei is voltak, mint láttuk. Régebbi életében nemcsak kegyetlenség, zsarolás és jobbagnyúzás, hanem még jellemtelenség is terheli: az áruló Katzianernek orvul való meggyilkolása, hogy a császárnak kedvében járjon.

Végül még az a különbség is megtalálható közte és Zrínyi Ádám között, hogy a szigetvári hős nem ifjú életet áldozott fel hazájának és a kereszténységnek. De Zrínyi Ádám ifjú életét áldozta fel, s nem tudunk semmi olyan cselekedetről se, mely akár rá, akár híres családjára szégyent hozhatna.

Apjának szerencsétlen történetírója azonban felekezeti és korteselfogultságában sose annyira bántó, mint éppen e hős Zrínyi Ádám megítélésében. Akkora ez az elfogultság, hogy még Takáts Sándornak is szemet szúrt, s még ő se tudta megállni, hogy cáfolatába ne bocsátkozzék. Pedig láttuk, hogy katolikus, sőt szerzetes létére is éppoly elfogult protestáns felekezeti ember és éppúgy a népszerű történeti felfogást követi, mint a kálvinista Széchy Károly.

Mivel Zrínyi Ádám a hazáját felszabadító keresztény seregben küzdött és halt hősi halált, tehát császári tiszt volt, nem pedig Thököly kurucával harcolt a török oldalán és mert végrendeletében úgy mert intézkedni, hogy anyja családjának bécsi sírboltjában temessék el (pedig e kívánsága, mivel hősi halált halt, mégpedig a magyar Alföldön, nem teljesülhetett), Széchy egyenesen ellenszenvvel viseltetik iránta és családjá és hazája árulójának tekinti.

Széchy Károly tehát lenézi, sőt még a magyar névre érdemeseknek se tekinti azokat, akik nem engedték megtörténni azt a szégyent, hogy Magyarországot kizárólag idegenek szabadítsák fel (a török oldalán küzdő saját véreink ellen), hanem gondoskodtak róla, hogy ha kevesen is, de azért magyarok is legyenek a felszabadítók között. Azt ugyanis, hogy valaki inkább az anyjával és anyai őseivel akar egy sírba pihenni (még akkor is, ha anyja és anyai ősei Bécsben nyugsznak), mint egyébként is korán elvesztett és így lelki fejlődésére nem sok hatással lenni tudó apjával; vagyis ha valaki nem gyűlöli nemcsak a bécsieket, hanem még magát az élettelen, tehát gyűlöltre nem alkalmas Bécs városát is jobban, mint amennyire szereti az anyját, az ennek a magyar „hazafiságnak” megmagyarázhatatlan dolog, megbocsáthatatlan bűn és hazaárulás.

Széchy Károly ezt meri írni Zrínyi Miklósnak hazájáért és a kereszténységért fiatal életét hősi halálban feláldozó egyetlen fiáról: „Ádám fia (Miklósnak) a legigazibb magyar és fajára legbüszkébb hős szerencsétlen (!) sarja”.

Az igazság az, hogy Zrínyi Ádám még híres apjánál is nagyobb hős volt, mert azt a vadkan szaggatta szét nyomorultul és vitézhez nem méltóan (mint ezt az emberek akkor nagyon ki is emelték), míg Ádám igazi vitéz módra a világtörténelem egyik legvéresebb és legigazibb ügyéért, mely a keresztény hit és a magyar haza ügye volt egyszerre, s olyan védekező háborúban, melyet az ellenség kezdett, mégpedig a békeszerződés lejárta előtt, tehát annak galád megszegésével. Ezért aztán a magyar történetírótól jutalmul azt kapja, hogy hős apjának ő „szerencsétlen” sarja volt, vagyis hogy szégyent hozott apjára. S mindezt csak azért, mert nem a török mellett harcolt, mint a „hazafias” magyarok, hanem a török ellen, vagy mert annak ellenére is anyja mellett akart nyugodni, hogy anyja bécsi volt és Bécsben volt eltemetve.

„Elnemzetietlenedett – folytatja Széchy Károly –, katonává és osztrákká lett.” Hát ha valaki katona lesz, az „elnemzetietlenedik” csak azért, mert nem a török mellett harcol, mint Zrínyi Iлона vagy Thököly, vagy a kálvinista kurucok, hanem a kereszténység oldalán hazája felszabadításáért?

Zrínyi Ádám koronás királya zászlaja alatt halt meg, tehát mindenben alkotmányosan és magyar módra járt el, a törpe utókor pedig ezért ráfogja, hogy „elnemzetietlenedett” és szégyent hozott apjára.

Éppen ellenkezőleg: fel kell tennünk, hogy apja, ha élt volna, ugyanabban a seregben harcolt volna. Ha nem, ez apja szégyene, apja pillanatnyi eltévelyedése lett volna, amit maga bánt volna meg a legjobban, mielőtt beteges érzékenységből kijózanodott volna. Ne feledjük, hogy Zrínyi Miklósnak, a költőnek, csak erős kísértései voltak a hűtlenségre, de tényleg hűtlen sose lett. Arra pedig, hogy a török oldalán harcoljon, még csak kísértése se volt soha.

Zrínyi Ádám hősi haláláról pedig azt írja Széchy, apjának életrajzírója, hogy „tüneményes apjának csak a neve halt ki, a szelleme régebben, vele lobbant el”. Közönséges meghamisítása ez a tényeknek.

Zrínyi Miklós élete ismeretében csak nem mondhatja valaki, hogy ha megérte volna a felszabadító háborút, akkor nem ő is Szalánkeménél harcolt volna s nem a keresztény seregben, hanem a török oldalán? De azt se, hogy ölbetett kezekkel nézte volna, hogyan szabadítják fel mások, idegenek, annak a Zrínyinek a hazáját, akinek minden idegszála az után sóvárgott, hogy ezt a felszabadulást megérje és benne részt vehessen? Hiszen annak a töröknek, aki ellen küzdve a fia hősi halált halt, soha senki olyan esküdt és engesztelhetetlen ellensége nem volt, mint ő, ennek a hős fiúnak az apja.

Zrínyi Ádám tehát apjának igazi, méltó fia volt. Hiányoztak ugyan belőle apjának nagy tehetségei, de hiányoztak belőle apjának nagy hibái is, melyek apja tehetségeit megbénították és maradandó eredmény nélkülivé tették. Zrínyi Ádám megtette azt, amiért apja csak gyötrődött: meghalt egy nagy eszméért: a kereszténységért és hazája felszabadításáért. És nem is hiába halt meg érte.

Zrínyi János

Zrínyi Péter fia volt és Boldizsár néven is emlegetik. Ő volt a Zrínyi család utolsó férfisarja. Ő ugyanis nem halt meg fiatalon a harctéren hazájáért, mint unokatestvére, Ádám, hanem helyette összeesküdött (állítólag szintén a hazájáért) s így a börtön rabja lett. Vele már sokkal jobban meg vannak elégedve történetíróink, mert számukra osztrák börtönben meghalni sokkal nagyobb hazaszeretet jele, mint a harc mezején esni el, ha az a harc a király nevében folyik a török ellen. Szerintük ez a János Boldizsár méltó volt a Zrínyi névre, mert a mi hazafiságunknak – úgy látszik – elsősorban a Zrínyiek hibái tetszenek, János pedig dacosabb, önféjűbb, makacsabb volt, mint akármelyik Zrínyi.

Nehéz kiigazodni ezen a Zrínyi Jánoson. Az élete tulajdonképpen rejtély. A legvalószínűbb, hogy az, ami a többi Zrínyiben csak hiba volt, benne már elmebetegséggé vált. A Zrínyiek utolsó férfisarját a Zrínyiek vétke: a nagyravágyás, a gög, az ideges nyugtalanság, sőt talán inkább a család végső dekadenciájával járó idegbaj juttatta börtönbe.

Hogy mennyire igazi Zrínyi volt ez a Zrínyi János, ez az utolsó férfi Zrínyi, hogy mily nagy öntudat, önértzet és dicsőségvágy lakott benne, azt már gyermekkorában megmutatta.

Tudvalevő, hogy apja, hogy a bécsi udvar jóindulatát magának megszerezze, mielőtt megadta magát, fiát kezébe már előre felküldte Bécsbe, s így apjával együtt a fiatal János is Bécs „karmai” közé került. Bécs karmai aztán olyan rettenetesek voltak, hogy a császár Prágába küldte tanulni, mégpedig két jezsuita, egy udvarmester és két szolga kíséretében, azaz igazi úri módra, noha arra már koldusszegény lett, mert halálraítélt apja vagyonát természetesen elkobozták. Láthatjuk, hogy a fiúval mégis valósággal úgy bántak, mint egy trónörökös.

A gyerek azonban már ekkor annyira öntudatos és nagyra törő volt, hogy a következő levelet intézte a császárhoz: „Én hazámban már törvényes korú vagyok. Tanultam a humaniorákat és a filozófiát. Többet már nem tanulhatok (!). A teológiára nem akarok menni (ki mondta neki, hogy menjen?!), mert nincs hivatásom fráterre vagy pappá lenni. (Ha lett volna, akkor is páter lett volna belőle, nem fráter.) Nincs szükségem tanítóra vagy mesterre (!). Konviktusba vagy iskolába nem megyek többé. (Így, kijelentő mondatban.) Nem vétetem semmit felséged ellen. (Ki mondta, hogy vétkezett?) Igazán sajnálkoztam, mikor a zavarokról értesültem és örömmel jöttem felségednek lábaihoz és szöktem volna, ha más módon el nem juthatok.”

17 éves volt Zrínyi János, mikor így írt. Tehát már ekkor annyira felnőttnek érzi magát és annyira öntudatos, hogy még azt is érdemnek tekinti, hogy nem lett már ő is, gyerek létére is összeesküvő. Leveléből azonban jól látható, hogy ekkor – sértő gögje ellenére – még nemcsak összeesküvő nem volt, hanem még erősen Habsburg-párti. Arra ugyanis, hogy mindezt csak hízelgésből vagy álnokságból írja, semmiképpen se gondolhatunk. Zrínyi János ennél sokkal büszkébb és öntudatosabb volt. Habsburg-párti érzelmeit egyébként bizonyítják az utána következő események is.

„Esedezem tehát felségedhez, adjon katonának. Adjon egy századot valamely ezredében, hogy a lovagias gyakorlatokat megtanulhassam. Megfosztanak szolgálimtól. (Természetes, hogy a nevelőintézetben már nem maradhatott mellette udvarmestere és külön szolgálák.) Min-

dig félek és nem tudom elképzelni, miért ne lehetne nekem cselédem, aki hozzám hűséggel viseltetik. Felsőged felette jó, felette kegyes az ártatlanok iránt: a katonaságnál vannak sokkal kisebbek és sokkal fiatalabbak, mint én, kik nem fogják úgy kiontani vérüket, mint én óhajtom azt tenni felsőgedért.” (Pauler: A Wesselényi-összeesküvés, II., 148. o.)

A levél kelte 1670. szeptember 19. Zrínyi János olyan tehetség is volt, hogy már ekkor beszélt olaszul, németül, spanyolul, franciául, latinul, horvátul és magyarul. Külföldön is járt már. Biztos, jó fellépésű volt, jó tornász, jó lovagló, vívó és táncos. Levele imponáló, sok szempontból rokonszenves is, s írója nem közönséges halandónak mutatja magát.

A Zrínyiek hibája nem is az volt, hogy tucatemberek voltak, hanem az, hogy rendkívüli-ségükkel, dicsőségvágyukkal, tehetségükkel és bátor, tettekész férfiasságukkal együtt járt az ilyen kiváló tulajdonságok rendszeres átka: a bőrükbe nem férés, az elbizakodottság, a túlzott öntudat, az egyhangú, eseménytelen élet nem szenvedhetése, az örökös nyugtalanság, a mindig külön utakon járás, sőt, ha tehetségük és tettvágyuk érvényesítésére becsületes úton nincs alkalom, a tilos utakra kalandozás, a hűtlenség, a lázadás.

Láttuk, milyen következetlenségekbe jutott ezek miatt apja, de láttuk, hogy nagybátyja, a legnagyobb Zrínyi is mindjárt idegen szolgálatba akart állni már fiatal korában, mihelyt itthon békeesesebb lett az élet s dicsőségvágya számára egyelőre nem nyílt tér.

Zrínyi János elérte vágyai netovábbját: a császár teljesítette kérését, katona lehetett, s mint a császári sereg főtisztje, szolgálhatta öfelségét és érvényesíthette tehetségeit. Pedig hát ilyesmire egy felségsértésért, hűtlenségért, sőt hazaárulásért (a török szövetség) miatt kivégzett lázadó fiánál bizonyára nem magától értetődő.

Mint császári tiszt, meggyőződéssel és őszintén szolgálta urát s teljesen úgy gondolkodott, ahogyan császári tisztek szoktak s mint hozzájuk illett. Nemcsak nem rokonszenvezett a kurucokkal, hanem Angyal Thököly-életrajzából egyenesen azt tudjuk meg, hogy lenézte, csöcseléknek tartotta őket.

Bécsben e tekintetben úgy megbíztak benne s annyira a császár őszinte hívének tartották, hogy el merték küldeni testvérménjéhez, Zrínyi Ilonához és sógorához, Thökölyhez, tárgyalások céljából, hogy a császár nevében közte és sógora közt közvetítsen. Nem féltek, hogy ott Bécsből oly messze, honfitársai és rokonai között, ahol egész szabadon beszélhetett ő is, Thökölyék is, tudat alatti érzelmek ébrednek majd fel benne, hatalmába keríti majd apja véres emléke, megtéved, s titkon a lázadókkal szűri majd össze a levet, az udvart pedig félrevezeti és a háta mögött becsapja.

(Újabb, ugyancsak meggyőző cáfolat arra az általánosan elterjesztett magyar vádra, hogy az udvar bennünk még akkor se bízott, ha a „csömörletig” aulikusok voltunk. Lám, Zrínyi Jánosban is mennyire megbíztak, pedig hát apját csak az imént kellett hűtlenségéért lefejezni, most is a sógora volt a lázadók vezére, annál pedig még sokkal fiatalabb volt, semhogy hűségét kipróbálhatták volna.)

Ekkor még Bécs nem is csalódott Zrínyi Jánosban, Thököly, a színlelésnek az az utolérhetetlen mestere meg tudta nyerni magának Sebestyén püspök rokonszenvét, sőt meg tudta nyerni még Capraráét és Saponaráét is, de Zrínyi Jánosét, a sógoráét nem. Pedig egy időre még a kurucok fogságában is volt, s ott Thököly nagy előzékenységét tapasztalhatta. Tudvalevő, hogy az embereket ilyesmivel lehet a legjobban lekenyerezni. Fogságában a kurucok még a franciákkal is megkörnyékezték s „Révénd úr mindent elkövetett, hogy őt a császár ellen hangolja, de mindhiába”. (Szalay, V., 226. o.)

Kijelentette, hogy nem áll közibük, visszamegy Bécsbe (vissza is ment) és a császártól egy lovasezredet fog magának kérni, hogy annak élén mutathassa ki iránta való hűségét. De ugyanekkor a franciáknak már azt is kijelentette, s ezzel megmutatta, hogy mégse olyan tántoríthatatlan a hűsége és hogy a nagyravágyás ördöge is megkísértette már, hogy ha a császár nem teljesíti ezt a kérését, akkor francia szolgálatba (tehát királya ellenségei közé) fog állni.

Tehát hű volt még, de most már nem feltétlenül: csak akkor, ha a császár a kérését teljesíti, azaz, ha nagyravágyását is kielégíti. De kuruc ellenkező esetben se lett volna.

Ezt természetesen Bécsben akkor még nem tudták. Azt azonban tudták, hogy 1680-ban az udvar háta mögött írt levelet Thökölynek. Maga a levél is az udvar kezébe került (bizonyára azért, mert ott köztudomásúlag mindenki tökkelütött volt), s mivel a levélben gyanús, az avatatlanok előtt érthetetlen szavak is voltak, melyeket csak titkos jelekre lehetett magyarázni, le is tartóztatták. Később úgy látták, hogy a levél mégsem volt rossz szándékú. Hamarosan szabadon is bocsátották.

Ez mindenképpen jóakarát is volt az udvar részéről, nem pedig csak igazságszolgáltatás, mert titkon, az udvar előzetes beleegyezésének kikérése nélkül semmiképpen se lett volna szabad Thökölynek levelet küldenie még akkor se, ha maga a levél nem volt áruló célzatú. Ebben tehát mindenképpen hibázott. Tekintettel arra, hogy lázadó fia volt, akinek az apja vérpadon halt meg, Thököly (az akkor szereplő lázadó) pedig sógora volt, akivel ő – ez most már bebizonyult – titkos összeköttetést tartott fenn, az államérdek feltétlenül azt kívánta volna, hogy most már legalábbis addig, míg a magyarországi lázadást teljesen el nem nyomják, őrizet alatt tartásák.

Az udvarban azonban nagyobb volt a méltányosság, mint az államérdek. Ott inkább az-azal akartak védekezni, hogy jobbak, mint az óvatosság megengedné, mint azzal, hogy szigorúbbak, mint amennyire feltétlenül szükséges.

1682-ben a történetek ellenére újra sógorához és nővérehez küldték. Ez már egyenesen ostobaság volt, ha csak az a tudat nem vezette őket, hogy az alapján becsületes, de kísértéseknek kitett embert legjobban azzal lehet megerősíteni a jóban, ha bebizonyítják neki, hogy bíznak benne; akkor ő is hasonló nemeslelkűséggel válaszol. Nem is csalódtak számításaikban, mert Zrínyi János e második megbízatása alkalmával is annyira az udvar érdekében beszélt és cselekedett, hogy maga Thököly volt legjobban rajta, hogy a kuruc táborból minél előbb visszatérjen Bécsbe.

Zrínyi János azonban utána hamarosan újra csak börtönbe került s most már ott is maradt (húsz hosszú éven át), egész 1703. november 13-ig, tehát kevéssel Zrínyi Ilona néjének elhunytá után bekövetkezett haláláig. Bajos egészen tisztán látni, hogy miért, mert bíróság elé nem állították, tehát nem maradtak akták bűnperéből. Azt azonban egész nyugodtan megállapíthatjuk, hogy akit Lipót börtönbe zárat s onnan húsz éven át nem bocsát ki, annak nagy bűnének kellett lennie s annak bűnére bizonyítékának is kellett lennie.

Hogy bíróság elé nem állították, annak semmiképpen se lehet az az oka, hogy nem volt bűnös vagy hogy bűnös voltára nem volt megfelelő bizonyíték, mert ez utóbbi esetben a jóságos Lipót, akit mindenért a lelkiismeret bántott, le se tartóztatta volna, s ha igen, rövidesen szabadon bocsátotta volna, noha az ő esetében a közérdek ezt a zárvatartást csupán gyanú esetében is megokolttá, sőt az illetékesek köteleességévé tette.

Annak oka, hogy nem állították bíróság elé, valószínűleg éppen az lehetett, hogy nagyon is meg voltak hűtlenségének a kellő bizonyítékai, s ez a jóságos császárt, aki – mint láttuk – akkor már rég elhatározta, hogy a Wesselényi-összeesküvés, azaz Zrínyi János apjának lázadásával kapcsolatban több vért már nem ont, annyira bántotta, hogy nem is szeretett Zrínyi János perére gondolni, s ezért foglalkozni se akart az ügygel, mert attól, hogy Zrínyi Péternek még a fiát is lefejeztesse, különösen iszonyodott. Hiszen láttuk, hogy még a három főúr kivégzésére is úgyszólván úgy kellett rákényszeríteni („erőszakkal haragudnom kell” – írta Madridba Pöttingnek), utána már semmiféle kivégzést nem engedett meg, még olyan protestánsokét se, akik a kivégzett három katolikus főúrnál sokkal királygyűlölőbb lázadók voltak.

Az is lehet, hogy azért maradt el a bíróság elé állítás, mert Zrínyi Jánoson mind nagyobb fokban jelentkeztek az elmebaj jelei. E címen szabadlábba helyezni azonban mégsem lehetett, mert időnként egész normális volt s így szabadlábban még sok bajt okozhatott volna. További fogvatartásának fő oka azonban semmiképpen se lehetett egyedül csak az elmebaj, mert a jó

Lipót akkor nem börtönben őriztette volna. Akit Lipót börtönben őriztetett, annak bűnösségére feltétlenül kellett bizonyítékoknak lenniük.

Úgy látszik, Zrínyi János idegzete annál rendellenesebbé vált, minél idősebb lett. Hogy ő, a hajdani önérzetes, törökverésre készülő hős vitéz éppen Bécs ostroma előtt, mikor a török hatalma ellenállhatatlannak látszott, s mikor öfenségének (akiért ő ifjú korában életét akarta adni), de a hazának is legjobban lett volna szüksége bátor és meg nem alkuvó keresztény vitézekre, a törökhöz állott és a nagyvezérnek hódolt, azt török forrásból tudjuk (Hammer: Geschichte des osman Reiches, VI., 392. o.).

Nagy szégyen ez Zrínyi Jánosra, de csak ezért nem került volna Lipót börtönébe, mert akkor az emberek annyira kishitűek voltak, hogy szinte minden magyar hódolt akkor a töröknek. Ha mások ezért nem kaptak Béctől büntetést, csak fejcsóválást és lenézést, nem kapott volna érte az a Zrínyi János se, aki 17-18 éves korában szájjal még olyan vitéz volt és annyira akarta vérént ontani a császárárt.

Zrínyi János tehát csak azért, hogy kishitű volt s megijedt a háromszázezres török áradattól, még nem került volna börtönbe, csak a magyar és a Zrínyi hősiességre hozott vele szégyent. Nem igen növelhette azonban a magyarok ázsióját Bécsben, hogy ezek a töröknek hódoló magyarok az udvarban utána azon a címen kértek a császártól kegyelmet, hogy bocsássa meg, ha a kénytelenségnek engedve meghunyászkodtak, hiszen ezt csak ideiglenesen, arra az időre tették, míg öfenségét nagyobb erővel fogja felruházni a Mindenható.

A baj azonban az volt, hogy az udvar portai internunciusától, a mindig nagyon jó és megbízható értesülésekkel rendelkező, éles megfigyelő és derék Caprarától azt az értesítést kapta, hogy Zrínyi János 3000 emberrel felajánlotta szolgálatait a nagyvezérnek s az az ajánlatot el is fogadta. (Sono avvisato de persona degna de fede che il comes Zrini, fratello della Rakoczy ha scritto lettera alla Porta Ottomana offerendosi con tre mila huomini et sia accettato.)

Újabb, ugyancsak alapos cáfolata annak, hogy a bécsi udvar még a leghűségesebb magyarokban se bízott soha, hogy éppen ez a Zrínyi János, aki egyébként is a már lázadásért kivégzett másik Zrínyi fia és Thököly sógora volt, kísérte, mint kamarása, a Bécs ostroma megkezdése előtt a török elől válságos időben és zűrzavarok közepette menekülő császárt. (Aki ekkor még természetesen nem kapta meg Caprara internuncius Zrínyi János árulásáról szóló értesítését.) Ez ugyanis azt jelenti, hogy a császár egy olyan magyarra bízta élete védelmét, aki akkor már felesküdtött árulásra a töröknek.

Zrínyi Jánost még Caprara értesítésének vétele után se tartóztatták le azonnal, de természetesen most már nem bíztak benne, hanem figyeltették. Aztán később egy fogoly janicsártiszt is azt vallotta, hogy Zrínyi János sürgető levélben szólította fel a nagyvezért, hogy vonuljon egyenesen Bécs ellen. Végül pedig egész biztos értesüléseket kapott az udvar, hogy Zrínyi a menekülő császárt az üldöző tatárok kezébe akarta szolgáltatni (Onno Klopp: Das Jahr 1683., 253-254. o., Szalay, V., 267. o.).

Zrínyi János tehát ezért került a tiroli Rottenburg várának börtönébe. Borzalmas, szinte hihetetlen volt a vád, s ha csak valami veszedelmes lelki betegség nem volt az, ami a család végső dekadenciájaként (gyakori az olyan családokban, melynek tagjai évszázadokon át nagy szellemi teljesítményekkel szolgáltak) fogja el az utolsó Zrínyit, még elhinni is nehéz.

Nem megmagyarázhatatlan lelki törés jele-e az is, hogy ő, kinek minden vágya az, hogy harcoljon a császár ellenségei s ősei példájára bizonyára elsősorban a törökök ellen, hűséget esküszik ugyanennek a töröknek (de ezt egyébként megtette már apja is, aki szintén egész életét a török elleni harcokban töltötte) és ezt éppen akkor teszi, mikor királyának és hazájának éppen a legnagyobb szüksége volna az ő vitéz karjára és megingathatatlan hűségére. Mivel akkor esküdtött hűséget a töröknek, mikor a török a leghatalmasabb, a magyar és a keresztény ügy pedig a legrosszabbul állt, sőt emberi számítás szerint elveszettnek látszott,

Zrínyi János ezzel bizony kishitűségéről, önzéséről, sőt gyávaságáról is tanúságot tett, tehát éppen nem Zrínyi-erényekről.

Mivel Zrínyi János már a török titkos embere volt, mikor az ozmán sereg Bécs alá érkezett, neki semmi szüksége se volt arra, hogy a török előli menekülés céljából menjen akkor Bécsbe, mint a kereszténység ügyéhez végsőkig hű néhány magyar, például Esterházy Pál. Ő csak azért mehetett ekkor Bécsbe, mert ott a töröknek olyan nagy szolgálatot végezhetett, melyet mások nem tudtak volna elvégezni. Mivel ő a töröknek akkor már meghódolt s állandóan félnie kellett tőle, hogy árulását az udvarban is megtudják, Bécsben nagy veszély fenyegette, s ez a veszély tényleg el is érte. És ha igaz ember volt, miért kísérté még Bécsen túl is, mint kamarása, a császárt, ha őt már elárulta és már hódolt a nagyvezér előtt?

Még csak azt se mondhatjuk, hogy azért, mert örült volt már és mint ilyen, nem lett volna szabad büntetni, mert az örülség, a lelkibetegség kiszámíthatatlan dolog, számtalan faja és árnyalata van. Sok elmebeteg csak egy bizonyos rögeszme tekintetében örült, másban mindenben egészen rendesen, sőt sokszor feltűnő okosan viselkedik.

Zrínyi János, ha örült volt, mindenesetre olyan örült volt, aki árthatott, mert hiszen tényleges katona, főtiszt volt, aki a császárt felelős állásban és az alatta álló katonák felett rendelkezve kísérté. Az örületet ma már nem büntetjük, de a félorületet igen. De az egész örületet is legalább ártalmatlanná tesszük. Zrínyi Jánossal is csak ezt tették, mikor börtönbe vetették.

Arra sincs semmi adat, hogy börtönében rosszul bántak volna vele vagy hogy börtöne olyan elevenen való eltemetésféle lett volna. Az, hogy ott kitört rajta az örülség, nem bizonyíték a rossz bánásmód mellett, mert hiszen meg lehet örülni luxuspalotában is, sőt ott talán még jobban, mint egyszerűségben s igénytelenségben. Maga a szabadságvesztés és a vele járó nagy lelki megrázkódtatás idegbetegségre hajlamos egyénekben hosszabb-rövidebb idő alatt akkor is örülséget okozhat, ha az illető börtöne egyébként a leghigiénikusabb, ellátása és bánásmódja a legjobb.

Zrínyi János a börtönben húsz éven át egy szót sem szólt (Szalay, V., 154. o.). Nem szólt még a nála jelentkező papnak se soha. (Nichts gesprochen auch zu dem Geistlichen.) Zrínyi János tehát feltétlenül lelkibeteg volt, de úgy látszik, nem annyira örült volt, mint inkább konok. Aki húsz éven át meg tudja állni, hogy nem szól senkihez, az feltétlenül beteg lelkű ember, az semmiképpen se normális. Ha kezdetben az volna, előbb-utóbb ettől a szótlanságtól kapna lelkibetegséget. Zrínyi János tehát lelki beteg volt már akkor is, mikor börtöne küszöbét átlépte, de hogy egészen különlegesen nagy konokság lakozott benne, még nagyobb, mint amekkora idegbetegséget volt, az is bizonyos.

De maga az a hosszú húsz év is, amit börtönében eltöltött, bizonyíték arra, hogy börtöne nem lehetett egészségtelen, sem pedig bánásmódja és élelmezése rossz. Agyongyötört, megkínzott, ütött-vert, éheztetett rabok örülnek, ha valaki szól hozzájuk, ha van, kivel beszéljenek, nem pedig nekik van kedvük dacoskodni s nem ők tekintik kitüntetésnek azt, hogy valaki megszólítására válaszoljanak. Túrhető sorsa lehetett börtönében annak a Zrínyinek, aki még ott is főlényben levőnek érezte magát, sőt még mások szerető közeledésére is elutasítással válaszolt.

Nem a börtön sötétsége és mérhetetlen szenvedései borítottak örök éjszakát az utolsó Zrínyi lelkére, hanem elborult lélekkel kellett neki már oda belépnie is. Ott azonban úgy bántak vele, hogy élete fonala még így se szakadt el húsz évig. A valószínűbb az, hogy Zrínyi János nem örült volt, hanem csak lelki beteg, s betegsége a gőg, a dac, a különcség egészen beteges fokában állt.

Láttuk, hogy gögjében már az apja is milyen leveleket írt börtönéből; milyen mélységes undorral ócsárolta celláját! Milyen vérlázítónak mondta még letartóztatását is, noha később, a halál előtt, még azt is elismerte, hogy nemcsak a börtönt, hanem a pallost is megérdemelte, s hogy még az is nagy jószág jele a császártól, hogy legalább az előzetes kézlevágást elengedte neki!

A rab Zrínyi Jánosban is effajta lelkület lehetett, csak sokkal károsabb fokban, mint apjában. De ez a lelki beállítottság, mint apjában, benne se jelentette azt, hogy ártatlan volt, sőt még azt se, hogy legalább ő maga ártatlannak tudta magát.

Ha azonban nem volt örült, akkor különösen elszomorító, hogy még az őt börtönében meglátogató pappal se állt szóba; hogy gögijében még a lelki vigaszt is visszautasította; hogy még a pap szavaira se válaszolt. Lehet, hogy egyes magyaroknak éppen ezért rokonszenves, mert elvbarátjukra ismernek benne. Tetszik nekik, hogy Zrínyi János is istentelen volt és papgyűlölő, mint minden más forradalmár.

Hogy az utolsó Zrínyi már fiatal korában se volt vallásos, mikor az ember az idealizmusra még a legfogékonyabb, azt láthatjuk a császárhoz intézett, idézett leveléből is. Már abból is milyen parancsoló hang érődik ki. Úgy beszél, mint aki már annyit tud, hogy többet már nem tanulhat. Erre meg arra egyszerűen nem hajlandó; se pap, se barát nem akar lenni stb. Pedig senki se mondta neki, hogy az legyen, sőt még csak nem is kérdezte tőle senki, hogy akar-e lenni. Úgy látszik, már ekkor az az ő Káin tört ki belőle, aki élete nagy tragédiájában, börtönbekerülésekor, csak ekkor már egészen vészes fokban és amely mellett akkor már a végsőkig kitartott egész elméjének elborulásáig.

Ezt a dacot aztán nemcsak az emberekkel, hanem Istenével szemben is gyakorolta mindvégig. Senkinek se lett volna annyira szüksége az Úr békéjére, mint neki. Mégis, még Isten szolgáját is elutasította magától, az ő vigasztalása se kellett neki. Ilyenforma volt örült Johanna, a Habsburgok özanyja is, aki annyiban is hasonlított az utolsó Zrínyihez, hogy szintén hosszú évtizedeken át (még sokkal hosszabb ideig, mint Zrínyi János) élt örülten elzárva a világtól, de az örült Habsburg özanyja a halálában sokkal különb volt, mint az örült Zrínyi: ő halálában alázatos lett, őszinte bűnbánatot tartott és az Úr békéjében halt meg.

Így aztán nem csoda, hogy Zrínyi János szerencsétlen nemzetségének utolsó mohikánja lett. Örült Johanna pedig egy rendkívül termékeny és csodálatosan szerencsés család további négyszáz éves virágzásának elindítója.

Ha Zrínyi János nem megátalkodott volt, hanem örült, lelki betegsége miatt nem is lehetett volna börtönéből kieszesíteni. Hiszen örült Johanna is börtönféle elzártságban töltötte el élete több mint felét, pedig őt senki se akarta büntetni. Hova is ment volna börtönéből Zrínyi János? Hiszen nem volt már senkije, csak egyetlen unokatestvére. Az is börtönben, a világtól elzárva töltötte életét, csak ő nem kénytelenségből, hanem önkéntesen, vezeklésből választott börtönben: a karmelita zárdában.

Milyen különbség ugyanazon család két utolsó tagja között! De ebben a nagyobb, a tehetségesebb Zrínyinek, a Miklósnak az ivadécai bizonyultak nagyobbaknak Péternek, a nála kisebb tehetségűnek az ivadéknál. Miklós fia életét áldozta hazájáért, a kereszténységért és királyáért, Péteré elárulta hazáját is, a kereszténységet is és királyát is. Miklós lánya a föld örömeiről való önkéntes lemondásban és az emberi, különösen pedig a Zrínyi-kevélyesség és pénzvágy kiengesztelésére önkéntes szegénységben és örökös engedelmisségben töltötte el életét, Zrínyi Péter fia a gög paroxizmusában.

Ha Zrínyi János elmebeteg volt, nem volt értelme, hogy Lipót állama levegye róla a kezét, elbocsássa és magára hagyja, mert hiszen még hamarabb elpusztult volna. Ha pedig beszámítható volt s mindent öntudattal csinált, akkor az igazságossággal és a császári tekintéllyel ellenkezett volna, hogy szabadon bocsásson olyan foglyot, aki nemcsak urával, királyával, hanem még Istenével és megváltójával is dacol, még rá is haragszik.

Ez a legutóbbi harag igazán a sátániség jele volt. Mert ha a császárra s általában az emberekre jogosan is haragudott volna, vajon Istenére és Megváltójára miért haragudott? Csak nem azért, mert megteremtette és megváltotta? Vagy talán azért, mert engedte, hogy az emberek megbánthassák? De hiszen azért teremtett másvilágot és utolsó ítéletet, hogy ott még Zrínyi János „igazságtalan” megbántói is elvehessék büntetésüket, köztük természetesen még

a császár is, aki egyébként is – Zrínyi Jánossal oly éles ellentétben – a világ legnagyobb bűnösének tartotta magát (láttuk, hogy felesége is), noha semmi komoly bűne nem volt.

De hát a baj az volt, hogy Zrínyi János komolyan még a másvilágban se hitt és még az utolsó ítélettel se törődött. Ő olyan önző és alantas lélek volt, hogy az isteni igazságszolgáltatásra várni nem tudott és nem akart. Neki azonnal kellett volna a jutalom s ellenségei bűnhődését is azonnal akarta látni, a maga bűnéről pedig nem volt hajlandó tudni.

Mikor a spanyol örökösödési háború kitörésével a franciákkal cimboráló bajorok Tirolt fenyegették, Zrínyi Jánost Rottenburgból sürgősen Grazba szállították. Ez már élete vége felé volt. Hogy még akkor is olyan fontosnak tartották, hogy az ellenség kezében ne kerüljön, arra vall, hogy bajosan lehetett örült. Egy örültet egész nyugodtan otthagyhattak volna Rottenburgban akkor is, ha az ellenség kezébe kerül. Nem nyerhetett volna vele az ellenség semmit. Ettől csak a beszámítható Zrínyit kellett féltetni.

Szomorú, hogy így pusztult el a Zrínyi család utolsó férfisarja. Tragikus és megrendítő dolog, de bizonyára nem a Habsburgok szégyene vagy bűne, hanem a híres Zrínyi család végső dekadenciájának a jele és a bizonyítéka. Egyébként az ilyesmi nagy családokban nem is nagyon ritkaság. Ott van például a hasonló véget ért Báthory család.

Mi pedig, akiknek Isten ezt a kiváló tehetségekkel felruházott Zrínyi családot adta, ne a bűneiket és tragédiájuk okait, a felelőtlenséget, a vakmerőséget, a féktelen önértetet és nagyratörést bámuljuk, sőt tiszteljük bennük, mint eddig csináltuk, hanem a bátorságot, a hősiességet, az idealizmust, az önfeláldozást és azt – amire ők maguk is annyira büszkék voltak –, hogy addig még egy Zrínyi se volt királyához hűtlen.

Hiszen a történelem éppen azért van, hogy okulhassunk az elődök hibáin. Azt pedig, ami nagy, nemes, felemelő és értékes volt bennük, a többnyire velük együtt járó (mert Ádám fiaiban – sajnos – ez többnyire csak így van) bűnök és fogyatékoságok nélkül utánozzuk. Csak így lehetnek a Zrínyi-féle emberekből igazi hősök s áldás arra a nemzetre, melynek tagjai voltak.

**A törökvilág és megszűnése
Magyarországon**

A törökvilág A törökpártolás értelmetlensége

A másfélszázados török elnyomás örökre itthagya nyomait nemzetünk és hazánk arculatán nemcsak nyelvünkben (rossz szomszédság török átok, harácsol, lekaszabol stb.) és a magyar földrajzban (a tanyarendszer, az óriási alföldi parasztvárosok stb.), hanem abban is, hogy örökre nemzetiségi országgá lettünk, s országunk lakosságának már csak a fele magyar.

Az ettől a török átoktól való végleges megszabadulást tisztán a Habsburgoknak köszönjük, hisz a törökök hazánk területéről való kiűzése nemcsak nélkülünk, hanem – sajnos – egyenesen ellenünkre történt. Mikor a török Bécs ellen vonult, az egész ország Thököly mellé állt, még azok is, akik addig nem csatlakoztak hozzá. Az egyetlen kivétel, Esterházy Pál nádor is, csak egyénileg, hívek és sereg nélkül volt kénytelen szégyenszemre Bécsbe vonulni. Mivel csak maga vonult oda, de erőt, anyagi támogatást nem vitt magával, érthető, hogy nem volt és nem is lehetett ott tekintélye. Az csak akkor lehetett volna, ha a nemzet erőforrásait is vitte volna magával. De hogy vihette volna mindezt magával, mikor a „hazafiak” a nemzet lelkétől távol álló, csak önérdekét szolgáló aulikusnak kiáltották ki. A főpapokon kívül csak az aulikus nádor tartott ki a veszélyben a királya mellett. A nemzet, melynek nádora nem volt, sőt a nemzetnek megemlíthető része se.

A magyar csapatok, melyek Bécs falai alatt nélkülünk, sőt ellenünkre aratott siker után következő években a felszabadító harcokban részt vettek, már Budavára visszavételében a felszabadító seregnek vagy 15-20%-át tették ki. Ez azonban alig szolgálhat büszkeségünkre vagy akár mentségünkre, mert hiszen ezek csak attól kezdve álltak a keresztény seregbe, mikor az idegenek a törököt már megverték. Ezek már csak a győzőkhöz, a felkelő naphoz csatlakoztak. Csak akkor és csak azért, mert akkor már a török mellett harcolni egyenesen örültség vagy ostoba megátalkodottság lett volna. Ilyenkor már olyan nép is csatlakozott volna, melynek nem a hazájáról volt szó. Ezért a keresztény hadvezetőség nem is szívesen s csak Esterházy nádor és a főpapok kérésére részvétből, hogy kenyér nélkül ne maradjanak, alkalmazta ezeket a volt kurucokat a keresztény seregben.

Történetírásunk ahelyett, hogy az országnak a Habsburgok nekünk idegen alattvalói részéről bekövetkezett felszabadítását nemzeti szégyenünként jelölné meg, ahelyett hogy keserű tanulságait okulásul használná fel a nemzet számára s vele kapcsolatban nemzeti hibáinkra mutatna rá, mint nemzeti hősokeket állította a nemzet szemébe azokat, akik az ország felszabadításakor a törökök szövetségesei voltak. Hogy eljárásában következetes maradjon, inkább a török vész borzalmas voltát vonta tagadásba, sőt egyenesen átcsapott a törökök dicsérgetésébe. Az a „hazafias” felfogás alakult ki nálunk, hogy a nemzet, mint valami földi istenség, nem hibázhat. A nemzetet bírálni nem szabad, azt csak magasztalni lehet. Ha nemzeti szerencsétlenség történik, annak oka csak az ellenség rosszakarata lehet, melynek a nemzet mint ártatlan fél esik áldozatul.

Mivel az országnak a török uralom alóli felszabadítása a magyarság nélkül, sőt ellenére történt, mind általánosabbá vált nálunk a felfogás, hogy a magyar nemzet és nép igazi ellenége nem a török volt, hanem a német, az osztrák. A magyar nép nem a török, hanem az állandóan itt tanyázó, az idegen Habsburg uralom védelmére idehozott söpredéknép, az idegen zsoldosok áldozata lett. Azok lelketlen garázdálkodása pusztította ki az ország nagy részéből a magyart, nem pedig a török.

Maga a török – mondják – rendkívül jólelkű nép, mely mint hódító is igen jó volt hozzánk. A hosszas együttlét folytán valósággal barátkozó viszony alakult ki közte és köztünk, az itt harcoló és itt telelő átkozott német zsoldosok azonban nem ismertek irgalmat, tisztjeik

pedig – és általában a bécsi udvar és a bécsi kormány – mindig gyarmatának tekintette hazánkat, mely csak azért van, melynek földje csak azért termékeny, bányái azért ontják az aranyat, hogy ők belőle gondtalanul éljenek. Ők a magyart sose tekintették magukkal egyenrangúnak, hanem egy náluk alantasabb műveltségű népnak, mely velük szemben csak a rövidebbet húzhatja; mely azért van, hogy őket szolgálja, a török támadásainak a hátát tartsa, számukra biztos védőfal legyen, mely mögött ők nyugodtan élhessék polgári életüket.

Szomorú, hogy ezt a törökdicsergetést és a török helyett minden bajunknak az osztrák gonoszság nyakába varrását éppen egy katolikus, sőt egy szerzetes történetírónk, a már eddig is többször bírált Takáts Sándor találta ki, illetőleg képviselte a legtúlzóbb fokban, s Szekfüig, akinek volt bátorsága ezen ostoba, sőt egészen lehetetlen felfogással szembeszállni, nemcsak megszegyenítésben nem részesült e képtelen, de a magyar „hazafiság” előtt rendkívül népszerű állásfoglalásáért, hanem még a katolikus napi sajtó, például a Nemzeti Újság is az effajta történet szemlélet helyeslőjévé és terjesztőjévé vált. A közfelfogással nem mert ugyanis szembehelyezkedni, sőt maga is rabja volt neki. Meg hát azt gondolta, hogy nem gáncsolhat éppen ő egy olyan szerzetes tudóst, akit még az Egyház ellenségei is egyhangúlag magasztalnak. (Pedig hát éppen ebből kellett volna látnia, hogy ez a nagy magasztalás kissé gyanús és ő nem csatlakozhat hozzá.)

Hogy ennek az elméletnek az a része, mely osztrák részről való kizsákmányolásunkra vonatkozik, mennyire ellenkezik a történelmi adatokkal és így a tárgyilagos igazsággal, azt annak, aki eddigi kötetünket elolvasta, nem kell külön bizonyítanunk. Általános és rövid cáfolatul csak arra mutatunk rá, hogy állítólag „kizsákmányolt” hazánk a Habsburg birodalom költségeihez sose járult hozzá még oly mértékben sem, ami nemcsak területéhez, hanem akár csak lakosságához viszonyítva is arányos lett volna; hogy négyszáz éven át a Habsburg birodalom egy tartománya se fizetett aránylag oly kevés adót, mint Magyarország, és egyiknek nemessége se tudta oly sokáig megőrizni „szabadságát” (melyen elsősorban adómentességét értette), mint éppen a magyar nemesség; hogy egyikben se volt az uralkodói hatalom annyira korlátozott, s így egyikben se volt a nemességnek (mely még az oláh Erdélyben és a tót Felvidéken is magyar volt) akkora joga és olyan befolyása a közügyek intézésére, mint hazánkban.

Az is tagadhatatlan, hogy a sok és sokféle német néptörzs között talán egy sincs, mely annyira jólelkű, szerény, nyájas, udvarias és barátságos, annyira nem gőgös és annyira nem uralkodni vágyó és kíméletlen, mint éppen az az osztrák, mellyel nekünk volt dolgunk, tehát állítólag a mi zsarnokunk és kiszípolozónk volt. Láttunk már több idézetet annak bizonyítására, hogy a magyarországi bajoknak okát még olyan idegen államok Bécsben székelő követei is, akik a Habsburgokkal nem voltak jó viszonyban, nem az osztrák elnyomásban vagy hazánk gyarmati helyzetében, hanem ezzel éppen ellenkezőleg abban látták, hogy a magyar nemesség túlságosan is szabad, úr valójában nincs is felette, királyának inkább csak a címe van meg, mint tényleges hatalma, s így a nemesség tulajdonképpen mindig azt teszi, amit akar, s királya ellen még fegyvert is többnyire büntetlenül ragadhat.

Ha ezeket a mi török dicsőítőinket felszólítanánk, hogy nevezzék meg azokat a magyar községeket, városokat, sőt egész vidékeket, amelyeket a Habsburgok zsoldosai pusztítottak ki úgy, hogy végleg eltűntek a föld színéről, igen nagy bajban lennének. Aki ugyanis ismeri a részletkérdéseket, tudna ugyan mondani olyan falvakat és városokat, melyeket a „német” zsoldosok (akik egyébként legalább annyira voltak olaszok, vallonok, spanyolok vagy magyarországi rácok, mint németek) felgyújtottak, kifosztottak, megsarcoltak, de ugyanakkor azt is látnia kellene, hogy ezeket a „német” zsoldosok nem úgy fosztották ki vagy gyújtották fel, mint a törökök, hogy tí. ezzel el is tűntek a térképről és végleg kipusztultak, mert lakóikat le is mészárolták, rabszolgavásárookra vitték vagy úgy szétriasztották, hogy a falu, mint ilyen, többet sose éledt fel.

A „német” zsoldosok pusztítása csak olyan volt, hogy a falu lakossága nemcsak életben maradt, hanem még csak el se menekült, vagy ha igen, a zsoldosok elvonulása után népe újra visszatért otthonába, kiheverte a kárt, amit szenvedett, a falu pedig ma is megvan, sőt virul.

De a községek lakói még ezt a kárt is elkerülhették volna, ha a két harcoló fél, a keresztény és a török között legalább semlegesek maradtak volna s – nem hazafiságból, hanem többnyire protestáns fanatizmusból – nem álltak volna a török oldalára vagy a zsoldosok közeledtére nem hagyták volna ott falvaikat és nem menekültek volna előre erdőbe, mocsarakba csak azért, hogy a szegény éhez, fáz, meggyötört, sokszor beteg, maláriás zsoldos ne találjon ebben az országban se fedelet, se ételt.

A mi falvaink többnyire ellenségesen viselkedtek az itt (a lázadók vagy a török ellen) harcoló zsoldosokkal szemben. Ha tehették, még le is öldösték őket. Csak ezért történtek – de így is csak kivételesen – fosztogatások, s – még kivételesen – falufelgyújtások, de akkor se falupusztítások. Mi lett volna azonban a magyar falvakban akkor, ha a népünk például 1945-ben a bevonuló Vörös Hadsereggel szemben viselkedett volna így?

Ezzel szemben a magyar falvak ezreit lehet egész könnyűszerrel elsorolni, amelyeket a török elpusztított, de úgy, hogy végleg el is tűntek Magyarország térképéről. Hiszen egész nagy megyék vannak ilyenek. Pest, Szolnok, Heves, Hajdú, Csongrád, Csanád, Békés, Arad, Bács-Bodrog, Temes, Torontál, de még Baranya, Somogy, Tolna és Fejér megye is. Csak Szeged, Kecskemét, Hódmezővásárhely és a Hortobágy területén egyenként 30-50 magyar falut tudunk névleg felsorolni, melyek a török világ előtt templomos, tehát nem is kicsiny községek voltak, ma pedig csak egy-egy rom, sőt az se, hanem csak egy puszta, egy dülő neve őrzi emléküket, meg régi Árpád-kori oklevelek.

De az is tudvalevő, hogy Nándorfehérvár (Belgrád) környéke is magyarul lakta vidék volt egész a török garázdálkodásáig; Horvátországban, kivált a Szerémségben, Verőce és Kőrös megyében tősgyökeres magyar volt a nép; A Bercsényiek, Dessewffyék, Tahyak, Zayak, Újlakiak, Maróthyak, Garayak, Csákyak, Perényiek, Gerébek, Thallóczyak, Lórántffyak, Palocsayak, Petróczyak, Istvánffyak stb. (Lásd Pesthy Frigyes: Az eltűnt régi vármegyék, I. kötet) mind e vidékről származnak s csak a török elől menekültek az ország északibb részeibe. De a köznépnek is legalább a fele magyar volt e ma tiszta nemzetiségi vidéken is. Ebből az országrészből a török a magyarságot már a középkor végén kiszorította, tehát akkor, mikor a Habsburgok idegen zsoldosainak még hírért-porát se ismerték az országban.

Szolimán mindössze hat hétig tartó 1526. évi magyarországi időzése 200.000-rel apasztotta a magyarság számát. Ezek részint életüket veszítették, részint elhurcolták őket a törökök, hogy rabszolgavásárokon értékesítsék őket.

A mohácsi török győzelem után először a magyar sereg szekértáborának kirablása, majd az összes férfifogoly legyilkolása következett. Az ütközet augusztus 29-én volt, ez a tömegyilkosság szeptember 3-án. Ekkor az áldozatok száma vagy 4.000 volt.

Szulejmán eleinte nagy rendet tartott, nem tűrt katonái között fegyelmetlenséget. Ide jövet néhány bolgár falu kirablásáért sorra akasztatta embereit. Tudta, hogy fegyelmetlen sereggel nem lehet győzni. Mohácsi győzelme után azonban erre már nem volt szükség, de katonái türelmét se lehetett túlságosan próbára tennie. Ekkor már szabad rablást engedett.

„Katonái erre bekalandozták a szomszéd Baranya, Tolna és Somogy megyét, Magyarország akkor legvirágzóbb részét és feldúlták. Pécs, a gazdag püspöki város (magyarnak Pécs, németnek Bécs) azzal akarta az ellenséget még kérlelni, hogy eléje küldje kapuinak kulcsait, de hiába. A lakosokat így is leölték, a házakat kirabolták és leégették. Csak a vár maradt meg a benne levő székesegyházzal” (Szalay-Baróti: A magyar nemzet történelme, II., 389-390. o.).

Miután e vidékeken kitombolták magukat, Buda felé száguldottak. Itt olyan riadalmat keltett a vad ellenség közeledésének híre, hogy a lakosok rémületükben elmenekültek. Akik ott maradtak, a város kulcsait Dunaföldvárig küldték az ellenség elé. A hiúságban ezzel kiélegett Szulimán jutalmul meg akarta a várost kímélni, de a tíznapos szabad rablás alatt fel-

bomlott a fegyelem s a város már ekkor úgy leégett és elpusztult, hogy a királyi váron kívül alig maradt benne épp épület.

Ezután a dúló, fosztó csapatok nyugat felé száguldoztak egész a Rábáig. Mivel ostromszereik nem voltak, a várak épen maradtak, de a nyílt helyek és a falvak sorra pusztultak. A Vértes mellékén vár híján szekértáborot rögtönzött a nagy tömegben odamenekült lakosság, de a török ezt megostromolta és kifosztotta, az embereket pedig legyilkolta. Innen menekült el nejével a legendás Dobozy Mihály is és érte el szomorú sorsa mindkettőjüket.

Hazavonulóban nem a Dunántúl, hanem a Duna-Tisza közén meneteltek, pusztítottak a dúló csapatok. Visszafelé ez volt az útirányuk. Bizonyára azért, mert ezt a vidéket is ki akarták fosztani s mert nem akartak a már elpusztított vidéken újra átvonulni. Itt is úgy bántak a néppel, mint a Dunántúlon. Szegedet is kirabolták és felgyújtották. A báciai védekezni próbáltak ellenük olyanformán, mint a Vértes mellékiek, de ugyanaz lett a sorsuk. Úgy kipusztultak, hogy még írmagjuk se maradt. Szabadka azonban ez alkalommal megmenekült.

Utána már harmadévre, 1529-ben megint jött egy újabb nagy török hadi felvonulás, szintén Szulimán vezetésével, most már egyenesen Bécs ellen. Aztán sorban a többi, egész az 1683. éviig, mely szintén egyenesen Bécs ellen irányult és amelyre egyenesen egy magyar „szabadsághős”, Thököly ösztökelte a törököt. Egyébként ez akkor már nem is volt újság, hiszen már az 1529. évi török hadjárat is a „nemzeti” király, Szapolyai János kedvéért történt.

E sorozatos hadjáratokban, melyekre a szultán 2-300.000 főnyi csőcselékkel szokott felvonulni, elpusztultak még azok a falvak is, melyek a mohácsi hadjáratban, 1526-ban, részint a véletlen folytán, részint mert hat hét alatt mégse lehet mindent tökéletesen elpusztítani, elkerülték még sorsukat. Mivel a török többszázszáz hordáinak felvonulása nagyjából mindig ugyanazon az útvonalon történt: a Duna vagy az egyik vagy a másik oldalán, érthető, hogy hamarosan nemcsak Dél-Magyarország változott át maláriát lehelő, lakatlan, sőt erdőtlen bozótta és mocsárrá, és tűnt el onnan minden emberi kultúra és tűnt el minden lakott hely (csak később, a Balkánról felvonuló nomád valachok legeltették itt-ott nyájaikat s emeltek később sárkunyhókat), hanem lakatlanná és úttalan bozóttal benőtt pusztasággá változott nemcsak a Duna-Tisza köze, hanem még a Dunántúl keleti fele is (a Balaton vonalától délkeletre eső rész, de még a tőle északkeletre eső Fejér megye is). Nem maradt meg e vidékeken az ősi magyarságból úgyszólván semmi.

Nem találunk ma itt sehol egy középkori épületet, egy régi patinás házat még a városokban sem, levéltárakról pedig ne is szóljunk. Még az Árpádok székesfehérvári márványsírhajói is csak részben és feldúlva maradtak meg. A nép kipusztult vagy rabszolgavásárookra került. A nemesség szintén. Mert világos, hogy a töröknek mindegy volt, nemes-e vagy jobbágy, mert mindegyik magyar és keresztény volt, sőt a nemestől érdemesebb volt rabolni, mert ott több volt a zsákmány.

Akik megmaradtak, olyan kevesen voltak, hogy csak hírmondónak tekinthetők. Ezek is nincstelenek lettek, felhúzódtak – bizonyára többnyire már asszony és gyerekek nélkül – az ország északibb részeiben, s megélhetésük alapját, birtokukat elvesztvén, sőt elvesztvén nemcsak udvarházukat, hanem vele együtt családi kincseiket, ékszereiket és levelesládájukat is, a király szolgálatába állva kardjukkal keresték meg kenyerüket.

Nemcsak a harc és a tömeggyilkolás apasztotta a magyarság sorait s volt oka annak, hogy egész vidékek magyarságából még hírmondók is alig maradtak, hanem a totális kipusztuláshoz hozzájárult még a gyermekrablás és az iszlámtól megengedett rabszolgaság intézménye is. Az iszlám erkölcsi felfogása természetesnek tartotta, sőt vallása dicsőségét látta benne, ha a legyőzött keresztények asszonyait és gyermekeit elrabolhatta. A nőket háremeikbe vitték vagy eladták, a gyerekekből janicsárokat neveltek. Tudvalevő, hogy a török sereg e hírhedt alakulata keresztények elrabolt gyermekeiből állt, akiket mohamedánoknak és katonáknak neveltek. Az utánpótlást nemcsak hódító hadjárataik alkalmával szerezték, hanem egy-egy török csapat e célból öt évenként békeidőben is megjelent a hódolt falvakban (sőt be-

csapott sokszor a nem hódoltakba, azaz királyi területre is) s parancsnoka kiválasztotta a legszébb, legerősebb és legéletrevalóbb fiúkat.

Ezeket elvitték magukkal Törökországba, néhány évre a szultán udvarába vagy magánházakhoz adták őket rabszolgáknak, hogy megismerjék a török szokásokat, megtanulják a nyelvet, aztán katonát, janicsárt neveltek belőlük. Ismertek, híresek lettek ezek edzettségükről, a fáradalmak hősi elviseléséről és vad fanatizmusukról. Annyira az iszlám fegyverrel való terjesztésének éltek, hogy még a házaselet örömeiről is (de ez természetesen nem azt jelenti, hogy a nemi élet örömeiről is) le kellett mondaniuk.

Vad fanatizmusuk, vérengzésük jelképezésére bokáig érő vörös ruhát viseltek, mely élénk, feltűnő színével, nem felel ugyan meg a modern harcászat követelményeinek, de felvonulásukkor rémes hatással lehetett az ellenségre. A hatást még ordítózásukkal, harci kiáltásaikkal is fokozták, úgyhogy megfagyasztották a vért ellenfeleikben.

De nemcsak a nők és a gyermekek forogtak veszélyben, ahol a törökök jártak, hanem a javakorabeli lakosságból is mindenki, mert a fiatalabb erőteljesebb, munkaképesebb korosztályoknak nagy értékük volt a rabszolgavásárokon. Akik pedig tehetősebb családokból származtak, azokat azért a nagy váltságdíjért még érdemesebb volt elrabolni, melyet rokonaik kiváltásukért fizettek.

Előkelőbb rabjaikat ezért nem hajtották a törökök rabszolgavásárokra, hanem megengedték nekik, sőt előmozdították, hogy érintkezésbe léphessenek rokonaikkal, hogy azok megtudhassák sorsukat s hogy hol és kinek a fogságában vannak. Külön azért még kínozták is őket, hogy szomorú sorsuk rokonaik szívét minél előbb meglágyítsa, s így mélyebben nyúljanak erszényükbe, mint egyébként tették volna. Aztán sokszor éveken át alkudtak velük a váltságdíj összegében.

Az iszlám erkölcssei egyébként úgy átragadtak már a magyar népre, sőt a magyar vezető elemre is, hogy a magyar nemesek ugyanígy bántak és ugyanígy nyereszkedtek török foglyaikkal. A tekintélyesebb török foglyok egy-egy főúri vár börtöneiben a várúr vagyoniállományához tartoztak, végrendeletükben is bőven foglalkoztak velük, s elsorolják, hogy kire hagyják őket.

Úgy fogták fel a dolgot, hogy ezt a pénzt életüknek a harcban való kockáztatásáért, a fáradalmakért és a szenvedésekért, mellyel a katonáskodás jár, bőségesen megérdemelték. Ha ők török fogságba jutott szeretteik kiváltására még birtokaikat is elzalogosították, akkor senki se kívánhatja tőlük, hogy ők meg viszont ingyen adják vissza foglyaik szabadságát. Olyan ellenféllel szemben, mint amilyen a török volt, bajos is lett volna szigorúan ragaszkodni a keresztény Európában szokásos elvekhez és eljárás módhoz. Akkor a harc túlságosan is egyenlőtlen lett volna. Nyugaton azonban s már Bécsben is megbotránkoztak azon, amit nálunk természetesnek tartott mindenki, s minket, akik török módra foglyokkal kereskedtünk, csak olyan félkeresztényeknek és féleurópaiaknak tekintettek miatta.

Mivel az iszlám erkölcsi felfogása nem ismerte az ellenség iránti irgalmat és a „hitetlenek” iránt nem érezte magát kötelezve a felebaráti szeretetre, hanem éppen ellenkezőleg: irántuk a megvetés és gyűlölet volt az erkölcsi kötelesség: a tömegmészárlások, a foglyok legyilkolása mindennapos dolog volt. Mivel a janicsárintézmény fenntartása állandóan gyerekrablást követelt, a rabszolgaság megengedett volta pedig még azokat is elrabolta az országból, akiket a vad gyűlölet és a kegyetlen fanatizmus életben hagyott és elsősorban éppen az olyan korban levőket szemelte ki magának, akik termőrugyekké válhattak volna a magyarság életfáján, érthető az az ijesztő néppusztulás, melyet a magyarság a török uralom másfél-száz éve alatt szenvedett s mely hazánk néprajzában örökre itthagya nyomait.

Egy-egy többszázézes tömegekkel hazánkba induló hadjárat a magyarok százezreinek életébe került, valóságos megcsapolása volt a magyar életerőnek, mert ilyenkor azon kívül, akiket a háború életüktől megfosztott s a hódítók fanatizmusa lemészárolt, még azokat is elvesztette, akiket a hadbavonult sereg rabnak magával hurcolt. Csak az a szerencse, hogy ké-

sőbb már majdnem tisztán lakatlan volt az országnak az a része, mely a török sereg felvonuló útja volt, s így már nem nagyon volt kit magával hurcolnia. Legalábbis százezres tömegekben ezt ekkor már nem tehetette.

De a béke éveiben is állandóan folyt ez az emberrablás. „Oly tájon, ahol a törökök laktak, nem is volt gyermekeknek és nőknek tanácsos magánosan elhagyniuk a házat” – írja a Szalay-Baróti történelem.

Tudjuk, hogy a törökökkel való viszonylatban békében se volt tulajdonképpen béke. Résszint, mert szót, szerződést a török nem nagyon tartott, részsint, mert a katonaság békében is keresni akart, ezt pedig csak harccal, portyázásokkal, beütésekkel, a várakból való időnkénti kirohanásokkal, rablókalandokkal érthette el.

A végvárakból a környező magyar határvidékekre becsapni, egy sereg falut végigrabolni szinte velejárója volt a török békevilágnak, úgyhogy az a gyakorlat alakult ki, hogy néhány ezer ember vállalkozása, ha ágyú nélkül történt, még nem számított a béke megszegésének. De azért még ez se jelentette azt, hogy még ágyút is alkalmazó hadi vállalkozások is ne fordultak volna elő béke idején is.

Például a híres vezekényi csata, melyben csak Esterházy esett el négy, szintén „béke” idején volt. 1588-ban szintén béke idején törtek rá a törökök Szikszóra. Ekkor pórul jártak ugyan, mert veszteségük csak halottakban 600 volt, de mikor 1584-ben Fülek török őrsege Dobsinára tört (tehát még ez a messze fent északon, a hegyek közt fekvő város is szenvedett a töröktől), a lakosságot részsint felkoncolták, részsint barmok módjára Fülekre hajtották és ott nyilvános árverésen potom áron rabszolgáknak elköttyavetyélték őket. Kis-ázsiai és zsidó rabszolgakereskedők vásárolták meg őket és keresték meg rajtuk „tisztos” üzleti hasznukat.

Átlag békeévekben is 3-4.000-re becsülhetjük a rabszolgának elhajtott magyarok számát, a 15 éves háborút megelőző 25 békeév veszteségét pedig együtt 200-300.000-re tehetjük akkor, mikor az egész ország népessége nem volt több másfél milliónál.

A török csapatok állandóan portyáztak s egy-egy alkalommal mindig elhajtanak 30-40 embert. Egyszer maga a csábrági kapitány (Krusich) is csak alig tudott ellovagolni előlük. Bosnyák András, szentantali kapitány, tényleg foglyul is esett. Húszfőnyi csapatából 13 vele együtt lett fogoly, három elesett s csak négyen jutottak közülük vissza a várba, csakugyan csak hírmondónak.

Ami pedig a törököknek háború idején való nagy kegyetlenségét illeti, arra vonatkozólag elég csak a Zápolya János özvegyének és Fráter Györgynek kezén levő Buda várának 1541. évi török segítséggel véres kudarcba fulladt német ostromára utalnunk. (Akkor történt ez, mikor „Izabella királyné Budában, azt se tudta, hova lesz bújában.”) Ekkor az ország déli határa felől Buda felé tartó Szulimán Mohácsnál a Duna hullámaiban ezrével lefelé úszó hullákból nagy örömmel állapította meg, hogy ezek „a feslett erkölcsű hitetlenek piszkos hullái”. (Azon németek holttestei voltak ezek, akik a török kiűzésére jöttek hozzánk s Fráter György és „jó magyar” társaiknak jóvoltából kerültek a Dunába.)

Fráter György, Török Bálint és Petrovics Péter, a győztes vezérek, ekkor „nagy kevélyen dobbal, síppal” úgy vonultak a szultán üdvözlésére, hogy a kezükben levő 600 német foglyot húszasával egymáshoz kötözve, zászlóikat lefelé fordítva meneteltették maguk előtt. A pártatlan világbíró öfelsége „példaadás okáért” azonnal legyilkoltatott közülük négyyszázat, tehát „csekély” kétharmadukat, azzal a tréfás megjegyzéssel, hogy „a halott ember nem harcol többet” („kin az magyarok igen megörolinek”, tehát lelkükben nem igen ütöttek el Szulimánéktól). Pedig e 400 legyilkolt németért is mennyi váltságdíjat lehetett volna szerezni! Sőt, ha hozzátartozóik nem is áldoztak volna értük, akár a rabszolgavásáron is mennyi pénzt lehetett volna értük kapni!

A gyűlölet, a kegyetlenség és a gőg azonban néha még a kapzsiságnál is nagyobb. Később még a megmaradt kétszáznak is ugyanez lett a sorsa, csak Izabella királyné nagy kö-

nyörgésére menekült meg közülük néhány, például egy Bursich nevű cseh kapitány és egy Puachim Boldizsár nevű német hadnagy. (Veress Endre: Izabella királyné, 177-178. o.)

Aztán emlékszünk arra is, hogyan szállították a II. Rákóczi György vakmerő engedetlensége miatt bosszút lihegő nagyvezérnek szekérszámra a megbüntetett erdélyiek koponyáit. De láttuk, hogy minél több volt a koponya, amit beszállítottak, annál nagyobb lett a nagyvezér dühe s bosszúja. Emlékszünk, hogy a kis Erdély lakossága százezerrel fogyott meg ekkor a törökök dühe miatt, s elsősorban ennek eredményeként lett Erdély magyarból oláh többségűvé.

Habsburg-gyűlölő magyarjainknak azonban ez a pusztulás (mert nem a német csinálta) annyira nem fáj, hogy egyáltalán nem is tudnak róla. Ők csak arról tudnak, hogy a német zsoldosok pusztították ki a magyarságot, Erdélyben pedig az ártikuláris helyekről hozott törvény (melyet Erdélyben soha nem is ismertek). Ők úgy tudják, hogy Magyarországot nem a török tette néptelenné, az Alföldet nem a török változtatta pusztasággá, hanem a császár magyargyűlölő német zsoldosai. Szerintük minden bajunknak a Habsburgok az okai. A török nem ártott nekünk. Éppen ellenkezőleg: jó barátunk volt.

Az igazság olyan meghamisítása ez az állítás, hogy azt kell mondanunk, párfját ritkítja az emberiség történelmében. Az emberi elmének a szenvedélyek okozta olyan eltévelyedése, a valóság olyan merész tagadása, amelyhez kevés van fogható. Nem csoda, hogy ma már ezt az érvet még a kommunisták Habsburg-ellenes propagandája is elejtette. (Amellett kitar, hogy a Habsburgok német zsoldosai is irtották a magyarságot, de azt ma már nem mondja, hogy a törökök nem irtották.)

Az igazság az, hogy nemcsak a török, hanem még Bocskai, Bethlen, Rákóczi György, Thököly, de különösen II. Rákóczi Ferenc felkelése is több magyar falut törölt el hazánk térképéről, mint az itt járó német zsoldosok 400 év alatt összesen. Látni fogjuk majd, hogy Rákóczi fő haditaktikája abban állt, hogy az országon átvonuló német sereg elől más vidékre telepítette át a lakosságot, az így üresen maradt falvakat aztán felgyújtatta, hogy a kurucok ellen az Alföldön átvonuló német sereg nem találjon sehol se szállást, se élelmet, s így a nélkülözésektől felörlődjék.

Képzeltethjük, milyen szenvedéseket jelenthetett ez az átköltöztetés a magyar népre, s mennyire hozzájárulhatott falvai elpusztulásához, kivált mikor a felkelés végén mindehhez még a pestis borzalmas pusztításai is háruáltak, amely elől a nép szintén tömegesen menekült. A kis Esztergom megye monográfiájában az egyes községek rövid történetében két községnél (Bajót és Süttő) is megtaláljuk azt a megjegyzést, hogy a kuruc harcokban elpusztult (Süttő utána már mint németekkel betelepített falu éledt fel), de azt, hogy a török elpusztította, természetesen majdnem mindegyiknél feljegyezve találjuk.

Mivel a török világban békében is állandóan háború folyt a magyarság élete és vagyona ellen, e vagyoni és vérbeli veszteség csökkentése s így a magyar nép fennmaradása szempontjából rendkívül nagy jelentőségű volt, hogy a török-magyar határon kiépítsék a végvárak rendszerét. A török-magyar határ (akár a szovjet „vasfüggöny” a mi időnkben) szinte két külön világot választott el, és mivel a török éppen az ország közepét tartotta megszállva, több ezer kilométer hosszan nyúlott (az ország közepén messze Buda fölé egész a Kárpátokig nyomulva), az Adriától egész Orsováig. Igen sok gondba, munkába, pénzbe került ez a végvárrendszer, s láttuk, hogy I. Ferdinánd elévülhetetlen érdeme, hogy megvalósult. Természetesen nem magyar pénzen.

Ennek az egész nagy várrendszernek a kiépítése, ágyúkkal és őrséggel való ellátásra, az őrség fizetése, municióval és élelmiszerekkel való ellátása természetesen állandóan óriási összegeket nyelt el, s mint bőven láttuk már, csak egészen kis részében lehetett fedezni a kipusztult és ezenfelül még meg is csonkított ország bevételeiből. Hogy ha nagy bajokkal és zökkenőkkel is, de a kiadásokat Bécsből mégis százötven hosszú éven át fedezték, ez is a Habsburg-ház elévülhetetlen érdemei közé tartozik hazánk és nemzetünk fenntartásában.

Mivel az akkori magyar katonaság még úgyszólván teljesen lovasságból állt, a műszaki tudományokhoz és a tüzérséghez azonban egyáltalán nem értett, emiatt szinte elengedhetetlen volt a végvárakban az idegen katonaság jelenléte is. Láttuk, hogy még az egyébként rendkívül erős, több ezer főnyi védőrséggel ellátott, erdélyi kézen levő Nagyváradon is teljesen hiányzott a tüzérség a török ostrom idején. (Várad esete azt az esetleges ellenvetést is hatálytalanítja, hogy ki lehetett volna képezni a magyar katonát is tüzérnek. Látjuk ugyanis, hogy a magyar és a kálvinista erdélyi fejedelmek se képezték ki.) Láttuk, hogy a Wesselényi-összeesküvés felszámolásakor Murány vára is tele volt ágyúkkal, csak tüzér, aki kezelje őket, nem volt hozzá egyetlenegy se.

Megértjük tehát, miért volt szüksége német katonaságra még Bethlennek és Rákóczi Györgynek is, és miért akart a németektől elhódított váraiba mindenáron németeket szerezni még Thököly és II. Rákóczi Ferenc is. Kétségtelen tehát, hogy a Habsburgok nemcsak a végváriak fizetésével voltak nekünk hasznunkra a török ellenében, hanem a nyugat haditudományával és műszaki képzettségével is.

Tagadhatatlan, hogy ez a nyugati haditudomány a nyílt ütközetekben a török ellenében nemegyszer kudarcot vallott (nem annyiban, hogy vereséget szenvedett, mert ez egyetleneszer se történt meg, hanem hogy nem mertek, illetőleg nem voltak hajlandók megütközni vele), és hogy a török ellenében sokkal eredményesebb lett volna a magyar harcmodor, mert a török harcmodor ismeretében alakult.

Mindezt azonban csak a török világ elejére mondhatjuk. De még ekkor se a német sereg rossz haditaktikája volt az oka a csalódásoknak, hanem egyedül csak az, hogy – ami teljesen érthető – ez az idegen sereg csak a maga hazája védelmére, a török támadás megállítására jött a magyar harctérre (ezt a célját kivétel nélkül mindig el is érte), de a mi hazánk felszabadítására nem volt hajlandó támadó háborút kezdeni.

Amerika se volt hajlandó ugyanerre a kommunizmus ellen. A kettő közti különbség csak az, hogy Amerika egyáltalán nem volt erre hajlandó, míg a Habsburgok végül mégis felszabadítottak bennünket, s ezért másfél évtizeden át tartó véres és rendkívül költséges háborút folytattak a maguk költségén, s mindezt annak ellenére, hogy mi magunk ugyanakkor már egyenesen a török pártján voltunk.

A császári sereg hadászatiilag mindig fölényben volt akár a törökökkel, akár a magyar felkelőkkel volt dolga. A német sereg győzelme mindig már előre bizonyos volt, akár a törökkel mérkőzött meg, akár a magyar felkelőkkel. Így volt ez még akkor is, ha számbelileg kisebbség volt náluk. Mindjárt látjuk ezt majd a török felszabadító háború ismertetéséből s látjuk majd Rákóczi kurucainak ütközeteiből. Thökölyéiből már eddig is láttuk.

Török ember – szovjet ember

A Vörös Hadseregnek nálunk végzett „felszabadító háborújának” s utána hosszú éveken át köztünk működő politikai rendszerének és szellemének ismeretében a megfigyelőnek feltűnően szemébe ötlik a különös hasonlóság a törökök és a szovjet emberek között. Nem hiába jött hozzánk mindkettő keletről, s nem hiába ázsiai eredetű mind a kettő.

Először egyeznek a hitetlenségben, noha a látszat ezen állításnak ellene mond, mert hiszen a törökök nem hitetlenek voltak, hanem mohamedánok, akik az ő egy Istenükben fanatikusan hittek s egész életüket szinte körülfonták a vallásos szokások és szertartások, és szinte állandóan Isten nevét hordták ajkukon.

Hogy azonban ez maga még milyen keveset számít, mutatja Hitler esete, aki szintén „az isteni Gondviselésnek” rebegett hálát, mikor Franciaországot hetek alatt elintézte, katonái de-

rékszjára pedig (katolikus létére) a 30 éves háború protestánsainak ezt a jelszavát íratta: Gott mit uns! Egyébként a protestánsok a 30 éves háborút is hitetlen alapon vívták, mert a vallás részükre csak ürügy volt. (Jellemző, hogy a magát a keresztyény erkölcsan előírásain túltevő katolikus Hitler is a 30 éves háború protestáns jelszavát találta a maga számára alkalmasnak.)

Nem hiába volt, hogy a mi őseink a törököt – minden kihangsúlyozott egyistenhite ellenére is – egyszerűen csak „pogánynak” hívták és tartották. Nagyon jó megfigyelőnek, éles ítélőképességűeknek és nagyon jó pszichológusoknak bizonyultak ezen elnevezésükkel.

Régen még szégyen volt hitetlennek lenni (többé-kevésbé még ma is az). Akkor még a hitetlenséggel nem lehetett dicsekedni. Legfeljebb szégyent vallani. Hitetlen emberek azonban már régen is voltak éppúgy, mint ma, mert ha a vallásosságot nem torzítjuk el, vallásosnak lenni nem könnyű dolog. Vallásos ember ugyanis az, aki nem azt teszi, amit akar, vagyis ami éppen jól esik neki, vagy ami rá nézve előnyös anyagi, érzelmi vagy hiúsági szempontból, hanem ami a felsőbb lény, ura és Istene akaratának megfelel. Vallástalan ember pedig az, aki ezt nem hajlandó tudomásul venni és aki magát, illetőleg a maga érdekeit tartja cselekedetei egyedüli irányítójának.

Vajon ilyen emberek csak most vannak, régen nem voltak éppúgy, mint ma? A különbség a régi világ és a mai közt csak az, hogy ma az ilyen ember nyíltan vallástalannak vagy hitetlennek, vagy legalábbis szabadgondolkodónak, szocialistának vagy kommunistának mondja magát (mert magával a vallástalansággal dicsekedni még ma se éppen szokás), régen pedig a vallásszabadság hívének, protestánsnak (ezek között a protestánsok között természetesen voltak, vannak és lesznek is mindig olyanok is, akik tényleg őszintén Istennek akarnak szolgálni), akik pedig Ázsiában vagy Észak-Afrikában laktak, mohamedánnak.

De a valóságban nem vallástalan volt-e az, aki, ha vallásos alapon is, de éppúgy nem ment győzni, mint a mai kommunista nem megy; aki éppúgy elvből és önértetből nem ment mint a mai vallástalanok, és aki már akkor is éppúgy kiüzte vagyonukból és kolostoraikból a szerzeteseket, éppúgy kirabolta s gyilkolta is őket, mint ma a kommunisták? Vajon nem vallástalan volt-e az (ha ő maga nem is gondolt erre), aki azon a címen kerítette kezébe az egyházi vagyont, hogy az a papnak nem való? (A valóságban a protestánsoknak éppen úgy nem való volt, mert a szegénységet és a lelki kincsekre való törekvést az Evangélium mindenkinek ajánlja, nemcsak a papoknak, és a protestánsok éppen még „evangélikusoknak” is nevezték magukat.)

A valóságban nem vallástalanok voltak-e azok a papok, akik fogadalmuk ellenére is házasságot kötöttek vagy azok a nem papok, akik a Szentírás legvilágosabb tilalma ellenére is új vallásuk engedélyével váltak el feleségüktől és házasodtak újra, ha előbbi hitvestársukat megútták?

Az iszlám hitetlensége természetesen éppúgy különbözik ettől a protestáns hitetlenségtől, mint amilyen különbség van a nyugat-európai germán népek s Elő-Ázsia arabjai között. A lényeg azonban ugyanaz. Vajon lehet-e komolyan venni azt a vallást és azt az egyistenhitet, mely összeegyeztethető az állandó harc és állandó háború, tehát a permanens gyűlölet engedélyével, sőt parancsával? Lehet-e komolyan vallásnak tekinteni azt a vallást, mely elrendeli, hogy az „igaz” hitet fegyverrel kell terjeszteni? Mely azt tanítja, hogy az „igaz” hit érdekében minden szabad? Hogy a „hitetlent” gyűlölni szabad, sőt kell? Hogy a hitetlent meg kell vetni?

Vajon lehet-e komolyan vallásként kezelni azt a világszemléletet, mely még a többnejűséget is megengedettnek s természetesnek tartja, mikor a férfiak és a nők száma egyforma lévén még a vaknak is látnia kell, hogy egy férfinak egy nő jár és több nőt engedélyezni – de természetesen csak azoknak a gazdagoknak, akik el is tudják tartani őket – a természet leg-
elemibb törvényeivel ellenkezik, mert ebből (az egyszerűség alapján) az következik, hogy más, kevésbé szerencsés férfinak még egy nő se jut?

Lehet-e vallásnak, tehát egy felsőbb lény akaratának tekinteni azt a világnézetet, melyben a nő, tehát az emberiség fele, a férfiak, tehát az erősebbeknek a rabszolgája, s még az ut-cára sincs joga kimenni? Lehet-e a legfelsőbb lény akarata kifejezésének tekinteni azt a vallási rendszert, mely még a rabszolgaságot is megengedi és rendjén valónak tartja?

S vajon ellenértékül a vallás javára, elfogadhatjuk-e azt, hogy viszont a szeszes italok élvezetét teljesen tiltja, rituális mosakodásokat ír elő, börtöt kíván és önkínzó derviseket is nevel? Mindez legfeljebb azt bizonyítja, hogy önzetlen, önfeláldozó, jóakarató, Istenben hívő és neki őszintén szolgálni akaró emberek mindig és mindenhol vannak (láttuk, hogy a protestantizmusban is), és hogy ha egy rendszer magában elítélendő, az még nem jelenti azt, hogy követőit egyénileg is mind el kell ítélnünk.

Azok a történelmi adatok, melyeket Takáts Sándor a tényekkel annyira ellenkező lehetetlen elméletének támogatására felhoz, és amelyek egyes magyarországi törökök, basák és bégek emberileg rokonszenves voltát, jólelkűségét, megértését és felebaráti szeretetét kétségtelenül bizonyítják, csak ezt igazolják. Kétségtelen, hogy voltak jólelkű törökök is, de ezt Takáts Sándor nélkül is tudjuk, mert hiszen a józan észből, illetőleg az emberi természetből következik. Éppígy nem kell bizonyítani józan gondolkodású ember számára, hogy jólelkű protestánsok, zsidók, sőt kommunisták is vannak, sőt még jellemhősök is akadhatnak és akadnak is közöttük.

Ilyenkor az ember, az emberi természet és Isten, aki az embert teremtette és sugallatával vezeti, az, aki itt jó, nem pedig a rendszer: az iszlám, a protestantizmus vagy a kommunizmus. Az ilyen emberek nem törökségük, protestantizmusuk vagy kommunistaságuk miatt jók, hanem emberségük miatt. A protestánsok esetleg még bibliázásuk miatt és a kereszténység azon töredékének ismerete és bírása miatt is, amit a hitújítók meghagytak belőle, s így követőinek is tulajdonában maradt.

A török-kommunista összehasonlításra vonatkozólag még azt is megjegyezhetjük, hogy a kettő között a feltűnő hasonlóság még abban is megvan, hogy nem a török nép volt rossz, hanem az iszlám; nem az orosz nép rossz, hanem a kommunizmus. Akiknek dolguk volt oroszokkal, mind kiemelik, hogy feltűnően jólelkű nép. Alapjában ilyen jólelkű a török nép is. Ezt tapasztalták a törökkel érintkező magyarok, s ugyanezt tapasztalták az Oroszországban sínylődő magyar hadifoglyok is.

Az iszlámnak s a lelkiileg hatása alatt álló törököknek egyik legjellegzetesebb tulajdonsága s így a velük együtt élő s nekik alávetett magyarság szenvedéseinek egyik fő forrása a mérhetetlen dőlyf volt, mellyel mindent és mindenkit, aki és ami nem mohamedán volt, lenéztek, sőt megvetettek. A világnézetükhöz tartozott, hogy ők azért vannak, hogy másoknak parancsoljanak, mások pedig, hogy nekik szolgáljanak. Szerintük ez Allah akarata.

Az igazi vallás ezzel szemben fékezi a minden emberrel többé-kevésbé vele születő kevélységet, s ezért alázatosságra int és tanít. Az iszlám azonban olyan vallás, mely egyenesen dőlyfre tanít, az alázatosságot pedig lenézi. (Kisebb fokban a protestantizmusról is ugyanezt kell mondanunk. Az szintén „önérzetre” nevel s az alázatosságot – melyet Dickens „Copperfield Dávid”-jában például az ellenszenves Uriah Hiep képvisel – el se tudja más-képp képzelni, mint undok csúszómászóságot, melyben az alázatosság csak máz mások befo-nása céljából. A protestáns Dickens úgy látszik, őszinte alázatosságot el se tud képzelni.)

Az ozmán igazhívó számára a gyaur nem olyan ember volt, mint az igazhívó, és a rabszolga se olyan, mint a szabad. Ha egy keresztény, például egy magyar, lóháton ment s útja közben egy tekintélyesebb törökkel találkozott, le kellett szállnia a lováról és alázattal gyalog megvárnia, míg az „igazhítú” elhaladt mellette vagy intett neki, hogy már felülhet. Kereszténynek török ruhába öltözni a legnagyobb büntényszámba ment, s ha például turbánt tett a fejére, legfeljebb úgy menthette meg életét, ha aztán át is tért mohamedánnak. A keresztény nem építhetett szebb, magasabb házat, mint amilyen török szomszédjának volt, de mivel az

többszörre sárkunyhóban lakott, mindjárt megértjük, miért jelentett számunkra a török uralom szegénységet, elmaradottságot és kultúránk elpusztulását.

Aki ismeri a magyar ember természetét, tudja, hogy inkább elpusztul, mintsem ilyen bánásmódot eltűrjön vagy ilyen viszonyokba beleilleszkedjék. De nemcsak a magyarra vonatkozik ez a megállapítás, hanem általában minden civilizált népre, minden olyan embercsoportra, melynek igényei vannak és a haladás bizonyos fokát már elérte. Ezért tudtak a török uralom alatt és a törökök közt élve megmaradni a balkáni népek, de ezért pusztult ki uralma alatt a magyar. De éppúgy kipusztult volna a német vagy a francia is, ha balsorsa évszázadokon át arra kárhoztatta volna, hogy török alattvaló legyen.

Még szerencse, hogy (éppen gögje miatt) a török nem jött Magyarországra lakni; hogy a keresztény országokat nem tekintette hazájának még akkor se, ha kénytelenségből, addig, míg állása megkívánta, s mint katona, hivatalnok vagy kereskedő itt lakott. (Bár kereskedéssel maga a török nem is foglalkozott, azt helyette a görögök, örmények vagy a zsidók üzték.)

Ezért a törökök nálunk csak városokban laktak (Buda, Fehérvár, Pécs, Eger, Esztergom). Ezért tudott megmaradni a falvak népe (de a falusi nemesség már eltűnt), mely a török uralom alatt a nagy alföldi parasztvárosokban tömörült, ahol aztán fenn tudta magát tartani a maga eredetiségében és többé-kevésbé keresztény erkölcsében is (Szeged, Debrecen, Hódmezővásárhely, Kecskemét, Cegléd, Nagykőrös). A magyar városok népe azonban teljesen kipusztult. A török uralom idején hazánkban városokban az ott lakó törökökön és görög, örmény vagy zsidó kereskedőkön kívül csak koldusok és cigányféle népek éltek.

Hogy a szultán nevében kiállított okiratokon hogyan tombol az imént vázolt ozmán gög még akkor is, ha egy Zápolya János vagy Thököly királyi kinevezését tartalmazzák, arra vonatkozólag már láttunk néhány példát. Említettük már azt is, hogyan kellett megalázkodniuk, a nagyvezér köntösét, sőt a szultán előtt egyenesen a földet csókolgatniuk például az erdélyi fejedelmek követeinek is.

Az azonban meglepő számunkra, hogy ugyanilyen megvetően bánt a szultán udvara még a vele titkos szövetségben levő francia király követeivel is. (Például De La Hayevel – az idősebbel és az ifjabbal egyaránt –, aztán Nointellel stb. Onno Klopp, 58. és 169. o.) Pedig hát ezek a Habsburg császárral szemben török érdekeket szolgáltak, sőt valósággal kémszolgálatot végeztek részére, uruk pedig a leghatalmasabb francia király, a „napkirály” volt.

Jaj volt nekik, ha nem a nagyvezér vagy a szultán óhaja szerinti üzeneteket vitték a Portára ezek a keresztény követek. Mindennapos volt, hogy a durvaságon és leszidáson kívül még börtönbe is vetették és sanyargatták is őket. Hány erdélyi követ halt meg Konstantinápolyban a lelki izgalmaktól, a rettegéstől, akkor is, ha nem került börtönbe, kivált mikor az ottani viszonyok között az utazás fáradalmi, sőt életveszélyei, s maga a Konstantinápolyba való elvergődés már magában véve is próbára tette az idegeket és a test ellenálló erejét.

A felszabadító háborút közvetlenül megelőzően magának Lipótnak is rövid egymásutánban három követe is meghalt Konstantinápolyban: Kinsberg, Hofmann és Terlingo. Láttuk, hogy II. Rákóczi György még fejedelemségének visszaszerzése fejében se tudta magát elszánni arra, hogy a nagyvezér előtt megjelenjék, s még Zápolya János és Bocskai is csak mindenre elkészülve, végrendeletkészítés és halálfélelmek között mertek megjelenni a szultán előtt, illetőleg a török táborban még olyankor is, mikor benne voltak a török cukorpikszi-sében. (De ezért mégis inkább erre szánták rá magukat, mintsem a koronás magyar király alattvalói legyenek.)

Láttuk, hogy még Bethlen és Thököly vasidegei és példátlan színészi képessége se bírták ki sokáig a török barátságot. Még ők is csak szükséges rossznak tekintették s csak addig tették magukat, míg kénytelenek voltak vele. Thököly, akinek önmagán kívül még csak egy bálványa volt: lutheránus felekezete, még azt is képes lett volna megtagadni, csak hogy legalább utolsó éveit ne kelljen törökök közt eltöltenie. Úgy érezte magát köztük, mintha pokolban lenne, nemis a tisztítóhelyen. (Mint protestáns, a tisztítóhelyben úgysem hitt.)

A mondhatatlanul nagy gög sokszor valóságos gyerekké tette a szultánt vagy a nagyvezért. Nem mosolyogni való-e például, hogy még Szolimán is, a nagy, a dicső, a minden szultánok legnagyobbika, annyira ment a dicsekvésben és nagyzolásban, hogy Fráter Györgyöt, majd később Zápolya János fiát azzal kecsegtette, hogy „magát Bécs várát is nekik ajándékozta” majd. Kara Musztafa, a nagyvezér, Thökölyt kecsegtette ugyanezzel. Pedig hol volt még Szulimán is attól, hogy Bécszet elfoglalhatta volna! Ha pedig sikerült volna neki, ezt a minden török elérhetetlen álmát mindjárt el is ajándékozta volna, s ráadásul egy „hitetlen” hűbéresének?

Jó lett volna azonban, ha csak ilyen gyerekességekben nyilvánult volna meg a török gög. De – sajnos – voltak annak sokkal keserveesebb prózai oldalai is! Ha valamely elfoglalt várbán már a szultán istentiszteletet tartatott, azt soha többé keresztény kézre visszaereszteni nem volt szabad. Mennyi vérontást, szenvedést és pusztulást kívánt ez a gögös elv!

„Az összes itt székelő követek és ügyvivők” – írja haza Konstantinápolyból 1681-ben Kunitz császári ügyvivő – „legyenek akár Franciaországéi, Angliáéi, Velencéié, Németalföldiéi, Lengyelországéi vagy Genuáéi, mind számtalan becsmérésben részesülnek és a népjoggal ellenkező bánásmódban van részük.”

Egész az 1699. évi passzarovici békéig, mely a mi hazánk dicsőséges felszabadítását eredményező hadjáratot fejezte be, soha szultán még békét nem kötött keresztény hatalommal úgy, hogy azok a szerződésben egyenrangú félként szerepeltek volna, s melyet a törökök ne úgy fogalmaztak volna meg, hogy az okmányban lefektetett feltételeket az illető keresztény uralkodó könyörögve terjeszti a szultán magas színe elé s ő aztán azt kegyelmesen engedélyezni méltóztatik.

Láttuk, milyen hangon és milyen rémséges fenyegetések kíséretében szokta a Porta az erdélyi fejedelmeket a hátralékos adó befizetésére felszólítani. Az meg már hozzátartozott a török kuriális stílushoz, hogy – még akkor is, ha esetleg a rendelkezés kegyes volt s valami jót adott vagy kérést teljesített – mikor a gyaur keresztényeket említette, a nevük leírása után mindig egy-egy szitkot eresztett meg velük szemben. Például: „Allah irtsa ki őket!” Vagy: „Pusztítsa el őket az utolsó ízig!” Vagy: „Büntesse őket az ítélet napjáig!” Vagy: „Legyenek kárhazottak mindörökké!” Stb. Keresztény vallásukat pedig csak mint „bolond szokást” vagy „bolond szertartást” emlegetik.

Hogy milyen volt a viszony a török hódító és magyar alattvalója között, s hogy milyen hangnemben szokott neki parancsolni, arra vonatkozólag jellemző Husszein pasának Nyitra városa bírójához intézett következő rendelete: „Mi az hatalmas és győzhetetlen török császárnak az tengörön innen lévő végházainak gondja viselője, kincsös Buda várának vezíre, Érsökújvárbán, az véghelyben helyzetett Husszein basa. (Itt következik a tugra és a pecsét.). Ti, nyitrai bírák és mind fejenként, ezt parancsolom tinctök, mind kicsinytül fogván nagyig: azt ne mondjátok, hogy nem mondtam, úgy nyissátok fel az szemötöket, mert nagyon hírómmal, hogy mind az ti híretekkel jön, az mikor ide jön az mi ellenségünk és még tik itt tartjátok étellel, itallal, de ha valami kárt teszön itt az katona vagy némöt, úgy nyissátok föl az szemötöket, az öregét levágotom, az apraját rabbá tetetöm, hanem úgy nyissátok föl az szemötöket, hogy az fejetök megmaradjon, mert az mit fogadtam, azt megcselekszöm, azt elhiggyétek. Dátum Érsökújvár, 22. Január anno Domini 1668.”

A dolog érdekességét s rémességét még növeli, hogy az a nyitrai bíró, akinek ez a levél szólt, és azok a nyitrai polgárok, akiket benne így fenyegetett s akiknek így parancsolt, nem is voltak soha a szultán alattvalói, hanem a német császár és magyar király alattvalói voltak.

Ha valakinek a rút német „karattyolással” szemben rokonszenves lenne legalább Husszeinnek gyönyörű szép magyar nyelvezete, annak számára felvilágosításként megjegyezzük, hogy nem a török basa tanult meg ilyen törzsökösen magyarul, hanem az a magyar írődeák volt törzsökös magyar, akivel rendeletét megíratta. Hiszen effajta török rendeletekben még az is előfordul, hogy az illető magyar írődeák a maga megjegyzéseként titkon még azt is bele-

szövi a török rendeletbe, hogy vérei ne higgyenek a török hazugságoknak. Jól tudta ugyanis az, aki köztük élt és közelebről ismerte őket, hogy ami jót ígérnek, az mind csak maszlag s eszük ágában sincs meg is tartani.

A jászberényi katolikusok pedig 1623-ban a következő fogalmazásban kapták meg az értesítést arról az örvendetes dologról, hogy a török engedélyt adott nekik, hogy használhatatlanná vált templomukat megépíthessék: „Mi alul van írva, megerősítem, az emberek legszegényebbike – bocsásson meg neki Allah! – Achmed ben Musztafa, hatvani kádi. Ezen igaz beszédű levélnek oka, hogy az Jászberényben lakó gaz keresztények és alávaló istentelenek – átkozza őket Allah, a sújtó király az ítélet napjáig szüntelen! – az igazságos törvényszék és törvényes gyűlés előtt – áldja szerzőjét Allah! –, megjelenvén engedelmet kértek arra, hogy a város keresztény köznépe és istentelen csoportja hiábavaló szokása és balga imádása helyének, a „Nagyboldogasszonyról” nevezett szerencsétlen templomának haszontalan tetejét és roskadozó falait kijavíthassa, hogy összegyülekezhessék csalódással, nyakassággal és kárhoyattal teljes szertartása idején. A próféta törvényszéke hivatalnokot küldött ki, hogy szerezzen tudomást a dolog mibenlétéről. Ez a nevezett templomot jól megvizsgálta és a keresztények gaz vallomását – száradjon rájuk a tűz- és vasbüntetés! – előbbi rút állításukkal egyezőnek találta. Ennélfogva a vizsgáló szilárd beszédére a fent írt egyház ki- és bedőlt részeinek alapnál kezdendő építését a törvényszék megengedi. Tanúk: Mohamed száhi, Szinán aga, Ibrahim szpáhi és többen.”

Meg kell állapítanunk, hogy a huszadik század szovjet embere, ha a töröknek a régi korról járó naivságaitól eltekintünk, épp olyan gögös, elbizakodott, durva és szitkozódó volt, mint amilyen a hódító török. Tessék elolvasni egy Szabad Népet vagy meghallgatni egy rádiópropagandát: abban is minden második szó: „háborús uszító, kizsákmányoló, imperialista, Titó-bandita, közönséges gyilkos, láncos kutya” stb. Ezeknek az újtörököknek a gyűlölete, fanatizmusa, megvetése s mindennek megfelelően kifejezésmódja a „régii úri világ” és „reakció” ellenében egy cseppet se volt kisebb vagy finomabb, mint amilyen volt az ozmánoké a kereszténységgel szemben.

Még a szovjet másik jellegzetességét, az államosításokat is megtaláljuk a török államszisztemben. Náluk se volt ugyanis magántulajdon, legalábbis a földbirtokokat illetőleg és a hódított országokban nem. A szpáhik, a török lovaskatonák katonáskodásuk fejében megkapták ugyan a magyar földet, de csak használatra, nem pedig örök tulajdonba. A föld tulajdonosa az állam maradt, illetőleg az állam akkori megszemélyesítője és korlátlan ura, a padisah, a szultán. A török földesúr csak haszonélvezője volt és maradt a magyar földnek, s ezért úgy is bánt vele és úgy is kezelte ezt a földet, mint a bérlők szokták, különösen az a bérlő, akinek bérleti ideje teljesen bizonytalan, hiszen bérletét bármikor elveszthette.

A török földesúr ezért nem gondolt a jövőre, hanem igyekezett a föld zsírját lehetőleg még ma kiszívni, nem pedig holnap, annál kevésbé jövőre. Befektetéseket egyáltalán nem csinált, a jövőre nem gondolt, egyedüli gondja csak arra volt, hogy most, ebben a gazdasági évben minél több legyen a jövedelme.

Mivel a föld nem volt az övék, azért maradtak a törökök idegenek mindvégig a magyar földön. Ezért nem érdeklődtek a föld népe, sorsa, jövője, viszonyai iránt. Ezért nem érintkeztek vele, nem törődtek bajaival, nem tanulták meg nyelvét, nem ismerkedtek meg vele, nem próbáltak közelebb férközni lelkéhez.

Mivel a gazdálkodás jellegzetesen békés foglalkozás s így a katonára elpuhítólag hat, mert veszít általa vadságából, de vitézségéből és harci értékéből is, azért a török állam nem is szerette, ha a szpáhi, a török földesúr, gazdálkodott, ha törődött földjével és jobbágyaival. Ezért a török földesurak nem is laktak birtokukon, hanem a városban, a legközelebbi központban, s egyedüli „gazdasági tevékenységük” abban állt, hogy járandóságukat beszédtek. De még ezért se ők mentek ki, hanem még azt is helyükbe kellett vinni. Ezért tudott olyan kíméletlen lenni a török földesúr. Ha látta volna a föld népe nyomorát, ha saját szemével győ-

zödött volna meg teherbíró képességéről és panaszai jogosságáról, szegénysége valóságáról, sokan közülük talán emberségesebbek lettek volna. De így, a távolból, ezt még az emberségesebbektől se lehetett várni.

A vad hódító megvetésén kívül a keresztény gyaur iránt ez a gazdasági ok volt a létrehozója a harmadik nagy hasonlóságnak a török és a szovjet ember között: a tömegek lelketlen kizsákmányolásának, az elviselhetetlenül sok adónak és különféle „beszolgáltatásoknak” annyira, hogy az egész másfélszázados magyar törökvilágból egy szó maradt meg legjobban a magyarság emlékezetében: a harácsolás, mint ahogyan a XX. század magyarjának a „felszabadító” oroszok világából: a zabrálás.

Aztán – negyedik azonossági pontként – mint a szovjet világban, a török uralom idején is ezek a követelések, ezek a zsarolások, ezek a harácsolások, szerződésszegésekkel, ígéretek meg nem tartásával, mindig újabb meg újabb kívánságokkal való előállásokkal voltak kapcsolatban.

Adót kellett fizetni a földesúrnak (a szpáhinak) is, meg külön az államnak, azaz a szultánnak is. És természetesen sokféleképpen mindkettőnek. A földesúrnak járt először is a terményadó. Körülbelül az volt, amit a keresztény világban tizednek neveztek. A törököknél is a termény tizedrésze volt ez eredetileg. A török kapzsiság és harácsolás azonban a tizedből az idők folyamán egyharmadot, sőt felet csinált. S ez a „tized” nemcsak gabona, mint a keresztény világban, hanem mindenféle termény után, s nem is csak a termények, hanem az állatok után is járt, még a méheket se véve ki.

Igaz, hogy a ló és szarvasmarha kivétel volt, az után nem kellett tizedet adni a töröknek se, de viszont elhelyett meg – hogy az „igazság” e téren is meglegyen – ezek után a tized (értsd: harmad, sőt feled) helyett „otlakot”, főbért kellett fizetni, darabonként egy oszporát, ami megfelelt két magyar dénárnak. Aztán a tizedhez még pótlékot is csaptak, a „szalárijeh”, mely a már úgy is majdnem megfelezett termények újabb 3%-át jelentette.

Az államnak, vagyis a szultánnak fizetendő adóból a legfőbb az „iszpendse” volt. Ez abból az ősi szokásból eredt, hogy a szerzett zsákmánynak egy ötöde mindig a szultánt illette. Mivel ez a foglyokra is vonatkozott és a meghódított országokban lakó keresztények mind a padisah rabszolgáinak számítottak, ezeknek meg kellett magukat váltaniuk, ha nem akartak rabszolgák maradni. Ezt az „iszpendset” minden felnőtt keresztény férfinak fizetnie kellett és fejenként ötven oszpora volt, azaz egy forint (akkor nagy pénz). De az iszpendsenek is volt még pótléka is, a takarmányadó, mely az egész termelt takarmány felét jelentette. Jellemző – s megint szovjet hasonlóság (korrupció) jele –, hogy se az iszpendset, se a takarmányadót, se a hozzájuk csatlakozó több kisebb pótlékot nem a szultán, tehát nem az állam kapta, hanem a szpáhi vágta zsebre. Hogy azonban azért a szultán tekintélye is megmaradjon, az ő számára volt még egy külön adó, egy főadó, amelyet telkek után kellett fizetni s mely valójában a szultánnak ment.

Az eddig elsoroltak mind rendes adók voltak. Ezeknél sokkal nagyobbak és keservesebbek voltak azonban a rendkívüli adók. Hogy milyen keservesek lehettek, mutatja a nevük, mely máig is megmaradt és használatos nyelvünkben, mert ezeket hívták „harácsnak”. Ezek közé tartozott a robot is, melyet törökül „avarisznak” hívtak és amely sokszor olyan nyomasztó volt, hogy a nép világgá szaladt előle. Háború idején ugyanis a népnek kellett fuvaroznia a török sereg élelmiszerkészletét, takarmány szükségletét, munícióját, békeidőben pedig a várépítésekhez, helyrehozásokhoz, karbantartási munkálatokhoz kellett állandóan ingyen napszámot s ingyenfuvar szolgáltatnia.

Mindez a nép előírás szerinti kötelessége volt s már ez is keserves volt. Mennyivel keservesebb volt azonban ennél a gyakorlat! Mivel a földesúr, mint említettük, nem lakott kint a birtokon, hanem tőle messze, a városban, ezért, hogy járandóságát a maga részére és az adót az állam részére biztosítsa, összeírásokat, deftereket készíttetett az adóalanyokról és a tőlük beszolgáltatandó mennyiségekről. Mivel az adóalanyok állandóan változtak, hiszen a nép

már újra félnomáddá vált s főként ott, ahol különösen embertelenül bántak vele, egy-egy éjszaka könnyen útnak eredt s másnap csak hült helye volt, a török adminisztráció úgy segített magán, hogy mindezt nem vette tudomásul s a járandóságokat nem az egyénekre, illetőleg családokra, hanem a közösségekre, tehát átlagban vetette ki.

Mivel a lakosság számának változásait részint a háború pusztításai, részint a járványos betegségek, részint a lakosság megszökése okozta, s így az adóalanyok mindig kevesebbek lettek, a módszer kényelmes, főként pedig a földesúrra előnyös volt, sokszor egyenesen kibírhatatlan teher volt azonban a nyomorult falura, melynek ugyanannyit kellett beszolgáltatnia akkor is, mikor már csak hét családból állt, mint a defter összeállítása idején, mikor még 24 család lakta. Mit tehettek hát szegények mást, mint hogy egy éjszaka ők is felkerekedtek és ők is ismeretlen helyre távoztak.

Világos, hogy ezt valamennyien csinálták, mert csak így volt értelme a dolognak. Hogy hol helyezkedtek el, nem okozott nehézséget, hiszen az ország olyan néptelen volt és annyira keresett volt a dolgos kéz, hogy akár török, akár magyar területre, akár Erdélybe mentek, se a magyar, se a török földesúr nem kérdezte tőlük, honnan jöttek, és miért hagyták el régi helyüket, hanem nagy örömmel fogadta őket és eleinte nem is terhelte túl őket, nehogy onnan is tovább menjenek.

Nemcsak a pusztítás, hanem ez is oka volt a magyar falvak kipusztulásának. Ha ugyanis legalább azok a hírmondók, akik a pusztítások után megmaradtak (mert bizonyára még a legnagyobb pusztítások után is maradtak ilyenek minden faluban), újra elszaporodtak volna, egy évszázad múlva a falu újra benépesült volna. A török által megszállt Alföld elnéptelenedése tehát sokkal inkább a török kapzsiság, mint a gyilkolás, égetés és rabszolgavásárokra való hajtás következménye volt.

Gondolhatjuk, hogy ezek a felkerekedők, ezek a világgá menők, különösen pedig apró gyermekeik mit szenvedhettek, mennyien elpusztulhattak közülük költözés közben! Ha ugyanis új otthont könnyen találtak is, addig, míg oda elértek, sokat kellett szenvedniük. Nem költözhetek ugyanis közelre, mert onnan vissza tudta volna hajtani régi gazdájuk, aki természetesen nyomoztatott utánuk. De az első években új otthonukban is csak szükségglakásokban vonhatták meg magukat. Mire házat tudtak építeni, évek teltek el. Magukkal is csak a legszükségesebbet vihették, tehát utána sokáig fázás és éhezés volt az osztályrészük. De az ilyen megszökések egyébként is szükségképpen elszegényedéssel, sőt inséggel voltak összekötve, hisz az elköltözőknek nem maradt másuk, mint amit magukkal tudtak vinni. Valóban csak az éhenhalásnál volt jobb.

A keleti egykedvűséggel, a török lelkiismeretlenséggel, göggel és flegmával és az Elő-Ázsiában ma is divatos korrupcióval egész természetszerűleg együtt járt, hogy a földbirtokos a defter szerint megállapított adóval is csak egy ideig elégedett meg s egyszer csak – kivált mikor a község elég népes volt és elég rendesen fizette kötelességeit – egészen önkényesen felemelte. A rendes fizetést ugyanis azzal magyarázta, hogy a község jómódú, s mindez azért van, mert az adó és a szolgáltatás kevés. Törvénytelen volt ez az emelés annál inkább, mert a szpáhi ezt nem is csinálta hivatalosan.

Neki is a defter szerint kellett ugyanis kiállítania a meghatározott számú fegyverest, s mihelyt földje nagyobb jövedelemmel járt a megállapítottnál, neki is mindjárt több katonát kellett volna belőle kiállítania.

Mivel tehát az adó felemelése törvénytelen volt, lehetett volna ellene törvényes orvoslást szerezni. Alig volt azonban értelme a dolognak. A szegény falusi paraszt még ma se igazodik ki a „törvényben”, hogy igazodhatott volna ki benne akkor, s ha még a magyar törvényben se igazodik ki, hogy tudott volna hát kiigazodni a török törvényben. Rá se ért az utánjárásra, s aztán meg nem is volt érdemes elkezdni pénz nélkül. Keleten ugyanis a peres félnek csak akkor volt igazza, ha azoknak, akik ügyét intézték, ajándékot tudott adni.

Legfeljebb tehát azt érte volna el, hogy hivatalosan is felemelték volna a falu defterjét s így most már nem visszaélésképpen, hanem törvényesen kellett volna többet fizetnie s melléje még a szpáhit is magára haragította volna. Ez esetben ugyanis az adótöbblet nem tisztán a szpáhi, hanem az állam jövedelme is lett volna.

Ezenkívül a török földesurak azt is megkövetelték, hogy jobbágyaik háztartásukat mindennel ellássák. Tej, túró, vaj, hal, sajt, méz, dió, aszalt szilva, minden járt nekik jobbágyaiktól, de természetesen csak ráadásul, ajándékba, nem pedig köteles beszolgáltatásaikba beszámítva. Az eszébe se jutott a töröknek, hogy ezen a címen valamit az adóból elengedjen. Az pedig nem is visszaélés, hanem törvényes teher volt, hogy például az alföldi városoknak salétromot is kellett beszolgáltatniuk, a szegedi mészárosoknak pedig a postaszolgálatot kellett ingyen ellátniuk Buda és Nándorfehérvár között. Vásárok alkalmával viszont az utakon vámokkal adózott a nép a török urainak.

De ahogyan az adózás és adóbehajtás terén nem tartották magukat a törökök a maguk megállapította szabályokhoz és ígéretüket és szavukat is annyiszor szegték meg, ahányszor érdekeik úgy kívánták, épp ilyenek voltak országos viszonylatban is, például a békekötések szerződéseinek meg nem tartásában. Ahogyan nem volt szerződés, melyet a szovjet meg nem szegett volna, és alkotmányának, melyet pedig maga állapított meg, nem volt egyetlen pontja, melyet megtartott volna (vallásszabadság, sajtószabadság, a választások szabadsága és titkossága stb.), épp ilyenek voltak a törökök ígéretei és szerződesei is. Senki se hitt bennük.

Hiába biztosítottak például büntetlenséget az ellenük vétkezett erdélyi fejedelemnek (például II. Rákóczi Györgynek) vagy más személyiségeknek, ha bűnbánóan megjelennek a nagyvezér előtt, nem mertek ott megjelenni. Mikor János Zsigmond ezt kivételesen mégis megtette, olyan rendkívüli esetnek számított és olyan feltűnést keltett, hogy a török örömeiben az egekig emelte érte. Ekkor – kivételesen – egyenesen tüntetett a török a szava megtartásával. Szakasztottan úgy, mint a bolsevikok tették néha.

Mint a bolsevisták, ők is nem a maguk, hanem csak az ellenfél ide vágó bűneiről tudtak. Ezeket világgá kürtölték. A szultán például hisztérikus jelenetek közepette mutogatta a várnai csata előtt az akkor kivételesen a keresztényektől megszegett békeszerződést, s mint a becsület és ártatlanság örök képviselője, színészes pózok közepette hívta le Allah bosszúját a hitszegőkre az égből.

Pedig hát milyen fehér holló és az ő baglyukhoz képest milyen igénytelen kis veréb volt ez a kivételes keresztény hitszegés az egészen rendszeresen űzött török hitszegésekhez képest! A zsitvatoroki béke után például 36 év alatt ötször kellett békét kötni (1616-ban Bécsben, 1618-ban Komáromban, 1623-ban Gyarmaton, 1627-ben és 1642-ben Szönyben), pedig amelyek e békekötések közül a legrövidebb időre szólt, az is húsz évre szólt. A vasvári béke is csak 1684-ben járt volna le, de ez éppen nem volt akadálya annak, hogy a török ármádia már 1683-ban meg ne induljon Bécs ellen. De hogy ekkor nem ugyan húsz, de legalább 19 évig kivételesen mégis vártak, természetesen annak se a békeszerződés, hanem egyedül csak a török velencei, perzsa és lengyel háborúi, tehát egyéb elfoglaltsága volt az oka.

Mikor Kunitz, a császári követ, Konstantinápolyban a béke meghosszabbítása mellett érvelt, egyenesen azt a választ kapta, hogy az ő vallásuk nekik a háborút írja elő. Eszerint tehát akkor is ezt írta nekik elő, ha békét kötöttek és megesküdtek az ellenkezőre. Ez a válasz világosan jelezte, hogy a törököt békeszerződés vagy adott szó csak addig kötelezi, míg érdekeivel nem ellenkezik. Éppen úgy, mint a bolsevizmus, mely nyíltan hirdette, hogy ha a rendszer érdekei kívánják, ártatlan embereket is szabad büntetni, sőt ekkor szabad őket ártatlanul még kiirtani is.

Még azokban a nemes gesztusokban is, melyeket néha a törökök is tettek a magyarok felé, és amelyeknek láttára Takáts annyira meghatódik, hogy mindjárt lelkesedve mondja ki, hogy nem a török volt a magyar ellensége, hanem a német, hasonlít a szovjet ember a törökhöz, mert annyit emlegetett „felszabadításunk” idején, a rablások és becstelenségek közepette

közülük is nem egy megtette, hogy mikor fosztogatás közben egyik-másik asszony szegénységére hivatkozott, a zabráló vörös őt nem bántotta, hanem a már másoktól megszerzett zsákmányból „nagylelkűen” még neki is juttatott, miközben diadalmasan járatta körül szemét nagylelkűsége szemtanúin, mintha csak azt mondta volna (sokszor mondta is), hogy látjátok, milyen jó ember vagyok én és milyen magasrendű az a szovjet erkölcs?

Mivel tehát még ezt is csak reklámból és öndicsőítésből tette, egészen bizonyos, hogy nem is tette volna, ha senki se látta volna. A török is és a bolsevik is hiú és szeszélyes volt és szeszélyből, mert éppen akkor az jutott eszébe vagy olyan hangulatban volt, vagy épp akkor így esett neki jól, jót és jól is tett, de ezt is mindig csak reklámból, tehát még ezt se ingyen.

Nálunk a szovjet rendszer törvényben kimondta, hogy az elvett földekért kártérítés jár. Még azt is megállapította, mennyi jár: a kataszteri tiszta jövedelem húszszorosa. Nevetségesen kevés volt ez, de most nem ezen van a hangsúly, hanem azon, hogy ugyanakkor, mikor ezt a törvényt meghozták, eszük ágában se volt megtartani.

Kimondták ugyanezen törvényben, hogy az ezer holdon aluli birtokokat pedig nem lehet elvenni. Mivel ennek ellenére számtalan helyen és esetben, kivált ha gazdája nem lakott helyben, a száz holdnál kisebb birtokot már akkor is elvették vagy pedig a száz holdon felüli birtokból még száz holdat se hagytak meg tulajdonosának, ha az illető orvoslást kért a törvénytelenységért, ahelyett hogy visszaadták volna neki azt, amit törvénytelenül vettek el tőle, azt felelték, hogy apróbb igazságtalanságokat ilyen nagy dolog végrehajtásában sose lehet elkerülni (ez igaz, de éppen ezért kellett volna ezeket az „elkerülhetetlen” igazságtalanságokat utólag jóvátenni), s hogy hja kérem, a forradalom már csak ilyen.

Azt is ígérték még, hogy a károsultak majd más vidéken kapnak helyette földet. Mivel természetesen ebből se lett semmi, azt ígérték, hogy ezek megkapják az igazságtalanul elvett földek forgalmi árát. A vége aztán az lett, hogy se földet, se pénzt nem kapott soha senki, amit csak úgy lehet megmagyarázni, hogy ígértüket már akkor is csupán becsapásnak szánták, mikor az erre vonatkozó „törvényt” meghozták. Pedig akkor is, utána is mennyit hangsúlyozták. Ez volt szinte minden második szavuk, hogy „a törvény törvény”, azaz azt mindenképpen meg kell tartani.

Mikor a bankokat, a gyárakat, az üzemeket, az üzleteket elvették, akkor is az volt a „törvényben”, hogy kártérítés jár értük. Ekkor azonban már nem bajlódtak azzal, hogy mennyi. Nem is kapott senki kártérítést ekkor se, s azok, akik az egész ügyet irányították, ezt természetesen akkor is nagyon jól tudták, mikor ígérték a kártérítést, sőt törvénybe iktatták.

A törökök ugyanígy csinálták százötven éven át. 1627-ben például maguk elismerték, hogy azon a 60 falun felül, melyet az egyezségbe is bele foglaltak, még újabb húszat már meghódoltattak, nemsokára utána mégis újabb 158-at követeltek.

A zsitvatoroki béke végrehajtásaként 1609-ben Zalaegerszegen és 1619-ben Kőrmenden vegyesbizottság „végleg” megállapította a kanizsai hódoltság határait. Ennek ellenére a kanizsai török 1641-ig száznál több újabb olyan falut hódoltatott be, melyeket a vegyesbizottság (tehát a benne részt vevő törökök is) Magyarországhoz tartozónak nyilvánítottak.

Eger török kézre kerülése után először 60, aztán már 100, aztán 150, aztán még több falut hódoltattak meg. 1632-ben pedig már azt követelte az egri basa, hogy a „kassai kőhidig” minden hódoltság legyen. Hogy céljaik elérésére mik voltak az eszközeik, azt így adta elő Király Jakab rakacai jobbágy a Borsod megyei urak előtt 1641-ben: „Látván sok faluknak a török vitézek miatt pusztult állapotjokat, barátainknak keserves rabság szenvedéseket reánk is az egri török vitézeknek sokszor ízben mind izengetéseket s mind pedig rettentő nekik küldött sok rendbeli leveleket és megfáradván télen-nyáron, hegyekben-völgyekben, sivatag erdőkben való bujdosásban, feleségestől, gyermekestől úgy kényszerítettünk Egerben lakó Mamhut ispahia nevű töröknek 25 forintban és 20 itce vajban 1638-ban megsummálni és meghódolni” (Szilágyi, VI., 465. o.).

Aztán mindezek ellenére egyes magyar történelmekben mégis nemegyszer azt olvashatjuk, hogy a népnek jobb dolga volt a török, mint a német alatt; hogy ott kevesebb volt az adó, mint itt, s a jobbágy nemegyszer magyar földesura zsarolásai elől török földre menekült, mert a török nem volt alattvalóhoz annyira kegyetlen.

Kétségtelen, hogy ilyesmik is előfordultak, mert világos, hogy a törökök közt a legjobbak jobbak voltak, mint a keresztények közt a legrosszabbak, ez azonban a világon a legtermészetesebb dolog, s aki ebből elvi következtetést von le, abból az ítélőképességnek még a nyoma is hiányzik.

Kétségtelen, hogy – kivált a török világban – a keresztény földesúr birtokán is volt sok baj, szenvedés és nélkülözés és a keresztények közt is voltak és lesznek is gonosz és kegyetlen emberek. Az is általános jelenség, hogy a szenvedő, az elégedetlen ember nyugtalanságában azt gondolja, hogy mindenütt jobb, mint ott, ahol ő van. Természetesen a törökök is csábították a behódolásra a környező falvak lakóit, szították bennük az elégedetlenséget és minden jóval kecsgettették őket. De hogy azok, akik hallgattak rájuk, nem bánták-e meg százszor és ezerszer, hogy hittek nekik, s még a törökökhöz való menekülés árán is szabadulni akartak régi uraiktól, az már más kérdés, s arról természetesen nem szól a krónika. Ez ellen már nem volt többé orvosság, s természetesen írásbeli nyomai se maradtak a dolognak.

A franciaországi és olaszországi rendkívül erős kommunista párt is azt bizonygatta (s ezeknek a nyugati országok ipari munkássága el is hitte), hogy a kommunizmus alatt sokkal jobb dolga lesz, mint az ottani kapitalista uralom alatt volt. Ezért mint „felszabadulást” várta a bolsevizmust. Mindez azonban csak azért volt, mert a jelenleg elégedetlen volt, jobbat akart és a kommunizmus csábító, hazug propagandájának hatása alatt ezt a jobbat a marxizmustól várta. A mi munkásságunk viszont annyira a nyugati kapitalizmus „áldásai” után sóvárgott, hogy szinte mindenki oda szökött volna, ha a határt oly gondosan nem őrizték volna.

Azt elhinni, hogy a magyar keresztény jobbágyoknak a törökök alatt valóban jobb dolguk volt, mint magyar földesuraik alatt és ezért rendszeres dolog volt a magyar jobbágyoknak török uralom alá való átszökése, kissé túl gyerekes dolog volna. Igen, szöktek át olyanok, akiknek sok volt már itthon a rovásán, sőt már a törvénnyel is összeütközésbe kerültek, talán még olyanok is, akiknek nem volt más hibájuk, mint csak a nyugtalanság (ezek aztán siratták is meggondolatlan lépésüket egész életükön át), de nem átlagban a magyar jobbágyok.

1623-ban a fiatal Mehmet aga embereivel magyar ruhába öltözött s így észrevétlenül fényes nappal rátörhetett a Győr megyei Patona községre. Ott aztán egy csomó gyereket lovuk farára felkapdosván Fehérvárra vittek és az értük menő kétségbeesett szülőknek több száz forintot kellett kiváltaniuk őket. Mivel ezek a patonaiak utána is egymás után kapták a törököktől a fenyegetéseket, s mivel már a bőrukön érezték, hogy a fenyegetések nemcsak üres szavak, végül megalkudtak a törökkel és évi hetven forint fizetésében megegyezve behódoltak. Csak három évig fizették a hetven forintot s a török máris felemelte százra.

Az akkor török kézben levő Esztergom vára környékén a hatvan behódolt falu fizetendő évi summáját török-magyar vegyesbizottság állapította meg hivatalosan. Utána a török mégis háromszorosára, sőt időnként négyszeresére emelte föl, s aztán ezt a felemelt összeget zsarolta ki a szerencsétlen lakosságból.

A falvak kipusztulásával, elnéptelenedésével a törökök nem törődtek. „Az olyan falukban – írja Esterházy Miklós nádor –, amiben ezelőtt ötven-hatvan ház volt, most alig van csak tíz is, ugyanannyi summát kívánnak rajtuk.” 1618-ban pedig Bethlen panaszkodik, hogy „Gyulából, Lippából mind summa pénzt, mézet, vaját akármely szegény embereken, ahol egy faluhelyen csak ketten-hárman nyomorognak is, egyaránt szintén annyit kérnek, mint ahol huszonötven-harmincan vannak”.

Gömör megyében az 1627. évi vizsgálat szerint az egri törökök a hódolt falvak summáját (azaz a tőlük évente fizetendő pénzösszeget) 2734 forint és 60 dénárral verték fel, s ezenkívül még a búza-, zab-, méz-, vaj- és szénabeszolgáltatás mennyiségét is felemelték.

1627-1642-ben szintén évente 35.000 forinttal emelte a török a magyar hódoltságtól fizetendő summákat és azonkívül a gabonában és élelemben fizetendő adót is felverte.

Ezenkívül még az is mindennapos dolog volt, hogy a török földesúr nemcsak a neki járó robotot végeztette el jobbágyaival, hanem még a barátját is. A barátjával ezt megfizettette magának pénzben, de a munkát tényleg elvégző jobbágyoknak egy fillért se adott belőle. Az se volt ritkaság, hogy a természetbeli robot helyett pénzben egyezett ki jobbágyaival a török földesúr, s mikor a pénzt már felvette, utána a munkát természetben is elvégeztette velük. (Szilágyi, VI., 466. o.)

Ha a falu határában gyilkosság történt, az illető falu lakóinak emiatt is adót, vérdíjat kellett fizetniük, lett légyen a gyilkos akár ismerős, akár ismeretlen, akár falubeli, akár idegen. Később már nemcsak a gyilkossági esetért, hanem minden erőszakos halállal (például vízbe-fülással) kimúlt emberért is meg kellett fizetni ezt a vérdíjat, sőt az se volt ritkaság, hogy a törökök készakarva idéztek előt ilyen haláleseteket csak azért, hogy a bevétel ezzel is több legyen.

Például az „ínségek” (így hívták akkor a török hódoltságban lakó magyarok sérelmeit) 1627. évi lajstromában Zala megyéből még azt is feljegyezték, hogy „a török úr, noha látta a jégnek indulását és a veszedelmet, erővel a halászatra hajtotta a jobbágyokat s azonban nyolc vagy tíz ember belé halt a vízben. Azoknak is díjukat mind azon falubelieknek akarta megvenni”.

Ilyen „ínség” láttára az már nem is ínség, hogy a hódoltságban a török a nemeseket is adózásra kényszerítette. Csupán azért említem meg még ezt is, mert ez is példa a török szó- és szerződészségeire. A zsitvatoroki béke XV. pontja ugyanis így szól: „Akik, nemesemberek a hódoltság között vagy házuk van ott, a töröknek se adót, de dézsmát ne adjanak és semmiből ne hódoljanak és valakik a királynak (természetesen a magyar királynak) nem fizetnek, a törököknek se fizessenek, hanem mindenkiben, mint házukban s személyekben szabadosak legyenek.”

Mit törődött azonban békeszerződéssel, adott szavak, aláírással, esküvel a török? A magyar országgyűlések sorozatosan panaszkodnak amiatt, hogy a török mit se ad a nemesi szabadságra. Ha ezt a szemére hányták, azzal mentegette magát, hogy Magyarországon annyi a nemes, hogy ha szabadságaikat tiszteletben tartaná, senki se dolgoznék, s így ő semmit se kapna földje után. (Érdekes, hogy Bécsben sose mondták, hogy túl sok nálunk a nemes, sőt éppen Bécsben tenyésztették ki őket ily nagy számban, mert hiszen a nemességet a király adományozta. Pedig Bécsnek is kára volt belőle, mert adót a nemesek Bécsnek se fizettek.)

Ha számított volna valamit az igazság vagy az érv, joggal mondhatták volna a magyar nemesek erre a török mentségre, hogy azt, hogy túl sok a magyar nemes, nem most kellene megállapítani, hanem akkor, mikor a béketárgyalások folytak, s annak pontjait, köztük a nemesi jogoknak a töröktől való tiszteletben tartását megállapították s a török elfogadta és aláírta őket. Most ennek megtörténte után a töröknek nem lehet már más dolga, mint csak az, hogy megtartsa, amit aláírt.

De a törökök a magyarok szemrehányásaira nemcsak azzal feleltek, hogy túl sok a nemes, hanem ilyenkor mindig ígérték is, hogy ezután majd tiszteletben tartják jogaikat. De mikor ezt mondták, már akkor se vették komolyan, s az évszázados tapasztalat alapján természetesen magyar tárgyalófeleik is tisztában voltak ezen ígéretek értékével. Nem is adtak rájuk semmit. De hát mit tehettek ellene?

Nagyszerű szemléletességgel fejezte ki a törököt uraló magyar ember keserves sorsát a régebben már sokat emlegetett Vittnyédy, akiről tudjuk, hogy olyan német- (illetőleg katolikus-) gyűlölő volt, hogy még Lipót császárt is el akarta fogni. Mégis azt mondta, hogy az a magyar ember, aki a törökkel szövetkezett vagy neki meghódolt, olyan, „mint az ebhóhér pó-

rázára kötött kutya; a sintér el-elereszti távolabbra, de végre is akkor üti le, mikor kedve tartja” (Pauler: A Wesselényi-összeesküvés, I., 71. o.).

A zsitvatoroki béke IX. pontjában az is megtalálható, hogy új várakat, palánkokat vagy kastélyokat építeni egyik félnek se legyen szabad. Persze a török a szerződésnek ezt a pontját is annyira nem tartotta meg, hogy egyedül csak Horvátországban tíz lerombolt várat építtetett újjá. De természetesen nemcsak Horvátországban tette ezt, hanem megtette például Vörösvárral, Ercsivel, Pentelével, Hevessel és még sok más helyllyel.

Az 1615. évi bécsi békében arra is kötelezte magát, hogy a katolikus papokat, a barátokat, sőt a jezsuitákat oltalmazni fogja birodalmában. Bántani ugyan nem is nagyon bántotta őket, de nem is oltalmazta soha. Bántásban is többnyire csak azért nem volt részük, mert egyszerűen nem vette őket tudomásul, nem törődött velük, nem tartotta őket olyan fontos személyeknek, hogy figyelmét lekössék.

A töröknek – éppúgy mint Napóleonnak vagy a szovjeteknek – csak az anyagi, a fegyveres erő imponált, a szellemi vagy az erkölcsi nem, s bizony mikor szeszélye vagy a véletlen úgy hozta magával, akkor bántotta is a papokat, s ha megharagították, bosszúját is kitöltötte rajtuk. Eközben eszébe se jutott, hogy erre vonatkozólag ő valaha aláírt valamit.

Mikor Izdenczy császári követ 1641. április 29-én megérkezett Konstantinápolyba, azt mondta a nagyvezérnek, hogy Magyarország két év alatt a béke címén többet szenvedett, mint tíz háborús évben. Így tartották meg a törökök az aláírt béke pontjait! A Szilágyi-történelem (VI., 470. o.) szintén azt állapítja meg, hogy „a békének alig volt egy pontja, melyet a török meg ne sértett volna.”

Előfordult, hogy a törökök protestáns lelkészekkel is rosszul bántak, mert a török góg szeszélyes volt. De átlag a császárral szemben őket szövetségeseiknek tekintették, s eszerint kezelték őket. Sajnos, a legtöbbjük szövetségeseik is volt, mert a legtöbbjük – mint maguk ki-jejezték magukat – inkább szenvedhette az „Allahot”, mint a „Wer da”-t.

Valójában azonban nem a németet gyűlölték, mert hiszen a Habsburg birodalom már ekkor se volt német, nagyobb része már akkor is magyarokból, csehekből, tótokból, horvátokból, olaszokból és németalföldiekből állt, seregeikben is ezek harcoltak, sőt még a franciák is szép számmal voltak tisztikarukban (Herbeville, Souches, Croy, de la Vergne, Mercy, Mercoeur, Lotaringiai Károly, Savoyai Jenő, Tilly, Montecuccoli, Basta, Castaldo, Belgiojoso, Veterani, Carafa, Caprara, Saponara, Rabutin stb.). Ellenben például a legfanatikusabb „németgyűlölő” magyar, Vitnyédy eperjesi német hitsorsosainak segített német főiskolát alapítani Magyarországon. Róma, a keresztény testvér volt az, akit még jobban gyűlöltek ők, mint a törököt, nem pedig a németet.

Ez aztán az oka annak, hogy még abban is megtaláljuk a feltűnő hasonlóságot a török és a bolsevikok között, hogy mindkettőnek megértő szövetségese volt a protestáns az igaz ellenség, Róma, az Egyház és a jezsuiták ellenében. A török világban minden magyar szabadságharc a török támogatásával, az ő oldalán folyt le, és elsősorban nem a „német”, hanem az Egyház ellenében, sőt Rákóczi Ferenc és társai, akik a török világ megszűnte után keltek fel s így mozgalmukban már nem játszhatott megemlíthető szerepet a török, életük végét szintén mint a török védettjei élték le. Azért haltak meg ők is az „ozmán pokolban”.

Mikor a már száműzött, de még az európai Franciaországban élő Rákóczinak a szultán ajánlatot tett, hogy szövetségében szerezzék vissza újra Magyarországot, Rákóczit senkinek nem sikerült visszatartani attól, hogy azonnal ne röpjön a török karjaiba. Rákóczi fia, az utolsó Rákóczi pedig már egyenesen mint a török sereg egyik tisztje akarta magának megszerezni Magyarországot.

Viszont a bolsevik uralom alatt, ha a zsidókat nem számítjuk (mert a főszerepet természetesen ők játszották), úgyszólván teljesen protestánsok közül kerültek ki a rendszer oszlopai és kiszolgálói. Jellemző az is, hogy a kálvinista Horthy a katolikus Szegedről jött és emberei akkor még természetesen katolikusok voltak, de az orosz bolsevizmust szolgáló első

magyar kormány Debrecenben alakult, onnan jött és úgyszólván kivétel nélkül protestánsokból állt.

Még Balogh István is, akit a katolikus Egyház egyébként pap létére se tekintett s nem is tekinthetett a maga emberének, és akinek zsidó vére is megmagyarázta ekkor játszott szerepét, ebben a kormányban csak az államtitkárságig tudta felvinni, noha a fejében több volt, mint az egész kormánynak együttvéve.

Varga Béla, a másik katolikus pap is csak mellékszerepet játszott az eleinte a bolsevizmussal szövetszertett Kisgazdapártban, noha alelnöke volt. A katolikus Sulyok se tudta benne a miniszterségig vinni, noha ugyancsak tehetséges volt, tehetségesebb, mint a párt akár melyik más tagja. Ellenben Tildy, a párt kálvinista lelkész elnöke, Nagy Ferenc, a kálvinista paraszt, Kállai, Dobi, Dinnyés, Darvas, Erdei, Veres Péter, Mihályfi Ernő, Szakasits és társaik mind protestánsok voltak és a bolsevizmusban mind megtalálták a maguk korlátlan érvényesülési lehetőségét.

Aki katolikus létére is közibük tévedt, például Katona Jenő vagy Ortutay, sőt még Keresztury és Teleki Pál fia is, mind gyászkatolikusok voltak, akik mást se tettek, mint állandóan Egyházukkal és püspökeikkel hadakoztak, míg a kálvinisták Tildyjei és Nagy Ferencei, mikor a bolsevizmust szolgálták, akkor is a legjobb reformátusok voltak és maradtak, akiknek felekezetükkel dicstelen szereplésük miatt és alatt nemcsak ellentétük nem volt, hanem ekkor is állandóan hangsúlyozták, hogy ők reformátusok és milyen jó reformátusok.

Őket felekezetük kommunista szereplésük közben választotta meg magas tisztségekre. Nem is volt feltűnő ez, hiszen püspökeik is nyíltan a rendszer mellé álltak. Akik félreálltak, mint Ravasz László, részint csak azért tették, mert már öregek voltak, részint, mert már túlságosan kompromittáltak magukat „nagy” hittestvérük, Horthy túlságosan is buzgó kiszolgálásával. De azért félreállításukat még ők is a kommunistáknak való legnagyobb hízlegések közepette tették.

Amelyiküknek pedig legalább valutakihágás címén mégis sikerült szembekerülnie a rendszerrel, azt felekezete nyíltan megtagadta (Ordas). De még ezt az egyetlen is az idegen eredetű lutheránusok szolgáltatták, nem pedig a hazafiságukra és színmagyarságukra büszke kálvinisták.

Feltűnő a pietista és rajongó felekezetek, a szekták (baptisták, metodisták, adventisták, Kiss Ferenc orvostanár, Reöck főorvos stb.) viselkedése is. Ezek a Bibliából bizonyították, hogy a kommunizmus jó, vagy legalábbis Isten akarata, melyet mi ezért csak hódolattal fogadhatunk, s mint „törvényes” hatalomnak, Isten rendeléséből engedelmeskednünk kell neki.

Ha merült fel ellentét, mint például egy időben Bulgáriában a baptistákkal, nálunk pedig a „Jehova tanúival”, annak egyedüli oka a szekta és anyagi segélyforrásainak amerikai eredete volt. De azért még angol, sőt amerikai protestáns lelkészek is szorgalmasan utazgattak hozzánk a kommunizmus alatt barátkozás céljából, no meg természetesen a Szovjetunióba is. Ők természetesen útlevelet is kaptak, míg a katolikus pap részére még gondolatnak is képtelenség lett volna az ilyesmi, s legfeljebb olyan papokkal fordult elő, akik az Egyházból már ki voltak közsítve vagy legalábbis püspökük felfüggesztette.

Hogy a lutheránusok valamivel nagyobb ellenállást mutattak, mint a kálvinisták, annak az volt az oka, hogy a zsidókat kivéve egy magyarországi felekezet se állt oly nagy fokban kapitalistákból vagy földbirtokosokból, mint a lutheránus, tehát híveik között a legtöbb volt az olyan ember, akinek „von Haus aus” reakciónak kellett lennie.

Ellenben egy magyarországi vallás hívei között se volt (nemcsak abszolút számban, hanem arány szerint se) annyi munkás származású, proletár vagy föld nélküli, tehát egyik se nyerhetett volna olyan sokat a kommunizmussal, mint éppen a katolikus Egyház hívei. A kommunizmus uralomra jutása tulajdonképpen azt jelentette, hogy a városokban proletárokból, a falun pedig cselédekből és nincstelenekből urak, parancsolók, a hatalom birtokosai let-

tek. A bányászok nálunk úgyszólván teljesen katolikusok voltak, de a gyári munkások között is több volt a katolikus, mint a bányászokat kivéve bármely más társadalmi osztályban.

Ugyancsak büszkesége lehet a katolikus Egyháznak, hogy ennek ellenére mégis minden más vallásnál nagyobb ellensége volt a kommunista materializmusnak, tehát vele a kommunista rendszernek. Ez annyira nyilvánvaló, hogy még azok is minden fenntartás nélkül kénytelenek elismerni, akik érthető okokból azt hangsúlyozták, hogy az ő felekezetük is ellenállt, illetőleg hogy ők maguk zsidó vagy protestáns létükre is ellenálltak. Maga a kommunista is úgyszólván egyedül csak a katolicizmust tekintette igazi ellenfelének. Az is érdekes, hogy a kommunisták is éppúgy, mint a protestánsok négyszáz évvel ezelőtt, még a papok között is a jezsuitákra haragudtak a legjobban, őket tekintették legnagyobb ellenfelüknek, bár kétségtelen, hogy mindig a jezsuiták közt volt a legkevesebb bűnös életet élő pap.

Sajátságos, hogy például Esztergomban az emberek (az emberek ott természetesen katolikusokat jelentenek) a bolsevizmus szenvedései, üldözései és nélkülözései közepette állandóan hangoztatták és mint természetes dolgot vették azt, hogy ez a város a kommunistáktól sokkal többet szenved, mint más, mégpedig azért, mert papi város. A lakosok meg voltak győződve róla, hogy sokkal jobb helyzetük lenne és például a létszükségleti cikkekkkel sokkal jobban el lennének látva, hogyha nem papi városban laktának. Nem hangsúlyozták ki ugyan túlságosan, de a beszédükből azt lehetett kivenni, hogy ők a papok áldozatai. Ugyanezt Veszprémmel kapcsolatban is hallottam.

Valami lehetett is a dologban, mert köztudomású, hogy akiknek pap rokonuk volt vagy „klerikális” kapcsolataik voltak, azok hamarabb elvesztették állásukat, vagy legalábbis nehezebben tudtak érvényesülni, mint mások. De még a papság kisebb szellemi képességű tagjai, főként pedig kisebb erkölcsi ellenállású tagjai is Mindszenty „túlzásainak” tulajdonították az Egyház és a papság bajait és kellemetlenségeit.

Még ebben a tekintetben is megvan a bámulatos egyezés a bolsevizmus és a török világ között. Láttuk már, milyen gúnyral és lenézéssel beszéltek a basák Konstantinápolyban a papokról és a szerzetesekről és a tőlük vezetett császárról. Hogy 1683-ban Bécs ellen mentek, mert bizonyosra vették sikerüket, annak egyik fő oka szintén az volt, hogy Lipót szerzetesekre hallgatott és így szerintük rendkívül ügyefogyott embernek kellett lennie. (Aztán éppen ez az „ügyefogyott” ember bánt el velük úgy, mint még soha senki.)

Mikor Lipót a Bécs ellen vonuló törökök elől menekült, a tömegeből gyalázkodó szavak hallatszottak feléje, hogy a császár túlzott jezsuitapolitikája miatt sülyedtek ilyen mélyre. Olyan túlzásba vitte – mondták – a vallásosságot, a papok és a szerzetesek pártolását, és a protestánsok ingerlését, hogy a török már nem tudta tovább nézni. Hogy milyen valótlan és mennyire igazságtalan volt ez a vád Lipót ellen, azt mi sem mutatja jobban, mint az, hogy az egész magyar történetírás éppen ellenkezőleg azzal van tele, hogy Lipót egész a gyügeségig engedékeny volt a török támadó háború megindulását megelőzőleg a harcias és a békét állandóan megszegő török iránt és hogy a török éppen azért nem akart hallani a békéről, mert a császár nagy békeszeretében és engedékenységében nem látott mást, mint csak féltékenységet és a gyengeség és készületlenség jelét.

Ha tehát volt hibája e téren Lipótnak és szerzetes tanácsadóinak, akkor az – a bécsiek hitével mérő ellentétben – a túlságos békeszeretet és engedékenység volt, nem pedig a török ingerlése, a túl merészség vagy kihívás. Mégis nemcsak Bécsben volt ez közhit, hanem az osztrák vidéken is, úgyhogy ez időben papoknak vagy szerzeteseknek nem is volt tanácsos a nyilvánosság előtt mutatkozni vagy utazni, mert ilyenkor szóbeli, sőt még tetteleges inzultusoknak is ki voltak téve.

Contarini 1683. augusztus 12-én ezt jelenti haza: „Hormai riuscendo inpraticabile il viaggio a Sacerdoti e Regolari per la rabbia de villici, che credono da essi loro et da Jesuiti in particolare promosse la presente calamità della guerra, convenuti molti soccombere a colpi di bastone”. (Ma már papok és szerzetesek nem is igen utazhatnak a falusiak dühe miatt, akik

azt hiszik, hogy ők, de különösen a jezsuiták okozták a háborús szenvedéseket és akik ha összezsúródnak, sokan áldozatul esnek pálcáik ütéseinek.)

Sajnos, lehet, hogy a nép körében ezt a hangulatot mesterségesen keltették fel, hevítették és aknázták ki a maguk céljaira, mégpedig a protestánsok. Például a szász választó csapatai, melyek tisztán protestánsokból állottak (Szászország ma is 95%-ban protestáns), melyek (természetesen nem ingyen) szintén részt vettek Bécs felmentésében s melyek rögtön a város felmentése után nagy önzően rögtön haza is vonultak, mert nem voltak hajlandók részt venni az utána következő, Magyarország teljes felszabadításáért folyó harcokban; miközben Bécs felé vonultak, egyéb rablásaik és fosztogatásaik mellett különösen a papok és a szerzetesek ellenében mutatták ki gyűlöletüket és vetemedtek még tettelegességekre is, szintén azzal érvelve, hogy ők az okai ennek a háborúnak, miattuk kellett öneik elhagyniuk békés tűzhelyüket.

Contarini szeptember 2-i jelentésében ilyesmiket olvashatunk: „Pocu buono ordine erasi dall'uno e l'altro di questi corpi conservato nelle marchie saccheggiando i villaggi, che incontrano e mal trattando principalmente sacerdoticali, a quali la causa di questa guerra attribuivano.” (Ezeknek a határtartományokban levő csapatoknak egyike-másika nem nagyon járult hozzá a rend fenntartásához, hisz kirabolták a falvakat, melyek kezük ügyébe estek és különösen a katolikus papokkal erőszakoskodtak, akiket e háború okainak tartottak.) (Onno Klopp: Das Jahr, 1683, 290. o.)

Tehát a törökellenesség hiánya éppen úgy egyház- és papellenességgel párosult Ausztriában is, mint Magyarországon. A mai forradalmi vagy bolsevik gondolkodásmód ugyanilyen papellenes. A papokat Lipót korában éppen úgy a török elleni „reakció” megtestesüléseinek tekintették, mint jelenleg a kommunizmus elleni reakció fő tényezőinek. A protestánsok pedig e korban is éppúgy nem tartottak a papokkal a jóban, éppúgy ellenségeiknek tartották magukat s az ellenük való gyűlölet szításában is éppúgy, sőt még jobban részt vettek, mint manapság.

Itt természetesen nem protestáns egyénekről beszélek. Hiszen ezek között bőven voltak, akik mint kapitalisták, földbirtokosok vagy kulákok, vagy a régi rendszer magasabb rangú hivatalnokai sokszor még jobban szenvedtek a bolsevizmustól, mint a katolikusok, s akik éppen ezért a legnagyobb tisztelettel és hálával adóztak viselkedéséért a katolikus papságnak és az Egyháznak, hanem a protestantizmus viselkedéséről és azokról a protestánsokról, akik a kommunizmus alatt a zsidók mellett úgyszólván kizárólagosan töltötték be a tisztségeket és vezető állásokat még tiszta katolikus falvakban és városokban is. Még Esztergomban is először egy református lány lett a tanácselnök s vagy fele részben az iskolák igazgatói is közülük kerültek ki. A szomszédos tiszta katolikus tót Kesztlőcön (vagy a Nagykanizsa melletti Zagolasáncon) is egy vidékről odahozott református gyerekmber volt az iskola igazgatója, s nem azért említem csak Kesztlőcöt és Zagolasáncot, mert csak itt volt így, hanem mert innen van adatom.

De még a zsidók szerepét illetőleg is megvan a feltűnő hasonlóság a két kor és a nemzet két ellensége között. Nemcsak a mi kommunizmusunk – akár 1919-ben, a „dicsőséges tanácsköztársaság” idején, akár 1945-től kezdve – volt zsidóuralom, hanem a magyar törökvilág idején is a törökkel tartott az itt lakó zsidóság.

Mivel számuk akkor még igen csekély volt, világos, hogy a török uralomnak nem volt zsidó jellege, nem is lehetett. De hogy az a kis zsidóság, amely akkor itt lakott, mindig a törökkel tartott, az a fennmaradt történelmi adatokból egészen kétségtelen.

Nem valami Gömbös- vagy Szálasi-korabeli történelem, hanem a liberális, zsidópárti Ferenc József-i korban megjelent Szalay-Baróti (III., 300. o.) írja ezt a lesújtó jellemzést róluk: „A városban lakott törökök majdnem kizárólag katonák voltak s a velük bejött zsidók és rácsok, akik a polgári foglalkozásukat üzték, csak abban különböztek török uraiktól, hogy azok gőgjét náluk az alattomoság és a ravaszság pótolja”.

Buda 1687. évi felszabadításával kapcsolatban pedig ezt írja (III., 390. o.): „Az őrség valami 10-16.000 válogatott török katonából állott. A város csekély számú török lakossága szintén buzgón részt vett a védelemben, továbbá a zsidóság, mely Budán (a török Budán) roppant számmal volt. Az utóbbi majdnem az egész Vízivárost lakta, melyet róla Zsidóvárosnak is neveztek”.

Majd a 487. oldalon: „A többi királyi városok (Pozsonyt kivéve) alig tűrtek meg határukban zsidót. Az olyan megyékben, ahol bányavárosok vannak, éppen nem volt szabad lakniuk. Egészben véve nem volt nagy a számuk s a kereskedésben is inkább a városi polgároké volt az elsőség. Méginkább csökkent a jelentőségük a török uralom megszűnésekor, mert a török kézben volt főbb városokban igen megfészkelvén magukat, a törökökkel tartottak s ezért a keresztényektől kiűzettek.”

Hogy a törökök minden vallási fanatizmusuk és szigorúan megtartott vallási külsőségeik ellenére is lényegében véve éppoly istentelenek voltak, mint a nyíltan istentelen modern bolsevikek, már rámutattam. Újabb bizonyítékként érdemesnek tartom azonban még megemlíteni, hogy arról a Kara Musztafáról, aki a törököt 1683-ban Bécs ellen hozta és akiről a történetírók megállapítják, hogy külseje megnyerő volt, ő maga pedig barátságos, jóakarátú és vallásos is volt, a Korán előírásait is szigorúan betartotta, bort nem ivott és a fatalizmus tanától eltekintve nem félt semmi veszélytől, Morosini 1680. évi jelentésében azt írja, hogy bort nem ivott ugyan, de a legerősebb pálinkát annál többet, és egész éjszakákat töltött el a legutálatosabb nemi kicsapongásokban. (Se é el vizir alieno dall' uso del vino, si ritrova grandemente inclinato a quello del acquavita piu possente, tracannata di notte tempo con alcuni di piu favoriti, allora sciogliendo appunto la briglia alle piu dannate libidine e frammischando l'un vizio con l'altro con abbeminevole sensualità.) Civrano pedig két évvel később külsejének előnyeit elismerve így ír róla: „Azonban belül kegyetlen ateista, pénzvágó, dölyfös, ravasz és mindenekelőtt a keresztények engesztelhetetlen ellensége”. (Onno Klopp, 51. o.) Ilyen volt tehát a törökök „vallásossága”.

Még abban is teljes az egyezés a török világ és a bolsevizmus között, hogy az emberi élet egyikben sem számított. Az egyedüli, amit az emberekben néztek és becsültek, a siker volt. Ha ez elmaradt, azonnal mehetett az illető még akkor is, ha addig a rendszer nagy hála volt iránta kötelezve.

A török várak parancsnokai is nemcsak azért védték utolsó csepp vérükig a rájuk bízott erősséget, mert vitézek, illetőleg vallásuknak megfelelően fatalisták voltak, hanem azért is, sőt elsősorban bizonyára azért, mert tudták, hogy úgyse nyernek vele semmit, ha elevenen kerülnek haza, mert ha egyéni bűnük vagy mulasztásuk nem is volt a vár elvesztésében, mert csak a kénytelenségnek engedtek akkor, mikor feladták, meg kell majd halniuk csupán azért, mert kudarcot vallottak s így az ozmán gögre megalázást hoztak. Hogy hibásak voltak-e benne, az nem számított. Azt nem is nagyon kutatták.

Minden veszített török csata után repült a felelősök feje, selyemzsinórt pedig kudarc nélkül, tisztán sikeres cselszövések folyományaként is szokás volt kapni. Kara Musztafa bécsi kudarcra után először a szegény budai pasa lakolt életével, pedig az egész hadjárat alatt ő viselkedett a legokosabban, mert a tanács, amit adott, mindig bölcs volt, csak nem hallgattak rá. Később azonban még a mindenható Kara Musztafa se kerülhetett el sorsát.

Takáts Sándor: „A török hódoltság korából” című művében több budai basa életrajzát közli, s bizony jó részük halt meg nem természetes halállal.

Hogy az emberi élet mennyire keveset számított a töröknél, láthatjuk abból a tömegmészárlásból is, melyet Bécs ostroma közben követtek el. Mikor ugyanis – éppen az ő barbár és ostoba pusztításaik miatt – szűkében kezdtek lenni az élelmiszerek, keresztény foglyaik közül, akiket a polgári lakosságból útközben szedtek össze (újabb hasonlóság a Vörös Hadsereghez) 20.000-et – az erősebbeket és a munkaképeket, akik a rabszolgavásárokon nagy értéket képviseltek s így legyilkolásuk veszteséget jelentett volna gazdáikra – elhajtottak Magyar-

országokra (s így számukra is „hazafelé”), a többit azonban, hogy ne fogyassza az enivalót, ott Bécs falai alatt kegyetlenül lemészárolták. A gyerekeket úgy, hogy lábfejüket megragadva fejüket a falhoz csapkodták. Egyik forrásunk tízezerre, a másik (Kantemir) harmincezerre teszi az így legyilkolt gyerekek és öregek számát.

Bécs városának felszabadítása után az egész környéken és az erdőkben is mindenütt holttestekbe botlott a járókelő lába. Ezek mind a törökök legyilkolt keresztény foglyaiknak a holtteste volt, mert saját halottaikat mindig gondosan eltemették. (Onno Klopp, 236. o.)

S ezekről a törökökről írja „hazafias” történetírásunk, hogy jobbak voltak hozzánk, mint a „német”! Pedig ezek a legyilkolt keresztény foglyok legalább 80-90%-a csak magyar lehetett, mert hiszen Magyarországon át vonultak Bécs alá. Mivel pedig Bécs ott van mindjárt a magyar határon, osztrák területekről akkor még nem sok foglyot szedhettek.

Hogy a török világban is mennyire egyedül csak a haszon, az érdek, az anyagi nyereség volt az irányadó, és hogy milyen nagy volt a korrupció, teljesen úgy, mint a kommunista államban, arra vonatkozólag elképesztő adatokat találunk Kunitz császári rezidens jelentéseiben az 1680-as évek elejéről. Eseteket hoz fel ezekben, hogy még független államok ott székelő követeinek is mit kell szenvedniük a török állam vezetőinek (de különösen a nagyvezér) pénzvágya miatt. Milyen nagy összegeket kényszerít ki tőlük fenyegetésekkel, sőt még letartóztatásokkal is. Még olyankor is, mikor az illető beteg, például a génuai követ esetében. „Ami az ajándékokat illeti – írja –, olyan, hogy az egyik kezével elvesz, a másikkal meg kér.” A Kunitz mellé küldött Caprara évente egymillió tallerra (!) becsüli azt az összeget, melyet Konstantinápolyban a nagyvezér a külföldi államok követeitől és személyzetétől kicsikar.

Még Magyarországon és Budapesten „felszabadításával” (értsd: kifosztásával) kapcsolatban oly közmondásossá lett „órák” is eszünkbe jutnak a mi török világunkkal kapcsolatban is. Az órák ugyanis már ekkor is éppoly vonzó hatást gyakoroltak és bámulatot keltettek a kelet embereiben, mint az 1945-ben Budapestre került orosz Vörös Hadsereg katonáiban. A császári követségek mindig sok szemkápráztató dolgot vittek magukkal (éppúgy, mint a nyugati gyarmatosítók a vadak számára), s ezek közül sose maradhattak el a különféle, furfangosan elkészített cifra órák. Az egyik muzsikált, a másik ütött, a harmadik kakukkolt, a negyedik kukorékkolt, az ötödik kotkodácsolt, a hatodik bégetett, a hetedik nyerített, a nyolcadikból óraütéskor egy deli alak sétált elő turbánnal a fején (ami a töröknek a legjobban tetszett) stb. A basák alig várták, hogy meglássák, mit hozott az új követ, s éppoly naiv kíváncsisággal tártották el láttukra a szájukat, mint amily kapzsian nyújtották ki a kezüket a pénz után. Szakasztottan úgy, mint ahogy a turkesztáni sztyeppék Pestre került naiv fiai a tőlük még sose látott nagyváros csillogása és kincsei láttára.

De – sajnos – kiterjed a hasonlóság a szegény magyar nők sorsára vonatkozólag is. Nekik a török világban is ugyanaz volt a sorsuk, mint a „felszabadítás” idején. Könnyű elképzelni, hogy garázdálkodhattak itt e tekintetben azok a janicsárok, akiket az iszlám érdekei feleség nélküli életre kényszerítettek, de ugyanakkor vallásuk nem a nemi önmegtágadást (a szüzességet) állította ideálul szemük elé, mint az Egyház papjai számára, hanem a többnejűség érzéki gyönyöreit.

A janicsár nem azért élt feleség nélkül, hogy az önmegtágadást, az önuralmat gyakorolja nemi tekintetben, hanem hogy annál vadabb energiával foglalják el azt a keresztény várost, melynek asszonyai és leányai majd rendelkezésükre állnak. Hiszen az iszlám egyenesen lenézte és megvetette az erkölcsi tisztaságot. El se tudta képzelni másképp, mint kénytelen-ségből, tehát a szegénység, a nyomor és a férfiúi gyengédség, tehetetlenség és önrészthiány következményének.

A mohamedán férfi még a mennyországot se tudta másképp elképzelni, mint érzéki gyönyörök közepette, tehát hárem alakjában. Világos tehát, hogy a török katona részére ilyenfajta mennyország volt egy-egy újonnan elfoglalt keresztény városba való bevonulás.

Hont megye monográfiájában Tesmag község rövidre foglalt történelmében olvasom, hogy a hagyomány szerint a török világ idején a drégeli aga ráparancsolt a tesmagi bíróra, hogy a falu asszonyai közül rendszeres időközökben megfelelő mennyiséget szállítson be a szomszédos Drégel várába.

Mivel a bíró vonakodott teljesíteni a parancsot (vagy talán a tesmagi derék magyar nők vonakodtak attól, hogy e tekintetben is engedelmeskedjenek), az aga a füleinél fogva odaszegeztette a vár kapujához. Így aztán a tesmagi nőknek minden héten egyszer mégiscsak rendszeresen fel kellett járniuk a törökökhöz a várba.

Így aztán idők folyamán a magyar nők e meggyalázása és erkölcsi vértanúsága, sőt – sajnos – a megszokás folytán erkölcsi elfajulása olyan rendszeressé vált, hogy az 1599. évi pozsonyi országgyűlés vízbefojtás büntetése alatt volt kénytelen megtiltani a nőknek, hogy török várakba látogassanak. Az országos tilalom mutatja, hogy nemcsak Tesmagon volt ez így és hogy – éppúgy, mint az orosz „felszabadítás” vagy a kommunista erkölcs – milyen mételyző hatással volt a magyar nővilágra a török uralom is. Tesmag egyébként csak 1688-ban szabadult fel a török uralom és az erkölcsi mételý alól, tehát csak akkor, mikor végre már Zrínyi Ilona is abbahagyta „hős” honleánykodását a tesmagi magyar nők megrontói oldalán.

Hasonlóképpen a mi közmondásos „felszabadításunk” tömeges nőbecstelenítései jutnak eszünkbe annak olvasásakor is, hogy Zápolya János halála után a nagy Szolimán, mint a gyermek János Zsigmond gyámja, Buda várát tulajdonába vette (a gyermek helyett), de ugyanakkor, mint jószágos gyámtya, gyermekét egyúttal látni is óhajtotta. (Láttuk, hogy tulajdonképpen csak azért, mert meg akart róla győződni, hogy csakugyan fiú-e. Ha ugyanis lány lett volna, akkor a várát kissé nagyobb joggal vehette volna birtokába. De hát a jog nem sokat számított, mert természetesen a várát akkor se adta vissza (Lipótnak kellett visszafoglalnia csekély 150 év múlva), mikor már meggyőződött róla, hogy csakugyan fiú).

Azt mondja a krónika, hogy a szultán e kivánságára nagy rémület fogta el a királyi udvart és a gyermek anyját. Hát még azokat az udvarhölgyeket, akiknek a gyermeket a jószágos gyámtyához, a szultán táborába kellett kísérniük. Kinek ne jutnának eszébe Buda négyszáz évvel később történt bolsevista „felszabadításának” hasonló körülményei, mikor azt olvasuk, hogy e célra Izabella királyné udvarhölgyei közül azokat válogatták ki, akik már a matuzsálemi kor felé haladtak, mert csinosabbak és fiatalabbak semmiképpen se mertek a gyermek elkísérésére vállalkozni.

Vajon mi másért, mint hogy Buda négyszáz évvel ezelőtti elfoglalói is veszedelmesen hasonlítottak az 1945. évi elfoglalókhöz? Ugyanekkor a nagy Szolimán másban is hasonlított 400 évvel későbbi utódaihoz. Azt ígérte, hogy csak azért veszi a várát a maga kezébe, mert lelkiismeretesen akarja teljesíteni gyámi kötelességeit. Az asszony- és gyermekuralom ugyanis nem eléggé szilárd és megbízható, s így a fontos várát igen könnyen elrabolhatná gyámfiától a német ellenség. Mihelyt azonban a gyermek felnő és maga is erős férfivá válik, azonnal vissza fogja neki adni apai örökségét.

Természetesen minél nagyobb lett a gyermek, annál kevésbé kapta vissza atyai örökségét. Pedig nem lett németpártivá, sőt a törökök szempontjából nagyon is jól viselkedett s a szultán személyében sem történt változás, mert akkor is még ugyanez a Szolimán volt a nagyúr. Az is egészen bizonyos, hogy a nagy Szolimán, mikor az ígéretet tette, már akkor is nagyon jól tudta, hogy nem fogja megtartani, amit ígért, hiszen ugyanakkor végezte el Buda várában azt az ünnepélyes imát, melynek alapján Buda várát keresztény kézbe visszaadni már nem is volt szabad. Ezért egyúttal egy újabb nagy hasonlóság is eszünkbe jut az iszlám meg a szovjet világ között: az állandó, szinte hivatásos hazudozás.

A kommunista lapok, a rádió és a szónoklatok annyit hazudtak, minden mondatuk annyira rosszhiszemű volt, és annyira egyedül csak a propaganda szolgálatában állt, hogy ha valamit ígértek, mindenki azzal magyarázta, hogy valami nagy baj készül és az ígért dolognak éppen az ellenkezője van tervben. A törökök ugyanilyenek voltak.

Ha még maga a szultán, sőt Szolimán, a minden szultánok legnagyobbika is ennyire nyíltan hazudott s mondta éppen az ellenkezőjét annak, mint amit gondolt, képzelhetjük, mennyit lehetett a nagyvezérek, kajmakámok, basák, bégek, effendik és agák szavára adni.

Láttuk, hogy Szolimán még Bécset is odaigérte János Zsigmondnak, ha jól viseli magát, a valóságban azonban még Budát se adta neki vissza, noha mindig a legjobban viselte magát.

Láttuk azt is, hogy olyan álnokok voltak, hogy hol éjszaka fogadták a bujdosók követeit, hol meg örmény szerzetesruhába bújtatták őket, hogy a császári rezidens azt higgye, hogy ők is megtartják azt a békeszerződést, melyet aláírtak s melynek a császár részéről való megtartására olyan kényesek voltak.

Wesselényiüket titkon a lázadásra biztatták s kilátásba helyezték nekik segítségüket, mikor azonban lehanyagolt a csillaguk s a császár eltiporni készült őket, akkor Törökországból is (május közepén) az a biztos hír jött, hogy a szultán nem bánja, akármit is csinál a császár rebelliseivel és a kajmakám örömét fejezte ki, hogy „Zrínyi meg van alázva, Rákóczi le van verve! Nem hiába, apja fia Rákóczi, lázadó a császár ellen, mint lázadó volt apja a fényes porta ellen. Most már reményli, hogy béke lesz a határokon, mert elteszik a nyugtalan, zavargó embereket”.

„A kanizsai basa letéteget. Remény volt, hogy a boszniai és az egri basákat hasonló sors éri, mert biztatásaikkal szították az elégedetlenséget.” (Pauler: A Wesselényi-összeesküvés, II., 54-55. o.) Pedig ekkor még a török hatalma töretlen volt.

Mikor aztán a Wesselényi-összeesküvés felszámolásával sem ült el a zavargás és újabb bujdosók kérték a porta segítségét, Köprili Achmed azt írta Apafinak, hogy „ama zsványokat, kik a két császár közt kötött békét rablásukkal megzavarják, és akik, mint mondják, hozzá menekültek, nála oltalomra találtak, azonnal kergesse el”. Titkon és szóbelileg azonban ugyanakkor azt üzenete neki, hogy ha azok a menekültek nem rablók és nem zsványok, hanem magyar nemesek (nagyon jól tudta ő, hogy azok), csak tartsa magánál őket Erdélyben és értesítse őt róla, hogy mennyien vannak s milyen állapotban.

Ha annyira egyforma szellemű volt a két hatalom és a két világnézet: az iszlám és a szovjet, akkor már magától értetődő még az a további hasonlóság is köztük, hogy az emberek a török uralma alól is éppúgy menekültek, éppúgy özönlöttek más országba, más uralom alá, mint a szovjet és csatlósainak uralma alól menekülnének az emberek, ha tudnának.

A kettő közt a különbség csak az, hogy a szovjet és a népi demokráciák paradicsomából csak szeretnének menekülni az emberek, de nem tudnak, ezelőtt 3-400 évvel azonban még nem tudtak az államok olyan szoros határozatát létesíteni mint ma, s így akkor még nemcsak szivárogni, hanem özönlöni is tudtak az emberek más uralom alá.

Hiszen Erdély így lett magyarból oláhhá, s így lett délszlávvá Szlavónia, sőt egész Dél-Magyarország, noha se oláhot, se rácot nem telepített, nem hívott ide akkor senki. Jöttek ezek maguktól a Balkánról, menekülve az iszlám paradicsomból.

Maurocordato uralma alatt, aki egyszerűen bérbe vette a tartományt a töröktől, Havasalföld lakossága 147.000 családról 35.000-re olvadt le (nagy részben bizonyára nem kihalással, hanem szökéssel, elvándorlással), pedig az oláh s különösen az akkori oláh bizonyára nem volt nagy igényű és nem kívánt „magas életszínvonalat”.

Mikor pedig a felszabadító háborúk során 1721-ben Kis-Oláhország Habsburg uralom alá került, akkori 66.000 családból álló lakossága már 1731-ben 166.000-re duzzadt. Néhány év múlva pedig már 201.000-re, míg aztán 1738-ban a belgrádi békében ismét török uralom alá kerülve vissza, újra ellentétes irányba indult meg a folyamat.

Ilyen különbséget jelentett a lakosság számára, hogy keresztény vagy ozmán uralom alatt van-e. Pedig egyes magyar körök sokaktól el is hitt propagandája szerint nem a török, hanem a német volt az igazi ellenség és a magyarságnak sokkal jobb volt a sorsa a török, mint a német alatt. Nem kellett volna ezeket a korteseket mással büntetni, mint csak a török területre internálni őket, hogy élvezhessék a jobb életet. Ők úgyse képesek másképp belátni semmit, ami az ő „hazafiságukkal” ellentétben van, hacsak a bőrükön nem tapasztalják.

A török „kultúra”

Törökországban még ma is (legalábbis az 1930-as években még így volt) az adósok börtönébe viszik azt a munkást, aki az adóját nem tudja megfizetni és a nyakára küldött végrehajtó nem talál nála annyi elvinni valót, mint amennyi az adóhátraléka. A külföldi követségek tagjai pedig olyan jól érzik magukat Ankarában, hogy valósággal internálásnak tekintik azt az időt, melyet ott kell eltölteniük. Unottan számlálják a napokat, hogy mikor jár le „számkivetésük” ideje s kerülhetnek más, kulturáltabb államba.

A nép gyűlölete pedig még ma, Kemal pasa szabadelvűsége után is olyan nagy a keresztényekkel szemben, hogy az utcán az európaiak (például a nyugati követségek papjai) nem nézhetnek barátságos arccal a velük szemben elhaladó törökökre, mert azok vagy elfordítják arcukat vagy legalábbis lesütik a szemüket, mikor gyaurral találkoznak. Keresztény vallásra pedig török ember még ma is úgy térhetne, ha előtte külföldre menekülne. Sőt még így se, mert még otthon maradt rokonait is mind legyilkolnák miatta.

A két világháború között több száz magyar szakmunkás élt Ankarában, mert az új török főváros építése s nagy fejlődése miatt szükség volt rájuk. De fizetésük tekintélyes részét adóban kellett otthagyniuk. Aki pedig meghalt ott, mikor özvegye a temetés után való nap kiment a temetőbe meglátogatni férje sírját, mindannyiszor a kiásott sír tetején találta a halott meztelen testét, mert a temetés utáni éjszaka a temetőben már hullarablók garázdálkodtak.

A mohamedán fanatizmus még Kemal pasának majdnem minden iszlám vallási külsőséget lábbal tipró szabadelvű uralma alatt se tűrt meg még keresztények sírján se keresztet. Az ott eltemetett magyar munkások sírján nemcsak a fakereszteket tördelték ki azonnal ismeretlen kezek, hanem hamarosan még azokat a kis kereszteteket is kivésték onnan, melyek a márvány vagy kő síremlékeken voltak a halott neve fölé vésvé.

A szabadságjogok pedig csak ilyenek. Mikor egyszer Kemal pasa az operában volt és az opera közelében levő ozmán templom műezzinének óránként szokásos kiabálása Allah dicsőségéről a nagy meleg miatt nyitva levő ablakokon túlságosan behallatszott, Kemal ingerülten szólt oda a mellette ülő hadsegédjéhez: „Mit ordít ez annyira? Nem hallom tőle a zenét!” Másnap aztán katonaság vonult ki s lerombolta az egész templomot.

De ha még Kemal is ilyen úr volt még a XX. században is, képzelhetjük, hogy lehetett évszázadokkal előbb a padisahok uralma alatt! Ha ekkora volt a törökök vallási fanatizmusa akkor, mikor már államuk ezt egyenesen irtotta, mekkora lehetett az évszázadokkal előbbi idők sötétségében, mikor a vallási külsőségek még halálbüntetés terhe alatt voltak előírva s mikor a töröknek még az önértetre is kissé több oka volt, mint manapság?

A sok rossz, önzés, gyűlölet, korrupció és hazudozás közepette sokszor a nagy okosság, tervszerűség, igyekezetet, önbizalmat és kitartást is bámultuk a „népi demokratikus” államban és a kommunisták eljárás módja és viselkedése láttára sokszor az is eszünkbe jutott, hogy amit tesznek, azt az adott helyzetben és kitűzött céljaik mellett szinte nem is lehetne ügyesebben, okosabban, célszerűbben csinálni.

Érdekes, hogy még ebben a tekintetben is egyezik az iszlám a szovjettel. Caprara császári internuncius jelentésében például, mégpedig 1683. február 15-ről, tehát közvetlenül a török hatalom összeroppanása előtti időből, ilyesmit is találunk: „Aki a török kormányzási módját, a nevelést, az egyes személyek kiválasztását és felhasználását közelebbről megfigyeli, az nem fog már csodálkozni azon, hogy hatalmuk ennyire megnőtt, noha egy belső ellenség, a fényűzés, már rágcsálja, s noha a szerencse elszoktatta már az önmérsékléstől, mely pedig tulajdonképpen a fenntartó erőt adja. Csodálkoznunk kell pontosságukon, bámulnunk kell, hogy mindent oly szabályosan intéznek, mintha egy selyemfonalon függne. Mindenre gon-

dolnak, mindenről előre gondoskodnak.” (E bisogna ammirare la puntualità de costoro e come con un filo di seta tutto governano, a tutto pensano ed a tutto provvedono.)

Még abban is megvan az egyezés a két rendszer között, hogy mindezek ellenére is éppoly rosszul ment náluk is minden, mint a bolsevikéknél. Bocatius, aki 1605-ben járt náluk, a következő elborzasztó képet festi a törökkori Budán uralkodó állapotokról. (Mellesleg megjegyzem, hogy Bocatius Bocskai protestáns bizalmi embere volt, tehát a törökök iránt semmiképpen se lehetett már elvből ellenséges. Hiszen ura a török szövetségese volt, neki köszönte minden sikerét.)

„Mindenütt csak szemét, ganaj, döglött állatok, undokság. Fent a várban is csak piszkot, sarat látni. A házak előtt is, ott is szatócsboltok, lacikonyhák, borbélyműhelyek, utcai szakácsok. A házak részint födetlenek (!), részint rongált födelűek. Az ablakok sárral, téglával vannak betömve. A házak egészen formájukat veszítették; penész, korom, moha undokítja az egykori palotákat. A piacon a kereskedőknél semmi szükséges tárgyat nem kapni festett kanalakon s más apróságon kívül. Rendkívül drága minden.”

„Találkozom a keresztény iskolamesterrel. Tudakolom az itt lakó keresztények állapotáról. Nyomorúság és szolgaság a mi állapotunk, úgymond. (Pedig csak protestáns keresztényekről lehetett szó, hiszen 1605-ben még a Habsburg Magyarországon is alig volt katolikus plébánia vagy iskola.) Panaszolja, hogy a keresztényektől nemrég elvették templomukat (tehát a protestánsoktól). A szolgaság házának nevezte a háziakat.”

„Hol az iskola? Itt van, úgymond, öt gyerkőcre mutatva. S nincs több? Nincs! Tovább megyek. A templomok leomolva. Baromistálló lett belőlük. Nem látni sehol még egy új zsindelet sem.” (Természetesen nem úgy érti, hogy csak a templomon nem látni, hanem hogy az egész városban sem.)

„A temetőből a sírkövek egy-egy zugban a piacon hevernek; néhol ülőpadnak, másutt kufárasztalnak használják. Nálunk a disznók is inkább embereknek látszanak, mint a törökök. Szanaszét hevernek a holttestek. Ami hol eltörik, abban helyben marad. Lóháton hordják a vizet a várba. Egy-egy ló hátán két igen nagy, felettébb piszkos és förtelmes tömlő van, tele vízzel. Egy-egy ilyen zsák vízért hét-nyolc oszporát fizetnek, mert a felsővárosban nincs kút.”

Pest városát pedig olyan nyomorúságosnak találta, hogy szerinte inkább lehetne pestisnek mint Pestnek nevezni.

Azokban az országokban, melyek nem voltak olyan szerencsések, mint mi, mert nem volt Habsburgjuk s így nem szabadultak meg a töröktől már 1700 előtt, ugyanilyenek voltak az állapotok még a XIX. században is. Ezért lett és maradt a Balkán Balkán.

* * *

A Földgömb című folyóirat 1937. márciusi száma ismerteti gróf Batthyány Vincének, a XIX. század eleje egyik legműveltebb magyar főúranak 1805-ben tett utazásáról való leírását. Batthyány a Balkánon, mely akkor még természetesen a törökök uralma alatt volt, ilyesmit tapasztalt:

„Moldva... A tudósok lámpásaik még a zendülésnek tüzét soha fel nem gerjesztették.” (Ebben is feltűnő nagy hasonlóság a szovjettel. Ahol a nyomor vagy az elnyomás miatt forradalmak és lázadások vannak és lehetnek, ott még nincs igazi nyomor és igazi szolgaság. Amely nép már mozgolódn tud vagy mer; amely népnek igényei vannak, jobb sorsot akar magának és ennek érdekében felkeléseket csinál, ott még vagy ott már nincs igazi baj. Hogy a szovjetben és a népi demokráciákban is alig volt nemcsak felkelés, hanem még csak sztrájk se, ez mutatja legjobban, mekkora volt az elnyomás és a szolgaság. (Csak 1956-ban, a szabadságharc ideiglenes győzelme után volt sztrájk.) Az a nép, mely valóban elnyomott és tényleg éheznek, az apatikus, fásult s nem mer s nem is tud mozdulni. Ahol tud, ott már az elnyomás kisebb fokával van dolgunk s ott nem lehet tényleges fizikai éhezéstről szó.)

„Peyssonel beszéli, hogy Moldáviának bojárjai egy éppen felfedezettett aranybányaérnek a tulajdonosát annak betömésére azon elmékedések által bírták rá, hogy a törökök a tartományt annak az ércnek a kézrekerítése által a legnyomorúságosabb állapotra juttatnák, elnyomnák és foglalatostkodtatnák. Nagy becsületére válik annak a birtokosnak, hogy annak behányatásában egyszeribe megegyezett.” (Láttuk már, hogy Apafi is jónak látta, hogy a máramarosi sóbányák miatt egyes vidékeket egyszerűen elpusztíttasson, s ezt ő is a török miatt tette.)

„Jassy... Már nyolc órák alatt utazunk egyhuzamban, mégsem találtunk lábom elszáradt füveknél (tehát még lekaszálni is lusták voltak vagy nem tartották érdemesnek), homoknál és posványoknál egyebet. Végre néhány tornyok és fehérre mázolt épületek tűntek szemünk eleibe... A város megtekintésére siettünk, melyben nem nagy gyönyörűségünk volt. Egy rendes ház vagy utca sincs benne. Vagy a feneketlen sárban kell úszni vagy a lógó gerendákon nyaktörés veszedelmével botorkálni. Ellenben a mozgásban és elelenségben itt nincs fogyatkozás...”

„Az utcák hosszában deszkaboltok visznek végig, melyeknek egy oldaluk tárva-nyitva állanak. Az utcák rossz állapotjok... A közel lévő Baklin víznek sáros és mellékes ágából jön. Azért akarta azt IX. Sándor a maga költségén lecsapoltatni. Hanem már igazgatásának második esztendejében kénytelen volt ez a nemesszívű fejedelem a török orozgyilkosok elől elfutni... A házak rossz anyaszerekből (matéria) vannak épülve (újabb bolsevik hasonlóság) és az utcákat éjjelenként nem szokták kivilágosítani... Mi néhány bojárokot meglátogattunk. Ők kaftánjokban és papucsaikban dohányozgatván fagyaltlevekkel kínáltak.”

„Bukarest. Aki egyszer itt volt, annak már nem meglepetés egy török város látása. Itt majdnem ugyanazt az építkezést fogja látni, meg egy csomó muzulmán, és mindenütt ugyanazt a kormányzatot, melynek védnöksége ma Oláhország átka” (természetesen a török volt ez a „védnök”).

„Ha Bukarestet pontosabban akarom jellemezni, akkor Zomborral, Szegeddel vagy Debrecennek hasonlítom össze. Ugyanolyan lapos és alaktalan a környéke, ugyanolyan tervtelenek a sáros, poros utcái. Csak egynéhány van pallókkal kirakva, hogy a gyalogjárók nedves időkbén közlekedhessenek. Hatalmas szelek az év egyik szakában, a másikban meg tikkasztó levegő, amelyet a lakosok hibájából terjengő bűzök fertőznek, rossz ivóvíz és minden szórakozóhely hiánya (no ebben már elűtnek a szovjet állapotok a törököktől) szaporítja a város egyéb kellemetlenségeit és mégis több mint 80.000 ember lakik benne.”

„Lakosságának legelőkelőbb rétege a görög és a török kereskedők, német iparosok és a sok bojár, akik sohasem tartózkodnak birtokaikon, mert félnek a föld népétől, melyet a nyomor és az elhagyatottság könnyen gonosz tettekre sarkall.”

Bulgáriában pedig olyan állapotok uralkodtak, hogy Batthyány csak úgy tudott az országon keresztüljutni, hogy száz török csendőr kísérette Várnától Szilisztraig. (Egyik volt tanítványomat még 1947-ben is teljesen kirabolták itt a vasúton, mikor egy gyár meghívására Konstantinápolyba utazott.)

De Batthyány Vince idejében még Kelet-Magyarországon is ugyancsak láthatók voltak a 150 éves török uralom nyomai. Látjuk ezt abból, hogy a Balkán városai a mi Zomborunkat, Szegedünket és Debrecenünket juttatja a magyar utazó eszébe. De Batthyány külön is foglalkoztat Debrecennel. Leírásából jól láthatjuk, mi alól szabadítottak ki bennünket Lipót fegyverei:

Debrecen városában többen vannak 40.000 lakosnál és 16.000 darab igavonó baromnál. Határai sok mérföldet tesznek, esztendei jövedelme és költsége félmillió. Nyáron a homokban bokáig, az esztendőnek több (többi) részeiben pedig a sárban és iszapban térdig úszik itt az ember és azokat a fő utcákon csak a fapadlásokon lehet elkerülni. A sok ablaktalan (!) házfalak, a setétes árusboltok, a teméntelen pipaárulók és dohányzók között, a sok kutyák és taligák, az a nagy csendesség, mely a sűrű tolongások között (egyik informátorom is azt a

nagy csendességet emelte ki, amely a Felső-Tisza vidéki vasfüggöny felhúzása után ettől kezdve a függöny túlsó oldalán uralkodott); az a komolyság, mely minden ábrázaton uralkodik: mindezek Debrecenben a mi napkeleti szomszédjainknak lakhelyeikre emlékeztetnek. Az első tekintettel azt gondolná az ember, hogy az asszonyok mind bé vannak zárkózva (mint hajdan a háremekben?). Fekete főkötőjük, melyek a sipkához hasonlítanak, setétkék felső köntöseik, melyek huszármente formák, asszonynevetüket is kétségbe hozzák. A férfiak is hasonló színű köpenyegekbe és gubákba vannak burkolva és vámkerék nagyságú kalapjaik alul, mint valami esőmentők alul, úgy kukucskálnak ki...

„A belső város töltések által van különválasztva a külsőtől, amelyek elláthatatlan térségű mezőkre visznek ki... Debrecen és Újváros (Balmazújváros) között vannak még szántóföldek. Továbbá előbbre merő pusztaságok. A szekérekerek hol a megdülledt füveken simulnak el, hol pedig a sárba süllyednek alá. Végre előtűnnek a hortobágyi szállások, melyek a megmérhetetlen térségből, mint a hajók a tengerekből, úgy emelkednek ki. Még azután sok idő múlva érkezik hozzájuk a vándor és szánakozásra indul érzékeny szíve az egészségtelen lakhelynek lakosain. Mert messzi távol mindenütt mocsarak vannak s az itt mindig forró melegen sütő nap heve ellen nem egy árnyékot adó élő fa, de még csak egy bokrocska sem található.

* * *

Tudvalevő, hogy 1849-es emigránsaink is először a magyar lázadó ősi pártfogójához, a törökhöz menekültek. Hogy még ebben az időben is, Batthyány Vince tapasztalatai után egy fél évszázadra, milyen állapotok uralkodtak azokban a keresztény balkáni államokban, melyeknek a Gondviselés nem adott Habsburgokat, mint nekünk adott, azt Egressy Gábornak, a nagy színésznek és Petőfi barátjának naplója örökítette meg:

Urban, aug. 27., 1849.

„Fájó benyomást okoz azon mély nyomor tekintete, mely e földön lakik. A föld területéhez képest itt a nép száma nagyon csekély, az igaz, de mégis rendkívüli tunyaságra vagy szertelen elnyomatásra mutat az, hogy a föld nem műveltetik. (Nem érdemes, mert ha a gazdának van valamije, úgyis elveszik tőle adó fejében. Csak attól nem viszik el, akinek nincs). A gazdászatnak némi jelei csupán a falvak közelében látszanak. Azon túl a föld árva, szomorú pusztaság. (Ankarában így volt ez még az 1930-as években is.) Semmi erőd, semmi fa, semmi kunyhó, semmi árnyék, hová a fáradt utas fejét lehajthatná.

Mennyire más képe van áldott síkságaidnak, drága Magyarhon!

Itt nem találkoznak a vándor szemei hús tanyáid, csárdáid és kellemes mezei lakjaiddal, hol a tikkadt kebelnek enyhítő italt nyújtana a vendégszeretet, hol a szegény száműzött hajlékot lelhetne a zivatar ellen.

És e falatlan falvak mily szánalmas látvány a mi szemeinknek! Itt a föld népe pincegödörökben lakik, melyek, mint a sírdombok, földhányással fedék. Ez aztán betű szerint földhöz ragadt szegénység. E falvakat távolról a föld színétől megkülönböztetni nem lehet. Csupán akkor vesszük azokat észre, midőn bennük vagyunk. Hol a gödörházak mellett kukoricagórékat látni: az már jólétnek a jele. Templom, torony vagy községi háznak híre sincs. Ezek mellett a legutolsó magyar falu pompás városnak mondható, mert hiszen a mi szegényeink legalább a föld felett laknak, emberi módon.” (Egressy Gábor törökországi naplója, 21. o.)

Viddin, septemb. 16., 1849.

„Amily tündéri, amily vonzó volt e város a szemnek távolról és kívülről, szintoly hétköznap, visszataszító, csömörletes az a mi érzékeinknek közléről és belülről.

Hihetetlen, megfoghatatlan, hogy az európai műveltség (tehát benne Magyarország) tözsomszedságában a magyar végvidéktől gőzösen egy napi járásra, minden átmeneti fokozat

nélkül ily végtelen különbség találtassék az emberiség állapotában. (Világos, hogy nem lehet más oka, mint hogy az a keresztény európai uralom áldását élvezte, ez pedig az ázsiaiak, a mohamedánéknak átkát.)

Annyira más világ ez itt, annyira bámulatos, annyira idegenszerű és mély szájalomra méltó, mintha bennünket egy isteni bűvész Párizs fénycsarnokaiból egy perc alatt Afrika közepére varázslana s az időben ezer év előtti múltba, az emberiség bölcsőkorába.” (29. o.)

A 48-as rebellis állapítja meg tehát, mikor már – de sajnos már későn! – kinyílt a szeme, hogy mi a Habsburgok „elnyomása” és „gyarmati” kizsákmányolása alatt tulajdonképpen „Párizs fénycsarnokaiban” éltünk.

Viddin, septemb. 17., 1849.

„Midőn reggelenként szememet felnyitom és ez annyira idegen világtól látom körülvéve magamat, mindannyiszor azt gondolom: Úristen, vajon ébren vagyok-e? Vajon érzékeim mind megvannak-é?

A töröknek nem szabad egyebet tanulnia és tudnia, mint a Koránt.

Az iszlám vallás pusztán a testvériségre van alapítva, elveiben az ember csupán állati oldaláról felfogva. Azért a töröknek mind magános, mind nyilvános életét állatiaság, vakhitűség, butaság, tunyaság és örök mozdulatlanság bélyegzik. A török az életnek minden jeleneiben most is éppen olyan, mint aminő volt Mohamed próféta korában.

Előtte csupán kétféle ember létezik: a török és a nem török. Amaz annyit tesz, mint igazhitű, a lények legfelsőbbike; emez annyi, mint hitetlen, barom, szolgarab, nyomorú, megvetendő valami. Az ő hitvallása egyetlen egy, minden. Szerinte csak ő az ember, ami rajta kívül van, az lelketlen dolog.

A török pisztolyokat és handszart visel; ez öltözékének kiegészítő része. Nem töröknek fegyvert viselnie nem szabad.

A török lelvi a keresztényt az utcán, fényes nappal, ha magát általa sértettnek érzi, anélkül, hogy ezért csak kérdőre is vonatnék. (Tehát még 1849-ben is így volt ez.)

Nemrégiben egy török suhanc lelőtt egy bolgár papot. Büntetése az lőn, hogy két évig más városban kellett laknia.

Gyakran láthatni, miként a török gyerek bottal veri a bolgár parasztot anélkül, hogy ez magát védeni merészelné.

Egy viddini bolgár lakos, aki kórházat kezdett építeni, befogatott és halálra ítéltetett. Azzal vádoltatott, hogy várat akar építeni. A bolgár csak 25.000 piaszteren volt képes életét megváltani s másik 25.000 piaszteren vásárolt engedélyt arra, hogy házának alapját kőből rakhassa.

A Korán szerint gúny Isten ellen örök időkre számított hajlékot építeni, miután az embernek oly kevés napokig tartó mulatás van engedve itt a földön.

Ő nem érti, miképpen lehet egyébbel élni az embernek, mint juhússal, vöröshagymával és rizskásával.

A pasa szintügy, mint a pór, pusztá kézzel eszik és ujjaiával pótolja a kés, a villa és a kanál hiányát.

A török minden keresztényt tisztátalan állatnak tart, mint olyat, aki disznóhúst eszik s testét nem beretválja. Egyedül magát tartja tiszta lénynek, minthogy ő naponta több ízben mosdik, mert testén semmi hajfélének nem tűr s mert a szobába soha nem lép másképp, mint mezítláb vagy pusztá harisnyában. A pasa szobájában a közkatona is cipő nélkül jelenik meg. Azonban a török öltözete, háza és közhelyei undok férgek örök tanyája.

Utcaik és piacaikon a lég dögletes. A török saját szokásai és erkölcei iránt határtalan kegyeletet követel mindenkitől, míg ő másokéit gyűlöli, gúnyolja, megveti.

A töröknek minden gondolata, vágya és érdeke: a nő, a gyomor és a pénz körül forog. E dolgokon túl nincs fogalma, ösztöne, érzéke.” (33-34. o.)

Viddin, octob. 24., 1849.

„Új szállásom a múlt éjjel úgy beázott, hogy benne nem volt annyi száraz hely, hol magamat fekve megvonhattam volna. Ez különben nem újság. Itt többnyire minden ház beázik, minthogy... házat fedni itt egyáltalán nem tudnak.” (75. o.)

Viddin, octob. 25., 1849.

„Hanem e pasát már annyi szószegésen és ámitáson kaptuk, hogy neki többé mit se hiszünk.” (76. o.)

Lom, novemb. 2., 1849.

Az emigránsokat Bulgárián keresztül szállítják s útközben a török kíséret a bolgár parasztoknál szállást rekvirál részükre. „A gazdának rögtön vezetnie kellett vendége szekerét haza s mérsékelt fizetésért mindennel ellátnia. Ha a szólított gazda rögtön elé nem állott vagy észrevételeket tenni merészelt: azt a kavasz tüstént bottal kapacitálta. Meddig a bolgár gazdáknak tart: addig a sor a török gazdára nem kerül.”

Újabb feltűnő egyezés a bolsevizmussal, melyben a párttagok szintén kivételes bánásmódban részesülnek. A „kulákokat” és „a nép egyéb ellenségeit” agyonnyomorgatták. Egressy naplójából láthatjuk igazán, milyen ellensége volt a magyar népnek Thököly és a Wesselényi-összeesküvők, akik ilyen sorsra akarták juttatni.

„Szaid effendi számunkra rögtön vacsorát parancsolt. Reszketett a bolgár előtte és minden kívánatát gyorsan teljesíté.” (85. o.)

Útközben, november 14., 1849.

„Hatszáz éves török kényuralom e bolgár népet tökéletes barommá minősíté. Egy otthoni magyar embernek már most nincs arról fogalma, minő teremtménye lehet az Istennek azon baromi ember, aki még azonkívül szláv is. Ezt látni, tapasztalni kell.”

(Ha valaki azzal vigasztalja itt magát, hogy mi nem vagyunk szlávok s így mi a török uralom alatt se süllyedtünk volna ilyen mélyre, azt feleljük, hogy a bolgár se szláv, csak Egressy gondolta annak. Ha pedig helyes az érv – mert kétségtelenül van benne igazság is –, akkor az következik belőle, hogy mivel a magyar nem tud se rabszolga, se barom lenni, kipuштult volna, mint ahogyan az Alföldről valóban ki is puштult, míg a bolgár és a délszláv nem puштult ki. Vajon melyik jobb?)

„E tartomány a természet kincseinek mérhetetlen tárháza, de szintoly mérhetetlen ez emberek testi-lelki nyomorúsága.

E föld áldásai részint ismeretlenek, részint használatlanok.

A török egyeduralom tulajdonjogot nem ismervén (megint bolsevik hasonlóság) megöli e föld népének munkaösztönét. Elbénít benne minden szorgalmat, mert hiszen a rája minden nap azon gondolattal törli le homloka verítékét, hogy ismét nem magáért fáradott.

Így aztán természetes, hogy a munkakedv illetően eltompulása lassanként teljes tunyaságba megy át s hogy a megcsontosult lomhaság viszont erkölcsi merevültség jellegét ölti fel. És hogy mindebből szükségképpen szegénység, végső elaljasodás, baromi állapot következik.

A bolgárok is épp oly földalatti gödrökben laktak, mint Oláhország földnépe.

Eddigél csupán két éjjel volt emberi szállásunk.

Örömebb hálnánk a szabad ég alatt is, mint e bűzhödt légű gödrökben, de az eső folyást esik s a bolgár parasztnak csüre, félszere nincs.

Kérünk a bolgároktól kenyeret: nincs; bort: nincs; pálinkát: nincs; tyúkot: nincs; burgonyát: nincs! De hiszen megfizetünk mindent készpénzzel, nem nyugtatvánnyal. Nincs semmi.”

(Bizonyára azért nem volt semmi, mert megszokták már, hogy a török szavaira semmit se adhattak. Az, ha azt ígéri, hogy készpénzzel fizet, abból még egyáltalán nem következik, hogy úgy is lesz.)

„Panaszoljuk a bimbasinak és kérjük, találna valami módot benne, hogy a szultán vendégei, fizetőkészségük mellett, az éhség áldozatai ne legyenek.

Verjétek meg jól a hitetlen kutyákat – úgymond a bimbasi –, meglátjátok, adni fog azonnal mindent. Mondjátok, hogy ha idehozatom, jaj lesz nekik. És el is küldött velünk egy csauszt, ki súlyt adjon igényeinknek.

Azalatt a bolgár, megszagolván, hogy a törökhöz mentünk panaszra, mire hazaértünk, már volt minden, amit kívántunk.

Hanem a török csausz, hogy hiába ne fáradt legyen, a bolgárt kissé – amúgy törökösen – megintette, hogy máskor a szultán vendégeivel emberségesebben bánják.

Nem hisz e buta nép senkinek s nem bízik senkiben. (Bizonyára tudta, miért nem.) És mi kénytelenek vagyunk mindenütt a bimbasi módját alkalmazni, azaz legalább bottal fenyegetőzni, hogy a bolgártól pénzért valamit megkaphassunk. Ily bánáshoz vannak szokva. Mert ez országban csak két osztály van: az, aki ver és az, aki veretik.” (91. o.)

Útközben, november 16., 1849.

„Úgy van, mint gondoltuk. E falusi bolgár nép – mely sírgödrökben lakik – azért nem épít embernek való házat a föld színe felett, mert ezt a törökök jólét, gazdagság jelének tartanák s a rája, kinek ilyen emberi lakása lenne, csak tehetetlen zsarolás, irigység és nyomorgatás tárgyául fogná magát kitenni a munkátlan, türelmetlen, vad, kéjenc, ingyenélő zsarnok török tisztviselő szemében. Ezért van, hogy a városi bolgár is minél gazdagabb, annál rongyosabb, azaz annál inkább kerüli a jólétnek minden látszatát.

Ha falun a föld színe felett épült viskót lát az ember cserépfödéllel: bizonyos lehet benne, hogy ott nem bolgár, hanem török lakik.

Torony, templom, harang sehol egész Bulgáriában nem létezik. A bolgárok egyházai városokban is csak közönséges faházak modorában s rejtett udvarokra építék; szegények, kishűek.

A bolgár nép vakbuzgóbb, mint a török. A muszka cárt második lénynek tartja Isten után, a Krisztus kisöccsének. Oskolának itt híre sincs. Írni, olvasni még kalmárjaik se tudnak, csupán kivételképpen.” (92-93. o.)

Szamoden, novemb. 20, 1949.

„Minden lépten-nyomon látszik, hogy e földön nem a szépítő szorgalom, hanem a rontó, pusztító vadság szelleme uralkodik, mely a fáradhatatlan természet tenyésztő és szépítő erejével örök ellenségeskedésben él.

A kövér föld műveletlenül hever. Az ősgyepen még csak legelő barmokat is alig láthatni. Pedig csak kis iparral (iparkodással) mi mindent meg lehetne természetni e földön s ez égőv alatt! Az erdők mindenütt kipusztítva. Helyeiken vad bokrok és árva cserjék tengenek, melyek mihelyt egy-két ölnyi magasságra nőttek, azonnal feltüzeltek.

Épületnek való fa már csak a Balkánok belsejében, majdnem járhatatlan bérceken található. A sík magasokon az ember egész nap megy és falut, embert nem lát sehol. A folyóvizet gázolni szoktuk, minthogy hidak csupán a városok határain találhatóak.” (96-97. o.)

Sumla, decemb., 16., 1849.

„Úgy látszik, irtam már, hogy aki egy török várost látott, valamennyit látta. Ugyanazon fabódék, sáralkotmányok, síkátortömkeleg; ugyanazon nép, csak valamivel vadabb; ugyanazon egyetemes rondaság és ugyanazon kiállhatatlan juhfaraggyú szag.

E testi-lelki undor végre kikerget a világból is.

E városok büze mindenütt ugyanaz. És e bűz oly dögletes nemű, melyhez hasonló a keresztény világban nem létezik. Ami civilizált értékeknek undorító, csömörletes, kiállhatatlan, az e piacok és közhelyek legében mind egyesülve van.”

Sumla, decemb. 17., 1849.

„Ha e négy hónapot, mennyit már itt elnyomorogtunk, akármely művelt országban töltöttük volna el, a bennszülöttek nyelvét eddig bizonytalán jól beszélénk, ha korábban soha nem is hallottuk volna azt. És törökül, én legalább még alig tanultam valamit azon kívül, mi a piacon és kávéházban akaratlanul reám ragadt. Természetes is, mert hiszen huzamosabban itt maradni senki sem szándékozott. Aztán kinek lehessen közlünk kedve most nyelvet tanulni és éppen törököt, melynek sem irodalma, sem költészete, tehát semmi magasabb vonzereje magunkféle emberekre nincs?” (112. o.)

Sumla, decemb. 18., 1849.

„Vadállatok földjén akarni maradni, komolyan? Ez országban, hol nemsokára Isten és emberekre nézve hasznavehetetlenné, barmokká fogunk elaljasodni?”

(Most már értjük, miért nevezte Thököly is az itteni életet pokolnak s miért volt már csak egy célja: innen minden áron szabadulni.)

Sumla, február 25., 1850.

„Ők: A kényszerűségnek utóbb is meg kellett magunkat adnunk és eddig már mintegy hatvanan léptek közlünk török szolgálatba olyanok, kik nem családostok és pénzeikből az utolsó fillérig kifogytak.

Én: Minő bánásmódban részesülnek azok?

Azok: Kezdetben csak meglehetősen bántak velük. Kedvüket keresték, de mint halljuk, a török katonák viselete irányukban mindig kiállhatatlanabbá lesz. Az utolsó török közember is szolgáltatja magát általuk, s ha nekik a magyar szót nem fogad, ütik, verik, üldözik. Panaszra hiába menének, mert a gyaúrnak igaza nincs soha. Még ez nem elég. Néhány nap óta kényszeríteni kezdik őket az iszlám vallás felvételére. A könnyelműbbek már át is tértek csak azért, hogy szelídebb s kedvezőbb bánásmódban részesüljenek. És csakugyan, a renegátok iránt sokkal kíméletesebbek.

Én: Hát Önök – a családostok – most mi tevék lesznek?

A nők férfi: Meddig filléreinkben tart, addig várakozunk, s ha lelkünknek nem lesz hová lenni, tehát akkor majd az osztrák konzulhoz folyamodunk.” (162-163. o.)

De ez persze hazaárulásszámba ment (az iszlám vallásra térés nem). A végén azonban mégiscsak az osztrákhöz fordult még Egressy is.

A Dunán, mart. 12., 1850.

„Lakatlan pusztaság a partokon mindkét felől... A föld alakján itt csak az idő s a természet keze változtat s nem az emberé... Tömérdek vad... Ez a török nép a vadászatra is tunya... Piacain alig láthatni vadat. Magyarország látja el őket még rókabőrrel is, minővel legdrágább kaftánjaikat bélelik. Azért nevezik a rókamáj bélést magyar bélésnek.” (165. o.)

Nikápoly, mart. 23., 1850

„Ó mondhatatlan kínjai a hon- és családnélküliségnek!... Török várban lenni zárva, melynek lakói az emberiség legalsó fokán állnak, kik az élet minden nyilatkozványai és érintkezéseiben reád nézve nemcsak hogy idegenszerűek, hanem kiállhatatlanul gyötrők, irtózatások, undorítók s kikre mégis szorulva vagy. Általuk és közöttük testileg, lelkileg lealázva lenned a földnek poráig, martalékául hagyatva ínségnek, nyomornak.” (170. o.)

Sumla, jan. 10., 1850.

„A renegátok igen mellőztetnek és elhanyagoltatnak a török tisztviselők által. Illetményeiket sohasem kapják rendesen. Mindig hátrább vannak húsz nappal, mint a magyarok és

lengyelek. A török pénztárban elegendő pénz soha sincs. Különben Faik bej, a pénztárnok, nem igen tisztakezű ember.” (138. o.)

Nagotin (Szerbia), ápril 12, 1850.

„Egy nemrég menekült honvédtiszt szinte most jön vissza Viddinből, hol a török életét egy hét alatt megízlelte s meg is elégelte.

Ma hallottam legelőször kilenc hónap után harangszót.”

Szemendrina, ápril 10., 1850.

„Hidak még falvakban is ritkán találhatók. Szabályozott utak sehol sincsenek. A legelső országút most készül Belgrád és Nagotin között.”

Belgrád, ápril 17., 1850.

„Szerbia pénzt nem verethet. Hegyeiben elég arany és ezüst található ugyan, de bányákat eddig nem művelt. Csak most hozott a kormány százötven bányászt Magyarországból.”

(Szerbia ugyanis ekkor végre már felszabadult a török fennhatóság alól.)

Belgrád, ápril 19., 1850.

„A szerbek általában szálas, erőteljes és szabatos természetűek. Arcvonásaik vaskosak; bizonyos pörgőg van rajtuk kifejezve. Fajképek szépnek nem mondható.

A fajnak ezen külső kinyomatán és tájnyelvén kívül eredeti sajátságokban a szerb szint oly szerény, mint a bolgár, örmény, bosnyák, egyszóval azon meghódított szláv népségek, melyek századok óta török uralom alatt lévén majdnem egészen az úr nemzetbe olvadtak.

A szerb szokások tisztán törökök, melyek az elkeresztényesítés által úgyszólván csak elkorcsosultak. Röviden: én e népnél egyetlen sajátságot se találok, melynek eredetijét a töröknél már ne láttam volna. A bolgár és szerb egymástól csupán névben és a nyelvek némi, tájszólásos elágazásában különböznek. A szerb viselet egészen török, ennek költőiessége és könnyűsége nélkül. A szerb házak külső és belső szerkesztése és rendezése szinte (szintén) török, ennek egyszerűsége nélkül.

Még piaci sütökemencéjük se eredeti, hanem török szokás, mely a török-magyar idő óta Budán a csásjasütők által mai napig fenntartatik.” (178. o.)

Viddin, jún. 19., 1850

„Itt igen nagy baj van. A viddini pasalikban háromszáz bolgár falu lázadt fel egyszerre. Okát voltaképpen nem lehet kivennem a töröktől, de tudom, hogy ez orosz mű, mire a mostani adószedés volt az apropós.

A szerb határszélen, valamint Viddinen alul, Karalom körül, a törökök minden bolgárt, kit kézre keríhetnek, rögtön lenyakaznak s fejeiket gúlákba rakják.

(S mindez 1850-ben! No hiszen, jó helyre kerültek volna a mindig rebellis magyarok, ha „szabadságharcosaink” sikerrel jártak volna s Habsburg helyett törökök lettek volna az uraink!)

„A bolgár falvakban, hol a ráják erősebbek, a mérsárlást hasonlóval torolják vissza. A török nőket pedig leleplezván körbe fogják, itatják és táncoltatják.” (192. o.)

Jún. 30. 1850.

„Valóban igaz: Konstantinápoly egy nagy szemétdomb” (207. o.). „Pedig a természet milyen gyönyörű keretet adott ennek a „szemétdombnak”! Itt van a rabnők vásárpiaca.” (218. o.) S mindez 1850-ben!

Augusztus 16., 1850.

„A török porta furcsán kezeltetik. A görög levélhordók a leveleket néhány piaszterért akárkinek eladják.” (237. o.)

Ilyen sorstól mentett meg bennünket már 1700-ra az az átkozott Bécs! „Hálásak” is vagyunk neki érte!

A törökverte Magyarország és a Habsburgok

A másfélszázados török uralom úgy rányomta bélyegét nemcsak a magyar történelemre, azaz a nép sorsára, hanem még a magyar közéletre, nyelvre, népviseletre, néplélekre, politikára, irodalomra, sőt még Magyarország földrajzára is, hogy nyomai még mindig megvannak. Elsősorban a török uralom az oka, hogy ma már a történelmi ország területének még a felét se lakja magyar nép; hogy az ország gazdasági ereje nyugati szomszédaihoz képest még ma is gyenge; hogy kultúrában is mögöttük állunk; hogy „pusztáink” voltak és vannak is még; hogy függetlenségünk századokon át inkább csak papíron volt meg, mint a valóságban. Végeredményben még annak is a török az oka, hogy az ország népe vallásilag megoszlott.

Viszont annak, hogy haladásban, kultúrában, ipari fejlettségben átmenetet képeztünk a Balkán államok és a nyugat között és a Balkánnál mi mégiscsak jóval előbbre vagyunk és voltunk mindig, az az oka, hogy nálunk a török világ csak másfél századig tartott s 1700-ra már vége volt.

Ha, mint a Balkánon, nálunk is 1830-ig, sőt 1870-ig lett volna úr a török, nálunk se lennének sokkal különb gazdasági vagy kulturális állapotok, mint ott. De míg a Balkán népei éppen alacsony kulturális színvonaluk, szegénységük és már eredetileg is szolga állapotuk miatt bele tudtak illeszkedni a török uralom adta helyzetbe, s így, ha állati sorban is, de legalább megmaradtak, addig nálunk egy 300 éves török uralom nem a magyarság felét irtotta volna ki, mint a másfélszáz éves tette, hanem háromnegyed részét, és ma a Kárpátok medencéje lakosságának tíz, tizenöt százalékánál több aligha lenne magyar.

Hiszen még hazánk lakosságának fele is csak úgy tudott megmaradni magyarnak a 150 éves török uralom ellenére is, hogy legalább a Kisalföld és a Dunántúl nyugati fele nem került török uralom alá s a magyarság az országnak akkor erdélyi fejedelemség neve alatt szereplő részében is önkormányzattal bírt. De ezt is elsősorban a Habsburgoknak köszönhetjük, mert ha nyugati határunkon nem lett volna ott a keresztény császár, sőt ez a császár nem lett volna nekünk egyúttal királyunk is, akihez Erdély is menekülhetett, ha a török rosszul bánt vele, akkor Erdélyben is ugyanazt a rendszert honosította volna meg, amelyet a Balkánon.

Hogy nálunk már 1700-ra megszűnt a török uralom és annak további végzetes pusztító hatása, azt már nem is csak nagyrészen, hanem teljesen a Habsburgoknak köszönhetjük. Ők nem magyar alattvalóik pénzével és vérével szabadították fel az országot s már maga Lipót egy másfél évtizeden át tartó, töméntelen pénzbe és vérbe kerülő, hosszú, véres küzdelemben. A Habsburgok érdeme tehát, hogy legalább az ország fele mégis magyar maradt és hogy sem gazdasági erő, sem kultúra, sem műveltség tekintetében nem lettünk Balkánná, hanem középponton állunk közte és a nyugati kultúra között.

A mi történetírásunk azonban mindent hangsúlyoz, csak ezt nem. Mindent elismer, csak ezt nem s ezért én is szinte látom olvasóim tiltakozását, sőt felháborodását megállapításom olvastára. A magyar közvélemény ugyanis nem tud arról, hogy Magyarország valamit köszönhetne a Habsburgoknak, tehát arról se tud, hogy ők szabadították fel hazánkat. Nálunk csak azt tudják, hogy még Buda vára visszavételekor is Thököly hős volt kurucok voltak azok, akik legelőször bevonultak a várba. Mikor Szekfü (az újabkori magyar történelemben

először) rámutatott arra, hogy hazánk felszabadítása a Habsburgok érdeme, Milotay István még abban a Magyarország c. lapban is megbotránkozott rajta, melyet egyébként a magyar legitimisták pénzelték és tartottak fenn. Nem tartotta helyesnek, hogy magyar tudományos mű ezt a magyar önértetre annyira sértő dolgot kiemelje.

Azt nem merte állítani, hogy maga a tény, melyet Szekfű kiemelt, nem igaz, csak az idegesítette, hogy Szekfű ezt annyira kiemelte. A magyar közvélemény ugyanis csak arról tud, mert így nevelték és erre szoktatták, hogy hazánkat a Habsburgok százötven éven át nem szabadították fel a török alól; hogy hidegen hagyta őket a magyar nyomorúság; hogy a mi szenvedésünk, elesettségünk nekik nem fáj, sőt örültek neki, mert megbénította a nemzet erejét és így az ő igájuk ellen se volt ereje lázadni. (Furcsa állítás, mert hiszen szinte állandóan lázadott. Az 1600-1650-ig terjedő fél évszázadban például nem kevesebbszer, mint egy másután ötször, s a segítséget éppen a töröktől kapta hozzá.)

Nálunk nem azt tudják, hogy innen a törököt a Habsburgok üzték ki; hogy azt a „rabigát”, melyet tőle „vállainkra vettünk”, ők törték össze és vették le fáradt vállainkról; hogy Magyarországnak már rögtön a mohácsi vész után elveszett integritását és darabokra szakítását ők szüntették meg végleg, hanem csak azt, hogy ezt az annyira fontos felszabadítást Habsburgjaink 150 évig nem hajtották végre. Nálunk csak azt tudják, hogy ők nem tudtak és nem is akartak rajtunk segíteni és hideg közönnyel nézték elvérzésünket (no meg a törökkel való időnkénti cimborálásunkat).

Nálunk senki se hajlandó tudomásul venni, hogy a Habsburgok érdeme, hogy gazdaságban és kultúrában átmenetet képezzünk a Balkán és a nyugat között, nem pedig Balkán vagyunk és hogy az ország fele mégis magyar maradt. Nem. Mi vészes tetemrehívással csak azt kérjük tőlük számon, miért nézték másfél századon át „ölbetett kezekkel”, hogy a magyar nép fele kipusztuljon a magyar földről, s gyűlölettel állapítjuk meg, hogy az ő bűnük, hogy ma már Magyarországnak csak a fele magyar és hogy gazdasági fejlettségben és kultúrában nem vagyunk egészen egyenrangúak a nyugattal, hanem csak átmenetet képezzünk közte és Kelet-Európa között.

Mi Magyarországnak a Habsburgoktól már 1700 körül visszaállított integritásának se örvendezünk. Például ahelyett, hogy örülnénk, hogy 1700 körül végre megszűnt hazánk két külön államra szakadása s ettől kezdve már az ország keleti fele se fizetett többé a töröknek adót; hogy Erdély is függetlenné vált és újra a magyar állam része lett. Mi ehelyett inkább azt kérjük számon, miért csak 1848-ban szűnt meg Erdély autonómiaja és az anyaország területébe való teljes bekebelezése. Azokat azonban, akik ezt az Erdélyt az ország testétől elválasztották és a török adófizetőjévé tették, még ma is ünnepeljük és szabadsághősöknek magasztaljuk.

Az országot körülövező Kárpátok gyönyörű gerincének se örülünk, sőt még az újra visszaszerzett magyar tengerpartnak se. Hiába csatolták hozzá a Habsburgok értékes gyöngyszemként még azt a Fiumét is, mely azelőtt sose tartozott hozzá Magyarország birtokállományához. Mi öröm és elismerés helyett azon kesergünk, hogy a tengerpart további mentén Dalmáciát, mely a miénk volt (pedig csak egy-két kikötővárosa volt a miénk, de azok is csak időnként) és a Kárpátok gerincén túl Galíciát és Bukovinát nem Magyarország területéhez csatolták, noha történelmi jogon ezek is minket illettek, nem pedig Ausztriát. A végeredmény tehát az, hogy a Habsburgok még Magyarország felszabadításakor is megsértették a magyar jogot s megszegették koronázó esküjüknek Magyarország területi épsége megőrzésére tett esküjüket.

Az eddigiek után már joggal feltehetjük, hogy olvasóink a mi külön érvelésünk nélkül is tisztában vannak azzal, hogy ebből a most ismertett okfejtésből a logika teljesen hiányzik, mert a gyűlölet és elfogultság a józan észet benne teljesen háttérbe szorította. Mivel azonban hazafias nevelésünk mindezek ellenére is kitart még ma is a most előadott „magyar igazság”

mellett, sőt a „hazafias” gondolkodásnak ez minduntalan visszatérő refrénje, röviden ezt az érvelést külön is bonckés alá vesszük.

Mind hazánk, mind a világ történelmének úgyszólván minden eseményében tapasztalhatjuk ugyan, de a bolsevizmus és a nyugati igazi demokráciák legújabb ellentétében különösen szembetűnően láthatja mindenki, hogy a történelemben, különösen a mai, már nem a régi keresztény alapon álló államok történelmében alapvető szabály, hogy ingyen, csak idealizmusból, csak az elvek iránti lelkesedésből, csak részvétből, csak a bűn elleni felháborodásból a nemzetek életében semmi sem történik. Ma már csak legfeljebb egyének vannak (azok is ugyancsak kevesen), akik erkölcsi szempontokból cselekszenek (sok túl tapasztalt és túl józan ember még azt is kereken tagadja, hogy akár csak egyének is lennének ilyenek), de államok, közületek soha.

Egyik állam a másikat, tehát például a nyugati demokráciák a vasfüggöny mögötti elnyomott államokat csak részvétből, csak erkölcsi felháborodásból soha nem szabadítják fel. Résztét adnak, no meg szónoklatokat, meg propagandát is, de tényleges megfogható anyagi segítséget csak akkor adnak, ha ezt a maguk érdeke is kívánja. Ezt legfeljebb akkor adják meg, mikor tudják, hogy ha nem cselekszenek, hamarosan maguk is arra a sorsra jutnak, melyre azok jutottak, akiket nekik most még csak sajnálniuk kell, de nem sorsukban osztozni, ezt pedig nem akarják tétlenül bevárni.

Tisztán csak erkölcsi okokból modern állam sose indít el egy olyan hadigépezetet, mely polgáraitól akkora pénzbeli és véráldozatot kíván, mint a mai háború. Ez csupán részvétből vagy a megtörtént igazságtalanság miatti felháborodásból sose történik meg akkor, ha az igazságtalanság nem azzal a nemzettel történt, melynek a háború nagy áldozatait vállalnia kellene, hanem egy másikkal.

A politikában minden szigorúan hasznossági szempontból történik. De éppen emiatt egy államnak, tehát az állam ügyeit intéző államférfinak, mint ilyennek, felednie és megbocsátania se szabad, hanem kérlelhetetlennek kell lennie és az ellenfelet teljesen elpusztítania, ha módjában áll. Ha ezt elmulasztja, vétkezik a rábízott milliók érdekei ellen, mert a megsajnált és ezért tökéletesen el nem tiport ellenség új erőre kapása esetén nemcsak ő maga, hanem a rábízott milliók is keservesen bűnhődni fognak.

Valaki erkölcsi emelkedettségéből vállalhat személyi áldozatokat és szenvedéseket, de nem vállalhatja ezeket a rábízott milliók nevében. A közösség kárát az államférfi minden áron köteles megakadályozni (bűnös eszközökkel természetesen még ezt tenni se köteles, sőt nem is szabad tennie). Az egyén életében erény az irgalom, a megbocsátás és a jó szív, de az államok, a közösségek életében bűn. De a mai, általában nem vallásos alapon álló állam szemében bűn az idealizmus is, tehát tisztán erkölcsi okokból olyan igazságtalanságok megbüntetésére, melyek nem őt magát sújtják, nem áldoz az állam milliárdokat és százezrek vagy milliók életét. Ha a baj vagy a haszon nem annak a baja vagy haszna, aki a milliárdokat és a vért áldozza, akkor mindenki azt tartja, hogy szükségtelen és haszontalan volt az áldozat. A más nemzet hasznát vagy baját egy nép se tartja a maga hasznának vagy bajának.

Mindezekből világos, hogy mikor a mohácsi vészkor a nemzet, vagy ha úgy tetszik, a nemzet egy része azzal a reménnyel emelte a Habsburgokat Szent István trónjára, hogy a magyar nemzetet a török iga alól majd felszabadítsák, ezt a reményt csak teljesen tapasztalatlan, érthetetlen gyerek foghatta fel olyan értelemben, hogy a Habsburgok idegen országai ingyen, minden ellenszolgáltatás nélkül adják majd nemzetünknek ezt a segítséget. Ezt ilyen értelemben csak azok gondolhatták, akik se a történelmet, se az emberi lelket egyáltalán nem ismerik, sőt még a tények legelemibb logikáját se, azaz akik tisztán eszményi álomvilágban élnek.

Ezt a segítséget őseink ilyen értelemben már csak azért sem érthették, mert hiszen hazánk I. Ferdinánd megválasztásakor még nem is volt török elnyomás alatt. A török hazánkat akkor még csak fenyegette, de nem birtokolta. Ezt a magyar várakozást tehát nem is lehet másképpen érteni, mint csak úgy, hogy a német császár, mint szövetséges, fog bennünket a

török ellen segíteni. Mivel minden szövetség az „adok, hogy adj” elve alapján áll, világos, hogy amit a töröktől közösen elfoglaltunk volna, annak egy része vagy német szövetségeseinkké lett volna, vagy azt a kötelezettséget vállaltuk volna, hogy a jövőben mi is éppúgy fogunk majd fegyvert szövetségeseink védelmére, mint ahogyan ő minket a töröktől megvédett, illetőleg ahogyan országunk egyes részeit nekünk a töröktől visszafoglalni segített.

Ehelyett azonban mi történt? Az, hogy a sorscsapások, de főként a magyar pártoskodás és kettős királyválasztás folytán ugyanakkor, mikor a Habsburgokat királyainkká tettük, tulajdonképpen a történelmi Magyarország is megszűnt. Mert azt a kis keskeny felvidéki karéjt s azt a kis dunántúli nyugati szegélyt, mely a Habsburgoké maradt hazánkból, csak nem nevezhetjük komolyan Magyarországnak? Kivált, mikor még az is jóval kisebb gazdasági erőforrásokkal rendelkezett és kevesebb véradó szolgáltatásra volt képes, mint amennyit nagysága (vagy inkább kicsinysége) miatt el lehetett volna várni tőle.

Pedig e kis országroncsnak a rendesnél egyenesen jóval nagyobb hadseregére s gazdasági erőre volt szüksége, ha egyáltalán élni akart s ha nem akarta magát vagy teljesen a török alá adni, s így még a XIX. század közepén is olyan szolgaságban és olyan állapotok között élni, milyeneket Egressy Gábor naplója a Balkánon fest, vagy pedig a szomszédos Ausztriához csatlakozni, annak részévé válni, hogy az mint a magáét védje a török ellen.

A török határ ugyanis széles karéjban húzódott az országon végig az Adriától egész Orsováig, s a megmaradt kis országroncs önállóságát és lakói vagyonát csak úgy tudta a hódítókkal szemben megvédeni, ha ezt a több ezer kilométeres határt megrakja erődökkel (amire mérhetetlen munka és pénz volt szükséges) s állandóan ellátja lőszerrel, ágyúkkal, élelmiszerekkel és őrséggel. Ez több ezer embernek állandó fegyverben tartását jelentette. Pedig ebben az időben (mikor még az állam bevételei a maiakhoz képest úgyszólván semmik voltak s azok vagy háromnegyede is az uralkodók udvartartását illette) állandó hadsereg tartására még a leggazdagabb erőforrásokkal rendelkező államok se mertek gondolni.

Világos, hogy mindezen kiadások fedezésére az akkori kis roncs Magyarországnak nem volt elegendő ereje. Nem lett volna még akkor se, ha a magyar nemesség nem lett volna adómentes, s áldozatkészsége olyan nagy lett volna, mint amilyen kicsi volt. Ezzel szemben azonban kétségtelen, hogy a szinte végtelen hosszú magyar-török határ végvárrendszere mindezek ellenére is kiépült, és ha a végvárok igen sokszor elhanyagolt, rossz állapotban voltak is, tagadhatatlan, hogy ezek a végvárok mégiscsak voltak, és ha őrségeik sokszor hónapokon át fizetetlenek voltak is, fizetést mégiscsak kaptak, mert hiszen ez a végvárrendszer a török világ egész másfél évszázada alatt működött és a magyar élet és vagyon védelmében megtette a maga kötelességét.

E végvárrendszer kiépítését, karbantartását, s őrséggel való ellátását nemcsak a szükséges szakemberek ideküldésével, hanem az anyagiak rendelkezésünkre bocsátásával is a Habsburgok teljesítették, mégpedig a legnagyobb részben nem Magyarország jövedelméből, hanem idegenből idehozott pénzen. Hogy lehetséges ez, mikor a dolog természetéből következik, hogy Ausztria ezért tőlünk ellenszolgáltatást nem remélhetett, s mi ezen a címen nemcsak be nem olvadtunk Ausztriába, hanem egész 400 éves együttélésünk folyamán mást se tettünk, mint állandóan azt hangsúlyoztuk, hogy Magyarország mennyire független ország, mennyire mások a törvényei és szokásai, mint az örökös tartományoknak, és ha a gyakorlatban kénytelen-kelletlen túrtuk is függetlenségünk megcsorbulását, azt állandóan az orruk alá dörgöltük, hogy ők itt nem parancsolnak, s minket a mi, nem pedig az ő törvényeik szerint és magyar emberek által kell kormányozni?

Magyar „hazafias” részről erre azt szokták válaszolni, hogy ha a Habsburgok az ország jövedelmeit valóban az ország védelmére fordították volna, nem pedig a maguk udvartartására vitték volna ki az országból, ezek a jövedelmek a végvárok fenntartására majdnem elegendők lettek volna. Azon azonban átsiklanak, hogy még szerintük is csak „majdnem” lettek volna elegendők. Pedig hát egy független országnak nemcsak a végvárait kell fenntartania,

hanem időnként még háborút is kell viselnie (nekünk a török miatt ugyancsak gyakran), az ország adminisztrációját és igazságszolgáltatását is fenn kell tartania, külföldi követségeket is kell tartania, s ezek költségeit is kell fedeznie. De a Habsburgok udvartartásának költségeihez is hozzá kellett járulnunk, mert világos, hogy egy ország uralkodóját se szokta helyette a szövetségese eltartani. Arra pedig még kevésbé gondolhatunk, hogy Magyarország nem egy földi és valóságos ország, hanem valami tündérország volt, melynek királyai nem úgy éltek volna, mint más akkori uralkodók.

Nem mondhatjuk, hogy a Habsburgoknak nem kellett volna emiatt a levegőből élniük, mert hiszen voltak egyéb országaik is, melyeknek a jövedelméből élhettek, mert ha a Habsburgok Magyarország királyai is voltak és ha Magyarország éppen olyan független és rangos államnak tartotta magát (sőt függetlenebbnek és rangosabbnak), mint a Habsburgok egyéb országai, akkor Magyarországnak is éppen úgy vagy még jobban hozzá kellett járulnia uralkodója udvartartásához, mint a többi országaiknak.

Sőt mivel mi állandóan azt hangsúlyozzuk, hogy Magyarország legalábbis annyit jelentett, mint a Habsburgok többi országai együttvéve, mert mi nem egy tartomány voltunk, mint azok egyenként, hanem egy egészen különálló ország, mely csak az uralkodó személyében volt közös az örökös tartományok egyetemével, nekünk a Habsburgok udvartartásához ugyanannyival kellett volna járulnunk, mint a többi országaiknak együttvéve. Ha így lett volna, nyugodtan elhihetjük, hogy akkor nem is laktak volna a Habsburgok állandóan Bécsben vagy Prágában, hanem nálunk laktak volna legalább az esztendő felében.

Az se elfogadható érv, hogy ha köztársaság lettünk volna, akkor az udvartartás nagy költségei elmaradtak volna. Először mert akkor a köztársaságok Európában nem voltak divatban és a történelmi műveltség elengedhetetlen feltétele, hogy korunkat ne vetítsük át a több száz évvel ezelőtti múltba, hanem a kort mindig a maga viszonyai szerint ítéljük meg. Másodszor, mert a fényűző fejedelmi udvartartások korában az államoknak hivatalnoki karuk még alig volt, a tisztségek rendi méltóságok voltak, melyeket gazdag főurak ingyen töltöttek be, s így az államnak adminisztrációs kiadásai is alig voltak. Állandó hadsereg se volt, s a sereg kialakítása háború esetén is nagyrésztben a főurak terhe volt: ellenben a modern köztársaságok az állami hivatalok olyan bonyolult és költséges szervezetével rendelkeznek, hogy hozzájuk képest a hajdani fényes fejedelmi udvartartások költségei elenyésznek.

Azok a hajdani annyira híres magyar bányák a Habsburgok idejében már kimerülőben voltak s közel se jövedelmeztek annyit, mint a magyar közvélemény gondolja, sőt művelésük sokszor egyenesen veszteséges volt. Azok az összegek tehát, melyek ezek jövedelmeként Bécsbe mentek, közel se voltak olyan nagyok, mint mi gondoljuk. Hogy azonban jövedelmükkel a király rendelkezett, hogy a maga céljaira fordíthatta őket és nem is kellett róla elszámolnia az országgyűlésnek, az teljesen megfelelt a magyar alkotmánynak és összhangban állt az ország törvényeivel. A magyar bányák mindig a magyar király személyi jövedelmét képezték. Éppen ezért ezen az alapon még az erdélyi fejedelmek is az országgyűléstől teljesen függetlenül és annak ellenőrzése nélkül rendelkeztek az erdélyi bányák jövedelmével, köztük az Erdély terményei között olyan fontos szerepet játszó sóval.

Még ha tehát az ország összes jövedelme majdnem elég is lett volna a végvárok fenntartására, ez nem jelenti azt, hogy felesleges volt e célra idegen pénz és vele az idegen befolyás meghonosítása. Ezek a jövedelmek ugyanis nem egyedül a nemzet, hanem a nemzet és a király együttes jövedelmei voltak, s azt a pénzt, mely ebből a királyt illette, nem lehetett a végvárok fenntartására fordítani. De ha minden egyedül a nemzet jövedelme lett volna, akkor is egész ostoba lenne az a gőgös következtetés, mert a nemzetnek nemcsak bevételei, hanem kiadásai is vannak. Ha tehát azt kívánjuk, hogy a nemzet minden jövedelmét a végvároknak fordítsa, ez nemcsak azt jelenti, hogy olyan királyság legyünk, melynek nem kell király, nehogy el is kelljen tartani, vagy pedig csak olyan király kell neki, aki a mi királyunk ugyan, de más népek és országok tartják el, hanem azt is, hogy tisztviselőink se legyenek, tehát se közigaz-

gatásunk, se igazságszolgáltatásunk, se diplomáciánk, se kultúránk ne legyen, hanem egyedül csak végváraink.

De még így se mentünk volna sokra, mert ne feledjük, hogy minden jövedelmünk még így is csak majdnem volt elég a végvárokra, s ne feledjük azt se, hogy a magyar jövedelem a végvárokra csak béke idején volt majdnem elég. Mivel pedig a török még annak ellenére is, hogy tudta, hogy a császár mindig megfelelő sereget tud vele szemben felállítani, ugyancsak gyakran indult támadó hadjáratra is ellenünk. Vajon hányszor jött volna akkor, ha Magyarország királya nem német császár is egyúttal, tehát ha tudja, hogy csak egy olyan nemzet áll vele szemben, melynek még végvárai fenntartására, tehát békebeli kiadásai fedezésére is csak akkor van majdnem elegendő ereje, ha még a királyát is mással tartatja el és a végvárokon kívül semmi más kiadása, tehát semmi más intézménye vagy állami szervezete sincs?

Az igazság azonban az, hogy a magyar nemzetnek a Habsburgok idejében még a végvárokat fenntartására se volt elég jövedelme, mert összes jövedelmét (még a bányákét is beleértve, melyek pedig a király személyét illették) csak 400.000 forintra becsülték, a végvárok költségvetése pedig, mint láttuk, békeévekben is 1.400.000 forintra rúgott.

Tehát igenis idegen pénzzel kellett fenntartani végvárainkat még békeévekben is, mégpedig nem azért, mert a gonosz Habsburgok Magyarország jövedelmeit kivitték az országból és mind magukra költötték. Már most, hogy ennek az idegen pénznek évszázadokon át való állandó idejövetele egyúttal idegen befolyást is jelentett, azt – hacsak nem egészen gyerekesen tapasztalatlan és a valóság iránt semmi érzékkel se bíró egyénnel van dolgunk – a világ legtermészetesebb dolgának kell mondanunk.

Világos, hogy ezek az idegenek, ha már egyszer a pénzüket hozzánk küldték, legalább annyit megkívántak, hogy ezen a pénzen vagy legalább e pénznek egy részén az ő fiaik kapjanak megélhetést, azaz, hogy a zsoldosok legalább egy része idegen legyen. Különösen megkívánták és joggal megkívánhatták ezt akkor, mikor már ismételten azt kellett tapasztalniuk, hogy a tőlük eltartott végvárok őrségeinek magyar része, akár Bocskai kelt fel, akár Bethlen, és ez utóbbi akár először, akár másodszor, akár harmadszor, mindig kenyéradó gazdáik ellen fordultak, sőt mindig amellé a gazdájukkal szövetséges török mellé álltak, aki ellen az országot kellett volna védeniük.

Kétségtelen, hogy a németeknek ahhoz is joguk volt, s mivel ők fizettek, egyenesen meg is követelhették, hogy abban a seregben, melynek a költségeit ők fizetik, ne az ő fiaik legyenek a közkatonák, az ő pénzükből élő magyarok pedig a tisztek, hanem megfordítva legyen a dolog. Az is világos, hogy mikor az időnkénti török támadó háborúk alatt nekik is fegyverbe kellett vonulniuk, nem azért jöttek ide harcolni s nem azért viselték az egész háború költségeit, hogy itt magyar fővezér (például Zrínyi) parancsnoksága alá helyezték magukat, vagyis hogy az parancsoljon nekik, akit ők megsajnáltek és ezért segítségére jöttek.

Az is természetes, hogy mikor a törökkel békét kötöttek, elsősorban nem a mi, hanem a maguk érdekeit tartották szemük előtt.

Világos, hogy a király se lakott sok országa között éppen annak a területén, mely csak a sok kiadást okozta neki, de jövedelmet nem hozott és amely – eltekintve attól, hogy egyébként is birodalma legszélén volt és majdnem állandóan harctér volt – még gyakorlati jelentőséggel is alig bírt részére, hiszen legtermékenyebb része, az Alföld, török megszállás alatt volt, s ami nem volt belőle török megszállás alatt, annak is csak a fele volt az övé, Erdély és a Részek már nem.

Mindezek láttára az ítélőképességgel és némi élettapasztalattal bíró szemlélő nem azon botránkozik, hogy ezek az idegenek 150 hosszú éven át nem szabadítottak fel bennünket, hanem azért hálás, hogy végül mégis felszabadítottak. De azon se, hogy az idegen segélynek hátrányai is voltak, s az ország függetlensége kárt szenvedett miatta, hanem inkább azon örvendezik, hogy ezek a hátrányok nem voltak sokkal nagyobbak és tartósabbak, és hogy ez az idegenből jött segély egyáltalán jött, ilyen hosszú időn át jött s aránylag ennyire önzetlenül jött.

Csodálkozunk kell ezen, mert előbb kifejtettük, hogy a politikában, a nemzetek életében nincs önzetlenség, nincs részvét, nincs ingyenszolgálat. Ott csak akkor adnak, ha kapnak is, mégpedig nem kevesebbet, mint amennyit adnak. Még az a kívánság is megokolt, hogy az ellenérték nagyobb legyen, mint az adott segély, mert a kölcsönadott pénz után kamatot, sőt kamatos kamatot is szokás kérni s a kölcsönzéssel járó kockázatot is meg kell fizetni. Még azt is szinte szabálynak kell tekintenünk, hogy a hitelező még meg is szokta zsarolni azt a bajba jutottat, aki válságos helyzete miatt nem válogathat s el kell fogadnia azokat a feltételeket, melyeket a segítség fejében elébe szabnak.

Hogy a Habsburgok Ausztriája velünk mégse így tett, annak fő oka az, hogy a rideg önzés nem keresztény dolog. Ez csak az olyan államvezetésnek az elve, mely nem áll keresztény alapon. A Habsburgok pedig azok az uralkodók voltak, akik a régi, középkori keresztény államvezetési elveket legtovább megtartották. Az ő politikájuk nem egyszerűen hasznossági elveken alapult, hanem a katolicizmus előírásai és a keresztény erkölcs volt a tengelyük. Tőlük a machiavellizmus mindig távol állt. Ők a kereszténységet védték, mikor bennünket védték.

Ma se mindenki önző, még a politikában se. Ma is vannak nemes lelkű, ideális, eszményi emberek, akik áldozatot is tudnak hozni másokért. Lesznek is mindig ilyen emberek. A középkorban, mikor a közszellem irányítója még az Egyház volt, anyagi érdekeiken kívül (mely természetesen akkor is első volt s mindig is első lesz, hiszen az életnek ez a fő törvénye) eszmék is mozgatták a széles néptömegeket s egész nemzeteket, például a keresztes háborúkban.

Ez az eszménység, bár erejéből állandóan vesztett, az újkor elején is élt még és a kereszténységnek az iszlám elleni védelmében nyilvánult meg. Kiterjedt még a protestánsokra is, bár inkább csak egyénekre. Vettek részt protestánsok a szentgotthárdi csatában is, és Lipót felszabadító hadjáratában is. (Ez utóbbiban vettek részt egész német protestáns tartományok is, de ezek csak anyagi ellenszolgáltatás fejében.)

Még a XIX. század nemzeti szabadságharcai és a XX. század gyarmati országainak szabadságküzdelméi is eszményieknek látszanak, de inkább csak látszanak annak, mint például a magyar szabadságharcokkal kapcsolatban rámutattunk már és fogunk még mutatni, hogy nem voltak önzetlenek, tehát valójában nem eszményekért küzdöttek, bár vezetőik bizonyára szentül meg voltak róla győződve, hogy azokért küzdenek.

Sajnos, már a középkor végén, például Mátyás király személyében se tudott megnyilvánulni ez az eszménység, de kevéssel előbb például Kapisztrán János alatt még csodákat művelt. (Hunyadi János azonban már ekkor is Magyarország leggazdagabb és leghatalmasabb oligarchiája lett általa.) Bakócz Tamás alatt a fenséges eszme már Dózsa György és parasztjainak nyers lázadásává, rablássá, gyilkolássá fajult. A nagy tömeg azonban, legalábbis eleinte, mégiscsak a kereszténység védelmére gyűlt táborba. Keresztesháború címén jöttek össze, keresztesnek is hívták magukat, sőt évszázadokkal későbbi utódaik, a kurucok neve is ketségtelenül a „kereszt” (crux, Kreutz) szóból keletkezett.

A Habsburgok azáltal, hogy Magyarország trónjára kerültek és éppen a mohácsi vész után kerültek oda, szükségképpen ennek a keresztényvédő eszmének hordozóivá váltak, s mivel vallásosabbak s önzetlenebbek voltak minden más uralkodóháznál (gondoljunk csak vissza, milyen hívő és milyen erkölcsös ember I., II. és III. Ferdinánd és I. Lipót), az eszme képviselőit nem csak császári méltóságuknál fogva voltak ráutalva, hanem arra, hogy zászlóvivői legyenek, alkalmasabbak és méltóbbak is voltak bárki másnál.

Elsősorban ezen a címen, a keresztény összetartás eszméje alapján kérték örökös tartományaik lakóitól, aztán a német birodalmi rendektől magyar alattvalóik, de elsősorban a kereszténység védelmére a török segélyt.

Hogy kérésük meglehetősen mérsékelt sikerrel járt, érthető. Hiszen közületeknek egymás iránt való ingyen segélye az önfenntartás alaptörvényével ellenkezik. Az ember nem szívesen ajánl meg segélyt s még nehezebben fizeti, mint amily nehezen megajánlotta. Ezért folytak be olyan nehezen, késedelmesen és hiányosan azok a segélypénzek, melyeket az örökös tar-

tományok népe és a német birodalmi rendek megszavaztak. Mivel pedig a Habsburgok tulajdonképpen csak az örökös tartományokban parancsoltak, de a Német Birodalomban nem, ezért volt az, hogy Ausztriából sokkal rendesebben jöttek a pénzek, mint a Német Birodalomból. A különbség oka az is volt, hogy a Német Birodalom kétharmadában protestáns volt, míg Ausztria tiszta katolikus, de a fő ok mégis inkább a nagyobb függőség volt, mint a vallási különbség. Az önzés mindig erősebb indítók, mint az eszme vagy a vallási meggyőződés.

Nemcsak eszmeiségből szavazta meg tehát Ausztria és a németek a török segílyt, s bizony igen sok fáradtságába, energiájába, kérésébe, könyörgésébe, ígéretésébe, fenyegetőzésébe, ellenszolgáltatások osztogatásába került a császárnak ez a megszavazás. A végül felajánlott segítség behajtása pedig még nehezebb volt, mint megajánlása. De hát tagadhatatlan, hogy mégiscsak megajánlották és mégiscsak fizették vagy legalább fizetgették. Az is kétségtelen (és ezt ki kell emelnünk), hogy a legbiztosabb pénz mindig a pápától vagy más egyházi forrásból, például az osztrák kolostorok felajánlásaiból jött. (Még az esztergomi bazilika kincstárának értékeit is nemegyszer beolvasztották s ezért igazi aranytárgyai Mátyás király kálváriájának kivételével már nem is igen vannak.)

Aki a pápák pénzügyeivel foglalkozott, tudja, hogy ők is majdnem mindig pénzzavarokkal küzdöttek. Hogy ők mégis ajánlottak, mégpedig iszonyú összegeket: százezer, sőt milliós aranyakat, tehát akkora összegeket, melyek a leghatalmasabb államok évi bevételét felülmúlták, s amit ígértek, arra számítani is lehetett, mert ígéretük nem olyan volt, mint azoké, akik állandóan a papok erkölcsseit és életét kifogásolják, világosan mutatja, hogy a pápai udvar vagy a főpapság erkölcssei még dekadens korokban is csak Isten szentségéhez és az erkölcsi szabályokhoz viszonyítva voltak időnként silányak, de nem a hívekéhez, nem az emberi erkölcsökhöz általában viszonyítva.

Bakócz Tamás erkölcsseit a magyar főpapi erkölcsök legutolsói közé szokták számítani, de azért az esztergomi bazilika legnagyobb kincse, Mátyás kálváriája, tőle származik. Hiszen éppen azért kifogásoljuk, mert földi kincseket gyűjtött, mikor lelkieket kellett volna gyűjtenie. De látjuk, hogy legalább az a kincs, amelyet ez a gyarló főpap gyűjtött, az Egyházé lett és maradt, de hol vannak azok a kincsek, melyeket azok gyűjtöttek, akik Bakócz pénzvágát és anyagiasságát kifogásolták és kifogásolják?

Az állítólag Budai Nagy András parasztlázadását okozó Lépes erdélyi püspöknek is csak parasztelnyomásáról tudott a kommunista propaganda és Kós Károly, a református lelkészíró arról már nem, hogy a püspök a török elleni védelemre kérte a parasztoktól az adót, és maga is életét áldozta azért a célért, melyre a parasztok pénzét is kívánta. Ő püspök létére is ott esett el a harc mezején. Ugyanezt a fellázadt parasztok közül kevesen mondhatták el magukról.

Szalkay László, esztergomi érseket is pénzvágónak, anyagiasságnak tartották kortársai s szidták, mint a bokrot. De láttuk, hogy mikor pénzt kellett ajánlani a török ellen, ő is előljárt és minden főúr társát megszégyenítette a tőle felajánlott összeg nagyságával. Utána pedig olyan idealizmussal áldozta életét a csataterén a hazáért, hogy Gyóni Géza, a költő, lutheránus létére is mélyen meghatódott tőle. Ő pap volt, nem katona, mégis sokkal igazabban elmondhatta magáról, hogy ott esett el a harc mezején, mint Petőfi, akit fegyvertelenül és menekülés közben ért a halál. Pedig az a vér, mely Szalkay szívéből kifolyt, nem volt már „ifjú vér”, mint Petőfié. Petőfi csak énekelt, Szalkay László, a főpap pedig tett. De püspök társai is tettek és például Tomory kalocsai érsek még jobban tett, mint a Szalkay Lászlók.

Láttuk, hogy Szelephényi érsek fukarságát is milyen gyűlölettel szidta Nádasdy. De a Szelephényi érsek fukarságával összegyűjtött pénz megmentette Bécset, a kereszténységet és nemsokára Magyarország felszabadulását eredményezte. Mi hasznot hajtott azonban Magyarországnak Nádasdy Ferenc fukarsága (mert ő is fukar volt) és a Szelephényiénél sokkal nagyobb vagyona?

Széchenyi György esztergomi érseknek is a szemére hányták, hogy rokonait az ország egyik leggazdagabb családjává tette. De mi most már tudjuk, hogy az a család, melyet ő hata-

lomra emelt, Magyarország egyik legkiválóbb családja lett. Maga az érsek pedig – láttuk – elmondhatta, hogy igaz, hogy sokat adott rokonainak is, de az, amit neki adott, semmi ahhoz képest, amit az Egyháznak, a kereszténységnek és a magyar kultúrának adott.

Láttuk annak idején, hogy a mohácsi vész előtt is, de máskor is, mikor a nemzetnek a vesztélyben mindenképpen kellett a pénz, ezt csak úgy tudták előteremteni, hogy a kolostorok arany és ezüst kelyheit, feszületeit, ereklyetartóit, monstranciáit foglalták le. De pénz még így se lett, mert azok, akik lefoglalták, mindjárt el is sikkasztották őket. Ennyire törpék voltak az Egyházhhoz és az egyháziakhoz képest azok, akik a maguk erkölcei helyett az egyháziakén botránkoztak és botránkoznak.

A Habsburgok se tudták volna hazánkat a török ellen megvédeni s elérni azt, hogy Magyarországon túl nem tudott törni a török áradat, s lényegében véve Magyarországon se tudott százötven év alatt előbbre jutni a török-magyar határ annál, mint ahol a mohácsi vész után, tehát a Habsburgoknak a magyar királyi trónra kerülésekor volt, még kevésbé tudták volna az egész országot felszabadítani az Egyház, a pápa és a kolostorok nélkül.

Hogy irányunkban ezt a nemzeti önzés elvével elsősorban annyira ellenkező magatartást ki tudták fejteni a Habsburgok, azt elsősorban az Egyháznak köszönhetjük. Ha a mi ügyünk mint magyar ügy, nem érdekelte a nyugatot, érdekelte, mint keresztény ügy, mert egyúttal az is volt, s világos, hogy ez elsősorban a papságot érdekelte.

De a papságot se érdekelte volna, ha nem lett volna erős hite és nem állt volna hivatása magaslatán. Mert azokat a keresztényeket, akiknek nagy volt a hitük és megvolt bennük a vele együttjáró önzetlen nemeslelkűség, szintén érdekelte akkor is, ha az illetők nem voltak papok. A kereszténység ügye ugyanis nem a papok ügye, hanem minden keresztényé, ha a keresztény nem elfajult keresztény, mint ahogyan a magyar nemzet ügye se csak a minisztereké vagy az állam embereié, ha az állampolgárok nemcsak testben, hanem lélekben is magyarok.

Az emberek csak akkor hajlandók keresztények lenni, ha a papok előljárnak jó példával. Magyarország felszabadítása fényesen igazolja, hogy elől is jártak s csakugyan jobbak voltak, mint híveik. Az azonban már a hívek silányságát bizonyítja, hogy azt hiszik, hogy csak a papnak kell erkölcsösnek, áldozatkésznek, önfeláldozónak, ideálisnak lennie, de nekik nem. Pedig hát a kereszténység bizonyára nem a papoknak vagy legalábbis nemcsak a papoknak szól s nemcsak őket kötelezi.

A Habsburgok Magyarország felszabadításának világraszóló dicsőségét tehát elsősorban az Egyháznak, a pápának és a papságnak köszönhetik. Ez maga azonban még nem volt elég, mert a papság sokkal kisebb számú ahhoz, semhogy ilyen nagy gazdasági kérdést egymaga eldönthessen. Ezért kellett hozzá bizonyos szolid kényszer is.

Akkor még az uralkodók kezében sokkal nagyobb hatalom összpontosult az ország kormányzása és a jövedelmeikkel való rendelkezés terén, mint ma, s így nagyobb nyomást is tudtak gyakorolni az önző és áldozni nem akaró tömegekre. Nem hiába emésztette föl akkoriiban még a közjövendelmek tekintélyes részét is az uralkodók udvartartása, s nem hiába voltak az országgyűlésektől megszavazott adók kivételével úgyszólván az állam összes jövedelmei a király személyes jövedelmei. Akié a pénz, azé a hatalom, és akié a hatalom, az befolyásolni is tudja a tömegeket és meg tudja ezt tenni akkor is, mikor még nem volt propagandaügyi minisztérium és nem álltak még az állam rendelkezésére a modern technika hírverő eszközei.

Mint említettük, a német birodalmi fejedelmek, akikkel a császár nem rendelkezhetett úgy, mint örökös tartományai lakóival, mindig csak ellenszolgáltatás fejében adtak csapatoakat a török ellen, sőt a birodalmi gyűlés is csak többnyire a protestánsoknak adott felekezeti engedmények fejében volt megszavazni hajlandó a „türkische Hilfét”. Tehát a nekünk adott külföldi segítség se volt teljesen ideális segítség. Ezt se adták az illetők ingyen, itt is érvényesült a nemzetek közti rideg önzés törvénye. Csak az ellenszolgáltatást, mivel nekünk nem

volt miből, helyettünk a Habsburgok adták, kiknek szétágazó hatalmuknál fogva igen nagy ellenértékek álltak rendelkezésükre mind az anyagi, mind az erkölcsi világban.

Aztán meg az is kétségtelen, hogy mind az örökös tartományok, mind a német fejedelmek tulajdonképpen önmagukat is védték, mikor Magyarországon a török elleni védelemhez hozzájárultak, mert hiszen ha a törökök nálunk teljes sikert aratnak s így Magyarország határain túljutnak, akkor a sor rájuk került s így a török iga minden keservével rájuk nehezedett volna. Az osztrákok, csehek és németek boldognak mondhatták magukat, hogy önmagukat Magyarország területén védhették, nem pedig saját országuk és népük pusztult e védelem következtében.

Mégis igen nagy elfogultság volna e tényből azt a rideg következtetést levonni, hogy ezek az idegenek a mi megsegítésünkkel tulajdonképpen egyszerű önzést gyakoroltak: távortartották országuktól a háború pusztításait, s azért, hogy nekünk török segílyt küldtek, elérték azt, hogy a háború és a velejáró pusztulás helye végleg és mindig Magyarország maradt.

A dolog nem ennyire egyszerű. Az emberi természet ugyanis olyan, hogy a magáét, például a pénzét nem adja oda, és ha ezt „adó” néven nevezik, akkor különösen nem adja oda, mert az adófizetésnek még a gondolatával se tud megbarátkozni.

Mikor IV. Béla idejében a tatár hordák jöttek hazánk ellen, már jóval előbb megelőzte a híre, de vajon megmozdította-e akár csak a kisujját is a nemzet, hogy megelőzze a bajt s hogy a tatár pusztítást meg ne kelljen ízlelnie, adott-e keleti szomszédainak anyagi vagy fegyveres segítséget, hogy hadszíntérré és a pusztulás helyévé hazánk helyett keleti szomszédait tegye?

Éppen ellenkezőleg. Olyan híresztelések keltek szárnyra, hogy nem is igazak a hírek, semmi komoly veszély nem fenyegeti az országot. Mikor pedig már itt volt az ellenség, mikor tehát azzal már nem lehetett érvelni, hogy a tatár nem jön, a legtöbben akkor is a királytól vártak mindent, sőt mivel sokan haragudtak rá, még bizonyos kárörömöt is éreztek, hogy bajba került.

Hát a mohácsi vészt miért nem előztük meg úgy, hogy a szerbeknek, a bosnyákoknak, az oláhoknak építettünk a Balkánon pompás, bevehetetlen várakat (bizonyára szívesen megengették volna), ezeket bőségesen elláttuk élelmiszerekkel, ágyúkkal, lőszerrel, erős védőseppel s az őrséget – hogy kedvük legyen a védelemhez – fényesen fizettük volna és ráadásul még százezer főnyi sereggel is mentünk volna segítségükre (mint a németek hozzánk nemegyszer jöttek)? Miért nem tettük meg mindezt, hiszen ezzel csak közönséges önzést gyakoroltunk volna, mert tulajdonképpen csak a saját bőrünket védtük volna vele? Hiszen végeredményben a mi érdekünk volt, hogy a hadszíntér ne nálunk legyen, hanem a Balkánon maradjon.

Vajon mi volt az oka, hogy mi nem voltunk ilyen okosak, illetőleg ilyen „önzők”, s hogy nálunk ez éppen nem volt akkor magától értetődő, sőt nem is lehetett volna olyan nagy és olyan tekintéllyel bíró emberünk, aki erre az egyszerűbből következő igazságra, melyhez nem is kellett nemeslelkűség, hanem a legegyszerűbb önzés volt, meg tudott volna bennünket tanítani? Tudjuk, hogy ennek éppen az ellenkezője történt: Még a saját Nándorfehérvárunkat és egyéb délvidéki védővárunkat is olyan elhanyagolt állapotban hagytuk és őrségüket annyira nem fizettük, hogy kénytelen volt megszökni az ellenség elől, mert az ellenséget megvárni egyet jelentett volna számára az öngyilkossággal.

Mikor pedig már a többszázézes ellenség hazánk földjét taposta, akkor is azt kiabáltuk, hogy csak akkor vagyunk kötelesek az ellenség ellen menni, ha a király is megy. Mikor aztán a király maga is ment, mi azért akkor se mentünk, mert hiszen mindössze csak húszezen csatlakoztunk hozzá és vettünk részt és haltunk meg vele együtt a mohácsi csatában, noha akkor még nem csonkaország voltunk, tehát kétszázézen is könnyen mehettünk volna vele.

Mivel nincsenek okos és ostoba, önző és önzetlen népek, hanem csak ilyen egyének vannak, világos, hogy az osztrák örökös tartományok lakói, a csehek vagy a birodalmi németek is nagyjából szintén olyan lelkivilágúak voltak és azok ma is, mint mi voltunk a mohácsi vész vagy a tatárjárás előtt vagy vagyunk jelenleg is. Kétségtelen tehát, hogy nekik éppoly kellemetlen volt adót vagy török segílyt fizetni vagy táborba szállni, mint nekünk volt. Az is vitán felüli, hogy a szomszéd, tehát idegen ország érdekében táborba szállni vagy fizetni nekik is, még kényelmetlenebb dolog volt, mint ugyanezt saját érdekükben vagy a maguk hazája számára tenni.

Világos tehát, hogy az ő hozzájárulásukat a mi védelmünkhöz nem lehet egyszerűen az önzés emlegetésével vagy a józan észre való hivatkozással elintézni, hanem el kell ismerni, hogy ez a hozzájárulás nem volt magától értetődő dolog, hanem egy nagy energiának, egy erős akaratnak a teljesítménye volt, mely ha kellett, kényszeríteni is tudott és kényszerített is.

Ez az akarat nálunk Mohács előtt hiányzott. Senki nem tudta a nemzetet rákényszeríteni még arra se, hogy magát védje, azaz hogy nemzetileg erős legyen, sem arra, hogy józan esze legyen és lássa az egyszeregyet (mert az ember természete olyan, hogy ha ez a belátás tőle áldozatokat kíván, akkor még az egyszeregy belátására is kényszeríteni kell).

Mohács után a Habsburgok uralkodói kötelességérzete és koronázási esküjüknek állandóan szemük előtt tartása erre az áldozathozatalra még idegen alattvalóikat is rá tudta kényszeríteni, mégpedig hosszú 150 éven át. (De minket, magyarokat, még ekkor se és még ők se tudtak áldozathozatalra kényszeríteni. A magyar nemesség egész 1848-ig nem fizetett adót, de a jobbágy is – legalábbis a Habsburg királynak – sokkal kevesebbet fizetett, mint az osztrák, a cseh vagy a morva jobbágy, mert a magyar jobbágyok adója is a magyar nemesek megszavazásától függött.)

A Habsburgok e téren való érdemeit egy további szempont tekintetbe vétele még átütőbbé teszi. Mikor a tatárok jöttek ellenünk vagy Mohács előtt Szolimán jött, a híre vészír volt, mely szokatlanságával és rémes voltával, és mert ezeréves történelmünkben is ritkán előforduló nagy bajt jelentett (hiszen bajainkban még most is azzal vigasztaljuk magunkat, hogy „több is vezett Mohácsnál”). Ezért természeténél fogva alkalmas volt arra, hogy a nemzetet nagy energiák kifejtésére képesítse (de az eredmény azt mutatja, hogy mégse képesítette). Ellenben a Habsburgok az effajta rémület lélektani előnyei nélkül békeidőben vasalták ki számunkra a „türkische Hilft” idegen alattvalóiktól, mégpedig másfélszáz éven át szinte állandóan.

A mi végvárrendszerünk fenntartására és őrsége fizetésére olyan időkben jött hozzánk külföldről rendszeresen a pénz, mikor a török közvetlenül nem fenyegette elárasztással még a mi országunkat se, nemhogy Ausztriát fenyegette volna. Hiszen béke volt a két császár között, sőt a török sokszor épp akkor ázsiai háborúkkal volt elfoglalva és lekötve vagy Velencével vagy a lengyelekkel viaskodott. Ilyenkor erre a pénzre egyedül csak azért volt szükség, hogy a török várak környékén lakó magyarság életét és vagyonát védje, a magyarok gyermekeit mentse meg a janicsárnak vagy rabszolgavásárookra való elhurcolásától.

Ilyenkor tehát a külföld pénze egyedül magyar érdekeket szolgált, nem pedig azokét, a németekét is, akik a pénzt adták. Ímmel-ámmal ugyan még nagy hátralékokkal, de mégis így is fizették a Habsburgok nem magyar alattvalói ezt a segílyt hosszú évtizedeken át annak ellenére, hogy maga a magyar nemes nem fizetett, mert adómentes volt, sőt még jobbágyait is megvédte attól, hogy jobban megterheljék, mint amennyire az osztrák jobbágy meg volt terhelve. Fizették a németek ezt a segílyt annak ellenére, hogy ők is jól ismerték a latin közmondást a magyar jólétről, de mikor nálunk harcoltak vagy egy-egy pozsonyi királykoronázáson részt vettek, maguk is jól látták, milyen fényűzést fejtenek ki ezek a tőlük segílyezett magyarok; hogy csillognak ruháik az aranytól és a drágakövektől!

Ha az orosz bolsevizmus Románián keresztül fenyegetett volna bennünket és Románia területének már felét hatalmába kerítve, ott végre sikerült volna megállítani, vajon akadt vol-

na-e olyan magyar kormány, melynek sikerült volna rávenni az országot, hogy akkor ezt a kereszténység és jogrend ellenségét feltartóztató Romániát évente akkora összeggel segélyezze, sőt nagyobb, mint Románia egész évi költségvetése és ezt másfél századon át békében is állandóan tegye akkor is, mikor a bolsevista hatalomnak közvetlen támadó szándékai nem voltak vagy ereje máshol volt lekötve?

Világos, hogy ha ezt a Habsburgok a mi esetünkben meg tudták tenni német és cseh alattvalóikkal, az nem egyszerűen magától értetődő dolog, a fizető csehek és osztrákok részéről pedig nem egyszerű önzés volt, s ha igen, nem magától értetődő önzés. Még ha ezt azok, akiktől a pénzt kérték, be is látták volna, a tényleges fizetés ettől még akkor is igen messze állt volna, mert mindenki tudja, hogy az emberek akkor se szoktak fizetni, ha belátják, hogy illő vagy méltányos, sőt ha elmulasztják, esetleg a jövőben szomorú következményekkel jár. Adót, s különösen nagy adót senki se vállal önként még a maga hazája javára se, nem idegenek.

Közterhek vállalása azt jelenti, hogy mindenkinek lejjebb kell szállítania életszínvonalát, vagy ha tisztviselő, bele kell egyeznie abba, hogy ezután kevesebb fizetést kapjon. Állami pénzt más módon nem lehet előteremteni, mert a semmiből semmit se lehet elővárásolni. Végeredményül azt kell tehát megállapítanunk, hogy hazánkban az osztrák örökös tartományoktól való évszázados segélyezése olyan teljesítmény, melynek párját nem találjuk a világtörténelemben.

Valaki minderre esetleg azt is adhatja válaszul, hogy mindezt nem az örökös tartományok lakói csinálták, hanem egyedül csak a dinasztia. Akkor ugyanis még az uralkodók rendelkeztek alattvalóik jövedelmével, nem pedig a népek maguk. A dinasztia ellenben tisztán a maga önző érdekeit képviselte és elégítette ki a türksische Hilfevel, mert Magyarország az ő birtoka lévén, területe védelmével, később pedig felszabadításával egyszerűen a maga hatalmát akarta fenntartani, illetőleg növelni.

Válaszunk az, hogy így is van a dolog, meg nem is. Így van, mert természetes, hogy mindenki a maga javát akarja, sőt a magyar közmondás rosszmájúan azt mondja, hogy még a szenteknek is maguk felé hajlik a kezük, vagyis hogy még azok is a maguk javát keresik.

De az is igaz, hogy nincs így. A hadvezér is a maga javát akarja, a saját dicsőségét és emelkedését szolgálja, mikor megveri az ellenséget. Miért tartjuk hát a jó hadvezért mégis nemzeti hősnek és miért magasztaljuk érte mégis annyira? A diák is magának tanul, ha tanul. Miért kap hát érte mégis dicséretet és jutalmat, s miért állítjuk mégis példaképnek a többiek elé?

Ha abból, hogy Magyarországot védték, végül pedig teljesen fel is szabadították a török hatalma alól, maguknak a Habsburgoknak is hasznuk volt, nem pedig csak a nemzetnek, az következik, hogy eszerint tehát magyar szempontból nincs is semmi érdemük, akkor Nagy Lajosnak se volt semmi érdeme abban, hogy uralkodása alatt Magyarország határait három tenger mosta, de Mátyás királynak se, hogy hatalmát még Bécsnek büszke vára is nyögte. Mindebből ugyanis elsősorban szintén Nagy Lajosnak, illetőleg Mátyás királynak volt haszna, tehát eszerint mindkettő szintén csak közönséges önző volt.

Ilyen egyoldalú az elfogultság, a szeretet vagy a gyűlölet! Aki kedves nekünk, abban csak a dicséretet látjuk meg, illetőleg abban mindent jóra magyarázunk, aki ellenszenves előttünk, abban mindent rosszra. Abban csak az önzést látjuk, ha pedig mégis meg kell állapítanunk benne a jót is, akkor ezt magától értetődőnek nyilvánítjuk. Az igazság azonban az, hogy aki a maga érdekei ellenére cselekszik, az egyszerűen örült. Azt azonban, ha egy uralkodó vagy egy uralkodóház normális, bizonyára nem lehet hibájának venni. Aki jót tesz hazájával, annak érdemét nem kisebbíti, ha ezzel egyúttal önmagával is jót tesz, mert a dolog természetével jár, hogy a jó haszonnal jár.

Uralkodóval vagy államférfival nem is lehet ez másképp, mert az ő sikere a haza és a közösség sikere; hatalma gyarapodása azon ország hatalmának gyarapodása, melynek élén áll. Nekünk teljesen elég annyit megállapítanunk, hogy a Habsburgok érdeke – legalábbis ebben

– összeesett a magyar nemzet érdekével. Ha egyszer a Habsburgok magyar királyok voltak, akkor ez természetes is.

Ezért vétkezett magyar hazája ellen is az a magyar, aki a Habsburgok ellen abban az időben vétkezett, mikor ők már vagy még Magyarország királyai voltak. Akadályozta őket ugyanis ezzel abban, hogy hatalmukat növelhessék, noha ez a hatalom egyúttal a magyar nemzet hatalma is volt. Nem is lehetett ez másképp, ha egyszer magyar királyok voltak. Ezért nem lett volna szabad a magyarnak vétkeznie vagy lázongania ellenük még akkor se, ha királyai idegenek voltak, mert ezzel hazájának is ártott, nemcsak nekik, még akkor is, ha a lázadó a hazájának nem akart ártani, hanem csak nekik. Aki a magyar királyt gyengíti, az világos, hogy Magyarországot gyengíti. (Különösen áll ez a régi világra, mikor még az uralkodói hatalom sokkal többet jelentett a nemzet életében, mint ma. De még inkább vonatkozik az abszolutizmus korára, a Habsburgok, különösen pedig I. Lipót idejére, mikor a legtöbb magyar lázadás volt és mikor királyunk az országot a török alól is felszabadította.)

Ha mi annyira károsnak tartottuk az idegen királyt, akkor nem lett volna szabad a Habsburg-dinasztiát trónunkra emelni. Ha azonban ezt már megtettük, s különösen mikor 400 éven át tényleg ők voltak uralkodóink, tehát ők rendelkeztek a nemzet gazdasági és katonai erejével, ők képviselték külföldön, ők védték ellenségei ellen, tagadhatatlan, hogy a nemzetet gyöngítette, sőt tette tönkre az, aki ellenségeikkel tartott.

Ez a politika talán előnyös lehetett volna a nemzetre akkor, ha egy aránylag gyorsan lefolyó, sikeres küzdelemben sikerült volna tőlük megszabadulnunk, de így, hogy állandóan ellenük küzdöttünk, minden energiánkat a tőlük való megszabadulásra fordítottuk, de azért mégis mi alattvalóik, mégpedig törvényes alattvalóik maradtunk (mert hiszen tagadhatatlan, hogy országgyűlésen választottuk meg őket, ott tettük a fejükre Szent István koronáját és esküdtünk nekik hűséget és országgyűlés mondta ki örökösödési jogukat is mind a fiú, mind a leányágon), ők pedig sorsunk intézői maradtak mind a 400 éven át: az ellenük való küzdelem kétségtelenül a nemzet gyengítése, erőinek felőrlése, haladásának akadályozása volt. Tehát nemcsak elméletben, hanem a gyakorlatban is hazaárulás.

Pedig nekünk nem is kárunk, hanem hasznunk volt még abból is, hogy királyaink idegenek voltak. Természetesen, ha szabatosan fejezzük ki magunkat, akkor nem így kell mondanunk, hanem úgy, hogy ennek több volt a haszna, mint a kára (mert világos, hogy kára is van annak, ha egy nép királya idegen). Ahol azonban több a bevétel, mint a kiadás, ott haszonról szoktunk beszélni, nem kárról.

Ha a mi királyaink csak Magyarország urai lettek volna s nem lettek volna Magyarországon kívül más, nálunk erősebb, gazdagabb és műveltebb országaik is, akkor nem lehettek volna abban a helyzetben, hogy a csonka és elvérzett Magyarországnak a török világhatalom ellenében segítségére legyenek. Akkor mi is úgy jártunk volna, mint a Balkán népei: meg kellett volna türelmesen várunk, míg az idő és a haladás nagy nehezen a XIX. század folyamán meghozza a nemzeti eszmét (mint ahogyan a XX. század a gyarmati világ megszűntét is meghozta), s az arra már egyébként is elvénhedt török birodalom kénytelen lesz a tőle leigázott népeknek függetlenséget adni.

A Habsburgok számára az tette lehetővé, hogy önérdüküket is szolgálják és Magyarországot is felszabadítsák a török alól, hogy voltak Magyarországon kívül más, nem elvérzett, a töröktől meg nem szállt országaik is, s ezek erejével szembeszállhattak a mi ellenségünkkel is.

Voltak ennek a mi szempontunkból hátrányai is, de nem igazság és nem tárgyilagosság, hogy a magyar történetírás egyedül csak ezekre a hátrányokra mutat rá, és emiatt a magyar közvélemény egyedül csak ezekről tud. Annál igazságtalanabb ez az elfogultság, mert hiszen a Habsburgok idegen voltának az előnyei ránk nézve sokkal, de sokkal nagyobbak voltak, mint a hátrányai. A török korban egy magyar nemzeti király (évi mindössze 80, sőt 30.000 forintnyi adójövedelemmel) olyanforma ember lett volna, mint a moldvai vagy a havasalföldi vajdák, vagy kozák hetmanok, az ország darabokra bomlása pedig nem Trianonban és a XX.

században, hanem már a mohácsi vész után, a XVI. században megtörtént volna, mégpedig végleg. Jellemző, hogy a mi XX. századi felbomlásunk is csak a Habsburgok elűzése után következhetett be. Így a felbomlás egy fele részben Magyarországgal történt meg, úgy azonban már a történelmi Magyarország lakóinak 15-20%-ánál több semmiképpen se lenne magyar.

Arra a kifogásra pedig, hogy másfél századon át miért hagytak bennünket pusztulni, vérezni, szenvedni a Habsburgok; hogy miért nem szabadítottak fel bennünket sokkal előbb, azt feleljük, hogy e kérdésükkel a Habsburg-gyűlölőink mindjárt meg is cáfolják azt az előbbi állításukat, hogy a mi felszabadításunk csak egyszerű önzés volt az uralkodóház részéről, mert hiszen csak a maguk hatalmát növelték vele. Ha ugyanis így van, akkor bajos megmagyarázni, miért nem voltak ezek a Habsburgok már előbb is önzők s másfél hosszú évszázadig miért nem szolgálták a saját érdekeiket, miért nem törekedtek hatalmuk kiterjesztésére.

Uralkodóházunk magyar ellenségei azt mondják, azért késett felszabadításunk, mert neki a magyarság erejének a gyengítése volt az érdeke. Eszerint tehát a fel nem szabadítás volt az ő elsőrendű érdekük. De hát akkor miért szabadítottak fel bennünket később mégis? Hogyan, hogy ekkor meg már az lett az érdekük, hogy a magyar mégiscsak legyen minél erősebb?

Másodsor, az a vád, hogy miért nem előbb, éppen olyan, mintha valaki a kapott alamizsnát hála helyett egyszerűen azzal köszönné meg, hogy a múlt héten adta volna (mert én már akkor is éheztem), megköszönném, de így nem. Az effajta beszéd csak akkor lenne logikus, ha az illető most már el se fogadná az alamizsnát. De elfogadni, se meg nem köszönni, sőt szemrehányás közepette fogadni el, teljesen érthetetlen.

Ha azt mondaná a koldus, hogy ha a múlt héten kapta ugyanezt az alamizsnát, nagyobb jótétemény volna számára, mint így, s így akkor sokkal jobban megköszönte volna, ez logikus volna. De ha ma is elfogadja, tehát még mindig szüksége van rá, akkor világos, hogy így is jótettel van dolga s így is hálával tartozik. Ezt azonban teljesen elhallgatni s csak szemrehányást mutatni, s a jótéteményből csak azért, mert kisebb, mint lehetett volna, egyenesen bántalmat csinálni nemcsak neveltlenség, hanem jogtalanság, igazságtalanság és logikátlanság is.

Azt egy nemzet se kívánhatja, tehát a magyar se, annál kevésbé követelheti uralkodójától (még akkor se, ha ez az uralkodó más országoknak is ura), hogy ne magának az érdekelt nemzetnek, hanem más országainak pénzével és fegyverével szabadítsa fel, akár rögtön történik ez a felszabadítás, akár másfél százados megkéséssel. Ha ez akár rögtön, akár megkésve mégis megtörténik, akkor a megsegített nemzet alamizsnát kap, melyért egyedül csak hála és köszönet járhat, nem pedig kifogás vagy bírálat, mert világos, hogy az ingyenszolgálat, az alamizsnaadás idejét az szabja meg, aki ad, nem pedig az, aki kap, s egyébként is „ajándék csikónak ne nézd a foga híját”.

A török alól való felszabadításunkért tehát azoknak, akik ezt velünk megtették, tehát a Habsburgoknak (mert az bizonyos, hogy az, amit az örökös tartományok vagy a német birodalom adott, sokkal inkább a Habsburgok érdeme, mint az örökös tartományok vagy a német birodalom népéé) tőlünk egyedül csak köszönet és hála járna még akkor is, ha ők nekünk ezt a nagy nemzeti ajándékot csak azért nem adták volna meg már 150 évvel előbb, mert akkor még nem akarták volna, nem pedig azért, mert akkor még nem volt módjukban, még nem volt meg hozzá a kellő erejük.

Különösen furcsa ezt a késedelmet kifogásolni azoknak, akik azt állítják, hogy Habsburgjaink nem siettek ezzel a segítséggel, mert mi azt a nemzeti erőt, melyet ezzel szereztünk volna, ellenük használtuk volna fel. Ebben az esetben ugyanis csakugyan bolondok lettek volna, ha mégis már előbb felszabadítottak volna bennünket. Pedig hát – sajnos és szőgyen! – ennek a 150 éves késésnek ideje alatt a lázadások egész sorozatával bizonyítottuk be, hogy ez a „hazafias” érvelés mennyire reális és a tényeken alapul. Egy lázadással – mégpedig a legnagyobb és a legtartósabbal – még rögtön a felszabadítás után is szolgáltunk, s ezzel bebi-

zonyítottuk, hogy uralkodóházunk mennyire maga alatt vágta a fát, mikor felszabadításunkra annyi vért ontott és annyi pénzt költött.

Csak az előbb állapítottuk meg, hogy aki a maga érdeke ellen cselekszik, az örült. Látjuk tehát, hogy a magyar „hazafiak” még azt is bűnnek találják a Habsburgokban, hogy nem voltak örültek, hogy nem maguk tették magukat tönkre.

Amde aki a történelmet ismeri, nagyon jól tudja, hogy a mi török alóli felszabadításunk nem a Habsburgok jóakarataának hiánya miatt késett. Mátyás királyból például nem csak nem hiányzott ez a jóakarata, legalábbis a „hazafiak” szerint nem, s ő is egy csonka és elvérzett országnak volt a királya, mint a Habsburgok (de a mi pártoskodásunk, kettős királyválasztásunk miatt), s lám, a törökkel kikezdeni ő sem mert. Helyette inkább „Bécsnek büszke várát” foglalta el, mert az sokkal könnyebb feladatnak bizonyult.

Egészen kétségtelen, hogy közvetlenül a Habsburgoknak a magyar trónra kerülése után V. Károlyt és így öccsét, I. Ferdinándot is a hitújítással járó német belső zavarok, tehát a protestantizmus, továbbá I. Ferenc francia király állandó ellenségeskedései és fondorlatai akadályozták meg tervük, a törökök Európából való kiűzésének végrehajtásában.

I. Ferdinánd utóda, Miksa, százezres, gyönyörűen felszerelt német sereget hozott Magyarországra a török ellen. Nem tehetett róla, hogy ez a sereg Bécs felmentésével befejezettnek tekintette feladatát s nem volt hajlandó Magyarország felszabadítására egy évtizedig is eltartó támadó hadjáratba kezdeni. A Habsburg császár a német birodalmi sereggel ugyanis nem rendelkezhetett úgy, mint közvetlen alattvalóival, az örökös tartományok népével. Hiszen éppen akkor még a fővezér is protestáns volt s nem Miksa nevezte ki, hanem a birodalmi gyűlés állította a sereg élére.

Ez a sereg csak a német birodalmat védte. A németek Magyarország felszabadítását egyedül csak Miksa, nem pedig a német birodalom érdekének tekintették. Ők egyenesen Miksa hatalmának gyöngítését tekintették céljuknak, mert ő ekkor már ismét a katolicizmus képviselője volt, ők pedig nagyrészt protestánsok voltak, s akkor még a politikát is teljesen a vallási hovatartozás irányította.

A tehetséges, tervekkel teli, ambiciózus Miksát e nagy csalódás úgy elkésérítette, hogy letört, savanyú emberré vált s élete végleg el volt rontva miatta. Róla igazán nem mondhatjuk, hogy nem akarta Magyarországot a török alól felszabadítani. De láttuk, hogy már apja, I. Ferdinánd is összehozott majdnem százezres sereget, mégpedig nem is egyszer, de (neki is éppoly keserűséget okozva, mint Miksának) ezek is csak részletsikereket értek el.

I. Ferdinándnak, első Habsburgunknak, sokkal jobban fájt Buda eleste, mint nekünk, magyaroknak (mert hiszen Buda várát a Habsburg-ellenes magyarok adták török kézre). Visszavételére szintén idehozott egy hatalmas s gyönyörűen felszerelt sereget, de annak se kedvezett a szerencse. Az ország felszabadításáról akkor még egyébként se lehetett szó, mert Szolimán, a leghatalmasabb és legtehetségesebb török császár állt akkor az ozmán birodalom élén, a felszabadítást pedig nem lehetett egy csata megnyerésével elérni, ha még oly fényes is lett volna a győzelem. Ahhoz évtizedes hadjárat, valóságos csatasorozat volt szükséges, annak pénzügyi terheit pedig akkor még nem tudták volna fedezni még a Habsburgok se.

Miksa fia, Rudolf, nagy jóakarataában még erre is vállalkozott, illetőleg még ezt is megkísérelte. „Hosszú háborút” kezdett a török ellen, s olyan makacsul kitarzott benne, hogy végül Bocskai vezérletével a magyarság a török oldalára állva lázadt fel ellene. És mégis mi kérjük számon a Habsburgoktól, hogy miért nem szabadítottak fel előbb bennünket? Rudolf azonban még Bocskainak a török mellé állása után se akart békét kötni a törökkel, úgyhogy végül le kellett mondatni a császárságról, hogy megköthessék Bocskaival és a törökkel a békét. A tőlünk annyira gyűlölt tehát ennyire fel akart bennünket szabadítani a török alól.

II. és III. Ferdinándot a harmincéves háború akadályozta abban, hogy a török ellen feléphessen, de mindkettejük ellen magyar lázadás is volt, II. Ferdinánd ellen egymás után három is, s ráadásul mindhárom török szövetségben, nem pedig a törökök kiűzésére. És mégis

mi teszünk szemrehányást a törökök ki nem úzéséért? Végül aztán III. Ferdinánd fia, I. Lipót ki is űzte innen a törököt örökre, de mielőtt ez megtörtént, újra kétszer is (Wesselényiek és Thököly) szövetkeztek a törökkel a magyar „hazafiak”, sőt még a felszabadító háború idején is a török táborban és a felszabadítás ellen küzdöttek ugyanezek az idézőjelbe teendő hazafiak.

De azért még most, háromszáz évvel később – Zrínyi Ilona „honleányságának” ünneplése közepette – e „hazafiaknak” még képük és logikájuk van hozzá, hogy ők kérjék számon a Habsburgoktól, miért nem korábban szabadítottak fel bennünket?

Uralkodása elején Lipót a vasvári békét elsősorban azért kötötte meg, mert már mutogatni kezdte oroszlánkarmait nagy ellensége, a napkirály, s ebben a helyzetben egyenesen örült-ség lett volna mindent el nem követni, hogy birodalmának legalább keleti határain béke legyen. Mi azonban (s ekkor már ez a „mi” nem is csak a protestáns magyarokat jelenti) ekkor is megsértődtünk, mindjárt ráfogtuk, hogy az uralkodóház nem is akar bennünket felszabadítani és – sajátos logika! – nem azt tettük, amit minden józan eszű ember várt volna, ti. hogy hát akkor felszabadítjuk majd magunkat mi magunk, hanem éppen ellenkezőleg: mindent elkövettünk, hogy ez a felszabadulás emberi előrelátás szerint most már sose következék be: a török uralma alá akartuk adni magunkat, adót kínáltunk neki és tőle kinevezett királyt uraltunk.

Hogy a török ekkor már annyira semmibe se vett bennünket, hogy még így se kellettünk neki, az már igazán nem a mi érdemünk volt.

Volt-e hasznunk a Lipóttól kapott felszabadításból?

De ez a logikátlanság, melyre most rámutattunk, még semmi. Még ennél is megdöbbentőbb az, amit mi a felszabadulás, Zrínyi és minden akkori magyar teljesülhetetlennek hitt álma megvalósulása után hálából mondtunk és történetírásunk még ma is mond, mégpedig nemcsak a kommunista propaganda szolgálatában álló, hanem már előtte a nemzeti, a hazafias történetírás is: Nem volt köszönet benne, mert utána Lipót részéről nagyobb elnyomás következett, mint amilyenben a töröktől volt részünk.

Ezen érvelés szerint az udvar csak azért szabadított fel bennünket, hogy aztán annál jobban elnyomhasson és kizsákmányolhasson. Pedig hát semmi különösebb elnyomatás nem lett osztályrészünk a török kiűzése után se, hiszen az országnak nádora volt, a közigazgatás és a törvények végrehajtása és az adók behajtása a magyar, sőt több mint fele részben protestáns uralom alatt álló megyék kezében maradt (ami, mint láttuk, a magyar és protestáns „szabadsághős” Thököly uralma alatt nem volt így), a szent korona itt volt az országban (hogy Thököly majd Rákóczi kezébe ne kerüljön, ideiglenesen el is vitték, mihelyt a veszély elmúlt, mindjárt megint visszazállították), Lipót megkoronáztatta elsőszülött fiát és letette vele az alkotmányra és Magyarország függetlenségére a koronázási esküt.

Igaz, hogy kevéssel a török kiűzése után a nemzet lemondott szabad királyválasztó jogáról és az Aranybullának a felkelés jogát biztosító záradékáról, ámde ez is országgyűlésen, tehát alkotmányosan történt és a nemzet önként tette. Lengyelországot kivéve egyébként se volt akkor sehol szabad királyválasztás (az az ország, ahol hajdan volt (Csehország), már régen elvesztette függetlenségét, de Lengyelország is nemsokára elvesztette), s vajon miért kellett volna nekünk éppen olyan szabadsághoz ragaszkodnunk, melyről minden művelt nemzet akkor már rég lemondott?

Igaz, hogy az országgyűlést a török kiűzése után közvetlenül keveset tartottak, de akkor már rég nem kívánta törvény se, hogy évente legyen, s mivel az országgyűlésen akkor már régen a katolikusok döntöttek, még a protestánsok se láttak akkor már egy-egy országgyűlés

elmaradásában sérelmet. Csak akkor fáj ez annyira az országnak, mikor még az országgyűlés akarata egyet jelentett a protestánsok akaratával.

Az is igaz, hogy ebben az időben adót országgyűlés nélkül is kivetettek, ami azelőtt a Habsburgok alatt sose történt, ámde ne feledjük, hogy Lipót alatt egymást érte a sok összeesküvés és felkelés (Wesselényiék, Thököly, II. Rákóczi Ferenc) s ezek a rendellenes viszonyok, köztük a másfél évtizedig tartó felszabadító háború, szinte rákényszerítették az uralkodót a rendellenes kormányzásra.

Hogy tarthatott volna a király törvényes országgyűlést, mikor az ország tekintélyes része Thököly, majd Rákóczi kezén volt? Szemrehányást csak akkor tehetnénk, ha a király nem akkor szegett volna meg egyes törvényeket, mikor már a nemzet nagy része is megszegette a király iránti engedelmisség és hűség törvényét, s ha Lipót nem olyan rendek hozzájárulásának kikéréséről mondott volna le, akik ellene lázadásban voltak.

Egyébként is akkor egészen rendkívüli állapotok, belső és külső harcok voltak, háború alatt pedig még ma is ki szokták mondani a rendkívüli állapotot és felfüggeszteni a rendes törvények hatályát. Nem is tulajdonképpeni adók voltak azok, melyeket a nemzetre az országgyűlés hozzájárulása nélkül kivetettek, hanem csak annak a hadseregnek az ellátását vették ki „önkéntesen” az országra, mely az országot felszabadította s melynek irányában a nemzet, addig, míg tehette, ellenségesen viselkedett és amelyet úgy is nem a nemzet, hanem Lipót pénzén tartottak fenn. Rákóczi Ferenc szabadságharca okainak tárgyalása közben látni fogjuk majd, hogy semmi különösebb elnyomás nem volt itt a török kiűzése után sem.

De kétségbeejtő logikátlanság és elfogultság lenne a hazafias felháborodás még akkor is, ha csakugyan elnyomás követte volna a török kiűzését, mert a felszabadítás áldásaihoz, óriási lehetőségéhez és a nemzet egész életére még évszázadok múlva is kiható nagy eredményéhez képest ez a jelentéktelen s mindössze csak pár évig tartó hátrányt még észre se volna szabad vennie annak, akinek tisztánlátását és tárgyilagosságát a szenvedélyek meg nem zavarják.

Láttuk, hogy ennek a török elleni veszedelemnek, majd felszabadulásnak köszönjük, hogy ezeréves nemzetünk nem bomlott fel végleg nemzetiségi államokra már a mohácsi vésztől kezdődően; hogy nem pusztult ki hazánk területéről a magyarság még sokkal jobban s legalább fele megmaradt; hogy kultúránk, gazdasági életünk, iparunk mégiscsak különb volt, mint a balkáni államoké. Sőt még azt is ennek köszönhetjük, hogy mint önálló és független nemzet, egyáltalán vagyunk.

Mit számítana e megbecsülhetetlen érték, maga az élet mellett az a kis hátrány, ha az akaratunk ellenére történt felszabadításunk után átmenetileg néhány évig csakugyan szolgátság nehezedett volna ránk? Akinek még ma is ez a rég elmúlt, 300 évvel ezelőtti kis hátrány, a rövid alkotmány nélküli kormányzás fáj, s azt a szabadságot, azokat a nagy értékeket, melyek egyenesen az életet jelentik nekünk s melyeket a rövid átmeneti szenvedések után még ma is élvezünk, észre se veszi, s ma, évszázadok múlva is nem az életnek, nem a szabadságnak örül, melyet általa kapott és amelynek ma is boldog birtokosa, hanem csak az a rövid s ma már rég megszűnt és elfeledett fájdalom sajog neki, amelynek árán ezt a nagy értéket annak idején kapta, az olyan eljárás, mint azé a betegé, aki nem a fényesen sikerült műtétnek s az általa kapott egészségnek, erejének és életkedvének örül, hanem – most már makkegészségesen – utána még évtizedek múlva is csak az orvost szidja, mert az operáció után néhány hétig rosszul volt, rossz volt a közérzete, maga a műtét se volt fájdalom nélküli s egy ideig utókövetkezményei is kellemetlenségekkel jártak.

Annál furcsább ez, mert hiszen úgyszólván szabály az életben, hogy amint a gyermek is anyja kínjai közt és után születik meg, az életben is ritkán keletkezik örvendetes vagy nagy dolog előzetes szenvedések nélkül. A védőoltások után is sokszor rosszul érzi magát a páciens, néha nagyon is rosszul (néha még haláleset is előfordul miatta), maga az oltás se kellemes dolog, mégis az orvosi tudomány milyen nagy vívmánya s az állam egyenesen kötelezőleg írja elő.

Azok a magyarok, akik ezeréves történelmünk legnagyobb eseményét fel se veszik, sőt ellenszenvvel fogadják és inkább gyászos, mint örvendetes eseménynek tartják a nemzet életében csak azért, mert akkor rövid kellemetlenség is járt vele, olyan betegek, akiknek nem kell a legsikeresebb műtét, a leghatásosabb védőoltás vagy injekció se, utálják az egész orvostudományt, nem örülnek az általa nyert egészségnek se, mert ők csak azt hajlandók belőle tudomásul venni, hogy annak idején a kezelés nagyon kellemetlen volt és fáj.

Pedig hol van ma már Lipót és az ő alkotmányfelfüggesztése vagy állítólagos elnyomása? Hol van az a falu, melyet állítólag Lipót németesített el? (Lipót egyáltalán nem is németesített. Olyan falut azonban seregestől tudunk mondani, mely német volt s már a Habsburgok uralma alatt megmagyarosodott.) Ellenben azt a Magyarországot, melyet Lipót szerzett nekünk vissza, kétszáz éven át élveztük, de hogy ma már nem élvezhetjük, annak se Lipót az oka, nem is utódai, hanem mi herdáltuk el, mégpedig elsősorban azok, akik közülünk a Habsburgokat legjobban gyűlölték: a sovíniszta magyarok és a nemzetközi forradalmárok.

Vajon meddig kell majd várnunk arra a második Lipótra, aki ezt az elvesztegetett hazát újra visszaszerzi nekünk? Pedig de szívesen fogadnánk tőle még akkor is, ha nagyobb szülési kínokba kerülne, mint az első, és ha a „gonosz” visszaszerző büntetésül azért, mert honmentő munkájában nem támogattuk, sőt egyenesen ellenségeivel tartottunk (mint ezt első Lipóttal tettük), jó pár évtizedes „elnyomást” zúdítana a nyakunkba, kivált ha ez az „elnyomás” csak annyira rossz lenne, mint amennyire I. Lipóté volt.

De azt is meg kell mondanunk azoknak, akik Lipót felszabadítását fitymálják, hogy Lipót állítólagos elnyomása, mely felszabadítását kísérte, s mely állítólag számunkra az egész felszabadítást értéktelenné tette, nem ok nélkül, nem bűnünk és hibánk nélkül történt. Annyira rászolgáltunk mi ekkor arra az „elnyomásra”, hogy nem azon kell csodálkoznunk, hogy volt, hanem azon, hogy csak ennyire kifizető volt is ilyen rövid ideig tartott.

Ha valakinek annyira fáj ez az elnyomás, hogy nagyobb bajnak tartja, mint amekkora szerencsének magát a felszabadulást, annak nem Lipótra kell miatta haragudnia, hanem protestánsainkra és „szabadsághőseinkre”, elsősorban azokra a „hazafiakra” és kurucokra, akik közvetlenül a felszabadítás előtt, sőt éppen a felszabadulás alatt fejtették ki „hazafias” működésüket: Wesselényire és társaira, legfőképpen pedig Thökölyre. Hogy miért, mindjárt megmagyarázom.

Újabbán szinte már szavunk járása lett, hogy „kis nemzet vagyunk”. (Horthy németül kiadott önéletrajza is állandóan ezt hangsúlyozza.) Csodálom, hogy ennek a hangsúlyozása nem bántja azt a magyar önértetet, mely csak úgy duzzad az öntudattól, s amely például még azt is elviselhetetlennek és a hazaszeretettel összeegyeztethetetlennek tartja, hogy a történetíró akár csak egyetlen esetben is magát a nemzetet tartsa hibásnak azokban a nagy katasztrófákban, amelyek nem egyszer értek bennünket, nem pedig a bécsi udvarban vagy az osztrák szomszédban, annak „ármányaiban” keresse a hibát, s amely nem tűri el, hogy akárcsak egyszer is megállapítsuk, hogy valamely csatában nem a magyar volt a vitézebb még akkor is, ha az a csata elveszett.

A „hazafias” felfogás szerint a magyar mindig csak azért vallott kudarcot, mert ő becsületes lelkű volt és igaz, s azt gondolá, hogy minden ember az (Petőfi: István öcsémhez). Az osztrák szomszéd azonban annál gonoszabb és ármányosabb lelkű volt, s így a magyart mindig befonta, becsapta. Azt nem veszik észre ezek a „hazafiak”, hogy ha így lett volna, ez is nagy szegény volna ránk, mert egy ármányos lelkű szomszéd csak akkor érhet el ármányaival sikert, ha szomszédja viszont korlátolt észtehetségű és együgyű. Együgyűséget állapítani meg azonban egy nemzetről legalább olyan sértő, mintha gonosznak vagy ármányosnak tartjuk, vagy ha azt állapítjuk meg, hogy ellenfele volt vitézebb.

De az egyébként is köztudomású, hogy a magyar nemcsak vitézségben és becsületességben, hanem észtehetségben is felette áll minden más népnek. A tót az együgyű, nem pedig a

magyar, de a németnek is nemcsak igen könnyen van ijedtében hasmenése, hanem a feje lágya is csak úgy húsz éven felül szokott neki benőni.

Én nem tartom a nemzeti önérzettel ellenkezőnek, ha el kell ismernünk, hogy hosszú történelmünk folyamán időnként mi is hibáztunk, hogy néha az ellenség volt az okosabb, nem pedig mi; hogy volt olyan csatánk, melyben az ellenség bátrabban viselkedett nálunk. Hiszen ez tulajdonképpen magától értetődő, mert még nem jelenti azt, hogy mindig vagy akár csak átlagban is okosabb vagy vitézebb, mint mi.

De különösen nincs jogunk arra, hogy minden más népnél okosabbnak és becsületesebbnek és vitézebbnek tartsa magát egy olyan nemzet, mely – mint mi – elherdálta ezeréves hazáját s ma már csak roncsokat bír belőle s míg azelőtt a nemzetiségek millióinak volt ura, ma a magyarok milliói élnek idegeneknek (a mi hajdani nemzetiségeinknek) uralma alatt, de amely még a dicső múltat se magának, hanem a Habsburgoknak köszöni, mert országa felszabadítását nem ő maga, hanem a Habsburgok és idegen erővel hajtották végre (azok a Habsburgok, akiket ő mindig ellenségként kezelt), és amely még e felszabadítás idején is annyira ostoba és elfajult volt, hogy egyenesen a felszabadító „idegenek” ellen harcolt (mintha a török nem is lett volna idegen).

Ha azt akarjuk, hogy a múltból, a történelem ismeretéből hasznunk legyen, a hibák elismerése egyenesen szükséges.

Az azonban bántja magyar önérzetemet, hogy mostanában annyira hangsúlyozzuk, hogy kis nemzet vagyunk s úgy beszélünk és viselkedünk, mintha ez köztudott dolog volna, s mintha mindig így lett volna. Mi ugyanis kis nemzet csak a trianoni békével, a Habsburgok trónfosztásával, hazánk feldarabolásával lettünk. Mikor én születtem, akkor a magyar nemzet nem volt még kis nemzet s nem volt az még 25 esztendőskoromban se. Annak hangsúlyozása tehát, hogy kis nemzet vagyunk, azzal egyértelmű, hogy ezt a magyar önérzetre annyira leújtó nagy nemzeti tragédiát mi egyszer s mindenkorra szólónak, azaz véglegesnek tartjuk; hogy Erdélyről, a Kárpátokról és a négy folyamról (hiába van benne még a címerünkben is) és a magyar tengerpartról már egyszer s mindenkorra lemondunk, sőt azt is elfeledtük már (s milyen hamar!), hogy Magyarország valamikor milyen nagy volt.

Az egész Magyarország ugyanis semmiképpen se kis ország. Mi Európa nagyobb országai, nagyobb nemzetei közé tartoztunk. A mi országunknál egész Európában csak Francia- és Spanyolország volt nagyobb, sőt régebben még ezek se, mert tudvalevő, hogy azelőtt nem volt Spanyolország, hanem csak Kasztília, Aragónia, Katalánia, Leon, Galícia stb. Franciaország egy része is Navarrához, Burgundiához, Lotaringiához tartozott, tekintélyes részei pedig hosszú időn át angol uralom alatt álltak, Avignon és környéke pedig a pápai állam része volt.

Még a területileg nálunk egyébként is kisebb Anglia se volt egy állam, hanem Skócia is, Wales is és Írország is megannyi független állam volt. A nálunk területileg szintén kisebb Olaszország is csak száz éve van. Azelőtt az apró független államok tömkelegéből állt.

Ugyanezt kell mondanunk a nálunk egyébként nagyobb Németországról is, mely inkább csak jelképesen volt egy birodalom, nem pedig a valóságban. Oroszország régen még nem volt a mai nagyhatalom. Még Báthory István idejében is gyöngébb volt Lengyelországnál s egyébként se igen lehetett Európához számítani. Lengyelország is legfeljebb csak vetekedhetett velünk, de felül nem múlt bennünket se nagyságban, se hatalomban, s tekintélyes része régen egyébként is Litvániához, tehát egy más államhoz tartozott.

Magyarország azonban mindig egy állam volt, a területén lakó népek, akkor is, ha nem magyarok voltak, egy államot alkottak, Magyarországot. Horvátországnak is csak önkormányzata volt s már szintén ezer éve Magyarország szerves része. Hazánk tehát nagy állam, a magyar nemzet nagy nemzet volt, s mint ilyen, maga irányította sorsát, sőt irányította a környező kisebb népek sorsát is.

Jelenleg már – sajnos – nem így van. De még ötven éve sincs, hogy nem így van. Nem így volt, sajnos, már attól kezdve sem, hogy sorsa irányítása a Habsburgok kezébe került,

mert a magyar pártosság miatt már ők is csak csonka Magyarországot kaptak. A mohácsi vész és az utána következő egyéb vészek, de még inkább a kétkirály-választás és az azt követő évtizedes pártharcok, majd a „szabadságharcok”, melyek Erdélyt, sőt Kelet-Magyarországot is elválasztották tőle (amit a mi történetírásunk – sajtáságosan – mint örvendetes nemzeti nyereséget könyvel el), azt eredményezték, hogy a magyar királyság, Szent István hajdan hatalmas koronájának akkori képviselője, még talán akkora se volt, mint a mai trianoni Magyarország, gazdaságilag és nemzetiségileg pedig még ennél is sokkal gyengébb.

Míg a trianoni ország legalább az ország közepét foglalja el egy tömbben, addig a XVI-XVII. századi Magyarország az ország szélén keskeny sávként hosszán nyúlt el az Adriai tengertől a Máramarosi havasokig s így az ellenség ellen szinte védhetetlen volt. Nem is szólva arról, hogy védelme aránytalanul sokba került, s ráadásul még itt volt a nyakán az évszázados nemzeti ellenség, a török. S míg a trianoni Magyarország legalább elsősorban magyar népüket foglalja magába, a Habsburg kis fosztlány ország, bár a nemesség magyar volt, erősen horvát, tót és német jellegű volt (Burgenland és akkor még úgyszólván minden város lakossága). A Habsburgok azonban újra Magyarországot csináltak a mohácsi vész után keletkezett csonka országból.

Olyan kis országnak, amilyen a mohácsi vész és a kettős királyválasztás következtében mi lettünk (s amilyen sajnós, ma is vagyunk, mert újabbán újra azzá lettünk), már nem lehet önálló külpolitikája, mert ahhoz nincs se elegendő ereje, se tekintélye, hanem úgy próbálja létét és érdekeit biztosítani, hogy egyik vagy másik hatalmas szomszédjához simul, annak érdekköréhez csatlakozik és annak segítségével és árnyékában próbálja a maga érdekeit vagy legalább létét biztosítani.

Nagyon óvatosnak és elővigyázatosnak kell azonban eközben lennie, mert ha nem elég óvatos, ha nem jól számít s nem olyan nagyhatalomhoz köti a maga szekerét, mely a nemzettek versenyében győz, akkor maga is vele együtt bukik. Sajnos, így jártunk mi mind a két világháborúban. Mind a kétszer ahhoz a német birodalomhoz volt kötve a szekerünk, amely a küzdelemben elbukott. Rosszul számítottunk, nem voltunk elég okosak. (A második esetben nem annyira a rossz számítás volt bukásunk oka, hanem az, hogy akkor már „függetlenek” voltunk, nem pedig a Habsburg monarchia tagja. Akkor már csonka ország, kis ország voltunk, s így a német kolosszussal szemben szomszédunkban már annak megszállására sem volt hatalmunk, kinek az oldalára álljunk. A „függetlenségünk” tehát csak ilyen volt!)

Ugyanezt nem mondhatjuk még az első világháborúról (mikor még Habsburg „elnyomás” alatt voltunk.)

Ekkor még önkéntes volt a csatlakozásunk Németországhoz. Hiszen az első világháború kitérésének oka a szerb irredentizmus volt, az pedig elsősorban Magyarország ellen irányult, a szerbeknek Oroszország volt a pártfogójuk, Oroszország pedig a németekkel ellenséges Antantnak volt a tagja.

Elhibáztuk tehát szövetségünket. Azzal voltunk szövetségben, aki a háborút elvesztette s így vele együtt mi is pórul jártunk. Hajdani nemzetiségeink aztán, akik jól választottak, mert kezdettől fogva az Antant hívei voltak, felosztották hazánkat és kis nemzetté tettek bennünket. Kisebbsé, mint amekkorák ők lettek.

Mivel pedig rá 25 évre, az újabb világháborúban, újra csak rosszul számítottunk, sőt mivel most már hogy „függetlenek” lettünk, de vele együtt csonka országgá, kis országgá váltunk, nem is volt meg még az a lehetőségünk se, hogy szabadon választhassunk, megint csak annak az oldalán vettünk részt a világháborúban, aki elvesztette a játszmát s így még az előbbinél is mélyebbre süllyedtünk.

De most legalább azzal menthettük magunkat, hogy ha okosabbak lettünk volna és jobban tudtunk volna számítani, akkor is bajosan kerülhettük volna el sorsunkat, mert ekkor már tényleg kis ország voltunk és – ez a kicsiség átka! – a német közelebb volt hozzánk, mint el-

lenfelei. Ezért még ha lett is volna elég eszünk – de sajnos nem volt –, a szomszédunkban levő Németország akkor se tűrte volna el tőlünk, hogy ezt a meglévő eszt használhassuk is.

A török világ kis Magyarországa (melynek azonban, ha lakói okosabbak lettek volna, nem kellett volna ennyire kicsinynek lennie, mert legalább Erdély és részei hozzánk tartozhattak volna, ha akartuk volna, mert mind a kettős királyválasztás, mind a „szabadságharcok” elmaradhattak volna) nem volt ilyen kényszerhelyzetben.

A XVII. század Habsburg csonka Magyarországa is két nagyhatalom érdekkörének határán feküdt és szabadon csatlakozhatott akár az egyikhez, akár a másikhoz. Mindkettő szomszédos volt vele s így egyik se kényszeríthette arra, hogy akarata ellenére is hozzá csatlakozzék és az ő szekerét tolja. Az egyik nagyhatalomnak, a németnek, egyenesen felesküdtött alattvalói voltunk, de azért mégis szinte az egész nemzet Thököly, tehát a török pártján állt, ami fényesen bizonyítja, hogy megvolt a lehetőségünk a szabad választásra a két küzdő fél között.

A magyar külpolitika e helyzetnek megfelelően az egész XVI. és XVII. századon át abban állt, hogy e két nagyhatalom közt járjon tojástáncot s vagy az egyikhez vagy a másikhoz való csatlakozással biztosítsa nemzeti életét és védje meg nemzeti és gazdasági érdekeit. Egymagában könnyen elbánhatott volna vele egyik is, másik is, de mivel ketten voltak, a másik miatt egyik se tehetett vele azt, amit akart. Ha a két ellenséges nagyhatalom bármelyike ellenségesen lépett fel, módunkban állt védelemért a másikhoz folyamodni, s a másik ezt a kért védelmet már csak azért se tagadhatta meg, mert mindkettőnek a maga érdeke volt, hogy ezt a szomszédos kis államot el ne taszítsa magától és vetélytársa karjaiba ne kerüljön.

Azt azonban egyáltalán nem mondhatjuk, hogy nekünk érdekeinknek megfelelően egyformán jogunk volt a két nagy szomszéd közül akár az egyikhez, akár a másikhoz csatlakozni. Hiszen az egyik, a nyugati szomszéd európai volt, mint mi, keresztény, mint mi, míg a keleti szomszéd Ázsiát és az iszlámot képviselte. Ez a keleti szomszéd a kereszténység s vele a mi kultúránk halálos ellensége volt, akivel nekünk szövetkezni becstelenség, árulás, a kereszténység s vele az európai kultúra cserbenhagyása, megtagadása volt.

Hiába mondják itt a magyar álhazafiság képviselői, hogy a cognaci ligában maga a pápa szövetkezett ezzel az iszlámmal és Ázsiával, s ami a pápának nem volt szégyen, az a magyar nemzetre még kevésbé lehet az. Ki mondta ugyanis valaha azt, hogy egy pápa még kivételesen se tehet rosszat vagy helytelent, hogy ő nemcsak mindig jót tesz, hanem mindig a legjobban. (Aki azt hiszi, hogy a pápai tévedhetetlenség ezt jelenti, az vallási analfabéta.)

Éppen ellenkezőleg, azt kell mondanunk, hogy egyenesen erkölcsi lehetetlenség, hogy az eddigi majdnem 300 pápa között egyik se vétkezzen vagy hibázzon soha semmit. A pápa vagy a pap nem abban különbözik a híveitől, s még inkább a nemkatolikusoktól, hogy míg ezek tele vannak bűnökkel és gyaroltságokkal, a pap, de különösen maga a pápa, arkangyal, sőt Isten, aki rosszat tesz s ritkábban követ el ostobaságot, mint azok. Ennél többet kívánni tőle ostobaság, fogalomzavar.

Ha azonban a pap, a püspök, sőt még a pápa is vétkezhet s lehet néha ostoba, ebből csak nem következhet az, hogy tehát akkor nekünk is lehet vétkeznünk és szabad ostobának lennünk. Az Egyház és a pápa részéről nem éppen elég-e az, hogy a 300 pápa között csak egy volt, aki még a törökkel is politikai szövetségre lépett, a kálvinista erdélyi fejedelmek és a magyar szabadsághősök pedig seregszám tették ugyanezt. Nem bizonyítja-e ez, hogy a pápák hivatásuk magaslatán állnak és híveiknek például szolgálnak?

Igaz, azt is bizonyítja ez, hogy ők se arkangyalok és politikailag ők se tévedhetetlenek, de ki mondta ezt valaha? Sőt nem az volt-e egész hihetetlenül nagy fokban ostoba, aki a pápai tekintélyből ezt a következtetést vonta le? Hiszen ha így volna, ez nem azt bizonyítaná, hogy a pápaság hivatása magaslatán áll, hanem azt, hogy Isten vagy legalábbis nem ember. Ezt az Egyház sose mondta, sőt tiltakozott volna ellene, ha ugyan akadt volna 2000 éves történelme folyamán olyan ember, akinek ilyen bolond gondolatai merültek volna fel.

Azonban a pápaság még ebben az egy kivételes s állítólag szegyenletes esetben is jobban hivatása magaslatán állt, mint gondolnánk. A törökökkel való szövetkezésünk mentségére még a cognaci ligát se hozhatjuk fel, mert a törökkel még egyetlenegy pápa sem szövetkezett még politikai okokból sem. A cognaci ligához való csatlakozás nem tartozott a pápaság legdicsőbb és legokosabb cselekedetei közé. (A Habsburgok például elmondhatják magukról, hogy ők még így közvetve se szövetkeztek soha a törökkel.) Általában a pápáknak mindig meg kellett bánniuk, mikor a Habsburgok ellenében a franciákkal szövetkeztek, de a pápák a cognaci ligában is csak a franciákkal szövetkeztek (és ezek szövetségeseivel), nem pedig a törökkel.

A török a franciák szövetségese volt, nem pedig a pápáé. Sőt többet mondok: a török még a franciák szövetségese se volt, mert arra, hogy az iszlámmal nyíltan szövetkezzék, még a tág lelkiismeretű és mindenre kapható I. Ferenc francia király se tudta magát rászánni, azt még ő is szégyellte. Ő csak jóban volt a törökkel, mint legnagyobb ellenfelének, a Habsburg-háznak az ellenségével, de arra, hogy szövetséget is kössön vele, még ő sem volt hajlandó. Még azt is titkolta, s ha kellett, letagadta, hogy összeköttetésben van vele. A pápa tehát csak egy ilyen francia királlyal kötött szövetséget, de még így is hamarosan kilépett a cognaci ligából.

Ha tehát még az az állítás se igaz, hogy a cognaci liga idején a franciák szövetségben voltak a törökökkel, milyen cinizmus és rosszhiszeműség kell ahhoz az állításhoz, hogy ugyanakkor a pápa szövetkezett a törökökkel? Pedig egy időben ez a cinikus rosszhiszeműség minden iskolakönyvben benne volt és minden történelemtanár ezt hangsúlyozta diákjainak. Pedig a cognaci ligával kapcsolatban még a Pallas-lexikon se tud a törökről (annál kevésbé a nála újabb keletű Révay-lexikon), hanem ezt csak I. Ferenc, a francia király, a pápa, Firenze, Velence és Anglia szövetségének mondja. Mindenesetre bizonyítja a pápaság nagy erkölcsi tekintélyét, hogy ami a franciákra, angolokra és az olasz köztársaságokra nem szégyen, az a pápaságnak olyan nagy szégyene, hogy ellenségei csak félig visszafojtott hahotákkal kárörvendően tudnak beszélni róla.

Bocskai, Bethlen Gábor és Thököly, a mi nemzeti büszkeségeink azonban nem is csak szövetségesei, hanem cselédei voltak a töröknek, vagy ha igen finomak akarunk lenni: csatlósai. Az azonban igaz, hogy ők is szégyellték ezt, s minden külföldi érintkezésükben, még akkor is, ha protestáns hittestvérükkel tárgyaltak, szükségesnek tartották mentetegetni magukat miatta azzal, hogy náluk ez csak ideiglenes állapot, a kényszerűség következménye és undorral teszik.

Alig várják, mondták, hogy szabadulhassanak tőle. De még ennek is a Habsburg császár az oka, mert az velük annyira rosszul bánt, hogy kénytelenek voltak a törökhöz folyamodni. Láttuk, hogy akkor, mikor a császárral tárgyalt, még Thököly is mindig így beszélt.

Bethlen Ravasz László református püspök szerint „hideg, ravasz, számító észember”, Thököly pedig – Szirmay szerint – „a színlelés csodálatos mestere” volt, mégis elhíhetjük neki, hogy még ők is őszintén beszéltek, mikor így beszéltek. Hiszen Bethlen, a katolikusgyűlölő kálvinista, még reverzalist is hajlandó lett volna adni II. Ferdinánd lányának, sőt talán még meg is térni, csak hogy a töröktől való függőségtől szabaduljon: Thököly pedig a jezsuitákkal is lepaktálni s nemcsak megtérni, hanem egész hátralevő életében az eretnokség ellen küzdeni is képes lett volna, csak hogy „az ottomán pokolból” megmenekülhessen és keresztények közt fejezhesse be életét.

Még protestáns művek is hangsúlyozzák, hogy még V. Frigyes, a prágai protestáns „téli király” is azzal játszott a szerencséséjét és veszítette el még protestáns hitfeleinek rokonszenvét is, hogy a törökkel cimboráló gonosz Bethlen Gáborral szövetkezett. Maga Pfalzi Frigyes, a téli király nem is szövetkezett a törökkel, hanem csak Bethlen Gáborral, pedig helyzete olyan volt, hogy még az ördöggel is szövetkeznie kellett volna. A törököt azonban a keresztény világban még az ördögnél is rosszabbnak tartották.

Nem volt tehát mindegy az, hogy két nagy szomszédunk közül mi is melyikkel szövetkezzünk. A keletivel, a törökkel ugyanis csak akkor szövetkezhettünk volna, ha már oda jutottunk, hogy akár az ördög szövetségét is szívesen kellett látnunk. Ezt azonban csak annak kell, sőt csak annak szabad szívesen látnia, aki érdekei megmentésére már a becsületét is hajlandó áruba bocsátani és már oda jutott, hogy veszténivalója nincs is már és ezért már egész Európa megvetésével se törődik.

Azok szemében, akiknek a kereszténység nemcsak kortes jelszó, hanem meggyőződés volt, a kereszténységgel szemben a törökökkel cimborálni csak a becsület elvesztése árán lehetett. Akkor pedig még minden becsületes ember kereszténynek tartotta magát Európában és hitt is Krisztus Evangéliumában. Még a protestánsok is.

De hát mi, illetőleg a mi szabadsághőseink tulajdonképpen nem is szövetségesei, hanem cselédei voltak a töröknek. Szövetséges ugyanis nem szokott a szövetségésének adót fizetni, s szövetséges nem úgy szokott a szövetségésével beszélni, mint Szolimán beszélt János királlyal, hogy „Magyarországot neked adtam”, vagy ahogyan Kara musztafa nagyvezér beszélt Thökölyvel, akit Magyarország királyának „kinevezett”.

De nekünk még egy más ok miatt se lehetett mindegy, hogy a törököt vagy a németet válasszuk inkább szövetségésünknek. Nekünk ugyanis az egyik szomszéd, a német, nem volt idegen, hanem a koronás királyunk volt, akinek mi hűséget esküdtünk s így alattvalói hűséggel tartoztunk neki. Az engedelmességet iránta a becsület és eskü szentségén kívül még törvényeink, alkotmányunk is előírta.

Még ha tehát úgy is láttuk volna, hogy a német császár és a török szultán párharcában a török az erősebb fél, a végső győztes ő lesz, s így nemzetünk érdeke azt kívánja, hogy az ő táborához csatlakozzunk, ezt még ez esetben is csak akkor tehettük volna, ha az lett volna az elvünk, hogy nemzetünk jövője érdekében még a lelkünket is el szabad, sőt el kell adnunk s még az ördöggel is szabad, sőt kell szövetkeznünk. De éppen a Habsburgok ellen még így is csak akkor harcolhattunk volna, ha megvártuk volna, míg az a Habsburg, akit királyunkká koronáztunk, meghal, utódát pedig nem választottuk volna meg s nem koronáztuk volna királyunkká. Pedig hát ezt 400 év alatt egyszer se tettük. (Bethlent megválasztottuk, de meg őt se koronáztuk, sőt ő maga se akarta, hogy megkoronázzuk.)

Úgy azonban, ahogyan mi csináltuk, nemcsak az európai keresztény közösségekkel helyezkedtünk szembe és nemzeti függetlenségünkről és önérzetünkről mondtunk le, hanem évszázadokon át állandóan pofoztuk azt a magyar alkotmányt is, amelynek megszegését mi hánytuk állandóan királyunk szemére és mi szegtük meg azt az esküt, melyet állandóan királyunktól kértünk számon. Azok hányták szemére királyunknak a nemzet kezébe letett esküjének meg nem tartását, akik egyenesen hazafias követelménynek tekintették minden magyarban, hogy ő ne tartsa meg a királya kezébe már letett esküjét.

De hogy a rosszaság mellett milyen ostobák is voltunk, meg kell említenünk azt is, hogy akkor már, mikor a török Thököly ösztönzésére Bécs ellen vonult s mi is vele tartottunk, az élesebb megfigyelők rég észrevették, hogy a török már nem az a nagyhatalom, ami régebben volt és hogy a bomlás csirái már észrevehetően működnek rajta. Pedig hát a török még hatalma teljében se volt soha olyan erős, hogy a kereszténységgel sikerrel szállhatott volna szembe.

Megmutatta ezt már Hunyadi és Kapisztrán is, megmutatta a kereszténység Lepantónál és Szentgotthárdnál. De elárulta gyengeségét a török már akkor is, mikor I. Ferdinánd és Miksa idejében se mert szembeállni az itt felvonult nagy keresztény sereggel. Ne feledjük el ugyanis, hogy ekkor nemcsak a keresztények nem támadták meg a törököt, hanem a török se merte megtámadni őket. Ha a törökben erre lett volna bátorság, akkor a németek nem vonultak volna haza ütközet nélkül.

Mi tehát Lipót felszabadító háborúja korában, ha a „német-”, illetőleg Habsburg-, tehát katolikusgyűlölet nem homályosította volna el a józan eszünket és tisztánlátásunkat, láhattuk

volna, hogy itt nem két egyenrangú nagyhatalommal van dolgunk, hanem a kettő közül az egyik sokkal gyengébb a másikinál. Mi azonban éppen ehhez a gyengébbhez csatlakoztunk.

Ha arra az álláspontra helyezkedünk, hogy a törökkel nekünk éppoly jogunk és erkölcsi jogcímünk volt szövetségzni, mint a másik szomszédunkkal, a Habsburg birodalommal, és a kettő közötti választásban minden erkölcsi gátlástól mentesen egyedül csak a nemzet érdekeit kellett néznünk, ez esetben a két, velünk szomszédos nagyhatalom közül amellé kellett volna állnunk, akivel való szövetségben nemzetünk függetlenségét jobban biztosítva láttuk.

Ki kell jelentenünk, hogy éppen ezen alapon állva követték el a legvégzetesebb baklövést azok, akik azt hitték, hogy hazájuk szekerét nem a Habsburg császárhoz, hanem a törökhöz kell kötniük.

Világos, hogy a választásban egyedül annak kellett irányadónak lenni, melyik az erősebb fél a kettő közül, melyik fog a harcban felül maradni. Ha ebben éles a politikai látásunk, ha helyesen tudjuk megítélni az erőviszonyokat, ha tényleg az bizonyul erősebbnek, akit annak gondoltunk, s így valóban a mi szövetségeseink marad a győző a porondon, akkor jól választottunk, jó politikusok és nemzetünk érdekeinek jó sáfárai voltunk: az erőssel együtt mi is erősek, a győzővel mi is győzők lettünk. (Illetőleg lettünk volna, ha a harcban is nem úgy mentünk volna bele, mint a török hűbéresei.)

Ilyen okosak voltak például a jugoszlávok vagy a románok vezetői az első világháborúban. A németek ellenségei mellé állottak, mert tudták, hogy nem a német lesz az, aki győz. Ezzel szemben mi elhibáztuk a számítást, nekünk nem volt politikai éleslátásunk, vagy ha volt, nem hallgattunk rá. Mi hittünk a németek titkos fegyvereiben, ők nem hittek; nekünk a gyűlölet vagy a szenvedély volt a vezérünk az ész szava helyett, mi azt néztük erősebbnek, aki gyengébb volt; mi a gyengébb oldalán léptünk a küzdelembe, azért vele együtt mi is elbuktunk s vele együtt tapasztaltuk a közmondás igazságát: *Vae victis!* Jaj azoknak, akiket legyőztek! Jaj annak, aki alul marad, aki rosszul számított!

Sajnos, ez történt velünk egymás után mindkét világháborúban. Mi nem voltunk olyan okosak, mint a jugoszlávok vagy a csehek. Mi nemcsak először, hanem az első keserves tanulság ellenére másodszor is a németekkel rokonszenveztünk. Sajátságos, hogy addig, míg a „német” a Habsburg volt, addig mindig a német volt nekünk ellenszenves, mindig azt gondoltuk a gyengébbnek. Pedig 400 éven át mindig ő volt az erősebb, mi minden szabadságharcunk után Habsburg-alattvalók maradtunk.

Most, mikor már hasznos lett volna, ha a német számunkra ellenszenves lett volna, egyszerűen végtelenül rokonszenves lett. Hitlerért, kivált eleinte, jobban lelkesedtek nálunk, mint saját német hazájában, és azokban a titkos fegyverekben még vakabban hittek nálunk, mint Németországban. Ezért aztán egymásután buktunk el a németekkel együtt, de sajnos, mi mind a kétszer még jobban elbuktunk, mint a németek; minket még jobban tönkretett az ellenség, mint azokat.

De hát mi nemcsak most csináltunk így már kétszer egymás után s nemcsak most csatlakoztunk botorul éppen ahhoz, aki gyöngébbnek bizonyult, mert tévesen azt hittük, hogy ő lesz az erősebb, hanem ugyanígy csináltunk már évszázadokkal ezelőtt, a török világ idején is, csak éppen megfordítva: akkor a német, illetőleg a saját koronás királyunk volt az erősebb, nem pedig a török, akkor azonban mi a németet gondoltuk a gyengébbnek. Annyira gyűlöltük ugyanis (sajnos, éppen azért, mert királyunk volt s így tisztelni lett volna kötelességünk, és mert egyúttal a kereszténység képviselője is volt a harcban, és így kétszeresen is tisztelnünk kellett volna), hogy az erőt csak a törökben vettük észre, a saját királyunkban és a saját kereszténységünkben nem. Ez is azért volt, mert a saját királyunk, mint igazi keresztény, jóságos volt, engedékeny és békeszerető, s mi, mint nem igazi keresztények, akik nem gondolkodtunk keresztény módra, ezt nem tudtuk mással magyarázni, mint csak gyöngeséggel, de nekünk egyébként is mindig a büszkeség imponált.

Azt hittük, hogy a török nem azért gögös és vérszopó, mert nem keresztény, hanem mert ő az erősebb. Hogyan csúfolta meg például Thököly – hízelgő alakoskodással Bécsbe küldött követneinek tapasztalatai alapján – a bécsiek gyávaságát és gyöngeségét a portának küldött leveleiben! Hogy lenézte a szerzetesektől orránál fogva vezetett császárt! Milyen bizonyosra ígerte a nagyvezérnek a győzelmet, ha megindul! Mennyire hangsúlyozta neki, hogy Bécs bevétele bizonyos, s bizonyos vele a császár hatalmának összeomlása is!

Az eredmény aztán éppen az ellenkező lett: a török legyőzhetetlensége babonájának végleges összeomlása (attól kezdve – éppen ellenkezőleg – mindenki „beteg embernek” tekintette), több százezres seregének semmivé levése, utána egy másfél évtizeden át állandóan tartó nagy felszabadító háború megindulása, Buda s később az egész ország visszafoglalása és a töröknek a Balkánra való végleges visszakergetése.

De e dicső felszabadító háború, mely valósággá tette Zrínyi s vele minden régi nagy magyar örök álmát, melyről azonban ők el se hitték volna, hogy ez nemcsak álom, sajnos csak Magyarországért folyt, csak Magyarországot állította vissza, de nem a magyarokkal folyt. Mások adták vissza a magyaroknak a hazájukat, ők maguk azonban, akiknek akkor is, ma is az a fő büszkeségük, hogy ők voltak évszázadokon át Európa és a kereszténység védőbástyája, érthetetlen politikai rövidlátásból és hajdani dicső szerepüket az árulással és becstelenséggel cserélve fel, az ellenség oldalán álltak, mert hiszen akkor is haragban voltak királyukkal, mikor az hazájuk felszabadításán oly eredményesen fáradozott; akkor is „szabadságharcot” folytattak ellene, mint mindig.

De soha egy szabadságharcunk se volt annyira nyíltan, annyira leplezetlenül, sőt szemtelenül és cinikusan törökpartí, mint ekkor, Thököly vezérlete alatt. Igaz, hogy nem volt kivétel nélkül minden magyar Thököly pártján (ma azonban már Thököly pártján áll lélekben minden magyar), sőt láttuk, hogy szívben úgyszólván senki, de az is tagadhatatlan, hogy a valóságban mégis mindenki a pártján volt, mert nyíltan színt vallani ellene senki se mert. Aki mert, az jószágait elhagyva Bécsbe volt kénytelen menekülni, s itthon nemcsak akkor szerepelt a nemzeti gondolattól távol álló hazaárulónak, hanem történetírásunkban és a nemzet közvéleményében még ma is, sőt ma még sokkal jobban. A nemzeti szellemet még ma is Zrínyi Ilona képviseli. Akkor a kassai és a tokaji gyűlésen azonban mindenki torkig volt Thökölyvel.

Torkig is kellett vele lenni, hiszen Thököly a nemzet e gyülekezeteit még annyira se becülte, hogy azt a szultáni athnámét, mely őt az ország nyakára ültette, akár csak megmutatni is hajlandó lett volna nekik. Próbáltak is hangot adni elégedetlenségüknek, de mikor látták Thököly gögjét, azonnal átsaptak a legszolgaibb megalázkodásra és a hazafias lelkesedés hangjába. Mindez akkor történt, mikor Lipót seregei már Magyarország felszabadításán fáradoztak s egyik csapást a másik után mérték a törökre. A felszabadító háborúban a magyar nemzet királyával szemben a török oldalán állt.

De Erdély is a török pártján volt, pedig az is volt akkora területű, mint a királyi Magyarország. Hogy Erdély is inkább akarta a török, mint Lipót győzelmét, azt nem tagadhatja senki, aki az akkori erdélyiek levelezését ismeri. Apafi Thököly személyével nem rokonszenvezett, mert vetélytársa és irigye volt, de hogy ügyével, mely a magyar királlyal szemben a török oldalán állást jelentette, kétségtelenül szívvel-lélekkel azonosította magát, kétségtelen, hiszen mindig ez volt Erdély „nemzeti” dicsősége. Hogy nem is elégedett meg csak az eszményi lelkesedéssel, hanem ténylegesen is mindig támogatta a Thököly-féle irányzatot, mutatja a Wesselényi-összeesküvés története. De láttuk, hogy az erdélyi sereg Apafival személyesen az élén akkor is ott volt Füleknél, mikor Thököly királyságát a törökök ott kihírdették, tehát az erdélyiek fegyveresen is bevonultak Magyarországra a török oldalán és a magyar király ellen. De az erdélyiek, mint török cselédek, ott voltak a török seregben akkor is, mikor az Bécs ellen indult. Ezt nálunk szintén nem tudják, mert történetírásunk hallgat róla.

Az a kevés magyar, aki a török-osztrák küzdelemben az osztrák oldalán állt, nem számít, mert hiszen azok labancok, azaz „gyázmagyarok”, sőt „hazaárulók” voltak, a magyarság szégyenfoltja. Ellenben Zrínyi Ilona, nemének díszje, a magyar nők örök példaképe, a török pártján volt még akkor is, mikor már Buda is keresztény kézbe került. Semmiképpen se lehet tehát letagadni, hogy a felszabadító háború folyamán a magyarság a török pártján volt. Még csak azt se mondhatjuk róla, hogy semleges álláspontot foglalt el a két küzdőfél között, pedig ez is éppen elég szégyen volna. A mai magyar közvélemény még jobban Thököly és Zrínyi Ilona pártján áll, mint az akkori magyar közvélemény.

Sőt, még ennél is többet kell mondanunk. Mindenki tudta nálunk is és Bécsben is, hogy ha a magyarok nem biztatták volna, a török akkor meg se indult volna. Hisz érvényben volt még a vasvári béke, de viszont már nem sokáig, s így a török minden különösebb önmegtartás nélkül megvárhatta volna legalább a vasvári béke lejártát, ha Thököly állandó unszolásával a szó szoros értelmében bele nem lovalja, hogy előbb elinduljon. De az is bizonyos, hogy ha Thököly közreműködése nélkül indult volna, nem egyenesen Bécs lett volna a célpont, hanem ennél kevesebbel is megelégedett volt, kivált kezdetben. Thököly hangsúlyozta a töröknek állandóan, milyen gyöngék és milyen tehetetlenek ott Bécsben. Ő szerezte meg a töröknek kémjeivel még Bécs erődítményeinek a rajzát is, csak hogy nagyobb kedvet és bátorságot kapjon a támadásra.

Sajátságos azonban, mennyire kormányozni tudja az ész az akarat és azok az emberi szenvedélyek, melyek akaratumkra hatással vannak. A mi „hazafias” történetírásunk ugyanis nagy „hazafias” buzgalomban még a töröknek tett kémszolgálatunkból, még ebből a gyászos és szégyenteli értelmi és erkölcsi eltévelyedésünkől is érdemet és dicsőséget tudott csinálni. Mégpedig nem is holmi Baráthosi Balogh Benedek-féle kezdetleges kortesmű, hanem legnagyobb szabású és legkomolyabb történelmünk, a tizkötetes Szilágyi-féle. Ezt írja (VII., 405. o.):

„A XVII. század gazdag nagy eseményekben. (Csakhogy ezekben a nagy eseményekben – sajnos – mi nem valami dicső szerepet játszottunk. Azok a nagy események nem közreműködésünkkel, hanem ellenünkre történtek. Milyen szégyen!) De Magyarország és Kelet-Európa sorsára egyikük sem gyakorolt olyan mélyre menő hatást, mint az a háború, melybe a magyarok Lipót császárt 1683-ban akarata ellen sodorták. Ha tőle függ, a törökkel tovább is békében élt volna.”

Szóval Magyarország felszabadulását a török alól Lipót mégiscsak a magyaroknak köszönheti, tehát ez a felszabadulás csak a magyarok érdeme. Mert igaz ugyan, hogy a magyaroknak se pénze, se a vére nem nagy szerepet játszott ebben a felszabadításban, s ha játszott is volna, akkor se sokat számítana, mert az hazaáruló labancok pénze és vére volt, akik szembeszegültek a hazafias közszellemmel, mely a török melletti harcot kívánta és akiket egyébként is bőségesen ellensúlyoztak a Zrínyi Ilonák és más „példamutató” hazafiak, hazájuknak és nemüknek egyéb díszjei, akik életüket és vérüket Lipót és a felszabadulás ellenében vetették a serpenyőbe, tény azonban, hogy Lipót sose indította volna meg nagy felszabadító háborúját, ha erre a török nagy bécsi támadásával rá nem kényszeríti.

Hogy pedig a töröknek ez a nagy bécsi támadása megtörtént, az egyedül a magyarok, mégpedig a hazafias, a Habsburg-ellenes magyarok érdeme, mert ha ők a törököket bele nem lovalják s nem szerzik meg számára még Bécs vára erődítményeinek a rajzát is és így a siker reményét közreműködésükkel jelentősen nem növelik, a támadás és ennek reakciójaként Lipót ellenreakciója s vele a felszabadítás is elmaradt volna.

Látjátok feleim szömtökkel, milyen nagy volt a mi érdemünk még abban is, amit az osztrák csinált. Még Lipótnak ez az ország-világra szóló és a reakciósoktól annyira felfújott nagy dicsősége is tulajdonképpen a mi érdemünk, mégpedig nem a labancoké, ezeké a hazaáruló gyázmagyaroké, hanem a szabadságszerető kuruc és természetesen protestáns magyaroké.

Ha ők nincsenek, hazánkat Lipót sose szabadította volna fel. Ezek a lelkes és okos kuruc magyarok azonban rákényszerítették a török elleni harcra, ezt a nyálkás, tehetetlen, papok ve-

zette Lipótot, s így akarata ellenére is kénytelen volt hazánkat az addigi botrányosan hosszú késedelem után végre felszabadítani.

E nagy érdem láttára és e fényes logika előtt csakugyan le kell venni a kalapot és el kell némulnia minden ellenvetésnek, elismerjük. Csak annyit jegyzünk meg szerényen, hogy ha Thökölyék, kurucék és protestánsok csakugyan azért lovalták volna bele ebbe a törökre végzetes hadjáratba Kara musztafa nagyvezért, mert bizonyosan tudták, hogy a bécsiek se nem gyávák, se nem gyengék: éppen ellenkezőleg, annyira okosak, vitézek és erősek, hogy még az erődítmények rajzában birtokában is csúfos kudarc várja a törököket, vagyis, ha Thököly hazugul és rosszhiszeműen (hiszen mindenki tudja, hogy ez volt a szokása) írta volna állandóan Konstantinápolyba, hogy Bécs mennyire gögös, készületlen és gyáva, sőt talán még azok az erődítmény-térképek is, melyeket küldött, készakarva hamisak lettek volna, vagyis a törököket tulajdonképpen törbe csalták volna, akkor csakugyan lenne értelme a kuruc dicsekvésnek.

Sajnos, még így is hozzá kell tennünk azonban, hogy még ebben az esetben is csak Bécs felszabadulása lett volna kuruc érdem, tehát csak az, ami magyar szempontból semmi, s keresztény szempontból is kevés. Hiszen magát Bécszet már addig is nemegyszer szabadították fel a nem magyar keresztény seregek (ha ezek a seregek magyarok lettek volna, az már valóban dicsőségünk lenne) ugyanolyan nagy török sereg ellenében, mint 1683-ban, de utána mégse következett Magyarország felszabadítása, mert utána nem folytatták a hadjáratot.

A folytatás ugyanis ennél százszorta nagyobb erőfeszítést és kiadást jelentett, és újabb, még nagyobb győzelmek egész sorozatát kívánta. A Bécs felszabadítása után következő másfél évtizedes felszabadító háború csak azért járt olyan nagy sikerrel, mert olyan világhírű hadvezéreket adott Lipótnak a Gondviselés, mint amilyen Lotaringiai Károly, Bádeni Lajos, Bajor Miksa, főként pedig Savoyai Jenő volt. Ki tudta azonban ezt előre? S ez már csak nem a kurucok érdeme volt?

Azt azonban mindenki tudja, s még kurucaink is kénytelenek elismerni, hogy Thökölyék, akik máskor mindig álnokok és csalárdak voltak, most az egyszer őszintén, éppen nem csalárdul lovalták bele Kara musztafát a Bécs elleni támadásba. Ők csakugyan azt hitték, hogy Bécs gyöngye és gyáva, s ezért a török fényes győzelmet fog aratni felette. Ezért, legnagyobb sajnálatunkra, nem állapíthatunk meg mást, mint hogy a kurucoknak csak annyi érdemük volt nemcsak Magyarország, hanem még Bécs felszabadításában is, mint amennyi Júdásnak abban, hogy Krisztus megváltotta az emberiséget. Kétségtelen ugyanis, hogy ez se történhetett volna meg, ha Júdás a mesterét el nem árulta volna.

Jellemző, hogy a cinikus Anatole France valóban Júdás érdemének tartja a megváltást, és csodálkozik, hogy a kereszténység annyira haragszik Júdásra, mikor végeredményben neki köszönhető Krisztus keresztthalála. Az is jellemző, hogy mikor harminc évvel ezelőtt még nálunk is mindenki Anatole France-t olvasta, még művelt emberek, tanárok is érdemesnek és szellemesnek találták ezt a megállapítást s bosszankodás helyett tetszéssel kísérték. Krisztus Urunk azonban, úgy látszik, nem bírt ekkora értékkel a szellemesség iránt. Ő egész másképp gondolkodott. Ő nem hatódott meg attól a „jótéteménytől”, melyet Júdás az emberiséggel tett, hanem egyenesen azt mondja: „Jobb lett volna, ha nem született volna az az ember”.

Világos, hogy az is jobb lett volna, ha a mi kurucaink se születtek volna meg soha, s júdási jótéteményüktől ők is megkímélték volna hazánkat és az európai kereszténységet.

Nagy szégyenünk

Szóval a „magyarok” (mert a mi történetíróink kurucok helyett csak magyarokat mondanak, mert a labancok, mint elfajult magyarok, nem érdemlik meg a „magyar” nevet) a felszabadító háború előtt és alatt a török pártján voltak, sőt egyenesen ők biztatták fel, hogy Magyarország és Bécs ellen jöjjön. Ne várja meg még a vasvári béke lejártát se, hanem egyenesen hitszegően jöjjön (de közben szidták a saját királyukat, hogy miért szegi meg ő a hitét). Színvakságukban csak azt a hitszegést tudták észrevenni ugyanis, melyet ő követett el, de ezt akkor is, ha nem követte el.

Mikor a török végre megindult Bécs és a kereszténység ellen – valójában azonban sose Bécs, hanem mindig Magyarország ellen indult, mert az eredmény sose Bécs, hanem egy-egy magyar vár s vele az ország egy újabb részének hatalmába kerítése volt –, Thököly elébe küldötte követeit: Szirmayt és Fajgelt (az első kálvinista és magyar, a másik lutheránus és idegen volt). Ezek egész Filippopoliszig mentek elébe a nagy szövetségesnek, de a szultán csak akkor bocsátotta őket maga elé, mikor már Nándorfehérvárra ért. Úgy látszik, azt akarta vele jelezni, hogy undok hazaárulásukból és magyarokhoz annyira nem illő hízelgésükből kevesebb is untig elég lett volna.

Mikor azonban Nándorfehérvárnál mégis rászánta magát, hogy fogadja őket, természetesen „kegyes szavakkal” küldte őket vissza urukhoz. Ez a tisztelegés, különösen pedig hogy annyira siettek vele, világosan bizonyítja, mennyire egy volt ez a török hadjárat a kurucok ügyével és hogy a kereszténység és az iszlám harcában mennyire az iszlám mellett álltak a kurucok, illetőleg – legalábbis a kurucok felfogása szerint – a magyarok.

Mikor a szultán Eszékre ért, ott megjelent előtte maga Thököly is. „Egyrészt, hogy tiszteletét tegye, másrészt, hogy a hadjárat részleteit megbeszélje” – írja a Szalay-Baróti-féle magyar történelem (III., 380. o.). „Megegyeztek abban – folytatja –, hogy a török sereg a Dunántúlon fog Bécs felé nyomulni, Thököly pedig a bal parton igyekezzék oda.” Látjuk tehát, hogy a hadjárat mennyire a törökök és Thökölyék, tehát a törökök és a kuruc magyarság közös hadjárata volt.

Ugyanez a magyar történelem Kara musztafa nagyvezért és Thökölyt egyszerűen „a hadjárat két fő tényezőjének” nevezi. Pedig láttuk, hogy ez a magyar történelmi mű egyébként – nemhiába régebbi nála – még a Szilágyi-történelmen is túlesz „hazafiatlanságban”.

Thököly Szalay Pált, Szepessy Pált (kurucaink szemében a kor legtisztéletreméltóbb „hazafiai”) és Barkóczy Ferencet (ő labanc volt és katolikus, de a nagy „hazafias” lelkesedés, illetőleg Thökölynek nagy hatalmán alapuló terrorja őt is a kurucok táborába sodorta) 800 kurucal a török seregben hagyta, hogy nekik kalauzul szolgáljanak (!). Látjuk tehát, hogy mire a török megérkezett, még a katolikus labancok is kurucokká váltak.

„A török had most ellenállhatatlanul nyomult elő a Dunántúlon. Thököly is megindult Putnokról, 12.000 törököt vezetvén magyar hadai mellett. (Világosan látható tehát, hogy a magyarság is tevőlegesen részt vett a Bécs elleni török támadásban.) A török főszerephez csatlakozott a tatár kán is, és miután minden szabadkozása hiábavaló volt, Apafi Mihály fejedelem.”

Tehát nemcsak Füleknél, hanem Bécs ellen is részt vett a hadjáratban az anyaország mellett Erdély magyarsága is. A magyarság tehát valóban a saját hazája felszabadítása ellen volt, míg csak a török vesztett fél nem lett. De a lelkesebb magyarok (például Zrínyi Ilona) akkor is megmaradtak a török mellett, mikor ügye már vesztett ügy volt. Bécs felé vezető útjában pedig mint láttuk, egyenesen a magyarok kalauzolták a törököt.

Azt elhisszük, hogy az erdélyiek szégyellték a dolgot. Elhisszük még azt is, hogy szégyellte még Thököly kurucainak nagyobb része is, noha ezt a „hazafias” Szalay-Baróti éppen nem mondja. De nem az a fontos, hogy mit gondoltak és mit éreztek, hanem az, hogy érzelt-

meik ellenére is mit tettek, mert tény, hogy ezek a „hazafias” magyarok a törökökkel együtt Bécs ellen vonultak. Az csak külön szégyen a szabadság e bajnokaira, hogy annyira „szabadok” voltak, hogy az ellenkezőjét kellett csinálniuk annak, mint amit eszük és becsületérzékük diktált.

Ha elismerjük, hogy meggyőződése ellenére cselekedett mindenki – mint élete végén kisült, még maga Thököly is –, akkor a kuruc szabadságharcok erkölcsileg egyáltalán nem tarthatók. Ha pedig meggyőződésből és önként cselekedtek, akkor talán még nagyobb a szégyen. Az mindenestre jól látható, mennyire azonos volt ez a kuruc „szabadság” azzal a másik éppoly sokat reklámozott szabadsággal, melyet a bolsevizmus hozott és képviselt. Ezt is megmosolyogta és megvetette mindenki, de azért mégis mindenki szolgált, hangoztatta, tetette, mímelte.

Egyébként Apafi „szabadkozása” annál kevésbé csökkenti bűnét és szégyenét, mert nem annyira a nyugati protestáns hittestvérei előtti szégyen megnyilvánulása volt ez, mint inkább Apafi, de még inkább szellemi irányítója (Teleki) ellenszenvet vetélytársa, Thököly iránt. Apafi elsősorban azért szabadkozott a török hadjáratban való részvétel ellen, mert trónját féltette Thökölytől, s fájt neki, hogy Thököly a töröknél kiütötte a nyeregből.

„Thököly útja egész Pozsonyig valóságos diadalmenet volt” – állapítja meg a Szalay-Baróti. Ez azonban azt jelenti, hogy a magyarok részéről nemcsak ellenállással nem találkozott, hanem úgy éljenezünk neki, mint később Sztálinnak és Rákosinak. Ezzel a magyar szégyen már kezd egészen rendkívüli lenni, mert hiszen a török a Dunántúlon haladt, Nyugat-Magyarországon pedig sok volt a labanc. Ezekről legalább annyit elvárhattunk volna, ha ellen nem is állnak, mert hiszen az örültség lett volna, de legalább némaságukkal mutassák igazi érzelmeiket. De hát a bajban még ezek is kuruccá váltak és ők is teljesen elhagyták királyuk ügyét. Elhisszük, hogy nem szívesen tették, de mivel akkor éppen nem volt valószerű, hogy a császár épen kerül ki ebből a küzdelemből, annyira hívek és önfeláldozók ők se voltak, hogy vagyoniukat és jövőjüket érdemesnek tartották volna érte kockáztatni.

Az egész Dunántúl, még Szlavónia is egészen a török mellé állt. Egyszerre mindenkiben fellángolt tehát az imádott haza szeretete és egyszerre mindenki kuruc és bolsevik értelemben szerette hazáját és imádta a szabadságot. Még a pozsonyi lutheránus svábok is „a németek szokott elnyomásának” túrhetetlen volta ellen kezdtek panaszkodni.

Esterházy Pál nádor, ez a megcsontosodott labanc, akiről a mi „hazafias” történelmünk könyveink mint haszonleső hazaárulóról valósággal undorral szoktak írni, ugyancsak felsült királyhűségével. Ő most se hódolt meg se a töröknek, se Thökölynek (ha igaz, hogy nem a gerince volt keményebb és a becsülete volt nagyobb, mint a többinek, akkor az esze volt élesebb). Szinte egyedüli magyar volt, aki elvei mellett kitartott, de természetesen meg se várta, hogy a török megérkezzék, mert ha valakinek, akkor neki akkor jaj lett volna.

Már régebben engedélyt kért tehát a királytól, hogy az országot elhagyhassa, mert ha itthon marad – írja – „nádori méltósága csúfjára” ő is kénytelen lesz Thököly mellé állni s ettől meg akarta kímélni királyát, nádori méltóságát és az Esterházy név becsületét. Esterházy tehát itthagya az országot, s ezzel megmentette nádori becsületét. De igen drága ára volt: kastélyait, birtokait, állatállományát, gazdasági felszerelését felégették, kifosztották. Nemcsak a törökök, hanem a kurucok is, akik természetesen akkor is magukat tartották a jó hazafiaknak, Esterházyt pedig az árulónak, aki mindent aljas haszonlesésből tesz. Hogy éppen most hagyta el hazájával együtt minden vagyonát is, azt nem vették észre. Hiszen ha magyar ember Béccsel tart, annak más oka, mint a haszonlesés, nem is lehet.

Pedig mikor ugyanezen év (1683) májusában Köpcsénynél Lipót fényes seregszemléjét megtartotta, s mikor még a török nem lépett Magyarország területére, Lipót seregében Esterházy Pál nádor vezérletével és példaadására 5000 magyar is megjelent, akik a sereg bal szárnyát alkották. Persze ez az 5000 magyar se volt sok, hiszen ekkor is csak azok voltak ott, akik labancok és Thököly ellenségei voltak. Éppen ezért voltak olyan kevesen. De ezek legálább mégis ott voltak. Mellesleg az idegenekkel egyetemben akkor ők is felvették azt az

egyhavi előleget vagy ajándékot, melyet akkor Lipót a seregnek kiosztatott, hogy kedvet adjon neki a küzdelemre, s alattvalói láthassák belőle, hogy az ő uruk se annyira pénztelen, mint Thököly hirdeti s az ő ügye se annyira veszett ügy még.

E seregszemle alkalmával annyira meg is becsülték ezt a mindössze 5000-nyi magyart, hogy nem azt nézték, hogy milyen kevesen vannak, hanem csak azt, hogy a seregnek elsősorban belőlük kellene állnia s ezért a tábori misét nem a bécsi, hanem az esztergomi érsekkel tartatták. Ő olvasta fel azt a pápai bullát is, melyet az Egyház feje a keresztény sereghez intézett és ő részesítette a pápai áldásban is a többnyire idegenekből álló sereget. (Ez is újabb bizonyítéka annak, mennyire „megvetették” és „gyűlölték” a magyart Lipót hadseregében.)

Onno Klopp, a külföldi történetíró azt írja (Das Jahr 1683, 188. o.), hogy a magyarok ekkor már általános feltűnést keltettek sajátosságos, a többiekétől eltérő viseletükkel, de még inkább fényes, drága fegyvereik miatt, melyeken a drágakövek csak úgy szikráztak a napfényben. (Nem gúnyosan írja ezt Onno Klopp, hanem rokonszenvvel.)

Meg kell tehát hagynunk, hogy nem úgy jelentünk meg ott az egész európai kereszténység seregében, mint gyarmati sorban tengődő szegény kiuzsorázott elnyomottak, akik az igazságtalanul nagy, elviselhetetlen adóterhek miatt már gyermekeiket adták el a töröknek, mint a „hazafias” propagandában halljuk, hanem úgy, mint akik még azoknál a nyugatiaknál is gazdagabbak és nagyobb urak, akiket ők a török fosztogatásoktól megvédték. Pedig ezekre a drágakövektől csillogó magyarokra akkor már majdnem egy fél százada nehezedett Lipót zarnoki uralmának állítólagos vasvesszeje, kegyetlen gazdasági kizsákmányolása is, a török uralomnak s ugyanakkor a Habsburgok elnyomásának pedig már másfél évszázada.

De nemcsak vagyoniilag nem volt érezhető a kizsákmányolás, hanem az önértzetben se az állítólagos elnyomás. Mutatja ezt már az aranytól, drágakövektől csillogó ruha is, mert rab-szolgák nem szoktak aranyba öltözni, s még ha lenne is nekik ilyen ruhájuk, akkor sincs kedvük, hogy elővegyék a szekrényből s magukra öltsek. De Contarini május 8-i jelentése is bizonyítja ezeknek az aranybársonyba, drágakövekbe öltözött magyaroknak a nagy öntudatát. Bár csak a labancok, tehát csak a „megalkuvók”, a „szolgalelkűek”, a „talpnyalók” jelentek meg ott, a rebellesek, akarom mondani: az igazi magyarok távollétükkel tündököltek, sőt az ellentáborban voltak, Contarini jelentése mégis azt emlegeti, hogy nem valami nagy készséget mutattak arra, hogy magukat az idegen fővezérnek alávéssék.

Pedig hát ilyen körülmények közt mit ért, hogy a táborban megjelentek? Talán csak nem kívánhatták azt, hogy az a sereg, melynek még egy tizedrésze se volt magyar, s melynek még ezt a gyenge tizedrészét se fizették Magyarország bevételeiből, magyar fővezérnek vesse alá magát? Arra pedig még kevésbé gondolhattak, hogy minden népcsoportnak külön fővezére lesz s így mindegyik önállóan fog működni a 300.000-es egységes ellenséggel szemben. De ha ennyire önérzetes volt, ha ennyire úrnak érezte magát s ennyire nem alkalmazkodott senkihez még a magyarság azon része se, mely szolgálalkú, talpnyaló és az udvarhoz „csömörletesen” hű volt, milyenek lehettek akkor a kurucok, a rebellesek, a lázadók?

Az a sereg, mely nem volt sem magyar, sem német, hanem keresztény, mert hiszen a kereszténységért készült harcolni, eleve vereségre lett volna ítélve, ha minden benne részt vevő nemzet kijelentette volna, hogy idegen parancsnokság alatt nem hajlandó harcolni. Mivel a magyarok a nádor parancsnoksága alatt álltak, tulajdonképpen egyébként se lehetett szó idegen vezérletről. A magyarok kijelentését tehát csakis arra lehetett magyarázni, hogy ők még azt is sértőnek tartották magukra, hogy az egész keresztény sereg, melynek ők csak vagy nyolc százalékát tették, ne magyar vezér alatt álljon, vagy legalábbis azt, hogy a fővezérnek, ha idegen lesz, ők is engedelmeskedjenek. De ki látott már olyan sereget, melynek van egy kis töredéke, melynek a fővezér kivételesen nem parancsolhat?

Még sajátosságosabb, hogy éppen az a nemzet viselkedett így, mely akkor már két évszázad óta „gyarmati elnyomásban” élt és így a szolgálathoz már bőségesen hozzászokhatott. Meg kell hagyni, hogy nemigen látszott meg rajta.

Még különösebb, hogy azok, akik idegenből jöttek a más hazájáért, a mi hazánkért harcolni, nem szabtak feltételeket. Csak azok voltak hajlandók csak a maguk szabta feltételek alatt harcolni, nem pedig feltétlenül, akiknek a hazájuk felszabadításáról volt szó.

A fővezér, mint tudjuk, Lotaringiai Károly lett, a császár sógora, tehát protekciós. Sajátos, hogy mégis annyira bevált.

Lotaringiai Károlynak kellett volna mind a török, mind a rebellis magyarok bosszúja elől megvédeni a magyarságnak azt a kis töredékét, mely megjelent a köpcsényi keresztény táborban, kitartott királya és kereszténysége mellett, azaz hitvány labanc volt.

Mikor aztán megérkezett a háromszáz ezres török ármádia és Thökölyvel, a tatár segédcsoportokkal együtt gyújtogattak, raboltak, gyilkoltak mindent, ami labanc vagy labancé volt, „a bódult félelemben esett ország rész lakói (mi mindig a „bódult” szót használjuk, ha olyat teszünk, amit később szégyellnünk kell; az 1956-os szabadságharc idejére vonatkozólag is ezt a „bódultságot” emlegették a kommunisták) egyre-másra ostromolták a nádort segély eszközéséért és hogy ellenkező esetben mitévők legyenek”.

„Ekkor a császári fővezér – Thaly Kálmán írja mindezt így „a székesi gróf Bercsényi család” című művében (I., 279. o.) – a kétségbeesett Esterházy és a többi magyar csodálkozására egyszerre csak föltakarodik a Rábától és a Csallóközéből táborostul, a török-tatár lovaságtól ugyancsak csipdeztetve, július negyedikén Köpcsényhez. Majd a harcra kész Magyarországot a legnagyobb zűrzavarban egy kardcsapás nélkül föladja és július nyolcadikán Ausztriába Petronelhez, Fischamenthez Bécs alá vonul vissza. Károly herceg az országból való e csúfos kikotródását az álmélkodó nádor faggatásaira azzal igazolta, hogy „őneki a cs. k. főhaditanácstól határozott rendelethez van mindenekelőtt az örökös tartományok oltalmára és a hadak épségben való megtartására ügyelni”, nem pedig Magyarországot mindenáron védeni. (Ezt az utolsó mondatot, mint látható, már csak én mondom, nem pedig Lotaringiai Károly mondta. Vagyis ő finomabban, a magyarság számára kíméletesebben fejezte ki magát.)

„E felelet irtóztatóan lehűtő, leverő hatást gyakorolt a Leopoldhoz váltig hű (láttuk, hogy nem túlságosan „váltig”) és hívségüket áldozatkész hadállással, táborra kelésükkel is bebizonyított nyugati megyék uraira, nemességére. Elkeseredésüket leírni lehetetlen. A kétszáz ezer főnyi roppant török erő által előzőnlött dunántúli országrész törvényhatóságai és főurai tehát e képtelen elhagyatottságukban az immár torkukat metsző végszükségtől kényszerítette, hogy magukat és övéiket megmenték: többé nem késhettek a török hadakkal járó Thököly biztosainak a hódolati esküt letenni... Néhány várat kivéven (ez világosan mutatja, hogy ha igazán akartak volna, késhettek volna azzal a gyors eskütevésével) az egész túl a Duna el-esett” (nem elesett, hanem kishitűen és gyáván túl korán, sőt rögtön megadta magát).

„Midőn Lotaringiai Károly a dunántúli vidéket Kara Musztafa előtt futva oda hagyá, egyszersemind az azelőtt a Vág-vonalt őrzött magyar csapatok mellé vezényelve volt két dragonyos és két horvát ezredet is magával vivé Bécs alá. Mire természetesen (látni fogjuk majd, hogy éppen nem volt ez „természetes”) a kijátszott és faképnél hagyott nádor és a vele táborozó királypárti urak és tisztek megütközése, elkeseredése határtalanná lőn. Tehát mintegy szánt szándékkal megnyitják az utat a Lévától tekintélyes kuruc-török erővel előnyomuló Thököly előtt.”

Ekkor történt, hogy „Esterházy, miután látta, hogy már Pozsony és Nyitra vármegyék is készültek a meghódolásra, a magukra hagyott magyar hadak, főurak és nemesek zúgolódnak és a hazaoszlásról nyíltan beszélnek, július első napjaiban kelt saját fogalmazatú „ediktummal” a semptei tábor parancsnokságát b. Bercsényi Miklós vicegenerálisra rábízván („nagy Bercsényi Miklós” apja volt ez a b. Bercsényi Miklós), udvarával Pozsonyba és onnét a koronával Bécsbe sietett”. (A többi magyar úrnak és tisztnek is erre kellett volna gondolnia végső lépésként, nem pedig a hazavonulásra és a Thökölynek és a töröknek való meghódulásra. Az esküszegésnek és a hazaárulásnak ugyanis sose szabad egy tisztességes ember, sőt katona szándékai között ott lennie még végső szükség esetén se, nem pedig rögtön egy

visszavonulás láttára. Lám, Esterházy szándékai között ilyen sötét elhatározás még akkor se volt. Sajnos, a többi magyar nem ilyen volt. Azok, mint láthatjuk, „megbódultak”.)

„Pozsony megye már a július 12-i bazini közgyűlésen elhatározta, hogy két rossz közül a kisebbiket akarván választani, Pyber kanonok vezetése alatt egy küldöttség által a fejedelem (Thököly) védelmébe fogja ajánlatni magát” (Angyal Dávid: Thököly Imre, II., 38. o.). Bercsényi ekkor még tartotta magát felvidéki parancsnoki állásában és „mint esküjéhez törhetetlenül híven ragaszkodó katona és viharedzett, erélyes, kitartó férfiú, elhatározá az általános fejjesztettség, bódulás közepette is helyt állani a legvégsőig a semptei táborral és karddal védeni meg a Vág átkelőhelyeit, avagy, ha úgy rendeltetnék, a csász. kir. hadsereget az örökös tartományokba is követni”.

„Ebbeli erős eltökéléséhez képest – melyre főként ingathatatlan köteleességérzete bír – mindjárt a nádor távozása után hadsorokban állítá a semptei táboron az egész vitézli rendet, hogy őket állhatatos kitarásra buzdítsa, lelkesítse. Beszédet intézett tehát a tisztekhez és a katonasághoz, és intette őket, legyenek olyan készen, hogy öfelségéhez való hívségüket megtartván, az mikor és hova kívánatik parancsolatunk érkezvén mehessünk.” (Bercsényi saját szavai Esterházyhoz írt levelében.)

„A hadak, akikre a németektől való cserbenhagyás fölötti keserűség és az említett Thökölyhöz húzó közhangulat már szintén elragadt, meggondolási időt kértek.” (Ha valaki már gondolkodik azon, hogy esküszegő és hazaáruló legyen-e vagy nem, ott már igen nagy a baj. Ilyesmin nem szabad „gondolkodni”. Katonának különösen nem.)

„Minden század kiküldött néhány embert, kik is a tisztekkel tanácskozával válaszképpen egyértelműen (!) kijelentették vezérük előtt, hogy confusióban lévén máris ez a föld (de hiszen a katonaság éppen azért van, hogy a polgári lakosság „confusióját” megakadályozza, ha pedig már megtörtént, újra rendre és bizalomra változtassa) és az nyilvános veszedelem előttünk lévén (milyen katona az, aki már akkor nyilvánvalónak tartja a „veszedelmet”, azaz a vereséget, mikor még meg se ütözköztek?) azon kell mindeneknek szorgalmatoskodni és gondoskodni: feleségével, gyermekével hová legyenek?” (Nem igaz. Katonának nem ezen kell „szorgalmatoskodni”, hanem azon, hogy az ellenséget megverje, a hazát, az eszmét felesége, gyermekei és házanépe elé helyezze.)

„Szóval nem harc, nem ellenállás többé, hanem a természet törvényei által követelt mentési ösztöne övéiknek, maguknak a föl nem tartóztatható túlerő alól.” (A híres vitéz magyar katona tehát nem is akar harcolni, megütközni, mert előre megállapítja, hogy az ellenség túlereje „föl nem tartóztatható”. Pedig hamarosan kitűnik, mennyire föl lehetett tartóztatni.)

„Hasztalan szólal föl Bercsényi újra és újra, intve, kérve, buzdítva őket: a válasz mindig ez lön: majd minden tilalom ellenére oszladozni kezdenek a táborról hazájukba.” Minő szégyen!

„Bercsényi nyakra-főre sietett vissza semptei táborára menteni, amit még lehet. De e táborot már zúdulóban, zendülőben, felbomlóban találá. Minden fegyelem megszűnt. A Schultzék hadai Morva felé hátrálásának hírére az egész katonaság hangosan szidván a németeket (!), lóra kapott és elnyargalt szanaszéjjel, ki-ki haza, vagy némely csapatok egyenesen a közelgő kurucokhoz (!). Így aztán Thököly egy ágyúlövés, kardcsapás nélkül költözhetett át a szeredi hídon.” (Thaly Kálmán: A Bercsényi-család, I., 282. o.)

Erre aztán Bercsényi, „a sereg nélkül maradt tábornok”, Temetvény várába készült zárkózni. (Miért nem Bécsbe menni, mint főnöke, a nádor, hogy ott aztán csatlakozhassék ahhoz a keresztény sereghöz, mely nem volt annyira gyáva és kishitű, mint az ő honfitársai, hanem meg mert ütközni az ellenséggel, sőt meg is verte?)

Mindjárt aztán meg is bűnhődött eltökéltsége hiányáért, mert Temetvény vára nemcsak az övé volt, hanem sógoráé, Csáky Istváné is, s az arra kényszerítette, hogy hódoljon meg Thökölynek. (Furcsa, hogy erre egy büszke magyar főurat, katonát és tábornokot, sőt az

egész magyar hadsereg vezérlőjét „kényszeríteni” lehetett. Bercsényi Miklós apja azonban hagyta magát „kényszeríteni”, s meghódolt.

Azonban vagy mert bántotta érte a lelkiismeret, vagy mert Thökölyvel túl hamar jóllakott s Lipót után túl sovány úrnak találta, mihelyt tehetette, megszökött tőle s elmenekült Lengyelország felé.

Amit a Felvidékre vonatkozólag így ír le Thaly, ugyanazt a Dunántúlra vonatkozólag így állapította meg Szilágyi (VII., 416. o.): „A megyék sem támogathatták többé a nádort, kinek egész serege széteszlott, mert fizetetlen katonái hazasiettek (vajon kinek kellett volna őket fizetni? Nem Magyarországnak-e (tehát a nádornak), kivált mikor magyarjai annyira hangsúlyozták, hogy nem a fizetlenség miatt oszoltak haza), míg maga a nádor Ausztriába menekült”. (Miért nem oda menekültek a többiek is? Mert ott nem a feleség és a kényelmes meleg otthon, hanem hazájuk felszabadításáért a további harc várta volna őket).

Így viselkedett tehát a bajban még a magyarságnak az a kis része is, amely eleinte még nem volt hűtlen és nem volt török cseléd, azaz a magyarság értékeesebb része. Láthatjuk, mennyire nem túlzás, hogy Lipót egyedül szabadította fel Magyarországot. Még csak nem is segítettünk neki. A magyarság zöme egyenesen a török mellett, tehát az ország felszabadítása ellen volt. Vagy mert inkább a töröknek akart adót fizetni, mintsem egy olyan ország lakója legyen, melyet Bécsben lakó király szabadított föl (ha még úgy koronás volt is ez a király s ha még úgy ő koronázta is meg), vagy pedig, mert a rosszhiszemű propaganda miatt annyira rossznak gondolta, annyira lekicsinyelte királyát, hogy nem hitte el róla, hogy ezt a felszabadítást akarja, vagy mert olyan gyöngének és olyan tehetségtelennek is gondolta, hogy nem hitte el róla, hogy erre valaha is képes lesz. Történetírásunk még most se hiszi el ezt, noha már jól tudja, hogy megtörtént.

A magyarság zöme még Bécs erődítményeinek rajzát is megküldte a töröknek csak hogy kedvet adjon neki a jövőre, s mikor végre jött, elébe ment és ő kalauzolta Magyarország területén keresztül. Még csak azt se mondhatjuk, hogy mindezt nem a magyarság zöme, hanem csak Thököly tette, mert hiszen látjuk, hogy a magyarság zöme ezzel a Thökölyvel tartott és éppen a mi történetírásunk hangsúlyozza legjobban, hogy Thököly a magyarság felfogásának és vágyainak képviselője volt. De Erdély is épp úgy a török pártján volt és a kereszténységgel szemben épp úgy részt vett a török hadjáratban s ott volt a török seregben, akár Thököly és magyarjai.

Most legújabban aztán még az is kitűnt, hogy még a magyarságnak az a töredéke is, mely eleinte még nem volt hűtlen és lázadó, hanem királya és a kereszténység oldalán volt, azonnal átpártolt a török oldalára, mihelyt tényleg megjelent itt a török. Még azt se várta meg, mint végződik az első összecsapás. Áldozatot hozni, egy kis önmegtagadást vállalni, kockáztatni valamit még ez se akart.

Készakarva talán a Habsburgok ellenében legelfogultabb történetírónkat, a kálvinista Thaly Kálmánt, szóról szóra idézve adtam elő a dolgot, meg mellette azt a Szilágyit is idéztem, hogy mindenki láthassa, hogy nem túlzás az, amit és ahogyan előadtam, igaz, sőt ha eltér a valóságtól, csakis a magyar „hazafiak” javára térhet el. De éppen azért, mert Thaly írta azt, amit idéztem, az idézet természetesen egy kis helyreigazításra is szorul.

Nem igaz, hogy Bécsből parancsolták meg Lotaringiai Károlynak, hogy Magyarországot ne védje, hanem csak Bécsset s legfeljebb még az örökös tartományokat. Pedig ez is megokolt lett volna, mert hiszen a háború költségeit az örökös tartományok lakói adták. Mikor tehát őket védték, a háború folytatásának lehetőségét védték, ez pedig ugyancsak logikus volt, sőt még Magyarország felszabadításának lehetősége is így kívánta. Kár volt tehát nekünk annyira megharagudnunk miatta. Ha az örökös tartományt is kifosztja és megszállja a török, akkor a háború folytatása lehetetlen.

Lipót azonban épp úgy szeretett minket is, mint örökös tartományainak lakóit, s ezért még jelzett pénzügyi okok ellenére se akarta őket jobban védeni, mint minket. 1683. május 9-én

Lotaringiai Károlyhoz intézett „Handscreiben” szerint „a sereg május 9-én Magyaróváron és Győrön át Komárom felé vonul, miáltal megtartja irányát az ellenség országa felé, a Rába és a Vág mentén marad, hogy a határok védelmére mögöttük felállított csapatokat a szükséghez képest támogassa”.

Sem Lipót, sem a haditanács nem rendelte tehát Bécs mellé a sereget, nem szorítkozott csak a város vagy csak az örökostartományok védelmére, hanem mélyen beküldte hadseregét Magyarországba, hogy mind a Dunántúl, mind a Felvidék nyugati részét, mely nem volt Thököly híve s így nem volt még a török birtokában, megvédje.

„A herceg tetszésére bíztatik – folytatja a császár kézírata –, hogy még a török seregnek a hadszíntérré való megérkezése előtt, a helyzetnek megfelelően, Esztergomot vagy Érsekújvárt vegye ostrom alá vagy másképpen keresztezze az ellenség szándékait, amennyiben ez lehetséges lesz a főssereg túl nagy meggyengítése vagy az örökostartományok fedezésének kára nélkül” (Onno Klopp, 1891. o.).

Tehát nemcsak beküldték ide Magyarországba Lipót magyar híveinek védelmére az egész keresztény sereget, hanem még azt is elrendelték, hogy lehetőleg támadólag lépjen fel még a török megérkezése előtt. Hogy azonban ez csak mellékcél volt és csak annyiban volt követhető, amennyiben a fő cél Bécs és az örökostartományok védelmét nem veszélyezteti, az igazán magától értetődő. Azt csak nem kívánhattuk józan ésszel, hogy az örökös tartományok és a németek serege elsősorban minket védjen, ne pedig azokat, akik kiállították és akik szolgáltak benne. Érdekes, hogy a mi kurucaink ezen mégis megbotránkoznak, sőt megbotránkoztak miatta még labancaink, tehát a királyhű magyarok is. Mégpedig láttuk, hogy mennyire!

Pedig ha Lipót csakugyan annyira „hülye” lett volna, mint amilyenek a mi „hazafiaink” gondolják és az örökostartományok svábjainak is csakugyan csak húszéves korukban nőne be a fejük lágya, mint a magyarok tartják, annyira hülyéknek azért még akkor se tarthatnánk őket, hogy minden megmozgatható pénzük feláldozásával nem azért állítottak fel olyan szép és olyan jól felszerelt sereget, hogy magukat védjék meg vele, hanem elsősorban azt a néhány ezer magyart, aki ez ideig még nem állt cimborának Thököly és a török mellé.

Pedig hát lehet, hogy még ezek is inkább csak azért nem álltak még a török mellé, mert Ausztria határán laktak s így a császár büntető keze még könnyen el tudta érni őket. Egyenesen erre kell gondolnunk, mikor látjuk, hogy a magyarságnak még ez a része is azonnal Thököly és a török mellé állt, mihelyt megjelent itt a nagy török sereg. De láttuk, hogy a köpcsényi táborban drágakövektől szikrázva megjelent magyarok ugyanakkor azt is kijelentették, hogy idegentől most se hagyunk maguknak parancsolni.

Ennek a magyarságnak az, hogy Bécs elesik-e vagy marad, az örökostartományok a török zsákmánya lesz-e s így koldusbotra jut-e, nem számított. De viszont ezt a pár ezer büszke magyart még akkor is meg kellett védeni, mégpedig bármely áron, mégpedig osztrák pénzen és osztrák véren. Ő maga azonban, mihelyt feleségét és házanépét veszély fenyegeti, azonnal hazaoszol.

Nem lett volna-e Lipóttól és a legfőbb haditanácstól egyenesen örültség, ha ezt a magyar érvelést elfogadja? De hát akkor miért keseredtek el annyira még a labanc magyarok is azért, mert Lipót és az osztrákok ennyire örültek azért még se voltak?

Magától értetődő, hogy a bécsi kormánykörök fő céljuknak maguknak és fővárosuknak s annak a népnek védelmét tekintették, melynek pénze a sereget kiállította. De a főcél mellett annyira tekintettel voltak a magyarokra is, hogy Onno Klopp nem a magyarok számára írt, mert német nyelvű művében is hangsúlyozza, hogy Károly hercegnek a fentebb idézett utasítását a Magyarországba való bevonulásra és ott a támadó fellépésre, magyarországi várak visszafoglalására határozottan azért adták, hogy a magyaroknak (az irántuk hűséges magyaroknak) kedvükben járjanak, hogy méltányolják azt a hűséget, melyet legalább egy részük irántuk tanúsított. „Dieser Beschluss einer Offensive gegen Osten – írja (190. o.) – darf angesehen werden, als eine Concession an die getreue Partie unter den Ungarn.”

Világos azonban – teszem hozzá én –, hogy ez a magyarok kedvében való járás csak mellékcéljuk lehetett, s a fő célt, Bécs és az örökostartományok védelmét s végeredményben a török támadás visszaverését nem veszélyeztethette.

Ha ezt veszélyeztették volna, végeredményben a magyaroknak is épp úgy ártottak volna vele, mint maguknak, mert hiszen a magyarok sorsa is Bécs védelmének sikerétől függött. Ha a török Bécsnél győz s még az örökostartományokat is elfoglalja, utána Magyarország is elpusztult volna és a töröknek olyan rabigában nyögő, jogtalan hátvédjévé vált volna, mint amivé a Magyarország hátában fekvő balkáni államok voltak.

Lotaringiai Károly azonban a török Esztergomot akkor még olyan erősnek találta, hogy nem tartotta célszerűnek ostromához fogni. (Az esetleges Esztergomtól Érsekújvár alá vonulva, itt is ugyanerre az elhatározásra jutott s ezért a június 8-ról 9-re virradó éjszakára onnan is elvonult, később pedig egészen Bécs alá húzódott, sőt – mint láttuk – még a felvidéki magyarok mellé adott fentebb említett ezredeket is magához vonva, az idegen csapatokat egyelőre teljesen kivonta hazánk területéről. Furcsa, hogy – noha mindez csak ideiglenesen történt – mi emiatt annyira felháborodtunk. Kivált máskor mindig azt követeltük, hogy idegen csapatokat ne tartsanak Magyarországon.

Láthatjuk azonban, hogy mi olyan nebántsvirágok voltunk, hogy arra még gondolni se mertek, hogy egyelőre a magyar csapatokat is Bécs alá rendeljék, azaz csatlakoztassák a keresztény sereg többi részéhez. Pedig hát a hadászat szabályai ezt kívánták volna s ma már minden háborúban így is van, mert a sereget sohasem szabad elaprózni s mindig a főcélt kell nézni, annak elérésére kell összpontosítani minden rendelkezésre álló erőt. Egyébként is, ha az idegenek védhették és felszabadíthatták Magyarországot, miért ne védhette és szabadíthatta volna fel akkor Bécsset is a magyar sereg akár idegenek nélkül egymagában is?

Hogyne rendelhetek volna akkor Bécs alá legalább minden ittlévő idegen sereget, még ha mi azelőtt nem is követeltük volna mindig azt, hogy az idegen seregeket vigyék haza innen. Az idegen csapatoktól nem vehettük mi zokon, ha nem Magyarország területét akarták védeni még akkor is, mikor a maguk hazája is veszélyben forgott.

Ezt mi legfeljebb csak akkor nehezményezhettük volna, ha viszont ugyanakkor tőlünk megkövetelték volna, hogy mi is Bécs alá vonuljunk, a magunk hazáját pedig hagyjuk sorsára. Sőt még akkor se, mert Bécs volt a főhadszíntér, ott dőlt el az egész háború, tehát hazánk sorsa is. Mi tehát Bécs alatt is a magunk hazáját védtük volna. Az adott helyzetben ugyanezt nem mondhattuk volna a Felvidéken hagyott idegen csapatokra. Ezek csak a magyar családok védelmére maradtak itt, a keresztény erő szétforgácsolását jelentették, ezzel azonban veszélyeztették a háború végeredményét s vele azokat a magyar családokat is, akiket ideiglenesen talán meg tudtak volna védeni a kifosztástól vagy bántalmaktól, később, a háború elvesztése után azonban még nagyobb és tartósabb bajoknak tették volna ki őket.

Egyébként egész addig az ideig, ahol a magyar történelemben most tartunk, magyar csapatot sose vittek külföldre harcolni a Habsburgok. Ez csak az állandó hadsereg felállítását követően történt meg. Lipót idejéig csak azok a magyarok harcoltak külföldön a Habsburgok seregeiben (egészen kis számban), akik erre önként vállalkoztak s természetesen nem is ingyen.

Az se igaz, hogy Lipót vagy a legfőbb haditanács parancsolta ki Magyarországból Lotaringiai Károlyt és rendelte csupán Bécs és az örökostartományok védelmére. Ezt Károly herceg a maga elhatározásából és kezdeményezésére, mint a rábízott seregért felelős vezér tette s elhatározása okául (Róderben megtalálható erre vonatkozó jelentésének teljes szövege is) azt hozta fel, hogy a törökök nagy erejéről olyan biztos értesítéseket kapott, hogy Esztergom vagy Érsekújvár ostromával nem gyöngítheti serege erejét, mert – kivált ha az esetleg sikertelen ostrom még a sereg harci szellemét is lerontja – komolyan veszélyeztetheti vele főfeladata megoldását, Bécs és az örökostartományok védelmét.

Egyáltalában nem bizonyos ugyanis, hogy a két magyar várat vagy legalább valamelyikét elfoglalhatta volna még a török megérkezése előtt. De ha nem tudja elfoglalni, noha meg-

kísérelte, akkor már mint kudarcot vallott sereg vezére kezdi meg a Bécset felszabadítani akaró hadműveleteket, a kudarc pedig tudvalevőleg le szokta rontani a csapatok önbizalmát és harci szellemét.

Annyira nem Bécsből parancsolták meg Lotaringiai Károlynak ezt a visszavonulást és Magyarországnak egyelőre sorsára hagyását, hogy éppen ellenkezőleg: mind a császár, mind a haditanács, mind Bécs városának lakossága leforrázva vette róla a hírt és egyenesen kétségbe esett miatta.

„Itt most mindenki Lothringent szidja” – jelenti Bécsből június 12-én Contarini.

Látjuk tehát, mennyire valótlannul, sőt rosszindulatúlag állította be ezt az eseményt Thaly Kálmán. De ugyanakkor azt is láthatjuk, hogy az események azt is megmutatták, milyen okos és bölcs volt Lotaringiai Károly ezen, a beavatatlanoktól nálunk és Bécsben egyaránt olyan zokon vett lépésre. Hiszen végeredményben ezzel mentette meg Bécset, majd Magyarországot, ha még úgy zúgolódtak is miatta mind a magyar, mind a bécsi rövidlátók. De a fővezér e tettében nemcsak bölcs, hanem jellemileg is nagy volt, mert volt ereje a kezdeti sikereket feláldozni a végleges győzelemért. Hiúságát is legyőzte, a lekicsinylést is vállalta, hogy végső célját elérje. El is érte.

Görgey is ugyanígy járt el 48-ban, sőt még sokkal óvatosabban. Ő az osztrák határtól egyvégtében hátrált és engedte át az országot az ellenségnek harc nélkül egész a fővároson túlig, de neki éppen ez a legértékesebb katonai tette.

Hiába rimánkodott neki Kossuth, hogy „Tábornok úr, csak egy kis győzelmet! Tábornok úr, csak legalább egy parányi győzelmet! Tábornok úr, csak legalább egy parányi győzelmet!” Görgey nem volt rá hajlandó. Nem várta meg az ellenséget, hogy összeütközhesen vele s végül még a fővárost és Buda várát is, melyet később Henczy utolsó csepp véréig védett, kardcsapás nélkül engedte át az ellenségnek.

Tudta, hogy ha megütközik, újoncokból álló, tapasztalatlan seregével vereséget szenved, akkor pedig a vereség az egész ügy végleges vereségét jelentette volna. Megvárta tehát, míg honvédei hadi tapasztalatot szereznek s kialakul harci szellemük, az ellenség pedig elbizakodik a sok ingyen győzelemtől. Addig tűrte a gúnyt s lenézést nemcsak az ellenség, hanem honfitársai részéről is. Így aztán egy félév múlva elérte, hogy ugyanazt a sereget, mely elől állandóan hátrált, ki tudta szorítani az országból.

Igaz, hogy Görgey később már nem volt ennyire okos. Az is igaz, hogy kisebb baj lett volna, ha mindjárt a hadjárat elején leverik, mert kevesebb vér folyt volna, a nép kevesebbet szenvedett volna, Windischgrätz is irtalmasabb lett volna, mint Haynau lett. De Lotaringiai Károly esetében nem így volt. Ő végig okos maradt, utódai: Savoyai Jenő, épp ily okos volt s a török európai hatalma végleg megtört, Magyarország pedig végleg megszabadult a török iga alól.

De ha az események nem bizonyították volna be, hogy Lotaringiai Károlynak akkor, mikor egyelőre Magyarország védelmét feladta s egyelőre csak Bécs védelmére szorítkozott, igaza volt, a magyarság ekkori viselkedését ekkor se lehetne menteni. Előre ugyanis nem lehetett tudni se azt, hogy jól, se azt, hogy rosszul számít-e a vezér, tehát az egyedüli helyes álláspont és kötelesség az engedelmesség, az önfegyelmzés lett volna. A mi magyarjainknak tudomásul kellett volna venniük, hogy azért bízták másra a vezérletet, mert az a más jobban ért hozzá és okosabb, mint ők. Ezt öneik el kellett volna hinniük és aszerint beszélniük és cselekedniük.

Az olyan háború, melyben mindenki a maga feje után megy, mert mindenki okosabbnak gondolja magát, mint a vezér, még akkor is, ha az a vezér olyan lángelme és olyan nagy jellem, mint amilyen Lotaringiai Károly volt, s engedelmesség helyett bírálgat, lenéz, gúnyol és elkeseredést szít másokban is, már eleve bukásra van ítélve. Így nem lehet nagyot teljesíteni. Pedig mi – sajnos – gyakran viselkedünk így. Így tettünk már Mohácsnál is.

Igaz lenne a magyarság viselkedését elítélő e megállapításunk még akkor is, ha az a se-reg, mely taktikai okokból egyelőre feladta Magyarország védelmét, a magyar nemzet hadse-rege lett volna s a magyar jobbágyok adójából és azokból a gyémántokból állították volna fel, melyek a magyar főurak mentéin és kardmarkolatain csillogtak a köpcsényi hadiszemlén. Azoknak, akik ezeket a gyémántokat a hazának áldozták volna, így is arra az álláspontra kellett volna helyezkedniük, hogy a hadvezér jobban ért a harcászathoz, mint ők és hogy a vezér azért van, hogy intézkedjék, az alárendeltek pedig azért, hogy engedelmessé legyenek neki és bízzanak hadvezéri tehetségében és jellemében.

Ezért véreink e gyors és még a harc megkezdése előtti végleges elkeseredését, sőt haza-széledését mélységesen sajnálnunk kell és el kellene ítélnünk még akkor is, ha ez a Magyar-ország védelmét egyelőre feladó hadsereg nem a németek, hanem Magyarország hadserege lett volna. Erről a hadseregről ugyanis ma már azt is tudjuk, hogy Bécs és az örökös-tartományok biztosítása után még tizenöt álló esztendőn át harcolt itt s ekkor már tisztán a mi kedvünkért, ekkor már tisztán csak azért, hogy hazánkat szabadítsa fel a török rabigája alól.

Mit szóljunk azonban annak a magyarságnak az elkeseredéséhez és felháborodásához, mely mikor látta, hogy Magyarország egyelőre nem védhető, hanem legfeljebb csak Bécs és az örökös-tartományok, a harcban már egyáltalában nem látta magát érdekelve, Bécs védel-mét már nem tekintette a maga ügyének, hanem hűségeskü vagy fegyelem ide, keresztény összetartás oda, egyszerűen hazaoszlott, s amely ugyanakkor tette ezt, mikor az ő hazája fel-szabadítására még Francia-, Spanyol- és Angolországból is jöttek ide önként harcolni, s mi-kor az örökös-tartományok népe akkor is, mikor már maga végleg biztonságban volt, tehát mikor már tisztán csak a mi érdekünkről volt szó, még 15 éven át folytatta a háborút, fizette a nagy adókat és adta a súlyos milliókat tisztán csak a mi felszabadulásunk érdekében?

Ha azonban nekünk annyira mellékes volt, hogy Bécs elesik-e vagy nem, az örökös-tartományok lakóit kifosztják-e vagy nem, és falvait, városait felégetik-e vagy nem, akkor mi címen sértődhattunk volna meg mi még akkor is, ha Lotaringiai Károly serege nem azért hagyta volna egyelőre sorsára Magyarországot, mert Bécs és Ausztria előbbre való volt neki, mint hazánk, hanem azért, mert Magyarország sorsa egyáltalában nem is érdekelte? Hiszen ő még ez esetben is csak olyan érzellemmel viseltetett volna irántunk, mint amilyennel mi vol-tunk öiránta, tehát akkor is csak a „jó nap” lett volna olyan, mint a „fogadj Isten”. Mi ugyanis akkor, mikor csak Bécs és Ausztria védelméről volt szó, egyszerűen hazaoszlottunk.

Józanészű és tárgyilagos ember nem azon csodálkozik, hogy a vezér a háború válságos pillanataiban óvatosságból egyelőre bizonyos területet felad, mert hiszen az ilyesmi háború-ban a legtermészetesebb dolog, hanem azon, hogy mikor Magyarországot egyelőre sorsára hagyta és seregével Bécs körül összpontosult, nem rendelte seregének még azt a részét is Bécs alá, mely magyarokból állt. Ezt a lehetetlen dolgot nem is lehet mással megmagyarázni, mint csak azzal, hogy nekünk nem mert parancsolni, mert tudta, hogy úgyse engedelmessé-dünk; mert nekünk mindig az volt a bajunk, hogy túlságosan is szabadok, túlságosan is nagy urak voltunk, mert nekünk mindig különleges bánásmód járt, mert nálunk mindig attól kellett félni, hogy megsértődünk és rebelliót csinálunk.

1868. június 5-i levelében, mikor a magyar „hazafiak” kevesellték a 67-es engedménye-ket, még a szelíd Arany is ilyen felháborodva ír Tompának: Most igazán „oldott kéve” nem-zeted. Korbács kell ennek (a nemzetnek), akkor összetart. „Adj neki egy ujnyi szabadságot s előtrjngi a hazát.” (Vojnovich Géza: Arany János életrajza, III., 194. o.)

Ugyanitt, ugyanezen mű azt írja: „Megvetéssel fordul el (Arany János) a látványtól, mi-kor a „szent hazát” részeg kortések hordják szájukon”; „undorító és nagyon elszomorító” – írja fiának. (Kiadatlan levél 1872-ből)

Egészségtelenül szabadok voltunk a Habsburgok alatt. Nálunk nem szabadság volt, ha-nem szabadosság, féltelenség. Ez volt az oka, hogy hajdani nagy és hatalmas hazánkból a mai kis Csonkamagyarországot csináltuk. Ezért voltunk már a köpcsényi hadiszemlekor is mi

a legfényesebbek, de mikor már ott is azt kezdtük emlegetni, hogy idegen vezényletnek nem vagyunk hajlandók magunkat alávetni, tulajdonképpen akkor is forradalmi szellemünkről tettünk tanúságot s fegyelmetlenségünkkel tulajdonképpen már eleve elárultuk a keresztény ügyet.

Mivel pedig általános tapasztalat, hogy az emberek, különösen pedig a szerény, jól nevelt emberek, az erős öntudatú, nagyhangú emberektől általában megijednek, elértük azt, hogy mikor taktikai okokból hazánkat egyelőre fel kellett áldozni, a császár és a haditanács úgy szégyellte ezt előttünk, mint a gyerek a csíny, amit tett s ezért azt, hogy mi, mint a sereg egy része szintén kövessük a fővezér utasításait és szintén vonuljunk Bécs védelmére, még elrendelni se merték.

Pedig ez hadászatiilag igazán olyan magától értetődő lett volna, mint az egyszeregy. Még akkor is, ha független ország voltunk. Hiszen Bécs felmentésének sikerétől hazánk sorsa is függött, mint az események hamarosan megmutatták.

Mi azonban látva, hogy a vezetők mennyire szégyenlősek velünk szemben és mennyire mentegetik előttünk eljárásukat, elhitettük magunkkal, hogy valóban mi vagyunk a sértett fél s hogy nem mi követtünk el árulást, mikor a fővezér parancsának nem engedelmeskedtünk s nem mentünk vele együtt Bécs falai alá, hanem a császár, a legfőbb haditanács és a fővezér árult el minket, mikor az idegenek hazánkból egyelőre kivonultak.

A legsajátságosabb azonban az, hogy erről mi még ma is meg vagyunk győződve, mikor már rég tudjuk, hogy ez az egyelőre csak Bécs védelmére szorítókozó sereg, annak ellenére, hogy mi kiváltunk belőle, elárultuk és a döntő ütközet elől hazamentünk, röviddel utána újra hozzánk jött Bécs alól, újra védelmébe vette hazánkat, még Budát is visszafoglalta, nemcsak Érsekújvárt és Esztergomot, s mivel a török még mindig annyira erős volt, hogy Buda első ostroma még ekkor se sikerült, megostromolta (és bevette) másodszer is és utána még hosszú másfél évtizeden át harcolt itt, hogy az országot felszabadítsa.

Még csak arra kell rámutatnunk, hogy az a magyarság, mely a köpcsényi hadi szemlén már oly fényűzően s labanc létére is annyira vastagnyakúan viselkedett s amelynek annyira mellékes volt a harc akkor, mikor már (illetőleg egyelőre még) csak Ausztria védelméről volt szó, hogy egyszerűen faképnél hagyta az egész hadsereget és éktelen németszidás közepette hazament, kivétel nélkül labanc magyarokból állt. Hiszen a többiek, a kurucok, a nagy többség, Thököly táborában volt, az erdélyiek pedig Apafi alatt szintén a török oldalán. Ha azonban ilyenek voltak a labancok, tessék akkor elképzelni, milyenek lehettek a kurucok? Mit lettek volna hajlandók ők tenni Bécs és az örökostrományok megmentésére?!

Tanulásgul azt is megtudhatjuk az esetből, mennyire valótlán, mennyire igazságtalan rágalom, hogy nálunk a Habsburgok pártján csak a nemzetietlen, hazafiatlan, talpnyaló, gyáva, hízelgő és érdekemberek voltak, a becsületesek, az önértzetesek, az igazi magyarok, mindig ellenzékiek, mindig kurucok voltak.

Most láthatjuk, hogy azok az idétleneknek képzelt labancok is éppen eléggé kurucok voltak. Még ők is sokkal jobban, mint a nemzeti becsület megkívánta volna. Éppen emiatt történt meg velünk az a történelmünkben legnagyobb szégyen, hogy – legalábbis a felszabadító háború elején és a legdöntőbb pillanatban – nemcsak a magyarság legalább 80%-át kitevő kurucság szakadt ki a keresztény közösségből s harcolt nem kényszerből, hanem elvből s meggyőződésből (hiszen még ma is magasztaljuk érte például Zrínyi Ilonát s róla nevezzük el leányiskoláinkat) Ázsiának, az iszlámnak és a magyarság zsarnokának oldalán, hanem még az a 15-20% is, mely kitartott királya és a kereszténység mellett, s melyet éppen ezért mi a „labanc” megvető jelzővel illetünk, csak megjelent (mégpedig túlságosan is fényesen) a keresztény és hamarosan hazánk felszabadítójává váló seregben, de már akkor is előre kijelentette, hogy idegen vezérnek nem engedelmeskedik, tehát még a saját hazáját is csak úgy lesz hajlandó felszabadítani, ha ezt magyar vezénylet alatt teheti.

Mikor pedig a helyzet válságossága miatt egyelőre csak Bécs védelmére szorítkoztak, ő abban már nem volt hajlandó részt venni s duzzogva, sőt káromkodva s a németet szidva hazaoszlott. Se királya egyéb országaiért, se általában a kereszténységért még a magyarságnak ez a labanc része se volt hajlandó harcolni. Hiába kellett látnia még akkor is, ha vak volt, hogy Bécs szolgasága az ő szolgaságát is megpecsételi, Bécs felszabadulása az ő hazája felszabadulását is közelebb hozza, s hiába volt Bécs a királya fővárosa és hiába jöttek királya idegen alattvalói az ő hazája felszabadítására is. Nekünk még a labancaink is sokkal kurucabbak voltak, mint a józan ész és a nemzeti becsület megengedte volna.

Az ok, melyet eljárásuk mentésére felhoztak, nem helytálló, s másnak, mint ürügynek, nem tekinthetjük. Azt mondták, kénytelenek egyelőre a kisebb rosszat választani s Thökölynek s a töröknek egyelőre meghódolni, mert birtokaikat nem tehetik ki a teljes kifosztásnak, magukat a tönkremenésnek, feleségüket és gyermekeiket pedig nem hagyhatják legyilkolni vagy rabszolgavásárookra hajtani.

Ha ez a megokolás elfogadható lenne, akkor háború esetén a férfiaknak csak akkor kellené bevonulniuk katonának és a hadsereg kötelékében maradniuk, ha az ellenség még az ország határain kívül áll (még akkor se, sőt akkor legjobban nem, mert hiszen a magyar nemes az ország határain kívül nem volt köteles harcolni). Mihelyt azonban az ellenség bevonult az országba s egyes területeit megszállta, akkor még a frontról is joguk van hazaszökniük, mert hiszen családjukat csak nem hagyhatják magára ilyen válságos helyzetben?!

Pedig hát ki látott olyan katonát, aki csak addig harcol, míg otthon levő családjá veszélybe nem kerül? Mihelyt ez bekövetkezik, azonnal otthagy csapat-papot és megy haza? Láttuk, hogy Bethlen is már emiatt panaszkodik az alatta harcoló „szabadsághősök” ellen. Rákóczi György már ekkor is azon a címen ment haza Bethlen táborából, mert a felesége beteg. De láttuk is, hogy mindez mennyire annak bizonyítéka volt, hogy azok, akik így viselkedtek, nem lelkesedtek az ügyért. Bethlen ugyancsak ki is gúnyolta érte Rákóczit.

Ezeknek az 1683-as magyar „vitézeknek” mentsége is csak ilyen gúnyt érdemelne, ha valaki komolyan akarná venni. Hiszen a hazaszeretet és a szabadságszeretet éppen abban áll, hogy áldozatokat hozunk érte. Természetesen tehát, hogy családi otthonunkat, birtokunk felszerelését és családi boldogságunkat is.

Aki erre nem hajlandó, az bújjon a felesége szoknyája mellé és dajkalgassa a gyereket, de ne nevezze és tartsa magát vitéznek, hazafinak vagy hősnek, mert nemcsak a hősök, hanem még az egyszerű férfiak is épp akkor és épp azért kelnek a haza oltalmára, mert és mikor a veszély igen nagy és mert a vérüket is kiontják és életüket is feláldozzák érte, ha kell.

Pedig – sajnos – éppen a magyarság javáról, arról a kis 15 százalékról kellett ezt a lesújtó ítéletet kimondanunk, mely legalább mégis megtartotta a magyar alkotmányt, a királyához való hűséget, mely megőrizte a magyar önérzetet s nem akart török adófizető lenni; mely mégis kereszténynek tartotta magát nem jelent meg hódolni a török táborban, mint Thököly, Apafi és az erdélyiek, hanem legalább a keresztények táborába ment megcsillogtatni a gyémántjait és – kijelenteni, hogy idegen vezénylet nem kell neki. Milyen lehetett azonban akkor a többi 85 százalék? (Egyébként láttuk már ezt abból is, hogy milyen „hősiesen” harcolt ez is Thököly és a török mellett.)

Egyének természetesen akadtak, akik ekkor is keresztények és férfiak voltak, de sajnos, alig valaki. Láttuk, hogy még a helyettes-főkapitány, az idősb Bercsényi Miklós se. Látjuk majd, hogy a Nádasdyak se, a Batthyányak se és a Draskovicsok se. Koháry István és Esterházy Pál nádor azonban igen. (Nálunk pedig mindenki meg van róla győződve (még neves pappolitikustól is hallottam ezt emlegetni), hogy a magyar mágnások hazaárulással szereztek nagy vagyonukat vagy ha mindegyikük nem is, de a leggazdagabbak: az Esterházyak és Koháryak mindenképpen.)

Esterházy Pált hazafias könyveink mint az elfajult, elnemzetietlenedett s csak a maguk hasznát néző gyászmagyarok mintaképét emlegetik. Koháry István azonban olyan jellem

volt, hogy róla még ezek a kortesművek is csak tisztelettel tudnak szólni, illetőleg hallgatnak róla, mert az elismerés kellemetlen nekik. Esterházy Pál és Koháry István kivételesen a Magyarországot kiűritő és Bécs alá vonuló sereggel együtt elhagyta hazáját és Bécs felmentéséért is harcolt, mint ahogyan a többi magyarnak is harcolnia kellett volna. Önként tették, mert Bécs ezt nekik épp úgy nem merte megparancsolni, mint a többi magyarnak nem.

Ők nem „hazaárulók” voltak, mint az igazi hazaárulók emlegetni szeretik, hanem ők voltak az igazi hősök, akik jobban szerették hazájukat, vallásukat, esküjüket és becsületüket, mint a vagyonukat vagy családi tűzhelyüket, és noha birtokaikat nemcsak most pusztították el a törökök, tatárok, kurucok, hanem már Bethlen és Rákóczi György lázadása alatt is így jártak, mert nemcsak ők maguk, hanem őseik is ugyanilyen hajthatatlanok és jellemek voltak, mégis (vagy talán éppen ezért) Isten olyan áldása volt ezeken az annyiszor elpusztított birtokokon, hogy Koháry, akinek családi tűzhelye nem is volt, mert cölöbátusban élt, mint a legjobb papok, 700.000 akkori forintot tudott áldozni jótékony célra s családja mégis az egyik leggazdagabb magyar család maradt, Esterházy Pál utódai pedig egész Európa leggazdagabb emberei közé tartoztak. A Koháryak vére a szász, a portugál, a brazil és a bulgár trónra került, sőt még az osztrákra és a magyarra is, mert maga IV. Károly, az utolsó magyar király és osztrák császár is Koháry-leszármazott volt, mint családfájából majd látni fogjuk.

A mi magyarjainknak tehát, ha keserű szívvel is bár – hiszen melyik háború nem jár keserűséggel? –, de Magyarország kiűritése után is a keresztény sereggel kellett volna maradniuk, nem pedig hazamenniük csak azért, mert ez kényelmesebb. Vele együtt kellett volna Bécs alá vonulniuk még akkor is, ha akkor még nem tudták, hogy ugyanez a sereg nemsokára dicsőséggel fog Magyarországot elhagyott területére visszatérni s a török rendetlen hordaként szalad majd előle egész a Balkánig.

Ha ezt nem tudták volna előre, hanem Bécs alatt mind egy szálig elpusztultak volna, akkor is kötelességük lett volna odavonulni, mert ez a katonai szabályokból és az esküből, melyet a zászlóra letettek, olyan természetességgel következik, mint az egyszerű. Az a katona, aki a fővezérnek nem engedelmeskedik, s mikor az visszavonulót parancsol, nem vonul vele együtt vissza, hanem megsértődik és hazamegy, azonnali főbelövést érdemlő közönséges áruló.

Igaz ez akkor is, ha Magyarország független állam, melynek seregét nem lehet idegen parancsnok alá rendelni. Ha ugyanis több, egyébként egymástól független állam közösen visel háborút egymással szövetségben, a seregnek akkor is csak egy vezére lehet, akinek azok a tisztek és katonák is engedelmeskedni tartoznak, akik nem annak az államnak polgárai, melyhez a vezér tartozik.

Az 1683-ban Bécs alá vonult és ott harcoló keresztény seregnek is, mihelyt a lengyelek megérkeztek, hivatalosan nem Lotaringiai Károly volt a vezére, hanem Sobieski János, lengyel király. (Nem lehetett ugyanis megsérteni azzal, hogy őt, a királyt, egy herceg vezénylete alá helyezzék. Nem is tűrte volna el.)

Károly azonban, noha ő volt a tényleges vezér, elismerte Sobieski fölségét s iránta ennek megfelelően viselkedett, noha egyébként ő is egy önálló állam uralkodója volt, a fejében pedig egy kissé több volt, mint Sobieskiné.

Érvelésünket egyáltalában nem rontja le az se, hogy a magyar nemes nem volt köteles hazája határain túl is harcolni. Mi lett volna ugyanis mibelőlünk, ha az osztrák, cseh, német és más nemesek se lettek volna hajlandók hazájuk határain túl is harcolni? Ha ugyanis valakinek valami kiváltsága van, abból még egyáltalában nem következik, hogy ahhoz ragaszkodnia is kell s különösen nem, hogy ez illik is. Kivált mikor az osztrák, a cseh és a német tisztek éppen akkor idejöttek, hazájuk határain túli területre, értünk harcolni.

Ha a magyar nemesek állandóan ragaszkodtak volna ehhez az állítólagos kiváltságukhoz (mert valójában nem kiváltság volt ez, hanem kényelemszeretet és az áldozatvállalás szellemének hiánya), akkor hazánk súlyát és külpolitikai jelentőségét szállították volna le vele. Ki

értékel ugyanis olyan országot s kinek van kedve vele szövetségelni, melynek polgárai csak otthon kötelesek és csak otthon hajlandók harcolni?

Az ilyen országnak a szövetségese semmi hasznát se veszi s így nem is szövetségzik vele senki. Így aztán, ha bajba kerül, egyedül marad. Ilyen „joghoz” tehát nevétséges, sőt örülség ragaszkodni s természetesen emlegetni is kár. Hát még egy olyan ország polgárainak, mely – mint akkor a mi hazánk – idegen segítség, szövetségés nélkül még álmában se gondolhatott arra, hogy valaha szabad legyen és amely a mohácsi vész után éppen azért választotta királyává hatalmas idegen országok uralkodóját, hogy majd azok segítségével szabaduljon föl a török megszállás alól. Azonban gondolhatott-e komolyan erre, mikor azt, hogy ezért a segítségért viszontszolgálatot adhasson, megakadályozták az ország „szabadságai”, melyekből semmi áron se engedett?

Milyen naiv dolog elvárni, hogy a Habsburgok egyéb alattvalói támogassanak bennünket hazánk felszabadításában, azt azonban, hogy viszonzásul mi is támogassuk őket, nekünk tiltják az ország törvényei? Királyunk hozza ide idegen csapatait, minket azonban ne használhasson fel egyéb országai megvédésére?

Láttuk már, hogy „hazafias” szellemű történetírásunk szerint nem volt köszönet országunknak a töröktől Lipót által végrehajtott felszabadításában, mert utána nagyobb elnyomás lett osztályrészünk, mint amilyenben a török alatt volt részünk. Láttuk, mennyire nem igaz ez. Láttuk, hogy alkotmányos sérelmeink a felszabadítás utáni időben egyáltalában nem voltak olyan nagyfokúak, s amik voltak, azok is egész rövid időtartamúak voltak. Most azonban, hogy már ismerjük ennek a felszabadítás utáni „elnyomásnak” az okát és előzményeit, már egyáltalában nem csodálkozhatunk azon, hogy a felszabadulás után Magyarország függetlensége és önrendelkezési joga egy kissé és egy időre háttérbe szorult. Sokkal inkább kell csodálkozunk azon, hogy csak ilyen kis fokban és ilyen rövid időre szorult háttérbe. Mi a töröknek barátja, Lipótnak pedig ellensége voltunk akkor, mikor hazánkat felszabadította. Ép elméjű-e az a király, aki ellenségeit nem nyomja el, ha tudja?

Ki kell tehát mondanunk, hogy az ország felszabadítása után függetlenségünk e megcsökkenésének okait nem Bécsben kellett volna és kellene keresnünk, hanem egyedül önmagunkban. Nem az udvar, nem a Habsburgok, még csak nem is bécsi kormányhatóságok rosszindulata vagy ellenséges érzelmei voltak ennek okai, hanem a saját hibáink.

Ki kell jelentenünk, hogy olyan méltatlan viselkedés, olyan politikai rövidlátás és olyan kétségbeejtően nagy baklövések után, melyeket a magyarság felszabadítása előtt és alatt, mint láttuk, nem is csak rebellis, kuruc és protestáns, hanem még labanc és katolikus részében is elkövetett, áldanunk kell az isteni gondviselést és magasztalunk a Habsburg-jóságot, hogy csak ilyen kis elnyomás lett a káros következmény.

Nálunk a felszabadítás egy lázadó országot ért, s ráadásul egy olyan lázadó országot, mely akkor már Wesselényi és társainak összeesküvése, tehát már évtizedek óta, állandóan lázadozott és éppen annak a töröknek szövetségében és oldalán lázadozott, akit akkor a Habsburgok innen kivertek. Ezért a törökkel együtt az országot is le kellett verni. Vajon lehetett-e ilyen körülmények között ez a felszabadítás a mi függetlenségünkre nézve káros következmények nélkül? Vajon visszaadhatta-e a király az ilyen országnak önrendelkezési jogát azonnal felszabadítása után? Sőt többet mondok: ha királyaink nem Habsburgok, sőt nem éppen a még köztük is legjóságosabb Lipót lett volna, nem meghódított ország, nem gyarmat lett volna-e belőlünk? Hiszen nem közreműködésünkkel, nem közös akarattal szabadultunk fel, hanem akaratunk ellenére, fegyveres ellenállásunk legyőzése után.

Nézzük csak például Lengyelország sorsát azután, hogy Hitler Németországgal szembezegült a második világháború folyamán. Vagy nézzük meg a mi sorsunkat mind a két világháború után, mikor szintén azokkal voltunk szövetségben, akik a háborút elvesztették. Ha erre gondolunk, akkor látjuk csak tisztán, milyen következményekkel kellett volna járnia Lipót idejében is annak a rossz számításnak, hogy a háború megindulásakor azt hittük, hogy a

török lesz az erősebb, az lesz a győztes s ezért az ő szövetségében harcoltunk éppúgy mint ahogyan mindkét világháborúban viszont a németet gondoltuk erősebbnek s ezért mellette harcoltunk. Pedig e két világháború egyikében se a saját királyunk volt az, akivel szemben azt támogattuk, aki a porondon maradt, tehát akkor se hitszegést, se felségsértést nem követünk el. Ekkor nem becstellenül, hanem csak ostobán választottuk meg szövetségünket.

Mikor a második világháború kitört, a lengyelek nem voltak a szovjet szövetségesei (éppen ellenkezőleg: ellenfelei). Hitler sem volt a lengyelek királya vagy államfője. A lengyelek tehát nem követtek el esküszegést és hűtlenséget, mikor Hitler követeléseit nem teljesítették. Joguk volt hozzá, tőle független állam voltak. Hitler arra sem hivatkozott, mint a Habsburgok velünk szemben hivatkozhattak volna, hogy előtte évszázadokon át segítette a lengyeleket legfőbb nemzeti ellenségük ellenében, tehát részükről joggal számíthatna hálára.

A lengyeleknek a nyugati államok voltak a szövetségesei: Franciaország, Anglia, Amerika, melyekkel nem volt becstelenség szövetkezni, mint Lipót idejében nekünk a törökkel. Ezt a mi török szövetségünket még akkor se igen lehetett volna megbocsátani (láttuk, hogy titkolták is ezt a szövetséget még a franciák is), ha nem lett volna olyan szerencsétlenül végződő, kétbalkezes szövetség, mint amilyen Thökölyé és a kurucoké volt a törökkel.

S lám, Hitler Lengyelországot azonnal mégis hogy lerohanta, mégis azonnal hogy felosztotta a maga és új szövetségese, a szovjet között! Mi ellenben Lipóttól büntetésül csak egy kis alkotmányfelfüggesztést kaptunk s ezt is csak néhány évre, s még annyi volt csak a büntetés hogy az idegen erővel felszabadított ország egyes, a török alól felszabadított részeit egy ideig még katonai kormányzat alatt tartották, de azért már akkor is úgy, hogy elismerték, hogy ezek nem Ausztria, hanem Magyarország részei, tehát országunkat már az első pillanatban is nekünk, nem pedig a maguk számára szabadították fel. Mutasson valaki még ehhez hasonló önzetlenséget a világtörténelemben!

Mi a mi úgynevezett szabadságharcainkat minden legkisebb kétely vagy habozás nélkül úgy szoktuk beállítani, mint amelyek vitán felül szükségesek és a nemzetre hasznosak voltak, s mint amelyeknek még azt a kis függetlenségünket is köszönjük, ami még megmaradt. Láttuk, hogy e szabadságharcoknak tényleg volt is valami haszna, mert a politikában és a nemzetek egymás közti harcában is igaz az a mondás, hogy néma gyerekek anyja sem érti a szavát, s aki szerényen és igénytelenül némán hátul áll ott, ahol az előnyöket és jogokat osztogatják, annak mindezekből édeskevés jut osztályrészül.

Volt tehát haszna is annak, hogy tőlünk a császár, miniszterei és egyéb alattvalói féltek. Volt haszna annak is, hogy Bécsben tudták, hogy mi túrni nem tudunk, de nem is akarunk és hogy jogainkból semmiképpen se engedünk. Ha sohase ragadtunk volna fegyvert, nem féltek volna tőlünk, tehát hatalmukat és erőbeli fölényüket a mi kárunkra sokkal jobban érvényesítették volna Bécsben. Ez már az életben is így van és így lesz mindig, s e törvénytől természetesen a Habsburgok se voltak mentesek.

Azonban meg kellett volna és meg kellene nézni az érem másik oldalát is, azt, hogy nincsenek-e hátrányai is ennek a tőlünk való állandó félelemnek, és hogy a hátrányai nem sokkal nagyobbak-e, mint az előnyei. Sőt, tulajdonképpen nem egyedül csak hátrányokról kell-e nekünk beszélnünk? Hiszen ezeknek a szabadságharcoknak a főcélját, a Habsburgoktól való megszabadulást, sohase tudtuk elérni (mikor végül 1918-ban mégis elértük, ugyanakkor csonkaország is lettünk, azaz még a vaknak is látnia kellett, hogy jobb volt előbb, mint most), s így négyszáz éven át mégiscsak állandóan annak a hatalomnak kormányzása alatt maradtunk, sorsunk attól az uralkodóháztól függött, akivel szemben mi 400 éven át mindig csak arra törekedtünk, hogy ne szeressen bennünket, hanem féljen tőlünk?

Egy nemzetre nézve ugyanis legfeljebb az lehet előnyös, ha az ellenségei azok, akik félnek tőle. Még az se nagy baj, ha a szomszédai, de nem az, ha a királyai. Továbbá az, hogy félnek tőle, csak abban az esetben előny egy nemzetre, ha erős és független s az is marad mindig. Aki ugyanis gyöngé és gyámoltalan, attól már nem félnek, hanem haragszanak rá

azért, mert előbb félni kellett tőle. Aki gyöngé és gyámoltalan, arra nézve az az előnyös, ha szeretik, nem pedig az, ha félnék tőle, illetőleg valaha félték tőle s emiatt ellenszenvvel vannak iránta, s a hajdani félelmet megbosszulják rajta.

Milyen ostoba politika volt tehát tőlünk, hogy nekünk, akik a mohácsi vész óta, noha mindig gyöngé és másra szorulóok voltunk, mégis mindig az volt a fő törekvésünk, hogy Bécsben féljenek tőlünk, nem pedig az, hogy ott szeressenek bennünket.

A mi országunk java a töröké lett, s ami megmaradt, annak java is (Erdély) török csatlós-államként tőlünk elszakadva élt. Mi a felszabadulás (1683) előtt már másfél század óta állandóan másnak, királyunk tőlünk idegen egyéb országainak gyámolítására és keresztény segítségére szorultunk még akkor is, ha nem felszabadulni, hanem csak nyomorult életünket tengetni akartuk.

Még végváraink fenntartása és ezáltal még meglévő kis területállományunk további megőrzése és újabb nagy vérvesztéseink: gyermekeink és asszonyaink további megőrzése, elrablásuknak megakadályozása céljából is másokra szorultunk és e célra évente kaptuk és elfogadtuk, sőt egyenesen kértük a segílyt attól, aki királyunk volt ugyan, de ezt a segílyt nem a mi erőforrásainkból merítette.

Világos, hogy ilyen körülmények közt józanul nem üzhettük az erő, az öntudat, a „csak azért is!” politikáját. Hiszen például a német birodalmi gyűlés elé még mi magunk is úgy vitük ügyünket, mint ahogyan a koldusok szokták az alamizsnát kérni, mert hiszen csak így tudtuk a nálunk szerencsésebbek és gazdagabbak szívét megindítani. Kétségtelen, hogy királyaink is csak ilyen beállítással tudták rávenni nem magyar alattvalóikat, hogy részünkre ereszényüket megnyissák.

Azonban, mivel mihozánk sohase illett a koldusszerep, már Rudolf uralkodása alatt meguntuk a dolgot. Éppen akkor untuk meg, mikor királyunk még többet tett értünk, mint addig, mert támadóháborút folytatott érdekünkben és azon fáradt, hogy ne csak birtokállományunkat védje a török ellen, hanem felszabadítani is megpróbáljon bennünket. Mivel azonban ez neki akkor még nem nagyon sikerült; mivel az erőfeszítések számunkra sok szenvedéssel jártak; mivel éppen ez a királyunk idegbajos is volt és az akkor alattvalói körében nagy hatalmat jelentő protestantizmus is nagyon gyengítette erejét, válságos helyzetbe került. Mi észrevéve, hogy ha akarunk, most vele szemben mi lehetünk az erősebbek, egyszerre átlendültünk e számunkra – gondoltuk – sokkal kellemesebb helyzetbe s inkább azonnal átálltunk ősi ellenségünkhöz, ahhoz, aki ellen már éppen tizenöt éve folyt királyunk támadó hadjárata, nyugaton meg érintkezésbe léptünk belső ellenségeivel, protestáns alattvalóival, hogy megmutassuk, hogy tőlünk félni is lehet és nemcsak kérő és irgalomra szoruló koldusok, hanem olyan ellenfél is tudunk lenni, akitől rettegni kell.

Célunk el is értük: Bécsben csakugyan megijedtek és félni kezdtek tőlünk. Csak az volt a baj, hogy ez az állapot csak egész rövid ideig tartott. A császári ház a mi lázadásunk miatt természetesen kénytelen volt abbahagyni a török ellen a felszabadító háborút, békét kötött vele s így biztonságba jutott, a mi előbbi erőnk és fölényünk pedig nem tényleges erőnkben, hanem az egészen rövid időre ránk nézve kedvezőleg alakult bel- és külpolitikai helyzetben volt, főként pedig abban rejlett, hogy hirtelen, meglepetésszerűleg változtattunk frontot. (Ki mert volna ugyanis arra gondolni, hogy elárulva királyunkat és a kereszténység ügyét, csak hogy bosszút állhassunk, amellé állunk, akit évszázadokon át mindig legelkeseredettebb ellenségünknek tartottunk?)

Világos tehát, hogy mihelyt ismét helyreállt a békeállapot, a törökkel szemben megint csak nem tehattünk mást, mint hogy tovább oltalmazzuk népünk és országunk azon részét, amely még megmaradt, tehát tovább tarttuk a végvárat és ott állandóan fizessünk egy legalább 10.000-nyi állandó katonaságot.

Mivel ehhez nekünk elég anyagi erőnk természetesen nem volt, ismét csak kérni, tehát újra a koldus és a gyöngé szerepét vállalni voltunk kénytelenek. De hát milyen nagylelkűsé-

get, milyen bánásmódot várhat az a koldus, akinek olyan jótevő felé kell kinyújtania kérő kezét, akit csak az imént ragadott torkon csak azért, mert (a törökök és lázadó protestáns alattvalóik) ugyanakkor ugyanezt tették vele s így alkalmuk nyílt neki is a színvallásra a koldusszerep miatti dühe és bosszúja kimutatására.

Igen drága ára volt tehát részünkre annak, hogy egyszer-kétszer mi is megmutathattuk, hogy mi is vagyunk valakik és rajtunk nemcsak segíteni lehet, hanem tőlünk félni is, mert ha éppen akarunk, tudunk mi erősek is lenni. Erősebbek, mint azok, akik nekünk a koldusalmizsnát adják.

Ez a fenegyerekeskedés először is a becsületünkbe került. Mi ugyanis valóban a ördöggel szövetkeztünk, mikor felkeltünk, azzal szövetkezni pedig nem egyeztethető össze a korrektséggel. Eljárásunkkal elképesztettük az egész kereszténységet, melynek mi is részese voltunk és vagyunk, és elárultuk azokat, akiktől eddig életünk tengetésére az alamizsnát minden évben kértük és kaptuk.

Nem hiába hangsúlyozom állandóan, hogy minden lázadásunk, minden felkelésünk tulajdonképpen forradalom, azaz a törvényes renddel való szembeszegülés volt. Eskü- és szószegéssel járt részünkről, az isteni és emberi törvények megszegését jelentette s egyúttal mindig az Egyház elleni támadást is (egyszerre szövetkeztünk királyunk ellen az iszlámmal is, meg a protestantizmussal is), lényegileg tehát mindig azonos volt a mai bolsevik szellemmel, csak a minden korban más történeti viszonyoknak és eszmeáramlatoknak megfelelően más-más árnyalatban.

De ez a fenegyerekeskedés, ez a minden áron való megmutatása annak, hogy félni is lehet tőlünk, akkor is hibás lett volna, ha nem járt volna elváltoztatással és szövetségeseink, sőt jótevőink elárulásával. Tudnunk kellett ugyanis, hogy mivel nem tényleges erőnk, hanem a pillanatnyi kedvező helyzet kiaknázása volt az alapja (s egyébként is mindig csak hitszegés, sőt az ördöggel való szövetkezés árán volt lehetséges), ez a mi főlénybekerülésünk csak ideiglenes, sőt pillanatnyi lehet s aztán hamarosan megint visszatér a régi, a tényleges erőviszonyoknak megfelelő állapot, amikor megint csak rászorulunk majd azokra és megint csak nem tudunk ellenni azok segítsége nélkül, akiket az imént megijesztettünk és akiknek megmutattuk, hogy lehet ám mitőlünk félni is, s ezért jóakarukat magunktól eltaszítottuk.

Ha valaki itt azt az ellenvetést tenné, hogy mi szabadságharcokat vívtunk, nem pedig fel-lázadtunk, hiszen nem a Habsburg-összbirodalom része, hanem önálló nemzet voltunk, melynek függetlenségét minden koronázáskor maga a Habsburg-császár is elismerte, nem volt tehát se esküszegés, se ördöggel cimborálás tőlünk, ha ennek az eskünek megtartását fegyveres erővel is megköveteltük, valahányszor alkalmunk nyílt hozzá, ez a válaszom: Igaz lenne mindez, ha a Habsburgok részéről Magyarország függetlenségének megsértése túlkapásból, lelkiismeretlenségből vagy a törvények nem tiszteléséből történt volna. Ismételten és bőven rámutattunk azonban már, hogy önrendelkezési jogunk sérelme akkori viszonyainknak szükségszerű és elkerülhetetlen következménye volt, tehát nem is lehetett volna másképp, mint ahogyan volt.

Magyarország akkor nem tudta magát önjerejéből fenntartani, hanem a Habsburgok egyéb országainak állandó anyagi és fegyveres támogatására szorult. Ezt a támogatást nemcsak elfogadta, hanem külön kérte is. Hazánknak a török uralom alól való felszabadítása is idegen pénzen és idegen fegyverekkel és vérrel történt. Ilyen körülmények közt azonban független vagy önrendelkező Magyarországról nem lehet szó. Ha Habsburg-királyaink csak ezért nem tartották tiszteletben függetlenségünket s ha alkotmányunkat csak annyira sértették meg, amennyire azt az idegen pénz és fegyveres erők igénybevétele elkerülhetetlenné tette, akkor nekünk nem lehetett emiatt ellenük panaszunk, még kevésbé volt jogunk a nekik letett hűségeskü megszegésére. Tehát csakugyan lázadók voltunk, nem pedig szabadságharcosok, sőt a hűtlenségnek kívül még rút hálátlanságban is bűnösök voltunk.

Lázadásunk, fegyveres felkelésünk mindig esküszegés volt. Hogyne lett volna az, hiszen minden koronázáskor, minden nádori, főispáni vagy más alkotmányos méltóság elfoglalásakor, valahányszor tehát a királynak hűségesküt tettünk, akkor is mindig Bécsből kormányoztak bennünket, a király akkor is Bécsben lakott, hadügyünket, pénzügyünket, külpolitikánkat akkor is osztrákok intézték. Ha tehát mi ennek ellenére mégis mindig megkoronáztuk az új királyt és az ország nevében mégis mindig hűséget fogadtunk neki; ha mi a Bécsben lakó, a minket Bécsből kormányzó, tehát a Magyarország függetlenségét tiszteletben nem tartó királynak esküdtünk hűséget, ezt az esküt az ország függetlensége címén nem volt jogunk megszegni. Ha ilyen körülmények között az eskü letételét nem tartottuk hazafiatlanságnak, akkor az eskü megszegése se lehetett büntelen, semmiképpen se annál kevésbé hazafiúi kötelesség.

Vajon – eltekintve a dolog becstelen oldalától – okosan tesz-e az a gyerek, aki szigorú apján, aki őt igen sokszor elverte, de viszont ugyanakkor etette, ruházta és taníttatta is, nem segít, mikor véletlenül beleesik a verembe? Azért nem segít rajta, mert nem tud uralkodni a gyűlöletén és mert élvezi a kárörömöt, hogy végre mondhatja: „maga is rám szorulhat ám, nemcsak én magára!”

Milyen ostobaság tőle ez a káröröm, mikor tudnia kell, hogy apja előbb-utóbb az ő segítségével nélkül is ki fog majd jönni abból a veremből s fia ellenséges viselkedésének legfeljebb csak annyi következménye lesz, hogy meghűl ott s egy ideig gyöngélkedik majd miatta. A gyerek azonban továbbra is apja kenyerét fogja enni, annak hatalma alatt marad, sorsa továbbra is tőle függ s így ezer alkalommal fogja megbántani azt, hogy ahelyett, hogy a jó alkalmat felhasználta volna arra, hogy apja iránti szeretetét vagy legalább kötelességérzetét bebizonyítsa, helyette inkább az ellenkezőről tett tanúságot s csak azt bizonyította be, hogy nem is érdemel jobb bánásmódot.

Pedig hát velünk Habsburg-királyaink nem is bántak oly szigorúan, mint ez az apa a fiával; ők nem megverték, hanem istápolták bennünket, sőt még koldultak is a kedvünkért, csak hogy nekünk minél többet adhassanak. És a mi Habsburg-atyánk nem is maga esett bele a verembe, hanem mi löktük bele, mert hiszen a hosszú háború végén azért került bajba, mert mi szöveteztünk ellene a törökkel és osztrák és cseh és birodalmi-német protestáns alattvalóival.

Mi szükség volt tehát arra és mi haszna volt, ha időnként meg tudtuk ijeszteni és sarokba szorítani azt, akitől utána megint csak alamizsnát voltunk kénytelenek kérni? Ilyen helyzetben igazán semmi értelme sincs, hogy éppen annak mutassuk meg, hogy tőlünk félni is lehet, akitől rendes körülmények közt a segílyt szoktuk kérni és kapni, s akitől ilyen időnkénti virtuskodás után is mindig épp úgy kértük és kaptuk a segílyt, mint annak előtte. Ha ilyen egyén az, akivel szemben időnként gondoskodunk arról, hogy ne szeressen bennünket, hanem inkább féljen tőlünk, a legostobábban cselekszünk, mert hiszen szükségképpen elidegenítjük magunktól azt, akitől még nemzedékeken át függni fogunk és jóakarátára is rászorulunk.

De jellemtelenség is ez, mikor tudjuk, hogy kérni ezután is fogunk (nem tehetünk mást, ha egyszer gyengék vagyunk és még hosszú nemzedékeken át azok leszünk), de azért mégis olyan gőgösek vagyunk, hogy mivel ezzel a kéréssel és kapással természetsszerűleg együtt járó önmegalázás bántja az önérzetünket, állandóan azt lessük, mikor alakulnak a viszonyok úgy, hogy ha rövid időre is, de ez a mi gazdag és erős jótevőnk gyengébb lesz nálunk.

Nem azért várjuk ezt, hogy ekkor szeretettel és részvétellel melléje állhassunk, és megmutathassuk, hogy a koldussors még nem ölte ki belőlünk a nemeslelkűséget, hanem örülünk az alkalomnak, hogy kimutathatjuk hálánkat, s hogy mi, akik eddig mindig csak kaptunk, örülünk, hogy végre adhatunk is.

Szép-e az, ha ezzel szemben abban az irányban követünk el mindent, hogy megalázása minél nagyobb legyen, s mivel alamizsnáját talán ő se adta mindig elég barátságos arccal, sőt érte néha talán némi ellenszolgáltatást is kívánt, most kárörömmel mondhatjuk neki; Látod, mi se vagyunk mindig koldusok. Rettegj hát, mert most aztán elbánunk veled!

Alig telt el egy évtized a Bocskai vezetésével elkövetett hitszegésünk után, melyet csak azért követtünk el, hogy megmutassuk, hogy tőlünk is lehet félni: már II. Ferdinánd trónra léptekor megint amiatt került addig még soha nem tapasztalt újabb válságba a Habsburgok trónja, mert országaik szinte észrevétlenül majdnem teljesen protestánsokká lettek s protestáns alattvalóik érezve erejüket, nem akarták tovább tűrni az erősen katolikus Habsburgoknak felettük való hatalmát. Tudjuk, hogy olyan válságos lett a helyzetük, hogy Ferdinándot lázongó hívei már körülzárták Bécsben, de maga Bécs is már többnyire protestáns lévén, az is lázongott már.

Erre aztán az akkor szintén protestáns Magyarország is újra felhasználta a kedvező alkalmat és a szintén protestáns Erdély is újra a Habsburgok ellen ment és megint hozta magával a törököt is, mert megint szövetségbe lépett vele. Hogy ekkor nem jöttek százezres török seregek Magyarországra Bécs és a kereszténység ellen, az igazán nem Bethlen Gábor „jóakarátán” múlott. De még így se lehetett volna a Habsburgok hatalmát megmenteni, ha a Gondviselés (vagy ha így jobban tetszik: a véletlen) nem adott volna nekik olyan hadvezéreket, mint Tilly és később Wallenstein.

Azok a magyarok tehát, akiknek akkor már száz éve hozták a külföld segélyét a Habsburgok, ismét megmutatták nekik, hogy ők a magyarokra csak akkor számíthatnak, ha ők erősek, a magyarok pedig gyengék. Mihelyt azonban bajba kerülnek; mihelyt a legkisebb alkalom is adódik rá; mihelyt a viszonyok lehetővé teszik: a magyarok azonnal ellenségeik oldalára állnak, sőt ilyenkor még a törökkel is mindig hajlandók ellenük szövetségbe lépni. Azzal a törökkel is, aki ellen békés időben mindig az ő segítségüket kérik és kapják. Ilyenkor még csak nem is a törököknek kell felbujtaniuk a magyarokat ellenük, hanem egyenesen ők bujtoztatják a törököket, hogy szövetségbe lépjenek velük.

Tudvalevő, hogy ez a második magyar hitszegés, a Bethlen Gábor-féle, a Habsburg birodalomnak a harmincéves háború idejébeli válsága kapcsán történt. Ekkor különösen rossz oldalunkról mutatkoztunk be, mert ekkori „szabadságharcunk” sikere után rövid néhány év alatt még kétszer kerülve újra meg újra válságba a Habsburgok ügye, mi is újra még kétszer támadtuk meg őket hátba, noha az első támadás után békét kötöttünk velük s a békét mindegyik esetben nemcsak aláírtuk és megpecsételtük, hanem nem győztünk benne esküdni és szavunkat adni, hogy soha, de soha többet ellenük fegyvert nem ragadunk.

Minden békekötés, kiegyezés, szerződés, adott szó, eskü ellenére egymás után háromszor lázadtunk fel és mind a háromszor hoztuk magunkkal a törököt is, tehát még őket is rávettük, hogy ők is szegjék meg megkötött és aláírt szerződésüket.

Végül aztán mindössze húsz év múlva még mindig a harmincéves háborúban, III. Ferdinánd uralkodása alatt, újra nagy válságba került a Habsburgok és velük a katolicizmus ügye és ezzel újabb komoly lehetőség merült fel uralkodóházunk hatalmának végleges megtörésére. Ekkor oltalom helyett Rákóczi György vezetésével újra csak ellenséget talált az uralkodóház a magyarságban.

Újra fellázadtunk, újra megszegettük a királyunk kezébe letett hűségünköt és szövetségbe léptünk a nyugati protestánsaival, újra hátbatámadtuk. Hogy a dolog nem végződött a Habsburgok bukásával, csak annak a véletlennek köszönhető, hogy ez esetben a török nemcsak nem jött ellenük, hanem Rákóczi Györgyöt, aki elbizakodottságában a törökök engedélyének előzetes kikérése nélkül támadott, egyenesen hazaparancsolta, Rákóczi György pedig óvatosságot tanúsított, engedelmeskedett.

Ezzel a protestáns konjunktúra újra elmúlt, a Habsburgok hatalma újra megszilárdult, mi újra rájuk szorultunk, de világos, hogy most nem a mi előnyünkre volt, hogy előtte rövid ötven év alatt már ötször keltettük fel Bécsben a tőlünk való félelmet és mutattuk meg újra meg újra, hogy nem hűséges, elvből kitaró, jóban-rosszban megbízható alattvalók vagyunk, hanem alattomos ellenség, mely állandóan lesben áll s csak a kedvező pillanatot várja, mikor

csaphasson le az őt külföldi pénzekből segélyező uralkodóházára s mikor változhasson át segélykérő és segélyt nyugtázó alattvalóból veszedelmes ellenséggé.

„Hazafias” történetírásunk tele van panaszokkal Bécs irántunk való rosszindulata miatt. Láttuk, mennyire valótlan, illetőleg irányzatosan beállított és kiszínezett ez a panasz. De ha igaz lenne, amivel az udvart vádoljuk, lehetne-e jogosan csak egy szavunk is ellene? Vajon kiből kereshetnénk miatta a hibát: bennünk-e vagy az udvarban? Senki se szokta azt szeretni, akitől félnie kell; aki nem is arra törekszik, hogy szeretetreméltó legyen, hanem arra, hogy féltelmes? Nekünk pedig mindig az volt a fő büszkeségünk és még ma is az, hogy milyen sokszor megijesztettük, milyen sokszor megtáncoltattuk már mi a mi „idegen” királyunkat!

Az egyetlen szerencsénk az volt, hogy mondhattuk, s jobb híján a király is elhitette magával, hogy nem minden magyar volt ilyen, nem mindegyik vett részt ezekben a sorozatos lázadásokban, hűtlenségekben, árulásokban és hitszegésekben. A hű rész azonban, sajnos, mindig egészen kis rész volt. Hiszen Rákóczi alatt még az Esterházyakból is voltak rebellisek.

Kétségtelen azonban az is, s ezt láttuk is már minden lázadás alkalmával s látni fogjuk majd ezután is még 1848-at se véve ki, hogy a nemzet zöme tulajdonképpen sose önként csatlakozott ezekhez a lázadásokhoz. Csak azért vett részt bennük, mert kénytelen volt; csak azért, mert aki nem tette, menekülnie kellett, jószágait pedig pusztulásnak átengednie.

Azonban ez igen gyenge mentség, mert a híres magyar becsület és nemeslelkűség, mely reklámban annyira megvan, azt kívánta volna, hogy a hűség előbbre való legyen mint az élet féltése vagy a jószághoz való ragaszkodás. Az annyit emlegetett s állítólag annyit védett eskü szövegében az volt és az van ma is, akár az oltárnál tesszük le házasságtörés alkalmával, akár a katonaságnál, akár hivatalba lépéskor, hogy „őt el nem hagyom” „semmiféle nyavalyájában”, illetőleg, hogy kötelességem még az életemnél is előbbrevaló lesz. Nekünk, sajnos, nem volt előbbrevaló.

Mi a magunk esküszegését úgy intéztük el, hogy a főpapokra és az ilyenkor jószágaik hátrahagyásával Bécsbe menekülő főurakra fogtuk rá, hogy becstelened és hazaárulók, nem pedig azokra, akik jószágaik kedvéért még esküjük megszegése árán is itt maradtak. Mivel pedig az ilyen főurak és főpapok utána mindig jól jártak s hűségükért megkapták nagy jutalmukat, rájuk fogtuk, hogy a jószágokért, kitüntetésekért és a királyi kegyért csinálták a dolgot. Szívesen elfeledtük s elfeledjük még ma is, hogy éppen fordítva volt. Akik a lázadáshoz csatlakoztak, azok cselekedetét döntötte el a jószág, az érdek, meg az élet féltése. Azoknak kellett ezekről az értékekről lemondaniuk, akik ilyenkor mindenüket itthagynya nincstelenül Bécsbe mentek.

Ha az illetők annyira bizonyosan tudták, hogy a veszteség és a kár csak ideiglenes, s hamarosan jön a nagy jutalom, miért nem tudták ugyanezt a „szabadsághősök” is? Talán becsületből? Ki volt anyagiasabb mint Rákóczi György és Thököly? Vagy akár Bocskai vagy Bethlen? De még ha a tudástól, a bölcs előrelátástól függött minden, nem pedig a jellemről, akkor is csak a Bécsbe menőket dicsérhetjük, mert az bizonyára senkire se szégyen, ha okos és jövőbelátó. De a „szabadságharcosokra” valóban szégyen az, ha azt kell róluk megállapítanunk, hogy szűk látókörűek, ostobák is voltak, hogy nem tudták helyesen megítélni azt se, mi válik hasznukra, s emellett még jellemtelenedek, esküszegők is voltak.

A mi „hazafiaiink” azonban tiltakoznak a hasznossági elv ellen. Ők hangsúlyozzák, s ez a fő büszkeségük, hogy őket elveik irányították, ők hazafiságból cselekedtek. Mivel tudják azonban bizonyítani ezt s különösen azt, hogy az „aulikusok” csak jellemtelenségből mentek Bécsbe, nem pedig okosságból s még ennél is jobban: jellemességből?

A körülmények, a viszonyok mind ezt bizonyítják. A jutalom ugyanis, amit az aulikus várt, sőt állítólag egész bizonyosan előre tudott, igazán nem volt olyan bizonyos, mint „hazafiaiink” ráfogják, mert hiszen Bocskai idejében az elmebeteg Rudolf mellett való kitarítás, Bethlen idejében II. Ferdinánd megmenekülése, Rákóczi György idejében III. Ferdinánd

tűrhető békekötése, 1683-ban Bécsnél a török megverése éppen nem volt előrelátható, hiszen mindegyik szinte a véletlentől függött.

De ha II. Rákóczi Ferenc is akár csak egy nagy ütközetét is megnyerte volna, még Bécsset is elfoglalhatta volna. Pedig az ütközeteket megnyerhette volna, mert csapatai száma mindig volt legalább annyi, mint a császári vezéré s Rákóczi itthon harcolt. 48-ban is milyen válságos helyzetek adódtak Ferenc Józsefre nézve nemcsak Windischgrätz, hanem még Haynau vezéré alatt is!

Arról tehát szó se lehet, hogy az „aulikusok” biztosan tudhatták volna előre, hogy a legvégén mindig a király fog győzni. Ha azonban mégis bizonyosan tudták volna, akkor is nagyon becsületükre válnék ez rájuk, legalábbis politikai előrelátás és észtehetség szempontjából, melyre pedig a Habsburgok magyar és nem magyar ellenségei különösen sokat adnak. Sokkal többet, mint a jellemre.

Aztán hogy beszélhetnénk jellemről éppen a „szabadsághősök” javára? Hiszen jellemesnek éppen azt az embert nevezzük, aki a rögtön kínákozó előnyről is le tud mondani olyan értékek javára, melyek csak évek múlva jelentkeznek majd (de az is lehet, hogy sose), egyelőre azonban még csak szenvedés, lemondás, életveszély és anyagi veszteség mutatkoznak helyettük.

Nem ilyen helyzetben voltak-e a király iránti hűség és a letett eskü mellett kitaró magyarok minden felkelés idején? Csak az imént láttuk például Esterházy Pál, Koháry István és az idősb Bercsényi Miklós esetét, mikor Thököly és a törökök Bécs ellen vonultak. Vagy képzeljük csak, milyen helyzete volt itt 48-ban (például március 15-én és az utána következő hónapokban) azoknak, akik a király iránt tartozó hűséget emlegették. Nem is voltak ilyenek, mert azt, aki effajta érzelmeit nem szívében rejtegette, hanem hirdette volna is, azonnal szétzaggatták volna, mint hazaárulót. Sőt nem is hazaárulónak, hanem inkább elmebetegnek tartották volna. De természetesen nem olyan elmebetegnek, aki ezen a címen kíméletet érdemel, tehát nemcsak felkoncolni, hanem még megverni se szabad.

Látni fogjuk majd, hogy még legeszményibbnek tartott szabadságharcosunk, II. Rákóczi Ferenc is majdnem minden hívét úgy szerezte, hogy azok előbb inkább a várakba zárkóztak, csak hogy ne kelljen hozzája csatlakozniuk, s csak mikor már a vár elesett, csatlakoztak, sőt sokan eleinte még ekkor se, hanem csak miután Rákóczi foglyai lettek. Telekessy egri püspök is csak akkor lett Rákóczi híve, mikor már a kurucok elfoglalták Egert. Addig ellenük volt. De még Eger elfoglalása után is inkább Bécsbe akart menni, semhogy Rákóczi mellé álljon. Bercsényi csak azzal bírta rá a maradásra, hogy akkor Rákóczi, ő és a többi katolikus vezető nem tudják féken tartani a protestáns kurucok katolikusgyűlöletét.

Mihez kellett tehát jellem: ahhoz-e, hogy nemeseink ilyen körülmények közt Rákóczihoz, Thökölyhez, 48-hoz vagy akármelyik más „szabadsághősünk” mellé álljanak s így egyelőre birtokukon, kastélyukban, udvarházukban maradhassanak, tovább gazdálkodhassanak, birtokukat a kifosztástól megmenthessék, a kuruc seregben tisztak lehessenek és ennek megfelelő fizetést kapjanak, vagy pedig, hogy családot, birtokot, otthont, mindent elhagyva, kimeneküljenek hazájukból s menjenek a bizonytalanba s a legjobb esetben 3-8 év alatt „di-csőséggel” visszajöhessenek felégett kastélyukba és kifosztott, tönkretett birtokukra?

A gyenge jelleműek ellenben, akik a felkelők mellé álltak, még a vesztett felkelés után se károsultak, mert még a szatmári békében is amnesztiát kaptak valamennyien. Még maga Rákóczi is visszakaphatta volna minden birtokát.

Hogy lehetett volna jellemről szó éppen a lázadók részéről, mikor egészen kétségtelen, hogy a törvény és alkotmány írta elő a király iránti hűséget, s mindenki, aki csak valamilyen hivatalt viselt, erre külön is esküt tett, olyan nemes vagy értelmiségi ember pedig alig volt, akinek valamilyen hivatala ne lett volna? Már most mihez kellett jellem: ahhoz-e, hogy valaki ezt a letett esküjét megtartsa, vagy ahhoz-e, hogy megszegje?

Hogy az eskü megszegését a hazaszeretet kívánta, azt ne emlegessük, mert senki se tagadhatja, hogy az állítólagos hazaszereteten kívül az illetők kényelme, biztonsága és anyagi érdekei is kívánták ugyanezt, s ilyenkor senki se hiszi el, hogy nem ez volt a döntő, hanem az állítólagos hazaszeretet.

Ha azonban ezt az esküszegést a hazaszeretet kívánta tőlük és a hazaszeretet csakugyan olyan nagy volt bennük, ugyanők akkor az idegen király uralma alatt miért vállaltak hivatalt és miért tették le a hűségesküt, melyet egész szépen el is kerülhettek volna, ha nem vállaltak volna hivatalt? Akkor azonban még akkora hazaszeretetük se volt, hogy ezt a kis áldozatot meghozzák érte, sőt akkor eszükbe se jutott, hogy az eskü letévésével hazájuk ellen vétkeznek. Miért nem jutott hát ez akkor eszükbe?

Azért nem, mert akkor a hazáért legalább annyi kis áldozatot kellett volna hozniuk, hogy egyelőre a hivatal anyagi és hatalmi előnyeiről lemondjanak. A felkelések alatt azonban ennek az eskünek a megtartása kívánt volna áldozatot. Ezért állapították meg magukról az illetők olyan könnyen, hogy az esküt meg szabad, sőt meg is kell szegni, hiszen a haza érdeke kívánja a „a haza minden előtt!” (Úgy látszik, valóban még a szó és eskü megtartása és a becsület előtt is.)

Nem gerinctelenség volt tehát a felkelés elől inkább Bécsbe menni, hanem gerinc. Erre a gerinctelenséget csak azok fogták rá, akik a maguk gerinctelenségét akarták feledtetni mások, az igazi gerincesek megrágalmazásával és gyalázásával. Nemcsak éles politikai ítélőképesség és előrelátás kellett ehhez a viselkedéshez, hanem jellemnagyság is. Hogy ez a nemzet egészében nem volt meg, sőt még többségében sem, az az ember gyaroltságából következik. Ehhez ugyanis az átlagon felüli értelmesség és hősies jellem kellett volna, tömegesen pedig sehol sincsenek hősök.

Ha ezek a kivételes hősök olyan emberek lettek volna, hogy nem elégedtek volna meg vele, hogy ők maguk teszik a jót s maradnak meg a kötelesség mellett válságos helyzetben is, hanem meg tudták volna győzni igazukról a tömegeket is, az egész nemzetnek is nagy haszna lehetett volna belőle. De látjuk, hogy még így is sokkal többet használt az országnak, mint a többség fenegyerekeskedése és a „csak azért is megmutatom” magatartása.

Amit azonban a nemzet az 1683-ban megindult felszabadító háború előtt és alatt Thököly vezérletével s ezt megelőzőleg már a Wesselényi-összeesküvésben teljesített erkölcsi elégtételében és politikai rövidlátásban, az még az eddig ismertetett ötöt is felülmúlta.

Wesselényi és társai azért szöveterkeztek saját királyuk ellen és kereszténységük ellenére a törökkel, mert királyuk akkor még egyelőre nem volt hajlandó kikezdeni a törökkel és mindjárt megindítani a felszabadító háborút, hanem helyette – mint addig is mindig – békét kötött a nemzet százados ellenségével. Azok a magyarok ugyanis, akik azt, hogy nem most lesz a felszabadító háború, hanem csak később, megbocsáthatatlan bűnnek tartották a nemzet ellen, ellenben azt, hogy kereszténységük és a király kezébe letett esküjük ellenére a törökkel cimboráljanak, szövetséget és adót ajánljanak neki, nem tekintették hazaárulásnak, sőt még csak bűnnek se.

Maga Thököly pedig az adófizetésen kívül még azt is „hazafias” kötelességének tartotta, hogy ne nyugodjék addig, míg a török százezres seregei meg nem indulnak Bécs és a kereszténység ellen s természetesen hazánkban keresztül. Pedig az eddigi tapasztalatok alapján előre szinte bizonyosra lehetett venni, hogy ennek a keresztülvonulásnak Bécs bevétele helyett egyedül csak Magyarország és a magyar nép újabb el-, illetőleg kipusztítása és újabb várak török kézre jutása lesz az eredménye.

De nemcsak Thököly maga tartotta ezt „hazafiasságnak”, hanem a magyar történetírás, irodalom és iskolai nevelés és a magyar közfelfogás ma is annak tartja, hiszen jutalmul a főváros egyik legfőbb útvonala Thököly nevet viseli még ma is. (Az egész dologban egyedül csak azt tartjuk természetesnek és logikusnak, hogy az illető útvonalnak ezt a „hazafias” nevet természetesen bolsevik „demokráciánk” is megtartotta).

Igaz, felhozhatjuk mentségünkre, hogy a magyarság ezt az örült politikát nem önként és meggyőződésből, hanem csak Thököly és a török terrorja miatt támogatta. De ha így áll a dolog, akkor Thököly feleségét csak azért, mert ezt az örült politikát még Buda bevétele után is, egész 1688-ig folytatta, miért tartjuk még ma is „neme díszének” és minden magyar honleány örök példaképének? Igaz, csak kényszerből állt a magyarság Thököly mellé, de viszont ne feledjük, hogy még a keresztény táborba gyűlt egybe, csak addig maradt királya és a kereszténység oldalán, amíg családját és jószágait veszély nem fenyegette. Mikor ez a veszély beállt, rögtön faképnél hagyta királyát és vele a kereszténységet még a magyarságnak ez a kis része is.

Véletlenül, vagy talán inkább azért, hogy ez a magyar rövidlátás és önfeláldozás-hiány megbűnhődjék, királyunk hatalma éppen közvetlenül az után emelkedett a legnagyobb magaslatra, mikor magyar hívei kishitúsége már keresztet vetett felette és önzésében szükségesnek látta, hogy más irányú tájékozódással segítsen magán. Épp ekkor következett be, oly hirtelen és olyan diadalmasan, mint a villámcsapás, a török hatalom összeomlása és vele Magyarország felszabadulása is, s a mi vak, önző, se királyban, se a kereszténységben már nem bízó és oly borzalmas bakot lőtt magyarságunk egyszerre visszakapta régi, már végleg elvesztettnek hitt országát.

Visszakapta, nem pedig visszaszerezte, sőt önmaga ellenére kapta vissza. És e szégyenletes kiábrándulást önkritika és nagy mea culpázás helyett még ma is azzal akarja elintézni a magyar „hazafiasság”, hogy ahelyett, hogy legalább most, eső után köpenyegként, elismerné és bánná akkori végzetes ostobaságát, politikai rövidlátását és erkölcsi eltévelyedését s megvetné, elítélné és a történelem ítélőszéke elé állítaná a nemzetnek azokat a vak vezetőit, akik nemzetüket világtalanságában vezették, még most is a bécsi udvart állítja oda bűnbakként, s azzal vádolja, hogy a magyar népet felszabadulása után úgy elnyomta, hogy rosszabb sorsa lett, mint azelőtt a török alatt volt.

Sajnos, azután a viselkedés után, melyet mi a felszabadulás előtt és alatt tanúsítottunk, mi sem lett volna természetesebb, mint ez az elnyomás. Sőt ezek után még az ellen se szólhattunk volna semmit, ha a felszabadított részeket nem Magyarországhoz, hanem a felszabadító Ausztriához csatolták volna.

Mi lett volna például itt, ha Sztálin, Hitler vagy akár Nagy Frigyes vagy Napóleon alatt és ellen csináltuk volna azt, amit Lipót ellen cselekedtünk s már elődei ellen is nemegyszer folytattunk? Lipótnak azonban a felszabadítást követő „borzalmas elnyomása” mindössze abban állt, hogy a maga pénzével és fegyvereivel felszabadított területeken egyelőre nem adta meg a protestánsoknak azt a vallásszabadságot, melyet ők egész addig a törökkel való cimborálásra használtak fel és koronájának nyugaton is mindenütt ellenségei voltak; hogy néhány felvidéki városban visszaadott a katolikusoknak néhány templomot azon sok közül, melyet tőlük protestáns polgártársaink erőszakkal elvettek. Aztán meg, hogy megállapította, hogy mivel fegyverrel és az ország lakóinak akarata ellenére hódította vissza az országot nemcsak a töröktől, hanem a magyaroktól is és így joga lenne az ország alkotmánya teljes eltörléséhez is, ő ezt mégse teszi. Bécs miniszterei hűtlenségükért szidták is a magyarokat és terveket kovácsoltak, hogy lehetne az állandó lázadásokat a jövőben lehetetlenné tenni, de végeredményben még ők se csináltak semmit, mert hiszen a császár nélkül nem is csinálhattak.

Nem a bécsi király erőszakolta az országra, hanem a magyar országgyűlés ismerte el hamarosan a törökök kiűzése után a Habsburgoknak azt az örökösödési jogát, mely a gyakorlatban úgy is mindig megvolt és törölte el az Aranybullának a fegyveres ellenállás jogára vonatkozó záradékát. Ezt tehát nem mondhatjuk elnyomásnak. Ez az engedmény a gyakorlatban úgy is annyira semmit se jelentett, hogy alig hogy eltörölték, rögtön kitért utána, mégpedig maga Lipót ellen, az újabb, sőt minden eddiginél hosszabban tartó és nagyobb szabású fegyveres felkelés, a II. Rákóczi Ferencé, mégpedig ugyanennek a már eltörölt aranybullai záradéknak alapján. Hol van hát itt Lipót bűne?

Tárgyilagos és józan ítélőképességű ember a történetek után mit se tarthat természetesebbnek, mint azokat a bécsi megtorló intézkedéseket, amelyek történtek, s nem az „elnyomáson” botránkozik, hanem azon csodálkozik, és nemzete szeretetében azért áldja a Gondviselést, hogy olyan ostoba és olyan erkölcstelen és mindenképpen menthetetlen politika után, mint amelyet mi a Wesselényi-összeesküvésben és Thököly alatt, majd közvetlenül a felszabadulás után és annak „meghálálásaképpen” II. Rákóczi Ferenc alatt elkövettünk, csak olyan és csak olyan rövid „elnyomás” következett, mint amit Lipót vagy III. Károly csinált.

Amely ország és nép más országoknak és népeknek köszöni felszabadítását, nem pedig a maga erkölcsi erőfeszítésének, annak nincs se joga, se lehetősége ahhoz, hogy a maga számára függetlenséget és önrendelkezési jogot követeljen, kivált rögtön a felszabadítás után. Még akkor se, ha egyébként ezzel kapcsolatban semmi bűn se terhelné fiai lelkiismeretét. A mi lelkiismeretünket azonban terhelte bűn, mert hazánk felszabadításában nemcsak számbeli és anyagi gyöngeségünk miatt nem vettünk részt kellően, hanem hűtlenül és esküszegően egyenesen ellene működtünk.

Ezért nem lettünk mi teljesen függetlenek a felszabadítás után még másfél száz évig. De hogy végül mégis azok lettünk, sőt függetlenségünket s önrendelkezési jogunkat teljesen sose veszítettük el (még közvetlenül az egyenesen ellenünkre történt felszabadítás után se, hanem függetlenségünk még ekkor is csak csökkentett fokú volt, de teljesen sose szűnt meg s még ekkor is csak a gyakorlatban volt, de nem hivatalosan s törvénycikkelyben kifejezve, azt uralkodóink jóságának és bölcsességének, továbbá honfitársaink egy része, elsősorban főpapjaink okosságának és a nemzet átlagánál sokkal előrelátóbb, keresztényibb és bölcsőbb viselkedésének köszönhetjük.

Hogy kívánhattuk volna józan ésszel, hogy rögtön a felszabadulás után önálló és csupán tőlünk függő nemzeti hadseregünk lehessen, mikor a mi hadseregünk (akár az anyaországé, akár Erdélyé, akár Thökölyé, akár Apafié), a felszabadító háború folyamán a török táborában volt, a török hadsereg cselédsapata volt? Hiszen a felszabadítás után természetesen nem a török hadsereg lett Magyarország hadserege, hanem az a keresztény sereg, melynek hadura Lipót volt?

Hogy lehetett volna a felszabadulás után Magyarországnak magyar hadserege, s azért, mert nem lett, hogyan vádolhatjuk érte Ausztriát vagy a Habsburgokat, mikor láttuk, hogy még az a kis 5000 főnyi magyar sereg is, mely kivételesen nem volt áruló és nem a török táborhoz, hanem törvényes királya alatt a keresztény sereghez csatlakozott, mihelyt a helyzet válságossá kezdett válni, azonnal otthagyt mindent és hazaoszlott, vezetői pedig szintén felesküdték Thökölynek s vele a töröknek? Emiatt az a sereg, mely utána a felszabadítást még 15 éven át tartó keserves küzdelemmel elvégezte, teljesen idegen volt, s ami kevés magyar később volt is benne, az csak akkor jelentkezett, mikor a küzdelem a kereszténység javára már eldőlt, s ezért őket már csak kegyelemből alkalmazták a nemzet zöménél okosabb és korrektebb főpapság és néhány főúr közbenjárásának hatására, hogy ne maradjanak megélhetés nélkül.

Hogy lehetett volna nekünk önálló pénzügyünk a felszabadítás után, mikor azt a hadsereget, mely hazánk felszabadítását elvégezte és érte tizenhat évig küzdött, királyunk tisztán külföldi segélyforrásokból toborozta, szerelte fel, élélmezte és fizette? Mi is milliókat adtunk hozzá, igaz, de csak a sereg élélmezésére. Ezen a címen nem követelhetünk e sereg vezetésébe beleszólást, mert hiszen hozzájárulásunk nem önkéntes volt, hanem mint fegyverrel (Thököly és Apafi ellenében) meghódított és megszállt országból hadisarcként büntetésből vetették ki ránk és hajtották be rajtunk, mint ezt háború idején minden megszállt ország népével tett és tesz a győző ma is (ma talán még jobban, mint hajdan).

A mi országunk – „hazafiaink” és „honleányaink” jóvoltából – a felszabadító keresztény seregek számára ellenséges ország volt, népünk ellenséges nép. Hiszen annak a birodalomnak a szövetségese voltunk, melynek uralma alól az országot felszabadították, s még az a kis

részünk is, mely eleinte nem volt a török szövetségese, arra, mire a felszabadítás elkezdődött, már szintén behódolt. Világos tehát, hogy mivel keresztény felszabadítóinkat ellenségeinknek tekintettük s hazánk felszabadulása úgy következett be, hogy ezek az „ellenségeink” leverték bennünket, nekünk fizetnünk kellett. Természetes, hogy ez a fizetés számunkra nem járt jogokkal, mert amit mi fizettünk, azt nem egy önálló, a győzőkkel önként és szabadon szövetkezett, a háború költségeihez való hozzájárulását és annak mérvét önként és előre megajánló nemzet fizette, hanem egy meghódított és büntetésül hadisarccal sújtott ellenség. Az ilyen fizetésre nem lehet mint érdemre hivatkozni, mert hiszen csak a legyőzöttek, a rosszul spekulálóknak, a rossz politikusnak, a rosszul és eredménytelenül harcolóknak a bűnhődése volt szövetségese rossz megválasztásáért és a vereségért, sőt a királyával szembeni hűtlenségért és hazaárulásért.

Ment magyar pénz is a felszabadító háborúra, mégpedig nagy összegű pénz: Széchenyi György esztergomi érsek 61.000 és a másik esztergomi érsek, Szelepcshényi György félmillió forintja. Láttuk, hogy tulajdonképpen ez a pénz döntötte el Bécs megmentését s így az egész háború sorsát. De ez a pénz főpapok pénze volt, mégpedig a „hazafiságáért” kivégzett Nádasdytól és társaitól (akik még meggyilkolását is tervezték) agyonrágalmazott és a Szilágyi-történelem szerint is részeges, fősvény és rossz magyar Szelepcshényi érsek pénze, melyet mindenki mondhat magyar pénznek, csak éppen a Habsburg-gyűlölők és kurucok nem. Ez a pénz egy „hazaáruló” pénze volt.

A magyar rendek megindulásuk előtt egy fillért se ajánlottak meg erre a felszabadító háborúra. Azt hozták fel ürügyül, hogy adót csak országgyűlés szavazhat meg, de azt összehívni már nem volt idő, mert a helyzet hirtelen fordult válságosra. Az országgyűlésen egyébként is csak az a kevés labanc jelent volna meg, aki „hazaáruló” volt. Láttuk, hogy Thököly hívei az 1681-es országgyűlésen se jelentek meg, pedig azt tisztán a kedvükért hívták össze.

Ha az országgyűlést lett volna idő összehívni, ott a protestánsok addig nem engedték volna tárgyalni a háborús adó megszavazását, míg felekezeti sérelmeiket nem orvosolják s e kívánságukat most a katolikusok se nézték volna rossz szemmel, mert ez számukra is igen jó lehetőség lett volna arra, hogy a zsebükbe ne kelljen nyúlniuk.

De ha lehetett volna országgyűlés és az meg is szavazott volna rendkívüli hadiadót, az 200, vagy a legjobb esetben 400.000 forintnál több semmiképpen se lett volna, s a megszavazástól hol van még a befizetés? Mi volt azonban akkor 400.000 forint? Egy csepp víz a tengerben. 400.000 forintból mindössze 4000 katona zsoldja telt ki egy évre. A felszabadító háborúban azonban 60-80.000 fős seregek harcoltak 16 éven át. S hol van még az élelmezés, a ruha, a hadfelszerelés, fegyverek, ágyúk, puska, a lovak és takarmányuk, szekerek, aztán a diplomáciai követségek óriási költségei, a tisztek fizetése stb. Látjuk tehát, hogy még ha Magyarország hozzá is járult volna és önként járult volna hozzá a felszabadító háború költségeihez, ez a hozzájárulás szükségképpen annyira kevés lett volna s az összes költségeknek csak annyira kis részét tette volna ki, hogy még akkor se beszélhetnénk arról, hogy felszabadítása költségeit a magyarság fedezte.

A mi őseink azonban, ha adót kértek tőlük, kijelentették, hogy ők nem fizethetnek. Részint, mert az ország oly kicsiny, elvérzett és szegény, hogy nincs miből; részint, mert ha adót ajánlanának meg, megszegnék az ország ősi szabadságait, melyeknek pillére mindig a nemesség adómentessége volt. Jobbágyaik pedig az eddiginél többet nem fizethetnek, mert hiszen nyomoruk és ínségük már az egekbe kiált.

A katonai szemlén azonban olyan drágaköves mentékben és kardokkal jelentek meg, hogy azoknak az osztrákoknak, cseheknek és németeknek, akiknek pénzén a hadsereget felállították és felszerelték, a szemük káprázott bele. Mert hát a magyar nemes mindig úr volt és az is maradt végig. De az önálló magyar hadsereget és pénzügyet is eluraskodta. Ha fizetni hajlandó lett volna, sokkal jobban lehetett volna szó önálló magyar hadseregről, magyar pénzügyről s diplomáciáról, mint fegyveres felkelések eredményeként.

Az a sereg, melyet magyar pénz tartott fenn, semmiképpen se lehetett volna idegen tisztek vezénylete alatt, annál kevésbé lehetett volna az ilyen sereg vezényleti nyelve német. Nem is volt a vezényleti nyelv német Lipót idejében egyetlen magyar ezredben se. Még akkor se, ha az ezredet német pénz tartotta fenn (mint ahogyan az is tartotta fenn majdnem valamennyit).

A magyar nemes úr volt és maradt végig, de a hazája nem volt úr a maga portáján. Nem is lehetett az mindaddig, míg kiadásait másoknak kellett helyette fedezni. Ennek pedig így kellett lennie mindaddig, míg fiai egyenként és személyükben akartak urak lenni, de a közöségért, a hazáért csak szóval (vagy legfeljebb még felkelésekkel) lángoltak, de áldozni érte nem voltak hajlandók. (A felkelés költségeit se ők viselték, hanem a hatalomra törő, mindig gazdag „szabadsághős”.) A fizetést csak akkor tanulták meg, mikor az a nagy „szabadság”, mellyel szavukon fogták őket s melyet a forradalmak hoztak, végül 1848-tól kezdve rákényszerítette őket.

Önálló diplomáciája, önálló külpolitikai szervezete hogy lehetett volna hazánknak a felszabadítás után, mikor közvetlenül felszabadulásunkig a mi külpolitikánk a törökkel és a minket felszabadító uralkodóházunk más ellenségeivel való cimborálásban állt, de még ennek költségeire is csak nagy nehezen s így is csak kölcsönökben sikerült összehozni a szükséges pénzt, magának a felszabadító háborúnak idején pedig Thököly és Apafi törökpartisága volt az egész külpolitikánk, no meg a franciákból segélypénzek kivágása. A keresztény üggyel és Lipóttal szemben, aki akkor olyan dicső, világgraszoló győzelmet aratott, olyan felhőborító árulás és olyan ordító ostobaság volt a mi „külpolitikánk”, hogy abban az új világban, mely a felszabadulás után következett, még az volt a legelőnyösebb ránk nézve, ha félreálltunk s hallgattunk. Mást nem is tehetünk, s így lett ettől kezdve Magyarország függetlensége és önrendelkezése éppen diplomáciai és hadi tekintetben legkisebb: teljesen egyenlő a semmivel.

Sobieski, a felszabadító háborúnak, illetőleg e háború első évének egyik tényezője, titokban mindig Thökölyvel cimborált. Érthető ez, hiszen azelőtt ő is épp úgy franciabérenc volt a lengyelek között, mint Thököly a magyarok körében. Nem csoda tehát, hogy e tekintetben ő is a bakot lövő Magyarország barátja volt.

Feleségéhez írt levelében mégis panaszkodik, hogy Magyarországon a nép még az ő katonáival is mint ellenségeivel bánik és velük szemben egyenesen felhőborítólag viselkedik. Pedig Sobieski ezt már Bécs felszabadulása (tehát a török hatalmának megdőlése) után írja, mikor tehát nekünk már csak érdekből is át kellett volna állnunk a keresztények oldalára. A protestáns magyar nép tehát (melyen azonban, mivel a Felvidék népéről van szó, semmiképpen se lehet a magyar népet érteni, hanem a protestáns tótokat és németeket) belső érzelmeivel még ekkor is inkább a török, mint a keresztények pártján állt. A magyarországi protestáns nép tehát ennyire ellenségeinek tekintette még a már győzelmes keresztényeket is és még akkor is, ha nem németek, hanem lengyelek voltak.

Zokon vehetnénk-e hát, ha ez a győzelmes keresztény sereg is ellenségeinek tekintett volna bennünket? Mindezek tudatában azt a felszabadulás utáni új helyzetet, mely részünkre előállt, nagyon is várakozáson felülően kedvezőnek tarthatjuk. Ez bizonyára a „hazaáruló” Esterházy Pál nádor érdeme, aki akkor is tudta, kivel kell a magyarnak tartania, mikor még mindenki bizonyos volt benne, hogy Bécs hatalmának már vége, és akit jószágainak pusztulása és a félelem, hogy mi lesz öbelőle, ha a török győz, se tudott visszatartani kötelességétől, sem politikai életlátását nem tudta megzavarni.

De természetesen nemcsak magának Esterházynak, hanem Kohárynak, a mindig hünek („Semper fidelis”. Lehet-e ennél szebb jelzöt elképzelni?) érdeme és természetesen azon főpapoké, akiket mi nem tartottunk és nem tartunk eléggé „hazafiasoknak”, s akik nemcsak meg nem tántorodtak a bajban és veszélyben, hanem még néminemű kis pénzösszegekkel is (melyek Bécs védelmének úgyszólván összes költségeit fedezték) támogatták bajban az ud-

vart (pedig a pénz, különösen pedig a sok pénz, nagy súlyt ad ám a politikában az ember szavának!). Ez valóban magyar pénz volt és a legjobbkor állt rendelkezésre. Elsősorban ennek a pénznek köszönjük, hogy Thököly, Apafi és a magyar protestánsok gyászos szerepe és Zrínyi Ilona „honleánykodása” ellenére is maradt a győzelmes Bécs előtt egy kis becsületünk.

Lotaringiai Károly

Fel szokták hozni, hogy a Bécs alatti diadalban és hazánk utána következő felszabadításában magának Lipótnak volt a legkevesebb része s így a legkisebb érdeme. Hiszen részt se vett benne, mert elmenekült a törököktől körülzárt fővárosából. Nem ő, hanem Sobieski János, a lengyel király volt a vitéz és hős, Bécs várának felmentője és a török hatalom megtörője. Lipót – mondják – később is csak annak a nagy szerencsének köszönhetett mindent, hogy olyan nagy hadvezéreket adott neki a véletlen, mint Lotaringiai Károly és Savoyai Jenő. Sejjel pedig a német fejedelmek, sokszor protestánsok látták el, sőt még más, nem német országok is, főképpen pedig a pápa.

Hát ami azt a bizonyos véletlent illeti, Lipót kortársai, s kivált azok, akik közletről ismerték, nem a véletlent látták működni az ő életében, hanem Isten különös segítségét és áldását, melyet az ő jósága, alázatossága, mintakeresztény élete eszközölt ki az Égtől országai és a kereszténység számára.

Valóban, szinte csodálatos dolgok történtek az ő seregeivel. A legválságosabb helyzetekben annyira megjött mindig a segítség, hogy kortársai, mint a képzelhető legtermészetesebb dolgot, később már előre várták és megjósolták az effajta szerencsés fordulatokat. Megnyilvánult ez nemcsak a keleti, hanem a nyugati harctéren is, később pedig Rákóczi kurucái ellenében. Láttuk, hogy nagy nyugati ellenfele, XIV. Lajos nem Lipót fegyvereitől félt, hanem életszentségétől, mellyel szerinte is Isten feltűnő áldása járt.

A keresztényeknek a törökök felett aratott nagy győzelmeiben, különösen a két legnagyobbban: a szalánkeméniben és a zentaiban olyan feltűnő a keresztényekre nézve kedvező körülmények összetalalkozása, hogy szinte kénytelenek vagyunk a természetfeletti segítségre gondolni. (De láttuk ugyanezt már a szentgotthárdi győzelemben is.) Badeni Lajos vezérlete alatt pedig sokszor olyan kicsiny volt a keresztény sereg s élelmiszerekkel való ellátása is olyan hiányos volt, hogy a vezérnek csak azért kellett megtámadnia a nála sokkal erősebb ellenséget, mert az éhségtől és a felbomlástól már csak egy gyors győzelem menthette meg a sereget. S a szükséges győzelem ilyenkor mindig meg is jött.

Lipót tábornokai Rákóczi kurucait is majdnem mindig úgy verték szét, hogy sokszor nemcsak az ellenfél, hanem maguk a kuruc vezérek is még azt se tudták megmondani, hogy tulajdonképpen miért is szaladtak szét, mert hiszen semmi okuk se volt rá. (Annak idején majd látni fogjuk ezt bővebben.) Igaz, hogy ezek a kurucokon aratott győzelmek nem sokat használtak Lipót ügyének, mert a szétszaladt kurucok újra csak összejöttek, s ha másképp nem, gerillaszerűleg tovább folytatták a küzdelmet, ámde, ha ezeket az ütközeteket Lipót serege vesztette volna el, az rá nézve viszont egyenesen végzetes lett volna, mert hiszen ugyanakkor Lipót seregei a franciák ellen harcoltak.

Ezeket a „csodás” véletleneket azonban csak érdekességből említettem meg, nem pedig azért, mintha nagy jelentőséget akarnék nekik tulajdonítani, annál kevésbé, mintha csodákat akarnék bennük szimatolni. Maradjunk tehát csak amellett, hogy mindezek véletlenek voltak. Azonban nagyszerű hadvezéreit kétségtelenül nem egyszerűen csak a véletlentől kapta Lipót. Hiszen a két legnagyobb: Lotaringiai Károly és Savoyai Jenő külföldről, sőt éppen legnagyobb ellenfelétől, Franciaországból jött hozzá. A francia király ügyetlensége volt, hogy ő

nem ismerte fel tehetségüket, illetőleg nem méltányolta képességeiket, viszont Lipót okossága volt, hogy ő örömmel fogadta felajánlkozásukat, s ami a fő: működési térhez, sőt vezérszerephez juttatta őket. Ez volt a siker titka, ez pedig nem a véletlenben volt.

Egy uralkodóban a tehetségek felismerése és szerephez juttatása a legnagyobb és legfontosabb tehetség. Savoyai Jenő állítólag XIV. Lajos törvénytelen fia volt, tehát már csak a vérségi kapcsolat miatt is természetes lehetett volna benne az elfogultság Savoyai Jenő javára. Mivel azonban kis, igénytelen testű és rút külsejű volt, lenézte a kis emberkét. Lipót ellenben megbecsülte és érvényesülni engedte, bizonyára azért, mert ő nem a külső után ítelt, hanem elsősorban a lelket nézte és a tehetség felismerésének képességével bírt. (Ezt már előbb is bebizonyította Montecuccolival.)

Lotaringiai Károly szintén nem volt szép férfi s megjelenése épp oly egyszerű és igénytelen volt, akár Jenő hercege. Épp oly szegény és ország nélküli is volt, mint az. Lipót mégis egyenesen sógorává tette az országát épp akkor elvesztett, földnélküli és külsejében se vonzó herceget, testvérét, Eleonórát, (mint özvegy lengyel királynét) adta neki feleségül, mert nagy emberismerő volt és tudta, mi lakik benne. Továbbá nagy érték volt Lipótban, hogy az értékes embert nemcsak felismerte, hanem meg is becsülte.

Mint mindenkinek, különösen pedig mint minden idegennek, Lotaringiai Károlynak (és természetesen Savoyai Jenőnek is) volt Bécsben éppen elég ellensége, illetőleg elég irigye és gyenge egészségi állapota és állandó betegeskedése se tette éppen alkalmassá a fővezérségre. Hogy mégis ő lett a Bécs ellen jövő vad és tehetséges Kara Musztafa ellenében a keresztény fővezér, az egyedül annak a Lipótnak érdeme, akiről úgy tudjuk, hogy sohase volt önálló akarata és mindig miniszterei és tanácsadói véleményét tette magáévá.

Lipót a maga elgondolását és meggyőződését Lotaringiai Károly fővezérsége ügyében környezetével, tanácsosaival, sőt a haditanáccsal szemben is érvényre juttatta. Annál feltűnőbb ez, mert mindenki véleményével ellentétben akkor tette éppen őt az összes keresztény seregek vezérévé, mikor ez a fővezérjelölt annyira beteg volt, hogy még meggyógyulását se remélték, s mikor betegsége mellé még az a hit is általánosan el volt terjedve Bécsben, hogy áruoló.

„Ezért (mert beteg) – jelenti Oraniai Vilmosnak Waldeck – nem tud megfelelni annak a bizalomnak, melyet a császárnál élvez. Azon vélemény ellenére, melyet sokan táplálnak, hogy a herceg Beggus abbé által Franciaországgal van összekötetésben, a császár végtelen szeretetet táplál irányában és a herceg becsületességébe teljes bizalmát helyezi” (Onno Klopp, 119. o.).

Nem a buta véletlen adta tehát Lotaringiai Károlyt, ezt a nagy kincset Lipótnak, hazánknak és a kereszténységnek, hanem Lipót emberismerete, esze és akarata. Ez a bizalom Lipót környezetében, mint láthatjuk, éppen nem volt meg, Lotaringiai Károlyt Lipót egész környezetével szembeszállva tette fővezérré. Lipót ennyire bizonyos volt a maga dolgában. Valóban: Lotaringiai Károly úgyszólván mindent és mindig a legjobban tett ebben a felszabadító háborúban, baklövést egyet se követett el.

Mennyire bölcsnek bizonyult például az az elhatározása is, hogy amúgy se nagy serege (akkor a lengyelek még nem érkeztek meg, sőt nem is volt még bizonyos, hogy jönnek-e) szétforgácsolásának, meggyöngítésének s egy esetleges kudarc által való elkedvetlenítésének megakadályozására Bécs felmentése előtt nem bocsátkozott semmiféle nagyobb hadivállalatba, sőt egyelőre még Magyarországot is feladta.

Nagyon bölcs volt abban is, hogy Sobieski János megérkezését megvárta (igen keservesen érkezett meg ugyanis s így megvárásához nagy türelem kellett). Aztán, hogy a Felvidéken operáló Thökölyt, illetőleg a vele együtt ott ténykedő törököket (mert Thököly egymagában még megütközni se mert vele), noha seregük jóval nagyobb volt, mint az övé, még idejében a legfőlényesebben szétverte. Másképp ugyanis ezek elvághatták volna a Bécs felé tartó s úgyszólván érkező Sobieski útját. Végül, hogy Bécs alatt szétverte az egész ost-

romló török sereget, mégpedig milyen fölénnyel! Látni fogjuk majd, hogy Bécs felmentése után is egymást érték a csupán csak az ő bölcsességének tulajdonítható sikerek.

De Lotaringiai Károly nemcsak nagy hadvezér volt, hanem tiszteletreméltó jellem és igen jó ember is. Nagy keresztény és nagyon alázatos, s alázatosságát bámulatos sikerei ellenére is megőrizte. Lipót bizonyára nem annyira a nagy lángelmét, mint a jellemet és a jóságot szerette benne s ebben is nagy államférfinak bizonyult. A felszabadító hadjáratban ugyanis Lotaringiai Károly jóságára és alázatosságára legalább akkora szükség volt, mint lángelméjére és vezéri tehetségére. Alázatosságának az ügy, melyért harcolt, legalább akkora hasznát vette, mint stratégiai lángelméjének.

Mikor különböző államok és államfők szövetségben küzdenek valamely nagy célért, annak elérését majdnem mindig az hiúsítja meg, hogy vetélkednek egymással, megsértik egymást, egyik féltékeny a másikra s végül összevesznek.

Most is ott Bécs alatt, mikor Sobieski végre megérkezett, mivel ő volt a szövetség legkevésbé megbízható tagja, de viszont a legrangosabb volt, mert ő volt az egyetlen koronás fő, aki az ütközetben személyesen részt vett, azért is, meg udvariasságból is, meg hogy hiúságának legyezésével kedvében járjanak, Lotaringiai Károly neki engedte át a fővezérséget. Ha ez meg nem történt volna, Sobieski talán azonnal sarkon fordult volna sértett önértében.

Lotaringiai Károly a szent ügy érdekében nemcsak átadta a vezérséget Sobieskinek, hanem minden sértődöttség nélkül és a legnagyobb előzékenységgel és szívességgel adta át s utána is végig olyan tisztelettudóan viselkedett a lengyel király iránt s a külsőségekben is annyira elismerte és mutatta, hogy neki Sobieski a följobbvalója, hogy még ez a rendkívül hiú ember is meg lehetett és meg is volt elégedve, mint mindjárt látni fogjuk.

Pedig el se lehet képzelni nagyobb önuralmat és alázatosságot, mint amilyenre Károly részéről emiatt szükség volt. A munka, a felelősség, a tényleges vezénylet továbbra is Károlyé maradt, de a győzelem dicsősége, melyet a mainál akkor még fontosabbnak tartott külsőségekben is állandóan ki kellett mutatni, nem az övé lett, hanem másé, a lengyel királyé.

Egész eddigi munkássága eredményét átvette tőle most más, aki az utolsó pillanatban érkezett a tett színhelyére. Látni kellett annak az ő hozzáértését, felkészültségét, megfeszített munkája mögötti elmaradását (Sobieski vitéz katona volt ugyan, de nem nagy hadvezér s különösen nem szorgalmas, éjjel-nappal dolgozó ember).

Minden gond, baj, intézkedés, felelősség, munka ezután is Károly herceg vállaira nehezedett, de emellett állandóan udvariaskodnia, hajlongania kellett és felülről kérnie a parancsot, illetőleg kivívni, hogy amit ő jónak lát és szükségesnek tart, azt a lengyel király is jónak lássa és elfogadja, s aztán, mint a maga intézkedéseit kihirdesse, utána pedig az érte járó babérokat learassa.

Sobieski valóban a legnagyobb komolysággal magának tulajdonította a győzelmet, sőt neki tulajdonítja a mi történetírásunk is. Micsoda lelki nagyság, önuralom és alázatosság kellett annak elviseléséhez, sőt hajlongásokkal való kíséréshez, mikor Sobieski a kivívott győzelem után díszfelvonulást tartott a tőle felszabadított Bécsben, a legnagyobb megelégedettséggel és öntudattal fogadja a felszabadított nép hódolatát, ujjongását, utána pedig az egész világ hódoló magasztalását, mely hozzá, nem pedig Károly herceghez intézett „táviratokban” nyilvánul meg!

S mindez Károlynak nem fájt. Utána is úgy tudott érintkezni Sobieskivel (mert, ha kerülte volna az érintkezést, Sobieski azt is sértésnek vette volna), hogy mindvégig jó viszonyban maradtak. A király a sértődöttség vagy neheztelés legkisebb jelét se vette észre rajta soha.

Mit ért volna, ha Lotaringiai Károly csak lángeszű hadvezér lett volna, de nem nagy ember, nem nagy jellem és nem nagy keresztény is egyúttal? Pedig hát a lángelmék, s különösen a nagy hadvezérek, egyáltalában nem szoktak egyúttal nagy keresztények is lenni s különösen nem szoktak alázatosak lenni, amire most annyira szükség volt.

Ha Lotaringiai Károly is csak olyan mint Napóleon, Gusztáv Adolf, Wallenstein vagy Görgey-féle lángelme lett volna (hogy Perczel Mórról vagy Petőfiről ne is beszéljünk, de Zrínyi Miklósról se), akkor az egész felszabadító hadjárat nem állt volna másból, mint a Lotaringiai Károly és Sobieski közti veszekedésből. De hogy így eredmény se lett volna semmi, az is bizonyos.

Hiszen Sobieski még így is hamarosan kivált a szövetségből s a következő években már nem vett részt hazánk felszabadításában. (Igaz, hogy Lotaringiai Károly se, de ő legalább nem elkedvetlenedéséből vagy a további áldozatok megelégteléséből, hanem egyszerűen azért, mert már nem élt.)

A keresztény seregekhez ekkor is csak nagykeservesen és elkésve érkező lengyel királyt (aki azonban ekkor igen tekintélyes sereget hozott magával, tehát megérkezése igen sokat lendített az ügyön) a tiszteletből elébe küldött Waldeck herceg üdvözölte. A lengyel király annyira megkésve érkezett, hogy Waldeck el se tudta fogadni a király vendéglátó meghívását azzal a megokolással, hogy vendégeskedésre nincs már idő.

Lotaringiai Károly udvariasságában és alázatosságában szintén elébe ment Sobieskinek s még csak olyan ideges se volt, mint Waldeck. Ő a király meghívását is elfogadta. Ő még vendégeskedni is ráért. Hogy azonban Károly alázatosságát igazán értékelni tudjuk, meg kell itt említenünk azt is, hogy akkor, mikor Sobieskit lengyel királlyá választották, Lotaringiai Károly is a lengyel királyjelöltek közé tartozott. Ő volt a Habsburgok jelöltje a lengyel királyi székbe. Benne tehát, mint Sobieski bukott ellenfelében, különösen érthető és megokolt lett volna a Sobieskivel szemben való érzékenység.

Most azonban, mint Sobieski vendége, mégis tele volt előzékenységgel nála szerencsésebb vetélytársa iránt, noha az nem származott fejedelmi családból, mint ő. Megkérdezte tőle például, mit tesz lengyelül atya, mit fiú és mit testvér. Aztán e szókat utána mondta lengyelül. Mikor az „atya” szót kimondta, a királyra mutatott, mikor a fiút, magára, mikor pedig a testvért, akkor Sobieskinek az asztalnál jelenlevő fiára, Jakabra. Pedig hát ez a Sobieski Jakab nem olyan királyfi volt, mint más királyfiak, mégcsak nem is olyan herceg, mint amilyen Lotaringiai Károly volt, mert neki az ősei nem voltak királyok, se hercegek, s ő maga se volt trónörökös, mert hiszen a lengyeleknél ekkor már régen nem öröklődött a királyság, hanem mindig külön választották meg. Sobieski Jakabból nem is lett soha uralkodó, pedig apja ugyancsak szeretett volna azt csinálni belőle. Lotaringiai Károly azonban annyira alázatos volt, hogy még azt is külön kihangsúlyozta, hogy noha ő király fiának tartja magát, a király fiait pedig testvéreinek, Sobieski Jakab, a király első fia jön elsőnek, utána jön Sobieski további három fia, s csak aztán jön ő ötödiknek.

Feleségének írott levelében így írja le Sobieski Lotaringiai Károly külsejét: „Erősen sessorra van, nagyon himlőhelyes és hajtottan megy. Nagyon rosszul sikerült szőke parókája van (akkor mindenki hordott parókát) s a külsejére általában keveset ad. Ruhája szürke, minden dísz nélküli, ha csak a meglehetősen új gombokat dísznek nem tartjuk. Kalapján nincsenek tollak, csizmája sárga, vagy talán inkább három hónappal ezelőtt volt az. Lova tűrhető, de a zabla és az egész lószerszám közönséges és már kopott mint a nyereg is”.

Aztán lengyel nyelvét hirtelen franciára fordítva így folytatja: Sobieski „Avec tout cela il n’a pas la mine d’un marchand, mais d’un homme comme il faut et meme un homme de distinction” (Mindez azonban nem úgy fest, mintha egy kalmárral lenne dolgunk, hanem egy gentlemannel, sőt kiválósággal).

„Nagyon okosan társalog mindenről, ami szakmájába vág, egyébként keveset beszél és nagyon szerénynek látszik. Hogy helyesen fejezzem ki magamat, becsületes ember ő, aki a háborút alaposan ismeri és fáradhatatlanul neki szenteli magát. Olyan ember, akivel igen könnyen össze fogok majd férni és aki nagyobbat érdemel.”

Ugyanezen levélben Sobieski a maga önteltségét és hiúságát, sőt parvenü voltát is elárulja, s azt is jól láthatjuk belőle, hogy egy más vezér, aki Lotaringiai Károly szerénységével és

alázatosságával nem rendelkezett, nem tudott volna vele összeférni. Ezt is írja ugyanis: „Egyébként a herceg parancsainak (!) minden tekintetben engedelmeskedni fog” (Onno Klopp, 293. o.).

De nemcsak Sobieski, a lengyel király, hanem más fejedelmi személyiségek miatt is szükség volt Lotaringiai Károly alázatosságára. Különösen az egészen fiatal Miksa, bajor választó miatt, aki tízezer főnyi sereget hozott Bécs felmentésére (tehát egymaga kétszer annyit, mint amennyien a magyarok lettek volna, ha a köpcsényi szemle után nem oszoltak volna haza), s aki Bécs felmentése után se vezette haza seregét, mint a protestáns szász választó, hanem a felszabadító háború folytatásában is részt vett. De ez a Miksa a rangjára nagyon hiú volt, dicsőségre is szomjazott, s ezért vezéri szerepre vágyott. Erre, mint eredményei megmutatták, méltó is volt.

Ha azonban Lotaringiai Károly is éppúgy vágyott volna a dicsőségre s nála is nemcsak az lett volna fontos, hogy a törököt megverjék, hanem az is, hogy ő verje meg s ne más, akkor Miksának tehetsége megmutatására nem nyílt volna alkalma, mert arra sértődötten már rég hazavonult volna. Ugyanakkor ugyanis a francia király is mindent elkövetett, hogy a tehetséges ifjat Lipót oldaláról elhódítsa s a maga emberévé tegye. Ha Lotaringiai Károly nem alkalmazkodott volna hozzá és nem járt volna mindenben a fiatal választófejedelem kezére, könnyen átállt volna Lipót nyugati ellenfelének oldalára, amit később valóban meg is tett, noha akkor már Lipót veje volt. (Arról természetesen, hogy Lipót keleti ellenfelének, a töröknek oldalára álljon, szó se lehetett. Ilyesmire akkor még Európában még csak a magyarok voltak kaphatók, ha megsértették őket.)

A Miksa Emánuel iránti alkalmazkodáshoz Lotaringiai Károly részéről még nagyobb alázatosságra volt szükség. Sobieski ugyanis mégiscsak király volt, Miksa azonban nem és egy német birodalmi választófejedelemmel egy Lotaringiai uralkodóherceg legalábbis egyenrangú volt (bár Miksa országa jóval nagyobb volt Lotaringiánál, s Károly az országát akkor már elvesztette, míg Miksa tényleges uralkodó volt). Főképpen azonban azért, mert Miksa annyira fiatal volt, hogy Károly – pedig ő se volt öreg – az apja lehetett volna.

Mindezek ellenére a köpcsényi katonai szemlét követő szűk körű lakomán Lotaringiai Károly Miksának is rangban előnyt adott maga felett. Mivel azonban ez az engedmény nemcsak Károly személyének, hanem magának Lotaringiának is megalázása lett volna, ezt azon a címen tette, hogy ő a házigazda, s így, mint vendégét tisztelte meg. Ennek és más utána következő ilyesmiknek köszönhető, hogy Miksa addig, míg Károly élt s egy darabig még utána is még Lipót oldalán maradt. Ez pedig igen nagy előny volt a keresztény ügyre és Magyarország felszabadítására nemcsak Miksa politikai súlya és nagy hadserege, hanem mint hamarosan kitudt, nagy vitézsége és katonai tehetsége miatt is.

Lotaringiai Károly tehát nemcsak katonai tehetségével, hanem keresztény tökéletességével is igen sokat használt a kereszténységnek és hazáknak. Jelleme tökéletességével talán még nagyobbat, mint hadvezéri tehetségével, mert az ügy szempontjából ez utóbbi talán még fontosabb volt, mint az előbbi. Ő nemcsak dolgozni tudott azért az ügyért, melynek vezére volt s melynek szolgálatára szentelte magát, hanem tűrni és lemondani is képes volt érte.

Úgy viselkedett, mint a legkisebb, mikor a legnagyobb volt valamennyi szereplő között. El tudta tűrni, hogy elméletben és látszólag mások parancsoljanak s Sobieski azt írhasa haza feleségének, hogy Károly herceg csak az ő „parancsait” teljesíti. Azt is tűrte, hogy azt a nagy eredményt, melyet az ő lángelméje, körültekintése, vitézsége, fáradhatatlansága és gondoskodása eredményezett, mások dicsőségének tulajdonítsák. Ez az ő legnagyobb emberi nagysága, mert e nélkül hiába lett volna lángész, nem lett volna eredmény.

Erre például egy Petőfi vagy egy Ady teljesen képtelen lett volna. De képtelen lett volna rá Zrínyi Miklós is, sőt talán még Széchenyi is. Ő se volt ugyanis akkora keresztény, Petőfi vagy Ady pedig valójában csak az anyagkönyvben voltak keresztények. Ők dicsőségről lemondani semmiképpen se tudtak volna. Ők is szerették a hazájukat, ezt legalábbis nagyon

hangsúlyozták, de ha azt, amit hangsúlyoztak, elhisszük is nekik, annyi akkor is egészen bizonyos, hogy önmagukat és a dicsőséget mégjobban szerették, mint a hazájukat. Nekik nemcsak az volt a fontos, hogy a hazát megmentés, hanem az is és ez még fontosabb, hogy a haza megmentése általuk, ne pedig más által történjék.

Ilyen volt Kossuth és Görgey is. Ezért veszekedtek állandóan s voltak okai hazájuk elbukásának. De ilyen volt Zrínyi Miklós, a költő is. Ő jellemben Kossuthnak toronymagasan felette állott, de dicsőség nélkül ellenni, még inkább: a maga dicsőségét a haza kedvéért másnak átengedni s engedelmeskedni – kivált nála tehetségtelenebbeknek, pedig a haza érdeke sokszor még ezt is megkívánja – ő is teljességgel képtelen volt. Lotaringiai Károly még ezt is meg tudta tenni, s ez az egyik fő oka annak, hogy Magyarország a török alól már a XVII. század végén felszabadult.

Ha 1683-ban Zrínyi, a költő lett volna a fővezér, ő azonnal összeveszett volna a hiú Sobieskivel s még inkább Miksa Emánuellel, ezzel a – korát tekintve – „taknyos gyerekekkel”. Így azonban hiába lett volna katonai lángelme, mert sereg nélkül a lángelme se tudja megverni az ellenséget. Sobieski és Miksa Emánuel pedig a fegyveresek tízezreit jelentették: Pedig hát Zrínyinek sokkal könnyebb lett volna akár Sobieskihez, akár Miksához alkalmazkodni, mert ő nem volt fejedelmi személy, mint Lotaringiai Károly.

Amellett a nagy dolog mellet, hogy Lotaringiai Károly még jogos dicsvágyát és önértét is fel tudta áldozni a haza és a kereszténység oltárán, már egész csekélység az, hogy ő, földönfutó és vagyontalan fejedelem létre annyira felette állt minden anyagi kapzsiságnak és pénzvágyának, s anyagilag is annyira önzetlen volt, hogy mikor egy osztrák hazafi a személye iránti rajongásából egész vagyona örökösévé őt tette meg, az egész örökséget nagylelkűen a Kollonitstól felállított hadikórházak céljaira adta. Hogy ugyanezre a célra az esztergomi érsek is „csekély” 180.000 aranyat (!) adott a Bécs védelmére szolgáló már említett mérhetetlen nagy összegen kívül, az eddig közölt hasonló adatok után már nem is lehet meglepő.

Annál meglepőbb azonban, hogy erről, mint – úgy látszik – mellékes dologról, a magyar közvélemény sose hallott. A mi közvéleményünk csak annyit tud, hogy a dúsgazdag magyar főpapok – igen kevés kivétellel – mindig hazafiatlan magatartást tanúsítottak és ritkán álltak hivatásuk magaslatán. Mi ugyanis ahelyett, hogy mint nálunk okosabbnak, főként pedig erkölcsileg emelkedettebbeknek (mert hiszen ha nem fogadjuk el ténynek, hogy a papság, főként pedig még a papságnak is a javából kikerülő főpapság nem lát tisztábban és nem cselekszik erkölcsileg tisztultabban, mint a tömegek, vagy akár értelmiségünk, költőink, íróink, közéleti szereplőink, akkor tulajdonképpen maga a kereszténység, az Evangélium felett törünk pálcát,) tanácsát kérnénk és példáját követnénk – úgy látszik – arra érezzük magunkat hivatva, sőt azt tartjuk egészen természetesnek, hogy a főpapság bírása legyen, s tanácsokat osztogassunk neki, hogy hogy viselkedjék, illetőleg hogy kellett volna helyesen viselkednie. Mi nem a főpapság követője, hanem ítélő bírása akarunk lenni, s ráadásul még milyen kegyetlenül szigorú, sőt igazságtalan bírása!

Végtelen kár, hogy Lotaringiai Károly, ez a tiszteletreméltó nagy ember (erről azonban a magyar közvéleménynek nincs tudomása) állandóan betegeskedett s már 1690. április 18-án meg is halt, mégpedig egészen hirtelen, mindössze egy napi betegség után, mikor úton volt a fővezérlet újra való átvevésére. Még halála napján is elment szentmisére, pedig akkor már nagyon rosszul érezte magát. Délután már tudta, hogy itt az utolsó órája, s mivel útközben (Innsbruckban) érte utol a halál, halálos ágyáról a következő búcsúüdvözlöt küldte sógorának, Lipótnak:

„Szentséges Fölség! Elindultam Innsbruckból, hogy parancsait átvegyem, de közben egy még nagyobb úr parancsolt és én megyek, hogy számadást adjak Neki életemről, melyet Neki szenteltem. Alázattal kérem Fölségedet, gondoljon feleségemre, aki olyan közel áll Önhöz (testvére volt Lipótnak, mint már mondtuk), vagyontalan gyermekeimre és elnyomott alattvalóimra” (a lotaringiaiakra, akik ekkor francia uralom alá kerültek).

Még az nap, hogy e levelet megírta, meg is halt. 47 éves volt. Igazán elmondhatjuk, hogy igazi eszményi ember volt, akit Isten adott a kereszténységnek ezekben a válságos időkben. Pedig hát a mai Habsburgok tulajdonképpen nem Habsburgok, hanem Lotaringiaiak, mégpedig ugyanennek a Károlynak az ivadékai. Károly unokája vette el az utolsó Habsburgot, Mária Teréziát, de mint láttuk, anyai ágon már Károly gyermekei is Habsburgok voltak, mert az ő felesége is Habsburg. Ettől a kiváló tiszteletre méltó és nagytehetségű embertől származnak tehát a mi későbbi királyaink. Az ő vére lüktet ereikben.

Jellemző Lotaringiai Károlyra, de Sobieskire is, hogy ez utóbbinak nejéhez írt levelei egyikében (a tizenkettedikben) a bécsi dicsőséges győzelem után ezt is írja: „A lotaringiai herceg gyakran jár hozzám. A szegény ördög (!) se az ellenségtől nem szerzett semmi zsákmányt (pedig ha egyszer annyira „szegény” ördög volt, ez a szerzés nála lett volna legmegokoltabb, nem is szólva arról, hogy ő fáradt érte legtöbbit), de a császártól se kapott semmi jutalmat”.

Sobieski e rosszmájú leveléből láthatjuk (de már akkor is láthattuk, mikor azt írta, hogy Károly az ő „parancsait” fogja majd teljesíteni), milyen parvenü módra viselkedő ember volt ez a híres Sobieski János. De így annál jobban láthatjuk, milyen nagy lélek lehetett az, aki noha származásával, tehetségével és jellemével toronymagasan állt felette, mégis összevezés, sőt surlódások és érzékenykedések nélkül tudott kitartani mellette. Végig bírta idegekkel, hogy azt a nehéz szerepet, hogy mindig Sobieski, a király legyen a parancsoló és a dicsőséget learató (még mi is és még ma is úgy tudjuk, hogy Bécszet Sobieski mentette fel, ott a törököt ő verte meg), sőt még a minden zsákmányt elvivő is, végül pedig, hogy őt már csak úgy kezelje, mint „szegény ördögöt”.

Lotaringiai Károlynak ugyanis csak azért nem jutott eszébe semmi zsákmány, mert az teljes egészében Sobieskié lett. Pedig hát kinek lett volna rá jobban szüksége, mint egy „szegény ördögnek”? Szeptember 13-án este Sobieski maga írja feleségének: „A nagyvezér menekülésekor mindent hátrahagyott, csak a rajta levő ruhát és a lovát vitte magával. Magamat tettem örökösévé, mert kincseinek nagy része kezeimbe került”. S miután tetszelegve és kellően értékelve egyenként elsorolja azokat a nagy kincseket, melyek így kezébe kerültek, még ezt teszi hozzá: „Te tehát, szerelmem, nem teheted nekem azt a szemrehányást, melyet a tatár asszonyok szoktak zsákmány nélkül hazatért férjüknek mondani: Te nem vagy vitéz, mert nekem nem hoztál magaddal semmit”.

Ezt állapítjuk meg Sobieski levele azon részére, hogy Lotaringiai Károly, ez a „szegény ördög”, zsákmányt semmit se szerzett. Ami pedig állítása azon részét illeti, hogy a császár se adott neki semmit, azt feleljük, hogy ha nem adott, bizonyára csak azért történt, mert Károlynak jutalom (Sobieskivel oly éles ellentétben) nem is kellett. Őt Lipót a jutalommal megsértette volna. Tudjuk, hogy Lipót Károly utódjának, Savoyai Jenőnek egyszerre 400.000 forint ajándékot adott készpénzben. Egyenesen örültül nagy összeg volt ez akkor. S az a Lipót adta ezt, aki arról volt ismert, hogy sose volt készpénze. Ekkor és erre azonban mégis volt, mert gondoskodott róla, hogy legyen. Máskor nem tudott ilyesmiről gondoskodni, most tudott, mert senki se foghatja rá, hogy hálátlan volt, mint ezt átlag a királyokra rá szokás fogni.

El lehet tehát képzelni, hogy sógorának, aki egyébként annyira rászorult volna, mert hiszen vagyontalan volt, s mint láttuk, még élete utolsó óráiban is felesége és gyermekei vagyontalansága fáj neki, ilyen fényes győzelmekért és a háború elején, mikor még Lipót se volt a pénzből annyira kifosztva, mint mikor Savoyai Jenőnek adta a félmilliót, semmit se adott volna, ha sógora olyan ember lett volna, akinek lehetett volna pénzt adni s szolgálatait azzal megfizetni?

Lotaringiai Károly Lipóttól akkor már rég megkapta a pénznél nagyobb jutalmat. Láttuk, hogy határtalan bizalmával ajándékozta meg, s e bizalma nem ingott meg benne akkor sem, mikor betegsége miatt mások nem bíztak már az életében s így hadvezéri tehetségében se, a francia királlyal való cimborálás vádja miatt pedig a becsületében sem bíztak. Lipót éppen

ekkor és ezek ellenére tette összes seregei fővezérévé. De egyébként is akkor, mikor Sobieski ezt a Lipótra sértő megjegyzést tette, Lotaringiai Károly már Lipót sógora volt, tehát ha pénzt és vagyont nem, kapott tőle mást, ennél sokkal többet: bevette büszke családjába, testvérét adta neki feleségül és barátjává tette, akiben „határtalanul” bízott. Lehetett-e ehhez még pénzt is hozzá tenni? Nem lett volna-e ez sértés?

Sobieski megjegyzése tehát bántóan mutatja azt az ok nélküli ellenszenvet, mellyel császári szövetségese iránt viselkedett. Nem feltűnő ez egyébként, hiszen már királlyá választása előtt is Lipót halálos ellenségének, XIV. Lajosnak, bérence és fizetett kémje volt Lengyelországban. Most elhagyta ugyan annak pártját, akitől azelőtt pénzeltette magát, de – úgy látszik – az előélete miatti szégyen vagy lelkiismeret furdalás önkéntelen megnyilvánulása volt ez a rosszindulatú csipkelődés azzal szemben, aki ellen ő azelőtt annyit vétkezett, mégpedig nem is elvből, hanem pénzért.

Jellemző, hogy minket, magyarokat, még ez a szenvedélyektől mentes, teljesen tiszta jellemű Lotaringiai Károly is elítélt akkori viselkedésünkért. Nem a magyar népet ítélte el és nézte le, hanem az akkori magyar nép zömének a felszabadító háború, tehát a kereszténység és a saját sorsa iránti közönyét, sőt szégyenteljes árulását. De ezt – ismerjük el – el is kellett ítélnie és le is kellett néznie nemcsak neki, hanem minden tisztességes embernek. Savoyai Jenő, aki természetesen már nem volt, nem is lehetett (mert olyan jellemek, mint Károly volt, nem teremnek minden bokrban) az a tökéletes, tiszta lélek, aki a Lotaringiai volt, de akiről mindenkinek el kell ismernie, hogy a világtörténelem egyik legnagyobb hadi lángelméje volt és szintén önzetlen és feddhetetlen: szintén mélységes és a Lotaringiai Károlyénál sokkal nyíltabb és keményebb megvetéssel sújtotta a királyuk és hazájuk, sőt amennyiben keresztények voltak: a vallásuk ellen is harcoló kurucokat s még a királya hűségére visszatérni akaró kuruc Vékony Jánosnak is, mikor át akart hozzá állni, először azt üzenté, hogy a „canaille”-ra, a szemétre, nincs semmi szüksége.

Lipót hűséges hadvezérének az ő gondjaiba ajánlott „vagyontalan” gyermekeiről annyira gondoskodott, hogy nevelt fiainak tekintette őket, gyermekei pedig testvéreiknek. Ott nevelkedtek a bécsi udvarban, mint családtagok, mert ősi országukat, Lotaringiát, bár ez irányban is mindent elkövetett, nem tudta nekik visszaszerezni. Ilyen sátáni rosszakarát tehát, hogy történetírásunk még ma is azzal vádolja Lipótot, hogy nyugaton egy város elvesztése is jobban fájt neki, mint Félmagyarországé. Azonban egészen elfeledjük, hogy a Habsburgok német császárrá való koronázásukkor arra is megesküdték, hogy a Német Birodalom területi sértetlenségét is megőrzik.

Azonban Lotaringiai Károly gyermekei, illetőleg utódai ennél sokkal többet kaptak: a kis Lotaringia helyett az egész nagy Habsburg-birodalmat. Ahogyan Lipót sógorává tette azt, akit a parvenü Sobieski, mint „szegény ördögöt” lenézett, úgy Lotaringiai Károly unokája volt az a Lotaringiai Ferenc, akinek Lipót fia, III. Károly, elsőszülött leányát (és vele összes koronáit) feleségül adta s akinek vagyontalansága nem volt ennek akadálya. Ezt persze Sobieski János akkor még nem tudhatta, de rosszakarátú, sunyi csipkelődése ugyancsak fényes későbbi cáfolatot kapott általa. Hova lett ugyanis az 1683-ban annyira elbizakodott Sobieski és négy fia, ellenben milyen sokra vitték – mégpedig éppen a Sobieskitől hálátlannak bélyegzett Lipót és utódai jóvoltából – a szerénysége miatt a lengyel királytól nem eléggé értékelt Lotaringiai Károly, e „szegény ördög” ivadékai!

Sobieski János

Rámutattunk, hogy Lotaringiai Károly nemcsak lángeszű és szerencsés hadvezér volt, hanem bámulatos önmérséklettel bíró, a hiúságtól tökéletesen mentes s az ügy érdekében, melynek életét szentelte, még jogos önértetéről és a dicsőségről is lemondani tudó keresztény jellem is, és felhívtuk rá a figyelmet, hogy ez utóbbi, ez a lelki nagyság, mennyivel ritkább, mint a lángelme, sőt mennyivel fontosabb is.

Azonban e tekintetben nemcsak Lotaringiai Károly erényeire kell rámutatnunk, hanem s talán még nagyobb fokban, Lipótéra is. Kifogásul hozzák fel ellene, hogy nem volt hadvezér s különösen kifogásolják benne, hogy a veszélyben otthagya székvárosát s a nőekkel és a gyermekkel együtt ő is elmenekült az ostromzár alá került Bécsből. Meg is kapta – mondják – méltó büntetését. Már menekülés közben is odakiáltották neki a tömegből: „Ne hagyjon itt bennünket, ne meneküljön el felséged!” Mikor pedig a dicsőséges győzelem után visszatért, nemcsak Bécs, hanem az egész világ az idegen királyt, Sobieskit ünnepelte, mint a kereszténység hőst, Lipótnak pedig szégyenszemre, kínos csendben kellett székvárosába visszatérnie.

De nem így áll a dolog. Lipótban az erény kapta „jutalmul” ezt a megalázást és szégyent (mint az életben ez azóta is oly gyakran megtörténik), s Lipót újabb tiszteletreméltó vonása, hogy ezt az igazságtalanságot keresztény alázattal viselte el.

Ha egy király nem akar katoná lenni, ha mentes a dicsőségvágytól, ha nem lelkesedik a háborúért, ha nem az oly sok könnyet, vért, szenvedést okozó katonai dicsőségnek megszerzésében látja élete célját, hanem a béke védelmében, az talán lehetett fogyatékoság a régi századok emberei szemében, de nem a modern emberében, különösen nem a keresztényében. Sajnos, e harcias felfogással a tehetségesebb uralkodókat a történetírás valósággal belelovalta háborúk indításába, a háborús kalandokba. Csak hadviseléssel lehetett ugyanis dicsőséget s nevet szerezni.

Nagy Frigyesért például egész Európa rajongott. Gyerekkora óta rajongója volt az orosz cár (ez mentette meg a bukástól a hétéves háborúban), sőt rajongója volt még legnagyobb ellenségének, Mária Teréziának fia, II. József is. Nagy Frigyes maga is bevallja, hogy az osztrák örökösödési háborút azért indította meg az őt éppen ellenkezőre kötelező szerződés aláírása ellenére is, mert dicsőségre szomjazott. Pedig mennyi szenvedést, mennyi könnyet, vért, halált, mennyi vagyont pusztulását okozta ez a dicsőségvágy még saját országában és alattvalói részére is! A történetírás azonban nem gáncsolja érte, hanem az is magasztalója, bámulója, rajongója még ma is.

A háború ugyanis csak akkor bűn, ha az Egyház papjai „áldják meg a fegyvereket”, de senki se haragszik a tömeggyilkolásokért akkor, ha ezt olyan vallástalan ember csinálja, mint Nagy Frigyes volt és éppen az „Egyház” hívei, a „klerikálisok” ellen indítja a háborút.

A történetírásnak a háborúk felidézőit, mint háborús bűnösöket, mint nép elleni bűnösöket kellett volna és kellene megbélyegeznie, még akkor is, ha győztek és ha háborúikat tényleg népük kedvéért és népük javára indították, mert a jó cél se szentesíti a bűnös eszközt (a tömeggyilkosságnál bűnösebb eszközt pedig még elképzelni se lehet). Hát még ha a cél is rossz, mert egyedül vagy főképpen a dicsőségvágy vagy a bosszúállás szolgálata volt az indítók!

Sajnos, ennyire még ma se jutott a történetírás, de annyira talán ma már mégis felvilágosítottunk, hogy nem nézzük le és nem kicsinyeljük le, nem gúnyoljuk ki azt az uralkodót, akinek nem a katonai egyenruha a legkedvesebb ruhája, és aki elsősorban nem hadvezér akar lenni, hanem – éppen ellenkezőleg – arra törekszik, hogy sose kelljen katonaruhába öltöznie és sose kelljen harctérre vinnie alattvalóit.

Itt lehetne már végre az az idő, mikor Lipótot azért, mert sose akart háborút, s ha rákényszerítették, akkor se személyesen vezette, nem elrettentő, hanem utánzandó példaként tekintsük, s azt kívánjuk, hogy bárcsak mindig minden uralkodó ilyen lett volna és ilyen lenne.

Szégynen, hogy ezt eddig még annak ellenére se tettük meg, hogy ezek a rákényszerített háborúk Lipótra majdnem mindig eredménnyel, győzelemmel, dicsőséggel végződtek, sőt a világtörténelemben kevés uralkodó aratott olyan fényes és olyan nagyjelentőségű győzelmeket, mint éppen a mindig békeszerető, a hadi dicsőséget nem áhító, a háborút mindig elkerülni törekvő Lipót.

Még a harcot kedvelőknek is becsülniük kellene ezt a békeszerető Habsburgot, akinek érdemeit csak az csökkenti, hogy e tekintetben éppen nem áll egyedül családjában, mert hiszen elődei és utódai épp ilyenek voltak. Rámutattunk már, hogy Lipót nem azért félt a háborútól, mert egyénileg gyáva volt. Személyes bátorságát ugyanis a vadkannal való eredményes szembeszállásával, melyet nem is a maga, hanem más életének megmentésére tett, ugyancsak bebizonyította.

Bécsét se azért hagyta el az 1683. évi körülményei előtt, mert életét féltette, hanem egyedül csak azért, mert a felesége férje nélkül nem volt hajlandó a várost elhagyni, felesége pedig akkor éppen áldott állapotban volt, mégpedig már egészen közel a szüléshez. (Néhány nap múlva, szeptember 7-én már meg is született a gyermek.) Ilyen állapotban férje úgy érezte, hogy feleségét nem szabad kitennie az ostrom izgalmainak és halálfélelmeinek. S mi lett volna, ha a török támadás sikerrel jár s az újszülöttel egyetemben mindnyájan a vad ellenség kezébe kerülnek? Ne feledjük, hogy a Habsburg-ház fiúága még így is kihalt, már Lipót gyermekeiben.

Lipót nagyon is tudatában volt annak, hogy neki nemcsak Bécsben kellene maradnia az ostrom idejére, hanem hogy személyesen kellene a sereg élére állnia. Annyira gondolt erre, hogy ezt a jogot még a Sobieskivel kötött szerződésében is külön kikötötte magának. Nem is lett volna ez részéről vakmerő vagy meggondolatlan vállalkozás, mert hiszen úgy is ott lett volna mellette Lotaringiai Károly, aki tulajdonképpen mindent csinált és mindenért felelős lett volna, mint ahogyan Sobieski mellett is ott volt, mindent ő csinált és mindenért ő volt felelős. Lipótnak csak a dicsőség maradt volna, mint ahogyan ez a dicsőség távollétében Sobieskié lett.

Lipót csak alázatosságáról tett tanúságot, mikor Bécs ostromakor nem állt személyesen a sereg élére s a dicsőséget átengedte Sobieskinek. Így a közvélemény még ma is a lengyel királynak tulajdonítja a bécsi diadalt, kivált nálunk. Magyarországon, de külföldön is. Krisztina (a lemondott és katolikussá lett svéd királynő, Gusztáv Adolf egyetlen lánya) is oly üdvözlő levelet intézett ekkor hozzá, mint egy félistenhez szokás. Sobieskihez intézte ezt a levelet, nem Lotaringiai Károlyhoz.

Ha Lipót Bécsben marad, ha ő lesz a hivatalos vezér és ha a bécsi diadal után is seregei élén marad, az ügynek alig használt volna vele valamit, mert nem valószínű, hogy Lotaringiai Károly Lipóttal nyert volna valamit, mint ahogyan Sobieski vezérségével se nyert (de a seregével, természetesen igen).

Így azonban, hogy nem is pályázott azokra a babérokra, melyek igazság szerint nem illették, igen sokat használt az ügynek. Az a hiúság és dicsőségvágy ugyanis, melyet Lipót céltudatos önneveléssel kiirtott magából, bőségesen megvolt a lengyel királyban és a hadjáratban résztvevő német fejedelmi személyiségekben, akik ugyanezt az emberi gyarlóságot nem irtották ki magukból, és akiknek Lipót személyes vezetése esetén háttérbe kellett volna szorulniuk és a dicsőséget Lipóttal megosztaniuk, sőt azt teljesen neki átengedniük.

Ahogy Krisztina svéd királynő, nem Lotaringiai Károlyhoz intézte túlradó érzelmekkel teli üdvözlését, hanem Sobieskihez, épp úgy később se Miksa Emánuel és Badeni Lajos győzelmeiről beszélt volna Európa, sőt még csak Savoyai Jenőéről se igen, hanem Lipótéről. Világos azonban, hogy így ők elkedvetlenedtek volna, mert ők nem voltak Lotaringiai

Károlyok. Elkedvetlenedett vezérekkel azonban maguk a győzelmek is hamarosan elmaradtak volna.

Bajor Miksa, Badeni Lajos vagy Savoyai Jenő nem is akkor aratták fényes győzelmeiket, mikor még Sobieski volt a hivatalos vezér, tehát hivatalosan a győzelmeket is ő aratta volna, hanem csak akkor, mikor Sobieski már visszavonult, többet nem szerepelt s így a győzelem dicsősége a tényleges vezér nevéhez fűződött. Magyarország felszabadulása tehát tulajdonképpen Lipót szerénységének, alázatosságának, hadi dicsőségre való nem pályázásának köszönhető. Ő nemcsak a munkát, a fáradságokat, izgalmakat és felelősséget engedte át hadvezéreinek, hanem a velük járó dicsőséget is. Enélkül azonban melyik vezér vállalja a munkát? De hol van az az uralkodó is, aki annyira le tud mondani a hadi dicsőségről és ünneplésről, mint Lipót?

A 70.000 főnyi keresztény seregből, mely Bécs védelmére összejött, csak 20.000 került ki az örökostományokból, tehát a seregnek csak ez a része volt olyan sereg, mellyel Lipót közvetlenül rendelkezhetett. (Jellemző, hogy mint a magyar királynak, egyáltalában nem volt serege.) A lengyel király körülbelül ugyanennyit hozott magával. A bajor választó, mint mondtuk már, tízezret, a szász választó ugyanennyit. A többi, kisebb német fejedelmek segédcsapatai együtt szintén körülbelül tízezret tettek.

Mivel a két választófejedelem az őket háttérbe szorító lengyel király miatt a hadvezetésben nem jutott a saját csapatai vezényletét meghaladó szerephez, a szász választó mindjárt Bécs felmentése után haza is ment. Ez ugyan nem lett volna baj, de annál nagyobb baj volt, hogy természetesen csapatait is magával vitte. Ennek bizonyára az is oka volt, hogy maga is, katonái is protestánsok voltak. Láttuk már, milyen kelletlenül is jöttek már Bécs védelmére is és mennyire haragudtak miatta a papokra, mert nekik tulajdonították a törökök felesleges ingerlését, s így azt, hogy táborba kellett szállniuk. (Láttuk, hogy Thököly és a török éppen ellenkező véleménnyel volt Lipót papi környezetéről.)

Hogy Miksát, a katolikus bajor választót, egyelőre még sikerült megtartani, csak annak köszönhető, hogy annyira fiatal volt még, hogy őt az, hogy nem lehetett fővezér, akkor még nem bánthatta. Még ennél is jobban a császár oldalán tartotta az, hogy a császár lányát kapta meg feleségnek, mégpedig a császárnak azt a lányát, aki az egész spanyol birodalom jövőendő birtokát vitte magával hozományul, mert Lipót első, Spanyol-Habsburg feleségétől származott s akkor már a Spanyol-Habsburgok kihalóban voltak.

Később, mikor már pár évvel idősebb lett s ambíciói is megnöttek, mivel Sobieski már nem vett részt a hadjáratban, Lotaringiai Károly pedig már nem élt, ő lett a fővezér, mégpedig tehetséges és dicsőségtől övezett fővezér. De a keresztény sereg hamarosan szintén főrangú s még nála is tehetségesebb vetélytársra akadván Badeni Lajos személyében, ők ketten már állandóan vetélkedtek egymással a vezérségért s a vele járó dicsőségért az úgy mérhetően kárára.

Ha Lipótban is lett volna dicsőségvágy, még ha akárcsak tizedrésze is a bajor Miksáéé, a Badeni Lajoséé vagy Sobieskiéé, azaz ha a fővezérleret a maga kezében kívánta volna megtartani, igen nagy kérdés, hogy egyáltalában megtörténhetett volna-e Magyarország felszabadítása még az ő vagy akár fia idejében. Majdnem bizonyos például, hogy ekkor bajor Miksa, mivel a fővezérségre egyáltalában nem lehetett volna reménye, mind a tízezer emberével egyetemben már hamarosan a szász választó után szintén hazament volna. De akkor talán még Sobieski se vett volna részt még Bécs felszabadításában se, mert hiszen a Bécs felszabadításával együttjáró, egész Európát ujjongásra készítő dicsőség és a nagy hadizsákmány is elmaradt volna, illetőleg helyette Lipóté lett volna. Ha pedig a 20.000 lengyel távol lett volna, vagy kedvetlenségével tüntetett volna, aligha következhetett volna be a bécsi diadal, még kevésbé indult volna meg utána a másfél évtizeden át tartó felszabadító háború.

Hogy Lipót szerénységének mennyire fontos szerepe volt a felszabadító háború sikerében, arra vonatkozólag a következőkben közlünk még néhány részletadatot, néhány intimi-

tást, melyből láthatjuk, milyen kicsinyes, mennyire gyarló és öntelt, sőt nagyzó ember volt ez a híres lengyel király, aki mikor Lipót szerénysége és háttérbe vonulása miatt szinte minden dicsőség és minden zsákmány az övé lett, még így se volt megelégedve, még így is sokszor sértve érezte magát. S a mi történetírásunk e megsértődéseket természetesen mind megokoltaknak tartja, s még ezekben is csak Lipót gögjét állapítja meg. Egészen bizonyosra vehetjük tehát, hogy ha Lipót személyesen állt volna hadai élére s ő lett volna a hivatalos fővezér, tehát minden az ő neve alatt ment volna, Sobieski nagyravágyása és hiúsága ezt semmiképpen se bírta volna ki, tehát eredmény se lehetett volna.

Tudjuk, hogy Sobieski olyan későn érkezett, hogy noha az ostromlott város már a végét járta, mégis miatta még hetekig kellett várni a felmentő tevékenység megkezdésével. A felszabadító háborúban a nemkatonai szereplők között Lipót császár után, akinek a vállán nyugodott a háború, kétségtelenül legnagyobb érdeme mind diplomáciai, mind pénzügyi téren XI. Ince pápának volt. Utána közvetkezett jelentőségben Bounvisi pápai nuncius és Marco d'Aviano, Lipót bizalmas tanácsadója. Ez a szentéletű szerzetes ott volt a táborban, a sereget lelkesítette, a vezérek közti súrlódásokat elsimította.

Ami azonban Marco d'Aviano érdeme, az kétségtelenül szintén Lipót érdeme, mert hiszen ő Lipót bizalmi embere volt, azoknak a szerzeteseknek egyike, akiknek a császárra való nagy befolyását történetírásunk annyira kifogásolja. (De azt természetesen a történetírás is elismeri, hogy a keresztény diadal Marco d'Aviano nélkül bajosan következett volna be.)

Lipót ettől a Marco d'Avianótól kért tanácsot, hogy katonailag is részt vegyen-e Bécs felmentésében, azaz, hogy seregei élére állva átvegye-e személyesen a főparancsnokságot. Mindenki úgy fogta fel ugyanis a dolgot, hogy Lipótra lealázó, ha ezt nem teszi. Maga Lipót is így látta. Marco d'Avianótól azonban azért kért ez ügyben tanácsot, mert attól félt, hogy nem lesz-e káros a kereszténység ügyére, ha ő ezzel a jogával, mely siker esetén személyére is dicsőséget hoz és világhírré jár, él. Az evangélium igaz követője Krisztus nyomdokain akar járni s nem dicsőségre, hanem megalázásra, szenvedésre, keresztre, azaz gyalázatra törekszik. Azt kérdezte Marco d'Avianótól, hogy az ő jogának érvényesítése s vele az ő dicsősége nem lesz-e kellemetlen hatással a lengyel királyra, aki jobban pályázik hadi babérokra és dicsőségre, mint ő, s a lengyel király elkedvetlenedése nem lesz-e az egész háborúra kedvezőtlen hatással.

Marco d'Aviano úgy látta, hogy ez a lengyel királyt nagyon is kellemetlenül fogja érinteni, Sobieski elkedvetlenedése pedig feltétlenül kárára lesz az ügynek. Másrészt azonban a háttérbe vonulást Lipót császári tekintélyére annyira megaláznak s uralkodói kötelességére is annyira sértőnek találta, hogy ezt nem is merte neki egész nyíltan megírni. Ezért Lipót levelének erre a kérdésére nem válaszolt.

Lipót volt olyan okos és önértetes, hogy ebből a hallgatásból mindent megértett, de mégis tudott annyira önzetlen lenni, hogy a természetszerűleg bizonyára benne is meglevő nagyratörést, mely itt nem is nagyravágyás volt, hanem egyszerűen csak a császári tekintélyhez való ragaszkodás, alá tudta rendelni a kereszténység és alattvalói (itt elsősorban magyar alattvalói) érdekének. Míhelyt tehát látta, hogy nemcsak az ő, hanem Marco d'Aviano megítélése szerint is Sobieskit elkedvetlenítené, ha nem ő lenne a fővezér, habozás nélkül a maga háttérbe vonulása mellett döntött, s ezzel a legnagyobb áldozatot hozta meg a nagy ügynek.

Mikor mindez történt, Lipót és felesége már Linzben volt. Ekkor tehát már nem Bécs elhagyásáról volt szó, mert ez áldott állapotban levő felesége miatt már megtörtént, hanem Bécsbe való újra visszatéréséről (mely még mindig a harc megkezdése előtt lett volna). Lipót most már visszatérhetett volna a még körülfaragás előtt álló városba, mert felesége már biztonságban volt.

Hogy valóban a Sobieski érzékenységére és sértődékenységére való tekintet volt az oka, hogy Marco d'Aviano Lipót levelének csak arra a kérdésére válaszolt igenlőleg, hogy nem kell-e félni Sobieski elkedvetlenedésétől, ha a császár maga áll a sereg élére, de arra nem,

hogy nem lesz-e császári tekintélyére túrhetetlenül sértő, ha ellenkezőleg cselekszik és tekintetbe veszi Sobieski érzékenységet, azt jól láthatjuk Marco d'Aviano egy későbbi (1688. december 9-i leveléből, ahol ezt írja: „Kétszer nyugtattam meg és bírtam mérsékletre a lengyel királyt, aki sok ok miatt a legnagyobb mértékben le volt hangolva és én bírtam rá, hogy teljes odaadással Bécs felszabadítására szentelje magát, ami Isten segítségével dicsőségesen be is következett” (Onno Klopp, 297. o.).

Hogy mennyire hiú, dicsekedni szerető, betegesen érzékeny és okkal, ok nélkül megsértődő ember volt Sobieski, s hogy mennyire szükség volt vele szemben Lipót szerénységére és visszavonuló alázatosságára, hogy Lengyelország támogatását a keresztény ügy el ne vesse, azt Sobieski jellemére nem valami előnyös módon láthatjuk azokból a már idézett levelekből, melyeket a harcterről oly szorgalmasan írogatott haza feleségének, s melynek adatait felesége otthon mindjárt hírlapilag közzé is tette férje reklámozására. Az a gyanúnk, hogy Sobieski ezeket a leveleket elsősorban reklámcélből írta, s tulajdonképpen csak látszólag szóltak a feleségének. És a reklámozás – mint Krisztina svéd királynő rajongó levele bizonyítja – tökéletes eredménnyel is járt.

* * *

A lengyelek csak annyiban játszottak jelentős szerepet Bécs felmentésében, hogy a felmentő sereg 70.000 emberéből 20.000 rájuk esett, és hogy mint a hadjáratban részt vevők közül a legmagasabb rangú, legalább látszatra, azaz hivatalosan, az ő királyuk volt a fővezér. A keresztény sereg Sobieski vezérlete alatt mentette fel Bécsset és verte tönkre a török sereget. Azonban ahogyan a valóságban nem Sobieski volt a győztes vezér, épp úgy a lengyelek se tüntették ki különösebben magukat és egyáltalában nem volt döntő szerepük a győzelemben. A török tábor megtámadásakor ők olyan terepen és a sereg azon szárnyán helyezkedtek el (ezt a beosztást bizonyára Lotaringiai Károly, a tényleges vezér csinálta az ő kímélésükre), hogy nekik kellett és lehetett legutoljára beavatkozniuk a harcba. Így az ő szerepük tulajdonképpen csak akkor kezdődött, mikor a győzelem tulajdonképpen már el is dőlt.

A lengyelek a németekre s általában a Bécs környéki népre, mely látta a hadmozdulatokat és tanúja volt a harc lefolyásának, körülbelül olyan benyomást tettek, mint ránk Magyarország és Budapest „felszabadításakor” az oroszok. Raboltak, fosztogattak s közben úgy falták a Bécs környékén természet, tőlük nem is ismert nemesebb főzelékféléket és gyümölcsöket, mint akik ilyesmit még életükben sose ettek, sőt nem is láttak. Még maga Sobieski is, pedig a maga és lengyeljei tekintetében éppen nem tekinthetjük rosszakarátú elbeszélőnek, egy később, október 6-án (1683) kelt levelében így ír:

„Szeptember 12-én este a törökök egy ideig még védték a táborukat és sátraikat. Abban a pillanatban, mikor már látni lehetett, hogy elvesztették a játszmát, halálbüntetést hirdettem ki minden lovasra, aki lováról leszáll és minden gyalogosra, aki a sorból kilép. El kellett ugyanis készülnie annak, hogy ha mi fosztogatni kezdünk és elszéledünk, az ellenség minden pillanatban visszafordulhat és ránk ronthat. Beköszöntött azonban az éjszaka és nem láttuk egymást. Az emberek erre meggyújtották a török fáklyákat és ezek fényénél elkezdtek kutatni és fosztogatni, különösen a tisztok és a tovarcik, akiknek kíséretében lovaslegények voltak; emberek, akik el voltak szánva arra, hogy azokat a sátrakat, melyeket már kezükbe kerítették, többet onnan ki ne eresszék. Ezek a lovászegények az éjszaka folyamán egész sereg gyönyörű dolog birtokába jutottak, melyeket a nagyvezér sátrában találtak. Hiába akadályoztuk meg őket a belépésben, bejöttek a másik oldalon levő bejáraton át és elvittek mindent, amit akartak. Egy kis kozák, egy zászlósnak a konyhalegénye, több mint 4000 arany értékű ékszereket szerzett urának. A németek úgyszólván semmit se kaptak.”

A háborúban résztvevő két Braunschweig-Lüneburgi herceg egyike anyjának hazaküldött jelentésében, mely megmaradt, többek közt ezt írja: „A lengyel király hihetetlenül udvarias, úgyszintén kíséretének előkelői is. Nagyon vitézek is. A legénység azonban rosszul

verekedett; csak a fosztogatásra alkalmas. A törökök egyáltalában nem is félnek a lengyelektől, a németektől azonban rettegnek és kitérnek előlük. Ezért nem is kell tőlük félni s egészben véve nagyon nyomorult emberek. Különösen a közemberek. A város elleni támadásuknak se volt meg a kellő hatása”.

Ez a két hercegestestvér annak a császári Rabatta dragonyos ezrednek volt a tagja, mely a lengyelek közé volt beosztva s így közelebbről látta és megismerhette őket. Ez az ezred ért legelőször a nagyvezér sátrához. A dragonyosok szemei, írják haza jelentésükben, vágyakozva tapadtak erre a díszes sátorra, mert jól tudták, hogy a világ legnagyobb kincsei vannak benne. Azonban a kapott parancs miatt egy se mert közülik a lováról leszállni. Mint láttuk, a lengyelek a kapott parancs ellenére is mertek, s ezt a saját királyuk bizonyítja.

Ezért tudott még egy kis lovászegény is 4000 arany értékű zsákmányt (akkor egy ezerholdas uradalom ára) szerezni, míg – ugyancsak magának Sobieskinek megállapítása szerint – „a németek úgyszólván semmit se kaptak”. Mint láthattuk, még azok a németek se, akik a lengyelek közt és velük harcoltak.

Raumer „Historisches Taschenbuch”-ja (Jahrgang 1848., 281. o.) szerint a német csapatok között az a vélemény volt elterjedve, hogy a lengyelek több mint hatmillió forint (akkori forint!) zsákmányt szereztek Bécs alatt. Hogy maga Sobieski is hogy dicsekedett erre vonatkozólag a feleségének, már láttuk. Láttuk, hogy a zsákmányolásban egyenesen a tatárokhoz hasonlította magát. De azért mégis rögtön utána, még Bécs alatt ezt is írta a feleségének: „Nagyon örülök, hogy ezeket a ceremóniákat (mikor már a császár is visszatért a városba) elkerülhetem. (Ezekben ugyanis már nem ő volt a főszereplő, mert már nem ő volt a legmagasabb rangú. Ezért voltak rá ezek annyira terhesek.) Eddig ugyanis csak ezzel jutalmaztak bennünket”. (Onno Klopp, 317. o.)

Ez volt Sobieski. Maga mondja, hogy minden zsákmány az övé, illetőleg lengyeleié lett. Maga hangsúlyozza, hogy „a németek úgyszólván semmit se kaptak”. Maga dicsekszik, hogy még egy tatár se visz haza a csatából annyi zsákmányt a feleségének, mint ő. De rögtön utána mégis amiatt panaszkodik, hogy ő és lengyelei semmit se kaptak a németeknek adott segítségükért, csak ceremóniákat (melyekben ő ráadásul még csak a második személy volt). Pedig hát el se indultak addig Bécs alá, míg csak királyuk a szerződésben kikötött százezer forintokat meg nem kapta már előre.

Láttuk, hogy Sobieski először is igen későn érkezett. Hetekig kellett a támadás megindításával várni miatta, pedig ezzel a keresztények kitették magukat annak a veszélynek, hogy a háromszor akkora török sereg veszi kezébe a kezdeményezést s az támadja meg őket. De az ilyen hosszú várakozások egyébként is rontani szokták a sereg harci szellemét. Aztán mikor végre megérkeztek s a támadás végre megindult, a török megverésében Sobieski csapatainak olyan kis szerepe volt, hogy Contarini velencei követ szeptember 19-i jelentése, a harc lefolyásának ismertetése közben még azt se tartotta szükségesnek megemlíteni, hogy a harcban a lengyelek is résztvettek. Ezt írja: „Miután a törökök első ellenállása a Kahlenbergből leereszkedő sereggel szemben megtörtetett, már nem is tettek mást, mint csak szaladtak, és tisztjeik és magasabb parancsnokaik hiába küzdöttek a félelem ellen, mely katonáikat megszállta. (Onno Klopp, 325. o.)

Pedig hát a Kahlenbergről nem a lengyelek, hanem Lotaringiai Károly herceg vezetésével Lipót seregei ereszkedtek le. Nekik igen kemény és véres harcaik voltak, melyek megvívása után, mint a badeni jelentés írja, „tábornokaink jónak látták megállni és a lengyelek előretörését megvárni, akik éjszakai táboruk nagyobb távolsága miatt nem tudtak oly gyorsan leszállni (a hegyről). Nagy türelmetlenséggel több mint egy félóráig kellett várunk, miközben a szemével mindenki őket leste”. (Onno Klopp, 308. o.)

A Szilágyi magyar történelem – hogy ne csak idegen szerzőt idézzünk – még azt is írja, hogy „eleinte a lengyelek vissza is szorítottak” (VII., 421. o.). Tehát – úgy látszik – ez volt az oka, hogy olyan nehezen érkeztek le a hegyről.

A hős Sobieski János azonban annyira „szerény” volt, hogy az egész nagy győzelmet egyszerűen önmagának tulajdonította. Még csak arról se volt hajlandó tudomást venni, hogy a lengyeleken kívül még néminemű németek is voltak a keresztény táborban, és hogy Sobieskin, a hős fővezéren kívül még holmi Lotaringiai Károly nevű ember is vezérekedett ott.

Titkárával, Talentival, például ezt jelenteti a velencei dózsének: „A nagy Isten az égben (az álszerénység azzal próbálja csökkenteni az elbizakodottság ellenszenvességét, hogy látszólag mindent a „nagy Istennek” tulajdonít) egy nyolcórás küzdelemben egy 180.000 harc képes legénységből álló hadsereg ellen (ha a csőcseléket is számítjuk, akkor még ennél is sokkal többen voltak) fényes győzelmet adott nekem és sikerült nekem a nevezett idő alatt a szorongatott és a már halálos harcát vívó (ennek is Sobieski késedelmes megérkezése volt az oka) Bécs városát felmenteni, sok keresztény rabszolgát megszabadítani, a barbárok legnagyobb részét leteríteni, ágyúparkját és táborát hatalmamra keríteni” stb. (Onno Klopp, 327. o.)

Jó, Sobieski János tehát mindent maga és egyedül csinált. Ő nem is tud arról, hogy a keresztény sereg, még így magyarok nélkül is, 70.000 főnyi volt s ebből csak 20.000 volt az övé; hogy a haditervet Lotaringiai Károly csinálta s a hadműveleteket is ő vezette, tehát a tervet is ő hajtotta végre; hogy a győzelemben nagy része volt Bécs lakosságának s különösen az ott tartózkodó Kollonits érseknek és Szelephényi érsek félmillió forintjának és hogy a lengyelek csak tulajdonképpen a csata eldőlte után avatkoztak bele a küzdelemben, de ekkor is fél óráig kellett rájuk várni, míg a haditervben számukra előírt helyre megérkeztek; hogy a keresztény sereg ágyúparkja úgyszólván teljesen Lipóté volt stb. Nem. Sobieski azt hitte, hogy mindent egyedül ő csinált, sőt kivülről mások nem is voltak keresztény részről az ütközetben.

Csak Sobieski e jelentéséből láthatjuk igazán, hogy a siker és a szövetségesek közti egyetértés szempontjából mennyire fontos volt, hogy Lipót ne maga álljon a keresztény sereg élére, hanem szerényen félreálljon és a dicsőséget átengedje Sobieskinek. Hiszen, ha Lipót lett volna a sereg hivatalos vezére, akkor Sobieski minden naiv elfogultsága ellenére se beszélhetett volna csak a maga nevében és tulajdoníthatta volna magának a győzelmet. Ha Lipót lett volna legalább külsőleg és hivatalosan a vezér (mert hiszen Sobieski is csak hivatalosan és külsőleg volt az); ha a hivatalos jelentések szerint a császár állt volna a sereg élén és ő vezette volna győzelemre; ha „a nagy Isten az égben” neki adta volna a „fényes győzelmet” „a 180.000 harc képes legénységből álló hadsereg” ellenében; ha neki sikerült volna „egy nyolcórás küzdelemben” „a szorongatott és már halálos harcát vívó Bécs városát felmenteni”, „kiszabadítani a keresztény rabszolgák ezreit, a barbárok nagy részét leteríteni, ágyúparkját és táborát hatalmába keríteni”, vajon akkor a lengyel király hajlandó lett volna-e olyan hálátlan szerepet vállalni mellette, mint őmellette Lotaringiai Károly hajlandó volt s minden dicsőséget neki átengedni? Erre a kérdésre Sobieskinek Talentival Velencébe íratott jelentésének hiú és elbizakodott hangja a leghatározottabb nemmel felel. Ez pedig azt jelenti, hogy akkor szó se lehetett volna egyetértésről s így keresztény győzelemről.

De Sobieski még így is, mikor minden dicsőség neki jutott, mennyire vigyázott arra, ne-hogy valamiképp még Lipót is részesedhessen az ő fényes diadalának dicsőségében! Pedig hát másoktól felszabadított fővárosába a török megverése után újra visszatérve, úgyszólván édeskevés jutott ebből az irigyelt dicsőségből annak a Lipótnak, aki az egész szövetséget összehozta, az ágyúparkról gondoskodott, a tisztikart és a legénységet fizette, a sereget élelmezte s a seregek élén megjelent német választóknak és fejedelmeknek, no meg magának Sobieskinek is kellő ellenszolgáltatást adott a segítségért. (Igaz, hogy ezt nagyrészt ő is a pápától és Spanyolországtól kapott segélypénzekből teremtette elő, ámde a spanyol segélypénzek tulajdonképpen családi hozzájárulások voltak, amennyit pedig a pápa pénzéből szövetségeseknek adott, az hiányzott a zsoldban, municióban és az élelmiszerkészletben, s ami ott hiányzott, ki másnak kellett pótolnia, mint a császárnak?)

* * *

Lotaringiai Károly, mint vérbeli hadvezér, a sereg egész erejével azonnal üldözni akarta a Bécs alól vesztetten visszavonuló törököt. Mindenki tudja, hogy a győzelem után a siker kiaknázása milyen elsőrangúan fontos dolog. Enélkül sokszor alig ér valamit a kivívott győzelem. Láttuk, hogy a harmincéves háborúban még az is előfordult, hogy a már megvert ellenség egyszerűen szétverte és mindenéből kifosztotta a babérajain nyugvó és dorbézoló győzőket.

A lengyeleknek azonban Sobieski parancsolt, sőt hivatalosan az egész sereg fővezére ő volt. Ezért Károlynak az üldözés megindításához a lengyel király engedélyét kellett kérnie, mert erre a parancsot csak az ő aláírásával lehetett kiadni. Sobieski azonban azt akarta, hogy az ő fővezéri hatalma ne csak névleges, hanem tényleges is legyen, ezt pedig csak azzal érthette el, ha nem mindig ugyanazt akarja, amit Károly herceg akart. Ezért arra hivatkozva, hogy serege fáradt és a továbbinduláshoz néhány napi pihenőre van szüksége (vajon mitől fáradhattak ki annyira a lengyelek, mikor Károly csapatai, akik az ellenséget tulajdonképpen megverték, nem voltak fáradtak?), nem teljesítette a herceg kívánságát.

Csak ebből láthatjuk igazán, milyen türelemre és milyen alázatosságra volt szüksége Károlynak, hogy szerepét betölthesse. Pedig ha csak a hadvezéri tehetség lett volna meg benne, de a keresztény alázatosság, önzetlenség, tökéletesség már nem, akkor Magyarország felszabadításából nem lett volna semmi, sőt még talán Bécs felmentéséből se.

Károly azonban ekkor se vesztette el se türelmét, se alázatosságát. Sobieski elutasítása után azt kérte, hogy hát akkor legalább arra adjon engedélyt, hogy a lovasság indulhasson a törökök üldözésére. Erre se kapta meg az engedélyt. Ekkor egy harmadik kérést intézett a királyhoz, azt, hogy legalább a lovasság egy része elindulhasson. Sobieski még ezt a kérését se teljesítette, hanem azt válaszolta rá, hogy majd később dönt. Tehát még mindig amellelt volt, hogy nem olyan sürgős a dolog.

Hogy mi volt az igazi ok, hamarosan kiszült: Sobieski előbb ünnepeltetni akarta magát Bécsben, élvezni akarta a győzelem dicsőségét. Ebben azonban megakadályozta volna az ellenség üldözése, azaz a rögtöni továbbvonulás. Neki a siker kiaknázásánál és Magyarország felszabadításánál előbbrevaló volt a parádézás és a bécsi néptömegek ujjongó üdvözlésének élvezése. Mielőtt továbbvonult, előbb ünnepélyes bevonulást akart rendezni a felszabadított városba és azon az utca ünneplését kellőleg kiélni abban a Bécsben, melyet az ő győzelmes fegyvere szabadított fel.

Láttuk fentebb, mennyire leszólt a „ceremóniákat”, melyeket a szolgálataiért a császártól fizetett egyetlen jutalomnak nevezett. (Pedig hát csekély hatmillió forintot vitt magával haza zsákmányként, s ezenkívül még súlyos százezreket kapott a pápai segélypénztárból már előzőleg.)

Ezek a „ceremóniák” azért voltak olyan terhesek számára, mert ezek már a visszatért császár jelenlétében folytak le, tehát nem ő volt bennük a legrangosabb szereplő, a központ. De a Bécsbe való ünnepélyes bevonulás fontosabb és kedvesebb volt előtte. Sokkal fontosabb, mint az ellenség üldözése. De legalább hagyta volna, hogy üldözze az, akinek nem kellett a ceremónia, hanem a kereszténység és Magyarország sorsa volt az első. De még ezt se engedte meg, mert az ellenség üldözésében is ő akart lenni a főszereplő, még annak dicsőségét is magának akarta fenntartani.

Milyen kellemetlen is lett volna, ha miközben a lengyel király Bécsben parádézik és fogadja az ünneplést, egyszer csak híre jön, hogy Lotaringiai Károly már Érsekújvárt, Esztergomot, sőt talán Budát is elfoglalja vagy ha e várakat talán mindjárt nem is, de már a Tisza tájékán üldözi az ellenséget. Ha azonban a lengyel király ugyanakkor még Bécsben van, akkor a hír semmiképpen se járhatta volna be a világot úgy, hogy ő volt most is a győző.

Jót is tapasztalunk azonban ugyanekkor Sobieskiben: Azon az ünnepélyes szentmiseáldozaton, melyet a hadműveletek megindulása előtt, közvetlen Sobieski oly nehezen várt megérkezése után tartott Marco d'Aviano Isten segítségének megnyerésére, maga Sobieski

király ministrált. Szép példaadás volt ez és alázatosság is volt, de csak külső alázatosság, nem az az igazi alázatosság, ami Lotaringiai Károlyé vagy Lipóté. Sobieski a török megverése után is rögtön azt az óhaját fejezte ki, hogy azért akar bevonulni a városba, hogy Bécs egyik templomában hálát adhasson Istennek azért a nagy győzelemért, melyet a pogányokon, Krisztus ellenségein aratott.

Azt mondtam az előbb, hogy a ministrálás csak külső alázatosság volt. Azért csak külső, mert ha egy király és egy győztes hadvezér a nyilvánosság előtt szolgál az Istennek, sőt még Isten szolgájának, a papnak is, ez tetszik a közönségnek, mert mi se felemelőbb annál, mint mikor a nagyok megalázkodnak s kivált éppen akkor mutatkoznak ilyen alázatosnak a nép előtt, mikor a dicsőségük a legnagyobb s nevükkel van tele az egész világ. Mintha csak azt mondanák: Nem nekem, hanem Neked legyen, Uram, dicsőség. Ámde nem a külsőség a fontos és nem is az a nehéz. Belül, lélekben kell alázatosnak lenni és éppen ez az, ami annyira nehéz.

A külső alázatosság lehet egyszerű képmutatás is, és ha a szereplő még maga is elhiszi, hogy ő most alázatosságot gyakorol, akkor nemcsak a tömeget, hanem önmagát is becsapja. Ha például Sobieski azért ministrált, mert tudta, hogy ez a népnek tetszik s így e tettével még csak növeli hírnevét és dicsőségét, akkor valójában nem alázatosságot gyakorolt, hanem még ebben is hiúságát, a magasztalások utáni vágyát élte ki.

Hogy így volt-e, azt természetesen nem tudhatjuk, csak az emberi lelket és az igazi alázatosság emberfeletten nehéz voltát ismerve, sejtethetjük. Mivel azonban nem biztos, mert Sobieski lehetett kivétel is az általános emberi gyarlóság alól, mint a rosszabbik esetet, nem illik, tehát nem szabad Sobieskiről feltételeznünk. De hogy nem sátrában („kamrájában”, mint a szentírás mondja) bezárkózva, sőt még csak nem is a házikápolnájában mondatott misén akart Istennek hálát adni (mert hiszen láttuk, hogy azt mondta, hogy nem is ő győzött, hanem „a nagy Isten”!), hanem éppen Bécs egyik templomában, és e célból nem megjelenni, hanem „bevonulni” akart Bécsbe, tehát ünnepélyes menetben, melynek időpontját, útvonalát, módozatait és külsőségeit előre megállapítják, hirdetik és közhírré teszik, azzal már egész világosan elárulta, hogy valójában nem Istennek akar hálát adni, hanem magát ünnepeltetni, dicsőségét élvezni, vagyis tulajdonképpen a dicsőséget elrabolni s magának kisajátítani akarta attól a nagy Istentől, aki az ő fegyvereit, az ő és a mi minden érdemünk nélkül, ennyire megáldotta.

Hogy valóban így volt, arra egész szembetűnő bizonyítékunk is van. A császárnak, ha háttérbe szorult is és a győzelem dicsőségét is teljesen Sobieskinek engedte át, kétségtelenül szintén volt néminemű kis érdeme ebben a győzelemben, mert hiszen a 70.000-es keresztény seregből ő választotta ki a sereg élére alkalmas vezért, 50.000-et ő maga hozott össze, sőt még az is, hogy Sobieski is jött, tisztán az ő érdeme, mert hiszen ő kötött vele e célból szerződést, ő fizette neki azt az anyagi ellenértéket is, melynek fejében „Isten dicsőségére” (s természetesen tisztán csak azért) megindult s végre meg is érkezett és a főparancsnokságot s a vele járó dicsőséget is csak alázatossága miatt engedte át neki.

Sobieski tudta, hogy Lipót hajón már szintén útban van felszabadult székvárosa felé, tehát a legegyszerűbb udvariasság azt kívánna, hogy először a császár vonuljon be székvárosába s csak utána a szövetséges lengyel király. Ennyi udvariasságot Sobieskitől annál inkább el kellett volna várni, mert hiszen Sobieski így is, mint a sereg fővezére és a győzelem kivívója vonulhatott volna be Bécsbe, míg Lipót csak úgy, mint a város császára, akinek azonban a látszat szerint ebben a győzelemben semmi része se volt, sőt úgy látszott, mintha székvárosát a lengyel király szerezte volna vissza részére. A lengyel király így is a harctérről jött babérral övezve, Lipót pedig az elmenekülés után jött vissza biztos helyről szégyenszemre.

Sobieski azonban még ennyi önmérséklést se tudott gyakorolni: ő a bevonulásban meg akarta előzni a császárt, s hogy udvariatlanságát és a kirívó öntetszelgés színészies pózát leplezze – bizonyára anélkül, hogy erre külön gondolt volna – vallásosságát tolta előtérbe. Nem

azért sietett a bevonulással annyira, mert Lipóttal akar vetélkedni, vagy őt megalázni, hanem csak azért, mert hálát akar adni Istennek – minél előbb – akármelyik templomban, s hálája oly nagy és őszinte, hogy várni nem tud vele.

Megindult tehát még Lipót megérkezése előtt diadalmenetben Bécs felé. Diadaljelvényként maga előtt vitette – természetesen ezt is egyedül csak Isten dicsőségére – a nagyvezér arannyal, ezüsttel hímzett zöld zászlaját, melyet IV. Mohamed szultán Nándorfehérvárott adott át neki a győzelem zálogául, s amelyet a nagyvezér sátrából zsákmányolt. Később ezt a zászlót, mely Lotaringiai Károlyt illette volna, mert hiszen az ő németjei verték meg a nagyvezért s általában az egész hadműveletet ő irányította, ő tervezte ki és ő hajtotta végre, az akkor szokásos hadijog szerint pedig a császárhoz kellett volna továbbítani (s nem is érdemtelenül, mert hiszen ő hozta össze az egész szövetséget s – ami a fő – az ő vállára neheztedek annak összes költségei, de a kiváló hadvezért, akinek a siker köszönhető volt, szintén az ő előrelátása és emberismerete választotta ki), Sobieski, mint győző, a maga nevében Velencén át, hogy ott is láthassák az ő nagy dicsőségét és világraszóló teljesítményét, Rómába küldte a pápához. Onnan a lorettói szentélybe került.

Sobieski Bécsbe való diadalmas bevonulását így írja le nejeinek:

„Két templomban is voltam, ahol aztán a nép hozzám tódult és ruhámat, kezemet, lábamat csókolgatta. Mások, akik csak távolról érinthettek, ezt kiabálták: Adj meg nekünk a királyt azt a kegyet, hogy győzelmes kezét megcsókolhassuk! Látszott, hogy éljenezni akarnak, de a tisztektől és más parancsnokló személyiségektől való félelmük visszatartotta őket. De azért a nép egy csoportja mégis éljenzett. Láttam, hogy a felsőbbbségek ezt sanda szemmel nézték. (Bizonyára azért, mert Sobieski hiúsága, önzése és önnepeltetése ellenszenvet keltett bennük, főképp pedig azért, mert azt hitték, hogy Sobieski valóban istentiszteletre, nem pedig a maga ünnepeltetésére ment a templomba s mert az üdvrivalgásoknak nem a templom a helye.) Ezért, miután a parancsnoknál megebédeltem, siettem a várost elhagyni és a táborba visszatérni. A tömeg elkísért egész a kapuig.”

Sobieskinek ez a császárárt megelőző, sürgős különbevonulása, mégpedig állítólag nem ünnepeltetés, hanem csak az Istennek való hálaadás céljából, annyira kirívóan magán viselte a hiúságot és annyira sértő udvariatlanság volt a császár iránt, hogy sem Lotaringiai Károly, sem a két választófejedelem nem vett benne részt. Ezzel is kimutatták, hogy ez nem a keresztény sereg, hanem egyedül csak Sobieski János „hálaadása”. Ennek csak egyetlen hőse volt: a lengyel király. A tiszték és parancsnokok német részről is részt vettek benne, mert nem akarták vagy nem merték Sobieskit megsérteni (hisz félő, hogy akkor nagy önérzetében azonnal hazavonult volna s telekiabálta volna a világot, hogy Bécs így köszönte meg neki a segítséget), de láttuk Sobieski leveléből, hogy ő is észrevette, hogy milyen undorral vettek részt ebben az önnünelplő bevonulásban. Ő azonban ezen se okult, hanem azt hitte, hogy itt is ő az igazságtalanul sértett fél.

Ugyanabban a levélben, melyben bécsi ünnepeltetését feleségének leírja, ezt is olvashatjuk: „A császár megüzente, hogy még egy mérföldnyire van innen. (Csak így látjuk igazán, milyen udvariatlanság, sőt milyen sértő volt Sobieski e sietős bevonulása Bécsbe.) Hajón ereszkedik le a Dunán, de úgy látom (vajon miből látta?), nem nagy kedve van ahhoz, hogy meglásson. Talán az etikett miatt.”

Sobieski sietős különbevonulása minden józan eszű ember számára azt mutatta, hogy ő volt az, akinek nem volt valami nagy kedve ahhoz, hogy a császárt meglássa. Mivel pedig a császár – legalábbis eddig még – semmivel se sértette meg, sőt annyira igyekezett kedvében járni, hogy még a főparancsnokságot s a vele járó dicsőséget is átengedte neki, valóban érthetetlen Sobieskinek a császár iránti ellenszenv, s másból, mint a hiúságból, nem lehet magyarázni. Őt más nem bánthatta, mint csak az, hogy a császár több, mint ő, hogy itt tulajdonképpen a császárnak kellett volna parancsnokolnia s az elsőséget csupán udvariasságból,

kegyből engedte át neki. Éppen azért, mert Sobieski annyira élvezte ezt a dicsőséget, nem tudta elleplezni, mennyire bántotta, hogy ez neki csak a császár kegyéből jutott osztályrészül.

„Siet (a császár) a Bécsbe érkezéssel, hogy Tedeumot mondasson (de Sobieski – mint láthattuk – még jobban sietett ezzel a Tedeummal). Ezért átadom neki a helyet.” (Szépen átadta.) Egyébként ez után írja azt, amit már idéztünk, hogy „örülök, hogy mindezeket a ceremóniákat elkerülhetem (de azokat a ceremóniákat, melyek a maga dicsőségét szolgálták, bezzeg nem kerülte el, sőt sietett külön megrendezni őket). Mostanában ugyanis csak ezekkel jutalmaztak meg bennünket”.

Feltűnő bosszúsnak és unottnak mutatta magát a lengyel király. Milyen bosszús lett volna azonban akkor, ha a diadal nem lett volna ennyire fényes, a zsákmány nem neki jutott volna, hanem másnak (kivált mikor mások jobban meg is érdemelték), és ha a zsákmány nem lett volna oly hihetetlenül nagy; ha a császár nem vonult volna háttérbe az ő kedvéért s így a zsákmányon kívül nem engedte volna át még a dicsőséget is öneki?

A hadijog és az akkori szokás szerint neki mind a nagyvezér zászlaját, mind a nagyvezér sátrából zsákmányolt kincseket azonnal el kellett volna küldenie a császárnak és neki felajánlani, az aztán a zászlón és néhány jelképes tárgyon kívül úgyszólván visszajárandékozta volna őket neki. Mivel ez nem így történt, a császár természetesen nem figyelmeztette arra, hogy eljárása szokatlan és illetlen, de Sobieski ezt természetesen figyelmeztetés nélkül is érezte. Ezért volt rossz hangulatban s ezért viseltetett Lipót iránt ok nélkül is ellenszenvvel. Érezte ugyanis vele szemben erkölcsi alsóbbrendűségét.

Gyarlósága milyen következetlenné teszi! Mivel a császár annyira sietett feléje, ő ebből azt a következtetést vonta le, hogy bizonyára azért, mert nem akart vele találkozni. Viszont ő meg a császár közeledése hírére, sőt mikor a császár maga ír neki, hogy közeledik, nem azért hagyja el hirtelen a várost és siet vissza a táborba, mert ő az, aki nem akar a császárral találkozni, hanem természetesen egyedül csak azért, mert világos, hogy a császár nem akar vele találkozni. Hiszen természetes, hogy Lipót más ok miatt nem siethet annyira, mint csak azért, hogy vele ne találkozzék.

Elismeri, hogy ő az, aki nem szereti a ceremóniákat, arra azonban nem gondol, hogy ezek a ceremóniák, melyeket ő nem szeret, most a császárral való találkozást jelentik, tehát ő maga jelenti ki, hogy ő az, aki a császárral való találkozást nem akarja. Mikor ő az, aki a császár értesítésére, hogy közeledik Bécshez, elhagyja ugyanezt a Bécset, a császár pedig az, aki oda siet, miért írja mégis azt, hogy nem ő, hanem a császár az, aki nem akarja a találkozást? De főképpen miért írja azt, hogy azért terhesek számára a császárral való találkozás „ceremóniái”, mert e ceremóniákon kívül a császártól eddig még más jutalmat nem kapott, mikor ugyanezen levélben dicsekszik feleségének, hogy férje olyan gazdagon érkezik majd haza hozzá a harcból, akár egy tatár a feleségéhez, mert minden zsákmány az övé lett, a németek pedig semmit se kaptak, mert mindent neki engedtek át? Ilyen következtelenségekbe sodorja az embert a hiúság, a nagyravágyás és a féltékenység és így megszégyenül az, aki mást ír, mint amit gondol és mint ami igaz.

Mikor a császár megérkezett székvárosába, könnyek öntötték el a szemét, mikor meglátta az elpusztult Burgot. A lengyel király helyettes kancellárját küldte egy töröktől zsákmányolt zászlóval (de nem mint illetet volna, a főhadizászmánnyal, a nagyvezér zászlajával) és jókívánságát fejezte ki a fényes győzelemhez (melyet természetesen nem a császár, hanem a lengyel király aratott). Sobieski ez üzenetével nyíltan kimutatta, hogy személyesen nem óhajt találkozni a császárral. Mint feleségének megírta, „az etikett” miatt nem akart, tehát azért, mert nála nagyobb urat nem szeretett látni, mert nem szeretett olyan helyen megjelenni, ahol nem ő volt az első személy.

A császár azonban erre olyan udvariassággal válaszolt, hogy nem bocsátotta maga elé Sobieski alkancellárját, hanem követet küldött Sobieskihez azzal az üzenettel, hogy személyesen szeretne a királlyal találkozni, hogy segítségét megköszönje s fényes diadalához kife-

jezze jókívánatait. Lipót tehát a sértésre megtiszteltetéssel válaszolt, s tudára adta azt, amit Sobieskinek enélkül is tudnia kellett volna, de bebeszélte magának az ellenkezőt, hogy ő – igenis – óhajt találkozni a lengyel királlyal, győztes szövetségével.

A német-római szentbirodalmi császár eredetileg feljebbvalója volt a királyoknak s a „felség” címzés egyedül csak őt illette meg. Később a rangkülönbség a császár és a királyok közt mindjobban elhomályosult, s már Lipót maga is megadta a „felség” címet egyes királyoknak is (nem mindegyiknek, s természetesen nem a lengyel királyoknak, akiket úgy választottak, tehát nem származtak királyi vérből, családjuk nem volt királyi család, s utódaik se voltak királyok). Amit azonban maga a császár megtett, a császári kancellária hivatalosan már nem tehetette, mert ezt a német választófejedelmek, akik magukat a királyokkal egyenrangúaknak tekintették s valóban velük egyenrangúak is voltak, hiszen nem egyszer megtehették s meg is tették még azt is, hogy a császár ellenségeivel szöveterkeztek, magukra sértőnek találták volna s ezért nem is túrték.

Sobieski természetesen tudta, hogy a császári szertartásmester a császárral való találkozásakor s általában a bécsi ünnepeken őt nem kezelheti úgy, mint a császárral teljesen egyenrangút, mivel pedig hiúságát ez bántotta, azért idegesítette a császárral való találkozás, pedig hát Lipót éppen nem az az ember volt, aki szerette a szertartásokat, vagy élvezte a maga, a pápát kivéve minden földi élet megelőző rangját, de még kevésbé olyat, aki rangjában tetszelegni s így másokat megalázni szokott vagy szeretett volna. Egészen bizonyos, hogy ezt Sobieski is tudta, mert hiszen egész Európában köztudomású volt.

Sobieski, aki állítólag utálta a ceremóniákat, nagyon is szerette és fontosnak tartotta őket akkor, mikor a maga rangja kiemeléséről volt szó. Annyira a szertartások és külsőségek embere volt, hogy mikor látta, hogy a császárral való személyes találkozást nem kerülheti el, szükségesnek tartotta a találkozás külsőségeinek, tehát „ceremóniáinak”, „etikett”-jének előre való megállapítását, mégpedig úgy, hogy a császár elsőbbsége ne jusson bennük kifejezésre. Lipót hozzá küldött követének a következő ajánlatot tette (nem szégyellte tehát nyíltan elárulni, hogy hol a bibi és hogy mennyire a szertartások, a ceremóniák embere, illetőleg, hogy mennyire hiú):

„Abban a pillanatban, mikor a császár táborom felé közeledik, én elébe fogok lovagolni. (Látjuk tehát, hogy Lipót megalázta magát. Úgy viselkedett Sobieski iránt, mintha egyenesen a lengyel győző lenne a magasabb rangú. Sobieski nem látogatta meg a császárt, de a császár meglátogatta őt. Ő nem ment a császár helyébe, de a császár odament az ő táborába.) Lovon ülve fogjuk egymást üdvözölni s így érintkezünk egymással. (Ha ugyanis nem lovon ülve találkoznak s nem lovon folyik a beszélgetésük, akkor a császárnak magasabb, díszesebb trónon kellett volna ülnie, mint neki stb.). Én – mondta Sobieski – seregemtől körmyezve, ő az övétől és fővárosától; őt a választófejedelmek kísérik, engem a fiam (úgy látszik, hogy csak a legidősebb fia volt ott vele a táborban), a hetmanok és a szenátorok.”

Az a Sobieski tehát, aki állítólag nem állhatta a ceremóniákat, a leggondosabban ügyelt arra, hogy a császár egy hüvelyknyivel se lássék rangosabbnak, mint ő, s ezért annyira ment, hogy a császárt kísérő szuverén választófejedelmeket egy cseppet se tekintette többeknek, mint az ő hetmanjait vagy szenátorait. Ha tehát a lengyel király Bécs felmentése után nem sokára nem vonult volna haza s nem vált volna ki a szövetségből, hanem részt vett volna Magyarországnak ez után következő felszabadításában is, akkor egészen bizonyos, hogy a dologból nem lehetett volna semmi, tehát akkor is hamarosan haza kellett volna mennie, de most már az egész szövetség felbomlása miatt. A választófejedelmek ugyanis nem túrték volna Sobieski gögjét úgy, mint az alázatos és jó Lipót túrta.

A választófejedelmek ugyanis, magukat vele legalábbis egyenrangúaknak tekintették, mert épp úgy szuverén fejedelmek voltak, mint ő, csak nekik már az őseik is azok voltak, míg Sobieskinek nem, és akiknek országai Lengyelországnál sokkal műveltebbek és gazdagabbak voltak (ami bőségesen ellensúlyozta területük kisebb voltát), főként pedig, mert ők

fejedelemségüknek valóban urai voltak, míg a lengyel királynak alig volt egy mai köztársasági elnöknel nagyobb hatalma. Továbbá a lengyel király hatalma csak haláláig tartott, utódaira nem terjedt ki, míg a választófejedelmek hatalma öröklődő és országuk mintegy családi vagyionuk volt, mely már hosszú évszázadok óta öröklődött a családban s meg nem szűnt addig, míg valamelyikük családja ki nem halt, de még akkor is az oldalági rokonok örökölték. Ezek a büszke választófejedelmek még akkor se túrték volna el Sobieski főparancsnokságát, ha magával egyenrangúakként kezelte volna őket, Sobieski pedig ennél sokkal elbizakodottabb volt. Így aztán hamarosan hazavonultak volna. Ez pedig azon tízezren kívül, mely a szász választóval már rögtön Bécs felmentése után anélkül is hazavonult, újabb 20.000 ember távozását jelentette volna.

Az alázatos és őszintén szerény Lipót azonban rögtön elfogadta Sobieski kérését, illetőleg feltételeit s ezzel ugyancsak bebizonyította, hogy nem ő a ceremóniák embere, s hogy nem ő a hiú, nagyravágyó vagy nagyzó. Ő nagyravágyó nem is lehetett volna, mert hiszen már mindenki másnál nagyobb rangú volt, nagyzó pedig még kevésbé, mert hiszen ezt azokra mondjuk, akik úgy viselkednek, mintha rangosabbak lennének, mint a valóságban. Lipót nem viselkedhetett volna rangosabban, mint amilyen valóságban volt, hiszen az egész kereszténység világi feje, s ember a földön nála többre már nem is vihette. Egész felesleges volt tehát Sobieski aggodalma: Lipótnak esze ágában se volt, hogy azért találkozzék vele, hogy rangja fölényét vele éreztesse.

János György, a protestáns szász választó azonban közel se volt olyan alázatos, mint a papok dajkálta császár: ő már ekkor se akarta a pöffeszkedő, minden zsákmányt megkaparintó és magával vivő parvenü lengyel királlyal találkozni, annál kevésbé Magyarország felszabadításában részt venni (őt csak német terület, Bécs felszabadítása érdekelt) s ezért csapataival oly gyorsan hazavonult, hogy a császár és a lengyel király találkozájuk már csak hült helyük volt.

A még nála is büszkébb Miksa Emánuel, a bajor választót, a császár leányának keze még továbbra is ott tartotta a táborban s ezért hazánk egyik legnagyobb érdemeket szerző felszabadítója lett belőle. Ő a császárt a lengyel király látogatására is elkísérte. A találkozás úgy folyt le, mint Sobieski akarta, sőt a császár – igazi evangéliumi módra, hogy „aki nagyobb közöttetek, legyen a ti szolgátok” – üdvözölte a királyt, mégpedig úgy, hogy még Sobieski gögje is meg lehetett vele elégedve. Ő is neki tulajdonított minden sikert és dicsőséget (mi viszont a császár e megalázkodásának köszönhetjük, hogy Sobieski még néhány hónapig itt maradt és részt vett az ország felszabadításában): „Isten után – mondta a császár választékos latinsággal – a felszabadult Bécs egyedül (!) Kedvességednek (dilectio vestra) köszöni megmentését, amelyért Kedvességed nemcsak én, hanem az egész kereszténység rendkívül le van kötelezve. Ezért Kedvességed az utókor előtt egész a legvégső nemzedékekig halhatatlan nevet és örök dicsőséget szerzett”.

Látjuk tehát, hogy nem elkeseredve, nem is dacosan, nem is suba alatt sértegetve és méltatlankodva alázta meg magát Lipót Sobieski gögje előtt, hanem a legőszintebben. Neki nem fájt az, hogy nem ő, hanem más tette a jót és szerzett vele dicsőséget. A keresztény ügy és Magyarország érdekében alkalmazkodott a lengyel királyhoz és megalázkodott döllye előtt.

Sobieski a császár őszinte hálájának ez alázatos kifejezését úgy köszönte meg, hogy Lipótot viszonzásul megalázta érte vagy legalábbis igen udvariatlan volt hozzá. Mikor ugyanis a találkozás alkalmával a császár azt az óhaját fejezte ki, hogy szeretné megtekinteni a győzelmes lengyel csapatokat (amely a császár részéről kétségtelenül megtiszteltetés volt mind a királyra, mind csapataira), Sobieski nem maga mutatta be neki csapatait, hanem ellovagolt és a császár kalauzolását parancsnokára bízta. A császár azonban most is annyira igazi úr vagy talán inkább (mert ez sokkal fontosabb) olyan igazi keresztény volt, hogy nemcsak e sértés után is elfogadta a parancsnok kalauzolását és a csapatoknak a király helyett tőle való bemu-

tatását, hanem a parancsnokkal annyira barátságosan és kegyesen viselkedett, hogy ő ezt utána Sobieskinek adott jelentésében külön kiemelte.

Még jobban bámulnunk kell azonban azon, hogy Lipót még abban a levélben is, melyet még az nap este (szeptember 15.) bizalmasának, Marco d'Avianónak írt, tehát a legőszintebben fejezhette ki érzelmeit, mert semmi „ceremónia” nem feszélyezte már, s attól se kellett félnie, hogy amit ír, Sobieski megtudja, így írja le Sobieskivel való találkozását: „mai találkozásom a lengyel királlyal nagyon jól folyt le és ha ő is úgy meg volt velem elégedve, mint én övele, akkor bizonyos, hogy meg lehetünk elégedve”.

Sobieski – sajnos – még se volt megelégedve. Mivel neki magának Lipót ellen még a legnagyobb rosszakarat esetén se lehetett panasza, a fia iránti bánásmód miatt volt kifogása. „A császár még csak a kalapjához se nyúlt” (mikor Sobieski Jakabbal találkozott), írja a találkozás után két napra írt levelében. „Nagyon bántott a dolog.” Levelében aztán még azt is kifogásolja, hogy a császár, aki neki magának oly meleg köszönetet mondott, a körülötte álló többi lengyelnek semmiféle hálát nem fejezett ki (!).

Pedig hát Lipót Sobieski fia előtt semmiképpen se vehette volna le a kalapját. A császári udvar etikettje szerint ugyanis a császár a választófejedelmek előtt nem vehette le a kalapját. Vérig sértette volna azonban a jelenlevő Miksa, bajor választót, ha Sobieski Jakab előtt viszont levette volna, aki még csak trónörökös se volt. Lengyelország ugyanis köztársaság volt (így is hívták), csak királyait nem bizonyos időre, hanem élethossziglanra választotta. Sobieski Jakabból nem is lett soha semmi, pedig apja is, ő is mindent elkövetett, hogy fejedelmi személy lehessen belőle.

Hogy azonban Lipót mennyire nem akarta Sobieski fiát lekicsinyelni vagy megsérteni, mutatja, hogy a találkozás után díszkardot is küldött neki ajándékba. A mi történetkönyveink azonban egyhangúlag mind egyedül csak arról tudnak, hogy Lipót a Sobieskivel való találkozásakor kicsinyes külsőségeskedésével és szertartásosságával megsértette Sobieskit.

Egészen elképeszt azonban bennünket az, ami Sobieski levelében ez után következik: „E találkozás után hirtelen megváltozott minden: azt lehet látni mindenből, mintha többé már nem is ismernének bennünket”. Aztán kijelentése megmagyarázására elkesergi, hogy Bounvisi pápai követ nem folyósítja rendszeresen a segélypénzeket; hogy Borgomainere spanyol követ kihallgatást kért nála, s mikor a kért kihallgatást megkapta, az előírt időben nem jelent meg; hogy Lotaringiai Károly semmit se törődik az ő lengyeleivel; hogy gróf Stahrenberg, Bécs parancsnoka (és legendás hős védője) az éhező lengyeleket még csak be se akarja ereszteni a városba és hogy a német tisztek még azt a kevés (!) zsákmányt is szeretnék elszedni a lengyelektől, amit bírnak.

Láthatjuk, hogy a sok panasz egyike se szól maga a császár ellen. Láthatjuk tehát, hogy még Sobieski szerint se ő volt rossz, hanem mások.

Ha Sobieski mindezt mégis a császárral való találkozásával hozza összefüggésbe, csak azt bizonyítja, hogy az ott elkövetett udvariatlanságokban és sértésekben bűnösnek érezte magát. Annyiban bizonyára össze is függött vele a dolog, hogy az ő viselkedésén magát a császárt kivéve bizonyára mindenki megbotránkozott és ez jutott kifejezésre mindabban, amit Sobieski, mint ellene elkövetett sértést elsorol. Aki magát felmagasztalja, megaláztatik, és aki magát megalázza, felmagasztaltatik.

A pápai nuncius, a spanyol követ, Stahrenberg, a bécsi hős és a többiek bizonyára így akartak elégtételt adni Lipótnak és megbüntetni Sobieskit mindazokért a sértésekért, melyet a mindenkitől becsült császár ellen elkövetett s melyeket az ő alázatossága szó nélkül s békében elviselt. Ami pedig a zsákmányt illeti, érthető, ha a német tisztek is szerettek volna legalább valamit belőle. De az is éppen eléggé érthető, ha Stahrenberg is meg akarta kímélni az ostromtól úgy is éppen eléggé meggyötört bécsieket attól, hogy ott még a lengyelek is garázdálkodhassanak. Ez részéről még akkor is megokolt lett volna, ha Sobieski ellen nem hangol-

ta volna még külön is a lengyel király elbizakodottsága, a dicsőségben való tetszélgeése és az, hogy minden érdemet önmagának tulajdonított.

Nagyon jól volt, hogy Sobieskinek végül mégis látnia kellett, hogyha a császár maga tud is bántalmakat békével tűrni, az már nem lenne erény, ha mások is békével tűrnék a császár elleni bántalmakat és az ő keresztény alázatosságával való visszaélést (mert ez már nem erény, hanem férfiatlanság és a becsület- és igazságérzet hiánya lett volna). A pápai nuncius, a spanyol követ, Stahrenberg és mások csak azt az igazságosságot gyakorolták Sobieski irányában, melyet a császár keresztény tökéletességéből nem gyakorolt, hanem helyette a krisztusi alázatosságot választotta.

A felszabadító háború folytatása

Ott hagytuk el az események fonalát, hogy Sobieski a győzelem kiaknázása és a megvert ellenség üldözése s így teljes tönkretétele helyett Lotaringiai Károly minden könyörgése ellenére előbbrevalónak tartotta a maga ünneplését, illetőleg – bocsánat! – az Istennek való hálaadást (mennyeivel őszintébb volt a hálaadás az ellenséget üldözni akaró, tehát az ünnepltetést lehetetlenné tevő Lotaringiai Károlyban, mint Sobieskiben!). Mikor aztán az ünnepltetésből neki is elege volt már, illetőleg elvette már tőle a kedvét az az általános ellenszenv, melyet viselkedésével minden értékesebb emberben felkeltett, végül Lotaringiai Károlyval együtt ő is ment a török után, azaz megadta az üldözésre az engedélyt. Eközben azonban ugyancsak bebizonyította hadvezéri tehetségének teljes hiányát, kétbalkezességét, de még inkább már szinte a jellemtelenséggel határos hiúságát.

A gyalogság még csak a Csallóközben volt, mikor Sobieski lovassága azonban, mely természetesen az elővédet alkotta, Komáromnál már átkelt a Vág-Dunán. Lotaringiai Károly lovassága is csakhamar követte. (Mert az elsőeknek természetesen Sobieski lengyeleinek kellett lenniük, mert először mindent ő akart elfoglalni, hogy a hír az ő nevét hordozza.) A haditerv szerint itt október 7-én pihenniük kellett volna egy napig, addig, míg a gyalogság is odaér a Csallóközből. Károly azonban ezen a napon minden ok nélkül egyszer csak üzenetet kap a királytól, hogy ő a napi pihenő mellőzésével előretör s elvárja a hercegtől, hogy ő is kövesse (nékülé ugyanis könnyen vereséget szenvedhetett volna). Lotaringiai Károly gyorsan hozzáküldte Dünewald tábornokot, hogy szándékáról lebeszélje s rábírija, hogy tartson ki az előre megállapított haditerv mellett, mely természetesen Károly haditerve volt, de már Sobieski is elfogadta.

Megbízta Dünewaldot, hogy figyelmeztesse a királyt, hogy a törökök is közel vannak, Thököly is (láttuk, hogy Thököly ügyes vezér volt s különösen nagyon szeretett és tudott is meglepetéseket okozni), nagy bajba kerülhet tehát, ha az óvatosságot elhanyagolja. Sobieski azonban újabb dicsőséget akart, a keresztény világ számára ismét kellemes meglepetésekkel akart szolgálni, s ráadásul nem olyan meglepetésekkel, mint az eddigié, hanem olyanokkal, melyekkel ő fog szolgálni, nem pedig Lotaringiai Károly. Azt üzenete tehát Dünewald tábornok által Károlynak, hogy egészen bizonyos értesülései vannak, hogy Párkánynál aránylag kis számú török tartózkodik, s mielőtt még megerősödnének, ő még akkor is odamegy tönkretevésükre, ha a császári lovasság nem követi is. Mivel szándékától nem lehetett eltántorítani – bizonyára a Károlyval történt előzetes megállapodás értelmében –, Dünewald is követte a lengyeleket a császári lovassággal, csak némi horvátságot hagyott hátra, hogy legyen, aki fogadja és tájékoztassa a majd megérkező gyalogságot.

Így aztán, mihelyt a hegyről meglátták a törököket a párkányi síkon, az egyébként vitéz (csak nem hadvezér) Sobieski azonnal iszonyú hévvel rontott rájuk. A törökök csakhamar fu-

tásnak eredtek, a lengyelek utánuk. Mikor aztán így a síkságra és ráadásul a párkányi török ágyuk lőtávolába lecsalták őket, a törökök megfordultak és megtámadták az ágyútűz alá jutott lengyeleket. De erre már több ezer, a környékből összeszedett más török is csatlakozott hozzájuk, azaz kiszült, hogy Sobieski egészen bizonyosan jó értesülései egészen rosszak voltak.

A bajban aztán – saját bevallása szerint – még lengyeljei is sokkal fegyelmezetlenebbek voltak, mint várta volna tőlük. Iszonyú zűrzavar keletkezett soraikban, majd iszonyú öldöklés és futás. Hiába küzdött Sobieski is, fia is a legnagyobb bátorsággal és hősiességgel (ebben nem volt hiány náluk, csak szerénységben, önzetlenségben, no meg előrelátásban és nagyobb hadvezéri képességben), ők maguk is olyan bajba kerültek, hogy egymást szem elől veszítve, egyikük azt hitte már a másíkról, hogy már nem is él. Csak hírmondók voltak már embereikből, mire futás közben elérték a császári lovasságot (mi lett volna belőlük, ha Lotaringiai Károly, mint megérdemelték volna, magukra hagyja őket?), s így biztonságba jutva megállhattak. A törökök ugyanis a császári lovasság láttára mindjárt visszavonultak.

Ilyen bátor és ilyen heves támadó szellemű katona volt Sobieski és fia akkor, mikor nem hevedésre, hanem óvatosságra és megfontoltságra lett volna szükség. Mindjárt látjuk azonban, hogy ezzel szemben – talán éppen póruljásuk következményeként – milyen óvatosak és túlságosan is megfontolók voltak akkor, mikor bátornak lenni, azaz támadni kellett volna.

Mikor ugyanis megérkezett a gyalogság, Lotaringiai Károly érett megfontolás után elhátározta az azalatt 30.000-re felszaporodott törökség megtámadását. Neki 17.200 embere volt és Sobieski lengyelei. Most azonban már Sobieski volt az, aki nem akart támadni. Azt hozta fel kifogásul, hogy értesülései szerint nemcsak az aleppói, szilisztriai és kairói basák csapataival kell megküzdeniük, hanem maga a nagyvezér is útban van feléjük s bármely órában megérkezhet. (Hiszen éppen ezért kellett volna megérkezését nem megvárni, hanem megelőzni, utána már vele is el tudtak volna bánni az újabb diadaltól fellelkesült csapatok.)

De Lotaringiai Károly egyébként is biztosította róla, hogy az ő még jobb értesülései szerint a nagyvezér megérkezéséig egyelőre nem kell félni. Erre Sobieski és vezérkara is hozzájárult a támadáshoz, mely aztán fényes diadallal végződött.

Az azonban igaz volt, hogy Thököly olyan közel volt, hogy még a csata zaját is hallhatta. Ahhoz azonban nem volt mersze, hogy az ütközetbe beleavatkozzék. Mivel azonban ő ingyen semmit se csinált, két követet küldött a lengyel királyhoz (nem Károlyhoz, hanem a lengyel királyhoz; említettük, hogy többé-kevésbé cimborák voltak), hogy nem fog beleavatkozni a harcba, de ezért a keresztényektől ellenszolgáltatást kért. (Thököly tehát a töröknek is csak ilyen szövetségese volt. De természetesen ezt se azért tette, mert inkább a keresztényekhez húzott, hanem mert már rég látnia kellett, hogy ők az erősebb fél.)

Sobieski maga mellett tartotta Thököly követeit, hogy megfigyelhesse, milyen hatást tesz rájuk a győzelem, melyet már október 9-én s mindössze egyórás küzdelemmel kivívtak. (És Sobieski előtte mégis félt megütközni.) Mindjárt Párkányt is bevették s legalább 6-7.000 törököt szorítottak bele a Dunába. „Annyit tudok – írja jelentésében a később oly híressé vált Bádeni Lajos –, hogy azok a mészárlások, melyeket én eddig láttam, semminek számítanak ehhez képest s mindez a mi részünkről mindössze hatvan-hetven ember veszteséggel” (!).

Sobieski Thököly két nála levő követéről ezt írta haza: „Nem tudom, őszintén örülnek-e? Valószínű, hiszen katolikusok”. A ravasz Thököly tehát a katolikus lengyel királyhoz katolikus követeket küldött. Ilyen volt Bethlen és már Bocskai is. A mi irántuk elfogult történetkönyveink azonban mindezekből csak azt a következtetést tudják levonni, hogy mindhármuk mennyire dicséretesen (csak – sajnos – a katolikusoktól nem utánzottan) türelmes volt vallási tekintetben, pedig ravaszok és alkalmazkodók voltak ők, nem pedig türelmesek.

Lipótnak ekkor már olyan kiváló és olyan harcedzett volt a hadserege, katonáit pedig olyan határtalan önbizalom töltötte el, hogy a párkányi győzelem után csapatai kiválóságához újra jökvánatait fejezte ki sógorának, mert kétségtelen, hogy ez a kiváló harci szellem az ő

nevelésének eredménye volt. Az olyan katonáknak, akiknek olyan tehetséges s emellett olyan jellemes hadvezérük van, mint nekik volt, lehetett is bizakodó a szellemük.

Különösen kiemelte Lipót levele a Düneward vezénylete alatt álló lovasságot, mely már előbb, Sobieski eszeveszett futásakor a lengyelek fejvesztettsége ellenére is úgy állt a törökökkel szemben, mint az acélfal. Mint láttuk, azok meg se merték őket támadni. Pedig hát mennyi volt az ő számuk Sobieski egész seregéhez képest?

A gyalogság nagyszerű szellemét viszont abból lehet látni, hogy mikor még a Csallóközben az egyik nehéz-ágyú úgy belesüllyedt a mocsárba, hogy mikor már 150-re emelték az eleje fogandó lovak számát, akkor se sikerült onnan kihúzatni, a legénység önként jelentkezett a baromi feladat elvégzéséhez és 200-an kihúzták.

„Csapataink – mondta Stahrenberg a velencei követnek – oly lelkes hangulatban vannak és úgy lenézik a törököket, hogy nincs az a vállalkozás, mely nekik lehetetlennek látszik.” Bizonyára nemcsak a vezényletük, hanem az ellátásuk is jó lehetett (enélkül hiába a jó vezénylet). Zsoldjuk rendes fizetéséről is bizonyára gondoskodott a vezérük, mert másképp nem lehetett volna köztük ilyen jó a hangulat.

Hogy a lengyelek mennyire mások voltak, azt még Sobieski nyilatkozataiból is meg lehet állapítani. „Vereségünket – írja többet közt – Isten igazságos büntetésének kell tekintelnünk az oly sok templom kifosztásáért, az oly sok rablásért, féltelenségért és rendtelenségért. Láttam, hogy ez így fog történni, s gyakran fenyegetőztem, hogy itthagytok mindent, mert nem akartam tovább olyan hadsereggel maradni, mely minden tetteivel Isten haragját vonja magára. Vegyétek meg hozzá, hogy minden emberünk elpuhult, hogy már egészen elfeledték a katonai szolgálatot. A tisztek tudatlanok és hanyagok. A katonák hangosan panaszkodnak rájuk, különösen a dragoonosok, akiket nyomorultul feláldoztak.”

A németeknek is ilyen véleményük volt róluk, csak ők még jobban fején találták a szöveget. „Maga a király – írja Stahrenberg – egészen nagylelkű fejedelem és ezt magatartásával bizonyítja.” (Ez nincs ellentétben mindazzal, amit Sobieski hiúságáról írtam, mert a hiúság nem gáztett vagy becstelenség, hanem emberi gyarlóság, s éppen nem zárja ki azt, hogy valaki amellett nemes lelkű és jellemes is lehessen.) „De nem ura csapatainak, melyek, ha már egyszer megfordultak, többet nem lehet őket megállásra bírni. A hadsereg vezetői túlságosan önállóak, s ennek következménye, hogy a király nem tud arra a szigorú engedelmességre támaszkodni, melyet egy hadviselés megkövetel” (ez meg a lengyel nemességnek a miénkéhez hasonló túlságosan is nagy szabadságának s vele járó túl nagy önérzetének következménye volt. Emiatt voltak – hozzánk hasonlóan – a lengyel hadvezetők is elmaradottak a nyugatihoz képest).

Párkány bevétele s az itt aratott fényes győzelem után Lotaringiai Károly közölte Sobieskivel azt a tervét (láthatjuk, mennyire ő volt az irányítója a hadműveleteknek, nem pedig a hivatalos fővezér, a lengyel király), hogy átkel a Dunán és beveszi Esztergomot. A király beleegyezését adta hozzá. Mikor azonban már elkészült a Dunán a híd és a hadianyag is közeledett már hajón Komáromból lefelé a folyón, Sobieskit megint elhagyta az önbizalom és aggályoskodni és akadékoskodni kezdett.

Rettenetes esős az idő, mondta. Az utak járhatatlanok. A vár rendkívül erős. Az ellenség közel van, de a tél is.

Lotaringiai Károly igyekezett aggodalmait eloszlatni, de biztonság okáért mégis szükségesnek tartott egy felderítést. Ez olyan váratlan sikerrel járt, hogy a szenttamási hegyet mindjárt el is foglalták s több száz janicsárt, kik a városnak a falakon kívül levő részeit gyűjtogatták, lemészárolták.

Közben a császári sereg már át is kelt a hídon, de ugyanakkor azt az értesítést is kapták, hogy a nagyvezér is elindult már Budáról, hogy a télre – a törökök szokása szerint – elhagyja az országot. Így az ostrom kilátásai még biztatóbbak lettek. Mikor azonban arra került a sor, hogy a császári lovasság is átkeljen a Dunán, Sobieski azzal a kívánsággal fordult a herceg-

hez, hogy lovasságának legalább egy részét hagyja az északi parton, hogy az Érsekújvári várból egész odáig elportyázó törökök ellen számára védelműl szolgáljon. Ez magyarul azt jelentette, hogy a király és lengyelei nem óhajtják követni Károlyt az átkelésben és Esztergom ostromának megkezdésében. Hiszen ha ők is át akartak volna kelni a folyón, akkor nem lett volna semmi szükségük az északi parton portyázó törökök elleni oltalomra. Az is jellemző, hogy a császári lovasság segítsége nélkül még az északi parton se érezte magát biztonságban Sobieski és lengyelei.

Sobieski utána hamarosan még tűzörsége parancsnokát is átküldte az ekkor már a déli parton táborozó herceghez annak közlésével, hogy Esztergom török őrsege sokkal nagyobb, maga a vár pedig sokkal erősebb, mint eddigi értesülései mutatták. A császári lovasság – üzenete – egyébként is nagyon meggyengült s a lengyel is pihenésre szorul. Ezért mindkettőjük részéről vakmerő dolog lenne, ha ilyen nagy vállalkozásba bocsátkoznának. Nem helyes dolog valamihez, csak azért, mert már elhatároztuk, makacsul akkor is ragaszkodni, mikor még lehetséges, hogy becsületünk sérelme nélkül elálljunk tőle. Igaz, hogy a sereg már megkezdte a folyón való átkelést, hogy az ellenséggel felvegye a harcot (persze csak a császári sereg kezdte meg, nem a lengyel, de az viszont már be is fejezte), ámde mivel most már nyilvánvaló, hogy az ellenség megszaladt (a hazavonulást már megkezdő nagyvezérre céloz), mi is minden szégyen nélkül visszamehetünk a másik partra és téli szállásainkra vonulhatunk.

Károly erre már ingerülten felelt: Esztergom ostromának tervéről – mondta válaszában – nemcsak a császári udvar, hanem már az egész világ tud, s ezért nem alkothatnának rólunk valami hízelgő véleményt, ha a tervről mégis minden komoly ok nélkül lemondunk. Ő is nagyon jól tudja, hogy Esztergom erődítményei nagyon jó karban vannak, mégis reméli, hogy a várat egészen rövid idő alatt feladásra bírja. Mivel ő Esztergom megvívásának tervét már a császár elé terjesztette, a szándékától való elállás, hacsak a tervet onnan nem helytelenítik, már nem áll hatalmában. Hogy a törökök már Eszéken vannak hazavonultukban, csak méginkább a terv megvalósítása mellett szól. Károly még azt a Rabatta tábornokot is elküldte Sobieski meggyőzésére, aki Bécs felmentésekor csapataival a király mellé volt beosztva s így vele már jó ismeretségben volt.

Rabattának sikerült is Sobieskit meggyőznie, de Károly alig teszi meg az ostrom megkezdéséhez intézkedéseit, mikor – most már a király környezetének nyomására – az az újabb üzenet jön Sobieskitől, hogy ő három-négy napig még táborában marad (tehát még mindig nem kel át a folyón), akkor azonban a szükség úgyszólván rákényszeríti majd seregét a folyón való átkelésre. A herceg közben arról is értesüléseket szerzett, hogy a törökök és Thököly is tudnak már a lengyelek vonakodásáról s éppen erre alapítják reményeiket. Ezért, noha – érthető okokból – elment már a kedve a lengyelekkel való további tárgyalásoktól, újra elküldte Sobieskihez Rabattát s vele most már még Stahrenberget is, hogy győzzék meg s vegyék rá, hogy tartson ki amellet, amit egyszer már közösen elhatároztak. A meggyőzés nem sikerült. Lotaringiai Károly ekkor lengyeleket küldött hozzá: a melléje beosztott Lubomirszkyt és a királyhoz beosztott Zierovszkyt, egyúttal megüzente Sobieskinek, hogy a császári tisztek mennyire el vannak kedvetlenedve a lengyelek viselkedése miatt, s közölte vele a császár aznap küldött levelét is, hogy a hadjárat e dicsőséges évének befejezése és téli szállásra vonulásuk előtt még valami nagyobb haditettet hajtsanak végre.

Ezzel aztán végre sikerült Sobieskit legalább arra rávenni, hogy nem hagyta ott a hadszínteret s nem vonult el seregével. De viszont a folyón se kelt át, még így se, tehát a vár ostromában se vett részt se ő, se lengyelei. Az ostromot egyedül a császáriak hajtották végre. Mivel azonban a lengyelek is legalább ott voltak a közelben s így az ellenség nem tudhatta, hogy téltlenségre határozták el magukat, nem pedig azért vannak ott, hogy tartaléklul szolgálnak s ha szükség lesz rájuk, ők is beleavatkoznak; még így passzívításukkal is hasznára voltak az úgynék, mert a vár török őrsegeinek önbizalmát csökkentették.

Károly október 21-én (1683) körülfárta a várost, 26-án rohamot indított ellene s még aznap be is vette. Ágyúit felállította a várhegytel szomszédos Szent Tamás- és Szent György-hegyen, s a vár ostromának megkezdése előtt felszólította az őrséget a megadásra. Tervét közölte Sobieskivel, és felajánlotta neki, hogy ha nincs ellene kifogása, a vár megadására az őrséghez intézendő felszólítást nemcsak a maga, hanem a lengyel király nevében is teszi. (Megint az alázatos, soha meg nem sértődő, Sobieskinek mindig kedvében járó Lotaringiai Károly.) Ezzel a herceg egy csapásra két legyet is ütött: Egyrészt hiúságát levezve lekenyerezte a jó ügynek a királyt, másrészt megijesztette a törököket, mert azt kellett látniuk belőle, hogy csakugyan nemcsak Lotaringiai Károly, hanem a lengyel király csapatai is ostromolják őket. Azt kellett érteniük belőle, hogy értesüléseik, hogy a két keresztény sereg és a két vezér közt nincs egyetértés s a lengyelek el akarnak vonulni, téves volt.

A kettős cél elérése csak magának a hercegnek a tökéletes önzetlenségével és a vár bevétele dicsőségének azzal az emberrel való megosztásával volt lehetséges, aki a sikerért nemcsak nem tett semmit, hanem megvalósulását még akadályozta is. Lotaringiai Károlynak azonban ez nem okozott nehézséget, mert ő mindig csak a jó ügyért küzdött, de sose magáért. A király természetesen örömmel egyezett bele ebbe a kérelembe.

A felszólítás október 25-én ment fel az őrséghez a várba. Az meggondolási időt kért. Erre a támadók részéről a válasz az ostromágyuk azonnali megszóllaltatása és a bombázás azonnali megindítása lett. Ez a törökök idegeire olyan hatással volt, hogy a 4000 (!) főnyi őrség szabad elvonulás feltétele alatt azonnal megadta magát. Károly elvonulásukhoz 1600 főnyi őrséget adott melléjük, melyre ugyancsak szükségük is volt, mert a hős lengyelek még így is megkísérelték kirablásukat. A császári kíséret azonban felkoncolta a lengyel rablókat. Esztergom várát előtte már két ízben is két hónapon át hiába ostromolták, pedig akkor a török őrség sokkal kisebb volt, mint most.

Befejezésül csak azt említem még meg, hogy a vár bevételenek 250 éves évfordulójára Esztergom városa a Duna-parton a primási palota előtt emléket emelt Sobieskinek, mint a vár hős felszabadítójának. Lotaringiai Károlynak azonban nem emelt emléket, sőt a Sobieskiről elnevezett parkban levő emlékmű Lotaringiai Károlyt még mint társtényezőt vagy mint mellékszereplőt se említi. Ilyen igazságos a történelem és az utókor. Ennyire érdemes a földön szerénynek lenni. Ennyire nem hiábavaló az, ha valaki reklámozhatja magát vagy legalább elvbarátai reklámozzák.

Az egész ügyet egyébként csak azért ismertettem ennyire bőven, mert jól lehet belőle látni, ki volt Sobieski (mégpedig nemcsak hibáit lehet belőle látni, hanem erényeit is) és ki volt Lotaringiai Károly, ez a „szegény ördög”.

Sobieski egyébként feleségéhez intézett huszonegyedik levelében Esztergom bevételeire vonatkozólag ezt írta haza: „Mindenki véleményével ellentétben elhatároztam, hogy megtámadom a várat (J'ai résolu conre l'avis de tout le monde d'attaquer la forteresse”).

S Sobieski e dicsekvése nem is akkora hazugság, mint amilyennek látszik. Ő ugyanis a „mindenkin”, a „tout le monde”-on természetesen csak az ő lengyel környezetét és tisztikarát érti, akik lehet, hogy valóban még jobban ellene voltak az ostromnak, mint ő. Hogy aztán a beavatatlanok ezen a „mindenkin” elsősorban Lotaringiai Károlyt, ezt a valóban „szegény ördögöt” és a német sereget kénytelenek érteni és az esztergomi emlékbizottság is így értette, arról már szegény Sobieski igazán nem tehet. (Bár nem valószínű, hogy ez a bizottság Sobieski 21. vagy akár csak egy levelét is olvasta volna. Az emlékbizottság egyszerűen csak „hazafias” történelmet tanult, még azok a tagjai is, akik papok voltak.) Úgy aztán csak természetes, hogy Lotaringiai Károly, a „szegény ördög”, aki az átkozott Lipótnak egyébként sógora volt, tehát csak rossz ember és nekünk csak ellenségünk lehetett, ennyire kisemmiződött, még abból a haditettből is, melyet egyedül ő hajtott végre, Sobieski egyenes ellenzésére.

De hiába értette Sobieski a „tour le monde”-on csak az ő lengyeleit, ez a 21. levelében megnyilvánuló dicsekvés, önteltség mégiscsak túl sok a jóból egy olyan hadvezér részéről,

aki a másik, az igazi hadvezér részéről, aki a másik, az igazi hadvezér minden könyörgése és érvelése ellenére még csak arra se volt rávehető, hogy az ostromban egyáltalában részt vegyen és aki csak a Dunán innenről nézze azt, amit a másik, a névtelen hadvezér a Dunán túl tesz, de arra igen, hogy a bevétel mégis az ő nevében is történjék.

Mikor pedig a dicsőség a tettektől való minden kitartó vonakodása ellenére mégis csőstől hull a nyakába, akkor Sobieski mennyire elhiszi, hogy az egészet egyedül ő csinálta. Mivel azt, aki valóban csinálta, meg se említi, sőt azt állítja, hogy amit tett, ő azt „tout le monde” ellenére csinálta, természetes, hogy mindenki azt érti belőle, hogy az a „mindenki”, aki ellemezte, elsősorban maga a másik vezér: Lotaringiai Károly volt.

Így aztán csak természetes, hogy az esztergomi emlékmű Lotaringiai Károlyról hallgat. Egyenesen azt kell belőle értenünk, hogy Esztergom „hazafias érzelmű” lakossága kíméletből hallgat, sőt bizonyára egyenesen azt gondolja, hogy az emlékbizottságban részt vevő papok klerikális befolyására hallgat, akik tudvalevőleg mindig a Habsburgok és pereputtyuk talpnyalói voltak s így nem túrték, hogy a primási városban felállított emlékmű valami Habsburg-elleneset tartalmazzon, hiába kívánná azt a nemzeti becsület és a történelmi igazság.

Hát ez volt, kérem, az a Sobieski, akiről mi csak annyit tudtunk, hogy a nyálkás, gyagya és környezetétől dróton rángatott Lipóttal szemben oly hős, oly bátor, oly nagy ember és oly nagy hadvezér volt, hogy Bécs felmentése és Magyarország utána következő dicsőséges felszabadítása (noha Esztergom felszabadítása után hamarosan végleg hazament) az ő érdeme, de akivel a gögös Lipót mégis olyan méltánytalanul bánt és annyira hálátlanul, mikor kötelességét már megtette s így többet már nem volt rá szükség. Befejezésül csak annyit teszünk meg hozzá, hogy a hadjárat – mint majd látni fogjuk – Sobieskinek egy fillérjébe se került, de a lengyel nemzet se adott egy fityinget se rá, mert a lengyelek költségeinek előteremtése is Lipót gondja volt.

A lengyelek még többet kaptak, mint járt volna nekik. A szerződés szerint például téli szállás nem járt volna Sobieski csapatainak, de ő mégis még ezt is Lotaringiai Károlytól kért és kapott. Károly erre vonatkozó első ajánlatát azonban nem is fogadta el, mert még azt is ő akarta megszabni, hogy a téli szállások hol legyenek. Azt kívánta, hogy Felső-Magyarország területén, hogy Lengyelországhoz közelebb legyen, vagy talán, hogy Thökölyvel tovább is kacérkodhasson. Lotaringiai Károly ebbe is beleegyezett (Lipót tehát ennyire „hálátlan” volt), de – mint láttuk már – nem szolgált sem Sobieski, sem a kurucok megelégedésére.

Ha a Felvidék kurucainak oly kegyetlenül bántak az ő lengyeljeivel, mint ő elpanaszolja, annak bizonyára megvolt a maga oka. Ok nélkül csak nem mészárolták ugyanis a kurucok a velük oly feltűnően jóban levő Sobieski embereit. S ezt a sok kegyet és előzékenységet Sobieski a császártól annak ellenére kapta, hogy Thökölynek a nagyvezérrel való levelezését, mely a nagyvezér bécsi sátrának kincseivel együtt Sobieski birtokába került, sértő módon és a szövetségesi hűség megszegésével nem volt hajlandó kiszolgáltatni a császárnak.

Befejezésül csak a Révai lexikon azon adatát említjük még meg, hogy azok a lengyelek, akik Esztergom visszavételében nem vettek részt, ugyanakkor a táborukhoz közel eső Kéménd magyar községet elpusztították.

Kik viselték a felszabadító háború költségeit?

Említettük, hogy Sobieski hadi költségeiről is Lipót gondoskodott. Jó lesz tehát itt Lipót effajta érdemeire és vele járó gondjaira is rámutatnunk, mert hiszen fentebb már felvetettük az ellenvetést, hogy nem Lipót, hanem Európa adta a sereget (láttuk, hogy a hadjárat megindulásakor a 70.000 főnyi keresztény seregből csak 20.000-et állított ki Lipót, magyarjai pedig teljes távollétükkel tündököltek) s a pénzt se Lipót, hanem XI. Ince pápa adta hozzá.

Hát annyi bizonyos, hogy hazánk felszabadításában Lipót után az azóta boldoggá avatott XI. Ince pápáé a fő érdem. Nem nagyon látszik azonban, hogy ennek tudatában lennének vagy valami nagy hála töltene el érte bennünket. Sőt a kommunisták uralma alatt azt az utcát, mely nevét viselte, még Esztergomban is a város egyik, a nyilasoktól meggyilkolt megkeresztelkedett zsidó orvosáról, Berényi Zsigmond utcának nevezték el, noha a primási palota is ebben az utcában van. (A plébánia utcája pedig Kun Béla utca lett.)

Ha azonban van némi ítélőképeségünk és tárgyilagosságunk, még XI. Ince pápa érdekeit se helyezhetjük Lipóti elé. Igaz ugyan, hogy a pápa ösztökélése, diplomáciai tevékenysége (ő vette rá Sobieskit a Lipóttal való szövetkezésre és XIV. Lajost arra, hogy kötelezte magát, hogy a török háború közben nem fogja Lipótot hátra támadni, ami pedig egyik főfeltevétele volt annak, hogy Lipót a török ellen a támadóháborút megindítsa), főként pedig milliókra rugó hozzájárulása nélkül sose lett volna felszabadítás. Láttuk, hogy köszönték meg neki ezt a magyarok, főként a magyar kommunisták. De a nacionalista magyarok is csak úgy köszönték meg neki, hogy egész korunkig, a pápa boldoggá avatásáig se emlékműve, se róla elnevezett utca nem volt egész Magyarországon, s természetesen ekkor se a „hazafiak”, hanem a papok és a „klerikálisok” kezdeményezésére neveztek el róla itt-ott utcát, s ez még ekkor is csak azért volt lehetséges, mert a „hazafiak” ennek mégis szégyelltek ellentmondani.)

Az is igaz azonban, hogy a felszabadítás elsősorban mégiscsak Lipót, tehát Bécs ügye volt, neki kellett mindenről gondoskodnia, az ő bőrére ment minden (például, ha nem sikerül, a pápának nem kellett volna Rómából menekülnie miatta, de Lipótnak és a Habsburgoknak Bécsből igen; a pápa nem vesztette volna el miatta hármaskoronáját, de Lipót és a Habsburgok a császárit és a magyart igen, sőt valószínűleg még az örökös tartományok birtokát is), minden gond és felelősség és a költségek előteremtése Lipót nyakába szakadt.

A pápa adott, de akkor adott, mikor akart. És annyit, amennyit akart, bár a hadjárat elején egy időre még kötelezte is magát, hogy ad, s még arra is, hogy mennyit; enélkül Lipót meg se indíthatta volna a hadjáratot. Ámde, ha a pápa keveset adott vagy egyáltalában nem adott, mint ez XI. Ince halála után, mikor franciapárti pápát választottak, be is következett (és mindjárt a hadjárat sikertelenségében is megmutatkozott), akkor Lipótnak főtt a feje miatta, mert világos, hogy most már nem hagyhatta abban a már megkezdett, de még be nem fejezett küzdelmet, s így a pénzt mindenáron, akár uzsorásoktól is elő kellett teremteni. Sobieski költségeit nem Lipót, hanem nagyrészt a pápa fedezte, de amit a pápa adott, azt is Lipót adta, mert Lipót volt a vállalat feje és gazdája, a pápa is neki ígérte a segítséget, ami tehát belőle Sobieskinak ment, az Lipótnak hiányzott.

XI. Ince minden pápák egyik legnagyobbika volt mind szellemi, mind erkölcsi tekintetben, tehát tehetségben és jellemben egyaránt. Bámulatos az a tetterő és energia, amit állandó betegeskedése és rossz idegzete ellenére kifejtett. De bámulatos az az eszményiség és idealizmus is, amely éltette, egész lelkét előntötte, munkára lelkesítette, s az az önzetlenség, mellyel a mérhetetlen anyagi áldozatot vállalta. Mindenről lemondott, csak hogy az ügynek minél több jusson. Világos, hogy utódja ekkora áldozatokat és ilyen önmeztagadást akkor se tanúsíthatott volna, ha nem lett volna a Habsburg-ellenes irányzat híve.

Például XI. Ince egyedül csak az 1684. évre 1.300.000 aranyat juttatott Lipót és további 500.000-et Sobieski részére (hogy a szövetségből ki ne váljon). Az Egyháznak ez a nagy tehetségű és szent életű feje teljesen Habsburg-párti ember volt, sőt Lipótnak olyan nagy tisztelője, hogy őt egyenesen földön élő szentnek tartotta. Érdekes és a Habsburgokra feltétlenül hízelgő dolog, hogy a XI. Ince után következő, nála sokkal kisebb pápautódok már nem voltak ilyen nagy barátai se magának Lipótnak, se a Habsburg-háznak. A Habsburg-pártiság tehát még a pápáknál is a jámborság fokmérője volt.

Lipót nem az egész 16 éven át tartó felszabadító háború, hanem ennek csak első hét éve alatt, azaz XI. Incének 1690-ben bekövetkező haláláig kapott említésre méltó segílyt a pápától (bár természetesen később már még XI. Ince se tudott akkora összegeket adni, mint az első években). Adtak XI. Ince utódai is, de ritkán és egészen keveset. A dolog természetéből következik, hogy a költségek oroszlánrészét magának Lipótnak kellett előteremtenie. A háború az ő háborúja volt, az ő koronájához tartozó országot kellett felszabadítani, a felszabadítandó területek az ő birodalmához tartoztak, ő rendelkezett velük, világos tehát, hogy felszabadításukat is neki kellett elvégeznie, a felszabadítást neki kellett pénzügyileg fedeznie.

Még sohasem fordult elő a világtörténelemben, hogy országok nem a maguk, hanem mások javára vállaltak anyagi terheket. De egyébként is nagy naivság lenne feltételezni, hogy a pápa olyan gazdag volt, hogy a maga udvarának kiadásain kívül még egy évtizedeken át tartó világháború összes költségeit is viselni tudta volna. De még ha az anyagi lehetősége meg is lett volna hozzá, akkor is lehetetlenség, hogy egy olyan háború költségeit, mely ha sikerrel jár, elsősorban Lipót dicsősége és haszna, ha kudarccal, elsősorban Lipót baja, nem maga Lipót, hanem helyette más viselje. Lehetetlenség ez még akkor is, ha ez a más hatalom lelki hatalom, mint a pápaság, és olyan szellemóriás és erkölcsi nagyság képviseli, mint amilyen XI. Ince volt. Ilyen csak gyerekek elképzelésében lehetséges, de nem a valóságban.

Aki tehát Lipót a császár és magyar király szerepéről megfélemedezik s azt hiszi, hogy ez nem is volt a dologban olyan fontos és a dolog nélküle is meg lett volna, az ugyanabba a hibába esnék, mint azok, akik azért, mert magától értetődő és láthatatlan, azt gondolják, hogy minden emberi munka feltételére és legfontosabbjára, a levegőre, nincs is szükség. Pedig a gyerekek s általában az avatatlanok és felületesekek ebbe a hibába is igen gyakran beleesnek. Mivel Lipót munkája a felszabadító háborúban épp oly magától értetődő volt és mindennek annyira alapja és legfontosabbja, mint életünkben a levegő, sokan azt gondolják, hogy ennél a pápa segílypénzei, sőt még Sobieski vitézsége és 20.000 fegyelmetlen lengyelje is sokkal fontosabb volt.

A felszabadító háború annyi pénzbe került, hogy láttuk, hogy csak Magyarországon hajtottak be évente vagy négy millió forintot, pedig ez csak a csapatok egy részének élelmezésére ment. Tisztán Lipót gondja volt és teljesen az ő erszényére ment a hadsereg tüzéségének előteremtése, pedig láttuk, hogy a felszabadító keresztény sereg tüzésége olyan elsőrangú és a kor színvonalán álló volt, hogy az esztergomi 4000 török már a dörgésétől úgy megijedt, hogy feladta a jó karban lévő várat. De hogy ezt nem valami lemosolyognivaló gyávaságból tette, mutatja, hogy maga Lotaringiai Károly is tudta, hogy a várat 4000 főnyi őrsége és jó karban tartott volta ellenére is napok alatt beveszi.

Lipót gondja volt aztán seregeinek ruhával és bakancssal, továbbá munícióval való ellátása, valamint technikai felszerelése.

Láttuk, hogy Sobieskinek százezreket kellett fizetni a hadjáratban való résztvevése költségeinek megtérítésére. Világos azonban, hogy nemcsak neki kellett megtéríteni költségeit. Természetes, hogy a választófejedelmek és a kisebb német tartományok urai se jöttek ingyen. Ez utóbbiak még kevésbé tehették ezt, mint a nagyobb, a gazdagabb urak. Ezek mindegyikével Lipótnak kellett alkudoznia, anyagi vagy más (legtöbbször mindkét természetű) ellenszolgáltatásokat adnia, melyek közül az anyagiak egy részét a pápai segílypénzekből fizette, de csak a háború első felében, mikor tudniillik csakugyan kapott is ilyen segílypénzeket.

A hosszantartó háborúnak csak egyetlen esztendejében, 1695-ben, a kiállítandó 50.000 főnyi (tehát a kezdeti évekenél kisebb) hadsereg 21 millió forintot igényelt. A magukban véve óriási pápai segélypénzek ennek az összegnek a tizedrészét se érték el még akkor se, mikor legnagyobbak voltak. Egyébként természetes is, hogy Lipót háborújának költségeit nem fizethette a pápa. Legfeljebb hozzájárulhatott.

Lipót ebben az évben az alsó-ausztriai tartománygyűléstől a jövedelmek egy hetedét kérte s az megszavazta. Széchenyi György esztergomi érsek egymaga egymillió forintot adott. (Azért volt az érseknek egyszerre ennyi pénze, mert sebesültkórház felállítására gyűjtötte. De mikor látta, mennyire szükség van rá, beleegyezett, hogy hadak kiállítására fordítsák.)

Nemcsak maga a pápa volt nagylelkű, hanem Széchenyi érseken kívül más főpapok is, mégpedig külföldiek is. Bounvisi bíboros is majdnem egész ezüstkészletét a pénzverdébe küldte. Viszont láttuk, hogy a mi főuraink viszont, még a labancok is, pedig hát végeredményben mégis az ő birtokaikról vagy legalábbis hazájukról volt szó, magukra vették kincseiket még a köpcsényi hadiszemlekor is, utána pedig természetesen magukon haza is vitték. (Hogy is ajándékozhatták volna oda a hazának – mondjuk –, hiszen családi ereklyéikről volt szó?)

De ahogyan Bounvisi bíboros tett, úgy tettek más idegen bíborosok is: Marescotti, Acciogli, Chigi. 1686-ban a római hölgyek – természetesen lelkiatyai befolyásra – 100.000, a bíborosok ugyanannyi, a pápa pedig kétszer annyi tallért küldött Lipótnak. De láttuk, hogy mindez együttvéve is a költségeknek csak egy elenyésző kis töredékét, két százalékát tette ki. De a pápa ezenkívül még az összes egyházi javadalmakra is adót vetett ki erre a célra. De az olasz városok, illetőleg államok is megemberelték magukat, természetesen szintén a papság befolyására.

Genua egymaga 30.000 aranyat adott. (Milyen csekélység volt ez azonban a dúsgazdag várostól a pápa, a bíborosok, a papság és a szerzetesek adományaihoz képest!) De azért mégis igen sokat jelentett, mert természetesen egészen önkéntes felajánlás volt s teljesen ingyen, viszontszolgáltatás nélkül történt, ilyesmi pedig a politikában nincs. Mint láthatjuk, mégis volt. Annyiban azonban ezt is a pápának köszönhetjük, mert ő szólította föl adakozásra a várost, s nem valószínű, hogy a város a papság befolyása nélkül is eleget tett volna a pápa felhívásának.

Lipót unokatestvére, az akkor már éppen nem gazdag spanyol király, II. Károly, szintén ellenszolgáltatás nélkül, tisztán mint rokon, 550.000 aranyat küldött. Nagyon szépen viselkedett azonban a protestáns Braunschweig-Lüneburg-ház is, bár csak közvetett módon tudott hozzájárulni a háború sikeréhez. Magában a háborúban a legjobb akarattal sem vehetett részt ez a német uralkodóház, mert az egészen gyalázatosan viselkedő másik két protestáns német hatalmat: a dán királyt és a brandenburgi választót neki kellett féken tartania.

Attól kellett ugyanis félni, hogy miközben Lipót és szövetségesei Magyarországért és a kereszténységért küzdenek s áldoznak, addig ezek annak a francia pénznek megszolgáltatására, melyet ez időben, hogy Lipót ellen legyenek, állandóan kaptak (mert a francia király természetesen nem sokáig tudta állni a pápának adott szavát, hogy legalább semleges marad), hátba támadják a császárt. Azt azonban láthatjuk, hogy protestáns hatalmak részéről segélypénzek folyósításáról szó sem volt még akkor se, ha a császár iránt le voltak kötelezve. Tőlük még az is elég volt, ha a katolikus császárt nem támadták hátba addig, míg a kereszténységért küzdött. (Hogy egyúttal Magyarországért is küzdött, az természetesen még kevesebbet, illetőleg egyáltalában nem számított náluk.)

A pápa a világ összes templomában imákat rendelt el a keresztény fejedelmek egyetértéséért és a katolikus vallás oltalmáért, s ő maga is úgyszólván napot-éjjelt tērden állva imádkozva töltött ugyanerre a célra. Olyan benső átérzéssel tette ezt, hogy könnyeitől nedves lett a hely, ahol imádkozott. De a katolikus tömegeket is teljesen áthatotta nálunk ez a keresztény érzés. Nem is csoda, hiszen a Habsburg-birodalom lakói akkor már majdnem egy fél évszáz-

zada annak a Lipótnak uralma alatt éltek, aki maga is éppen olyan imádkozó ember volt, mint a pápa, és aki mindent elkövetett, hogy alattvalói is ilyenek legyenek.

Így aztán, mikor a szokásos esti nyolc óra helyett hat órakor a kereszténységért való imádságra megszólaltak a harangok, a tömegek ott az utcán térdre borultak, az utasok pedig kiszálltak az emiatt megállt postakocsikból, hogy térdre borulhassanak. Tiroli alattvalói egymaguk küldtek Lipótnak 100.000 tallér készpénzt, a sváb kerület pedig annyi lisztet, hogy értékét 150.000 aranyra becsülték. De a katolikus horvátok is kitétek magukért, mégpedig annyira, hogy a császár birodalmának egyik nemzetiségét se magasztalta annyira, mint őket. Ez a mi dicsőségünk is, hiszen hozzánk tartoztak s akkor még érzelemben se különültek el tőlünk annyira, mint később, mikor már nem voltak annyira vallásosak.

Nemességük például ekkor még nem horvát, hanem magyar nemességnek tekintette magát. Viselkedésük mutatja, milyenek lettünk volna mi, magyarok is, ha megmaradtunk volna épp úgy katolikusoknak mi is, mint ők, főként pedig ha hazafiságunkat a kereszténytelen szellem hatására nem Lipót szidásában, hanem követésében éltük volna ki. Úgy, mint a magyar alkotmány előírja, melynek alapja a király iránti hűség és a hozzá való ragaszkodás, a vele való érzelmi egység.

Ilyen mélységesen keresztény szellem közepette gondolhatjuk, hogy Európa-szerte milyen megbotránkozást keltett a protestáns magyarság törökpártisága, de a tőlük megmetyelvezett katolikus labancok kislelkűsége, közönye és kényelme is. „Nincs ebben a Thökölyben – mondja Contarini velencei követ jelentése 1683. január 31-én – semmi nagyvonalú, amit pedig hódítótkban meg szokott találni az ember. Hiszen mindent magának akar megszerezni és kapzsizással és fennhéjázással vádolják.”

Mikor Lipót a hadjárat elején még a varsói pápai nunciusnál, Pallavicininél is Thököly igényeinek kielégítése mellett érvelt, ő ezt felelte neki: „Én a pápától nem ezt a megbízást kaptam, hanem, hogy azon legyek, hogy Thökölynek a fejére üssenek”. Bizonyára e haza- és keresztény hitárulása miatti megvetésnek volt a következménye, hogy Thököly sem a pápához írt alázatos, mint láttuk, a pápa lábainak csókolását emlegető levelére, sem később, élete végén felkínálkozó megtérésére nem kapott Rómából semmi választ.

Mivel végeredményben mint törökverő, Sobieski is a pápa pénzéből élt, aki pedig pénzt ad, az parancsolhat is egyúttal, ekkor már Sobieski is kénytelen volt mindig jobban Thököly ellen fordulni. Mint keresztény hős, egyébként se tehetett volna másként, hiszen kizárta volna magát vele a keresztény közösségből és szövetségesei megvetését vonta volna magára. A pápa annyira botrányosnak és egyúttal veszélyesnek tartotta azt a szerepet, melyet Thököly és a tőle elcsábított magyarok játszottak, hogy külön arra a célra is küldött pénzt, hogy Thököly híveit elvonják az árulástól és hazájuk és a kereszténység ügyének megnyerjék őket.

A főkísértő, a fősátán azonban XIV. Lajos, a franciák királya volt. Mivel katolikus volt, sőt jó katolikusnak tartotta magát, de az egész keresztény közszellemet se haragíthatta magára, titkolta, hogy a törökkel érez. Nem is érzett vele (ki érez együtt az ördöggel?), csak a Habsburgok háttérbeszorítása volt neki fontosabb Magyarország, sőt a kereszténység ügyénél. Ő az adott helyzetben Lipótnak csak úgy árthatott, ha a törökök győzelmét kívánta, ez a kívánság pedig egyet jelentett a törökök támogatásával. Mikor a törökök Bécszet ostromolták, Franciaországban (bizonyára nem véletlenül) már előre elterjedt a hír, hogy a város elesett. Érdekes, hogy ott is elsősorban a Hugenották terjesztették ezt a hírt. Pedig nekik ellenségük volt XIV. Lajos, s így azt gondolhatná az ember, hogy Lipótban szövetségüket látták. Nem. Ők felekezeti fanatizmusból azt a Lipótot, akivel semmi dolguk se volt, tehát nem is bántotta őket, még annál a XIV. Lajosnál is jobban gyűlölték, aki kiirtotta őket. Pedig Lipót olyan térítőeszközökhöz (dragonyosok), mint XIV. Lajos, sose folyamodott maga protestáns alattvalóival szemben. A protestáns propaganda hatása alatt azonban külföldön, tehát Franciaországban is, mindenki azt hitte, hogy a francia Lajos vallásüldözése Lipótéhoz képest semmi.

Mikor aztán Lipót fegyverei diadalának híre a mesterségesen terjesztett ellenkező hírek ellenére is megérkezett Franciaországba is, e kellemetlen hírt csak lassan és kíméletesen merete közölni a francia királlyal környezetében. Tudták ugyanis, mennyire le fogja sújtani ez a nagy keresztény győzelem a „legkeresztényebb király” nevet viselő francia királyt. A hatás azonban még lesújtóbb volt, mint várták, mert a dolog XIV. Lajost úgy megviselte, hogy utána „lázrohama” miatt három napig nem mutatkozott. Őt annyira tönkretette ez a minden keresztényt annyira megörvendeztető hír.

Francia feleségével egyetemben eleinte Sobieski is a francia párt képviselője volt hazájában. Természetesen nem idealizmusból, még csak nem is ingyen, hanem a francia pénz hatására. Lengyel királlyá is XIV. Lajos pénze tette. Ezért kapcsolta erős és tartós megértés nálunk hasonló szerepet játszó Thökölyhez. Mivel azonban benne legalább annyi becsület azért mégis volt, hogy törökparti azért még se tudott lenni (hiszen ezt még gazdája, XIV. Lajos is tagadta), közben pedig – családi okok miatt – a felesége is megharagudott XIV. Lajosra, sikerült a bécsi diplomáciának XIV. Lajostól elvonni és a törökellenes keresztény szövetségnek megnyerni. De természetesen csak úgy, hogy a francia pénz helyett most kapott pápai pénzt s melléje még dicsőséget.

A lengyel nemesség lelki világa, s még inkább kiváltságai, szabad királyválasztása s általában alkotmánya nagyon hasonlított a miénkhez. Náluk is az volt minden bajnak, később magának az ország bukásának is az oka, hogy addig, míg egészen el nem vesztették, túlságosan is nagy volt a szabadságuk. Hogy nekünk magunknak is ez volt a legfőbb bajunk, azt a belénk nevelt nagy hazafias elfogultság és Habsburg-gyűlölet miatt önmagunkon nehéz belátnunk, azért Lengyelország példáján ismertetjük. Itt ugyanis mint nem érdekelték, könnyebben tudunk tárgyilagosan gondolkodni.

Hogy a felszabadító háború idején Lengyelország szövetkezzék a Habsburgokkal, az épp úgy volt a lengyelek érdeke, mint Lipóté vagy a miénk. Hiszen a lengyelek is évszázadok óta harcban álltak a törökkel, és éppen ekkor került – mint nálunk Érsekújvár vagy Nagyvárad – Lengyelországban is török kézre Kameniec. Ámde a nagy lengyel szabadság miatt a lengyel királynak nem volt joga ahhoz, hogy háborút indíthasson vagy külföldi hatalmakkal szövetséget köthessen. Ehhez előbb meg kellett szereznie a lengyel országgyűlés hozzájárulását.

Szép ez a nagy szabadság, de képzeljük csak el, milyen nagy akadály az ország érdekeinek előmozdításában a király számára akkor, mikor a viszonyok titkos és gyors cselekvést kívánnak. Addig ugyanis, míg az országgyűlést össze tudják hívni (a régi közlekedési eszközök és a híradás nehézsége miatt) és a korteshadjáratot le tudják bonyolítani, az ellenség régen értesül a szándékról, meglepni már nem lehet, sőt arra már minden védelmi intézkedést megtehet és ezzel annyira megváltozott viszonyokat teremthet, hogy mire megvan a lehetőség a támadásra, vagy akár csak a szövetség megkötésére, már egészen tárgytalanná, sőt esetleg károssá válik az, ami egy évvel vagy fél évvel előbb még előnyös volt.

De még ha nem titkos, hanem mindenki előtt tudott, nyilvános dologról van szó és a sürgősség se fontos, az ellenség ilyen esetekben akkor is mindent megtesz (a lehetősége megvan hozzá, hogy megpróbálja), hogy az országgyűlés ne adja meg az engedélyt a háború megindítására vagy a szövetségbe való belépésre. A Lipóttal való szövetkezés esetében is így volt, sőt francia pénzen egyenesen botránys korteskedés és befolyásolás kezdődött, mert természetesen Lipót diplomáciája és (kisebb fokban) pénze is működésbe lépett, hogy az országgyűlésen az ő pártja győzzön. (A főpapság és azok a jámborabb főurak és nemesek, akik az Egyházra szoktak hallgatni, természetesen a Lipóttal való szövetkezés, tehát a felszabadító háborúban való részvétel mellett voltak.)

A francia pénz azonban (tudvalevő, hogy XIV. Lajos Franciaországa volt akkor Európában a legnagyobb anyagi forrásokkal rendelkező állam) csak úgy özönlött az országba, a francia ügynökök mindenütt ott sűrögtek, forogtak, s nemcsak rábeszéléssel dolgoztak, hanem egyenesen megvásárolták a lengyel nemesek szavazatait. Emellett már ők is jól értettek

a később oly híressé és fontossá vált propagandához, hamis, álhírek terjesztéséhez, hazugsághoz és rágalmazáshoz, hogy az ellenpárt vezetőit lejárassák.

Mindezzel és egyes jelszavak felhasználásával és elterjesztésével olyan közhangulatot teremtettek, hogy azt, ami a valóságban egyedül csak a franciák érdeke volt, mindenki lengyel érdekeknek gondolta. Egyik piszkos rágalom a másik után terjedt el és talált hitelt Lipót és a pártján levő főpapság és főurak vagy más vezetők ellen.

Egészen bizonyos, hogy nem is sikerült volna soha elfogadtatni az országgyűléssel a Lipóttal való szövetséget s így a felszabadító háborúhoz való csatlakozását, ha Lipótnak (noha államszervezetének tehetségtelenségéről mi annyira meg vagyunk győződve) nem sikerült volna elfognia és kezére keríteni azokat a mindent eláruló, szégyenteljes leveleket, melyeket a francia hatóságok a pártjukon levő lengyel „hazafiakhoz” intéztek. (Franciaország ugyanis csak Lipót birodalmán, Németországon keresztül érintkezhetett a lengyelekkel, s így a levelezés és a francia pénz Lengyelországba Németországon, Csehországon, Szilézián vagy a magyar Felvidéken ment keresztül.)

Ezeket az elfogott leveleket aztán Lipót ügynökei másolatokban szóról szóra átadták azoknak a lengyel híveiknek, akik az ő pártjukon voltak, ezek pedig felolvasták őket azon az országgyűlésen, mely az ügyben dönteni volt hivatva. Az országgyűlés még meg nem vesztegetett tagjai körében aztán ezek a levelek olyan felháborodást keltettek s érthetőleg úgy ki nyitották a lengyel közvélemény szemét, hogy a francia pártot valósággal elsöpörték.

Az ország felháborodva tudta meg, milyen gyalázatos lélekvásárlás, milyen aljas pénzületek folytak a hátuk mögött az ország és a kereszténység bérére, s a francia befolyás alól immár kiszabadult Sobieski így lehetett országgyűlési engedéllyel Lipót szövetségese és Magyarország társfelszabadítója. (De láttuk, hogy csak olyanforma társ volt, mint a kommunizmus alatt egymás iránt a „társbérlők”.) Hogy régebben maga Sobieski is ilyen francia bérenc volt, annak bizonyítékait természetesen nem terjesztették az országgyűlés elé, mert nem állt Lipót érdekében. De azért se, mert akkor már Sobieski a lengyelek királya lévén, ennek nyilvánosságra hozatala destruktív hatást gyakorolt volna. De ennek bizonyítékai is Lipót kezében voltak, mint ahogyan ma a történetírás kezében vannak.

Igazán nem a lengyel „szabadságnak” köszönjük tehát mi hazánk, a lengyelek pedig Kameniec várának visszavételét és mindkét nemzet számára a török veszély megszűntét, mert ezt a lengyel „szabadság” feltétlenül megakadályozta volna, ha nagyszájú „hazafiak” becstelenségét nem sikerült volna Lipót „tehetségtelen” minisztereinek leleplezniük.

XIV. Lajos természetesen hamar kigyógyult abból a háromnapos lázból, melyet neki a törökök felett Bécsnél aratott nagy keresztény győzelem okozott. Hamarosan tehát újra működni kezdett Lengyelországban a francia pénz és a francia ügynökhad és jelszó lett az országban, hogy az országgyűlés a királyt azonnal parancsolja haza Magyarországból. A lengyel szabadság ugyanis oly nagy volt, hogy az országgyűlésnek még ehhez is megvolt a joga.

A király és serege a kereszténységért küzdött bár, de Bécsnél és nálunk, tehát a lengyelek számára külföldön, mi pedig nagyon jól tudjuk, hogy az alkotmány a mi nemességünket is megvédte attól, hogy akarata ellenére a király külföldre vihesse. A lengyel nemesség is még a király szavára is csak otthon volt köteles harcolni, de nem külföldön.

Míg tehát Sobieski harcolt a kereszténységért, aratta a babért (mint láttuk, még jóval érdemén felül is), halmozta a sok dicsőséget, otthon a háta mögött ellene dolgozott a francia pénz és a francia párt. Ha Sobieski háborúja kudarccal vagy akár csak kevesebb dicsőséggel járt volna, ez a párt már régen elsöprő győzelmet aratott volna a lengyel országgyűlésen, s így Sobieskit sokkal hamarabb hazahívták volna. De így, a fényes bécsi győzelem és világhír és a vele összekapcsolt lengyel dicsőség, különösen pedig a szerzett nagy zsákmány miatt, melyhez hamarosan még Esztergomnak a lengyelek ellenére, de mégis az ő dicsőségükre törént bevétele is járult, s melynek híre újra lelkesedéssel töltötte el az egész világot, mégse tu-

dott ilyen hamar győzelmet aratni a Lipót-ellenes párt. A felesége azonban ennek ellenére is megírta Sobieskinek, hogy nagy Habsburg-pártiságával (risum teneatis, amici!) lassacskán az egész lengyel nemzet gyűlöletét vonja magára.

Sobieski ezt írta neki vissza: „Tehát magamra vonom a lengyelek gyűlöletét? Vajon miért? Talán mert naponta kockára teszem értük sorsomat, életemet, egészségemet? A lengyelek akarták a császárral való szerződést, én pedig beleegyeztem. Útnak indítottam a sereget anélkül, hogy ez a köztársaságnak egy krajcárjába került volna. Most meg a téli szállás költségeit takarítom meg a köztársaságnak. Katonáimnak dicsőséget és gazdagságot szereztem. Persze néhányan elpusztultak közülük, de ez mindnyájunk sorsa: születünk és meghalunk.”

Látjuk tehát, hogy Sobieski maga is hangsúlyozza, hogy se ő, se Lengyelország egy filéért se áldozott se a Habsburgokért, se Magyarorszáért, se a kereszténységért, de hasznuk annál több volt belőlük: pénzt, hírnevet és dicsőséget szereztek vele. Sobieskiről és lengyeleiről nem mondhatjuk tehát, hogy csökkentették Lipót pénzügyi gondjait. Nem mondhatjuk tehát róluk azt se, hogy érdemeit csökkentik.

Világos, hogy Miksa Emánuel, a bajor választó se ingyen jött, hisz a politikában nincs és nem is lehet ingyen, kivéve azt a nagyon ritka esetet, mikor a politikát, az anyag és az ösztönök uralmát fölülmúlja, elnyomja a hit és a szellem világa. De Miksa esetében természetesen nem múlta felül és nem nyomta el, hiszen ehhez szinte csoda kellett volna, csodák pedig nem teremnek minden borkorban, legfeljebb a középkorban (de akkor is csak ritkán) vagy a Habsburgok történetében, de világos, hogy ott se mindennaposak.

Miksa, mint rámutattunk, a császár lányát, mégpedig politikai, hatalmi szempontból a legértékesebb lányát kapta feleségül s vele az egész spanyol világbirodalmat örökségül, melyet elhódított ugyan tőle a nála sokkal hatalmasabb francia király, de ha rövid időre is, azért ő is német-római szentbirodalmi császár lett általa.

Igaz, hogy Lipót e lányának, Miksa menyasszonyának, férjhezmenetelekor ünnepélyes esküben le kellett mondania dús örökségéről, e mesés hozományáról, azonban – a politika már csak ilyen – férje és utódai így is jogot formáltak rá (azon a címen, hogy kényszer alatt, azaz nem szabad akarattal mondott le örökségéről), s az a sok baj, ami ebből nemsokára Lipótra és fiaira szakadt, mutatja, milyen nagy ár volt az, amit Lipót Miksa Emánuelnek leánya kezével adott. A Habsburgok Miksa hadvezéri tehetségét és magával hozott tízezer emberét ugyancsak drágán szerezték meg maguknak, tehát mivel se hoztak nagyobb áldozatot Magyarország felszabadításáért, mint éppen ezzel.

Arról a sok bajról pedig ne is beszéljünk, melyet a még gyerek Miksának a Sobieskiével egyenlő hiúsága és nagyravágyása jelentett, bár – ismerjük el – hogy Miksa e nagy hibái mellé legalább tehetséget is hozott, nem úgy, mint Sobieski, aki csak vitéz volt, de nem hadi tehetség. Mivel azonban Lipótnak bőven voltak akkor Miksánál még tehetségesebb hadvezérei is (Lotaringiai Károly, Badeni Lajos, Savoyai Jenő), Lipótnak csak Miksa nagyravágyásából és sértődékenységből volt kára, de tehetségéből nem volt haszna, mert nagyravágyása csak a még nála tehetségesebbeket szorította hátra, illetőleg kedvetlenítette el. A többiek mögött ugyanis, bár szintén mindnyájan fejedelmi személyiségek voltak, nem állt ország, hadsereg, tehát tényleges hatalom, míg Miksa mögött igen, s így a császár az ő megsértését s ennek következtében visszavonulását kevésbé kockáztathatta meg, mint nála tehetségesebb, de tényleges hatalom nélküli vetélytársaiét.

A naivak és a gyermeteglelkűek okulására azonban (mert ilyenek a Habsburgok magyar gyűlölöi között különösen nagy számmal találhatók) ki kell emelnünk, hogy a császárnak hozomány szempontjából legértékesebb leánya mellé (akinek egyébként Mária Antónia volt a neve) és a dicsőség mellé, melyet a török harctéren szerzett, Miksának még külön pénzbeli ellenszolgáltatás, azaz látható és kézzel tapintható, úgynevezett „bares Geld” is kellett. Hogyne kellett volna, mikor menyasszonyának eskü alatt kellett lemondania e nagy hozományá-

ról (amely esküt Miksa nem tartott ugyan meg, de világos, hogy ütőkártyának ugyancsak felhasználta, mikor anyagi érdekei kielégítéséről volt szó).

Már 1682 decemberében megkötötte vele a császár a szerződést, hogy addig, míg a háborúban részt vesz, minden évben 400.000 aranyat kap. Mivel azonban Miksa a császári lány és dicsőségvágya kielégítése mellett még ezt a „bares Geld”-et is annyira szükségesnek tartotta, hogy kevesellte (nem ellene való szemrehányásként állapítjuk ezt meg, hanem mint a legtermészetesebb dolgot, melyet csak azért kell kiemelnünk, mivel a mi Habsburg-gyűlölőink között olyan sokan vannak azok, akik ezt egyáltalában nem tartják természetesnek s azért azt hiszik, hogy mindenkinek érdeme van Magyarország felszabadításában, csak Lipótnak nem, vagy legalábbis az ő érdeme a legkevesebb), a megállapodást Lipót már néhány hónap múlva úgy kényszerült módosítani, hogy 500.000 arany legyen a pénz, ne 400.000, és hogy Miksa azokban az években is kapja ez összeg kétötödét, mikor esetleg szünetel a török elleni támadás. Ennek az ajánlatnak ellenében kötelezte magát Miksa a 10.000 ember kiállítására (tehát tulajdonképpen ezt a 10.000 embert is Lipót állította ki).

A mi naiv Habsburg-gyűlölőink azonban azt hiszik, hogy ez a 10.000 ember csak úgy az égből pottyant le Lipót ölébe, mint a Habsburgok közmondásos bolond szerencsésének egyik megnyilvánulása. Hogy mibe került Lipótnak Miksa e tízezer embere, annak értékelésére elég arra rámutatnunk, hogy száz évvel Lipót előtt még voltak évek, mikor egész Magyarország begyűlt adója mindössze csak évi 30.000 forint volt.

A császár lánya, a spanyol örökségnek a róla való lemondás ellenére is megmaradó reménye, a készpénzben kapott évi 500.000 forint és ráadásul még a dicsőségvágy vezette tehát Miksa Emánuel bajor választót Lipót táborába, illetőleg tartotta ott meg egy ideig. Mindehhez azonban természetesen épp úgy csatlakozott még néminemű hadizsákmány is, mint Sobieski esetében. Például a Miksa vezetésével 1687-ben megvívott nagy második, de ez esetben dicsőséges mohácsi csatában, mely olyan fényes és annyira teljes győzelem volt, hogy az 50.000 főnyi török ellenségből mindössze csak 7.000 tudott hazamenni és a törökök minden egyes ágyúja (66 volt nekik) és zászlaja (160-at zsákmányoltak belőle) a keresztények kezébe került, Miksa, a keresztény fővezér, egymaga kétmillió értékű (!) hadizsákmányt szerzett. Ez is az övé maradt tehát, nem pedig azé a császáré lett, aki a keresztény sereg kiállításának és fenntartásának költségeit és gondját viselte, a miatta kölcsönvett adósság terhét nyögte és a hitelezők zaklatásait szenvedte.

Nem ingyen harcoltak tehát Lipót szövetségesei. Ezek után nem csoda, hogy Lipótnak a török felszabadító háború miatt még addigi, úgyszólván szegényes udvartartása költségeit is le kellett szállítania, s többek között még az addig az udvarban szokásos téli szánkázásokat is megszüntette. Az azonban már valóban csoda, hogy a hálás magyar haza és az utókor mindezt úgy köszöni meg neki, hogy Lipótban egyáltalában nem is lát semmi érdemet Magyarország felszabadítása terén: a pénzt szerinte a pápa adta, a katonákat meg szövetségesei, Lipót tehát, mint egészen felesleges harmadik, elmehet. Hogy még tisztábban lássunk a dologban, mellesleg még azt is megjegyezzük, hogy Lipót leánya, Mária Antonia kezére Jakab fia nevében titkon még Sobieski is pályázott. Ennek reményében hagyta ott XIV. Lajos szövetségét, illetőleg pénzét és csatlakozott Lipót hadjáratához, mely neki szintén nem került egy fillérjébe se. Mivel azonban bajor Miksa, az előkelőbb és szerencsésebb vetélytárs, Sobieski fiát kiütötte a nyeregből, sőt, ő a császári leányt természetesen e vetélytárs nélkül se kapta volna meg, bizonyára ez is oka volt Sobieski furcsa bécsi viselkedésének. Ezért került annyira a találkozást a császárral, ezért szimatolt részéről mindenütt mellőzést, ezért írta oly csipősen, hogy ceremóniákon kívül eddig ő még semmit se kapott. Pedig hát tulajdonképpen csak egy fájt neki, az, hogy a császár a bajor választót előkelőbb és megfelelőbb vőnek tartotta, mint az ő fiát, a hadjárat szempontjából pedig nagyobb értéknek, mint őt magát.

Említettük, hogy valamennyi protestáns német fejedelem között talán a braunschweigiek voltak ez időben legőszintébb hívei a császárnak, de ők mégse vehettek részt a császár olda-

lán a harcban, mert a XIV. Lajostól megfizetett dán király és brandenburgi választó esetleges hátbatámadásától tartva a braunschweigiak nem vonulhattak harcba. Mikor a pápa nagy fáradására 1684. augusztus 15-én végül fegyverszünet jött létre a császár és a francia király között, 1685-re végre a hűséges braunschweig-lüneburgi ház is Lipót segítségére sietett keleten is, s ki is állított nem kevesebb, mint 11.000 (!) embert. De természetesen azért őket is Lipótnak kellett megfizetnie, hiszen e nélkül ők se tehettek s természetesen nem is tettek semmit. Legfeljebb „olcsóbbak” voltak, mint mások. Nekik „csak” 260.000 aranyat fizetett a császár.

A háború későbbi folyamán, ugyanezen braunschweig-lüneburgi háznak Hannoverben uralkodó ifjabb ága, mely később az angol királyi trónra is került, 1692-ben 5000 embert kínált fel Lipótnak ingyen. Mivel a hozzáértő tudja, hogy a politikában az „ingyen” se ingyen, világos, hogy ezt is csak úgy lehet érteni, hogy készpénzbeli ellenszolgáltatás nélkül. Ekkor a feltétel az volt, hogy a császár viszonzásul emelje a választófejedelmi méltóságra a családot. Így aztán az addigi nyolc választó helyett most már kilenc lett.

Ez se volt Lipót részére semmiképpen se ingyen, mert eltekintve attól, hogy ez Németországban a katolicizmusnak (tehát vele együtt a Habsburg-háznak is) kárára volt, mert a kitüntetett család, mint említettem már, protestáns volt és ma is az, s így csökkentette azt az esélyt, hogy továbbra is a katolikus Habsburgok lehessenek a császárok, Lipót e rangemeléssel elenségeivé tette a többi választófejedelmet, akik magukra sértőnek tartották, hogy egy náluk addig kisebb rangú család velük egyenrangúvá váljék, s még inkább azokat a német uralkodóházakat, melyek ezt a méltóságot nem kapták meg, noha természetesen szintén vágyódtak rá. De hát mindenkit nem lehetett választófejedelemmé tenni, mert akkor meg az egész méltóság vesztete volna el értékét.

Lipót nehezen is szánta rá magát a választófejedelemségek ez eggyel való felemelésére, különösen mivel a protestánsok hatalmát is növelte a Német Birodalomban, ezért csak hittudósok véleményének kikérése után szánta rá magát, akiktől azt kapta válaszul, hogy a rangemeléshez joga van, s a katolicizmusra is nagyobb az előnye, mint a hátránya. Láthatjuk belőle, hogy Lipót hittudósai milyen fontosnak tartották Magyarország felszabadítását, tehát – megint csak az általános magyar felfogással ellentétben – mennyire nem voltak magyarellenesek, hanem határozottan magyarpártiak. Magyarország felszabadulását nagyobb haszonnak tartották a katolicizmusra, mint amekkora kárnak, hogy a császárt választó német fejedelmek közt a katolikusok aránya kisebb lett.

Említettük, hogy a Habsburg-párti Braunschweigiakkal a szintén protestáns Hohenzollernnek, akik pedig közös vérből származtak a Habsburgokkal, mert a Habsburgok ősniaja is egy „Zollern” volt, ez időben XIV. Lajos megfizetett csatlói voltak, tehát németellenes ügyet képviseltek. Pedig ekkor a brandenburgi trónon Frigyes Vilmos, az úgynevezett „nagy választó” ült. Csodálatos, hogy ilyen hazaárulás és ilyen jellemtelenség mellett (mert hiszen mindent pénzért csinált) ez a választó mégis „nagy” lehetett s annak nevezzük még ma is.

Másrészről azonban nagyon is érthető a dolog, mert hiszen éppen a francia júdáspénzek alapozták meg Frigyes Vilmos anyagi nagyságát, azaz hatalmát. Nagy jellemtelenség és nagy szégyen volt a brandenburgi választóra ez a francia pénz, mert hiszen a török ügyének pártolását, a kereszténység, az egész európai kultúra elárulását jelentette s akkor még ezt a keresztény világban nem bocsátotta meg senki, mint később a francia forradalom hiteltelenségének hatására már megbocsátották.

De közönséges hazaárulás is volt Frigyes Vilmos viselkedése, mert hiszen Franciaország a németek ősi ellensége volt, s XIV. Lajos nemsokára hol ennek, hol annak a német városnak elfoglalásával csonkította meg a német haza területét. Az a német uralkodóház, mely később a német császári székben a Habsburgokat követte, s éppen a német öntudat, sőt agresszió képviselője lett, ekkor hazája, a német föld védelme s a német császár támogatása helyett titkon, s ha titkon nem lehetett, akár nyilván is francia érdekeket szolgált, mégpedig egyszerűen azért, mert a franciák megfizették.

A francia érdekek ekkor az volt, hogy Lipót hatalma ne emelkedjék, vagyis hogy török felszabadító háborúja ne sikerüljön. A francia király Brandenburg fejedelmének (akkor még nem volt királyi címe) megfizetésével nemcsak azt érte el, hogy ennek az egyik legtekintélyesebb német fejedelemségnek fegyveres erejétől megfosztotta Lipót felszabadító seregeit, hanem – mint láttuk – miatta még a braunschweigiek csapatai is otthon voltak kénytelenek maradni, mert még arra is készen kellett lenni, hogy Brandenburg egyenesen támadólag lép fel a török harctéren küzdő császár ellen. Az alkalom erre mindenesetre nagyon csábító volt, mert hiszen a törökök győzelme esetén a Hohenzollernnek már ekkor elragadhatták volna a vezetést a Habsburgoktól, s helyettük már ekkor ők lehettek volna a német császárok.

Lipót természetesen elkövetett mindent, hogy „a nagy választót” a franciák oldaláról elvonja. Világos azonban, hogy ez is csak úgy volt lehetséges, ha ő is fizet, mégpedig többet, mint a franciák. Bár az átállásra Frigyes Vilmosban egyébként meglelt volna a hajlandóság, mert ő is érezte politikája becstelenségét, s ennek a nagy érdekeMBERnek természetesen volt annyi esze, hogy ha épp úgy megfizetik, akkor inkább a keresztény és német szempontból hazafias ügyet támogatja, mint azt, melyet becstelensége miatt titkolnia, melynek nyilvánosságra jutása miatt még önmaga előtt is pirulnia kellett.

Önző kapzsisága miatt azonban a császárral való tárgyalások nagyon lassan haladtak előre, sőt újra meg újra megakadtak, mert ez a „nagy” ember minden eszközt megragadott, hogy átállása rá nézve anyagilag is minél előnyösebb legyen. A magyar „hazafiak” mindenesetre jól láthatják belőle, mennyire nem egyszerűen csak a maguk bőrét védték az osztrák, cseh és német szomszédok, mikor minket a török ellen segítettek. Lám, a maga bőrére egyiküknek se volt akkora gondja, mint a Hohenzollerneknek, de Frigyes Vilmos mégis úgy védte „a maga bőrét”, hogy egyenesen a török malmára hajtotta a vizet.

A viszonyokkal ismerősek mindenekelőtt arra figyelmeztették a császárt, hogy ha Frigyes Vilmosnál sikert akar elérni, akkor először is a még férjénél is piszkosabban anyagias fejedelemszontyot kell megnyernie. Az asszony részére évente legalábbis 80.000 forint fizetését tartották szükségesnek. „A nagy választó” ugyanis, mint már említettük is, „nagy” volta ellenére is felesége papucskormányja alatt állott s nála sikert csak úgy lehetett elérni, ha felesége is magáévá tette az ügyet. De az is könnyen lehetséges, hogy Berlinben nem is annyira papucskormány volt, hanem csak pénzvágó és okos ravaszság. Ha ugyanis nemcsak a férfi keres, hanem ugyanakkor az asszony is, ha neki is fizetni kell, nemcsak az urának, akkor az összesen keresett összeg mégiscsak több, mintha csak a férj keresne.

A nagy választó olyan kegyes volt, hogy a jó ügy számára se akarta magát drágábban eladni, mint a becstelenségre és hazaárulásra, de azt nyíltan kifejezte, hogy a császár öfelsége nem kívánhatja tőle, hogy azt az évi 300.000 aranyat (melyet háború esetére XIV. Lajos biztosított részére) elveszítse, vagy hogy a császár részéről kevesebbel is megelégedjék. De a „Frau Kurfürstin” is nyíltan megüzente Bécsbe, hogy ő is számot tart a kártalanításra. Így aztán – persze a franciák elöl eltitkolva s XIV. Lajost becsapva – végre megkötötték a szerződést, hogy Frigyes Vilmos támogatásáért a császár is fizet 300.000 forintot, a szerződés egy titkos pontja pedig még külön a „Frau Kurfürstin” részére is biztosított 80.000 tallért.

Így aztán mégiscsak azt kell gondolnom, hogy Frigyes Vilmos azzal, hogy a becstelenség útjáról visszatért a becsület útjára, nemcsak anyagilag nem veszett semmit, hanem még ezen is külön keresett. Hogy ugyanis a franciák még a Frau Kurfürstin részére is fizettek volna, arról nem szólnak a történelmi kutatók. Hogy XIV. Lajostól olyan nagy összeget semmiképpen se kapott, mint amilyent a Lipóttal kötött szerződés biztosított neki, az egészen bizonyos.

A császár azonban csak a szerződést írta alá, de fizetni egyelőre nem tudott. Ezért aztán Brandenburg egy ideig még nem is vett részt a császár török háborújában. Sokkal anyagiasabb volt ugyanis annál, semhogy előbb indult volna, mint a pénzt látta, azaz, hogy előbb adta volna azt, amit neki kellett adnia. De az okosabbak mégiscsak a bárgúnak tartott bécsi

miniszterek voltak, mert a megkötött szerződéssel annyit fizetés nélkül is elértek, hogy a választót legalább ígéretekkel tartották, s így, ha nem segítette is őket, legalább ellenségük se volt.

Később újabb tárgyalások kezdődtek, s a Hohenzollern-ház most kisebb összeg ellenében (mert hiszen pénze egyébként volt dögvél), de helyette területek (Jägendorf, Liegnitz, Brieg, Wohlau) átengedésével akarta magát a pénztelen Habsburgoktól megvásároltatni, ami természetesen még többet jelentett és még nagyobb ár volt, mint a készpénz. De a Frau Kurfürstin pénzigényei ezekben a tárgyalásokban is állandóan szerepelnek. E fontos területek átengedése Lipót részéről olyan lett volna, mint az anyagi csőd előtt álló lump helyzete, aki uzsorakamatra kénytelen felvenni a kölcsönt. A császár nem érezte magát ilyen helyzetben levőnek, s érthető, ha nem akarta őseitől örökölt birtokait ilyen módon elherdálni. A tárgyalások megszakadtak s „a nagy választó” egy újabb titkos szerződéssel, mely ma már minden titkossága ellenére is ismeretes, újra eladta magát Franciaországnak, mely tudott fizetni.

1686 tavaszán azonban végül mégis sikerült Lipótnak szerződést kötnie Brandenburggal, s tőle végre 8000 főnyi sereget szereznie a törökök ellen. A franciák irányában vállalt hitvány szerepét ugyanis végül még ez a tág lelkiismeretű s eszközeiben annyira nem válogató választó is megunta, no meg hát (mert másképp még most se unta volna meg) végül a császártól is megkapta azt, amit a franciáktól (de a császár számára a fizetést természetesen a pápai segélypénzek tették lehetővé). De azért végül mégiscsak még területek átengedésére is rászánta magát a császár; Brandenburg megkapta Sziléziában a Schwiebus-kerületet. Lipót tehát a mi felszabadításunkért és Magyarország területi épsége visszaszerzéséért (pedig erre bizonyára nem kötelezte magyar koronázási esküje) még családi örökségét is megcsonkította. Ezt természetesen már csakugyan egyedül ő adta, nem pedig a pápa. Ezt talán még a mi „hazafiaink” is elhiszik.

Az 1691-es hadjáratban megint 6.000 brandenburgi vett részt, akikért a császár 150.000 tallért fizetett. Ezek a szalánkeméni nagy győzelemben jelentős szerepet játszottak. Noha a nagy győzelem egyúttal nagy zsákmányt is jelentett, a következő évben már mégis otthon maradtak, mert fejedelmük látva, hogy a császárnak mennyire szüksége van rájuk, kevesellte az ellenszolgáltatásként fizetendő pénzt s az eddiginél többet követelt. Követelése azonban olyan nagyok voltak, hogy a császár, aki ekkor már a pápától segélyt alig kapott, nem vállalhatta, a választó pedig erre csapatait azonnal visszahívta. A következő, 1693. évben újra megjelentek a harctéren a brandenburgiak, mert a császár megint előteremtette, amit fejedelmük kért.

János György, a szász választó, 500.000 forintért vett részt Bécs felmentésében, de utána, mint láttuk, mindjárt haza is ment. Az ellenség üldözése már nem érdekelte, mert az 500.000 forintért egy cseppet se akart többet adni, mint amire szorosan kötelezve volt. Talán azért is tette, mert az 500.000 forint mellé még azt is követelte, hogy csapatait Lipót élelmezze, ezt azonban természetesen már nem kapta meg tőle. Aztán még sok más kívánsága is volt, melyekből sokat meg is kapott.

Sobieski fővezérsége ellen azonban még így is állandóan érzékenykedett. Sértőnek találta magára. Emellett még csapatai is fegyelmetlenkedtek, s ittjártukban az örökostartományok lakói részéről sok panaszra adtak okot fosztogatósaik miatt. (Mi azonban azt hisszük, hogy a zsoldosok csak nálunk fosztogattak, s a fosztogatás oka egyedül a magyargyűlölet volt.)

Említettük már, hogy mint protestánsok, emellett még az osztrák katolikus papsággal is erőszakoskodtak, ellenük is gyűlöletet szítottak azon a címen, hogy az ő vallási fanatizmusuk ingerelte fel a törököt (hittestvérük, Thököly ingerléséről ők természetesen nem voltak hajlandók tudomást szerezni).

Nagyon nehezükre esett, hogy a katolikusok miatt el kellett hagyniuk békés otthonukat. (Az ezért adott busás ellenszolgáltatást ugyanis fejedelmük kapta, nem ők.) Maga a választó gyors hazamenetele okául bizalmas körökben azt jelölte meg, hogy egyik dragonyos ezrede igen nagy veszteségeket szenvedett; meg hogy a császár nem szereti a protestánsokat: a bajor választóhoz például sokkal kegyesebb volt, mint őhozzá.

Erős Ágost és Veterani

Mikor később Frigyes Ágost, közönséges nevén – mert bikaereje volt – „Erős Ágost” lett a szász választó, ő megfelelő ellenérték fejében újra hajlandó volt a török háborúban részt venni, de egyúttal azt is kijelentette, hogy senki fővezérségét nem hajlandó elfogadni maga felett. A császárnak ekkor már egyszerre két harctéren kellett harcolnia, mert közben XIV. Lajos, aki Lipót diadalait és hatalmának vele együtt járó nagy megerősödését nem bírta már tovább tétlenül nézni, 1688 szeptemberében betört a német birodalomba. Így aztán Lipót most már nemcsak keleten, hanem nyugaton is kénytelen volt háborút viselni.

Erős Ágost nem is a keleti, hanem a nyugati harctérre készült, de mivel különösen bizalmi embere, Schöning miatt, akít a franciák irányában árulással gyanúsítottak, ott nem lehetett benne feltétlenül megbízni, Lipót szövetségesei nem egyeztek bele abba, hogy Erős Ágost a nyugati harctérre menjen. A nyugati fővezér, Badeni Lajos pedig kereken kijelentette, hogy ha ott Ágost megjelenik, ő azonnal hazamegy. Lipót így igen nehéz helyzetbe került, mert ha az amúgy is gyanúsán viselkedő szász választót megsérti, joggal lehetett félni, hogy nyíltan a franciák mellé áll, s így barátból ellenséggé válik. Mivel tehát mást nem választhatott, úgy oldotta meg a dolgot, hogy Erős Ágostot a nyugati helyett a keleti harctérre, a franciák helyett a törökök ellen küldte. Mivel pedig alárendeltséget nem tűrt, egy seregnek pedig két vezére nem lehet, őt tette meg fővezérré. Bár tanácsadót is rendelt melléje, akinek véleményét elhárításai előtt kikérni s lehetőleg követni is tartozott, tehetségtelenségével és hanyagságával a keleti határon óriási károkat okozott Lipótnak s természetesen a mi felszabadulásunknak is.

Lipót Caprarát nevezte ki melléje tanácsadónak. Ez jó megoldás is lett volna, csak az volt a baj, hogy csak „lehetőleg” tartozott neki engedelmességre, nem pedig feltétlenül. Ennél többet azonban Lipót nem szabhatott meg. Ki látott már ugyanis olyan fővezért, aki engedelmességre tartozik. Egy fejedelemnek azt parancsolni, hogy engedelmességre tartozik, s kivált, hogy egy olyan embernek engedelmességre tartozik, aki nem fejedelem, egyébként is képtelenség. Ha azonban valójában nem a tanácsadó parancsolt, hanem Erős Ágost, akkor igazi katonai tehetséget nem lehetett melléje kinevezni, mert lángelme ilyen alárendelt szerepre nem vállalkozik. De nemcsak lángelme, hanem egyszerűen öntudatos, komoly ember se vállalt el olyan megbízást, melyben igazi intézkedési joga nincs, de baj esetén a felelősség mégis az övé. (A dicsőség természetesen nem.)

Lipót mellett nyugodtan elvállalhatott volna ilyen szerepet a legöntudatosabb lángelme is, mert ő intézkedni is hagyta volna. Erős Ágost vagy akárki más mellett már nem, mert ők nemcsak fejedelmek voltak, hanem tehetségnek is gondolták magukat. Az az igazi alázatosság ugyanis, mely Lipótban megvolt, kivételesen ritka dolog.

Erős Ágost nem volt rosszlelkű ember. Ekkor még protestáns volt ugyan, de később, mint lengyel király, katolikus lett. (Vele kezdődőleg vált a tiszta protestáns Szászországban uralkodó egész Wettin-dinasztia katolikussá s maradt az a mai napig.) E lépése miatt rendkívül ellenszenves a protestáns történetírásnak, s ebben az ellenszenvben a vallásilag majdnem kivétel nélkül öntudatlan katolikus történetírók is követik protestáns társaikat.

Valóban voltak nagy hibái. Léha, mulatni szerető, eszem-izsom, kényelmes, könnyelmű, s emellett katonailag tehetségtelen ember volt. Egyik szerelmi kalandja a másikat követte és Carlyle kedvteléssel hangsúlyozza róla, hogy nem kevesebb, mint 354 törvénytelen gyermeke volt. Ellene való gyűlöletét mi se bizonyítja jobban, mint az, hogy ezt Carlyle el is hiszi. Hogyne hinné el, mikor Erős Ágost katolikus lett, s elsősorban a lengyel korona kedvéért, tehát érdekből lett katolikus. Ez pedig olyan nagy bűn, olyan nagy jellemtelenség jele, hogy róla mindent elhíhetünk. (Thökölynek azonban az Erős Ágosténál sokkal nyilvánvalóbban érdekből történt hitcseréjét mennyire megbocsátják!) A 354 gyereket pedig annál inkább elhíhetjük róla, gondolják, mert hiszen bikaereje volt.

Az áttérő Erős Ágost ellen a gyűlölet azért is oly nagy, mert ő nem tette jóvá a bűnét, mint Thököly, s az ő megtérése nem múlt el oly nyomtalanul a történelemben, mint Thökölyé vagy például Ullrik braunschweigi fejedelemé, aki csak idős korában lett katolikus, mikor gyermekei már rég felnőttek voltak, s így halála után a fejedelemség s a dinasztia épp úgy protestáns maradt, mintha mi se történt volna (pedig a vallásilag is nagyon művelt Ullrik még könyvet is írt a katolikus vallás igazsága bizonyítására). Szászország Erős Ágost megtérése után is protestáns maradt, de vele az egész Wettin-dinasztia buzgó katolikussá lett s ennek hatása akkor is és jelenleg is érezhető. Még jezsuita is lett azóta a Wettinek közül.

A már katolikus Erős Ágost életén egész jól látható, hogy őszintén hitte a katolikus vallást. Már előbb is Habsburg-párti volt. A velük való összeköttetés és a Habsburgok hadseregében való hosszas tartózkodás alatt alkalmá volt a katolikus vallás megismerésére és megszeretésére. Lehet, hogy ha nem választották volna lengyel királlyá, nem győzte volna le magában a passzivitást, visszariadt volna a feltűnéskeltéstől, főképpen pedig a protestánsok magára haragításától és forma szerint megmaradt volna protestánsnak, de ebből még nem következik, hogy csak a lengyel trón kedvéért lett katolikus. Sokkal nagyobb érdek kötötte a protestantizmusban való megmaradáshoz, mint a megtéréshez, mert hiszen a lengyel koronát nem a családja kapta meg, hanem csak ő (Lengyelország választó királyság volt), ellenben Szászország, mely családja hatalmának alapja volt, s melynek hatalma a lengyel koronát is megszerezte neki, családjának hosszú évszázados öröksége volt, és Erős Ágost azáltal, hogy katolikus hitét komolyan vette, ezzel a család jövőjét, hatalmának alapját ingatta meg, mert elvesztette miatta tisztán protestáns, katolikusgyűlölő alattvalóinak ragaszkodását. Emiatt szinte hízelegnie kellett a szász protestáns lelkészeknek s sok engedményt is tett nekik. Például Szászországban alatta és utána is még jó ideig nem volt a katolicizmusnak még annyi joga se, mint a protestantizmusnak. A lutheranizmus államvallás maradt továbbra is.

Erkölcstelen élete és törvénytelen gyermekei se cáfolják hite őszinteségét, mert ezek a gyermekek bizonyára nagyrészt protestáns korából származnak. Hogy megtéréssel erkölcsi élete nem változott meg azonnal, az még nem cáfolja katolikus hite őszinteségét. Egy erősen érzékies embernek, s aki az ilyen élethez már hozzá volt szokva, s aki ráadásul még fejedelem is volt és olyan korlátlan hatalmú fejedelem, amilyenek a XVIII. században voltak, nem gyerekjáték azonnal erkölcsös emberré válnia. Ha tehát Erős Ágostnak katolikus korában is voltak effajta bűnei, azt ezzel kell magyarázni, nem pedig cinizmussal vagy tudatos rosszakarrattal.

Sajnos, az akkor még protestáns Erős Ágostnak hazánk felszabadításában nincs semmi érdeme, sőt tehetségtelensége, tág lelkiismerete és kényelmessége e tekintetben határozottan káros hatást gyakorolt. Pedig az ő fővezérsége idején éppen tekintélyes és jól felszerelt hadsereg állt rendelkezésre a török harctéren. Legnagyobb bűne és kártevése, hogy az ő lelkén szárad Lipót egyik legtehetségesebb, legjellemesebb, legnemesebb lelkű, s ezért még a magyar protestánsoktól is becsült, sőt szeretett tábornokának, Veteráninak s vele a császár 4-5.000 elsőrangú katonájának elvesztése.

Ágost az akkor Erdélyben működő s ott is rendkívül szeretett Veteránit maga mellé rendelte Dél-Magyarországba, mert döntő ütközetre készült a törökkel. Közben azonban mást

gondolt, lemondott a támadásról, messze elvonult a hadszíntérről s a közben megérkezett szegény Veterani 7-8.000 emberével otthagya az ötször akkora török erő martalékául. 1695. szeptember 21-én hajnalban, illetőleg éjszaka két óraker vette észre Veterani a török sereget. Mivel nem is sejtette, hogy Ágost már lemondott az ütközetről, sőt már messze eltávolodott, négy óraker értesítette válságos helyzetéről s kérte, hogy siessen.

Aztán misét hallgatott, utána lóra ült, szemlét tartott és seregét hadrendbe állította. Virradatkor megkezdődött az ütközet, s Veterani s emberei változó szerencsével egész tizenegy óráig tartották magukat az iszonyatos túlerővel szemben. Ekkor az egész török erő Veterani jobb szárnyára vetette magát, de Veterani még most is egymás után kétszer is vissza tudta verni a heves támadást. Mivel itt most már nem volt baj, átlövagolt a balszárnyra. A sokszoros túlerőben levő ellenség azonban tovább folytatta rohamait a jobbszárny ellen, sőt újra egész erejét ide összpontosította. Mire Veterani visszatért ide, gyalogsága már nagyrészt el-esett (de ekkor se futott meg), hat ágyúja az ellenség kezében volt.

A tábornok elborzad a meglepetéstől, többször körülnéz és három zászlóalj lovasságot, melyről látta, hogy még megvan, magához hív, pár szóval lelkesíti őket, kivont karddal élükre áll s olyan erővel támad velük az ellenségre, hogy ágyúit visszaszerzi, a törököt pedig megfutamítja. Közben azonban elfogynak körülötte emberei, nincs aki védje, támogassa, úgyhogy az ellenség már a vezérhez magához is hozzá tud férni. Megsebesül. Fel se veszi. Megmaradt kevés emberét tovább buzdítja, s lován maradva, maga is tovább harcol. A vérvesztéségtől azonban hamarosan úgy elgyöngül, hogy le kell szállnia lováról. A további vérvesztés megakadályozására bekötötteti sebeit, de most se vonul hátra, nem hagyja el a küzdelem színhelyét, s mivel lóra szállni, sőt állni sincs már ereje, beül hintájába, s onnan irányítja tovább a harcot. Környezete könnyörög neki (mert tisztjei és legénysége egyaránt rajongott érte), hogy távozzék, mert az ő életére még szüksége van a kereszténységnek.

„Én még sosem hagytam el embereimet – válaszolta. – Ti tisztok is így tegyetek. Az előnyösebb állás még mindig a miénk. (Ezt persze csak bátorításul mondta). Én nem fogok távozni mindvégig.” És harcolt, irányított, és buzdított tovább. Közben már délután négy óra lett s még mindig tartott az egyenlőtlen küzdelem, mert a törökök természetesen nem fogytak el, segítség pedig nem mutatkozott. Azonban Veterani emberei körében a zűrzavar természetesen mindig nagyobb lett. Hintaja is olyan pocsolyába került, melyből emberei már nem tudták kihúzni. Erre újra paripára emelték s egy ideig még ott látták küzdeni, később azonban elvesztették szemük elől. Úgy halt meg, mint Thuri György, a XVI. század legendás magyar vitéze, aki, mint láttuk, szintén a Habsburgok hűséges embere volt.

Cserei így ír róla: „A törökök nem tudván, kicsoda, ott vagdalják le. Soha a testére rá nem találának. Sokáig mind az lön híre, hogy fogva volna Konstantinápolyban. A felesége, Viktória, istenfélő, kegyes, alázatos asszony, beküldte, eleget keresteté, de hasztalan. Az ország (Erdély), mivel úgy szerette, mint az édesatyját, rá ígérte vala, ha százezer forintot kérnek is sarcába, kiváltja, csak tudhassák meg, életben vagy-on-e.”

Veterani nagyságához és hősi bátorságához képest még Zrínyi, a szigetvári hős is eltöri. Zrínyi csak abban volt hős és nagy, hogy önérzete nem engedte, hogy feladja a várat. Inkább a halált választotta. Egy várat feladni szégyen (még az se mindig), de egy vesztett ütközetből, kivált, mikor az ellenség túlereje ötszörös, a győzelem tehát lehetetlen s a vezér nem is a maga hibájából ereszkedett a megnyerhetetlen ütközetbe, visszavonulni vagy egérutat venni próbálni semmiképpen se szégyen. Veterani azért maradt, mert a bajban nem akarta elhagyni katonáit.

Aztán Zrínyi addig, míg küzdött, egészséges és ép volt. Kérdés, hogy sebesülten is, mikor már megtörik az akarat és az életerő, lett volna-e lelkiereje folytatni még a küzdelmet? Veterani azonban sebesülten se törik meg, akkor se menekül, sőt még csak nem is hátrál. Pedig ez számára még az utolsó órában is lehetséges lett volna, mert például Truchsess tábornok, aki az ő eltűnte után vette át a vezényletet s már nem harcot, hanem visszavonulást

parancsolt, nemcsak magát mentette meg, hanem még 3000 emberét is vissza tudta vezetni Erdélybe. Zrínyi azonban ha akart, se menekülhetett volna, mikor kirohant a várból. Nála tehát szükségszerű s elkerülhetetlen volt a hősi önfeláldozás.

Végül Zrínyi Miklós, a hős katona, mint ember kapzsi, pénzvágó, gőgös, nyers, sőt kegyetlen volt, mint földesúr pedig jobbágyainak kegyetlen sanyargatója. A nála még nagyobb hős Veterani azonban mint ember is olyan volt, hogy alig találjuk párját a magyar történelemben. Idegen volt és mint láhattuk (mert hiszen még élete utolsó napján és az élet-halálharc közepette is misét hallgatott s így tudatosan készült a vértanúságra), igazi katolikus s még a magyarok és a protestánsok is csak jót tudnak róla mondani, sőt épp úgy rajongtak érte, mint német katonái. Csak ez mutatja legjobban, mennyire igazi katolikus lehetett, mint látjuk, még a felesége is ilyen volt.

A kálvinista, mégpedig mindent kálvinista szemszögből néző Bethlen Miklós így ír róla: „Bajaink tetézése lőn 1695-ben a Veterani halála, kivel együtt elméne Erdélyből nemcsak a hadi fenyíték, hanem minden jó rend, egyezés és a közönséges jóra való vigyázás, gondviselés. Ha Veteraninak igaz történetírója lenne, Erdély a jóról szintén úgy megemlegethetné, mint Bastát a rosszról.”

Ebből a nyilatkozatból azonban csak a Veteraniról mondott jót fogadhatjuk el tárgyilagos igazságnak, mert láttuk már, hogy Basta se volt közel se olyan rossz ember, mint amilyennek az erdélyiek kikiáltották, de neki kétségtelenül sokkal több és jogosabb panasza lehetett az erdélyi protestánsok ellen, mint azoknak öellene és császára, a magyar király ellen.

Idéztük már, milyen lesújtó véleménye volt az erdélyiekről mindenkinek, akit más országból hozzájuk küldtek kormányzásukra, nem véve ki közülük még a magyar embereket, sőt még Rákóczi Ferenc hadvezéreit, 48-ban pedig Csányi Lászlót se. Még a kálvinista II. Rákóczi György is „tarisznahitűeknek” nevezi őket. Milyen ember lehetett hát az a Veterani, akiért – császári vezér létére! – még a tarisznahitű erdélyiek is rajongtak, sőt még 100.000 forintot is szívesen áldoztak volna érte, hogy ha nem halt még meg, hanem csak fogásba esett, onnan kiválsák. Nagy szó ez annál a magyarnál, aki még az életét is könnyebben odaadja, mint a zabot, de a pénzt még a zabnál is sokkal nehezebben vette ki a zsebétől.

Lipót is annyira tisztában volt vele, hogy ki az a Veterani, hogy a számára egyébként igen sok és nagy veszteséget hozó 1695-ös év legnagyobb csapásának Veterani elvesztését tartotta. Azt hiszem, olyan értékes szolgálói, mint amilyen Veterani volt a császárnak, csak olyan gazdának vannak, mint amilyen Lipót volt. Amilyen ugyanis a mosdó, olyan a törülköző.

Voltak, akik Lipótnak az alkalmazottaihoz való végtelen bizalmát, jóságát, bőkezűségét sikkasztásokra használták fel, s a mi történetírásunk csak ezt jegyezte fel s emeli ki még ma is. Pedig bőven voltak olyan tanácsadói, miniszterei és tábornokai is, akik császáruk jóságát hasonló bizalommal és önfeláldozással viszonozták. Nem mondhatjuk, hogy Veterani kivétel volt, mert hiszen történelmünk eddigi folyamán már egy egész sereget soroltunk el belőlük, a felszabadító háborúban pedig ott van Veterani mellett például Lotaringiai Károly is, a magyarok közül pedig Pálffy és Ebergényi.

Lipót „e szörnyű kudarc dacára 1696-ban megint a szász választót nevezte ki a magyarországi hadak fővezérévé” – írja megbotránkozva a Szilágyi-történelem (VII., 495. o.). Míután pedig megtudjuk belőle, hogy Ágost ez évben is épp oly dicstelenül működött, mint az előző évben, arról is értesülnünk kell, hogy „1697-ben ismét őt nevezték ki fővezérre”. Az olvasó természetesen nem győz bosszankodni Lipót mondhatatlan bárgyúságán, sőt talán csupán bárgyúsággal nem is tudja már megmagyarázni a dolgot, hanem egyenesen rosszakaratra, áruhársra kénytelen gondolni. Hiszen a bárgyúságnak is van határa.

Lipót egészen érthetetlen eljárását csak a Bécsben a magyarok tönkretévéására mindig megtalálható kamilláriákkal, ördögi cselszövényekkel és „ármányokkal” tudja megmagyarázni. Vagy azzal, amit már Bethlen Gábor „jól” megmondott, hogy egy Habsburg talán már az

anyatejjel szívja magába, sőt a vérével örökli a magyarság elleni rosszakaratot. Pedig hát a helyes magyarázat egészen egyszerű.

Erős Ágost hadvezéri tevékenysége senkire se volt akkora baj, mint Lipótra. (Magyarország bajának semminek kellett lenni Lipót bajához képest, mert hiszen láttuk, hogy akárhány olyan „hazafi” volt (sőt még van is), aki a török kiverését hazánkra nem tartotta fontosnak, sőt félt tőle, mert katasztrófát hozónak gondolta. Másképp nem szövetkeztek volna szabad-sághőseink a törökkel és nem honleányoskodott volna Munkács várában Zrínyi Ilona.

A török felszabadító háború sokkal jobban ment Lipót bőrére, mint a magyarságéra. Az ő pénze pusztult, az ő hírneve csorbult, az ő koronája forgott veszélyben, ha rossz volt a vezér s így nem sikerült semmi. Neki tehát még nagyobb érdeke volt, hogy jó legyen a vezér, hogy ne vigye ok és eredmény nélkül vágóhídra katonáit, és ne vesztgesse el azt a hadfelszerelést, mely neki annyi pénzébe, annyi adósságába és annyi álmatlan éjszakájába került.

Kényszerhelyzetben volt azonban. Erős Ágost katonáira rá volt szorulva. Ha azonban a szász választó seregét elfogadta, akkor el kellett fogadnia az ő fővezérségét is, mert őt nem helyezhette egy közönséges halandó parancsnoksága alá még akkor se, ha az nem egy Veterani, hanem akár egy Lotaringiai Károly lett volna (aki ekkor egyébként már nem is élt). Mi volt ugyanis egy lotaringiai herceg egy szász választóhoz képest még akkor is, ha akkor már nem vesztette volna el még kis lotaringiai hercegségét is? De ha a szász választót megsérti, akkor nemcsak annak 20.000 főnyi serege marad el, hanem még ellenségei is növekednek 20.000 fővel, mert kitelik tőle, hogy bosszúból még a franciákhoz is átáll.

Hogy Lipót mennyire próbált a bajon segíteni, mutatja, hogy Ágost harmadik fővezérré tevése alkalmával már Savoyai Jenőt nevezte ki melléje tanácsadóul. Jenő akkor még fiatal, kezdő ember volt, s így akkor még bizonyosan nem is lehetett tudni, mi lakik benne, hogy mily nagy tehetség. Később, mikor már dicsőségövezte hadvezér volt, természetesen nem is fogadott volna el ilyen alárendelt szerepet. Kérdés, hogy még pályája kezdetén is meddig vállalta volna. Szerencsére, mire a harctérre ért, már ő lett a tényleges fővezér, mert Ágostot arra lengyel királlyá választották. Erős Ágost természetesen ezt a nagy szerencsét is Lipót támogatásának köszönhette. (Láttuk, hogy a lengyel királyválasztáson hol a franciák jelöltje győzött (Sobieski János, Lescsinszky Szaniszló), hol a Habsburgoké.) De megválasztása Lipótra s ránk, magyarokra volt a legnagyobb szerencse, mert így az értéktelen Erős Ágost helyett egy világraszóló lángelme lehetett a fővezér. Ha azonban Ágostot nem választják meg lengyel királynak, ez nem lett volna lehetséges.

Ha Lipót már ekkor is bizonyos tudomással bírt volna Savoyai Jenő lángelméjéről, akkor se tehetett volna Ágosttal szemben őt a fővezérré. Rámutattam már, hogy Lipót a szász választóval való viszonylatában kényszerhelyzetben volt. Ágost fővezérségétől csak úgy menekülhetett volna, ha az ő 20.000 emberétől, azaz úgyszólván serege felétől (mert később már nem állt 60-70.000 emberből a keresztény sereg) megválík, azaz, ha a háború további folytatását lehetetlenné teszi, sőt esetleg a következő évben már mint ellenségeit látja viszont.

Lotaringiai Károly és Savoyai Jenő esete világosan bizonyítja, hogy mikor Lipótnak szabad keze volt s valóban tőle függött, kit állítson serege élére, mennyire bölcs volt elhatározásában és mennyire tisztában volt emberei képességével.

Igen sokszor előfordult, sőt majdnem hogy szabály volt a Habsburgok történetében, hogy a jóság és méltányosság volt az oka miniszterei vagy hadvezérei rossz megválasztásának. Ha ugyanis koros és rangos embert mellőznek, az az illetőnek mindig fáj. A Habsburgok pedig nem tudtak senkinek fájdalmat okozni. Ha pedig az ilyen embert rögtön az első kudarc után kicserélik, az még jobban fáj az illetőnek, mintha a fővezérségre egyáltalában nem is alkalmazták volna.

Ez volt az oka, hogy a Habsburgok igen sokszor bíztak katonai vezető szerepet koros, de alkalmatlan katonákra, s ez volt az oka annak, hogy ezeket még akkor se váltották fel mindjárt másokkal, mikor már kudarcot vallottak velük. Ismerték, szerették őket, nem akartak ne-

kik a mellőzéssel keserűséget okozni. Az első kudarc esetén pedig jóakarattal feltették róluk, hogy a szerencse hiánya, a véletlen vagy a körülmények sajnálatos összzejátszása az oka a kudarcnak, nem pedig az ügyetlenség, kényelem vagy a tehetség hiánya, s ezért a következő alkalommal már nem így lesz. (Az Egyházban is legtöbbször azért vannak a nagyobb plébániákon nem mindig megfelelő, méltó emberek, mert a méltóbb emberek kinevezése, ha fiatalabb, fájna az idősebbnek; mellőzésnek, igazságtalanságnak látszhatnék. Egyébként is saját magáról senki se ismeri el a méltatlanságot vagy a tehetségtelenséget, annál kevésbé a bűnösséget. Hogy ki idősebb, azt biztosan lehet ugyanis tudni, de hogy ki méltóbb, azt már kevésbé.)

Például az Erős Ágost fővezéréget megelőző években kora miatt lett Lipót hadseregének fővezére a török elleni hadjáratban a tehetségtelen Crouy. De a felszabadító háború lezajlása után II. Rákóczi Ferenc ellen is az öreg Herbeville-t küldték. Régi érdemeiért később II. József is a már aggastyán és szélütött Hadik Andrást tette a török hadjárat fővezérévé. Mivel azonban aggastyán korában már a lángelme se lángelme, illetőleg a lángelmét lerontja már benne a nehézkesség, a betegeskedés, Hadiknál pedig attól is félni kellett, hogy hirtelen újabb szélütést kap s akkor ott lesz a sereg vezér nélkül, II. József hamarosan felmentette. S még az egyébként jellemileg is kiváló Hadiknak is hogy fáj ez a felmentés s még mi is mennyire csak azzal magyaráztuk, hogy mindennek az oka csak az volt, hogy magyar volt!

Ferenc József is annyira megbecsülte a megszokott és megszeretett öregeket és annyira kímélte érzékenységüket, hogy akkor, mikor még Ferenc Ferdinánd volt a hadügyek irányítója, a hadgyakorlatok alkalmával még az is előfordult, hogy a vezető tábornok az egyik reggel azért nem jelent meg helyén a kitűzött időben, mert az éjszaka hirtelen meghalt, mégpedig az orvos megállapítása szerint végelgyengülésben. Ekkor még Ferenc Ferdinánd is lekicsinyelte nagybátyját, Ferenc Józsefet, s keserűen jegyezte meg, hogy hogyan lehet olyan hadseregtől győzelmet várni, melyet olyan tábornokok vezetnek, akik aktív állományban vannak s mégis végelgyengülésben halnak meg?

Kétségtelenül lehetetlen helyzet volt ez, de még kétségtelenebb, hogy a baj oka a túlságos jószág, az emberek túlságos megbecsülése és kímélete volt. Megvannak az ilyesminek a maga hátrányai, de kétségtelen, hogy előnyei is vannak, mert az olyan uralkodót, aki ennyire jó, lehet őszintén, önzetlenül szeretni.

Az olyan hadsereg, melyben a legfőbb hadúr, csak azért, mert nincs szíve tudtukra adni, hogy már használhatatlanok, úgy megbecsüli tábornokait és annyira szereti őket, hogy addig nem tud rajtuk túladni, míg csak a halál el nem viszi őket mellőle, még ha ez a halál végelgyengülés alakjában jelenik is meg, bizonyára megelégedett emberekből áll.

Ha ugyanis a tábornokok és alsóbb tisztek követik, utánozzák a legfőbb hadúr eljárás-módját, akkor ők is épp így szeretik alantasaikat, tehát ez a megbecsülés, a jó bánásmód, a szeretet a hadseregben általános. Ha nem így van, és a tisztek nem követik a hadúr erényeit, annak bizonyára nem az uralkodó az oka, mert ő a jó példát megadta. Magát a módszert tehát mindenképpen dicsérmünk kell, mert az igazi lelki nagyság nem kényszerrel, nem is szűkkeblű önzéssel, hanem önfeláldozó, a maga érdekeit háttérbe helyező szeretettel éri el célját. Hogy nem mindig éri el, természetes, hiszen a szeretet önzetlen és éppen ezért felemelő. Ha az önzetlenséggel mindig vele járna a haszon is, akkor már ez is közönséges haszonlesés lenne, legfeljebb ravaszabb, nagyobb stílus haszonlesés. Kétségtelen azonban, hogy az olyan rendszer, melynek alapja a kár ellenére is a szeretet, semmiképpen se lehet rossz rendszer.

A Habsburgok egyik legnagyobb uralkodói hibája az volt, hogy a felebaráti szeretetet, azt, hogy valakit meg ne bántsanak, valakivel méltánytalanságot el ne kövessenek, valakinek fájdalmat ne okozzanak, legtöbbször elébe helyezték még birodalmuk érdekeinek is. Mégis az a keserves sors jutott osztályrészükül, hogy sokszor még értékes emberek is kíméletlenséggel és hálátlansággal vádolták meg őket.

Az embereket az állandó jó bánásmóddal el is lehet kényeztetni s ezért éppen akkor sértődnek meg és éppen azzal szemben, aki ezt a legkevésbé érdemli meg, mert hiszen éppen a túlságos jóság a bűne. Igaz, hogy II. József közel se volt az a tipikusan jó Habsburg, mint I., II., III., IV., V. Ferdinánd, I. Lipót, I. József, I. Ferenc, Ferenc József, IV. Károly vagy Mária Terézia, s ő, aki az Egyháznak is ellensége volt, már alárendelte az állam érdekeinek az egyéni érdekeket és a sértődékenységeket s mindent a közhaszon szempontjából nézett, de még az ő utilitarizmusa is milyen messze állt a Nagy Frigyesétől, Napóleonétól, Hitlerétől, Mussoliniétől, Sztálinétól, Hruscovétól, akik a legkisebb kudarc esetén is azonnal képesek voltak még legjobb embereiket is azonnal elejteni és minden addigi hasznos szolgálatukat elfelejteni.

Hadik nyolcvanadik éve felé járt már s állandóan betegeskedett. Felmentése is a legnagyobb tapintattal, dicsérgetések és magasztalások közepette és magas korának és betegségének emlegetése és kiemelése közben történt, mégis rendkívül rosszul esett még ennek a rendkívül vallásos, önzetlen és nagyjellemtű embernek is. A jóság nemcsak szép, hanem lehet hasznos is, a kíméletlenség pedig, még ha tisztán a köz érdekében történik is, lehet még tisztán hasznossági szempontból is káros.

Miért akart Lipót eleinte a felszabadítás helyett békét?

Lipót hosszantartó felszabadító háborújának eseményei abban is teljesen őt igazolják, és állítólag oly kétségbeejtően tehetségtelen kormányának adnak igazat, ami miatt a magyar történetírás annyi szemrehányást tesz neki, és ami már a Wesselényi-összeesküvésnek is fő oka volt, hogy tudniillik félt a támadóháború megindításától és eleinte szinte görcsösen ragaszkodott a törökökkel való békeállapot további fenntartásához.

Lipót még Bécs felszabadítása és az ekkor aratott rendkívül fényes keresztény győzelem után is eleinte abba akarta hagyni a háborút és egyenesen ő ajánlott békét a töröknek. Történetíróink nem kis gúnnyal állapítják meg, hogy a békekötésből egyedül csak azért nem lett semmi, mert a törökök, a megvert törökök voltak azok, akik nem voltak hajlandók a békére. Eszerint tehát az igazság az, hogy Lipót tulajdonképpen kedve és akarata ellenére szabadította fel Magyarországot s vitte végbe a világtörténelem egyik legeredményesebb s hatásában legjelentősebb hadjáratát, mutatnak rá a Habsburgok ellenségei.

Válaszul először is meg kell állapítanunk, hogy Lipótra ez nemcsak nem szégyen, hanem éppen ez a legnagyobb dicsősége; őt éppen emiatt kellene legjobban dicsérnünk, sőt csodálnunk. Sajátságos, hogy mi, akik állandóan a háború, a tömeggyilkosság ellen panaszkodunk, sőt átkozódunk, most mikor végre találunk egy olyan uralkodót, aki az akkori világ legnagyobb anyagi erejével rendelkezett, tehát a legnagyobb és legjobban felszerelt hadserege lehetett volna, ha akarta volna, de mégis úgy kell rákényszeríteni a háborút; mikor pedig azt a képzelhető legfényesebben megnyeri s olyan lángelméjű hadvezére van, hogy joggal számíthatott hasonlóan eredményes és dicsőséges folytatására, egyáltalában nem szédül meg a sikertől, nem vágyik tovább dicsőségre, babérokra, még területi nyereségre se, hanem abba akarja hagyni a vérontást és békét akar kötni, hogy alattvalóit kímélje, akkor csak lekicsinylésünk van számára, s helyett, hogy kereszténységével imponálna vagy tiszteletet keltene bennünk, maró gúnnyal halmozzuk el.

Arra is külön fel kell hívnunk a figyelmet, hogy (mert sajnos, a tudomány „tárgyilagossága” ezt másképp nem hajlandó észrevenni) ezt a Lipót császárt „a papok dajkálták”, mindent tőlük kért meg, mindenben tanácsaik szerint járt el, tehát csakis papok adhatták neki

ezt a tanácsot is. Hogyan, hogy ezek a papok most nem izgattak a háborúra? Hogyan, hogy nem áhítottak annyira közmondásosan kedves foglalkozásuk, a fegyverek megáldása után? Pedig ez a háború „vallásháború” volt, sőt keresztesháború, az Egyház érdekeiért folyt, a kereszténység háborúja volt az iszlám ellen. Lipótnak közvetlenül a bécsi diadal utáni viselkedése tehát ugyancsak fényes cáfolat arra az aljas rágalomra, hogy az Egyház háborúpárti, vagy legalábbis akkor, mikor a maga érdekei megvédéséről, a maga hatalmi terjeszkedéséről van szó, akkor az.

Lipót „érthetetlen” viselkedése, mely csak azoknak érthetetlen, sőt csak azoknak lehet meglepő, akik a kereszténység lényegét nem ismerik vagy gyűlöletből s önmaguk bűneinek igazolására elhítetik magukkal, hogy az Egyház, vagy legalábbis a pápaság és a főpapság (pedig ez az Egyház) már rég elszakadt az igazi kereszténység szellemétől, mint láthatjuk, nem nyálkás passzivitásának, hanem igazi kereszténységének bizonyítéka, melyet a papoktól és szerzetesektől tanult, akik egész életében „dajkálták”.

De ha nem akarunk keresztények lenni, hanem csak politikusok maradunk, e békeszeretet miatt akkor se kell követetnünk se Lipótra, se minisztereire, s akkor is meg kell botránkoznunk azon a sértő gúnykacajon, mellyel a felszabadított „hazafias” magyarság kíséri békeszerető lelkületét. Tisztán politikai alapon is azt kell megállapítanunk, hogy a bécsi kormány egyenesen köteles volt úgy viselkedni, ahogyan viselkedett. Ugyanis igaz ugyan, hogy a felszabadító háború sikerült, de ne feledjük, hogy egyedül csak azért sikerült, mert minden olyan szerencsésen folyt le, hogy erről előre még álmodni se lehetett. Az a hadvezér vagy az az államférfi, aki olyan tervek alapján indul el és cselekszik, melyek csak egészen buta szerencse, sőt a szerencsés esetek egész sorozatának bekövetkezése esetén sikerülhetnek, bűnös lelkiismeretlenségről tesz tanúságot, s nem államférfinak, nem hadvezérnek, hanem kalandornak kellene neveznünk. Bűne-e hát Lipótnak vagy tanácsadóinak, ha ennek a nagy felelősségnek a vállalásától húzódoztak s csak azért vállalták, mert szinte rá voltak kényszerítve? Lehet-e bűnük az, hogy nem voltak kalandorok?

Először is nem szabad elfelednünk, hogy a Bécsnél győzelmet aratott Lipót árnyékában ott settenkedett nagy és hatalmas kortársa és engesztelhetetlen ellenfele, XIV. Lajos, aki erős, tehetséges, mindenre elszánt s a leszámolásra csak az alkalmat váró ellenfél volt. Lipótnak számíttania kellett rá, hogy XIV. Lajos nem fogja ölbetett kezekkel nézni, hogyan emelkedik a Habsburgok hatalma, hogyan terjeszkedik kelet felé Lipót birodalma, hogyan van tele dicsőséggel egész Európa.

Tudni kellett, hogy nem fogja elmulasztani azt a nagyszerű alkalmat, hogy a seregével és minden anyagi erejével keleten lekötött, a hosszú török harc közben mindjobban legyöngülő Lipótot friss, pihent csapataival és tele kincstárával egyszerre csak hirtelenül hátba támadja. Lehetett-e ekkor Lipótnak még csak halvány reménye is arra, hogy egyszerre két nagy ellenségével is bír? Hiszen Thököly biztatásán kívül a francia király műve volt már az is, hogy a török Bécs ellen ment. Ő volt az, aki Lipót erejét meg akarta osztani.

Franciaország soha nem volt olyan hatalmas, mint éppen Lipót idejében; sose tette minden erőfeszítésének és egész politikájának középpontjává annyira a Habsburgok hatalmának megtörését, mint éppen XIV. Lajos idejében. Láttuk, hogy még a német fejedelmek egy része is XIV. Lajos kezében, illetőleg zsebében volt, de itt voltak hátában még a magyar felkelők is. Itt volt Thököly és serdülni kezdett már II. Rákóczi Ferenc. A francia háború kitörése előbb vagy utóbb, egészen bizonyos volt, az utolsó spanyol-Habsburg halálát is állandóan várni lehetett, s Lipótnak emiatt is várnia kellett a háborút nyugaton, hacsak spanyol örökségéről nem akart szó nélkül lemondani.

Mivel pedig a törököket a franciák szüntelenül ellene biztatták, Erdély és lázadó magyar alattvalói is állandóan a portán jártak ugyanezen ügyben: nem a józan ész kívánta-e, hogy Lipót egyelőre legalább azt a törököt tartsa meg semlegesnek, akit a nagyszerű, rá ritka kedvező alkalom úgy is szükségszerűleg csábított a háború folytatására? Igaz, hogy az Isten szinte

csodálatosan megbüntette Lipót minden ellenségét, fegyvereit csodálatos szerencse kísérte, s pórul járt nemcsak a török és lázadó magyar alattvalói, hanem a francia is, ámde ki mert volna előre erre a csodára gondolni, s okos lett volna-e az a politikus, aki ezt a szinte hihetetlen szerencsét előre biztosra veszi s ennek megfelelően intézkedik? Hiszen Spanyolországot a Habsburgok még e nagy szerencséjük ellenére is elvesztették.

Egészen rosszakaratú és igazságtalan itt a Szilágyi-történelem (mely egyébként Lipót és Sobieski viszonyáról is csak annyit tud, hogy Lipót „az érzékeny János királlyal feltűnően hidegen bánt”. (Még szép, hogy legalább annyit ő is elismer, hogy Sobieski is „érzékeny” volt.) Most pedig rosszállólag azt állapítja meg, hogy „Lipót csak arra gondolt, hogy a franciákat jelentéktelen, apró német területek elhódításában akadályozza” (neki tehát csak ennyit számított XIV. Lajosnak Lipót elleni háborúja), meg hogy „Lipót császár csak a gyűlölt Bourbonokra gondolt (még ellenségei is elismerik, hogy Lipót szinte nem is tudott gyűlölni) és kész volt győztes fegyvereit pihentetni” (ti. a törökkel szemben).

Azt tehát még a Szilágyi is elismeri, hogy Lipót nem azért akart török békét, mert kelet helyett nyugaton akart hódítani s francia területeket Németországhoz csatolni, hanem, hogy Németországot, a maga hazáját meg tudja védeni a francia hódítástól. Lipótnak tehát egyedül csak az volt a bűne, hogy a két háború közül, melyek közt választhatott, nem a támadó, a hódító háborút választotta (mert a török elleni háború folytatása az volt), hanem a védekezőt. De sok kintól, bajtól, szenvedéstől, anyagi pusztulástól, vérontástól, tömeggyilkosságtól szabadult volna meg az emberiség, ha a többi uralkodó és korunk diktátorai, például Hitler és Mussolini is így gondolkodtak volna s ők is csak kényszer hatására, védekezés céljából, csak akkor indítottak volna háborút, ha már őket megtámadták!

De egyébként is ki látott már olyan államférfit, aki ugyanakkor indít keleten támadó háborút, mikor biztosan tudja, hogy hozzá hasonlóan erős nyugati szomszédja őt szándékozik megtámadni? Vajon ki hiszi el a Szilágyi-történelemnek, hogy Lipót korában XIV. Lajos egyedül csak azért foglalt el „apró, jelentéktelen területeket” Németországból, mert nagyobbakat elfoglalni szerénységében nem is akart, sőt, hogy nem akarta volna akár egész Németországot is elfoglalni, ha tudta volna?

Mikor tehát Lipót őt ez „apró és jelentéktelen” területek elfoglalásában akadályozta és gondja volt rá, hogy ehhez legyen is ereje, akkor tulajdonképpen Németország megalázásában és tönkrevetésében akadályozta a franciákat. Ez pedig kötelessége volt, mert ő nemcsak magyar királyi, hanem német császári koronázásakor is tett esküt, s Németországból (melynek Ausztria és Csehország is része volt) kapta azt az erőt is, mellyel Magyarországot a török ellen védte és felszabadította. Ha a francia király Németországban győz, akkor szó se lehetett volna Magyarországot felszabadításáról.

Az igaz, hogy lényegében véve a török elleni háború is védekező háború volt (ezért szánta rá magát végül is Lipót), mert hiszen a török is hódító volt Európában, Bécs ellen is a békeszerződés ellenére ment, s hogy kereszténynek csak védekezni szabad fegyverrel, nem pedig támadnia, az nem jelentheti azt, hogy ne úgy védekezzen, hogy ezzel egyúttal a következő támadásoknak is elejét vegye. Lipót tehát csak magát, minket és a kereszténységet védte akkor, mikor a török elleni védekező háborúját még az után is folytatta, mikor Bécset már felmentette (de például Érsekújvárt és Nagyváradot még nem).

Lipótnak tehát nemcsak francia, hanem török háborúja is védekező háború volt. Az a különbség azonban megvolt a kettő között, hogy a török már évtizedekkel, sőt évszázadokkal előbb foglalta el azt, amit mi ekkor tőle vissza akartunk szerezni, s ha ezzel a visszafoglalással tudunk évtizedekig várni, akkor minden különösebb mulasztás nélkül várhattunk volna vele még néhány évtizedig. A „gyűlölt” Bourbonok ellenben, éppen akik tehát frissiben törtek be német területre s ha még ilyenkor se védekezik a német császár, akkor joggal vádolhatják kötelességmulasztással és német császári esküje megszegésével német alattvalói.

Világos tehát, hogy ha mind a kettőt egyszerre nem tudta megtenni vagy nem volt tanácsos megpróbálnia, akkor a kettő közül melyiket kellett választania előbb.

Amelyik nemzet fegyverfogás nélkül tűri el, hogy szomszédja betörjön területére és ott „apró, jelentéktelen” területeket foglaljon, az tehetetlenségéről és nemzeti önérzete teljes hiányáról tesz tanúságot. Ezt mi még a jámbor Lipóttól se kívánhatjuk, még a mi kedvünkért se, mert a jó keresztény is csak szeretőszívű és alázatos, de nem bárgyú.

Amely nép a szomszédjától ilyesmit eltűr, annak hamarosan tapasztalnia kell, hogy az apró és jelentéktelen területek elfoglalása után hamarosan következnek a már nem apró és nem jelentéktelen területek. Azok a „gyűlölt” Bourbonok ugyanis voltak olyan tehetségesek és erősek, hogy nem elégedtek meg apró és jelentéktelen területekkel, ha nagyobbakhoz és e jelentőségesebbekhez is volt módjuk és e téren való szereplésük ekkor csak azért volt apró és jelentéktelen, mert még csak kezdet volt, melynek folytatása következett volna, ha az ellenfél hagyta volna.

Már csak azért is keményen kellett tehát Lipótnak a francia király ellen fellépnie, hogy támadó kedve elmenjen s így további háborús bonyodalmak, melyek aztán csakugyan beláthatatlan időig kitölték volna a magyarországi felszabadító háború megindításának lehetőségét, elmaradjanak. Ma már például egész bizonyosan tudjuk, hogy XIV. Lajos végső célja a német-római császári korona francia kézre való kerítése volt, tehát tulajdonképpen nemcsak a Habsburgok, hanem a németek hatalmának a megtörése is. Ennek a döntő és egy hosszú világháborút jelentő hadműveletnek szerény bevezetése volt azoknak az apró, jelentéktelen német területeknek elfoglalása, melynek ölvetett kezekkel való túrése egyenesen felbátorítás lett volna a két nagy nép közötti döntő harc francia részről való megindítására.

Ebben a harcban mi se lehettünk volna semlegesek, hiszen az egyik küzdő fél egyúttal a mi királyunk is volt, akihez hűségeskü kötött bennünket. De akár megtartottuk volna hűségesküinket, akár királyunk ellenfeleiként léptünk volna fel ebben a nyugati háborúban, annyi mindenképpen bizonyos, hogy vele a mi török alóli felszabadításunknak hosszú időre befellegzett volna. Tehát a mi török alóli felszabadulásunk szempontjából se volt mellékes az, hogy Lipót azokat az „apró” és „jelentéktelen” német területeket nem engedte. Mivel német pénz és német fegyver szabadított fel bennünket, mi sem természetesebb, mint hogy ennek a pénznek és ennek a fegyvernek fontosabb volt az apró és jelentéktelen német területek megvédése, mint a mi török alóli felszabadításunk.

Érdeemes külön rámutatni arra is, milyen egyoldalú és elfogult a „gyűlölt Bourbonok” ki-
fejezés. Ez ugyanis azt jelentette, hogy a Bourbonok megokolatlanul és igazságtalanul voltak olyan gyűlöltek Lipót előtt. Pedig ha az, aki ezt állítja, maga is határozottan a Bourbonokat nevezi meg támadókként, ha maga is kénytelen elismerni, hogy nem Lipót tört be francia területre, hanem megfordítva történt a dolog, s ha még maga is csak annyit tud felhozni a franciák mentségére, hogy jogtalan foglalásaik eleinte csak aprók és jelentéktelenek voltak, akkor nem ismeri-e el még ő maga is, hogy Lipót „gyűlölete” jogos és megokolt volt, mert a bűnt, a jogtalanságot, a támadót, az ok nélkül háborút indítót, a tömeggyilkost gyűlölte. Ezt ugyanis kötelessége gyűlölni minden becsületes uralkodónak, akinek Isten azért adta a fegyvert a kezébe, hogy büntesse meg a bűnt és a jogtalanságot a földön és védje meg az igazságot és az ártatlant.

Az apróság és jelentéktelenség nem mentség, mert az apró és jelentéktelen bűnt és igazságtalanságot is meg kell büntetni, nemcsak a nagyot, kivált mikor az igazságtalanság és bűn csak azért apró, mert még csak kezdeti állapotában van, s elkövetője csak azért mondott még csak „a”-t, mert a „b” kimondásához még nem volt ideje. Ilyenkor éppen azért kell rögtön intézkedni, mert a bűn még csak apró, s nekünk kötelességünk megakadályozni, hogy nagy lehessen belőle.

Sajátságos, hogy történetíróink azon nem botránkoznak, hogy a Bourbonok is gyűlöltek a Habsburgokat. Pedig, hogy mennyire gyűlöltek, azt tetteik kétségtelenül bizonyítják. Hi-

szen éppen most láttuk, hogy gyűlöletükben minden elfogadható ok nélkül még támadóháborút is indítottak, tehát nyílt tömeggyilkosságra is képesek voltak ellenük, amit a Habsburgok sose tettek. Azon se botránkoznak meg, hogy – felháborító módon és a keresztény összetartás megcsúfolásával – éppen akkor történt mindez, mikor a gyűlölt keresztény szomszéd éppen a keleti sárkánnyal, Ázsiával, az egész európai kultúra és kereszténység ádáz ellenségével vívott élethalál harcot, s egy másik, sokat szenvedett keresztény nemzetet akart felszabadítani, s mikor felszabadító kísérletének elbukása könnyen egész Európa Ázsiává, az egész kereszténységnek iszlámmá változását jelenthette volna.

Se Szilágyi, se Acsády nem ezen botránkozik meg, hanem csak azon, hogy Lipót miért nem tűrte az eleinte csak apró és jelentéktelen francia foglalásokat. Mással nem is tudja ezt magyarázni, mint csak az igazságtalan gyűlölettel, melyet természetesen el kell ítélni még a saját királyunkban is. Tehát nem a támadó, nem a kereszténység és éppen a mi hazánk védelme miatt válságos helyzetben levő s őt nem bántó ellenfelüket hátba támadó Bourbonokról állapítják meg rosszállólag, hogy gyűlölték a Habsburgokat és Lipótot, hanem csak a magukat csupán védelmező Habsburgok „gyűlölete” fáj nekik.

Történetírásunk túrhetetlen sérelemnek tartja nemzetünkre, hogy Lipótnak és általában a Habsburgoknak a német birodalom egyetlen városának, Strassburgnak a megvédése fontosabb volt, mint Magyarország felszabadítása. Azt azonban nem veszi észre, hogy Németországban az ország integritásának megvédéséről volt szó, nálunk azonban csak már évszázadok óta elvesztett területek visszaszerzéséről. Világos, hogy az első mindenki számára mindig sürgősebb, mint a második, még akkor is, ha a németeknek nem egy idegen ország, hanem saját területeik visszaszerzéséért kellett volna harcolniuk.

Az új, a friss seb mindig jobban fáj, mint az a seb, mely már évszázados, megszokott s ezért már nem is fáj annyira. Ha ilyen régi behegedt sebeket jobban tudnak tűrni azok, akik a nemzet sorsát intézik, nem sértő annyira a nemzeti önérzetre; de ha tétlenül tűrik az új támadást is s még csak nem is védekeznek ellene, az csakugyan túrhetetlen. Ilyen esetben egyenesen rá van kényszerítve az uralkodó, hogy cselekedjék. Akit most támadnak meg, annak most kell védekeznie.

Magyarország területi épsége török viszonylatban nem Lipót alatt veszett el. Mivel csak támadóháborúval lehetett visszaszerezni, világos, hogy a támadás megindításával lehetett várni alkalmasabb időre. Magyarország területi épségét nem Lipót, még csak nem is a Habsburgok vesztették el, vagy ha igen, nem az ő hibájukból, hanem a kettős királyválasztás miatt történt a dolog. Strassburg védelmére Lipót császári koronázási esküje miatt is kötelezve volt. Esküjét sértette volna, ha tétlenül nézi annak a birodalomnak a területi megcsonkítását, melynek császára volt.

De az a sereg is, mellyel hazánkat felszabadította, a német birodalom hadserege volt. Árulója lett volna Németországnak, ha a német hadsereget Magyarország területi épségének visszaszerzésére használta volna ugyanakkor, mikor Németország területét kellett volna megvédenie a támadótól. Furcsa, hogy ezt mi éppen akkor hányjuk, mint bünt Lipót szemére, mikor a valóságban mindkét köteleességét teljesítette: Németországot is megvédte és hazánkat is felszabadította egyszerre.

Világos, hogy Lipótot magyar koronázási esküje arra is kötelezte, hogy hazánk területét is megvédje, sőt még arra is, hogy azokat a területeket is visszaszerezze, melyek már akkor is régóta nem tartoztak Magyarországhoz, mikor őt az ország királyává koronázták. Kétségtelen azonban, hogy erre az utóbbira csak másodsorban kerülhetett sor, s nem lehetett előbbre való azon kötelezettségénél, hogy Németország olyan területeit védje meg, melyek még akkor is német területek voltak, mikor őt német királlyá koronázták. Ezért Németország területi integritását rögtön volt köteles megvédeni, Magyarország akkor már évszázadok óta elvesztett területi épségét újra visszaállítani azonban csak alkalomadtán, mikor erre a helyzetet legmegfelelőbbnek, az időt a legalkalmasabbnak látta.

A legfontosabb dolog azonban ebben a kérdésben az, hogy Lipót Magyarország területét megvédeni vagy visszaállítani még kedvező időben is csak a magyar nemzet gazdasági és fegyveres erejével volt köteles, nem pedig Németországgal. Ez annyira magától értetődő, hogy arra, hogy egy országot százötven éven át a szomszédja védjen s végül a szomszédja szabadítson fel, de az az ország mégis önrendelkező és független ország maradjon s ennek ellenére is maga intézze sorsát, nem találunk példát a világtörténelemben.

Lipót Magyarországot nem Magyarország gazdasági erejével védte, annál kevésbé ezzel szabadította fel. Ha azonban így áll a dolog, akkor már kötelességről részéről nem is beszélhetünk. Ez nemcsak kötelessége nem volt, hanem az egyszeregy és a politika legelemibb szabályaival ellenkezett. Egy nemzet egy másik országot csak a maga számára szabadíthat fel, tehát azért szabadítja fel, hogy maga rendelkezék vele és benne. Egy ország vagy a maga erejével szabadítja fel magát, vagy pedig szolgája lesz annak az országnak, melynek erejével felszabadult.

Emiatt Magyarország is Ausztria szolgája lett, emiatt a mi ügyeinket is Bécsben intézték. Ez magától értetődő. Az azonban már nem, hogy a mi esetünkben ez elméletben, a törvény betűjében sose volt így, csak a valóságban, de ott se végleg, hanem csak egy ideig s akkor is csak részben. A mi királyunk, aki egyúttal a németek császára is volt, sose mondta, hogy mi meghódított ország vagyunk, sőt – egyelőre legalább elméletben – mindig esküvel bizonyította az ellenkezőt. Ez az ellenkező aztán lassacskán (mikor a realitások megengedték) az elméletből valósággá is vált.

Az tehát természetes dolog volt, hogy mivel idegen erő szabadított fel bennünket, utána egy ideig ez az idegen erő parancsolt is itt, semmiképpen se természetes azonban, hogy mi egyenesen követeltük, a király kutyakötelességének tartottuk, hogy minket idegen erővel szabadítson fel, mégpedig úgy követeltük, hogy azért függetlenségünk is megmaradjon s az idegen erővel felszabadított országban ne az idegen, hanem mi parancsoljunk, mégpedig rögtön a felszabadítás után is. Ha azonban mi ezt az idegen erővel való felszabadítást nemcsak úgy követeltük, hogy önrendelkezésünk mégis megmaradjon, hanem ráadásul még rögtön követeltük, s annak ellenére, hogy épp akkor ennek az idegennek a maga területe megvédésére volt szüksége a hadseregére és anyagi erőforrásaira, vagyis ha ezt kívántuk tőle, hogy a mi minden ellenszolgáltatás nélküli felszabadításunk előbbre való legyen neki, mint a maga területe megvédése, ez olyan kezdetleges ítélőképességre vall, hogy nem éppen válik dicsőségére nemzetünk ezeréves fennállása emlékére kiadott dísz történelmünknek.

Érdekes, hogy mi még azt is zokon vesszük a Habsburgoktól (sőt meg vagyunk róla győződve, hogy ezzel örökre el is játszották minden magyar ember rokonszenvét), hogy nekik, akik hadseregüket ekkor teljes egészében német részről kapták, az örökostartományok és Németország előbbrevaló volt, mint Magyarország, s hogy elsősorban mindig azok érdekeit nézték, akik seregeiket kiállították és fenntartották, nem pedig a miénkét. Igazán érdekes és eredeti megsértődés, sérelem vagy szemrehányás!

Olyan uralkodónak, aki több, egymástól egyébként független ország felett uralkodik egyszerre, ezek közül – ha az igazságosság (a justitia distributiva) alapján áll – szükségképpen annak az országnak kell kisebb vagy nagyobb fontosságot tulajdonítania s így annak érdekeit kisebb vagy nagyobb mértékben szembe előtt tartania, amelyik gazdasági, s így fegyveres erejével nagyobb súllyal bír. Ezzel az elvvel ellenkező politikája igazágtalan volna, de családja ezt a politikát hosszabb időn át nem is folytathatná, mert alattvalói elkergetnék s természetesen el is tudnák kergetni, mert hiszen nagyobb az erejük, mint az illető uralkodóhoz azon alattvalóinak, akiknek kedvében járt s akik azért mellette állnának.

Az igazság, a valóság elhanyagolása, tehát az igazságosság megsértése előbb-utóbb mindig megbosszulja magát. Az ilyen uralkodóház tulajdonképpen kizsákmányolná az alattvalói zömét egy neki kedves kisebbség kedvéért. Mivel pedig kizsákmányolni csak a gyengébbet lehet, világos, hogy ez a feje tetejére állított igazság, ez az elhanyagolt egyszeregy hamarosan

megbosszulná magát azon, aki az igazság, az egyszeregy ellenére akart politikát folytatni s érvényesülni.

Az a nép, népcsoport vagy társadalmi osztály, melyet uralkodója igazságtalanul mellőz, meggyűlöli uralkodóját. Ha azonban a kizsákmányolt népcsoportnak vagy társadalmi osztálynak nagyobb a gazdasági ereje, mint annak, melyet kiváltságban részesített, világos, hogy összeomlik a hatalma. A valóság, az igazság mellőzése omlasztotta össze. De az igazság e megsértése vagy tudomásul nem vétele miatt nemcsak ez uralkodó, hanem az a népcsoport vagy társadalmi osztály is bűnhődik, melyet igazságtalan előnyben részesített, mert magának az uralkodónak a megbüntetése után az erősebb természetesen azokon is bosszút áll, s így azok elnyomása is következik, akik kedvéért az uralkodó vagy uralkodóház az igazságtalanságot elkövette.

Magyarország még a Habsburg-monarchia felbomlásakor, tehát 1918-ban is csak fele annyival járult hozzá a monarchia közös kiadásainak viseléséhez, mint a monarchia osztrák része. Pedig ekkor már csak egy 27 milliós Ausztria állt szemben a 21 milliós magyar birodalommal. Ez adat alapján elképzelhetjük, mennyit számíthatott a Habsburgok birodalmában Magyarország Lipót korában, mikor még nem tartozott hozzá Erdély, de a Duna-Tisza köze és az Alföld se, még a Felvidéknek és Dunántúlnak is csak fele, de még ennek a kis Roncsmagyarországnak is kipusztult már a lakossága, elveszett anyagi jóléte. Képzeltük, milyen arányban járulhatott hozzá ez a Magyarország az egész Habsburg-birodalom kiadásainak fedezéséhez, mikor ráadásul még ennek a kis Roncsmagyarországnak a nemessége is adómentes volt s ezt a kiváltságát minden más civilizált államon messze túltéve egész 1848-ig megtartotta.

S mikor Magyarország ilyen kicsiny és erőtlen volt, ugyanakkor Ausztria régebben sokkal nagyobb volt, mint jelenleg. A Habsburgoké volt régebben egész Németalföld, Európa akkor leggazdagabb országa, Szilézia, majd Lombardia, melyek szintén Európa leggazdagabb és így legjobb adófizető országrészei voltak. De a Habsburgok, akik 1918-ban már csak Ausztria császárai voltak, Lipót idejében még német-római császárok voltak, s ha nem is feltétlen urak voltak a német birodalomban, kétségtelen, hogy ott is bírtak hatalommal s ha azal nem, befolyással.

Hogy lehet hát arról józan ésszel akár csak álmodni is, hogy ennek a nagy birodalomnak, az uralkodói még akkor is, ha vér szerint és lélekben is magyarok lettek volna, ezt a parányi, gyenge, elszegényedett, de ezért mégis adómentes nemességgel bíró, mások gyámolítására szoruló országot tegyék politikájuk alapjává, gerincévé; tisztán vagy legalábbis elsősorban ennek érdekében indítsanak háborút (de természetesen nem ennek a pénzén) és kössenek békét? Érzelmileg ez természetesen lehetséges, mert hiszen az anya is a legkisebb gyereket szokta szeretni a legjobban s annak teszi félre a legjobb falatokat. De a politikában, a történelemben mindez merő képtelenség, mert az erősebbnek a gyöngébbtől való kizsákmányolását jelentené, a természet, a valóság azonban ennek csak az ellenkezőjét ismeri.

Annak a seregnek, melyet Lipót ki tudott állítani, csak egy egészen elenyésző részét állíthatta ki a mi pénzünkből. Hogy lehet tehát józan ésszel azt kívánni, hogy e seregnek inkább erre, mint arra a célra való felhasználásában mégis elsősorban a mi érdekeink legyenek irányadók, nem pedig azok érdekei, akiknek pénzéből ez a sereg előkerült és akiknek fiaiból elsősorban állt, azaz, hogy elsősorban ne az ekkor szintén megtámadott Németország érdekeit védje, hanem a megtámadott, sőt már elfoglalt német városokat veszni hagyva a mi kedvünkért helyette a törökre rontson és egy olyan világháborúba kezdjen, mely előreláthatólag évtizedekig eltart és olyan mesés összegekbe kerül, amilyeneket a közgazdasági élet addig még nem látott?

Ilyesmit csak az kívánhat, aki a mesék világában él, s akinek önző elfogultsága a józan észnek már teljesen fölébe kerekedett. A magyar történetírás erre vonatkozó szemrehányásain és sérelme idején annál jobban kell csodálkoznunk, mert hiszen végeredményben ez a kép-

telenség mégis megtörtént: mégis már rögtön Bécs felmentése után XIV. Lajos fondorlatai és a fenyegető spanyol örökösödési háború ellenére se kötött békét Lipót a törökkel, hanem még a XVII. század folyamán mégis megindult és 16 éven át folyt a magyar felszabadító háború és a fél Európára kiterjedő Habsburg-birodalom százezres seregei és egész gazdasági ereje másfél évtizeden át a mi ügyünk szolgálatában állott, s ami a fő, hazánk felszabadítását tényleg el is érte.

A mi történetírásunk azonban ahelyett, hogy ezen csodálkoznék s ennek örülne, inkább azon kárörvend s e kárörvendést még hazánk felszabadulásánál is előbbreválónak tartja, hogy hát igen, igen, de Lipót először nem akarta ezt a felszabadítást; ez a szó szoros értelmében nélküle, sőt ellene következett be. Pedig dehogy. Ezt a felszabadítást később hamarosan maga Lipót akarta a legjobban. Sohase lett volna belőle semmi, ha Lipót maga nem akarta volna oly nagyon. Néhány év múlva a török már nemcsak hajlandó lett volna békét kötni, hanem egyenesen könyörgött érte, s ekkor már Lipót volt az, aki tárgyalni se volt hajlandó róla.

Ne feledjük, hogy Lipót az abszolutizmus korában élt s így maga is abszolutista uralkodó volt. Ilyen hosszú időn át folytatni tehát ezt a nagyszabású háborút, s akkor is, mikor már kimerültek a hozzá szükséges anyagi eszközök, nemcsak akkor nem lehetett volna, ha Lipót ellene lett volna, hanem még akkor se, ha csak közönyös lett volna az ügy iránt. Mivel a háború Lipót háborúja volt, mivel a kockázatot ő viselte, a költségeket neki kellett előteremtenie, az egész Lipótra volt hozzá szükség. Ha minden energiájával nem szolgálta volna, ha nem lett volna egész lelkével elszánva a szent célra, ez a háború nem indulhatott volna meg, különösen pedig nem tartott volna ilyen sokáig.

Lipót ez ügyben a pápával, Lengyelországgal és Velencével erre a célra szövettséget kötött, s esküt tett arra, hogy szövetségesei nélkül nem köti meg a békét. Pedig se Lengyelország, se Velence arra nem kötelezte magát, hogy a magyarországi háborúban is részt vesz, hanem mindketten csak otthon, a maguk területén foglalkoztatták a törököt. Ha Lipót csak kénytelenségből folytatta volna Bécs felmentése után is a háborút, akkor nem lett és nem is lehetett volna ez a háború annyira jellegzetesen támadó, vállalkozó, kezdeményező jellegű, mint amilyen volt. Láttuk, hogy az is egyenesen Lipót akarata volt, hogy még abban az évben, melyben Bécszet felszabadították (1683-ban), Esztergomot vagy Érsekújvárt is visszafoglalják. Láttuk, hogy nem a vitéz és harcias Sobieski akarta ezt így, hanem a „nyálkás” Lipót, s meg is történt, még Sobieski ellenére is.

Bármely oldalról latolgatom a dolgot, semmiképpen se tudom vádolni sem Lipótot, sem tanácsadóit azért, mert eleinte a támadó, a felszabadító háború megkezdése ellen voltak. Sőt azt kell mondanom, hogy ha nem így lett volna, egyenesen könnyelműséggel, lelkiismeretlenséggel kellene őket vádolnom. Ősi, nyugati ellensége, a francia király sose volt olyan hatalmas és egyúttal annyira nagyraavagyó, olyan tevékeny és tehetséges, mint ekkor.

XIV. Lajos egyedüli céljának Lipót hatalmának megdöntését tartotta; állandóan cselet szőtt ellene; nemcsak Lengyelországban dolgozott pénzével és ügynökeivel, hanem még Lipót alattvalóit is rontotta e pénzzel mind Német-, mind Magyarországon, mind Németalföldön egyaránt; a német császári koronára tört; Lipót spanyol örökségét is mindenáron el akarta rabolni magának s ténylegesen is betört Németországba is és a Németalföldre is és ott erőszakos, hódító foglalásokat tett. Mikor tehát saját léte forgott veszélyben, ugyanakkor felidézhetett-e Lipót egy talán még a franciánál is veszélyesebb világhatalommal bírodalma másikat, keleti oldalán egy újabb háborút, melynek végeredménye és fejleményei akkor még kiszámíthatatlanok voltak, de még a legjobb esetben is évtizedekig eltartottak volna.

Ha egyszerre két ellenség fenyegeti, akkor mindenkinek első dolga az, hogy egyelőre legalább az egyikkel kiegyezzzék, s így elérje azt, hogy ne mind a két háború egyszerre törjön ki. Hogy aztán Lipót és miniszterei egyelőre inkább keleten akartak békét, nem pedig nyugaton, az is természetes, mert e keleti csak ezt a kis országfoszlányt érintette, mely csak kiadást jelentett a birodalomra, de bevételt nem, ellenben nyugaton azokat az országokat fenyegette

veszély, melyek a bevételek oroszlánrészét adták és amelyekből a Habsburgok a Magyarország védelméhez szükséges segélyforrásokat is merítették. Ezek elveszte után már Lipót nem kezdetet volna a török ellen felszabadító háborút.

Az okos hadvezér elsősorban, sőt minden áron élelmszer- és fegyverraktárait, de még inkább a pénztárát védi az ellenség elől. Lipót szavára mindez akkor nyugaton volt. Magyarország számára is innen szerezte Lipót a pénzt. Ha Magyarországot egyelőre teljesen el is vesztette volna, de nyugaton hatalma, erőtartaléka, legmegbízhatóbb adófizetői megmaradnak, akkor már csak idő és alkalom kérdése, hogy a keleten esetleg egyelőre elvesztett területeket is visszaszerezze. De ha Magyarország kedvéért elveszni hagyja értékes nyugati országait, még ahhoz se lesz később ereje, hogy azt meg tudja tartani, amit Magyarországon esetleg szerzett. Hiszen Magyarország megtartásához is nyugat adta az erőt és a lehetőséget. Pedig hát Magyarország átengedéséről szó sem volt, hiszen Lipót azt a törököt, akivel békét akart kötni, megverte. Nem is lehetett tehát szó Magyarországon jogfeladásról vagy területi engedményekről, hanem csak a további hódításokról való lemondásról, de arról is csak egyelőre.

Lipótnak csak azért sikerült Magyarország felszabadítása, de még így is csak másfél évtizedes, állandó és nem is mindig eredményes küzdelem s mérhetetlen vér- és pénzáldozat árán, mert Isten, vagy ha tetszik: a szerencse feltűnően segítette (a szerencsét pedig nem vehette be előre számításaiba).

Milyen politikus vagy államférfi lett volna az, aki olyan tervek megvalósítására indul s követel ennek érdekében alattvalóitól mérhetetlen áldozatokat, melyek legfeljebb bolondul nagy szerencse esetén sikerülhetnek? Lehet-e tehát kárhóztatni Lipótot, hogy a török ellen indítandó offenzíva megindításától eleinte visszariadt?

Mivel azonban Lipótnak a kényszerhelyzet miatt mégis ilyen veszedelmes játékba kellett kezdenie és a bolond szerencse osztályrészéül is jutván, meg is nyerte a nagy játszmát s olyan eredményt mutatott fel, amilyen párját ritkítja a világtörténelemben, akkor nekünk örülnünk kell a bolond szerencsének, ha cinikusok vagyunk: áldanunk kell azt a nagy uralkodót, akinek kedvéért Isten az alattvalóit ennyire megáldotta; ha hívők vagyunk: de semmiképpen se lenézünk vagy szidalmazunk azokat, akik mint felelős államférfiak, nem merték előre bizonyosra venni ezt a nagy istenáldást vagy szerencsét s nem bocsátkoztak alattvalóik bőrére lelkiismeretlenül olyan vakmerő vállalkozásba, melyet eredményesen végrehajtani csak bolond szerencséjével lehetett.

Ki számíthatott előre biztosan arra, hogy a pápa valóban annyi pénzt tud adni és ad Lipótnak, amennyit tényleg adott? Hiszen XI. Ince olyan nagy, olyan önfeláldozó, olyan tevékeny, olyan magát az ügynek teljesen feláldozó pápa volt, amilyen az Egyházban kétezzer év alatt is kevés található. A bécsi kormány és Lipót tehát nem vehette mindezt előre bizonyosnak. Az ő vállalkozásuk ugyanis csak azért sikerült, mert éppen ekkor az Egyháznak valóban olyan pápája volt, mint amilyen XI. Ince volt. De még ha bizonyosan tudhatták volna, hogy XI. Ince ilyen lesz, azt már csak még se tudhatták, hogy utána még majdnem tíz évig élél? Hiszen állandóan betegeskedett. Ez a nagy pápa a felszabadító háború közepén, sajnos, meg is halt s utódai már közönyösek voltak Lipót iránt, sőt vele szemben inkább ellenségéhez, a francia királyhoz húztak, mert a francia politika hívei voltak. Meg is bicsaklott erre a felszabadító háború, s hogy nemcsak a már félig meghódított Balkán veszett el, hanem egyelőre még Dél-Magyarország is, annak a fő oka ez volt.

Aztán azt se tudhatta senki előre, hogy XIV. Lajost XI. Ince pápa erélye, diplomatáinak tehetsége, főként pedig az európai közvélemény nyomása rá tudja majd venni arra, hogy fegyverszünetet kössön Lipóttal s így legalább egyelőre többé-kevésbé szabad kezét adjon neki keleten. Hisz még így is csak úgy lehetett ezt elérni, hogy Lipót a XIV. Lajostól elfoglalt „apró, jelentéktelen” német területeket egyelőre a franciák kezén hagyta, azaz a keleti felszabadító háború kedvéért nyugati érdekeit és Németország területi integritását egyelőre feláldozta (s mégis még nekünk van panaszunk).

Mi lett volna azonban akkor, ha XIV. Lajos kíméletlenül kihasználta volna a jó alkalmat, s a törökkel hosszú időre minden erejét lekötő háborúba bonyolódott Lipótot teljes erejével s a legnagyobb hévvel támadja meg ugyanakkor nyugaton is? Vajon akkor is csak apró és jelentéktelen részek estek volna-e áldozatul a német birodalomból? Nem történtek volna-e akkor olyan nagy foglalások, melyek Lipótot megfosztották volna embertartalékaitól és gazdasági erőforrásaitól s így birodalma nyugaton és keleten egyszerre omlott volna össze?

Láttuk, hogy XIV. Lajos ellenséges beavatkozása a felszabadító háború közepén annak ellenére is bekövetkezett, hogy XI. Ince pápának megígérte a fegyverszünetet, s Lipót épp akkor vesztette el a pápai segélypénzeket is, mikor nyugaton is teljes erővel kitört a háború, az új harctér még nagyobb erőfeszítéseket kívánt tőle, mint a keleti, s emiatt akkori egyetlen nagy hadvezéré, Badeni Lajost is a keleti harcterről kénytelen volt a nyugatira átküldeni.

Legfőképpen pedig honnan tudhatta Lipót előre, hogy olyan hadvezérei lesznek majd, mint Lotaringiai Károly, Savoyai Jenő és Badeni Lajos? Olyan nagy hadvezérek, mint ők voltak, nem teremnek minden bokorban, nem lehet csak úgy leakasztani őket a szegről. Hiszen ők olyan hadvezérek voltak, hogy csatát veszteni úgyszólván nem is tudtak. Badeni Lajos szereplése idején XI. Ince pápa már nem élt s Lipót erőforrásai is ki voltak már merülve. A Szilágyi-történelem ezért azt írja róla (VII., 481. o.), hogy „sikerei meseszerűek voltak”.

Mi lett volna azonban Lipótból, ha ez a meseszerűség elmaradt volna? S szabad-e egy komoly államférfinak számításait meseszerűségek biztosra bevésésére alapítani? Nem okosság volt-e hát Lipóttól, ha meseszerűségeket nem vett előre bizonyosnak s így eleinte csak kénytelenségből kezdett bele a török háborúba?

Lipót felszabadító háborúja tehát csak azért nem végződött katasztrófával, mert minden a képzelhető legjobban és minden várakozást felülmúlóan jól és szerencsésen ment, mert Isten különös áldása volt az egész vállalkozáson. Örülnünk kell ennek, de ez nem lehet ok arra, hogy Lipótot és minisztereit lenézzük azért, mert ezt a nagy szerencsét és dicsőséget nem vették előre bizonyosnak? Szerencse, hogy a viszonyok belekényszerítették őket ebbe a sikeres felszabadító háborúba, de ez nem jelenti azt, hogy kisstilűség vagy a bátorság, vagy államférfiúi tehetség hiánya volt az oka annak, hogy a józan számítással ellenkező vakmerőségre nem önként, hanem csak a viszonyok kényszere alatt vállalkoztak.

El kell ismernünk, hogy a józan megfontolás, okosság és felelősségérzet kényszerítette őket erre az óvatosságra. Nem gáncsolni kell tehát őket érte, hanem dicsérni. Néha a vakmerőség és a kalandor politika is sikerrel jár, de ebből nem következik, hogy a vakmerőség kívánatos és a kalandor politika előnyös. Hazárdjátékra komoly és felelősségérzettel bíró államférfi csak akkor szánja rá magát, ha rá van kényszerítve, mert más választása nincs.

Érett, komoly megfigyelők az alattvalók életének, vagyonának és jövőjének komoly kockázatát még akkor is elítélik, ha véletlenül nem pusztulást, hanem sikert hoz, mert a véletlen nem lehet érdeme se az államférfinak, se a hadvezérnek. A szerencsének, a körülmények szerencsés összetalálkozásának és a belőle folyó rendkívüli eredménynek lelkiismeretes szemlélő csak akkor tud igazán örülni, ha a szereplők a nagy siker birtokába nem meggondolatlanságukkal és lelkiismeretlenségükkel – minden emberi számítás ellenére – jutottak, hanem ha a kockázatra csak azért szánták rá magukat, mert más választásuk nem volt; mert a legjobb akarattal se térhetek ki előle.

Ebben az esetben a hívó ember a sikert joggal tulajdoníthatja a vak szerencse, a véletlen helyett Isten áldásának, aki segítheti a jót, az alázatost, a szerényet és lelkiismereteset, de az ostobát, a meggondolatlant, a könnyelműt bajosan, még kevésbé a maga hiúsága, nagyragyágyása és dicsszomja miatt alattvalói életét, vagyonát és jövőjét kockára tevő kalandort. Az ilyennek legfeljebb „bolond” szerencséje lehet, de az is csak ideiglenesen, mert az ilyen embert a meg nem érdemelt siker újabb kalandokra csábítja mindaddig, míg csak végleg rajta nem vesz. Addig jár ugyanis a korszó a kútra, míg el nem törik.

Nagyszerűen láthatjuk ezt Hitler esetében, akinek eleinte szintén mindenben bolond szerencséje volt, de éppen ez volt a veszte. Lipóttal kapcsolatban azonban nem bolond szerencséről, hanem Isten áldásáról beszéltek a kortársak. Mint láttuk, még ellenfele, XIV. Lajos is. Ő a szerencséjét szerintük életszentségével érdemelte meg s ezért alattvalói később már előre várták, úgy megszokták már ezt a szerencsét.

Nem is történt az meg Lipóttal soha, hogy a sok és nagy sikertől és nagyszerű hadvezéretől elkapatva megszerette volna a háborút s ő maga kezdte volna. Nem. Ő mindig Istennek adott hálát és a győzelmek után még alázatosabb lett, mint azelőtt volt. A háborút pedig továbbra is éppúgy csapásnak tekintette magára is, alattvalóira is, és továbbra is úgy félt tőle, mint a tüztől.

Szomorú tanulság, hogy azokat, akik alattvalóik életét és vagyonát vakmerően kockáztatva hiú dicsőségvágyból kalandor politikát űznek s így kockáztatják meg a bolond szerencsét, a történelem bámolja és ünnepli akkor, ha el is találták ezt a bolond szerencsét. A siker kedvéért megbocsátják nekik a könnyelműséget és a lelkiismeretlenséget, sőt ilyenkor a lelkiismeretlenséget nem is látják, csak a sikert. Ellenben Lipótot, aki a bolond szerencsét nem ítélőképesség-hiány, sem könnyelműség, sem dicsőségvágy miatt, hanem rákényszerítve, tehát jellembeli fogyatkozás nélkül kockáztatta meg, lenézik s egyhangúan megállapítják róla, hogy nem érdemelte meg a „nagy” jelzőt. Nála tehát még a siker se számít.

Mintha csak maga a sátán írná az effajta történelmeket, hogy megrontsa az emberek erkölcsi érzékét; hogy a bűnt ünnepelje és az erényt vesse meg vagy kicsinyelje le még akkor is, ha sikert arat. Lipótnak nem szégyene, hanem érdeme, dicsősége, hogy Magyarország felszabadításába, melyet aztán dicsőséggel hajtott végre, nem önként, hanem csak kényszer hatása alatt ment bele.

A mi protestáns, illetőleg zsidó történetírásunk Lipót legnagyobb hibái között emlegeti, hogy „alantas” szerzetesekkel vette magát körül s azok szavára többet adott, mint minisztereiére. (Az „alantason” természetesen nem romlottságot, hanem alantas származást vagy legfeljebb műveletlenséget értenek.) Minisztereit is lenézik, de azokat a „szent” szerzeteseket még náluk is jobban. Hogy Lipót ezekre hallgatott, számukra ez a legnagyobb bizonyíték amellet, milyen kisszabású ember volt.

Lipót azonban nem Rasputinokra hallgatott, mint az utolsó cár Oroszországban, azaz nem babonás volt, hanem olyan szerzetesekre, akikben tapasztalta az életszentséget. Marco d’Avianóról még protestáns és zsidó történetíróink is kénytelenek elismerni, hogy XI. Ince pápa és Bounvisi nuncius mellett a bécsi diadal legjelentősebb tényezője volt, tehát nagy ember volt.

Lipót éppen ezért hallgatott a Marco d’Aviano-féle szerzetesekre, mert látta, hogy nem „alantasok”, hanem szellemóriások, főként pedig szentek. Hogy megítélésében nem is tévedett, mutatja az eredmény, melyet szellemi vezetésükkel elért: az alattvalói részéről kapott tisztelet és szeretet és a bámulatatos hadi és politikai sikerek. Miklós cár Rasputin vezetésével megbuktatta családját, a Romanovok uralmát és tönkre tette az orosz népet; háborúját is elvesztette. Lipót pedig az „alantas” szerzetesekre való hallgatásával hazánk történelmében, sőt a világtörténelemben a legnagyobb sikerek egyikét érte el, családját pedig olyan hatalmassá tette, hogy még a pápa is (de nem XI. Ince) úgy érezte, hogy már védekeznie kell e hatalom túlságossága ellen.

Ezeket az „alantas” szerzeteseket Lipót azért becsülte, mert nem hízelegve érintkeztek vele, mint a miniszterek, hanem hibáira figyelmeztetve vezették. Egyébként pedig nem politikai, annál kevésbé hadi dolgokban, hanem erkölcsiekben hallgatott rájuk, tehát olyasmikben, ami az ő szakmájukba tartozott. Hogy Lipótnak, mint uralkodónak is előbbrevaló volt az erkölcs, mint a politika, az csak Lipótot dicséri. A nagy sikerek pedig, melyeket ez „alantas” szerzetesek vezetése alatt aratott, azt bizonyítják, hogy ez a nemes gondolkodás még politikailag se káros, sőt nagyon is előnyös.

Nem válik-e becsületére nemcsak Lipótnak, hanem Marco d'Avianónak is, mikor az utóbbi például 1693. május 28-i levelében azt írja Lipótnak, hogy a császári pár egész élete abban a szüntelen törekvésben áll, hogy mindenkivel jót tegyen és maga körül áldást terjesszen. Ez reá olyan felemelő hatással van, hogy nem kételkednék benne, hogy haláluk után egyenesen a mennyországba jutnak, ha – teszi azonban hozzá – „ő császári felségeik nem lennének részesek a mulasztások okozta bűnökben és azok következményeiben”.

Marco d'Aviano tehát éppen nem mondja, hogy Lipót és felesége azonnal a mennyországba jutnak, ha meghalnak. Lipótnak ugyanis volt egy nagy hibája, az, hogy a jót vitte túlzásba. Ez a hibája azért tudott kifejlődni, mert nagy jósága és alázatossága miatt csak a maga bűneit tudta észrevenni, másokéit nem. Ezért egyes bűnös hivatalnokai, miniszterei, tisztjei visszaéléseit sokkal tovább hagyta büntetlenül, mint szabad lett volna. Mikor már tudomást szerzett visszaéléseikről, akkor is meghagyta még őket felelősségteljes állásukban, mert részint nem akarta elhinni róluk a rosszat, részint szerénységében azt gondolta, hogy kötelessége, hogy közegei iránt bizalommal és türelemmel legyen. Ezt érti Marco d'Aviano Lipót mulasztással elkövetett bűnén.

Igen nagy dicséret egy uralkodóra, ha azt lehet róla mondani, amit Marco d'Aviano mond itt Lipótra és feleségére ezen idézet első részében.

Az pedig, amit a második részben mond, nem rá, hanem az „alantas barátira” nagy dicséret, mert hiszen Marco d'Aviano kifogását nem Lipót háta mögött, hanem szemébe mondta. De még a kifogás is dicséret Lipótra, mert hol van az a XVII. századbeli korlátlan uralkodó, akinek ilyesmit szemébe mondhatott egy „alantas barát”?

Az igazán alázatos Lipót így válaszolt az „alantas barát” kifogására: „Főtisztelendőség szavai vigasztomra szolgálnak. (Ezt a dicséretre érti.) Elismerem, hogy nyomorult és hanyag vagyok mindenben és elsősorban a mulasztási bűnök azok, melyek szomorúsággal töltenek el, mert a sokféle bonyodalom és kellemetlenség miatt oly nehéz ellenük védekezni és róluk lemondani.

„Igaz van Főtisztelendőségnek, hogy hatalmas, áttörő akarattal mindenben segíteni lehetne. Azonban, édes páterem, ez az akarás nem olyan könnyű, különösen a zűrzavarral és a sok egyéni akarattal szemben (mert az ember szomorúságot okoz annak, akinek akaratával szembeszegül). Sokszor nem tudom, mi az mit akarni lenne a kötelesség és egyedül ez az oka elhatározatlanságomnak, amely engem kínoz a legjobban.”

Más „nagy” uralkodók, például Nagy Frigyes vagy a nagy Napóleon, hogy Mussoliniról, Hitlerről és Sztálinról ne is beszéljünk, másokat kínoztak (Hitler s különösen Sztálin még fizikailag is), Lipót állandóan önmagát kínozza, mégpedig mindig azzal az állandó tépelődéssel, hogy jól cselekszik-e és nem vétkezik-e a felebaráti szeretet ellen; nem követ-e el igazságtalanságot valaki ellen.

Lipót válaszleveléből jól láthatjuk, hogy az a Lipót, akit Arany „büszke Bécsnek rettenetes császáranak” mond, mennyire nem sértődik meg az „alantas” szerzetes kifogásaira és bírálatára, noha annál inkább megsértődhetett volna, mert mint a válaszból jól láthatjuk, teljesen felesleges volt a bírálat, mert a császár sokkal jobban tisztában volt még ezzel a hibájával is, mint a barát gondolta. Tulajdonképpen tehát egészen felesleges volt neki a kifogást előhozni. A fő ok Lipót túlzott lelkiismeretessége volt, mely mindig attól félt, hogy alattvalóinak akaratlanul is árt. (Ettől félni, sőt ettől még túlságosan is félni pedig tiszteletreméltó dolog, s ha uralkodó, tehát olyan ember teszi, aki csak Istennek felelős, még tiszteletreméltóbb. Milyen szép és milyen ritkaság egy uralkodóban, ha nem az a hibája, hogy túl dölyfös vagy elbizakodott, hanem az, hogy túl szerény!)

Kétségtelen, hogy ha ezek a tulajdonságok Lipótban, mint magánemberben erények voltak is, mint uralkodóban hibák is lehettek. Mégis meg kell döbbernünk, mikor azt látjuk, hogy Acsády a Szilágyi-történelemben Lipótnak ezt a Marco d'Aviano kritikájára adott felemelő válaszát „sivár önvallomásának” nevezi, tehát Lipót részére szegénységi bizonyítvány-

nak tartja. Kifelejtí, hogy ha olyan nagyjellemtű, okos és olyan mesés sikereket aratott uralkodó, mint Lipót, bűnösnek és tehetségtelennek tartja magát, az mindenképpen hasznos és fel-emelő. De még ha az önmagáról alkotott szerény vélemény fedte volna is az igazságot, akkor is kisebb baj lett volna, mintha egy jellemtelen, elfajult és tehetségtelen uralkodó tartja magát gáncsnélkülinek is, meg okosnak is. Pedig hát kétségtelen, hogy ez az utóbbi az uralkodókban vagy a hatalom más birtokosaiban ezerszer is megtalálható addig, míg Lipót „hibája” egyszer előfordul. Nem is csak uralkodókban fordul ez elő ezerszerite ritkábban, hanem még analfabéta segédmunkások és tanyai parasztok körében is. Acsády ilyesmit uralkodóban egyenesen lehetetlennek tart, s ezért abba a hibába esik, hogy azt, ami Lipótban alázatossága miatt túlzott önkritika, ő szánandó együgyűségnek, szimplicitásnak gondolja. Valójában Lipót alázatossága érthetetlen előtte, mert olyan magas számára, hogy fel sem tudja fogni, meg se tudja érteni. Azt se tagadhatjuk, hogy még ha egy uralkodó, egy mintauralkodó is csakugyan okosabb is egész környezeténél, akkor is több kárral jár, ha nem tűr kritikát és nem fogad el ellentmondást, mintha tehetsége és képzettsége ellenére is annyira hiányzik belőle az önbizalom, hogy mindig a más véleményét kérdi. Az előbbi veszedelmes hibája nemcsak Mussolininek és Hitlernek volt meg, hanem Nagy Frigyesnek is, sőt úgyszólván kivétel nélkül minden nagytehetségű uralkodónak (Koós Károly történelmi regénye szerint bizonyos fokban még Szent Istvánnak is).

Aki közelebről ismeri például a kollini csata történetét, tudja, hogy ha Nagy Frigyesben csak egy csepp is lett volna Lipót alázatosságából, abból a tulajdonságból, hogy állandóan környezetete tanácsát kérte, s még inkább abból, hogy a kapott tanácsot többnyire el is fogadta, akkor életének ezt a letragikusabb eseményét, a kollini csatavesztést elkerülhette volna. Tábornokai ugyanis figyelmeztették, hogy ne fogadja el ezt a csatát, mert el fogja veszteni. Nemcsak nem hallgatott azonban rájuk, hanem durván letorkolta őket, sőt mikor egyikük még erre se hallgatott el, egyenesen haragja rettenetességétől kellett félnie az illetőnek. Világos, hogy a kudarc után se lehetett figyelmeztetni, hogy „Nem megmondtam, felség?”, mert akkor meg elkeseredése és daca miatt kellett rettegni tőle. A kudarc hatására öngyilkosságra gondolt, de a hibáját tábornokai előtt akkor se ismerte el.

Mind a protestáns Szilágyinak, mind a zsidó Acsádynak azonban egyformán Nagy Frigyes makacs gögje az, ami tetszik, Lipót alázatossága és lelkiismeretessége azonban nekik „sivár”, tehát ellenszenves. Látszik, mennyire nem volt keresztény lélek egyikük se, mennyire nem értették meg az Evangélium szellemét s mennyire nem is kell ez a szellem egyiküknek se. Igaz, hogy Nagy Frigyesnek szerencséje volt, hogy nem bűnhődött macacsságáért és elbizakodottságáért, s így öngyilkossága is elmaradt. Igaz, hogy országa és népe is szerencsés volt, mert ha eleinte sokat szenvedett is királya dacos büszkesége és dicsőségvágya miatt, a végén mégiscsak felvirágoztatta és hatalmassá tette.

De az is kétségtelen, hogy a Hohenzollerneket és a poroszokat is végül ez a kereszténytelen gög tönkre, mert a két világháborúnak és az utánuk Poroszországra, sőt az egész német népre – mert arra már Nagy Frigyes utódai az egész németiség urai lettek – következő katasztrófáknak is ez a gög és túlzott önbizalom lett az oka. Hitler például állandóan Carlyle „Nagy Frigyes” c. művét olvasta s tettein egész jól látható, hogy őt akarta utánozni mindenben. Ha azok a történelmi művek, melyeken Hitler nevelkedett, nemcsak bámulták volna Nagy Frigyeset, hanem bírálták is volna, talán Hitleren is meglátszott volna és a német népnek is haszna lett volna belőle. De hát Lipót alázatossága neki is „sivár” és szánalmas volt.

A felszabadító háború hősei

A bécsi udvar hadipénztára a felszabadító háború alatt (1683-1700) 140 milliót fizetett ki. Olyan hallatlan összeg volt ez akkor, hogy még a Szilágyi-történelem szerint is, pedig ez mindent le szokott kicsinyelni, amit Lipót kormánya csinált: „E pénz beszerzése jelesebb fiánctehetségeket is kemény próbára tett volna, mint minők a bécsi miniszterek és közegeik voltak” (VII., 522. o.).

Arra céloz (ami részben igaz is), hogy Lipót kormányában a császár elnézése és türelme miatt minden patriarchálisan ment. De ha így állt a dolog, ha a felszabadító háború olyan nagy pénzeket igényelt, hogy az akkori gazdasági rendszerben szinte lehetetlen volt őket előteremtteni, még akár Nagy Frigyesnek már a kegyetlenségbe menő kíméletlenségével is, nem pedig Lipót jóságos elnézésével, csodálkozhatunk-e rajta, főként pedig helyteleníthetjük-e, ha Lipót e lenézett miniszterei és közegei féltek kitenni magukat olyan feladatoknak, melyeknek úgyszólván emberfeletti dolog volt megfelelni? S lám, mégis megfeleltek neki, mert a hallatlan költségeket mégiscsak fedezni tudták, sőt magát a háborút is megnyerték.

Pedig hát az előbb jelzett 140 millióban nincsenek benne azok a milliók, melyeket a pápa közvetlenül adott, tehát nem a bécsi hadikincstár fizette ki őket. De azok a milliós értékek se, melyeket Lipót alattvalói a sereg élelmezésére természetben adtak, mint amilyen például a mi hozzájárulásunk is volt. A bécsi hadipénztár hihetetlenül nagy összegeket fizetett ki, de azért mégis a nagy pénzhiány akadályozta meg, hogy a sereg minden tavasszal idejében felkészüljön és a harctéren lehessen, ami pedig a siker szempontjából rendkívül fontos lett volna.

Például 1693-ban Nándorfehérvár visszavétele főként azért nem sikerült, noha a sereg egyébként jó szellemű és harcképes volt, mert az ostrom megkezdése után még majdnem egy teljes hónapig kellett várni (annak ellenére, hogy már régen nem tavasz, hanem augusztus volt), mire a nehézlövegek a harctérre megérkeztek. Maguk a lövegek idejében megvoltak ugyan, de a dunai szállítóhajók mindaddig nem voltak hajlandók megindulni, míg a hajók tulajdonosai a szállítás díját készpénzben meg nem kapták. (Bezzeg megindultak volna ezek fizetés nélkül is, ha gazdáiknak Hitler vagy Sztálin parancsolt volna! Nemcsak azért, mert velük nem lehetett így beszélni, hanem azért is, mert ők nyomtattak volna nekik annyi pénzt, amennyi csak kellett.)

Gondolhatjuk, hogy a hadipénztár, melyben egy fillér se volt már, mindent elkövetett, hogy a pénzt előteremtse, egy hónapnál előbb azonban még uzsorásoktól se tudta a pénzt előteremtteni. Így azonban arra, mire a kérdéses lövegek megérkeztek, már megérkezett a török felmentő sereg is, s így nemcsak a drága lövegek érkeztek hiába, hanem kárba veszett az a pénz is, melyet abban az évben az egész háborúra elköltöttek.

Magyarországot a török alól nem a németek szabadították fel, hanem a Habsburgok, akiket nem a németek, hanem az Egyház és a keresztény világnézet támogattott. Magukat a Habsburgokat is elsősorban katolicizmusuk vezette akkor, mikor a felszabadítással járó nagy költségeket és a kockázatot, mely elsősorban az ő hatalmukat, sőt koronájukat veszélyeztette, vállalták.

A háborúhoz pénz, pénz és harmadszor is csak pénz kell és kellett természetesen már ekkor is, ehhez az Európa történelmében addig legnagyobb szabású háborúhoz különösen mérhetetlenül sok pénz kellett volna még akkor is, ha a kiadások tekintélyes része nem ment volna az uzsorakamatokra s nem veszett volna kárba amiatt, hogy a pénz mindig későn érkezett. A pénzt azonban a Habsburgoknak kellett előteremtteniük.

De maga a pénz természetesen csak előfeltétel volt. Az, ami a dolgot tényleg végbevitte, a résztvevők önfeláldozása, hősiessége volt. Mérhetetlenül sok vérbe és életbe került ez a felszabadítás. Nemcsak a mocsaras éghajlat és a már évszázadok óta elvadult természet, mely

az akkor közmondásos betegséget, a „morbus hungaricus”-t okozta, továbbá a fáradalmak, nélkülözések és járványok ragadták el ezrével Európa itt harcoló fiatalságát, hanem maguk az ütközetek is annyira véresek voltak, hogy párjukat ritkítják a világtörténelemben.

Hiába volt akkor már hanyatlóban a török birodalom, a törökök a legnagyobb fanatizmussal és elkeseredéssel próbálták megvédeni azt, ami már az övék volt. Még azokban az ütközetekben is, melyek a keresztények fényes győzelmével végződtek, a győzelmes sereg szinte fele a csatatéren maradt, a Buda várát védelmező vén basa és több ezer főnyi legénységre pedig legalább olyan hősiességről tett tanúságot, mint akár a mi Zrínyi Miklósunk és szigetvári katonái. Egyébként kénytelenek is voltak vele, mert ha feladják a várat, otthon akkor is megfojtás várt volna rájuk. Érdemesebb volt tehát számukra inkább a harctéren dicsően elesni. (A mi Zrínyink tehát mégis nagyobb hős volt, mint ők, mert ő kényszerhelyzet nélkül is meg tudta ugyanezt csinálni.)

De hogy abban a időben Dél-Magyarországon milyen veszélyes volt tartózkodni még akkor is, ha nem harcolni ment oda az illető, s ha ráadásul még úr is volt, akinek rendelkezésére állt annyi kényelem, amennyi ott lehetséges volt, mutatja az a jellemző eset, hogy mikor már a béke megkötéséről volt szó, egymás után két békekövet is (Hussay és Harbord), aki tárgyalni oda érkezett, halt meg itt, még mielőtt küldetését befejezhette volna. De a harmadik, Paget, is, akinek végül sikerült megkötnie a békét, szintén már Nándorfehérvárott megbetegedett, tehát szintén már akkor, mikor a tárgyalások színhelyére megérkezett. Ő szerencsére meggyógyult. Olyan feltűnést keltett mindez, hogy már nem is a természetnek, hanem magának az ördögnek tulajdonították (Sylvius: „t sy door de natuer, t sy door Duyvelche konsten verorzaakt”).

De pusztultak itt a külföldi főnemes családok sarjai kard által is bőségesen. Hogy nemcsak anyagi, hanem erkölcsi tekintetben is mennyire ingyen jött nekünk ez a felszabadítás, és hogy nemcsak a Habsburgok 140 milliója, hanem mekkora vérözön is kellett hozzá, azt sejtethetjük abból, hogy még ha nem is csak a külföldi főnemesi, hanem csak a külföldi uralkodóházak sarjait számítjuk, akkor is szinte seregszámra találjuk a hősi halottakat. Például a Savoyai-házból köztük van Jenőnek, a fővezérnek a testvérbátyja, Gyula (már a hadjárat elején esett el, akkor, mikor Jenő még nem volt fővezér), aztán a hannoveri, tehát braunschweigi házból, abból, mely később Anglia uralkodóháza lett, egy évben (1690) kettő is egyszerre (az egyik az év éppen az első, a második éppen utolsó napján), aztán egy württembergi, egy Hohenzollern, egy holsteini, egy Fürstenberg. Aztán Rupert angol herceg egyik fia, egy herceg Veja, egy herceg Piccolomini. Aztán a tábornokok egész serege: Veterani, Souches, Hallweil, Herberstein (kettő is), Veldentz, Fontaine, Rummel, Mercy, Tattenbach, de la Verne, Scherffenberg, Arenberg, Heissler, Pollant. De e névsor természetesen közel se teljes.

Igaz, hogy a hősi halottak között vannak magyarok is, köztük Zrínyi Miklós, a költő egyetlen fia, Ádám is, de magyarok aránylag – sajnos – nagyon kevesen vannak. De a mi „hazafiaink”, úgy látszik, még ezt is sokallják, mert láttuk, hogy Zrínyi Ádám apjának kálvinista történetírója, Széchy Károly, a hősi halált halt Zrínyi-fiú, mint hazaáruló, elfajult magyar felett tör lándzsát. Örök és lemoshatatlan szégyenünk, hogy a kereszténység és az európai kultúra e nagy küzdelméhez, melynek pedig elsősorban a mi küzdelmünknek kellett volna lennie, mert számunkra nemcsak a kereszténységet és az európai kultúrát, hanem a hazát és népünk életét is jelentette, csak akkor csatlakoztunk, mikor már a vak is látta, hogy sikerrel jár s így kockázatot nem jelent.

A legelején – Budapest egyik legelőkelőbb utcájával megtisztelt „dicső” szabadsághősünknek, Thökölynek érdeméből (Zrínyi Ádám, a költő fia, természetesen nem kapott hősi haláláért jutalmul még egy sikátort se Pesten, se másutt) – egyenesen Európa és a kereszténység ellen voltunk, s így csak az az érdemünk volt, hogy egyenesen mi lovaltuk bele a törököt a kereszténység megtámadásába, s így csak olyanformán voltunk oka hazánk felszabadulásának, mint Júdás Krisztus kereszthalálának, vagyis vele az emberiség megváltásának. Sőt lát-

tuk, hogy még nemzetünk aon kis része is, mely ennyire elfajult és ostoba azért még sem volt s legalább Európa és a kereszténység táborába akart tartozni, dacosan vagy önzően szintén hamarosan otthagytta ezt a tábort és egyedül csak a maga bőre biztosítására gondolt akkor, mikor még félni lehetett attól, hogy nem a kereszténység s vele királyunk lesz a győztes.

Sajnos, rólunk még Marco d'Aviano, a szent életű és nem is német szerzetes is, aki pap létére (épp ezért kezében nem is karddal, hanem a kereszttel) személyesen vezette a keresztény csapatokat a törökök ellen (mégpedig Bécs felmentésekor, tehát akkor, mikor még egyáltalában nem volt bizonyos a keresztény győzelem), így volt kénytelen írni Lipótnak: „Félek, hogy császári felséged a magyaroknál nagy ellenkezéssel és makacssággal fog találkozni. Az a szemmel látható jótétemény, melyről felséged irántuk tanúságot tett, nem tudta elérni azt, hogy ezeket a megbízhatatlan és döllyfös szíveket megnyerje. Ez a nemzet nem éppen hű, inkább állhatatlan és fennhézázó” (Onno Klopp, 406. o.).

Nemzetünk azt a nagy szégyent, hogy ő, aki évszázadokon át Európa és a kereszténység keleti védőbástyájának tartotta magát, e szerepe volt legfőbb büszkesége s erre büszke még ma is, a végső harcban, a minden addigiak betetőzésében már nem vett részt. Hagyta, hogy mások szabadítsák fel és szerezzék vissza részére a tulajdon hazáját, s ezzel kitette magát mindazoknak az évszázadokra szóló káros következményeknek, melyekkel ez a magatartás szükségképpen együtt járt. Sőt annyira elvakult és vaksággal megvert volt, hogy a küzdelem megindulásakor egyenesen az ellenség, Ázsia, az iszlám oldalán állt, sőt egyenesen ő bujtotta fel a kereszténység megtámadására. A legkétségbeejtőbb azonban az, hogy azok, akik ezt tették, a magyar irodalomban, a közvéleményben és a hazafias nevelésben még ma is úgy szerepelnek, mint utánzásra méltó, hazafias hősök.

Pedig ha a nemzet magától nem volt elég okos annak megítélésére, hogy mi a teendője, és hogy hol a helye, ott volt a főpapság, az tudta. Miért nem hallgatott hát nemzetünk rá, miért nem indult utána? Miért tartotta magát nála okosabbnak? Ha magától nem tudta eldönteni, melyik okosabb, miért nem nézte azt, mit csinálnak azok, akikről Krisztus urunk azt mondta: „ki titeket hallgat, engem hallgat”. Miért nem hallgatott arra a Marco d'Avianóra, akire királya, Lipót annyira hallgatott? Nem. A magyarság annyira döllyfös, fennhézázó, elbizakodott és makacs volt, hogy talán éppen ezért csatlakozott a másik táborhoz, mert látta, hogy főpapjai nem ott vannak.

A magyarság azt hitte, hogy főpapjait nem szabad követnie, mert az az eljárás mód, amit azok követnek, a rossz, az nem az erény, hanem a becstelenség, a haza érdekből való elárulásának útja. Azt hitte, hogy nem a főpapok a jók, nem a főpapok az okosak, hanem a kurucok. A magyar nemesség azt hitte, hogy ő okosabb, mint a papok, de még a papok is okosabbak, mint a főpapok. Ő becsületesebb, mint a papok, de még a papok is becsületesebbek, hazafiasabbak, mint a főpapok. Bizonyára nem azért gondolta mindezt, mert nem a papok, hanem csak a főpapok az apostolok utódai s így nem a papokról, hanem a főpapokról mondta az Úr, hogy úgy hallgassunk rájuk, mintha őt magát hallanánk, hanem csak azért, mert erről megfélelkezett. Azt hitte, hogy azért nem szabad a főpapokra hallgatni, mert azok gazdagok s ő ezt irigyelte tőlük. Bizonyára nem is annyira maga a nemzet vagy a nemesség, hanem hamis prófétái, akik nagy hangjukkal és hangzatos jelszavakkal félrevezették.

Elfelejtette, hogy ha azt hiszi, hogy a papok rosszak és nem látnak olyan tisztán, mint a híveik, akkor tulajdonképpen a Krisztus Evangéliumát ítéli el, mert hiszen ha az, akinek hivatása ezzel az Evangéliummal foglalkozni s így legjobban ismerheti annak szellemét és legjobban van hatása alatt, ettől csak politikai éleslátása gyöngül el és bűnei, szenvedélyei burjánognak el jobban, tehát ostobább is lesz tőle, meg gonoszabb is, akkor magának ennek az Evangéliumnak kell helytelennek és károsnak lennie.

Előfordulhatnak ugyan kivételek is, s ezeken a kivételeken annál kevésbé csodálkozhatunk, mert az állam mindig beleavatkozik a főpapok kinevezésébe és az Egyháznak sose hagy teljes szabadságot arra, hogy mely papok legyenek főpapok, de azért mégiscsak tagad-

hatatlanul igaz s az is volt mindig, hogy nem a papság legbutábbjaiból és nem a papság salkájából lesznek a főpapok, hanem éppen megfordítva: a papság szellemi és erkölcsi elitjéből. Ha tehát előfordulna az, hogy a papok mást mondanak és másképpen cselekszenek, mint a főpapok, akkor az okos ember és a jó keresztény nem a papot követi, hanem a főpapot. Nem is szólva arról, hogy tanító, irányító hatalmuk az Egyházban egyedül csak a főpapoknak van, nem pedig a papoknak.

Azzal a feltevéssel se lehet ezt elintézni, hogy a főpapokat nem az Evangélium, hanem vagyunk megőrzése vezeti állásfoglalásukban. Minden cselekedet egyedüli, vagy legalábbis fő indító okának az önzést csak az az ember tekintheti még a főpapokban is, aki maga is ilyen s mert maga után ítél. De ha a valóságnak megfelelne az effajta felfogás, az az Evangélium és a kereszténység csődjét jelentené, mert ha a főpapságot állásfoglalásában az anyagi önzés vezetné, akkor igazán elhagyta volna az Egyházat az a Szentlélek, akiről Krisztus világosan megígérte, hogy nem fogja elhagyni.

Ezt a végzetes közszellemet nálunk (és mindenütt) ma a marxizmus, Lipót korában pedig a protestantizmus okozta. Láthatjuk, hogy a nemzet azon része, mely a török oldalán kezdte meg a felszabadító háborút, sőt a török támadásnak egyenesen oka volt, a nemzet protestáns része volt protestáns ember vezérletével. A katolikus magyarok labancok voltak és ők a köpcsényi katonai szemlén a keresztény táborban jelentek meg, ott, ahol a helyük volt.

Ámde a rossz közszellem, a propaganda hatása alatt (melyhez a hamis próféták akkor is, ma is nagyon értettek) még a nemzet katolikus része is meg volt mételyezve annyiban, hogy mivel annyit és annyiszor hallotta emlegetni a főpapok bűneit és hazafiatlanságát, hogyha addig még különösebb áldozattal nem járt, követte is őket (mert hiszen tudnia kellett, hogy rágalomról van szó), mikor követésük nehéz lett s hősiesség kellett volna hozzá, akkor már – a főpapság állandó rágalmazásának hatása alatt – ő is megingott.

A katolikus magyarság Köpcsénybe ment, nem Thököly táborába. Tehát még annyit is megtett, hogy nem volt semleges; ment, nem maradt otthon. Mikor azonban a kereszténység egyelőre feladja a Vág és a Rába vonalát, tehát egész Magyarországot, mikor tehát már komolyan félni kell tőle, hogy ez a harc a kereszténység vereségével végződik, de még ha a végén véletlenül talán győz is, arra már nekik mindenük elpusztul, ha kitartanak mellette, ekkora áldozatra ők se voltak hajlandók. Annyit a katolikus magyarok se tudtak megtenni, hogy egyelőre birtokaik és hazájuk elhagyásával is kövessék a keresztény sereget, ha még királyuk hadserege volt is az a sereg.

Pedig hát láttuk, hogy a főpapok között egy se volt, aki itthon maradt volna s aki birtokai megmentése kedvéért (pedig rájuk fogták, hogy egyedül a birtok vezette őket mindenben) Thökölynek hódolt volna. A magyar nemesek azonban, akik jobbnak tartották magukat a főpapoknál, hazaosztak. Ők még labanc létükre se tudtak lemondani a birtokról és az otthonról. A főpapok tudtak. Mégis rájuk fogták, sőt egyenesen magától értetődőnek tartották, hogy őket vezette álláspontjuk elfoglalásában a birtok.

Mivel azonban ilyenkor senki se szokta elismerni, hogy gyöngeségből cselekszik; hogy ő – sajnos – nem hős, s neki a birtoka és a családja előbbrevaló, mint a meggyőződése, becsülete, hazája, vallása vagy az európai kultúra: érdekük volt, hogy elhiggyék a gonoszoktól terjesztett vádakot, hogy a király nem azért ürítette ki Magyarországot, mert egyelőre kénytelen vele; hogy az okos haditaktika, az egész kereszténység érdeke (tehát még hazánknál is fontosabb érdek) és éppen annak a lehetőségnek megőrzése, hogy később Magyarországon is segíteni lehessen, azt követeli, hogy ideiglenesen ezt a lépést is megtegyük.

Nem. Most már ők is azt hangoztatták, hogy minden csak azért történt, mert a bécsi király Magyarországot sose szerette, a szíve mindig idegen volt tőle s mert egy felszabadult erős Magyarország nem is kívánatos számára. A főpapok pedig nem azért tartanak a királlyal szokásuk szerint még most is, mert okosabbak, főként pedig önzetlenebbek, mint a híveik, s mert az Evangélium az ilyen esetekben még akkor is a meg nem alkuvást írja elő, ha egyéb-

ként nem is járna eredménnyel ez a meg nem alkuvás, hanem azért, mert a főpapok mindig talpnyalók voltak, mindig csak a maguk érdekeit nézték, a hazával pedig sose törődtek.

Így aztán az lett az eredmény, hogy mivel Lipót seregei egyelőre kivonultak az országból s csak Bécs védelmére szorítóztak, még azok a magyarok is, akik addig a főpapokra hallgattak, csak a keresztények hadiszemléjén vettek részt, de magát a háborút, az ország felszabadításáért való küzdelmet már teljesen átengedték azoknak az idegeneknek, akikre annyira haragudtak, hogy állandóan az országból való eltávolításukat követelték. Még ezek a magyarok is hazavonultak és egyelőre gyáván megalkudtak az ellenséggel.

Pedig ekkor már láthatták volna, hogy a propaganda hamis. Ha ugyanis a főpapok csak a birtokaikkal törődtek volna s az uralkodóházat csak azért támogatták volna, hogy birtokaikat megtartsák, illetőleg még újabbakat szerezzenek hozzájuk, akkor legalább Magyarország kiűritésekor nekik is itthon kellett volna maradniuk, mert birtokaik megtartására most már sokkal inkább azáltal lehetett volna reményük, ha Thökölynek s vele a töröknek meghódnak.

Birtokaikat ezzel meg is tudták volna védeni még akkor is, ha nem Thököly, hanem királyuk, nem a török, hanem a kereszténység győzött volna, mert Thököly az erkölcsi győzelem kedvéért egy-egy püspök meghódolásának örült volna a legjobban, ezt jutalmazta volna a legjobban, de viszont Lipóttól is amnesztiát kaptak volna, hiszen megkapták ezt még azok a kálvinista magyar nemesek is, akik már az elején is Thököly és a török pártján álltak, s általában nem volt még soha olyan magyar lázadás Magyarországon (pedig ugyancsak sokszor volt), melynek résztvevői amnesztiát ne kaptak volna.

Azt is látnia kellett volna mindenkinek, hogy még ha máskor nyugodt, békés viszonyok közt csakugyan csak talpat nyalni és hízelegni jártak volna Bécsbe a magyar főpapok, mint a „hazafiak” feltették róluk, legalább most, mikor már a császár is elmenekült Bécsből, mikor már minden inog s senki se bízik már abban, hogy ezt a császári trónt még meg lehet menteni, legalább most már bizonyára nem talpat nyalni mennek oda, ha mégis odamennek. Hiszen a gyorsan menekülő császárnak most már még ideje se volt arra, hogy annak a bolondnak, aki még mindig talpat akart nyalni, e célból a talpát nyújtogassa. Most már még azoknak a főpapoknak is, akik ehhez voltak szokva, legjobb lett volna otthon maradni. s ha már talpnyalás nélkül nem tudtak ellenni, egészen más, új talpak nyalására fanyalodni.

Ha tehát mégis és még most is csak a bécsi és császári talp kellett a főpapoknak, most már igazán be kellett látniuk, hogy ennek csak az lehet az oka, hogy az Evangélium, a becület és a józan ész követeli minden magyartól ezt a „talpnyalást”. Követeli és mindig is követelte az Evangélium („Adjátok meg a császárnak, ami a császáré...”) és követelte a hazaszeretetet, mely az állam feje iránt hűséget kíván, de követelte az erre letett eskü is és ezt az esküt, mind vallási, mind hazafias szempontból egyaránt meg kellett tartani.

Mindennek elismerése azonban alázatosságot kívánt volna s kívánna tőlünk még ma is. Sokan azonban, csak hogy felmentve érezhessék magukat alóla, nem alázatosságnak, hanem gyávaságnak, gerinctelenségnek, tehát lealacsonyításnak tartjuk magukra annak elismerését, hogy ők szégyenletesen viselkedtek vagy viselkednek. Pedig, ha már így történt, akkor az igazság kívánja meg, hogy el is ismerjük. Az igazság pedig még az önértetnél is előbbre való. Számunkra, az utókorra pedig ez az alázatosság az egyedüli biztosíték arra, hogy a jövőben nem követjük majd el azt a bűnt, amely miatt önértetünket most annyira meg kell aláznunk.

Ez a szabály nemcsak az egyénre, hanem a nemzet tévedésére vagy bűnére is áll (mert világos, hogy nemcsak egyének, hanem közösségek is vétkezhetnek és vétkeznek). A mi történetírásunknak és nemzeti nevelésünknek tehát igen nagy és végzetes következményekkel járó hibája, hogy azt hiszi, hogy a nemzet nem is tévedhet, annál kevésbé vétkezhet, és hogy ha valaki a nemzetről ezt mégis megállapítja, az a nemzetgyalázás bűnét követi el.

Pedig hát nyilvánvaló, hogy ha az ember egyénenként gyarló, akkor testületileg is gyarló, sőt így még gyarlóbb, mint egyénenként, mert míg mind érzelmi, mind erkölcsi tekintet-

ben vannak kiváló, a többi fölött erősen kimagasló egyének, a többség, az átlag, szükségképpen közepes, tehát nem a nemes emberi tulajdonságok uralkodnak benne s adják meg jelleget, hanem az átlagosak, tehát az alantasak. Nem lehet ez szégyen, mert hiszen kétségtelenül valóság, s kétségtelen, hogy nemcsak nálunk, hanem minden népnél így van.

Teljesen hamis tehát az a felfogás, hogy maga a nemzet, a magyarok összessége csak nemes lelkű lehet, hogy azt csak magasztalni lehet, nem pedig bírálni, annál kevésbé elmarasztalni. Elmarasztalni csak az osztrákot, sőt csak a bécsi udvart lehet, de azt kell is, mert az meg viszont csak aljas vagy legalábbis csak önző és hálátlan lehet.

Világos, hogy minden közösségben, tehát a magyar nemzetben is egyének mindig voltak okosak és jellemesek, ámde magán a nemzetben, magán a közösségben nem ezeket a kiválókat, a jellemeseket, hanem az átlagot értjük. Az átlagembert azonban vezetni lehet és vezetni is kell, mert önálló véleménye nincs, hős pedig már csak azért se tud lenni, mert ez csak egyes, az átlagot messze meghaladó egyének sajátja.

A nemzetet azonban nemcsak vezetni, hanem félrevezetni is lehet. A tömeget magában véve az ösztönei vezetik s ez az ösztönösség, ez a tömeglélektan lehet építő jellegű, életadó is, de lehet romboló hatású, tehát a közösséget tönkretévő is. Ha nem így lenne, nem látnánk nemcsak lesüllyedni, hanem még elenyészni is olyan népeket, olyan társadalmakat, melyek valamikor elsők voltak a világon s irigység tárgya voltak más közösségek számára.

Világos, hogy a tömegek szívesebben hallgatják a maguk dicséretét, mint gáncsolását. Ezért vannak hízalgöi, hamis prófétái, akik magasztalják azokat, akikhez szónoklatuk szól és ostobának és gonosznak tüntetik fel az ellenséget, a jelen esetben „az osztrákot”. De ha az osztrák nemzet lehet bűnös, akkor miért ne lehetne egy másik, például a magyar is az? Aki tehát a magyarak csak hízlelgni tud, az nem félrevezetője, tehát nem kártevője-e nemzetének?

Ha igaz, hogy mi mindig okosak, mindig jók voltunk, miért herdáltuk el akkor annyira ezeréves hazánkat? Akkor a mai sivár valóság miért ellenkezik annyira azzal, ami a címerünkben van? Akkor miért nincs ma már se Tátránk, se Fátránk, noha a címerünkben ott van, s akkor az ott található négy folyó közül miért van a határunk Szegednél, Debrecennél meg Esztergomnál, sőt majdnem Budapestenél?

Még ha igaza is lenne hízalgöinknek, hogy azért jutottunk ilyen szomorú sorsra, mert mi becsületesek és jók voltunk, elleneink pedig gonoszok, akik visszaéltek becsületeségünkkel s becsaptak bennünket, még akkor is szégyellenünk kellene magunkat, mert becsapni csak azt lehet, aki együgyű, aki ellenségénél kisebb szellemi kapacitású. S vajon együgyűnek lenni, a partnernél kisebb szellemi képességekkel bírni is nem szégyen-e?

Ezzel a megállapítással aztán már meg is feleltünk a most következő ellenvetésre: Világos, hogy egy nemzet és így a mi nemzetünk is viselkedhetett egyes történelmi események idején ostobán, sőt bűnösen is, de a hazaszeretettel és a helyes nemzeti neveléssel ellenkezik, hogy erre a tömegek, különösen pedig az ifjúság előtt rámutassunk. Hazafias szempontból rendkívül fontos dolog, hogy a nemzet becsülje önmagát, s ezért szükséges, hogy önértetét óvjuk, sőt erősítsük. Ezért a helyes nemzetnevelés azt kívánja, hogy történelmünk olyan eseményeit, melyek a nemzetre nem éppen felemelők, olyan módon adjuk elő, hogy az állampolgároknak, különösen pedig a még eszmékért lelkesedő ifjúságban a nemzet iránti tiszteletet, sőt rajongást ne csökkentsék, hanem inkább növeljék.

Nem, feleljük. Az igazság ellenére, tehát olyan eszközökkel, amelyek az igazságot megcsúfolják, sose lehet a nemzetnek használni, hanem csak ártani. Aki ma fiatal, az nem lesz mindig fiatal; nem lesz mindig egyedüli szellemi tápláléka az iskolai nevelés, mert később már megtanul önállóan gondolkodni s a korral eszményisége is mindinkább veszít erejéből. Aztán idegen nyelveket is sokan megtanulnak, olvassák a külföldi irodalmat, utaznak is és így személyesen is érintkezésbe kerülnek olyan emberekkel, akik az övékével éppen ellenkező nevelésben részesültek.

Mindez a jövőben még fontosabb tényező lesz, mint ma, mert a közlekedés fejlődésének természetes következményeként a különböző nemzetek fiainak egymással való érintkezése mind sűrűbb lesz. Régente nehéz volt idegen országokba eljutni és sokba is került. Ma már könnyű is és olcsó is. Ma már a modern technika jóvoltából már úgyszólván nincsenek is távolságok. Mind gyakrabban került tehát össze a magyar más nemzetek, köztük olyanok fiaival is, akiket ő, mint nemzetünk ellenségeit ismert. (A határok olyan elzártsága, mint a kommunizmust építő államok rendszerében jelenleg látjuk, sokáig tarthatónak nem tekinthető.)

De ha a magyar ember hazafias nevelése nem az igazságon alapul, hanem – akár az igazság rovására is – csak a nemzeti önérzeten, csak az elfogult, egyoldalú hazafiságon, a sovénizmuson, amely ma már egyébként is meghaladott dolog, mert a XIX. század első felének terméke; milyen megszegyenülés, milyen lelki kiábrándulás, milyen lelki törés éri az ilyen magyart, mikor a külföldi irodalom megismerése vagy a szomszédos nemzetek fiaival való érintkezés felvilágosítja s megtudja, hogy őt az iskolában félrevezették, nem a tárgyilagos igazságot közölték vele!

De ma már nincs is szükség arra, hogy idegenekkel érintkezzünk, mert rádiójukból itthon is megtudhatjuk felfogásukat, hallhatják érvelésüket még azok a magyarok is, akik idegen nyelveket nem értenek. Akkor a kiábrándulás nem okoz-e esetleg keserű cinizmust s nem jár-e majd éppen ellenkező eredménnyel, mint amit kihozni akartunk belőle? Ma már az emberek sokkal önállóbbak, önérzetesebbek és öntudatosabbak annál, semhogy eltűnjék, hogy orruknál fogva vezessék őket olyan „nemzetnevelők”, akik nem a tudományra, nem az igazságra támaszkodnak, hanem ennek ellenére akarnak „nevelni” jó magyarokat. Így „nevelni” csak gyerekek hagyják magukat, sőt a túlságos nevelést ma már még a gyerekek se tűrik.

Az olyan nevelés, mely „hazafias” célból még a hazugságot és félrevezetést is megengedhetőnek, sőt szükségesnek tartja, elsősorban éppen arra a nemzeti önérzetre sértő, tehát éppen azt a nemzeti büszkeséget irtja ki, melyet védelmezni akar. Így nemzeti önérzetet nem létrehozni vagy növelni, hanem csak tönkretenni lehet. Ezen alapon ugyanis azt kell feltételeznünk, hogy nemzeti múltunk olyan sötét, hogy csak hazugsággal menthető. Hazudni sose szabad, még akkor se, ha szükségesnek látszik. Aki a helyes magyar hazafias nevelés miatt szükségesnek tartja a hazugságot, csak az az igazi nemzetgyalázó, mert hiszen ezzel tulajdonképpen azt ismeri el, hogy a mi nemzetünk múltja olyan, hogy az igazságot el kell lepleznünk fia el előtt, ha azt akarjuk, hogy hazájukat szeretni tudják és önérzetes magyarok lehessenek.

Büntelen vagy akár csak baklövést soha el nem követett nemzet nincs. Még annyira sincs, mint amennyire ilyen egyének nincsenek, mert egyén lehet még többé-kevésbé büntelen, hiszen szentté avatott egyének is vannak, szent közösség, szent nemzet azonban sose lesz. Miért akarjuk hát éppen csak a magyarra minden áron ráfogni, hogy ő ilyen s ilyen is volt mindig s maradjon is ilyen mindig. De nemcsak szent, hanem lángelméjű nemzet se lehet. Egyének kiemelkedhetnek társaik közül észben is, jellemben is, de az egyének összessége, a tömeg, tehát egy egész nemzet nem. Közösségek, nemzetek között akár észtehetségben, akár jellemben csak árnyalati különbségek lehetnek, de nem lényegiek s nem is gyökeresek.

Minden nemzetnek voltak és vannak hibái és lesznek is. Arra nem is kell törekednünk, hogy ne legyenek, mert akkor lehetetlenre törekszünk. Egyedüli törekvésünk okosan csak az lehet, hogy hibánk, bűnünk minél kevesebb legyen, erényünk pedig minél több. Arra az álláspontra helyezkedni tehát, hogy a magyar nemzet soha nem vétkezett, soha nem hibázott, soha politikailag helytelenül nem járt el, neki mindig csak az ellenségei voltak bűnösök, csak azok hibáztak, csak azok voltak rosszakaratúak, bűnösök s jellemtelenek: ostoba, sőt képtelen beszéd.

Hogy hosszú története folyamán mint minden nép vagy nemzet, a magyar is hibázott s vétkezett, az természetes, mert emberi dolog. A természetet elismerni pedig nem szégyen, annál kevésbé lehet bűn. Mindezt azonban letagadni – azonkívül, hogy ostobaság, mert a na-

pot hiába tagadjuk le az égről – még bűn is, mert teljesen haszontalanná teszi a történelmet, megfosztja a magyar társadalmat és az ifjúságot a történelmi tanulságoktól; megakadályozza, hogy a történelem az élet mestere lehessen; lehetetlenné teszi, hogy a magyarság azon okosak közé tartozhasson, aki a más (a jelen esetben ősei) kárán okulhasson és megfosztja ezer év szinte kimeríthetetlen tapasztalataitól.

Pedig – sajnos – a mi népünk és társadalmunk már meglehetősen hozzászólt ehhez az annyira káros elkényeztetéshez. Mindig hamis prófétái voltak, akik csak hízelegtek neki, de sose korholták; akik csak erényeit állapították meg és magasztalták, de hibáit sose emlegették, sőt ezeket egyenesen cáfolták. Még azt is megakadályozták, hogy ezt helyettük mások megtehessék, mert nemzetgyalásznak, vagy legalábbis a hazaszeretet hiányának bélyegezték meg. Az álpróféták jellegzetes tulajdonsága ez, s a mi szegény nemzetünknek igen sokszor voltak álprófétái. Nézzük csak az igazi prófétákat. Hogyan szidták, hogyan korholták, hogyan gyalázták azok saját népüket, a zsidó népet!

Mennyire mások voltak a mi szabadsághőseink! Nem emelni, nem nevelni akartak bennünket, hanem csak hízelegtek, csak szépeket mondtak, de sose az igazságot; sose olyat, amit kellemetlen volt hallgatni. A nemzet hibáiról sose beszéltek, csak az „elnyomóeiról”. (Akkor, mikor neki nem fizettek adót, neki nem álltak elegendő számban fegyverbe, akkor Bethlen is, Thököly is, Rákóczi is, Kossuth is dorgált, sőt gyalázott is, de ez természetesen erény volt részükről.) Azokat a károkat és hátrányokat is az osztráknak tulajdonították, melyek a nemzet hibáiból, mulasztásaiból fakadtak.

Álpróféták voltak íróink, költőink, szónokaink s nevelőink is, akik szintén csak hízelegtek, csak dicsértek, csak magasztaltak, de nemzeti hibáiról ők se tudtak soha. Így aztán nem csoda, hogy ott tartunk, ahol vagyunk. De szerintük természetesen ezt is csak az „ármány”, a gonosz ellenség csinálta a becsületes, a hiszékeny, az ellenség ármányait nem ismerő nemes magyar nemzettel.

Így történhetett meg aztán az, hogy mikor 1686-ban Budavára visszavételét egész Európa olyan lázas lelkesedéssel ünnepelte, hogy az egész kereszténységben mindenki erről beszélt s csak Apponyi Sándor gyűjteményében az 1686. évből származó 150 olyan külföldi nyomtatvány van, mely ezt a nagy eseményt ünnepli, s csak Olaszországból 2000 olyan verset ismerünk, mely Buda visszafoglalását magasztalja, addig a magyarság és a magyar irodalom nemcsak ekkor, hanem még ma is szinte hidegen nézi ezt a nagy eseményt s csak azt a Zrínyi Ilonát tudja szívből ünnepelni, aki a Budát már visszafoglalt keresztény sereggel szemben még utána két év múlva is tartotta Munkács várát férjének és a töröknek.

A magyar főpapság kommunizmus alatti viselkedése

Fejtegetéseink folyamán bizonyára sok olvasónak eszébe jutott, hogy – sajnos – a bolsevizmus alatt a magyar püspöki kar éppen nem viselkedett olyan példaadóan, mint Lipót korában. Ekkor magatartása nem lebeghetett példaképként a magyarság előtt.

Dehogynem, felelem. Én Lipót korára vonatkozólag se állítottam, hogy a magyar főpapság esze és jelleme azonos és egyenlő értékű volt magának Krisztusnak, az Istennek a bölcsességével és szentségével. Nem állíthatom, hogy ahogyan Krisztushoz nem fér emberi gyarlóság, úgy nem férhet soha a főpapsághoz se; hogy ahogyan Krisztus fölényel kérdezhetette: „Ki fedd meg engem közületek a bűnről”, éppúgy kérdezheti ezt a főpapság is; hogy ahogyan Krisztus, mint Isten, szükségképpen okos, éppúgy a főpapság is szükségképpen az.

Az dogma, hogy a főpapság tanítása szükségképpen Krisztus tanítása, amit tehát tanít és hirdet, az tévedhetetlen. Nem vonatkozik azonban ez egy ország, például Magyarország fő-

papságára, hanem csak az egész Egyházra együttesen, politikai állásfoglalásban pedig még arra se. A főpapság egy része, például egy nemzet főpapsága, nemcsak a gyakorlatban, hanem még elméletben és szorosan a hit dolgában is tévedhet. Ez természetesen nem jelenti egyúttal azt is, hogy valóban téved is. Csak azt, hogy ennek lehetősége is megvan.

Azonban, mivel a főpapság emberekből áll, világos, hogy nemcsak tévedések, hanem emberi tökéletlenségek, sőt bűnök is előfordulhatnak körében. Ember nem lehet tökéletes, tehát bűn nélküli még akkor se, ha az ember főpap, sőt pápa. Annál kevésbé állhat csupa tökéletes emberből egy egész testület, például egy ország egész főpapsága, vagy például az eddig uralkodott pápák egész majdnem 300 főből álló testülete kivétel nélkül.

Aki tehát csodálkozik, sőt megbotránkozik azon, hogy egy főpap vagy akár egy pápa is viselkedhet nem okosan, sőt cselekedhet nem elvek után indulva, hanem emberi gyarlóságból, sőt esetleg önzésből vagy más visszataszító emberi szenvedélyek hatása alatt, az éppen olyan, mint ha valaki azon csodálkozik, hogy rosszgyomrú ember is van a világon, vagy hogy lehet olyan anya, aki a gyermekéhez lelketlen.

Az még csak célja se lehet az Egyháznak, hogy minden pap, vagy akár minden főpap, vagy akár csak minden pápa kivétel nélkül mindig bölcs és teljesen szent életű legyen, mert ez – emberekről lévén szó – teljesen lehetetlen, lehetetlenre törekedni pedig ostobaság. Tehát legfeljebb csak arról a törekvéstről lehet szó, hogy minél kevesebb ítélőképesség nélküli és erkölcsileg kifogás alá elő pápa, főpap és pap legyen. Hogy a történelem folyamán volt és jelenleg is van kifogás alá eshető pap és főpap, az természetes, mert hiszen az, hogy ne legyen, egyenesen lehetetlen (elméletben nem lehetetlen, de a gyakorlatban igen).

Még ha az Egyházban állami, földesúri vagy kapitalista befolyások nem érvényesülnének s így mindig az a pap kapná meg a nagyobb plébániákat, püspökségeket, s ha mindig abból a bíborosból lenne pápa, aki legjobban megérdemli (pedig még ez a kíváncsi se volt meg és nem is lesz meg teljesen soha), aki azt kívánná, hogy gyarló vagy akár bűnös főpap egy se legyen, akkor is éppoly ostoba volna, mint az az igazságügyminiszter, aki – mivel igen jó törvényeket hozott – meg volna róla győződve, hogy országában tíz év múlva már feleslegesek lesznek a börtönök, mert nem lesz már se gyilkosság, se rablás, se esküszegés, sőt még csak rágalmozás, magánlaksértés vagy éjszakai csendháborítás se.

Józanészű igazságügyminiszter, mikor székét elfoglalja, nem ezt ígéri, hanem csak azt, hogy mindent elkövet, hogy a börtönöknek minél kevesebb lakójuk legyen, főképpen pedig, hogy a börtönökbe valóban azok kerüljenek, akik oda valók, és hogy a bűnösök valóban ott legyenek. Abszolút természetesen még ezt se ígérheti meg, mert ennek tökéletes megvalósítása is túlhaladja az emberi lehetőségeket, hanem csak azt, hogy e tekintetben is minden emberileg lehetségest elkövet. Az abszolút erény és az abszolút igazság nem földi dolog és túlhaladja az emberi lehetőségeket. Még akkor is túlhaladja, ha nem átlag minden emberre, hanem csak a főpapokra vagy akár a pápákra vonatkoztatjuk is a megvalósítására való törekvést.

Aki bünt vagy akár csak ostobaságot a papság – vagy akár csak a főpapság vagy Krisztus földi helytartói – körében nem hajlandó túrni, s ha mégis talál ilyesmit, ezt az Egyház szégyenének és a maga vallástalansága mentségének tekinti, ugyanolyan félkegyelmű, mint a most említett igazságügyminiszter volna. Józan ésszel e téren csak azt a követelményt lehet felállítani, hogy a pap átlag legyen jobb, mint a hívei (sőt ha igazságosak akarunk lenni, nem ezt, hanem azt kell mondanunk, hogy mint értelmiségi hívei, tehát mint a falu orvosa, jegyzője, tanácselnöke, párttitkára, gazdasztiszte (agronómusa), sőt nem is mint ezek, hanem mint azok, akik ezek között nőtlenek).

Józan ésszel csak azt kívánhatjuk, hogy a főpapok legyenek jobbak, mint átlag a papjaik, és a pápák jobbak, mint átlag a főpapok. Hogy pedig ennek az egyedül lehetséges követelménynek meg is felel az Egyház és a történelmi múltban is megfelelt, azt hiszem, mindenki elismeri. Ha ugyanis nem így lenne, akkor maga a kereszténység, maga az Evangélium lenne

az, ami rossz vagy legalábbis haszontalan. Hiszen ha azok, akik a tanulmányozásával foglalkoznak és hirdetői egy cseppet se jobbak azoknál, akik helyette a közigazgatással, az emberi test gyógyításával, a föld megművelésével, iparcikkek termelésével vagy a szén kibányászásával foglalkoznak, akkor mi szükség van a kereszténységre, akkor mit ér az egész?

A mondottakból következik, hogy a főpapság példaadását, erkölcsi emelkedettségét, ítélőképességét, logikáját és azt a belőle folyó következtetést, hogy a nemzetnek a világnézetek harcában elsősorban mindig az ő példájukat kellett volna s kellene követnie, nem abszolút értelemben értjük, hanem mindig az emberi gyarlóságot tekintetbe véve, vagyis emberi méreteken és viszonylagosan. Főpap, sőt pápa is tévedhet és adhat rossz példát, kétségtelen azonban, hogy ez nem valószínű, s mivel emberek között abszolút értelemben se bölcsességről, se feddhetetlenségről nem lehet szó és így csálhatatlan zsinórmértékhez semmiképpen se igazodhatunk, a főpapság irányadása nem abszolút helyes és jó ugyan, de igenis, jó és helyes olyan mértékben, amilyen emberek között átlag lehetséges.

Kívánhatunk-e azonban ennél többet s jogunk van-e ahhoz, hogy azon az alapon, hogy a főpapok is tévedhetnek és elromolhatnak, egyszerűen nem adunk semmit egyiknek a szavára se s a magunk útját járjuk? Kétségtelen ugyanis, hogy Krisztus őket a mi irányítóinkul adta, s annak ellenére mondta az apostolokról, hogy „aki titeket hallgat, engem hallgat”, hogy az apostolok közt volt Júdás is, sőt a jó apostolok közt is volt őt nemsokára megtagadó Péter és éppen az a Péter tagadta meg őt, akit éppen az egész Egyház fejévé tett?

Ha már most az elméletről áttérünk a gyakorlatra, ha az igazságot nem akarjuk elkenni, nem mondhatjuk azt, hogy a magyar főpapság a bolsevizmus alatt mindenben tökéletes példát adott a papoknak és híveknek, sőt még azt se, hogy ha a kommunizmus idején minden pap és minden hívő úgy járt volna el, mint püspökeink eljártak, helyesen járt volna el. De azt igenis nyugodtan kijelenthetjük, hogy aki követte őket és hozzájuk igazodott, most se járt rossz úton, illetőleg ha rossz úton járt is, kevésbé rosszon, mintha kívülük bármely más testületet követett volna és fogadott volna el cselekedetei irányítójául.

A mi évtizedeken át tartó és minden addigi politikai, társadalmi vagy világnézeti elnyomásnál nyomasztóbb bolsevizmusunk alatt a főpapság számára sokkal nehezebb volt a jó s igazság melletti példaadó, soha meg nem alkuvó kitartás, mint Lipót és Thököly korának főpapsága számára. Akkor egy főpapnak Thökölyhez nem csatlakozni természetes volt, hisz tekintve e kuruc vezér egészen alantas jellemét, egyenesen kihívó protestantizmusát, csapatainak tömeges papgyilkolásait, Thököly híve egy püspök csak akkor lehetett volna, ha észbelileg egészen meghibbant, jellemileg pedig egészen visszataszító érdekember lett volna.

Mikor a török már Bécs ellen jött, Lipót seregei pedig már feladták Magyarországot, de Thököly menedéklevele több-kevesebb biztosságot adott, akkor már a püspökségre is nagy lehetett a kísértés, hogy nyugalmaikat ily módon megvásárolják. A kísértés nagyságát még növelte az, hogy akkor még meglehetősen valószínű volt, hogy a török és vele Thököly uralma Magyarországon tartós lesz. A megkísértett főpap tehát jellemgyöngeségét még azzal is menthette maga előtt, hogy nemcsak a maga, hanem az Egyház érdekében is cselekszik, mert ilyenkor az Egyház érkei is az alkalmazkodást kívánják s a merev elutasítás álláspontjára helyezkedés csak a katolicizmus gyorsabb kiirtására alkalmas.

Ámde akkor ez a kísértés csak egészen rövid ideig tartott. Gyorsan kellett dönteni, nem volt idő a hosszas gondolkodásra. Tehát tulajdonképpen csak néhány napig (sőt talán csak néhány óráig) való állhatatosságra volt szükség. Aki e rövid lelki válságon sikerrel átesett, utána már még akkor se nagyon tántorodhatott meg, ha erkölcsi ellenállóereje egyébként nem volt, hiszen arra már Bécsben volt, s ha akart volna, akkor se változtathatott volna már frontot. Bécsben is rövid hónapok alatt eldőlt a harc, mégpedig a jóban kitartó főpapok javára és ők a megkönnyebbülés és a „jobb részt választottam” jóleső tudatában térhettek vissza székhelyükre. Ha kárörvendők lettek volna, ilyen hamar gyönyörködhetek volna azok zavarában és szűgyenyében, akik nem követték őket.

Egészen más volt a helyzet, hasonlíthatatlanabban nagyobb volt a kísértés, sőt szinte az emberi erőt meghaladó volt a próba a bolsevizmus alatt. Nem órákig, hanem évtizedekig tartott. Remény se volt a változásra, hiszen sokan már úgy beszéltek, hogy ez a bolsevik uralom is addig tart, mint a törökvilág: évszázadokig. A főpapság most is kitartott, nem is csak napokig, hanem évekig: öt évig. Kitartása tehát nemcsak egy pillanatnyi hősi elhatározás volt, mint amilyenre 1683-ban volt szükség, hanem hosszú éveken át a legborzalmasabb és még kötélidegeket is próbára tevő nyomás, megfélemlítés és rémület közepette, s még így is csak akkor ingott meg, mikor a püspöki kar fejét, Mindszenty bíborost már elhurcolták.

Hogy milyen körülmények hatására történhetett az állammal való „kiegyezés”, sejthetjük onnan, hogy dr. Drahos János, aki az elhurcolt Mindszenty után mint helytartó kormányozta az esztergomi főegyházmegyét, a halála előtti napokban így sóhajtozott: Köszönöm, édes Istenem, hogy megengeded, hogy természetes halállal halhatok meg! (Az ápoló apáca hallotta, akiről a beteg nem tudta, hogy jelen van.)

Dr. Pétery váci püspököt, aki nem volt hajlandó „kiegyezni”, éjszaka ismételtén durván kizavarták ágyából. Ahogy volt, fogyatékos öltözetben fálnak állították, letegezték, sőt lejószták. Legértékesebb papjainak állásuktól való elmozdítására azzal akarták rákényszeríteni, hogy ha ő nem mozdítja el őket, akkor elviszik majd őket a börtönbe (akkor még ez nemcsak börtönt, hanem kínzókamrát is jelentett). Melyik lesz majd nekik jobb? – kérdezték.

A püspöki karban Bánáss veszprémi püspök volt a legmegalkuvóbb, de őt már a kommunizmus alatt és természetesen kommunista terror hatására nevezte ki a pápa. Őt a kormány annyira a maga emberének tekintette, illetőleg annyira legyezte, hogy mikor később a budai irgalmasok kórházában betegen feküdt, a mindenható Rákosi ott szorgalmasan látogatta. De még ennek a Bánáss püspöknek is volt akkora önzetlensége, sőt bátorsága is (mert ez sokkal jobban kellett hozzá, mint önzetlenség), hogy még ő se tett soha a kormány mellett szóló nyilatkozatot, sőt mikor már betegen Svájcban tartózkodott, ő is nyíltan szint vallott az őt annyira becéző kormány ellen és onnan nyilvánosságra hozott táviratban tiltakozott ő is Rákosinál a kormány egyházellenes iskolapolitikája ellen. A katolikus ifjúság máriaremetei tömegzarándoklatán még Czapik egri érsek is éppoly harcias beszédet tartott, akár Mindszenty.

Tessék átvizsgálni az egész kommunizmus alatti hírlapirodalmat: A katolikus egyház tiltakozásain kívül még lámpával se talál senki benne egyetlen egy olyan megnyilatkozást se, mely a kormány valamely tettét rosszalta vagy bírálta volna. Katolikus részről azonban akárhányat talál, mert akkor az Új Emberben ez négy éven át még lehetséges volt. Egyszer tiltakoztak a magyar írók is (becsületükre válik), de ez nyilvánosan nem jelent meg. A katolikus Egyház tiltakozásai illetőleg bírálatai azonban nyilvánosan is megjelentek, s éppen ez volt az, amihez bátorság kellett. (Kellott bátorság természetesen az írók tiltakozásához is, mégpedig nagy bátorság, de közel se akkora, mint az egyházi tiltakozásoknak az Új Emberben való közzétételéhez.)

Később a püspöki kar is megalkudott. Az emberek azt mondták, hogy ekkor már az is gyáva lett. Pedig csak akkor és csak annyira alkudott meg, amikor és amennyire már szinte az emberi erőt meghaladta az ellenállás. Relatívén azonban, azaz a társadalom többi rétegéhez viszonyítva a püspöki kar részéről nem megalkuvásról, hanem csak hősi ellenállásról beszélhetünk. Ha az ország népében, ha a protestáns lelkészekben és püspökökben, ha a katonatisztekben (természetesen azokban, akiket nem dobtak ki vagy visszavettek), ha a falusi jegyzőkben, orvosokban, tisztviselőkben, ha a tanítóknak, s általában az egész magyar társadalomban lett volna akkora ellenállás, oly hosszú időn át való kitartás, mint a püspöki karban, sőt ha ez az ellenállás csak fele akkora is lett volna, Magyarországon sose rendezkedhetett volna be a kommunizmus, hanem nálunk is megmaradtak volna a finnországiakhoz hasonló állapotok. Mindenkit ugyanis nem lehet az állásából kidobni, sőt még félreállítani se. Nem lehet még az emberek 60%-át se. Ha tehát csak az emberek fele követte volna a főpapságot s lett volna csak egy időre is gerinces és áldozatokat is vállaló, az ellenállás sikeres lett

volna. Az áldozatvállalásnak nem is kellett volna túl sokáig tartania, mert akkor az ország új urainak tudomásul kellett volna venniük, hogy itt nemcsak néhány reakciós van, hanem az ország az.

A főpapság tehát most is éppoly példát mutatott, mint 1683-ban. A kettő között a különbség csak az, hogy most – de most is csak azért, mert az ország nem követte a főpapság példáját – százszor akkora lelki erőre kellett a helyes úton való megmaradáshoz, mint Lipót idejében, mert évtizedeken át kellett lemondani és ellenállni és az idegizgalmakat vállalni. Ez azonban már meghaladja az átlagos emberi teljesítőképességet. Ezért bicsaklott meg súlya alatt öt év múlva már a főpapság is. Ha Lipót idejében is ilyen sokáig lett volna a főpapság próbára téve, akkor is hasonló lett volna az eredmény.

Nem azt akarom ezzel mondani, hogy a főpapság a kommunizmus alatt nem vétkezett. Vétkezett, mert a parancs úgy szól, hogy szeresd a te Uradat Istenedet, teljes szívedből, teljes lelkedből és minden erődből. A halált is vállalni kellett volna (ezt talán a főpapok vállalták is volna, csak az állandó gyötretést nem bírták a végtelenségig). De ember nem tehet nekik érte szemrehányást, de különösen nem az a magyar társadalom, mely az ellenállásban a főpapok bokájáig se ért fel.

Világos, hogy egyének (nem is kis számmal) voltak velük egészen egyenrangúak is, de itt nem kivételekről, hanem a többségről van szó. A püspökök között is voltak Mindszentyek és Pétersek, sőt voltak Aporok és Meszlényiek is, akik egyenesen az életüket is feláldozták az Egyházért, illetőleg a női erkölcsök védelmében.

Tehát újra meg újra csak azt látjuk, hogy annak a követelménynek, melyet velük szemben józan ésszel felállíthatunk, azaz hogy különbek legyenek, mint a híveik, ugyancsak bőszesen megfeleltek a főpapok most is. A püspökök százszorta különbek voltak, mint a pártba belépő értelmiségiek, sőt még azoknál is, akik párttagok nem lettek, de kenyerüket féltve részt vettek népgyűléseken és felvonulásokon s ott természetesen – mint mindenki – Sztálin s Rákosi neve hallatára nagy tapsolásba kezdtek.

Még a magyar társadalom értékesebb része is úgy tett most is, mint 1683-ban a labancok, akik nem álltak ugyan már előre a török mellé, de végül, hogy birtokaikat megmentsék, mégis csak hódoltak Thökölynek. A magyar társadalom se állt 1945-ben előre a gyűlölt kommunista rendszer mellé. Hogy is állhatott volna melléje, mikor előtte évtizedeken át kommunistaellenes és antiszemita propaganda folyt körében, mely úgyszólván minden keresztény emberben – az értelmiségiekben éppúgy, mint az egyszerűbb embereknél – el is érte célját, az ország legalább egyharmadát pedig egyenesen fanatikus zsidó- és még inkább kommunista-gyűlölővé tette. Ezért az ország 1945-ben nem szívből alkudott meg, hanem csak külsőleg, mert a kenyerét féltette. A kenyere miatt azonban mégis a rendszer mellé állt és szolgált.

A pártba is kevesen léptek be (de azért mégis éppen elegenden, s hogy inkább a szociáldemokrata pártba, mint a kommunistába, az édeskeveset enyhít a dolgon, mert a mi szociáldemokrata pártunk akkor még egyáltalán nem az volt, ami a nyugati államok szociáldemokráciája, hanem alig különbözött a bolsevizmustól). De aki nem is lépett be, az is szolgált. Részt vett a kötelező gyűléseken, tapsolt is ott Rákosinak éppúgy, mint Sztálinnak, sőt a „dicsőséges”, a minket „felszabadító” Szovjetunióknak és a Vörös Hadseregnek is. Hódolt a „szovjet embernek” is. Úgy tett, mintha elismerné maga felett annak erkölcsi és kulturális fölényét. Annnyira tapsolt mindenki, hogy mikor egyik orvostanhallgatóvá lett tanítványom egyik ilyfajta egyetemi gyűlésen nem tapsolt, olyan feltűnést keltett vele, hogy majdnem internálás lett a dologból. Még örülnie kellett, hogy „csak” az ösztöndíját veszítette el miatta, noha az apja csepeli munkás, sőt „élmunkás” volt.

Ha a többi résztvevő se tapsolt volna, vagy legalább csak egy harmaduk nem, neki se kellett volna bűnhődnie miatta. De hát mindenki gyáva volt ott, csak ő nem, s így hát ennek az egynek bűnhődnie lehetett és kellett, s ezt a bosszút csak a többiek gyávasága tette a párt számára lehetővé. Ugyanakkor, mikor ez történt, a püspöki kar még nemcsak nem tapsolt,

hanem akkor még a hűségeskü letetését is megtagadta a kormánynak. (Papokon kívül ki merete volna ezt megtenni? Mégis mindenki azt hitte, hogy a papok megalkuvóbbak, mint ő, sőt viselkedésük egyenesen botrányos.)

De a püspöki kar akkor még nemcsak hogy passzívan mert viselkedni, hanem egymás után adta ki a rendszer ellen a körleveleket, melyeket Mindszenty írt ugyan, de nem ő adta ki, hanem a püspöki kar. Aláírták őket mindnyájan, még Czapik is, sőt még Bánáss is. Kevéssel Mindszenty elhurcolása előtt pedig a püspöki kar (tehát Czapik is, Bánáss akkor már nem élt) egyenesen külön nyilatkozatban adta tudtára a nyilvánosságnak, hogy mindenben azonosítja magát feje, Mindszenty, az esztergomi érsek álláspontjával. S mindezt a kommunista terror négy éve után!

A magyar püspöki karon még Mindszenty elhurcolása után is csak annyiban volt észrevehető a rémület, hogy az elhurcolás után hallgatott, tehát külön tiltakozást nem mert kiadni. Ki tudja, hogy még ezt is csak milyen eszközökkel tudták elérni Mindszenty hóhérai! De akkor még ehhez a hallgatáshoz is emberfeletti erő kellett. A lutheránus egyházkerület például (pedig köztudomású, hogy a lutheránusok e tekintetben különbek voltak, mint a kálvinisták) éppen nem hallgatott azután, hogy püspökét, Ordast, valutakihágásért elítélték, hanem engedelmeskedett a bolsevik parancsnak, nyilvánosan elítélte püspökét és még püspöki méltóságától is megfosztotta. Micsoda erkölcsi magasságban állt ehhez képest az a katolikus püspöki kar, mely ekkor se volt hajlandó egy szóval se elítélni az akkor agyonrágalmazott és lelki belpoklosként kezelt magyar prímást és megtagadni vele a közösséget.

Igaz, később ez a püspöki kar is behódolt, „megegyezést” kötött a kormánnyal és letette az esküt. Olyan „megegyezés” volt ez, melyről mindenki tudta, hogy valójában a behódolást, az elvek megtagadását jelenti. Ámde mire ez megtörtént, arra már nemcsak Mindszenty, hanem a püspöki karnak utána következő feje, a kalocsai érsek is már börtönben volt. Mivel csonkahazánkban mindössze csak 11 püspökség van, sőt ha a görög katolikusokat nem számítjuk, csak 10, ez azt jelenti, hogy a püspöki kar 20%-a börtönben volt már akkor, mire a többi végre sikerült megfélemlíteni. Vajon hány százalék tanúsított ilyen hősiességet a volt katonatisztek, orvosok, falusi jegyzők, gazdatisztek, szolgabírók, tanárok, tanítók között? Pedig az esztergomi és kalocsai érseken kívül még Pétery váci püspök is azonnal visszalépett a megegyezéstől, s ezt azon brutális merényletek ellenére tette, melyeket személye ellen elkövettek s melyeket röviden már említettünk.

Aztán hamarosan Meszlényi esztergomi felszentelt püspököt is elhurcolták s nemsokára meg is halt börtönében az ellene ott elkövetett kínzások hatására. Az internálást választotta nemsokára Badalik veszprémi püspök is. Aztán az újabb esztergomi apostoli kormányzó Endrey Mihály püspök következett. „Káplánnak” ment egy időre (Hugyagra) Szabó Imre, a másik esztergomi felszentelt püspök is. Shwoy székesfehérvári püspököt pedig csak aggasztán volta s a külföld felháborodásától való félelem mentette meg a hasonló sorstól, mert még a békeív aláírását is megtagadta.

Így aztán már az ellenálló püspökök száma talán már az 50%-ot is meghaladja, noha a más foglalkozási ágakban ezek száma még az egy százalékot se érte el. A tanárok és tanítók közül még egy százalék se volt hajlandó nyugdíjba menni vagy az állásvesztés kockázatát vállalni. Inkább vállalta a magyar ifjúság istentelenségre való nevelését vagy szülei körében a hitoktatás elleni korteskedést, pedig erre már igazán nem lett volna szabad vállalkozni. A nevelői hivatás ugyanis rokon a papival s mindjárt utána következik. A püspöki karnak tehát még behódolása után is csak dicsekednivalója lehet a magyar értelmiséghez viszonyítva, nem pedig szégyellnivalója. Pedig – minő vakság! – hányan, de hányan vannak meggyőződve közülük, hogy ők jobbak, mint püspökeik, sőt azt hiszik, hogy püspökeik bírái lehetnek.

Aztán azt se feledjük el, hogy a tíz magyar püspök közül egy, a győri báró Apor (akkor az egyetlen arisztokrata püspök) már a felszabaduláskor egyenesen életét áldozta fel a női erény védelmében, Drahos János esztergomi érseki helytartót halála előtt egy nappal akarták

letartóztatni, az utána következő esztergomi érseki helytartók pedig: Meszlényi püspök, Mátrai Gyula és Cigler Károly évekig voltak börtönben s szenvedtek ott mérhetetlen gyötrelmeket és megalázásokat. Kisberk, a székesfehérvári felszentelt püspök, sokáig megtagadta az eskü letetését még akkor is, mikor már a püspöki kar letette, s ő is inkább elment falusi plébánosnak. De persze akkor még egyáltalában nem lehetett tudni, hogy csak ennyi lesz a büntetés.

Arra is fel kell hívnunk a figyelmet, hogy a püspöki kar tagjai 60-80 éves aggastyánok, tehát olyan korban lévő emberek, akik – ha nem püspökök – már csak remegni tudnak, de nem kiállni s ellenállni, szenvedést, börtönt, kínzást, halált vállalni. De ne feledjük el azt se, hogy a püspöki karnak azok a tagjai is, akiket ezek között a hősök közt névleg nem említettünk, még mindig sokkal nagyobb hősök voltak, mint a magyar társadalom átlaga, sőt java.

Arra például egy püspök se vetemedett, hogy vállalt megalkuvó szerepében még tetszelgett is volna és erényként tüntette volna fel a dolgot, mint Péter János, a kálvinista püspök, aki kommunista miniszterhelyettes és a rendszer külföldi védője lett, s mint Dezséri, a lutheránus püspök, aki meg itthon lett a rendszer ügynöke.

Protestáns lelkészek külföldi „béke”-propagandára is vállalkoztak. Az erdélyi református püspök is szerepelt ilyen minőségben még Bukarestben is. Protestáns egyházi vezetők külföldi szónoklataikban is dicsekedtek, hogy nekik itt a magyar „népi demokráciában” milyen nagy szabadságuk van és hogy a marxizmus mennyire keresztény szellemű, sokkal inkább, mint a régi úri világ, s hogy a régi világban mennyire elárulták az igazi Evangéliumot azok, akik az uralkodó osztállyal tartottak.

De angol, amerikai és más államok protestáns lelkészei is sűrűn barátkoztak a mi marxizmusnak behódoló protestáns lelkészeinkkel, utazgattak hozzánk is, a Szovjetunióba is. Ez magában véve még nem jelentene semmit, mert hiszen elfajult tagjai a katolikus klérusnak is voltak és vannak. A különbség a kettő között csak az – és ez a lényeg –, hogy az ilyen katolikus papok fel voltak függesztve, mint hivatásukhoz méltatlanok, sőt kizárva az Egyházból, mint akik még a katolikus nevet se érdemlik meg, az illető protestáns lelkészek azonban ekkor is mint a protestantizmus képviselői szerepeltek és szerepelhettek és éppen nem számítottak kivételeknek.

Katolikus püspök sose jelent meg békegyűlésen még a „megegyezés” után hosszú évek múlva se, annál kevésbé ment el külföldre hasonló gyűlésekre. Az egyetlen Czapik érsek, aki a nagy terror és óriási hízelgések és a katolikus Egyháznak adandó ellenszolgáltatások fejében és fenyegetések miatt erre egyszer mégis rá volt vehető, még ekkor se volt kapható arra, amit minden áron kívántak tőle, hanem ahelyett, hogy azt mondta volna, hogy nálunk megvan az a vallásszabadság, mellyel a kommunizmus a külföld előtt mindig dicsekedett, csak azt volt hajlandó mondani, hogy a kommunista rendszer „törvénybe iktatta a vallásszabadságot”. Csak annyi volt a bűne, hogy nem tette hozzá, hogy „de sose tartotta meg a törvényét”. Hallgatni, az igazságot ki nem mondani azonban fontos okok miatt még megengedhető, sőt ez a hallgatás még kötelező is akkor, ha az okosság így kívánja. Az érsek is ezzel mentette maga és mások előtt magatartását. (Mentsége nem volt helytálló.)

Egyébként Czapik érseket Helsinkibe maga a békegyűlés elnöke külön hívta meg, így is elkésve érkezett, beszédében ott is csak általános szólásokat hangoztatott, a rendszerrel a legkisebb közösséget nem vállalt, nem dicsérte. Egyébként, hogy mennyire nem önként cselekedett, mutatja, hogy elmondandó beszédét előbb be kellett küldenie a pártnak, s három-négyszer is visszaküldték neki, hogy ezt még vegye be, azt meg így fogalmazza meg, ne úgy stb.

A be nem avatottak nem tudják, milyen kemény ellenállás után tudta csak megszerezni a kormány a püspöki karnak azt az 1956-os magyar szabadságharcot burkoltan többé-kevésbé elítélő nyilatkozatát, mellyel aztán ez a kormány annyira büszkélkedett az Egyesült Nemzetek Szövetségében. Ha ott tudták volna, milyen fenyegetések közepette csikarta ki a rendszert ezt a nyilatkozatot, s még így is csak milyen kemény ellenállás után sikerült ez neki, s ezért

mennyire nem a püspökök meggyőződéséből folyt és önkéntes elhatározásának következménye volt, akkor a nyilatkozat éppen a rendszer ellen bizonyult volna érvnek.

A magyar püspökök igazi meggyőződésével és igazi akaratával természetesen éppen a kommunista kormány volt legjobban tisztában. Az Egyházügyi Hivatal (melyet a papok maguk közt csak Egyházüldöző Hivatalnak hívtak) elnöke még 1960-ban is nyíltan tudtára adta a püspököknek, hogy valamennyiüknek a börtönben volna a helye. Az egyik felszentelt püspöktől pedig, aki ráadásul még a legmegalkuvóbb püspökök közé tartozott, magától hallottam, hogy olyan hangon beszéltek vele, hogy még a „disznó” jelzőt is megkapta tőlük.

Hogy még jobban féljenek, a politikai rendőrséget, a rettegett ávosokat is nemegyszer küldték a püspökök nyakára s természetesen mindig éjjel. Nem vitték el őket, sőt éjszakai felzavarásuk után „nyájasan” elbeszélgettek velük, csak azt akarták vele tudtukra adni, hogy baj lesz ám, ha tovább is ellenállnak.

A telepítések

„Az ifjú levante szolgálata” című, 1942-ben megjelent levante vezérkönyv e tekintetben a kommunista propagandával sajtáságosan rokon módon, a törökök kiűzése utáni Magyarország állapotait tárgyalva ezt írta: „A nemzet háttérbe szorulását nagyban előmozdították a tudatosan a magyarság kárára végbevitt óriási arányú telepítések. Az elvárt magyarság helyébe a néptelen vidékekre a világ minden tájáról ezrével és tízezzel tódultak a boldogabb nemzetek fiai, akikhez sem a török, sem a tatár nem jutott el, mert a magyarság elfogta előlük a csapást. A király, de meg nem egy főúr felszólítására különösen németek, szerbek és oláhok jöttek nagy számban, de egyéb nemzetiségükben sem volt hiány. A betelepedők nagy kiváltságokat kaptak, földet, főszerelést, több évi adómentességet, úgyhogy könnyű volt nekik megvagyonosodniuk”.

„Csak a magyarságot nem telepítette senki. Nem véletlenség volt ez, tudatosan kisebbséggé akarták tenni a magyarságot saját hazájában s erre a legjobb módszernek ez mutatkozott. Magyarország Bábéllé alakult, ahol az egymás mellett élők sem értették meg egymás szavát s a nagy néptenger közepén a magyarság maga is csak nemzetiség lett. Számaránya, amelyik (nem amelyik, hanem amely) Mátyás király korában 85% körül járt, 40% alá zuhant le. A Habsburgok nagy álma, elvenni a magyarságtól a vezetést, látszólag így sikerült”. (Soha nem „álmodták” ezt a Habsburgok, bár azt is el kell ismernünk, hogy még álmaikat is csak a levante vezérkönyv ismerheti, mi nem.)

„A nemzet hivatott vezetői elfeledkeztek a kötelességükről s a magukra maradt alsó néposztályok, a jobbágyság, emberfeletti küzdelmet folytattak létükért. Elnyomva, üldözve, senkitől sem támogatva a magyar jobbágy mégis valósággal új honfoglalásba kezdett. Kecskemét, Nagykőrös, Debrecen, Szeged, meg a többi volt török kincstári városok (magyarul nem városok, hanem város) és az északabb megyék falvai versenyt bocsátották ki rajaikat a puszta területekre és ezek mindenütt megállták a helyüket. Nékik nem járt ingyenföld, nem is lehettek sehol a maguk gazdáivá, adómentességet, igavonó jószágot sohasem kaptak, mégis, bár senkire magukon kívül nem számíthattak, megvetették az egykor színmagyar területen lábukat és semmiféle hatalom nem bírta őket onnan kimozdítani”.

Látjuk tehát, milyen elkeseredett ellenségünk lakott nekünk Bécsben és ez az ellenségünk mennyire ki akarta innen irtani a magyarságot. A magyart nemcsak nem telepítette, hanem egyenesen „kiüldözni” törekedett.

Hogy ugyanez a magyarság éppen azért, mert a szerző Habsburg-gyűllölő elvbarátaira hallgatott, milyen szégyenletes és végzetes baklövést követett el ugyanakkor azzal, hogy az

ország felszabadításában nem vett részt, sőt gonosz és ostoba felbujtói tanácsára egyenesen elnyomója oldalán küzdött királya ellen és így mennyire maga lett volna az oka annak, ha a telepítések alkalmával valóban mellőzték volna, arról természetesen ez a leventéket hazafiásan nevelni akaró vezérkönyv úgy hallgat, mint a sír.

A főúri osztály „elfajulásával” és „elnemzetietlenedésével” szemben (éppen úgy ír tehát, mint akár azok a kommunisták, akik utána ezt a levente-intézményt és katonatiszt vezetőit úgy elsöpörték és úgy megkínózták) a jó magyar jobbágyságot dicséri ez a vezérkönyv. A főurakról írt lesújtó véleményét azonban már nem idézzük szóról szóra, mert úgy is túl hosszú volt már az idézet.

Vajon mi lehet az oka a kommunistákkal való nagy egyezésnek mind a parasztok dicsérésében, mind a főurak leszólásában, tehát a tömegeknek való hízalgés, az álpróféták e jellegzetes sajátsága tekintetében? Az, hogy főúr kevesebb van, mint jobbágyivadék, s ezért a főurak megnyerése révén ma már nem lehet „államférfivá” válni s országok sorsának irányítását kézbe kaparintani, a parasztokéval és munkásokéval azonban igen, mint a kommunisták ezt hamarosan meg is mutatták. Mivel pedig a sovinizta leventenevelőknek és a nemzetköziiséget hirdető munkásvezéreknek egyaránt a maguk érvényesülése volt a céljuk, azért egyeznek meg ebben annyira.

Ha a török kiűzése után a Habsburgok kormánya valóban olyan ellensége lett volna a magyarságnak, mint ezt a vezérkönyv beállítja, a magyarság háttérbe szorítására való törekvésnek akkor is egyedül a levente vezérkönyv szerzőjével oly feltűnő szellemi rokonságban levő Thököly-féle szabadsághőseink lettek volna az okai. Ők vitték a nemzetet, illetve a nemzet nagyobb részét királya ellen a török oldalára, ők lettek volna tehát okai annak is, ha a török leverése után ennek az elhibázott állásfoglalásnak logikus következményeit az udvar levonta volna.

Józan ésszel senki se várhatta, hogy Bécs azt a magyarságot támogassa, melynek még a török is kívánatosabb volt, mint a saját koronás királya. Ha a nemzet a főpapokra és a velük tartó magyarokra, nem pedig az akkori „leventeoktatókra” hallgatott volna, egész bizonyos, hogy minden másképp történt volna. De ahogyan az egyszeri juhász is a számára fejére ütött nagyot azért, mert a babája meghalt, a hazafias magyar is a Habsburgok fejét üti azért, mert ő volt ostoba s így amiért a maga fejére kellene ütnie.

Tisztában is volt a török kiűzése után ezzel mindenki, hiszen akkor még mindenki szemtanúja volt az eseményeknek s így nem lehetett mellébeszélni és a figyelmet ravaszul másra terelni. Ebben a korban minden országgyűlési határozatunk és minden emlékünknél, még kálvinista köznemesek magánlevelei is, a kárhuzatos rebelliség ellen mennydörögnek. Ha valaki ebben az időben jelleme megbízhatóságát akarta igazolni, ezt a Thököly-Rákóczi-lázadás idején való hazafias, azaz királypárti, kurucellenes magatartásának hangsúlyozásával bizonyította. Szakasztottan úgy, mint a tanácsköztársaság bukása után a Horthy-kor elején mindenki hazafias megbízhatóságát a kommunizmussal szemben való viselkedéséből ítélték meg. Bél Mátyás is e korban élt, de protestáns lelkész létére is belekeveri még tudományos földrajzi leírásaiba is ezt a Rákóczi- vagy kuruc-lenézést.

Azonban, noha a mi ostoba kuruckodásunk ugyancsak megokolttá tette volna, mégse bánt velünk Bécs még közvetlenül a török kiűzése, tehát közvetlenül a mi ostoba „hazafias” politikánk felsülése után se úgy, mint érthető lett volna s ahogyan a történelmi tényekkel mérő ellentétben a levente vezérkönyv is írta, bizonyára azért, mert még ő is érezte, hogy a bécsi kormánynak ez a magyarelles viselkedése lett volna a természetes.

A telepítések egyáltalában nem azért történtek, hogy itt a magyarságot gyöngítsék. A logika és az uralkodóház jól felfogott érdeke így kívánta volna ugyan, de a mi Habsburg-királyaink részint vallásosságukból folyó jóságuk és ebből folyó megbocsátásuk, részint az okosan hazafias főpapság és főnemesség állandó alattvalói hűsége és törökellenessége miatt

sose fordultak a magyarság, mint ilyen ellen, hanem legfeljebb csak a protestantizmus ellen (de az ellen se törvénytelen eszközökkel).

Ennek, nem pedig a magyarságnak tulajdonították a rebellis szellemet és a törökkel való megalkuvást, sőt cimborálást. Ezért a protestantizmus volt nekik ellenszenves, nem a magyarság. (A kommunizmussal is sokkal könnyebben, hamarabb és sokkal jobban megalkudott a protestáns magyarság, mint a katolikus.)

A XVIII. században nem azzal a céllal telepítették ide a Habsburgok az idegenek ezreit és tízezreit, hogy a magyarságot gyöngítsék, sőt kisebbséggé tegyék, még csak azért se, hogy az országot katolikusabbá tegyék, hanem hogy a pusztasággá vált Magyarország újra lakott országgá alakuljon.

A telepítésekkel kapcsolatban az egyetlen érv Bécs magyarellenes szándékaira Kollonits érsek reformtervezete, mely azon a címen is ajánlja az elpusztult területek betelepítését, hogy „a királyság vagy annak egy nagy része germanizáltassák és a forradalmakra és nyugtalan-ságra hajló magyar vér a némettel szelídítettessék természetes ura és örökös királya hűségére és szeretetére”.

Szinte kéjjel idézi e legutóbbi sorokat minden magyar történelem annak kétségtelen bizonyítására, milyen nagy magyargyűlölet fűtötte ez időben a bécsi intézőköröket. Mivel „a bűnös” egyúttal még főpap is, mégpedig magyar főpap, esztergomi érsek, csak növeli a jól-eső hazafias érzést. Rögtön rámutatunk, hogy Kollonits e szavai éppen nem vallanak magyargyűlöletre. Éppen ellenkezőleg, magyarszeretetre. De ha magyargyűlöletet jelentenének is, akkor is csak Kollonits, nem pedig Lipót, annál kevésbé az egész Habsburg-ház magyargyűlöletét bizonyítanák. Kivált akkor, mikor az, ahol Kollonits ezt írja, csak tervezet volt, melyből sose lett törvény vagy rendelet, tehát valóság, azaz, mikor a Habsburgok Kollonits e tervezetét sose fogadták el.

Kollonits tervezete valóban „álom” volt csak, nem pedig valóság. Hadakozni azonban nem álmok, hanem valóságok ellen szokás. Láthatjuk azonban, hogy nem is Habsburg-, hanem Kollonits-álom volt ez. Arra is rá kell mutatnom, hogy még Kollonitsnak is csak rögtön a török kiűzése után volt ilyen „gonosz” álma; akkor, mikor még igen élénken élt minden jó keresztényben a törökkel cimboráló, hitszegő magyarok iránti megvetés, mégpedig jogos megvetés, noha megvetésnek nyoma sincs még Kollonits e tervezetében se, pedig a bécsi kormány, tehát „megbízható körök” számára írta.

Kollonits reformterve csak tervezet volt, csakugyan csak álom, melyet egyformán elle-neztek a bécsi katonai körök is, meg a magyarok is, s ezért sohasem lett belőle valóság. (Nem magát a telepítést elleneztek, mert hiszen azt józan ésszel nem ellenezhették, hanem Kollonits egyéb reformjait, melyeket később majd bőven ismertetünk.)

Pedig hát Kollonits reformtervezetének fentebb idézett néhány sora az egyetlen bizonyíték arra, hogy a bécsi kormánynak a telepítésekkel nemcsak az ország benépesítése s így felvirágoztatása, hanem egyúttal németesítés is volt a célja. A telepítéseket nem Kollonits, nem is Lipót kormánya hajtotta végre, hanem ezek tömegesen, állami kezdeményezésre és vezetés alatt és azzal a telepéseknek adott sok kedvezménnyel, melyeket a levante vezérkönyv emleget, csak a következő században III. Károly, Mária Terézia és II. József alatt történtek. Hogy azonban ezek okai közt ekkor is szerepelt volna az ország elnémetesítése is, arra semmi bizonyíték sincs, még annyi se, mint amennyi Kollonits tervezetében található.

De még Kollonits „álmát” is annál kevésbé tekinthetjük a Habsburgok „álmának”, mert magát Kollonitsot még maga Lipót se éppen kedvelte. Csak a jószándékban és az Egyház szeretetében egyeztek egymással, de egyébként egymással ellentétes természetű emberek voltak. Kollonits kemény, erőszakos egyéniség volt. Pap léteire sokkal katonásabb, mint Lipót. Egyébként fiatalabb korában katona is volt. Az eszmék embere volt, önzetlen, nemes lelki és tisztakezü s ezt Lipót is tudta róla s ezért becsülte, macakosságát azonban nem szerette.

Hogy azonban Bécs nem került a török kezébe, azt a császár elsősorban Kollonitsnak köszönhette.

Keményiségével, makacsságával és fölényeskedésével azonban igen sok ellenséget szerzett magának osztrákok és magyarok körében egyaránt, s ez volt az oka, hogy reformtervezetét – a magyarság végtelen kárára – nem fogadták el. Pedig ha elfogadták és megvalósították volna, ma kisebb különbség volna a nyugati és a magyar kultúra között és a magyar közélet is demokratikusabb volna. Akkor a magyar nemesség, a magyar úri világ nem határolta volna el magát oly élesen a polgárságtól.

Kollonits erőszakos egyénisége volt az oka annak is, hogy nálunk olyan gyűlöletes emléke maradt, s tervezetéből a magyar közvélemény csak azt ismeri, ami ellenszenves benne. Pedig látni fogjuk majd, hogy tervezetében tízszer annyi volt a jó, mint a ránk nézve hátrányos, s ezért nagy hasznunk lett volna belőle, ha az, aki mindezt a jót akarta, nem lett volna annyira elrágalmazva. Hiszen ahogyan Krisztus ellenei azt mondták, jöhet-e valami jó Názáretből, úgy nálunk is azt kérdezték az emberek: Jöhet-e a magyarságra jó Kollonitstól? Pedig mennyi jöhetett volna!

Tervezete csupa jobbágyvédelem. Azt akarta, hogy a főpapok és a nemesek is fizessenek adót; hogy szállítsák le a magyarság terheit; hogy az adót ne a katonasággal hajtassák be; hogy Budán és Kassán is alapítsanak egyetemet s legyen ott orvosi kar is; hogy a közegészségre fordítsanak nagyobb gondot; a boszorkánypereket töröljék el; hogy a Dunán fejlesszék a kereskedelmet; hogy állítsanak fel gyárakat az országban stb. Nem Kollonits javaslatai voltak tehát gonoszak vagy magyarellenesek, hanem az a gyűlölet és rágalomhadjárat volt bűnös és a magyarságra rendkívül ártalmas, mely azt, aki mindezt akarta, úgy agyonrágalmazta és a magyarság előtt olyan gyűlöletessé tette, hogy tőle még a jó se kellett neki.

Pedig ha közelebbről vizsgálat alá vesszük, meg kell róla győződnünk, hogy Kollonits tervezetében még ez a telepítésekre vonatkozó idézett rész se magyarellenes. Igaz, hogy a német telepéseknek 5 évi adómentességet akar adni, míg a magyaroknak csak három évit (az adómentességen a robotmentességet is érti), de még így is megcáfolja a levante vezérkönyv azon állítását, hogy „csak a magyarságot nem telepítette senki”, és hogy „adómentességet sehol se kaptak”. Világosan látható, hogy – igenis – akarta telepíteni a magyarságot még Kollonits is és még akkor is, mikor még nagy bűnünk, a törökkel való gyalázatos cimborálásunk még igen friss emlékezetben volt. Adó- és robotmentességet is akart adni a telepedő magyarságnak is.

Hogy kevesebbet, mint a németeknek, éppen nem bizonyít magyarellenességet. Még csak azt se, hogy neki a német kedvesebb volt, mint a magyar. A különbségtételt ugyanis éppen eléggé megokolja az, hogy a magyarra nézve saját hazájában egyik megyéből a másikba áttelepedni nem jelentett olyan nagy áldozatot, mint a németre, akinek egyik hazából kellett a másikba áttelepednie, és messze idegenbe, egészségtelen éghajlat alá, melyhez ő még nem volt úgy hozzászokva, mint a magyar.

Akkor még úttalan, lakatlan vidékre és olyan országba, melynek a nyelvét se ismerte. A németet tehát sokkal jobban kellett csalogatni, mint a magyart. Arról viszont szó se lehetett, mintha Kollonits azért akarta volna annyira csalogatni a németeket, hogy a magyarokat kiszorítsa, mert hiszen akkor a dolog természetéből következett, hogy csak a felesleges nép telepedhetett, s mivel akkor a magyarság összes száma csak mindössze vagy másfél millió volt, fölöslegről aligha lehetett beszélni. Ha igen, semmiképpen se annyiról, hogy az ország összes lakatlan részeit megszállhassa.

Még ha Kollonits tervezetében nem az lett volna, hogy a német 5, a magyar települő pedig csak 3 évi adómentességet kapjon, hanem az, hogy a külföldről jövő német kedvezményt, a magyar pedig büntetést kapjon, ha telepszik, még ezt se magyarázhatná magyarellenességre az, aki az akkori viszonyokat ismeri. Akkor ugyanis az ország lakossága annyira csekély volt, hogy a tömeges telepedés mindig elnéptelenedést, a régi lakott hely művelés nélkül ha-

gyását eredményezte, tehát megakadályozása országos érdek volt. Látni fogjuk majd, hogy ebben az időben a magyar országgyűlés hozott is olyan törvényeket, melyek a magyarok telepedését akadályozták, büntették, mert azt a célt szolgálták, hogy a magyar jobbágyok régi lakóhelyükön maradjanak. Az a Kollonits tehát, aki a telepedő magyar jobbágyot nemcsak nem büntette, hanem háromévi adó- és robotmentességet indítványozott neki, magyarszerető volt, nem pedig magyargyűlölő.

Mint láttuk, Kollonits azért is előnyösnek tartotta, hogy az országba németek telepedjenek, mert itt össze fognak majd házasodni a magyarokkal s ezáltal olyan nemzedék keletkezik, melyben a szilaj, a rebelliókra hajlamos magyar vér kissé megszelídül, munkásabb lesz és engedelmesebb a hatóságok iránt. Kollonits tervezetének szövegéből is látható, de a dolog természetéből is következik, hogy ez nála csak mellékszempont. A telepítésre a fő ok nem ez, hanem a nemzetgazdasági volt. A felszabadított Magyarország nagy része pusztaság volt s ezért a lakatlan országrészek betelepítése mind gazdasági, mind stratégiai érdeke volt az országnak, idegenből idehozott emberanyag nélkül viszont lehetetlen volt. Hogy esetleg talán egy kissé a szilaj magyar vér is megszelídül tőle, annál jobb, de nyilvánvaló, hogy nem ez a fő cél. Ez mellékes dolog s szinte csak érdekességéből említi meg a tervezet ezt is.

Kollonits e megjegyzéséből a magyarság gyűlöletét csak az olvashatja ki, akinek az a célja, hogy ilyesmit mindenáron kiolvasson. Aki gyűlöli a magyart, az nem megszelídíteni akarja, hanem kiirtani. Hitler, aki valóban gyűlölte a zsidóságot, nem azt rendelte el, hogy zsidók csak keresztényekkel házasodhatnak, hogy üzérkedési hajlamuk „szelídüljön” és a fizikai munkára is hajlamosabbá váljon, hanem éppen ellenkezőleg, mit se tartott a német fajra károsabbnak és nagyobb veszedelemnek, mint azt, ha ez a gyűlölt, megvetett, leköpött undok zsidó vér keveredik a tiszta, a főlényes, az Übermenscheket termelő és a világ feletti uralomra hivatott német vérrrel. Kollonits is ilyenformán írt volna a magyar vérről, ha Hitler gyűlöletének és gögijének csak egy porcikája is lett volna benne.

Láthatjuk, hogy négyszáz év alatt hogyan elkényeztettek bennünket a Habsburgok. Mi Lipót uralkodása alatt még attól is megsértődtünk, ha szelídíteni akartak bennünket, s ha vérünket elegyíteni akarták a német vérrrel, tehát „elnyomóink” a maguk vérével. A hitleri analógia alapján ez nem a magyargyűlöletnek, hanem a magyarszeretetnek a jele. Hogy mi ezen mégis annyira megbotránkozunk s ez ellen annyira tiltakozunk, azt bizonyítja, hogy mi valóban gyűlöljük a németet, különben tartjuk magunkat nála s ezért vérünket féltjük az ő nálunk alsóbbrendű véréétől.

Fiatalabb korban magam is nem tudom, mit nem adtam volna érte (sőt még ma is így vagyok), ha nemcsak anyai, hanem apai ágon is magyar lett volna a vérem s már Hitler vizsgálata előtt évtizedekkel kutattam apai őseimet, s milyen örömmel töltött el, mikor láttam, hogy apai nagyanyám is magyar nevű volt! Egyébként az effajta hajlandóság ma is megvan minden magyar fiúban. Ha tehát Kollonits örülne, ha német vér is kerülne a magyar erekbe, az német szempontból mindent bizonyít, csak azt nem, hogy gyűlölte a magyar vért. Ennek éppen az ellenkezőjét bizonyítja. Annak jele, hogy szerette a magyar vért. Ha gyűlölte volna, ő is arra törekedett volna, amire Hitler a zsidókkal szemben törekedett. Akkor ő is óvta volna tőle a német vért. De már csak azért sem óvhatta, mert hiszen ő maga se volt német vérű.

De Kollonits e gondolata nemcsak magyarellenességre nem vall, hanem ostobaságra se éppen. Legyen szabad a figyelmet csak arra felhívnom, hogy a kultúrában és a szellemi értékekben leggazdagabb népek közt legkevertebb az angol, a németek közt pedig a porosz és a szász. Mindkét utóbbi erősen német-szláv keverék, az angol pedig angolszász, kelta és francia (normann) keverék. Még az angol nyelvnek is vagy fele francia, illetőleg latin szókból áll. Nagy Frigyes halálakor pedig az akkor csak 3 milliót kitevő poroszság egyharmada az utolsó száz évben költözött oda. Egyedül Nagy Frigyes uralkodása alatt vagy 400.000 ember költözött az országba. De a poroszok, mint említém, már eredetileg is német-szláv keveréknép. S milyen tehetséges emberek lettek ebből a keveredésből! S a porosz mellett legtehetségesebb

német a szász, szintén német-vend, tehát német-szláv keverék. A középkorban a mai szász területek népének tekintélyes része még vendül is beszélt.

Hogy mennyire semmiképpen se vall magyarellenességre (hogy magyargyűlöletről ne is beszéljek) Kollonitsnak a magyar vér szelidítésére vonatkozó ötlete, azt még a Horthy-kor első felének egyik igen hangos és igen Habsburg-gyűlölő kálvinista közszereplője is bizonyítja, aki azért vett el idegenvérű (német, de természetesen protestáns német) lányt, hogy az ő túlságosan is szilaj, konyári hajdúvére gyermekeiben mérsékelve legyen. Olyan szilajvérű volt ugyanis lelkész létére, hogy ha méregbe hozták, akkor, noha lelkészsége mellett még államtitkár is volt, menekülni kellett előle német feleségének, gyermekeknek, nevelőnőknek, cselédeknek egyaránt. Az illető túlságosan is büszke volt hajdú származására, de azért mégis szükségesnek tartotta, hogy a gyerekei azért mégse legyenek annyira „színmagyarok”, mint ő.

(Pedig hát nem a színmagyarság következménye volt ez a szilajság, hanem a kereszténytelenségé, az önnevelés hiányáé, a szenvedélyek szabad tombolásáé, a Krisztus igájának elutasításáé. Katolikusok, sőt német származású katolikusok is vannak épp ilyen szilajos, viszont a konyári kálvinista hajdú se lett volna ilyen szilaj, ha jobban az Evangélium szellemében nevelte volna magát.)

Sőt az illetőt annyira vakká tette elbizakodottsága, a hajdú vérere való büszkesége, hogy egészen megfeledkezett róla, hogy nem is volt ő olyan szilaj hajdúvér, mint magának bebeszélte, mert nemcsak a felesége volt német, hanem már az anyja is, mégpedig az nem is protestáns, hanem katolikus német. Épp oly joggal tarthatta volna tehát valaki sváb vérnek, mint amilyen joggal tartotta ő magát hajdúvérnek.)

No de itt most nem erről van szó, hanem csak arról, hogy aki szelidítés céljából német vérral akarja keverni a magyar vért, az még nem tesz bizonyosságot magyarellenességéről, mert ez a konyári kálvinista ugyancsak nem volt magyarelles, s lám, mégis ugyanabban a bűnben leledzett, mint Kollonits. Ő is „szelidíteni” akarta a maga magyarnak tartott vérét.

Aki abban, hogy a Habsburgok a törökök kiűzése után idegeneket telepítettek, büntényt, vagy a magyarság elleni vétket lát és ezt másképpen mint az ő magyargyűlöletükkel és a magyarság háttérbe szorításának vágyával nem tudja magyarázni, azt a felekezeti elfogultság és a belőle folyó gyűlölet józan ítélőképességétől egészen megfosztotta. Az idegenek betelepítése kulturális teljesítmény és Magyarországgal való jótétemény volt, nem pedig gonosztett vagy magyargyűlölet.

A törökök kiűzése után itt egy teljesen elpusztult, lakatlan ország maradt, ahol napi járóföldekre nem lehetett találni falut vagy emberi települést. Nemcsak a mérhetetlen nagyságú Bácska, Temes és Torontál, hanem Csongrád, Csanád, Békés teljesen, Pest megyének nagyobb, alföldi fele és Arad megye alföldi része is, tehát majdnem az egész Nagyalföld, hanem még Baranya, Somogy, Tolna, Fejér, Veszprém megye, tehát még a Dunántúl nagyobb fele is lakatlan volt. De nagy lakatlan területek voltak a Felső-Dunántúlon (Komárom, Győr, Esztergom megye), a Kisalföldön, Buda és Pest környékén, Heves, Nógrád, Borsod megyében, a Felső-Tisza mentén, a Tiszántúlon és Erdélyben is. És éppen az alföldi, tehát a legjobb termőföldek voltak lakatlanok s így megműveletlenek.

Elsősorban a magyarság érdeke volt, hogy ide népességet hozzanak. Természetesen a Habsburgoknak is érdeke volt, mert ha nincs nép, nincs adófizetés s állami jövedelem se, egészen kétségtelen tehát, hogy az uralkodóház érdeke ebben teljesen egyezett a nemzet érdekével.

Elsősorban Magyarország érdeke volt, hogy ide népességet hozzanak. Magyarország ereje, Magyarország hatalma növekedett vele. Ahol nincs nép, ott nincs katona se; ahol nincs termelés, ott nincs anyagi erő se. E nélkül pedig a magyarságnak nem lehetett súlya sem elenségeinél, sem barátainál, sem a Habsburg-birodalomban. A politikában barátai sincsenek annak, aki szegény, erőtlén, tehetetlen.

Nép, katoná, adó nélküli Magyarország hiába hangoztatja jogait, elméleti függetlenségét. Az ilyen országban önrendelkezési jogról szó sem lehet. Ha Magyarországon az adót nem magyarok, hanem németek (de mint magyar állampolgárok) fizetik, az magyar szempontból is sokkal jobb, mintha senki sem fizeti. Akinek még annyi élettapasztalata sincs, hogy még ezt se tudja, az akkor tesz legnagyobb szolgálatot nemzetének, ha csendben marad, nem pedig éppen ő akarja hazája sorsát irányítani s teendőit megállapítani.

A törökvilág és a másfél évtizeden át tartó felszabadító háború pusztításához hozzá kell még vennünk, hogy közvetlenül előtte Thököly kuruc-labanc világa, közvetlenül a felszabadítás után pedig II. Rákóczi Ferenc majdnem szintén egy évtizeden át tartó „szabadságharca” a vele együttjáró minden gazdasági hátrányával és emberélet pusztításával még annak a Felvidéknek és Nyugat-Dunántúlnak magyarságát is kipusztította, ahol a török nem járt, tehát nem pusztíthatott. Ha egy városba bevonultak a labancok, öltek és pusztítottak azért, mert a város addig kuruc volt, ha pedig a kurucok vonultak be, ők meg azért öltek és pusztítottak, mert a város előttük a labancokat uralta. Kétségtelen ugyanis, hogy a város mindig kénytelen volt olyan érzelműnek mutatni magát, amilyen megszállás alatt volt.

Vegyük hozzá aztán még ehhez, hogy Rákóczi szabadságharca végén még pestisjárvány is pusztította a lakosságot, aztán meg azt az egészen általános kuruc taktikát, mely az országban végigvonuló császári generálisok ellen úgy védekezett, hogy végestelen végig, amerre „német” csapataik Bécstől Erdélyig átvonulandók voltak, mindenütt kiköltöztették a lakosságot falvaiból s aztán az üressé vált falut felgyújtották, hogy az ellenség és lovai részére ne legyen sehol élelem, szállás vagy takarmány. Így nagyjában el tudjuk képzelni, milyen pusztulás volt ebben az országban akkor, mikor a Habsburgok és egyes főurak telepíteni kezdtek és hogy miért kellett nekik telepíteniük.

De telepíteni kellett az ország védelme szempontjából, azaz katonai okokból is. A török akkor még nem volt teljesen leverve, még az ország területéről teljesen kiszorítva se. Utána sokszor kellett még ellene háborút viselni. Mikor már ki volt innen szorítva, akkor is ott volt még a Szávánál és az Al-Dunánál, azaz a határon (ott volt még 1848-ban is).

Ha királyaink meghagyták volna az országot abban az állapotában, melyben a felszabadítás befejeztével volt, akkor utána háború esetén seregüket egy száz-kétszáz kilométer szélességű senkiföldje, azaz olyan terület választotta volna el a határtól, ahol a harctérre felvonuló vagy onnan esetleg megverve visszavonuló sereg sehol sem talált volna falut, tanyát, házat, ahol megszálljon, az időjárás viszonyosságai ellen megvonuljon; ahol élelmet, tüzelőt (erdő sehol nem volt az elpusztult Alföldön), lovainak takarmányt szerezzen (embermagasságú, értéktelen vadfű borította az egész tájat, vagy pedig nád és sás, káka, szittyá).

Mindenütt úttalan, ember nagyságú gazzal benőtt, sok helyütt mocsaras, ingoványos, fáttalan vadon és – mert többnyire mélyfekvésű vidék volt – mocsár. S a mocsarak miazmát, maláriát leheltek. Az itt felszabadításunkért harcoló németek, akiknek szervezete nem volt úgy hozzászokva a maláriás éghajlathoz, mint a mienk, ezrével hullottak el a „morbus hungaricus”-ban, a magyar, illetőleg a magyarországi idegenek betegségében. Már Montecuccoli is emiatt nem merte vagy nem tudta követni a szentgotthárdi győzelemben megvert törököt, és az innen adódó bajok okozták a legtöbb nehézséget később Savoyai Jenőnek is.

Világos tehát, hogy minél előbb telepíteni kellett, hogy az ország civilizált orszaggá, földje termőfölddé változzon. Kit telepíthettek azonban? Világos, hogy mindenkit és akárkit, csak nem magyart. Azt ugyanis nem lehet telepíteni, aki nincs, aki kipusztult, azaz azt, aki helyett kell telepíteni. Ez olyan egyszerű igazság, hogy még egy levente vezérkönyv szerkesztője is tudhatta volna.

Kétségtelenül igaz ez még akkor is, ha voltak magyarok is, akiket telepíteni lehetett. Vitathatatlan ugyanis, hogy ha voltak is, semmiképpen se voltak elegendő számban. Ezek a betelepítendő területek nagyságához képest számba alig vehető tényezők voltak. Azt kell tehát megállapítanunk, hogy a mi „hazafiaink” szerint a Habsburgokban még az is bűn, sőt ördögi

rosszakarat bizonyítéka, hogy ahelyett a magyarság helyett, amely kipisztult, ők csak idegeneket tudtak telepíteni, nem pedig magyarokat, sőt a vak sovinizmus vagy felekezeti elfogultság ezt holmi titokzatos magyarirtó „álmok” nélkül nem is tudja megmagyarázni.

Pedig hogy itt nem kell és nem is lehet semmiféle rosszat szimatolni, a mi jó leventeoktatónk már csak onnan is észrevehette volna, hogy maga is tudja s említi is, hogy nemcsak a magyarság kiirtására szerinte tudatosan törekvő gonosz Habsburgok, hanem „nem egy főúr is” telepített ide idegeneket. Hogy lehet ezt megmagyarázni? Vagy úgy, hogy abban az időben az egész magyar főnemességnek is a Habsburgokéhoz hasonló gonosz „álmai” voltak a magyarság ellenében, azaz, hogy még ők is saját nemzetük ellen dolgoztak s a magyarságot ők is nemzetiséggé akarták tenni a saját hazájában, vagy pedig úgy, hogy szó se volt itt semmiféle gonosz indulatról még a Habsburgok részéről se, hanem idegent az egyik is, másik is egyszerűen csak azért telepített, mert magyar nem volt, mert magyart nem lehetett telepíteni, illetőleg nem lehetett eleget telepíteni.

A telepítő magyar főurak egyszerűen csak tevékenyek, életrevalók voltak és a telepítésekkel csak segíteni igyekeztek (és segítettek is) magukon is, meg az országon is. De ha így áll a dolog a magyar nemesség telepítéseit illetőleg, akkor így áll a Habsburgokat illetőleg is. Tehát a telepítések miatt nem átkoznunk kell őket és a magyar leventéket nem ellenük izgatnunk, hanem mint az ország és a magyarság jóakaróit, segítőt, áldanunk és dicsérnünk s velük is áldatnunk és dicsértetnünk.

De ha az évszázados buta gyűlölet valakiben még mindig berzenkedik, s azt mondja, hogy de én nemcsak a Habsburgokról, hanem a főurakról is felteszem a magyarság, a saját fajtájuk gyűlöletét, mert hiszen labancok s aulikusok voltak egytől egyig, még akkor se kell nekünk velük szemben arra az álláspontja helyezkednünk, hogy a vak gyűlölet és a tudatos butaság ellen nincs érv. Ugyanis még ezek figyelmét is felhívhatjuk arra, hogy éppen itt, a főváros határában a dunaharaszti svábokat (s délebbre a hartaiakat, akik ráadásul még protestánsok is) egyenesen kálvinista főúr (Ráday) telepítette. Ezek a Rádayak annyira nem voltak se labancok, se aulikusok, hogy még Rákóczinak a nemzetet szabadságharcra felhívó kiáltványát és az ónodi gyűlés trónfosztó határozatát is egy Ráday szerkesztette.

Aztán az is tudvalevő, hogy az egyik legnagyobb német telepítő főúr Károlyi Sándor volt, a volt kuruc generális. Igaz, hogy a végén otthagya Rákóczit, de a szatmári békét a mindig labanc derék Pálffy kivül egyedül neki köszönheti a magyarság. S Károlyi olyan nagy magyar ember maradt mindig, hogy nagy tehetsége ellenére még csak németül se tudott sose megtanulni (bizonyára azért, mert nem is akart), Bécsbe sose szeretett járni, a formája meg mindig annyira kuruc maradt, hogy Móricz Zsigmond szerint mikor Eleonóra anyacsászárné a Burg folyosóján először meglátta, sikoltozni kezdett rémületében. Igazán különös lenne, ha mindezek ellenére „álmában” még ez a Károlyi Sándor is magyarokat irtoztatott volna. Egyébként telepített Károlyi Sándor magyarokat is, de azt is írja róluk, hogy „az én drága magyarjaim” megint megszöktek.

De még ha azok a gonosz magyar főurak csakugyan gyűlöltek is volna tulajdon vérüket, kétségtelen, hogy még akkor is inkább a magyart telepítették volna, mint az idegent. Ezt kívánták ugyanis a célszerűségi okok és – ami mindennél előbbrevaló – az erszényük, anyagi érdekeik. Erszényüket pedig eszményi célokért megkárosítani még leglángolóbb „hazafiaink” se szokták.

Csak nem lehet józan ésszel elképzelni, hogy valaki 500 vagy kétezer kilométer távolságból hoz a birtokára munkásokat, mikor csekély 50 kilométerre is talál? Csak nem gondolhatjuk komolyan, hogy valaki olyan munkásokat alkalmaz, akik a hazai viszonyokkal, szokásokkal, gazdálkodási móddal nem ismerősek, akik az itt lakó néppel, sőt talán még magával a földesúrral se tudnak beszélni, mikor talál hazaiakat is?

Még ha idegen nyelvű, honpolgárságú és érzelmű is lett volna az a földbirtokos, még akkor is lehetetlen, hogy idegeneket hozott volna, ha magyart is talált volna itthon is elegendőt.

Gondoljuk csak meg, milyen sokba kerülhetett a földesuraknak ez az idegentelepítés. Jól fizetett ügynökök, toborzók seregét kellett kiküldeniük Németország különböző olyan vidékeire, ahol arról értesültek, hogy a népben van kivándorlási hajlandóság; az érdeklődőknek minél többet kellett ígérniük (s amit ígértek, természetesen meg is adniuk, mert szerződést is kötöttek róla, s egyébként se sokat várhattak volna olyan munkásoktól, akiket becsaptak); a kivándorlók ideszállításának nagy költségeit viselniük; az új termék betakarításáig őket ingyen élelmezniük, sőt még azt a német földesurat is, akinek a kivándorlók addig jobbágyaik voltak, kártalanítaniuk. Kútfők bizonyítják, hogy még azokat a fejedelmeket is, akiknek országából a kivándorlás történt, meg kellett fizetniük azért, mert a kiköltözést megengedték. El lehet-e hinni, hogy főuraink mindegyike vállalkoztak volna s mindezt fizettek volna, ha itthon is találtak volna embereket, akik földjeiket megműveljék?

Egészen kétségtelen tehát, hogy a telepítések csak azért történtek, mert idegenek ideköltöztetése nélkül akkor nem lehetett ellenni, nem lehetett gazdaságilag létezni. A telepítést a nemzet és a földbirtokosok nagy anyagi, kulturális, gazdasági és hadászati kára nélkül nem lehetett elkerülni.

Azonban magyar szempontból is külön hálával tartozunk Habsburg uralkodóinknak azért, hogy ha már idegeneket kellett az országba hozniuk, németeket hoztak, nem pedig más idegeneket. Ha királyaink ez időben Dobzse Lászlók lettek volna, akkor nem telepítettek volna. A telepítéshez ugyanis szellemi érdeklődés, tevékenység, munka és elsősorban sok pénz kellett, az pedig a Dobzse Lászlóknak nem szokott lenni. Azoknak nemcsak pénzük nincs sose, kivált „feleslegesre”, illetőleg olyan kiadásra, ami elkerülhető, de szellemi érdeklődésük, munkakedvük és munkabírásuk sincs. Lusta, kényelmes főúr szintén nem telepített, mert neki se voltak meg hozzá a szükséges anyagi eszközei, de az életrevalóság és a munkaszeretet se. Ha azonban nem is olyan gyorsan, mint így, de hazánk néptelen vidékei akkor is benépesültek volna maguktól is. A különbség csak az lett volna, hogy nem németekkel, hanem nomád balkániakkal: rácokkal, valachokkal, oláhokkal.

A leveute vezérkönyv azt írja, hogy „különösen németek, szerbek és oláhok jöttek nagy számban” a király és a főurak hívó szavára. Ez ilyen alakban valótlan állítás, mert se egyetlen királyunk, se egyetlenegy főurunk se oláhokat, se szerbeket nem hívott, csak németeket. (Franciákról, spanyolokról hallgatunk, mert ők még messzebb laktak tőlünk, mint a németek, világos tehát, hogy nem köztük toboroztak, mikor náluk közelebb németeket is találtak.)

A szerbek a törökök elől menekültek a Balkánról. Lipót nem hívta, hanem csak befogadta őket, mikor a török elől menekültükben bebocsátást kértek. Először a befogadás is csak ideiglenes volt. A jövevények csak addig akartak nálunk menedéket találni, míg a törököket az ő volt hazájukból ki nem űzik. Akkor joggal lehetett arra számítani, hogy ez hamarosan megtörténik. Csak azért nem lett belőle semmi, mert a franciák orvttámadása miatt a török háborút Lipót később már csak fél kézzel tudta folytatni, s mert XI. Ince halálával a pápai segélypénzek is bedugultak. Így aztán az ideiglenesen befogadott rácok végleg ittmaradtak.

Az oláhokat a török kiűzése után egyáltalán nem telepítették. Maguktól jöttek ők is, hívás nélkül, s nem is, mint a szerbek, egy tömegben, hanem lassan, észrevétlenül, csak úgy beszivároghva. Ezért ők nem is kértek soha hivatalos bebocsátást, mint a rácok kértek és kaptak. Ők e nélkül is itt voltak, s mivel sok kicsi sokra megy, Magyarországnak éppen ők lettek a legnagyobb számú nemzetisége, mely a történelmi ország utolsó népszámlálásakor a csak kétfélmillió német mellett már hárommilliót tett. Pedig nemcsak nem telepítették, hanem még kergették és toloncolták is őket innen.

Erre gondoltam, mikor azt mondtam, hogy nemzeti szempontból is nagy jót tettek velünk királyaink, mikor a németeket idehozták. Ha ugyanis a németeket nem hozták volna ide, akkor a ma német falvakban és vidékeken is ezek az oláhok és rácok laknának. Ez pedig 1918-ban, a veszített háború befejezésekor és országunk megcsonkításakor a jelenleginél még

nagyobb megcsonkításunkat jelentette volna. Azon a címen ugyanis, hogy nem magyarok, hanem németek laknak ott, nem követelhetők, és nem vihették volna el tőlünk a szerbek, oláhok vagy csehek se a Bácskát, se a Bánságot, se Erdélyt, se a Felvidéket, de ha a ma német falvakat is románok vagy szlávok lakták volna, akkor igen. Akkor például nemcsak a Dráva és Duna képezte baranyai háromszög, hanem az egész Tolna-Baranya is Jugoszlávia martalékává lett volna.

Hogy miért volt ez az oláh-valach beszívargás és miért volt annyira tömeges, már megmagyaráztuk. A magyar mindig úri nép volt. Évszázadok óta megszokta, hogy mindig ő parancsolt másoknak és sose mások neki. Ezért mindig jellemző vonása volt az önérzet, a büszkeség, a bátorság és a harc. A magyar karddal szállt szembe a tőle lenézett, nála kisebb kultúrájú és „pogány” törökkel. Aki azonban harcol, az pusztul még akkor is, ha mindig győz. A törökkel szemben is állandóan pusztult tehát.

Zenkívül a magyar síkságon lakó nép. Ott lakott az Alföldön éppen a török útjában, valahányszor az nyugat ellen vonult. Ez az oka, hogy a nagy magyar Alföld és a dunántúli Mezőség lakossága a szultán egy-egy hadjárata után úgyszólván néptelenné vált. Ami a lakosságából megmaradt, az északabra vonult és az állandó, másfél százados harcban pusztult tovább. A férfiak karddal kezükben, a gyerekek és nők a török seregek felvonulásakor és rabló portyázásaiban.

Ki bántotta azonban a hegyek közt és könnyen felszedhető sátrakban lakó, eldugott hegyi szurdékokban, lakott helyektől messze eső erdők tisztásain juhaikat legeltető, földhöz ragadt szegény rác, oláh és valach pásztornépet? Arra, ahol ők éltek, nem jártak se török, sem német hadak, de ha útjukba tévedtek is, ők nem harcot kezdtek velük, hanem elbújtak előlük. Utánuk menni, üldözőbe venni őket nem volt érdemes, hiszen ha elérik is őket, ugyan mit rabolhattak volna tőlük? De ha rabolni akartak volna is tőlük, akkor sem pusztult volna az életük, csak a vagyonuk, mert hiszen nem kardot rántottak volna, hanem könyörögtek és sírtak volna.

Ha aztán hozzávesszük még mindehhez, hogy az ilyen alacsonyabb kultúrájú természeti népek mindig szaporábbak, mindig termékenyebbek, mint a kultúrnépek, akkor kezdjük érteni, miért pusztult ki a magyar, miért van minden mesterséges telepítés és adókedvezmény ellenére is csak kétmillió német hazánkban (annak ellenére, hogy már a telepítések megkezdése előtt is jócskán voltak), és miért van minden telepítés és letelepedési engedély kérése nélkül és több toloncolás ellenére is hárommillió oláh.

De van a dolognak még egy további oka is.

Az oláhok törzshazája Havasalföld és Moldva. Mindkét tartomány még azután is évszázadokig török kézen maradt, mikor hazánk már felszabadult. A keleti kulturálatlanság és korrupció gyalázatos állapotokat teremtett bennük. A basák és bégek iszonyúan zsarolták őket, sőt az volt a szokásuk, hogy a kormányzásuk alatt álló tartományokat egyszerűen bérbeadták gazdag görög kereskedőknek, akik aztán a kialakított bérösszeg ellenében, melyet tőlük a basák évente egy összegben és előre fizetve megkaptak, annyit hajtottak be a nyomorult népen, amennyit tudtak.

Legfeljebb az a józan megfontolás mérsékelhette őket, hogy ha az idén túl kegyetlenek lesznek, jövőre már semmit se tudnak behajtani, mert betevő falatja se lesz a lakosságnak, illetőleg elmenekül onnan s a lakatlan föld már nem tud fizetni. Bérletük utolsó évében azonban még ez a szempont se szerepelhetett, mert hogy a következő évben már mi lesz, amiatt már nem a távozó bérlő feje fájt.

Említettük már, hogy Maurocordato „bérlete” alatt Havasalföld lakossága 147.000 családról 35.000-re olvadt le. Világos, hogy ez nem azt jelenti, hogy a többiek éhenhaltak valamennyien, hanem hogy nagyobb részük elmenekült, megszökött. Hová mehettek volna azonban máshová, mint a szomszédos, akkor már Habsburg-birtok Erdélybe? Viszont az erdélyi hegyekből meg lassacskán leszivárogtak az akkor még lakatlan, szomszédos alföldi ró-

naságra. Láttuk, hogy mikor Kisoláhország 1721-ben a Habsburgok uralma alá került, csak 66.000 család lakta, 1731-ben azonban már 166.000 család lakott ott, néhány év múlva pedig már 201.000. 1738-ban, a belgrádi békében ezt a tartományt újra visszakapta a török, s így újra megfordult a vándorlási folyamat. Jól láthatjuk belőle, hogy a török uralom alatt álló balkáni tartományokból hogy özönlött a nyomorult nép a keresztény uralom alatt álló szomszédos tartományokba. Így és ezért lett Magyarországnak a magyarság után legnagyobb nemzetisége telepítések nélkül is az oláh.

Ha jól emlékszem, Németh László elmélkedik arról, milyen nagy szolgálatot tettek volna a Habsburgok a magyarságnak, de saját maguknak is, ha a tőlük annyira dédelgetett rácok helyett a szatmári békekötés után kenyér nélkül maradt kuruc hajdúkat telepítették volna le a bácskai és bánási vidékek kövér fekete földjeire, azaz a határvidékre. E tettükkel lekötelték volna maguknak a magyarságot, hazát szereztek volna a hazában e színmagyar népnek, megerősítették volna a magyar népiséget, erős gátat vetettek volna a balkáni szláv és oláh terjeszkedés elé (mert a felső-tiszavidéki magyarság kálvinista vallása ellenére is rendkívül szapora még ma is) és így megakadályozták volna Trianont.

Majdnem olyan kívánság ez – felelem neki –, mintha a második világháború után – ha a németek győztek volna – azt kívánta volna valaki Hitlertől – s ha nem teljesítette volna kívánságát, még keserű szemrehányást is tett volna neki érte –, hogy telepítse le az ellene harcolt orosz partizánokat az új német-porosz határon. Szép gondolat lett volna, de képtelenség. Akár orosz, akár szerb partizánok csak angol vagy orosz győzelem esetén kaphattak volna jutalmat. Német győzelem esetén csak büntetésről lehetett volna szó, nem pedig jutalomról.

A hajdúknak a Habsburgok részéről jutalmat Lipót uralkodása végén mi is csak akkor várhattunk volna, ha ezek a hajdúk a kuruc-labanc harcokban a Habsburgok oldalán álltak volna, ha annak az ügynek hívei és hősei lettek volna, amely győzött. A mi kurucaink azonban török szövetségben királyuk ellen küzdöttek évtizedeken át. Ők tehát a dolgok logikája szerint jutalomban csak akkor részesülhettek volna, ha a török győzött volna, vagy legalábbis Thököly vagy Rákóczi. Jól azonban még így se járhattak volna, mert ők nem törökök voltak, hanem keresztények. A török csak addig becsülte volna meg őket, amíg szüksége volt rájuk. A török már a velük szövetséges János király csecsemőfiától is ravasz fondorlattal a maga kezére kerítette Buda várát. De magát Thökölyt is vasra verette, mikor e révén előnyüket remélt győzelmes császári ellenfelétől.

Hogy kaphattak volna hát a kurucok jutalmat éppen a Habsburgoktól! A megnyert háború után az ellenséget jutalmazni csak elmebeteg győző szokta. Elmebetegek azonban nem szoktak győzni. Az ellenségszeretet csak az egyének életében szép, de az állami, a közösségi életben örültség, sőt bűn. De egyébként is 1700 körül ki tudhatta már, hogy mi fog történni majd 1920-ban és 1940-ben, azaz, hogy az ország meg fog csonkulni, mégpedig azért, mert déli határán nem magyarok, hanem szerbek laknak.

Természetes, hogy ha az 1700 körül sorsunkat intéző Habsburgok tudták volna, hogy magyar felkeléstől többet már nem kell félni, a török se játszik már többet soha szerepet Magyarország történetében s így nem kell már attól félni, hogy az uralkodóházra veszélyes egy az ország déli határára telepített félmillió s ráadásul protestáns magyarság, viszont ennek a protestáns magyarságnak az uralkodóház iránti érzelmei is megváltoznak, mikor látja, hogy még a rosszért is jóval fizet neki, nem pedig csak elbizakodik tőle s még nagyobb ellensége lesz mint volt; ha tudták volna Bécsben, hogy 200 év múlva már a saját érdekeik szempontjából is jobb lesz, ha ott rácok helyett magyarok laknak; akkor egész bizonyos, hogy másképpen cselekedtek volna. De hát akkor még mindebből semmit se lehetett tudni s így e szép tervet nem tekinthetjük másnak, mint álomnak, Németh László nagy álmának. Ha ez az álom talán nem is olyan gonosz, mint a Habsburgok állítólagos álma az ország elnémetesítéséről, de viszont annál képtelenebb s ezért túlságosan is „álom”.

Az emberek nem szoktak a jövőbe látni még akkor se, ha a legnagyobb államférfiak ezek az emberek, a politikájukat nem az évszázadokkal későbbi, hanem a jelen, illetőleg a közeljövő viszonyaihoz szabják és kénytelenek is ahhoz szabni. De még ha ők maguk a jövőbe látnának is, semmiképp se láttak volna ennyire messzire előre azok az alattvalóik, akik nekik a felszabadításhoz a pénzt és katonát adták. Ezek ezért semmiképpen se túrték volna el, hogy uralkodójuk az ő pénzükön és vérük árán az ő érdekeikkel ellenkező politikát üzzön. Osztrák, cseh és német pénzen nem lehetett magyar politikát üzni. Ehhez magyar pénz és magyar vér kellett volna az uralkodóház jóakarata mellé. Még az uralkodóházak, sőt a diktátorok se tehetik mindig azt, amit ők akarnak, különösen hosszabb időn át nem. Nekik is alkalmazkodniuk kell alattvalóik érdekeihez, sőt – sajnos – még a hangulatához is. Ha nem alkalmazkodnak, előbb-utóbb szaladniuk kell.

Aztán meg – állapítsuk meg tárgyilagosan – a protestáns kurucok a jótétemény, a letelepítés után sem változtak volna meg, s akkor se lettek volna koronás királyuk hűséges, megbízható alattvalói mindaddig, míg a király Bécsben lakott volna vagy katolikus maradt volna. A francia király például francia volt, nem német, Párizsban lakott, nem külföldön, s a francia hugenották mégis épp úgy gyűlölték, mint mi bécsi királyainkat. S ahogyan a mi protestánsaink a franciákkal, sőt a törökökkel, ők viszont a németekkel, angolokkal, hollandokkal szöveteztek ellenük. A francia forradalomban is úgy gyűlölték a forradalmárokat a francia királyt, mint a sátánt, pedig nem mondhatták róla se azt, hogy nem francia, se azt, hogy külföldön lakik.

A mi Délvidékre telepített és zsíros fekete földekhez juttatott kurucaink is épp úgy gyűlölték volna a Habsburgokat, ha elérkezett volna a forradalmak ideje és divatja, mint Franciaországban a francia proletárok. Rögön letelepítésük után, a vallási alapon álló gyűlölet korában pedig mint katolikusokat gyűlölték volna őket. Ezek a letelepített kurucok a délvidékre is magukkal vitték volna kálvinista lelkészeiket (hogyne vitték volna, hiszen láttuk, hogy elsősorban „vallásszabadságukért” küzdöttek). Azok aztán ott is épp úgy tovább prédikáltak volna nekik a pápista bálványimádás és a jezsuita maffia ellen, mint Lipót alatt a Wesselényi-összeesküvés és Thököly korában tették. Mivel pedig királyunk pápista volt és jezsuiták voltak a „dajkái”, világos, hogy ezeknek a volt kurucoknak továbbra is gyűlölniük kellett volna, ellenségüket látták volna benne, s a legelső török vagy francia biztatásra megint fegyvert fogtak volna ellene. Ezért pedig kár lett volna odatelepíteni őket. Hogy jót tett velük, akkor már eszükbe se jutott volna. Ha pedig valaki eszükbe juttatta volna, azt felelték volna, hogy a király a senki földjére vitte őket, hogy neki volt őrájuk szüksége, nem nekik rá, s egyébként is köszönje meg, hogy szép hazájukat, a Felső-Tisza kies vidékét, hova még most is visszakívánkoznak, elhagyták a kedvéért s idejöttek erre az egyhangú, mocsaras vadon vidékre.

Hiszen láttuk már, hogy a bécsi béke megkötése után Nagy András vezetésével fellázadt hajdúk, mikor 1608-ban az iváncsi békítésben megkérdezték tőlük, miért elégedetlenkednek, mi a sérelmük, mi a kívánságuk, azt felelték, hogy nekik tulajdonképpen nem sérelmeik vannak, hanem „Mi a római császárt, német fejedelmet, nem akarjuk uralni ilyen okból: Először, hogy német s nem a mi nemzetünkben való fejedelem. Másodsor, mivelhogy bálványozó... Mi az hatalmas török császár köntöséhez ragaszkodunk, utána indulunk s le nem szállunk”.

Tehát kereken kimondják, hogy a megkoronázott magyar király nekik egyszerűen nem kell. Őt idegennek tekintik, de a török császárt – érdekes – nem. De azt is kereken kijelentik, hogy ha magyar volna, akkor se kellene, mert nekik olyan király, aki „bálványozó”, azaz katolikus, nem kell. (A szultán természetesen nem bálványozó, de még ha az is, az nekik akkor is kell.) Lehet ilyen emberekkel tárgyalni?

Egyébként adott Lipót kegyelmet a kurucoknak már a török kiűzése előtt is. El is fogadták, de ugyanakkor, mikor utána koronás királyuknak újra letették a hűségesküt (nem szégyen már az maga is, hogy kétszer kellett nekik hűségesküt tenniük?) titokban Erdélybe Apafinak, a lázadás akkori vezetőjének is levelet írtak, melyben így beszéltek: „Az Istenért

kérjük nagyságodat, ha kénytelenségből utolsó veszedelmünket távoztatjuk s a traktáshoz hozzá fogunk. Mi úgy is a fényes porta s Nagyságod hűségében maradunk. Datum in oppido Miskolc 12. oct. 1679.” Pedig erről a levélről Lipót is tudott, mert Carafa kezébe került (s Carafa éppen emiatt állította fel az eperjesi vértörvényszéket). S most jönnek a Német Lászlók s szidják a Habsburgokat, miért voltak olyan rövidlátók, hogy ezeket az embereket nem telepítették le a határövidéken trónjuk oltalmára!

Bizony jó lett volna – feleljük –, ha déli határunkon 1918-ban félmillió magyar lakott volna olyanformán, mint ahogyan keleti határunkon ott laknak a székelyek (bár a határok megmentése céljából semmi hasznukat se láttuk még nekik se, mert a határokkal együtt őket is elszakították tőlünk). Hogy ettől a nagy áldástól megfosztották népünket és határainkat, azért Németh Lászlók és 250 évvel ezelőtti őseink és hittestvéreik egyedül csak önmagukat okolhatják. Azt a bűnt, hogy ettől a jótéteménytől az országot megfosztották, ők követték el a magyarság ellen, nem a Habsburgok. Ezt a telepítést a Habsburgok számára ők tették lehetetlenné.

Szerették volna jobban hazájukat, mint felekezetüket; tartották volna meg az alattvalói hűséget, azaz a Habsburgokat ne gyűlölték volna jobban, mint amennyire a hazájukat szerették; lettek volna nagyobb keresztények, mint voltak; haragudtak volna a katolikusok helyett inkább a mohamedánokra (akik nemcsak Szűz Máriát nem tisztelték, hanem még Jézusban sem hittek); tartottak volna az „átkozott”, de mint a következmények megmutatták, náluk sokkal okosabb labancokkal; ne kötötték volna a magyarság szekerét végzetesen rossz politikával ahhoz a török nagyhatalomhoz, mely a Habsburg-nagyhatalom ellenében alul maradt; lettek volna hívei annak a hatalomnak, mely királyuk volt s melytől ez az ő letelepítésük is egyedül függött, s akkor ma valóság lenne az, ami az ő hűtlenségük és ostobaságuk miatt ma már valóban csak álom.

Vajon nem Németh László és elvbarátai tették-e 400 éven át állandóan politikájuk gerincévé a Habsburgok elleni fegyveres szabadságharcokat s nem ők hangsúlyozták-e mindig, hogy nagyon jó az, ha ott Bécsben a német fél tőlünk, illetőleg tőlük? Én is jól tudom, hogy a svábnak a feje lágya csak 20 éves korában nő be, de annyira együgyűeknek még se tarthatom őket, hogy azt kívánhassam tőlük, hogy éppen azokat telepítsék a határra koronájuk védelmére, akiktől mindig félniük kellett. Kinek a bűne tehát, ha déli határunkra nem kálvinista kuru-cok kerültek?

Hogy micsoda gyűlölet van még most 250 év múlva is nemcsak a Habsburgok, hanem minden ellen, ami katolikus, azok utódaiban, akiket a Habsburgoknak állítólag birodalmuk védelmére kellett volna déli határunkon letelepíteniük, azt megdöbbenően tapasztaltam azokon a népművelő előadásokon, melyeket a második világháború alatt a berettyóújfalusi kaszárnyában 30–40-es csoportokban a karpaszományosok tartottak a legénységnek (bihari, tehát 70-80%-ban kálvinista falusi legényeknek).

Mikor az egyik előadó (volt tanítványom) egyik előadásában Szent Istvánról beszélt, a hallgatóság nemtetszése bizonyítékául hangosan belekiabált, hogy nem igaz, nem úgy van. „Első István (nekik tehát már ekkor ugyanúgy I. Istvánuk volt, mint később a kommunistáknak) nem volt jó magyar, mert a magyarokat nem szerette, csak a német idegeneket és „az ország minden pénzét a pápának küldte el” – mondta ezt nekünk otthon a tiszteletes úr. „Nekünk hiába beszél” – felelték, mikor az előadó helyre akarta őket igazítani.

Mikor pedig egy másik előadásán ugyanez az előadó Szent Lászlóval kapcsolatban – hogy történelmi előadását elevenebbé tegye és hallgatói nem éppen túl magas erkölcsi színvonalára is jobban leereszkedjék – színesen ecsetelni akarta, hogyan szabadította ki ez a másik szent király a rabló tatár öléből a foglyuk ejtett magyar lányt, megint belekiabáltak, hogy persze, mert ő akart vele erkölcstelenkedni (de ők persze nem ilyen finoman, hanem baka módra fejezték ki magukat).

Pedig hát sem Szent László, sem Szent István nem volt német. Habsburg se volt, hanem Árpád ivadéka; nem Bécsben lakott egyikük se, hanem itthon. Mégis ennyire gyűlölt volt

számukra mindkettő csak azért, mert katolikus volt. Vagy ezt talán még megbocsátották volna neki, mert hiszen Mátyás királyt, Hunyadi Jánost, Zrínyi Miklóst vagy Széchényit nem gyűlölik érte, de azt, hogy szent is volt, azt már nem. Megint csak úgy, mint a kommunisták. Nem hiába, hogy az ördög fél a szenteltvíztől, de ők is annyira féltek a „szent” szótól, hogy még Pestszentimréből is Pestimrét, sőt még Kunszentmártonból is Kunmártont csináltak.

De szép álmuk, a délvidéki kálvinista kuruc telepítés elmaradása miatt egy kissé meg is tudom vigasztalni Német László felekezetét. Kár, hogy elmaradt (de az ő hittestvéreik bűne, hogy elmaradt), de ha megtörtént volna, annak is lett volna kára. Hiába lett volna ugyanis minden igyekezet, azon semmiképpen se lehetett volna segíteni, hogy a török kiűzése utáni időkben nem volt még az ország benépesítéséhez elég magyar. Az a magyarság, melyet akkor a Délvidékre telepítettek volna, hiányzott volna ott, ahonnan eltelepítették volna.

Ezek a kurucok, akiket a Habsburgok a kifejtett okok miatt nem telepíthettek a Délvidékre, így ott maradtak a Felső-Tisza mentén. Nagy szükség volt ott is rájuk. Hiszen még így is, hogy nem telepítették el őket onnan, sok ott még ma is az oláh, meg a rutén, meg a tót még az Alföld szélein, tehát a hajdani tiszta magyar vidékeken is. Micsoda tót, rutén és oláh világ lenne ma ott, ha a ma otlakló kálvinista magyarokat a Délvidékre telepítették volna! Telepíteni csak felesleget kell és szabad, de ezekre a kurucokra eredeti hazájukban is olyan nagy szükség volt, hogy még így hogy ott hagytuk őket, se tudták betölteni a régi magyar földet s még így is maradt még ott is hely betelepülő idegenek számára. Mi lett volna hát akkor, ha még őket is elvisszük onnan?

Aztán ne feledjük, hogy a Délvidék ma a magyar egyke főhazája. Ott (Baranyában, Somogyban, Torontálban) ma már a katolikus magyarok is egykések, a kálvinista magyarok őslakossága pedig (Szlávia ősi magyarsága, Baranya, Somogy) már egy évszázada irtja, pusztítja a saját népét, s életereje ma már annyira beteg, hogy hírmondóit is bajos lesz megmenteni. Ellenben a Felső-Tiszántúl, főképpen pedig a Felső-Tisza vidéke, tehát Thököly hajdúinak hajdani törzshazája, ma is az ország legszaporább vidéke. A katolikusok, akik itt nagyon kevesen vannak, természetesen itt is szaporábbak, mint a kálvinisták, de itt a kálvinisták is vannak legalább olyan szaporák, mint a Dunántúlon a katolikusok, a Dunántúl déli részében lakó katolikusoknál pedig még szaporábbak is. Micsoda kárára lenne a kálvinizmusnak, de a magyarságnak is, ha félmillió kálvinista és magyar, mely most az ország legszaporább vidékén él, már kétszáz éve e romlott vidék lakója lenne!

Nem igaz, hogy magyart nem telepítettek

„Csak a magyarságot nem telepítette senki”, írja a levante vezérkönyv. „Nem véletlenség volt ez, tudatosan kisebbséggé akarták tenni a magyarságot saját hazájában (arról persze nem hajlandó tudomást szerezni, hogy ezt a „saját hazát” idegeneknek kellett felszabadítani, sőt éppen a magyarság ellenében kellett felszabadítani) és erre a legjobb módszernek ez mutatkozott.”

Megmagyaráztuk már, hogy a kérdésnek ez a beállítása teljesen téves, sőt rosszindulatú. Az igazság az, hogy a magyarság kipusztult, tehát nem lehetett telepíteni. De ha erre azt felelik: dehogynem! Lehetett volna telepíteni magyart így is, azt válaszoljuk, hogy ez is igaz. Ha engedték volna őket, csakugyan, csak úgy özönlöttek volna a magyarok is a felszabadult lakatlan területekre. De nem engedték őket özönlöni, mégpedig nem a Habsburgok vagy a magyargyűlölő bécsi hatóságok nem engedték, hanem a magyar nemesség, a magyar megyei hatóságok és országgyűlések nem engedték.

Nagyon fontos ennek hangsúlyozása s e kor ismeretéhez hozzá is tartozik. Tud is róla mindenki, aki e kor történelmével kissé behatóbban foglalkozott. A magyar közvélemény

azonban semmit se tud róla. Pedig a XVIII. század első felének úgyszólván gazdasági alapelve volt, hogy nem szabad megengedni, hogy a magyar nép, a magyar jobbágság régi lakóhelyét elhagyja és a visszaszerzett, addig lakatlan helyekre áttelepedjék.

Hogy mint lehetséges az, hogy nem volt magyar, mégis olyan tömegesen akartak telepedni, hogy országgyűlési határozatokkal kellett őket benne megakadályozni, a viszonyok ismeretében igen könnyű megmagyarázni. A magyar nép akkor már évtizedek óta félnomád életmódot élt. Hol a török, hol a német, hol a hajdúk, hol a rácok, hol a tatár, hol a kuruc, hol a labanc, hol a pestis elől kellett menekülnie, hol pedig stratégiai okok miatt kényszerítették faluja elhagyására Rákóczi tábornokai. Otthona elhagyása tehát annyira megszokott volt már nála, hogy egyáltalában nem jelentett áldozatot számára. A valóságban nem is volt még, illetőleg nem is volt már otthona az akkori magyar jobbágnak, de olyan vagyona se igen, melyet nehéz lett volna neki otthagyni.

Aztán az új helyen, az új földesúr alatt (mely többnyire a kamara, tehát az állam volt) feltétlenül jobb sorsra számíthatott, mint amilyenben eddig volt része. Régi falujában fizetnie kellett az adót, végeznie a sok robotot, míg ha elment hazulról s például egy, akkor szintén félig néptelen hajdú- vagy jászkun városba telepedett, a földesúri szolgáltatásoktól és a robottól mentes volt. Ha pedig újonnan felszabadult vidéken telepedett meg, még adót sem kellett fizetnie, mert azt a megye szedte be, az pedig ott még nem alakult meg vagy ha igen, szervezete még nem működött olyan jól, mint a régi vármegyékben. Az új földesúr is igen sok kedvezményben részesítette, mert érdeke volt, hogy az elhanyagolt földeket meg tudja művelni, ez pedig telepesek nélkül lehetetlen volt.

Így aztán, ha hatóságilag nem akadályozták volna, valósággal elnéptelenedtek volna az ország ősi, lakott vidékei. Ez nemcsak az ottani földbirtokosokra jelentett volna anyagi romlást, hanem a megyékre és az államra is, mert adóalanyaikat s így bevételi forrásaikat vesztették volna el. Valóban lehetetlen állapotokat teremtett volna akkor a költözés, tehát a település szabadsága. A telepítés ugyanis csak akkor üdvös, sőt csak akkor tűrhető, ha a lakatlan vidékek a lakott országrészek népfellegéből kapják népességüket, tehát ha a népfelleg vesz részt benne. Ez gazdaságilag előnyös, tehát egészséges, kívánatos folyamat.

A török kiűzése után azonban még az ország régi, lakott részeibe is telepíteni kellett volna, nem pedig a népet onnan eltelepíteni. Annyi nép ugyanis, amennyire a földek megművelése végett szükség lett volna, sehol se volt. Ha a nép költöző hajlamának szabad folyást engedtek volna, a földesúr megműveletlen uradalmaival ott maradt volna tehetetlenül, a megye és az ország pedig adózók, tehát bevételi forrás nélkül. Az így keletkezett nagy gazdasági bajokkal ismételen foglalkoztak akkor országgyűléseink és a nép elköltözésének törvényekkel igyekeztek gátat vetni.

Az 1715-ös LI. törvénycikk például így szól: „Mivel mind azelőtt, mind a közvetlen elmúlt mozgalmak alkalmából igen sok földműves földesurai tudta nélkül és akarata ellenére más megyékbe, de különösen azokba, melyeket a csász. kir. fegyverek a töröktől visszaszerkeztek... menekültek és szöknek most is azért, mert ezek a még be nem kebeleztet megyék és városok nem viselik az országos és földesúri terheket más megyék és helységek módjára; mivel innét barátságos úton, nem kapják őket vissza, sőt az eljáró bírák inkább a jobbágyok urai ellen fordulnak, ezért őfelsége kegyesen hozzájárul ahhoz (azért hivatkoznak őfelségére, hogy rendeletüknek nagyobb fogantja legyen), hogy az eddigi törvényekhez, melyek a jobbágyok visszaköveteléséről szólnak, hozzá tegyék, hogy az egy megyéből a másikba átmenő jobbágyokat uraik útvele nélkül ne engedjék sehová menni, sőt azonnal tartóztassák le.”

„Ha mégis titkon vagy csellel eljutnak más megyébe, a helyi magistratusnak kötelessége kipuhatolni, honnét jöttek ezek az új lakosok vagy zsellérek, és ha megtudják előbbi lakhelyüket és szolgálóállapotukat, az illető megyének, hol előbb jobbágyoskodtak, tudtára adják. Az a földesúr, aki ilyen szökevényeket tudva befogad és az első törvényes megkeresésre

azonnal ki nem szolgáltat, az 1556-os 31. t.c.-ben rendelt büntetést vonja magára.” (Az első határidőre 100 forint bírság, a másodikra 200 forint, azon túl az egész birtok elvesztése.)

„Öfelsége nemcsak a végekre terjeszti ki ezt a cikkelyt, hanem a véghelyek kapitányainak és a szorosok őreinek komolyan meghagyja, ne engedjenek átmenni jobbágyot sem a török részekbe, sem Erdélybe, sem a végekre. Azokat, akik lopva akarnak átmenni, fogassák el és arányos taksa mellett szolgáltatassák ki őket uraiknak.”

Tudvalevő, hogy ebben a korban már mindig védője volt a király a jobbágyoknak földesurakkal szemben. A jobbágyok szabad költözködési jogának azt a megszorítását, melyet ez a törvénycikkely tartalmaz, mint a szövegből jól látható, most is a király jobbágyvédő magatartása legyőzésével vívták ki a nemesek a királytól. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az, amit itt a törvény elrendel, elsősorban nem a király, hanem a földesurak érdeke volt. De viszont állami érdek is volt, sőt a gazdasági lehetetlenülés elkerülése egyenesen szükségessé tette, hogy ebbe a király beleegyezzen. Az azonban egész jól látható, hogy elsősorban a földesurak, tehát a magyar nemesség kívánta a telepedés törvénnyel való akadályozását, nem pedig holmi magyarirtó Habsburg-álmok.

Erdély szintén tele van ugyanilyen panaszokkal és törvényei ugyanilyen intézkedésekkel. 1712-ben az országgyűlés tárgyalásainak egyik fő pontja itt is a nép szökésének és elvándorlásának megakadályozása. Az 1717-es országgyűlésen alkotott törvények 88. szakasza ismét amiatt panaszodik, hogy a jobbágyok Magyarországra szöknek. A 116. szakasz pedig azt sérelmezi, hogy Mercy, az akkor felállított temesi kerület parancsnoka, erőszakkal is odaviteíti az erdélyi földbirtokosok jobbágyait. Mivel Mercy Bécs hivatalnok volt, láthatjuk, hogy Bécs nemcsak nem akadályozta magyarok települését a tőle visszafoglalt és igazgatása alatt álló területeken, hanem eleinte egyenesen erőszakkal vitte oda az embereket, mégpedig természetesen a magyar embereket.

„A szegénység csak szökik éjjel-nappal” – írja a kormánysszék 1718. november 3-án. 1719-ben pedig újra megújul a panasz, hogy a jobbágyok külföldre is szökdösnek és belföldön is elmennek a magánföldesuraktól a császári kamara uradalmaiba, a kamara pedig – noha a törvény előírja – nem adja ki őket.

Most, 250 év múlva, tehát az a panasz, hogy a császári kamara ezelőtt 250 évvel magyargyűlöletből és a Habsburgok magyarellenes „álmai” miatt magyart nem engedett a tőle elfoglalt magyar területekre, hanem csak idegent, hogy a magyarság kisebbséggé váljék a maga hazájában. Akkor pedig, mikor a Habsburgok ezeket az álmaikat állítólag álmodták, az volt ellenük a panasz, hogy még a magyar törvények ellenére is telepíti a magyart, hogy azokat a magyarokat, akik a töröktől visszafoglalt területeken megtelepedtek, az országgyűlések határozatai ellenére se adja ki, sőt még az is előfordul, hogy egyenesen összefogdosztatja a magyarokat és erőszakkal viszi a maga területére még azokat is, akik önként nem akarnak telepedni.

És itt meg kell állnom egy szóra, mert rendkívül érdekes és tanulságos az a dolog, ami itt megemlítésre adódik.

Szekfü Gyulát, mert az igazságot, melyet mi itt hirdetünk, néha-néha már ő is meg merte mondani, a magyar közvélemény és a magyar ifjúság előtt, mint idegen szelleműt és hazafiatlan labancot bélyegezték meg és emiatt tömegestől kapta a sértegető és fenyegető névtelen leveleket. Még az 1943 nyarán tartott hárshegyi cserkészvezető-tábor előadói is azt állapították meg róla, hogy „sem keresztény, se nem magyar, de azért nem szabad róla azt írni, hogy disznó alak” (Egyházi Lapok, 1943. októberi száma). Nos hát ez a Szekfü Magyar történelmében (bizonyára azért, hogy ne tartsák „disznó alaknak”) ezt írja: „Magyar telepítéseket szándékosan csak egyes vidékeken mellőztek, így Mercy kormányzata alatt a Bánságban.”

„Jellemző a magyar paraszt önállóságára, hogy a kivándorlókat rendszeren közülük való jobbágy vezette és ez tárgyalt a letelepedhetés dolgában, így az a parasztember, aki Pest megyében hűsz katolikus magyar családot akart Kiszomborba telepíteni, de a temesvári kor-

mány elutasította (Szekfű itt még azt is hozzá teszi, hogy „öt”). Még rosszabbul jártak a Csanád megyei magyarok: ezek visszaküldésére a temesvári kormány Mercy alatt a marosi határőrség rácait mozgósította, kik aztán fegyverrel űzték vissza őket arról a földről, mely a török hódoltság előtt teli volt magyar falvakkal s az ősi magyar települési területhez tartozott.”

Mikor 40 évvel ezelőtt Szekfű magyar történelmében ezt először olvastam, magamnak is arcomba szökött a vér s azt mondtam: No ez már igazán vérlázító! Itt már igazán nem lehet Bécsset menteni! Ma azonban, mikor már kissé alaposabban ismerem a magyar történelme, e tekintetben is, már nem a bécsiek, hanem Szekfű miatt csóválom a fejemet, s azon csodálkozom, hogy lehet, hogy még ez a nagyszabású történetíró is, aki ráadásul még arról ismeretes nálunk, hogy mindent a Habsburgok javára magyaráz, se tudta azt, amit az imént ismertettünk?

Hogy lehet, hogy még ő se tudott semmit az akkori magyarországi és erdélyi országgyűlések határozatairól s arról, hogy ezek éppen ellenkezőleg amiatt panaszkodnak Mercyre, hogy túlságosan is telepít, nagyon is szívesen fogadja a magyar jobbágyokat a kamara uradalmaiban, sőt még karhatalommal is összefogdosztatja s úgy viszi őket oda, a kincstár birtokára.

Vajon tudatlanság mindez Szekfűben vagy pedig azért ragadta magával a „hazafias” felháborodás Mercy és Bécs ellen még őt is, mert idegei nem bírták már a sok hazaárulózást és névtelen levelet, s ő is meg akarta mutatni, hogy azért ő se egészen olyan „disznó alak”, amint gondolják róla, s az ő szíve se a svábok, hanem maga fajtája felé húz?

A közöltek után ugyanis mindenki tudja, hogy később már miért nem telepített Mercy magyar jobbágyokat is az igazgatása alatt álló kamarai uradalmakra s miért kergette egyenesen vissza azt a húsz telepedni kívánó magyar katolikus családot és a Csanád megyei magyarokat. Nem azért, mert a magyart gyűlölte, még kevésbé, mert Bécs titkos „álmait” akarta megvalósítani és kisebbségbe akarta szorítani, nemzetiséggé tenni a magyart saját hazájában, hanem egyszerűen csak azért, mert a magyar törvények és az ezek meg nem tartása miatti magyar panaszok erre egyenesen rákényszerítették.

Arra a húsz Pest megyei katolikus magyar családra ugyanis igen nagy szükség volt ott is, ahonnan elköltözni akartak, elköltözésük otthoni magyar földesuruk anyagi tönkremenését jelentette volna. Ezért a törvény az illető földesúr pártjára állt. Mercy eleinte próbált ezekkel a törvényekkel nem törődni, de a magyar nemesség hamarosan még őt is rá tudta kényszeríteni arra, hogy az ő érdekeiket is tiszteletben tartsa s a magyar törvényeket ő is megtartsa. S ebből nemcsak Habsburg-gyűlölő „hazafiaink”, hanem még a labancságáról ismert és labancsága miatt gyűlölt magyar történetíró is egyenesen vérlázító hazafias sérelmet csinált!

Láttuk már, hogy már az 1717-es országgyűlés szónokai is vádolták Mercyt, csakhogy éppen annak ellenkezőjével, amivel Szekfű megvádolja. Akkor az volt ellene a panasz, hogy nemcsak nem zárja ki a telepítésekből (a temesi bániságból) a magyarokat, hanem még „erőszakkal is oda viteti” őket, azaz, hogy túlságosan is, még erőszakkal és akarata ellenére is telepíti a magyart. Most meg az a vád ellene, hogy éppen ő volt legnagyobb ellensége a magyarok telepítésének.

Az ellentétet csak úgy lehet megmagyarázni, hogy mikor megkezdte azt a tervszerű és nagy-szerű eredménnyel végrehajtott telepítési munkát, melyért még a Habsburgok magyar ellenségei is egyhangú elismeréssel adóznak neki, akkor még mindegy volt neki, magyar vagy német-e a telepedő. Akkor még örömmel fogadott mindenkit. Mivel pedig a magyar telepes jobban ismerte a magyar gazdálkodási viszonyokat, sokkal kevesebbe is került az államnak, mert jobban kéznél volt, érthető, hogy még szívesebben fogadta, mint a németet. Így járt el, mikor működését megkezdte. (Mercy abban az évben (1717-ben) lett a Temesköz katonai kormányzója, mikor az erdélyi országgyűlés panaszkodik az erőszakos magyartelepítés miatt.)

Állításom helyességét a Szilágyi-történelem is bizonyítja (VIII., 103. o.), ahol azt olvashatjuk, hogy „midőn a Temesközt be kezdik telepíteni, Arad megyét csaknem teljesen elhagyja a jobbágyság”. Mi mást bizonyít ez is, mint csak azt, hogy Mercy először nagyon is

beeresztette a magyar jobbágyokat a tőle igazgatott temesi kerületbe. Annyira beeresztette, hogy valóságos gazdasági katasztrófát okozott vele a szomszédos megyékben.

Világos, hogy erre a szomszédos megyék magyar földesurainak oly iszonyú felzúdulása keletkezett, hogy csakhamar a magyar országgyűlések is az emiatti panaszokkal lettek tele, törvényeket hoztak ez irányban és a király is kénytelen volt e határozatokat szentesíteni. Ha pedig engedte, hogy ezek a költözést tiltó tilalmak törvénnyé váljanak, akkor kénytelen volt Mercyre is ráírni, hogy az ország törvényeit tartsa meg, s ha ez drágább s költségesebb is, magyar jelentkezőket ne fogadjon el. Ha jönnek, toloncoltassa őket vissza s csak külföldieket, csak idegen országból jövőket telepítsen.

A magyar közvélemény azonban abban, amit Bécs embere tesz, el se tud képzelni mást, mint csak magyargyűlöletet, sőt titkos magyarirtó „álmokat” és ez a felfogás magyar emberre annyira kötelező s magyar emberben annyira természetes, hogy még Szekfü, „a disznó alak”, se meri magát kivonni alóla (éppen azért nem, mert nem tanácsos számára, hogy még disznóbb alak legyen). Így lett aztán Mercyből, ebből a tiszteletreméltó kultúremberből ádáz magyargyűlölő, aki vérlázító módon rációkkal kergetteti el a magyart ősei földjéről s természetesen a Habsburgok magyarirtó álmainak szolgálatában.

Nem valószínű, hogy Szekfü az igazságot Mercyre vonatkozólag nem ismerte volna. Valószínűleg azt gondolta azonban, hogy a koromsötétben nem célszerű azonnal reflektorokat használni, mert az emberek látás helyett megvakulnak tőle, a reflektorozó felé pedig dühösen azt kezdik kiabálni: „Disznó alak”. Félt tehát a terrortól, a hazafiatlanság vádjától, s hogy megmutassa, hogy ő is magyar, ő is együttérez igazságtalanul visszaszorított véreinkkel, a „hazafiak” érvei mellé még ő is hozott fel adatot az idegen telepítők magyarellenességének bizonyítására.

Nem valami kellemes dolog ugyanis a nemzetietlenség és hazafiatlanság vádját viselni, sőt még a labancságét sem, mert ez se valami éppen megtisztelő jelző a magyarban. Hát még ha valakinek a neve is „sváb”, mint e sorok írójának is! De láthatjuk, hogy Szekfü-t még szép magyar neve se mentette meg a „disznó alak” címtől. De még az se, hogy ő is szidja azt a Mercyt, aki visszatoloncoltatta a saját hazájukban hiába telepedni kívánó szegény magyarokat, noha olyan ártatlan volt benne, mint a ma született bárány. De ha így csinált Szekfüvel még a demagógiának semmiképpen se nevezhető magyar cserkészmozgalom is (melyet a kommunisták például túlságos klerikálisnak találtak s ezért üldözték), képzelhetjük, hogyan beszéltek róla maguk közt a sárospataki kálvinista kollégium történettanárai és diákjai vagy a berettyómelléki falusi kálvinista lelkészek.

Abban azonban igaza van a levante vezérkönyvnek, hogy a magyar nép a török kiűzése után igen nagy életerőről tett tanúságot. Ugyanis a most kifejtett viszonyok ellenére is igen nagy területeket szállt meg, úgyhogy mire a hatóságilag szervezett tömeges állami német telepítések megindultak, már egész nagy vidékek meg voltak szállva magyarokkal.

Megszállták először is a Hajdúságot, Jászságot, Nagy- és Kiskunságot. Ezek lakossága nem pusztult el, mégis még itt is megszállásra volt szükség, annyira elnéptelenedtek.

Világos, hogy ez a megszállás lassan, lopva történt. Kifejtettük azt is, hogy nem Bécs miatt kellett a dolgot lopva csinálni, hanem a magyar nemesség és a magyar törvények miatt. De mégis megtörtént.

A török kiűzése után, a XVIII. század elején az egész Jászságnak csak 12.000 lakosa volt. Ma több mint százezer van. A Kiskunságban csak 4000, a Nagyunságban mindössze 3500 ember lézengett, a tucatnyi 50-100 ezer holdas határu nagy városok területén összevéve. Ma az egyikben is, másikban is jól megvan a száz-százezer ember. A hajdúvárosokban Bocskai 15.000 hajdú katonát telepített le. Ivadékaik közül száz év múlva (1702-ben) már csak 609 családfő volt meg. Jó száz év múlva azonban már újra 68.000 a lakosok száma, pedig csak 1752-ben 736 családfőt parancsoltak ki belőlük a szomszédos vármegyék hatóságai a már ismertetett országgyűlési határozatok értelmében.

Kálvinista magyar alföldi városainkra sokkal több joggal foghatjuk rá, hogy akadályozták a magyarok terjeszkedését, mint az elrágalmazott Bécsre. Legalábbis akkor, ha ezek az újonnan települők katolikusok voltak, pedig többnyire azok voltak. A Habsburgok – láttuk – nem akadályozták a magyarok települését, de azoknak a mai nagyhangú kurucoknak az ősei, akik ma a Habsburgokat ezen állítólagos nagy bűnükért oly nagy hazafias hévvel szidják, igenis, akadályozták.

Tudvalevő, hogy Debrecen városa egész Mária Terézia uralkodásáig katolikust nem tűrt meg falai között (a Basahalmon innen). Később már megtűrt, de nem a debreceniek változtak meg és bánták meg, hogy akadályozták magyarok letelepedését, hanem Mária Terézia, a Habsburg, kényszerítette rá őket azzal a fegyverrel, hogy a szabad királyi városi rangot más-képp nem adta meg nekik.

Karcag és Túrkeve kálvinista alföldi várostól szintén Mária Terézia követeli a benne letelepedni kívánó vagyontalan katolikusok részére telek és föld kihatását. Annyi volt akkor még e városok határában a nem hasznosított föld, hogy tízezer holdakat csak legeltetésre használtak. A túrkevei városi levéltár 1778. évi jegyzőkönyve szerint a város mégis azt válaszolja a benne letelepülni akaró Tóth Jánosnak, hogy „maradjon ott, ahol eddig lakott, mint-hogy elegen lakunk helységünkben”. A túrkevei kálvinistáknak tehát már akkor „elég” volt már az, amennyien voltak a több mint 30.000 holdas határban. Pedig még ma is csak 13.000 ember lakja ezt a nagy területet. (Karcagon pedig még ma is csak 25.000 ember lakik 67.000 holdon). Csúnya dolog ugyanis az az undok irigység, meg az a még undokabb felekezeti gyűlölet. Jellemző azonban, hogy ők ma is csak a Habsburgok efféle bűneiről tudnak, a magukéról nem.

A török kiűzése utáni két nemzeték letűntével a magyar nép már annyira kiheverte a régi sebeket és már annyira betöltötte a régi hiányokat, hogy az országgyűlések és megyék költözködési tilalmai is kezdtek már elavultakká és tárgyitalanokká válni.

Az életerős magyar jobbágyok azonban már rögtön a török kiűzése után is elárasztották a Dunántúl keleti, akkor még szintén lakatlan felét. Németek ugyanis csak a hegyes vidékekre és csak jóval később kerültek, melyek a magyaroknak nem kellettek. A rónákat és a halmokat őket megelőzve magyarok foglalták el. Ez is mutatja, mennyire nem voltak ők itt mostoha-gyerekek. Ha a telepítéskor a németek előnyben részesültek volna, akkor az ellenkezőt tapasztalnánk. Akkor a németek kerültek volna a síkságokra, a jó termőföldekre és a magyarok a sovány hegyoldalakra. Pedig hát Baranyában, Tolnában, Veszprém, Fejér, Komárom és Pest megyében egyaránt csak a hegyek közé telepedtek németek.

És itt megint igen nagy érdemei vannak a magyar főnemeseknek is (akiknek érdemeit, épp úgy, mint a Habsburgokét (épp úgy, akár a kommunizmus), a levante vezérkönyv se tudja meglátni). De még a főurak között is ebben a tekintetben éppen a főlabanc Esterházy Pál a legkiválóbb, aki a Neoaquistica Comissiótól jó pénzért (nem pedig ajándékba, mert hiszen királyaink nem adhattak ajándékba semmit, mikor még javában nyögték a felszabadító háború óriási terhét) Tolna megye sík részében megvette a 47.000 holdas ozorai uradalmat s betelepíti az egészet magyarokkal már akkor, mikor javában folyt (de természetesen már nem ott a Dunántúlon) a felszabadító háború.

Pincehelyre például már 1695-ben 101 magyar gazdát vitt az addig ott lakó rácok helyé-re. (Ma Pincehelynek már 3600 színmagyar lakója van.) Így keletkezett a „hazafiatlan” magyar főúr jóvoltából Tolna megyében a mai Tamási és Dombóvári járás együtt 80.000 főnyi, 90%-ában katolikus és az ország egyik legjobb módú, de – sajnos – ma már katolikus létre is egykező magyar lakossága.

A vezérkönyv propagandából és tudománytalanul azt írja, hogy „csak a magyarságot nem telepítette senki”, s hogy „nekik nem járt ingyenföld, nem is lehettek sehol maguk gazdáivá, adómentességet sohasem kaptak”. A valóság az, hogy az ozorai Esterházy-uradalom magyar telepesei három éven át mindennemű szolgáltatás alól fel voltak mentve, később

is egész olcsó pénzen válthatták és váltották meg magukat a robot alól, s mint mondom, nemcsak a maguk gazdáivá, hanem az ország egyik legjobb módú gazdáivá lettek.

Esterházy ezt a nagyszabású telepítést azért hajthatta végre, mert részint a maga az ország más részein fekvő uradalmi jobbágyságának egy részét telepítette át, részint pedig oly hamar hajtotta végre a dolgot, hogy akkor még nem hozták meg országgyűléseink a telepedéseket megtiltó határozataikat.

Jellemző az állapotokra, de a magyar életrevalóságra és a magyar kulturális színvonalra is, hogy mikor Mercy tábornok Temesvárra, melyből egész modern várost akart csinálni (csinált is), elsősorban szakképzett iparosokat toborzott, 15 évre adott nagy adókedvezményekkel, még Milánóból, Velencéből, Danzigból, Breisgauból és Svájcban is telepedtek oda ilyen iparosok, de telepedtek Sopronból, Esztergomból, Pestről, Komáromból és Szegedről is. Voltak tehát itthon is ilyen szakképzett iparosok, s magától értetődő – bár hazafiaink az ellenkező hiten vannak –, hogy ezeket se tiltotta el senki, hogy Temesvárra költözzenek, sőt örömmel látták ott őket.

Említettem, hogy a felszabadulás után egy-két nemzedék múlva, Mária Terézia uralkodása alatt, már eléggé kiheverte a nemzet a török rabság, a felszabadító háború és a kuruc-labancvilág okozta sebeket. Ekkor már jobban volt kit telepíteni a magyar nép köréből is. Ekkor aztán már telepítettek is bőven magyarokat is, mégpedig államilag is.

A levante vezérkönyv, mint láttuk, erről mit se tud, sőt lázítóan demagóg hangon, egyenesen tagadja. A „hazafiatlan” Szekfű ennél már egy kissé többet tud, mert ő – a demagógia terrorja és a sok névtelen levél miatt – nagy bátortalanul bár, de mégis azt írja, hogy „a magyarok költözése, leszámítva Mária Terézia és II. József alatt néhány esetet, nem állami úton ment végbe”. Ő tehát már tud „néhány” olyan esetről is, amit „le kell számítani”. Most én megmutatom, hogy a valóságban milyen sok volt ez a „néhány eset”, és hogy mi ebben a kérdésben a teljes igazság.

Az összes német telepítések között a legnagyobb tömegű volt a verseci (1910-ben 13.556 német volt itt), a legnagyobb tömegű szerb telepes pedig Nagyikindán lakik (14.148). (Azért veszek 1910-es adatokat, tehát az utolsó magyar népszámlálás számait, mert azóta a szerb megszállás itt a magyarokat visszavetette, a szerbeket pedig újabb települőkkel erősítette és renegátokkal is megduzzasztotta, tehát az újabb, de szerb forrásból származó adatokból nem kaphatnánk a dologról olyan tiszta képet, mint az 1910-esekből kapunk.) Viszont a legnagyobb egy tömegben telepített magyarság Kiskunfélegyházán van és már 1910-ben is 33.593 lelket tett ki.

De hagyjuk Kiskunfélegyházát, mert igaz, hogy ennek népe is az állam tudtával és helyeslésével telepedett, de itt nem maga az állam kezdeményezte a települést és nem állami birtokra, míg a verseci németeket és a kikindai rácokat a kincstári birtokokra telepítették s maga az állam vitte őket oda (a rácokat természetesen nem külföldről hozták, mert ők már valamivel előbb az országba jöttek).

Ha a magyarok közül is csak a kincstárilag telepítetteket vesszük, a 13.556 egy tömegben lakó némettel és a 14.148 egy tömegben lakó ráccal, mint maximummal, akkor is a zentai magyarok 27.221 lelket tevő tömegét tudjuk szembeállítani. Ennyi tehát az a „semmi”, amit a levante vezérkönyv példátlan elfogultságában nem lát meg és ez azon „néhány eset” közül az egyik, melyet Szekfű Gyula, mint kivételt, nagy hazaárulás és összeveréssel való fenyegetés közepette, de mégis merészel a sok idegen közül „leszámítani”.

Pedig a zentai magyarokat maga a kincstár (az udvari kamara) telepítette a kincstári birtokra. Sőt a Zentán akkor már otlakó rácokat egyenesen áttelepítették a Bánságba, a nagyikindai határőr kerületbe, és helyükbe hozták 1755-ben a magyarokat s azt a szabadsági oklevelet, melyet a rácok 1731-ben kaptak, 1744. augusztus elsején megújították és a magyarokra alkalmazták. Nem igaz tehát, hogy „nekik nem járt ingyenföld, hogy „nem kaptak adómentességet” és hogy „nem lehettek sehol a maguk gazdáivá”, mert látjuk, hogy ők is

megkaptak minden olyan kedvezményt, amit „a dédelgetett” rácok megkaptak és annyira a maguk gazdáivá lettek, hogy ma is 64.832 olyan holdat bírnak az istenáldotta zsíros bácskai földből, melyen nincs latifundium, ellenben tíz holdnál módosabb gazda 881 volt 1910-ben.

De Zentával közel sincs kimerítve a levente vezérkönyv „semmi”-je vagy Szekfű „néhány leszámítandó” kivételes „esete”.

Zenta után tömegben másodikként Magyarkanizsa 16.665 főnyi magyarsága következik szintén a termékeny Bácskában s szintén a Tisza mentén, mint Zenta. Ez is a kincstár birtoka volt s a császári kamara igazgatása alatt állott. Itt is rácok laktak azelőtt, de szintén elköltöztek és a kamara Rédl József adminisztrátor által 1753-ban magyarokat telepített a helyükre.

Mivel ekkor még nem volt elég jelentkező, Rédl 1756-ban szerződést kötött Nagy Mihály szabadossal, aki kötelezte magát, hogy Ókanizsára (ez volt Magyarkanizsa régebbi neve) magyar lakosokat telepít. De ezek a mesterségesen keresett (értsük meg: a császári kamarától keresett) magyarok, úgy látszik, olyan nehezen jöttek, tehát annyira csalogatni kellett őket, hogy még 1771-ben is folyt a toborzás. Teljesen az a folyamat játszódott le tehát, amely a németek telepítésében.

Az állam telepít, állami birtokra. Nemcsak megengedi magyarok telepedését, hanem valósággal csalogatja őket ígéretekkel és kedvezményekkel. Ügynököt fogad és fizet ebből a célból és az akciót évtizedeken át folytatja. Ahogyan máskor azt kötötte ki, hogy a telepesek németek legyenek, most azt köti ki, hogy csak magyarok lehetnek (lehetőleg egynyelvű közösségeket akartak ugyanis telepíteni). Így keletkezett a Szekfűtől leszámított „néhány eset” most már másodikként Magyarkanizsa, az ország egyik legnépesebb és legvagyonosabb színmagyar alföldi földművelő városa, melynek értelmes népe 35.820 kataszteri holdat mondhat a szó szoros értelmében magáénak, mert földesúr nincs a határban s csak tíz kat. holdnál vagyonosabb gazda 491 lakott benne 1910-ben.

A nagykikindai után a telepített szerbség tömegében Zombor (11.881) és Újvidék (11.594) következik, míg Versec után legtöbb német Apatinban van (11.661). De ezek mögött sem marad el a szintén kincstárilag telepített harmadik, negyedik és ötödik falu: Jánoshalma 12.546, Óbecse 12.448 és Topolya 12.339 magyarjával. Egy némettel szemben tehát egyszerre három hasonló nagyságú telepített magyar falut is tudunk állítani (Óbecse nem tiszta magyar, de a megadott lélekszám itt is csak a magyarokra vonatkozik).

Ezek a községek is mind a hárman kincstári, tehát bécsi tulajdonban voltak, lakosságukat állami, tehát Bécsből irányított telepítéssel kapták, tehát mind a hárman a Szekfűtől leszámított és lekicsinyelt „néhány eset” közé tartoznak. Jánoshalma és Topolya tiszta magyar, de Óbecsén is kétszer annyian vagyunk, mint a rácok.

Jánoshalmát, mely hajdan szintén szerb volt (erre vall régi neve: Jankovác) Gombos Gábor kamarai adminisztrátor (látjuk tehát, hogy magyar emberek is voltak a császári kamarai adminisztrátorok között) telepítette még 1731-ben, tehát még a német telepítések megindulása előtt. Ez volt a legelső bácskai telepítés. Az egész telepítést magyarokkal kezdték tehát, mint láthatjuk. Ennyire nem törekedtek rá, hogy idegeneket hozzanak. Gombos magyar nyelvű szerződést kötött telepesek toborzására.

1768-ból származó kamarai térkép szerint ekkor már 234 magyar család lakott a hajdani Jankovác pusztán, az 1785-ös úrbéri szerződés szerint pedig már 346 magyar gazda és 42 házzal bíró zsellér.

Ma már a nevében is magyarrá vált Jánoshalmának, mely már régóta országosan híres virágzó szőlő- és gyümölcsstermesztéséről, 33.677 kataszteri hold a határa és 472 tíz kat. holdnál nagyobb birtokkal rendelkező gazdája van.

Topolya 1731-ben még pusztá a katonai kincstár tulajdonában. Grassalkovics kamarai elnök még 1750-ben gondoskodik betelepítéséről. 200 magyar vagy tót katolikust családot akar szerezni. Csicsovszky Ferenc szabadost küldi ki, hogy toborozza őket össze. Kedvezmények:

A telepések nem örökös jobbágyok lesznek, hanem szerződéses polgárok. Minden vármegyei közteher alól négy, a kamarai adó alól két évre mentesek lesznek stb.

1756-ban Topolya már 600 forint adót tud fizetni a megyének, az 1786-os úrbéri rendezéskor pedig már, mint tiszta magyar falu szerepel. Annyira nem volt tehát még álomban se magyarellenesség, hogy noha magyarok és tótok telepítése volt a terv, a valóságban mégiscsak magyart telepítettek.

Topolya határa jelenleg 25.163 hold és a tíz holdnál vagyonosabb gazdák száma 1910-ben itt is 429 volt. De – sajnos – ma már szerb állampolgárok, mint a zentai és magyarkanisai magyarok is.

Újvidék után a rácság tömegével Nagybecskerek (8.934), a németek tömegével Zsombolya következik (8.088). De a kincstári birtokokra telepített bácskai magyarság még mindig elviszi a pálmát előlük tömegével. Topolya után a magyarság számában itt Ada (10.459), Temerin (9.499) és Mélykút (8.003) következik. Aztán még Csantavér 6.312, Kossuthfalva 6.836, Mohol 6.615, Bezdán 6.607, Kishegyes 5.885, Madaras 5.332 vagyonos magyar lakossal.

A bezdáni katolikus magyarokat a kincstár a Pozsonyban Losonczy Józseffel kötött megállapodás alapján toborozta össze Tolna, Baranya, Veszprém és Somogy megyéből. „Az új lakosok nem örökös jobbágyok lettek, hanem szabadon költöző, robotra nem kötelezhető szerződéses bérlők. A falu határát alkotó négy pusztáért 360 forint évi bért fizetett a község a kincstárnak, mint földesurának, úgyhogy csak a 3-5. évben tartozott dézsmát és kilencedet adni, de a földadó alól fel volt mentve. A szőlők hét évi adómentességben részesültek. A kocma jövedelme Szent Mihálytól Szent Györgyig a falué maradt.” (Bács megye monográfiája, I., 59. o.)

Kishegyesre 1768-ban hívott Békés megyei, elsősorban szentandrászi katolikus magyarokat Kruzsber bécsi kamarai jószágigazgató és Grassalkovics kamarai elnök.

Még kálvinista magyarokat is telepített a kincstár, mégpedig szándékosan. Később tehát már egyáltalában nem tartották meg Bécsben Lipótnak azt a fogadalmát, hogy a tőle felszabadított magyar területekre protestánsokat nem enged. A mai Kossuthfalvára 1786-ban egyszerre 400 kálvinista magyar családot vittek Kisújszállásról és Kunmadarasról, Pacsérra pedig ugyanekkor 338 kálvinista magyar családot szintén Kisújszállásról. Bácsfeketehegyre pedig 1784-ben 250 kálvinista magyar családot Kunhegyesről. Ez utóbbiakat csak az elemi csapások okozta éhség hajtotta a telepedésre s már egy év múlva vissza akartak költözni régi falujukba. De a megye nem engedte őket. Így még ma is Bácskában laknak s számuk 3.823, már tíz a kálvinistáké, mert itt még a kálvinisták is csak felerészben magyarok. Jellemző a császári kincstárnak a protestánsok irányában tanúsított megértésére, hogy olyan faluba, ahol a magyarság kálvinista volt, de kevés volt, még arra is vigyáztak, hogy azok a németek, akiket melléjük telepítenek, szintén kálvinisták legyenek. Még csak nem is protestánsok, hanem kálvinisták.

A már említett Grassalkovicsra, Rédlin, Kruzsberén és Gombos Gáboron kívül még Cothman kamarai biztos nevéhez fűződik magyarok telepítése a kincstári birtokokra.

A mai Bács-Bodrog vármegye a törökvilágban teljes egészében elpusztult. A felszabadítás után úgyszólván teljes egészében kincstári birtok maradt és betelepítését úgyszólván teljesen a bécsi kormány intézte. E hatalmas vármegye területe 1.800.727 kat. hold (a rajta levő négy, külön törvényhatóságot képező várossal együtt), s szintén e városokkal együtt az 1941-es magyar népszámlálás 722.024 lakost talált területén. Ezek valamennyien az utolsó kétszáz évben kerültek oda. Nemzetiségi megoszlásuk 1910-es adatok szerint 145.053 szerb, 190.697 német és 363.518 magyar. Mivel mind a három nemzetiség egyformán telepítettekkel áll, meggyőződhetünk róla, mennyire nem igaz, hogy „csak a magyarságot nem telepítette senki”. Bács megyében mint láthatjuk, több magyart telepítettek, mint németet és rácot együttvéve. Pedig hát, mint szintén láthatjuk, ugyancsak sokat telepítettek németekből és rácokból is.

Azonban nemcsak a Bácskába telepedtek magyarok. Láttuk már, hogy a legnagyobb telepített magyar tömeg nem itt, hanem Pest megyében van. Ez Kiskunfélegyháza, jelenleg 40.000-nél több lakossal.

Telepítés eredménye aztán Kiskundorozsma Csongrád megyében és Kiskunmajsa Pest megyében, mindkettő 20-20 ezren felüli színmagyar lakossal. Aztán telepített Békés megyében Orosháza 30 ezer körüli lakosa, Szolnok megyében Kunszentmárton és Pest megyében Lajosmizse, hogy csak a tízezren felülieket és földműveléssel foglalkozókat említsem. Mert hiszen az Alföld egész déli felének lakossága egész Pest megye közepéig, a Tiszántúl pedig egész Hajdú megyéig mind telepedés eredménye. Hiszen az Alföldön még az el nem pusztult városok és községek lakossága is vagy 90%-ban a török uralom alól való felszabadulás óta odatelepedettekből vagy odaszivárogtakból áll.

A levente vezérkönyv – mint már ez a mai népi világban divat, sőt kötelező – a vezető rétegek elnemzetietlenedésével és tunyaságával szemben magasztalva emeli ki a magára hagyott szegény magyar jobbágyok szívós második honfoglalását. Röviden említettem már, hogy nem így áll a dolog.

Voltak hibái a jobbágyoknak is és voltak erényeik a főnemeseknek is. Hiszen éppen ez volt az a kor, melyben főnemességünk jelenleg legvagyonosabbjai vagyonukat szerezték és hatalmukat megalapozták. A Széchenyi-, Károlyi-, Esterházy-, Zichy-, Festetich-, Wenckheim-vagyon majdnem teljesen e korban keletkezett s természetesen nem ajándékozás folytán (az uralkodóház éppen ebben az időben volt legkevésbé olyan helyzetben, hogy ingyen ajándékozhatott volna), hanem az illető családok őseinek vagyonszerző törekvése, ügyessége, szorgalma, életrevalósága, takarékosága, jó gazdálkodása és szerencsés házasságai révén.

S főuraink e nagy vagyonosodása nemcsak családjukra és utódaikra volt előny, hanem nemzeti és közgazdasági szempontból is. E főnemesi családoknak köszönhetjük, hogy a török kiűzése utáni, idegeneknek tett nagy birtokadományozások ellenére is (mert hiszen – sajnos – nagy részben idegenek űzték ki innen a törököt) mégis magyar kézben maradt, illetőleg hamarosan újra magyar kézbe került vissza a magyar föld; hogy a törökvilág idején műveletlenül fekvő százezer holdak hamarosan újra eke alá kerültek; hogy új majorokkal, tanyákkal népesültek be és új falvak és városok keletkeztek rajtuk, főként pedig, hogy beléjük tekintélyes részben magyar lakosok kerültek.

De a magyar jobbágyok is – el kell ismerni – ugyancsak nagy életerőről és terjeszkedő képességről tett tanúságot. Akkor ugyanis nem voltak még napilapok és népi írók, nem volt még mozi, ami rontotta őket és így nem volt még egyke sem, mert asszonyaik vállalták a gyermekneveléssel járó terheket és gondokat. Akkor még a népszaporodás a természet törvényeire volt bízva, egy-egy családban 6-15 gyermek volt, mert annyi született, amennyit „Isten adott”, s a kultúra s vele a közegészségügy haladásával mind kevesebb hullott is el belőlük gyermekbetegségekben és járványokban.

A katolicizmus halhatatlan szolgálatai a magyarságnak

A telepítésekkel kapcsolatban még egy igen fontos dolgot nem említ meg a leveunte vezérkönyv: a katolikus egyház nagy érdemeit. A mi „hazafiainknak” – ha igaz lenne az, hogy őket egyedül csak a magyarság sorsa és jövője érdekli és mindent ennek szempontjából néznek – dicsőhimnusokat kellene zengedezniük a katolicizmus dicséretére. De mivel az ő igazi ideáljuk nem a magyarság vagy a magyar nép, hanem a protestantizmus, illetőleg a szabadelvű vallási felfogás, a katolicizmusnak nemcsak nem hálások azokért a szolgálataiért, melyeket népünknek tett és tesz, hanem még csak tudomásul venni se hajlandók. A leveunte vezérkönyv csak a magyar jobbágyok nagy érdemeiről tud, de a katolicizmuséról nem, sőt attól félek, hogy még most is, mikor már felhívom rá a figyelmet, inkább kellemetlenül érinti a dolog, mint hazafias örömmel s csak kelletlen feszenegés vagy arcfintorítás a válasza.

Pedig kétségbenvonhatatlan tény, hogy az a nagy életképesség, az a szívós terjeszkedési erő, melyet a török kiűzése utáni világra vonatkoztatva a leveunte vezérkönyv is kiemel, csak a katolikus magyar jobbágyokban volt meg, de nem a kálvinistákban, tehát nem átlag a magyar jobbágyokban. Ennek az igazságnak a kiemelését nem lehet egyszerűen felekezetiességnek minősíteni s így nemzeti szempontból károsnak mondani vagy ezen a címen és a magyar egység szükségességének hangoztatása közben agyonhallgatni, mint a magyar irodalom és hírlapírás teszi. Ha magyarkodásunk nemcsak szokás nálunk s nemcsak üres szólam szánkban, hanem elv, meggyőződés és tényleges hazaszeretet, akkor nem hallgathatunk arról a tényezőről, mely népünket tulajdonképpen fenntartotta, hanem fennen áldjuk. Nemcsak azért, mert így kívánja az igazság és a nemzeti hála, hanem azért is, mert így kívánja ezt népünk jövője. A múlt ugyanis azért van, hogy okuljunk belőle, levonjuk tanulságait és tekintetbe vegyük és számoljunk vele jövőnk érdekében.

A magyar jobbágyság katolicizmusa miatt volt annyira életképes és terjeszkedő, katolicizmusát pedig elsősorban a Habsburgoknak köszöni. Gyalázás helyett tehát emiatt is megint csak az ő dicséretükre kell kilyukadnunk. Megint csak azt kell látnunk, hogy nem „irtották” őket a magyarságot, hanem életerőt adtak neki. Életképessé tették és fenntartották azáltal, hogy katolikussá tették, jó papokról gondoskodtak számára s ezáltal kereszténnyé nevelték.

Sajátságos, hogy noha az a magyarság, melynek a török kiűzése után el kellett foglalnia a sok üresen levő helyet, ebben a korban még vagy háromnegyed részében protestáns volt, azok a magyarok, akik ezen üröket, e hiányokat betöltötték, azaz akik telepedtek és új honfoglalásra indultak, 90%-ban mégis katolikusok voltak.

Bács-Bodrog megye 1910-ben 362.518 főnyi telepes-magyarságából mindössze csak 18.825, azaz 5,2% csak a kálvinista, noha annak a magyarságnak, melyből telepedett, vagy 75%-a volt még az, s noha, mint láttuk, a telepítők külön törekedtek arra, hogy kálvinista magyarokat is telepítsenek.

Torontál megye magyarsága szintén teljes egészében telepített. 1910-ben Pancsova városát is hozzászámítva 128.405 főt tett ki e megye magyarsága, s ebből mindössze csak 12.182 volt a kálvinista, tehát csak 9,5%.

Horvátország magyarsága 1910-ben 105.948 főre rúgott, melyből 11.321, tehát 10,7% volt kálvinista. Még ennyi is csak azért, mert a Horvátországban lakó magyarság nem teljes egészében az újonnan odaköltözöttekből áll, hanem Szlavóniában vannak köztük őslakosok is s ezek mindnyájan kálvinisták (és egyúttal néppusztítók, már ősidők óta egykések). Ellenben a 90.000 horvátországi katolikus magyar teljesen költözködés, részint telepítés, részint beszivárgás eredménye.

Az óriási kiterjedésű Pest megyének is az a nagyobb fele, melynek lakossága az utolsó két évszázadban telepedett, illetőleg szivárgott oda, teljesen katolikus. (Most csak magyarokról beszélek, mert például Pest megye tótsága szintén telepített, de – érdekes – azok igen nagy többsége lutheránus).

A Jászkunság három kerülete közül eredetileg csak a legkisebb, a Jászság volt katolikus, de még az se teljesen, mert egyik tekintélyes városa, Jász Kisér, eredetileg kálvinista volt. Jelenleg azonban már a hajdan száz százalékban kálvinista Nagykunságnak is 30%-a katolikus már, a Kiskunságnak pedig egyenesen 80%-a az már, s noha ez a bámulatos katolikus terjeszkedés legnagyobb részben a kis katolikus Jászság teljesítménye, maga a Jászság is megmaradt a mai napig teljesen katolikusnak, sőt ma már még Jász Kiséren is csak a vagyon kálvinista már, de nem az emberek, nem a lakosság.

Akit egyébként ez a dolog közelebről érdekel – kit ne érdekelne azonban, akinek a lelke valóban magyar?! – nagyon ajánlom, szerezzé meg – bár nagyon nehezen tudja majd megszerezni – „A demográfiai viszonyok befolyása a nép szaporodására” című, 1922-ben megjelent művet, s olvassa el belőle legalább a 162-240. oldalig terjedő részt. El fog képedni az ott felhalmozott, a katolikus egyház dicsőségét hirdető adatok láttára.

Vagy tíz év óta én is most, e sorok írása közben olvastam el újra s elolvasása után nem tudtam megérteni, hogy lehetséges, hogy Magyarországon még mindig vannak olyan kálvinisták, akik ragaszkodnak „őseik hitéhez”. Aki ugyanis igaz magyar (pedig a kálvinisták mennyire azok!), lehetetlenség, hogy le ne vonja belőle a szükségszerű következtetést s azonnal katolikussá ne legyen.

Hogy eddig hányan olvasták el, nem tudom, de hogy miattuk eddig még senki se lett katolikus, azt tudom. Azt is tudom, hogy igen sok kálvinista a katolicizmusra (s elsősorban természetesen rám) haragudott meg miatt. Szegény magyar nép! De sokan mondják, hogy szeretnek és hogy érted élnek, pedig csak belőled élnek. Mivel én a legőszintebben meg vagyok győződve róla, hogy az olyanfajta emberek, mint akik a levente vezérkönyvet szerkesztették, valóban szeretik népüket és nemcsak belőle, hanem érte is élnek, különösen szeretném, ha legalább ők elolvasnák az ajánlott könyvrészletet.

Meg vagyok róla győződve, hogy hatására ők azonnal katolikusok is lesznek, utána pedig egész életükön át áldani fogják azt az Anyaszentegyházat, mely ekkora életerőt tud adni egy népnek. De akkor áldani fogják azokat a Habsburgokat is, akiknek négyszáz éves magyar történelmi szereplésük alatt mindig az volt a „nagy álmuk”, hogy ennek az Anyaszentegyháznak a működését megkönnyítsék és elősegítsék, s hogy lehetővé tegyék, hogy áldásaiban a magyar nép is részesüljön. Látjuk, hogy részesült is. Mivel azonban a megváltók és Krisztusok sorsa a földön a kereszttel, és mivel írva van, hogy „nem nagyobb a szolga uránál és ha engem üldöztek, titeket is üldözni fognak”, azért volt és van azoknak, akik működését támogatják, köztük tehát a Habsburgoknak is annyi üldözésben, rágalmozásban és akkora gyűlöletben részük azok részéről, akik „nem tudják, mit cselekszenek”.

A levente vezérkönyv Kecskemétet, Nagykőröst, Debrecent és Szegedet (ilyen sorrendben) említi meg névleg, mint amelyeknek magyar jobbagysága különösen tömegesen szállotta meg a néptelen vidékeket. Abban igaza van, hogy az elsoroltaknak, mint török kincstári városoknak népe, a török elnyomás alatt is fennmaradt, lakosságuk tehát valóban a legtömegesebben szállhatta volna meg vagy kellett volna megszállnia a lakatlan magyar vidékeket. A valóságban azonban csak a köztük legnagyobb, köztük egyedül katolikus s ezért (vagy másért?) a levente vezérkönyvtől mégis legutolsó helyen említett Szeged tette meg ezt a szolgálatot a magyarságnak. A kálvinista többségű Debrecenről (Debrecen nem bocsáthatott idegenbe rajokat, mikor még otthon is lakatlan maradt egész napjainkig a Hortobágy 50.000 holdja) és Nagykőrösről ilyesmit sehol se olvastam, de a kecskeméti kálvinistákról se. Hogy is tehetett volna ilyen például Nagykőrös, mely még saját nagy tanyavilágát se tudta benépesíteni, mert még azok lakosságának is ma már háromnegyed része katolikus, Kecskeméten

pedig összesen is csak 20%-ot tesznek ma már a kálvinisták? Ellenben Szeged ma is annyira katolikus még, hogy csak 5% benne a kálvinista, 40.000 lakosú tanyavilágában azonban csak 0,1% (!), de a szomszédos Torontál ma már 100.000-nél nagyobb számú magyar lakosságának legalább felét is Szeged adta.

Tartalomjegyzék

Thököly Imre	5
A felkelés előzményei	7
Thököly családja és ifjúkora	23
Rákóczi borzalmas vádjai Thököly ellen	36
Thököly áttérése	45
Thököly lelkiismeretlensége	63
A játszmat vesztett Thököly	93
Thököly és a vallásszabadság	101
Thököly hadainak papkínzásai és gyilkolásai	117
A mozgalom forradalmi jellege és erkölcsi silánysága	129
Thököly és a magyar szabadság és alkotmány	150
Az úrhatnám Thököly	163
Zrínyi Ilona, a nő és honleány	166
Munkács „hős” védője	177
Az utolsó Zrínyiek	185
Zrínyi Katalin	187
Zrínyi Ádám	188
Zrínyi János	190
A törökvilág és megszűnése Magyarországon	197
A törökvilág. A törökpártolás értelmetlensége	199
Török ember – szovjet ember	206
A török „kultúra”	226
A törökverte Magyarország és a Habsburgok	235
Volt-e hasznunk a Lipóttól kapott felszabadításból?	250
Nagy szegyenünk	262
Lotaringiai Károly	288
Sobieski János	296
A felszabadító háború folytatása	310
Kik viselték a felszabadító háború költségeit?	316
Erős Ágost és Veterani	327
Miért akart Lipót eleinte a felszabadítás helyett békét?	333
A felszabadító háború hősei	346
A magyar főpapság kommunizmus alatti viselkedése	353
A telepítések	360
Nem igaz, hogy magyart nem telepítettek	373
A katolicizmus halhatatlan szolgálata a magyarságnak	383